

PEDAGOGIKANING DOLZARB MUAMMO VA YECHIMLARI

**Respublika ilmiy-amaliy
anjumani materiallari
(2021 yil 17 may)**

2021-yil

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**Abdulla Qodiriy nomidagi
JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI**

PEDAGOGIKANING DOLZARB MUAMMO VA YECHIMLARI

**Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari
(2021 yil 17 may)**

Jizzax – 2021

UDK: 37.06(05)

BBK: 74.00

E-59

“Pedagogikaning dolzarb muammo va yechimlari” Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to`plami

(Jizzax, 2021 yil 17-may, O`zbekiston). - Jizzax. 2021. – 504 b.

MAS`UL MUHARRIR:

Sh.S.Sharipov – pedagogika fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY`ATI:

Kushvaktov N.X. – pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Qodirov G‘. – biologiya fanlari nomzodi, dotsent

To`raqulova I.X.- pedagogika fanlari nomzodi

Atamurodova R.Q. – pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Jumanazarova D.U.- pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Hamzayev H.X.- pedagogika fanlari bo`yicha falsafa doktori, (PhD)

Primov Sh.Q.- pedagogika fanlari bo`yicha falsafa doktori, (PhD)

TAQRIZCHILAR:

X.A.To`raqulov – Pedagogik ta`lim xalqaro fanlar akademiyasi akademigi, ANTIQUE WORLD xalqaro ilmiy akademiyasi akademigi, “Turon” fanlar akademiyasi akademigi, A.G.Nebolsin nomidagi xalqaro mukofot lauriyati, texnika fanlari doktori, professor, Xalq maorifi a`lochisi.

A.Nurmanov – pedagogika fanlari doktori, professor.

To`plam muharrirlari: M.R. Isaqulov, G.M. Almuratova, O.A. G`aniyev, T. Ergashev

Ushbu to`plam Jizzax davlat pedagogika institutida O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 2-martdagi № 78-F sonli Farmoyishiga asosan joriy yilning 17 may kuni Jizzax davlat pedagogika instituti Umumiy pedagogika kafedrasida “Pedagogikaning dolzarb muammo va yechimlari” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallaridan iborat.

To`plamdan joy olgan tezislarda keltirilgan ma`lumotlarning to`g`riligiga mualliflar javobgardirlar

КИРИШ СЎЗИ

Ҳурматли Республика илмий-амалий конференция қатнашчилари!

Давлатимизда олиб борилаётган одилонга, истиқболли сиёсат туфайли юртимизда жаҳон талабларига жавоб бера оладиган малакали мутахассисларни тайёрлаш ва таълим сифатини оширишга қаратилган бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “ Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора тадбирлари тўғрисидаги”ги қарори олий таълим тизимда олиб бориладиган ишлар кўламини сифатли бажаришга жумладан, илмий салоҳиятни ошириш, таълим – тарбия жараёнларига замон талабларига мос равишда ёндошуни амалга оширишга имконият яратди.

Бугун ўтказилаётган “Педагогиканинг долзарб муаммо ва ечимлари” мавзусидаги Республика илмий-амалий анжумани Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 2 март 78–F сонли Фармойиши билан тасдиқланган 2021 йилда Республика миқёсида ўтказиладиган илмий ва илмий-техник тадбирлар режасига мувофиқ ташкил этилмоқда.

Конференция кун тартибига кўйилган масалалар бугунги кун таълим-тарбия жараёнида долзарб бўлиб, қуйидаги шўьбалардан ташкил топган:

Биринчи шўьба – Шарқ мутафаккирларининг ижтимоий-сиёсий фаолияти ҳамда педагогик қарашларининг ҳозирги таълим-тарбиядаги ўрни.

Иккинчи шўьба – Ўқувчиларни маънавий-маърифий тарбиялашда интеграциянинг ўрни.

Учинчи шўьба – Замонавий таълим-тарбия жараёнларида рақамли технологияларнинг роли.

Тўртинчи шўьба – Бадий адабиётларда бола шахси тарбияси ва унинг ечимлар.

Бугунги кунда жамиятни ҳар томонлама – иқтисодий, сиёсий ва маънавий жиҳатдан тараққий эттириш учун кенг шарт-шароитлар яратилди. Бу борада Президентимиз томонидан илм-фан ва таълим тизимининг барча босқичларига оид Концепция, Қарор ва Фармонлари қабул қилиниб, амалиётга жорий қилинмоқда. Жумладан: 2019 йил 8 майдаги ПҚ-4312 сон “Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”, 2019 йил 29 апрелдаги ПҚ-5712 сон “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”, 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847 сон “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”ларини тасдиқлаш тўғрисидаги Қарор ва Фармонлари таълим-тарбия борасидаги ислохотларнинг ҳуқуқий асослари ҳисобланади. Бу эса мамлакат ёшларини чуқур билим олишларига ҳамда маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук шахс бўлиб етишишларига замин яратмоқда.

2020 йил 27 февралда “Педагогик таълим соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-4623 қарори эълон қилинди. Қарорда педагогика таълим соҳасининг устувор вазифалари белгилаб берилган. Жумладан; “...тарбия ва ўқитиш усуллари, ахборот-коммуникация технологиялари ҳамда хорижий тилларни пухта ўзлаштирган, таълим жараёнида замонавий педагогик технологияларни қўллаш кўникмаларига эга профессионал педагог кадрлар тайёрлаш; соҳада таълим, илм-фан ва ишлаб чиқариш уйғунлигини таъминлаш орқали таълим сифатини яхшилаш, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш, илмий ва инновацион фаолиятни самарали ташкил

этиш; олий педагогик таълимга рақамли технологияларни жорий этиш, замонавий ахборот-коммуникация ва таълим технологияларининг мустаҳкам интеграциясини таъминлаш...” каби вазифалар белгилаб берилган. Ушбу вазифаларни амалга ошириш жараёнларида **педагогика фани** ҳам ўзига ҳос янгича йўналишда, мавжуд муаммоларни ҳал этиши лозим бўлади.

Бугунги коференциянинг бош мақсади таълим-тарбия жараёнининг асосий тенденцияларини ҳамда педагогика фани олида турган масалаларни аниқлаш, юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга бўлган шахсни тарбиялашнинг устувор йўналишлари бўйича фикр алмашишдан иборат.

Ушбу илмий-амалий анжуман материаллари тўпламига Республикамиз олий таълим муассасалари ва илмий тадқиқот ҳамда бошқа таълим муассасаларининг профессор-ўқитувчиларининг мақола ва тезислари киритилган.

Мазкур илмий-амалий конференция кун тартибидаги масалалар илмий тадқиқотларни янада ривожлантиришга, фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясини янгилашга, маънавий меросимиз бўлган шарқ мутафаккирларининг асарларини мунтазам ўрганишга, таълим жараёнларида замонавий рақамли технологияларни кенг жорий этилишига, таълим олувчи ёшларни маънавий баркамол шахс қилиб тарбиялашга, ўз ҳиссасини қўшади.

Ш.С.Шарипов – Жиззах давлат педагогика институти ректори, педагогика фанлари доктори, профессор.

ПЕДАГОГИК ТАДҚИҚОТЛАРНИ ОЛИБ БОРИШНИНГ АЛГОРИТМИК ТИЗИМИ – ТАДҚИҚОТ ЖАРАЁНИНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШНИНГ ДИДАКТИК АСОСИ СИФАТИДА

ТЎРАҚУЛОВ Х.А. - Педагогик таълим халқаро фанлар академияси академиги, ANTIQUE WORLD халқаро илмий академияси академиги, “Турон” фанлар академияси академиги, А.Г.Неболсин номидаги халқаро мукофот лаурияти, техника фанлар доктори, профессор, Халқ маорифи аълочиси.

Маълумки, илмий тадқиқот объектив борликни, қонунийликни ва дунё барқарорлиги ҳодисалари алоқадорлигини ўрганадиган жараёндан иборат бўлиб, унинг ёрдамида инсондаги билиш жараёни бардавомлашиб бораверади. Шу туфайли инсонлардаги билиш жараёни ноаниқликдан аниқликка ёки оддийликдан мураккабликка ёки тўлиқмасликдан тўлиқлик сари юксалиб боради.

Демак, манбаларни ўрганиш ва таҳлил қилишга оид илмий тадқиқот жараёни ҳам алгоритмик тарзда шаклланади ва бу жараённи мураккаб, яъни кўп қиррали ва кўп вариантли динамик тизим сифатида қараш мумкин.

Бу қайд этилган фикрлар бевосита педагогик тадқиқот жараёнларига ҳам тегишлидир. Бунга сабаб педагогик тадқиқот жараёнлари ҳам ҳар қандай жамиятда ўзига хос давр талаблари асосида олиб борилган. Шунингдек, таълим жараёни ва табиийки, унга боғлиқ тадқиқот жараёнлари ҳам мунтазам равишда ҳаракатланиб турувчи динамик тизимдан иборат бўлади. Шу сабабли ҳам педагогик тадқиқотларни олиб бориш учун унга мос алгоритмик тизимни шакллантириб олишга тўғри келади.

Тақдим этилаётган тадқиқот ишига ҳам педагогик тадқиқотларни олиб боришни оптималлаштиришга мўлжалланган алгоритмик босқичларни илмий-методик жиҳатдан асослашни мақсад қилиб олинган.

Маълумки, ҳар қандай педагогик муаммони ҳал қилишга тадқиқотга оид қўлланган муаммонинг режалаштирилган ечимини топишга мос қатъий (мантиқий кетма-кетликка эга бўлган) алгоритмик тизимни ишлаб чиқиш керак бўлади. Бунга сабаб ҳар қандай педагогик тадқиқотда қўйилган мақсад, манба, белгиланган вазифалар, муаммони ҳал қилиш алгоритми ва воситалари доимо узвий боғлиқликда, деб қаралади. Шунинг учун ҳам педагогик тадқиқотларни олиб боришнинг алгоритмик босқичларини илмий-методик жиҳатдан асослашда илмий тадқиқот жараёни босқичларига кучли эътибор қаратиш керак бўлади.

Ушбу соҳада олиб борган изланишларимиз ва кузатишларимиз натижалари илмий тадқиқот жараёни босқичларини қуйидаги кетма-кетликда асослаб олиш мақсадга мувофиқ эканлигини кўрсатди [1-3]:

- мавзуни танлаш ва долзарблигини асослаш;
- муаммонинг қўйилишини асослаш;
- дастлабки фаразни шакллантириш;
- назарий тадқиқотлар жараёнини концептуал моделлаштириш;
- амалий тадқиқотлар жараёнини лойиҳалаштириш;

- амалий тадқиқотлар натижаларини дастлабки экспертизадан ўтказиш механизмини тайёрлаб қўйиш;

- хулосаларни шакллантиришни режалаштириш;
- услубий тавсиялар тизимини шакллантиришни лойиҳалаштириш.

Бу қайд этилган босқичларнинг ҳар бири ўзига хос ижодий ёндашувни талаб қилади. Шунинг учун бундай жараёнларни босиб ўтишга алоҳида талаблар қўйилади. Шу сабабли ҳам педагогик тадқиқот жараёнини олиб боришнинг **алгоритмик тизимини** ишлаб чиқиш талаби қўйилади. Энди тадқиқотимизнинг навбатдаги қисмида педагогик тадқиқотларни олиб боришнинг алгоритмик босқичлари тўғрисидаги маълумотларни келтириш мумкин бўлади.

Ушбу соҳадаги изланишларимиз натижаларига асосланиб педагогик тадқиқотларни олиб боришнинг алгоритмик босқичларини қуйидаги кетма-кетлик бўйича асослашни мақсадга мувофиқ деб топдик:

Биринчи босқич: Тадқиқот йўналишига оид маълумотлар ва уларнинг турлари, тузилишини (эмперик, аналитик, физиологик, функционал-тажрибавий) ҳамда ёзма адабиётлардан олинган маълумотлар аниқланади.

Бу босқичнинг **асосий вазифаси** тадқиқотчининг ўзини қизиқтирган соҳага киришишини таъминлашдан иборат.

Иккинчи босқич: Йўналишга тегишли маълумотларни аниқлаш ва уларни ўрганмоқчи бўлган мавзунинг эътиборга олган ҳолда турларга ажратиш.

Бу босқичнинг **асосий вазифаси** йўналишга тегишли маълумотлар, уларнинг турлари ва тузилишини аниқлаб муаммо ечимини ҳал қилишга киришишни таъминлашдан иборат.

Учинчи босқич: Турларга ажратилган мавзулардан муайян тадқиқотга тегишлисини аниқлаш ва мавзуга оид муаммоларнинг ўрганилганлик даражасини таълил қилиш.

Бу босқичнинг **асосий вазифаси** тадқиқотнинг мавзуга мос қисмига ўтиш ва унда тадқиқот манбаини танлашга ҳамда асослашга илмий-назарий асос тайёрлашдан иборат бўлади.

Тўртинчи босқич: Мавзуга тегишли тадқиқот манбаини аниқлаш.

Бу босқичнинг **асосий вазифаси** тадқиқот манбаини илмий-методик жиҳатдан асослаш ва тадқиқот манбаини ҳисобга олган ҳолда тадқиқот мақсадини шакллантиришга киришишдан иборат.

Бешинчи босқич: Тадқиқот манбаидан йиғилган маълумотларни таҳлил қилиш ва уларни тизимлаштириш.

Бу босқичнинг **асосий вазифаси** тадқиқот манбаи бўйича йиғилган маълумотларни тадқиқот мақсадини эътиборга олган ҳолда таҳлил қилиш ва белгиланган вазифалар бўйича уларни тизимлаштиришдан иборат.

Олтинчи босқич: Тадқиқот манбаидан олинган маълумотларни ахборот кўринишига келтириш.

Бу босқичнинг **асосий вазифаси** тадқиқот манбаидан йиғилган маълумотларни тадқиқот давомида фойдаланишга мўлжаллаб, яъни уларни ахборот кўринишига келтириб қўйишдан иборат.

Еттинчи босқич: Мавзу бўйича олиб борилган илмий тадқиқот ишига тегишли маълумотлар базасини яратиш.

Бу босқичнинг **асосий вазифаси** манба бўйича олиб бориладиган илмий изланишларга тегишли маълумотлар базасини шакллантиришдан иборат.

Саккизинчи босқич: Тадқиқот манбаи ва улар асосида шакллантирилган ахборотлар банкини эътиборга олиб тадқиқот режасини ишлаб чиқиш.

Бу босқичнинг **асосий вазифаси** тадқиқот режасини амалга оширишга мўлжалланган ахборотлар банкини асослаш ва уни шакллантиришдан иборат.

Тўққизинчи босқич: Тадқиқот режасига мос илмий изланишларнинг назарий-методологик асосларини ишлаб чиқиш.

Бу босқичнинг **асосий вазифаси** тадқиқот йўналиши, муаммонинг қўйилиши, тадқиқот манбаи, мақсади, вазифалари ва тадқиқотнинг методологик асослари ҳамда илмий фаразини эътиборга олиб илмий-назарий асосларни яратишдан иборатдир.

Ўнинчи босқич: Ишлаб чиқилган назарий асосларни илмий-методик жиҳатдан таҳлил қилиш ва улардан таълим жараёнини такомиллаштириш ҳамда ривожлантиришга оид манбаларни аниқлаб (белгилаб, чиқиш.)

Бу босқичнинг **асосий вазифаси** тадқиқот илмий-назарий асосларининг амалий аҳамиятини қай даражадалигини баҳолашдан иборат.

Ўн биринчи босқич: Педагогик самара берадиган илмий-методик ишланмалар яратишга киришиш.

Бу босқичнинг **асосий вазифаси** тадқиқот давомида тайёрланган илмий-амалий ишланмаларни амалиётга жорий этиш ва уларни дастлабки экспертизадан ўтказишдан иборат.

Ўн иккинчи босқич: Ишлаб чиқилган услубият асосида тажриба-синов ишларини ташкиллаштириш ва улар натижаларини тадқиқот мақсади нуқтаи назаридан таҳлил қилиб чиқиш.

Бу босқичнинг **асосий вазифаси** тажриба-синов ишларини такомиллаштириш ва уюштириш ҳамда улар натижаларини тадқиқот мақсади нуқтаи назаридан таҳлил қилишдан иборат.

Ўн учинчи босқич: Олинган натижалар бўйича педагогик самараларни ошириш мезонларини таҳлил қилиб чиқиш ва улар ичидан мазкур мавзу учун мувофиқини танлаш.

Бу босқичнинг **асосий вазифаси** тадқиқотчининг педагогик самарадорликни аниқлаш мезонлари билан танишлигини баҳолашдан иборат.

Ўн тўртинчи босқич: Илмий тадқиқот натижаларининг педагогик самарадорликни аниқлаш ва баҳолаш ҳамда уларнинг жорий этилишига йўриқномалар тайёрлаш.

Бу босқичнинг **асосий вазифаси** педагогик самарадорликни аниқлаш ва баҳолашда ишлаб чиқилган таълим методлари ҳамда технологияларини амалиётга қўллашдаги тажриба-синов ишлари натижалари бўйича муаммога қўйилган мақсадга эришганликни ташхислашдан иборат.

Ўн бешинчи босқич: Педагогик самарали ишланмаларни амалиётга жорий этиш учун услубий тавсиялар ва кўрсатмалар тайёрлаш.

Бу босқичнинг **асосий вазифаси** тадқиқот натижаларини сарҳисоб қилиб, уни амалий фаолиятга жорий этишга тегишли бўлган барча хужжатлар: йўриқномалар, кўрсатмалар ва тавсияномалар тайёрлашдан иборат.

Қайд этилган алгоритмик тизимдаги босқичлар доимо ўзаро алоқадорликда бўлади. Уни жорий этиш ўз навбатида тадқиқотчидан дастлабки маълумотларни

Йиғиш, қайта ишлашдан тортиб таълим модуллари ва моделларини тузишга илмий тадқиқот ишларини юқори савияда олиб боришни талаб этади. Табиийки, бу билан ишлаб чиқилган таълим технологияларининг ҳаётийлиги ошади ва педагогик самарадорлигини таъминлаш кафолатланади.

Педагогик тадқиқотларни олиб боришнинг алгоритмик босқичларини амалиётга жорий қилишда маълумотларни йиғиш, қайта ишлаш, сақлаш, узатиш ишларини бажарувчи саккиз алгоритмик блок қуйидаги функцияларни бажаради:

- муаммонинг (масаланинг) қўйилишини аниқлаш ва сақлаш;
- ўрганиладиган жой ва жараёни аниқлаш;
- маълумотларни йиғиш, тизимларга ажратиш ва тақсимлаш;
- тузилган таълим модуллари ва моделлари тузилмасини муаммо қўйилишини эътиборга олиб синтез қилиш;
- фойдаланиладиган мезонни аниқлаш ва асослаш;
- фойдаланиши керак бўлган таълим технологиясини танлаш ва сақлаш;
- педагогик тадқиқотларни бошқаришни жорий этиш учун башорат алгоритминини танлаш, сақлаш ва асослаш;
- алгоритмик тизимни жорий қилишга тайёрлаш.

Мазкур тадқиқот иши бўйича **хулоса** ўрнида таъкидлаш мумкинки, педагогик тадқиқотларни олиб боришнинг алгоритмик тизими мазкур соҳадаги илмий изланишларнинг оптимал вариантини танлашни кафолатлайди, шунингдек, қаралаётган алгоритмик тизим таълим жараёнини илмий асосда таҳлил қилинишига назарий ва амалий жиҳатдан кўрсатмавий-дидактик асос бўлади.

Шу сабабли ишлаб чиқилган алгоритмик тизимнинг универсал (методологик) ҳарактерга эга бўлганлигини эътиборга олиб, ундан озгина ўзлаштиришлар қилиш орқали бошқа техник ва иқтисодий муаммолар ечимини топишда ҳам фойдаланишга **тавсия этамиз**.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Тўрақулов Х.А. Илмий ижодиёт методологияси. Монография. – Т.: “Фан”, 2006, 248 б.
2. Тўрақулов Х.А. Педагогик тадқиқотларда ахборот тизимлари ва технологиялари. Монография. – Т.: “Фан”, 2007, 252 б.
3. Тўрақулов Х.А., Ҳасанбоев Ж., Усмонов Н.Ў., Алқаров И.Ш., Тўрақулов О.Х. Илмий тадқиқот асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: Fan va technology, 2011, 484 б.

МАТОНАТ - МИЛЛИЙ - МАЪНАВИЙ ҚАДРИЯТЛАР СИФАТИДА

**Н. Кушвактов ЖДПИ доцент,
Д. Суюнова**

Бугунги кунда ҳар бир инсон ёшлар тарбиясининг нақадар мураккаблиги, серқирралиги ва масъулиятли эканлигини ҳис этган ҳолда, унга замон талабига мос равишда ёндошмоқда. Миллий қадриятларга таянган ҳолда олиб бориладиган ҳар бир тарбиявий жараён ўзига хос тарзда самарадорликка эга бўлиши билан характерланади.

Шунинг учун ҳам таълим – тарбия тизимида миллий қадриятлар ва бой маънавий меросларимиздан фойдаланиш зарурияти ҳеч қачон четда қолмайди.

Ёшларни миллий қадриятлар асосида **мард, жасур, танги, матонатли, сабрли, тоқатли, чидамли** қилиб тарбиялаш айнан бугунги кунинг энг долзарб масалаларидан биридир. Шунинг учун ҳам давлатимиз томонидан узлуксиз маънавий тарбия концепцияси қабул қилинди. Ундаги асосий масалалар ёш авлодни ҳар томонлама етук шахс қилиб тарбиялашга қаратилган.

Узлуксиз маънавий концепцияга таянган ҳолда ёшларни матонатлилик руҳида тарбиялашда миллий – маънавий қадриятларга қуйидагича аёндошуни амалга ошириб бориш мақсадга мувофиқ деб эътроф этилди. Бунда:

- миллий қадриятларни мунтазам равишда ўрганиб бориш;
- донолар фикрларидан таълим - тарбия жараёнларида кенг фойдаланиш;
- алломаларнинг асарларини ўрганиш;
- кишилик жамияти рўй бераётган воқеаларнинг асл мазмуни англаб бориш;
- матонатлиликни тарғиб қилувчи ривоятлардан, ҳикоялардан фойдаланиш;
- давра суҳбатларини ўтказиб бориш;
- матонатлилик фазилатларини ёшларга тушунтириб бориш орқали таълим – тарбияда самарадорликка эришиш.

Ёш авлодни матонатлилик руҳида тарбиялашда инсон тафаккурини бунёдкорлик ғоялари билан кенгайтириш, бойитиш учун тафаккур нима деган саволга жавоб бериш мақсадга мувофиқдир.

«Тафаккур» (араб. фикрлаш, ақлий билиш) — инсон маънавиятининг таркибий қисми, билишнинг оламдаги нарса ва ҳодисаларнинг умумий, муҳим хусусиятларини аниқлайдиган, улар ўртасидаги ички, зарурий алоқалар, яъни қонуний боғланишларни акс эттирадиган ақлий босқичи. Тафаккур ибораси араб. "*фикр*" сўзидан келиб чиққан бўлиб, ўйлаш, муҳокама, мушоҳада ва фикр юритиш маъноларини билдиради. Тафаккур қуйидаги асосий хусусиятларга эга: 1) унда воқелик умумлашган ҳолда акс этади. Ҳиссий билишдан фарқли ўларок, тафаккур. бизга нарса ва ҳодисанинг номуҳим, иккинчи даражали (бу, одатда, билиш олдида турган вазифа билан белгиланади) белгиларидан фикран четлашган, мавҳумлашган ҳолда, эътиборимизни унинг умумий, муҳим, такрорланиб турувчи хус-ят ва муносабат ларига қаратишимизга имкон беради; 2) Тафаккур борликни билвосита акс эттиради. Унда янги билимлар тажрибага ҳар сафар бевосита мурожаат этмасдан, мавжуд билимларга таянган ҳолда ҳосил қилинади. Фикрлаш бунда нарса ва ҳодисалар ўртасидаги алоқадорликка асосланади; 3) Тафаккур инсоннинг ижодий фаолиятдан иборат, бунда нарса ва ҳодисаларнинг энг мураккаб хус-ятларини ўрганиш, ҳодисаларни олдиндан кўриш, башоратлар қилиш имконияти вужудга келади; 4) Тафаккур тил билан узвий алоқада мавжуд бўлади, яъни фикр маънавий ҳодисадир. У фақат тил орқали, моддий ҳодиса (товуш тўлқинларида, график чизиқлар) тарзида реаллашади, бошқа кишилар бевосита қабул қила оладиган, ҳис этадиган шаклга киради ва одамларнинг ўзаро фикр алмашиш воситасига айланади [1]

Ёшларни матонатлилик руҳида тарбиялаш жараёнида тафаккур орқали ўзлигини намаён этган, миллий қадриятларимизни кенг тарғиб қилган буюк сиймолар фаолиятига жумладан, Ал-Хоразмий, ал-Фарғоний, Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино каби буюк олимлар, Маҳмуд Қошғарий, Аҳмад Юғнакий, Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Яссавий, Жалолиддин Румий, Алишер Навоий сингари улуғ адиб ва шоирлар, имом Бухорий, имом Термизий, Нажмиддин Кубро, Хожа

Баҳоуддин Нақшбанд каби уламолар. Соҳибқирон Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Хусайн Бойқаро ва Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби давлат арбоблари, жадидчилардан Мунавварқори Абдурашидхон ўғли, Абдулла Авлоний, Маҳмудхўжа Бехбудий, Чўлпон, Фитрат, Абдулла Қодирийлар фаолиятига тўхталиб, уларнинг тафаккур махсулларини ёшларга ўргатиб бориш муҳим маҳамият касб этади.

Ёшларни матонатлилик руҳида тарбиялашда бугунги кун янги Ўзбекистон - янгича дунёқараш доирасида олиб борилаётган маънавий – маърифий тадбирлар ҳам аҳамиятлидир.”Ўзбекистон тараққиётнинг янги босқичига қадам қўйди, – Олий Мажлис Сенати аъзоси Минҳожиддин Ҳожиматов. – Шу сабаб нафақат минтақада, балки бутун дунёда Янги Ўзбекистон ибораси пайдо бўлди. Бу эса ўтган йиллар давомида Президентимиз томонидан амалга оширилаётган улкан ислохотларга, бунёдкор халқимизга муносиб баҳо бўлди. [2]

Миллий – маънавий қадриятларда сабр – тоқат, матонат , чидам инсонга хос хислат, фазилат эканлиги уқтирилади.

«САБР (араб. аччиқ, чидам, бардош) – инсон маънавиятининг таркибий қисми бўлиб, ошиқмасдан кутиш ёки ўзини тия олиш, тоқат, чидам-бардош, ирода ва қаноат қилиш маъносини англатади. Сабр кишиларнинг турли-туман зиддиятли воқеа-ҳодисаларга бардош қила олишини ҳам ифодалайди. Сабр — юксак маънавият тушунчаси, ақл ва маданият белгиси, бошқаларнинг фикри ва эътиқодига ҳурмат ифодаси ҳисобланади. Мураккаб ижтимоий , иқтисодий, маънавий муаммоларга нисбатан бағрикенглик билан муносабат билдириш ва хатти-ҳаракатдаги холислик шахснинг сабри, маъ-яти юксаклигидан далолат беради. У узоқ йиллар мобайнида оила, жамоа, ижтимоий шароит, мавжуд анъаналар таъсирида шаклланади. [1]

Таълим – тарбия жараёнларида ёш влодни матонатлилик руҳида тарбиялашда сабрнинг ўзига хос хусусиятларига эътиборимизни қаратган холда қуйидагиларга алоҳида аҳамият бериш керак. Булар:

- ошиқмасдан кутиш;
- ўзини тия олиш;
- тоқат қилиш;
- чидам-бардош билан натижани кутиш;
- иродасини қўлга олиш;
- қаноат қилиш;
- ўзини йўқотмаслик;
- ножўя сўзлардан, ўринсиз ҳаракатлардан ўзини тийиш ёшларни матонатлилик сари йўналтиришда муҳим аҳамият касб этади.

Юқоридаги фикрларга таянган холда ёш авлодни матонатлик руҳида тарбиялашда **қаноат** ҳам муҳим аҳамият касб этади деган фикрни олға суришни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик.

Қаноат (араб. мамнунлик; бориға шукр қилиш; камсуқумлик) – озига ёки бориға кўниш тамойилига асосланган маънавий туйғу, бори билан кифояланиш, нафси тийиқлик билан кўп нарсага, ортиқчаликка интилмаслик, қониқиш ҳисси.

Қаноат – осудалик, хотиржамлик туйғуси бўлиб, киши нафсини ҳар қандай таъмадан эҳтиёт қилишга ҳаракат қилади. Қаноатли киши сабрли, чидамли бўлиши билан бирга ҳасад, ҳирс, хорлик каби иллатлардан йироқ бўлади. Қаноат – бу кишининг маънавий бойлиги бўлиб, инсонни покликка чорлайди, муҳтожликдан узоқда бўлишини таъминлайди. [1]

Таълим – тарбия жараёнларида ёш авлодни матонатлилик руҳида тарбиялашда қаноатлиликнинг ҳам ўзига хос хусусиятларига эътибор бериш керак. Булар:

-борлик-йўқликка қўниш;

- еб-ичиш ва кийинишда имкон ва зарурат даражасидан ортиғини талаб қилмаслик;

- осудалик, хотиржамлик туйғуси;

- киши нафсини ҳар қандай таъмадан эҳтиёт қилиши;

- ҳасад, ҳирс, хорлик каби иллатлардан йироқ бўлиши;

каби мавқеларга олиб келишини қадимдан ота –боболаримиз ёшларга уқтириб келган. Уни бугунги кунда маънавий мерос сифатада давом эттириш асосий вазифалар сирасига киради.

Демак, таълим – тарбия жараёнларида ёшларни матонатлилик руҳида тарбиялаш эртанги кунда жамиятнинг энг фаол аъзоси сифатида қадрланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Маънавият асосий тушунчалар луғати Т;. 2009й .
2. <http://old.uza.uz/oz/society/yangi-zbekiston-yangicha-dunye-arash-manaviy-marifiy-tar-ibo-02-11-2020>

ИЛК УЙҒОНИШ ДАВРИ МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯСИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

**Фарсахонова Дилафрўз Ризахоновна
ЖДПИ катта ўқитувчиси (PhD)**

Ёшлар онги ва қалбида маънавий-ахлоқий тушунчалар чуқур ўрин олиши учун халқнинг миллий тарбия усуллари, буюк алломаларнинг жаҳон илм-фанига қўшган ҳиссалари, бой илмий меросига мурожаат қилиш ўз самарасини беради. Зеро, тарбия тушунчаси ўзида “тарбияланувчининг онги (ижтимоий характердаги амалий фаолиятга руҳлантирувчи ҳиссий ва ақлий соҳаларига) ҳамда феъл-атворга шахсни ривожлантиришга зарур шарт-шароитларни таъминловчи муайян йўл-йўриқ, тушунча, тамойил, кадриятли йўналишни шакллантириш мақсадида таъсир кўрсатиш” [1; 21-б.] мазмунини мужассам этади.

Инсоннинг маънавий-ахлоқий тарбиясида таълим-тарбия жараёнида ўқитиладиган фанлар, оммавий ахборот воситалари, тарғибот-ташвиқот ишлари ҳам аҳамиятлидир. Педагогика олий ўқув юртларида бўлажак ўқитувчиларни миллий ва умуминсоний кадриятлар, инсонпарварлик, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, юксак эътиқод руҳида тарбиялашнинг муҳим омили сифатида тарбиявий ишлар методикаси фани фалсафа, психология, умумий педагогика, физиология, тарих, тил ва адабиёт каби фанлар билан боғлаб ўрганилади.

IX–XII асрларда Мовароуннаҳрда олим, донишманд, шоирларнинг кўпчилиги қомусий билимларга эга бўлиб, илмлар бир-биридан ажралмас, узвий боғлиқ ҳолда мавжудлиги характерли эди. Шунинг учун ҳам Абу Наср Форобий, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, аз-Замахшарий, Исмоил Журжоний каби буюк сиймолар жуда кўп соҳаларда ижод қилиб, ўчмас из қолдирдилар. Шу билан бирга математика,

астрономия, тиббиёт, мантиқ, тилшунослик, тарих каби илмлар маданият, маънавиятнинг ривожда ниҳоятда муҳим аҳамият касб этгандики, ислом динининг назарий масалалари билан бирга ахлоқий томонлари ҳам кенг ривож топганини кўрамиз [5; 10-б.].

Имом Исмоил ал-Бухорийнинг IX асрда ёзилган “Ал-адаб ал-муфрад” (“Одоб дурноналари”) асари бутун ислом оламининг одоб-ахлоқи ва тарбияси масалаларига бағишланган махсус ҳадислар тўплами ҳисобланади. Ахлоқ масалаларига қаратилган мазкур асарда, асосан, оилада фарзанд тарбияси, ота-онани хурмат қилиш, онани эъзозлаш, меҳр-оқибатли бўлиш, пок ва имонли бўлиш, яхшилик қилиш каби юксак тарбиявий аҳамиятга эга бўлган фикрлар баён этилган. Ушбу асарда, асосан, пайғамбаримиз Муҳаммад саллоллоху алайҳи васаллам ва у киши атрофидаги саҳобаларининг ўғит ва насиҳатларидан намуналар, ривоятлар келтирилган[3].

Абу Наср Форобийнинг “Фозил одамлар шаҳри” асарида жамият талабларига тўла-тўқис жавоб бера оладиган ва уни тинчлик-фаровонликда сақлаб туришга хизмат қиладиган комил инсонни тарбиялаш хусусида фикр юритилади. Муаллиф инсонларни бахтга, саодатга элтувчи жамоани яратиш учун, аввало, жамоанинг барча аъзолари ақлий ва ахлоқий хислатларни – тўғрилиқ, ҳақиқатни севиш, жасурлик, дўстга садоқат каби фазилатларни эгаллаши лозим деб таъкидлайди. Инсоннинг ахлоқий хислатларини шакллантириш эса, асосан, тарбия ва тарбиячининг, билимдон муаллимнинг вазифасидир, деб уқтиради [2].

Абу Наср Форобий «ўн икки туғма хислатни» бирлаштирган кишигина ахлоқли бўла олади, деб таъкидлайди. Талабаларга маънавий-ахлоқий тарбия беришда ушбу хислатларни уларда шакллантириш орқали талабаларда қуйидаги ахлоқий фазилатларни юксалтириш мумкин: 1) соғлом; 2) зийрак; 3) кучли хотирага эга; 4) ақлли; 5) нотик; 6) илмли бўлиш; 7) нафсини тийиш; 8) одил; 9) улуғликка интилувчи бўлиш; 10) молпараст бўлмаслик; 11) адолатли; 12) қатъиятли бўлиш.

Абу Али ибн Сино муҳим ахлоқий сифатларни таҳлил қилади ва ҳар бирига таъриф беради. Инсондаги ижобий ахлоқий хислатларга саҳийлик, чидамлик, камтарлик, муҳаббат, мўътадиллик, ақллилик, садоқат, интилиш, қатъиятлилик, уятчанлик ва бошқаларни киритади. Ибн Сино ахлоқий хислатларни қуйидагича таърифлаган: **мўътадиллик** – тан учун зарурий озик ва хулқ меъёрларига тўғри келмайдиган ишларни қилмаслик; **саҳийлик** – ёрдамга муҳтож кишиларга қўмаклашувчи инсоний қувват; **ғазаб** – бирор ишни бажаришда жасурлик; **ақллилик** – бирор ишни бажаришда шошма-шошарликдан сақловчи қувват; **зийраклик** – нарсалар ва хатти-ҳаракатларнинг ҳақиқий маъносини тезлик билан тушунишга ёрдам берувчи қувват; **камтарлик** – худбин ишлар билан шуғулланишдан тўхтатувчи куч [6; 135–137-б.].

Таълим-тарбияга оид қарашлар, инсон хулқ-атворига оид хусусиятлар мутафаккир Маҳмуд Кошғарийнинг “Девону луғатит-турк” асарида ҳам келтирилиб, унда илм ўрганишнинг афзалликлари, донишмандларни қадрлаш, меҳмондўстлик, мардлик, жасурлик улуғланиб, молпарастлик, бахиллик, очкўзлик, хиёнаткорликни қоралайдиган фикрлар кўплаб учрайди. Айниқса, панд-насиҳатлар замирида билим эгаллашнинг фойдалари, илм аҳлининг хурматини жойига қўйиш, уларнинг ўғитларига амал қилишга доир зарур маслаҳатлар етакчилик қилади. Асарда дўстлик ва ҳамкорлик, меҳнатсеварлик, илм ва касб-ҳунар эгаллашга ундаш, ватанпарварлик ва қардошлиқ туйғуси, тежамкорликнинг аҳамияти, исрофгарчиликнинг олдини олиш, адолат ва

адолатсизлик, яхшилик ва ёмонликнинг оқибатлари, хулқ-одоб қоидалари, саломатликни сақлашга доир ўғитлар ўз аксини топган.

Мутафаккир Кайковуснинг “Қобуснома” асарида ҳам фарзанд тарбияси борасидаги педагогик қарашлар панд-насихат тарзида баён қилинган. “Фарзандингга, - деб ёзади буюк тарбияшунос, - хунар ва фазл ўргатмакда тақсир қилмағил ва ҳар илмни ўргатувчи муаллимлар таълим учун урсалар, сен шафқат кўргузғил, майли урсунлар, нединким, ёш ўғлон илм ва адабни таёқ билан ўрганур ва ўз ихтиёри билан ўрганмас. Аммо фарзандинг беадаб бўлса ва сенинг ул сабабдин қаҳринг келса, ўз кўлинг бирла урмағил, муаллимларнинг таёғи бирла кўркутғил. Болаларга муаллимлар адаб берсунлар, токи сендин ўғлингнинг кўнглида гина қолмасин. Фарзандга адаб, хунар ўргатмакни мерос деб билғил” [4; 106-б.].

Демак, бўлажак ўқитувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда илк Уйғониш давридаги мутафаккир олимларнинг панд-насихатларидан мавзуга мос ҳолда фойдаланиш орқали қуйидагиларга имконият яратилади:

- буюк алломаларнинг таълимий-ахлоқий йўналишдаги асарлари билан таништириш;
- ахлоқий тарбияланганлик даражаларини ошириш;
- юксак ахлоқий фазилатларга эга бўлган кадрларни тайёрлаш;
- келгуси касбий фаолиятида ўқувчиларни маънан етук этиб тарбиялаш ва ҳ.к.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бекмуродов А. Тарбиянинг устувор йўналишлари // Халқ таълими. – Т.: 2004. № 1. – 21-б.
2. Абу Наср Фаробий. Фозил одамлар шахри. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2004. – 160 б.
3. Имом Исмоил ал-Бухорий. Ал-адаб ал-муфрад (Одоб дурдоналари). – Тошкент: Ўзбекистон, 1990. – 258 б.
4. Кайковус. Қобуснома. (нашрга тайёрловчилар: С.Долимов, У.Долимов) Т.: Ўқитувчи, 2006. – 208 б.
5. Маънавият юлдузлари: (Марказий Осиёлик машхур сиймолар, алломалар, адиблар). Тўпловчи ва масъул муҳаррир: М.М.Хайруллаев. – Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2001. – 480 б.
6. Ўзбек педагогикаси антологияси. I жилд (тузувчилар: К.Ҳошимов, С.Очил). – Т.: Ўқитувчи, 1995. – 460 б.

АБУ НАСР ФОРОБИЙ ИЛМИЙ-ИЖТИМОЙ ФАОЛИЯТИНИНГ ЕТАКЧИ ХУСУСИЯТЛАРИ

**Одина Ўралова ЖДПИ
Умумий педагогика кафедраси катта ўқитувчиси
Шоназарова Дилдора ТошМИ талабаси**

Бутун жаҳонга Аристотелдан кейин “Иккинчи муаллим” деган ном билан кенг шухрат қозонган Абу Наср Форобийнинг бой илмий-фалсафий, маънавий-тарбиявий мероси бугунги илм-фан тараққиётида ҳам салмоқли аҳамиятга эга. Аллома

изланишининг асосий йўналиши инсоннинг тузилиши, руҳияти, моддий ва маънавий оламини ўрганишга қаратилганлиги билан эътиборли. Форобий етук файласуф сифатида руҳий жараёнларни инсоннинг ақлий, ахлоқий, маънавий ривожига боғлиқ ҳолда ўрганишга ва талқин этишга ҳаракат қилади. Шунинг учун ҳам у ўз асарларида сезгилар ва ақлий билиш, фикрлаш каби жараёнларга жуда катта эътибор беради ва улар ҳақида бошқа руҳий жараёнлар, масалан, хотира, тасаввур, диққат, ҳис-туйғу, ирода, қобилият, малака каби шахсий хислатларни билиш жараёни билан боғлиқ ҳолда сўз юритади.

Маълумки, инсонга хос бўлган ва унинг маънавий юксалишида муҳим аҳамият касб этувчи таффақкур ва нутқнинг ривожланиши таълим-тарбиянинг асосини ташкил этувчи муҳим жараён саналади. Форобий инсон таффақури ва нутқининг фазилатларини чуқур ўрганади, грамматика ва мантиқ фанининг ривожига, унинг айрим масалаларини таҳлил этишга, жуда катта эътибор беради. У Аристотелнинг мантиққа оид барча асарларини чуқур ўрганади ҳамда уларга шарҳлар ёзади ва мантиқнинг турли бўлимлари: тушунча, ҳукм, дидуксия, исботлаш кабиларга бағишланган рисоалар ёзиб, қолдиради. Олимнинг руҳият ва мантиққа оид фикрлари таълим-тарбия соҳасидаги таълимотнинг табиий, илмий, назарий асослари бўлиб хизмат қилади.

Манбаларнинг гувоҳлик беришича, Форобий ўрта аср даври табиий-илмий ва ижтимоий билимларининг қарийб барча соҳаларида 160 дан ортиқ асар яратган. У турли билимларнинг назарий томонлари, фалсафий мазмуни билан кўпроқ қизиққанлиги учун унинг асарларини 2 гуруҳга ажратиш мумкин: 1) юнон файласуфлари, табиатшуносларининг илмий меросини изоҳлаш, тарғиб қилиш ва ўрганишга бағишланган асарлар; 2) фаннинг турли соҳаларига оид мавзулардаги асарлар.

Тадқиқотларда Форобий асарлари мазмунига қараб қуйидаги гуруҳларга бўлиб ўрганилади:

1) фалсафанинг умумий масалаларига, яъни билимнинг умумий хусусиятлари, қонуниятлари ва турли категорияларига бағишланган асарлар: "Субстанция ҳақида сўз" ("Калом фи-л жавҳар"), "Масалалар манбаи" ("Уюнул масоил"), "Қонунлар ҳақида китоб" ("Китоб фи-л навомис"), "Фалак ҳаракатининг доимийлиги ҳақида" ("Китоб фи-л ҳаракат ал-фалака доиматун") ва б.;

2) инсон билиш фаолиятининг фалсафий томонларига бағишланган, яъни билишнинг шакллари, босқичлари, усуллари ҳақидаги асарлар. Мантиқ (логика)нинг турли муаммоларига доир асарлари ҳам шунга қиради: "Катталарнинг ақли ҳақида сўз" ("Калом фи-л ақл ал-Кабир"), "Ёшларнинг ақли ҳақида китоб" ("Китоб фи-л ақл ас- сағир"), "Мантиқ ҳақида катта қисқартма китоб" ("Китоб ал-мухтасар ал-кабир фи-л мантиқ"), "Мантиққа кириш китоби" ("Китоб ал-мадҳал ила-л мантиқ"), "Исбот китоби" ("Китоб ал-бурхон"), "Силлогизм шартлари китоби" ("Китоб шароит ал-қиёс"), "Жон (руҳ)нинг моҳияти ҳақида рисола" ("Рисола фи моҳият ан-нафс") ва б.;

3) фалсафа ва табиий фанларнинг фан сифатидаги мазмуни, тематикаси ҳақидаги асарлар: "Илмларнинг келиб чиқиши ва таснифи" ("Китоб фи ихсо ал-улум ва ат- таъриф", қисқача номи "Ихсо ал-улум"), "Фалсафа тушунчасининг маъноси ҳақида сўз" ("Калом фи маъони исм ал-фалсафа"), "Фалсафани ўрганишдан олдин нимани билиш кераклиги ҳақида китоб" ("Китоб фи ашё аллати яхто-жу анталлама кабл ал- фалсафа"). "Фалсафага изоҳлар" ("Таолиқ фи-л ҳикмат") ва б.;

4) *модданинг миқдори, фазовий ва ҳажмий муносабатларини ўрганишга бағишланган, яъни математика фанлари - арифметика, геометрия, астрономия ва муסיқага оид асарлар:* "Ҳажм ва миқдор ҳақида сўз" ("Калом фи-л хийз ва-л миқдор"), "Ҳазо геометриясига кириш ҳақидаги қисқартма китоб" ("Китоб ал-мадҳал ила-л ҳандасат ал-вахмияти мухтасарсан"), "Астрология қоидалари ҳақида мулоҳазаларни тўғрилаш усули ҳақида мақола" ("Мақола фи-л жиҳат аллаяти яссехху алайхо ал қавл би ахком ан-нужум"), "Муסיқа ҳақида катта китоб" ("Китоб ул-муסיқа ал-кабир"), "Муסיқа ҳақида сўз" ("Калом фи-л муסיқий"), "Ритмлар туркумлари ҳақида китоб" ("Китоб ул фи ихсо-ил-иқо") ва б.;

5) *модда хоссалари ва турларини, ноорганик табиатнинг, ҳайвонлар ва инсон организмнинг хусусиятларини ўрганувчи, яъни табиий фанлар - физика, кимё, оптика, медицина, биологияга бағишланган асарлар:* "Физика усуллари ҳақида китоб" ("Китоб фи усул илм ат-табиат"), "Алкимё илмининг зарурлиги ва уни инкор этувчиларга раддия ҳақида мақола" ("Мақола фи вужуб саноат ал-кимё ва-р радд ала мубтилуҳо"), "Инсон аъзолари ҳақида рисола" ("Рисола фи аъзо ал-инсония"), "Ҳайвон аъзолари тўғрисида сўз" ("Калом фи аъзо ал-ҳайвон") ва б.;

6) *тилушнослик, шеърят, нотиқлик санъати, хаттотликка оид асарлар:* "Шеър ва қофиялар ҳақида сўз" ("Калом фи шеър ва-л қавофи"), "Риторика ҳақида китоб"

("Китоб фи-л хитоба"), "Луғатлар ҳақида китоб" ("Китоб фи-л луғат"), "Хаттотлик ҳақида китоб" ("Китоб фи санъат ал-китобат") ва б.;

7) *ижтимоий-сиёсий ҳаёт, давлатни бошқариш масалаларига, ахлоқ, тарбияга бағишланган, яъни ҳуқуқшнослик, этика, педагогикага доир асарлар:* "Бахт-саодатга эришув йўллари ҳақида рисола" ("Рисола фи-т танбиҳ ала асбоб ас-саодат"), "Шаҳарни бошқариш" ("Ас-сиёсат ан-мадания"), "Уруш ва тинч турмуш ҳақида китоб" ("Китоб фи маойиш ва-л хуруб"), "Ҳазилатли хулқлар" ("Ас-сийрат ал-фазила") ва б.

Форобийнинг илмий мероси, умуман, ўрта аср Шарқининг маданий-маънавий ҳаётидан, табиий-илмий, ижтимоий-сиёсий масалаларидан жуда бой маълумот беради. Мутафаккир ўз асарларини ўша даврда Шарқ мамлакатларида илмий-адабий тил ҳисобланган араб тилида ёзади. Форобий шунингдек, араб ва форс тилларида фалсафий мазмундаги шеърлар ҳам ёзган.

Форобий "Илм ва санъатнинг фазилатлари" рисоласида табиатни билишнинг чексизлигини, билим билмасликдан билишга, сабабиятни билишдан оқибатни билишга, сифатлардан акциденция (ал-ораз)дан субстанция - моҳият (жавҳар)га қараб боришини илмнинг борган сари ортиб, чуқурлашиб боришини таъкидлайди. Форобий билиш жараёни ҳар 2 босқичга боғлиқлигини, ақлий билиш ҳиссий билишсиз вужудга келмаслигини алоҳида таъкидлайди.

Форобийнинг билиш, мантик, ақл ҳақидаги фикрлари унинг инсон ҳақидаги таълимоти учун хизмат қилади, унга бўйсундирилгандир. Ақлга эга бўлиш, билимли, мантиқли бўлиш билан чегараланмай, у маълум ахлоқий принципларга, ахлоқий маданиятга эгалик билан яқунланиши керак.

Форобий ақли инсон ҳақида гапириб шундай ёзади: "Ақлли деб шундай кишиларга айтиладики, улар фазилатли, ўткир мулоҳазали, фойдали ишларга берилган, зарур нарсаларни кашф ва ихтиро этишга зўр истеъдодга эга, ёмон ишлардан ўзини четга олиб юрадilar. Бундай кишиларни оқил дейдилар. Ёмон ишларни ўйлаб топиш

учун зехн-идрокка эга бўлганларни ақли деб бўлмайди, уларни айёр, алдоқчи деган номлар билан атамоқ лозим".

Форобий ўрта асрлар шароитида биринчи бўлиб жамиятнинг келиб чиқиши, мақсад ва вазифалари ҳақида изчил таълимот яратди. Бу таълимотда ижтимоий ҳаётнинг кўп масалалари - давлатни бошқариш, таълим-тарбия, ахлоқ, маърифат, диний эътиқод, уруш ва яраш, меҳнат ва бошқалар қамраб олинган. Аллома ушбу қарашларини ўзининг "Фозил шаҳар аҳолисининг маслаги" рисоласида мужассамлаштиради. Мазкур асарда жамият ("инсон жамоаси")нинг келиб чиқишини қуйидагича изоҳлайди: "Ҳар бир инсон табиатан шундай тузилганки, у яшаш ва олий даражадаги етукликка эришмоқ учун кўп нарсаларга муҳтож бўлади, у бир ўзи бундай нарсаларни қўлга кирита олмайди, уларга эга бўлиш учун инсонлар жамоасига эҳтиёж туғилади... Бундай жамоа аъзоларининг фаолияти бир бутун ҳолда, уларнинг ҳар бирига яшаш ва етукликка эришув учун зарур бўлган нарсаларни етказиб беради. Шунинг учун инсон шахслари кўпайдилар ва ернинг аҳоли яшайдиган қисмига ўрнашдилар, натижада инсон жамоаси вужудга келди".

Форобий шаҳарни ижтимоий уюштиришнинг етук шакли, инсоният камолотга эришишининг зарурий воситаси, деб ҳисоблайди. Бутун инсонларни ўзаро ҳамкорликка, халқларни тинчликка чақиради, дунёда ягона инсон жамоасини тузиш ҳақида орзу қилади. мутафаккир инсон кадр-қимматини камситувчи жамиятга қарши чиқади. "Давлат арбобининг ҳикматлари" рисоласида эса у доимий урушлар ва босқинчиликка асосланувчи жамиятни адолатсиз, жоҳил жамият сифатида қоралайди.

Форобийнинг фозил жамоа ҳақидаги таълимоти, унинг комил инсон ҳақидаги фикрлари билан узвий боғланиб кетади. Фозил жамоада комил инсон хислатлари вужудга келади. Масалан, ахлоқ-одобли етук инсон ўн икки фазилатга эга бўлмоғи лозим. Бу фазилатлар инсонларнинг ўзаро муносабатлари мустаҳкамланиб, яхшилик томон йўналишида вужудга кела боради. Форобийнинг фозил жамоа ва комил инсон ҳақидаги таълимотлари сўнгги олим-мутафаккирларга катта таъсир кўрсатди.

Хуллас, атоқли мутафаккир Абу Наср Форобийнинг бутун ҳаёти давомида олиб борган илмий, ижодий, амалий фаолияти қайси соҳа ёки йўналишда бўлмасин, бирламчи мақсади инсон руҳий-маънавий камолотини юксалтириш, шу орқали бутун жамиятни соғломлаштириш, ривожлантириш, тараққиётнинг янги-янги чўққиларини забт этишдан иборат бўлган. У бор истеъдод ва имкониятларини ушбу мақсадларга эришиш йўлида сарфлаган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Зуннунов А. Педагогика тарихи. // Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Т.: "Шарк", 2004.
2. Форобий А.Н. Фозил одамлар шахри. –Т.: "Халқ мероси", 1993.
3. Форобий А.Н. Рисолалар. –Т.: "Фан", 1995.
4. Хасанбаева О. Педагогика тарихидан хрестоматия. –Т.: "Ўқитувчи", 1993.

ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИ АСАРЛАРИДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМГА ОИД ҒОЯЛАРНИ ИФОДАЛАНИШИ

Мусаханова Гулнора Мавляновна
катта ўқитувчи, ТДИУ

Бугунги кунда амалга оширилаётган таълим тизимидаги ислохотлар негизида таълим олувчиларнинг онглилиги ва фаоллигини ошириш учун ўқитиш жараёни шундай ташкил этишни назарда тутадик, бунда талабалар илмий билимларни ҳамда уларни амалда қўллаш методларини онгли ва фаол эгаллаб оладиган, уларда ижодий ташаббускорлик ва ўқув фаолиятида мустақиллик, тафаккур, нутқ техникасини ривожлантириш асосий масалалардан бири ҳисобланади. Демак, таълим жараёнида мустақил таълимнинг ўрни бекиёсдир.

Жамиятнинг барча жабҳаларидаги муаммолар, ўзгаришлар олий таълим муассасаларида талабаларни таълим жараёнига тайёрлаш ҳам таъсир қилиб ва янгидан янги талабларни қўяди. Ҳозирги пайтда ҳам назарий билим ва амалий кўникмага эга, ўзгаришларга мослашувчан, эркин фикрлайдиган, касбий ҳамда ҳаётий муаммоларини мустақил ҳал қила оладиган мутахассисларга, кадрларга эҳтиёж катта бўлаяпти. Шу билан бирга, олий таълим муассасари талабаларидан ҳар томонлама билимдонлик, мустақил фикрлай оладиган, ташкилотчилик қобилиятига эга шахс даражасини талаб этади. Бундай талабларнинг бажарилиши албатта, уларни бутун ҳаёти давомида билим олишга ўргатиш орқали таъминланади.

Мустақил таълимни ривожлантириш мақсадида бугунги кунда олий таълим муассасалари ўқув жараёнида босқичма-босқич кредит-модуль тизимига ўтказиш асосий вазифалардан бири ҳисобланмоқда. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида 2030 йилга қадар республикадаги барча олий таълим муассасаси (ОТМ)нинг 85 фоизи, жумладан, 2020/2021 ўқув йилининг ўзида 33 та олий таълим даргоҳини кредит-модуль тизимига ўтказиш кўрсатиб ўтилди [1].

Талабаларнинг мустақил ишлаш масалаларини тадқиқ этиш билан кўплаб замонавий олимлар, педагоглар, психологлар ва методистлар шуғулланган ва шу билан бирга, шарқ мутафаккирларининг асарларида муаммоли таълим тамойилларида умумлаштириш турлари ва уларнинг тузилиши, ўқув жараёнини ташкил этиш кабилар очиб берилади, талабаларнинг мустақил ва ижодий ишлаш фаолияти, танқидий фикрлашининг тузилишлари, ақлий фаолиятининг умумлашган усулларини шакллантириш йўллари белгиловчи алоҳида компонентларнинг ўзига хос хусусиятлари таҳлил этилаган.

Бизга маълумки ўқув жараёни талабаларни мустақил фикр юрита олишга ўргатса, ундай таълимни ривожлантиришга асосланган ўқув-билув жараёни деб қабул қилиш мумкин. Талабаларни мустақил фикрлашга йўналтирилган махсус воситаларни қўллаб, уни фанга қизиқтириш, эркин фикрлашга ўргатиш, ривожлантириш тизими яратиш орқали уларда креатив ғояларни шакллантириш мумкин [3].

Узоқ ўтмишдаёқ ўзбек халқининг илғор мутафаккирлари олиб борган тадқиқотлар, уларни амалга оширган кашфиётлари жаҳон, умуминсоният фани ва маданиятининг хазинасидан ўрин олган.

Шарқнинг буюк алломалари бўлмиш Ал-Бухорий, Ат-Термизий, Бурхониддин

Марғилоний, Махмуд Қошғарий, Абу Наср Фаробий, Абу Райхон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Саъдий Шерозий, Алишер Навоий, Бобур, Махмудхўжа Бехбудий, Абдурауф Фитрат, Абдулла Авлоний каби мутафаккирларимизнинг ижодий фаолиятида бу борада чуқур фикр-мулоҳазалар юритилган.

Абдулла Авлонийнинг фикрича, - «Фикр тарбияси энг керакли, кўп замонлардан тақдир(орзу) қилиб келинган, муаллимларнинг диққатларига суялган ва виждонларига юкланган муқаддас бир вазифадир. Фикр инсонни шарофатлик, ғайратлик бўлишига сабаб бўлур»- деб ёзади ўзининг «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» асарида. Яна шу асарида бадан тарбияси билан бир қаторда фикр тарбиясига ҳам алоҳида аҳамият беради. Унинг таъкидлашича, фикр тарбияси “ муаллимнинг ёрдамига сўнг даражада мухтождир” ва инсон ҳаётида муҳим аҳамиятга эга: “Фикр агар яхши тарбият топса, Ханжар олмосдан бўлур ўткур. Фикрнинг ойнаси олурса занг, руҳи равшан замир ўлур бенур”[2].

Бизнинг буюк мутафаккиримиз ал-Хоразмий “Ҳиссиёт”, “Мантикий мулоҳазалар” воситасидан аниқ фарқлаган: дастлабки хусусийни, “майда”, “мантикийси” эса моҳиятан ўрганади, аҳамиятли, бироқ улар алоқадор. У тажриба - кузатиш ва экспериментал методини самовий жисмлар ҳаракати, шунингдек, ер сатҳидаги пунктларни жадвал кўринишида илк бор илмий асослади, индукция ва дедукция жиҳатидан ягона, алоҳида ва умумийнинг бирлиги принципини аниқлаштирди: хусусий ҳолдан алоҳида ҳолдаги тенгламага (олти тенглама) ўтди, лекин умумий (қонуний) тургача етмади, ҳозирги пайтда ва амалларда ҳамма эътироф этган умумиллий метод бўлган математик масалаларни ҳал этишнинг алгоритмик методини ишлаб чиқди.

Фаробий асарларида дидактика масалалари, таълимнинг назарий муаммолари, билимларни эгаллашнинг фалсафий, физиологик ва психологик асослари кенг кўриб чиқилган. Унинг учун объект ва субъектнинг ўзаро алоқаси, киши шахсининг мураккаб физиологик-психик жараёнлари ва бой маънавий олами муҳимдир. Жумладан, олимнинг фикрича, инсон маънавиятининг олий поғонаси руҳ, ақл ва тафаккур бўлиб, улар инсон ижодий фикрлаш ва мустақил ишлашига хос бўлган ўзига хос шаклларда намоён бўлади. Фаробий ижодий фикрлаш ва мустақил ишлашни ташкил этиш масалалари бўйича бир қатор муҳим тавсияларни ишлаб чиқди. Яхши назоратчи бўлиш учун, дейди у, уч нарсага риоя қилиш зарур:

1. Маълум бир фан асосига ётган барча принципларни яхши билиши керак;
2. Ушбу аниқ фанга доир мана шу принцип ва маълумотлардан зарур хулосалар чиқара олиш керак, яъни муҳокама этиш қоидаларини эгаллаш лозим;
3. Ҳақиқатни ёлғондан фарқлаш ва хатоларини тўғрилаш учун хато назарияларни инкор этишни ва бошқа муаллифлар мулоҳазаларини таҳлил этиш зарур [2].

Ибн Синонинг илмий мероси улкан ва инсоният билимларининг барча соҳаларини эгаллайди. Унинг дидактик принциплари моҳияти қуйидагича: таълим осондан мураккабга қараб бориши керак. У болаларнинг майл ва қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши лозим, машқлар боланинг имкон даражасида бўлиши керак ва таълимни жисмоний машқлар билан уйғунликда олиб бориш лозим. Ибн Синонинг муҳим педагогик принципи унинг инсон ақли ҳаёти оқимига таъсир этади деган тасаввурдир, чунки инсон ҳайвондан айнан ақли мавжудлиги, демакки, ўзи қилаётган ҳатти-ҳаракатни англаш имкониятига эгаллиги билан фарқланади. Болада атроф-муҳит етакчи рол ўйнаши ҳақидаги қарашлари Ибн Сино педагогик фикриётида муҳим аҳамиятга эгадир.

Берунийнинг илмий меросида у ишлаб чиққан табиатни ўрганиш ва унинг илмий методи катта ўрин эгаллайди. Беруний илмий методининг характерли хусусиятлари ва асоси олимнинг объективлиги ва оқилона ёндашуви, кузатиш, тажрибалар, оғзаки ва ёзма ёдгорликларни ўрганиш далилларга ижодий ёндашув, уларни ақлий хулосалар шаклида мантикий умумлаштириш, ҳақиқатни аниқлаш мақсадида қиёслашдан иборатдир. Абу Райхон Беруний ўз асарларида таъкидлашича, таълим изчил, кўргазмали, мақсадга қаратилган бўлиши лозим ва муайян тизим бўйича олиб борилиши керак. Унинг фикрича, кўргазмалилик таълимни анча қулай, аниқ ва қизиқарли қилади. Кузатувчанлик ва фикрлашни ривожлантиради [4].

Хулоса қилиб айтганда, олий таълим муассасалари ўқув жараёнида талабаларнинг мустақил ишларини ташкил қилиш шакллари турлича бўлиб, уларнинг бир қисми ўқув режасида кўзда тутилган. Мустақил ишни ташкил этишнинг муҳим хусусияти шундаки, уни талабанинг ўзи ташкил қилади. Мустақил ишни бажариш учун талаба замонавий билимлар билан бир қаторда, Шарқ мутафаккирларининг асосий ғояларидан мустақил таълим жараёнида мақсадли фойдаланиш таълим самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепцияси. 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон [Фармони](https://lex.uz/). <https://lex.uz/>.
2. А.Зуннунов. Педагогика тарихи. Олий ўқув юртлари учун дарслик. Шарқ нашриёти. –Т.: 2004 й. 148-б.
3. МусахановаГ. (2020). Талабаларда мустақил таълим кўникмаларини шакллантириш зарурати. *Архив научных исследований*, 1(25). извлечено от <https://tsue.scienceweb.uz/index.php/archive/article/view/2604>.
4. Nakimova M. N. Хўжаев, М. Хошимова, М. Хакимова, Г. Очилова, Г. Мусахонова //Архив научных исследований. – 2021.

OILADA BOLA TARBIYASIDA OTA-ONANING ORNI HAQIDA BUYUK ALLOMALARIMIZNING QARASHLARI.

Sodiqov Xamid Maxmudovich
JDPI Katta o'qituvchi (PhD)

Barchamizga yaxshi ma'lumki sharq mutafakkirlarining ilmiy merosida oila va oilada farzand tarbiyasiga ham katta e'tibor berganliklarini ko'rishimiz mumkin. Oilada bola tarbiyasi masalasi juda qadimdan mutafakkirlarni qiziqtirib kelganini, bu masalaga ham hayotiy faoliyatning muhim bir tomoni sifatida qaraganliklarini va uni hal etishni o'zlarining vazifalaridan biri deb hisoblaganlarini ham bemalol ayta olishimiz mumkin.

Buyuk mutafakkir Abu Rayhon Beruniy o'zining "O'tmish avlodlardan qolgan yodgorliklar", "Hindiston", "E'tiqodlar va dinlar haqida" kabi ko'pgina asarlarida bolalarni axloqiy tarbiyasiga oid qimmatli fikrlarni yozgan. Beruniy tan va ruh pokligi masalasini ham o'rtaga tashlaydi. Oilada tozalik, pokizalik va tartib mavjud emas ekan, u yerda ma'naviy poklik ham bo'lmaydi. Bu fikrini tanni toza tutish bilangina cheklab bo'lmaydi, balki ko'p

harakat qilishga chaqiradi. Bu harakat mehnat qilish demakdir. Uning qalb va harakat haqidagi fikri insonning tani bilan ruhi pokligini bir butunligi to'g'risidagi g'oya bilan bog'liqdir. Bu narsa bola tarbiyasida jismoniy sog'lomlik bilan ma'naviy kamolot o'rtasidagi o'zaro muvofiqlik, mutanosiblik haqidagi bugungi kun talabi bilan hamohangdir.

Beruniy ota-onalarga qarata bolaning mo'tadillikda saqlashni tavsiya etadi. Bunga asosan bolani qattiq g'azablanishidan, qo'rqishdan va xafalikdan, uyqusizlikdan saqlash orqali erishilishini aytib, ularni xohlagan va foydali narsasini topib berishga, sevmagan narsasidan uzoqlashtirishga harakat qilish kerakligini uqtiriladi. Ota-onaning bolaga turli munosabati turlicha xulqlarni keltirib chiqaradi. Yaxshi xulqlarni paydo bo'lishi, bola ruhiyatiga ta'sir qilibgina qolmasdan, uning fiziologik o'sishiga ham yordam beradi. Yomon xulq esa turli mijoz buzilishlariga ham olib keladi. Aksincha, bola organizmidagi o'zgarishlar uning ruhiyatidagi, xatti-harakatidagi o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Mutafakkir bola xulq-atvorining mo'tadilligi natijasida tan va ruh sog'lomligi kelib chiqishini ham ilmiy asoslab beradi.

Oila va oilada bola tarbiyasi masalasi Abu Ali ibn Sinoning ilmiy merosida ham muhim o'rinni egallaydi. U o'zining qator asarlarida bolani salomatligi, uning tarbiyasi haqida eng muhimi bola – ruhiyatini o'rganish borasida ko'plab qimmatbaho fikrlarni asoslagan. Ularning hammasi bir butun bo'lib, muayyan pedagogik qarashlar tizimini tashkil etadi va u ma'naviy axloqiy barkamol insonni shakllantirish haqidagi g'oyaga borib taqaladi.

Ibn Sino oilada bola tarbiyasi ancha murakkab va nozik bo'lib, uni bolaning yoshligidan boshlash va izchillik bilan olib borish lozimligini uqtiradi. U ona allasining tarbiyaviy ahamiyati haqida to'xtalib "Alla" ikki vazifani bajaradi, deydi. Birinchisi, uni tebratish orqali bolaga jismoniy orom bag'ishlanadi; Ikkinchisi, beshikni bir maromda tebratishdan onaning mehri jo'sh uradi, bolasiga bo'lgan muhabbatidan onaning orzu-umidi yurak to'ridan siqilib chiqaradi. Bu o'ziga qo'shiq bolasiga qasidadek yangraydi va u farzandining murg'ak qalbiga, butun shuuriga singib boradi. Shu tarzda bolada o'zi ham anglamagan holat paydo bo'ladi. U asta-sekin bu yorug' olamni anglay boshlaydi. Ana shu anglashdan o'rganish boshlanadi. Xuddi shu o'rganish tarbiyalanishdir. Zotan, o'rganish sezishdan boshlanadi. Ibn Sino ana shu holatga e'tiborini qaratib, "Yosh bolaning sezgirlik quvvati katta odamga teng keladi", - degan fikrni bildirgan.

Ibn Sino bola tarbiyasida oila boshlig'i – otaning roliga alohida e'tibor beradi. "Aga oilada, - deydi u, - oila boshlig'i tajribasizlik, no'noqlik qilsa, u oila a'zolarini yaxshi tarbiyalay olmaydi va oqibatda undan yomon natijalar kelib chig'ishi mumkin". Bola tarbiyasi yaxshi yo'lga qo'yilsa, oila baxtli bo'ladi. Oilaning eng muhim vazifasi bola tarbiyasi hisoblanadi. Ota-ona kim bo'lishidan qat'iy nazar bu vazifani mas'uliyat bilan ado etishi lozim.

Ibn Sino bola tarbiyasida otaning burchi haqida to'xtalib o'tadi. Eng avvalo, ota farzandi tug'ilgach unga yaxshi ism qo'yishi va tarbiyalashga kirishmog'i lozim. Ayniqsa, bola tarbiyasida ota-onaning yaxshi fazilati, ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar esa yuksak axloqiylik asosida bo'lishini ta'kidlaydi.

Ibn Sino oilada bolani ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda mehnasevarlikning roliga alohida urg'u berib, ota-onalarni farzandlarga nisbatan kasb-hunar o'rgatishga chaqiradi. Mehnatni ulug'laydi. Mehnatsiz hayot kechirishning bolaga bo'lgan salbiy ta'sirini ko'rsatib beradi. Ayniqsa, Ibn Sino aqliy, axloqiy, estetik va jismoniy tarbiyaning birligi va ularni amalga oshirish yo'llari haqidagi fikrlari bugungi kunda ham ijtimoiy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda hamda milliy –ma'naviy qadriyat sifatida e'tiborga loyiqdir.

Oila va oilaviy tarbiya borasida XI asrda yashab, ijod etgan mashhur ulug' shoiri mutafakkir va donishmandi Yusuf Xos Xojib o'zining "Qutadg'u bilig" ("Qut ato etgan bilim") nomli asarida keng to'xtalib o'tadi. U o'z davrida va o'zidan oldingi mutafakkirlar o'rtaga surgan barkamol insonni tarbiyalash g'oyasini asosiy maqsad qilib qo'yadi. Insondagi mukammallik esa uning xusni xulqi bilan bog'liq deydi. Husni-xulqining zamirida esa ezgulik yotadi.

Mutafakkir "Qutadg'u bilig" asarida bola tarbiyasi haqida to'xtalib shunday deb yozadi: "Farzand qanchalik bilimli, Aqlli-hushli bo'lsa, ota-onaning yuzi shunchalik yorug' bo'ladi". U bola tarbiyasida otaning mas'uliyatiga alohida e'tibor beradi. "Kimning o'g'il qizi erka bo'lsa, - deb yozadi u, unga shu kishining o'zi mungli bo'lib yig'laydi. Ota bolani kichikligida bebosh qilib qo'ysa bolada gunoh yo'q, barcha jaf o'taning o'zida; o'g'il-qizning xulq-atvori yaramas bo'lsa, bu yaramas ishni ota qilgan bo'ladi. Ota bolalarni nazorat qilib, turli hunarlarni o'rgatsa, ular ulg'aygan o'g'il-qizim bor deb sevinadi; o'g'il-qizga hunar va bilim o'rgatish kerak, toki bu hunar bilan ularning fe'l-atvorlari go'zal bo'lsin" -deb ota-onalarga maslahat beradi. Bola asta-sekin hunar o'rganib, hayotdan ta'lim olib bilimdon bo'ladi, chinakam insoniy go'zallikka erishadi. Inson faqat farzandlariga yaxshilik urug'ini sochibgina qolmasdan, bu urug'ni parvarish ham qila bilishi zarur. Bu narsa ular tarbiyasida zohir bo'ladi. Mutafakkir yaxshilik va ezgulik chinakam insonlarning olijanob fazilatidir, degan xulosaga kelar ekan, undan olamda agar yaxshi kishilar bo'lmaganida haqiqiy insoniylik ham bo'lmas edi, degan falsafiy xulosaga keladi.

Yusuf Xos Hojib bolalar tarbiyasini juda murakkab jarayon deb tushunadi. U beldan madorni, tandan quvvatni, ko'zdan nurni, dildan oromni talab qiladi. Uning ta'kidlashicha, agar insonning o'zida go'zal fazilatlar bo'lsa, ularni boshqalarga o'rgatish lozim. Lekin odob-axloq, rasm-rusum odat va irodani hosil qilish uchun zo'r kuch va harakat kerak bo'ladi. Bu narsa ta'lim va tarbiya natijasida paydo bo'ladi. Bu olijanob vazifani bajarish esa ota-onaning zimmasidadir. Chunki Yusuf Xos Hojib zamonasida ijtimoiy tarbiya rivojlanmagan, bola, asosan oilada tarbiyalanib, shaxs sifatida shakllanar ekan degan fikrni ilgari surgan.

Oilada bola tarbiyasi masalasi buyuk mutafakkir Alisher Navoiy merosida ham munosib o'rinni egallaydi. U o'zining qator asarlarida ta'lim-tarbiya masalalari umuminsoniy g'oya ekanligini o'rtaga surdi. Uning fikricha, jamiyatning yetukligi, uning taqdiri va kelajagi yoshlar kamoloti bilan bog'liqdir, shunga ko'ra bola tarbiyasi ota-onalar oldida turgan olijanob vazifadir, deydi.

Alisher Navoiy ota-onalarning yaxshi sifatlarini ulug'laydi. Bunday sifatlarning ularda jamuljam bo'lishi bola tarbiyasida muhim rol o'ynashini ko'rsatib o'tadi. Masalan, uning xotinlar haqidagi fikrlari diqqatga sazovordir: "Yaxshi xotin, deydi Navoiy – oilaning davlati va baxti. Uy egasining xotirjam va osoyishtaligi undan. Husnli bo'lsa – ko'ngil ozig'i, xushmuomala bo'lsa jon ozig'idir. Oqila bo'lsa, ro'zg'orda tartib intizom bo'ladi. U beandisha, shallaqi bo'lsa, ko'ngil undan ozor chekadi, yomonlik axtaruvchi bo'lsa, undan ruh azoblanadi. Agar mayxo'r bo'lsa, uy obodligi yo'qoladi, aqlsiz bo'lsa, oila rasvo bo'ladi".

Alisher Navoiy oiladagi ayrim illatlarni va o'zaro kelishmovchiliklarni bola tarbiyasiga salbiy ta'siri va uning buzulishiga sabab bo'luvchi asosiy omillar haqida ham yozadi. Shuningdek, yaxshi va yomon xulqlar va ularning kelib chiqish sabablarini ko'rsatib beradi. Bolada paydo bo'ladigan yomon xulqlarni oldi olinmasa, u bora-bora illatga aylanadi.

Alisher Navoiy ta'kidlashicha, ota-onani hurmat qilish farzandlar uchun majburiyatdir. Bu ikkisiga xizmatni birdek qil, xizmating qancha ortiq bo'lsa ham, kam deb bil. Otang oldida boshingni fido qilib, uning boshi uchun butun jismingni sadqa qilsang arziydi. Ikki dunyong

obod bo'lishini istasang, shu ikki odamning roziligini ol! Tunu kunga nur berib turgan birisini oy, birinsini quyosh bil, ular chizgan chiziqdan tashqariga birqadam ham bosma. Hamma xizmatni sen odob bilan bajar, "adab" so'zidagi "dol" kabi qomatingni ham qil".

Xulosa o'rnida buyuk allomalarning qoldirgan bebaho madaniy, ma'rifiy merosi yosh avlod uchun ibrat va namuna ekanligi, ularning ta'lim-tarbiyaga oid ma'rifiy ta'limotlari yoshlarni Ona-Vatanga, millatga sadoqat va hurmat ruhida tarbiyalashda, ularni iymon, ye'tiqodli, mehr-oqibatli, insof va diyonatli, odob-axloqli, oqil va odil inson qilib tarbiyalashda, o'zligini anglashda, ota-onaga cheksiz hurmatini benazir ma'naviy qadriyat sifatida takidlab o'tishimiz mumkin.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Safo Ochil. "O'zbek pedagogikasi antologiyasi". T., "O'qituvchi", 1995 y
2. Yusuf Xos Xojib. "Qutadg'u bilig". –Toshkent, "Yulduzcha", 1996 y.
3. A.Navoiy. "Mahbub-ul qulub", -Toshkent., 1983 y.
4. K.Xoshimov va bosh. Pedagogika tarixi. Toshkent. 2005 y

ЎРТА ВА ХХ АСРЛАРДА ҲУРФИКРЛИК ҒОЯЛАРИ

**Юнусов Дилшод Рахматович - ЖДПИ ўқитувчиси,
Эшмуратова Лазиза Саиткул қизи-талаба**

Талабаларда педагогик ҳурфикрликни ривожлантиришда Ўрта аср ва бугунги кун манбаларида акс этган ва амалга оширилаётган ҳурфикрликлар борасида берилган маълумотлар ўзининг қиймати билан ажралиб туради. Талабаларга ўрта асрда қайд қилинган ҳурфикрликка оид қарашлар билан ишлаш жараёнларида буюк алломаларнинг фаолиятига тўхталиб ўтилди ва маълумотлар билан тизимли ишлар амалга оширилди. Масалан, Муҳаммад ал-Хоразмий (783-850йй) араб халифалигининг пойтахти Бағдодда "Донишмандлик маскани" ("Байт ул-ҳикма")га раҳбарлик қилганлигининг ўзи ўша даврнинг сиёсий тузимига зид равишда дунёвий илмларни тарғиб қилиши унинг ҳурфикрли инсон эканлигини кўрсатиб туради. Буюк аллома "Астрономия жадвали", "Ҳинд ҳисоби тўғрисида рисола", "Қуёш соати тўғрисида рисола", "Мусиқа ҳақида рисола", "Тиклаш ва қарши қўйиш ҳисобига оид мухтасар китоб" каби асарларида алгебра соҳасига асос солди. Масалан, «...Мен арифметиканинг оддий ва мураккаб масалаларини ўз ичига олувчи «Ал-жабр ва ал-муқобала ҳисоби ҳақида қисқача китоб»ни таклиф қилдим, чунки мерос тақсим қилишда, васиятнома тузишда, мол тақсимлашда ва адлия ишларида, савдода ва ҳар қандай битимларда ва шунингдек, ер ўлчаш, каналлар ўтказишда, (амалий) геометрия ва бошқа шунга ўхшаш турлича ишларда кишилар учун бу зарурдир»[1]. Шарқ халқлари орасида "Буюк математик" унвонига сазовор бўлган.

Аҳмад ал-Фарғоний (тахминан 797-865 йиллар) астрономия ва математика соҳаларида ном таратди. Унинг "Самовий жисмлар ҳаракати ва юлдузлар фанининг мажмуаси ҳақида китоб", "Астрономия асослари" асарларида коинот харитасини туганлиги унинг мавжуд тизимда ҳали кўриб чиқилмаган масалаларга илмий нуқтайи назардан ёндошди. Ўзининг ғояларини ҳаётга тадбиқ қилди. Ернинг думалоклиги, бир хил осмон ёриткичларининг турли вақтда кўтарилиши, тутилиши ва бу тутилишининг

хар бир жойдан турлича кўриниши, масофалар ўзгариши билан уларнинг кўриниши ўзгариши ҳақида қимматли мулоҳазалар билдирилади. Умуман Аҳмад ал-Фарғонийнинг «Астрономия асослари ҳақидаги китоб» асари ўрта аср мусулмон Шарқи мамлакатларидаги, сўнг Испания орқали Европа мамлакатларидаги астрономия илмининг ривожини бошлаб берди. [3]

Абу Наср Форобий (873-950) - Арастудан кейин “Иккинчи устоз” унвонига сазовор бўлди. У биринчилардан бўлиб ўз яшаб турган даврнинг илмларига шарх берди. Уларни тушунтиришнинг осон йўллари кўрсатди. Мусиқа, математика, тиббиёт, араб тили грамматикаси, алхимия, мантиқ илмларига оид қимматли асарлари орқали ўзининг хурфикрлик ғояларини илм ахлига баён қилди. “Инсон ўз табиати жиҳатидан шундай таркиб топганки, ўзининг мавжудлиги ва олий даражадаги камолотга эришуви учун кўп нарсаларга муҳтождир. У буларнинг барчасига бир ўзи эриша олмайди ва уларга эришиш учун кишиларнинг қандайдир жамоасига муҳтож. Бу жамоанинг ҳар бир аъзоси у муҳтож бўлган нарсаларнинг биронтаси билан уни таъминлайди. Жамиятнинг ҳар бир аъзоси ҳам бир-бирларига нисбатан худди шундай ҳолатда бўладилар. Мана шу сабабли, бир-бирига ёрдам берувчи жуда кўп кишиларнинг бирлашуви орқали инсон ўзи интилган камолотга эришуви мумкин”. [2]

Араб файласуфи Ибн-Рушд (Аверроэс)(1126-1198) борлиқ Худо каби абадийдир, инсон руҳи ўлимга маҳкум. Қабр орти дунёси – иллюзия деган фикрларни олға сурган.

Муҳаммад Тарағай Улуғбек (1394 - 1449) дин таълимотидан бошқа таълимотни тан олмайдиганларга қарши чиқиб математика ва фалакиёт соҳасида баркамол ижод қилган. Олимнинг энг муҳим асари “Зижи жадиди Кўрагоний” дир. Олимнинг “Зижи” икки қисм, муқаддима ва 1118 юлдузнинг ўрни ҳамда ҳолати аниқлаб берилган жадваллардан иборат. Улуғбек сайёраларни ўрганишда турли услубларни қўллайди, булар кузатиш, эксперимент, жонли мушоҳада, исботлаш, қиёслаш, индукция, дедукция ва бошқалардир. Давлатни бошқариш санъатига ҳам ўзгача йўл тутди. Ишонч ва самимийликни биринчи ўринга қўяди.

Абдурахмон Жомий (1414-1492) дунёқарашида динлараро ҳамда мазҳаблараро уруш ва низолар маъносизлиги, инсонийлик моҳиятига, ақлга зидлиги ҳақидаги ғоялар ҳам мавжуд. Чунончи, бундай урушларга нафрат билан боққан ва уни қаттиқ қоралаган Жомийнинг куйидаги рубойиси мавжуд:

“Эй муғбачаи даҳр, бидеҳ жоми майам,

Ки омад зи низои суннию шиа қайам.

Гўяндки, Жомийё, чи мазҳаб дори?

Сад шукрки, саг суннию хар шиа найам” [4]. Мазмуни: Эй соқий! Менга май бер. Суннийлар ва шиалар низосидан кўнглим айниятти. Жомий, сен қайси мазҳабдасан?— деб сўрайдилар. Юз шукрки, ит суннию, эшак шиа эмасман.

Алишер Навоий (1441-1501)нинг хурфикрлик дунёқараши натижасида у томондан мактаб, мадраса, масжид ва хонақолар, кўприк, работлар, шифохоналар қурилди. Муҳтож ва камбағалларга ёрдам берди, олиму шоирларга ҳомийлик қилди. Навоийнинг ижоди хурфикрликка бой бўлиб, унда:

- жамият ва инсон муносабати;

- инсоннинг бахт-саодати;

- комил инсон ва фозил жамоа;

- таълим-тарбия масалалари кенг ўрин эгаллаган.

Бобур (1483-1530). даврида ҳинд диёри гуллаб-яшнади, ундаги маданият юксак даражага кўтарилди. У:

- ҳинд халқи маданиятига ҳурмат билан қараш;
- илм-фанни ривожлантириш;
- икки халқ ўртасида дўстона муносабатни яхшилаш;

- ёшларда Она Ватан туйғусини шакллантириш масаласига чуқур ҳурмат билан ёндошди. Шунинг учун ҳам Ҳиндистоннинг XX асрдаги энг атоқли кишилари Маҳатма Ганди ва Жавоҳарлаъл Неру Бобурнинг ҳурфикрлик қарашларига жуда катта баҳо берганлар.

Пошоҳўжа (1480-1547) “Мифтоҳ ул-адл” (“Адолат калити”) ва “Гулзор” ҳикоялар тўпламида маънавий-ахлоқий фазилатларни таҳлил қилади, салбий иллатларни қоралайди. Пошоҳўжанинг фикрича инсон одамийлиги, тўғрилиги, инсонпарварлиги, иймони, виждони, диёнати билан бошқалардан афзалроқ бўла олади.

ал-Қорабоғий (1563-1647) Шарқ фалсафасида кенг тарқалган “таносух” назарияси (реинкарнация), яъни руҳнинг бир танадан иккинчисига кўчиб юриши тўғрисидаги таълимотга қарши чиқади. Унингча, руҳ яратилган бўлгани сабабли моддага мухтождир. Руҳ моддаси жисм ҳисобланади ва унинг маҳв бўлиши жисмнинг йўқ бўлиши билан боғлиқдир.

Бобораҳим Машраб (1657-1711 й) ислом ақидаларини инкор этмагани ҳолда, унинг баъзи қоидаларининг муқаддаслигига гумонсираб қарайди. Булар айниқса, Машрабнинг рўза, жаннат, дўзах, намоз, Макка, Каъба тўғрисидаги шеърларида намоён бўлади. Машраб ҳукмдорларни инсофга, халққа ёрдам беришга даъват этади. Инсон ҳайвоний сифатлардан покланиш зарур дейди.

Мирзо Абдулқодир Бедил (1644-1721) табиатнинг абадийлигини, материя ва руҳнинг бирлигини тан олиб, Худони оламнинг ўзида деб биладилар. Бедил ўзининг “Чор унсур”, “Ирфон” асарларида ҳамма нарсаларнинг асосида ҳаво ётади, деб ҳисоблади. Мирзо Бедил билишнинг биринчи босқичи ҳис-туйғулар билан боғлиқлигини, билишда инсон тафаккурининг қудрати кучли эканлигини ёзади.

Нодира (1792-1843) (Мохларойим). У ўз ижодида дунёвийлик билан бир қаторда тасаввуфнинг нақшбандия йўналишига асосланган бир бутунлик билан инсоннинг жамият ва табиатга муносабатини ҳам, илоҳий муҳаббат йўлидаги руҳий дунёсини ҳам жуда гўзал. жонли мисраларда ифодалаб беради.

*“Фигонким, гардиши даврон айирди шаҳсуворимдин,
Ғамим кўп, эй кўнгул, сен беҳабарсен ҳоли зоримдин”.*

Увайсий (1789-1850), Увайсий ўз асарларида юксак одамийликни, шу одамийликни қалб тўрида авайловчи вафодор ёрни улуғлайди, уни Қуёш билан қиёс қилади. Қуёш ҳар тонг уфқдан бош кўтариб, ўзининг оташин нури билан оламга, одамларга ўз меҳр ва шафқатини сочади. Шоира ёр ва офтоб ташбиҳларидан қаршилантриш санъати орқали энг гўзал туйғулар силсиласини яратади. Унинг лирик қаҳрамони мушоҳадакор донишманд, вафоли ошиқ.

Унинг анор ҳақидаги машҳур чистони ўзининг муҳим мазмуни ва юксак бадийлиги билан шоира ижодининг ёрқин бир саҳифаси сифатида кўзга ташланади:

*Бу на гумбаздур, эшиги, туйнугидин йўқ нишон,
Неча гулгун пок қизлар манзил айлабдур макон?
Туйнугин очиб, аларнинг ҳолидан олсам хабар,
Юзларида парда тортуглиқ турурлар, бағри қон.*

Дилшод Барно (1800-1906) «Тарихий мухожирон» асарида 19-аср Қўқон хонлигидаги тарихий, ижтимоий-сиёсий воқеалар акс этган. Аёлларни маърифатли, эркин, жамиятнинг тенг ҳуқуқли аъзолари бўлишга чорлаган. Дилшод Барно асарда Ўратепа ва Қўқонда яшаган 30 дан ортиқ шоир ва шоиралар ижоди ҳақида маълумот келтириб ижтимоий-фалсафий фикр ривожига муносиб ҳисса қўшган.

Аҳмад Дониш (1827—1897) Мамлакатни одилона бошқариш учун ислохот зарурлигини уқтиради. Давлат, олимнинг нуқтаи назарича, халқнинг манфаатини ҳимоя қилиши, ҳукмдор эса билимдон, ақлли бўлиб, ўз атрофидагилар билан кенгашиши зараурлигини “Наводирул-вақое” ва бошқа рисолаларида ёритиб берган.

Фурқат (1859-1909) “Илм хосияти”, “Акт мажлиси хусусида”, “Тошкент шахрида бўлгон нағма базми хусусида”, “Виставка хусусида”, “Шоир аҳволи ва шеър муболағаси хусусида” ва бошқа кўплаб асарларида маърифатпарварлик ғояларини илгари суради. Хон ва бекларнинг ўзаро низолари, уларнинг саводсизлиги ва жоҳиллиги, очкўз ва тамагирлиги, текинхўрлиги мамлакат ва халққа офат ва кулфат келтираётганини кўра билди.

Муқимий (1850-1903) ўз дунёқарашида эркин жамият, инсоф ва адолат, инсонийлик, иймон-эътиқод, эрк, баркамол инсон ҳақида фикр юритди, адолатсизлик, зўравонликка асосланган жамиятни қоралади. У “Вексель”, “Уруғ”, “Асроркул”, “Додхоҳим”, “Тўй”, “Танобчилар”, “Московчи бой” каби ҳажвий асарларида ижтимоий тенгсизлик, адолатсизлик, ўзбошимчалик ва зўравонлик, оғир солиқларни ҳаққоний равишда тасвирлайди.

Ҳамза (1889—1929) “Майсаранинг иши”, “Истибдод қурбонлари”, “Заҳарли ҳаёт ёхуд ишқ қурбонлари” ва бошқа кўплаб асарларида жаҳолат, билимсизлик, фирибгарликни қоралади, рус амалдорларининг ярамас хатти-ҳаракатларини фош этди. Ҳамза мактаб ва маориф ишларида фаол қатнашиб, болаларнинг билим эгаллаши учун жонбозлик кўрсатди, доимо ҳақиқат учун кураш олиб борди.

Маҳмудхўжа Бехбудий (1875-1919) янги мактаблар учун “Рисолаи асбоби савод”, “Рисолаи жуғрофияи умроний”, “Китобат ул-атфол”, “Амалиёти ислом”, “Рисолаи жуғрофияи русий” ва бошқа дарсликларни ёзади. Унинг асосий асари “Падаркуш” драмасидир. Унда “ДОМУЛЛА (кирар). Онажон, сизга сабрдан бошқа чора йўқ. Бу бадбахтлик ва мусибатга сабаб жаҳолат ва нодонликдир, бемаънилик ва тарбиясизликдир. Уйингизни нодонлик бузди. Ўғлингизни беилмлиқ Сибирга юборади. Жонингиздан азиз фарзандингизни тарбиясизлик балоси сиздан умри айритадур. Болангизни отаси тарбия этмади, ўкутмади. Охири балога учради, ёмон рафиқлар йўлдан чиқардиларки, қурбони жаҳолат бўлдингиз”. Бехбудий замонга қарши, жаҳолатга қарши ўз дунёқарашини билдиради.

Абдулла Авлоний (1878-1934) нинг ҳурфикрлиги “Иккинчи муаллим”, “Биринчи муаллим” “Алифбедан сўнги ўқув китоби” каби дарсликларида ва “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарида ўз аксини топган Масалан, «Қайси муаллим? Мақсади пул, маслаги шуҳрат, юқори мактабларда ўкумаган, «усули таълим» кўрмаган муаллимларни айтурсизми? Аввал ўзлари «дорилмуаллимин»ларда ўқимақлари, сўнгра дарс бермақлари лозимдур», - дер. Мана бу сўз инсонни ҳайрат дарёсига ғарқ қилур.

Мударрисларга на дерсиз десак, қайси мударрис? Матлаблари ош, мақсадлари чопон, дарслари беимтиҳон, ислоҳ яқинидан юрмаган мударрисларни айтурсизми? Булар ўз вазифаларини билуб, нафсларидан кечуб, замонга мувофиқ равишда дарсларини ислоҳ қилуб, имтиҳон бирла ўкутмақлари лозимдур»,—дер” [5]. каби

фикрлари болалар дунёқараши, миллий онги ва мафкурасининг шаклланишида муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. <https://e-tarix.uz/shaxslar/86-muso-al-xorazmiy.html>
2. Хайруллаев М.М. Форобий. – Тошкент: 1975. Б. 302–303].
3. Буюк сиймолар, алломалар (Ўрта Осиёлик машҳур мутафаккир ва донишмандлар), 1-китоб, Т., 1995;

АБУ НАСР ФОРОБИЙ ИЛМИЙ-ИЖОДИЙ МЕРОСИДА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ҒОЯЛАР ТАЛҚИНИ

**Одина Ўралова,
ЖДПИ катта ўқитувчиси**

Барчамизга аёнки, бугун давр ва жамиятнинг руҳан ва жисмонан соғлом, теран тафаккурли, бой маънавиятли, мустаҳкам эътиқодли, етук билимли инсонларга эҳтиёжи тобора ортмоқда. Замон биздан маънавий баркамол, комил ахлоққа, юксак иқтидорий салоҳиятга эга авлодни тарбиялашни талаб қилмоқда. Ушбу жараёнда аждодларимиз яратиб қолдирган юксак маънавий-маърифий манбалар, миллий қадрият ва анъаналар биз учун янада муҳим амалий аҳамият касб этади. Бу борада Абу Наср Форобий нинг илмий-ижодий мероси узок даврлардан буён ўз долзарблиги ва заруратини сақлаб келмоқда.

Маълумки, Абу Наср Форобий табиий, илмий ва ижтимоий билимларнинг барча соҳаларида йирик илмий ишлар олиб бориб, ўрта аср даври илм-фани тараққиётига катта ҳисса қўшганади. У ўзидан кейин жуда бой илмий, маънавий мерос қолдирган. Аллома фалсафа, мусиқа, филология, педагогика ва бошқа табиий, илмий билимларнинг турли соҳаларида ўлмас асарлар яратади. Форобий ўз ишларида таълим-тарбияни узвий бирликда олиб бориш ҳақида таълим берган бўлса ҳам, аммо ҳар бирининг инсонни камолга етказишда буларнинг ўз ўрни ва хусусияти бор эканлигини алоҳида таъкидлайди.

Форобий талқинича, инсон дунё тарақиётининг энг мукамал ва етук яқуни. Шу сабаб у ўз илмий-амалий фаолияти давомида яратган асарларида инсонга тарбия ва таълим бериш зарурияти ва бунинг учун нимага асосланиш лозимлиги, таълим-тарбия усуллари, ундан қутилган мақсад масалаларига ечим кўрсатишга асосий эътибор қаратади. Хусусан, унинг “Фозил одамлар шаҳри”, “Бахт саодатга эришув ҳақида”, “Ихсо ал улум”, “Ақл маънолари ҳақида” номли, шунингдек, юксак маънавий-ахлоқий фазилятлар кенг тадқиқу-тарғиб этилган асарларида бу каби муаммолар атрофлича таҳлил қилинади, муҳим тавсиялар илгари сурилади. Жумладан, аллома “Бахт-саодатга эришув ҳақида” номли рисоласида билим моҳияти, мазмуни, уларни ўрганиш кетма-кетлигини бирма бир санаб ўтади. Олимнинг таъкидича: “Билиш зарур бўлган илм бу олам асослари ҳақидаги илмдир. Уни ўргангач, табиий илмларни, табиий жисмлар тузилишини, шаклини, осмон ҳақидаги илмларни ўрганиш лозим. Ундан сўнг, умуман, жонли табиат ўсимлик ва ҳайвонлар ҳақидаги илм ўрганилади”. “Бундан кейин,- деб давом этади Форобий, – инсонни ўрганишга киришамиз ҳамда инсоннинг билишидан

кутилган мақсад-муддаони ўрганамиз ва шунинг натижасида нима, қандай нарса эканлигини билиб оламиз. Шундан сўнг биз инсоннинг ҳозирги камолотига эришуви сабаб бўлган нарсаларни ўргана бошлаймиз. Бу нарсалар эса хайр-эҳсонли ишлар, гўзал инсоний фазилатлар бўлиб, ушбу фазилатларни, инсонни камолотга эришувидан маҳрум қиладиган салбий хислатларни ажратиб ўтамиз. Бу салбий хислатлар, ёмон одатлар хатти-ҳаракатларнинг келиб чиқиш сабабларини ўрганишдан аввал шу хулқ-атвор хатти-ҳаракатнинг ўзи билан танишиб чиқамиз. Бу илм шундай нарсалар ўргатувчи илмки, унинг ёрдамида шаҳар халқлари ва шаҳарлик бўлмаган халқларни ўз ичига олган яъни инсон оламига хос бўлган барча хислатларни ўзида мужассамлаштирган одамзод жисмига ҳар турли аъзолар каби кишига маълум бўлади”.

Инсон маънавий ахлоқи тўғрисидаги таълимот – этика Форобийнинг ижтимоий таълимотида энг муҳим ва асосий ўринлардан бирини эгалайди. Форобий ахлоқ тўғрисидаги илмини анъанага асосланибгина белгиламайди. Субъектив равишда келиб чиқишини кўрсатади ва уни келтириб, чиқарган омиллар яъни инсоннинг ижтимоий моҳиятини ҳам асослашга ҳаракат қилади, инсонга билим ва тарбия бериш ижтимоий зарурат эканлигини назарий асослайди. У инсон “ақлли мавжудот” дейилганда, унинг ақлли бўлишига лаёқатлилиги, лекин ёмон хатти-ҳаракатларга ҳам қобиллиги тушунилишини ҳам уқтириб ўтади.

Форобийнинг бой педагогик меросида таълим-тарбия йўллари, усуллари ва воситалари ҳақидаги қарашлари ҳам қимматлидир. Олим бу борада қуйидаги таълимотни илгари суради: Инсонда гўзал фазилатлар икки йўл – таълим ва тарбия йўли билан ҳосил қилинади. Таълим назарий фазилатларни бирлаштиради, тарбия эса туғма фазилат – назарий билимлар ва амалий касб-ҳунар, хулқ одоб фазилатларини бирлаштиради. Таълим сўз ва ўрганиш билан тарбия эса амалий иш, тажриба билан амалга оширилади, дейди. Ҳар иккаласи бирлашса етуклик намоён бўлади, аммо бу етуклик билим ва амалий кўникмаларни қай даражада ўрганганлигига қараб пайдо бўлади, деб кўрсатади.

Форобий таълимда барча фанларнинг назарий асослари ўрганилса, тарбияда маънавий-ахлоқий қоидалар, одоб меъёрлари ўрганилади, касб-ҳунарга оид малакалар ҳосил қилинади, деб уқтиради.

Форобий инсоннинг маънавий ҳаётида асосан, унинг икки томонига: ақли-онгига ва ахлоқига (хулқ-атворида) катта эътибор беради. Шунинг учун аллома фикрича, таълим-тарбия, инсонни ақлий томондан ҳам, ахлоқий томондан ҳам етук, мукамал киши қилиб етиштиришига қаратилмоғи лозим. Демак, таълим-тарбиянинг бирдан-бир вазифаси – жамият талабларига тўла тўқис жавоб бера оладиган ва уни бир бутунликда, тинчликда, фаровонликда сақлаб туриш учун хизмат қиладиган идеал инсон тайёрлашдир. Форобий таълим-тарбия жараёнини йўлга қўйиш, уни бошлашдан аввал одамларнинг шахсий хислатларини билиш лозимлигини айтади. Унинг фикрича, инсоннинг хоҳиш, ихтиёр, ирода, яхшилик ва ёмонлик каби хислатларини, нимага қобилияти борлигини аниқламай туриб ишга киришиш кутилган натижани бермайди.

Форобий ўз маънавий-ахлоқий таълимотида инсоний хислат-фазилатларни тўртга бўлади: назарий фазилатлар, тафаккур, яралма фазилатлар, амалий санъат фазилати (касб-ҳунар). “Бахт-саодатга эришув ҳақида”ги рисоласида мутафаккир инсон гўзалликни самарали идрок этиши учун унда нозик табиат ва ақлий мукамаллик замини бўлиши керак, ҳиссий ва ақлий қобилиятга эга бўлган инсонгина дунёнинг барча сирларини била олиши мумкин, деб таъкидлайди. “Инсон ақл-идроқи туфайли

ҳақиқий инсонга айланади, билим инсонга бахт ва шодлик келтиради, инсон билиш орқали ўзида гўзаллик ва мукамалликни кашф этади”,- деб уқтиради. Форобий инсонларни илм билан, санъат билан шуғулланишга даъват этади ва шу туфайли гўзал нарсалар моҳиятини идрок этиш теранлашади, деб кўрсатади.

Форобий фикрича, шахсни камол топтириш жараёни инсон ўз ҳаёти давомида илм-хунар ўрганиши, ахлоқий нормаларни эгаллаши ва санъатни ҳаётий тажриба билан бойитиши орқали содир бўлади. Инсоний фазилатлар инсон атрофини қуршаган муҳит таъсирида шаклланади. “Камолотга бир кишининг ёлғиз эришуви мумкин эмас. Ҳар бир инсон, ҳар қандай камолотга эришувда бошқаларнинг кўмагига ва улар билан бирлашишга муҳтож ёки мажбурдир”,- дейди мутафаккир.

Форобий ахлоқ тушунчасини кенг маънода талқин қилар экан, бутун инсонларни, уларнинг дини, эътиқоди, ирки, тилидан қатъий назар, ҳамжихатлик ва ҳамкорликка чақиради. Дунёда бир бутун ягона инсон жамоасини шакллантиришни ва барча фуқароларнинг манфаатларини бирдек кўзлаб фаолият кўрсата олишини орзу қилади. Ўз даврида ажойиб орзу-истаклар ва ғояларни илгари сурган Форобийнинг дунёда ягона жамият барпо қилиш тўғрисидаги фикрлари ҳам кейинчалик дунёнинг жуда кўп мутафаккирлари, жумладан, немис файласуфи И.Кант томонидан ҳам илгари сурилган эди. Форобий илгари сурган, шунингдек, дунё олимлари томонидан ҳам мақсадга мувофиқ деб топилган “дунёда ягона фуқаролик жамияти”ни таркиб топтириш ҳақидаги ғоялари бугунги кунда нинҳоятда муҳим аҳамиятга эга. Аллома фикрича, юксак ахлоқий фазилатларга риоя қилган ҳолда ривожланаётган ҳар қандай давлат ўз фуқароларини, шак-шубҳасиз, бахт-саодат йўлига олиб чиқувчи кучли қуролдир. Инсон билим ва намунали ахлоқ эгаси бўлгандагина яхши одат ва ҳаракатларни ўзида мужассамлаштира олади, у ҳар қандай ёвуз бузғунчиликлар кўчасига кирмайди, аксинча, уларга нисбатан шафқатсиз жанг олиб боради.

Фалсафа ва мантиқ, инсоншунослик, жамиятшунослик илмининг бу буюк билимдони томонидан илгари сурилган маънавий-ахлоқий тарбия, ўқитишга доир илғор ғоялари ўзидан кейинги уламолар, педагогларнинг таълим-тарбия ва инсон камолоти хусусидаги фикр-мулоҳазалари ривожланишига ижобий таъсир кўрсатди. Мутафаккирнинг ахлоқ ва унинг асосида ёш авлодга тарбия бериш таълимоти ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ, аксинча, ахлоқий тарбиянинг янги усул ва қоидаларини ишлаб чиқиш ва уларни ривожлантиришда жуда катта аҳамият касб этиб келмоқда. Маънавий-ахлоқий тарбия жараёнларини тўғри ва тизимли йўлга қўйиш, илмий-методик таъминотини такомиллаштиришда муҳим манба вазифасини ўтаб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Зуннунов А. Педагогика тарихи. // Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Т.: “Шарқ”, 2004.
2. Форобий А.Н. Фозил одамлар шахри. –Т.: “Халқ мероси”, 1993.
3. Форобий А.Н. Рисолалар. –Т.: “Фан”, 1995.
4. Хасанбаева О. Педагогика тарихидан хрестоматия. –Т.: “Ўқитувчи”, 1993.

ЁШЛАРНИНГ МАЪНАВИЙ ТАРБИЯСИДА ХОЖА ИСМАТ БУХОРИЙ ИЛГАРИ СУРГАН ҒОЯЛАР

Тахир Махамматжонович Бурханов,
Ўзбекистон Республикаси
Қуrolли Кучлари Академияси катта ўқитувчиси

Шарқнинг буюк мутафаккирлари қаторида ўз даврида ўзининг ижодий фаолияти билан юксак мавқеига эга бўлган Хожа Исмаат Бухорий ва унинг маънавий-маданий мероси жаҳон халқлари, айниқса ёшларни юксак ахлоқли, етук маънавий, баркамол шахс этиб тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади. Юртимизда ёш авлодни ажодларимизнинг эзгу орзу ва анъаналари руҳида тарбиялаш, бир вақтнинг ўзида маънавий-маърифий ўзгаришлар соҳасидаги самарадорликни ошириш зарурати сифат жиҳатдан янги босқичга кўтаришни талаб қилмоқда.

Шунинг учун “биз ажодларимизнинг донишмандлик анъаналарига амал қилиб, уларнинг ғояларини теран англаган ҳолда, қатъий ислоҳотларни амалга оширмоқдамиз, мамлакатимизнинг янги қиёфасини шакллантириш йўлидан бормоқдамиз”[1].

Дин ниқоби остида фаолият юритаётган бузғунчи динийэкстремистик оқимларнинг соф исломдан йироқ эканлиги ҳақидаги фикрларни мужассам этилишида Хожа Исмаат Бухорийнинг маънавий, фалсафий, илмий мероси бугунги кунда ёшларда ислом динитаълимоти борасидатўғри тасаввур кўникмаларини шакллантириш имкониятини беради. Мутафаккир яшаб ўтган XIV аср охири ва XV аср биринчи ярмида ижод майдонида Мовароуннахру Хуросонда яратувчилик билан шуғулланган замондош шоирларнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-маънавий, ахлоқий-фалсафий қарашларидан ажратиб олган ҳолда талқин қилиш мумкин эмас. Хусусан, табиатнинг олий хилқати инсон тақдири устида бош қотирувчи, уни руҳий-маънавий балоғат пиллапояларида кўриш орзуси билан нафас олувчи ижод аҳли хусусида шундай гапни айтиш жоиздир. Қуйида келтирилган ғазал фикримизни исботлайди:

Мени шайдо қиладурғон, букўнгулдур, букўнгул,
Хору расво қиладурғон, букўнгулдур, букўнгул.
Ўзгадин кўрмаки кўзунг ёшини, эй Лутфий,
Айни дарё қиладурғон, бу кўнгулдур, букўнгул [2].

Мазкур парчада Хожа Исмаат айни ҳақиқатни эътироф қилади ва унинг қирраларини бадий бўёқларда ривожлантириш йўлини хуш кўради.

Хожа Исмаат Бухорий ижтимоий-фалсафий қарашларида инсоф ва диёнатга, вафога даъват қилувчи, вафодан кўра жафога ён босувчилар давронининг ўткинчилигига доир ишоралар замирида кўнгилни руҳлантирувчи оҳанг қулоққа чалингандай бўлади. Хожа Исмаат Бухорийнинг фалсафий қарашларида ижтимоий адолат масаласи муҳим ўринолган. Адолат инсонийликнинг мардлик, ҳалоллик, тўғрилиқ, оддийлик, камтарлик, имонлик, самимийлик, садоқат, уятчанлик ва орномусдан иборат олийжаноб фазилатлар қаторидан ўрин эгаллайди. Маълумки, адолат бор жойда садоқат, меҳр-оқибат ва файз бор. У инсонларни ғолибликка, аҳиллик ва иноқликка чорлайди. Сабаби, тинчлик, осойишталикнинг, ўзаро ишонч ва ҳурматнинг заминиа долатдандир.

Таъкидлаш жоизки, адолат бўлмаган жойда келишмовчилик, зиддиятлар илдиз отиб, каттадан-каттаи жтимоий, иқтисодий ва маънавий пўртаналар вужудга келиши

мумкин. Адолат жамият, давлат ва кишилик ҳаёти учун ўта зарур ва улуғнеъмат. Адолат - араб тилида одиллик ва тўғрилиқ маъносини билдириб, у ижтимоий, фалсафий, ахлоқий ва ҳуқуқий маъноларда ишлатилади. Халқимизнинг энг қадимги оғзаки ижодида ҳам, ёзма манбаларда ҳам адолат тушунчаси ҳақида фикр юритилганда, у инсонлар ўртасидаги эзгулик, одамийлик, яхшилик тамойили сифатида қайд этилади. Дарҳақиқат, адолат сўзининг замирида қанча-қанча ҳикмат бор. Ҳар бир инсон қалбан, жисман адолатга интилади. Шарқнинг таниқли мутаффақкири Насириддин Тусий ижтимоий адолатнинг қуйидаги учта талаби ҳақида шундай таъкидлайди: биринчи талаби аҳоли турли табақаларининг ўзаро уйғун бўлишини таъминлаш; иккинчидан, эл-улуснинг ҳақ-хуқуқи тенг таъминланган ҳолда, кишиларни хизматга таъинлашда шахснинг салоҳияти ва имкониятларидан келиб чиқиши керак; учинчи талаби эса, барчанинг тенг фаровонлигини ҳимоя қилиб, бу фаровонликни амалга оширишдаги хизмати ва ҳуқуқига қараб ҳар бир инсон ўз улушини олишга имкон яратади.

Алломанинг фалсафий, ахлоқий қарашларида инсоннинг сабр қаноатли бўлиши, сабр-қаноатлилик фазилати улуғланганлигининг гувоҳи бўлдиқ. Барча олиму фузалолар, машхур файласуф, тарихчилар “Бухоро, Ўрта Осиё буюқ цивилизация маданияти бешиги бўлган. У ўзида кўхна ва ҳаратомуз тарихни мужассам этган заминдир” деб таърифлаганлар. Шоиру фозиллар юрти бўлмиш Бухоройи Шариф жаҳонилму-фани ва маданиятига юзлаб алломаларни етиштириб берганлиги тарихдан маълум. Бу алломаларнинг кўпчилиги ҳақида ҳали илмий тадқиқотлар тўлиқ амалга оширилмаган, айримлари тўғрисида тасаввурга эга эмасмиз. Демак, бундан келиб чиқадики, тадқиқотчилар олдида илмий изланишларни янада бойитиш янги илмий манбаларга таяниш зарурати мавжуд.

Хожа Исмат ижодидан айрим намуналар таҳлил қилинар экан, унинг биргина қитъасини денгиздан томчига ўхшатиш мумкин. Умуман, жамиятимизда тинчлик ва барқарорлик, инсонпарварлик ва эзгулик амалга ошишида Хожа Исмат Бухорийнинг сабр-қаноатлилик тўғрисида илгари сурган ғояларидан инсон тарбияси учун фойдалансак мақсадга муофиқ.

Шарқ классикларининг пандномалари ва ҳикматлари халқнинг моддий ва маънавий ҳаётида катта мавқега эга бўлиб, тарбия ва шахсий ибрат юксалишига ҳизмат қилади. Хожа Исмат танлаган яссавия тариқатида ёқланган зоҳидликни нақшбандия тариқатидан устун қўймайди. Аксинча, зоҳидлик, бузуҳду тақво йўли бўлиб, барча тариқатда учрайдиган ҳолат деб тушунади. Бироқ ундаги яккаланиш, ўзини ғамхонада маҳкум этиб, Аллоҳнинг зикри билан банд бўлиш қарори нақшбандия тариқатидан бирмунча фарқ қилади. Унда ижтимоий курашчанлик позицияси сустрлашади, жамиятдан ажралиб қолади. Хожа Исмат Бухорий ижодининг ахлоқий ва маънавий масаларидан бири “Фақирона ҳаёт кечиришнинг подшоҳликдан афзал саналиши” масаласидир. Мулк ва давлат йиғилган жойда ҳукмронлик пайдо бўлади. Ҳукмдор эксплуататорга айланади ва зулмузуғу мавж олади. Бу инсониятни таназулга ҳукмэ тади. “Фақирона ҳаёт кечиришнинг подшоҳликдан афзал саналиши” инсоннинг виждон амри ва қалбининг покланишига етакловчи ахлоқий воситадир. “Виждон – ахлоқий тушунча, яхшилик нима-ю, ёмонлик нималигига жавоб берадиган ички ишонч, ўз ҳатти-ҳаракатлари учун масъулиятни англаш”дир[3].

“Ҳукмдор бўлиш ўта масъулиятли вазифа. Бошқаларни бошқариш, уларга тўғри йўлни кўрсатиб боришдан аввал бундай шахс ўз хулқ-атворини ўзига итоат эттира олган бўлиши шарт. Ахлоқ-одобда барчага ўрнатилган бўла оладиган инсонгина бошқаларга

ҳукмдор бўлади. Доно раҳбарлар, эътиборли ҳукмдорлар ўз фуқаросини эзгу ният, эзгу ишларга одатлантириб бориб, ўзларини юксак фазилатлар соҳиблари қилиб тарбиялайдилар”[4].

Мулк ва давлат инсонга кўп ташвиш келтиради, шунингдек, унинг маънавиятига путур етказди. Унда нафс кучайиб бориб, ҳалол ва пок яшашига болта уради, шунингдек, унинг онгига кишан солади.

Хожа Исмаат Бухорийнинг фалсафий қарашларида қатор ахлоқий тушунчалар, меъёрлар, тамойилларга эътибор қаратилган. У ахлоқсизликнинг ҳар қандай кўринишини қоралаган, жамиятда юксак фазилатли инсон бўлиш лозимлиги ҳақида ўз ғояларини илгари сурган. Жумладан, иймон, виждон, эътиқод, сабр-қаноат, адолат, фидойилик, ватанпарварлик каби туйғулар шоирнинг ахлоқий қарашларининг марказида турган.

Хожа Исмаат ижтимоий-ахлоқий қарашларининг мавзулари, ғоялар олами ва мазмуни ҳаётий муҳим масалаларга бағишланган ва уларда одамийлик, бир-бирининг қадрига етиш, мақсадга эришиш йўлида ҳаракат қилиш, аҳду вафо, ширинсуханлик, адолатга даъват, беозорлик, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик, бағрикенглик, ҳаётга меҳр кўзи билан қараш, хокисорлик каби қатор олижаноб ғоялар тараннум қилинган. Шунингдек, шоирнинг ижтимоий-ахлоқий қарашларида яна бир муҳим жиҳат шундаки, унинг тадқиқотларида раҳбар этикасига оид қарашлар ҳам теран таҳлил этилган. Демак, алломанинг комил инсон ҳақидаги қарашлари замирида гуманистик ғоялар одоб-ахлоқ нормалари биринчи ўринга қўйилган. Бундан кўриниб турибдики, жамият тараққиётида инсон тарбияси, айниқса, ёшлар тарбияси муҳим ўрин тутди ва бу борада унинг ғоялари бугунги кун учун ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи // Т.: 2017. Халқ сўзи. – № 196 (6860).
2. Абдулло Кобулий. Тазкират-ут-таворих. – ТоҷФАШИ, № 138;

ТАЛАБАЛАР ДУНЁҚАРАШИНИ ШАКЛЛАНИШИДА ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИ ҚАРАШЛАРИ

Ф.Исроилова,
ЖДПИ Педагогика факультети катта ўқитувчиси,
Камолова Шоҳсанам Нуриддиновна,
ЖДПИ Биология ўқитиш методикаси йўналиши 2-босқич магистри

Мустақиллик туфайли миллий маданиятимиз тикланиб, маънавиятга янгича қараш пайдо бўлди. Дарҳақиқат, маънавиятли шахс яшайдан мақсад нималигини аниқ билади, умрини ва ҳаётини мазмунли ўтказиш йўлини излаб топади. Одамлар билан муомала киришишни чиройли гапиришни тафаккурни эгаллайди, ҳар бир муаммони виждонан ёндашади, виждон, ор-номус нима, ҳалол ва харом – буларнинг ҳаммасини бир-биридан фарқлай олади, ўз ҳаётида ёмонликка бошловчи хатти-ҳаракатларидан воз кечади, яхшиликка бошловчи амалларни бажаради. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, “Педагогик

таълим Концепцияси” талаблари билан ҳамоҳанг равишда баркамол авлодни шахс этиб тарбиялаш учун зарур бўлган қуйидаги хусусиятларни шакллантириш лозим:

- ижобий фазилатлар моҳияти ва мазмунини тўғри тушуниш ҳамда таҳлил қилиш, шахсий муносабатини билдира олиш;
- жамоадаяшаш, меҳнат қилиш малакаларини эгаллаш;
- баркамол инсон сиймосини идрок этиш, унинг маънавий қиёфасини шакллантириш усулларини излаш ва бошқалар.

Бугунги кунда ёшларни маънавий-ахлоқий сифатларни тарбиялаш, маънавий маданиятни ривожлантириш масаласига жиддий эътибор қаратиш муҳим вазифалардан биридир.

Ёшларни маънавий бой, жисмонан соғлом қилиб тарбиялаш мақсадида дастлаб, уларнинг маънавий-маърифий маданият даражасининг шаклланганлигини аниқлаш лозим.

Жамиятимизнинг миллий истиқлол мафкураси халқимизнинг асрлар давомида шаклланган юксак маънавияти, анъана ва удумлари, улуғ бобокалонларимизнинг ўлмас меросидан озиқланади. Ўзбекистон Республикаси мустақил давлат сифатида ривожланиш ва тараққиёт йўлига тушган бугунги куннинг истиқболи келажагини белгилаш ва таъминлаш, кўп жиҳатдан ҳозирги ёш авлодни маънавий етук ва интеллектуал салоҳиятли қилиб тарбиялашга боғлиқ.

Бундай муҳим ишни, диёримиздаги барча халқлар маънавий юксалишининг муҳим омили бўлган болаларни бошланғич мактабданок (ҳафтанинг душанба куни Давлат байроғини баланд кўтариб, Давлат мадҳиясин айтиб дарс ўтишдан бошлаб) озодлик ва мустақилликни англаш ҳамда уларни кадрлаш руҳида тарбиялаш, тарихий-миллий хусусиятларимизга мос келадиган таълим тизимини яратиш орқали амалга оширилмоқда. Бунда айниқса, миллий ва умуминсоний кадрятларни халқимизнинг анъаналарини, маданияти ва илм-фан бобидаги кўп асрлик тажрибаларини ўргатиш ижобий педагогик самараларни беради. Шунинг билан бирга жамиятимизда яшовчи ҳар бир онгли киши, мустақил ва эркин фикрга эга бўлган шахс ва фуқаролик жамияти маънавиятини шакллантириш ва шу асосда ривожлантириш Ўзбекистон Республикаси тараққиётининг асосини ташкил этади. Шу сабабли ҳам ўқитувчининг серқиррали ва мураккаб касбий фаолияти замирида ёш авлодни одобли, эътиборли қилиб тарбиялаш, уларни илмий билимлар билан қуроллантириш ёрдамида илмий дунёқарашини кенгайтириш каби муҳим вазифалар этади. Янгича ёндашув асосида ўқувчиларнинг маънавий маданиятини тарбиялашда асосий йўналиш берувчи методология қуйидаги муаммоларни ҳал этишда ёрдам беради:

- ёшларнинг хатти-ҳаракати, хулқ-атворида умуминсоний, миллий-маънавий кадрятларни таркиб топтиришда таянч бўлиш;
- ёшларнинг миллий ва умумбашарий маданият манбаларининг моҳиятини чуқур англаб етишда дастурий йўлланма бериш;
- ёшларнинг ички дунёсини ўрганиш ва рухий ҳолатини ўрганиб, таълим-тарбиянинг самарали шакллари, усул ва воситаларини танлашга тўғри йўллаш;
- ўқувчиларнинг амалий ҳаётида эгаллаган билим, малака ва кўникмаларини тўғри татбиқ эта олишга йўллаш.

Демак, маънавиятнинг асосини ахлоқ ташкил қилади. Зеро, ахлоқ – маънавиятнинг ўзаги саналади. Шундай экан, ёшларни ҳар томонлама камол топтириш

тараққийётга интилган ҳар бир давлатнинг, жамиятнинг доимий муҳим ва асосий мақсади бўлиб келган ва шундай бўлиб қолаверади.

Халқимизнинг кўп асрлик маънавий меросида, миллий қадриятларимизда Ватанга, ҳаётга муҳаббатнинг ифодасини, инсоннинг юксак бурчи, маънавий қиёфаси ҳақидаги теран фикрларни, фанга, динга нисбатан мулоҳазаларни, яхши хулқли, одобли инсонлар бўлишга даъватни, илм ва маърифатни эгаллашга чақиришни, ахлоқий ғояларни, гўзал, ибратли ва мазмунли ҳаёт кечиришни тарғиб қилишни ёмон ҳислатлар устидан қилиш ва бошқа ҳолатларни кўриш мумкин.

Одоб-ахлоққа оид тушунчаларни эъзозлаш, кенг тарғиб қилиш, бу фазилатларни ёшларнинг ахлоқий хатти -ҳаракатларига сингдириш, турмуш тарзимизда англаб етилган эҳтиёжга айлантириш бугунги давримизнинг талабидир. Юкорида баён қилинган ёшларнинг маънавий қиёфаси ва билим олиш бўйича ифодаланган мақсад ва вазифаларни амалий фаолиятда кенг жорий этишда уларнинг замонавий касбий фаолиятларини мустаҳкам эгаллашида умуминсоний ва илмий қадриятларнинг роли ва ўрни беқиёсдир. Чунки, улар туфайлигина баркамол авлод тарбиясини замон талаби асосида олиб бориш мумкин ва улар келажак авлодни Она Ватанга садоқат руҳида тарбиялашнинг асосий негизлари ҳисобланади. Демак, олиму алломаларимизнинг бизга қолдирган бой интеллектуал мулки илмий қадрият ҳисобланиб, у инсоният учун аҳамиятли бўлган интеллектуал мулкдан иборат бўлади Абу Наср Фаробийнинг «Фозил одамлар шаҳри» асари орқали комил инсон таълимоти, Алишер Навоий асарлари орқали адолатли жамият ҳақидаги таълимоти, тўлқинлар тарқалиши қонуниятлари орқали радиодан ҳаётда фойдаланиш, одамлар қадимдан от қўшмасдан ўзи юрадиган арава ясашни орзу қилиб, автомобилни ясаш, нутқ ва бошқа товушларни исталган масофага узатишни орзу қилиб, телефонни ясашни, тез ҳисоблашларни орзу қилиб, электрон ҳисоблаш машиналарларни яратишни, маълумотларни сақлаш воситаларини излашда қоғозни ҳосил қилиш ва шулар асосида ёзув ва китобларни яратишни, вақтни ҳисоб-китоб қилиш мақсадида соатнинг яратилиши ва шу кабиларнинг ҳамма-ҳаммаси инсоният ақлий фаолияти маҳсулидир.

Умуман Абу Наср Форобий ижодида алодат ва адолатли бўлиш тушунчалари инсон маънавиятининг асоси сифатида эътироф этилади. Алломанинг фикрича, инсон ўртасидаги муносабатларнинг эзгулик ёки ёвузликка асосланиши адолат мезонига амал қилинганлик ёки амал қилинмаганлик билан белгиланади. Давлат раҳбарларининг шахси ва улар томонидан ўзлаштирилиши зарур бўлган ахлоқий сифатларга тўхталар экан, Абу Наср Форобий уларнинг адолат мезонига қатъий амал қилишлари ниҳоятда муҳим эканлигини уқтиради. Яъни: "... (ўн биринчидан), ўз табиати билан адолатни севадиган ва адолат учун курашувчиларга, адолатсизликка, жабр-зулм ўтказувчиларга нафрат билан қарайдиган бўлсин, гўзал ва яхши ҳисобланган нарсаларни барчага тақдим этган ҳолда одамларни адолатга тарғиб этадиган, адолатсизлик оқибатларини йўқотадиган, уларга йўл қўймайдиган бўлсин..." [118, 187].

Мустақиллик йилларида миллий қадриятларни қайта тиклаш ва уларни бойитиш йўлида амалга оширилган ҳаракат натижаси сифатида бой миллий мерос намуналарини чуқур ўрганиш имконияти юзага келди. Бу имконият ўз навбатида ўзбек халқи тарихида ўзига хос ўрин тутган шахслар фаолиятини ўрганишга шароит яратди. Улуғ соҳибқирон Амир Темур нафақат ўзбек халқи, балки Марказий Осиё ҳудудида яшовчи барча халқларнинг тарихий тараққийётини таъминлашда улкан ҳиссаси бўлган шахслардан биридир. Амир Темур феномени нафақат жамиятнинг ижтимоий,

иктисодий ва маданий ривожини таъминлашдагина акс этиб қолмай, шу билан бирга юксак маънавиятга эга шахс тимсоли сифатида ҳам намоён бўлади. Амир Темур маънавиятининг энг устувор жиҳати унинг давлат бошқаруви ҳамда фуқароларга бўлган муносабатда ҳам адолатга таянганлигидир. Бу ҳолат соҳибқироннинг кундаликларида қайд этилган куйидаги фикрларда ҳам ўз тасдиғини топган: “Ҳар бир мамлакатда адолат эшигини очдим, зулму ситам йўлини тўсдим”, “Барча ишларда, бу ишлар қайси ўлка халқига тааллуқли бўлмасин, ҳокимларнинг адолат томонида қаттиқ туришларига буйруқ бердим” [79, 36].

“Куч адолатдадир”, “Рости-русти” (“Ҳақиқат – сихат-саломатлик, ҳақиқат – тартиб, ҳақиқат – адолат”) шиорларининг Амир Темур фаолиятида етакчи ўрин тутганлиги ҳам адолат соҳибқирон фаолиятининг асосий мезони бўлиб келганлигидан далолат беради. Ёшларнинг маънавий маданиятини шакллантиришда ҳам ўзига хос йўналиш бўла олиши лозим. Демак, умуминсоний ва илмий қадриятлардан аввало фан ва таълим тараққиётида, кишилар турмуш шароитини яхшилашда, оила камолига эришишда, жамоа манфаатларини юксакликка кўтаришда, жамият тараққиёти савиясини тезлаштиришда ва давлатнинг иқтисодий ҳамда маънавий-маърифий қудратини юксалтиришда фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлиб, бундан пировард мақсадимиз халқ фаровонлиги, юрт тинчлиги, Ватан тараққиётини ўзида мужассам қилган Озод ва обод Ватан қуришдан иборат.

Ёшларнинг маънавий маданиятини ривожлантиришга оид тажрибаларни оммалаштириш мақсадида педагогик ўқув ва амалий семинарларни ташкил этиш. Таълим ва маънавий-маърифий ишлар мазмунига миллий қадриятлар мазмуни, Шарқ мутафаккирларининг қарашлари ва замонавий ижтимоий-фалсафий, педагогик ва психологик тадқиқотларда ўз ифодасини топган маънавий маданият моҳияти тўғрисидаги ғояларни сингдириш ва бу жараённинг технологик ёндашувга мувофиқ ташкил этилиши кутилган мақсадга эришишни кафолатлайди. Бундай пайтда ёшларнинг маънавий маданиятини ривожлантиришда фойдаланиладиган маълумотларни тўплаш, уларни тадқиқот мақсадига мос тизимларга ажратиш ҳамда фойдаланиш яхши самара беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдди. Иккинчи жилд. Е – М. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 565 б.

2. Хайруллаев М. Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккирлари. – Т.: Ўзбекистон, 1991. – 231 б.

ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШДА ИМОМ АЛ-БУХОРИЙ ҚАРАШЛАРИ

**Ахмедова Н. ЖДПИ катта ўқитувчиси,
Қўлдошов Сирож Фурқат ўғли магистр**

Мамлакатимиз мустақиллиги йиларида соғлом авлодни тарбиялаш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилган бир пайтда соғлом турмуш тарзи, саломатликни сақлаш масалаларига бағишланган ҳадисларнинг тарбиявий аҳамияти ниҳоятда каттадир.

Таълим тарбия жараёнида баркамол авлодни миллий ва умуминсоний олтин меросимиздан бебаҳра қолдирмаслик бугуннинг далзарб масалаларидандир. Юртбошимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек: “Юксак маънавиятли, замонавий билим ва касб-хунарларга, уз мустакил фикрига эга булган ёшларнимиллий ва умуминсоний кадриятлар руҳида тарбиялашбиз учун энг муҳим масалалардан биридир. [1.88].

Айниқса педагогик психология фанларини ўқитишда ўрганиладиган миллий ва умуминсоний кадриятлар баркамол авлод шахсини унинг ахлоқий маданиятини шакллантириши билан бирга ёт ғояларга қарши курашишга чақиради. Инсонийлик, инсонпарварлик Ватанга муҳаббат ҳақида тарбия бериши билан “тарбия психологияси”ни ўганишда талабаларда эзгулик ва гўзаллик туйғуларини мужассамлаштиради. ”Тарбия психологияси” мавзусини илм-фанда “Ҳадис илмининг амири” деб бир овоздан тан олинган Имом Исроил ал Бухорий ҳадислари меҳр-оқибат, саҳийлик, ота-она ва катталарга омад, етим-есирларга мурувват, Ватанга муҳаббат, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, турли халкларнинг ўзаро дўст, тинч-тотув яшашлари каби инсоний фазилатлари баркамол авлод учун катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлган ўғитлар ўз ифодасини топган.

Аввало Ҳадис ислом оламида пайҳамбар Муҳаммад алайҳис ва саломнинг ҳислатлари, ҳатти-харакатлари .диний ва ахлоқий кўрсатмалари ҳақида маълумот берувчи дидактик характердаги таълимот ҳисобланади. [2.52].

Ҳадиснавислар ичида Имом Исмоил ал-Бухорийнинг ҳаёти ва фаолияти диққатга сазовордир. Бу зот жуда кўп мамлакатларни кезиб, олиму фузалолар билан ўзаро алоқада бўлган, кўплаб манбаларни ўрганиб, 600 мингдан ортиқ ҳадис тўплаган.

Имом Исроил Бухорийнинг мусулмонлар учун Қуръони каримдан кейинги мақомда ҳисобланган “Ал-Жомий ас-саҳиҳ” асари араб тилидан ўзбек тилига таржима қилинган.

Имом Исроил Бухорийнинг “Ал-адаб ал-муфрад (Адаб дурдоналари) “Китоб асмон ис-сиҳота” (саҳобалар ҳақида китоб) “Китоб афъал их-ибод” (бандаларнинг қилмишлари ҳақида китоб), “Тарихи Бухоро” (Бухоро тарихи), “Ал Жомий ас-саҳиҳ (Ишончли тўплам), каби кўплаб ахлоқ-одобга оид асарлари мавжуддир. Имом Бухорий “Ахлоқнинг яхши бўлиши, таомнинг покизалиги, ростлик ва омонатга хиёнат қилмаслик-мана шу тўрт хислатни Аллоҳ Таоло сенга берган бўлса, дунёвий ишлардан четда қолган бўлсанг ҳам, зарари йўқдир”, - деб ёзади.

Имом Исроил Бухорийнинг “ҳаром нарсалардан сақланинг- одамлар ичида иборатли бўласиз. Ўзингиз севган нарсани одамларга ҳам раво кўринг-саломат юрасиз”. “Мен ҳазрати Ойша хузурларига кирдим. Шунда у зот менга: озгина сабр эт, мен лунгимни тикиб олай,- дедилар. Мен ул зотга агар бу воқеани чиқиб одамларга гапирсам улар сизни албатта бахил деб ҳисоблашади, дедим. Ойша: “Майли, ўзинг биласан. Эски кийим киймайдиган кишида янги кийим бўлмайди”, ёки “Ҳақиқий мўминнинг қўлидан ҳам, тилидан ҳам мўминлар озор топмай-дилар” каби ҳадисларида одамларнинг бир-бирига бўлган меҳри, фарзанднинг ота-онасига муҳаббати, шогирдларнинг устозларига ҳурмати, инсонларнинг ўз ғоялари мусулмон дини аҳкомларига садоқати, мўминларнинг мўминларга шафқати, фозилларнинг фозилларга заковати ҳақидаги фикрлари бугунги кунда ҳам катта тарбиявий аҳамиятга эгадир.[3.94].

Баркамол авлодни тарбиялаш педагоглардан алоҳида эътиборни талаб қилади. Баркамол авлодни ҳаётга тайёрлашда кўп асрлар давомида халқимиз томонидан,

уларнинг миллий урф-одатларидан, анъаналаридан тажрибалар халқ томонидан яратилган ижод намуналаридан ва илмий амалий асарлари ва қолдирган бой меросларида ўз ифодасини топган. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки илм –фанда ҳадис илмининг амири деб тан олинган Имом Исроил Ал-Бухорий ҳадислари кўп ақл дурдоналарини ёшлар томонидан янада кўпроқ ўзлаштирилиши бугунги мустақил Ўзбекистон эҳтиёжларига мос келиб ахлоқий фазилатларни ўрганиш яъни педагогик психология фанларини ўқитишда ёшларда ажойиб ички кечинмалар, ҳис-туйғулар уйғотади. Хуллас Имом Исроил ал-Бухорий ҳадислари ёшларни меҳнатсеварлик ва эрксеварлик, ҳар қандай оғир вазиятда ҳам мустаҳкам ирода, вазминлик билан иш тутиш ва омилкорлик, келажакка, инсонга доир удум ва анъаналар руҳида шунингдек шахс илмий дунёқарашини шакллантиришга катта имконият беради. Ал-Бухорий ҳадислари узоқ тарихга эга бўлган мусулмон халқларининг руҳий холатлари аданияти,кадрияти, байрам анъаналари ҳақида маълумот беради. Улар ўзининг чуқур психологик мазмуни,ёшларнинг маънавий ва жисмоний соғлом бўлиши ,соғлом турмуш тарзи руҳида ҳаёт кечирishi маънавий маданиятини шакллантиришидаги бой тарбиявий имкониятлари ҳамда Шарқ халқларининг қимматли асари-атиқаси сифатида ёшлар тарбиясида катта аҳамиятга эга.

Имом ал-Бухорий ҳадислари ўз Ватанини севувчи унинг равнақи ва истиқболи учун фидойий ёшларимиз, баркамол авлод учун албатта дастурамал бўлиб қолиши шубҳасиздир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ш.М.Мирзиёев. “ Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз”.Тошкент-“Ўзбекистон”2017й.88б.
2. О.Мусурмонова ва б. “Маънавий баркамол шахсни шакллантириш-жамиyat тараққиётининг асосидир”.Тошкент-“Фан ва технология” 2012й 52б.
2. Имом Исмоил ал-Бухорий.Ал-Адаб ал-мфрид Тош:Ўзб.1990,94-бет.

ABDULLA AVLONIYNING “TURKIY GULISTON YOXUD AXLOQ”ASARIDAGI AXLOQIY TARBIYASIGA OID FIKRLAR

**Z.A.Sanaqulova JDPI katta o`qituvchisi,
Primqulova Gavhar talaba**

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 8-oktabrdagi F-5598 son farmoyishiga ko`ra Vatanimiz istiqboli,xalqimiz ozodligi va erkinligi,kelajak avlodlarning tinch va farovon hayotini ta`minlash yo`lida mardona kurash olib borib aziz jonlarini fido qilgan mustabid tuzum davrida qatag`on qilingan ajdodlarimiz nomini tiklash,abadiylashtirish ularning faoliyati va merosini o`rganish qatag`on qurbonlari muzeyi tashkil qilish to`g`risida qaror qa`bul qilindi.

Qarorga ko`ra,bir qator ajdodlarimiz nomi tiklandi. Ulardan Mahmudxo`ja Behbudiy,Abdulla Avloniy,Is`hoqxon Ibrat, Fitrat, Cho`lpon, Abdulla Qodiriy kabi ajdodlarimiz nomi tiklanib ular xotirasiga bag`ishlangan haykallar,muzeylar,ijod maktablari ochildi. O`z asarlarida o`zbek xalqining eng yaxshi an`analarini ijtimoiy-siyosiy hayotida, o`zbek xalqining san`ati va adabiyoti, milliy madaniyatini xalq ta`limi ishlarini yo`lga

qo`yishda ta`lim-tarbiyaga oid hayotiy masalalar berishda katta xizmatlar qilgan adib,jamoat arbobi Abdulla Avloniydir.

Prezidentimiz qa`chon ta`lim-tarbiya haqida gapiradigan bo`lsa,albatta Abdulla Avloniy haqida to`xtalib o`tadi.Uning ibratomuz so`zi va ishini misol qilib aytdi:

“Men Avloniyning “Tarbiya bizlar uchun yo hayot,yo mamot,yo najot,yohalokat,yo saodat,yo falokat masalasidir” degan fikrini ko`p mushohada qilaman deb “bu muallimning bosib o`tgan hayot yo`lini yoshlarga ibrat qilib ko`rsatadi.

Ana shunday maqtovlarga loyiq inson XIX asrning ikkinchi yarmi XX asrning boshlarida Turkiston o`lkasida pedagogik fikrlarni rivojlanishida jadid adabiyotining yirik vakili,shoir,dramaturg Abdulla Avloniyning xizmatlari kattadir.

U maktab uchun yaratgan “Birinchi muallim”, “Ikkinchi muallim” “Turkiy Guliston yoxud axloq”, “Maktab Gulistoni” kabi darslik va o`qish kitoblari xarakterli bo`lib,yaxlit bir tadqiqot uchun manba bo`la oladi.Ayniqsa uning “Turkiy Guliston yoxud axloq” asari axloqiy va ta`limiy tarbiyaviy asardir.Asar 1913-yilda yozilgan bo`lib,insonlarni “yaxshilikka chaqiruvchi,yomonlardan qaytaruvchi” bir ilm- axloq haqida fikr yuritiladi.Muallif bu kitob boshlanishiga “Man xastayomu millatim o`lmish nega bemorq” degan retorik so`roq qo`ygan va asar davomida ushbu savolga javob berishga harakat qilgan.”Turkiy Guliston yoxud axloq “asari “Axloq”, “Tarbiya”, “Yaxshi xulqlar”, “Yomon xulqlar” deb nomlangan qismlarga bo`linadi.

Asarda diyonat, g`ayrat, riyozat, shijoat, qanoat, sabr, nafs, vijdon, iffat, oliy himmatlik va shu kabi axloqiy tushunchalar, zulm, ta`ma, xasad, loqaydlik, g`iybat, haqorat, chaqimchilik, adovat kabi yomon xulqlar millat va vatan sadoqatiga e`tiborsizlik va bepisandlik bilan bog`langan holda muhim ijtimoiy muammo sifatida talqin etilgan. Masalan “Turkiy Guliston yoxud axloq”asari “Axloq” qismida xulq haqida shunday deyilgan:

XULQ

Inson ikki narsadan murakkabdir.Biri jasad,ikkinchisi nafsdir.Jasad ko`z ila bor narsalarni ko`rur.Ammo nafs idrok ila yaxshini yomondan, oqni qoradan ayirur.Ammo nafsning sur`ati ko`zga ko`rinmaydigan.aql bilan o`rganadigan bir narsaki, buni xulq deb atalur deyilgan.

“Yaxshi xulq,yomon xulq”qismida esa:

Axloq ulamolari insonning xulqlarini ikkiga bo`lganlar:Agar nafs tarbiya topib,yaxshi ishlarni qilishga odat qilsa,yaxshilikka tavsif bo`lur,agar tarbiyasiz o`sib,yomon ishlar qiladigan bo`lib ketsa,yomonlikka tavsif bo`lur,bu esa yomon xulq deb atalur.

-Hasadchi kishi bir on bir zamon rohat va farog`at yuzini ko`rmas.Dunyoda qancha mehnat va musibat bo`lsa barchasi ul bechorani o`rab olmishdir.

-Dangasalik,yalqovlik kishilar baxtini shikastlovchi katta ofatdir.

-Jaholat deb o`qimagan,bilimsiz hech narsaga tushunmaydigan nodonlarga aytiladi.Jaholat insoniyatning eng zo`r dushmani va yomon xulqini boshlig`idir.

Abdulla Avloniy pedagog sifatida “Turkiy Guliston yoxud axloq”asarida bola tarbiyasining roli haqida fikr yuritib “Agar bir kishi yoshligida nafs buzilib,tarbiyasiz axloqsiz bo`lib o`sdimi,ollohu akbar,bunday kishilardan yaxshilik kutmoq yerdan turib yulduzga qo`l uzatmoq kabidir”deydi.Uning fikricha bolalarda axloqiy hislatlar tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolaning atrofidagi kishilar g`oyat katta ahamiyatga egadir.”Turkiy Guliston yoxud axloq” kitobi ma`rifatparvarlik g`oyasini targ`ib qiladi.Abdulla Avloniy kitobda ilm to`g`risida shunday deydi:

Ilm dunyoning izzati oxiratning sharofatidir. Ilm inson uchun g'oyat oliy muqaddas bir fazilatdir. Zeroki, ilm bizga o'z ahvolimizni harakatimizni oyna kabi ko'rsatadi. Ilmsiz inson mevasiz daraxt kabidir. Avloniy ilmni amaliy va hayotiy foydalarini aytib, "Bizlarni jaholat, qorong'ulikdan qutqarar. Madaniyat insoniyatni ma'rifat dunyosiga chaqirar, yomon fe'llardan buzuq ishlardan qaytarar, yaxshi xulq va odob sohibi qiladi. Butun hayotimiz, saodatimiz, maishatimiz, himmatimiz, g'ay-ratimiz, dunyo va oxiratimiz ilmga bog'liqdir. Avloniy o'z ilmini amalda qo'llay oladigan kishilarga yuksak baho beradi, ularni dono insonlar" deb ataydi.

Avloniy shu asarda "Har bir millatning dunyoda borligini ko'rsatadigan oynai hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qotish millatning ruhini yo'qatmakdir" deb qayg'uradi. Ma'lum vaqtda muallif hadislariga mo'l-m'ol murojaat qilgan, Qur'oni karimdagi ulug' falsafiy kalomidan unumli foydalangan.

Avloniy taniqli jurnalist, jamoat arbobi, shoir, dramaturg, yozuvchi, tarjimon va ulkan ma'rifatparvar muallimdir. U juda og'ir suronli davrda ijod qilib qisqa umri davomida ma'rifat, maorif va madaniyat masalalari bilan keng shug'ullanib bir necha jildga jo bo'ladigan asarlar yozdi. U kelajak avlodning ma'naviy olamini kengaytirish borasida tinmay g'amxo'rlik qilib "Turkiy Guliston yoxud axloq", "Adabiyot yoxud milliy she'rlar", "Ustodi avval", "Muallimi soniy" kabi darslik va qo'llanma hamda Turkistonda sahna san'atini keng targ'ib qilish ishida ham jonbozlik ko'rsatib, "Advokatlik osonmiq", "Pinok", "Biz va siz", "Ikki muhabbat", "Portugaliya inqilobi" kabi pyessalar yaratadi. U nima qilsa ham Turkiston uchun va uning kelajagi bo'lgan yoshlar uchun qilardi. Millat bolasi savodini chiqarish ularning dunyo ilmidan xabardor bo'lishi uchun butun vujudi bilan harakat qildi. Bu ulug' otabobolarimiz bugungi kun yoshlari uchun shubxasiz o'rnak va ibratdir!

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy Taraqqiyot yo'limizni qat'yat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. Toshkent-2017
2. Karimov I.A Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q Toshkent-1998
3. O.Hasanboyeva, J.Hasanboyev, H.Hamidov Pedagogika tarixi Toshkent-2004
4. M.Inomova R.Xasanov Pedagogika tarixi Toshkent "O'qituvchi" 1996
5. K.Hashimov, S.Nishonova Pedagogika tarixi Toshkent 2005

O'QITUVCHI FAOLIYATI XUSUSIDA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING FIKRLARI

G'aniyev O.A. JDPI o'qituvchisi

Har bir ijtimoiy tuzumda insonning ma'naviy yuksalishini ta'minlovchi ta'lim-tarbiya, ma'naviyat va ma'rifat kabi tushunchalar mavjud bo'lib, ular pedagogika sohasidagi o'zgarishlarni jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq holda o'rganishni talab etadi. Axloqan pok va yetuk insonlarni tarbiyalash masalasini muvaffaqiyatli hal etishda xalqimizning ma'naviy boyliklari, ajdodlarim izning bizga qoldirgan ilmiy merosi va tarixiy-tarbiyaviy tajribalarini o'rganib chiqish, ularning yutuqlarini ta'lim-tarbiya ishlariga tadbiq etishning ahamiyati kattadir.

O'qituvchi faoliyati, pedagogik mahorati, ta'limni tashkil etish yo'l-usullari insoniyat taraqqiyotining barcha davrlarda dolzarb muammo bo'lib kelgan. Ushbu muammo, ayniqsa, Movannahrda va Eronda yashab o'tgan ko'plab mutafakkirlarning diqqat markazida turib, ular o'z asarlarida yosh avlodni tarbiyalash, o'qituvchi-murabbiyga xos xususiyatlar haqida fikrlarini bildirib o'tganlar. Mutafakkirlarining ana shunday fikrlaridan namunalar keltirib o'tamiz.

Jaloliddin Davoniy "Axloqi Jaloliy" nomli asari ta'lim-tarbiya masalalariga bag'ishlangan bo'lib, unda ijtimoiy-siyosiy masalalar, axloq, ta'lim-tarbiya va xulq-odob qoidalari o'z aksini topgan. Jaloliddin Davoniy bolalarga ta'lim berishda murabbiylarni "ma'naviy ota" deb hisoblaydi. Murabbiylarni o'quvchilarni har tomonlama qo'llab-quvvatlashlari lozim deb hisoblaydi. Bolalarga ta'lim-tarbiya berishni murakkab ish hisoblab, o'qituvchilarni qat'iyatli, sabr-toqatli bo'lishlarini ta'kidlaydi. Bolalarni xulq-odobiga muallim ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin deb hisoblab, bunga qo'pol va badjahl muallimlarning harakatlari ta'sir etadi. Jaloliddin Davoniy muallimni shunday ta'riflaydi:

- muallim sabr-toqatli bo'lishi;
- qo'pol va badjahl bo'lmasligi;
- bola tarbiyasidan xabardor bo'lishi;
- yaxshi xislatli bo'lishi;
- muallimning tarbiyalash usuli otaning tarbiya usulidan yuqori bo'lishi;
- bolaning o'z xususiyatlarini bilish;
- bolalarning qaysi kasbga qiziqishlarini o'rganib borish;
- har bir bolaning iqdironi, qobiliyatini aniqlay olish.

Muslihiddin Sa'diy Sheroziy Sharq mumtoz madaniyatining butun dunyoga mashhur yirik namoyondalaridan. Sa'diy Sheroziyning "Guliston" asari tarbiyaviy, pand-nasihatdan iborat hikoya va hikmatlar to'plamidir. Sa'diy o'z pedagogik qarashlarida tarbiyani uchga bo'ladi: aqliy, jismoniy va mehnat tarbiyasi. Sa'diy ta'lim va tarbiyaning ahamiyatini ta'rif etish bilan birga bolalarning tug'ma qobiliyatini tan oladi:

Qobiliyat bo'lsa aslida,
Tarbiyat unga qiladi asar.
Qancha urinma bo'lmas sayqali,
Temir aslida bo'lmas javhar.

Sa'diy Sheroziy ta'lim-tarbiyada muallimning talabchanligi, bilim va tarbiya berishda qattiqbo'l bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi:

Yubordi o'g'lini maktabga podsho,
Qilib qo'yniga nuqra taxtaga jo,
Kumush ul taxtaga zardin bitib yod:
Ota mehridan afzal jabri ustod.

Sa'diy Sheroziy murabbiy bolalarga bilim berish bilan birga hunarning qay darajada inson hayotida zarurligini tushuntirib borishi kerak deb hisoblaydi.

Alisher Navoiy asarlarida barkamol inson obrazini yaratib, ta'lim-tarbiya to'g'risidagi fikrlarini bayon etadi. Alisher Navoiy yoshlarga chuqur bilim berishda muallimlar, mudarrislar hamda ustoz-murabbiylarning o'zlari ham bilimli va tarbiyali bo'lishi zarurligini uqtiradi. U muallimlarni quyidagicha ta'riflaydi:

- muallim johil, nodon bo'lmasligi kerak;
- ma'lumotli, o'qitish yo'llarini biladigan;
- qattiqqo'l, johil va ta'magir bo'lmasligi;

- o'zi bilmagan ilmni tushuntirmasligi;
- g'iybat va g'avg'olarga aralashmasligi;

O'qituvchining hurmatini qanchalik joyiga qo'yish lozim bo'lsa, o'qituvchi ham kerakli talablarga javob berishi lozim. Alisher Navoiy shunday deb keltiradi: "Uning ishi odam qo'lidan kelmas, odam emas, balki dev ham qila olmas. Bir kuchli kishi bir yosh bolani saqlashga ojizlik qilardi. U esa bir to'da bolaga ilm va adab o'rgatadi, ko'rkim bunga nima yetsin. Shunisi ham borki, u to'dada fahm-farosatli ozlar bo'ladi, unday kishiga yuzlarcha mashaqqat kelsa qanday bo'ladi. Har qanday bo'lsa ham, yosh bolalarga uning haqqi ko'pdir. Agar shogird podshohlikka erishsa ham unga (muallimga) qulluq qilsa arziydi".

Haq yo'lida kim senga bir harf o'qitmish ranj ila,
Aylamak bo'lmas ado oning haqin yuz ganj ila.

Alisher Navoiy o'qituvchi haqida gapirar ekan, muallim o'z shogirdlarini ham, o'zi ta'lim berayotgan fanni ham sevgan bo'lishi zarur. O'ziga ham, o'quvchiga ham talabchan bo'lishni uqtiradi. Navoiy o'qituvchini jamiyatda obro'li va hurmatga loyiq inson deb bilib, shogirdlar muallimni vatandek juda hurmat qilishlarini, e'zozlashlarini uqtiradi. Sharq mutafakkirlarining asarlari biz uchun qimmatli xazina bo'lib, biz ulardan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish lozim. Bu esa o'qituvchi faoliyatida yuksak yutuqlarga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hoshimov va boshqalar. Pedagogika tarixi "O'qituvchi" 1996. 150-bet.
3. M.X.Toxtaxodjayeveaning umumiy tahriri ostida. Pedagogika.- T.: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2010,- 400 b.
4. Mavlonova R. va boshqalar. Pedagogika T.: O'qituvchi. 2010 y.

TA'LIMDA ABDULLA AVLONIY ASARLARINI TARBIYAVIY AHAMIYATI

Z.A.Sanaqulova JDPI katta o'qituvchisi
M.O.Rajabova JDPI Jismoniy madaniyat fakulteti talabasi

O'zbekiston milliy istiqloлга erishib, har tomonlama taraqqiy topib borayotgan jamiyatimiz ma'naviyatini yanada rivojlantirishda millatimiz tarixini va ajdodlarimizni qo'shgan hissalarini beyqiyos o'rni bor.

Qatag'on qurbonlarining merosini yanada chuqur o'rganish va ular xotirasini abadiylashtirishga doir qo'shimcha cho'ra tadbir to'g'risida: F-5598 08.10.2020 Vatanimiz istiqloli, xalqimizning ozodligi va erkinligi, kelajak avlodlarning tinch va farovon hayotini ta'minlash yo'lida mardona kurash olib borib aziz jonlarini fido qilgan, mustabid tuzum davrida qatag'on qilingan ajdodlarimiz xotirasini abadiylashtirish, ularning faoliyati va merosini o'rganish hamda targ'ib etish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Jumladan, o'tgan davrda ushbu yo'nalishda muhim farmon va qarorlar qabul qilindi. Yurtimizda 2001-yildan buyon har yili 31-avgust — "Qatag'on qurbonlarini yod etish kuni" sifatida keng nishonlab kelinmoqda. "Shahidlar xotirasi" yodgorlik majmuasi barpo etildi. "Shahidlar xotirasi" jamoat fondi, Qatag'on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi hamda hududlardagi oliy ta'lim muassasalari qoshida uning bo'limlari tashkil etildi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Is'hoqxon Ibrat, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon,

Abdulla Qodiriy kabi ulug' ma'rifatparvar ajdodlarimiz xotirasiga bag'ishlangan muhtasham haykallar, muzeylar bunyod etildi, ijod maktablari faoliyati yo'lga qo'yildi. Siyosiy qatag'on yillarida nohaq qurbon bo'lgan yurtdoshlarimizning nomlarini aniqlash, ularning qoldirgan merosini o'rganish va keng jamoatchilikka yetkazishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlari, badiiy va hujjatli asarlar yaratilmoqda. Ha, ana shunday maqtovga loyiq inson, o'zbek madaniyatining ulkan vakillaridan biri, pedagog, jamoat arbobi va yozuvchi Abdulla Avloniy 1878yilda Toshkent shahrida to'quvchi oilasida dunyoga keldi.

Uning pedagogik qarashlari bugungi kunda o'zbek milliy maktabini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Avloniy ijodiy merosini chuqur o'rganishga qiziqish ortib bormoqda. U insonga xos xulqni ikkiga – yaxshi va yomonga ajratadi. “Yaxshi xulqlar” deb nomlangan birinchi qismida u 31 fazilat, “Yomon xulqlar” deb atalgan ikkinchi qismda esa 20 illatga ta'rif beradi. O'z mulohazalarini dalillash uchun Qur'on oyatlari va hadislardan, shuningdek, Arastu, Suqrot, Ibn Sino, Sa'diy, Mirzo Bedil singari mashhur mutafak-kirlarning fikrlarini keltiradi. Har bir axloqiy kategoriyaga o'z munosabatini bildirgach, o'sha fikrning mazmunini ifodalovchi bayt yo biror maqol-hikmat ilova qiladi.

Avloniy “axloq ulamosi”ning qarashlari asosida insonlarning xulqlarini yaxshi va yomon xulqlarga ajratadi, bunga ularning nafs tarbiyasini asos qilib oladi. U yaxshi xulqlarga fatonat, nazofat, shijoat, intizom, vijdon, vatanni suymak kabi fazilatlarini kiritsa, g'azab, shahvat, jaholat, safohat kabi illatlarni yomon xulqning belgilari deb biladi.

Avloniyning ma'rifatparvarlik va milliy uyg'onish g'oyalarini kuylagan dastlabki she'rlari o'zbek milliy uyg'onish davri adabiyotining hamisha bebaho mulki bo'lib qoladi. U bu turkumga mansub she'rlarida o'zbek mumtoz adabiyotidagi she'riy shakllarni katta ijtimoiy mazmun, ma'rifatparvarlik g'oyalari, hajviy ruh va xalqona ohanglar bilan boyitdi.

Abdulla Avloniy bolalar uchun ham bir qancha she'r va masallar yozgan. Shoir bu asarlarida maktab yoshidagi bolalarning fikr doirasini kengaytirish, ularda maktab va kitobga, mehnatga, tabiatga, Vatanga muhabbat uyg'otishni maqsad qilib qo'ygan. Uning ko'pgina she'rlari zamirida Vatanni sevish g'oyasi yotadi. Shoir bu she'rlarida Vatanni sodda va samimiy misralarda tasvirlaganki, faqat o'sha 10-yillarning o'rtalaridagina emas, balki bugungi maktab yoshidagi bolalar ham ulardan katta estetik zavq olishlari mumkin. Darhaqiqat, shoir Vatani ta'rifini boshlab, “Tog'laridan konlar chiqar, Erlaridan donlar chiqar... Havosi o'ta yoqumlik, Cho'llari bor toshlik, qumlik, Toshkand emas, toshqand erur, Kesaklari gulqand erur”, deya bolalarda ona diyorga katta mehr uyg'otishga erishadi.

Abdulla Avloniyning “Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi Islom” asari ham mavjud. Ushbu asar boshlang'ich maktablarning o'quvchilariga mo'ljallangan. Bu asar birinchi marta 1910 yilda Munavvarqori tomonidan Toshkentda II'in bosmaxonasida bosilgan. Mustaqillik yillarida esa Zokirxon Afzalov Shokirxon o'g'li tomonidan 1994 yilda “Fan” nashriyatida chop etilgan. Risolada Odam alayhissalomdan Muhammad alayhissalomgacha o'tgan payg'ambarlarning qissalari va zuhuri islom zikri etilgan.

Islom tarixi fanida payg'ambarlar tarixi, payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomning hayotlari va Islom dini tarixi, shuningdek, ilk xalifalik davri tarixi uch bosqichda o'rganiladi. Nasiruddin Rabg'uziyning “Qissayi Rabg'uziy”, Alisher Navoiyning “Tarixi anbiyo va hukamo” asarlari payg'ambarlar tarixiga oid bo'lsa, Alixonto'ra Sog'uniyning “Tarixi Muhammadiy”si ikkinchi va Rizouddin ibn Faxrud-dinning “Xulafoi roshidin” asari uchinchi davrni o'z ichiga oladi. Abdulla Avloniy asari mana shu uch davrni mujassamlashtirgan. Adibning asosiy ko'zlagan maqsadi millat kelajagi bo'lgan bolalarni boshlang'ich sinfdanoq

qisqacha bo'lsada Islom tarixi bilan tanishtirish, diniy ma'rifatlarni oshirish, ularning qalblariga iymon nurini singdirish bo'lgan. Abdulla Avloniyning bu asari tahsinga sazovordir.

U o'zbek xalqi madaniyati, ma'rifati bilan bir qatorda qo'shni afg'on xalqi ijtimoiy-siyosiy hayotida ham 1919-1920 yillarda muhim ro'l o'ynagan. Sho'ro hukumatining Afg'onistondagi siyosiy vakili va konsuli vazifasini bajargan.

Abdulla Avloniy asarlar yozish bilan bir qatorda maktablar ochish, xalqni savodxon qilishi, o'zbek xotin-qizlarini o'qitish, o'qituvchilar va ziyoli kadrlar tayyorlash bilan shug'ullanadi. U 1923-24 yillarda eski shahardagi xotin-qizlar va erlar maorif bilim yurtlari mudiri, 1924-29 yillarda Toshkent harbiy maktabida o'qituvchi, 1925-34 yillarda O'rta Osiyo Kommunistik universiteti, O'rta Osiyo Qishloq xo'jaligi maktabida, O'rta Osiyo Davlat universitetida dars beradi. Pedagogika fakultetining til va adabiyot kafedrasini professori va mudiri bo'lib ishladi.

U 1933 yilda o'zbek maktablarining 7-sinfi uchun "Adabiyot xristomatiyasi" tuzib, nashr ettirdi. Abdulla Avloniy "Hijron", "Nabil", "Indamas", "SHuhrat", "Tang-riquli", "Surayyo", "Shapaloq", "Chol", "Ab", "Chig'aboy", "Abdulhaq" taxalluslari bilan tanqidiy va ilmiy maqola, 4000 misradan ortiq she'r ijod qilgan. Avloniy 1927 yilda "Mehnat qahramoni" unvoni bilan taqdirlandi. 1930 yilda unga "O'zbekiston xalq maorifi zarbdori" faxriy unvoni berildi.

Hozirda mustaqil O'zbekistonimizda Abdulla Avloniy nomida bir qator maktablar bor. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi bolalar adabiyoti bo'yicha uning nomida mukofot ta'sis etgan. Toshkent ko'chalaridan biri, Respublika o'qituvchilar malakasini oshirish markazi va mahallalardan biri uning nomida. Respublika o'qituvchilar malakasini oshirish markazida Abdulla Avloniy muzeyi tashkil qilingan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev " Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo qilamiz" Toshkent " O'zbekiston ", 2016 - yil.
- 2."Pedagogika tarixi " Alisher nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti Toshkent – 2005
3. Abdulla Avloniyning "Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi Islom" asari
4. Qatag'on qurbonlarining merosini yanada chuqur o'rganish va ular xotirasini abadiylashtirishga doir qo'shimcha cho'ra tadbir to'g'risida: F-5598 08.10.2020

БОЛАНИ ТАРБИЯЛАШДА ВА УКИТИШДА ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ПЕДАГОГИК ФИКРЛАРИ

**Санакулова З А - ЖДПИ катта ўқитувчиси
Махмудова Нозима - ЖДПИ талабаси**

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон фармони билан тасдиқланган «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси»нинг «4.5. Ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштириш» номли бандида «Жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожлаган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содиқ, қаътий ҳаётий нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислохотларни

чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш» йўналиши белгиланган., Шарқнинг буюк алломалари Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий, , Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Мирзо Улуғбек, ҳамда бошқа педагогик фикр намояндлари ўз асарларида, мактаб ва мадрасаларда мударрис, устоз-мураббий сифатида, инсонни ақлий камолотга етказишда ўқитишнинг турли усуллари ва воситаларидан фойдаланишга катта аҳамият бердилар.

Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий (783-850) математика фани соҳасида янгилик яратган назарий ва педагог услубиятчи олим сифатида «Ал-китобал-мухтасарфи ҳисобал-жабр вал муқобала» («Ал-жабр муқобала ҳисоби ҳақида қисқача китоб») асарида математика фанида абстракция (мавҳумийлик) тушунчасини кенгайтирди. Индукция йўли билан умумий ечиш усуллари ҳал этди, дедукция йўли билан умумий усуллар ёрдамида турли хусусий масалаларни ечди. Буюк мутафаккир Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий билимларни эгаллашда кўргазмалар воситалардан фойдаланиш, таълимда мантиқий тафаккур, шахсий кузатиш ва тажрибаларга таяниш савол-жавоб, баҳс-мунозара каби таълим усуллари билан кенг фойдаланган ҳолда талабаларда мантиқий фикрлаш қобилиятини ривожлантириши тўғрисида тўхталиб: «... сезги орқали билиш, бу қисман билиш бўлса мантиқий баён, ақлий билиш эса ҳақиқатни билишнинг муҳим томонини баён этади. Инсоннинг хулқ-атвори, хатти-ҳаракати мантиқий фикрлашга асослангандагина мукамал шаклланиши мумкин», дейди.

Файласуф ва қомусий олим Абу Наср Форобийнинг «Ақл масалалари ҳақида» рисолаларида эса ўта муҳим фалсафий масалалар хусусида сўз юритади. Форобий ақлли инсонлар ҳақида шундай дейди: «Ақлли деб шундай кишиларга айтиладики, улар фазилятли, ўткир мулоҳазали, фойдали ишларга берилган, зарур нарсаларни кашф ва ихтиро етишда зўр истеъдодга эга: ёмон ишлардан ўзини четга олиб юрадилар. Бундай кишиларни оқил дейдилар. Ёмон ишларни ўйлаб топиш учун зеҳн-идроққа эга бўлганларни ақлли деб болмайди, уларни айёр, алдоқчи деган ном билан атамоқ лозим». «Бахт-саодатга эришув ёллари ҳақида рисола» асарида ўрта асрларда биринчи бўлиб жамиятнинг тузилиши ҳақида таълимот яратди. Бу таълимотда о'зи орзу қилган фозил жамият, давлатни бошқариш, таълим- тарбия, ахлоқ, маърифат, диний ётиқод, тинчлик, меҳнат каби мавзулар ёритилган. Фозил жамиятда комил инсон хислатлари вужудга келишини таъкидлаган. Форобий о 'з ҳаёти давомида маъмур олим сифатида ном қозонди, унинг асарлари турли тилларга таржима қилинди, Шарқ ва Ғарб олимлари томонидан чуқур ўрганилди. Қуйида алломанинг «Бахт-саодатга эришув» асаридаги педагогик қарашларидан турфа мисоллар келтирамиз:

1. Зийраклик - бу инсондаги тез фикрлилик, ўйлаган нарсасини дарров топа олиши қобилиятидир.

2. Таълим фақат сўз ва ўрганиш билангина бўлади. Тарбия эса амалий иш, тажриба билан, яъни шу халқ, шу миллатнинг амалий малакаларидан иборат бўлган иш-ҳаракат, касб-хунарга берилган бўлиши, о 'рганишидир. Агар улар шу касб-хунарга қизиқсалар, шу қизиқиш уларни бутунлай касб-хунарга жалб етса, демак, улар касб-хунарнинг чинакам ошиғи бўладилар.

3. Мақсадни амалга оширишда қасд ва ғайрат қилиш мўлжалланган ишни бажаришда катта таъсирга эгадир.

4. Инсон ўз мулоҳазаси, зийраклигини ҳамиша ошириб бориши керак, агар ақл ёмонликка қаратилса, бу хислатлар разиллик, маккорлик, алдамчиликка олиб боради.

5. Халқ ақлли кишиларни доно деб атайди. Чунки улар инсонларга керакли ва фойдали нарсалами ўйлаб топадилар.

Абу Райҳон Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Аҳмадал-Беруний (973-1048)нинг таълим ва тарбия технологиясида ўқитишда талабани зериктирмаслик ва хотирасини толиқтирмаслик учун ўрганиладиган фанларни тез-тез алмаштириб туриш зарурлиги ва ўқитишда турли таълим услубларидан фойдаланиш ҳақидаги илғор фикрлари ҳозирги давр учун ҳам долзарбдир.

Берунийнинг «Минералогия» асарида баён этилган хунармандчилик технологияси, айниқса, аёллар учун зеб-зийнат буюмларни ясашда хотин-қизларнинг фаол иштироки, уларнинг заргарлик санъатидаги қобилиятлари, малака ва кўникмаларини шакллантириш, шогирд тайёрлаш жараёни, усталарнинг хунар ўргатиш услублари ҳақидаги теран фикрлари жуда ҳам қимматлидир: «Марвариднинг баҳосини ким яхши билса, у киши уни тешиш ва силлиқлаш ишлари билан ўзи шуғулланмай, баҳосини билмайдиган шогирдларига топширади. Бунда шогирдларининг қўллари қалтирамайди, кўрқмай ишлайдилар. Агар бу иш хавфсираш, кўркиш билан бажариладиган бўлса, марваридлар синиб, парчаланиб исроф бўлиши мумкин. Баъзан уста шогирдларига шапалоқ, тушуриб туради, сабаб, уларни хавфсираш йўлларидан халос этиб туришдир. Марварид тешилиб, сайқал берилиб бўлинганидан сўнг, ҳар қандай хавф йўқолади».

Шарқда «Шайх-ур раис» («Олимлар раиси») унвони билан машҳур бўлган Ал-Хусайн ибн Абдуллоҳ ибн ал-Ҳасан ибн Али ибн Синонинг (980-1037) «Тадбир ул-манозил» асарида баён этилган ўқитиш усуллари ҳозирги давр таълим тамойилларига мос келиши ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан қимматлидир: «Бола бақувват бўлиб, сўзлашув нутқини яхши тушуна бошлангандан сўнг у савод ўрганишга қобил бўлади, шундан сўнг саводга ўргата бориш мумкин. Соғлом, тозаликни севувчи, софдил ва одамларга яхши муносабатда бўла оладиган тарбиячи бўлиши керак».

Ибн Сино талабага билим беришда ўқитувчининг педагогик маҳорати алоҳида тўхталиб, ўқитувчи болаларга билим беришдан аввал, уларнинг хулқ-атворини ўрганиши ва билимларини текшириб кўриши, қизиқиши нимага қодир эканлигини аниқлаши, сўнгра илм эгаллашни тавсия этиши кераклиги ҳақида фикр юритар экан, ўқитувчига шундай йўл-йўриқлар беради:

- болалар билан муомалада босиқ-жиддий бўлиш, берилаётган билимни талабалар қандай ўзлаштириб олаётганига эътибор бериш.

- таълимда турли ўқитиш усуллари ва шаклларидан фойдаланиш талабанинг хотираси, билимларни эгаллаш қобилияти, шахсий хусусиятларини билиш; фанга қизиқтира олиш;

- берилаётган билимларнинг энг муҳимини ажратиб бера олиш;

- билимларни талабаларга тушунарли, унинг ёши, ақлий даражасига мос равишда бериш;

- ҳар бир сўзнинг болалар ҳиссиётини уйғотиш даражасида бўлишига эришиш зарур».

Ибн Сино мактабда болаларни алоҳида-алоҳида ўқитишдан кўра жамоа, синф тартибида ўқитишни афзал деб билади ва бу услубнинг устунлиги қуйидагилардан иборатлигини таъкидлайди: Ўз билимлари билан ғурурланадилар, бир-бирларининг

билимларига ҳавас қиладилар. Ғурур ва ўзига эътибор тарбияланувчиларни бир-бирларидан орқада қолмасликка ундайди. Ўқувчилар бирга бўлганда, доим бир-бирлари билан гаплашадилар ва бу билан ўз хотиралари ва нутқларини ривожлантирадилар».

Умуман, Ибн Синонинг ўқитиш жараёнида қайси услублардан фойдаланилмасин-оғзаки ифодами, билимларни тушунтиришми, турли кўринишлардаги суҳбатми, тажрибаларми, барибир, талабада ҳақиқий билим ҳосил қилиш, мустақил, мантиқий тафаккурни ривожлантириш, шахсий кузатиш ва тажрибаларга таяниш, олган билимларни амалиётга татбиқ эта олиш қобилиятини таркиб топтириш асосий мақсад бўлган.

Муҳаммад Тарағай Улуғбек (1394-1449) Мовароуннахр мадрасалардаги ўқув тизимини ислоҳ қилиб, фалакиёт, математика, география каби аниқ фанларни ўқитишни жорий этди, таълим тизимини 18-20 йилдан 8 йилга қисқартирди.. У мадрасада берилган назарий билимларни амалиётга татбиқ этиш мақсадида мударрислардан талабалар билан расадхонада амалий машғулотлар ўтказишни талаб этиб, бунга бевосита ўзи раҳбарлик қилди, мударрисларнинг масъулияти ва педагогик маҳоратини оширишга интилди. Унинг таъкидлашича, мадрасалар учун ёзилган дарсликлар янги мазмун билан бойитилиши керак. Дарсликларда қайси фан, воқеа ва ҳодиса акс этирилишидан қатъий назар, ҳаёт ҳақиқатидан узоқ бўлмаслиги даркор. Аввало дарсликлар содда ва тушунарли, араб тилининг мураккабликларидан ҳоли тарзда ёзилиши керак. Дарслик канчалик мазмунли ва тушунарли бўлмасин, таълим жараёнида ўқитувчи асосий ўринда туришини таъкидлайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон фармони. - Т.: «Адолат», 2017.
2. Педагогика. Энциклопедия, 1-жилд. - Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» давлат илмий нашриёти, 2015.
3. Хошимов К., Очил С. Ўзбек педагогикаси антологияси. - Т.: «Ўқитувчи», 2010.
4. Хошимов К., Нишонова С., Иномова М., Хасанов Р. Педагогика тарихи. Ўқув кўлланима. - Т.: «Ўқитувчи», 1996.

ABDULLA AVLONIYNING PEDAGOGIK QARASHLARI

A.Z. Sanaqulova - JDPI katta o'qituvchisi,
D.U. Tojiboyeva - JDPI talabasi

Milliy istiqloлга erishib, har tomonlama taraqqiy etib borayotgan jamiyatimiz ma'naviyatini yanada rivojlantirishda millatimiz tarixini o'zida badiiy aks ettirgan tarixiy badiiy hamda ilmiy asarlarning alohida o'rni bor. O'zbek adabiyoti bunday asarlarga boydir. Ular yosh avlodni barkamol qilib voyaga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jihatdan taniqli o'zbek adiblarimizdan Abu Nasr Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Hos Hojib, Mahmud Qoshg'ariy, Ahmad Yugnakiy, Mirzo Ulug'bek va boshqa bir necha adiblarimiz ta'lim-tarbiya sohasiga ulkan hissa qo'shishgan. Vatanimiz istiqloли, xalqimizning ozodligi va

erkinligi, kelajak avlodlarning tinch va farovon hayotini ta'minlash yo'lida mardona kurash olib borib aziz jonlarini fido qilgan, mustabid tuzum davrida qatag'on qilingan ajdodlarimiz xotirasini abadiylashtirish, ularning faoliyati va merosini o'rganish hamda targ'ib etish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmogda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining F-5598 08.10.2020 yilda "Qatag'on Qurbonlarining merosini yanada chuqur o'rganish va ular xotirasini abadiylashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" yangi qonun ishlab chiqildi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdula Avloniy, Ish'oqxon Ibrat, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Abdulla Qodiriy ulug' ma'rifatparvar ajdodlarimiz xotirasiga bag'ishlangan muhtasham haykallar, muzeylar bunyod etildi, ijod maktablari faoliyati yo'lga qo'yildi. Ana shunday yetuk adiblarimizdan biri bu Abdulla Avloniy hamdir. Prezidentimiz qachon ta'lim tarbiya haqida gapiradigan bo'lsa, albatta, Abdulla Avloniy haqida to'xtaladi. Uning ibratomuz so'zi va ishini misol qilib aytadi: "Men Abdulla Avloniyning "Tarbiya al-xosil bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir" degan fikrini ko'p mushohada qilaman," – deb, bu muallimning bosib o'tgan hayot yo'lini yoshlarga ibrat qilib ko'rsatadi.

Ha, ana shunday maqtovlarga loyiq inson, o'zbek madaniyatining ulkan vakillaridan biri, pedagog, jamoat arbobi va yozuvchi Abdulla Avloniy 1878 yilda Toshkent shahrida to'quvchi oilasida dunyoga keldi. U maktab uchun yaratgan 4 qismdan iborat "Adabiyot" yohud milliy she'rlar hamda "Birinchi muallim", "Turkiy Guliston yohud Ahloq", "Ikkinchi muallim", "Maktab gulistoni" kabi darslik va o'qish kitoblari ham xarakterli bo'lib, yaxlit bir tadqiqot uchun manba bo'la oladi. Ayniqsa uning ilk savod chiqarishda bilim va tushunchalardan bolalar ongiga sodda va tushunarli yetkazishi alohida e'tiborni tortadi Abdulla Avloniy maktab har tomonlama bolani o'ziga tortishi uchun harakat qiladi. Uning qo'lidan duradgorlik ishi ham kelar edi. Shuning uchun u yozuv taxtasi, parta yasab, barcha o'quv jihozlarini o'zgartirdi. Bu yerda o'qidigan bolalarning ko'pchiligini kambag'allarning bolalari tashkil etganligi sababli muallim boy badavlat do'stlarining ko'magida "Jamiyat hayriya" tashkil etdi. Bu bilan bolalarga bepul kiyim-bosh, oziq-ovqat, daftar, qalam berilishini ta'minlaydi.

Avloniy ochgan maktabning shuhrati tobora ortib, o'quvchilarning soni ko'paya boshlaydi.

Abdulla Avloniy o'zi tashkil etgan maktabda bolalar diqqatini asosiy fanlarga jalb etib, ularning tezda savodini chiqarishga va aniq fanlardan bahramand bo'lishlariga harakat qiladi. U bolalarga jug'rofiya, tarix, adabiyot, til, hisob, handasa, hikmat (fizika) kabi fanlardan ma'lumot beradi. U 1907 yilda "Shuhrat" deb nomlangan gazeta tashkil etdi va uning sahifalarida mehnatkash xalq maanfatini himoya qilishga doir fikrlarni targ'ib etdi. Jumladan gazetaning birincha sonida: "Matbuot har insonga o'z holini ko'rsatuvchi, atrof-olamdan xabar beruvchi qorong'u kunlarni yorituvchi, xalq orasida fikr tarqatuvchi, ilm, ittifoq, hikmat g'oyalari yoyuvchidir" deb yozgan edi.

Abdulla Avloniy "Adabiyot yohud she'rlar" deb nomlangan 4 qismdan iborat bo'lgan darsligida yoshlarni maorif madaniyatga chorlaydi, yaramas xulq odatlarni esa tanqid qiladi. O'sha davr xalq pedagogikasida Abdulla Avloniyning "Birinchi muallim", "Alifbe", "Ikkinchi muallim", "O'qish" kitoblari katta ro'l o'ynaydi.

Bu kitoblarda Avloniy o'tmish adabiyotimizning eng yaxshi an'alarini davom ettiradi, ilm va ma'rifatning ahamiyatini yangichasiga talqin etdi.

“Birinchi muallim”da Avloniy dastavval 32 harfni yolg’iz yoziladigan shakllarni bir sahifa alifbo tartibida bergan. Shu sahifada alifning so’zning boshida o’rtasida va oxirida yozilishini ko’rsatgan, so’ng alifni barcha “Bosh harf”larga qo’shib, bo’g’inlarni hosil qilgan.

“Ikkinchi muallim”da axloq-odobga doir halollik va poklikka oid turli she’rlar, hikoya, masal va ertaklar jamlangan, rangbarang allergorik qiyofalardan ustalik bilan foydalangan.

Abdulla Avloniyning 1904- yildan umrining oxirigacha o’qituvchi bo’lib ishladi. U ko’plab she’rlar “Maktab gulistoni”, “Turkiy guliston yohud ahloq” kabi darsliklar bilan hozirgi zamon o’zbek bolalar adabiyotiga poydevor qo’ygan edi. Unda Abdulla Avloniy o’zining ijtimoiy va axloqiy qarashlari bayon etilgan. Asarning so’z boshisida muallif bu haqida shunday yozadi: “Men bu asarimni maktablarimizning yuqori sinflarda ta’lim bermak ila barobar ulug’ adabiyot muhiblari - axloq havaskorlari e’tiborlariga taqdim etdim”.

Darslikdagi har bir bo’lim ta’lim tarbiyaning muhim masalasiga bag’ishlangan bo’lib, ularning biri ikkinchisini to’ldiradi, takomillashtiradi. Har bir bo’limda kichik hajmli hikoyalar keltiriladi, she’riy parchalarda yoki hikmatli so’zlarda “Qissadan hissa” chiqariladi.

Abdulla Avloniy yaxshilikni ulug’ fazilati hisoblaydi, insonlarni bir-birlariga yaxshilik qilishga da’vat etadi. U deydi

Yaxshilik qilsang, bo’lar joning omon,
Yaxshilikdan hech kishi qilmas ziyon.
Yaxshi so’z birla ilon indan chiqar,
So’z yomon bo’lsa, pichoq qindan chiqar.

Avloniy saxiylik, rahm- shafqat, xushfe’llik, xushmuomalilikni ham eng yaxshi insoniy fazilatlar hisoblaydi. U insonga hos xulqni 2 ga – yaxshi va yomonga ajratadi. “ Yaxshi xulqlar” deb nomlangan birinchi qismida u 31 fazilat, “ Yomon xulqlar” deb nomlangan ikkinchi qismida esa 20 illatlarga ta’rif bergan

Abdulla Avloniy o’z pedagogik qarashlarida do’stlik va mehnat tarbiyasiga alohida e’tibor bergan. U haqiqiy do’st orttirish yoshlikdan boshlanishini, bu sifatlarni bolaga yoshligidan singdirib borish zarurligini aytgan. Tilga, madaniyatga muhabbat har bir kishining xalqiga bo’lgan muhabbatidir. Avloniyning uqtirishicha, har bir millatning dunyoda borlig’ini ko’rsatadurg’on oyinai hayoti til va adabiyotdir.

Abdulla Avloniy atoqli pedagog, murabbiy sifatida butun hayotini ma’rifat rivojiga baxsh etgan. U o’z ilmiy asarlari, darsliklarida Vatan, Vatanparvarlik, ilm-hunar, axloq-odob, ma’rifat, inson kamoloti, jamiyat rivoji haqida fikrlar bayon qilgan edi. Abdulla Avloniy kishilarni yaxshilikka undash, dunyodagi barcha insonlarga nisbata ezgulik va yaxshilik istagi bilan yashash chinakam mardlik va olijanoblik deb hisoblagan. Uning pedagogik fikri-ta’limoti milliy pedagogika tarixi rivojiga muhim xissa qo’shgan. Avloniy bayon etgan fikrlar pedagogika sohasiga qo’shgan fikrlari va ishlari hozirgi davr ta’lim rivojiga ham juda katta xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Sh. Mirziyoyev Qonun va adolat ustuvorligini ta’minlash barcha ezgu maqsadlarimizga erishishning eng muhim sharti. Toshkent, 2018.
2. Abdulla Avloniy. “Birinchi muallim”. Toshkent, 1915. O’sha kitob, 260-261- betlar
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining F-5598 08.10.2020 yilda “Qatag’on Qurbonlarining merosini yanada chuqur o’rganish va ular xotirasini abadiylashtirishga doir qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”

4. Asqar Zunnunov. "Pedagogika tarixi". "Sharq" nashriyoti – Matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh taxririya. Toshkent-2004. 332 bet

5. www. Ziyonet.uz, <http://library.ziyonet.uz>.

АБДУЛҲАМИД ЧЎЛПОН ҚАРАШЛАРИ АСОСИДА ЁШЛАРДА ИЖОБИЙ СИФАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

**Муқаддас СОИПНАЗАРОВА – ЖДПИ катта ўқитувчиси,
Жасур АНОРБОЕВ -ЖДПИ талабаси**

Ўрта Осиёда комил инсон тарбиясига бўлган эътибор қадимдан илмий, фалсафий, амалий масала бўлиб келган. "Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги" "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги" фармони мазмун моҳияти мавзусидаги 2017 йил "Халқ билан мулоқат ва инсон манфаатлари йили" Давлат дастури ва унда таълим ва фан соҳасини ривожлантиришга қаратилган вазифаларни белгилаб бердилар.

Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек "Биз таълим ва тарбия тизимининг барча бўғинлари фаолиятини бугунги замон талаблари асосида такомиллаштиришни ўзимизни биринчи даражали вазифамиз деб биламиз". Баркамол шахсни тарбиялаш ғояси ҳам миллий, ҳам умуминсоний мазмун – моҳиятга эга бўлиб, инсониятни маънавият ва маърифатга юксак баркамолликка, эзгуликка олиб борувчи ғоядир. Шу сабабли баркамол шахс ва уни тарбиялаш муаммосининг ечимларни қадимдан халқимизнинг орзуси бўлиб келган.

Ёшларни комилликка эришишдаги омилларга алоҳида эътибор билан қаралган. Шахс камолотининг илк босғичи болалик бўлиб, катталардан ўрганиш, ўқиган, эшитган ва ривоят қаҳрамонларидан ибрат олиш асосида бўлса, улғайиб борган сари комиллик манбайи ибрат ва илмга кўчади. Илм ҳам аслида ажодлар ибратидир.

Абдулҳамид Чўлпон илк ижодидан бошлаб жадидчилик ғояларининг фаол тарғиботчиси сифатида миллатнинг фожеий аҳволи илдизларини жохилликда, фарзандларини маърифатли қилмасликда кўради ва ўз адабий, маърифий фаолиятида маърифатпарварлик, инсонпарварлик ғояларини намоён этади. Унинг ғоялари, жумладан «Ўзбегим», «Виждон эрки», «Кўнгил», «Халқ» ва бошқа шеърларида ифодаланган.

Чўлпон ўзининг маърифий қарашларида миллатни ижтимоий ҳаётда юз бераётган ҳар бир воқеалар моҳиятини аниқ англаб олишга даъват этади, шундай қилгандагина чинакам озодлик учун курашишда хатолик бўлмаслигини айтади. Чўлпон шўро ҳукуматининг «маърифат ҳаромдур сатрга» деб халқимизни камситишидан қайғуради ва халқни сохта шиорларга алданмасликка чорлайди. У «Ўзбегим» шеърисида:

Салқиллаб келасан, Ўзбегим,

Маърифат отига отланиб.

Бир мири топган боладай –

Оғзингни иржайтиб – суюниб...

деб халққа мурожаат қилади. Чўлпон, жабр – ситамларга сабр қилиб, «Кўз солиб, ўнгинга, чапинга» қараб юрабермаслик, юзаки ўзгаришлардан қувониб юрмаслик

лозимлигини айтади. Чўлпон заминдошларини миллий маърифатни ҳам шаҳарда, ҳам қишлоқда ёйишга даъват этади:

Қишлоқда фақирлар кутаду –
Кечада, кундузда, сахарларда.
Билгилким, ҳаётинг, томиринг,
Ўзбегим, камбағал қишлоқда, –
дейди Чўлпон.

Чўлпон озодлик кураши давом этишига, халқнинг эрк учун курашиб мустамлакачиларнинг йўқотилишига ишонади. У «Виждон» шеърида юрт озодлиги учун курашга отланганларнинг кўнгли ҳар нарсанидан, шахсий манфаатпарастликдан холи, соф бўлиши лозимлигини таъкидлайди. У элга шундай мурожаат қилади:

Ай тутқинлар, ай эзилган.
Ай қийналган йўқсил эллар.
Ай умидсиз, ай чизилган
Дор олдида ... оппоқ диллар!

Чўлпоннинг фикрича, зулмкор кучайиб инсонларга эга бўлиши мумкин, аммо виждонга эга бўлолмайди:

Фақат эркин виждонларга
Эга бўлмоқ – мумкин эмас!
деб уқтиради шоир.

Чўлпон келажакка умид билан яшади, элни ҳам умид билан яшашга даъват этди. «Кўнгил» шеърида элни кўнгил мулкидаги эркинлик учун курашга ундади:

Кўнгил, сен бунчалар нега
Кишанлар бирла дўстлашдинг?
Не фарёдинг, на додинг бор,
Нечун сен бунча сустлашдинг?

Чўлпоннинг таъкидлашича, кўнгил эркинлигини таъминлашнинг тугал мақсад бўлолмайди. Кўнгил ташқи олам билан боғлиқ. Мухторият мақомида яшовчи кўнгил ўзини тўлдирган эрк насимларини ташқи дунёга юбориб туриши лозим. Акс ҳолда, чиқиш имконини топмаган насимлар кўнгилни вайрон этади. Чўлпон шундай эътиқод кишисининг, унинг фикрича, «ҳақорат» ва «тубанликлар»га кўникиши кўнгилни ўлдиради. Ташқи дунёдаги бу хил ҳолатларга нисбатан исён қилмаган кўнгил охир – оқибат эркинликдан айрилади – ўлади. Кўнгилнинг яшнаши учун унинг ёниб яшаши, ташқи оламини ҳам, ўзидан андоза олган ҳолда ўзгартиришга интилиши керак.

Чўлпон замондошларига хитоб қилиб дейди:

Тириксан, ўлмагансан,
Сен – да одам, сен – да инсонсан.
Кишан кийма, бўйин эгма,
Ки сен ҳам ҳур туғилғонсан.

Чўлпон халқни денгиз, тўлқин, куч деб ҳис этади. Халқ кўзғалса, уни тўхтатувчи куч йўқлигига ишонади. Унинг уқтиришича, халқнинг истаги ўз ўлкасининг озод бўлишидир, халқ юртни ҳар бир нарса билан тўлдиришга, ўзини тўқ этишга қодирдир. Модомики шундай экан:

Бутун кучни халқ ичидан олайлик,
Қучоқ очиб халқ ичига борайлик! –

Деб ўз замондошларини халқ билан бирга бўлишга, мақсадларига эришишда унга кўмакдош бўлишга чорлайди.

Абдулхамид Чўлпоннинг асарларида ифодаланган инсонпарварлик, ватанпарварлик ҳақидаги фикрлар ўз даври таълим – тарбиясида алоҳида аҳамият касб этди, ёшлар маърифий онги ривожига кучли таъсир кўрсатди, ёшларнинг ўтмиш алломаларнинг ҳаёт йўллари, олға сурган ғояларини англаб олишларига ёрдам берди. Чўлпон асарларида ифодаланган маърифий фикрлар ҳозирги ёшларни баркамол қилиб етиштиришга ҳам хизмат қилмоқда, миллий педагогика тарихига муносиб ҳисса бўлиб қўшилди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Президенти Ш.М.Мирзиёев 2017-2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракат стратегияси. 7-феврал. 2017 йил.

2. Чўлпон. Яна олдим созимни. Т. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1991 йил

АБДУРАУФ ФИТРАТ ПЕДАГОГИК ҚАРАШЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ

Муқаддас СОИПНАЗАРОВА –
ЖДПИ катта ўқитувчиси

Анъаналаримизни тиклаш, аجدодларимиздан бизгача етиб келган маънавий – маърифий, маданий меросларни авлодларимизга беками кўст етказиб бериш каби муҳим вазифалар ўз аҳамияти жиҳатидан долзарб бўлиб қолди.

Маълумки, ҳар қандай миллат равнақида энг аввало шу миллат вакиллари, айниқса ёшларда миллий ғурурни шакллантириш муҳим аҳамият касб этади. Ёшларни комил инсон қилиб тарбиялаш учун эса ҳар бир миллатнинг тарихи, аجدодлари бунёд этган моддий ва маънавий қадриятлар асосий манбалардан ҳисобланади. Қайси миллатнинг ўтмишида мана шу манбаа қанчалик салмоқли бўлса, ёшларда миллий ғурурни шакллантириш тезроқ самарага олиб келади. Шарқ, балки, жаҳон цивилизацияси учун муҳим эканлиги айни ҳақиқатдир.

“Бу, авваламбор, таълим ва маърифат тизимини такомиллаштириш, мамлакатимиз келажаги бўлган ёшларни замонавий билим олишга йўналтириш, баркамол шахсни тарбиялаш билан боғлиқ эканини биз яхши англаймиз. 1997 йилда қабул қилинган Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва бошқа давлат дастурларининг ҳаётга татбиқ этилиши натижасида мазкур соҳа тубдан ислоҳ, қилинди, замонавий узлуксиз таълим – тарбия тизими яратилди” – деб таъкидлайди юртбошимиз Ш.М.Мирзиёев.

Баркамол шахсни ҳар томонлама шакллантириш борасида буюк алломаларнинг ижодларига бўлган қизиқишларини янада мустаҳкамлашда Абдурауф Фитрат асарларини ўрганиш баркамол авлоднинг илмий дунёқарашлари, фикрлаш фаолияти, ҳис – туйғу ҳамда ижобий сифатларининг шаклланишига таъсир этади.

Абдурауф Фитрат Ватанни севди, Ватанни бизнинг валинеъматимиз деб билди.

Фитрат ўз асарларида Ватаннинг гўзаллигини тсвирлаб дейди:

Қардошлари, мана, сизга бир ўлка –

Ким, топилмас ер юзида сингари.

Ҳар ёнида кенг, ям – яшил учмоҳлар,
Жон сувидан етишгандир гуллари...

Фитрат ўз ватандошларини азиз диёри Туркистонни севишга, уни асрашга чорлади. У ёшларга хитоб қилиб, уларни шу Ватан ва миллат саодати, бахти, равнақи учун фидойилик кўрсатишга, жасоратли бўлишга даъват этди:

Оғир йигит, сени гўзал, нурли кўзингда
Бу миллатнинг саодатин, бахтин ўқидим.
Ўйлашингда, турмушингда ҳамда ўзингда
Бу юрт учун кутилишнинг борлигин кўрдим.
Турма – югур, тинма – тириш, букилма – юксал.
Хуркма – кураш, қўркма – ёпиш, йўрилма – қўзғал.

Фитрат «Хуррият» газетасида эълон қилган бир мақоласида шундай ёзади:

«... ҳар бир киши ўз кучи ва имкониятларига ишониши лозим. Кимки ўз кучига ишонмай, орзу қилган мақсадларига интилса, у, албатта, ярим йўлда йиқилиб қолади. Кимки ишонса, у, албатта, бошлаган ишини охирига олиб боради. Инсонга хос бу ҳис – туйғуларни биз миллатда ҳам кўрамиз. Ўзининг миллий кучларига ишонмайдиган миллатлар, албатта, пароканда бўлади. Ўз интилишларини амалга ошириш учун ташқаридан ёрдам кутаётган халқ секин – аста жарлик қаърига ағанади...»

Фитрат 1917 йил феврал ва октябр инқилоби оралиғида миллий кучларнинг бирликка интилиши ҳақида фикр билдириб, уларга хитоб қилиб деди:

«Туркистон мусулмонлари, келинг, Аллоҳ номи билан, пайғамбар, дин, миллат номи билан бирлашайлик: биздаги мавжуд даъволар ва синфий бўлинишларга кўзимизни юмайлик. Исломнинг бош амри номи билан, биродарлик ва бирлик номи билан, Аллоҳ учун, дин, ватан ва миллат учун биз барчамиз – жадидлар, қадимийлар, мулла ва бойлар бирлашайлик, бир жойга йиғилиб, бир – биримизга ёрдам берайлик».

Фитрат илм – маърифатнинг жамият тараққиёти ва инсон камолоти, маданият ривожига муҳим аҳамиятга моликлигини юқори баҳолади.

Фитратнинг «Ўқув» китобидан ўрин олган «Имом Ғаззолий» номли ҳикояда баён қилинишича, Имом Ғаззолий ва Бағдод шаҳрида бир мадрасада ўқиб, уни тугатгач, китобларини хуржунга солиб, отга юклайди ва ўзи ҳам миниб, ўз шаҳрига йўл олади. Тоғ тепасига чиққанда қароқчиларга йўликади. Қароқчилар бутун бойлиги, китобларини олиб, уни яланғоч ҳолда қолдирадilar. Имом Ғаззолий уларнинг кетидан кета беради. Шунда бош қароқчи орқасига қараб, уникўргач, орқаларидан бормаслигини, йўқса, бошини олишини айтади.

Ғаззолий ўтини китобларини қайтариб беришларини сўради. Китоб бўлмаса билимсиз бўлиб қолишини айтади.

Қароқчилар боўлиғи унинг сўзларига кулиб, ўн йил тиришиб ўқиганларингни нега кўнглинда сақласанг эди, бу китобларнинг йўқолишидан сенга зарар келмас эди, деб китобларини қайтариб беради ва яна йўлда бошқалар қўлингдан олса, яна билимсиз қоласан, дейди.

Ғаззолий қароқчининг бу сўзларидан ибрат олиб, Бағдодга келгач, китобларни қайта бошдан ўқиб, ўқиганларини юрагига жо қилиб, сақлайди.

Фитрат бу ҳикояда қароқчилар бошлиғи балан Имом Ғаззолий ўртасида бўлиб ўтган савол – жавоб орқали ўқиш, билимни эналлаш китоб йиғиш, тўплаш эмас, балки китоблардан олган билимни мияга, юракка жойлаш кераклигини таъкидлади. У

маънавий бойлик ва гўзаллик негизи инсоният яратган тафаккур дурдоналарини онгга сингдириш, жойлашдан иборат, деган ғояни олға суради.

Фитрат инсон камолотида оила, жамоа муҳим ўрин эгаллаши ва ақлнинг комил бўлиши, ахлоқий поклик, донишмандлик, шижоатлик, адолатлик каби инсоний фазилатларни улуғлади, инсон ақлий қувватнинг натижасисиз, ақлнинг раҳбарлигисиз саодатга эриша олмаслигини таъкидлади. Бу соҳада ўқитувчилар раҳномалик қилишлари кераклигини айтиб ўқитувчиларга мурожаат қилди, уларни турк элига тўғри йўлларни кўрсатишга чорлади:

Орқадоллар, тўпланайлик жаҳлнинг уйин йиққали,

Эл кўзин олган қоронғу пардаларни йиртқали.

Биз эрурмиз маърифат арслонлари, илм эрлари,

Тўпланайлик турк элига тўғри йўллар очқали.

Фитрат учун миллат тинчлиги ва равнақи ҳар қандай қадриятлардан улуғдир. Унинг таъкидлашича, одамлар қандай дин, мазҳаб, қавм ва миллатга бўлинемасинлар, бир отанинг фарзандларидирлар, бир жинсдирлар. Демак, улар ўзаро аҳил бўлмоқлари керак.

Абдурауф Фитрат ўзининг илмий, адабий, маърифий асарларида ватанпарварлик, инсонпарварлик, миллатпарварлик, маърифатпарварлик ғояларини баён этди, маърифатни кенг ёйишни ўзининг виждоний бурчи деб билди.

Фитрат Ватан равнақи, халқ, миллат озодлиги, фаровонлиги учун курашди. Бу йўлда ўзи фидойилик тимсоли, намунаси бўлди, ёшлар ҳақида қайғуриб, уларни жисмонан соғлом, илм – фан соҳиби қилиб камол топтириш хусусида фикр билдирди. Унинг ватанпарварлик, халқпарварлик, илм – фан тараққиёти ҳақидаги ғоялари ҳозирги давр учун ҳам қимматлидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.: Ўзбекистон. 2017 й.
2. Абдурауф Фитрат. Чин севги. Т., Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1996 й.
3. «Хуррият» газетаси, 1917 йил.

ABDULLA AVLONIYNING ASARLARIDA VATANPARVARLIK TUYG'USINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI

Pardayeva Komila -JDPI katta o'qituvchisi
Tangirova Feruza-JDPI 1-kurs magistr

Vatan tuyg`usi eng insoniy va eng mo`tabar tuyg`ulardan biri. Vatanni shunchaki sevish mumkin emas, uning dardi bilan yashamoq, uning baxtidan quvonmoq u bilan faxrlanmoq kerak.Yoshlarda vatanparvarlik tuyg`usini singdirish jarayonini eng avvalo oiladan boshlash kerak.Yoshlarga vatanni sevish va himoya qilishni shakllantirishda xalq pedagogikasidan,xalq og`zaki ijodi,Sharq mutaffakirlarining asarlari ,xususan jadid ma`rifatparvari Abdulla Avloniy asarlari orqali foydalanishimiz kerak.

Avloniy Vatan va uning oldidagi burchni shunday tushunadi:

«Har bir kishining tug`ulib o`sgan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilur. Har kim tug`ilgan, o`sg`on erini jonidan ortiq suyar. Hatto bu vatan hissi — tuyg`usi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon o`z vatanidan — uyuridan ayrilsa, o`z eridagi kabi rohatda yashamas...

Biz turkistonliklar o`z vatanimizni jonimizdan ortiq suydig`imiz kabi, arablar Arabistonlarini, qumlik, issiq cho`llarini, eskimular shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik erlarini boshqa erlardan ziyod suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson erlarga o`z vatanlarini tashlab hijrat qilur edi»¹, — deydi Avloniy

Abdulla Avloniy o`tmish mutafakkirlari kabi yoshlarni vatanni sevishga chaqiradi. Adib boylik ketidan quvuvchilarni, ularning odamgarchilikka to`g`ri kelmaydigan ishlar bilan shug`ullanayotganini ko`rib, ulardan nafratlanadi. Avloniy yoshlarni boylikka ruju qo`ymaslikka undaydi. Boylikni o`tkinchi bulutga o`xshatadi.

Abdulla Avloniy mehnatsiz kun kechirishni barcha yomon sifatlarining ibtidosi, deb hisoblaydi. Shuning uchun ham u, mehnatni ulug`laydi, mehnat kishining eng go`zal fazilatidir, deydi.

Abdulla Avloniy o`z asarida sabr, toqat, sabot va matonat masalalariga to`xtab, «Har bir ishda sabr ila harakat qilmoq lozimdur. Sabr insonlar uchun buyuk bir fazilatdir, maqsadga etish yo`lidir. Nafsni sabr ila rom qilgan kishi har ishda oshiqmay, ohista harakat qilur. Nafsini halokatdan, g`ururdan saqlar. Sabr shunday bir kuchli narsadurki, shahvatni iffatga, g`azabni shijoatga, shiddatni hilmga, kattalikni tavoza'ga, yomonlikni yaxshilikka aylandurmoqg`a quvvati etar... Sabr shodlig`ning kalitidur...».

Avloniy intizomni inson xarakterini tarbiyalovchi, mukammallashtiruvchi manba, deb biladi, hamda unga doim rioya qilish kerakligini ta'kidlaydi: «Intizom qiladurgan ibodatlarimizni, ishlarimizni har birini o`z vaqtida tartibi ila qilmoqni aytilur. Agar er yuzida intizom bo`lmasa edi, insonlar bir daqiqa yashay olmas edilar. Har bir millatning taraqqiysi va toliysi ishlarini vaqtida, nizomdan chiqarmay tartibi ila yuritilmoqg`a bog`liqdur... Chunki tartib va nizomni rioya qilmagan kishilarning ishlari hamma vaqt notamom, o`zlari parishon bo`lurlar. Ammo ishlarini tartib uzra yuritgan kishilarning ishlari erda, o`zlari tinch va rohatda o`tkarurlar»¹.

Avloniy idrok va zako deb ochuq fikrni, xushtabiat, ziyrak bo`lmoqni tushunadi. U idrok va zakoni ma'rifatparvarlik bilan bog`lab, «yoshlikdan boshlab zehn va idrokimizni quvvatlandurmoq uchun aziz umrimizni o`yin-kulgu, safsata, moloya'ni kabi behuda so`zlar ila o`tkarmay, har xil kitob, g`azeta va jurnallarni o`qub, fikrimizni ochmoq, zehnimizni quvvatlandurmoq lozimdur»¹.

Abdulla Avloniy o`z ona tilini mukammal bilish, har bir so`zni o`z o`rnida ishlatish, milliy adabiy tilining taraqqiysi uchun jonkuyarlik qilish zarur, — deydi. «Har bir millatning dunyoda borligin ko`rsaturg`on oynai hayoti: til va adabiyotidur. Milliy tilni yo`qotmoq millatning ruhini yo`qotmoqdur. Hayhot! Biz Turkistonliklar milliy tilni saqlamoq, bir tarafda tursun kundan-kun unutmoq va yo`qotmoqdadurmiz. Tilimizning yarmiga arabiy, forsiy ulangani kamlik qilub, bir chetiga rus tilini yopishtirmoqdadurmiz. Durust, rus tilini bilishimi kerak, lekin o`z erinda ishlatmoq va so`zlamog` lozimdur. Zig`ir yog`i solub, moshkichiri kabi qilub, aralash-quralash qilmoq tilning ruhini buzadur.

... «Bobolarimizga etushg`on va yarag`on muqaddas til va adabiyot bizga ham kamlik qilmas. O`z uyimizni qidirsak va axtarsak, yo`qolganlarini ham topamiz. Yo`qolsa yo`qolsin o`zi boshimga tor edi,» — deb Evropa qalpog`ini kiyub, kulgu bo`lmoq zo`r ayb va uyatdur»¹.

Avloniy soʻzlashuv odobiga ham alohida eʼtibor beradi. U soʻzning inson qadr-qimmatini belgilashdagi mohiyatiga yuqori baho berib, «Soʻz insonning daraja va kamolini, ilm va fazilini oʻlchab koʻrsatadigan tarozusidir. Aql sohiblari kishining tilidagi fikr va niyatini, ilm va quvvatini, qadr va qiymatini soʻzlagan soʻzidan bilurlar»,— deydi.

Inson takomili uchun zarur boʻlgan omillardan yana biri — viqordir (viqor — ogʻirlik, chidam, ulugʻvorlik). Avloniy qayd qilishicha, el-ulusdan, kishilardan oʻzini holi tutishga yoki yuqori tutishga uringan shaxs elning, kishilarning nazaridan tushib, yakkalanadi va unutiladi. Kishining kamtar boʻlishi zarurligi taʼkidlanadi: «Fiqor deb kibr va gʻururdan, manmanlikdan oʻz nafsini saqlamoqni aytilur», — deb yozadi Avloniy. Chunki gʻurur, manmanlik, takabburlik kishini xor, xalq orasida beeʼtibor qilur. Har qancha ilm va davlat sohibi boʻlsa ham bir pulcha qadr va qiymati boʻlmas... Vuqur kishi kibr va gʻururdan pok boʻlur. ... Viqorning haqiqiy darajasiga etmak uchun ilm va maʼrifat lozimdur!».

Avloniy xasislikni juda sodda, aniq ifoda va detallar yordamida oʻquvchiga etkazishga urinadi.

Ipak qurtning taqdirini koʻz oldingizga keltiring. U pilla ichida oʻralib, hayotini mahv etadi. gʻanchalar mashaqqat bilan hosil boʻlgan ipak boshqalarga nasib qiladi. Umrini mol-dunyo hirsini bilan oʻtkazgan insonlar taqdiri ham shunday, — deydi adib.

«Turkiy guliston yohud axloq»ning birinchi sahifasidan to soʻnggi sahifasigacha Avloniyning insonparvarlik gʻoyalari ifodalangan. U hammadan burun xalq manfaatini koʻzlaydi, xalqqa bajonu dil xizmat qilishni oʻzining muqaddas burchi deb biladi. Uning nazarida kishilar gʻamini emagan, xalqdan uzoq turgan igʻvogar, gʻiybatchi inson emas.

Oʻsha kitobida Avloniy har bir kishi oʻz vazifasiga sadoqat bilan kirishishi, agar u murabbiy boʻlsa, oʻz shogirdlarining koʻngliga maʼrifat ishqini solishi, xalq oʻrtasiga maʼrifat tarqatishi zarurligini taʼkidlaydi.

«Hozirgi zamonda maqsadga etmak, oʻz millatiga xizmat qilmoq, xalqgʻa maqbul boʻlmoq uchun ilm va mol lozimdur. Olamdagi hamma millatlarning hol va qudratlari mol va boyliklari ila oʻlchanadur. ...Mol topmoqning eng barakatli yoʻllari: hunarmandchilik, ekinchilik, chorvachilik, savdogarlikdur. Bularning har biriga ham bu zamonamizda bilim lozimdur... Ameriqoliklar bir dona bugʻdoy ekub, yigirma qadoq olurlar. Evropaliklar oʻzimizdan olgan besh tiyinlik paxtamizni keturub, oʻzimizga yigirma besh tiyinga soturlar. Ammo biz osiyoliklar, xususan turkistonliklar, dumba sotub, chandir chaynaymiz, qaymoq berib, sut oshiyimiz, non oʻrniga kesak tishlaymiz», deb Avloniy hozirgi zamonga muvofiq kishi boʻlmoq uchun ilm va maʼrifatni egallashimiz kerak degan shiorni oʻrtaga tashlaydi.

Abdulla Avloniyning taʼlim-tarbiya sohasidagi qarashlari oʻzbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlar bilan chambarchas bogʻlangan. Uning boy pedagogik merosi milliy maktab, milliy pedagogikani rivojlantirishda qimmatbaho manba boʻlib xizmat qiladi. Shu maʼnoda Avloniyning siyмосi, faoliyati biz uchun qadrlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oʻzbek Pedagogikasi tarixi. A. Zunnunovning umumiy tahriri ostida. T. Oʻqituvchi.
2. A. Avloniy. Turkiy guliston yʻoxud axloq. Tanlangan asarlar. T...
3. Pardayeva K. U. Jadid maʼrifati va Abdulla Avloniyning ijtimoiy pedagogik faoliyati. Pedagogika va Psixologiyada innovatsiyalar. Ilmiy jurnal 2-maxsus son 2020yi
4. Pardayeva K. U. The Great Uzbek Writer Abdulla Avlani's Viewpoints Concerning Education And Upbringing. European Journal of Research and Reflektion in Educational Sciences 2019

БОЛА ТАРБИЯСИДА ОИЛАНИНГ ЎРНИ ТЎҒРИСИДА МУТАФАККИРЛАРНИНГ ФИКРЛАРИ

Ҳайдаров Д.Ш. - ЖДПИ ўқитувчиси

Қадимги юнон файласуфлари Афлотун ва Арасту бола тарбиясини жамият ўз ихтиёрига олиши, тарбия жараёнидаги барча зарур ишларни давлат бажариши лозим деган ғояни илгари сурган эдилар. Бу ғоя француз мутафаккирлари Сен Семон, Шарл Фуре асарларида кейинчалик ривожлантирилди. Улар бола тарбияси билан асосан давлат шуғилланиши керак, деган ғояни илгари сурганлар. Аммо шарқ мутафаккирлари бола тарбияси билан асосан ота-она шуғилланиши керак, деган ҳулосага келганлар. Бу билан улар оилавий тарбиянинг ролига катта эътибор берганлар.

Ризоуддин ибн Фаҳриддиннинг “Оила” номли рисоласида бола тарбияси ёмон ният ва қўполлик билан эмас, балки сабр тоқат, матонат, меҳрибонлик, чидамлик, шавқату сезгирлик билан бўлиши керак. Зарар билан фойдани айира олмаган ёш гўдакни назоратсиз тутиш улуғ ҳатоликдир. Балки уни қаттиқлик билан юмшоқлик ўртасида адолат билан тарбия қилмоқ кераклиги ҳақида фикрлар берилган. Маълумки, бола 2-3 ёшидан бошлаб, ўз эҳтиёжлари, фикр ва талабларини бирмунча аниқ ифода этадиган бўлиб қолади. У кўзига кўринган, ақли етган нарсаларни сўрай ва уларни синчковлик билан текшира бошлайди. Ота-оналар миллий фазилатларимизга муҳаббат билан қараш, разолатлардан нафрат қилиш йўлларини болаларга ўргатадилар. Халқимиз орасидаги буюк одамларнинг камолотлари тўғрисида сўзлаб берадилар.

Болаларни камтарлик ва доноликка ўргатишда буюк ўзбек мутафаккири *Абу Али Ибн Сино* каби олимларимизнинг ҳаёт намуналари ва бизга мерос қилиб қолдирган дурдона фикрларини асос қилиб олиш фойдалидир.

У манманлик, мақтанчоқлик ва ўзидаги билимга ортиқча баҳо бериш каби хусусиятларни кишининг ахлоқи паст эканлигини кўрсатувчи белгилар деб таъкидлайди. Ибн Синонинг фикрича оилада бола ёшлигидан бошлаб фақат яхши одатларга ўргатилиши керак. Бу эса унда мустаҳкам ҳарактер шаклланишига замин яратади. Ибн Сино ёш болаларни яхши ахлоқли, жисмоний соғлом қилиб етиштиришда кўпгина фойдали усулларни кўрсатиб беради. У тарбия жараёнида шахсий намуна бўлиш усули ғоят катта аҳамиятга эга эканлиги қайта -қайта уқтириб ўтган. Ибн Сино оилавий тарбия тўғрисидаги фикрларнинг чуқур мазмунини ва амалий аҳамиятини унинг қуйидаги сўзларидан билиб олиш мумкин: “Боланинг хулқини мўътадилликда сақлашга алоҳида эътибор бериш керак. Унга эса болаларни қаттиқ ғазабланишдан, қўрқиш, хафалик, уйқусизликдан сақлаш орқали эришилади. Болани хоҳлаган ва фойдали нарсасини дарҳол топиб беришга ҳамда севмаган нарсасини кўздан узоклаштиришга доим тайёр бўлиб туриш керак. Бу ишнинг икки хил фойдаси бор: - Бир томондан болани руҳига фойда қилади, бола энг ёш чоғиданоқ хушхулқ одам бўлиб қолади; - Иккинчи томондан, боланинг танасига фойда қилади. Чунки ёмон хулқ турли мижоз бузилишларига сабаб бўлади. Шунингдек, агар ёмон хулқ одатга кириб қолса, у мижоз бузилишини келтириб чиқаради”. Ибн Сино ўзининг “Тадбирул манозил” асарининг катта бир бобини оилавий тарбия масалаларга бағишлаган. У бу асарида кишиларнинг оилавий муносабатларнинг деярли ҳамма томонларини кўриб чиқади. У оила бошлиғи олдида катта талаблар қўяди, у оилавий тарбияни ҳам амалий ҳам назарий томондан яхши билиш зарурлигини уқтиради. Мутафаккир олим Абу

Райхон Беруний ўз асарларида ота-оналар ва тарбиячилар обрўйининг болага таъсир кучи ҳақида ҳам фикр юргзади. Бу эса ҳозирги талабларга ҳам жавоб беради. У ота-оналарнинг болаларга тарбиявий таъсирининг бор кучи - обрўга асосланади, дейди. Бироқ, бу обрў табиатан берилмайди, сунъий равишда яратилмайди, кўрқув, кўрқитиш, зўрлик билан эришилмайди, балки, ота-онага нисбатан меҳр- оқибатдан келиб чиқади, деб таъкидлайди.

Буюк бобокалонимиз Алишер Навоий халқимиз расм-русумлари ва миллий одатларни жуда нозик тушунар эди. Шу сабабли инсон хулқ-атвори, маданиятининг ҳатто энг оддий масалалар ҳам унинг диққатидан четда қолмади. Алишер Навоий тарбияда хатоликка йўл қўйиш мумкин эмаслигини уқтиради. Ҳақиқатдан ҳам болани тарбиялашда шундай хатоликлар учрайдики, улар фақат оиланинг ҳаётида эмас, балки жамият ҳаётида ҳам акс эттиради. Оилада болани тарбиялашда учрайдиган хатоликлар турли тумандир. Улар орасида кенг тарқалганлардан бири - ота-оналарнинг хаддан ташқари хукмронликка интилишларидир; - боланинг эрка бўлиши уларга нисбатан бирор талабнинг йўқлиги билан боғлиқ; - ота-она бувилар томонидан тарбияда ягона талабларнинг йўқлигидир. Оилавий тарбиядаги барқарор хатолар оиланинг тузилиши ва оилавий муносабатлар билан, катталарнинг ўз фуқоролик бурчларга муносабати уларнинг ғоявий йўналиши, меҳнатга муносабати билан боғлиқ муносабатлар билан, катталарни ўз фуқоролик бурчларига муносабати, уларни ғоявий йўналиши, меҳнатга муносабати билан боғлиқ. Бу белгиларга кўра оиланинг бир неча турини ажратиш мумкин. Тарбиячиларга оила турларини билиш ва у билан ўзига хос ҳолда ишлаш ва муносабатда бўлиш учун зарур. Оила турлари Ризоуддин Ибн Фахриддиннинг “Оила” номли рисоласида кўрсатилган. Биринчи тури. Тинч оилалар меҳнат ижтимоий, сиёсий ва маданий ҳаётда фаол иштирок этаётган кўпчилик оилалар киради. Бу турдаги оилага ота-оналар ва болалар ўртасида маънавий яқинлик, ақлли ва меъёрдаги талаблар боланинг ижтимоий муносабати меъёрларини муваффақиятли ўзлаштириши хосдир. Иккинчи тури. Юзаки тинч оилалар. Бу турдаги оилаларга оила азолари томонидан болаларга қўйиладиган талаблар бир хилда бўлмасдан, стихияли тарзда бўлади. Бунда боланинг имкониятлари ҳисобга олинмайди. Боланинг ҳаёти нотўғри ташкил этилади. Тарбиянинг бу турида ота-онага нисбатан ҳурматсизлик, уларнинг талабини бажармаслик каби холатлар ривожланиши мумкин. Юзаки тинч оилалар билан ишлашда тарбиячи ота-она диққат- эътиборини оиладаги психологик вазиятни, ота-оналаи ўртасидаги муносабат йўналишини ўзлаштиришга қаратади.

Нотинч оилалар. Бундай турдаги оилаларда маънавий қизиқишлар кам бўлади. Бундай оилаларга ишлаб чиқариш, оилавий вазифаларга бефарқ муносабатда бўлиш, оилавий анъаналарга эътибор бермаслик, уй ишларига лоқайд муносабатда бўлиш хос бўлади. Бола кўрс, кўпол, уришқоқ бўлиб қолади. Катталар ва жамоа тартибларига бўйсинмайди. “Тарбияси оғир” болаларнинг кўп қисми ана шундай оилаларда этишади. Бугунги кунда жамиятимизда нотинч оила муаммоси энг долзарб муаммолардандир. Оила - мактабгача таълим ёшидаги бола учун биринчи ижтимоий муҳитдир. Агар у нотинч бўлса, боланинг соғлиғига ҳам, унинг хулқига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Бу хилдаги оилалар болалари тақдирига улар қатнайдиган мактабгача таълим муассасаси бефарқ қарамаслиги керак. Тарбиячи болаларнинг саломатлиги, хулқи ўз тенгдошлари билан муносабатини доимо кузатиб боради ва кичик инсонлар қалбига қандай кечинмалар юз бераётганини сезадилар.

Нотўлиқ оилалар. Бу турдаги оилада ота -онадан бири бўлмайди. Бундай оилаларда ота-оналардан бирининг йўқлигини билдирмаслик учун оила азоларидан ҳар бирининг болага таъсирини кучайтириш, бола ўзаро муносабатларда камчилик сезмаслиги учун бола тарбиясига оиладан кетган аъзони бошқа қариндошларини жалб қилиш муҳимдир. Шундай қилиб, мактабгача таълим муассасаларида оила билан ишлаш ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, оиланинг турига боғлиқ ҳолда ўтқазилади. Мактабгача таълим муассасининг оила билан ишлаш тизимида аниқ мақсад, мазмун бўлиши керак. Ота-оналар билан ҳамкорлик борасида аввал эришилган ютуқ ва тажрибаларнинг натижаларини таҳлил қилиб, хилма-хил ўзаро боғлиқ бўлган шакл ва усуллар ёрдамида режали ишлар олиб бориш мақсадга мувофиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Кадрлар тайёрлаш миллий дастури.-Т.: “Адолат”. 2010.
2. Қуронов М. Миллий тарбия.-Т.: 2007.
3. Ризоуддин ибн Фахриддин. Оила. -Т.: Меҳнат, 1991.

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING ASARLARIDA YOSHLARNI KASB-HUNARGA O'RGANISH MUAMMOSINING YORITILISHI

Sodiqova Dilfuza Ropijonovna – JDPI o'qituvchisi
Normatova Umida Sunnatovna - talaba

Xalq hunarmandchiligi moddiy va ma'naviy merosimiz bilan hamohang ravishda rivojlanishi ko'plab mutafakkir, donishmandlarning bitik va asarlarida yuksak mahorat bilan o'z ifodasini topgan va ushbu asrlar jarayonida madaniyat xazinalaridan o'z o'rnini egallagan. Turli ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmalarda yaratilgan hadislar, pandnoma, rivoyat, hikoyat, doston, g'azal, ruboiy, masnaviy, ertak kabi xalq og'zaki ijodi namunalari orqali insonning ta'lim-tarbiyasi va kasb-hunar o'rganishining afzalligi, halol mehnat bilan yashashning zarurligi to'g'risida fikrlar bizgacha etib kelgan. Bunday yozma manbalarga zardushtiyarning ulug' asarlari hisoblangan, eramizdan avvalgi VI-IV asrlarda yaratilgan "Avesto"da bolalar yoshligidan daraxt ko'chati o'tqazishi, uy ro'zg'or qurollari yasashi, erga ishlov berishi kabi mehnat mashg'ulotlari bilan shug'ullanishlari kerakligi haqida ko'plab satrlar keltirilgan: Masalan: "Avesto"da, ta'riflangan va targ'ib etilgan eng qutlug' kasb dehqonchilikdir. “Zero bu kasb sohiblari zardushtiyarlarni moddiy ne'matlar bilan ta'minlaydi. Bu esa hayot taraqqiyotining asosiy omilidir”.

Shuningdek, har bir hunar egasining jamiyatda tutgan o'rni alohida qayd etilgan. Dehqonlar va chorvadorlar jamiyatning moddiy ne'matlarini yaratuvchisi sifatida ta'riflangan.

Darhaqiqat, yoshlarni mehnat jarayoniga, kasb-hunar egallashga yo'naltirish va ushbu faoliyatlarni o'zlashtirishni takomillashtirishda sharq xalqlarining boy ma'naviy merosi va qadriyatlariga tayanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Buyuk allomalarning kasbiy mehnat ta'limi va tarbiyasini yosh avlod ta'lim va tarbiyasini tarkibiy qismi sifatida qaralganliklarini, uni aqliy, jismoniy va ma'naviy tarbiya bilan birgalikda qo'shib olib borish lozimligi to'g'risida bildirgan fikrlari diqqatga sazovordir.

Qomusiy olimlar ta'lim-tarbiyani amalga oshirishda bolaning moyilligini, qobiliyatini hisobga olish zarurligining tub mohiyatini ko'rsatib beradi.

Buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiyning asarlarida insonlarni ilm-ma'rifatli bo'lishga, halol mehnat qilishga, kasb-hunar egallashga hamda inson shaxsining ijodiy va bunyokorlik kuchini va uning kamolotini, qadr qimmatini ulug'lashga chorlayli. Ta'lim, bilimlarni o'rganish asosida hosil bo'ladi. Tarbiya esa, amaliy faoliyat asosida, ya'ni unda o'quvchilarning kasb - hunarga bo'lgan havasini kuzatish mumkim. Agar o'quvchi kasb - hunarga qiziqsa, ushbu qiziqish uni butunlay kasb-hunarga bog'lab qo'yadi, natijada u kasb - hunarning chinakam oshig'i bo'lib qoladi.

Sharqning ulug' matematigi al-Xorazmiy o'zining "O'gitlari"da "Mehnat bu bir sel, agar shu sel to'xtab qolsa, u singib ketadi" - deb fikr yuritadi. Buyuk mutafakkir olim al-Xorazmiy ushbu misralarda hayotiy muhim bir haqiqatni aytadi. Ya'ni suv obi hayot, suvsiz hayot yo'q bo'lgani kabi, mehnatsiz hayot bo'lmasligini, suvning singib ketishini umrning quruq o'chib ketishiga taqqoslangan.

Qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy kishilarning baxt saodati kamoloti uning halol mehnat qilishi kasb-hunar o'rganishi deb biladi. Abu Rayhon Beruniy insonni halol mehnat qilishi va kasb-hunar egallashi tufayli aql, zakovati, qobiliyati, qudrati oshib borishiga ishonadi. Bu bilan u mehnatsevarlik, o'z kasbini ardoqlashdek fazilatlarini nihoyatda qadrlaydi. Abu Rayhon Beruniy yoshlarni ong kichik yoshdan boshlab qobilyatiga qarab mehnat qilishga o'rgata borish, kattalar mehnatini e'zozlaydigan qilib tarbiya berish, bolani bilim va kasbga o'rgatish, oilaning diqqat markazida bo'lishini ijobiy baholaydi. Alloma oilada boshlangan mehnat tarbiyasini maktabda ta'lim, bilim va hunar o'rgatish bilan bog'liq holda davom ettirishni alohida ta'kidlaydi. Qomusiy olim mehnat va hunar vorislik asosida avloddan avlodga meros bo'lib o'tishini sinchiklab tekshirgan va hunarmandchilikni yuqori baholagan.

Abu Ali ibn Sino ham bolalarning kasb-hunarga qobiliyati va qiziqishini aniqlashning muhimligini alohida ta'kidlagan. U shundan keyingina bolani o'zi tanlagan kasb-hunar sir asrorlariga orgatish mumkii deb hisoblagan: "Har bir odamni o'zining qiziqishi va layoqati, iste'dodiga qarab o'qitish kerak, aks holda ta'lim va tarbiya ko'zlangan natijani bermaydi". Murabbiy bolaning ta'limga, biror bir hunar va san'atga bo'lgan intilishini aniqlashi lozim, chunki ularga ega bo'lgandan so'nggina u o'zida yashash vositalari bilan ta'minlay oladi.

Donishmand Yusuf Xos Hojibning ta'biricha "Har bir kishi ijtimoiy hayotning faol ishtirokchisi sifatida hunar o'rganmog'i, o'z hunari bilan xalqiga, Vataniga xizmat qilishi zarur", - deydi. Darhaqiqat, hunar o'rganishga va mehnat qilishga bo'lgan intilish har bir inson uchun xayotiy ehtiyoj bo'lmog'i kerak. Yusuf Xos Hojib o'z bolalarini foydali mehnatga o'rgatmasdan ortiqcha erkalatib bu bilan ularni kelgusida noloyiq xatti-harakatlar qilishida to'g'ridan-to'g'ri aybdor bo'ladigan ota-onalarni qattiq qoralaydi: "Kimningki o'g'li yoki qizi taltaytirib yuborilgan bo'lsa, buning uchun oxiri qattiq yig'laydi"- deb ta'kidlaydi. Har bir ota-ona o'z farzandiga yoshligidan hunar o'rgatishi kerakligini qayta qayta uqtiradi.

Ulug' mutafakkir Mahmud Qoshg'ariy o'zining "Devoni lug'atit turk" (Turkiy so'zlar to'plami) nomli asarida "Ilmli, aqlli odamlarga yaxshilik qilib, so'zlarini tingla. Ilmlarni, hunarlarni o'rganib, amalga oshir"- deydi. Allomaning ushbu fikri kishilarni mehnat qilishga, yaxshilikka undaydi, yomonlikni qoralaydi. Ilm va hunar sohiblarini e'zozlaydi. Kishilarni ulardan ibrat olishga chaqiradi. Demak, ulug' donishmand o'zining ushbu so'zlari bilan unumli mehnat qilishni ilmni o'rganish bilan barobar qo'yadi. Kishi mehnat qilsagina, hunar o'rgansagina ilmli, aqlli kishi hisoblanadi.

Jaloliddin Davoniy "Bir odam turli kasb-hunarlar bilan shug'ullanmasligi kerak, chunki bu odam tabiatiga to'g'ri kelmaydi va bu odam hech qachon ijobiy natijaga erisha olmaydi. Zero, har bir hunar munosib ravishda diqqat, e'tiborni va vaqtni talab qiladi" va imkoniyatiga bog'liq ravishda o'zlari o'rganayotgan kasb-hunarlarning bittasini to'g'ri tanlashi lozimligi haqida gapirib "Jalod shikast asarida shunday yozadi: "Odamda barcha kasb - hunarlarga qobiliyat yo'k, aksincha har bir kishi ma'lum bir kasb - hunarga ishtiyoqi bor"

XV asrda yashagan etuk alloma Xusayn Voiz Koshifiy o'zining "Futuvvatnomai Sultoniy" nomli asarining 14 fasli "Kasb kor va savdo tijorat odobi haqida" deb nomlanadi. Unda quyidagi yovuzlar yozilgan: "... Agar barcha kasblar uchun zaruriy odoblar xulosasi nechta, deb surasalar saqqitga deb aytgil":

- Birinchidan, o'z kasbini haromdan, shubhali mol mablag'dan pok saqlasin;
- Ikkinchidan, rizq-ro'zi zarurati uchungina kerakli kasb bilan shug'ullansin, kasbni mol-dunyo sarflashga sarflamasin;
- Uchinchidan, kasbni obru olish, yaxshi nom chiqarishimning sababi deb bilish;
- To'rtinchidan, moli xarom odamlar (amaldorlar, poraxo'rlar, qaroqchilar, o'g'rilar, qimorbozlar, kazzob do'kondordar) bilan muomila kilmasin.
- Beshichidan, o'z hurmatiga bee'tiborlik, xato nuqsonlarga, ayb ishlarga yo'l qo'ymaslik, har xil iflosliklar, bulg'anishlarga yo'l qo'ymas;
- Oltinchidan, insof chizig'idan tashkariga chiqmasin, mol matoni tanimaydigan odamlar bilan muomila qilsin;
- Ettinchidan, agar tarozi axlidan bo'lsa, toshdan olib qolmasin va ortiq bermasin;
- Sakkizinchidan, gazlama o'lchab oluvchilar axlidan bo'lsa, o'ziga ko'p olib qolib, boshqalarga kam bermasin, chunki barokat to'g'riligi va jamiyatning insof yuzasidan baholi qudrat kun kechirishidadir.

Yuqorida bayon qilinganlaridan ko'rinadiki, alloma hunarmand kishilardan, insofli-sofdil bo'lishlari barobarida boshqalarga o'rnak bo'lishlari kerakligini ta'kidlaydi. Ya'ni odamlarning, hunarmandlarning axloqiy fazilatlarini hurmat qilishga hamda ulardan o'rnak olishga da'vat qiladi. Darhaqiqat, Koshifiyning yoshlarga kasb-hunarni yaratish orqali ularni jamiyatda halol mehnat qilishga undagan, fikrlari hozirgi kunimizda ham as qotadi. Chunki, boy tarixga, o'tmishga ega bo'lgan xalqimizni mehnatsiz, kasb - hunarsiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, hozirgacha saqlanib kelayotgan qator me'moriy inshootlar, buyuk memoriy obidalar, xalq amaliy san'ati asarlari (naqqoshlik, ganchkorlik, me'morchilik) arxeologik izlanishlar tufayli topilgan hunarmandchilik buyumlari-bularning barchasi buyuk ajdodlarimizning kasb-hunar o'rganishga, yuksak iste'dodli va qobiliyat sohibi bo'lishiga oid bebaho materiallar qoldirganligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Xoliqulov. Pedagogik mahorat. T; "Iqtisod-moliya" 2011
2. A.Zunnunov. O'zbek pedagogika tarixi. T; "O'qituvchi" 1997
3. Sodiqova, D. (2019). PECULIARITIES OF FORMING CREATIVE ATTITUDE TO THOUGHTS OF STUDENTS. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12)*

АБУ НАСР ФОРОБИЙ ИЛМИЙ-ИЖОДИЙ МЕРОСИДА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ҒОЯЛАР ТАЛҚИНИ

*Одина Ўралова,
ЖДПИ катта ўқитувчиси*

Барчамизга аёнки, бугун давр ва жамиятнинг руҳан ва жисмонан соғлом, теран тафаккурли, бой маънавиятли, мустаҳкам эътиқодли, етук билимли инсонларга эҳтиёжи тобора ортмоқда. Замон биздан маънавий баркамол, комил ахлоққа, юксак иқтидорий салоҳиятга эга авлодни тарбиялашни талаб қилмоқда. Ушбу жараёнда аждодларимиз яратиб қолдирган юксак маънавий-маърифий манбалар, миллий қадрият ва анъаналар биз учун янада муҳим амалий аҳамият касб этади. Бу борада Абу Наср Форобий нинг илмий-ижодий мероси узоқ даврлардан буён ўз долзарблиги ва заруратини сақлаб келмоқда.

Маълумки, Абу Наср Форобий табиий, илмий ва ижтимоий билимларнинг барча соҳаларида йирик илмий ишлар олиб бориб, ўрта аср даври илм-фани тараққиётига катта ҳисса қўшганади. У ўзидан кейин жуда бой илмий, маънавий мерос қолдирган. Аллома фалсафа, мусиқа, филология, педагогика ва бошқа табиий, илмий билимларнинг турли соҳаларида ўлмас асарлар яратади. Форобий ўз ишларида таълим-тарбияни узвий бирликда олиб бориш ҳақида таълим берган бўлса ҳам, аммо ҳар бирининг инсонни камолга етказишда буларнинг ўз ўрни ва хусусияти бор эканлигини алоҳида таъкидлайди.

Форобий талқинича, инсон дунё тарақиётининг энг мукамал ва етук яқуни. Шу сабаб у ўз илмий-амалий фаолияти давомида яратган асарларида инсонга тарбия ва таълим бериш зарурияти ва бунинг учун нимага асосланиш лозимлиги, таълим-тарбия усуллари, ундан қутилган мақсад масалаларига ечим кўрсатишга асосий эътибор қаратади. Хусусан, унинг “Фозил одамлар шаҳри”, “Бахт саодатга эришув ҳақида”, “Ихсо ал улум”, “Ақл маънолари ҳақида” номли, шунингдек, юксак маънавий-ахлоқий фазилатлар кенг тадқиқу-тарғиб этилган асарларида бу каби муаммолар атрофлича таҳлил қилинади, муҳим тавсиялар илгари сурилади. Жумладан, аллома “Бахт-саодатга эришув ҳақида” номли рисоласида билим моҳияти, мазмуни, уларни ўрганиш кетма-кетлигини бирма бир санаб ўтади. Олимнинг таъкидича: “Билиш зарур бўлган илм бу олам асослари ҳақидаги илмдир. Уни ўргангач, табиий илмларни, табиий жисмлар тузилишини, шаклини, осмон ҳақидаги илмларни ўрганиш лозим. Ундан сўнг, умуман, жонли табиат ўсимлик ва ҳайвонлар ҳақидаги илм ўрганилади”. “Бундан кейин,- деб давом этади Форобий, – инсонни ўрганишга киришамиз ҳамда инсоннинг билишидан қутилган мақсад-муддаони ўрганамиз ва шунинг натижасида нима, қандай нарса эканлигини билиб оламиз. Шундан сўнг биз инсоннинг ҳозирги камолотига эришуви сабаб бўлган нарсаларни ўргана бошлаймиз. Бу нарсалар эса хайр-эҳсонли ишлар, гўзал инсоний фазилатлар бўлиб, ушбу фазилатларни, инсонни камолотга эришувидан маҳрум қиладиган салбий хислатларни ажратиб ўтамиз. Бу салбий хислатлар, ёмон одатлар хатти-ҳаракатларнинг келиб чиқиш сабабларини ўрганишдан аввал шу хулқ-атвор хатти-ҳаракатнинг ўзи билан танишиб чиқамиз. Бу илм шундай нарсалар ўргатувчи илмки, унинг ёрдамида шаҳар халқлари ва шаҳарлик бўлмаган халқларни ўз ичига олган яъни инсон оламига хос бўлган барча хислатларни ўзида мужассамлаштирган одамзод жисмига ҳар турли аъзолар каби кишига маълум бўлади”.

Инсон маънавий ахлоқи тўғрисидаги таълимот – этика Форобийнинг ижтимоий таълимотида энг муҳим ва асосий ўринлардан бирини эгалайди. Форобий ахлоқ тўғрисидаги илмини анъанага асосланибгина белгиламайди. Субъектив равишда келиб чиқишини кўрсатади ва уни келтириб, чиқарган омиллар яъни инсоннинг ижтимоий моҳиятини ҳам асослашга ҳаракат қилади, инсонга билим ва тарбия бериш ижтимоий зарурат эканлигини назарий асослайди. У инсон “ақлли мавжудот” дейилганда, унинг ақлли бўлишига лаёқатлилиги, лекин ёмон хатти-ҳаракатларга ҳам қобиллиги тушунилишини ҳам уқтириб ўтади.

Форобийнинг бой педагогик меросида таълим-тарбия йўллари, усуллари ва воситалари ҳақидаги қарашлари ҳам қимматлидир. Олим бу борада қуйидаги таълимотни илгари суради: Инсонда гўзал фазилатлар икки йўл – таълим ва тарбия йўли билан ҳосил қилинади. Таълим назарий фазилатларни бирлаштиради, тарбия эса туғма фазилат – назарий билимлар ва амалий касб-хунар, хулқ одоб фазилатларини бирлаштиради. Таълим сўз ва ўрганиш билан тарбия эса амалий иш, тажриба билан амалга оширилади, дейди. Ҳар иккаласи бирлашса етуклик намоён бўлади, аммо бу етуклик билим ва амалий кўникмаларни қай даражада ўрганганлигига қараб пайдо бўлади, деб кўрсатади.

Форобий таълимда барча фанларнинг назарий асослари ўрганилса, тарбияда маънавий-ахлоқий қоидалар, одоб меъёрлари ўрганилади, касб-хунарга оид малакалар ҳосил қилинади, деб уқтиради.

Форобий инсоннинг маънавий ҳаётида асосан, унинг икки томонига: ақли-онгига ва ахлоқига (хулқ-атвориға) катта эътибор беради. Шунинг учун аллома фикрича, таълим-тарбия, инсонни ақлий томондан ҳам, ахлоқий томондан ҳам етук, мукамал киши қилиб етиштиришига қаратилмоғи лозим. Демак, таълим-тарбиянинг бирдан-бир вазифаси – жамият талабларига тўла тўқис жавоб бера оладиган ва уни бир бутунликда, тинчликда, фаровонликда сақлаб туриш учун хизмат қиладиган идеал инсон тайёрлашдир. Форобий таълим-тарбия жараёнини йўлга қўйиш, уни бошлашдан аввал одамларнинг шахсий хислатларини билиш лозимлигини айтади. Унинг фикрича, инсоннинг хоҳиш, ихтиёр, ирода, яхшилиқ ва ёмонлик каби хислатларини, нимага қобилияти борлигини аниқламай туриб ишга киришиш кутилган натижани бермайди.

Форобий ўз маънавий-ахлоқий таълимотида инсоний хислат-фазилатларни тўртга бўлади: назарий фазилатлар, тафаккур, яралма фазилатлар, амалий санъат фазилати (касб-хунар). “Бахт-саодатга эришув ҳақида”ги рисолаида мутафаккир инсон гўзалликни самарали идрок этиши учун унда нозик табиат ва ақлий мукамаллик замини бўлиши керак, ҳиссий ва ақлий қобилиятга эга бўлган инсонгина дунёнинг барча сирларини била олиши мумкин, деб таъкидлайди. “Инсон ақл-идроқи туфайли ҳақиқий инсонга айланади, билим инсонга бахт ва шодлик келтиради, инсон билиш орқали ўзида гўзаллик ва мукамалликни кашф этади”,- деб уқтиради. Форобий инсонларни илм билан, санъат билан шуғулланишга даъват этади ва шу туфайли гўзал нарсалар моҳиятини идрок этиш теранлашади, деб кўрсатади.

Форобий фикрича, шахсни камол топтириш жараёни инсон ўз ҳаёти давомида илм-хунар ўрганиши, ахлоқий нормаларни эгаллаши ва санъатни ҳаётий тажриба билан бойитиши орқали содир бўлади. Инсоний фазилатлар инсон атрофини қуршаган муҳит таъсирида шаклланади. “Камолотга бир кишининг ёлғиз эришуви мумкин эмас. Ҳар бир инсон, ҳар қандай камолотга эришувда бошқаларнинг кўмагига ва улар билан бирлашишга муҳтож ёки мажбурдир”,- дейди мутафаккир.

Форобий ахлоқ тушунчасини кенг маънода талқин қилар экан, бутун инсонларни, уларнинг дини, эътиқоди, ирки, тилидан қатъий назар, ҳамжиҳатлик ва ҳамкорликка чақиради. Дунёда бир бутун ягона инсон жамоасини шакллантиришни ва барча фуқароларнинг манфаатларини бирдек кўзлаб фаолият кўрсата олишини орзу қилади. Ўз даврида ажойиб орзу-истаклар ва ғояларни илгари сурган Форобийнинг дунёда ягона жамият барпо қилиш тўғрисидаги фикрлари ҳам кейинчалик дунёнинг жуда кўп мутафаккирлари, жумладан, немис файласуфи И.Кант томонидан ҳам илгари сурилган эди. Форобий илгари сурган, шунингдек, дунё олимлари томонидан ҳам мақсадга мувофиқ деб топилган “дунёда ягона фуқаролик жамияти”ни таркиб топтириш ҳақидаги ғоялари бугунги кунда нинҳоятда муҳим аҳамиятга эга. Аллома фикрича, юксак ахлоқий фазилатларга риоя қилган ҳолда ривожланаётган ҳар қандай давлат ўз фуқароларини, шак-шубҳасиз, бахт-саодат йўлига олиб чиқувчи кучли қуролдир. Инсон билим ва намунали ахлоқ эгаси бўлгандагина яхши одат ва ҳаракатларни ўзида мужассамлаштира олади, у ҳар қандай ёвуз бузғунчиликлар кўчасига қирмайди, аксинча, уларга нисбатан шафқатсиз жанг олиб боради.

Фалсафа ва мантиқ, инсоншунослик, жамиятшунослик илмининг бу буюк билимдони томонидан илгари сурилган маънавий-ахлоқий тарбия, ўқитишга доир илғор ғоялари ўзидан кейинги уламолар, педагогларнинг таълим-тарбия ва инсон камолоти хусусидаги фикр-мулоҳазалари ривожланишига ижобий таъсир кўрсатди. Мутафаккирнинг ахлоқ ва унинг асосида ёш авлодга тарбия бериш таълимоти ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ, аксинча, ахлоқий тарбиянинг янги усул ва қоидаларини ишлаб чиқиш ва уларни ривожлантиришда жуда катта аҳамият касб этиб келмоқда. Маънавий-ахлоқий тарбия жараёнларини тўғри ва тизимли йўлга қўйиш, илмий-методик таъминотини такомиллаштиришда муҳим манба вазифасини ўтаб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

5. Зуннунов А. Педагогика тарихи. // Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Т.: “Шарқ”, 2004.
6. Форобий А.Н. Фозил одамлар шаҳри. –Т.: “Халқ мероси”, 1993.
7. Форобий А.Н. Рисолалар. –Т.: “Фан”, 1995.
8. Хасанбаева О. Педагогика тарихидан хрестоматия. –Т.: “Ўқитувчи”, 1993.

ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ТАБИИЙ ФАНЛАРГА ОИД ПЕДАГОГИК ҚАРАШЛАРИ

**Ўтаев Акрам Йўлдошевич,
Эшманова Нодира Назаркуловна
ЧДПИ катта ўқитувчилари**

Марказий Осиё биринчи Ренессанс даврида табиий фанлар мутафаккирлари силсиласига дуч келамиз. Бундай олтин силсилани ўзга даврларда учратмаймиз. Улар бир вақтнинг ўзида педагог, файласуф, математик, географ, химик ва астроном эдилар. Шу сабабли улар бир атама – *мутафаккирлар* тушунчаси билан аталади.

Бу ўринда Мусо Хоразмийнинг “Ал-жабр”(Алгебра) асарида тасаввур ҳосил қилиш учун кўчирма келтирамиз:“Ўтмиш даврларда ўтган халқларнинг олимлари фаннинг турли тармоқлари ва фалсафанинг турли бўлимлари соҳасида асарлар ёзишдан тийилмас эдилар. Бу билан улар ўзларидан кейин келадиганларни назарда тутардилар ва булар томонидан ўзларига (сарф қилган) кучларига муносиб мукофот бўлар деган умид тутардилар ҳамда шон-шараф билан мукофотланардилар, ростгўй лаблардан мактовлар айтилади деб ишонардилар. Чунки улар бунга нисбатан фаннинг махфий сирларини очиш учун ўз бўйинларига олган қийинчиликлар ва меҳнатларини арзимас бир нарса деб билардилар. Улардан бири ўзидан аввалгилар қилган ишларни амалга оширишда бошқаларидан ўзиб кетади ва уни ўзидан кейин келувчиларга мерос қилиб қолдиради. Бошқаси ўзидан аввалгиларнинг асарларини шарҳлайди ва бу билан қийинчиликларни осонлаштиради, табиат сирларини очади, йўлни ёритади ва уни тушунарлироқ қилади. Ёки бу айрим китобларда нуқсонлар топадиган ва сочилиб ётганини тўплайдиган одам бўлиб, у ўзидан аввалгилар ҳақида яхши фикрда бўлади, такаббурлик қилмайди ва ўзи қилган ишидан мағрурланмайди” [1].

Дарҳақиқат, Марказий Осиё биринчи Ренессанси мутафаккирларидан бири Абу Абдуллох Муҳаммад ибн Мусо Хоразмийдир(783-850). У Хоразмлик бўлиб, 803 йилдан умрининг охирига қадар (850 йилгача) Хоразм Маъмун академиясида фаолият юритган. Олим география, алгебра, арифметика каби фанларда илмий кузатишлар олиб бориб, ажойиб кашфиётлар қилган.

Мусо Хоразмийнинг қуйидаги асарлари Шарқ ва Ғарбда машҳурдир:

- 1) Географияга оид – “Китоб сурат ал-арз” (Ер сурати);
- 2) Алгебрага оид – “Китоб ул-мухтасар фи ҳиосб ал-жабр вал-муқобала”(Алгебра тўғрисида қисқача китоб);
- 3) Астрономияга оид – “Зиж фи ила ал-фалак” (Асторномия Зижи);
- 3) Тарихга оид – “Китоб ат тарих” (Тарих китоби).

Марказий Осиё биринчи Ренессанс даврининг навбатдаги мутафаккири Абу Райҳон Берунийдир (973-1048). Бу мутафаккир ҳам Хоразмлик бўлиб, уни ўша давр олимларидан Абу Наср ибн Али (X аср) тарбия қилган. Беруний қомусий олим сифатида Шарқ ва Ғарбда эътироф этилган.

Манбаларнинг ёзилишича, Беруний 152 та асар ёзган, лекин улардан бизгача 21 таси етиб келган. Унинг машҳур асарлари қуйидагича:

- 1) Геодезияга оид – “Жойларнинг чегараларини аниқлаш”;
- 2) Социологияга оид – “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”;
- 3) Географияга оид – “Ҳиндистон”;
- 4) Минерологияга оид – “Қимматбаҳо тошларни билиш”;
- 5) Медицинага оид – “Сайдана”;
- 6) Астрономияга оид – “Юлдузшуносликда боланғич маълумотларни билиш”.

Бу асарлар “Марказий Осиё табиий фанлар педагогикаси тарихи” учун муҳими меросдир.

Беруний дейди: “Мақсад гапни чўзиш эмас, балки ўқувчини зериктирмаслик. Чунки доимо бир хил нарсага қарай бериш малолдик ва сабрсизликка олиб келади. Ўқувчи фандан-фанга ўтиб турса, турли боғларда юрганга ўхшайди. Бирини кўриб улгурмай, бошқаси бошланади ва ўқувчи ҳар бир янги нарсада

Ўзига яраша лаззат бор деганидек, уларни кўришга қизиқади ва кўздан кечиришни истайди. Бир хил нарса чарчатади, хотирага малол келтиради”[2].

Диққат қилинса, бу фикрда ўқитиш жараёнини фан асослари билан таништиришдан бошлаш ва унда таълим олувчилар идрокини шакллантиришга эътибор бериш методи баён қилинган. Шу сабабли у дейди: “Тушунтириш – ёдлашдан афзалдир”.

Педагог олимларнинг фикрича, Берунийнинг қуйидаги тавсиялари муҳим аҳамият касб эга:

- сезги органларининг маълумотларига кўра... билишни давом эттириш;
- фанни ўрганаётганда фикрлаш, хотирлаб эсга олиш зарур;
- ўрганилаётган илмларни тўла билиб олиш учун, ўша илмни ташкил этиб турган элементларни пухта ўрганиб чиқиш;
- билишда оддийдан мураккабга, маълумдан номаълумга, яқиндан узоққа, осондан-қийинга, далиллардан хулосаларга қараб бориш;
- узоқ ўтмишга оид билимларни ўрганганишда шу илм, фан тарихини ўрганиш;
- ҳодисаларни, фан асосларини бир-бирларига таққослаб, солиштириб ҳар томонлама чоғиштириб ўрганиш;

Мазкур тавсиялар Берунийнинг табиий – педагогик қарашларини тўлиқ ифодалайди.

Биринчи Ренессанснинг машҳур табиий – педагог мутафаккирлардан бири Абу Али Хусайн ибн Абдуллоҳ ибн Ҳасан ибн Али ибн Синодир (980-1037). Бухоролик педагог олим ўз даврига хос бўлган фалсафа, медицина, астрономия, зоология, ботаника, геология, мусиқа, психология, ахлоқ каби фанлар бўйича энг етуқларидан биридир.

Ибн Сино бутун оламда “Тиб қонунлари” асари билан машҳур бўлсада, у фақатгина тиб илмидагина эмас, балки фалсафа, астрономия, кимё, физика, география, мусиқа ва адабиёт соҳаларида ҳам кенг ижод қилган. Унинг ҳозиргача бу илм соҳаларида яратилган 300 дан ортиқ илмий асарлари фанга маълум. Ибн Сино табиий фанлар педагогикаси бўйича ҳам энг йирик мутафаккирдир. Унинг ботаника ва зоология (Биология) фанлари бўйича қарашлари ва кашфиётлари “Марказий Осиё табиий фанлар педагогикаси тарихи”да муҳим ўрин тутади. Унинг тоғларнинг вужудга келиши, ер юзининг даврлар ўтиши билан ўзгариб бориши, табиий ҳодисаларнинг ички сабабий боғланиши, турли ўсимликларнинг табиий хусусиятларини ўрганиш бўйича замонасининг билимларини умумлаштиришга ҳаракат қилиб, турли асарлар ёзди, тажрибалар ўтказди. Шу жиҳатдан унинг табиий – педагогик қарашлари қуйидагиларга асосланган, шахсни:

- 1) жисмоний тарбиялаш;
- 2) ақлий тарбиялаш;
- 3) ақлоқий тарбиялаш.

Ибн Сино “Яхши ва ёмон хулқнинг ҳаммаси шароит, тарбия, одатланиш натижасида вужудга келади...” деб, тарбия соҳасида ҳар бир нарса меъёрда бўлиши лозимлигини ўқтиради[4].

Шарқ мутафаккирларидан Маҳмуд ибн ал –Хусайн Муҳаммад Қошғарий (1019-1078) ҳам табиий фанлар педагогикаси тарихида алоҳида ўрин тутади. У Қошғар шаҳрида туғилиб ўсган ва бугунги кунда унинг Қошғар шаҳридага қабри “Ҳазрат Имом” номи билан зиёратгоҳ ҳисобланади.

Маҳмуд Қошғарий 1072 йили “Девону луғатит турк” асарини ёзган ва унда XI аср ўзбек халқи бошлиқ туркий халқлар ишлатган минглаб сўзларни араб тилида изоҳлаб берган [3]. Асарда кўплаб шаҳарлар, қишлоқлар, денгиз, кўллар, туркий қабилалар ва уруғлар ҳақида, уруғларнинг ижтимоий ақволи, келиб чиқиши, номланиши, ички уруғ ва тоифалари, уларнинг жойланиши, урф-одатлари, тил хусусиятлари ҳақида батафсил маълумотлар берилди. Бундан ташқари, ҳайвонот ва ўсимликлари, уларнинг номланишига тўхталиб ўтади, астрономик маълумотлар, бурж ва мучал ҳақида ҳам маълумотлар бор. Мазкур асарга таяниб олимнинг табиий – педагогик қарашларини қуйидагича белгилаш мумкин:

- 1) ёш авлодни халқ тажрибасидан ўтган миллий кадриятлар асосида вояга етказиш;
- 2) диний ва дунёвий фанларни уйғун ўқитиш;
- 3) ёшларни ижтимоий ҳаётга тарбиялаш.

Бундай тавсиялар XI асрда – бундан минг йил олдин таъдим этилгани билан муҳимдир. Мисол учун у “география” фанини ўқитиш зарур деб билади ва асарига XI асрга оид Ер юзи харитасини илова қилган.

Шундай қилиб, Марказий Осиё табиий фанлар педагогикаси тарихи бўйича ёрқин алломалар силсиласи ўтган. Биз бу ўринда уларнинг сиймолари мисолида фикр юритдик. Мутафаккирларнинг Марказий Осиё табиий фанлари тарихидаги маънавий мерослари бугунги кун авлоднинг ўз олдига қўйган мақсадларига эришишида дастурамал бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбек педагогикаси антологияси.-Т.:”Ўқитувчи”.1996.
2. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси.-Т.:ЎЗМЭ.2000.
3. Ҳомиджон Ҳомидий. Қўхна шарқ дарғалари.-Т.: “Шарқ”.1999.

“ТУРКИЙ ГУЛИСТОН ЁХУД АХЛОҚ” АСАРИДА РУҲИЙ-МАЪНАВИЙ КОМИЛЛИК МАНЗИЛЛАРИ ТАЛҚИНИ

Комила Пардаева ЖДПИ катта ўқитувчиси

Ҳар қандай даврда ҳам таълим-тарбия жараёни муҳим тарихий асосларга, дидактик меросга таяниб ривожланади. Шу маънода, замонавий ўзбек педагогикаси ҳам узоқ тарихий тараққиёт босқичлари оша такомиллашиб келмоқда. Бугунги педагогик жараёнларнинг шаклланиши ва тараққий этишида жаҳидчилик ҳаракати вакиллари, хусусан, Абдулла Авлоний фаолияти муҳим босқични ташкил этади.

Ўзбек маърифатпарвар адабиётининг ёрқин намоёндаси Абдулла Авлоний бадиий ва дидактик характердаги асарлари билан, ижтимоий фаоллиги, ташаббускорлиги билан ўз даври педагогикасининг шаклланиши ва ривожланишига улкан ҳисса қўшди. Бу, аввало, алломанинг янги усулдаги мактаблар, нашриётлар очиши, театр труппаларини ташкил этиши, дарсликлар яратиши билан белгиланади.

Абдулла Авлонийнинг педагогикага оид асарлари ичида “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асари XX аср бошларидаги педагогик фикрлар тараққиётини ўрганиш соҳасида ҳам ниҳоятда муҳим аҳамият касб этади.

“Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асари ахлоқий ва таълимий-тарбиявий асар бўлиб, унда инсонларни “яхшиликка чакирувчи, ёмонлардан қайтарувчи” мукамал илм – ахлоқ ҳақида фикр юритилади. Муаллиф китобда инсон ахлоқига хос яхши ва ёмон фазилат-сифатларга таъриф бериш билан бир қаторда, ўз фикрларини асословчи қисқа ва ихчам ҳикоятлар, ҳикматли байт ва иборалардан ҳам маҳорат билан фойдаланади. Шу жиҳатларга кўра, Авлоний ижоди тадқиқотчилари мазкур асарни Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг”, Носир Хисравнинг “Саодатнома”, Саъдийнинг “Гулистон” ва “Бўстон”, Жомийнинг “Баҳористон”, Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб”, Аҳмад Донишнинг “Фарзандларга васият” асарлари қаторидаги ўзига хос тарбиявий асар сифатида баҳолашади.

Абдулла Авлоний “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарида комил инсон тарбиясини мақсад қилиб олади. Инсоний фазилатларни улуғловчи ушбу асар бутун борлиғича шахс камолоти, руҳий-маънавий юксалиш масалаларига бағишланади. Алломанинг фикрича, инсон бутун борлиқнинг кўрки ва шарафи ҳисобланади. Инсон ўз гўзаллиги ва мураккаблиги билан коинотдаги барча махлуқотлардан афзалдир. Бутун мавжудот инсонга хизмат қилиши керак, чунки инсон унинг соҳибидир. Адибнинг ушбу фикрлари Алишер Навоийнинг ҳам инсон яралиши ва кадр-қиммати борасидаги фикрларига ҳамоҳангдир. Навоий “Ҳайрат ул-аброр” достонидаги муножотида куйидаги байтни келтиради:

*Ганжинг аро нақд фаровон эди,
Лек боридин гараз инсон эди.*

*Турфа камолингга доғи комил ул,
Сирри ниҳонингга доғи ҳомил ул.*

Авлоний талқинича, инсонни азиз ва шариф айлаган унинг ақлидир. Инсон ақл ёрдамида илм эгаллайди, илм туфайли дунёни бошқаради:

“Ақл, дейди аллома, – инсонларнинг пири комил, муришиди яғонасидур, руҳ ишловчи, ақл бошловчидур. ...инсонни ҳайвонлардан сўз ва ақл ила айирмишидур. Лекин инсон ақл ва идроки соясида ўзига келадирган зарар ва зулмлардан сақланур. Ер юзидаги ҳайвонларни асир қилиб, бўйнидан бойлаб, ипларининг учини қўлларига берган инсонларнинг ақлидур”. Авлоний инсонга ва унинг ақлига ана шундай юксак баҳо беради. Адиб таъкидлашича, “Илм инсонларнинг мадори, ҳаёти, раҳбари нажотидур. Агар ақлингни қўли нафсингни жиловини ушласа, сани ёмони йўлларга кирмоқдан сақлар. Ҳар нарса кўп бўлса, баҳоси арзон бўлур, аммо ақл эса илм ва тажриба соясида қанча кўпайса, шунча қимматбаҳо бўлур”.

“Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” китоби ўз мазмун-моҳияти, ифода мақсадига кўра маърифатпарварлик ғояларини кенг тарғиб қилади. Абдулла Авлоний китобда илм тўғрисида яна куйидагиларни баён қилади: *“Илм дунёнинг иззати, охиратнинг шарофатидур. Илм инсон учун зоят олий, муқаддат бир фазилатдур. Зероки, илм бизга ўз аҳволимизни, ҳаракатимизни ойина каби кўрсатур. Зеҳнимизни, фикримизни қилич каби ўткур қилмоқ, ... Илмсиз инсон мевасиз дарахт кабидур...”*. Авлоний илмни умуман эмас, балки унинг амалий ва ҳаётий фойдаларини айтиб, *“Бизларни жаҳолат, қоронгуликдан қутқарур. Маданият инсониятни маърифат дунёсига чиқарур, ёмон феъллардан, бузуг ишлардан қайтарур, яхши хулқ ва одоб соҳиби қилур... Алҳосил бутун ҳаётимиз, саломатимиз, саодатимиз, сарватимиз, машаатимиз, ҳимматимиз, гайратимиз, дунё ва охиратимиз илма боғлидур”* [1, 17].

Адибнинг образли ифодасига кўра, илм бамисоли бодомнинг ичидаги мағиз. Уни кўлга киритиш учун меҳнат қилиш, яъни чақиб уни пўчоғидан ажратиб олиш керак.

У илмнинг жамият таракқиётидаги ролини яхши тушунади. Шунинг учун ҳам у, ёшларни илм сирларини билишга, ходисалар моҳиятини ечишга, китоб мутолаа қилишга чақиради. Унинг фикрича, илм агар жамият манфаатига хизмат қилмаса, халқ фаровонлиги йўлида қўлланмаса, у ўликдир. А. Авлоний ўз илмини амалда қўллай оладиган кишиларга юксак баҳо беради, уларни доно инсонлар, деб атади.

Абдулла Авлоний ўтмиш мутафаккирлари каби ёшларни фойдали касб-хунар эгаллашга чақиради. Адиб бойлик кетидан қувувчиларни, уларнинг одамгарчиликка тўғри келмайдиган ишлар билан шуғулланаётганини кўриб, улардан нафратланади. Авлоний ёшларни бойликка ружу қўймасликка ундайди. Бойликни ўткинчи булутга ўхшатади.

Абдулла Авлоний мазкур асарда меҳнаткашликни инсоннинг муҳим сифати деб кўрсатади. Адиб меҳнатсиз кун кечиришни барча ёмон сифатларнинг ибтидоси деб ҳисоблайди. Шунинг учун ҳам у меҳнатни улуғлайди, меҳнат кишининг энг гўзал фазилатидир, дейди. Бу жиҳатдан китобда келтирилган “Ақлли боғбон” ҳикояси характерлидир.

Ҳикояда айтилишича: “бир боғбоннинг уч ўғли бўлиб, улар дангаса ва ишёқмас бўлганлар. Отада уларга мерос қоладиган танга-тилло йўқ. Ота умри тугаётганини сезиб, фарзандлари такдиридан ташвишга тушади. Ўйлаб-ўйлаб шундай йўл тутади. Ҳар уччала ўғлини ёнига чорлайди. “Кўзим очиқ экан, васиятимни сизларга айтиб кетай. Меҳнату машаққат ила бир кўза олтин йиққанман. Уни мана шу бокқа, тоқлардан бирининг тагига кўмганман. У – сизларники. Бироқ бу ишга кўп йил бўлди. Ҳарчанд уринсам ҳам кўмилган жойни хотирлай олмадим. Уни ўзларингиз излаб топинглар ва ўзаро бўлишиб олинглар” [2, 227], дейди. Бир кўза тилла дарагини эшитиб уч ишёқмас уни излашга тушиб кетади. Боғнинг ҳамма ерини ковлаб чиқишади. Сирли кўза чиқмайди. Яна эринмай ковлашга тушадилар. Кутилган натижа эса ҳамон йўқ. Шу тахлит боғ ичи бир неча қайта ағдар-тўнтар қилинади. Ерлар қазилавериб, тупроғи упага айланиб кетади ҳамки, олтинли кўза топилмайди. Бу орада узумзордаги тоқларнинг энг чуқур илдизларигача очиб кўрилади. Боғда ўша йили чунонам серҳосил бўладикки, ундан бир неча кўзани тўлдиргулик олтин оладилар.” Уч дангаса ўғиллар ота гапларининг асл маъносини, олтин – меҳнатда эканлигини тушуниб етадилар” [2, 228].

Адиб ушбу ихчам ҳикоя моҳиятида меҳнатни улуғлайди, ўқувчи қалбида меҳнатга муҳаббат уйғотади. Киши бахт ва саодатга фақат меҳнат орқалигина етишишини уқтиради.

Абдулла Авлоний “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарида сабр, тоқат, сабот ва матонат масалаларига ҳам алоҳида тўхталиб ўтади. Алломанинг таъкидлашича, “ҳар бир ишда сабр ила ҳаракат қилмоқ лозимдур. *Сабр инсонлар учун буюк бир фазилатдир, мақсадга етиш йўлидир. Нафсни сабр ила ром қилган киши ҳар ишда ошиқмай, оҳиста ҳаракат қилур. Нафсини ҳалокатдан, гурурдан сақлар. Сабр шундай бир кучли нарсадурки, шаҳватни ифбатга, газабни шижоатга, шиддатни ҳилмга, катталикни тавозуъга, ёмонликни яхшиликка айландурмоқга қуввати етар... Сабр шодлигининг калитидур...*

Дарҳақиқат, сабр инсонийлик мартабасининг бирламчи мезонларидан. Инсон ҳар қандай вазиятда ҳам ўзини бахтиёр санаши учун, аввало, сабр-қаноатли бўлмоғи лозим.

Бошига тушадиган турфа кўргиликларни Яратгандан бир синов ёки неъмат дея, гўзал сабр билан енгиб ўта олган кишигина ҳақиқий саодатга эришади. Аксинча, сабрсизлик, шошқалоқлик инсонни чоҳга кулатади. Ҳам руҳий-маънавий, ҳам моддий жиҳатдан емира бошлайди.

Авлоний “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарида юқоридаги каби бир қанча инсонийлик сифат ва фазилатлари хусусида мулоҳаза юритади. “Яхши хулқлар” ва “ёмон хулқлар” туркумига ажратган ҳолда инсон маънавий қиёфасининг рангин манзаларига сайқал беради. Шу жиҳатлардан ҳам, бугунги ўзбек педагогикаси, дидактикасини Абдулла Авлонийнинг самарали меҳнатларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Ушбу хусусиятларига кўра адиб ижодий мероси таълим босқичларида узвийлик ва узлуксизлик асосида ўқитилади. Аллома ўзининг педагогик қарашларида ҳам, бадий-публицистик асарларида ҳам, аввало, инсоннинг руҳий-маънавий камолотини тарбиялашни устувор деб билади. Инсоний фазилатлар, одамийлик сифатларини улуғлайди, яхшилик, эзгуликни, илм-маърифатни тарғиб қилади. Адиб томонидан таълим-тарбия, одоб-ахлоқ борасида илгари сурилган бу каби улуғвор ғоялар бугунги кунда ҳам ўз долзарблигини сақлаган ҳолда замонавий ўзбек педагогикаси тараққиёти учун муносиб хизмат қилиб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Авлоний А. Танланган асарлар. // Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. –Т, 1995.
2. Авлоний А. Тошкент тонги. Ғ. Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, – Т., 1979
3. Зуннунов А. Педагогика тарихи. // Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Т.: “Шарк”, 2004.
4. Қосимов Б. ва б. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. – Т.: “Маънавият”, 2004.

NODIRABEGIM ASARLARIDA PEDAGOGIK QARASHLARI

Muxammadiyeva S - JDPI kata o'qituvchisi
Qurbonov Shohrux - Fizikayo'nalishi 2-kurs talabasi

Mohlaroyim Nodira - XIX asrning birinchi yarmi o'zbek adabiyotida alohida o'rin tutgan eng ko'zga ko'ringan shoiralardan biri. U ona she'riyati an'analarini davom ettirib, o'zbek, fors-tojik tillarida she'rlar yaratgan. U “Nodira” va “Komila” taxalluslari ostida ijod qilgan. Mohlaroyim Nomida — o'zbek shoirasi, qo'qonlik mumtoz adabiyoti namoyondasi, Andijon hokimining qizi, Qo'qon hukmdori, shoir, shoirlar va olimlar homiysi Umar xonning xotini. Uvaysiy va Mahzunalar bilan bir qatorda, qo'qon ayollar she'riyatining namoyondalaridan hisoblanadi. O'zbek tilida Nodira, fors-tojik tillarida Komila yoki Maknuna taxalluslari ostida ijod qilgan. Nodiraxon 1792 yil o'zbeklarning ming sulolasidan bo'lmish Andijon hukmdorining oilasida dunyoga keldi. Yoshligida tarix va adabiyot sohalarida ajoyib ta'lim olib, nafaqat o'zbek, balki fors-tojik tillarini ham mukammal egallagan. Qo'qon xonligining hukmdori Umar xonning xotini bo'lish bilan birga, shoira hayotining katta qismini Qo'qon saroy amaldorlari doirasida, adabiyot shinavandalari va homiylari orasida o'tkazib, shoir, Amir taxallusi ostida ijod qilgan turmush o'rtog'i bilan she'riy aytishuvlarda

ishtirok etgan. Umar xon 1822 yil, Nodira 30 yoshligida vafot etgan. Nodira o'zining 12 yasharli o'g'li, taxtga o'tirgan Madali xonga vasiy bo'ladi. Nodira ismi jismiga mos o'z davrining, balki bugungi va kelajak avlodlarning ham bebaho, benazir, nodir xazinasidir. U nafaqat adabiyotga balki siyosat, pedagogika, tarix va boshqa fanlar rivojiga ham katta hissa qo'shgan. U masjid madrasalar, kutubxonalar qurdirib barcha ijod ahliga :shoir, rassom, tarixchi, haykaltarosh va boshqalarni o'z atrofida to'plab ularga katta imkoniyatlar yaratib beradi. Buni biz Nodira yashagan davrda Qo'qon adabiy nuqta gullab yashnaganida ham ko'rishimiz mumkin. Nodira shoira davlat arbobigina emas vafodor yormehribon ona ham edi. U 30 yoshida umr yo'ldoshidan ajraldi. Bu ayriliq shoira ijodida hijron motivini asosiy yo'nalishga aylantirdi. Bir kelib holimni sultonim tamosho qilmadi, Bedavo dardimga rahm aylab, mudovo qilmadi.

Nodira faqat adabiyotimizdagina emas, umuman, hayotda ham o'zbek ayolining vafo va sadoqat timsoli bo'lib tarixda qoldi. U o'z zamonasining ayollari uchungina emas balki bugungi kun o'zbek ayol va qizlari uchun ideal obrazdir. O'z davridayoq she'riyat malikasiga aylangan Nodira bizning zamonamizga ham nafis so'z san'atkori sifatidagi fazilatlar bilan kirib keldi.

*Muhabbatsiz kishi odam emasdur,
Gar odamsan muhabbat ixtiyor et!..
Kuyib, ey Nodira, olam elig'a
Muhabbat shevasini oshkor et!*

Shoira himmat, sabr, qanoat, nomus, hayo xislatlarini ma'rifat, ya'ni xudo vasliga erishishni yaqinlashtiruvchi manzillar sifatida qayd etadi, odam ana shu sharafli xislatlarni mukammal o'z ruhiga singdirib olishi va uni sobitqadamlik bilan ko'ngil ganjinasida asramog'ini obrazli bir tarzda tasvirlaydi. Odamzod shu sifatlardan mahrum bo'lar ekan, u riyo yo'liga kirib ketadi. Bularning barchasi bugungi kun uchun ham o'z ahamyatini yo'qotmagan. Yo'sh avlodni o'z vataniga sodiq, ota-onasiga, do'st-u yoriga vafodor, barkamol qilib tarbiyalashda muhim ahamyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda o'zbek mumtoz adabiyotining yorqin namoyondasi Nodira hayoti va ijodini qayta-qayta o'qish, talqin va tadqiq etish va har gal ularning yangi–yangi qirralarini ochish mumkin. Uning barcha asarlarida inson manaviyatining bugungi kunda ham nihoyatda dolzarb bo'lgan, umum bashariy muammolari yoritilgan. Shuning uchun ham Nodira asarlari adabiyot, tarix, pedagogika fanlari uchun muhim obyekt vazifasini o'taydi. Uning o'zi esa vafo va sadoqat, mehribon ona, buyuk shoira timsoli sifatida qalbimizda mangu muhirlanib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Axmad Yassaviy. Ibroxim Haqqul. – T.: Gafur Gulom nashriyoti, 2001 yil.
2. Al-Buxoriy. Hadis, Al-jome` as-sahih. -T.: “Qomuslar” bosh tahririyati, 1991-1992 yillar, 1- 4-kitoblar.
3. N. Komilov. Tasavvuf. -T.: «Yozuvchi», 1996 y
4. N. Komilov. «Komil inson haqida 4 risola». -T.: «Ma'naviyat», 1997 y.
5. Kubro Shayx Najmiddin. Jamoling menga bas: Ruboiylar /Forsiydan Matnazar Abdulxakim tarj.-T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1994.-64 b.

MUHAMMAD AL-XORAZMIYNING DIDAKTIK G'OYALARI

JDPI katta o'qituvchisi **Muxammadiyeva S.**
JDPI Fizika fakulteti 3-talabasi **Xolmatov N.P**

Qomusiy olimlar o'z ilmiy merosida insonning aqliy, axloqiy, jismoniy va estetik takomili masalalariga katta e'tibor berganlar. Masalan, Muhammad Al-Xorazmiy insonning kamolga yetishi va insoniy munosabatlarni yo'lga qo'yishda ilm-fanning muhim ahamiyatiga ega ekanligi to'g'risidagi g'oyani ilgari surgan holda pedagogik fikr taraqqiyotida munosib o'rin egallaydi.

Ayniqsa, u matematika sohasida yangilik yaratgan nazariyotchi hamda pedagog-uslubiyotchi olim sifatida tarixda qolgan. Xorazmiy o'z davrigacha bo'lgan qadimiy matematika fani rivojlangan mamlakatlar Vavilion, Yunoniston, Hindiston, Xitoy, Misrdagi deyarli barcha matematiklarning kashfiyotlarini o'rgandi va o'zi hayotiy talablar nuqtai nazarida ulardan farq etuvchi yangi kashfiyot yaratdi.

Diniy va ilmiy adabiyotlardan xabardor bo'lgan. Shuning uchun Al-Xorazmiy bolaligidayoq bu ilmiy manbalardan o'rganish imkoniga ega bo'lgan. Xorazmiy matematika bilan juda berilib shug'ullangan. Shu sohaga oid barcha asarlarni qunt bilan o'rgangan. U arab, fors, yunon tillarini ham o'rganib, bu tilda yaratilgan asarlarni ham o'qiy olish qobiliyatiga ega bo'lgan. U «Al-jabr va al-muqobala» asari bilan matematika fanini rivojlantirdi hamda amalda qo'llash usullarini bayon etdi. «Al-jabr» keyinchalik matematikaning alohida bo'limiga aylandi va «algebra» deb ataladigan bo'ldi.

Muhammad al-Xorazmiy ilmiy merosi bilan bilish nazariyasiga o'zining ulkan hissasini qo'shdi. «Al-kitob al-muxtasar fi-hisob al-jabr va-l muqobala» asarida («aljabr va -l muqobala hisobi haqida qisqacha kitob») sonli kvadrat va chiziqli tenglamalar va ularni yechish yo'llarini bayon etadi. Bu asar uch qismdan iboratdir. Birinchisi algebraik qism. Uning oxirida savdo muomalasiga oid kichik bir bo'lim kiritiladi; ikkinchisi, geometrik qism-algebraik usul qo'llab o'lchashlar haqida; uchinchi qism vasiyatlar haqida bo'lib, muallif uni «Vasiyatlar kitobi» deb ataydi.

Muhammad al-Xorazmiy matematika fanida abstraktsiya tushunchasini kengaytiradi. Induktsiya yo'li bilan umumiy yechish usullarini hal etadi, deduktsiya yo'li bilan umumiy usullar yordamida xususiy masalalarni yechadi. «Aljabr va-lmuqobala» asari bilan ham matematika fanini rivojlantirib, o'zidan avvalgi bilimlarni o'rgandi va ularni sintezlashtirdi hamda amalda qo'llash usullarini bayon etdi.

Muhammad al-Xorazmiy o'sha paytlarda amalda uchraydigan barcha chiziqli va kvadrat tenglamalarni jamlab, hozirgi matematik simvol orqali beriladigan quyidagi olti tipga keltirdi:

Mutafakkir ushbu tenglamalarni yechish uchun «Al-jabr» va «al-muqobala» («tiklash» va «qiyoslash») amallarini kiritdi. Bu amallarning mohiyati tenglama hadlarining ishorasini o'zgartirgan holda ularni bir tomondan ikkinchi tomonga o'tkazish va yig'ishdan iboratdir. «Al-jabr» keyinchalik matematika fanining alohida bo'limiga aylandi va «algebra» deb ataladigan bo'ldi. Mazkur amallar yordamida har qanday tenglamani kononlik shakliga, ya'ni asosiy tiplardan biriga keltirib, keyin yechiladi. Bu usul fan olamida muhim ahamiyatga ega edi. SHu asar tufayli «Al-Xorazmiy» nomi lotincha transkripsiyada «Algoritmi» shaklini oldi, keyin «Algoritmus» va nihoyat hozirgi zamon hisoblash matematikasining asosiy tushunchasi «algoritm» («algorifm») ga aylandi. U matematikaning nazariy rivojlanishi bilan birga, undan

turmushda foydalanish yo'llarini ham berdi. Meros taqsim qilish, vasiyatnomalarni tuzish hamda mol taqsim etish uchun zarur bo'lgan hisoblarni ta'lif etdi.

Muhammad al-Xorazmiyning matematikaga oid ikkinchi kitobi "Hind arifmetikasi haqida kitob" ("Hisob al-hind")dir. Asar o'nlik tizim raqamlari (1,2,3,4,5,6,7,8,9)ga bag'ishlangan. Mutafakkir hindlarning falakiyot va matematikaga oid "Sindihin" nomli qo'llanmasini o'qib, uning yanglish va qiyin tomonlarini qayta tikladi, uning mundarijasiga yangi boblar olishda talabaning shaxsiy kuzatishlariga hamda olgan bilimlaridan foydalanishga katta e'tibor berdi. Bunda u ilm izlovchilarning ilmiy manbalarni to'plash, ularni ifodalash va kuzatganlarni tushintira olish malaka va ko'nikmalarini hosil qilishga katta baho berdi. Masalan, "Al-kitob al-muxtasar fi hisob al-jabr va-l muqobala" asarida olimlarni uch guruhga bo'lib shunday yozadi: Ulardan biri o'zidan avvalgilardan qilgan ishlarni amalga oshirishda boshqalardan o'zib ketadi va uni o'zidan keyin qoluvchilarga meros qilib qodiradi.

Boshqasi o'zidan avvalgilarning asarlarini sharhlaydi va bu bilan qiyinchiliklarni osonlashtiradi, yopiqni ochadi, yo'lni yoritadi va uni tushunarliroq qiladi. YOki bu ayrim kitoblarda nuqsonlar topadigan va sochilib yotganni to'playdigan odam bo'lib, u o'zidan avvalgilardan haqida yaxshi fikrda bo'ladi, takabburlik qilmaydi va o'zi qilgan ishidan mag'rurlanmaydi.

Muhammad al-Xorazmiyning bu fikri bir tomondan, olimlar faoliyatining ezgulikka xizmat qilishini yoritadi, ikkinchi tomondan, o'sha davrda ilmiy tadqiqot ishlari va o'qitishning metod va vositalaridan qay darajada foydalanganligini ko'rsatadi.

Barcha mutafakkirlar kabi Muhammad al-Xorazmiy ham ko'rgazmali-tajriba metodlari, bilim berishning turli vositalari, savol-javob, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish metodlari, bilimlarni sinash metodlaridan foydalangan. Allomaning arifmetikaga oid risolalari tafakkurni rivojlantirish uchun bilimlarni izchil bayon etishga e'tibor berganligini ko'rsatadi. "Men arifmetikaning oddiy va murakkab masalalarini o'z ichiga oluvchi "Aljabr val-muqobala hisobi haqida qisqacha kitob"ni ta'lif qildim, chunki meros taqsim qilishda, vasiyatnoma tuzishda, mol taqsimlashda va adliya ishlarida, savdoda va har qanday bitimlarda, shuningdek, yer o'lchashda, kanallar o'tkazishda, geometriyada va boshqa shunga o'xshash turlicha ishlarda kishilar uchun zarurdir". Muhammad al-Xorazmiy bilishni sezgidan mantiqiy tasavvur orqali farq qilish haqida fikr bayon etgan: "sezgi" orqali bilish bu qisman bilish bo'lsa, mantiqiy bilish esa haqiqiy bilimning muhim tomonini namoyon etadi.

Xulosa qilib aytganda Muhammad al-Xorazmiy bilish nazariyasiga muhim hissa qo'shdi. U birinchilardan bo'lib, sinov-kuzatish va sinov metodlariga asos soldi (samoviy ob'ektlarning harakatini aks ettiruvchi jadval asosida matematik masalalarning algoritim metodida yechishni ishlab chiqdi). U matematik g'oyalar asosida odamlarning hayotiy zarurati yotishini, ilmiy kashfiyotlar odamlarning amaliy talablari asosida paydo bo'lishini asosladi. Masalan, yer ishlari, binolar qurish, kanallar ochish shunday paydo bo'lgan, deydi. U birinchi marta insonlar o'rtasidagi munosabatlarni matematik shakllarda ifodaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmad Yassaviy. Ibroxim Haqqul. – T.: Gafur Gulom nashriyoti, 2001 yil.
2. Al-Buxoriy. Hadis, Al-jome` as-sahih. -T.: "Qomuslar" bosh tahririyati, 1991-1992 yillar , 1- 4-kitoblar.
3. N. Komilov. Tasavvuf. -T.: «Yozuvchi», 1996 y
4. N.Komilov. «Komil inson haqida 4 risola». -T.: «Ma'naviyat»,1997 y.

5. Kubro Shayx Najmiddin. Jamoling menga bas: Ruboiylar /Forsiydan Matnazar Abdulkakim tarj.-T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1994.-64 b.

"AVESTO"DA TALIM – TARBIYA MASALALARI

JDPI katta o'qituvchisi **Muxammadiyeva S.**
Fizika fakulteti talabasi **Mustofoyeva Marjona**

O'rta Osiyoning qadimgi tarixini o'rganishda "Avesto" ning o'rni beqiyosdir. Unda diniy e'tiqod va xalqlarning o'zaro aloqalari bilan bir qatorda ularning hayoti, turmushi, urf-odatlarini, marosimlari aks ettirilgan. Shuningdek bu buyuk asarda tarix, falsafa, dinshunoslik, manbashunoslik, geografiya, etnografiya va umuman, ijtimoiy-siyosiy hayotning barcha jabhalariga oid eng qadimgi ma'lumotlar to'plangan. "Avesto" da bayon etilgan asosiy g'oyalar, diniy e'tiqodning ilk sodda bilimlari Zardusht nomi bilan bog'langan. «Avesto» – jahon madaniyatining, jumladan, Markaziy Osiyo va Eron xalqlari tarixining qadimgi noyob yodgorligidir. Avesto» asarida inson shaxsining kamolotga erishishiga oid fikrlar ifoda etilgan. Mazkur asar g'oyalari orqali qadimgi davrlarda mamlakatimiz hududida yashagan xalqlarning tabiiy, ilmiy, ma'rifiy hamda ijtimoiy qarashlari borasida muhim malumotlarga ega bo'lamiz. « Avesto » diniy xarakterga ega bo'lish bilan birga, o'zida falsafiy, siyosiy, filologik, va tarbiyaviy masalalarni ham qamrab olgan.

Zardushtlik e'tiqodiga amal qiluvchilarning muqaddas kitobi sifatida Yagona Tangriga topinish shu ta'limotdan boshlangan. Bu kitob tarkibi, ifoda uslubi va timsollar tizimi bilan adabiy manbalarga yaqin turadi. Zardushtiylik dinining g'oyalari xususida so'z borganda, ularning to'g'rilik bilan yashash va axloqiy unsurlarga asoslanganligini alohida ta'kidlab o'tish lozim. Ushbu afsonada gunoh va uning jazosi, poklikning mohiyati ta'riflanib olov, suv, er, chorva, daraxt hamda o'simliklar ulug'lanadi, kohin, harbiy, dehqon va chorvadorlar sharaflanadi. Hayvonlarga zulm o'tkazish eng katta gunoh sifatida qoralanadi. Mazkur bo'limda shaxsiy gigienaga amal qilishga oid qoidalar–tirnoq va sochni parvarishlash masalalari yuzasidan fikr bildiriladi.«Avesto»da tilga olingan joy nomlari (Varaxsha, Vaxsh)dan kelib chiqib, uning Amudaryo sohillarida yaratilgani aniqlangan. Shu asosda uning vatani Xorazmdir degan qarash mavjud. «Avesto» oromiy va pahlaviy yozuvlari asosida yaratilgan maxsus alifboda dastlab to'qqiz ho'kiz terisiga yozilgan. Ilk nusxalari asosida sosoniylar (mil. ol. 7-3 asr) davrida 21 kitob holida yig'ilgan, bizgacha ularning chorak qismi yetib kelgan. Tiklangan matnga «Zand» nomi bilan sharhlar bitilgan. O'zbekistonda «Avesto»ni o'rganish qadimdan boshlangan. Abu Rayhon Beruniy, Abu Jafar Tabariy, Abu Baxr Narshaxiy asarlarida «Avesto» ta'limotiga va unda tilga olingan timsollarga murojaat mavjud. Bu nodir ilmiy asarlarning qo'lyozma va bosma nusxalari O`R Fanlar Akademiyasi ShI jamg'armasida saqlanadi. Hozirgi o'zbek olimlari A.Qayumov, H. Homidov, M. Is'hoqov, N. Rahmonov v.b.ning ilmiy tadqiqot va maqolalari e'tiborli. «Avesto»dagi uchlikning haqiqiy manbalariga yondashiladigan bo'lsa, ular qadimgi zamon kishilarining axloqiy tasawurlariga batamom muvofiq bo'lib tushadi. Fikr, so'z va ishning birligi ibtidoiy insonning ham ajralmas xislati edi. Uning ong, axloq va boshqalar xususidagi tasawurlari o'zi mansub bo'lgan jamoa bilan uzviy bog'langan, Jamoaning fikri uning ham fikri, jamoaning so'zlari uning ham so'zlari, jamoaning ishlari uning ham ishlari bo'lgan. Ijtimoiy va shaxsiy

manfaatlarning uyg'unligi-urug'chilik jamiyatining muhim belgisidir. Jamoaning har qanday topshirig'ini bajarish uning a'zolari uchun mu-qaddas qonun edi.

Tadqiqotchilar tomonidan qayd etilgan ma'lumotlarga qaraganda, eng qadimgi tarbiya haqidagi yodgorliklar bizgacha bevosita etib kelmagan. Turkiy va forsiyzabon xalqlarning hayot kechirish san'ati, donolik majmuasi sifatida yuzaga kelib, borliqqa amaliy munosabatda bo'lish namunasi ifodalangan ma'naviy madaniyat yodgorliklari, qadimgi grek tarixchisi Gerodotning «Tarix», Strabonning «Geografiya» asarlari, Mahmud qoshg'ariyning «Devonu lug'atit turk», Urxun-Enasoy bitiklari va boshqa Shu kabi adabiy-tarixiy manbalar saqlangan va shular orqali bizgacha etib kelgan. Bu yodgorliklar insonning shakllanishida moddiy va ma'naviy madaniyat qay darajada katta rol o'ynaganligidan dalolat beradi. Xususan, tarbiya insonning aqliy va axloqiy jihatdan tarkib topa borishiga ta'sir etgan bo'lsa, insonning shakllana borishi ham, o'z navbatida, insoniyat jamiyatining tarkib topa borishiga yordam bergan. Xullas, insonning o'z-o'zini anglashi va jamiyat taraqqiyoti bir-biri bilan uzviy aloqada bo'lgan. Bu tarixiy jarayonni bilish inson tafakkurining qadimgi davrlardan boshlab bosqichma-bosqich rivojlanishi va shu bilan birga insonning ham tobora shakllana borganligi haqida to'la tasavvur hosil qilishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda "Avesto" insonning barkamol bo'lib yetishishida uning so'zi , fikri hamda ishi ezgu bo'lishi va ezguligining tantanasi uchun xizmat qiladi. Ushbu axloqiy g'oyalar qadim davrlardan boshlab kishilik jamoyati taraqqiyotining keying bosqichlarida yaratilgan ma'rifiy asarlar mazmunining shakllanishiga asos bo'lgan.

Shu jumladan, ushbu asarda insonning inson sifatida ,ma'naviy va moddiy jihatdan kamol topishi uchun zarur bo'lgan xislatlar ulug'langan.Nafaqat hozirgi kungacha, balki bugungi hayotimizda ham, shuningdek ertangi jamiyatimiz rivojida ham "Avesto" muhim ahamiyat kasb etadi. Muqaddas kitob pokiza vijdon , bag'rikenglik, insonlarning ona zaminga nisbatan mehr-muhabbati, insoniyatning ezgulik yo'lida yovuzlikka qarshi kurashni madh etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Axmad Yassaviy. Ibroxim Haqqul. – T.: Gafur Gulom nashriyoti, 2001.
2. Al-Buxoriy. Hadis, Al-jome` as-sahih. -T.: "Qomuslar" bosh tahririyati, 1991-1992 yillar , 1- 4-kitoblar.
3. N. Komilov. Tasavvuf. -T.: «Yozuvchi», 1996 y
4. N.Komilov. «Komil inson haqida 4 risola». -T.: «Ma'naviyat»,1997 y.
5. Kubro Shayx Najmiddin. Jamoling menga bas: Ruboiylar /Forsiydan Matnazar Abdulxakim tarj.-T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1994.-64 b.

M.BEHBUDIYNING PEDAGOGIK QARASHLARIDA IJODIY QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISH MASALASI

JDPI o'qituvchisi - **Oripova F.M**

Ma'lumki, barcha davrlarda ham ijodkorlik, ijodiy mehnat insoniyatni harakatga keltiruvchi muhim omil hisoblanib kelingan. Shu nuqtai nazardan qaraganda yosh avlodni ijodiy qobiliyatli qilib rivojlantirish, ijodiy mehnatga o'rgatib borish barcha davlatlar uchun ham dolzarb vazifalardan biri bo'lib kelmoqda. Sharqning buyuk mutafakkirlari, allomalari o'zlarining ilmiy, ta'lim-tarbiyaviy asarlarida ijodiy meroslarida ilmni, kasb-hunar

egallashning muqaddas va zarurligini ta'kidlashgan, ulug'lashgan. Bu jarayonda esa ijodiy qobiliyatlarga alohida e'tibor qaratilgan.

Oquvchi shaxsining psixologik rivojlanganlik darajasini to'la yoritish uchun biz uning rivojlanish xususiyatlari borasida muayyan ma'lumotlarga ega bo'lishimiz lozim. Insonning fiziologik va ruhiy rivojlanishi bola yoshini davriylashtirishning asosi bo'ib xizmat qiladi.

Inson rivojlanishi juda murakkab va ziddiyatli jarayondir. Inson rivojlanishi borasida bir qator ilmiy nazariyalar mavjud. Masalan, psixolog olimlar – M.G. Davletshin, G. Shoumarov, E. G'oziev, Z. Nishonova, V. Karimova va boshqalar oliy psixologik hosilaning madaniy-tarixiy rivojlanishi nazariyasini ilgari surdilar

Ma'lumki, turli kishilarni bir xil sharoitlarga va vaziyatlarga qo'yilganda ular turli muvaffaqiyatlarga erishadilar. Bunday paytlarda - ijodiy qobiliyatlar tushunchasiga suyanamiz va muvaffaqiyat asosini ijodiy qobiliyat deb tushunamiz. Bu tushunchadan ba'zi odamlarni yangilikni boshqalardan ko'ra tezroq va yaxshiroq o'zlashtirganlarida ham foydalanamiz. Qobiliyat masalasidagi markaziy muammo uning irsiyligi, tug'maligidir. Platon inson qobiliyatlari tug'ma ekanligini aytgan va inson bilgan barcha narsa uning ideal bilimlar dunyosida bo'lgan paytidan xotiralar bo'lib hisoblanadi, deb taxmin qilgan.

XIX-asrning ikkinchi yarmidan boshlab Markaziy Osiyo hududidagi yangi ma'rifatparvarlik oqimi namoyondalari, jumladan M.Behbudiy va A.Fitrat kabi pedagoglar o'zlarining yangi usuldagi maktablarida ilk bor yoshlar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning evristik usullarini tadbqiq qildilar. Mohir pedagog Behbudiy aqliy tarbiyaning o'qish – o'rganish orqali amalga oshirishini ta'kidlaydi va bunda tabiatan in'om etilgan- fitriy va ilm vositasida hosil bo'luvchi – kasbiy (komil) aqlni ajratib ko'rsatadi.

M.Behbudiy o'zi e'tiqod qo'ygan oliy maqsadga erishishning yagona yo'li-ilm ma'rifat tarqatish, yoshlar tarbiyasi haqida uzluksiz g'amxo'rlik qilish.Uning fikricha insoniyatbtafakkurining deyarli barchama'naviy sohalarini o'z ichiga oladigan g'oyat keng tushunchadir.Chunki inson ongini shakllantirish va rivojlantirish borasidagi barcha ilmlar maktab- maorif vositasida egallanadi va yuksaltirilib, shu yo'l bilan jamiyat taraqqiyoti, uning ma'naviy kamoloti ta'minlanadi.Bu ish inson ongi. Qiyofasini shakllantirish, unga eng go'zal insoniy fazilatlarni singdirish bilan uzviy birlikda amalga oshiriladi.

Behbudiy o'z davridagi bolalarning ta'lim tarbiyasi masalasi o'ylantiradi.U yomon tarbiyali bola butun oilani halokatga olib kelishini, bunga, avvalo, ota-onalarning o'zlari sabab bo'layotganini aytadi.

Behbudiy o'zi e'tiqod qo'ygan oliy maqsadga erishishning yagona yo'li-ilm ma'rifat tarqatish, yoshlar tarbiyasi haqida uzluksiz g'amxo'rlik qilish, shu bilan birga milliy mustaqillik uchun tinmay kurash olib borish deb biladi, millatlar o'rtasida do'stlik, totuvlik bo'lishi xususida muttasil ko'rsatma, yo'l yo'riqlar berib boradi.

Modomiki, xalq ta'limi nafosat tarbiyasi, millatlar o'rtasida ahillikka erishishga da'vat-ijtimoiy hayot masalalarining tub negizlari xalq pedagogikasining tarkibini tashkil etar ekan, biz Behbudiy pedagogik qarashlarida mazkur muammolarning hammasini ko'ramiz.

Behbudiy maktablardagi ta'lim tarbiyaga doir qarashlarida ana shu zamin-ijtimoiy hayotga tayanadi.Shunday deb yozadi: "Kattalarimiz va muallimlarimizga hamarz qilurmizkim, yoshlardan nafrat qilmay, alarning xizmatidan mahrum ettirmasunlar.Yoshlar istaydurlarki, millatga va xalq ommasiga xizmat etsalar.Alarning aybi shulkim, ichlari tor.Oldimizda ish ko'p.Boshqa xalqlar har daqiqa taraqqiy etmoqdadurlar.Takror arz qilurmizki, yosh va kattalarbir bo'lib ishlamoq kerak". Bu so'zlar orqali biz Behbudiy

pedagogik qarashlarining ijtimoiy hayot voqea – hodisalari, yer yuzidahukm surayotgan yetakchi siyosat bilan uzviy bog'langanligini ko'ramiz.

O'rganganlarimizdan xulosa qilib aytishimiz mumkinki, Behbudiy mustamlakachilar keltirgan va keltirayotgan salbiy ta'sirlardan qutulish uchun ham aholi saviyasini ko'tarish, o'zligini anglashga o'rgatish lozimligini uqtirgan. O'zining pedagogik qarashlarida hamisha hayotning eng dolzarb masalalarini hal etishga e'tibor beradi.

Bugungi kunda ta'lim tarbiya jarayonida sharq mutafakkirlari xususan B.Behbudiyning pedagogik g'oyalari dasturul amal bo'lib kelmoqda. M.Behbudiyning pedagogik qarashlarida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish masalasi deb nomlangan maqolamizda M.Behbudiyning pedagogik g'oyalari hamda ta'lim tarbiya jarayonidagi, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishdagi o'rni haqida fikr mulohazalar yuritdik. Uning pedagogik qarashlari, asrimiz boshlaridagi ijtimoiy hayot bilan bog'langan bo'lsa-da, hamon eskirmagani, bizning hozirgi kundagi hayotimizga naqadar hamohangligi bilan qimmatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Zunnunov "O'zbek pedagogikasi tarixi". O'qituvchi" 1997 y
2. Sh.S.Sharipov. "Talabalar ixtirochilik ijodkorligini shakllantirishning pedagogik sharoitlari". Ped.fan.nom. ilmiy darajasini olish uchun yozgan dissertatsiyasi.
3. F.M.Oripova. "Ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishga oid sharq mutafakkirlarining qarashlari". A.Qo'nonboyev va sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya 2020 y 16-17 oktabr

МУТАФАККИРЛАР МЕРОСИДА ШАХС ШАКЛЛАНИШИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР ҲАҚИДАГИ ФИКРЛАРИ

ЖДПИ катта ўқитувчиси - Пулатова Н.М,
Талаба - Эшқозоқова Шохиста

Давримизнинг муҳим ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлари сиёсий жараёнларидаги янгиликлар, мамлакатимиз аҳолисининг кайфияти шунчаки акс этиб қолмасдан, балки моҳият эътибори билан тарихий жараённинг кучли жадаллаштирувчи омили сифатида ҳар бир муайян шахсда мустақилликка ишонч, унга мустаҳкам эътиқод кайфияти, майлини оширмақда ва омманинг ижодий онглилиги билан қўшилиб кетмоқда.

Ҳар қандай оқилона тадбир ҳукмдорни омма орасида обрўйини кўтариш билан бирга авомни, яъни оддий халқни кайфиятини чоғ бўлиши, мамлакат равнақи учун унда ижтимоий фаолликни юзага келишига сабаб бўлишини уқтириб ўтади.

Бундай фазилатга эга бўлиш учун бек ёки амалдорлар аввало чуқур билим ва маърифатга эга бўлишлари зарур деб ҳисоблайди.

Юсуф Хос Ҳожиб ўзининг "Қутадғу билиг" асарида бу хусусда қуйидагиларни ёзади бекларнинг касаллиги — хатосини тузатувчи дори-дармон ҳам ақл ва билимдир. Кимда-ким бузуқ феъл бўладиган бўлса, уни замона ўқи қаттиқ ярадор қилади. Ярамас қилиқли кишидан омад ҳам юз ўгиради, у ғамга гирифтор бўлади".

Асарда мамлакат бошлиғи бўлиш учун кишининг тағ-туби асл, насли тоза, соф, андишали, покиза хулқли, ақл-идроқи чексиз бўлиши, шошилмаслиги, енгил-елпи

ишларга ҳавас қилмаслиги, жаҳлдор бўлмаслиги, ҳар доим хушёр бўлиши, ғафлатда қолмаслиги, ёлгон гапирмаслиги шарт, деган йўл-йўриқлар берилган. Юсуф Хос Хожибнинг таъкидлашича, "Сўзидан қайтадиган бекка умид тутма: тириклигинг бекор кетади, ўзинг ўкинч оласан. Бек соғ, хушёр, сергак бўлиши лозим. Улар ғофил бўлса, бало ёндошади. Эл учун икки нарса мустаҳкам таянчдир: бири — хушёрлик, бошқаси адолат. Шу иккала эл омонлигининг илдизидир. Қайси бек хушёр бўлса, элни мустаҳкамлайди, ёв бўйнини янчиб, унинг устига балолар ёғдиради. Қайси бек элида тўғри (одил) сиёсат юритса, элини яшнатади, унинг кунларини ёритади. Мана шу икки нарса тугал бўлса, эл ҳам мангу тураверади. Хушёрлик элни орттиради. Ғофиллик бекликни бузадиган йўлдир. Шунинг учун хушёр бўлиш, ёв бўйнини янчиб ташлаш лозим, токи у эл-юртга даҳл кила олмасин".

Асарда ўқтирилишича, агар бек эл ҳақида ғамхўрлик қилса, унинг фуқаролари бойиб кетади, ўшанда мамлакат бошлиғининг ҳамма истаклари вожиб бўлади.

"Қутадғу билиг"да бек, яъни мамлакат бошлиғи ҳар қандай масалада, амалий фаолиятда, сиёсатда, шахсий ҳаётда жиддий, қатъий, субутли ва собит бўлиши, айтган сўзининг устидан чиқиши, бебурдликка йўл қўймаслиги лозимлигини қайта-қайта таъкидланган. Мамлакат бошлиғининг ижтимоий адолатга асосланган йўл-йўриқлари, қонун-қоидалари, ўрнатган тартиб- интизоми оддий фуқародан тортиб сарой амалдорларигача ибрат-намуна бўлиши зарурлиги куйидагича ифодаланади: "Эл ичида ножўя иш қилувчи топилиб қолгудай бўлса, уни эл бошлиғи тартибга чақиради, тўғри йўлга солади. Бордию, бошлиқнинг ўзи ножўя қадамлар ташласа, яроқсиз ишлар сари майл билдирса, уни ким тузатади?!"

Нопок, яроқсиз, кир нарсаларни эл-юрт, сув ювиб тозалайди, поклайди. Агар сувнинг ўзи кир, ифлос бўлса, уни қандай тозалашади?! Ёки буни бошқа бир ҳодиса билан қиёслаш мумкин: кишининг тоби кочса, касал бўлса, уни табиб эмлайди, давондормон қилиб тузатади. Аммо табибнинг ўзи соғлигини йўқотгудай бўлса, унга ким ёрдам қўлини чўза олади?! Уни ким тузатади. Шунинг учун ҳам бошлиқнинг хулқ-атвори покиза бўлса, эл-юртга йўл-йўриқлари ҳам шундай бўлади. Бошлиқ сиёсати эл-юрт одати".

Инсон кўп ҳолларда ўз саъй-ҳаракатлари оқибатида келиб чиқадиган вазиятдан беҳабар қолади. Натижада, ўзи билмаган ҳолда биринчи галда ўзига ва ўзгаларга моддий ва маънавий зарар еткази. Бунинг асосий сабаби инсон ҳаётининг қисқалиги, уни абадийликка қиёслаганда гўёки бир дақиқадеклигидадир. Ҳаёт инсон олдида ўз ечимини кутаётган бир-бирдан мушкул муаммоларни қалаштириб ташлайди. Инсон эса қисқа умр мобайнида кўпинча яхши ва ёмонни бир-бири билан қиёслашга улгурмай қолади. Бундай ўта мураккаб вазиятда йўл қўйилган шошқалоқлик, мулоҳазасиз хулосалар чиқариб олиш салбий оқибатларга олиб келади.

Жомий, Навоий ва бошқалар билимсизлик, нодонлик, саводсизликни танқид қиладилар. Уларнинг фикрича, айниқса, жоҳил давлат бошлиқлари мамлакатга катта зиён келтириши мумкин. Ундайларни мутафаккирлар қотил ва иблислар қаторига киритадилар. Хукмдорларнинг нодонлиги халққа катта зиён келтиради, шаҳару қишлоқлар хароб бўлади, жамиятда қарама- қаршилик, фиску фасод, адолатсизлик ва ноҳақлик кучаяди. Бу ҳолат айни пайтда одамларнинг руҳияти ва кайфиятида ҳам салбий жиҳатларни юзага келишига сабаб булишлигини алоҳида ўқтиради. Шунинг учун алломалар уларни илм сирларини эгаллашга, донолар суҳбатидан баҳраманд бўлишга чақиради, акс ҳолда мамлакат инқирозга юз тутаяди.

*Нодонга раҳбарлик қилса гар доно,
Илмидан ишлар ҳам бўлади аъло,
Доно суҳбатидан бош тортса нодон,
Даврондан яхшилик курмас ҳеч қачон,
ШОҲ, агар бўлмаса билимдон ҳоким,
Жаҳл ботқоғида булур у муқим.
Егар ундан доим жаҳолат, ўлим.
Эл бошига тушар надомат, зулм.*

Мутафаккирлар кишиларни нодон ва жоҳилардан узоқда юришга, улар билан яқин муносабатда бўлмасликка, дўст тутинмасликка даъват этадилар. Навоий фикрича, нодон дўстни дўстлар қаторига қўшиб бўлмайди, чунки ундан ҳамма вақт зарар етади. «Иши ғурур ва такаббур, хаёлида юз бузук тасаввур, - дейди у нодон ва жоҳил кишилар ҳақида, -ҳар бир мужмал иши ўзига маъкул, барча жирканч қилиғи ўзига мақбул, кўнглида кишиларга юз озор, хаёли ва жоҳиллигидан халққа минг зарар эҳтимоли».

Шундай қилиб, мутафаккирлар ҳар қандай саводсизлик ва жаҳолатнинг кўринишига қарши чиқдилар, улар ақлнинг, доноликнинг қудратига ишондилар, уларнинг кўмағида жамиятдаги тубан иллатларни, жаҳолатни бартараф қилмоқчи, кишиларни тарбияламоқчи бўлдилар.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, олиму фузалолар ўша даврда ахлоқ, ақл ва илм- фаннинг бирлиги ғоясини кўтариб чиқдилар, илм-фаннинг жамиятда муҳим ўрин эгаллашни, уни босқинчилик урушлари, зўравонлик, жабр-зулмни олдини олиш, тинчлик ва барқарорлик ўрнатишдаги, кишиларда юксак сиёсий кайфиятни шакллантиришдаги аҳамиятини чуқур англаб етдилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алишер Навоий. Маҳбубул-қулуб.Т.1999 й. 226-227 б
2. Абдурахмон Жомий. Искандар харидномаси. 189-б
3. Юсуф Хос Хожиб “Қутадғу билиг”. Т.: 1990, 49 б.
4. Юсуф Хос Хожиб “Қутадғу билиг”. Т.: 1990, 44-45 бетлар.

PEDAGOGIKA FANLARINI O`QITISH JARAYONIDA AHMAD YASSAVIYNING VATANPARVARLIK HAQIDAGI FIKRLARIDAN FOYDALANISH

J DPI katta o`qituvchisi - **Muxammadiyeva S**

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarbiyaning tarixiy ildizlari, yurtimizda inson ma'naviy-axloqiy tarbiyasi muammosi bo'yicha olib borilgan izlanishlarda ilgari surilgan g'oyalar, xususan Ahmad Yassaviyning vatanparvarlik g'oyalarining bugungi kunda yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati to'g'risida fikr yuritiladi.

Annotation. This article discusses the historical roots of education, the ideas put forward in research on the problems of spiritual and moral education in our country, in particular, the importance of the humanitarian ideas of Ahmad Yassavi in the education of young people today.

Аннотация. В этой статье рассматриваются исторические корни образования, идеи, выдвинутые в исследованиях по проблеме духовно-нравственного воспитания в

нашей стране, в частности, важность гуманитарных идей Ахмада Яссави в воспитании молодежи сегодня.

Kalit so'zlar: *pedagogika, ta'lim, tarbiya, axloq, vatanparvarlik halollik, nafs tarbiyasi, ta'naviy meros.*

Yassaviy ta'limotida vatanparvarlik insonni ulug'lash eng asosiy g'oyalardan biri bo'lib hisoblanadi. Bu faqat unda emas, balki yurtboshimiz ta'kidlaganidek:

“Vatanparvarlik- bu o'zbek xalqi milliy ruhiyatining ajralmas fazilatidir. Shafqatsizlik va zo'ravonlik uning tabiatiga yotdir. Bizning xalqimiz o'zining voqealarga boy ko'p ming yillik tarixi davomida ko'p narsalarni boshidan kechirdi-madaniyat, ilm-fan, o'z davlatchiligi yutug'lari nashidasini surdi, o'zaro nizolar, begonalar asorati alaminini tortdi, eng yaxshi o'g'il-qizlaridan judo bo'ldi. Lekin tarixning o'yini ham, omonsiz jangu - jadallar ham, tabiiy ofatlar va ochlik ham xalqimizning insoniylik tabiatiga dog' tushirolmadi. O'zbek oilasida bugungi kunda yaxshilik va yorug'lik, bolalarga mehr, kattalarga hurmat, yaqinlarga va boshqalarning qayg'usiga hamdardlik mujassamlashgandir”.

Haqiqatdan ham avvallari biror kishi musofir bo'lib, choyxonaga kelib qolsa mahalla ahli uni uyiga taklif qilgan.

Insonlar ixtiyoriy ravishda sadaqa qilganlar, jamg'arma boyliklaridan kambag'al oilalarga yordam tariqasida berganlar. Xonadon boshiga tashvish tushganda yordam berish an'ana bo'lib qolgan. Bunday olijanoblik, himmat, vatanparvarlik o'zbek xalqining qoniga singib ketgan. Odamlar o'rtasidagi munosabatlar hamjihatlik sarchasmasidan parvarish topgan kishining ko'ngli hamisha to'g'ri bo'ladi va har qanday og'ir mushg'ulot ham osonlikcha bartaraf etiladi.

Ahmad Yassaviy vatanparvarlik odamiylik, saxovat, g'ariblarga yordam masalasiga alohida ye'tibor beradi. Buni bir qancha hikmatlarda ko'rish mumkin:

G'arib, faqir, yetimlarni Rasul surdi,
O'shal tuni me'roj chiqib diydor ko'rdiyu
Qaytib tushib g'arib yetim izlab yurdi.
G'ariblarni izin izlab tushdim mano.

Yoki:

G'arib, faqir, yetimlarni Rasul surdi,
Haqlar qilib aziz joning ayla qurbon.
Taom tortsang, joning bila qilg'il ehson,
Haqdin eshitib, bu so'zlarni aydim mano.

Ahmad Yassaviy nuqtai nazarida insonning dunyosi nsonparvarlik bilan obod. Bu dard hamma narsadan qudratli va fayzli deb biladi.

Yassaviy hikmatlarida yomonlik, nodonlik, jaholat, molparastlik kabi illatlarga qarshi kurash salbiy axloqiy g'oyalar ham o'z ifodasini topdi. U molu- dunyo, mansab uchun mukkasidan tushgan qozi- imomlar, hokimlar, amaldorlarga nafrat bilan qaraydi. Doimo xalqqa haq ko'zi bilan qarashga, g'arib-yetimlarga ozor yetkasmalikka chaqiradi.

Nafaqat Yassaviy, balki tasavvufning barcha tariqatlarida, tasavvuf ahlining barchasining ijodida vatanparvarlik bosh masala bo'lib hisoblanadi. Ularda insoniylik va vatanparvarlik turli tomonlari tahlil etiladi.

Navoiyning zamondoshlaridan biri- tasavvuf ta'limotining chuqur bilimdoni, mutafakkir alloma Voiz Koshifiy «Futuvvatnomai sultoniyy» asarida javonmardlik udumlari, ilmu-amali barobarida tasavvuf haqida ham ko'p fikrlarni bayon etadi.

Koshifiyini fikricha, tasavvuf singari futuvvat ham ruh ilmidir. «Futuvvat ilmining o'z mavzusi bor, bu mavzu inson ruhi hisoblanadi. Zero insonni ruhini tarbiyalash parvarish etish orqali uni go'zal va hamda (yoqimli) xulq-atvorli, fazilatli qilib yetishtirish mumkin».

Boshqa bir ta'rifida Koshifiy keltiradi: Futuvvat deb omma orasida yaxshi sifatlar va namunali ahloq bilan mashxur bo'lishni aytadilar.

Koshifiyning tasnifiga ko'ra, futuvvatning uch martabasi bor. Bular saxo (saxovat), ya'ni bor narsani xech kimdan qizg'onmaslik: safo, ya'ni qalbini kibru xavo, gina - qudrat, qasb - g'azabdan xoli va pok tutish: vafo, ya'ni hamma valq xizmatida bo'lish.

Xazrat Navoiy yozadi:

Muruvvat barcha bermakdur, yemak yo'q,

Futuvvat barcha qilmoqdur, demak yo'q.

Ya'ni o'zing yemaginda, boshqalarga bergin, bu chin muruvvat bo'ladi, yaxshilik qil, xojatni chiqarginda orqasidan gapirib yurma, xatto maqtanmagin ham, bu futuvvat axliga xos emas.

Tasavvufchilar inson tabiatidagi salbiy kuchlarni umumiy nom bilan «Nafs» yoki «Nafsi amora» deb atadilar va unga qarshi urush e'lon qildilar. Mol dunyo to'plash, nafs extiyojiga qarab yurish ,hirsu havas qatiy qoralandi, insonni (insoniyatni ham) noqislik va falokatlardan qutqarishning birdan bir to'g'ri yo'li-nafsni o'ldirib, qanoat bilan halol yashash, ruh-irodani chiniqtira borib, insonga insoniylikni, yani ilohiylikni tantana ettirish zarur, deb targ'ib, qilinadi. Nafsning yomonligini anglash odamning o'zini, demakki ilohiylik va ezgulikni anglashdir. Bahouddin, Naqshband hikmati: «Nafsi xudro ba badiy shinoxtan-xudshinoxtan ast» («o'z nafsingni yomonligini tanish-o'zligingni tanishdir»).

Mansur Halloj vasiyati: «Nafs seni o'ziga tobe etguncha , sen uni tobe et».

Alisher Navoiyning o'zi esa nafsni inson bolasining eng g'addor dushmani sifatida tariflaydi.

Turkistonning ulug' avliyosi Ahmad Yassaviy nafsni insoniylik dushmani, iymon dushmani deb qoralaydi, chunonchi:

Zolim nafsin xech qo'ymayin o'yga soldi,

Nafsim qochib chin oshiqlar Olloh dedi.

Yoki nafs yo'liga kirgan kishi rasvo bo'lur,

Yo'ldin ozib, toyib tuzib, gumrox bo'lur.

Yotsa qo'psa shayton bilan xamrox bo'lur,

Nafsni tepgil, nafsni tepgil ey badkirdor!.

Tasavvuf ta'limotidagi allomalarimizni o'ziga jalb qilgan yana bir xolat, so'fiylarning «Inson insonning birodari», jumladan, boyu kambag'al ham bir – biriga birodar, degan g'oyasidir.

Bani odam a'zoi Yakdigarand,

Ki dar ofarinish zi yak gavxarand.

Chu uzve ba daru ovarad ro'zgor,

Di gar uzvxoro namonand qaror.

Tu k-az mehnati digaron beg`ami,

Nashoyad, ki nomat nihand odami.

Ma'nosi: Bani odam bir – birining a'zolaridir. Chunki, yaratilganda ular bir gavxardan olingan. Hayot bir a'zoni og'ritganda qolganlari ham zirqiraydi. Shuning uchun agar sen boshqalar uqubatidan bexabar bo'lsang, seni odam deb atashga arzimaysan.

Bir soʻz bilan aytganda sharq shoir – mutafakkirlarining aksariyati tasavvuf taʼlimotidan kuch-oziq olib ijod qildilar. Natijada koʻpgina pandnomalar, hikmatlar va boshqa ruhiy noanʼanaviy kamolotga hidoyat qiluvchi manba- asarlar paydo boʻla boshladi.

Buyuk mutafakkir bobomiz Alisher Navoiy faoliyatidagi achchiq hayoti, tajribalari, tasavvufga uni yana yaqinlashtiradi. Ulugʻ shoir ilohiy ishq, haqiqat, ruhiy kamolot muammolarini har qachongidan keng va teranroq tadqiq qiladi. Alisher Navoiy tasavvufga murojaat etib, butun eʼtiborni inson ahloqini poklashga qaratadi.

Xulosa qilib aytganda, tasavvuf taʼlimoti insonni ulugʻlash, hayotini qadriga yetish, umrini oqilona oʻtkazish gʻoyalari targʻib qilishga nazariy zamin xozirlagan. Tasavvuf taʼlimoti sharq olamida hozir ham fan sifatida oʻrganilib kelinmoqda. Demak tasavvuf taʼlimotining asoschilari axloqiy poklikka, yomonlik bilan yaxshilikni farqlash, xarom - halolni bilish, egrilikdan qochish kabilarni oʻrgatadi.

Nodonlik, bagʻritoshlik, pinxona yovuzliklarga murosasiz boʻlishga chorlaydi. Islom taʼlimotiga taalluqli bunday axloqiy qarashlarni yoshlarga yetkazish, sharqona idealistik merosga ijodiy yondoshish – milliy istiqbol mafkuramizni shakllantirishga zamin boʻlishi mumkin. Chunki, millatni tarixiy taraqqiyotni, istiqbolni koʻzlagan, xalqni-xalq, millatni – millat qiladigan, ularni dunyodagi oʻrnini aniq - ravshan belgilab berishga xizmat qiladigan mafkura jamiyat maʼnaviy hayotining tarkibiy qismidir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Axmad Yassaviy. Ibroxim Haqqul. – T.: Gafur Gulom nashriyoti, 2001 yil.
2. Al-Buxoriy. Hadis, Al-jomeʼ as-sahih. -T.: “Qomuslar” bosh tahririyati, 1991-1992 yillar, 1- 4-kitoblar.
3. N. Komilov. Tasavvuf. -T.: «Yozuvchi», 1996 y

II SHO'BA. O'QUVCHILARNI MA'NAViy-MA'RIFIY TARBIYALASHDA INTEGRATSIYANING O'RNI

ЁШЛАРНИНГ МАЪНАВИЙ ТАРБИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ - ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

ЖДПИ доц.- Н.Кушвактов.

Ёшларни баркамол шахс қилиб тарбиялаш доимо долзарб муаммо сифатида эътироф этилган. Ёшлар эртанги куннинг эгалари, улар қай кўринишда тарбияланса, ўша кўринишда ўзлигини намаён этади. Уларга эътибор бериш масаласи доимий равишда давлатимиз раҳбарининг кун тартибида турган асосий масалаларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун ҳам Шавкат Мирзиёев “Бир боланинг йўлдан адашиши - бу нафақат бир оила, балки бутун жамият бошига тушган кулфат” деб эътироф этди. Шундан келиб чиққан ҳолда таълим – тарбия тизимини янада жонлантириш учун унинг сафини икенгайтириш зарурияти пайдо бўлди. Шунинг учун ҳам таълим – тарбия тизими ўзига бир қатор бажарилиши лозим бўлган вазифаларни белгилаб олди. Булар:

- олий таълим ташкилотларининг педагогик бўлмаган бакалаврият таълим йўналишларида таҳсил олаётган талабалари учун ихтиёрий равишда ўзлаштириладиган педагогик тайёргарлик модулларини ишлаб чиқиш ва уларни амалиётга киритиш;

- педагогик тайёргарлик модулларининг мазмуни ва ҳажмига қўйиладиган талабларни ишлаб чиқиш;

- барча олий таълим ташкилотларида ахборот-ресурс марказлари базасида мавжуд дарслик, ўқув-услубий ва бошқа қўлланмалар рақамли форматга ўтказиш, уларнинг электрон платформаси шакллантирилиш ҳамда улар бўйича рақамли ягона ахборот қидирув тизимини жорий этиш;

- ҳар бир фан кесимида маъруза, амалий (семинар) ва лаборатория машғулоти, мустақил ишлар бўйича электрон модулларни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш”.

[2]

- педагогика йўналишидаги олий таълим тизимида узлуксиз тарбия тизимини ўқитиш масаласини киритиш;

- бўлажак ўқитувчиларни маънан юксак шахс қилиб тарбиялаш;

- бўлажак ўқитувчиларда болалар билан ишлаш малакасини замон талабаларига мос равишда шакллантириш кабилар.

Бугунги кунда бўлажак ўқитувчиларнинг маънавий тарбиясини шакллантириш масалани кўндаланг қўядиган вақт келди. Нимагаки бўлажак ўқитувчи ўзи хохлаб ўз устида ишламас экан, ўзининг салоҳиятини бойитиб бормас экан унга диплом берадиган замонлар ўтди. Бизга энди ўз устида ишлайдиган, эртанги кун қурувчилари керак. Улар эртанги кунда Ватанимиз ривожига нафақат ҳисса қўшишлари, балки маъсул шахслар сифатида фаолият олиб боришлари керак. Акс ҳолда улар ёш авлодни бугунги кун талаби даражасида саводхон қилиб тарбиялашга ожиз бўлиб қолади.

“Агар фарзандимизга тўғри тарбия бермасак, ҳар куни, ҳар дақиқада унинг юриштириши, кайфиятидан огоҳ бўлиб турмасак, уларни илму ҳунарга ўргатмасак, муносиб иш топиб бермасак, бу омонатни бой бериб қўйишимиз ҳеч гап эмас. Биз кўпинча, болам мактабда, ўқишда ёки чет элда ишляпти, деб хотиржам юрамиз. Лекин бизнинг

бундай соддалигимиз, бепарволигимиздан душманлар маккорлик билан фойдаланмоқда” ?.[1]

Шунинг учун ҳам биз ёшлар тарбиясига жиддий ёндошиб, уларни ҳар томонлама юксак шахс қилиб тарбиялашда қуйидагиларга эътибор қаратишни мақсадга мувофиқдир. Булар:

- ёшларга умуминсоний ва миллий қадриятларга ҳурмат билан ёндошишни ўргатиш жараёнларида буюк боболаримизнинг маънавий дунёқарашларига акс этган асарларига оид маълумотларни бериш. **Алишер Навоий** (1441-1501) - буюк ўзбек шоири, адиби ва тилшуноси, мутафаккир ва давлат арбоби. Алишер Навоий форсийда-Фоний, туркийда-Навоий таҳаллиуси билан 30 дан ортиқ йирик бадий асарлар ёзган. Дастлаб Навоий ўзининг илк девони “Бадаи ул-бидоя” (Бадийлик ибтидоси)ни тузди. 1483-1486 йилларда ўзининг шоҳ асари “Ҳамса” ни ёзди. 1492 йилда шоир ўзининг лирик шеърларини жамлаб “Чор девон” мажмуасини тузди. Навоий қаламига оид насрий асарлар қуйидагилардир: “Зубдат ут-таворих” (Тарихлар қаймоғи), “Ҳолати Саййид Ардашер”, “Ҳолати Паҳлавон Маҳмуд”, “Ҳамсат ул-матаҳаййирин” (Беш ҳайратга қолганлар), “Насоим ул-муҳаббат” (Муҳаббат шабадалари), “Мезон ул-авзон” (Вазнлар ўлчови), “Муфрадот” (Фардлар), “Ситтаи зарурия” (Олти зарур нарса), “Фусули арбаа” (Тўрт фасл), “Лисон ут-тайр” (Қуш тили), “Муҳокамат ул-луғатайин” (Икки тил муҳокамаси), “Маҳбуб ул-қулуб” (Қалблар маҳбуби), “Тарихи мулуки ажам” (Ажам (Эрон) подшолари тарихи).

Камолиддин Бехзод (1455-1537) - буюк мусаввир ва минатюрасоз, Алишер Навоийнинг шогирди. Нафис санъат тасвир (миниатюрасозлик) соҳасида “Бехзод мактаби”ни яратган улуғ сиймо. Унинг миниатюралари тириклигидаёқ ва ундан сўнг мусулмон Шарқида ва Ғарбда қимматли санъат асарлари дея баҳоланиб, “Монийи соний” (Иккинчи Моний), “Шарқ Рафаэли” деб ном олган. Камолиддин Бехзоднинг 30 га яқин расм ва расмлар туркумидан иборат асарлари мавжуд. **Заҳириддин Муҳаммад Бобир** (1483-1530) - ўзбек мумтоз адабиётининг йирик вакили, тарихчи олим. Ҳиндистонда 332 йил ҳукм сурган Бобирийлар салтанатининг асосчиси, темурий ҳукмдорларининг сўнгги номоёндаларидан бири. Унинг илмий-адабий мероси “Бобирнома”, “Хатти Бобирий”, “Мубаййин” (Баёнот берувчи), “Ҳарб иши” ва “Мухтасар” каби асарлардан иборат. **Лутфий** (1366-1465)-Лутфуллоҳ Лутфий атоқли ўзбек шоири, мутафаккири, ўзбек мумтоз адабиётининг йирик номоёндаси. Лутфийни Навоий “Маликулкалом” (Сўз подшоси) деб атаган эди. Лутфий ҳам ўзбек, ҳам форс тилида ижод этган. У бир қанча дostonлар битган бўлса ҳам бизга фақат “Гул ва Наврўз” дostonи етиб келган. Навоий Лутфийнинг маснавий билан ёзилган ўн минг байтдан ортиқ “Зафарнома” номли дostonи борлигини, лекин у оққа кўчирилмай, шуҳрат қозонмаганини ёзади. Манбаларда Лутфий ахлоқ-одобга оид “Машкун ул-ҳақоик” номли асар ёзгани ҳам қайд этилади. **Улуғбек Муҳаммад Тарағай** (1394-1449) - машҳур давлат арбоби ва буюк олим. Улуғбек астрономия мактабини очган. Бу расадхонада ўз даврида мўъжиза ҳисобланган “Зижи жадиди Кўрагоний” деб аталган юлдузлар жадвалини яратди.

- Ёшларни одоб – ахлоқ қоидаларига оид маълумотлар билан қуроллантириш жараёнида тарбия тарбиясини шакллантириб бориш. Бу борада ҳурматли преидентимиз Ш.Мирзиёев “ бизни ҳамиша ўйлантириб келадиган яна бир муҳим масала - бу ёшларимизнинг одоб ахлоқи, юриш-туриши, бир сўз билан айтганда, дунёқараш билан боғлиқ. Бугун замон шиддат билан ўзгаришти. Бу ўзгаришларни

ҳаммадан ҳам кўпроқ ҳис этадиган ким - ёшлар. Майли, ёшлар ўз даврининг талаблари билан уйғун бўлсин. Лекин айни пайтда ўзлигини ҳам унутмасин. Биз киммиз, қандай улуғ зотларнинг авлодимиз, деган даъват уларнинг қалбида доимо акс-садо бериб, ўзлигига содиқ қолишга ундаб турсин. Бунга ниманинг ҳисобидан эришамиз? Тарбия, тарбия ва фақат тарбия ҳисобидан”- дегн фикрлари мазмунини ёшларга ўргатиш.

- ёшларга оиланинг муқаддас эканлигини англатиб бориш. Бу масала ечимида ёшларни оилага тайёрлаш тарбияси ҳам ўз аксини топади.” Ёш оилалар орасида арзимас сабаблар билан ажралишлар кўпайиб бормоқда. Бегуноҳ болалар етим бўлиб, меҳр ва эътиборга энг ташна вақтида ота-она тарбиясидан четда қолмоқда. Яна бир нохуш ҳолатни бугун афсус билан айтмоқчиман: оилаларда носоғлом муносабатлар, қайнона -келин, эр-хотин ўртасидаги жанжаллар, хотин-қизларимиз орасида ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари борлиги шахсан мени қаттиқ изтиробга солмоқда. Сизлар яхши биласизлар, Қуръони каримда «Ўзингизни ноҳақ ўлдирмангиз», деб буюрилади. Муборак ҳадисларда ўз жонига қасд қилганлар ҳеч қачон жаннатга тушмаслиги ҳам баён қилинади. Шунга қарамасдан, аёлларимиз орасида ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари барҳам топмаётган экан, биз аввало бунинг сабабларини бартараф этиш ҳақида ҳар томонлама ўйлашимиз, жумладан, аҳолимиз, аёлларимиз ўртасида динимизнинг бу кўрсатмаларини тушунтиришимиз лозим”.[1]

- устоз педагоглар фаолиятини ёритиш орқали бу соҳа жонкуярларининг ибратли ҳаёт тарзини намуна қилиб кўрсатиш муҳим аҳамият касб этади. Абдулла Авлоний фаолиятига бағишланган адабиётлар , спектакаллар ва кинолардан самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев, Шавкат Миромонович Миллий тараққиёт йўлимизни катъият билан давом этМ 5 4 тириб, янги босқичга кўтарамиз. - Тошкент: «Ўзбекистон» НМИУ, 2 0 1 7 . - 5 9 2 б.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ 4884 – сон (.0.11.2020й) қарори.Таълим-тарбия тизимини янада такомиллаштиришга оид кўшимча чоратадбирлар тўғрисида. <https://lex.uz/docs/>

ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ МИЛЛИЙ ТАРБИЯЛАШНИНГ НАЗАРИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Ҳамзаев Х.Х.-ЖДПИ катта ўқитувчи (PhD),
Нажмиддинова М.Т- 37 мактаб ўқитувчиси

Ўзбекистон таълим-тарбия тизимида *профессional таълим* асосий таълим турларидан бири, унинг вазифаси ўқувчиларнинг касб-хунарга мойиллиги, маҳорат ва малакасини чуқур ривожлантириш, танланган касблар буйича бир ёки бир неча ихтисослик олишни таъминлашдир [1]. Мазкур вазифалар сирасига ўқувчиларни миллий тарбиялаш ҳам киради.

Умумтаълим мактаблари ўқувчиларини *миллий тарбиялаш* муоммосини махсус тадқиқ этган педагог олим, профессор М. Куронов – “*миллий тарбия* – бу мутлақо янги аспектдаги педагог ишлаб чиқариш жараёнидир” деган хулосага келди [6]. Ҳақиқатан

ҳам миллий тарбия тарбиявий жараённинг негизи бўлиб у, “Маънавий тарбиянинг таркибий қисми ҳисобланади” [2].

Бозор иқтисодиётига асосланган демократик шароитида профессионал таълим тури ўқувчиларини миллий тарбиялаш зарурияти ортиб бормоқда. Бу масаланинг назарий жиҳатлари борасида аниқ тўхташга келиш тақозо этилмоқда. Негаки унинг қуйидагича бир неча обектив ва субектив сабаблари бор:

1. *Обектив сабаблар.* Демократик шароитда шахснинг ахборот олиш эркинлиги кенгайди. Натижада ҳаққоний ахборотлар билан бир қаторда шахс онги, дунёқараши ва ахлоқни бузувчи сохта, ёлғон ва маккорона ахборотлар ҳам кенг тарқатилмоқда. Бундай ахборотлар мазкур касб-хунар коллежлари ўқувчиларини ҳам ўраб олмоқда.

2. *Субъектив сабаблари.* Профессional таълимда ўқувчилар ўсмир ва ўтиш даври ёшида бўлганлиги учун қизиқувчан, ишонувчан ва интилувчан хусусиятларга эга. Натижада улар ҳар қандай маълумот, ахборот далилларини бориша қабул қилмоқда. Бу шахс онги, дунёқараши, ахлоқини, ва мақсадини шакллантиришига салбий таъсир кўрсатиши шубҳасиздир.

Миллий тарбия ана шу сабабларга кўра бирламчи эҳтиёж ҳисобланади. Базида мазкур тушунчанинг “Миллий” сўзи нотўғри идрок қилинади, Бирок, миллий тарбия концептида *миллийлик* миллатнинг, халқнинг ўзига хос, асос ва негиз хусусиятларини ифодалайди. Аслида бугунги кунда дунёнинг барча мамлакатларида амал қилинаётган таълим-тарбия моделлари миллийлик хусусиятларига эгадир [5]. Мисол учун, Америкаликлар ва Буюк Британияликлар тарбия жараёнида инглиз миллатининг менталитет хусусиятларини ёки Германияликлар олмон миллатининг миллий руҳини шахсга сингдиришни бирламчи ҳисоблайди. Шу манода Ўзбекистонда профессионал таълимда ўқувчиларнинг онги, дунёқараши ахлоқига бу юртда истиқомат қилаётган 132 миллат ва элатларнинг миллий хусусиятларини сингдириш педагогик вазифадир. Бунда қуйидаги концепция муҳим ҳисобланади.

- миллат ва элатларимизнинг меҳнат хусусиятларини устувор билиш;
- миллий қадриятлар ва умуминсоний қадриятларни уйғун қабул қилиш;
- шахс онги, дунёқараши ва ахлоқини соғлом ғоялар ва инсоний сифатлар билан бойитиш;
- шахсни ақлий, ахлоқий, жисмоний, маънавий, ғоявий, эстетик ва маданий жиҳатдан баркамол вояга етказиш.

Бу негизлар профессионал таълимда ўқувчиларни миллий тарбиялаш омилдир. Бундай тарбиянинг асосий йўналишлари ва тамойиллари таълимга оид меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларда қуйидагича белгилаб қўйилган.

- боланинг ҳаёти ва соғлигини муҳофаза қилиш;
- боланинг шаъни кадр-қимматини ҳимоя қилиш ;
- болаларнинг жисмоний, интеллектуал, маънавий ва ахлоқий комол топишини таъминлаш;
- болаларда ватанпарварлик, фуқаролик, бағрикенглик, тинчликсеварлик туйғуларини тарбиялаш.

Айнан мана шу талаб ва тамойиллар профессионал таълим турида ўқувчиларни миллий тарбиялаш асосларини ташкил қилади. Негаки, эътибор берилса, уларда шахс ҳуқуқларининг устуворлиги, миллийлик ва умуминсонийлик уйғунлиги ўз ифодасини топган. Масалан, бағрикенглик туйғусига эга шахс ўз миллати, халқ учун қанчалик фидойи бўлса ўзга миллат, халқ учун ҳам шу қадар жонкуяр бўлиши аксиомадир.

Бизнинг ёндашувимизга кўра, профессионал таълимда ўқувчиларни миллий тарбиялашнинг назарий аспектида қуйидагилар муҳим ўрин тутди:

1. Ўқувчилар онгини бойитиш. Онг - бу шахс ақли ва тафаккурдир. Профессионал таълим турида ўқувчиларнинг онги умумий таълим мактабларида ва касб-хунар мактабларида *шакллантирилган*, шу сабабли профессионал таълим босқичида ўқувчилар онгини бойитиш ёки такомиллаштириш тўғрисида сўзлаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Шу маънода ўқувчилар онги *миллий ғоя* асосида сайқалланиши, бойитилиши керак. Бунда миллий ғоямиз асосий тушунчалари бўлган юрт тинчлиги (тинчликпарварлик), ватан равнақи (ватанпарварлик) ва халқ фаровонлиги (халқпарварлик) ўқувчилар онгига чуқур сингдирилиши лозим. Айнан шахс 16-18 ёшлар орасида муайян ғояларни қабул қилади ва ўз мақсади сифатида белгилайди [7]. Тинчликпарварлик ватанпарварлик ва халқпарварлик ғоялари профессионал таълим тури ўқувчилари онги учун фундамент ҳисобланади.

2. Ўқувчилар дунёқарашини такомиллаштириш. Дунёқараш - бу шахснинг олам ва одам ҳақидаги фикрлари, қарашлари ва тасаввурлари мажмуидир. Профессионал таълим ўқувчиларининг дунёқарашини миллий ғоямизнинг Миллатлараро тотувлик (тотувлик), Ижтимоий ҳамкорлик (ҳамкорлик) ва Динлараро бағрикенглик (бағрикенглик) тамойиллари асосида бойитилиши керак. Чунки тотувлик, Ҳамкорлик ва Бағрикенглик шахс дунёқарашини кенгайтиради, унинг олам ва одамга нисбатан ақл, билим ва фикрга асосланган ҳолда муносабатда бўлишини таъминлайди.

3. Ўқувчилар ахлоқини коррекциялаш. Ахлоқ - бу шахснинг таркиб топган хулқ-атвори, юриш-туриши, шахсий ва ижтимоий ҳаётдаги муносабатлари йиғиндиси [4]. Профессионал таълим ўқувчилари ахлоқий шаклланган босқичда ҳисобланади, миллий тарбиялаш жараёнида уларнинг ахлоқи коррекцияланиши керак. Бунда миллий ғоямизнинг Комил инсон (етуклик) тамойилига асосланиш мақсадга мувофиқдир. Чунки Комил инсон бўлиш хулқ- атворда, хатти-ҳаракатларда ва муносабатларда етук бўлишни тақозо этади. Шу маънода касб-хунар коллежлари ўқувчиларининг миллатга хос сифатлари, хатти-ҳаракатлари ва муносабатларини изчил равишда коррекциялаб борилиши керак.

Зеро, онгини бойитиш дунёқарашини такомиллаштириш ва ахлоқни коррекциялаш касб-хунар коллежлари ўқувчиларини миллий тарбиялашнинг асосий назарий хусусиятидир. Бу омилларга таяниш ўқувчиларни ҳаёт ва фаолиятга мақсадли тайёрлаш сифатини оширади [5]. Аслида “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”нинг мазмун - моҳияти ҳам шахсни миллий тарбия воситасида вояга етказишдан иборатдир[3].

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асослари: Халқаро андозалар ва миллий қонунчилик. Меъёрий ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. – Т.: “Ўзбекистон”, 2010.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008.
3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. – Т.: “Адолат”. 1997.
4. Маҳқамов У. Ўқувчиларнинг ахлоқий маданиятини шакллантириш муаммолари. – Т.: “Фан”. 1995.
5. Педагогика. Учебник для ВУЗов. Под редакцией А.П. Тряпицыной. – СПб.: “Питер”. 2013.
6. Қуронов М. Миллий тарбия. – Т.: “Маънавият”. 2007.

YUQORI SINIF O'QUVCHILARIDA JAHOLATGA QARSHI MARIFAT

JDPI katta o'qituvchisi-**Isaqllov M.R**

Respublikamizda bugun yoshlar ta'lim va tarbiyasi davlat siyosatining dolzarb masalalaridan biriga aylanganligi hech kimga sir emas. Bugungi kunda Respublikamizda yoshlar o'rtasida oltmish foizidan ko'prog'ini yuqori sinf o'quvchilari tashkil etadi. Shuning uchun ham mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha ijobiy o'zgarishlar zahirida har tomonlama barkamol – jismonan sog'lom, aqlan yetuk, nafaqat ko'plab bilimlarni, hozirgi davrda talab katta bo'lgan kasb-hunarlarini egallagan, ayni paytda, mustaqil va ijodiy fikrlashga qodir, intellektual salohiyati yuksak yosh avlod to'g'risida g'amxo'rlik qilishdek ustuvor maqsad mujassam ekanligi tabiiydir.

Yuqori sinf o'quvchilarini jaholatga qarshi marifat tushunchalarini shakllantirishda quyidagilarga e'tibor qaratilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Ya'ni har bir yuqori sinf o'quvchisi ma'naviy-axloqiy jihatdan ota-onasi, farzandlari, qarindoshlari, xullas, butun oila a'zolari, qo'ni-qo'shnilari, mahalla-kuyi, qishloqdoshlari va butun mamlakat, xalq farovonligi haqida qayg'uradigan shaxs qilib tarbiyalash lozim. Bunday tarbiya topgan yuqori sinf o'quvchilari har qanday johillikni oldini oladigan insonlar bo'lib kelajak avlod uchun o'rnak bo'la oladi.

Respublikamiz Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning yurtimizda ta'lim sohasini tubdan isloh qilish bilan bog'liq holda aytgan quyidagi gaplari fikrimiz dalilidir: “Ta'limning maqsadi voyaga yetmaganlarni mahalla-ko'yning ko'z oldida saqlash, yurish-turishi, kiyinishi, o'zini tutishini nazorat qilish yoki yoshlar o'rtasida o'z joniga qasd qilish, erta tug'ruq, turli oqimlarga qo'shib qolish kabi vajlardan ularni saqlab qolish emas. Ta'lim tizimining maqsadi sipo, oq ko'ylak, qora shim kiygan olomoni yetishtirish ham emas. Ta'lim tizimining bosh maqsadi mustaqil fikrlaydigan avlodni shiddat bilan o'zgarayotgan global dunyoda yashab ketishga tayyorlash, ularni boshqa mamlakatdagi tengqurlariga nisbatan raqobatbardosh qilish va shu orqali millatning ravnaqini ta'minlashdir. Yoshlari kasbsiz, mahorat va malakasiz, mustaqil fikrlamaydigan, o'rganishni o'rganmagan millatlar zaiflashib, boshqa millatlarga yem bo'lishini tarix ming bir marta isbotlab bergan... Shunday ekan hozir bizga ta'limning yangi islohoti kerak” – deb ta'kidlaganligi bejiz emas.[\[1\]](#)

Yurtboshimiz rahbarligida “Yoshlarga oid davlat siyosati” ning qabul qilinganligi, unda asosiy masalardan biri sifatida yoshlarning ta'lim olishiga alohida o'rin ajratilganligi, yoshlar ma'naviy olamini boyitish maqsadida “Kitobxonlik madaniyatini oshirish” to'g'risidagi qaror[\[2\]](#)ning qabul qilinishi hamda qaror ijrosi sifatida respublika miqyosida kitobxonlar bellashuvining o'tkazilishi, g'oliblarga qimmatbaho sovg'alarning taqdim etilishi ham fikrimizni dalillaydi.

Demak, yuqori sinf o'quvchilarini jaholatga qarshi ma'rifat ruhida tarbiyalashda ularning ma'naviy dunyoqarashini yuksaltirish muhim ahamiyat kasb etar ekan. Hozirgi zamonaviy ta'lim - tarbiya tizimi oldiga o'quvchi yoshlarni ma'nan etuk, jismonan sog'lom va intellektual salohiyatli qilib tarbiyalash vazifasi turadi. SHuning uchun ham bugungi kundagi asosiy masalalardan biri sifatida yuqori sinf o'quvchilarini ma'naviy etuk, intellektual salohiyatli, ya'ni keng dunyoqarashli qilib shakllantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb muammolaridan biriga aylanib bormoqda.

Yuqori sinf o'quvchilarining ma'naviyatini yuksaltirayotgan ayni bir paytda insoniyat hayotiga katta xavf tug'dirayotgan xalqaro terrorism, noro'zg'orlik, odam savdosi kabi ofatlarning mavjudligini hech qachon esdan chiqarmasligimiz lozim. Yuqorida nomlari zikir

etilgan ofatlar bugungi kun o'smirlariga o'z ta'sirini o'tkazishda ijtimoiy tarmoqlarning o'rni ham beqiyosdir. SHunday ekan yuqori sinf o'quvchilarini jaholatga qarshi ma'rifat ruhida tarbiyalashda yoshlarni yot g'oya ta'sirlaridan asrash hozirda o'z echimini kutayotgan muammodir.

Bu borada mazkur soha bilan shug'ullanayotgan olimlarimiz ham yoshlar ma'naviy immunitetini mustahkam tarkib toptirishga o'z izlanishlarida e'tibor bermoqdalar. SHu jumladan bizning izlanishlarimiz va kuzatishlarimiz natijalari ham o'quvchilar ma'naviy immunitetni yuksaltirishda intellektuallashtirilgan o'qitish vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiq ekanligini ko'rsatmoqda.[3]

Ma'rifat inson ma'naviyatining cho'qqisi bo'lsa, jaholat uning aksi inson zotining zavoli, kushandasidir. "Men o'zimdagi barcha yaxshi fazilatlar uchun kitobdan minatdorman" degan edi XX asr boshlarida yashab o'tgan ukug'lardan biri. Kitob – insoniyat ijodiyotining chinakam hayratlanarli va e'tiborga loyiq belgisi, insoniyat yaratmishlari ichra takrorlanmas mo'jizadir. Insoniyat tomonidan yaratilgan turfa narsa-buyumlarning, tafakkurda qayta-qayta o'ylab ko'rilgan fikrlarning va u erishgan jamiki yuksakliklarning, hattoki, insoniyat olamining ma'naviy yetukligi-yu tanazzuli ham, tabiat bergan ne'matlardan bahramandligi-yu isrofgarchiligi ham – barcha-barchasi xuddi sehrli sandiqday kitoblar sahifasida saqlanib qolgan.

Yuqori sinf o'quvchilarida jaholatga qarshi ma'rifat tuyg'ularini shakllantirishda biz buyuk alloma va shiorlarimiz bizga qoldirgan meroslariga to'xtalsak, odamzod tomonidan yaratilgan misli ko'rilmagan ixtirolar bisyorligiga; ulug' yaratmish o'zining yaratish, yashnatish, bunyod etish va asosiysi, yuksak tafakkur imkoniyatlarini faqat va faqat insongagina tuhfa etganligiga amin bo'lamiz. Qalamning yaratilishi, kosmik kemalarning yasalishi va osmon tog'iga qadam qo'yilishi (*Inson qadam qo'ydi samo tog'iga (G.G'ulom)*), hisoblash texnikalari, kompyuter texnologiyalari, atom energiyasi (*Atomni bunyod etib hayron o'zing, hayron o'zing (E.Vohidov)*), eh he, bur ro'yxatni uzoq davom ettirish mumkin. To'g'ri, mazkur mo'jizalarning birortasini inkor etib bo'lmaydi, aksincha, bularning hamma-hammasi inson oily tafakkurining mahsuli ekanligiga hayrat ko'zlari bilan qayta-qayta nazar tashlaymiz va tan beramiz. Ammo inson qo'li, tafakkuri, aql-u zakovati bilan bunyod etilgan jamiki ixtirolar, kashfiyotlar ichida ehg yuksagi, oily maqomga ega bo'lgani, insoniyat hayotida yo'lchi yulduz, so'nmas mayoq, yaxshi-yomon kunlarida hamdam bo'ladigani, mo'jizalar mo'jizasi kitobdir.[4]

Odamzod yaratgan bu mo'jiza dunyo bilimlarini, xalqlar tarixi va jahon aqliy kamolotining butun borlig'ini o'zida jamlaganki, u barcha makon va zamonlarda ham insoniyat ma'naviyatini tozalash, aqliy salohiyatini yuksaltirish, ijtimoiy turmushda to'g'ri va oqilona yashash sirlarini o'rgatuvchi manbadir. Zero, kitob–ustoz, kitob–yo'l boshchi, kitob–sirdosh, hamdam. U dunyoda tabiat va inson, tafakkur va odamzod, jamiyat va fuqaro, sabab va oqibat muvozanatini me'yorga solib turuvchi eng qudratli quroldir.

Yuqori sinf o'quvchilarini jaholatga qarshi ma'rifat ruhida tarbiyalashda kitobdan foydalanib shakllantirishda bir qator bilimlarni egallashdan iborat deb qarash mumkin. Balki kitoblardan olingan bilimlarda dunyo voqealari, axborot madaniyati, olinadigan axborotning g'oyaviy-siyosiy darajasi, materiallarning xilma-xilligi va mazmuni, tuzilishini o'z ongida idrok etishi yuqori sinf o'quvchilarida jaholatga qarshi ma'rifatli qilib shakllanishining asosini tashkil etadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkin ushbu maqola yuqori sinf o'quvchilarini jaholatga qarshi ma'rifat ruhida tarbiyalashda kitoblardan foydalanish orqali o'quvchilarda atrof

muhitga e'tiboriligini, jamiyatga befarqmasligiga, mustaqil fikrlashga, ma'naviy qashshoqlikdan asrashni, intellektual salohiyatli, uzoqni ko'ra oladigan shaxs qilib tarbiyalashga, barkamol avlodni shakllantirishda xizmat qiladi.

Shu sababli yuqori sinf o'quvchilarini jahodatga qarshi ma'rifat ruhida tarbiyalashda kitoblardan foydalanishni maqsadga muvofiq deb hisobladik: Yuqori sinf o'quvchilarida jaholatga qarshi kurashish tuyg'usini shakllantirishda telekommunikatsion vositalari imkoniyatlaridan foydalanish; shoirlar, yozuvchilar va aktyorlar tomonidan kelajak avlodlarga qoldirgan nodir asarlarini jaholatga qarshi ma'rifat borasida kitoblar yaratib o'quvchilar e'tiboriga havola etish; xalqimiz qahramonlarining Vatan tuyg'usi haqidagi kitoblardan foydalanish; yurtimizning tinchligi, xalq farovonligi hamda yurt obodligi haqidagi faoliyatga tegishli ma'lumotlarni yuqori sinf o'quvchilarining ongi va qalbida shakllantirish orqali ularda o'zbek xalqining irodasi, qalbi pokligi, orzu – umidlari bo'lgan mard va jasurlik, jasoratlik va qahramonliklarni yuqori sinf o'quvchilarida shakllantirishga erishamiz. Shu sababli yuqoridagi jihatlarni, ya'ni o'quvchilar ongida shakllantiriladigan ma'naviy sifatlarni tarkib toptirish metod va texnologiyalardan uzluksiz ta'lim tizimining boshqa tarkibiy qismlarida o'quvchi – talabalarning ma'naviyatini yuksaltirishda bemalol foydalanish mumkin va shubhasiz ular ijobiy pedagogik samaralarni beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017.-488 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolasi va kitobxonlikmadaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora - tadbirlar dasturi to'g'risida"gi qarori. – 2017-yil, 13 sentyabr.
3. Isaqulov, M. (2020). Yuqori sinf o'quvchilari tarbiyasida virtual stentlarning o'rni. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(50). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6069
4. Isaqulov, M. (2020). Formation Of High Spiritual Qualities In Youth. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(98). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/8012

БОЛА ТАРБИЯСИДА ДОНОЛАР ЎГИТИ ВА ҲИКМАТЛАРИДАН ФЙДАЛАНИШ

Абдужаббор Усмонов-ЖДПИ доценти

Инсон камолоти кўп жиҳатдан ёшликда тарбия олганга боғлиқ бўлади. Бу хусусда, маълумки ота-онанинг роли бениҳоятда каттадир. Болалардаги ҳамма ижобий ва салбий хислатлар асосан оилада шакллана бошлайди. Инсон тарбияси ниҳоятда мураккабдир. Бу жараён бола туғилганидан бошланиб, ҳаётининг охирига қадар давом этади. Ҳар бир ота-она эътиқоди, қарашларига боғлиқ ҳолда ўзини рисоладагидек тарбия кўрган киши ҳисоблайди. Афсуски, кўпинча ота-оналарнинг билим ва тарбия даражаси билан илмий асосланган билим ва тарбияси даражаси ўртасида тафовутлар кузатилади. Бу ҳол, шубҳасиз, бола тарбиясига салбий таъсир кўрсатади. Шундай экан фарзандларнинг хуш хулқ, тарбияли бўлиб ўсиши кўп жиҳатдан ота-оналарга боғлиқ.

Ота-она учун фарзанддан ширин ва азиз неъмат йўқ, фарзанд учун эса ота-онадан яқин, қадрдон ва ғамхўр киши йўқ.

Шундай экан жондан-да азиз фарзандларимизни нафақат мактабга ва ҳатто ҳаётга ҳам тайёрлашдек вазифа, масъулият ва бурчни адо этиш осон эмас. Бунинг учун ҳар бир ота-она оилавий муҳит ва тарбиянинг жуда „қалтисъ томонларига катта эътибор билан қармоғи лозим. Яъни, оилавий тарбия жараёнида ҳар бир ота-она ўзини ҳам тарбиялаб бориши ва ўз ҳатти-ҳаракатлари билан ибрат бўлиб таъсир ўтказиши билангина боласининг нафақат мактабда муваффақиятли ўқиши, ҳатто жамиятимиз учун муносиб киши бўлиб етишишига имконият яратилади.

Бола тарбиясида буюк аждодларимиз, хусусан шарқ алломалари Ибн Сино, Фаробий, Берунийларнинг ўғитларидан фойдаланишнинг аҳамияти катта. Мақола ҳажми чекланганлигидан келиб чиқиб, қуйида Ибн Синонинг одоб ҳақидаги қарашларини келтирамиз.

Бола тарбияси ҳақида Ибн Сино қандай фикрда бўлганлигини таърифловчи мана шундай ривоят юради. Кунларнинг бирида чақалоғини кўтариб эр-хотин Ибн Сино ҳузурига кириб келиб, Буюк Ҳаким, фарзандимизни қандай тарбия қилиш тўғрисида маслаҳат берсангиз, деб илтижо этишибди. Шунда Ибн Сино:

-Фарзандингиз неча ойлик бўлди- деб сўрабди?

-Олти ойлик, - деб жавоб беришибди ота-она.

-Афсус, афсус, олти ой кечикибсизлар,- дея бош чайқабди Ибн Сино.

Бу ҳикоятда ҳақиқат бор. Зеро, Ибн Сино асарларида болани ҳали она қорнидалигидаёқ тарбия қилиш керак деган гапни учратамиз. ”Бола олти ёшга киргандаёқ уни тарбиячи ва муаллимга топширмақ лозим. Таълим ишлари оҳиста бориши керак: болани дарров китобга боғлаб қўймаслик лозим”, дейди у. Шундан сўнг Ибн Сино болалар билан ўтказиладиган машқларнинг меъёри улар кучи етадиган даражада бўлмоғи керак, деб уқтиради.

Ибн Сино бундан минг йил муқаддам бола тарбияси, таълими коллектив тарзида бўлиши керак, деб уқтирган, шуни тарғиб этган. Фақат мана шундай коллектив тарбиягина ёшларни бир-бирига яқинлаштиради, дўст қилади, уларнинг феъл-атворини шакллантиради, деган фикрни олға суради.

Боланинг атворини такомиллаштиришга муттасил эътибор бериш, тарбиясини маълум йўналишда олиб бориш, истаги ва интилаётган нарсаси муҳайё бўлиши, унинг ҳузурида хушламайдиган ҳеч нарсага йўл қўйиш мумкин эмаслигини доимо эслатади Ибн Сино. Шу тарздаги тарбиядан иккиёқлама мақсад кўзланади, аввало бола қалби ёшлигидан фақат эзгу, шарофатли ишлар, нарсалар таъсирида ривожлансин. Иккинчидан, мана шу руҳий тараққиёт жараёни унинг жисмоний ривожига ижобий таъсир кўрсатсин. Агар у ғзаб туғёнини кўрса - қалби ҳаяжонланади, ғусса уни хафагазак қилиб қўяди, ялқовлик ҳаётини кучини қирқади, феълени бўшатиб- ланж табиатли қилади. Демак, боланинг маънавий ҳамда жисмоний ҳолати унинг тарбиясига боғлиқдир.

Ибн Сино жисмоний машқларнинг ҳикмати уларнинг мушак ва асабни мустаҳкамлашида эканини кўп қарра таъкидлайди. ”Жисмоний машқлар турлича бўлади- деб ёзади, озроқ ёки кўпроқ, шиддатли ёки нозик, тезкор ёки оҳиста, тез ва кескин ҳаракатларда омухталанган эпчиллик машқлари ташкил топган бўлади. Шунингдек, ўртача, мўтадил даражадаги ҳаракатлар ҳам бўлади”.

Олим ҳаракат турларининг ҳар бирига атрофлича таъриф беради. Ибн Сино болаларнинг соғлом ўсишини улар тарбиясининг пойдевори, маънавий-ахлоқий хислатларнинг камол топишини ва энг асосий масала деб ҳисоблайди ва бу борада қимматли мулоҳазаларини айтади.

Ибн Сино одоб ахлоқ ҳақидаги рисоласида олийжаноблик, бокиралик, жасорат, донолик ва адолатпарварликдан иборат эканини айтар экан, бу фазилатлар, маънавий-руҳий баркамол одамларнинг хислати эканини, жамият учун шундай одамлар зарурлигини такидлайди. Ёш авлоднинг жамият учун муносиб авлод бўлиб етишуви учун қайғуриш Ибн Сино каби улуғ инсонларнинг кўп қиррали фазилатларидан биридир.

Шунингдек, Ибн Синонинг "Тадбири манзил" рисоласи "Тиб қонунлари"даги қатор боблар болаларнинг жисмоний тарбиясига бағишланган. "Китоб аш-Шифо " номли фалсафий китобида болалар тарбиясига оид қатор тавсияномалар баён этилади.

Ибн Синонинг педагогик қарашларига табиий илмий метод асос қилиб олинган .Олим ўз асарларида ёшларнинг таълим ва тарбиясига жуда катта эътибор беради.

Шогирд билан муаллим орасидаги хилма-хил ва мураккаб муносабатлар ҳақида тўхталгандан сўнг, Ибн Сино ўқитувчи мард, ҳалол, бола тарбияси усулларини, ахлоқ қоидаларини яхши биладиган, дилдор одам бўлиши керак деб таъкидлайди.

Муаллим ўз талабаси табиатини беш қўлидай билиши, унинг ақлий қобилиятларини тўла тушунмоғи керак, таълим асносида у ўз ишида ҳар хил шакл ва қоидалардан фойдаланмоғи лозим, деб таъкидлайди аллома.

Бола ўз умрининг илк паллаларида теварак атрофдаги дастлабки таассурот ва билимларни, бошқа инсонлар билан муносабат юритиш тарзини ёлғиз оила воситасидагина ўзлаштиради, шу маънода бола тарбиясининг пойдевори айнан оилада қурилади.

Унинг гранитдек мустаҳкам бўлиши асосан оиладаги тарбияга боғлиқ десак хато қилмаган бўламиз. Халқимизнинг " Қўндокда теккан ўлганда қолади" дегани ҳам айнан шунини назарда тутаяди.

Ҳар бир бола ўз умрининг илк паллаларида теварак-атрофдаги ранг-баранг олам хусусидаги дастлабки таассурот ва билимларни, бошқа инсонлар билан муносабат юритиш тарзини ёлғиз оила воситасидагина ўзлаштиради. Шундай экан бола ахлоқий қиёфасининг пойдевори айнан оилада қурилади десак хато кетмаган бўламиз. Ахлоқий тарбия кенг ижтимоий характер (тавсифлар)га эга эканлигини эътироф этган ҳолда мавзу мазмунидан келиб чиқиб, айнан унинг оиладаги бола тарбиясидаги жиҳатларига қисқа тўхталамиз: болани: хушмуомила бўлишга ўргатиш (раҳмат, арзимаиди, марҳамат...); нохуш ҳолатларда "йўқ" дейишни билсин; тоза, саранжон – саришталикка риоя қилсин; бошқаларни ҳирмат қилсин; "Нима учун" деган саволига қоймаслик, буюмларини тартибга келтириш; ўзгаларни эшита билиш; кечирим сўраш; тўғри овқатланиш; биров билан бўлишиш истаги (мурувват ҳисси) ва бошқа фазилатлар.

Юқорида айтилганлар бола тарбиясида муҳим рўл ўйнайди, гарчи буни кўпчилик ота- оналар билса-да, афсуски уларнинг бошқа – бошқа йўл тутиши ва турлича воситаларни қўллашида яққол кўзга ташланади. Бундай ота оналар бола тарбиясида ўзларининг давр талабларидан орқада қолиб кетаётганликларини сезмайдилар. Ана шу тажрибаларни умумлаштирилса, ҳамма ота оналарни ҳам ўз болаларининг ички дунёсини яхши биладилар деб бўлмаслиги аён бўлади. Буни уларнинг ўз фарзандининг қайси эҳтиёжини қаноатлантириши, қайси бирини вақтинча чегаралаши ёки

бутунлай тақиқлашини яхши билмасликлари билан асослаш мумкин. Бундай ота оналарга буюк аждодларимизнинг донолар ҳикматларидан амалда фойдалинишларини тавсия этиш мумкин. Қуйида ана шу ҳикматлардан баъзиларини келтирамиз.

Донолар ҳикматлари

“Болага дўқ қилма, ёмон бўлма, қўпол, уйқу қочар, қўрқар, ахир бўлар баттол.”

Ибн Сино

“Тарбияту саъй қилур боғбон , тоза бўлур, мева берур бўстон.

Ҳайдар Хоразмий

“Тадриж ила тифл ўлур хирадманд , сокинлик ила қақмиш бўлур қанд .”

Алишер Навоий

“Болани ёшдан асра, ниҳолни бошдан асра! “

“Ерка тутса онаси, талтаяди боласи.”

“ Бола азиз , одоби ундан азиз .”

“Катта карвон қай йўлдан ўтса, кичик нкарвон ҳам шу йўлдан юради.”

“ ота донги билан ўғил ўтади, она донги билан - қиз “

Ўзбек халқ мақол ва маталлари.

Оилавий интизом техникаси ташқи жиҳатдан на зўравонлик, на қохру г, азаб, на илотижо ва на илтимос тарзини олмаслиги керак , аксинча, у осойишта, жиддий ва ишчан фармойиш шаклида намоён бўлмоги лозим. На ўзингизда ва на болаларингизда коллективнинг ваколатга эга бўлган катта ёшдаги аъзоларидан бири сифатида сизнинг айни шу йўсинда фармойиш бера олишингиз хусусида шак – шубҳа туғилмаслиги даркор

А.С. Макаренко

Инсон умрининг илк фаслларида унинг табиатига сингишиб кетган нарсаларгина пойдор ва мустаҳкам бўлади.

Я.Коменский

Биласизми фарзандимизни бахтсиз қилишининг энг осон йўли нимадан иборат – бу ҳеч қачон ва ҳеч нарсадан раъйини қайтармасликка ўргатишидир.

Ж.Ж.Руссо

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, болани ахлоқий тарбиялашда донолар ҳикматларидан фойдаланиш, оилада ҳамиша шоду- хуррамлик хайрихоҳлик, мунислик, каттага ҳурмат, кичикка иззат кайфияти ҳокимлигини вужудага келтиради. Шу тақдирдагина боланинг мурғак кўнглида тирикликдан мамнуният, ҳаётга инсонларга яхшилик кўзи билан қараш хислатларининг дастлабки куртаклари ниш уриб, кейинчалик барқ уриб барг ёзади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Шарқ тафаккури хазинасидан. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1986-йил.
2. Инсон одоби билан.Фан ва турмуш, №9, 1981 йил.
3. Шарқ алломалари тарбия хусусида.”Фан ва турмуш”. №11, 1984йил.

OILADA FARZAND TARBIYASIGA E'TIBOR-YUKSAK VAZIFALAR TALQINIDA

Raxmonov Azamat Ruzvonovich TVChDPI

“Umumiy pedagogika kafedراسi katta o'qituvchisi

Ma'lumki Respublikamizda oila hususida qayg'urish va uni qadriyatlarini asrab avaylashdek vazifalar ulkan maqsadlardan biridir. Shunday ekan tarixiy hayotimizda oilani qanchalik nozik talab tamoillar asosida barpo etish, unda farzandni sog'lom dunyoga kelishini ta'minlash uchun bilimlarni egallash zaruriyati asoslanadi. O'z o'rnida tarbiya hususida Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning quyidagi: **"Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan"** degan fikrlarini qayd etish joizdir. Farzand dunyoga keldi demak uning ulg'ayishiga avvalo oilada muhit yaratish, ya'ni sog'lom barqaror muhitni yaratish kerak. Ayni sog'lom muhit bola uchun oilada tinch va osuda hayotni ta'minlab beradi. Agarda aksincha bo'lsachi, afsuski bola hayoti fojiaga aylanadi. Ya'ni nosog'lom muhitda tarbiyalanayotgan boladan azaldan "ma'naviy kasal" insonlar shakllangan. Bugungi hayotimiz uchun g'oyat tahlikali, hamda iqtisodiy, hamda ma'naviy inqirozlarni kuchayib borayotgani, yoshlar ongini yolg'on va soxta axborotlar xurujlari daxl qilayotgani, ularning nozik qalbiga din niqobi ostidagi zararli ta'sirlarlarni ortib borayotgani bir tomondan xatarli zamonda barchamizni uyg'oqlikka, xushyorlikka chorlashi zarur. Ommaviy internet saytlaridagi diniy ekstremizm, terrorizm, ahloqsizlikni targ'ib qilayotgan "Odnoklassniki" sayti o'zini yovuz g'oyalarini yoshlar ongiga oson singdirmoqda. Agarda hozirda mazkur saytga murojaat qilayotganlar soninni tekshirilgan ma'lumotlarni taxlil qilsak u bugungi kunda Jaxon bo'yicha 1,5 milliard kishini tashkil etmoqda. Shundan saytga a'zo bo'lganlar 205 million nafarni tashkil etsa, ularning sakkiz millioni O'zbekistonlik yurdoshlarimiz hisoblanib, aksariyati yoshlarimizdir. Ular orasida ayrim saytlar yolg'on va'dalar bilan yoshlarni tuzoqqa ilintirishga zo'r berayotganligi xam turmushimizda uchrayotgan yaqqol xaqiqat. Ammo unutmasligimiz kerak, oilada odob-axloq va ta'lim-tarbiyaga e'tibor azal-azaldan an'ana sifatida singib ketgan burchlarimizdandir. Uluug' xalqimiz tomonidan bu borada "Bir bolaga yetti qo'shni ota-ona" degan: ibratli maqol xam o'z hususiyatini yo'qotmagan. Maqoldan uqish mumkin farzand tarbiyasida, oilaparvarlik nechog'lik muhim ekanligi. Tarbiyadek: ulkan mas'uliyatli ishda mahalla ahli, ayniqsa keksalar ko'cha-kuyda nobop ish qilayotgan bola oldidan hech qachon beparvo o'tib ketmagan. Bolalarning odobli bo'lib ulg'ayishi uchun ota-ona bilan bir qatorda mahalla-kuy kishilari xam katta ibrat maktabdollaridir. Xalqimizda bejizga aytilmagan "Qush uyasida ko'rganini qiladi". Mazkur naqlda ifodalanayotgan tushuncha farzand tarbiyalayotgan ota-onalarni har bir harakatlari, yurish turishlari, muomalalari, boshqalar bilan o'zaro munosabatlari kabi olijanob fazilatlarini ibratli namoyon etilishi kerak. Chunki bola tabiatan nihoyatda taqlidchan va kuzatuvchan bo'ladi. Shuning uchun uning atrofdagilari o'z odatlari bilan ba'zan o'zlari sezmaganda holda ularga ta'sir qiladilar.

Oiladagi qo'pol munosabatlar, yolg'on gapirish, yoqimsiz xatti-harakatlar(bachkanalik) bola tarbiyasiga salbiy ta'sir qiladigan nosog'lom muhitni vujudga keltiradi. Farzand tarbiyasida ota-onaning muomalasi shuning uchun xam muhim o'rin tutadi. Psixologik tomondan o'rganadigan bo'lsak bolalar ota-onasidan qo'pol, dag'al so'zlar eshitib, kaltak yeb katta bo'lsa, bu uning tabiatiga salbiy ta'sir qiladi. Farzand tarbiyasi bu shunchaki tajriba, oddiy ko'rsatma yokim bilimlar jamlanmasi emas, balki o'z ichiga diniy-axloqiy bilimlarni egallash, tibbiyot, etika, psixologiya, pedagogika kabi sohalariga oid bilimlarni qamrab oladigan murakkab jarayon. Bugungi kunda oilaviy tarbiyaning qiyinlashuvi shundaki:

Birinchidan, jamiyat taraqqiy etib borgani sari har tomonlama yetuk insonni shakllantirish talablari ortib borayotganligi. Bu esa oilada bolaga estetik, jinsiy tarbiya, axloqiy tarbiya berish sifati va ko'lamini oshirish talabini qo'yadi. Ta'lim-tarbiya, odob-axloq asosan bolalikdan berilgani ma'qul. Rasululloh(s.a.v.): “Birontangiz o'z farzandlaringizni tartib-intizomga o'rgatsangiz, bu har kuni sadaqa bergandan yaxshiroqdir”, deya marhamat qilganlar. Bolalarni intizomga o'rgatish oila mustahkamligiga asos bo'ladi.

Ikkinchidan farzand tarbiyasi jarayonida ko'proq bolalar xuquqlarining kamsitilmasligi talab etiladi. Oilaviy tarbiya ijtimoiy tarbiyaga nisbatan bolalarning ruhiy olamiga, hissiyoti va tuyg'ulariga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Farzand tarbiyasini qachondan boshlamoq kerak? - xo'sh, degan savol ko'pchilikni o'ylantiradi. Ko'pchilik olimlar unga turlicha javob berib kelganlar, xususan bobokalonimiz Ibn Sino so'zida “bolaning tarbiyasi uning tug'ilishidan avvalroq, ona qornidan boshlaboq shug'ullanish lozim” deya, javob bergan. Yana shu so'zga qo'shimcha qilib taniqli pedagog A.S.Makarenko besh yoshgacha bo'lgan tarbiya bolaning shaxsiyati shakllanishida o'ta muhim ahamiyatga ega ekanini qayd etib o'tgan. Bu haqda u shunday deb yozgan: “Tarbiyaning bosh asosi besh yoshda nihoyasiga yetadi, demak, siz besh yoshgacha nima qilgan bo'lsangiz, bu tarbiyaviy jarayonning 90 foizini tashkil etadi, keyingi tarbiya esa qayta tarbiyalash negizida davom etadi”. Mana shu jarayonda bola tarbiyasiga o'ta e'tiborli bo'lish lozim. Yoshlarning qalbi va ongida sog'lom hayot tarzi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat-ehtirom tuyg'usini shakllantirishda, har jihatdan barkamol etib tarbiyalashda buyuk mutafakkir ajdodlarimiz merosi katta ahamiyat kasb etib kelgan. Ammo, hayotning asl mazmun-mohiyatini anglab yetishga o'z umri va salohiyatini bag'ishlagan allomalarimizning asarlarida sog'lom avlod tarbiyasi bilan bog'liq masalalar alohida o'rin olgan. Ayniqsa sharq allomalari o'z asarlarida farzandlarga tarbiya va ta'lim berish, uni ma'rifat va madaniyatga yetaklash muammolariga e'tibor berganlar. Buyuk mutafakkirlar farzand tarbiyasi, go'zal axloqning inson kamolotiga sabab bo'luvchi yuksak fazilat ekanini ta'kidlaganlar. Jumladan, Imom Buxoriyning “al-Adab al-mufrad hadislar to'plami, Abuu Iso Muxammad at-Termiziy “Sunnani termiziy”, hadislarida farzandlarga yuksak insoniy fazilatlarini kamol toptirish tarannum etilgan.

Yurtimiz ulamolari o'z asarlarida farzandining chiroyli odobidan umid qilgan ota-ona, uni muntazam ravishda husni xulq asosi bo'lgan muomala odobining quyidagi qirralari bilan tanishtirib borishi muhim ekanini alohida ta'kidlaganlar:

- farzandingiz odamlar bilan muomalada shirinso'z, muloyim, bosiq va kamtar bo'lishiga e'tibor qarating;

- odamlar xursandchiligini baham ko'rish, g'am-anduhidan qayg'urish, mol-mulkiga xiyonat qilmaslik, yaxshilikka chorlab, yomonlikdan qaytarish husni xulq egalariga xos fazilatlarandir. Shuning uchun farzandingizga ana shu xislatlarni bolalikdan singdirish payida bo'ling;

- farzandingizga o'zgalalar bilan muomala chog'ida boshqalarni g'iybat qilish, o'zgalarni mensimaslik, obro'si, boyligi yoki mansabiga qarab munosabat ko'rsatish ham odobsizlik ekanini uqtirib boring;

- yoshi ulug' kishilar, ustozlar bilan muomalada ularning ko'ziga tik boqmay, gaplarini jim tinglash, savollarigagina javob qaytarish, buyruqlarini sidqidildan bajarish ham bolalar qalbiga jo qilishga e'tibor bering.

Uchinchidan ta'kidlash joyiz ota-bobolarmiz azaldan o'g'il-qizlarning go'zal xulqli, odobli bo'lishiga katta ahamiyat berganlar. Binobarin, islom dinida xam ahloq-imon yuksak qatorga qo'yiladi.

Farzand tarbiya hosil qilganda odatda o'g'il bolalar tarbiyasi bilan ko'proq ota, qiz bola tarbiyasi bilan esa ona shug'ullanadi. Albatta bunda farzandning saviyasini inobatga olish muhim. Bolani biror-bir yutuqqa erishishida, natijani ko'rishga shoshmaslik kerak. Masalan ikki yoshgacha faqat shirin so'z bilan, erkalash orqali tarbiya qilinadi. Besh yoshgacha atrofni o'rganadi, asosiy ma'lumotni shu yosh oralig'ida egallaydi. Mazkur davrda ko'proq amaliy jihatdan namuna bo'lishga urinishimiz, sog'lom oilaviy muhitni yaratishimiz zarur bo'ladi. Oilada otaning bolalariga loqayd bo'lishi oxiri xunuk oqibatlariga sabab bo'ladi. Loqaydlik yomon illat hisoblanib, odatda tarbiyaning buzilishiga katta yo'l ochadi. Ota sustkashlik qilib, burchini ado etmagani va manfaatli ilm hamda yaxshi amalni o'rgatmagani oqibatida o'z farzandidan zarur ijobiy hislatlarni shakllantira ololmagan. Farzand otasining yaxshi tarbiyasidan mahrum bo'lib o'sadi. Keyingi davr esa bir oz talabchanlik va intizomni talab etadi. Bolalik chog'ida farzandning qalbi o'ta yumshoq va ta'sirga beriluvchan bo'ladi. Shu boisdan diniy ta'limotlarda bolalarni mehr bilan erkalash, farzandning bolalik davrini xursand o'tkazishga alohida e'tibor qaratiladi. Ayniqsa, qiz bolaning ko'ngli nozik bo'lishini hisobga olib, ularga alohida mehr ko'rsatishga chaqiriladi. Diniy ta'limotlarda ota-ona o'z farzandlariga ta'lim-tarbiya berishi xam dolzarb vazifalar sifatida qaraladi. Bu haqda Muhammad (s.a.v): "Farzandlaringizga ta'lim bering, chunki ular sizniki bo'lmagan vaqt uchun tug'ilganlar", deb har bir ota-onani bolaning o'z zamonasida ilm-fanga, ta'limiga befarq qaramaslikka chaqirganlar.

Azaldan tarbiyada eng muhim vosita bu mehr va shirinso'zlik hisoblanib kelingan. Bunda ikki vosita bir bo'lib, bolani shakllantiradi. Shu jumladan, ta'limni ham g'azab va jazolash bilan amalga oshirmagan ma'qul. Zo'r lab berilgan ta'lim esa bolaning xotirasidan tezda o'chib ketadi. Oqibatda uning shu sohaga nisbatan qiziqishi so'nishiga olib kelishi mumkin. Bundan ko'rinib turibdiki, ta'limning avvali yaxshi tarbiyadan boshlanishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev "Oliy majlisga murojatnomasi hamda O'zbekiston yoshlar forumida so'zlagan nutqidan ixtiboslar" Toshkent-2021y
2. Abduraf Fitrat. "Oila yoki uni boshqarish tartiblari" T-. Ma'naviyat. 2000 y
3. Munavvarov A. Oila pedagogikasi. T.: O'qituvchi, 1994 y.
4. Hasasanboeva O. va boshqalar. Oila pedagogikasi. - T.: Aloqachi. 2007 y.

YUQORI SINIF O'QUVCHILARI FAOLIYATIDA SOG'LOM TURMUSH TARZI MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

JDPI katta o'qituvchilari-**Isoqulov M.R.**,
JDPI 2-kurs talabasi-**Raxmatova Hilola**

Insoniyatning azaliy orzularidan biri sog'lom bo'lib, uzoq umr ko'rishdir. Tana sog'lig'iga erishish uchun ham ota – bobolarimiz uning chora tadbirlarini ishlab chiqishga doimiy ravishda harakat qilib yashagan. O'zlari yashayotgan hududni doimiy ravishda toza tutgan. Bu madaniyat darajasiga ko'tarilganligini qayd etish joiz.

Umumiy o'rta ta'lim yuqori sinf o'quvchilari “Salomatlik darsi”, ”Odam anatomiyasi”, “Ekologiya”, “Tarbiya”, “Tarix”, “Ona tili va adabiyot”, “Jismoniy tarbiya” kabi fanlarini o'qitish jarayonida o'quvchilar ongiga va qalbiga milliy – ma'naviy qadriyatlarni singdirish orqali ularni milliy-ma'naviy qadriyatlarining bir bo'lagi bo'lgan sog'lom turmush tarzini shakllantirish zaruriyati bor. Buni amalga oshirish uchun avvalombor, biz o'zimiz sog'lom turmush tarziga oid bilimlarga ega bo'lmog'imiz kerak. Bu esa biz tomondan yozilgan yuqori sinf o'quvchilari faoliyatida sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish texnologiyasi nomli maqolaning dolzarbligini ta'kidlaydi.

Yuqori sinf o'quvchilarida sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish uchun ta'lim-tarbiya jarayonlari muhim o'rin egallashini ilmiy va amaliy jihatdan asoslab berish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Jumladan yuqori sinf o'quvchilarini sog'lom bo'lib voyaga yetishida kun tartibi muxim ahamiyat kasb etadi. Chunki kun tartibi – bir kunlik barcha turdagi faoliyat va dam olishga ketadigan vaqtini taqsimlashdir. O'quvchilar oqilona kun tartibiga ko'niktirilishi kerak.

Bizga ma'lumki, to'g'ri tashkillashtirilgan kun tartibi bolalarda barqaror sifatli reflekslarning hosil bo'lishiga olib keladi. To'g'ri tashkil qilingan kun tartibi bir maromdagi ko'tarinki kayfiyat, o'quv va ijodiy faoliyatga qiziqishni yuzaga keltiradi, o'quvchilarning normal rivojlanishiga yordam beradi. Kun tartibida faoliyatning turli shakllari mavjud bulib uning tarkibiga, toza havoda dam olish, sayr qilish, o'z vaqtida uxlash, vaqtida uyqudan turish, jismoniy mashqlarni bajarish, dars qilish, mexnat qilish kabilarni kiritish mumkin. Sog'lom turmush tarziga amal qilishda o'quvchilarning ish qobiliyati eng yuqori darajaga yetganda talabchanlikni kuchaytirish, ish qobiliyati pasayganda esa, otirib bosim ostida ishlaydigan vazifalarni bajartish mumkin emas. Shundan kelib chiqqan holda dars mazmunini zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari vositalari yordamida singdirish maqsadga muvofiqdir.

Bugungi kunda biz yuqori sinf o'quvchilarini sog'lom turmush tarziga odatlantirishimizda misol uchun “Tarbiya” darslarida tabiatga bo'lgan g'amxo'rlik tuyg'usini shakllantirish, ularda tevarak atrofini, ya'ni o'z dars stolini, sinf xonasini toza va ozoda tutishga o'rgatishimiz zarur. Shu bilan bir qatorda ularga bir birini hurmat qilishini, jamoada o'zini tutishini, o'zidan kattalarga hurmatda bo'lishi, o'zidan kichchiklarga izzatda bolishini o'rgatish umumiy o'rta ta'lim oldida turgan asosiy muammolardan biridir.

Bundan kelib chiqqan holda biz darsliklarda keltirilgan ma'lumotlardan foydalanib do'stona munosabatlar orqali sog'lom turmush tarzini shakllantirishni yuzaga keltirish uchun ota-bobolarimiz tomonidan kundalik hayotda tabiat bilan ular o'rtasidagi muloqat jarayonini ularning ko'z oldiga hayotiy misollar bilan keltirishimiz zarur. Darsliklarda tabiat manzaralari tushirilgan rasmlar asosida hikoyalar, ma'ruzalar o'qishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu

tabiat manzaralari tushurilgan rasmda bolaga ham salbiy va ham ijobiy ta'sir etadigan rasmlar aks yetgan bo'lishi kerak. Misol uchun rasmda tabiatga ziyon yetkazilayotgan holat tasvirlangan bo'lsa o'quvchiga bu rasmni salbiy va ijobiy tomonlarini tushuntirishda hayotiy misollardan foydalangan holda tushuntirilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Salomatlik darslarini tashkil qilish.

Darsning maqsadi – o'quvchilarni sog'lom bo'lish uchun nima qilish kerak degan savolga javob berishga o'rgatish.

Dars jarayonida maxsus tushunchalardan foydalanish orqali o'quvchilarning bu boradagi dunyoqarashini boyitadi, takomillashtiradi. Ular sog'lik uchun sog'lom turmush tarziga odatlanish muxim ahamiyatga ega ekanligini bilib oladi. Sog'liq uchun kerakli bo'lgan bilimlarni o'zlashtirib borish o'quvchilarning, har tomonlama tarbiya olishiga yordam beradi. Shu bilan bir tomondan, sog'lom turmush tarziga oid bilimlarni boyitishga xizmat qilib, tarbiya beradi, ma'naviy – axloqiy jihatdan kamol toptiradi.

Dars jihozi: tushunchalar guruhlashtirilgan jadval, tushunchalar mazmuni aks yettirilgan rasmlar, maketlar. Har bir o'quvchi uchun topshriq yozilgan kartchka.

Dars usuli: Ko'rgazmali, suhbat.

Darsning borishi. O'qituvchi: “Bugun biz siz bilan kun tartibini yana bir bora esga olamiz hamda ularni quyidagi jadvalga joylashtiramiz”, deydi. So'ng doska bo'r bilan to'rt bo'lakka bo'linadi:

1. Erta turish.
2. Jimsoniy mashqlarni bajarish.
3. To'g'ri tashkil qilingan faoliyat.
4. Dam olish.

Sinf bilan birgalikda har bir kun tartibiga to'xtalib, uning sog'lom turmush tarzi madaniyatiga ta'siri borasida fikrlar almashiniladi. Axborot va telekommunikasion vositalar yordamida sog'lom turmush tarziga oid materiallar berib boriladi.

“So'z top” o'yini. Bu metoddan dars va sinfdan tashqari tarbiyaviy jarayonlarda ham keng foydalanib sog'lom turmush tarzini shakllantirish mumkin. O'qituvchi qushlar, hayvonlar, meva, sabzavotlar, sport haqida bir so'z aytadi, o'quvchilar davom yetadilar. O'quvchi boshlagan so'z qaysi harf bilan tugasa, o'quvchi shu harfdan boshlangan so'zni aytishi kerak. Masalan: sport – trinajyor, raketka- atletika, tulki – ilon – ninachi – it – tipratikan – nor tuya – yalqov (panda) – ayiq – qarg'a – ari , ovqat- tandir kabob – bo'tqa – atala – asal – lalmi tarvuz – zilol suv va hokazo. Bu usul o'quvchilarni tezkorlik bilan fikr yuritib, javob berishga hamda xotirasini mustahkamlashga yordam beradi.

“Mozayka” – ya'ni mayda bo'laklardan yaxlit ko'rinishni hosil qilish. Bunga oila, maxalla, sport, raqs, qushlar, hayvonlar, daraxtlar, mevalar rasmlari bo'laklarga bo'linib, har bir guruhga alohida tarqatiladi. Guruh qatnashchilari bo'lakchalarni bir butun ko'rinishga keltiradilar. Guruh sardorlari chiqib, yaxlit holda keltirilgan rasmlarning sog'lom turmush tarzini shakllantirishga a'loqalarini hamda ular to'g'risida so'zlab beradi.

“To'xtab o'qish” usuli. O'quvchilarni sog'lom turmush tarzi aks ettirilgan matn bilan tanishtirish jarayonida bir necha marotaba to'xtab o'quvchilarga savollar bilan murojat qiladi. Savollar aynan o'quvchilar diqqatini jamlashga qaratiladi. Har bir o'quvchi matndagi so'z, so'z birikmalari, gaplardagi mazmunga e'tibor qaratishi orqali inson hayotini go'zallashtirish, sog'lom turmush tarziga odatlantirish muammolari bo'yicha fikrlashga o'rgatiladi.

Yuqori sinf o'quvchilari orasida sog'lom turmush tarzini shakllantirishda tarbiya darslarida inson sog'lig'i va uning salomatligiga salbiy ta'sir etib kasalliklarni chaqiruvchi omillarga e'tibor qaratiladi.

Inson salomatligiga ijobiy ta'sir etuvchi omillar. Bular:

- yaxshi kayfiyat;
- yaxshi muxit;
- erkin va farovon hayot;
- toza havo;
- zilol, toza suv;
- obod maxalla;
- tinchlik;
- ijtimoiy hamkorlik;

- go'zal bog'lar va shunga o'xshash omillar. Uning aksi esa sog'lom turmush tarziga salbiy ta'sir etib uni izdan chiqaradi.

Yuqori sinf o'quvchilarining sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirishda quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi:

1. O'quvchilarni dars jarayonida ozodalikka o'rgatib boorish;
2. O'quvchilarga poklik, tozalik, obodlik kabi tushunchalarni singdirish;
3. Har bir tushunchani hayotiy va tushunarli misollar bilan tushuntirish.

Xulosa tarzida shuni ta'kidlash kerakki, yuqori sinf o'quvchilarinini sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirishda ma'naviy va amaliy odatlantirishga ahamiyat berish kutilgan samarani beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xasanbobaev Ж. ва бошқалар «Педагогика фанидан изоҳли луғат» Тошкент , 2009 йил.
2. ЎзМЭ. Т.: 2001, 2-том, 261-бет.
3. Isaqulov, M. (2020). Юқори синф ўқувчилари тарбиясида виртуал стендларнинг ўрни. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(50)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6069
4. Isaqulov, M. (2020). Formation Of High Spiritual Qualities In Youth. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(98)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/8012

КОМПЕТЕНТЛИК ТЎҒРИСИДА ИНСОННИНГ МЕХНАТ ФАОЛИЯТИ

ЖДПИ, п.ф.ф.д (PhD)-**Ф.А. Раҳматова**

Педагог-олимларнинг илмий-тадқиқот ишларида компетентликнинг педагогик нуқтаи назардан янада кенгроқ ва синчиклаб ўрганиш имкониятини берадиган турли жиҳатлари ва таркибий қисмлари ажратиб олинган ва ўрганиб чиқилган. Компетентликнинг ўзи бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларида умумий дунёқарашнинг кенглиги ва маданиятнинг юқорилиги, педагогика, психология, бошқарув назарияси ва таълимни бошқаришнинг илмий асослари бўйича касбий билимларининг мавжудлиги, ўз билимларини амалиётда ривожлантиришга қодирлик,

ижтимоий ва психологик-педагогик тадқиқотлар методларини билиш, педагогик ва бошқарув кўникмаларининг зарурий мажмуасига эга бўлишни назарда тутди. Бошқача қилиб айтганда, компетентлик касбий билим ва кўникмаларнинг мавжудлиги, шунингдек, уларни амалий фаолиятда қўллаш ва такомиллаштиришга қодирлик билан белгиланади.

Компетентликнинг шаклланганлиги тўғрисида инсон меҳнатининг натижасига қараб баҳо берилади. Ҳар бир хизматчининг компетентлик даражаси унинг бажараётган иши, ўз касбий фаолиятининг якуний натижасига қўйиладиган талабларга қай даражада жавоб беришига қараб белгиланади.

Компетентлик тўғрисида инсоннинг меҳнат фаолияти давомида қилган ҳаракатларининг миқдорига қараб эмас, балки касбий фаолиятининг натижасига қараб ҳам баҳо бериш тўғри бўлади. Худди шунингдек, эгаллаган касби бўйича саводхонлик даражасига қараб компетентликни белгилаб бўлмайди.

М.П.Чошанов компетентликни касбий тайёргарликнинг умуман янги сифати деб атайди ва унинг ўзига хос томонларини қуйидагича ёритади:

- компетентли мутахассиснинг билимларни эгалашда ҳаракатлари амалий тезкор ва ҳаракатчан, улар доимо янгиланиб туради;

- муаммо мазмунини тушунишнинг ўзигина етарли эмас, зеро, компетентлик мазмуний (билимлар) ва процессуал (кўникмалар) компонентларга эга. Уни амалий жиҳатдан мақбул усуллар билан ҳал эта билиш керак, яъни методларнинг мослашувчанлиги компетентликнинг зарурий таснифи ҳисобланади;

- компетентлик даражаларини ривожлантиришнинг мақбул ечимларни танлай билиш, қарорни асослаб бера олиш, нотўғри қарор қабул қилиш йўлларидадан воз кечиш, яъни танқидий фикрлай олишни тақозо этади [180].

Компетентлик тушунчаси билим, кўникма ва малакалар тушунчаларига нисбатан кенгрок, компетентлик уларни таълим натижаси сифатида ўз ичига олади (лекин бунда компетентлик билим, кўникма ва малакаларнинг оддий йиғиндиси эмас, бирмунча бошқачароқ мазмундаги тушунчадир). Компетентлик тушунчаси нафақат когнитив ва операцион-технологик, балки мотивацион, ахлоқий, ижтимоий таркибий қисмларни ҳам ўз ичига олади.

Таълим жараёнининг ҳам мазмунини, ҳам шаклларини замонавий таълим тамойилларига асосан бирдек ўзгартириш зарур. Бунда ўзгартирилган шакллар таълим олувчиларга муайян компетенциялар бўйича билим бермасдан, балки бутун таълим жараёни давомида улар асосида фаолият олиб боришларини таъминлаши керак. Яъни, таълим олувчи навбатдаги кўникмалар тўпламини шакллантириш йўли билан келгуси касбий фаолиятига тайёрланиши эмас, балки, компетенцияларни бир вақтнинг ўзида сингдириб бориши керак. Шунинг учун компетентлик ёндашув натижасида қуйидаги воситалар таъминланиши лозим:

- ўз-ўзини ривожлантириш манбаи сифатида таълим олишга ички мотивациянинг мавжуд бўлиши;

- яхлит фаолиятни эгаллаш шарти сифатида ўқув фаолияти жараёнида ўз-ўзини сафарбар этиш қобилияти;

- ҳар бир одамга ўзининг у ёки бу ўқув материални ўзлаштира олишдаражасини аниқлаш имкониятини берувчи ўз-ўзини дифференциациялаш (ўз даражасини аниқлай билиш) қобилияти;

- таълим олувчи томонидан шахсий аҳамиятга эга бўлган натижаларга эришиш;

- таълим жараёнининг субъектлари ўз касбий фаолиятларига оид кўникма ва малакаларни эгаллашларида ўзаро боғлиқликни таъминлаш.

Шу билан бирга, компетентликка йўналтирилган таълимнинг метод ва технологиялари маълум бир шароитларда шакллантирилган қобилиятларнинг бошқа бир шароитларга осон кўчиши ва мослашувчанлигини таъминлаши керак, яъни “ноадаптив фаоллик” хусусиятларини ҳосил қилиши лозим.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг тадқиқотчилик компетенцияси, тадқиқотчилик фаолиятида қобилиятни аниқлайдиган ва унинг асосий компонентларини билишни ўз ичига олган ва уларни амалга ошириш кўникмаси, таълимни модернизация қилиш шароитларида тадқиқотчилик компетенциясининг аҳамиятлилигини барқарор тан олишнинг интеграл тавсифи сифатида қараб чиқилди.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларида тадқиқотчилик компетенциялари компонентларининг шаклланганлигини қўйидаги кўрсаткичлар асосида белгиланди: тадқиқотчилик компетенциясининг касбий аҳамиятини англаш ва уни ўзлаштиришда лозим бўладиган талаблар ва тадқиқотчилик кўникма ва малакаларини қўллаш (мотивацион компонент); тадқиқотчилик фаолияти соҳасидаги билимлар ва уларни қўллаш (когнитив компонент); тадқиқотчилик фаолиятида ўз касбига оид топшириқларни бажаришда, тадқиқотчилик кўникмаларининг намоён бўлиши, мустақиллик ва муваффақиятлилик (технологик компонент). Ажратилган кўрсаткичлар асосида тадқиқотчилик компетенцияси компонентлари шаклланганлик даражалари (ностандарт фикрлаш, доимий изланиш, яратувчанлик) тавсифланди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Давлетшин М.Г. Қобилият ва унинг диагностикаси. –Тошкент.–Ўқитувчи. –1997. – 134 б.
2. Джураев Р.Ҳ. Таълимда интерфаол технологиялар. –Тошкент.– 2010. –87 б.
3. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари. Пед. фан. док. дис. автореф. – Тошкент, ТДПУ, 2007. – 47 б.
4. Н. Муслимов, М. Усмонбоева, Д. Сайфуров, А. Тўраев. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари Тошкент-2015. 119 б.

TALABALARDA EKOLOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH ZARURATI

TDPU kafedrası o'qituvchisi-**S.A.Akbarova**

Jamiyatning rivojlanib borishi bilan insonlarning atrof-muhitga bo'lgan ta'siri o'sib boradi. Inson tabiat bilan, ya'ni o'simliklar hamda hayvonot dunyosi hamda yer osti va yer usti boyliklari bilan o'zaro muloqotda bo'ladi. Ekologik muammolar kengayib, ularni hal etish dolzarb vazifa bo'lib qolgan hozirgi davrda bu muammolarni hal qilishda insoniyat uchun asosan ekologik ong va ekologik madaniyatning o'rni beqiyosdir. Tabiat va inson o'rtasidagi munosabat ma'lum bir qonunlar orqali boshqariladi, ularga rioya qilmaslik ertami

kechmi, albatta ekologik halokatga olib keladi. Bu muammo o'zining insoniyatga keltirayotgan va keltirishi mumkin bo'lgan fojiali oqibatlarini jihatidan yadro urushi halokatidan keyin ikkinchi o'rinda turadi.

Yurtimizda bu masalaga yuqori darajada e'tibor qaratilmoqda, Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 27 maydagi qarori bilan Ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi. Konsepsiyaning maqsadi yosh avlodda ekologik bilim, ong va madaniyatni shakllantirish, ekologiya sohasidagi ilm-fanni innovatsion texnologiyalarni jalb qilgan holda takomillashtirishdan iborat.[1]

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev atrof-muhitni asrash va chiqindilarni boshqarish tartibini takomillashtirish masalalari bo'yicha yig'ilishida, ma'lumki, Prezidentimiz farmoniga muvofiq, davlat o'rmon fondiga kirmaydigan daraxtlar va butalar qimmatbaho navlarining kesilishiga moratoriy joriy qilingan edi. Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar maydonini kengaytirish, Qizil kitobga kiritilgan hayvonlarni ovlaganlik uchun jazoni kuchaytirish bo'yicha takliflar bildirildi. Ma'lumki, Prezidentimiz farmoniga muvofiq, davlat o'rmon fondiga kirmaydigan daraxtlar va butalar qimmatbaho navlarining kesilishiga moratoriy joriy qilingan edi.[2]

Ekologiya borasida sharq mutafakkirlari ham o'z fikrlarini bildirib utishgan. Jumladan, O'rta asrlarda yashab ijod etgan Sharq allomalaridan Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino va boshqalar tabiat fanlarining rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Ular hali ekologiya fani dunyoga kelmagan davrda tabiat va undagi muvozanat, o'simliklar va hayvonot dunyosi, tabiatni e'zozlash haqida qimmatli fikrlar aytganlar.

Beruniy asarlarida o'simlik va hayvonlarning biologik xususiyatlari, ularning tarqalishi va xo'jalikdagi ahamiyati haqida ma'lumotlar topish mumkin. Beruniyning ilmiy qarashlari, asosan, „Saydana“, „Mineralogiya“, Qadimgi avlodlardan qolgan yodgorliklar“ kabi asarlarida uchraydi. Olim „Qadimgi avlodlardan qolgan yodgorliklar“ asarida Eronning turli tropik o'simliklari va hayvonlarining tashqi muhit bilan aloqasi, ularning xulq-atvori yil fasllarining almashinuvi bilan bog'liq ravishda o'zgarishini misollar bilan tushuntirgan.

Zahiriddin Muhammad Bobur (1483 — 1530) ning eng yirik asari Boburnoma dir. Unda shoirning ko'rgan-kechirganlari, borgan joylarining tabiati, boyligi, odamlari, urf-odatlarini, hayvonoti, o'simliklari va boshqalar tasvirlangan. Har bir kasb egasi bu kitobdan o'ziga keragicha ma'lumot topa oladi. Asar muhim atamalar va toponimik manbalarga boy. Unda yer, suv, havo, turli tabiiy hodisalarga tegishli xalq so'zlari ko'plab topiladi. „Boburnoma“ ni o'qigan va o'rgangan har bir kishi uni tabiat va geografiyani yaxshi bilgan o'lkashunos olim yozgan degan xulosaga keladi. Bobur o'lkani bilgan kishilarni hurmat qilgan, ularning qadriga yetgan va ular bilan hamisha maslahatlashgan. „Biron safarga chiqishdan oldin yer, suv bilur kishilarni chorlab, atrof va tomonlar surishtirilar edi“, deb yozadi muallif. Bobur har bir hududni ma'lum bir tartibda tasvirlaydi.

Biz atrof-muhitni muhofaza qilishimiz va ekologik kompetentlikni rivojlantirishimiz uchun bilimlarimizni oshirib borishimiz, avvalo ekologiya nima ekanligini anglab yetishimiz kerak.

Ekologiya (yun. — uy, turar joy va ...logiya) — organizmdan har xil darajada yuqori turadigan sistemalar; populyatsiyalar, biotsenozlar, biogeotsenozlar (ekosistemalar) va biosferaning tuzilishi, ularda kechadigan jarayonlarni o'rganadigan biol. fanlari majmui.

Ekologiyani organizmlar va ular bilan atrof muhit o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganadigan fan sifatida ham talqin qilinadi.

«Ekologiya» terminini 1866 yil nemis olimi E. Gekkel organizmlarning atrof muhit bilan munosabatlarini belgilash uchun taklif etgan. Ekologiyaning fan sifatida yuzaga chiqishi 18-19 asrlarda yashagan naturalistlar va geograflarning ishlari bilan bog'liq. 19-asrning oxiri va 20-asr boshlarida tadqiqotchilar ayrim omillar, ayniqsa, iqlimning organizmlarning tarqalishi va dinamikasiga ta'sir etishiga e'tibor berishdi. Ayni shu davrda organizmlarning bir butun majmui bo'lgan tabiiy biotsenozlar to'g'risidagi tasavvurlar shakllana boshlaydi. Ekologiya 20-asrning 20-30-yillarida jadal rivojlana boshladi. Bu davrda amerika zoologi Ch. Elton populyatsiyalar va hamjamoalarni o'rganishning asosiy vazifalarini ko'rsatib berdi; italiyalik va amerikalik matematiklar V. Volterra va A. Lotka populyatsiyalarning o'sishi, o'zaro ta'sirining matematik modellarini taklif etishdi; rus mikrobiologi G. F. Gauze bu modellarni tajribada sinab ko'radi. Xuddi shu davrda gidrobiologiyala tirik organizmlar orqali moddalar va energiya o'zgarishini miqdoriy jihatdan o'rganish boshlanadi. Bir-biri va notirik atrof muhit bilan o'zaro bog'langan organizmlar komplekslari to'g'risidagi tasavvurlarning shakllanishi ingliz botanigi A. Tenslining «ekosistema» (1935) va rus botanigi V. N. Sukachevning «biogeotsenoz» (1940) tushunchalarining yaratilishi bilan bog'liq.

Ta'lim maqsadlari nuqtai nazaridan nafaqat o'quvchini jamiyatimizdagi ekologik muammolarni tushunishga o'rgatish, balki real sharoitlar va ularning dinamikasini hisobga olishni ham o'rgatish muhimdir. Ham an'anaviy usullarni takomillashtirish, ham ekologik kompetentsiyani shakllantirishga yo'naltirilgan yangi pedagogik texnologiyalarni va natijada bo'lajak menejerlarning ekologik madaniyatini joriy etish zarur. Talabalarning ekologik kompetentsiyasini rivojlantirish hozirgi paytda professional pedagogika va atrof-muhitni boshqarishning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi [4.5]. Hozirgi vaqtda ekologik ta'lim va madaniyat talablari shaxsning umumiy madaniyatining ajralmas fazilatlariga aylanib bormoqda. Axloqiy tarbiyaning ajralmas qismi bo'lgan ekologik ta'lim, ekologik ong, ekologik madaniyatni shakllantirishga tobora ko'proq e'tibor berilmoqda. Ekologik madaniyat deganda ekologik ong, xulq-atvor va tarbiyaning tabiat bilan uyg'unlikda birligi tushuniladi. Mamlakatning turli mintaqalarida o'quvchilarga ekologik tarbiya berish milliy an'analar, ushbu hududda yashovchi xalqlarning xususiyatlari, o'z ona yurtining tabiatiga munosabat, haqiqiy vaziyat ta'siri ostida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi.

Ekologik kompetentsiya shakllantirishning eng muhim vazifalaridan biri faqat o'tmishning mushtaraklashgan ekologik nazariyalarini, amaliyotni hozirgi davr nuqtai nazaridan baholashga, undan tegishli xulosalar chiqarishga o'rganishdan iborat bo'lib qolmasligi kerak.

Shuning uchun ham hozirgi tarixiy sharoitda o'tmishning nazariya darajasiga ko'tarilmagan oddiy urf-odatlarini, an'analarini rag'batlantiruvchi yoki taqiqlovchi motivlarini, ularni takomillashtirib, hozirgi ko'rinishga aylanish qonuniyatlarini o'rganish ham juda katta ahamiyat kasb etadi. Shu o'rinda, ta'kidlash lozimki, bugungi kunda atrof-tabiiy muhitning holatini hamda ekologik muammolarning naqadar keskinligini inobatga olsak, ushbu sohada ham ta'lim-tarbiyani rivojlantirish mavjud muammolar echimini topishda zarurligini anglashimiz mumkin.

Ekologik tarbiya bolalikdanoq singdirib borilishi kerak. Yosh avlodning sog'lom o'sib ulg'ayishi va o'zidan keyingi avlodga tabiat go'zalliklarini avaylab-asrab etkazishi uchun ularga tabiatni muhofaza qilish, uning boyliklaridan tejamkorona foydalanish yo'llarini o'rgatish, tabiat bilan bog'liq har qanday ishni amalga oshirishdan oldin tabiiy muhitga zarar

etkazmaydigan usullarni tanlash lozimligini o`rgatishimiz zarur. Maktab yoshigacha bo`lgan bolalarda tabiatga hurmat bilan qarash, unga nisbatan estetik hissiyotni uyg`otish tajribalari, bolalarning yoshi, bilim qo`lamini inobatga olgan holda, ularning tafakkuriga etib boradigan darajada tabiat to`g`risida, o`simliklar olami haqida, hayvonot dunyosi borasida qiziqarli va maroqli suhbatlar o`tkazish, nihollar, sabzavot, gul namunalari qanday o`tkazish, parvarishlash, borasida televideniya alohida maxsus ko`rsatuvlar uyushtirilishi ham ijobiy natijalar beradi. Katta yoshdagi kishilarning hatti-harakatlari ham yoshlar uchun o`rnak, saboq bo`lishi tabiiy.

Foydaniilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev "Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2018-yil 3-oktabr, PQ-39656-son qarori

2. Sh.M.Mirziyoyev 2017-yil 21-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi faoliyatini tashkil etishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi, PQ-2915-son qarori

3. X.T.Tursunov. Ekologiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish. Tosh. Universitet 1997 9-14 b.

4. Dolmatov AV, Dolmatova Ta'lim menejerlarini tayyorlash: yangi vazifalar va texnologiyalar // Nizhegorodskoe obrazovanie. - 2012. - № 2. - S. 93-98.

5. Dolmatov A. V., Dolmatova L. A. O'qituvchi loyiha madaniyatining kompetentsiya modeli // Emissiyaga maktublar.Offline (The Emissia.Offline Letters]: elektron ilmiy jurnal. - 2011. - № 7. - S. 1620.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯДЫ АБДУРАХМАНА ДЖАМИ

Розикова Мунзира Додаевна-ДГПИ
Ибрагимова Татьяна-студентка 534-18 (313)группы

Достоинство человека определяется не должностью, не богатством, а честным трудом.

Абдурахман Джами

Наши мыслители считали, что знание является значимой силой человека роль знания в совершенствовании человека и человеческих отношений является неизмеримой. Они были мыслителями-учителями, которые имели своих учеников и последователей. Создавая свои труды, они хорошо понимали, что эти научные сочинения будут пользоваться и как учебные пособия. Поэтому в любом научном тракте содержатся ценные педагогические мысли, нравственные наставления, советы о применение знания на практике.

Талантливый представитель суфийской школы, мыслитель и поэт Нуриддин Абдурахман ибн Ахмад Джами обладал большими познаниями во многих науках. Он был убежден, что достоинство человека определяется не занимаемой им должностью, не богатством, а честным трудом. Джами видел цель обучения в подготовке ученика к служению народу, к тому, чтобы быть полезным обществу. Мыслитель призывал

человека искать свое внутреннее «Я» чтобы ощутить свою неповторимость и внести собственный, особый вклад в общественное развитие.

Анализируя творчество Абдурахмана Джами следует заключить, что мыслитель в своих произведениях призывал родителей, учителей и общественность воспитывать у молодого поколения такие нравственные качества, как трудолюбие, гуманизм, патриотизм, милосердие, доброту, правдивость, справедливость, честность, уважение к родителям. Его творчество необычайно полно и ярко воплотило целую литературную эпоху во всем своеобразии многовековых традиций.

Абдурахман Джами уделил особое внимание освоению знаний, изучению наук и целесообразному их применению в жизни. Автором определена направленность педагогических воззрений и наставлений поэта-педагога. А также определено их непреходящее значение в формировании мировоззрения подрастающего поколения. В основном творчестве Джами лежат идеи свободолюбия, человеколюбия. Поэт и просветитель во всех своих произведениях развивает идею просвещенного, образованного человека, имеющего определенный багаж знаний, который применяет в жизни.

«Наука без практики- это отравя, которую нельзя пить» - считает Джами. Источником знания, великим учителем и наставником молодежи Джами считал «книгу». Он призывал молодежь читать, любить и ценить её. Знание создали люди и оставили его после себя для подрастающих поколений в книге.

Высоко оценивая значение и труд учителя, Джами в «Книге мудрости Искандера» рассказывает об Александре Македонском который учителю воздает почести больше, чем отцу. Идеальным учителем Джами считает воспитателя Александра Македонского - Аристотеля. Джами верил, что при помощи воспитателя можно сформировать такие человеческие качества, чувства дружбы, трудолюбия и др. Он продолжал гуманистические традиции своих предшественников.

Джами как гуманист и просветитель считал, что мир с начала создания имеет яркий свет, радость и человек своим умом не всегда и не все его радости в состоянии познать. Для прочного усвоения знаний, совершенствования профессии необходимо постоянно прилагать усилия и много трудиться.

На наш взгляд, привлекательность педагогических воззрений Абдурахмана Джамии приоритетности изучения наук заключается в том, что он подчеркивает неотделимость знания, науки и ремесла от практической жизнедеятельности, отражающей поведение и мировоззрение человека, которое формируется родителями в семье, учителями в школе и самим индивидом в процессе самовоспитания.

Как было сказано выше, на формирование мировоззрения самого Джами значительное влияние оказало время, в которое он жил и творил. Это время непрерывных междоусобных кровопролитий и борьбы Темуридов за престол, время обострения религиозных тенденций (между суннитами и шиитами), в результате чего в стране сильно ухудшилось положение земледельцев, ремесленников и других не имеющих слоев населения. Поэтому в такой ситуации пропаганда справедливости в творчестве великого гуманиста заняла особое место. Как патриот и свободолюбивый человек, занимающий трудового народа, он во всех своих произведениях отстаивает свои идеи социальной справедливости, побуждает чувства благородства и человеколюбия, призывает к освоению знаний и считает приоритетным изучении наук, образованность людей и развитие человека и общества в целом.

Изучение и анализ педагогических воззрений Абдурахмана Джамии о приоритетности изучения наук показывает, что поэтом целенаправленно и своеобразно используется жанр фольклора- пословицы, поговорки, притчи, остроумные словосочетания, способствующие развитию мышления и умственных способностей (анализ, синтез, сравнение, обобщение, умозаключение, абстракция). Наиболее важным в творчестве Джамии является то, что поэт и мыслитель призывает к применению полученных знаний в практической деятельности, так как неиспользованное знание в жизни подобно яду, который нельзя принимать.

Джами представляет овладение знаниями в единстве с овладением ремесла. Он считает, что все знания и умения должны быть направлены на подготовку молодого поколения к жизни, труду, полезному служению людям и обществу. Это воззрения Джамии соответствуют современным требованиям педагогической науки. Деятельность всех образовательных учреждений должна быть направлена на обучение основам современных наук, формирование умений применять знания в жизни, закрепление полученных знаний и умений и приобретение новых, с учетом развития науки и технологии.

Таким образом, подводя итоги можно констатировать, что педагогические воззрения Абдурахмана Джамии о приоритете науки и знания имеет историческую значимость и практическое значение. Поэт и просветитель во всех своих произведениях развивает идею просвещенного, образованного человека, имеющего определенный багаж знаний и науки. Именно эта идея является непреходящей, связующей нитью воззрений поэта с современностью.

Используемой литературы:

1. АбуалиМискавейхи Розии. Практическая наука. Перевод доктора АбулкосимиИмоми. Тегеран: изд. Суруш 1369г.- 544с.
2. АбулкосимФирдавси. Шахнаме. Тегеран: изд. Бехзод 1375г. -824с.
3. Авзалов Х.С. Школа и педагогическая мысль в Иране в конце 19- начале 20 вв:автореф. Дисс.докт.пед.наук – М. 1992г
4. Авиценна. Избранные философские произведения. 1980г. 551с.
5. Андреев В.И. Педагогическая этика. Центр информационных технологий. Казань. 2003г. 130с.
6. Античные риторика. Изд: МГУ 1978г.
7. Антология таджикской поэзии. 1956г.
8. Арипов М. (Орифи). Из истории педагогической мысли таджикского народа. Часть 1. Душанбе: изд. Ирфон 1962г. 180с.
9. Кащенко В.П. Педагогическая коррекция.-М.: Академия, 2000.

IJTIMOIIY INTELLEKT VA UNING INSON HAYOTIDAGI O'RNI

Majidov Jasur Baxtiyarovich, JDPI kafedrasi o'qituvchisi,
Ergasheva Mohina Narzulla qizi JDPI talabasi

Bugungi globallashuv jarayonida informatsiya oqimining haddan tashqari ortib borishi, urbanizatsiya jarayonlarining tobora jadallashishi, integratsiyaning kuchayib borishi

har bir insonning mavjud sharoitga har tomonlama tayyor turishini va munosib ishtirokini talab qilmoqda. Shu jarayonda ijtimoiy voqelikka munosat o'z o'rnida insondan intellektual va ijtimoiy-ma'naviy yetuklikni, tezkor munosabat bildirishni talab etadi.

Inson jamiyatda yashar ekan jamiyat ichiga singib boraveradi. Bu uzoq davom etadigan jarayon hisoblanib, insonning psixologik pozitsiyasi ham ayni jarayon bilan muvofiqlashadi. Bunda shaxs intellektining rivojlanish darajasi, uning aqliy imkoniyatlari regulyatori, ahloqiy jihatlar alohida ahamiyat kasb etadi

Individual intellekt ijod etadi, yaratadi, ijtimoiy intellekt yaratilgan ma'naviy qadriyatni ko'paytiradi, tarqatadi, ishlab chiqaradi va hayotga tatbiq etadi, ijtimoiy boshqarish va nazorat qilish ishlarini amalga oshiradi. Bularni intellektni o'zi qilmaydi, balki intellekga ega bo'lgan inson va guruhlar amalga oshiradi. Ijtimoiy intellekt aslida ijtimoiy sub'yektni hislatidir.

Intellektlar majmuasi ma'lum ijtimoiy tabaqalardan hosil bo'ladi: olimlar, ijodkorlar, muxandislar, boshqaruvchilar va hokozolar. Bular noosferani ijodkor qatlamini tashkil qiladi. Ijtimoiy intellektni ifoda qilish uchun oxirgi vaqtlarda «ijtimoiy kognitologiya» tushunchasidan keng foydalanmoqdalar. Ijtimoiy intellekt – bu insonning kechinmalari, niyati va emosional holatlarini so'zlari va xatti-harakatlari orqali tushunish qobiliyati. Ijtimoiy intellekt – shuningdek, insonning shaxslararo munosabat natijalarini oldinda ko'ra olish xususiyati hamdir. Ijtimoiy intellekt insonlar haqida tez mulohazalab, ularning xatti-harakatlari yuzasidan tezkor munosabat bildira olish qobiliyati bilan ham bog'liq. Bu «ijtimoiy inoyat etilgan» xususiyat bo'lib, ijtimoiy munosabatlarga moslashishni ta'minlash uchun insonlar bilan munosabatni tekis ketishini ta'minlaydi.

“Ijtimoiy intellekt” tushunchasini birinchi marta 1920 yilda E.Torndayk psixologiya fanida qo'llagan. U bu tushuncha yordamida shaxslararo munosabatlarni oldindan ko'ra bilishlikni tasvirlaydi va uni insonlar o'rtasidagi munosabatlarga davr nuqtai nazari bilan yondashishni qiyoslaydi.

Intellektning quyidagi ikki turiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, abstrakt intellekt - bu abstrakt, verbal va matematik belgilarni tushunish va ularning yordami bilan turli aqliy harakatlarni amalga oshirish qobiliyatini bildiradi, ijtimoiy intellekt - odamlarni tushunish va ular bilan munosabatlarga kirishish qobiliyatidan iborat.

Ijtimoiy intellektni o'lchashga mo'ljallangan birinchi ishonchli testni yaratgan J.Gilford uni umumiy intellekt omilidan mustasno tarzda va eng avvalo xulq-atvorga oid axborotlarni tushunishi bilan bog'liq bo'lgan intellektual qobiliyatlar tizimi sifatida o'rgangan.

Metodika muallifi Dj. Gilford ijtimoiy intellekt masalasiga umumiy intellektga bog'liq bo'lmagan, ammo xulq-atvor orqali ma'lumot olish bilan bog'liq intellektual qobiliyatlar tizimi deb izohlagan. Gilfordning konsepsiyasiga ko'ra ijtimoiy intellekt o'zida 6 omilni birlashtirgan:

Xulq-atvor elementlarini bilish –xulq-atvordagi so'z (verbal) va so'zsiz (noverbal) mazmundagi xatti-harakatlarni ajrata olish qobiliyati.

Xulq-atvorni sinflarini bilish –xulq-atvor haqidagi ekpressiv yoki vaziyatli axborotlar oqimidagi umumiy xususiyatlarni anglash qobiliyati;

Xulq-atvor munosabatlarini bilish-munosabatlarni tushunish qobiliyati ;

Xulq-atvor tizimini bilish – odamlar o'zaro ta'sirlashuvidagi yaxlit vaziyatlarning rivojlanish mohiyatini, ularning bu vaziyatlardagi xulq-atvor mazmunini tushunish qobiliyati;

Xulq-atvordagi o'zgarishlarni bilish –har xil vaziyatlardagi kechayotgan xulq-atvor mazmunini o'zgarishini tushunish qobiliyati;

Xulq-atvor natijalarining tushunish – mavjud axborotdan kelib chiqib, xulq-atvor oqibatlarini ko'ra olish qobiliyati.

80-yillarda D.Kit tomonidan yaratilgan testlar axloqiy yoki odob bilan fikrlashni baholashga mo'ljallangan edi.

M.Ford va M. Tisak intellektni baholashning negizida muammoli holatlarning to'g'ri yechimini topish yotishini ta'kidlaydilar. Ular ijtimoiy intellekt ijtimoiy axborotlarni qayta ishlash bilan bog'liq bo'lgan mental qobiliyatlarning aniq va mutanosib guruhini o'z ichiga olishini ko'rsata bildilar. Bu qobiliyat guruhi esa o'z o'rnida “formal” tafakkur asosini tashkil qiluvchi va “akademik” intellekt testlari bilan tekshiriluvchi qobiliyatlardan tubdan farq qiladi.

R.Shternberg (1981) tadqiqotlar o'tkazib, ijtimoiy intellekt tushunchasiga quyidagilar kirishini ko'rsatib o'tgan:

1. Amaliy masalalarni hal qilish qobiliyati. Odam mantiqiy fikr yuritadi, muammoning barcha tomonlarini ko'ra biladi, to'g'ri yechimga kela oladi, zarur axborotlarning original manbalariga murojaat etadi, barcha dalillarni eshitadi.

2. Verbal qobiliyat. Aniq va ravon tilda gapiradi, o'qiganini yaxshi tushunish, lug'at boyligi kuchli va yaxshi, yozma nutqida muammolarga duch kelmaydi; odamlar bilan oson va samimiy muomalaga kirishadi va hokazo.

3. Ijtimoiy kompetentlik. Boshqa odamlar qanday bo'lsalar, shundayligicha qabul qiladi; uchrashuvlarga kechikmaydi; to'g'ri xulosa va qarorlarga kela oladi; boshqalarning xohish va extiyojlarini seza biladi; qiziquvchan va hokazo. Ijtimoiy intellektni juda ko'p hollarda donolik deb biladilar.

E.Torndayk ijtimoiy intellektni oddiy intellektdan farqli deya ta'kidlagan. Ko'plab mualliflar ijtimoiy intellektni akademik va formal intellekt qobiliyatlaridan farq qiluvchi mental qobiliyatlarning mustaqil guruhi sifatida tavsiflaydilar.

Ijtimoiy intellektning funksiyalari quyidagilardan iborat:

- 1) O'zgaruvchan sharoitlarda adekvatlikni va moslashuvchanlikni taminlashi;
- 2) Taktik va strategik yo'nalishlarda o'zaro muvaffaqiyatli mutanosiblik dasturlari va rejalarini shakllanishi, joriy masalalarni hal qilish;
- 3) Shaxslararo munosabatlardagi voqealarni rejalashtirish va ularni rivojlanishini prognoz qilish;
- 4) Motivasion funksiya;
- 5) Ijtimoiy raqobatbardoshlikni kengaytirish;
- 6) O'z-o'zini shakllantirish, o'z-o'zini anglash, o'z-o'ziga saboq berish.

Ijtimoiy intellektning asosiy vazifalaridan biri uzoq muddatli o'zaro munosabatlarni shakllantirishdir. O'zaro munosabatlarning darajasi va xarakterini tushungan holda kelajakda bir-biriga ijobiy ta'sir o'tkazish va munosabatlarni mustahkamlashdan iboratdir.

Ijtimoiy intellekt muayyan vaqt uchun asab-psixik holatni, ijtimoiy muhit omillarini va ijtimoiy munosabatlarning qanchalar muvaffaqiyatlilikini aniqlaydi, shuningdek, uni energiya konsunerasiyasini talab qiluvchi, emosional zo'riqish, stress noqulayliklari, favqulodda holatlarda hamda shaxs inqirozi holatlarida saqlash imkoniyatini beradi.

Ijtimoiy intellektning favqulotda yuz beradigan inqirozlar, uzoq cho'ziladigan stresslar, o'z-o'ziga bo'lgan hurmatni tushunib yetishi holatlarida yordam beruvchi mobilizasion funksiyasi juda muhim hisoblanadi. Ijtimoiy intellekt insonlar o'rtasidagi munosabatlarda sodir bo'ladigan hodisalarni prognoz qilish va ularga tayyor turish imkoniyatini beradi hamda psixologik zo'riqishlarga bo'lgan bardoshni mustahkamlaydi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, bugungi kuchli globallashuv davrida axborot oqimi va informatsion stresslar jarayonida hissiy-emotsional balansni saqlab turishda va insonning jamiyatga moslashib borishida ijtimoiy intellektning o'rne muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.I.Rasulov. Psixodiagnostika ,O'quv-metodik qo'llanma. Toshkent-2009
2. Ғозиев Э.Ғ. Талабаларни умумлаштириш усулларига ўргатиш ва уларнинг ақлий тараққиёти.- Т.:Ўқитувчи, 1983.
3. Majidov, J. (2020). Социальный интеллект как совокупность способностей, обеспечивающих адаптацию личности в обществе. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
4. Majidov, J. (2021). СПОРТДАГИ МУЛОҚОТ ИЖТИМОИЙ ПСИХОЛОГИК ҲОДИСА СИФАТИДА. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 1(1)*. извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/723>
5. Majidov, J. (2021). ФУТБОЛ ЖАМОАЛАРИДА ЎЗАРО МУНОСАБАТЛАР КЕЧИШНИНГ АЙРИМ ҲУСУСИЯТЛАРИ. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 1(1)*. извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/724>

МАКТАБГАЧА ТА`ЛИМ МУАССАСЛАРИДА БОЛАЛАРНИ МАКТАБГА ТАЙЙORLASH VA RIVOJLANTIRISH

Nazira Abduqodirova Xoliknazarovna JDPI katta qituvchisi
Safarova Shaxlo Sayfiddinovna JDPI 4-bosqich talabasi

Maktabgacha tarbiya – ta'lim tizimining birlamchi va eng muhim bo'g'ini hisoblanadi. Sog'lom genofondni, etuk kadrlarni tarbiyalash, avvalo, shu tizimdan boshlanadi. Davlatimiz rahbarining "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonida soha oldidagi dolzarb vazifalar va ustuvor yo'nalishlarni belgilab berdilar. Prezident qaroriga asosan bu sohada alohida vazirlik – O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi tashkil etildi.

Yangi vazirlik zimmasiga maktabgacha ta'lim muassasalari davlat va nodavlat tarmog'ini kengaytirish, moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, muassasalarga bolalarni qamrab olishni keskin oshirish, ta'lim-tarbiya jarayonlariga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish orqali bolalarni maktabga tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash vazifalari yuklandi. Maktabgacha ta'lim va tarbiya – bolalarga ta'lim va tarbiya berishga, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek bolalarni umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan uzluksiz ta'lim turi ekanligi mutaxassislarimizga ma'lumdir.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash jarayoni 6 bosqichda amalga oshiriladi.

1. Bolalarni jismonan rivojlantirish.
2. Bolalarning nutqi va tafakkurini o'rganish.
3. Bolalarni ma'nan rivojlantirish.
4. Bolalarni hissiy rivojlantirish
5. Bolalarni intellekt va qobiliyatini rivojlantirish.

6. Ijtimoiy-psixologik tayyorgarligini rivojlantirish

Bolani maktabga umumiy tayyorgarligi deganda uning har tomonlama, ya'ni uning ma'lum bir taraflari emas, balki hamma taraflari rivojlangan bo'lishi kerak. Har qanday bir tarafni rivojlanmagani, zaifligi (aqliy, his-tuyg'uli, irodaviy yoki amaliy-harakatli) maktabda o'zlashtirmaslikning sabablaridan bo'lishi mumkin. Y.A.Komenskiy bolaning ettinchi yili-bu bekorchilikdan buzilib ketmaslik uchun maktabda o'qishni boshlaydigan vaqt deb hisoblagan.

Chunki bugungi maktab bolasidan aniq bilimlarga emas, fikrlash ko'nikmasi, kattalar hamda sinfdosh o'rtoqlarini tushunish, ular bilan hamkorlik qilish ham talab etiladi. Shuning uchun bolaning maktabga qadam qo'yayotganida nechog'li bilimga egaligi emas, balki uning yangi bilimlarni egallashga tayyorgarligi, atrof-olamga moslashish ko'nikmasi, voqiyahodisani mustaqil ravishda tahlil etishi va harakat qilishi muhimroq hisoblanadi.

Bolani biror narsaga o'rgatishgina emas, unda o'z kuchiga ishonchni orttirish, o'z g'oyasini himoya qilish, mustaqil ravishda bir qarorga kelish ko'nikmasini shakllantirish ham muhimdir.

Shu o'rinda bir narsani takidlash lozimki, bolaga o'qishni, uning ustiga tez o'qishni va yozishni o'rgatish unchalik muhim emas. Asosiysi bolaning lug'at boyligini oshirish, undan ongli va faol foydalana olishini, tovushni tiniq eshitishini, aniq talaffuz qilishini, ularni so'zlardan ajrata bilishni ta'min etish va «Uchinchi ming yillikning bolasi» dasturiga kiritilgan savodxonlik bo'yicha oddiy bilimlarni, matematik tasavvurlarni egallashiga erishishdir. Agar bolada qo'l mushakchalari etarli darajada rivojlangan bo'lsa u maktabda 1-sinf ta'lim jarayonida o'qish va yozish texnikasini qiyinchiliksiz egallab oladi. Maxsus tayyorgarlikning asosiy ko'rsatkichlari, bu – faoliyatning tushunib etilishi va erkinligi, ijodiy tasavvurning rivojlanganligi hisoblanadi. Bu sifatlar bolada maktabgacha yosh davrining so'ngida savodxonlik, matematik, o'ziga xos faoliyatning, ya'ni o'yin, konstruksiyalash(qurish-yasash), chizish ko'nikma-malakalarini egallash asosida paydo bo'ladi.

Shu yoshdagi bola idrokining softligi, aniqligi, o'zining qiziquvchanligi, ishonuvchanligi, tafakkurining yaqqolliligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi. Bu davrda bola diqqati nisbatan uzoq muddatli va shartli barqaror bo'lib, rolli va syujetli o'yinlarda, rasm chizish va "Lego" o'yinchog'idan turli konstruksiyalar yasash mashg'ulotlari, loy va plastilindan o'yinchoqlar tayyorlash, o'zgarlar nutqini idrok qilish va tushunishda, matematik amallarni echishda hikoya tinglash va tuzishda ko'rinadi.

6-7 yoshli bolalar tafakkurida amaliy masalalar ishining usullarini bitta umumiy jarayoniga birlashtirish sifatida yaqqol namoyon bo'ladi. SHuning asosida insoniy intellekt shakllanadi va rivojlanadi. Bu davrda tasavvur, tafakkur va nutq umumlashadi. SHuning uchun tafakkur qilish omili sifatida ichki nutq yuzaga kelganligidan dalolat beradi. Bilish jarayonlarining sintezi bolaning o'z ona tilini to'liq egallashi asosida yotadi. Nutq asosidagi tarbiya jarayonida bolada sodda axloq me'yorlari va qoidalari egallaniladi. Bularning hammasi bolaning individualligini tashkil etib, axloqiy motivatsion jihatdan farqlanadigan shaxsga aylantiradi. Bolaning o'qish faoliyati asta-sekin rivojlanadi va takomillashadi. Bu davrda bola atrofdagi insonlarning hatti-harakatlarini sinchkovlik bilan kuzatadi.

Ijtimoiy-psixologik rivojlanish bu davrida bolalarda avvalo bilish sohalar, so'ngra ematsional motivatsion yo'nalish bo'yicha yangi shaxsiy hayot boshlanadi. U yoki bu yo'nalishdagi rivojlanish obrazlikdan ramzlikkacha bo'lgan bosqichlarni o'taydi. Bunda bolalarning turli obrazlarini yaratishi, ularni o'zlashtirishi va erkin harakatga keltirishi,

ramzlik belgilar tizimi (matematik, lingvistik, mantiqiy va boshqa)lar bilan ishlay oladi. Maktabgacha ta'lim yoshida o'zining ijtimoiy, psixologik, pedagogik, ma'naviy jihatdan o'zini anglay olishiga maktabgacha ta'lim va oila yordam beradi.

Bolaning maktab davriga tayyorgarligida uning maktab haqidagi tasavvurlari ham juda muhimdir. Bolaning maktab haqidagi tasavvurlarini aniqlash uchun quyidagi kichik savolnoma ham bolajonlarimizni maktab haqidagi ta'lim olishga bo'lgan monivatsion tayyorgarligining qay darajada ekanligidan dalolat beradi hamda maktabga munosabatini aniqlaydi.

-Maktabingga sen sevimli o'yinchog'ingni olib borasanmi? Uni qachon o'ynaysan? (savol bolalarning maktab tartib tizimi, maktabda tanaffuslar bo'lishi haqidagi tasavvurlarini aniqlaydi).

-Nega ayrim bolalar martabda yomon o'qishadi? (bolalarda mas'uliyat hissining shakllanganligi, irodaviy tayyorgarligi darajasini oydinlashtiradi).

-Maktabda o'qish bolalar uchun nega kerak? (savol bolaning bilim olishga bo'lgan intilishini aniqlaydi).

-Agar senga o'qituvchining "2" qo'ysa, sen xafa bo'lasanmi? Nega? (salbiy bahoga bola munosabatining asosi).

-Maktabda sen qanday baholar olishga harakat qilasan? Buning uchun nima qilish kerak? (bolaning ijobiy va salbiy baholar haqida bilishi).

Savollarga javoblarni baholash mezonlariga ko'ra (J.Saidnazarova) agar bola savollarga to'liq javob bersa bu 100 % hisoblanib, + belgisi bilan belgilab qo'yiladi. Agar bola savollarning yarmiga javob bersa bu 50 % hisoblanib X belgisi bilan qayd etiladi. Agar bola savollarning yarmidan ozrog'iga javob bersa – bu 25 % hisoblanib = belgisi bilan qayd etiladi. Agar bola har bir testning 2-3 savoliga javob bergan bo'lsa bu ko'rsatkich me'yordan past hisoblanib, - belgisi bilan qayd etiladi

Bolaning har tomonlama rivojlanishi muhim omildir. Bolaning maktabga tayyorgarliga har tomonlama yordam berilsa, ta'lim jarayonida o'z faolligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nishonova Z. Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi.T.: 2006. 18-19-bet

2. Bola va zamon №2/2007(7)

3. (Oila pedagogikasi-T.:,Aloqachi-2007-y293-294-bet)

4. Maktab va hayot 2005-y №432.16-bet

5. Халикназаровна АН (2019). ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ В СЕМЬЕ ДОШКОЛЬНЫХ ДЕТЕЙ. Европейский журнал исследований и рефлексия в области образования наук Vol , 7 (12).

6. Абдукадырова, Н. Х., Ташназарова, У. А., Туропова, К. А., & Сариккулова, И. Б. (2016). Принципы обучения одаренных детей. Молодой ученый, (11), 1401-1403.

O'QUVCHILAR MA'NAVIY IMMUNITETINI SHAKLLANTIRISHDA "SUHBAT" VA "HIKOYA" METODLARIDAN FOYDALANISH

Achilova Durdona Abdurahim qizi- JDPI magistranti

O'zbekiston Respublikasida yosh avlodni ma'naviy yetuk intellektual salohiyatli, barkamol shaxs qilib tarbiyalash haqidagi muammo va yechimni hal etish davlat siyosati daraasiga ko'tarilgan. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning "Agar mendan sizni nima qiynaydi? deb so'rasangiz, farzandlarimizning ta'lim va tarbiyasi deb javob beraman" degan gaplari ham mazkur muammoning o'ta dolzarb ekanligini ko'rsatadi. Bundan tashqari 2021-yilgi davlat dasturida ijtimoiy sohadagi:

2020/2021 o'quv yilidan boshlab umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilarining yuklamasi maqbullashtirilsin, shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida asosiy mutaxassislikka aloqasi bo'lmagan fanlar soni ikki baravarga qisqartirilsin;

2020/2021 o'quv yilidan boshlab O'zbekiston Respublikasining oliy ta'lim muassasalariga davlat granti asosida o'qishga qabul qilish bo'yicha davlat buyurtmasi parametrlari bosqichma-bosqich ikki baravarga oshirilsin;

2020-yilda kamida 5 ta oliy ta'lim muassasasini konkurs asosida tanlab, nufuzli xorijiy oliy ta'lim dargohlari bilan hamkorlikda ularni transformatsiya qilish choralari ko'rilsin; kabi o'zgarishlar ta'lim-tarbiya sohasidagi o'zgarishlarning yaqqol dalilidir

Shu sababli bugungi kundagi barkamol avlod mazmun –mohiyatini va maqsad-muddaosini nafaqat ularni o'tishimizga e'tiqod hamda bugunimizga hurmat ruhida tarbiyalash, balki ularni ma'naviy dunyoqarashi keng ezgulik va bunyodkorlikka e'tiqodli, tevarak-atrofdagi yot va zararli g'oyalarga befarq bo'lmagan, milliy mentaliteti mustahkam va immuniteti kuchli qilib tarbiyalash vazifalarini og'ishmay hal qilish negizidan kelib chiqqan holda begilab olish kerak.

"Ma'naviy-axloqiy tarbiya" jurnalining izohida ta'kidlanganidek, o'qituvchi ongli ravishda o'z ma'naviy o'sishiga intilishi va o'z o'quvchilariga ma'naviy kamolotida yordam berishi kerak; - o'zingizni, vazifangizni - oilada, mehrda, kasbda, Vatanda chuqurroq anglash; - haqiqiy "men" ga yo'l toping; - tabiatigizga muvofiq yashash; - inson hayotining qatlamlarini - jismoniy, aqliy, ma'naviy jihatdan ajratib ko'rsatish, bunda o'quvchilariga yordam berish; - ichki ma'naviy an'ana - din, folklor, me'morchilik, san'at, adabiyot, falsafa; - har bir kunning va har bir ishning jiddiyligi va o'ziga xosligini anglash; - bilishning haqiqiy quvonchini topish.

Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmoqda. Interfaol ta'lim metodlari hozirda eng ko'p tarqalgan va barcha turdagi ta'lim muassasalarida keng qo'llanayotgan metodlardan hisoblanadi. Shu bilan birga, interfaol ta'lim metodlarining turlari ko'p bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonining deyarlik hamma vazifalarini amalga oshirish maqsadlari uchun moslari hozirda mavjud. Amaliyotda ulardan muayyan maqsadlar uchun moslarini ajratib tegishlicha qo'llash mumkin. Bu holat hozirda interfaol ta'lim metodlarini ma'lum maqsadlarni amalga oshirish uchun to'g'ri tanlash muammosini keltirib chiqargan.

Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda

aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo'naltiruvchi matn, loyiha, rolli o'yinlar kabi metodlarni qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi.

Ta'lim bilan birgalikda tarbiya jarayoni ham katta ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda tarbiya metodlaridan foydalanish yanada ko'proq samara beradi. Biz o'quvchilarning ma'naviy immunologik tarbiyasini shakllantirish uchun suhbat va hikoya metodlaridan foydalansak ayni maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Suhbat. O'quvchi shaxsini g'oyaviy va ma'naviy-axloqiy jihatdan shakllantirishda o'qituvchining jonli so'zi eng ta'sirchan usul hisoblanadi. Suhbat uchun mavzu tanlashda uning mazkur sinf o'quvchilari uchun dolzarbligi, o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy ishonch uyg'otishning suhbat mazmuniga bo'lgan munosabatlari va suhbatdan kutilayotgan natijani hisobga olish zarur. Suhbat quyidagi mavzularda uyushtirilishi mumkin:

a) etik mavzular (ijtimoiy ma'naviy-axloqiy me'yorlar, jamiyatda ustuvor o'rin tutuvchi ijtimoiy munosabatlar, jamoa orasida o'zini tutish qoidalari va boshqalar);

b) estetik mavzular (tabiat go'zalligi, shaxslararo munosabatlar, inson go'zalligi);

v) siyosiy mavzular (davlatning ichki va tashqi siyosati, dunyo voqyealari, xalqaro munosabatlar va boshqalar);

g) ta'lim va bilishga oid mavzular (koinot, hayvonot va o'simliklar dunyosi, elektronika va boshqalar).

Suhbatlarning, shuningdek, ijtimoiy-foydali mehnatni tashkil etish, huquqiy, ekologik, iqtisodiy va gigienik mavzularda ham tashkil etilishi o'zining ijobiy natijalarini beradi.

Suhbat davomida o'quvchilarga ularning o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari hamda mustaqil fikrlashlariga imkon beruvchi savollar bilan murojaat qilish juda muhimdir. Bu borada bahs-munozaralarning ahamiyati katta. Hikoya. O'quvchilar odatda hayot va turli adabiyotlardan olingan aniq misollar bilan boyitilgan hikoyalarni katta qiziqish bilan tinglaydilar. Ularga axloq me'yorlari, xalq o'tmishi, tabiiy boylar, qahramonlar hayoti va jasorati, shuningdek, tarix, adabiyot va san'at haqida hikoya qilib berish mumkin. Badiiy adabiyot namunalari, shuningdek, ommaviy axborot vositalari - radio, televidenie, gazeta va jurnallar sahifalarida e'lon qilingan ma'lumotlar ham o'quvchilar uchun qimmatli material bo'ladi. Suhbat ham, hikoya ham o'quvchilarning yoshiga mos mavzularda ular tushunadigan so'zlar vositasida adabiy tilda o'tkazilishi maqsadga muvofiqdir. Suhbat yoki hikoya mavzusining o'quvchilar tomonidan belgilanishi, ularning samarali kechishini ta'minlaydi, buning natijasida o'quvchilar ilgari surilayotgan mavzuga befarq qaramaydilar. Namuna. O'quvchilar o'z atrofidagi kishilarda hamma yaxshi axloqiy sifatlarni ko'rishlari va ibrat olishlari nihoyatda muhim.

O'qituvchining shaxsan o'zi namuna bo'lishi, ayniqsa, yoshlarga katta ta'sir ko'rsatadi. Ular o'qituvchining darsda va hayotda o'zini qanday tutishini, atrofidagi kishilar bilan qanday muomala qilishini, o'z vazifalarini qanday bajarishini kuzatib yuradilar.

O'quvchilar o'zlariga yaqin kishilarning xulq-atvoriga taqlid qiladilar, Xulq-atvorlar bolalarda yaxshi sifatlarning, ba'zan esa yomon sifatlarning ham tarkib topishiga ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun o'qituvchi va ota-onalar har qanday holatda ham o'zlarini tuta bilishlari kerak. Ular qaerda bo'lishmasin, atroflarida bolalar borligini his etishlari lozim. Kattalarning so'zi bilan yurish-turishi va xatti-harakatlarida tafovut bo'lmasligi kerak.

Ilg'or kishilarning hayoti va faoliyatidan olingan ma'lumotlar, adabiy asar, kinofilm va spektakllar qahramonlarining xatti-harakatidagi yaxshi namunalar bolalarning ongiga kuchli ta'sir qiladi.

Maktablarda ishlab chiqarish ilg'orlari bilan uchrashuvlar o'tkaziladi. O'quvchilar o'z ota-onalarining ishlab chiqarishdagi muvaffaqiyatlari bilan faxrlanadilar, ularga taqlid qilishga intiladilar.

Namunada xalq pedagogikasi g'oyalaridan ham foydalaniladi. Ota-onalar o'z farzandlarini hamisha katta hayotiy tajribaga ega, dunyoqarashi va bilim doirasi keng kishilardan ibrat olishga da'vat qilib kelganlar. Masalan, «qush uyasida ko'rganini qiladi». Juda oddiy xulosa. Shu oddiy xulosa ostida qancha fikrlar jamlanib yotgavnligini hamisha ham fahmiga boravermaymiz. Bu bilan xalq xalq «uyingda tartibli bo'l, aks holda bolang ko'chada tartibsiz bo'ladi», «bola oldida birovlarning g'iybatini qilma, bolang g'iybatchi bo'ladi», demoqchi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. SH. Mirziyoyev ”Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”[45-b]
2. O'. Qobilova ” Tarbiya metodlari”[26-b]
3. I. To'raqulova “ Ma'naviy immunologik tarbiya tizimini yaratish va undan amaliyotda foydalanish”[48-b]

TALABALARNING IJODIY FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHDA OILA HAMKORLIGI

Tayirov Mansur Anarboyevich-JDPIo'qituvchisi.

Yurtimiz mustaqillikka erishgandan so'ng har jabxada katta yutuqlarga erishib kelmoqda. Bugungi kunda biz yoshlarga yurtimizda yaratilgan imkoniyatlar juda ham ko'p. muxtaram prezidentimiz kelajakni biz yoshlarga ishonib mana shunday shart – sharoitlarni yaratib bermoqda. Biz yoshlarning shaxs ijtimoiy faolligi va shaxdamligini oshirish uchun yaratilgan shart – sharoit mehnat va ta'lim tarbiya xizmatlari bozoriga tayyorgarligini ta'minlaydi. Mana shu yo'l orqali shaxs ta'lim jarayonining obektidan uning subektiga unda amal qiluvchi asosiy kishiga aylanadi. O'qituvchining “Hukmronlik” qilishi ta'lim muassasasidagi ma'muriyatchilik barham topadi. “Hamkorlik” pedagogikasi joriy etiladi “O'quvchilarni hayotga tayyorlash ” prinsipi o'rniga “Ta'limning barcha pog'analaridagi o'quvchilar o'qish davrining o'zidayoq to'laqonli faol hayot kechirmoqdalar” degan prinsip yuzaga keladi. Uni hayotga joriy etish ta'lim sohasi ishtirokchilarining vazifasi bo'lib qoladi. Ayni mana shu yo'qinda shaxsda ijtimoiy faollik va shaxdamlik shakllanadi. Shunday ekan pedagoglar talabalar bilan ish olib borishda har tomonlama yondashishi ayniqsa oilalari bilan hamkorlik o'rnatishi muhim vazifa hisoblanadi. Undan so'ng esa talabalarning guruhlarni shakllantirish bu o'rinda ilk e'tibor beradigan tomoni: talabalarning o'rta maxsus ta'lim maktablarida olgan dastlabki taassurotlarini va orttirgan tajribasi ular ongiga kuchli ta'sir etadi, oily ta'limda ta'lim olish davridagi butun faoliyatida ma'lum iz qoldiradi Shuning uchun ham bu jarayonga jiddiy yondashish va iloji boricha ota – ona hamkorligida olib borilishi bu tizimning samarali usuli bo'lib hisoblanadi. Shundagina talabalarda ijodiy faoliyatiga undash va shakllantirish birmuncha qulayliklar yaratadi.

Talabalarda ijodiy faoliyat – bu o'z ustida ishlashi va mavjud oldidagi muammolar va vazifalarga yangicha usul orqali hal qilish yo'li hisoblanadi. Buyuk sharq mutafakkir olimlarimizdan birining fikriga binoan har bir yoshlarga topshiriq berishda uning bajara olish

xususiyati, qiziqishi, qobiliyatiga va topshiriq yuzasidan bilimlarini aniqlash orqali mavjud topshiriqqa ijodiy yondashishga erishish mumkin.

Talabalarga ijodiy yondashish va ularni ijodiyotga yo'naltirishning muhim bir omilidan yana biri bu o'qituvchi va ota – onaning hamkorligidir. Bu o'rinda quyidagi samaradorlikka erishish mumkin. Ya'ni:

Talabalarni to'liq tarzda bilib olish va ularning psixologik xususiyatlarini to'liq anglab yetish

Ijtimoiy kelib chiqishi, oilaviy muhit – sharoitini o'rganish

O'zaro aloqadorlikning mustahkamlanishi

Ziddiyatlarning paydo bo'lishini samarali yo'l orqali hal etish, tushunib yetish xususiyatining paydo bo'lishi

Talabalarning ish faoliyati ustidan nazorat qilish va tashkil etish samaradorligiga erishish

Har bir vaziyatni hal etish jarayonida o'zgacha yondashish va hal etishda bir qancha samaradorlikka erishishimiz mumkin.

Birinchidan: mavjud muammo yuzasidan ishlash jarayonida yangi fikrlarning paydo bo'lishi bilan bir qatorda ota – onasidan maslaxat so'rash, ustozlaridan maslaxat so'rash va ikkala taraflarning maslahatlarini taqqoslash va umumlashtirish xususiyatlariga ega bo'lish bilan birga o'tmish tajribalarini ham bilib oladi va tasavvurning kengayishiga yordam bergan bo'lamiz.

Ikkinchidan: shaxsiy xususiyatlarning paydo bo'lishi va rivojlanish ya'ni irodaning mustahkamlanishi, diqqatning barqarorlik darajasining oshishi, hissiyotlarnijilovlay olish va nazorat qila olish xususiyati paydo bo'ladi.

Uchunchidan: axloqiy sifatning shakllanishi ya'ni ota – onaga va oilasiga ularning hayot tajribalarini namuna sifatida olishiga yordam beradi.

To'rtinchidan: jamiyatda bo'layotgan voqea – hodisalardan ogoh bo'lish va mafkuraviy tahdidlarga qarshi tura olishni shakllantirish muammolarni hal etishning yangicha usuli g'oyasini paydo bo'lishiga olib kelamiz.

Oilani jamiyatning bir bo'lagi, kichik jamiyat sifatida qabul qilishimiz va bu jamiyat bilan pedagoglar uzviy aloqada bo'lib turishimiz bugungi kun zamon talabi bilan bir qatorda o'zimizning shaxsiy va kasbiy faoliyatimizning samaradorligiga ham erishgan bo'lamiz. Biroq masalaga ijodiy yondashish muhitini shakllantirishimizda insonda o'sha masalaga nisbatan ehtiyojni ya'ni motivni paydo qilishimiz, motivni paydo qilishimizda esa o'sha masalaning biz uchun ahamiyatli taraflarini ko'rsata bilishimiz uchun esa oila va pedagog o'rtasida o'zaro uzviy aloqa bo'lishi zarur.

Bugungi kunda jamiyatimizda olib borilayotgan islohotlar shuni ko'rsatadiki yoshlarimizga oilaga va uning faoliyatini liberallashtirishga katta e'tibor berilmoqda. Bundan asosiy ko'zlangan maqsad shundan iboratki yoshlar va oila farovonligini ta'minlash erkin faoliyatini ta'minlash erkin fikrlash orqali vaziyatga ijodiy yondashishni ta'minlash ustuvor vazifa hisoblanmoqda.

Shunday ekan bunday islohotlarni qo'llab – quvvatlashimiz va hissa qo'shishni o'z burchimiz sifatida qabul qilishimiz lozim.

Biz yurtimizda yangi avlod yangi tafakkur sohiblarini tarbiyalashdek ma'suliyatli vazifani ado etishda birinchi galda ana shu mashaqqatli kasb egalari suyanamiz va tayanamiz. Ertaga o'zimizga keladigan yoshlarning ma'naviy dunyosini shakllantirishda ularning xizmati naqadar beqiyos ekanligini o'zimiz yaxshi tasavvur qilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: O‘zbekiston, NMIU, 2016
2. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.X., Normurodova B.A., Matnazarova K.O. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. Darslik. – T., 2014.
3. Pedagogika: ensiklopediya / Tuzuvchilar: Jamoa. I jild. –T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2015.
4. Egamnazarov M Y “Shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyalari orqali talabalarning kommunikativligini rivojlantirishda uzluksizlik va uzviylik” “Uzluksiz ta‘lim” jurnali 2019-yil 6-son 38-bet

SHAXS QOBILYATLARINI YUZAGA CHIQRISHDA VA MAMLAKATIMIZ TARAQQIYOTIDA PEDAGOGLARNING RO‘LI

JDPI o‘qituvchisi,
Ochilov Chingiz Qahramonovich

Hozirgi fan va taraqqiyoti jadal rivojlanib borayotgan bir paytda, rivojlanayotgan dunyo mamlakatlari qatorida faoliyat olib borish va ulardan ortda qolmaslik uchun doimo, har jabhada serqirra va faol bo‘lish kerak ekanligi hech birimizga sir emas. Mamlakat taraqqiyoti iqtidorli va qobilyatli yoshlar qo‘lidaligini hisobga oladigan bo‘lsak, ularning komil inson va davlat taraqqiyotiga hissa qo‘shadigan shaxs sifatida shakllanishida maktab ta‘limi va oily ta‘limning hamda pedagog va o‘qituvchilarning o‘rni beqiyos ekanligini ta‘kidlab o‘tmoqchiman.

Bu haqda muhtaram yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev xalq ta‘limi masalalariga bag‘ishlangan video selektorlarining birida quyidagicha fikrlarni bildirib o‘tgan:

”Maktab masalasi bukelajak masalasi, ta‘bir joiz bo‘lsa, bu hayot-mamot masalasi. Bu butun jamiyatimizning ishiga aylanadigan vaqt keldi. Mana shunda biz oldimizga qo‘ygan yuksak xalqimizni ishonchini qozonish va odamlarni rozi qilish nuqtai nazaridan har bir qadamimiz, har bir qarorimiz, farmonimiz, qonunimiz o‘zi tezroq yuradi. Uni odamlar qabul qiladi. Bugun o‘zimizga savol beraylik, eng katta kamchiligimiz nimada? Kadrlarning saviyasi, bilimi, dunyoqarashi, vatanparvarligi yo‘q desak, bu adolatdan bo‘ladi. Maktabni o‘zgartirmasdan turib, odamlarni jamiyatimizni o‘zgartirib bo‘lmaydi. Bu aksioma, buni hech kim inkor qila olmaydi. Shuning uchun bugungi muhokamani oddiy bir yig‘lish yoki oddiy bir selektor emas, balki davlat rahbarining sizlarga, butun xalqimizga va yoshlarga murojati deb qabul qilishingizni istaredim. O‘zbekiston sharoitida bugundan boshlab eng hurmatli, e‘zozli inson muallim. Davlatimiz taqdiri, millatimiz taqdiri muhtaram muallimlarga bog‘liq ekanligini hech kim, hech qachon inkor qila olmaydi”.

Shu o‘rinda yurtboshimiz jonkuyarligi tahsinga loyiqdir. Agar biz rivojlangan davlatlar tarixiga e‘tibor berib qarasaq. Ularning taraqqiyotining asosiy sababi tarbiya va ta‘limimizga berilgan e‘tibor hamda islohotlar ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Shunday ekan har bir pedagog xoh maktab ta‘limida, xoh Oliy ta‘limda o‘z ishiga, kasbiga mas‘uliyat bilan yondashishi lozim. O‘z ustida tinimsiz ishlashi har mashg‘ulotiga qunt bilan yondashishi, o‘quvchilar ko‘ngliga yo‘l topa olishi lozimdir.

Bu haqida ba'zi fikr va mulohazalarni ko'rib chiqamiz. Ta'lim oluvchi o'quvchi qalbiga yo'l topishning ba'zi qoidalari:

1. Agar siz ta'lim oluvchinnig ichki ruhiy holatini his qilmasdan turib, haqorat qilsangiz, ko'nglingiz bo'shab, yengil tortasiz. Lekin o'quvchingizchi?

Shuni bilingki, kimdir boshqa birovga salbiy munosabatta bo'lsa, qarshisidagi insonda ham shu kabi kayfiyat paydo bo'ladi. Undan ko'ra talabada yuz berayotgan muammolarning yuzaga chiqaruvchi omillari (oilaviy holati, sog'ligi, moddiy yoki ma'naviy muammolari)ni tushunishga, qaysi nuqталarda kelishmovchiliklar sodir bo'layotganligi sababini aniqlashga harakat qilsansa, oqilona murosaga kelishishga imkon yaratiladi.

2. Quyidagi rivoyatni har bir o'qituvchi hatto rahbarlar ham doim yodida saqlab, unga amal qila olsa, faqat va faqat yaxshi naf topadi. Rivoyat qilishlaricha, Quyosh va Shamol qay birimiz kuchlimiz deb bahslashishibdi. Shamol debdi: "Sendan kuchli ekanligimni hozir isbotlayman. Huv anavu chopon kiygan cholning etagi ostidan borib urilib uning choponini yechib tashlayman". Shunda Quyosh, bulutlar orasiga yashirib, shamolning bo'ronga aylanishiga imkon beribdi. Shamol kuchli bo'ronga aylanib, choltomonga yeldi, unga hujum qildi. Chol choponiga mahkamroq o'ralib, o'zini himoya qildi. Shamol charchadi va tindi. Shunda Quyosh bulutlar orasidan chiqib saxiy nurlarini socha boshladi. Tezda cholning peshonasi terlab, choponini yechib tashladi.

Quyosh shamolga shunday dedi: "Unutma, sahovat va do'stona munosabat hamisha tamagirlik va zo'rovonlikdan ustun keladi."

Rivoyatdan ko'rinadiki, pedagog ta'lim oluvchiga nisbatan doimo samimiy munosabatda bo'lishi hamda o'zining pedagoglik burchini yoddan chiqarmasligi lozim.

3. Buyuk mutafakkir Abu Rayhon Beruniy inson kamolotida 3 narsa muhim ro'l o'ynaydi deydi. Bular:

1. Irsiyat
2. Muhit
3. Tarbiya

Shu o'rinda ta'kidlashimiz joizki, muhit va tarbiyaga pedagoglar ham bevosita, ham bilvosita ta'sir ko'rsata oladilar. Shunday ekan dars mobaynida, o'quvchiga bilim berish davomiyligida

-o'quvchini zeriktirmaslik;
-bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil ma'lumotni uqtiravermaslik, yangicha usul va metodlardan foydalanish lozim;

-fan yuzasidan berilgan mavzular ketma-ketligida uzviylik bo'lishligi darkor.

4. Mohir pedagoglar talabalarning ichki inkoriga yo'l bermasdan "ha" deyishga majbur qila oladi. Bu bilan talabalardagi ruhiy ikkilanish jarayonini maqsadga muvofiq boshqarish imkoniga ega bo'ladi.

5. Talaba sizga majburiyat yuzasidan iltifot ko'rsatsa, ammo ichki xohishi bilan sizni tan olmasa, u holda sizga nisbatan beixtiyor hurmatsizlik hissi tug'ilishi mumkin.

Agar pedagog o'zining bilimliligi, uddaburonligi va talabalarga bo'lgan adolatli munosabati tufayli hurmatga erishgan bo'lsa, talabani bexosdan no'rin ayblasa ham, talabada sizga nisbatan g'ayirlik hissi uyg'onmaydi. Aksincha, tushunishga harakat qiladi. Ongida sizga bo'lgan munosabatini tiklashga harakat boradi.

6. "Suqrot usuli". Bu usulni mazmuni quyidagicha, u inkor o'rniga nohaqlikni tasdiqlovchi javob olishga asoslangan. Kishini dag'al inkor qilmasdan "ha" deb javob berishga majbur qiladigan yumshoq savollar bilan murojaat qilishligi lozim.

7. Qo'pol xarakterli, gina saqlovchi o'qituvchi talabalarning endigina rivojlanayotgan qobiliyatlarining ildiziga bolta uradi.

D.Kornegi "Buyuklarning buyukligi oddiy kishilar bilan muomalasida ko'zga tashlanadi" deydi.

Xushmomalalilik o'quvchining qalbiga yo'l topishning eng muhim omilidir.

8. Talabalarni nazariga ilamaydigan, kibrga berilgan professordan ko'ra, talabalarga zavq-shavq bilan bilim berayotgan samimiy, ijodkor va jonkuyar, oddiy o'qituvchi shogirdlari uchun ko'proq foyda keltiradi.

9. Hech qanday o'ziga xosligi, yorqin ijodiy fikri, o'ziga xos bironta uslubi bo'lmagan, faoliyati faqat darslik kitoblarda yozilganlarni talabalarga o'zgarishsiz takrorlab beruvchi o'qituvchilarning borligi taraqqiy etib borayotgan fan va texnika yutuqlaridan o'quvchilarning bexabar qolishlariga sabab bo'lmoqda.

10. Ba'zi bir pedagoglar o'quvchilarni ko'p narsani tushunmaydi deb, ularni nazarga ilmasliklarini talabalar juda yaxshi farq qila oladilar.

Ayrim qiyin holatlarda talabalar ham eng foydali maslahat yoki taklif bera olishlari mumkinligini barcha pedagoglar ham anglayvermaydilar.

Pedagog dars mashg'ulotlariga shunday tayyorgarlik ko'rishi lozimki, har bir o'quvchi, har bir talaba ilm dargohiga har kuni har bir mashg'ulotga ishtiyoq bilan, yangi bilim olish, rivojlanish ilinji bilan, zavq-u shavqga to'lib tashrif buyurishi kerak.

Afsuski, shu o'rinda ta'lim dargohlarida o'z dars mashg'ulotlarining sifatiga e'tiborsiz saviyasiz pedagoglar uchrab turmoqda. Bu esa o'quvchilarning bilimga chanqoqliligini so'ndirib yubormoqda. Hattoki, oliy o'quv yurtlarida ham bunday saviyasizliklar uchrashiligi achinarli hol.

Endi o'ylab ko'raylik, Oliy o'quv yurtida saviyasiz pedagogdan bilim olgan talaba diplom oladi va maktabga ishga keladi. Yosh avlodga dars bera boshlaydi. Xo'sh shunday ketma-ketlik bilan qanday qilib taraqqiyotga erishish mumkin, axir bufojia emasmi? Degan savolni biz barchamiz o'z-o'zimizga berishimiz kerak emasmi?

Xulosa qilib aytganda, ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan pedagoglar yuqoridagi fikrlarga e'tiborli bo'lib, salmoqli faoliyat yuritsalar, ularning shogirdlari bilimli va haqiqiy ziyo ulashuvchilar bo'lib yetishishadi. Albatta, bu mamlakatimiz ta'lim tizimini yanada rivojlantirishga, yangi yuksak marralarni zabt etishga yordam bergan bo'lar edi. Shu o'rinda yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlab o'tgan buyuk ajdodimiz Muhammad Xorazmiyning bir hikmatini zikr qilib o'tamiz: "So'z-gul, ish-mevadir".

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori – T: «Sharq», 1997 y.
2. G'oziev E. O'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarish. – Toshkent: O'qituvchi, 1988 y.
3. <https://fayllar.org/ozbekiston-respublikasi-xalq-talimi-vazirligi-muqimiy-nomidagi-v4.html?page=3>
4. <https://www.youtube.com/watch?v=4D7ob6ihtg8>

TALABA – QIZLARDA TAZYIQ VA TAJOVUZGA QARSHI DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY ASOSLARI.

**Uktamova Umida Sunatullaevna, JDPI o'qituvchi.
Ergasheva Moxina Narzulla qizi, JDPI talabasi.**

Bugungi kunga kelib xotin-qizlar ayniqsa, talaba xotin-qizlarga ko'rsatilayotgan e'tibor, qo'llab - quvvatlash va bildirilgan ishonchning yanada oshganligini e'tirof etmaslikning imkoni yo'q. Misol tariqasida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida" shuningdek, xotin-qizlarning oliy ta'lim muassasalarida tahsil olishi uchun yanada keng imkoniyatlar yaratish maqsadida Vazirlar Mahkamasining Oliy ta'lim muassasalariga xotin-qizlarni qo'shimcha davlat granti asosidagi qabul ko'rsatkichlari doirasida tanlovda ishtirok etish uchun tavsiyanomalar berish va o'qishga qabul qilishni tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomlarni tasdiqlash haqida"gi qarori qabul qilinishi buning yorqin misoli demakdir. [1]

Avvalgi yil bu qarorning ijrosiga ko'ra qanchadan-qancha xotin-qizlarning ushalmesdek tuyulgan ezgu niyatlari ro'yobini ko'rganligi quvonarli holdir. So'nggi yillarda jamiyatimizning faol qatlamiga aylangan talaba qizlarning har sohada faollik ko'rsatayotganligi barchamizga ma'lum. Hozirda talaba qizlarga keng imkoniyatlar eshiklari ochilmoqda.

Qadim zamonlardan aynan muqaddas Islom dinimizda ham qizlarni o'qitish masalasiga juda jiddiy e'tibor qaratilganini qayd etish lozim. Bu haqida hadislarda keltirib o'tilganki, agarda bir oilada ikki farzand: bir o'g'il va bir qiz farzand bo'lsa, o'qitish imkoniyati esa faqat biriga yetgan holatda, payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) ning ko'rsatmalariga binoan, qiz farzand o'qitilmog'i lozim. Buning zamirida esa qiz bolaning, ayolning oilada ham, ijtimoiy jamiyatda ham o'rni va ahamiyati beqiyos ekanligidan dalolat beradi. Ushbu fikrning tarafdorlari faqat musulmon ahligina bo'lib qolmasdan, balki boshqa din vakillarining ham dilidagi, ham tilidagi so'zlardir. Indira Gandining quyidagi fikri so'zning isboti demakdir: "Bir qizni o'qitsangiz - bir oilani o'qitgan bo'lasiz".[2]

Joriy yilning 28-fevral kuni eng shov-shuvli voqealaridan biri bo'lgan "Zakovat" intellektual o'yinining ochilish marosimida so'zga chiqqanlar orasida Milliy mass-mediani rivojlantirish jamoat fondi raisi o'rinbosari Saida Mirziyoyeva nutq so'zladi. Mirziyoyeva o'z nutqida: "Opa-singillarim! Siz bizning faxrimizsiz! Sizda orzu-maqсадlarimiz timsolini ko'ryapmiz. Xotin-qizlarimiz qanchalik faol, ilm-fan, madaniyat va tadbirkorlikka, siyosiy jarayonlarga qancha ko'p hissa qo'shadigan bo'lsa, yurtimizda baxtli va hayotidan mamnun ayollar shuncha ko'p bo'ladi. Aminmanki, xonadonida namunali beka, pazanda opa-singillarimiz o'zlarini ilm maydonida ham bemalol namoyon qila oladilar", - deya xotin-qizlarning teleo'yindagi, umuman hayotdagi o'rini alohida ta'kidlab, ular beqiyos mavqe va e'tiborga loyiq ekanligini e'tirof etdi. [3]

"Ayolga o'qib-izlanishi uchun imkon yaratib bermagan mamlakatning faqat oyoqda ish qiladigan majruhdan farqi yo'q", - deb yozadi. Josteyn Gaarder.[4] Shunday ekan, o'qish jarayonida doimo talaba qizlarni qo'llab-quvvatlash, buni ilojisi bo'lmagan, kerakli sharoitlar yaratib berilmagan taqdirda ham ularga halal bermaslikning o'zi talaba qizlarga berilgan eng katta imkoniyat demakdir. Talaba qizlarning hayotda qiynalmasliklari, to'g'ri yo'ldan og'ishmasdan, maqsadlariga erishishi, yaxshi uy bekasi, universal ayol bo'lishi uchun ularga

har tomonlama mukammal tarbiya bermoqlik lozim. Vaholanki, ta'lim yo'nalishida ham, tarbiya berishda ham qolaversa, ularga bo'lajak kelin, uy bekasi va eng asosiysi ona sifatida nazar solib, shunga munosib ravishda yo'nalish berish lozim.

Bugungi kunda davlatimizda talaba-qizlarni qo'llab-quvvatlash hamda huquqlarini himoya qilish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda. 25-noyabr–Ayollarga nisbatan zo'ravonlikka barham berish Xalqaro kuni deb e'lon qilingan.[5]

Shunday bo'lishiga qaramasdan, bugungi kunda ham talaba - qizlarga ming nadomatlar ila aytmoqlik lozim-ki, tazyiq hamda tajovuzlar bo'lib turibdi. Bu tazyiq hamda zo'ravonlikning bir qancha shakllari (jinsiy, jismoniy, ruhiy, iqtisodiy va shu kabilar) hozir ham uchrab turibdi. Talaba qizlar hayotida uchrash ehtimoli eng yuqori bo'lgan tazyiqlardan biri bu - jinsiy zo'ravonlikdir. Jinsiy zo'ravonlik xotin-qizlarning roziligisiz shahvoniy xususiyatga ega harakatlarni sodir etish orqali jinsiy daxlsizlikka va jinsiy erkinlikka tajovuz qiladigan zo'ravonlik shakli demakdir.[6] Bu haqida biz Qonunchilik palatasi tomonidan 2019-yil 17-avgustda qabul qilingan Xotin–qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida O'zbekiston Respublikasining qonuniorqali to'liq ma'lumotga ega bo'lishimiz mumkin. Men uchun bundan ham muhimroq, ko'rimsiz hamda arzimasdek tuyulgani bilan juda dolzarb bir masala borki, bu masalaga ko'plar o'ta jo'n ko'z bilan qarashadi. Talaba qizlarga, umuman har qanday qiz bolaga, ayolga hayotda nimaiki bo'lmasin tanlab beriladi. Ularga tanlov imkoniyati deyarli berilmagan. Qaysi OTM da o'qishi, qaysi kasbni tanlashi, qaysi chet tilini o'rganishi va xatto qaysi yigitga turmushga chiqishi ... Barcha barchasi tanlab beriladi. Qizlar avval ota-onalarning keyin esa turmush o'rtoqning tanlovi bilan yashashadi. Mana tazyiqning, zo'ravonlikning mittigina, ko'rimsiz ammo, o'ta xavfli shakllaridan biri. Bu haqida blogger hamda jurnalist Aziza Qurbonova o'zining nutqlarida ko'p bora takrorlab: "Men ayollarning xurmat qilinishini xohlayman, xolos ... Agar kelajakda qiz farzandli bo'lsam, unga xurmatini bilishini va xurmatini talab qilishini uqtirardim" deb aytadilar. [7] Shu o'rinda ijtimoiy tarmoqlarda meni ta'sirlantirgan yana bir haqiqatni yoritib o'tishni joiz deb bildim :

ODAMLAR NIMA DERKIN?

Qiz talaba bo'ldi. "O'qib olim bo'larmidi", qo'l siltadi odamlar.

Qiz unga oshiq yigitning izhorini qabul qildi. "Tanlaganing shumi", kuldi odamlar.

Kelinchak ho'jayinining hizmatida bo'ldi, biror marta yuziga tik qaramadi.

"Muncha lallaymasang", dedi odamlar.

Ayol ketma - ket farzandlarini dunyoga keltirdi

"Buncha ko'p tug'asan" achindi odamlar... [8]

Ushbu jumalardan ko'rinib turibdiki, ayol kishi, qiz bola tug'ilganidan to o'limiga qadar so'z deb ataluvchi tazyiq ostida yashaydi, sinaladi, siylanadi hamda sayqallanadi. Ex bu odamlar ... Biz shu kabi "dedi, dedi ..." gaplarni gapiruvchi insonlarga e'tibor beradigan bo'lsak, ular ijtimoiy jamiyatning ilmsiz, ishsiz qatlami ekanligining guvohi bo'lamiz. Shunaqa fisq-u fasod gaplarning tarqalishiga barham berish, xotin-qizlarimizni tinch-totuv yashashini ta'minlash uchun avvalambor ilm-u ziyoni keng ommaga tarqatmoq lozim. Bugun bir inson g'iybat qilish, kimgadir tuxmat, zulm yoxud tazyiq qilish o'rniga kitob o'qisa, uning farzandi ham yuqorida keltirilgan chirkin ishlar bilan band bo'lmaydi.

Qiz bolaga tazyiq, zo'ravonlik ko'rsatish degani qanaqasi o'zi? Bu feodalizmning zamonaviy bir ko'rinishi emas nima? Hayotiy olib qaralganda ham aytishimiz mumkin, qizlarning oliy ta'lim muassasalari talabalari bo'lishi bilanoq ularni kelin qilishga qiziquvchilar sonining keskin ortishi, uydagilarining orzu havaslarining kurtaklashi avj oladi.

Ya'ni ota-onalarning: "Qizim talaba bo'ldi, endi bu yog'iga o'qishi ham, ishi ham o'z-o'zidan "silliqqina" bo'lib ketaveradi", degan xato fikrga amal qilgani holda qizlarini turmushga berishga shoshilishadi. Ko'pchilik ota-onalar "Tengi chiqsa - tekin ber", - iborasiga amal qilishib, qizlarini xohish-istagiga e'tiborsiz holatda ularning taqdirini hal qilishadi. Kuyov bo'lmish hamda bo'lajak oilasining muhiti yaxshi, oila a'zolari tushungan bo'lsa-ku mayli ham deyiladi. Agarda aksi bo'lsa talaba qiz uchun bundan yomoni bo'lmaydi. Bu holatda talaba qizga qilingan eng ulkan ma'naviy tazyiqlardan biri yuz berishi muqarrar bo'ladi. Bu bilan endigina parvozga shaylanayotgan qushning qanotini qayirishgandek bo'lishadi. Talaba qiz o'zi uchun yaratgan "Harakatlar strategiyasi" ahamiyatining yo'qolishi, orzularining chippakka chiqishi, maqsadlariga erishish yo'llarida turli xildagi chegaralar qo'yilishi uning ruhiy zo'riqishga olib keladi. O'zbek qizlarining ruhiyatiga ko'p narsaga ko'z yumish hamda ko'nikib yashash singdirilgan bo'lib, oqibat bularni bir amallab yengib o'tadi. Maqsadlari chegaralanadi - chidaydi. Talabalik gashtini surishdan mosuvo bo'ladi - chidaydi, o'qishlarga amallab ulguradi - chidaydi. Ba'zan ulgurmay qoladi, tanbeh ham eshitadi - chidaydi. Oilada muhitning unga nisbatan negativ ekanligiga ham chidaydi. Bu chidamlilikning oxiri kamdan kam xollarda bahayr bo'ladi. Harakatlari esa o'zini ruhiy tomonlama zo'riqishga oxir oqibat kasal bo'lib qolish ba'zi hollarda esa suidsid yani o'z joniga qasd qilish darajasigacha yetib boradi. Biz bu salbiy oqibatlarning oldini olishimiz uchun avvalambor oilada faqatgina xotin-qizlarga emas, balki yigitlarga ham to'g'ri tarbiya bermog'imiz lozim. Ayollarga turli xil zo'ravonliklarning amalga oshirilayotgani, umuman har qanday razillik va illatlarning asosiy sababi Forobiy ta'biri bilan aytganda, ilmsizlikdir sanaladi. Shunday ekan, biz avvalambor tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yimog'imiz, ijtimoiy muhitni sog'lomlashtirmog'imiz shart. Shundaygina yuqorida keltirib o'tilgan johilliklarga qo'l urilmaydi.

Ayni shu masalada so'z yuritilganda hayolimga doimo bitta jumlar kelaveradi. Bu fikrlar qachon va kim tomonidan aytilgan, kitobda o'qidimmi yoki ijtimoiy tarmoqlarda bunisi yodimda yo'q. Ammo, ushbu so'zlar jon jonimga, qon qonimga singib, jo bo'lib ketgan hamda hayot yo'limda menga dastur ul-amal bo'lmoqda. Mana o'sha so'zlar: "Ayol ojiza emasdir, ayol mo'jizadir. Men ayolman ojiza ekanman deb emas, men ayolman mo'jiza ekanman deb, har bir holatdan chiqishni o'rganishingiz shart. O'zingiz hamda kelajagingiz uchun ..."Qani endi jamiyatimizdagi barcha talaba qizlarning ongiga shu g'oyalar singsa, ijtimoiy muhitdagi boshqa ayollar fikri-yu zikrida doimo aks etib tursa, o'z haq-huquqlarini himoya qila olganda nur ustiga a'lo nur bo'lar edi.

Har qaysi talaba qizning botiniy dunyosi ham zohiriy ko'rinishi kabi dilbardir. Ularga zo'ravonlik hamda tazyiq ko'rsatish emas, bil'aks e'tibor, mehr hamda ishonch bermoqlik lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017 — 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini «Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida» 2020 yil 2 martdagi PF-5953-son Farmoniga muvofiq, shuningdek, shuningdek, xotin-qizlarning oliy ta'lim muassasalarida tahsil olishi uchun yanada keng imkoniyatlar yaratish maqsadida Vazirlar Mahkamasining Oliy ta'lim muassasalariga xotin-qizlarni qo'shimcha davlat granti asosidagi qabul ko'rsatkichlari doirasida tanlovda ishtirok

etish uchun tavsiya nomalar berish va o'qishga qabul qilishni tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomlarni tasdiqlashhaqida"gi qarori [1]

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqidan. 30.09.2020 O'z A. [2]

3. "QALAMPIR" MChJ. Bosh muharrir: S. Abdullayev [3]

4. Muxtor Mirzaqulov. Bilishdan baxtiyormiz! Manzil: @Zakovat_intellekt [4]

5. BMT Bosh Assambleyasining 1999-yil 17 dekabrda rezolyutsiyasida. O'zA [5]

6. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING QONUNI XOTIN-QIZLARNI TAZYIQ VA ZO'RAVONLIKDAN HIMOYA QILISH TO'G'RISIDA Qonunchilik palatasi tomonidan 2019-yil 17-avgustda qabul qilingan Senat tomonidan 2019-yil 23-avgustda ma'qullangan 3-modda [6]

7. Aziza Qurbonovaning Modul 5 loyihasidagi nutqidan. [7]

8. Nodirabegim Ibrohimova sahifasidan olingan [8]

ПЕДАГОГИК ФАНЛАРНИ ЎРГАНИШ ЖАРАЁНИДА ТАЛАБАЛАРНИ МАЪНАВИЙ-ЭСТЕТИК ТАРБИЯЛАШ МАЗМУНИ

ЖДПИ ўқитувчиси- Зокирова Умида Илхомовна.

ЖДПИ магистрант- Отабобоева Феруза.

Бўлажак ўқитувчиларнинг маънавий-эстетик тарбияси мазмуни педагогика фанлари дастурларини модификациялаш асосида қурилиб, курслар маъруза ва семинар мавзулари, мустақил иш ва якуний назорат саволларини киритиш орқали педагогик фанлар дастурларини ўзгартириш, такомиллаштиришга асосланган.

Шундай қилиб, "Педагогика тарихи" курси қуйидагиларни ўз ичига олади: отабоболаримизнинг бой тарихий-маданий (бадий) меросини, айниқса Шарқ Уйғониш давридан олинган маънавий-эстетик таркибдаги тарихий-педагогик мавзуларни; ўзбек халқининг бадий тарихнавислик меросини; халқимизнинг бадий хазинасидан олинган "абадий қадриятлар" намуналарини - ушбу материалда бўлажак ўқитувчиларда маънавий-эстетик, миллий дунёқарашга мос "тушунча"лар, миллий маънавий-эстетик тафаккурни уйғотиш, миллий ғурур - инсоннинг маънавий-эстетик қиёфасининг муҳим таркибий қисмларини қамраб олади. Шундай қилиб, "Педагогика назарияси" курси маънавий-эстетик тарбия моҳиятини, замонавий ўқитувчининг эстетик қиёфаси ва унга қўйиладиган талабларни очиқ берадиган мавзуларни ўз ичига олади; бўлажак ўқитувчининг маънавий ва маърифий такомиллашуви; талабаларнинг тегишли педагогик асослардаги маънавий-эстетик тарбияси - аждодларимизнинг бадий меросидан олинган миллий-эстетик қадриятлар орқали – "Педагогика назарияси" курси мазмунининг "конструкцияси" (тузилиши) бўлажак ўқитувчиларнинг ҳам шахсий, ҳам касбий педагогик йўналишда маънавий-эстетик тарбияси интеграциялашувига эришилади. Шундай қилиб, "Педагогик технологиялар" фани бадий мерос орқали маънавий-эстетик тарбиянинг концептуал жиҳатларини ҳисобга оладиган мавзуларни киритади, бу нафақат технологик ва педагогик билимларни, балки билим, кўникма, малака ва фаол қобилиятларни, тарихни ўрганиш ва педагогика назариясини ўрганиш жараёнларида фаоллаштиришни талаб қилади. Демак, бўлажак ўқитувчилар умумий назарий билимларни, маънавий-эстетик қадриятлар, назарий ва педагогик

технологияларни талабалар учун технологик-педагогик “конструкциялар” га бирлаштирадilar, бу бўлажак ўқитувчиларнинг ҳам шахсий, ҳам касбий маънавий-эстетик тарбияларида муҳим тизим яратувчи омил ҳисобланади. Шундай қилиб, “Педагогик маҳорат” курсига шундай мавзулар киритиладики, улар маънавий-эстетик тарбиянинг ижодий омилларини (хусусан, креативликни), шу жумладан, “Педагогика тарихи”, “Педагогика назарияси”, “Педагогик маҳорат”, “Педагогик технологиялар” курсларини ўрганиш жараёнида (маънавий-эстетик нуқтаи назардан) ўзлаштирилган маънавий-эстетик кадриятларнинг (инновациялар, маҳорат, педагогик санъат) - билим, кўникма, малака ва қобилиятларга асосланганлигини очиб беради.

Бўлажак ўқитувчилар ўзларининг маънавий-эстетик тарбиясида, касбий фаолиятида талабаларни миллий-бадий кадриятларга асосланган маънавий-эстетик тарбиялашда ижодий ёндашувга амал қиладилар. Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-шахсий маънавий-эстетик тарбияланиш жараёнлари содир бўлади. Таъкидлаш жоизки, бўлажак ўқитувчиларнинг маънавий-эстетик тарбияси дастурларида муҳим компонент сифатида талабаларнинг мустақил ишлари кўрсатилган, яъни маънавий-эстетик саводхонлиги, ўзини ўзи ўқитиш, ўзини ўзи тарбиялаш, зарурий адабиётлар билан, якуний назорат саволлари билан таъминланганлиги ва б.

Шундай қилиб, педагогик фанлар дастурларининг модификацияси бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-шахсий, маънавий-эстетик тарбияларига тизимли-комплекс, аниқ ва мазмунли ёндашувларни таъминлайди.

Бўлажак ўқитувчилар маънавий-эстетик тарбиясида фойдаланиладиган ўзбек халқининг бадий меросидан олинган маънавий-эстетик кадриятлар. Ўзбек халқ оғзаки ижоди маънавий-эстетик кадрият сифатида. Адабий мерос. Шарқдаги Ренессанс даври руҳий шеърляти. Ўрта асрлар Шарқ миниатюраси. Шарқ миниатюра тасвирий санъати. Архитектура ёдгорликлари меъморий ва бадий мерос сифатида.

Ўзбек халқ оғзаки ижоди маънавий-эстетик кадрият сифатида. Ўзбек шеърлари, афсоналари, дostonлари, эртаклари, маталлари, мақоллари жуда кўп. Ўзбек дostonи; “Гўрўғли”, “Алпамиш”, “Фарход ва Ширин”, “Қундуз ва Юлдуз”, “Равшанхон” ва бошқа дostonлар гўзаллик, меҳр-оқибат, адолат, қаҳрамонлик ишларининг гўзаллиги, ватанпарварлик жанглари ҳақидаги ҳикоялар; булар гўзал, юксак ахлоқий қаҳрамонлар, ажойиб табиатнинг афоризмлари, ёрқин метафоралари, ёрқин ижобий образларининг ранг-баранг тавсифи, жанговар ҳаракатлар олиб борилаётган унутилмас она табиат манзаралари тасвирланган юқори сифатли халқ асарларидир.

Ўзбек фольклорининг эпик асарлари катта маънавий-эстетик потенциалга эга: халқнинг руҳи, интилишлари, орзулари, бахтга эришиш иродаси, миллий хусусият, миллий ғурур ва онг; одамларни эстетик идрок этиш, гўзалликни севиш, инсоний муносабатлардаги гўзаллик; ҳаётни, воқеаларни ва қаҳрамонлик кўрсатишни чуқур англаш. Ўзбек дostonлари ва афсоналари маънавий-эстетик тарбиянинг бой манбаидир.

Хулоса қилиб педагогик фанларни (“Педагогика тарихи”, “Педагогика назарияси” ва бошқалар) ўрганиш жараёнида бўлажак ўқитувчиларнинг маънавий-эстетик тарбиялашда Ўзбекистон ҳудудидаги меъморий ёдгорликларидан фойдаланишда: маълум маънавий-эстетик маълумот манбаларни топиш; уларнинг тарихий ва маданий уфқларни кенгайтириш; ўқувчиларга ҳиссий руҳий ва эстетик таъсир кўрсатиш; уларни қадимий монументал архитектуранинг улуғворлиги, уйғунлиги ва гўзаллиги, ундаги санъат синтези, яхлит меъморий қиёфадаги ноёб ранг-

баранг декоратив ва график таркибий қисмлар билан таништириш; Шарқ Уйғониш даври бадий маданиятининг юксак маънавий-эстетик соҳаларини билиш; жаҳон меъморчилик дурдоналари воситасида миллий ғурур ҳиссини уйғотиш; меъморий ёдгорликларининг эстетикаси, бадийлиги, ғоявий, семантик ва функционал аҳамиятини ўқувчиларни ҳиссий маънавий-эстетик идрок этишга йўналтириш; талабалар шахсини маънавий-эстетик тарбиялашда ушбу меъморий санъатнинг маънавий-эстетик потенциали тўғрисида хабардор қилиш; миллий бадий дид, миллий ғурур ва миллий ўзига хослик каби энг муҳим миллий фазилатларни шакллантириш орқали талабаларнинг келажакдаги педагогик фаолиятида маънавий-эстетик тарбия жараёнлари имкониятларини кўриб чиқиш; бўлажак ўқитувчилар томонидан Ўзбекистондаги энг қадимий бетакрор меъморчиликни нафақат аждодларимизнинг тарихий ва маданий хазинаси сифатида, балки энг буюк миллий-бадий мерос, миллий маънавий-эстетик мерос сифатида, кўплаб авлодлар учун маънавий-эстетик тарбия ва маърифатнинг битмас-туганмас манбаи сифатида англашларига эришиш; аждодларимизнинг энг қадимий ёдгорликларига қизиқиш ва меъморий ёдгорликлар тўғрисида мустақил билим олиш зарурати ошириш каби мақсадлар белгиланади.

Педагогик фанларни ўрганиш жараёнида бўлажак ўқитувчиларни миллий-бадий кадриятлардан фойдаланиш орқали маънавий-эстетик тарбиялайди, ўқувчилар шахсининг асосий маънавий-эстетик фазилатларига эришишни таъминлайди: бу қизиқиш, истак ва хабардорлик, ота-боболарининг бадий меросини ҳиссий, ҳиссий ва бадий ўрганишини талаб қилади. Аналитик интеллектуал-ижодий асос сифатида улар келажакда болалар синфларида жуда зарур бўлган маънавий-эстетик манба сифатида аждодларимизнинг миллий-бадий меросининг бой маънавий-эстетик потенциали, унинг миллий-умуминсоний кадр-қиммати билан фахрланиш ҳиссини уйғотади. Бўлажак ўқитувчиларни маънавий-эстетик тарбиялашда миллий-бадий кадриятлар маълум билим, кўникма ва қобилиятларни шакллантиради. Узоқ ўтмиш аждодларнинг бадий меросини, ўзбек халқининг бадий маданиятини мустақил ўрганиш орқали ўзларини маънавий-эстетик бойитиш заруриятини тушуниб етадилар.

Демак, бу каби миллий ёдгорликлар билан талабаларни педагогик фанларини ўқитиш жараёнида таништириб бориш орқали биз уларнинг маънавий-эстетик дунёқарашини ҳамда миллий ғурунини шакллантириш имконига эга бўламиз

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. -Т: Ўзбекистон, 1996.-348
2. Аннамурадова С.К. Художественно-эстетическое воспитание школьников Узбекистана. – Ташкент: Фан, 1991.
3. Буров А.И. Эстетическая сущность искусства. – М.: Искусство, 1966.
4. ОБ ОСНОВНЫХ ПОНЯТИЯХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ. Мардонов ШУКРУЛЛО, доктор педагогических наук, профессор Чирчикского государственного педагогического института Умида ЗАКИРОВА, соискатель Джизакского государственного педагогического института. Халқ таълими илмий- методик журналі.Тошкент-2021 2-сон. ISSN 2181-7839

БАДИЙ МЕРОС АСОСИДА ПЕДАГОГИК КАДРЛАРНИ МАЪНАВИЙ-ЭСТЕТИК ТАРБИЯЛАШ, УНИНГ ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

ЧДПИ н.ф.д. проф.-Мардонов Ш.Қ.

ЖДПИ ўқитувчиси-Зокирова Умида Илхомовна.

Жаҳонда ривожланган мамлакатлар глобаллашув шароитларида маданий-маънавий тараққиёт йўлида маданий-бадий мерос, маданий-ахлоқий, маънавий-эстетик кадриятларини сақлаб қолишга алоҳида эътибор бериб келмоқда. Таълим соҳасини модернизация қилиш, ўқитишнинг методик таъминотини замонавий ривожланиш тенденцияларига мувофиқ такомиллаштириш ҳамда таълим-тарбия жараёнига инновацион ёндашув ва педагогик технологияларни фаол татбиқ этишга муҳим омил сифатида қаралмоқда. ЮНЕСКОнинг Бош Ассамблеясида Ўрта асрлар Шарқ мутафаккирларининг дунё цивилизациясига қўшган ҳиссаси, уларнинг бой илмий-маърифий мероси, эришилган натижаларини мунтазам ўрганиш орқали фан ва таълим тизимини ривожлантиришга доир тадқиқот ишлари амалга оширилмоқда. Жаҳон фан ва маданиятини ўрганиш жараёнида талабаларнинг бадий-эстетик кадриятларнинг мазмун-моҳиятини англай олишига эришиш, бадий-маданий меросга интернал (ўзи) ва экстернал (ўзга) мотивациясини шакллантириш, педагогик идрок қилиш воситасида талабаларнинг кўникма ва малакаларини ривожлантиришга катта эътибор қаратилмоқда.

Маънавий таълим умуминсоний маънавиятга эришишга қаратилган. Маънавий-эстетик тарбиялаш. Биз ушбу тушунчани юқоридаги қайд этилган назариялар асосида шакллантираемиз. Бизнинг назаримизда маънавий-эстетик тарбиялаш - эстетик тарбиянинг ажралмас қисмидир. Бу табиатда, ҳаётда, санъатдаги юқори эстетик ҳодисаларнинг қайта шакллантирилиши натижасида пайдо бўлган эстетик ҳиссиётлар, қизиқишлар, билимлар, эҳтиёжлар, интеллектуал, эстетик-ижодий ривожланиш, шаклланиш ва қаноатланиш жараёнларидир. Инсоннинг маънавий-эстетик фазилатларини, биринчи навбатда, миллий-бадий хазина “абдий кадриятлар”ни ифода этувчи миллий-бадий меросда шакллантиришдир.

Бадий кадриятлар асосида маънавий-эстетик тарбиялаш – бу эстетик ҳисни (туйғуни) шакллантириш, ривожлантириш, қаноатлантириш жараёни (санъатнинг юқори даражадаги бадий асарининг эмоционал-ҳиссий идрок этилиши), бу бадий-эстетик билим, тушунча ва ғояларга, бадий асарга кадриятли муносабат (бадий асарни ўрганиш, мулоҳаза қилиш, тушиниш), бу жараёнга интеллектуал-ижодий ёндашиш, пайдо бўлган бадий-эстетик билимларни кўрсатиш, бадий асарга муносабатни шакллантириш, шахснинг бадий-эстетик сифатларини шакллантиришдир.

Хулоса қилиб маънавий-эстетик тарбиялашнинг бадий меросга асосланиши - бу ўтмишдаги одамларни бадий маданияти билан таништириш жараёнида “абдий бадий кадриятлар” намуналарига, шу жумладан, ҳақиқий эстетика ва юқори бадий ижод намуналарига ҳамда халқ ижодиёти – фольклор намуналарига таяниш тушунилади.

Шунингдек, асарни ҳиссий идрок этиш билан эстетик ҳиссиётларни (хайрат, қувонч, завқ, мамнунлик, маънавий фаровонлик) ривожлантириш, шакллантириш ва

қондириш жараёни; интеллектуал-ижодий даражадаги ғоявий ва бадиий тушунчасини, бадиий-эстетик хусусиятларини билиш, унга бўлган ҳиссий ва қадриятли муносабатини аниқлаш жараёнида интеллектуал-когнитив қобилият; қабул қилинган бадиий-эстетик таассуротларни, билимларни, тушунча ва ғояларни ўзида акс эттириш, қобилият (маънавий, иждодий, коммуникатив, маърифий ва бошқалар) орқали маънавий-эстетик салоҳият ва бадиий қадрият тўғрисидаги мантикий-аналитик мулоҳаза, шахснинг маънавий-эстетик фазилатларини шакллантиришни тақозо қилади.

Бўлажак ўқитувчиларни ўзбек халқининг бадиий мероси асосида маънавий-эстетик тарбиялаш умумий таълим тизимида, гуманитар ва педагогик фанларни ўрганиш жараёнида содир бўлади, унга ўзбек халқининг юксак бадиий “абдий қадриятлари”, миллий ўзига хослиги, умумбашарий, миллий қадриятларга қўшган ҳиссаси ҳамда маънавий-эстетик тарбиялаш манбаи сифатида қаралади.

Бўлажак ўқитувчиларни маънавий-эстетик тарбиялашда ўзбек халқи ва аждодларининг ўтмишдаги бадиий маданияти – “абдий миллий-бадиий қадриятлар”и намуналаридан фойдаланиш, шу жумладан, миниатюралар, анъанавий меъморчилик, безак санъати, “китоб безатиш, фольклор, шеърят” - Бобур, Машраб, Надира, Бердахларнинг шеърятлари, ота-боболаримиз санъатининг юксак маънавий-эстетик, эстетик-маърифий қадриятлари, кучли салоҳияти ва ёрқин миллий колорити билан таништириш жараёнлари ва улардан фойланиш тушунилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. -Т: Ўзбекистон, 1996.-348
2. Аннамуратова С.К. Художественно-эстетическое воспитание школьников Узбекистана. – Ташкент: Фан, 1991.
3. Буров А.И. Эстетическая сущность искусства. – М.: Искусство, 1966.
4. ОБ ОСНОВНЫХ ПОНЯТИЯХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ. Мардонов ШУКРУЛЛО, доктор педагогических наук, профессор Чирчикского государственного педагогического института Умида ЗАКИРОВА, соискатель Джизакского государственного педагогического института. Халқ таълими илмий- методик журнали.Тошкент-2021 2-сон. ISSN 2181-7839.

O'QUVCHILARIGA MILLIY QADRIYATLARINI SINGDIRISHDA MEHNAT FAOLIYATINING PSIXOLOGIK MASALALARI

Ummatov Muhriddin Zayniddin o'g'li,
Ergasheva Muxlisa Farhod qizi
O'zMU Jizzax filiali 213-20 guruh talabalari

Avvalambor yosh avlodni tarbiyalash ularni yetuk shaxsga aylantirish bugungi kunimizning global masalalaridan biri bolib kelmoqda. Ayni shunday masalalaridan bo'yicha butun dunyo ilm fan olimlari mana shu masala bo'yicha o'z mulohazalarini bildirib kelmoqda. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ham o'zining har bir asarlarida yosh avlodni har tomonlama tarbiyalash borasidagi mulohazalarni ko'rishimiz mumkin. Bu boradagi mulohazalarga milliy qadriyatlarni singdirish orqali yondashish kerakligi haqidagi taklifini ham e'tiborga molikdir. Shu jumladan, Prezidentimiz

Sh.M.Mirziyoyev ham ta'lim jarayonini tubdan o'rganib chiqish va isloh qilish kerakligini ta'kidlanmoqda.

Biz yuqoridagi fikr mulohazalarni e'tiborga olgan holda, yosh avlodni ayni nihol kurtagi vaqtida, ya'ni boshlang'ich sinflardayoq o'quvchilarga milliy qadriyatlarni singdirishga, mehnat faoliyatining psixologik masalalarini yoritishga harakat qilmoqdamiz. Shuni ta'kidlash joizki, milliy qadriyat insonning baxt iqbolga yetaklovchi ustuvor yo'nalishlardan hisoblanadi. Zero milliy qadriyatimiz bugungi kun globallashuv jarayonida o'zligimizni, kim ekanligimizni anglashimizda asosiy va zarur vositadir. Milliy qadriyatlarni insonga singdirishda mehnat faoliyatining psixologik masalalariga to'xtaladigan bo'lsak, mehnat - inson tirikchiligining eng birinchi va asosiy shartidir. Mehnat shaxsni shakllantirish vositasi, ijod, ilhom va turli tuman emotsional kechinmalarning manbai bo'lib xizmat qiladi. Mehnat psixologiyasining mehnat faoliyatining barcha turlariga taaluqli bo'lgan bir necha umumiy vazifalari va muammolari mavjud.

O'quvchilarining hayoti ijtimoiy foydali faoliyatda mehnat jarayoni orqali amalga oshiriladi. Binobarin, inson shu jumladan boshlang'ich sinf o'quvchilarining salomatligiga ijtimoiy foydali faoliyat va mehnatning ta'sirini o'rganish nafaqat psixogigiyaning asosiy vazifasi, balki biz pedagoglarning ham vazifamiz hisoblanadi.

Mehnat faoliyati tog'ri tashkil etilganda bolaning butun bir qobiliyati to'laligicha yuzaga chiqadi, mehnat sog'liq va baxt bo'lib qoladi.

Shunday ekan, biz pedagoglar bu jarayonni to'g'ri tashkil etishimiz va mana shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda, milliy qadriyatlarimizni singdirish uchun qulay vaziyat va imkoniyat paydo bo'lganini bilishimiz muhimdir, Shu o'rinda aytib o'tish kerakki, mehnat faoliyatini amaga oshirish jarayonida qadriyatlar shakllanitirib boriladi. Misol tariqasida, o'quvchi berilgan vazifani bajarish jarayonida yasashni o'rgatayotgan ustozining maslahatiga quloq solishi yoki o'z o'rgangan bilimi asosida mustaqil, amaliy bajarish vaqtida bir marotaba bo'lsa ham ustozini yodga olishini ko'rsatishimiz mumkin. Bu jarayon esa qadriyatning kichik bir korinishi, boshlanishi hisoblanadi. Mehnat faoliyatini to'g'ri tashkil etish ham biz pedagoglarning zimamizdadir. Bunda quyidagi sifat va ko'rinishlarga e'tibor berishimiz lozim:

O'quvchilarida milliy qadriyat tushunchasini singdirishda ijtimoiy foydali mehnatga quyidagilar kiradi:

- Jamoat ishi - boshlang'ich sinf o'quvchilar jamoasini uyushtirish, uni g'oyaviy – siyosiy tarbiyalash, ya'ni ularni bir maqsad sari uyushtirish, bir maqsadga erishish uchun turli xil fikrlarni o'rganib chiqish va ularni birlashtirish, foydali ish uchun ularning mehnatidan foydalanish va e'tiborga olish talab etiladi. Bu jarayonda umumiy tushunchalarni berish, bu tushunchalar bo'yicha o'quvchilardan bilish, bajarish qoidalari haqida tanishtirish va bu mehnatning natijalarini oquvchilarga bildirib o'tish samaraliroq hisoblanadi.

- O'z-o'ziga xizmat qilish – boshlang'ich sinf o'quvchilarida maktab jamoasi, oila foydasiga qilinadigan ijtimoiy foydali mehnat. Bu jarayon maktab jamoasi, oila davrasida o'z o'rnini topish, o'z o'rnini anglash kabi xissiyotlarning paydo bo'lishiga va bu orqali bir-birini qadrlashga oid tushunchalarni paydo bo'lishiga xizmat qiladi.

- Unumli mehnat – boshlang'ich sinf o'quvchilarining maktab sharoitida (o'quv ustaxonasi, maktab huzuridagi ustaxonalarda) bo'lganidek, ishlab chiqarish sohasida umumiy ishlab chiqarish joylariga borish, o'quvchilarni tanishtirish, oddiy sharoitda ularning bajarish sharoitlarini yaratish (to'quvchilik sohasi, yog'ochlarga ishlov berish va hakazo) kabi faoliyatni talab qiladi.

Bugungi kun ta'lim tarbiya jarayonida umumiy faoliyat orqali jarayoni milliy qadriyatlarni singdirish eng samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Aksariyat holatlarda biz pedagoglar nazorat qilish jarayonida qadrlash, fikrlash kabi tushunchalarga alohida urg'u bersak, milliy qadriyatlarimizni singdirishda ko'proq va samaraliroq yutuqlarga erishgan bo'lar edik. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida milliy qadriyatlarni singdirishda mehnat tarbiyasining psixologik xususiyatlarida bolalarning o'ziga xos xususiyatlarini xisobga olish muhim hisoblanadi. Jumladan, uning ruhiyati, yosh xususiyatlari, undan tashqari jismoniy zaif bolalarga ularni mehnatdan ozod etmagan holda, kichik ishni topshirish va uni ochiq havoda bajariladigan qilib tanlashga harakat qilishimiz kerak. Asabiy bolalar uchun ularni tinchlantiradigan, vazmin holatga tushiradigan mehnatni tanlay olishimiz kerak. Zero, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ruhiyatni shakllantirishimiz, boshqarishimiz lozim. Shundagina ularda bir biriga nisbatan hurmat, qadrlash kabi psixologik jarayonlar paydo bo'la boshlaydi. Ko'p hollarda pedagoglar ayniqsa, yosh pedagoglar o'rtasida tushunmovchiliklar paydo bo'ladi. Bu esa o'z navbatda bolada aqliy tormozlanish va qoloqlikni keltirib chiqarishi mumkin. Pedagoglar bola bilan suhbat va ish olib borish jarayonida quyidagi bosqichlarga ahamiyat berishi lozim:

- "Quyidagi masalani muhokama qilishda sen bunga qanday tushuncha bera olasan?" Bunday yondashish orqali dastlabki tushunchalarni shakllanishiga yordam bergan bo'lamiz.

- "Quyidagi masalalarni muhokama qilishda sen buni qanday bajaragan bo'lar eding?" kabi savollar bajarish qobiliyatini tushunib yetish imkonini beradi.

- "Quyidagi masalalarni muhokama qilishda sen qaysi ishni bajarasan va qaysi o'rtog'ing bilan" bu jarayonda qobiliyatiga va qiziqishiga qarab mehnatni taqsimlash, guruhlar o'rtasida o'zaro sog'lom raqobatni shakllantirishimi, bir biriga xolislik tarzida kabi jarayonni vujudga keltiramiz.

- Qo'yilgan masalani muhokama qilish jarayonida natijalarni tahlil qilish, atrofdagilar mehnatiga taqqoslash, ish ko'rsatgan o'quvchilarni e'tiborga olib qo'yish kabi masalalarni aniq reja asosida tashkil etish o'z oldimizga qo'ygan maqsad, ya'ni milliy qadriyatlarni o'quvchilar ongida paydo qilish va targ'ib etishda yutuqlarga erisha olamiz.

Mehnat tarbiyasidan birinchi bosqichi bolalarni kichik va mazkur yoshlar uchun mos keladigan mehnat topshiriqlariga asta sekin o'rgatish hisoblanadi. Ota-onalar bolalarning o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish mehnati majburiy ekanligini mustaqil bajarish mumkin bo'lgan narsalarni kattalar qilishiga majbur etish yaxshi emasligini tushunishlariga yordam berishlari kerak.

Bolalar sinf o'quvchilarida mehnat faoliyatini barcha turlari mehnatga umumiy munosabatini tarbiyalashdek asosiy maqsadni amalga oshirishga qaratilganidir. Biroq ayrim mehnat turlarining qadriyatlarini sindirishga qaratilgan, tarbiyaviy ahamiyati bir xil emas ularning har biri o'z xususiyatlariga abzalliklariga va qiyinchiliklarga ega. Ulardan faqat eng muhimlarini takidlab o'tish joizdir.

Oilada va maktabda o'z-o'ziga xizmat qilish – bu eng qulay va kundalik, mehnat turidir ayni mana shutushunchadan kelib chiqqan holatda milliy qadriyatlardan dastlabki ko'rinish va xususiyatlarini sindira boshlaymiz, milliy qadriyatlarimiz asosiy qismlaridan bo'lmish bolada mehnat sevarlikni tarbiyalash uni tobora murakkablashib boradigan mehnat faoliyati turlari bilan oshno etish shundan boshlanadi.

Ko'p yillik tajribalardan bizga ma'lumki tarbiyadan yoki milliy qadriyatlarni sindirishga qaratilgan harakatdan umumiy sistemida bu mehnatni pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etish

o'z-o'ziga xizmat qilishga doir bu mehnat yaxshi odatga aylanib boradi faqat majburiyat emas. Bolalar sinf o'quvchilaridan ehtiyoji bo'lib qolishiga yordam beradi.

Bolalar sinf o'quvchilari ularini o'z-o'ziga xizmat qilishga o'rgatish, shu bilan birgalikda milliy qadiryatlarni singdirishdan dastlabki bosqichi oiladan boshlanadi. U mehnat tarbiyasi vazifalarini hal etishga eng ko'p darajada samarali ko'maklashishi uchun uni qanday tashkil etish kerak?

Mehnat tarbiyasidan birinchi bosqichi bolalarni kichik va maskur yosh uchun mos keladigan mehnat topshiriqlariga asta sekin o'rgatish hisoblanadi.

Ota onalar bolalardan o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish mehnati majburiy ekanligini mustaqil bajarishi mumkin bo'lgan narsalarni kattalar qilishiga majbur etish yaxshi emasligini tushuntirishiga yordam berishlari kerak.

Ikkinchi bosqich mehnat turlari o'z o'ziga xizmat ko'rsatishdan, umuman oilaga xizmat ko'rsatishgacha kengaytirish hisoblanadi. Kichik yoshdagi o'quvchiyoq ukasi yoki singlisidan paltosidagi uzilib ketgan tugmasini qadab, sochiq va dastromollarini dazmollab otasidan kastumini tozzalab qo'yishga qodirdir. Mana shu jumla orqali fikr qilishimiz mumkinki oilada bir-birining narsalarini qadirlash bir-biriga iliq munosabatlardan ribojlanishdan dastlabki kurtaklari emasmi yoki bunga o'xshash xolatlar maktablarda bajarilsachi? Turmushning har bir holati uchun tavsiya berish qiyin. Ayniqsa bolalar sinf o'quvchilarida shuni e'tiborga olgan holda bo'lajak boshlng'ich sinf o'quvchilarini mehnatdan tarbiya vositasi sifatida foydalanganda eng muhim narsa mehnat topshiriqlarga yondashish kerakligini o'z hamkasblari, maktab yetakchilari, sinf rahbarlari bilan tez - tez maslaxatlashishini yoddan chiqmasliklari kerak.

O'quvchilarning o'quv mehnatini tashkil etishda mehnat topshiriqlarini bajarish jarayonida ularning bilish faoliyatini faollashtirish muammosi g'oyat muhim hisoblanadi. Bu yerda gap fan asoslari bilimlarini topa olish va mehnat ta'limida qo'llashga ularning o'zlarini qanday o'rgatish ko'r-ko'rona emas ongli ishlashlarni qanday o'rgatish haqida.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 143-sonli "2013-2016 yillarda ta'lim muassasalarini zamonaviy axborot-kommunikatsiya, o'qitishning texnik vositalari va anjomlari bilan jixozlash(qo'shimcha jihozlash)ni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori –Toshkent, 2013 yil 27 may
2. Tolipov O'.Q., Ro'ziyeva D.I. O'qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish. –Toshkent: Unversitet, 2019.-180-bet
3. Vorobjitova A.A. Pedagogik psixologiya. M.:Akademiya, 2003.-240

МУСИҚА ДАРСЛАРИНИ ТАРИХ ФАНЛАРИ БИЛАН БИР-БИРИГА БОҒЛИҚЛИК ПРИНЦИПЛАРИ

Абилов М. ЖДПИ катта ўқитувчи,
Тўғилов Ў. ЖДПИ ўқитувчи

Республикамиз мустақилликка эришгандан сўнг жамият тараққиёт йўли ва бош мақсади белгиланди. Яъни, ривожланган, демократик ҳуқуқий жамият қуриш жамиятнинг асосий кўзлаган мақсадига айланди. Бу жамиятни қуриш учун шу

жамият қурувчиларини, яъни ҳар ривожланган баркамол авлодни, комил инсонни тарбиялаб етиштириш зарурияти пайдо бўлди. Шўролар тузуми даври дунёқараши билан янги авлод дунёқараши ўртасида зиддиятлар ва тафовутлар ҳосил бўлди.

«... Таълим - тарбия – онг маҳсули, лекин айни вақтда - онг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган омиллар. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини ўзгартирмасдан туриб онгни ўзгартириб бўлмайди. Онгни, тафаккурни ўзгартирмасдан туриб эса биз кўзлаган олий мақсад –озод ва обод жамиятни барпо этиб бўлмайди... Лўнда қилиб айтганда, бугунги кунда олдимизга қўйган буюк мақсадларимизга, эзгу ниятларимизга эришишимиз, жамиятнинг янгилини, ҳаётимизнинг тараққиёти, унинг қурувчилари бўлган баркамол авлод, комил инсонни тарбиялаш, жамият истиқболи амалга оширилаётган ислоҳатларимиз, режаларимизнинг самараси тақдири-буларнинг барчаси, аввалом бор, замон талабларига жавоб берадиган юқори малакали, онгли мутахассис кадрлар тайёрлаш муаммо билан чамбарчас боғлиқлигини барчамиз англаб етмоқдамиз».

Шунинг учун ҳам мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ бутун мамлакат миқёсида таълим-тарбия, илм-фан, касб-хунар ўрганиш соҳаларини ислоҳ қилишга ниҳоятда катта зарурият сезила бошлади. Бусиз жамиятимизнинг бирон-бир соҳасини ўзгартиришга киритиб бўлмасди. Ислоҳатларнинг тақдири ва самараси биринчи навбатда кадрларнинг савиясига, уларнинг замон ва тараққиёт талабларига нечоғлик жавоб беришига тақалиб қолар эди. Юртимизнинг эртанги ҳаёти ва тақдири шу муаммоларни ечиш билан боғлиқлигини ҳар қайси фикрловчи одам англаши қийин эмас.

Ушбу муаммоларни ечиш учун таълимдаги юзакичиликдан воз кечиш, ҳар бир соҳа, ҳар бир фанни замон талаби даражасида аниқ, равон, тушунарли тарзда ўқитиш, бунинг учун эса, таълим беришдаги илғор иш тажрибаларидан, дарс ўтишнинг самарали методларидан ва замонавий педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда маҳорат билан дарс ўтадиган ўқитувчи кадрлар зарур. Ҳар бир соҳа, ҳар бир фан бўйича дарс берувчи ўқитувчи ўз фанини мукамал билиши, уни ёш авлодга ўргатиш учун бўладиган барча қийинчилик ва муаммоларга бардошли бўлиши, чигалликларни оқилона ҳал қилмоғи керак. Эскича ишлаш, эришилган натижаларни ошириб кўрсатиш, сифат ўрнига сон кетидан қувиш эндиликда ўз-ўзимизни алдашдан, кўз бўямачилик қилишдан бошқа нарса эмаслигини ҳаммамиз билиб олдик.

Ёш авлоднинг илмий ва ҳаётий дунёқарашини кенгайтириш ўқитиш ишига қўшиб олиб бориладиган зарур педагогик жараёнدير. Бунга эришмоқ учун фанларни I даражали ёки II даражали фанлар тоифасига ажратмасдан, балки бу фанларнинг жамиятимиз тараққиётига қўшаётган ҳиссасига асосан, кундалик турмушимиздаги бу фанларга эҳтиёжимиз асосида фанларни бир-бирига узвий боғлиқ ҳолда, комплекс таълимни жорий қилиш учун курашмоқ зарур.

Айрим фанларни болаларнинг яхши ўзлаштира олмаганлиги ҳаётда дарҳол ўзининг акс садосини беради. Масалан: Она тили грамматикасини яхши билмаган бола бирор маълумотни хатосиз ёзиб бера олмайди, ёки математик амалларни яхши билмаган бола нарса ва буюмларни санаш, кўпайтириш, ёки савдо ишларини бажара олмайди. Буни аниқлаш учун узоқ муддат кутиш шарт эмас. Лекин, шундай фанлар борки, бу фанлардан боланинг яхши ўқимаганлиги, ўқиса ҳам тўғри хулоса чиқармаганлиги, уқмаганлигини дарҳол аниқлаш қийин, бу асосан гуманитар фанлар,

тасвирий санъат, мусиқа, меҳнат ва жисмоний тарбия фанларидир. Уларнинг натижасини аниқлаш учун узоқ муддат лозим бўлади.

Ҳеч бир фан, ёки соҳа ўзи алоҳида ривожлана олмайди. Фанлар ва илм соҳалари доимо бир-бирини тақазо этади, улар бир-бири билан узвий боғлиқдир. Уларни ажратиш тараққиёт занжирини ўзиш демакдир.

Инсоният пайдо бўлибдики, у табиатнинг ўзи учун мавҳум бўлган сирларини билишга интилади. Бундай интилиш фанларнинг пайдо бўлишига асос солди. Чунки табиатнинг инсонга маълум бўлмаган сиру синоатлари жуда ҳам кўп бўлиб, уларни бир фан кўламига сиғдириб бўлмайди. Шу сабабли улар соҳаларга ва йўналишларга ажартилганди. Дастлаб табиатни ўрганишга интилган инсон кейинчалик жамият қурилишини, давлат тузимларини, инсонлар ўртасидаги муносабатларни ўрганишга ҳам интила бошлади. Инсоннинг табиатни ўрганишга бўлган интилишлари табиий фанлар (аниқ) ни вужудга келтирган бўлса, жамиятни билишга бўлган интилиши гуманитар фанларнинг вужудга келишига сабаб бўлди.

Ушбу икки йўналишдаги фанларнинг замирида учинчи йўналиш бўлган амалий фанлар вужудга келдиким, бу фанлар ўзидан олдинги ҳар икки йўналишга ҳам дахлдор, улардан фойдаланади ва уларни тўлдиради.

Фанларнинг бир-бирига боғлиқлиги нуктаи назаридан қаралганда ҳар бир йўналишдаги фанлар аввало ўз гуруҳидаги фанларга кўпроқ боғлиқдир. Чунки улар бежиз йўналишларга бўлинмаган. Лекин, шуни ҳам айтиш лозимки бир йўналишда бўлган фанларнинг барчаси ҳам бир-бирига боғлиқлик нуктаи назаридан шу фаннинг бошқа йўналишдаги фанлар билан боғлиқлик даражасидан кучли эмас. Масалан, аниқ фанлар йўналишидаги физика фани билан химия фанини таққослайдиган бўлсак, ҳар иккала фан ҳам модданинг энг кичик зарралари бўлмиш атомлардан бошлаб ўрганади, лекин шунга қарамай бу фанларнинг бир-бирига боғлиқлик даражаси кам. Ёки, амалий фанлар бўлмиш тасвирий санъат ва мусиқа бир йўналишда бўлишидан ва иккаласи ҳам санъатнинг турлари бўлишидан қатъий назар бир-бирига боғлиқлик даражаси камдир.

Демак, фанларнинг бир-бирига боғлиқлик даражасини икки турга, яъни кучли боғлиқлик ва кучсиз боғлиқлик даражаларига бўлиш мумкин. Шу нуктаи назардан қарайдиган бўлсак математика, фалсафа, тарих ва мантиқ фанлари барча йўналишдаги фанлар билан кучли даражада боғлиқ эканлигини кўраимиз. Қолган фанлар эса бир-бири билан у ёки бу даражада боғлиқдир. Қайси фанларнинг бир-бирига боғлиқлик даражаси кучли бўлса бу фанларни ўқитиш жараёнида ушбу фанларга мурожат кўпроқ қилинади. Мусиқа фанларини ўқитиш ҳам худди шундай математика, тарих, фалсафа, мантиқ, тил ва адабиёт, жисмоний тарбия фанлари билан кучли даражада боғлиқ бўлиб, мусиқа фанларини ўқитиш жараёнида ушбу фанларга кўпроқ мурожаат қилинади. Шу сабабли мусиқа фани ўқитувчиси юқорида кўрсатиб ўтилган фанларни яхши билиши, ушбу фанлар тараққиётида содир бўлаётган ўзгариш ва янгиликлардан хабардор бўлиши зарур. Акс ҳолда ўз мутахассислиги бўйича ўқитувчи болаларга тўлақонли билим бера олмайди. Масалан: Собиқ тузим даврида бизни ўз юртимиз, миллатимиз, кадриятларимиз тарихини ўрганишимизга йўл бермадилар. Буюк аждодларимиз бўлмиш Жалололдин Мангуберди, Мусо ал Хоразмий, Аҳмад Фарғоний, Абу Наср ал-Фаробий, Исмоил Бухорий, Ат-Термизий, Боховуддин Нақшбандий, Абулқосим Маҳмуд аз-Замахшарий, Пахлавон Маҳмуд, Амир Темур, Заҳириддин Муҳаммад Бобур

кабиларнинг ҳаёт йўлларида жуда кам хабардор эдик, уларнинг айримларини умуман билмас эдик. Истиқлол шарофати билан уларнинг қадриятлари тикланди. Қадим шаҳарларимизнинг ёши аниқланмоқда. Демак тарих фанларида тубдан ўзгаришлар содир бўлмоқда. Бундай ўзгариш ва янгиликлардан беҳабар мусиқа ўқитувчиси ёки бошқа бирор фан ўқитувчиси тарих фани билан боғлиқ мавзуларни қандай қилиб ўқувчи ёшларга тўлақонли етказиб бериш мумкин?

Ижтимоий гуманитар фанлар ичида асосийларидан бири тарих фани ҳисобланади. Бу фан ер юзида ҳаёт нишонлари пайдо бўла бошлаган даврлардан бошлаб кечаётган ижтимоий воқеа ва ҳодисаларни, уларнинг келиб чиқиш сабабларини, воқеаларнинг кечиш жараёнини ва келтириб чиқарган оқибатларини илмий асосда ўрганувчи, таҳлил қилувчи муҳим ижтимоий-сиёсий аҳамиятга эга бўлган фандир. Тарих фанининг асосини вақт тушунчаси белгилайди ва шунинг учун ҳам бу фан фалсафа фанининг узвий ажралмас қисмидир. Чунки, кишилиқ жамияти ҳаётида бўлиб ўтган барча воқеа ва ҳодисалар маълум бир вақтда, ёки даврда содир бўлади. Биз бу воқеалар ва ҳодисалар кечган даврни умумлаштириб тарихий давр деб атаймиз. Инсоният тарихи жуда узоқ даврни, яъни кўп минг йиллик ривожланиш жараёнини ўз ичига олганлиги, бу даврларда бўлиб ўтган тарихий воқеа ва ҳодисалар кўлами жуда кенг бўлганлиги сабабли биз тарихимизни босқичларга бўлиб ўрганишимиз мақсадга мувофиқдир.

Шу сабабли ҳам инсоният ижтимоий ривожланиш тарихи асосан уч босқичга, яъни қадимги дунё тарихи (ибтидоий даврдан то эрамининг III-IV асрларгача булган давр), урта асрлар тарихи (Эрамининг IV асрларидан XVII асрларгача булган давр), Янги тарих (XVII асрдан XX аср II ярмигача булган тарихий давр), энг Янги тарих (XX аср II ярми ва шу кунлар воқеа ва ҳодисаларини акс эттирувчи тарих. Шунингдек, бу тарихий босқичларда энг узоқ даврни қадимги Дунё тарихи эгаллайди ва унинг илмий изланиш манбалари асосан археологик топилмалар ва қисман ёзма манбалар бўлиб, олимларнинг ва археологларнинг илмий изланишларининг мунтазам давом этиши бу давр тарихига янги-янги маълумотлар, далиллар ҳадия қилиши эвазига бу давр тарихи туғрисидаги тасаввурлар ўзгариб бориши мумкин. Шунингдек, илмий изланишлар ва топилаётган тарихий ашёлар, қўл ёзмалар таҳлили ўрта асрлари тарихи ҳамда ундан кейинги давр тарихи туғрисидаги тушунчаларимизни янада бойитиши ва балки қисман ўзгартириши мумкин.

Мусиқа фанларини ўқитишнинг тарих фани билан боғланиш даражасини қуйидагича изохлаш мумкин.: Аввало тарих фанининг мусиқий фанлар билан умумий боғлиқлик жиҳатларига разм солиш лозим. Инсониятнинг ривожланиш тарихи ҳам мавжуд. Мусиқа маданияти эса, аввало шу халқнинг умумий маданияти таркибий қисмидир. Халқлар маданияти эса унинг яшаш тарзи, турмуши ва кундалиқ ҳаётини акс эттиради. Халқлар яшаш тарзи, турмуши ва кундалиқ ҳаёти маълум бир тарихий тараққиёт босқичларини босиб ўтган бўлиб, худди шундай босқичларни халқлар маданияти, жумладан мусиқа маданияти ҳам босиб ўтган. Мана шу жиҳатдан ҳам тарих ва мусиқий фанлар бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир. Ўқувчиларга мусиқа фанини бошқа фанлар билан боғлаб олиб бориш муҳим аҳамиятга эга эканлигини дарс олиб боришда сўхбат, ҳикоя методларидан фойдаланиш дарс самарадорлигини оширишда муҳим манба бўлиб хизмат қилади. Дарсда фанларни бир-бирига боғлиқ ҳолда болаларга тушунча беришдан кўзланган мақсад, аввало шу

мавзунинг мазмунини ўқувчилар тушуниб етишини осонлаштириш, уларга берилаётган тушунчалар кўламини кенгайтириш, қолаверса мусиқа ўқитувчисининг ҳам билим доираси кенгайишидир. Бу билан ҳам ўқитувчининг, ҳам ўқувчи ёшларнинг тарихимизни тўлақонли ўрганишига эришамиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. - Т.: «Маънавият», 2008. -176 б.
2. Ярцева С.Е. Дидактическое моделирование самостоятельной работы студентов: Дисс. канд.пед.наук. - Т.: ТГПИ им.Низами, 1991.-С.221.
3. Юзликаев Ф.Р. Теоретические основн интенсификации начальной профессиональной адаптации молодых учителей.-Т.,1993.-С106.
4. Ғозиев Э. Олий мактаб психологияси. - Т.: «Ўқитувчи», 1997.-104 б.
6. Т.Е.Соломонова. Ўзбек мусиқаси тарихи. –Т.: “Ўқитувчи” нашриёти. 1981-йил.

УМУМТАЪЛИМ МАКТАБНИ САМАРАЛИ БОШҚАРИШДА ЯНГИЧА ЁНДОШУВ

ЖДПИ ўқит.**Аблякимова Р.И**
ЖДПИ кат.ўқит.**Усмонов А.Ж**

Бугунги кунда таълим-тарбия тизими бошқарувида ва ижтимоий ривожланишда кенг миқёсли ислохотлар ўтказилиши натижасида бу борада амалга оширилаётган ишлар мазмуни янгича ёндашувни талаб этмоқда. Умумий ўрта таълим тизими ижтимоий бошқарувнинг таркибий қисми сифатида унга раҳбарлик қилиш ва бошқариш бугунги куннинг долзарб масалаларидан биридир. Негаки, шахсни ҳар томонлама тарбиялаш ва шакллантириш умумий ўрта таълим мактабининг таянч вазифаси сифатида мураккаб жараён ҳисобланади. **“Мактаб – бу ҳаёт-маммот масаласи, келажак масаласи. Уни давлат, ҳукумат ва ҳокимларнинг ўзи ҳал қилолмайди. Бу бутун жамиятнинг иши, бурчига айланиши керак”**, деди **Шавкат Мирзиёев**.

Жамиятнинг бурчи фарзандларни устозларидан олган ўғитларига таяниб, келажакда Ватанга муҳаббат ва миллий урф-одатларни ҳурмат қиладиган ва ўзида ижобий сифатларни шакллантирадиган ёшларни тарбиялашдир. Жамият талабларига бўйсинган авлод келажак ворисига айланади.

Мактаб – халқ ва давлат томонидан кадрланган ҳамда ҳамиша диққат марказида турган муассасадир. Буюк мутафаккирлар мактабнинг жамиятда тутган ўрнини ҳисобга олиб, уни халқ учун жуда муҳимлигини эътироф этишган. Умумтаълим мактабларини бошқариш унинг раҳбаридан билим ва бошқарув санъатини ҳамда бугунги кунда таълим муассасасини бошқариш унинг раҳбаридан замонавий менежмент усулларини яхши билишни талаб этади. Мактаб раҳбарларининг энг муҳим томони ўқув-тарбия ишларини назорат қилишдир. Директор ва унинг ўринбосарлари ўқитувчи ва ўқувчиларнинг фаолиятини тизимли назорат қилиши, улардаги масъулиятни оширади, мунтазам ўз устида ишлашга ундайди. Директорнинг ташкилотчилик ва етакчиликдаги ўрни барча педагогларни, ўқувчилар ва ота-оналар жамоаларини бошқариш ишига жалб қилиш, уларнинг куч-ғайратини жамоа фикрлари ва ишга мувофиқлаштириш,

шунингдек, ижодий фаолият жараёнига тортиш, алоҳида бўғинлар ўртасида алоқанинг таъсирчан тизимини яратиш, ўқувчи ва педагоглар ташаббусини рағбатлантириш, маънавий кадриятлар асосида фаолият юритиш, педагогик фаолиятнинг муҳим масалалари юзасидан умумтаълим мактаб жамоаси аъзоларига йўл-йўриқлар беришдан иборат. Буларнинг барчаси раҳбардан чуқур назарий билим, ташкилотчилик қобилиятини талаб этади. Шунингдек, кенг кўламда фикрлай олиши, жамоада муайян психологик кайфият ва қулай ахлоқий муҳит яратишни талаб этади. Албатта, буларга бугунги кунда мактабларда фаолият юритаётган ва бевосита ўқув-тарбиявий ишларга ёрдам бераётган педагоглар кенгаши, ўқитувчилар ва синф раҳбарлари метод бирлашмалари, ота-оналар кўмиталари, васийлик кенгашлари киради. Улар билан режа асосида ишлаш, мактабнинг давлат ва жамоат ташкилотлари, таълим муассасалари билан ҳамкорлик қилиши директорнинг яхши раҳбар эканлигидан далолат беради. Директор яхши ташкилотчи, тадбиркор бўлиши ҳам бугунги кунда талаб этилади. Маълумки, мактабда ўқувчилар таълим-тарбия олиш билан бирга ўз қизиқишларига қараб, бўлажак касбларига, йўналтиришда мактаб психологларининг роли катта.

Умумтаълим мактабларининг юқори синф ўқувчиларини тизимли равишда касб – ҳунарга йўналтириш керак. Бунда мактаб ва оила ҳамкорлиги муҳимдир. Умумтаълим мактаб раҳбарияти қуйидаги омиллар бўйича ёшларни касб – ҳунарга йўналтириши мақсадга мувофиқдир.

Бунда : – ўқувчиларнинг касб – ҳунарга қизиқишини ўрганиш;

– танлаган касбнинг ёки ҳунарнинг моҳиятини англаганлиги билиш;

– ота-оналарнинг истагини ўрганиш;

– ўқувчиларни касб – ҳунарга ота-оналар, психолог, мактаб раҳбарияти маслахатлашган ҳолда йўналтириш кабилар бошқарув вазифаларининг биридир.

Умумтаълим мактаби бошқарувида директор шахси структурасини уч асосий: инновацион фаолият, бошқарувда компетентлилик ва касбий аҳамиятга эга бўлган шахсий сифатлар каби компонентларни ўз ичига олади. Бошқарув компонентларининг асосий кўрсаткичлари сифатида бошқарув функцияларини бажаришда:

– замонавий метод ва воситалардан фойдаланиш;

– ташқи муҳитнинг ўзгаришларини инобатга олиш;

– мактаб ва социум муносабатларида узлуксиз алоқани таъминлаш;

– жамоанинг ҳаётий фаолиятини мавжуд вазиятларга мослаштириш; – бошқарувда замонавий ахборот технологиялари ва коммуникация воситаларидан фойдаланиш;

– педагогик жамоани бошқаришда таълим менежменти асосларини амалиётга татбиқ этиш муҳим аҳамиятга эга.

Педагогик компонентларнинг асосий кўрсаткичлари сифатида эса:

- таълим-тарбия жараёнини илмий асосда ташкил этиш ва замонавий илмий-методик қўлланмалар билан таъминлаш;

- давлат таълим стандартларини амалиётда қўллаш ва унинг мониторингини олиб бориш, педагогик ходимлар ва ўқувчилар ўртасида анкета сўровлари ва тест синовлари ўтказиш;

- лавозимлар бўйича давлат талаблари асосида кадрлар танлаш ва жой-жойига қўйиш, таълим муассасаси педагогик ходимларининг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш ишларини ташкил этишни келтириш мумкин”

Халқ таълими тизимини бошқаришнинг самарали механизмларини жорий этиш ўсиб келаётган ёш авлодни маънавий-ахлоқий ва интеллектуал ривожлантиришни сифат жиҳатидан янги босқичга кўтаришнинг энг муҳим шарти ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда мактаб бошқарувини тўғри ташкил қилишда қуйидагиларга эътибор қаратиш шарт. Булар:

- таълим сифатини янги даражага кўтариш, ҳар томонлама камол топган авлодни тарбиялаш, ўқувчиларни маънавий-ахлоқий ва интеллектуал жиҳатдан ривожлантириш;

- Мактаб раҳбарияти ўз вазифалари, функциялари ва ваколатларини аниқ билиши;

- педагог ходимларни танлашда кадрлар сиёсатини шакллантиришнинг замонавий тамойилларини жорий этиш;

- халқ таълими муассасаларини бошқариш тизимига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш;

- жамоатчилик назоратида шаффоф ва самарали тизимни йўлга қўйиш;

- телекоммуникация тармоқларига уланишини таъминлаш;

- электрон базаларни яратиш;

- ўқитувчиларни моддий рағбатлантиришни ва ижтимоий муҳофаза қилишни яхшилаш;

- ўқитувчиларнинг самарали ишлаши учун муносиб шароитларни яратиш;

- мактабга илғор тажрибани, ўқув-тарбия жараёнига замонавий педагогик технологияларни жорий этиш;

- ўқув ва ўқув-услубий адабиётларнинг янги авлоди билан мактаб кутубхонасини бойитиш каби ишлар умумтаълим мактабини самарали бошқаришда қўл келади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ш.Мирзиёев. Мактаб таълимини ривожлантириш умумхалқ ҳаракатига айланиши зарур. 2019 й 23 август видеоселектордаги нутқидан.

2. Д.Раҳматуллаев, М.Абдуллаева. Умумий ўрта таълим тизимини бошқариш. –Т.: «Fan va technology», 2012, 116 бет.

ЎҚУВЧИЛАРГА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ БЕРИШ ОРҚАЛИ ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Алибекова О.Э. Жиззах шаҳар 27-мактаб ўқитувчиси

Ўзбекистон Республикасида олиб борилаётган ислохатлар, айниқса таълим соҳасида олиб борилаётган ислохатларнинг бир қирраси ёш авлодни маънавий кадриятларни ҳурмат қилишга уни эъзозлашга, авайлаб асраб, келгуси авлодга етказишга қаратилган.

Бугунги кунда ёшларнинг маънавий-ахлоқий қиёфаси асосан уларнинг билим даражаси, дунёқараши ва тафаккур доирасининг кенглиги асосида шаклланади. Маънавий-ахлоқий сифат инсон шахсини асосан рухий-манавий-ахлоқий жиҳатларини ўз ичига олади. Маънавий баркамол инсон комиллик сифатларини ўзида

мужассамлаштирмоғи лозим. Булар асосан езгу фаолият, езгу ният ва инсонийлик сифатларини (садоқатлик, меърибонлик, инсонийлик, адолатлилик, фидойлик, меҳнатсеварлик ва ҳ.к.) қамраб олади.

Ҳозирги кун талабидан келиб чиққан ҳолда ўқувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш учун ўқитувчи қуйдаги талабларга жавоб бериш керак:

-инсонпарвар, ўқувчиларни севиши, уларга бирдек фарзандига бўлгандек муносабати;

-улғайиб келаётган ёш авлодни ҳар томонлама тушиниш, уларга бу борада амалий ёрдам бериш;

-ҳар бир ўқувчини психологик хусусиятларини инobatга олиш уларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олиш;

- ақлий жисмоний, маънавий, руҳий, эстетик жиҳатдан ёшларни фарқлай олиш;

- таълим- тарбия жараёнида ўқитувчи адолатли ва холисона жиҳатдан ёндошиши;

- маънавий- ахлоқий сифатларда шахсий намуна кўрсатиш (чекмаслик, спиртли ичимликларни, наркотик моддаларни истеъмол қилмаслик, қўпол муомалада бўлмаслик ва ҳ.к.)

- ўқувчиларини касб танлашларида амалий ёрдам бериш, маслаҳатларини аямаслик;

- жонкуяр, ташаббускор, ўз касбининг устаси ва фидойий бўлиш;

- ёшларнинг касбий- малака кўникмаларини тўғри шакиллантириш, касбига бўлган муҳаббатини янада ошириш;

- таълим жараёнида замонавий технологияларни қўллаш билиш;

- келажакка умид уйғотиш.

Юқорида кўрсатиб ўтилган талаблар билан чекланиб қолмасдан ҳар бир педагог-ўқитувчи ўз касбини севувчи жонкуяри, изланувчанлиги асосида иш олиб бориш муҳим ҳисобланади. Ўқувчиларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялашда ўқитувчи миллий-маънавий кадриятлар ҳақидаги тушунчалар бериб ўтиши керак.

Ёш авлодга миллий-маънавий кадриятлар бўйича маълумотларни ахборотларга айлантириб етказиб беришга ота-боболаримиздан бизгача етиб келган улкан бой маънавий кадриятларимиздан кенг фойдаланиш йўллари ёритилади. Ўқувчиларга бу боада билим беришда маълум бир тизимга асосланган ҳаракатларни бугунги кун талабларига жавоб берадиган қилиб фойдаланиш имконияти яратилади. Бунда:

Биринчидан кадриятлар тўғрисида тўлиқ маълумотлар бериш;

Иккинчидан кадриятлар тўғрисидаги маълумотларни тематикаларга ажратиш;

Учинчидан маълум бир тематиканинг моҳиятини ёритиш;

Тўртинчидан миллий кадриятларнинг маънавий жиҳатларини ёритувчи маълумотларни тўплаш;

Бешинчидан миллий-маънавий кадриятларни бир бутун тизимга келтириш талаб қилинади.

Ўқувчиларда маънавий-ахлоқий сифатларни таркиб топтириш орқали атроф-муҳитга нисбатан онгли муносабатини шакллантириш мумкин. Ўқувчиларда табиат билан боғлиқ бўлган билимларни бойитишда қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ бўлади:

- Табиат сирларини ўргатувчи манбалар билан ишлаш;
- Маълумотлар моҳиятини тўлиқ англаш;

- Табиатда рўй берадиган табиий воқеалар сабабларини ўрганиш;
- Табиий қадриятлар моҳиятини онгли равишда қалбга жо қилиш;
- Ота-боболаримиздан бизгача етиб келган манбаларга бефарқ бўлмаслик;
- Табиатни авайлаб асраш;
- Атроф-муҳит билан таништиришда унинг жозибаси ва фойдали томонларини тушунтириб кетиш орқали самарадорликка эришиш мумкин.

Бизга маълумки умумтаълим мактабларида “Аτροφимиздаги олам”, “Табиатшунослик” фанилари ўтилади. Ушбу фанларни моҳияти ўқувчиларининг табиат тўғрисидаги билимларини ижтимоий ҳаёт ҳақидаги тасавурларини кенгайтириш, ўқувчиларининг ахлоқий кўникмаларини бойитиш, болаларда одамлар ҳаётига қизиқиш уйғотиш ва шу билан бир қаторда оила, мактаб ва жамоат жойларида ўзларини тута билиш кўникмаларини шакллантириш борасида бир қанча тадбирларни амалга ошириш назарда тутилган. Бундай тадбирларни амалга ошириш учун эса биринчи навбатда ўқувчиларда инсонларга нисбатан муҳаббат ва ғамхўрлик, инсон меҳнати билан яратилган нарсаларнинг қадрига етиш, уйда ва мактабда ижтимоий фойдали меҳнатга қизиқиш, табиатни асраш ҳисларини тарбиялашга қаратилган.

Ўқувчиларида экологик маданиятни шакллантириш учун аввало эртанги кунда уларга дарс берадиган ўқитувчиларнинг ўзида экологик билимларини бойитиш зарур.

Умумтаълим мактабларида ўтиладиган “Аτροφимиздаги олам” ва “Табиатшунослик” фанлари бошқа фанлардан фарқ қилиб куйидаги вазифаларни бажаради:

1. Ўқувчиларда атроф-муҳит тўғрисидаги маънавий-ахлоқий кўникмалар негизда шаклланади.

2. Ўқувчилар ота-боболаримиз томонидан яратилган энг гўзал ахлоқ тизимини ўрнатади.

3. Ўқувчиларни атроф-муҳит билан таништириш самарали таълим олишларига имкон яратиб беради.

Табиат тўғрисидаги билимлар таълим жараёнини ташкил қилишнинг мазмуни, шакли, услублари интеграциясини таъминлайди. Масалан, “Она табиат” бўлимини ўрганишда ўқувчиларни она табиат кучоғига олиб чиқиш, у ерда суҳбатлар уюштириш, табиат гўзаллиги билан таништириш ўзининг самарасини беради.

Ўқувчиларда дунёни экологик идрок этиш, табиат бурчагидаги ҳайвонлар ва ўсимликларни парвариш қилиш, табиатга муҳаббатни уйғотиш каби кўникмалар шакллантирилса ҳамда маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбияланган бўлса мақсадга мувофиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. “Абу Наср Фаробий “Фазилат, бахт-саодат ва камолот ҳақида” – Тошкент 2002 йил

2. У.Махкамов “Ўқувчиларнинг ахлоқий маданиятини шакллантириш муаммолари” Тошкент 1995 йил

3. О.Мусурмонова ва бошқалар “Маънавий баркамол шахсни шакллантириш жамият тараққиётининг асоси” – Тошкент 2012 йил

ҚАДРИЯТЛАР НАЗАРИЯСИ ВА ИНСОННИНГ МАЪНАВИЙ ДУНЁСИ

Ахмедова Насиба Ачиловна, ЖДПИ катта ўқитувчи

“Биз жамиятимиз тараққиётини фақатгина иқтисодий, ижтимоий фаровонлик билангина эмас, халқимизнинг маънавий баркамоллиги, демократик ва инсонпарварлик тамойилларининг кишилар онгида нечоғлик чуқур илдиз отиши билан баҳолаймиз”- деган эди биринчи президентимиз И.Каримов [1].

Атроф борлиқда одамлар эътиборидан четда қоладиган, улар қадрият сифатида қарамайдиган ҳодисалар жуда кам. Шу сабабли қадриятлар табиат ҳодисалари, жамиятдаги жараёнлар, инсоний хатти-ҳаракатлар ва туйғулар каби кўпдир. Аммо бу фикр биз айрим инсонни эмас, балки бутун инсониятни назарда тутган тақдирдагина ўринлидир. Айрим инсонда қадриятлар, яъни уни қизиқтирган ҳодисалар доираси жуда тор, чекланган бўлиши ҳам мумкин. Инсон шахсиятининг торлиги унинг ҳаёт қадриятлари, қизиқишлари сонининг озлиги ва уларнинг хусусиятида намоён бўлади.

Жамиятда мавжуд қадриятларнинг ранг-баранглиги уларни таснифлаш заруриятини белгилайди. Шуни қайд этиш лозимки, ҳозирги замон аксиологиясида бу муаммони ечишга нисбатан ягона ёндашув мавжуд эмас. Шу сабабли, турли концепциялар доирасида илгари сурилган бу муаммони ечишга нисбатан ёндашувларни умумлаштириб, қадриятларни ижтимоий ҳаёт соҳаларига кўра; қадриятларнинг субъектлари ёки манбаларига кўра; қадриятларнинг жамиятдаги ролига кўра таснифлаш мумкин. Қуйида уларни таҳлил қилишга ҳаракат қиламиз

Қадрият тушунчаси ва унинг умумий тавсифи нимадан иборат? Қадриятлар қандай баҳоланади? деган саволларга жавоб берсак.

Қадрият - воқеликдаги муайян ҳодисаларнинг умуминсоний, ижтимоийахлоқий, маданиймаънавий аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланадиган тушунча. Инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган барча нарсалар, мас, эркинлик, тинчлик, адолат, ижтимоий тенглик, маърифат, ҳақиқат, яхшилик, гўзаллик, моддий ва маънавий бойликлар, анъана, урф-одат ва бошқалар Қадрият ҳисобланади. Ижтимоий фанларнинг қайси соҳасида Қадриятга доир тадқиқот олиб борилган бўлса, бу тушунчага шу жиҳатдан таъриф беришга интилишган. [2]

«Қадрият» атамаси бизга арабча «қадри» сўзидан кириб келган бўлиб, бугунги кунда бу тушунча «борлиқ ва жамиятдаги бирор бир нарса ва ҳодисанинг кишилар ўртасидаги ўзаро ижтимоий муносабатлардаги тутган муҳим аҳамиятни ифода этиш учун қўлланилмоқда. Бу масаланинг бир томони. Унинг иккинчи томони шундан иборатки, «қадрият» сўзи қадим замонларда пайдо бўлган ва барча халқлар тилларида мавжуддир. Демак, бу тушунча бир неча минг йиллик тарихга эгадир.[3]

Қадимги даврдаёқ файласуфларни қадриятлар муаммоси қизиқтирган. Аммо ўша даврда қадрият борлиқ билан айнийлаштирилган, қадриятга хос бўлган хусусиятлар эса унинг мазмунига киритилган. Масалан, Зардўшт, Мониий, Сукрот ва Платон учун яхшилик ва адолат каби қадриятлар ҳақиқий борлиқнинг бош мезонлари ҳисобланган. Бундан ташқари, қадимги файласуфлар қадриятларни таснифлашга ҳаракат қилганлар. Хусусан, Мониий зулмат ва зиё дунёси мавжуд, биринчи дунёда адолатсизлик, зулм, зўравонлик, иккинчисида эса абадий, енгилмас доимий қадриятлар ҳукм суради деб ҳисоблайди Аристотель ўзига тўқ қадриятларни (улар жумласига файласуф инсон,

бахт, адолатни киритган) ва англаб етиш имконияти инсоннинг оқиллигига боғлиқ бўлган нисбий қадриятларни фарқлайди.

Турли фалсафий даврлар ва уларда мавжуд бўлган фалсафий мактаблар қадриятлар тушунчасининг шаклланишига ўз ҳиссасини қўшган. Масалан, Ўрта асрларда ғарбда ҳам шарқда ҳам қадриятлар диний хусусият касб этган ва илоҳий моҳият билан боғланган. Уйғониш даврида А.Навоий, А.Жомий, Румий, Леонардо да Винче ижодида инсонпарварлик ва ҳурфикрлилик қадриятлари биринчи ўринга чиққан. Жумладан А.Навоийнинг одил жамият қуриш ҳақидаги ғоясида умуминсоний қадриятлар тизими, комил инсон таълимотида эса энг етук инсон қиёфасига хос шахсий қадриятлар тизими ифодаланган.

Янги даврда қадриятлар ҳақидаги таълимотга нисбатан ёндашувлар рационализм нуқтаи назаридан тавсифлана бошланганки, бу ҳол фаннинг ривожланиши ва янги ижтимоий муносабатларнинг шаклланиши билан изоҳланади. Бу даврда қадриятлар ва уларнинг мезонлари муаммоси Рене Декарт, Бенедикт (Барух) Спиноза, Клод Адриан Гельвеций, Поль Анри Гольбах, А. Авлоний, А.Дониш, Фурқат, Мукумий ва бошқа мутафаккирларнинг асарларида ўз аксини топган. Жумладан А.Авлоний "Туркий гулистон ёҳуд ахлоқ" асарида "яхши хулқлар- муҳаббат, яхшилик, адолат, ҳақиқат, шижоат, ибрат каби ижобий қадриятларни ва разолат, ғийбат, жаҳолат, адоват каби "ёмон хулқлар"ни фарқлайди. Кейинроқ XX асрда ўзбек файласуфи С.Шермухамедов Авлоний ғоясини давом эттириб инсонга табиат 36 та ижобий фазилат ва 36 та салбий иллат ато этганлигини, уларнинг қай даражада намоён бўлиши инсон ўз ҳаётининг қадрига етишида кўринишини эътироф этади.[2]

Иммануил Кант фалсафаси қадриятлар ҳақидаги таълимотнинг ривожланиш жараёнида туб бурилиш ясади. Кант мавжудлик ва жоизлик, воқелик ва идеал, борлик ва яхшилик тушунчаларини биринчи бўлиб фарқлади, эркинлик сифатидаги ахлоқийлик муаммосини зарурият қонуни таъсири остида бўлган табиат соҳасига қарама-қарши қўйди ва ҳ.к.

Қадриятлар назарияси фалсафий билимларнинг илмий тизими сифатида XIX асрнинг иккинчи ярмида Вильгельм Виндельбанд, Рудольф Лотце, Герман Коген, Генрих Риккерт каби немис файласуфларининг асарларида шакллана бошлади. Айни шу даврда

Мамлакатимизда аксиология қадриятлар ҳақидаги фан сифатида шўро даврида, унинг назарий асосини идеалистик фалсафа ташкил қилгани учун рад этилди. XX асрнинг 80-йилларидан эътиборан бу назария ривожлана бошлади. Бу дастлаб Х. Шайхова, Қ. Назаров ижодида миллий қадриятларнинг асосий шакллари, инсон қадр ва шахсий қадриятларнинг таҳлилида, сўнгра бир қанча ёш олимлар ижодида ўз ифодасини топди. Хусусан, Қ.Назаров инсон қадр ҳақида фикр юритар экан, "Қарилик иборасини инсонга нисбатан биологик маънода ишлатиш мумкин, аммо бу тушунчани инсон қадрига ва қадриятларига нисбатан ишлатиш ножоиз. Зеро, қарилик қадрсизланиш бўлмагани каби ёшлик ҳам беқадрлик дегани эмас" деб таъкидлайди. Бинобарин ўз шахси ва бошқаларнинг қадрини англаш учун инсоннинг маънавий дунёси эзгуликка хизмат қилиши, юксак ижтимоий сифатларга эга бўлиши, унинг ўзи эса ҳаётнинг бебаҳо неъмат эканлигини англайдиган даражада тарбияланган бўлмоғи лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч.Тош, "Маънавият", 2008 й.

2. Назаров Қ. Қадриятлар фалсафаси (аксиология). -Т.: ЎФМЖ. 2004.-Б.109
3. Алиев Б., Хошимов Т., Юлдошев О. Ўзбекистонда демократик жамият куриш назарияси ва амалиёти. 2010

ЎҚУВЧИЛАРДА ДИЗАЙН ИЖОДҚОРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Ахмедова Шохида Мухтаровна ЖДПИ ўқитувчиси
Абдуқаюмова мафтуна ЖДПИ талаба

Ўзбекистон мустақилликка эришган дастлабки даврлариданоқ жаҳон цивилизацияси тараққиётида муҳим ўринга эга, миллий маънавият асосида келажаги буюк давлат барпо этиш мақсадини кўйди ҳамда ўз олдига аниқ вазифаларни белгилаб олди. Буюк мақсадга эришишда асосий эътибор ёш авлодни баркамол, маънавий ва жисмонан соғлом, юқори малакали касб эгаси қилиб тарбиялашга қаратилди.

Дизайн – йигирманчи аср ҳодисасидир, унинг амал қилиш муҳити борган сари кенгайиб бормоқда. Дизайн аллақачон амалий муаммолар доирасидан чиққан, унинг тамойиллари ва методлари илмий-техник ва бадий ижодкорликни уйғунлаштиришни талаб этувчи кўплаб соҳаларда қўлланилмоқда. Таълим соҳасида ҳам дизайн муҳим роль ўйнайди.

Замонавий шароитларда шахснинг ҳар томонлама баркамол шахс сифатида ривожланиши мантикий-математик ва бадий-образли фикрлаш -турларининг ўзаро боғлиқлигига асосланган чаккон, ижодий фикрловчи инсон образида намоён бўлади. Дизайнер фаолияти илмий-техник ва бадий ижодкорлик бўйича барча элементларни тўла акс эттиради, демак, шахсни ривожлантириш йўналишларидан бири сифатида хизмат қилиши мумкин.

Таълим ва тарбия жараёнларига дизайн элементларини киритиш табиий-математик ва гуманитар циклдаги фанларнинг ўзаро боғлиқлигини кучайтиришга имкон беради. Дизайн методларининг ўзи эса таълимнинг янги методларини ишлаб чиқишда фойдали бўлиши мумкин.

Дизайн ижодкорлиги муаммоси бўйича ёзма манбаларнинг кўрсатишича, педагогика назарияси ва амалиёти таълим тизими олдида янги вазифаларни, яъни ўқувчиларнинг янги типдаги тафаккурини шакллантириш вазифасини қўймоқдаки ва буни “дизайнерлик тафаккури” деб аташмоқда. Хўш тафаккур нима? Тафаккур – инсон ақлий фаолияти ва онгли хатти-ҳаракатларининг юксак шакли ҳисобланиб, ижтимоий муҳитни, мавжуд жараёнларнинг вужудга келиш сабабларини ва воқеликни англаш воситаси, шунингдек, барча инсонларнинг эҳтиёжларини қондириш йўналишидаги фаолиятларини мувофиқлаштирувчи фикрлар, ғоялар ва қарашлар натижасида вужудга келган хулоса ва қабул қилинган қарордир.

Ўқувчиларнинг бадий-конструкторлик тайёргарликлари ижтимоий-иқтисодий вазифалардан бири сифатида дизайнерлик маданияти тилини, истеъмолчилик ва ишлаб чиқариш соҳасида муносабатларнинг ягона тизимини яратиш вазифасини ҳал этади. Дизайнерлик ишлари даражаси кўп жиҳатдан истеъмолчининг маҳсулотнинг техник-эстетик хусусиятларини баҳолаш малакаси даражасига боғлиқ бўлади.

Замонавий таълим тизимининг асосий вазифаларидан бири – юксак ижодий имкониятларга эга ижодий фикрловчи ўқувчиларни тарбиялаш ҳисобланади. Ижодкорликка болаликдан ўргатиш мумкин ва керак.

Ижодкорлик маданият каби бутун инсон ҳаёти ва таълим тизимини қамраб олиши лозим. Кейинги пайтларда таълим тизимида гуманитар-бадний ва илмий-техник маданиятларни бирлаштирган ва ривожланишга замонавий туртки берган маданият пайдо бўлди – бу дизайн дидир.

Дизайн асосида инсон фаолияти ётади, унга таълим ҳам киради. Умумий ўрта таълим мактабларида меҳнат дарсларида ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш, уларнинг бадний-техник фаолияти доирасида маълум нутқини ривожлантириш билан тўғридан-тўғри боғлиқ дидир.

Ушбу ҳолатда дизайнерлик фаолияти қобилият, кўникма ва малакаларини ривожлантириш билан боғлиқ. Таълим жараёнида ўқувчиларни ижодий ривожлантиришнинг қулай йўллари излаш бугунги кунда педагогика фанининг ва умуман жамиятнинг ижтимоий аҳамиятли, муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

Ушбу жараёнда ўқувчиларнинг ижодий қобилиятлари тўлиқ ривожланади. Ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш – бу унинг тасаввурини ривожлантириш демак дидир. Таълим жараёни ўқувчиларнинг турлича интилишлари, идрок этиш фаолиятлари ва мустақилликлари билан боғлиқликда ривожланиб боради. Бир ҳолатларда у тақлид қилиш, бошқа ҳолларда – изланиш, ижодкорлик хусусиятига эга бўлиши мумкин. Айнан ўқув жараёнининг хусусияти унинг якуний натижасига – ўзлаштирган билим, кўникма ва малакалари даражасига таъсир кўрсатади.

Таълим назарияси ва амалиётида ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришга ҳозирда етарлича эътибор қаратилмаган, лекин бир нарса аниқ, ўқувчилар ижодий қобилиятларини ривожлантиришнинг турли масалаларни қўйиш ва ҳал этишсиз бу масалани ҳал этиб бўлмайди. Масала қўйиш – идрок этиш, изланиш ва ижодий жараённинг асоси, бошланғич қисми ҳисобланади, айнан шунда биринчи фикрнинг пайдо бўлишида ижодий жараён, ижодкорлик ўз ифодасини топади. Бироқ мактаб таълими амалиётида кўпчилик ҳолларда ўқувчини аниқ бир жавобга йўналтирувчи, унинг тафаккур фаолиятини фаоллаштирмайдиган репродуктив масалалардан фойдаланилади.

Айнан таълими меҳнат дарсларида педагог мазкур фаолият турини муваффақиятли амалга ошириши мумкин. Ўқувчиларнинг ижодий шахс хусусиятлари ҳисобланувчи дизайнерлик қобилиятларини ривожлантиради.

Бироқ ижодий тафаккурни ривожлантирмасдан ўқувчиларда дизайнерлик қобилиятларини ривожлантириш мумкин эмас. Таълим жараёнида ижодий тафаккурни ривожлантириш саволлар ёрдамида ўқувчиларнинг ижодий фаолликларини оширишда ўз ифодасини топади. Мана шундай таълим ўқувчиларнинг фикрлаш иштиёқларига таъсир кўрсатади. Идрок этиш фаолияти изланиш фаоллигини ривожлантиришда катта аҳамиятга эга. Бу эса янги ахборотларга, янги таассуротларга эҳтиёж демак дидир, булар ўқувчининг қувонч, қизиқиш каби ижобий ҳиссиётларидир. Қизиқиш ўқувчиларнинг мустақил билим олишларида ижодкорлик ва ташаббускорликнинг пайдо бўлишига ёрдам беради.

Хулоса қилиб умумий ўрта таълим мактабида меҳнат таълими дарсларида ҳамда ўқувчиларнинг ўз қўллари билан яратадиган предметлари ижодкорлик ёки дизайнерлик қобилиятини ривожлантиради. Ўқувчиларнинг диққати, хотираси, тасаввурларининг

ривожланганлик даражаси, уларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришда катта аҳамиятга эга. Психологларнинг маълумотларига қараганда, айнан мана шу сифатлар ўқувчиларнинг маҳсулдор тафаккурлари, ижодий қобилиятларини ривожлантиришда асоси ҳисобланади ҳамда меҳнат жараёнида ижодий изланиш фаолликларини оширади.

Ўқитувчи меҳнат таълими дарслари тузилишига ўқувчиларни ўзлари бажара оладиган ижодий фаолиятга жалб этишга имкон берувчи топшириқларни киритиши керак, бу ўқувчиларнинг тафаккурларининг турли ижодий сифатларини шакллантиришнинг зарур шarti ҳисобланади. Ҳар бир ўқувчи қобилият ва истъёдорга эга. Ўқувчилар табиатан қизиқувчан ва ўрганиш истагига тўла бўладилар. Улар ўз истъёдорларини намоён қила олишлари учун тўғри раҳбарлик қилиш, ўз имкониятларини руёбга чиқаришга шарт-шароит яратиб бериш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Уваров А.Ю. Педагогический дизайн// Информатика: Прил. к газ. "Первое сент." - Б.м. — 2003 .— 8-15 авг. (N 30) .
2. Ҳасанбоев Ж ва бошқалар. Педагогика фанидан изоҳли луғат. –Тошкент: Фан ва технология, 2009.
3. Мардонов Ш.Қ. Бошланғич синф ўқувчиларининг ижодкорлиги. Сборник научных трудов: Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях. –Тошкент, 2012.
4. Ахмедова Ш. Бошланғич синф ўқувчиларида дизайн элементлари воситасида мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантириш. Сборник научных трудов: Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях, вып. 3, ч.5. –Ташкент, 2012.

ЎҚИТУВЧИНИНГ ПЕДАГОГИК ТЕХНИКАСИ ВА УНИ ШАКИЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ

ЖДПИ Катта ўқитувчиси -**А.А.Ўралов,**
Талаба- **С.Абдулахатов**

Педагогик техника-ўқитувчининг нафақат таълим-тарбия жараёнида, балки бутун касбий фаолиятида зарур бўлган умумий педагогик билим ва малакалари мажмуидир. Педагогик техниканинг муҳим жиҳатлари бу аввало ўқитувчининг маҳоратини белгиловчи касбий кўникмалари ҳисобланади, яъни унинг саводли ва ифодали сўзлай олиши, ўз фикр-мулоҳазасини ва билимини тушинарли тилда таъсирчан баён қилиши, ҳис-туйғуларини жиловлай олиши, ўзининг шахсий хусусиятларига хос мимик ва пантомимик қобилиятларига эга бўлиши, аниқ имо-ишора, маъноли қараш рағбатлантирувчи ёки истехзоли табассуми, сўзнинг чексиз кудрати орқали ўқувчилар онгига ва тафаккурига таъсир ўтказиши, ҳозиржавоблилиги психологик билимларга эга бўлиши кабилардир. Ўқитувчининг педагогик техникаси қандай кўникма ва малакалардан иборат эканлиги, педагогик техника воситасида ўқитувчи таълим муассасаларида таълимий-тарбиявий фаолиятни замонавий талаблар асосида таъсир қилиши, ўқувчиларга тарбиявий таъсир кўрсатишда қандай аҳамиятга эга эканлиги

каби муаммолар ҳозирги кунгача дунёо олимларининг диққатини ўзига жалб қилиб келмоқда.

Педагогик техниканинг муҳим хусусиятларидан бири ўқитувчининг ўқувчилар билан бевосита мулоқоти жараёнида шакилландиган касбий техник кўникма ва малакалардир. Бунда педагогик техниканинг кўникма ва малакалари ўқитувчининг педагогик маҳорати билан алоқадорликда шакилланиб боради. Педагогик техниканинг хусусиятлари ўқитувчига ўқувчилар билан мулоқат жараёнида зарур бўладиган сўз ва гап оҳанги, қараш, имо-ишорани тез ва аниқ тушиниб олиши, кутилмаган педагогик вазиятларда босиқлик ва осойишталик билан аниқ фикр юритиш, вазиятни тез таҳлил қилиш каби қобилиятларни намоиш этиш билан ифодаланади. Педагогик техниканинг ушбу хусусиятлари ўқитувчининг касбий маҳоратида аниқ ифодаланган. Ўқитувчининг психологик-физиологик хусусиятлари асосида унинг шахсий педагогик техникасини таркиб топтиради. Индивидуал педагогик техниканинг шакилланиши ўқитувчининг ёши, жинси, феъл-атвори, саломатлиги, анатомик-физиологик хусусиятлари асосида унинг шахсий педагогик техникасини таркиб топтиради. Шахсий педагогик техника малакаларини шакиллантириш муаммолари психолог олимларнинг тадқиқот марказидан ўрин олган психолог олимлар Р.З.Гайнутдинов, М.Г.Давлетшин, С.Жалилова, М.Абдуллажонова кабилар ўқитувчиларнинг индивидуал касбий фаолиятини батафсил ўрганиб, ўқитувчининг “Меҳнат профессиограммаси”ни ишлаб чиқдилар. Олимларнинг фикрларига кўра ўқитувчи профессиограммаси ўқитувчиларга қўйиладиган махсус талабларни ўз ичига олади ҳамда ҳар бир фан ўқитувчисининг алоҳида ихтисослашган характеристикасини белгилаб беради. Жумладан, улар таълим муассасаларида педагогик фаолият олиб борадиган ўқитувчи-мураббий профессиограммасида қуйидаги хислатлар, яъни педагогик техника малакалари мужассамлашган бўлишини таъкидлайдилар:

1. Ўқитувчининг шахсий хислатлари: болаларни севиши, камтарлиги, дилкашлиги, меҳнатсеварлиги;

2. Касбига хос билимлари: таълим ва тарбия жараёни моҳиятини билиши, педагогик ва психологик билим асосларини эгаллаши, ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига асосан психологик имконитларини англаши, тарбиявий таъсир этишнинг самарали усулларида оқилона фойдалана олиши, ота-оналар ва жамоатчилик билан олиб бориладиган фаолият мазмунини пухта билиши;

3. Касбига хос хислатлари: миллий мафкура, умуминсоний кадрятлар, миллий анъана ва урф-одатларнинг асл моҳиятини тушиниши, кузатувчанлиги, педагогик қобилиятга эгаллиги, ўзини қўлга ола билиши, ўзини англай олиши, педагогик такт, нутқ маданияти;

4. Шахсий педагогик уддабуронлиги: дарс машғулотида зарур материалларни танлай олиши, ўқувчиларнинг билиш фаолиятини бошқариши, таълим-тарбия жараёнини истиқболли режалаштириши, ўқувчилар жамоасини бошқара олиши;

5. Ташкилотчилик малакалари: ўқувчилар жамоасини уюштира билиши, турли зиддиятли вазиятларда ҳам ўқувчилар жамоасини бошқариши, амалий муммоларни ҳал этишда уддабуронлигини намоиш эта олиши;

6. Коммуникатив малакалари: ўқувчиларнинг психик ҳолати даражасини аниқлай олиши, ўз педагогик фаолияти натижаларини танқидий таҳлил қила олиши;

7. Гностик малакалари: ўқувчиларнинг асаб психик ҳолати даражасини аниқлай олиши, ўз педагогик фаолияти натижаларини танқидий таҳлил қила олиши устоз

Ўқитувчилар маҳоратини назарий ва амалий жиҳатидан ўрганиб бориши, психологик ва педагогик адабиётлардан тўғри фойдалана олиши ўқувчилар хулқ-атворини мукаммал ўрганиши:

8.Ижодий ҳислатлари: ўз педагогик маҳоратини доимий такомиллаштириб бориши, ўқувчиларни тарбиялашда ўз дастурини ишлаб чиқиши ва уни муваффақиятли амалга ошириши, ўқувчилар назари билан воқеликни ташкил қилиш қобилияти ўз-ўзини бошқариш малакаларида намоён бўлади.

Демак, педагогик техника ўқитувчи касбий фаолиятида шундай касбий ва шахсий малакалар йиғиндисини у ўқитувчининг педагогик фаолиятига таъсир кўрсатиши, таълим-тарбия жараёнини ташкил қилиш ва бошқариш ишларида асосий йўл кўрсатувчи бўлиб хизмат қилади.

Педагогик маҳоратни эгаллаш техникаси ўқитувчи педагогик фаолиятида педагогик техниканинг кўникма ва малакаларини мукаммал такомиллаштирган ҳолда ўз маҳоратини ошириш учун қуйидаги жараёнларни билиши лозим:

1.Ўқитувчи ўзлаштириши лозим бўлган педагогик техниканинг муҳим таркибий қисимларидан бири унинг нутқ техникасидир, темпи, товуш оҳангини баланд,ўрта, паст қила олиши. Ўқитувчининг нотиклик техникаси сўзларини аниқ, тўғри тиниқ эшитарли ва тушинарли баён қилишида намоён бўлади. Тўғри ва мукаммал овоз дискуссиясига эга бўлган ўқитувчи сўзларни ифодали баён қилади.

2.Педагогик техника малакаларини мукаммал эгаллаш учун аввало, ўқитувчи ўз фаолиятини ўқитадиган предметининг бошқа фанлар билан ўзаро алоқадорликда бўлиши, педагогик ва ахборот технологияларини, педагогика ва психология фанлари асосларини давр талаби даражасида билиши, касбий жиҳатидан ўзини-ўзи тарбиялай олиши лозим.

3.Педагогик техника сирларини мукаммал билиш ўқитувчининг ташкилий-методик малакаларини эгаллашига ҳам боғлиқ. Бу малакалар зарур билимлар бўйича маърузаларни тинглай олиш, махсус адабиётларни ўқиш орқали қўлга киритилади. Ташкилий-методик малакалари айтилган йўл-йўриқлар кўрсатмаларни ўзининг индивидуал касбий тажрибасида синаб кўникма ҳосил қилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Педагогик техникани эгаллашнинг асосий йўллари ўқитувчининг малака ошириш курсларига иштироки, устоз мураббийлар раҳбарлигидаги машғулотлар ва мустақил ишлардир. Педагогик техника кўникма ва малакаларини эгаллаш индивидуал-шахсий салоҳият эканлигини эканлигини ҳисобга ҳисобга олиб, педагогик техникани эгаллашда ва уни такомиллаштиришда касбий жиҳатидан ўз-ўзини тарбиялаш ўзида тажрибали ўқитувчиларнинг шахсий фазилатларини ва касбий малакаларини шакиллантиришга қаратилган фаолият етакчи роль ўйнайди деб айтиш мумкин. Педагогик техника малакаларини шакиллантиришда ўқитувчининг жамоада фаолият олиб бориши ва машғулотларда ўз-ўзини назорат қилиши алоҳида роль ўйнайди. Педагогик техника машғулотларининг бу шаклини анча батафсилроқ очиб бериш мақсадга мувофиқдир, чунки у ҳозирга қадар ўқитувчилар учун мўлжалланган ўқув ва методик адабиётларда маълум даражада кўрсатиб берилмаган.

Ҳар қандай жамоада, ҳоҳ ўқувчилар, ҳоҳ ўқувчилар жамоаси билан ўқитувчи улар олдида ўзини бошқа кишилар кўзи билан кўриши, хулқ-атвор ва муаммоларнинг янги шакиллари излаб топиши ва синаб кўриши, ўзининг жамоа билан бирга бажарадиган иши хусусиятларини эгаллаши лозим. Шундагина педагогик фаолиятнинг индивидуал услубларини онгли равишда шакиллантириш имконияти пайдо бўлади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ҳар бир педагог ўзи маълум билимларни ўрганиши билан бирга уни ўқувчиларга тўғри ва тушинарли тилда етказиб бериши лозимдир. Ҳар бир педагог юрт келажаги бўлмиш ёш авлодни тарбиялаб уни билимли қилиб юксалтирсагина у ҳақиқий жонқуяр, фидокор инсон ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори-Т: “Шарқ” 1997йил.
2. Махмудов Н.М. “Ўқитувчининг нутқ маданияти” Дарслик-Т: Ўзбекистон миллий кутубхонаси, 2007йил.
3. Нишонова С. “Комил инсон тарбияси”-Т: Истиқлол, 2003йил.
4. Ортиқов А. “Нутқ маданияти ва нотиклик санъати”-Т: Доно ҳамро илмий маркази, 2002йил.

МИЛЛИЙ МАЪНАВИЙ ТАРБИЯ ОИЛА ВА МАКТАБ ҲАМКОРЛИГИНИНГ ТАЯНЧИ

Нозбуви Бойчаева ЖДПИ катта ўқитувчиси,
Холбеков.М.А. ЖДПИ ўқитувчиси,

*Оилага хос анъаналар, қадриятлар, урф –одатлар,
бола зуваласини шакиллантиради.*

Ислом Каримов

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзёевнинг янгиланаётган ўзбекистонда ёшларнинг мусиқа, рассомчилик, адабиёт, театр ва санъатининг бошқа турларига қизиқишларини оширишга истедодини юзага чиқаришга қаратилган даъвати бугунги кунда юксак эътирофга моликдир.

Баркамол авлодларни миллий маънавий тарбиялаш асослари аввало ўзбекона урф одатлар, қадимий қадриятлар, аجدодларимиздан мерос қолган маданий маънавий тарихий анъаналарнинг барҳаётлигидир. Янгиланаётган Ўзбекистонда руй бераётган чуқур ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий, маданий, маърифий ислохотлар ёшларни юксак миллий ахлоқий, қадриятлар руҳида тарбиялашни тақоза этади. Ёш авлодларни аجدодларимиз анъаналари, асосида тарбиялаш давримиз тақозасидир. Юртбошимиз томонидан ёшларимизга, аёл- қизларимизга яратилаётган имкониятлар оила мактаб жамиятимизда муҳим аҳамият касб этади.

Инсоният тарихининг шакилланиши такомиллашуви ва тараққиёт босқичларини, ҳар бир ўзбек зиёлиларидан аجدодлар меросини қунд билан ўрганишни, илмий асослардан тегишли хулосаларга келишни, аниқ манбаларга таяниб, бугунги кун талаби даражасида тадқиқ этишни талаб этади.

Мутафаккир Алишер Навоийнинг бизга қолдирган буюк мероси, ва унинг адабиёт санъат ҳамда таълим – тарбия борасидаги хизматлари беқиёсдир. Унинг фан ва билимнинг соф виждонли кишилар қўлида умумхалқ бахти учун хизмат қилишига ишонди. Ҳийлагар ва мунофиқлар билим олганларидан сўнг янада хавфлироқ бўлиб қоладилар”- дея ҳаётий ҳақиқатларга гувоҳ бўлганлиги, чиқарган хулосалари ҳозирги кунимизда муҳим аҳамиятга эгадир.

Бу жиҳатдан Навоийнинг қуйидаги фикрларини келтириш ўринлидир:

Илмни ким воситаи жоҳ этар

Ўзинию халқини гумроҳ этар.

Навоийнинг фикрича кишилар ақл ва адолатни шиор қилсалар, ҳаётнинг зангини олтинга айлантириши мумкин. Худди шунинг учун у ота-оналарнинг ўз фарзандлари таълим ва тарбиясига таъсир кўрсатувчи омилларга алоҳида эътибор беришлари кераклигини таъкидлайди.

Қилмоқ эрур бири муаллим талаб,

Қилғали маълум анга илму адаб.

Навоийнинг фикрича таълим тарбиянинг, шахсни маънавий юксак, комил инсон даражасига етказувчи восита эканлигини, инсондаги энг қимматли, энг муқаддас нарсалардан бири фикр қилиш, борлиқни билиш қоблиятидир дейди. Шу билан бирга Навоий кишиларни ота- билан онани ҳам жуда ҳурмат қилишга, оналарни қадрлашга чақиради.

“Бошни фидо айла ато қошиға,

Жисмни қил садқа ано қошиға....

Тун кунунга айлагил нур фош.

Бирисин ой англа, бирисин қуёш!”- дея бугунги кунда ҳам буюк аждодимизнинг меросини ўрганиш ва таълим тарбияда миллий маънавий мулк сифатида ҳаётга тадбиқ этишда муҳим дастуриламал эканлигига гувоҳ бўламиз. Азалдан барчамизга маълумки, оила чин маънода миллий маънавий мафкуравий тарбия масканидир. Биринчи Президентимиз Ислоҳ Каримов таъкидлаганидек “Бу ёруғ дунёда ҳаёт бор экан, оила бор. Оила бор экан фарзанд деб аталмиш бебаҳо неъмат бор”.

Қомусимизнинг оилага бағишланган XIV бобининг 63-64-65-66- моддаларида оиланинг ҳуқуқий асосларини белгилайдиган қоидалар мустаҳкамлаб қўйилган. Тарихий жараёнлардан маълумки, ўзбек миллати азалдан оилапарвар болажон халқидир. Халқимиз бола тарбиясида нафақат меҳр кўсатиб, уни авайлаб асрайди, балки гўдаклигидан аллалар айтиб, ўз аллаларида аждодларидек ботир, юксак ғурурли, ҳамиятли, ор-номусли, ватанпарвар, инсонпарвар шахс бўлиб, комил инсон даражасидаги, аждодларига муносиб ворисларни тарбиялашга астойдил оила аҳли чин дилдан интиланлар.

Ватанимизнинг янада ривожланишида баркамол авлодларни замон талаби асосида таълим бериб тарбиялаш, тарбия ва таълимнинг теран мазмунини ёшлар онгига чуқур сингдириш ҳам оила ва мактабнинг узвий боғлиқлигини талаб этади.

Замон талаби асосида оила ва мактаб ота-оналар ўқувчи ва мураббийларнинг ўзаро ҳамкорлигини кучайтириш зарурати шу куннинг долзарб масалаларидан ҳисобланади. Шуларни назарда тутиб, ёшларни миллий маънавий, мафкуравий тарбиялашда қуйидаги вазифаларни амалга оширишни тақоза этади. Чунки ҳозирги давр талаби боғча, мактаб, ўрта махсус таълим масканлари ҳам тадқиқот майдонидир.

-халқ педагогикаси мазмуни ва моҳиятини тарихий ва замонавий манбалар асосида атрафлича тадқиқот ишларини жонлантириш ;

-мактаб ва синф саҳнасида миллий анъаналарни маросим ларни ташкил этиш;

-оила ва мактаб ҳамкорлигини кучайтириш;

-болаларга хос маросимларни, оила ва мактаб ҳамкорлигида ривожлантириш;

-устоз шогирд муносабатларида маъсулликни тўғри англаш;

-мактаб ва оила анъаналарини, ота-оналар, устоз шогирдлар, муносабатларини мустаҳкамлаш;

-миллий анъаналарда миллий ўзига хосликни маданият, маънавий, маърифий ва мафкура мазмунини англаш, тахлил ваталқин этиш;

-баркамол авлодлар онгига қадриятларни қадрлашни, маънавий – маърифий мусиқий тадбирлар воситасида улар онгига сингдириш;

Бугунги кунда мактабларда миллий анъана маросимларнинг, турлари болаларга бағишланган урф-одатларнинг миллий тарбиявий аҳамиятини англаш даражаси, дарсдан ва синфдан ташқари олиб борилиши лозим бўлган тўғрақлар мунтазам иш фаолиятига эмас. Умумхалқ байрамлари баҳоли қудрат уюштилади. Аммо миллий тарбиянинг илмий асосларини назарий ва амалий ёритадиган даражадаги миллий маросимларга эътибор йўқ. Болаларга бағишланган маросимларни дарсдан ташқари тўғрақларни синф раҳбарлари устозлар томонидан мунтазам олиб борилмаётганлиги сабабли болалар бўш вақтларини ўқувчиларга хос бўлмаган миллий тарбияга зид ҳолатга тушиб қолаётганлиги ҳеч кимга сир эмас. Оила ва мактаб ҳамкорлиги келажагимиз эгалари бўлган ёшларни ҳар томонлама онгли билимли ўқимишли ички ва ташқи маънавийтли, маданиятли баркамол авлодларни тарбиялашдек долзарб масалага, лоқайдлик билан муносабатда бўлишни айрим мактаб раҳбарияти устозлар ва ота-оналар қандай изоҳлаши мумкин. Айрим ота-оналар “иш” билан бандлигини рўқач қилиш билан кифояланмоқдалар. Барча болалар ва барча ёшларни бўшлиқ мафқураси лоқайдликка, совуққонликка, фикр қарамлиги домига тортиш имкониятидан асраш ҳар бир ота-онанинг, синф раҳбарининг, мактаб маъмуриятининг, маҳалла аҳлининг ёшлар билан ишлаш марказларининг ва барчамизнинг энг муҳим бурч ва вазифамиз эканлигини, унутмаслик маъсулоти билан яшаш давримизнинг устивор масалаларидандир.

Янгиланган Ўзбекистонимизнинг барқарорлигида, оилавий миллий маросимларининг миллий анъана, урф-одатларимизнинг замиридаги маънавий, маданият, маърифат миллий мафкура қадимий қадриятларимиз ўз мазмун ва моҳиятига эгадир. Ўзбек халқ миллий анъаналари, маросимлари, қадирланадиган оилаларда тарбия топган ёшлар намунали, ибратли одоб-ахлоқи билан бошқалардан ажралиб туриши барчамизга маълум. Айниқса болаларга хос маросимларни мактаб, оила ва маҳалла ҳамжиҳатлигида ташкил этишда “туғулган кун,” “мучал тўй,” бойчечак сайли,” “чучмома сайли,” “меҳржон байрами,” “наврўз байрамилари” ва бошқа маросим ва байрамлар оила, мактаб ва маҳалла жамоатчилигида, устоз шогирдларни миллий маънавий анъаналарда, инсонлар орасидаги, меҳр оқибатни, ўз аро ҳурмат, ва қадрлашдек одатларимизни болалар ва ёшлар кўриб ўртак олидилар. Қадирдонларнинг дийдорлашиши, эзгу тилақларни билдириши каби одамийлик сифатларини теран англашда, бир-бирига ишонч ва сийлаи раҳм фазилатларини янада мустаҳкамлашда кадр қимматни теран таркиб топишида инсоний диловорлик кашф этиб, бундай мусиқали тадбирлар одамларни бир-бирига жишлаштиради. Янгиланаётган Ўзбекистонимизда Давлат дастурларимизда мавжуд вазифа ва олий мақсадлар расман тан олиниб, ўз вақтида амал қилинса, қадриятларни қадрлаш уларни баркамол авлодлар ҳаётига тадбиқ этилса, ижтимоий юксалиш қарор топади. Бундай жараёнда ёшлар эзгу ишларни ташкил этаётган ота-оналаридан, устоз ва мураббийларидан маҳалла аҳлидан, кенг жамоатчилик ҳамжиҳатлигидан улар намуна оладилар. Бундай маънавий, маданий миллий тадбирлардан болалар ва ёшларда, ахлоқий онг теран шакилланади. Айрим оилаларда миллий анъаналарга одоб –ахлоққа эътиборсизлик, лоқайдлик, совуққонлик каби иллатлар ўрнини, андиша, ҳаё, ибод,

меҳр- оқибат, диловорлик, раҳм-шавфқат каби миллий хусусиятлар таркиб топади. Келажак эгалари болалар ва ёшлар онгини маънавий, маданий, маърифий юксалишлар эгаллайди. Қачонки оилада ота-она биринчи тарбиячи сифатада ўрнатқ бўлиб, одоб ахлоқда намуна кўсата олиш ўрнини эгаллай олса. Қачонки, оила ва мактаб ҳамда маҳалла аҳли ҳамжиҳатликда, фидоийлик, аҳиллик билан болалар ва ёшларда таркиб топиши зарур бўлган фазилатлар ;илмли бўлишга интилаш, зийраклик , миллий онг, миллий ғурур, аждодларга хос мардлик ҳалоллик, поклик, жасорат, диловорлик, ички ва ташқи маънавият, кенг тафаккур, илмий ижодий салоҳият, ижтимоий фаолият фаоллиги такомиллашувига эришиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 28 июлдаги ПҚ.3160-сонли “Маънавий- маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳини ривожлантиришни янги босқичга кўтариш тўғрисида”ги Қарори// “Халқ сўзи” газетаси, 2017йил 29 июль сони.

2. Навоий.А. Ғ.Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.Т.:1983й.

3. Ўзбекистон республикаси Президенти Фармони. 2019 йил 19 март. Ёшлар маънавиятини юксалтириш ва уларнинг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш бўйича 5та муҳим ташаббус.

4. Бобохонов.А Ўзбекистонда педагогик фикр тараққиёти тарихидан.Т: “Ўқитувчи” нашриёти.1967 й.

5. Жўраев.А.Ж. Тарбиявий дарсларни ўтиш.Т: “Ўқитувчи” нашриёти .1994 йил.

ОСВЕЩЕНИЕ ВОПРОСОВ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ МОЛОДЁЖИ В ЗОРОАСТРИЙСКОЙ РЕЛИГИИ

**ДжГПИ-Валиев Акбар Халилович,
ДжГПИ-Хамраев Гайрат Ганиевич,**

Педагогические основы трудовой деятельности человека были заложены в глубокой древности. Почти 3000 лет назад Заратустра в священной книге «Авеста» считал труд источником всех богатств. Он особенно отмечал роль и значение труда земледельцев, садоводов и скотоводов. Благодаря труду, согласно «Авесты», не только благоустраивается край, но развивается и сам человек. Огромное внимание воспитанию образованию молодежи уделяли зороастрийцы.

В Зороастризме особо подчеркивается роль и значение честного труда. Согласно учению зороастризма богатство, приобретенное только честным трудом, может считаться собственностью его владельца. Люди, которые живут за счёт чужого труда, не имеют право на жизнь. В воспитании честного трудолюбивого человека, согласно зороастризму, большую роль играет семья. В связи с этим в ряде мест «Авесты» особо отмечается совместная ответственность жены и мужа по воспитанию физически здорового, умственно развитого, честного, трудолюбивого, смелого, отважного, активного члена общества.

Идеи, заложенные в «Авесте», о труде, школьного образование и его воспитательном значении находят свое отражение также и в учениях других главных религий мира - исламе и христианстве.

Труду и школьному образованию как средству самоопределения человека на протяжении длительного исторического периода уделяли внимание многие мыслители, просветители прошлого и педагоги настоящего. Это связано с тем, что общественное развитие во многом зависит от трудовой и интеллектуальной подготовки молодого поколения.

Воспитание подрастающего поколения всегда было не только необходимостью, но и условием дальнейшего развития человеческого общества.

Особое место в общественной и просветительской жизни государство занимали Оташкада. В них наряду с образовательными объектами, находились и лечебные: сихатгох (больница), дармонгох (поликлиника); аптеки, городской догустар (суд), комнаты руководителя вакфа и председателя общины. В попечении оташкада находились и дижнабишты – специальные канцелярии, где хранились различные документы и религиозные книги. Здесь во многих экземплярах переписывались в качестве отдельных книг и хранились оды Зороастра, осуществляли свою деятельность китобдоры (хранители книг), десятки авестоведов, мудрецы нокилы и рови (сказители). В оташкада проводились обряды-испытания «Сидрапуши», «Камарбастан» (Каждый верующий зороастриец, достигший совершеннолетия, обязан носить пояс, называемый кустыиз шерстяных нитей числом 72 - по количеству глав «Ясны»,- трижды обёртываемых вокруг поясицы). Мобилизация молодежи в воины, построение каналов, организация хашаров, различных праздников и гуляний также связано с деятельностью оташкада. Одним словом, оташкада - храмы зороастрийской религии, наряду с проповедью, призывом верованию единому Богу, проведением различных религиозных обрядов, доведением до людей законов религии, служили очагами науки, общественного мнения и духовности. Здесь решались различные общественно-политические, просветительские вопросы[6. с-123].

Оташкада в целях сбережения от различных природных бедствий строили на холмах из сырого и жженого кирпича. Оташкада возводились в древних городах, как Ургенч, Термез, Балх, Бомиян, Мерв, Механ (Туркменистан); Хутгалиян (Таджикистан); Табрез, Язд, Сеистан, Исфahan. Оташкада в городах Кома (Индия) и Исфahan (Иран) сохранились сравнительно лучше. Стены десятка худжра оташкада, возведенного на высоте 10 метров в Исфahане во время правления Сасанидов хорошо сохранились до наших дней. И в наши дни осуществляет свою деятельность самая крупная и красивая оташкада в г. Язде. Академик А. Аскарлов в ходе раскопок в руинах Джркутан в Сурхандарье обнаружил остатки огромной оташкада, которая также состоит из толора и сотни худжра[4. с-130].

В «Авеста» о преимуществе чтения книг в различных этапах системы образования говорится что, «читающему с душой, придает чистоту и благоразумие» или «Хаома даёт рождающим блестящих детей и праведное потомство. Хаома жалует славу и мудрость всем тем, которые изучают наски» (книги)[5. с - 73]. Это свидетельство того, что у зороастрийцев книга является основным средством усвоения знаний.

Начальное образование у зороастрийцев составляло основное звено образовательной системы, охватывала период с 7 до 15 лет. До семи лет детей не обучали систематически, а лишь знакомили с определенными канонами зороастризма.

Считалось, что до этого возраста дети далеки от грехов и влияния Ахримана (авест. «злой дух», пехл. Ахриман – Дьявол, «князь тьмы», предводитель сил зла, главный враг Ахуры Мазды и всего благого мира, по одному из мифов появившийся как плод сомнения Зервана. Ему противостоит Спэнта Майнью – Святой Дух. В человеке проявляется, прежде всего, через гордыню). Ребенка, достигшего семилетнего возраста одевали в специальную одежду со святыми признаками. Считая, что семилетний ребенок в состоянии различать хорошее и плохое (добро и зло), на него накладывали определенные обязанности.

Об особом внимании воспитанию детей в зороастрийской религии свидетельствуют слова: «О, Ахура-Мазда, ты дух свой воплотил в различном, разум дал и в плоть облек жизнь. Деянье и ученье сотворил, чтобы каждый мог выбрать путь себе по нраву»[7. с-200] или «Воспитание должно считаться важнейшей опорой жизни. Каждого молодого нужно воспитать так, чтобы тот, изучив сначала хорошие манеры, чтение, а затем письмо, достиг самого высокого уровня».

Итогом начального образования в образовательных учреждениях зороастрийцев типа медресе считалось овладение в совершенстве 7 видами искусства. Это: чтение, письмо, счет, стрельба из лука, верховая езда, религиозные каноны, кироат (чтение с особой интонацией) и пение.

Зороастрийцами предусматривалось физическое и трудовое воспитание, физическая и трудовая закалка, основной целью была военно-патриотическая подготовка и подготовка молодого поколения к труду. Мальчиков обучали борьбе, оседлать коня, пасти и скрещивать скот, уходу за верблюдами и конями, управлению ими, пасти овец, уметь пользоваться более 50 видами оружия, чтобы охранять скот от хищников и разбойников, езде верхом и еще 32 военных ремесел. Данный факт свидетельствует о преемственности и непрерывности частного и начального образования, характеризующегося особым значением в становлении и достижение совершенства молодым поколением.

Заслуживает внимания и точное определение времени усвоения знаний, получения уроков и отдыха в системе образования. «Он должен получать знания в начале и конце дня, в начале и конце ночи, должен быть полон разума, наконец, достичь такого уровня, чтобы восхвалять божества, говорить в их честь искренние слова. И таким образом повышать свои знания». «Он должен хорошо отдохнуть в середине дня и ночи, после этого усердствовать на пути к знаниям, дабы усвоить все наследие мудрецов прошлого»[3. с-121] .

Уделяли особое внимание патриотическому, нравственному, умственному, физическому, половому, трудовому и предпринимательскому воспитанию, стремились сформировать у молодого поколения такие человеческие качества, как правдивость, доброта, человеколюбие: «Юношу добромыслящего, благоговящего, добродетельного, доверующего, праведного, стража Аши почитаем мы» [2. с-81].

Обязательными отраслями начального образования считались: чтение и письмо, счет и наука о звездах (арифметика и астрономия), стрельба из лука, верховая езда (военные знания), соблюдение религиозных канонов, чтение и пение (музыка).

Зороастрийцы применяли следующие методы обучения:

1. Устного изложения. Тексты «Авеста» и назидания излагались харбедами и дастурами устно по памяти. Формы изложения текстов: предание, сказание, совет, назидание, песни. Давались задания для закрепления изученных знаний.

Было обязательным «Повторное (в два раза) пение, хорошее чтение, рассказ наизусть патмонов, бандов, зандов (разделов, параграфов), вопросов, ответов насков «Авесты» учителями и наставниками.

2. Наглядные. В частности, в преподавании счета (арифметики) наглядными пособиями служили барсамовые палочки; в обучении астрономии – показ и наблюдение за небесными телами; в изучении искусства – наглядным пособием служили музыкальные инструменты, произведения искусства, здания, наскальные рисунки и др.

3. Практические. В целях закрепления знаний, полученных с помощью устных и наглядных методов, в процессе обучения применялись и практические методы (упражнения, задания, общение, самообразование). К ним относят применение военного оружия, верховую езду, борьбу, чтение стихов и пение, игру на музыкальных инструментах, ораторство, рисование, выполнение наскального рисунка, оформление стола, прием гостей, игра в шахматы и нарды, приготовление кувшинного напитка, служба в оташкада и многие другие приемы. Повторение, закрепление полученных знаний осуществляли путем общения (беседы), анализировали уровень выполнения учебного задания.

4. Самообразование. Части «Авесты» - «Гохи» и «Яшты» учили наизусть в качестве самообразования, особое внимание во время чтения уделялось произношению, развитию устной речи. Обучаемые в целях постановки, совершенствования голосового и звукового аппарата изучали самостоятельно кироат и ораторское искусство в специальных помещениях, обеспечивающих колебание, звучание голоса, построенных с соблюдением правил акустики в часовнях»[1. с-33-34].

Таким образом, проанализированная система трудового воспитания и школьного образования молодежи зороастрийской религии свидетельствует о гуманности национальных народных воспитательных традиций, раскрывающих свои специфические особенности содержания таких ярких разнообразных форм, как обычаи, обряды и ритуалы. Новые поколения, формирование самосознания которых происходит на основе преемственности опыта поколений в условиях гуманизации и обретения подлинной независимости, должны быть носителями прогрессивных традиций трудового воспитания и школьного образования, закреплённых в богатом и не теряющем актуальности наследии народной педагогики.

Список литературы:

1. Абдуллаев К., Бобомурадова Н. Содержания начального образования у зороастрийцев/ *Pedagogik mahorat**Педагогическое мастерство**Pedagogikal skillL #3*, 2017. С.33-34.
2. Авеста. Хордэ Авеста (Младшая Авеста) /Подготовка авестийского текста, перевод, предисловие, комментарий М. В. Чистякова. – СПб., 2005.с-81.
3. «Авесто». Тарихий-адабий ёдгорлик. А. Маҳкам таржимаси –Т.: Шарқ нашриёти - матбаа концерни. 2001.б-121
4. Аскарлов А.А., Абдуллаев Б.Н. Джаркутан. - Ташкент, Фан, 1983. С. 130
5. Аскарлов А.А. История Узбекистана. Ташкент. 1994. С 73.

6. Жабборов И. М. Антик маданият ва маънавий хазинаси. -Т.: «Ўзбекистон». 1999.

7. Заратустра. Учение огня. Гаты и молитвы. - М.: Эксмо, 2008 - с -200.

BOLA TARBIYASI G'ARB VA SHARQ AN'ANALARI TALQINIDA

Almurotova Gulbahor Mansurovna JDPI

Har bir mamlakatning o'ziga xos an'analari bor. Va bu nafaqat madaniyatga, balki bolalarni tarbiyalash kabi muhim daqiqalarga ham tegishli. G'arbiy va sharqiy (Osiyo) tarbiya modellari ayniqsa jiddiy farq qiladi.

G'arb va Sharq an'analari o'rtasidagi farqni aniqlash dolzarb va juda qiziqarli mavzulardan biridir. Dunyoning turli xalqlarida bolalarni tarbiyalash tizimlari sezilarli darajada farq qiladi. Ushbu farqlarga ko'plab omillar ta'sir qiladi: mentalitet, turmush tarzi va hatto iqlim sharoitlari. Til va madaniy farqlarga qaramay, dunyodagi barcha ota-onalar bir-biriga o'xshaydi. Shunday qilib, barcha mamlakatlarning ota-onalari farzandlari sog'lom, aqlli va barkamol, itoatkor, rivojlangan bo'lib o'sishini eng muhim deb hisoblashadi. Ammo ota-onalar uslubi haqida gap ketganda, har bir mamlakat o'z ustuvor yo'nalishlariga ega ekan.

Insoniylik, mustaqillik va individuallik - pedagogikaning ushbu asosiy tamoyillari dunyoning barcha mamlakatlari uchun bir xildir. Ammo har bir millat tushunchalarga o'ziga xos ma'no keltiradi va har xil urg'ularni joylashtiradi. Masalan, hozirda yapon tarbiyasi an'analarning o'ziga xos xususiyatlari haqida ko'p gapirishmoqda.

Axir, ushbu mamlakatga tashrif buyurgan ko'plab odamlar Yaponiyada injiq bola va asabiy onani ko'rish qiyinligini payqashdi. Chiqayotgan Quyosh mamlakati ota-onalarning sirlari nimada? Ularda ona chaqaloq hayotida juda katta rol o'ynaydi. Yaponiyalik ayol tug'ilishidan uch yoshigacha har doim o'z farzandi bilan birga bo'lishga harakat qiladi. U hamma joyda yonida olib yuradi, xohlaganicha ovqatlantiradi, yoniga uxlatadi. Juda mehribon, muloyim va sabrliqdir. U qichqirmaydi, ma'ruza qilmaydi, tanani jazolash u yoqda tursin. Yaponiyada bolaning bolaligi shartli ravishda davrlarga bo'linadi. Tug'ilgandan besh yoshgacha bo'lgan davrda yaponlar go'dakka "shoh kabi", beshdan o'ngacha "qul kabi", o'ndan o'n beshgacha "do'st kabi" yoki tengdosh sifatida munosabatda bo'lishadi.

Bolaning rivojlanishidan oldin Yaponiyada tarbiyalash keng qo'llaniladi. U yoshligidan ko'p narsalarni o'rganadi. Ushbu davrda bolaning qobiliyatlari allaqachon ko'rsatilgan bo'lib, uning hayotiy ko'rsatmalari allaqachon yaratilgan. Uch yoshdan boshlab bola odatda bolalar bog'chasi boradi. U yerga borish juda oson emas, bola juda qiyin sinovdan o'tishi kerak, buning uchun ham munosib pul kerak bo'ladi, chunki ota-onalar o'z farzandlarini yirik universitetlar qaramog'idagi elit bolalar bog'chalariga berishga harakat qilishadi. Yaponiyada bolani ma'lum bir kasbga, maktabdagi bog'chaga, universitetdagi maktabga tayyorlash bolaligidanoq odatiy holdir.

Tug'ilgandan 5 yoshgacha bo'lgan yapon bolasida kattalarning izohlariga shoshilmasdan xohlagan ishini qilishga ruxsat berilganda ruxsat berish davri deb ataladi. Amalda hech qanday jazo yo'q, shuningdek ko'tarilgan ohang ham yo'q.

Besh yoshga qadar ular bolalarni hech narsada cheklamaslikka harakat qilishadi. Yaponlar bu vaqtda bolaga erkinlik kerak, deb hisoblashadi. Agar xohlasangiz - devor qog'oziga rasm chizish, xohlasangiz - ko'chada yalang'och chopish, xohlasangiz - idish-

tovoqlarni sindirishga ruxsat berishadi. Albatta, bu chaqaloqlar mutlaqo buzilgan degani emas. Ularga xushmuomalalik, odob-axloqni o'rgatishadi, ularni o'zlarini davlat va jamiyatning bir qismi kabi his qilishni o'rgatishadi. Ammo agar to'satdan bola o'zini yomon tutsa va odob-axloq qoidalarini buzsa, unda nima uchun bunday qilmaslik kerakligini tushuntirib, yomon ish uchun unga tanbeh berilishi mumkin. Yaponlar uchun bolalarni kattalarga va o'z davlatlarining an'alariga hurmat ko'rsatishga o'rgatish muhimdir.

Ota va ona bolalar bilan suhbatlashishda hech qachon o'zlarining ohanglarini ko'tarishmaydi va soatlab ma'ruzalar o'qishmaydi. Jismoniy jazo ham chiqarib tashlangan. Asosiy intizomiy choralar shundaki, ota-onalar chaqaloqni chetga olishadi va nima uchun bunday yo'l tutish mumkin emasligini tushuntirishadi.

Agar besh yoshga qadar bola uchun hamma narsa joiz bo'lsa, unda 6 yoshidan boshlab uning dunyosida hamma narsa o'zgaradi va u ota-onaning har qanday so'zi qonun ekanligini bilib oladi. Yaponiyadagi bolalar ovozlarni ko'tarishmaydi, ular sukut bilan jazolanadi, guruhdan ajralib qolish.

Maktab bolalarga juda yuqori talablarni qo'yadi va to'liq itoatkorlikni kutadi. Aynan shu yoshda yaponlarning dunyoga mashhur yuqori ish qobiliyati, mehnatsevarligi, itoatkorligi va ijtimoiy me'yorlar, qoidalar va qonunlarga qat'iy rioya qilishlari belgilanadi. Ularning xatti-harakatlari qat'iy tartibga solinadi: ota-onalar va o'qituvchilarga hurmat bilan munosabatda bo'lishadi. Agar talaba yaxshi o'qiyotgan bo'lsa ham, o'qituvchilar hech qachon ota-onalariga uning muvaffaqiyati haqida maqtamaydilar yoki aytmaydilar.

15 yoshdan boshlab ular bolani mustaqil va to'laqonli odam deb hisoblab, unga teng munosabatda bo'lishni boshlaydilar.

Endi italyanacha tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib chiqamiz, italiyaliklar bolalarni osmondan kelgan sovg'alar deb hisoblaydilar. Bolalarni nafaqat ota-onalari, amakilari, xolalari va bobolari, balki umuman bufetchidan tortib gazeta sotuvchisigacha uchrashadigan hamma yaxshi ko'radi. Barcha chaqaloqlarga e'tibor kafolatlanadi. Yo'ldan o'tayotgan bola bolaga qarab jilmayishi, yonoqlarini silashi, unga nimadir aytishi mumkin. Ularning ota-onalari uchun Italiyadagi bola 20 va 30 yoshda ham bola bo'lib qolishi ajablanarli emas.

Ular kamdan-kam hollarda kerak deb hisoblab, go'daklarni bolalar bog'chasiga yuborishadi. Italiyalik dadalar farzand tarbiyasida xotinlari bilan bir xil vazifalarni bajaradilar. Ular hech qachon "bolalarni tarbiyalash - bu ayolning ishi" deb aytmaydi.

O'rta Osiyoda, shu jumladan Qirg'izistonda bolalarga ham shunday mehr bilan qarashadigan noyob joylar mavjud. "Bolali uy - bozor, bolasiz uy - mozor", - deyilgan maqolda. Oilada etti, o'n va hatto o'n ikki bola bor - bu og'irlik emas, balki quvonch. Bolaga o'rgatilgan birinchi qoidalardan biri bu kattalarga hurmat.

Qirg'iziston - bu istisnolardan biri, chunki hamma narsaga qaramay, bu mamlakat ko'p asrlar oldin paydo bo'lgan barcha narsalarni saqlab qolgan. Bolaning tug'ilishi, to'y yoki dafn marosimi - ushbu tadbirlarning har biri uchun shu vaqt ichida umuman o'zgormagan marosimlar mavjud. O'g'il va qiz bolalar tarbiyasi umuman boshqacha. Ularning hayotiy maqsadi bir xil emas. Qizlarga asosan uy ishlari, uy ishlarini yuritish, tozalash, mazali taomlar tayyorlash, keksa ayollarga yordam berish haqida o'rgatiladi. O'g'il bolalar ham kattalar hisoblanadilar va ular otga birinchi minish sinovidan o'ta oladigan vaqt keladi. Bu yoshda, ularning uzoq safari boshlanadi, qachonki ularning tarbiyasiga boshqacha munosabatda bo'lishadi va ko'pincha o'g'il bolalar o'zlarida mardlik va jasoratni tarbiyalaydigan erkaklar bilan o'tkazadilar. O'g'il bolalar chorva mollarini boqish uchun tayinlangan. Erkak o'zining

kelajakdagi oilasi uchun haqiqiy yordamchiga aylanishi, o'z xotinini va bolalarini barcha mumkin bo'lgan muammolardan himoya qilishi kerak. Nafaqat Qirg'izistonda, balki butun Markaziy Osiyoda ayollar tejamkorligi, xushmuomalaligi va sabr-bardoshlilik bilan ajralib turadi. Keksa avlod ayollari junni qayta ishlashda o'z mahoratini yoshlarga berib, uni bo'yab, xalq amaliy san'atining rang-barang namunalarini yaratishda foydalanishadi. Hunarmandchilikning har xil turlari, kashtachilik va boshqalar nafaqat kiyim-kechak, uy anjomlari, gilamlarni bezash, balki odamlarning uylarini ham bezash uchun ishlatiladi.

O'rta Osiyodagi ota-onalarga "siz" deb murojaat qilishadi va o'g'il bolalarga ham, qizlarga ham hurmat ko'rsatishni o'rgatadilar. Tizimning yaxlitligi Markaziy Osiyoda mehnatsevarlik, mehmondo'stlik, kattalarni hurmat qilish uchun qurilgan.

Biz ota-onalarning g'arbiy va osiyolik an'alarini taqqosladik: ular bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi.

Osiyolik ota-onalar farzandlari bilan ovora va ular uchun hamma narsaga tayyor. Osiyolik ota-onalar farzandlariga ta'lim berish uchun kun davomida g'arblik ota-onalarga qaraganda 10 baravar ko'proq vaqt sarflaydilar. Biroq, buning evaziga onalar o'z farzandlari deyarli hamma narsadan qarzidor ekanligiga aminlar. Ota-onalar sizga hayot berganlar. Ota-onalar o'z hayotlarini sizga bag'ishlaganlardir. Bola uchun ota-ona muqaddasdir va farzandlar ota-onalari uchun qancha ish qilsalar ham, ular hech qachon ularga to'lov to'lamaydilar. Bolaning vazifasi ota-onasiga itoat etish va ularni yutuqlari bilan faxrlantirishdir. Osiyo tarbiya an'anasi qat'iy tarbiya bo'lib, u erda intizom o'qitiladi va tarbiya maqsadlariga xizmat qilmaydigan barcha narsalar taqiqlanadi. G'arb tarbiya an'anasi - bu bolaning o'z tanlovini qo'llab-quvvatlash va uning o'zini o'zi rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratishdir.

G'arb ta'limi an'alarida bolalarni qiyinchiliklarida ularni tushunish va qo'llab-quvvatlash, bolalarni haddan tashqari yuklamaslik, ehtiyotkorlik va g'amxo'rlik qilish, ularga salbiy va hatto qattiq baho berish bilan psixologik shikast etkazmaslik majburiy deb hisoblanadi. Osiyolik ota-onalar, aksincha, o'z farzandlarida mo'rtlik emas, kuchni anglatadi va o'z farzandlaridan eng yuqori natijalarni talab qilib, muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlikka o'zlarining baholarini eng to'g'ri yo'l bilan bildiradilar.

Bolalarga rahm-shafqat qilishning hojati yo'q: siz ularning farzandlaringizga ishonishingiz va ularni sevishingiz, ularning muvaffaqiyatlaridan xursand bo'lishingiz va ularga nisbatan tobora ko'proq talablar qo'yishingiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Multfilmlar haqida ma'lumot-ko'ngilochar portal [Elektron resurs]. - URL: <https://tlum.ru>.

2. Kozlov N.I. G'arbiy va Osiyo ota-onalarining an'analari. Amaliy psixologiya entsiklopediyasi - psixolog. - M., 2017

3. Odob –axloqqa oid hadislar. T.1990

ТАРБИЯ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

ЖДПИ Катта ўқитувчи **А. Ўралов**
Педагогика талабаси **С. Нишонова**

Одамзод борки, авлод-аждоди кимлигини, насл-насаби, ўзи туғилиб ўсган қишлоқ, шаҳар, хулласки, Ватанининг тарихини билишни истайди. Ўқувчиларни Ватанимиз қадриятлари, бой маданияти билан таништириш маданий ва диний билимларни эгаллашга бўлган талабларни шакиллантириш, малакаларини ошириб тобора бойитиш, эстетик тушинчаларни шакиллантириш жуда муҳимдир. Ўзбек халқи маънавий меъросини ўрганишда ва ривожлантиришда миллий ўзига хослиги, маънавий хусусиятлари ҳисобга олиниб халқ педагогикаси анъаналарига суянган ҳолда иш кўрилиши мақсадга мувофиқ. Кишилиқ жамиятига муҳаббат, табиат муҳофазаси, маданий ёдгорликларни сақлаш ишларига жалб қилиш лозим. Тарбия жараёнини ташкил этишда маънавий қадриятлар ва ғоялар ҳар хил миллат ўқувчиларини бирлаштиради, ўқув ва меҳнат фаолиятларини уюштиришга ёрдам беради. Халқ педагогикасининг ўқувчи тарбиясидаги бой тажрибалари ҳаётга тўла тадбиқ этилмаганлиги, буюк алломаларнинг педагогик қарашлари шарқона урф-одатлари, бой анъаналари ҳаётга жорий этилмаганлиги тарбия борасида талай қусурларнинг юзуга келишига сабаб бўлган. Халқимизнинг кўп асирлик қадриятларини, улкан ва бой маданий меъросини чуқур билмасдан миллий ўзликни англаш, миллий ғурур туйғусини қарор топтириш мумкин эма. Ўзбек халқи кўп асирлик тарихий тараққиётда катта маданиятни яратди. У яратган маънавий бойликлар ёшлар тарбиясида муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Исмоил-ал Бухорий, ал Хоразмий, Беруний, Фаробий, Абу Али ибн Сино, Юсуф-Хос Ҳожиб, Аҳмад Югнакий, Саъдий Шерозий, Аҳмад Яссавий, Низомий Ганжавий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий ва бошқа буюк мутафаккирларнинг асарлари орқали ўқувчилар гўзал ахлоқ, бахт, инсоф, поклик, ифбат, сабр-матонат, меҳр-шавқат, сихат-саломатлик, ота-онани хурмат қилиш қоидалари ҳақида кенг тасаввурга эга бўладилар. Инсонийлик ўз таркибига инсоннинг энг яхши ахлоқий хусусиятларини, яъни одамлар ўртасида ўзаро яхши муносабатда бўлиш, дўстлик, ота-онага садоқатлилик, меҳнатсеварлик, диёнатлилик каби фазилатларни қамраб олади. Ота-боболаримиз ўқувчиларда ёшлиқдан ана шу гўзал фазилатларни қарор топтиришга аҳамият берганлар. Юқорида айтганимиздек, тарбия тарбиячи ва тарбияланувчи фаолиятларини ўз ичига олган иккиёқлама жараён. Тарбиячилар-билим ва тарбияга эга бўлган кишилар, тарбияланувчилар билим ва тажриба ўрганувчи ёшлардир. Аммо тарбияланувчилар муайян даражада фаол фаолият кўрсатмасалар тажриба ва билимлар ўргана олмайдилар. Умум халқ муҳокамасидан ўтказилган "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг IX сессиясида қабул қилинди. Мазкур ҳужжат Республика таълим тизимида амалга оширилаётган ислоҳатлар мазмунини очиқ берувчи муҳим ҳужжатдир. "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури"нинг мақсади таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш, уни ўтмишдан қолган мафкуравий қарашлар ва сарқитлардан тўла халос этиш, ривожланган демократик давлатлар даражасида юксак маънавий-ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрлар тайёрлаш миллий тизимини яратишдан иборатдир.

Таълим ва тарбия беришда ягона педагогик жараёни ташкил этишда инноватсион таълим ва тарбия методлари билан бир қаторда шарқ мутафаккирларининг илмий қарашлари ва тарбиявий асарларини таҳлил қилиш лозим, чунки бу икки манбани бир-биридан айро тарзда тасаввур қилиб бўлмайди. Шу ўринда биз ушбу мақсадни амалга ошириш учун олдимизга қуйидаги вазифаларни қўйдик.

1. Тарбия жараёнини ташкил этиш методларини тадбиқ этиш.

2. Шарқ мутафаккирларининг маърифий қарашларини илмий тадбиқ этиш.

Юқоридагилардан келиб чиқиб тарбия борасида шарқ мутафаккирларининг тарбия тўғрисидаги фикрларига тўхталишни жоиз деб билдик. Шарқ алломаларининг ахлоқий-тарбиявий асарларининг асосини “Қуръони карим” суралари, Муҳаммад пайғамбар фаолияти ва кўрсатмаларини ифодаловчи ҳадислар, ҳикматли ривоятлар ташкил қилади. Юсуф Хос Хожибнинг “Қутадғу билиг” дидактик достонида тил одоби, севги ва садоқат, ростгўйлик ва ҳалоллик, ахлоқ-одоб ҳақида ҳикматли насиҳат баён этилган. “Тил одоби” бобида билим эгаллашда тилнинг аҳамияти, қисса ва мазмунли кўзлаш, тил ақл ва билим таржимонидир деган фикрлар баён қилинган. Саъдий Шерозий “Бўстон”, “Гулистон” асарларида ҳаётда инсонни пок, иродали, кучли ва мағрур бўлиши ҳақида истакларни ифодалайди. Шерозий киши кадрини, инсонни ерга урадиган таъма ҳасад каби иллатларни қоралайди. У ёшларни ҳалол меҳнат қилишга ростгўйликка, билим ва ҳунар ўрганишга, гўзал ахлоқли бўлишга ундайди. Кайковуснинг “Қобуснома” асарида ота-оналарнинг фарзанд тарбиясидаги вазифа ва бурчлари, фарзанднинг ота-онага муносабати, уларни кадрлаш, инсонлар орасидаги муомила одоби, уларнинг ўзаро ахлоқий муносабатлари масалаларига урғу берилади. Аҳмад Югнакийнинг “Хибатул ҳақойиқ” достонида тил одоби, сир сақлаш, саҳийлик, камтарлик, шуқроналик, таъзим-тавозе, инсонпарварлик ризо ва итоат, ҳалоллик ҳақида панд насиҳатлар берилган. Алишер Навоий ўзининг “Хамса”, “Маҳбуб ул-қлуб” уч қисимдан иборат бўлиб, биринчи қисим, ҳар хил тоифадаги одамларнинг феъл-атвори ва аҳволи, кайфияти ҳақида. Иккинчи қисим яхши ва ёмон феъллар, учунчи қисим, хилма-хил фойдалар ва қиссалар кўриниши, яъни яахши феъллар ва хислатларга оид фикрлардан иборат бўлиб, биз булардан ёшларимизни иймонли, эътиқодли қилиб тарбиялашимизда алоҳида аҳамият касб этади. Шу ўринда биз яна бир алломаимизнинг асарига ҳам эътиборни қаратишни мақсадга мувофиқ деб билдик, Муҳаммад Содик Қошғарийнинг “Одоб ас-солихин” асарида инсоннинг ҳаёти давомида зарур бўладиган хулқ атвор қоидаларни ўргатиш ғояси илгари сурилади. Унда кундалик турмушимиздаги ҳар бир ёш эгаллаб олиши зарур бўлган зоҳирий (ташқи) ва ботиний (ички) одоб ва ахлоқ қоидалари нималардан иборат бўлиши кераклиги ва шундай ёшларнинг ҳам ўқиб, баркамол инсон бўлиб етиши таъкидланади. Ахлоқ, тарбия мазмуни, ахлоқий табиъанинг мақсади ахлоқни шакиллантиришдир. Шахснинг муҳим маънавий сифатлари: Ахлоқий онг, хиссиёт ва хулқни шакиллантириш, Ватанпарварлик, Ватанга муҳаббат онгли интизом, инсонпарварлик ва бошқалар. Ёшларимиз бугунги кунда, баркамол инсон ва етук мутахассис ўқитувчилар қўлида камолга етар экан, энг аввало уларнинг шахси ҳам бир қатор ижобий сифатларни ўзида акс эттира олиши лозим. Шундагина биз ўзимиз орзу қилган шахсни тарбиялай олишга муяссар бўламиз.

Хулоса ўрнида айтишимиз мумкинки, тарбия ижтимоий ҳодиса, жамият ва индивиднинг ҳайтини таъминлаш усули сифатида зарурдир. Маълум тарзда шакилланган ижтимоий муносабатлар ва жамият ҳаёти тарзи натижасидаги аниқ

тарихий шароитларда амалга оширилади, уни амалга ошириш асосий меъзонлари шахснинг хусусиятлари ва сифатлари ҳаёт талабларига мос келиш даражаси ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абу Наср Форобий “Фозил одамлар шахри”-Т: Ғофур Ғулом. 1993йил.
2. Сафо Очил Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари.-Т: Ўқитувчи. 1995йил.
3. Алметов Н.Ш. Ўқув тарбия жараёнида халқ педагогикасининг имкониятларидан фойдаланиш. Чимкент 1993йил.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ВАТАНПАВАРЛИК ВА МИЛЛИЙ ҒУРУРНИ ТАРБИЯЛАШ.

ЖДПИ Катта ўқитувчи -**А. А.Ўралов,**
ЖДПИ Ўқитувчи -**Д. Қаршибоева**

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий, маданий ва маънавий соҳаларида катта ислохатларнинг содир бўлиши келажак авлод тарбияси олдида муҳим масалаларни қўймоқда. Бу, аввало келажак авлоднинг ана шу ўзгаришларга далил мослаша оладиган юксак билим, маҳорат, кенг дунёқараш ва эътиқодга эга бўлишини талаб этади.

Кишилиқ жамияти эл-юртига, ватанига садоқатли, иймон-эътиқоди бутун, мард ва жасур, малакаси етук, маънавияти юксак инсонлар билан ҳақли равишда фахрланадиган эди биринчи Президентимиз И.А.Каримов “Соғлом авлод учун” орденини топшириш маросимида, фарзандларимизни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, миллий онг, миллий ғурур тушунчаларини сингдириш учун улар маънавий жиҳатидан соғлом бўлишлари лозим. Маънавий соғломлик эса жисмоний ва руҳий соғломлик билан чамбарчас боғлиқ. Республикамизда олиб борилаётган сиёсатнинг ва Президентимиз даъватларининг моҳиятини ҳам маънавияти теран, бошқалар фикрига эришмайдиган, иймон-эътиқоди соф авлодни етиштириш масаласи ташкил этади. Зеро, эътиқодсизлик турли ёт оқим ва мафкураларга эргашиш ҳолати жамиятни инқироз сари етаклайди. Шу боис, президентимиз деярли барча асарларида ёшлар тарбиясига жиддий ёндошиш ва уларни ёт ғоялардан муҳофаза қилиш лозимлигини таъкидлайдилар: “Такрор айтишга тўғри келади ота-оналар, устоз мураббийлар бу масалада хушёрликни йўқотмаслигимиз, ёшлар тарбиясида асло бепарво бўлмаслигимиз зарур”. Таълим соҳасидаги ислохатлардан асосий мақсади ҳам халқимиз онги ва шуурида сақланиб келаётган Ватанга эътиқодни ёш авлодга сингдириш, таълим жараёнининг барча босқичларида мамлакатимиз келажagini белгилай оладиган баркамол ҳамда Ватанпарвар шахсни шакиллантиришдан иборат.

Маълумки, халқнинг Ватанпарварлик тарбияси узоқ асрлар давомида шакилланган аждод-авлодларнинг ахлоқи, маърифий шаклланиши ва камолатида муҳим ўрин эгаллаб келган. Ватанпарварликнинг инсон тақтиридаги аҳамияти шундаки, у доимо ўзининг ҳаётийлиги, таъсирчанлиги, меҳр-муруватлилиги билан Ватанни мустаҳкамлашга, халқни бирлаштиришга хизмат қилади. Ватанпарварлик доимо ҳаёт ва инсон муаммоларини моддий ва маънавий жиҳатидан ҳал этишда ўз

таъсирчанлигини намоиш этади. Тарбиянинг долзарб масалаларини ечишда асос бўлиб хизмат қилади. Ўзбек халқининг инсонпарварлиги тарих тўфонларию ур йиқитларига бардош бериб, тажриба-синовлардан мувофақият билан ўтиб, тобланиб, ҳар бир даврда ўз фаолиятини такомиллаштириб, авлодоар тарбиясида ҳал қилувчи роль ўйнаб келди.

Ватанпарварлик миллатнинг барқарорлигини кўрсатувчи ва ўзбек халқининг қалбидан чиқувчи, меҳр ва мурувват маданиятини ифодаловчи фикрдир. Ватанпарварлик жамиятнинг маънавий юксалишига хизмат қилади. Инсонни маърифатга чорлайди. Жамиятни маърифат билан бошқаради, ижтимоий онгни ўзгартиради. “Ватан туйғуси” китобида ёзилишича “Ватанпарварлик, умуминсоний қадриятларга содиқлик, уларни асраб-авайлаш билан бирга янги замон талабларига мос равишда такомиллаштириб бориш тараққиёт меъзони, миллий равақ асоси. Бундай руҳиятдаги одам ҳеч қачон бировга тазийқ қилмайди, шавқатсизлик ва зўронлик каби ғайриинсоний иллатларга ҳамиша нафрат билан қарайди. Ўз табиатига мос равишда бағри кенг ва мурувватли бўлади”.

Дарҳақиқат, Ватанпарварлик- инсонларнинг инсонларга нисбатан меҳр-оқибатлилиги, саховатлилиги, мурувватлилиги, бошига оғир кун тушганда ҳамдардлик демақдир. Ойниса Мусурмонованинг таъкидлашича, Ватанпарварлик инсоннинг эзгу фикри, эзгу амалий бирлигидир. Инсонпарварлик-она заминда яшаётган миллатидан, динидан, ижтимоий аҳволдан қатъий назар барча инсонларга нисбатан ғамхўрликдир.

Ёшларимизни биз Ватанпарвар қилиб тарбиялашимизда, Ватан туйғусини шакиллантиришимизда Ватанни ҳимоя қилиб, Ватан дея жонини фидо қилган Тўмарис, Широқ, Спитамен, Нажмиддин Кубро, Солиҳбек Додхоҳ, Мулла Алиқул Додхоҳ сингари юзлаб шеър юракларни ҳаёти ва фаолиятига назар ташлашлик ёшларимизда мардлик, жасорат, матонат, туйғуларининг шакилланишига ёрдам берган бўламиз. Бундан ташқари томирида оҳирги томчи қони қолгунича душманга қарши курашган Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, Абдумалик Тўра, Қурбонжон Додхоҳ, Мадаминбек, Номозботир сингари бўйсинмас баҳодирларнинг оғир кунларида қардошларга елкадош бўлай деб, ҳарбий вазирлик лавозимидан истефога чиқиб, ота юрти Туркистонга келиб, аёвсиз жангларда ҳалок бўлган Анвар пошшонинг қулликдан ўлимни афзал билган Оқ масжид, Чимкент, Авлиё ота, Тошкент, Жиззах, Самарқанд, Зарбулоқ ҳимоячиларнинг номини ёдга олиш ҳам ёшларимизга ибрат намуна бўла олади.

Ватан туйғуси-бу мустамлака тузимига қарши бош кўтарган Тошкент, Жиззах, Андижон кўзғолончилари, Дукчи Эшон хотирасини унутмасликдир. Ватан туйғуси- бу зулм-истибоддан қутилиш учун халқни маърифатли бўлишга чорлаш, миллий ўйғонишга даъват этган, нажот илмда, бирликда ва ҳаракатда деб билган фидойи инсонларни уларнинг раҳнаmolари бўлмиш Мунаввар Қори, Маҳмудхўжа Бехбудий, Абдуллахўжа, Авлоний, Фитратларнинг номларини доимо ёдда сақлашдир. Ватан муқаддасдир, ундан қимматлироқ, ундан азиз, ундан ширин, ундан улугъ неъмат йўқдир. Шу бойликни қадрлаган, ундан чексиз фахрланган инсонгина оиласи, халқи, атроф муҳити, жамиятига меҳр-муҳаббатли бўлади. Инсонни дунёга келтиришдек мўжиза яратган она билан Ватан ҳамоҳангдир. Ватан она каби инсон тақдирида мўжизалар маконидир. Шунинг учун икки мўжизакор ёнма-ён она-Ватан деб юритилади. Инсон она учун қанчалик жон фидо қилса, Ватан учун ҳам шунчалик қайғуради, уни ардоқлайди, севади, авайлаб асрайди, турли офатлардан, душманлардан қўриқлайди.

Керак бўлса, она- Ватан учун жонини фидо қилади. Мунис ва мўтабар она инсонни шу ёруғ дунёга келтирса, Ватан уни ҳаёт беланчагида ўстиради, улгайтиради, шахсни шахс сифатида намоён этади. Шу боисдан инсон учун она-Ватандан улуғроқ, мўтабарроқ, қимматлироқ макон йўқ. Халқ ичида она деганда- Ватан, Ватан деганда эса она тасаввур этилишида ҳам мажозий маъно бор. Баъзи бир сабабларга кўра, ўзга юртларда яшаётган ватандошларимиз ҳам “Она-юртим”, “Ота-юртим”, “Киндик қоним тўкилган юрт” деб фахрланадилар.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, энг муҳим вазифалардан бири маънавий жиҳатидан баркамол, жисмоний ва руҳий жиҳатидан соғлом, Ватан сарҳадларини ҳимоя қилиш учун жисмонан чинққан, фидойи инсонни тарбиялаш, таълим ва маориф тизимини такомиллаштириш, миллий истиқлол ғояси асосида маънавий ва руҳий жиҳатидан янги авлодни вояга етказишга ижтимоий зарурат туғилиши табиий бўлиб, унинг акси таълим-тарбия жараёнида акс этмоқда.

Ёшларимизни Ватанпарварлик руҳида тарбиялашда маънавий-маърифий тадбирлар, синф ва мактабдан ташқари тўғарақлар, спорт ўйинлари, жисмоний машқлар орқали ўқувчиларда ахлоқий фазилатларни шакллантириш, тизимли дидактик таъминотлар, ахборот ресурслари ёрдамида, шунингдек турли жисмоний чинқтирадиган мусобақалар, жисмоний соғлом турмуш тарзини реклама қилувчи тарбиявий тадбирлар: миллий ўйинларни реклама қилувчи суҳбатлар, кечалар, спорт шоулар уюштирилиб, ўқувчиларнинг қизиқишлари инобатга олинган ҳолда тўғарақларга жалб қилинганларида, ўқувчиларнинг жисмоний, интеллектуал ривожланишлари ва қобилиятлари, оиладаги, синф ва мактабдаги муҳитнинг атрофлича ўрганилиши ижобий натижаларга олиб келиши мисоллар асосида асослаб берилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси биринчи президенти И. А. Каримов Ююксак малакали мутахассислар-тараққиёт омили. – Т: Ўзбекистон, 1995йил.
2. Ўзбекистон Республикаси биринчи президенти И. А. Каримов Соғлом халқ, соғлом миллатгина буюук ишларга қодир бўлади. Халқ сўзи- Тошкент: 2004йил.
3. Аминов Б, Расулов Т. Ватан юуракдаги жавоҳир.- Т: Ўқтувчи, 1996йил.
4. Хасанбоева О, Хасанбоев Ж, Хамидов Х. Педагогика тарихи. – Т: Ўқитувчи, 1997йил.

ФОРИШ ТОЖИКЛАРИНИНГ УРФ-ОДАТЛАРИ

Давлатова Ҳакима Бабайдавлатовна, ЖДПИ,

Оила қуришнинг ҳар бир инсон учун қанчалик даражада муҳимлиги барчага маълум. “Никоҳ” сўзининг ўзбек тилида икки хил луғавий маъноси бор. Никоҳ (араб. – уйланиш, эр-хотиннинг қовушиши) – эр-хотинликни шарият йўли билан расмийлаштириш маросими ва шу маросимда домудла томонидан ўқиладиган шартнома [Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 2006.38 б.]. Яъни, эркак ва аёл турмуш қуришининг исломга хос диний шакли. Шарият оилавий муносабатларни тартибга солади ва никоҳга, биринчи навбатда, икки томоннинг мажбурияти ва ҳуқуқларига асосланган шартнома сифатида қарайди [Ислом. Справочник, 1987. С.139-140].

Ҳозирги вақтда никоҳ икки хил–дунёвий ва диний мазмунга эга. Дунёвий маъносига кўра, никоҳ – эр-хотиннинг ўзаро розилиги билан ҳуқуқий жиҳатдан расмийлаштирилган оилавий иттифоқи; эр-хотинлик [Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 2006.38 б.]. Бошқача қилиб айтганда, дунёвий мазмунда никоҳ турмуш қураётган эркак ва аёлнинг фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органида (ФХДЁ) рўйхатдан ўтишини англатади. Абдурауф Фитратнинг таъкидлашича [ЭргашеваМ, 2003. 28 б.], никоҳ–бу ҳаётда дўст, бахт ва бахтсизликда шерик, ғам-қайғу вақтида ҳам дам, хушнуд дамларда бир-бирларига ёр бўлишни истаган эркак ва аёлнинг шахсий ва ижтимоий вазифаларини биргаликда бажаришлари лозим бўлган иттифоқдир. Никоҳ – эр-хотин ўртасидаги тенглик ва ўзаро хоҳиш асосида тузилган аҳду-паймон битимидир, муҳаббат ва меҳр билан ҳаётда шерик бўлиш демакдир. Шу билан биргаликда, никоҳ жамият томондан тасдиқланган насл ва жинслар ўртасидаги муносабатлар шаклини ўзида ифода этади, яъни жинсий алоқа ва насл қолдиришни тартиблашдир [Социально-психологическиеиэтическиепроблемы, 1989.С.12.].

Биз тадқиқ қилаётган Жиззах воҳаси тожикларида ҳам “никоҳ” ва “оила” тушунчалари мазмун ва шакл жиҳатдан юқорида келтирилган фикрлар билан бир хил бўлсада, аммо уни ижтимоий ҳаётда акс этишида, маросимларда, урф-одат ва анъаналарда маълум бир ўзига хосликларни учратиш мумкин. Жиззах воҳаси тожикларининг урф-одатлари ва маросимлари ҳалиунча яхши ўрганилмаган жуда бой тарихга эга ҳазина. Ҳар бир ҳудуд аҳолисининг табиий географик жойлашуви, тили, хўжалиги, турмуш-тарзидан келиб чиқиб уларнинг миллий урф-одатлари, тўй маросимлари, озиқ-овқатлари, кийимлари ва тақинчоқлари, миллий ўйинлари ва бошқаларда турличаномаён бўлади.

Юқорилардан келиб чиққан ҳолда биз Жиззах воҳаси тожиклари энг зинч жойлашган Фориш тожикларининг никоҳ тўйи маросимларига эътибор қаратмоқчимиз. XX асрнинг ўрталарига қадар форишликларнинг тўйлари ва базмлари эскича услубда ўтказилар эди. Одамлар олов атрофида ўтиришар, икки-уч киши навбатма-навбат қўшиқ куйлашар, шоирлар эса мухаммас айтишарди. Ҳар бир қишлоқнинг ўз ҳофизлари ва шоирлари бўлиб, ўтмишда Зокир-ҳофиз, Фироқи ва уста Қудриддин Синтаби, Бердихон ҳофизлар Фориш тожикларининг энгяхшиҳофиз ва шоирларидан ҳисобланган.

Тўйлар базми анъанага кўра асосан кечаси бўлиб ўтган. Кундузи эса пойга, гуштингири (кураш), кўпкари ўтказилган. Кейин зиёфат бошланишидан олдин, узоқдан келган меҳмонларни куёвнинг қўшнилари меҳмон қилган. Уй эгаси меҳмон ва унинг эшаги (от,эшак)нинг овқатланиши ва ухлаши учун жавобгар ҳисобланган. Жамоат ошхоналари ва меҳмонхоналар бўлмаган тақдирда, бу тоғ одамларининг энг яхши одатларидан бири ҳисобланган.

Никоҳ ота-оналарнинг руҳсати ва дуоси билан, бир неча босқичда ўтказилган. Бошқа ҳудудлардан фарқли равишда Фориш тожикларида ўғил бола вояга етмасдан ота-онаси унга мос келадиган қизни излай бошлаган. Қиз болани топгандан бошлаб йигитнинг холалари ёки аммалари қизнинг уйига уни кўриш, ота-оналари билан ва эҳтимолий келиннинг уйдаги аҳволи билан танишиш учун бирор баҳона билан кирадилар. Шундан сўнг қўшнилари ва танишлари танланган қизнинг оиласи ҳақида суриштиради. Ижобий жавоб олинган ҳолда уйга совчилар юборилади. Совчилар фотиҳа қилинадиган кунни белгилайдилар. Шу кунни қизнинг уйида атрофдаги таниқли

оқсоқолар, маҳалла оқсоқоли йиғилади. Совчилар ўзининг келиш мақсадини баён этганларидан кейин «нонсиндириш» маросими бошланади.

Шу пайтдан бошлаб ёшлар бир-бири билан боғланган, фотиҳа қилинган деб ҳисобланади. Фотиҳа тўйи икки томоннинг ёшини инобатга олиб, никоҳ тузиладиган ва тўй ўтказиладиган кунни тайинлаш билан тугайди. Тўйдан бир неча кун аввал қизникида «қизоши» маросими ўтказилади, унга қиз ўзининг яқинлари ва ўртоқларини таклиф этади [Махмуди Фориши.2000 й].

Никоҳ маросимлари-келиннинг уйида тўй ўтказилгандан сўнг, масжид имоми икки ёшга «Хутбай никоҳ»ни ўқийди, шундан сўнг улар худо олдида эр-хотин деб эълон қилинади. Имом ёшларга эр ва хотиннинг ҳуқуқлари ва мажбуриятларини тушунтиради. Келинни куёвнинг уйига юборишдан аввал келинникида ота-она билан хайрлашиш маросими бўлиб ўтади. Келин билан бирга қариндошлари ва яқин ўртоқлари ҳам боради. Улар қўшиқларни айтадилар («Ўлан» ва «Ёр-ёр» қўшиқлари). Тўй маросими куёв томонида ҳам ўтказилади. Келинни куёвнинг уйида кутиб олишдан ҳақиқий тўй бошланади. Тўй тугаганидан кейин эрталаб азонда «Келин салом» маросими бошланади. Маросим бошланишига яқин ҳовлида куёвнинг ота-онаси, барча яқин қариндошлари ва яқин қўшнилари йиғилади. Уларнинг ҳаммаси навабти билан келиннинг олдига келиб, ўзининг тилақлари, совғалари ва дуоларини бахшида этади. Келин ҳар бир кишига белигача эгилиб салом бериши лозим. Шу тариқа байрам тугаб, оилавий ҳаёт бошланади.

Юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, ҳар бир халқнинг тарихий ривожланиши маҳсули, унинг яшаш шароити, муҳити, биргаликда ишлаши ва ҳамкорлик қилиши натижасида никоҳ билан боғлиқ миллий маросимлар, урф-одатлар, анъаналар вужудга келган. Халқимиз ислом динига эътиқод қилгани учун эркак ва аёлнинг никоҳсиз бирга яшашини маъқулламайди. Ўзбеклар сингари воҳа тожикларида ҳам никоҳли оила қуриш ҳам фарз сифатида, ҳам миллий қадрият сифатида қадрланади. Бунинг ахлоқий, тиббий, шаръий ва бошқа асослари ҳам мавжуд.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Махмуди Фориши. Тожикони Фориш.-Гулистон.:2000 йил
2. Никоҳ / Ислом. Справочник / Усмонов М.А. таҳрири остида – Тошкент: Ўзбек Совет энциклопедияси бошред.,1987.2-нашри.–Б.139-140.
3. Никоҳ /Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмалари. Ж.Ш.Н–Тартибли/Таҳрирхайъати: т., Мирзаев (рахбар) вабошқ. – Тошкент: “Ўзбекистонмиллийэнциклопедияси” Давлатилм. нашр., 2006.–Б.38.
4. Оила /Ислом. Энциклопедия А-Ҳ/3. Ҳусниддинов таҳр.ост.–Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашр.,2003.–Б.313.
5. Семья.Социально-психологические и этические проблемы: Справочник /Рук.авт.кол. В.И.Зацепин.–Киев:Политиздат,1989.–С.12.
6. Шарипов А. Фориш: Одамларваудумлар.-Самарқанд.: “Туроннашр”, 2020 йил
7. Эргашева М.Фитрат меросида никоҳ ва оила масалалари// Қонунҳимоясида.–Тошкент,2003.–№4(88).–Б.28.

БОЛАЛАРДА ЭСТЕТИК ТАРБИЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИНИНГ ЎРНИ

**Содиқова Дилфуза Ропижоновна-ЖДПИ ўқитувчиси
Эркинова Мадина Сунатулла қизи- ЖДПИ талаба**

Мамлакатимиз табиатидаги, теварик-атрофдаги гўзалликларни, муносабат ва фандаги гўзалликларни англаш, жисмоний камол топиш фақат адабиёт ва санъат билан мулоқотга нисбатан анча кўп тарбиявий самара беради. Эстетик тарбия шахснинг шакллантиришига катта ва ҳар томонлама таъсир кўрсатади. Энг аввало санъат асарини идрок этиш тажрибаси ижодий тафаккурни ривожланишига ёрдам беради. Санъатни, табиатни ва гўзаллик элементлари мавжуд бўлган бошқа барча воқеаларни эстетик билишбилан шахсда бадиий дид, эстетик идеал, эстетик кечинма, гўзалликни ва уйғунликни кўриш, ҳис қилиш ҳамда уларни баҳолаш қобилияти сингари алоҳида хусусиятлар, фазилатлар таркиб топади. Бу ўринда умумўрта таълим мактабларининг ўрни каттадир. Мактабда тасвирий санъат дарсларида болани санъатдаги ва борлиқдаги гўзалликлар билан таништириб, уни эстетикликнинг ҳар қандай кўринишини ижодий идрок этиш қобилиятини ривожлантиради ва унга шу эстетикликни фарқлай олишни ўргатади, болада эстетик эҳтиёжни шакллантиради, санъатдаги ва борлиқдаги ҳар қандай воқеани баҳолаш малакасини такомиллаштиради. Боланинг дастлабки муносабат тажрибаси ва атрофдаги нарсаларни билиши билан унда эстетик дид ривожлана бошлайди. Дарсларни шундай йўсинда ташкил этиш керакки, у боланинг умумий ва бадиий камолоти учун замин яратсин, боланинг ҳар бир ютуғи уни бадиий эстетик тарбиялашдаги кейинги қадам ва навбатдаги босқич учун асос бўлиши лозим. Мактабларда тасвирий санъат учун оз дарс соатлари ажратиладиган ўқув режани структурасида эстетик тарбиянинг мақсади ва вазифалари муҳимлиги, унинг ўқувчи шахсини шакллантиришдаги имкониятлари етарлича акс этмаган. Шунга кўра ўқитувчи дарс вақтидан унумли ва тўлиқ фойдаланиш, ҳамда фанлараро алоқаларни йўлга қўйиш яъни фанларни бир-бирига боғлаб ўтиш, ҳамда синфдан ва мактабдан ташқари ишларнинг имкониятларидан ҳам унумли фойдаланиш зарурдир.

Болалар тасвирий фаолиятининг бошланғич даври тасвирлашга ва атрофдаги воқеаларга амалий муносабат билан ажралиб туради. Болалар предметнинг тузилишига, у қандай қисмлардан иборатлигига, қандай ишлашига қизиқиш билан қарайдилар. Болаларнинг чизган расми деярли ҳамма вақт борлиқни тасвирлашдан, шунингдек, бу борлиқда боланинг ўзининг ролини – кузатувчи сифатида ёки иштирокчи шахс сифатида акс эттиришдан иборат бўлади. Болаларнинг ўз фикрларини ижодий ифодалаш имкониятларини жиддий ўрганиш билан қўшиб олиб борадиган йўналишни тасвирий санъатни ўқитишда болаларнинг ёш хусусиятларига жавоб берадиган тўғри йўналиш деб ҳисоблаш керак. Тасвирий санъат қоидаларидан беҳабар бола учун расмда соддалик ва самимийлик, ўз тасаввурларини дадил ифодалаш хос бўлади. Ана шулар асосида аста-секин англаган эстетик ҳис, бадиий дид ва ижод учун зарур бўлган бошқа фазилатлар ривожланиши мумкин. Болалар билан ўтказиладиган тасвирий санъат машғулотларининг асосий вазифаси болаларнинг буюмлар ва табиат ҳодисалари тўғрисидаги, бизни ўраб турган воқелик ҳақидаги одамларнинг ҳаёти, жонажон мамлакатҳақидаги тасаввурларини бойитиш ва аниқлаштиришдан иборатдир. Бу ёшда санъат билан шуғулланиш аниқ кўриниб турган билиш характерида бўлади. Бунда энг

муҳими – фактларни тўплаш ва бадий умумлаштиришдан, атрофдаги нарсаларнинг қонуниятларини образли формада билишдан иборатдир.

Юқори синф ўқувчилари эса таъсирга тез бериладилар. Ўқувчиларнинг иқтидори ва оригиналлиги кўпроқ шахснинг умумий фазилатларида: ташаббускорлиги, кузатувчанлиги, машғулотларни севиши, мустақил фикр юритиши, узоқ вақтга мўлжалланган мақсадларни қўя олишларида намоён бўлади. Бу ёшда санъат билан жиддий шуғулланаётган болаларда чинакам рассомлик ютуқларини кўриш мумкин, бундай ютуқларга эстетик танқиднинг юксак мезонларини қўлланса бўлади. Айнан шу ёшда расм солиш ва ранг-тасвир билан шуғулланиш қўшимча қизиқишларни келтириб чиқаради. Ҳозир ҳақиқат бўлиб қолган идрок қилишнинг санъат соҳасида бевосита ишлашдан нисбий мустақиллиги катта ёшдаги мактаб ўқувчилари билан ишлашда педагогика нуқтаи назаридан муҳимдир. Санъатга қизиқиш энди деярли бадий қадриятларни маънавий ўзлаштириш, бадий ижоднинг дунёқараш билан боғлиқ муаммоларни билиш, ижтимоий унинг санъатдаги ифодасини билиш соҳасига деярли кўчирилиши мумкин.

Тасвирий санъат асарларини идрок этиш фаолликни талаб этади, бундай фаолият учун тегишли тайёргарлик талаб қилинади. Бундай идрокни ривожлантириш қуйидаги асосий ўқиш вазифаларини ҳал қилиниши:

-асарда ҳозиржавобликни ривожлантиришни;

-асарга ўз муносабатини ифодалаш қобилиятини ривожлантиришни;

-санъат тўғрисидаги билим ва тасаввурлар ҳажмини кенгайтиришни ўз ичига олади.

Ўқитиш жараёнида бу вазифалар бир-бири билан боғланган бўлади. Ҳозиржавобликни ривожлантириш вазифасини алоҳида ажратган вақтда болаларда тасвирий санъат ҳаётни ва дунёни билишнинг алоҳида усулидир, деган тасаввурни тарбиялаш зарурлигига, тасвирланаётган нарсадан шунчаки “нуска кўчириб қолмай”, балки унга доимо ўз муносабатини билдирадиган, бу муносабатни ранг-тасвир формаларида етказиб берадиган рассом ишининг мазмунини тушунтириб бериш муҳимлигига эътиборни қаратиш керак.

Ўқувчиларга санъат кишини ҳаяжонга солишни, қувонишга, хафа бўлишга, норозилик билдиришга, ёмон кўришга, курашишга мажбур қилишини кўрсатиш муҳимдир. Болалар тасвирий санъатнинг ҳар бир тури ўзига хос бадий тилига эга эканлигини, унинг мазмуни муайян ифода воситалари билан берилишини, бу воситаларни рассом асар тўғрисидаги фикрга мувофиқ танлаб олишини билиб оладилар. Бошланғич синф ўқувчилари рассом асарининг кайфияти ва характерини беришда фойдаланган ифода воситаларини жуда оддий ўзлаштириб оладилар (қувнок, қувонарли, мунгли, осойишта, жонли ва ҳоказо).

Санъат асарига эмоционал муносабат билдириш имконияти мавжуд бўлишига қарамай, болалар бошланғич мактабда ҳали санъат билан танишиш натижасида ўзларида пайдо бўлган кечинмаларни қандай бўлса шундайлигича сўзлаб бериш қобилиятига эга бўлмайдилар. Буни уларнинг кўпинча жуда қисқа, мазмунан тор бўлган таърифлари ва асарга берган баҳолари кўрсатиб туради. Берилган баҳолар кўпинча беқарор бўлади, мустақил бўлмайди ва одатда “ёқадди” ёки “ёқмайди”, “чиройли” ёки “хунук” деган фикрлардан иборат бўлиб қолади. Бунда дарс самарали бўлишида кўрсатиш учун танланадиган асарлар сонини ва уларнинг ўқувчилар томонидан нечоғлик идрок қилиниши мумкинлигини пухта ўйлаш зарур. Ҳар дарсда 3-

4 тадан ортиқ асарни кўрсатмаслик керак, айти вақтда ўқитувчи санъатни идрок қилиш дарси бўш, ланж ва енгил бўлмаслигини доимо эсда тутиши муҳим. Дарс сермазмун ва болалар ҳал қила оладиган вазифаларга бой бўлмоғи керак. Материалнинг тушунарли бўлиши фақат дарсдаги асарларнинг сони ва сифати билан эмас, балки ўқувчиларнинг билимдонлик даражаси ҳамда улар бошқа дарсларда оладиган билим ва тасаввурлар ҳажми билан ҳам белгиланади.

Шундай қилиб, санъат билан бевосита танишиш ўқувчиларнинг маданий ва бадиий билим доирасини кенгайтиришга йўл очади ва бу ишни кўпинча ўқитувчининг ҳикоясига ёки дарсликни ўқишга қараганда анча ёрқин ва таъсирчан қилиб қўяди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Э.Умаров ва б Эстетика асослари. Т.; Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2011
2. Э.Н.Кушаев Эстетик тарбия асослари. Т.; “Ўқитувчи”1998
3. Х.Ибрагимов Педагогика Тошкент – 2010й

МИЛЛИЙ УРФ-ОДАТЛАРИМИЗ, АНЪАНАЛАРИМИЗ ВА ҚАДРИЯТЛАРИМИЗНИНГ ЁШЛАР ТАРБИЯСИДАГИ ЎРНИ

**Содиқова Дилфуза Ропижоновна-ЖДПИ ўқитувчиси,
Ёқубов Хасан Ёқубович-талаба**

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан кейин тарихий ҳақиқат ва адолатни тиклаш, инсон омилини вужудга келтириш давр талабига айланди. Кейинги йилларда мамлакатимизда халқ таълими соҳасида қабул қилинаётган бир қатор қарор ва фармонларида баркамол авлодни тарбиялаш масаласига катта эътибор берилиб, минг йиллар давомида яратилган халқимиз қони ва жонига синган маънавий дурдоналарга янгича назар билан бошланди. Натижада миллий қадриятларимизнинг қадри кўтарилди ва эътиборга олиниши тасдиғини топди. Бир сўз билан айтганда зўрлик ва онгсизлик, оқибатида беркитилган эзгулик булоқларининг кўзи очилди. Таълим-тарбия ишларига халқимизнинг энг илғор, ҳаётда ўзини оқлаган қадриятларидан мактаб, оила ва меҳнат жамоаларида қўллаш, улардан фойдаланиш каби вазифалар ҳамиша долзарб бўлиб келмоқда. Шу кунларда айниқса, ватанпарварлик, миллатлараро дўстлик, экологик тарбияга оид қадриятларни таълим-тарбия жараёнида татбиқ этиш ҳозирги авлод кишиларини халқ педагогикасининг асоси бўлган халқнинг пандномалари асосида тарбиялашни кенг қўллаш муҳим аҳамият касб этмоқда. Дунёда неча миллат, неча халқ бўлса ҳаммасининг ўзига хос турмуш тарзи, ўтмиш ҳаёти ва келажаги билан чамбарчас боғлиқ анъаналар мавжуддир.

Ўзбек халқининг урф-одатлари, турмуш тарзи, оилавий маросимлари, таълим-тарбия, маданият анъаналари мозий узоқ асрларига бориб тақалади. Барг илдиздан қувват олади деганларидек, ҳозирги ва келажак авлод ўз аждодларининг миллий маросимини чуқур билиши улар маънавиятнинг мағзи тўқлиги омилидир.

Умуминсоний, оилавий урф-одатлар ва анъаналарни чуқур ўрганиш, уларни таҳлил қилиш, туркумлаштириш, уларнинг пайдо бўлиш йўллари, тадрижий тараққиётини билиш, аниқлаш, илмий асосланган ғояларни илгари суриш ва шулар

асосида анъаналардан фойдаланиш йўллари тавсия этишни ҳаёт талаб этмоқда. Буларнинг ҳаммаси келажак кишини тарбиялашда амалий ёрдам бериши муқаррар. Қадим замонлардан, ҳатто ўзбек халқининг ёзуви бўлмаган пайтларида ёш авлодни тарбиялаш асосан оилада амалга оширилган.

Қадрият – “тарих синовларидан ўтган, миллий манфаатларимиз, бугунги ва эртанги орзу-интилишларимизга, тараққиёт талабларига тўла жавоб берадиган, йиллар ўтгани сари қадри ортиб борадиган ғоя ва тушунчалардир”.

Анъана – кишилар онгида, ҳаётида ўз ўрнини топган ижтимоий ҳодиса бўлиб, авлоддан авлодга ўтадиган, такрорланадиган тартиб ва қоидалардир.

Урф-одат – кишиларнинг кундаликдаги турмушига сингиб кетган, маълум муддатда такрорланиб турувчи хатти-ҳаракат, кўпчилик томонидан қабул қилинган кўникма ва хулқ-атвор қоидаларидир. Масалан, кичикларнинг катталарга салом бериши, меҳмонларни алоҳида ҳурмат билан иззатлаш ва ҳ.к.

Маросим – кўпинча анъана ва урф-одатнинг таркибий қисми бўлиб, инсон ҳаётидаги муҳим воқеаларни нишонлашга қаратилган ҳаётий тадбирлардир.

Тараққиёт давомида кишиларнинг, янги авлоди ўзининг маълум анъаналарига амал қилиб, уларга ўз ҳиссасини қўшади, кўламини ўзгартиради, янги тарихий шароитда юзага келган янги фикр ва туйғулар билан бойитади. "**Анъана**" тушунчаси "**урф-одат**" тушунчаси билан мустаҳкам боғланган. Анъана тушунчаси ижтимоий муносабатларнинг, ижтимоий онгнинг барча шаклларига тааллуқли бўлиб, ҳажм ва мазмун жиҳатидан урф-одат тушунчасидан кенгрокдир. Ибтидоий жамиятнинг илк даврида урф-одатлар шаклланган бўлиб, бу даврда ҳали ҳеч қандай доимий тасаввурлар вужудга келмаган эди. Урф-одатлар жамиятнинг динсиз даврида юзага келган ижтимоий ҳодисадир. Улар кишиларнинг ижтимоий моҳияти заминида вужудга келиб, жамият ривожланишига, кишилар онгининг ўсишига фаол таъсир кўрсатган. Чунки кишилар анъана ва урф-одатлар орқали ўзларининг меҳнат жараёни, ижтимоий хатти-ҳаракатларини табиий-эстетик шаклда ифодалаганлар. Бундай одатларга кўпчилик қизиқиш билан қараган, улар фаол меҳнат малакаларининг ўсишига жиддий таъсир этган, кишиларда кучли ижобий туйғулар уйғотган. Урф-одатлар орқали шахс жамоа билан чамбарчас боғланган, жамоанинг ижтимоий, ахлоқий нормаларини, идеалларини англаган ва қабул қилган. Демак, анъана, урф-одатлар инсоннинг ҳам ҳиссиётига, ҳам тафаккурига кучли таъсир эрувчи ҳодисадир.

Халқона қадриятлар ва урф-одатларимиз исломий қадриятлар билан ҳамоҳангдир. Уларда ватанпарварлик, ҳалоллик, элни эъзозлаш, адолат, меҳнасеварлик, камтарлик, мардлик, хушёрлик, саҳийлик, меҳмондўстлик, вафодорлик, сабр-қаноат каби инсоний фазилатлар улуғланади. Адоват, кибр-ҳаво, ҳасад, фисқу-фасод, дилозорлик, худбинлик, текинхўрлик, илмсизлик, нодонлик каби иллатлар қораланади. Ҳар бир урф-одат, удум, анъаналар юқорида улуғланган фазилатларни ёш авлод тарбиясига сингдириш, қораланган иллатлардан йироқлаштириш ёки фориф қилиш каби ўз мақсад-вазифасига, ўз йўналишига эга. Масалан, одамийлик, дўст-биродарлик, бир-бирига ихтиёрий ёрдам, аҳиллик ва ўзаро ҳамкорликнинг ёрқин намунаси бўлган ҳашар ҳозирги кунгача етиб келган гўзал одатларимиздан биридир. Ҳашар ўзбекларда жамоат ёки шахс ишига ихтиёрий ёрдам бериш, кўпчиликнинг бир мақсадда, бир ёқадан бош чиқариб, тезкорлик билан бажарилиши зарур бўлган ишларни бажаришда қўлланган. Бу ҳақида юртбошимиз шундай дейдилар: “Халқимиз маънавиятини юксалтиришда миллий урф-одатларимиз ва уларнинг замирида мужассам бўлган меҳр-оқибат,

инсонни улуғлаш, тинч ва осойишта ҳаёт, дўстлик ва тотувликни қадрлаш, турли муаммоларни биргалашиб ҳал қилиш каби ибратли қадриятлар тобора муҳим аҳамият касб этмоқда.

Маънавий ҳаётимизнинг узвий қисмига айланган ҳашар одати истиқлол даврида янгича маъно-мазмунга эга бўлиб, умуммиллий анъана тусини олгани барчамизни мамнун этади. Демак, айтиш жоизки, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, маданий-мафкуравий тараққиётида қадриятларнинг ўрни ва аҳамияти беқиёсдир. Шу боис ҳам ёш авлод тарбиясида халқ анъаналари, урф-одатлари, удумлари, маросимларининг моҳиятини кенг тушунтиришимиз даркор.

Ўзбек халқи азалдан миллий анъана ва қадриятларга, урф-одатларга бой бўлган қадимий халқ. Бу халқнинг нафақат бирон-бир маросими, балки бутун умри, ҳар бир куни маълум қадриятлар, миллийлик нафаси уфуриб турувчи ҳаракатлар асносида кечади. Бу халқ ҳар бир қадрият ва анъаналарини улуғловчи буюк халқдир. Аслида унинг буюклиги ҳам мана шундан бўлса керак. Зеро, ҳар бир миллат миллий қадриятларини, миллийлигини ва ўзига хослигини кўз-кўз қилиш орқали ўзлигини, миллий ғурурини намоён қилади. Ўзликни англаш миллийликдан бошланади. Миллий урф-одатларга содиқлик ва уларга амал қилиш ҳар бир инсоннинг миллий ғуруридан дарак беради. Хулоса ўрнида айтадиган бўлсак таълим тарбия жараёнларида халқ педагогикасига мурожаат қилган ҳолда миллий урф-одатларимиз, анъаналаримиз ва қадриятларимиздан фойдаланиш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Х.Ибрагимов Педагогика Тошкент – 2010й
2. Г.Хайдарова ва бошқалар Халқ педагогикаси Тошкент – 2009й
3. Маънавият асосий тушунчалар луғати Т;. 2009й .
4. Кушвақтов Н.Талабаларни миллий – маънавий қадриятларни ўрганишга тайёрлашнинг педагогик ва компьютерли асослари.13.00.01 –Педагогика назарияси ва тарихи ихтисослиги буйича педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. 2006 й
5. Sodiqova, D. (2019). PECULIARITIES OF FORMING CREATIVE ATTITUDE TO THOUGHTS OF STUDENTS. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12)*
6. Sodiqova, D. (2020). Buyuk allomalarimiz asarlarida oilada bola tarbiyasining ahamiyati haqida qarashlari. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, (1).*

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТЛАРИНИ ФАОЛЛАШТИРИШ УСУЛЛАРИ

**Сиддиқова Санобар-ЖДПИ ўқитувчиси,
Ҳасанова Диёра-талабаси**

Ўтказилган назарий ва экспериментал тадқиқотларимиз ўқувчиларнинг турли предмет соҳаларида билиш, тадқиқот ижодий фаолиятини фаоллаштириш бўйича қуйидаги тавсияларни таклиф қилишга имкон беради.

1. Ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини фаоллаштиришнинг асосий шартларидан бири таълим жараёни иштирокчиларининг функцияларини ўзгартиришдан иборат бўлиб, бунда ўқитувчи-педагог билимлар узатгичидан ўқувчиларнинг билиш фаолиятининг йўналтирувчисига айлантиради, ўқувчилар эса пассив ўқувчилар дан ўқув ва бошқа зарурий ахборотни фаол ўзлаштирувчиларга айланадилар. Буни ўқувчилар фаолиятининг исталган предмет соҳасида амалга ошириш мумкин. Бунинг учун ўқитувчи ўқувчиларга ўқув фанини кўп даражада мустақил ва кўпинча индивидуал траектория бўйича ўзлаштиришга ва бунда турли даражали мураккабликдаги, шу жумладан, тадқиқот характеридаги масалаларни ва ижодий масалаларни ҳал этишга имкон берадиган ҳамда бир предмет соҳасини ўзлаштиришда олинган билимлар қўшни соҳаларга кўчириладиган дидактик ва методик материални ишлаб чиқиши лозим бўлади. Бундай материал (кимё курси мисолида) ахборот-логик схемалар ва турли мавзулар бўйича жадваллар бўлиб, уларни ўқувчилари тадқиқот ва ижодий фаолият жараёнида тўлдирадилар ва шу билан бир вақтда тизимли билимларни эгаллайдилар.

2. Ўқув ахборотини умумлаштириш, уни тизимлаштириш ва структуралаш ўқувчиларнинг билиш, тадқиқот ва ижодиёт фаолиятини фаоллаштиришнинг иккинчи бир муҳим шартидир.

Умумлаштириш нега бунчалик муҳимлигини тушунтирамиз. Ахборотни умумлаштириш хотиранинг ва, умуман, билиш фаолиятининг ажралмас қисмидир.

Бирор-бир предмет соҳасини ўзлаштиришда (ва кўпинча ўқув материали индуктив берилганида) ўқувчида бу предмет идрокининг умумлашма образи секинлик билан шаклланиши, ўрганилаётган ўқув фанининг бўлимлари орасидаги боғланишлар секин-аста қарор топиши ва тизимли билимлар аста-секин шаклланиши мумкин, бироқ бу узоқ жараёндр. У ўқувчининг масалаларни алгоритм бўйича ечишини қийинлаштиради. Бундан ташқари, ўқув ахборотини умумлаштириш ва уни дедуктив тамойил бўйича тақдим этиш бу ахборотни мактаб ўқувчилари орасида кўпчилик бўлган бадий-тафаккурий ва тафаккурий-бадий типлардаги ўқувчиларнинг самарали ўзлаштиришларига ёрдам беради.

Одатда, педагог ўз предметини қанчалик яхши билса, у ўқув ахборотини шунча юқори даражада умумлаштирилишини таъминлаши мумкин. Шу билан бир қаторда, у ўқувчига ўрганилаётган предметнинг у ёки бу мавзуси ёки бўлими бўйича материални умумлаштиришни таклиф этиши мумкин ва ўқувчилар буни муваффақият билан удралайдилар. Шундай қилиб, ўқув ахборотни умумлаштириш исталган предмет соҳаси бўйича ўтказилиши мумкин ва у фақат билиш фаолиятинигина эмас, балки лойиҳалаш-танқидий ва ижодий фаолиятнинг ҳам фаоллашувига ёрдам беради.

Мавжуд ўқитиш технологияларининг таҳлили ўқувчиларнинг билиш, тадқиқот ва ижодий фаолиятларининг фаоллашувига ёрдам берадиган ўқитиш технологияларини ишлаб чиқиш тамойилларини аниқлашга имкон берди ва бу тамойиллар, бизнинг фикримизча, ҳар қандай предмет соҳасида шунга ўхшаш технологияларни яратишда қўлланилиши мумкин. Бу тамойиллар жумласига қуйидагилар киради:

1) ўқув ахборотини йирик ахборот блоклари ёки структуравий-логик схемалар кўринишида ифодалаш, бунда блоклар ичидаги ва улар орасидаги боғланишларни ўқувчилар кўра оладиган бўлиш лозим;

2) репродуктив, таянч, лойиҳалаш-тадқиқий ва ижодий характердаги масала-топшириқларни яратиш;

3) ўқув жараёнини психологик ўзлаштириш концепциялари асосида ташкил этиш;
4) таълим жараёнини компьютерлаштириш, яъни ўқитиш ва бошқаришнинг компьютерли таъминотни яратиш;

5) педагог ўқитувчи ўқитиш натижаларини режалаштириш ва мақсадларини қўйиши;

6) билимлар ўзлаштирилишининг назорат тизимини яралиши ҳамда ўқувчиларнинг интеллектуал ва ижодий салоҳиятини ривожлантириш.

Юқорида баён этилганларга асосланиб, ўқувчиларнинг билиш, ижодий фаолиятини фаоллаштиришнинг дидактик шароитлари ва технологияси структурасида унинг учта компоненти: **назарий, амалий** ва **мотивация** коэффициентлари бирлигини ажратиб кўрсатишни зарур деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. СПб., 2001.
2. Аллаяров И.А. Дидактические основы активного обучения.
3. Автореф. дис. ... докт-ра пед. наук.-Тошкент: 1994. 44 с.
4. Бабанский К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований (Дидактический аспект) - Москва: "Педагогика"., 1982.

BESH MUHIM TASHABBUSNING TALABA YOSHLAR HAYOTIDA TUTGAN O`RNI

*Egamberdiev Fazliddin Otakulovich t.f.f.d (PhD) Tursunova Malohat
Nurmuxammadovna talaba Jizzax politexnika instituti*

Ushbu maqolada hozirgi kunda mamlakatimizda yoshlarga yaratilib berilayotgan keng imkoniyatlar to'g'risida malumotlar keltirilgan. Bundan tashqari Jizzax politexnika instituti "Sanoat texnologiyalari" fakulteti tomonidan 5 ta muhim tashabbus va uning bajarilishi bo'yicha amalga oshirilayotgan keng qamrovli ishlar talabalarga yaratib berilayotgan imkoniyatlar bo'yicha atroflicha to'xtalib o'tilgan.

Ma'lumki bugungi dunyo yoshlari - son jihatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, yani ular 2 milliardni tashkil etmoqda. Har bir yoshni tarbiyalab voyaga etkazish, o'qitish va shu kabi dolzarb masalalar bugungi kunning asosiy vazifasidir. YOshlarni ijtimoiy himoya qilish, yosh oilalar uchun munosib uy-joy va ijtimoiy-maishiy sharoitlarni yaratish, ularni jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, ularning ijtimoiy faolligini oshirish, ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash, ular o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, **yoshlarga oid davlat siyosatining eng asosiy maqsadi hisoblanadi. Yurtimizda yoshlar masalasi Davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan.**

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev rahbarligida 2019-yil 19-mart kuni yoshlarga e'tiborni kuchaytirish, ularni madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb qilish, yoshlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish, yurtimiz yoshlari o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, xotin-qizlar bandligini oshirish masalalariga urg'u berildi[1].

Shuni aytish lozimki, turli ziddiyatlar kuchayib borayotgan bugungi dunyo manzaralarida yoshlarimizning ma`naviy immunitetini kuchaytirish ularning bo`sh vaqtini mazmunli o`tkazish har qachongidan ham dolzarbroq ekanini zamonning o`zi ko`rsatib turibdi.

Shu jumladan Prezidentimiz tomonidan 5 ta muhim tashabbus hozirgi davrda muhim ahamiyat kasb etadi. Ma`lumki, davlatimiz rahbari tomonidan ijtimoiy, ma`naviy-marifiy sohalardagi ishlarni yangi tizim asosida yo`lga qo`yish bo`yicha 5 ta muhim tashabbus ilgari surildi[2].

Shu jumladan bizning Politexnika Instituti Sanoat texnologiyalari fakultetida Yurtboshimiz tomonidan ilgari surilgan 5 muhim tashabbus bo`yicha keng ko`lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Talabalarimizni dars mashg`ulotlaridan bo`sh vaqtlarini samarali o`tkazish uchun madaniyat-san`at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb qilinmoqda hamda kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishlari uchun imkoniyatlar keng ochib berilgan. Bundan tashqari talaba qizlarimiz uchun ham tikuvchilik to`garaklari mavjud. Bundan tashqari talabalarimiz foydalanishlari uchun ARM, kompyuter xonalari, o`quv xona va zallari, sport zallari va har xil tadbirlar uchun ham alohida tadbir zallari mavjud.

Biz yoshlar bunday imkoniyatlardan unumli foydalanishimiz zarur deb hisoblayman.

Bizning fakultetimizda besh muhim tashabbus bo`yicha quyidagi ishlar amalga oshirmoqda: Jumladan, buyuk alloma Alisher Navoiyning 580 yiligiga bag`ishlangan "Navoiyxonlik" tadbiri 8-mart "Xalqaro xotin qizlar kuni" bayrami arafasida an`anaviy tarzda "Zebo sanamlar" ko`rik tanlovi bo`lib o`tdi. Bu tadbirlardan asosiy maqsad talaba yoshlarimizni adabiyot, san`atga qiziqtirish va yosh istedodlarni yuzaga chiqarishdir. Bundan tashqari talabalarimiz sport bilan shug`ulanishi va sog`lom turmush tarziga amal qilishlari uchun "stol tennisi", "Valebol" va "Futbol" kabi sport to`garaklari yo`lga qo`yilgan.

Talabalarimizni ma`naviyatini yuksaltirish ular o`rtasida kitobxonlikni keng targ`ib qilish maqsadida har yili "Zukko kitobxonlar" ko`rik tanlovi va undan tashqari har xil intellektual o`yinlar muntazam o`tkazilib turiladi.

Beshinchi tashabbus bo`yicha tasdiqlangan nizom asosida talaba qizlarimizni kelajak hayotga tarbiyalash va ularning o`z soxasida yetuk kadr bo`lishlari uchun

“Tikuvchilik” to‘garagi faoliyat yuritmoqda. U yerda qizlarimiz o‘zlariga kerak bo‘lgan barcha tikuv sir-asrorlarini o‘rganishmoqda va bundan qizlarimiz mamnun.

Xulosa qilib aytganda muxtaram prezidentimizning ushbu tashabbuslari ta‘lim tizimiga qaratilgan yana bir e‘tibor deb o‘ylayman. Har bir tashabbusning tub zaminida yoshlarni ma‘naviyatini yuksaltirish, yoshlarga keng imkoniyatlar yaratish kabi muhim masalalarni o‘z ichiga qamrab olgan. Talaba yoshlarning aqlan yetuk, jismonan sog‘lom bolib shakillanishida besh muxim tashabbus muxim xisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev rahbarligida 2019-yil 19-mart kuni nutqi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining mustaqillikning yigirma to‘qqiz yilligiga bag‘ishlangan “O‘zbekistonda yangi bir uyg‘onish – Uchinchi Renessans davriga poydevor” yaratilayotgani haqidagi nutqi.

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА КАСБИЙ РЕФЛЕКСИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ИМКОНИАТЛАРИ

Зармасов Ш.Р- ЖДПИ ўқитувчи

Ўзбекистонни ривожланган мамлакатга айлантиришни мақсад қилиб қўйган эканмиз, бунга фақат жадал ислохотлар, илм-маърифат ва инновация билан эриша оламиз. Бунинг учун, авваламбор, ташаббускор ислохотчи бўлиб майдонга чиқадиган, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали янги авлод кадрларини тарбиялашимиз зарур. Шунинг учун ҳам боғчадан бошлаб олий ўқув юртигача – таълимнинг барча бўғинларини ислох қилишни жадал суръатда олиб борилмоқда. Нафақат ёшлар, балки бутун жамиятимиз аъзоларининг билими, савиясини ошириш учун аввало илм-маърифат, юксак маънавият керак.

“Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё микёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз.”

Ушбу фикрлардан бугунги кун ўқитувчисига нисбатан қўйилаётган талабларнинг мазмун ва моҳияти ҳам англанилади.

Дарҳақиқат, бугунги кунда ҳар бир ўқитувчи ва тарбиячи педагогик билимларни ривожлантириши, бойитиши, чуқурлаштириши ва мустаҳкамлаши лозим. Педагогик вазифалар ва уларни ҳал этишда ўқитувчи истеъдодли, қобилиятли, ҳам маҳоратли бўлиши шарт.

Замонавий жамият талаблари инсонларга касбий билим бериш ва касб эгаллаш жараёнида юкори даражадаги самарали педагогик ёрдамни ташкил қилишни тақозо этади.

Бўлажак ўқитувчиларда касбий рефлексияни ривожлантиришда таълим муассасаларида фаолият юритаётган психологик хизматнинг ўрни алоҳида аҳамият

касб этади. Психологик хизматнинг бўлажак ўқитувчиларда касбий рефлексияни ривожлантиришда педагогик имкониятлари қуйидагича:

-касбий билим, кўникма ва малакаларни эгаллашнинг барча босқичларида ҳамда мутахассислар малакасини ошириш;

-таълим жараёни иштирокчиларининг ўзаро муносабатларида самарадорликни йўлга қўйиш;

-олий ўқув юртида талабалар рефлексив компетентлигини ошириш учун шарт-шароит яратиш.

Шу боис, ОТМда психологик ёрдамни ташкил этиш ва ривожлантиришга қаратилган қатор ишлар амалга ошириб келинмоқда. Талабаларни касбий фаолиятга тайёрлашда ёрдам кўрсатувчи психолог иши уларда ижодкор, фаол, ўзини ўзи камолга етказувчи субъект сифатида фаолият юритишга ундаши зарур. Шу нуқтаи назардан ОТМларида таҳсил олаётган талабаларни психологик қўллаб-қувватлаш жараёнини кечиктирмасдан улар билан коррекцион тадбирларни мақсадга мувофиқ тарзда ташкиллаштириш орқали ёрдам бериш лозим.

Бунда энг асосий тамойил талабалар касб эгаллаш жараёнида танлаш ҳуқуқига эгалар ва ўз хатти-ҳаракатларига масъулият билан ёндашадилар. Психологик хизматнинг шахсга йўналтирилган модели асосида бўлса, у замонавий талабларга жавоб бера олиши билан тавсифланади. Бу рефлексив таълим жараёни муҳитини яратишга ва касбий таълимни рефлексив бошқаришга ёрдам беради.

Психологик ёрдам кўрсатишнинг самарадорлиги касбий тайёргарлик кўринишида комплекс дастурнинг қўлланилишига боғлиқ. Бунда қуйидаги тамойиллар ҳисобга олиниши лозим:

-шахснинг ўзини ўзи ривожлантириш, белгилашдаги эҳтиёжини ҳисобга олиш;

-таълим олувчининг индивидуаллигини инобатга олиш;

-психологик қўллаб-қувватлашнинг шахс фаолият субъекти эканлигини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши, яъни шахсга йўналтирилган модели таълим жараёнидаги камчиликларни бартараф этишга ёрдам беради.

Демак, бўлажак ўқитувчиларда ижтимоий ва касбий ўзини ўзи англашни таркиб топтириш, ўз-ўзига ва атрофига ижобий муносабатда бўлишни шакллантириш, шахс когнитив, мотивацион, регулятив, коммуникатив жабҳаларини ривожлантириш ва бошқаларни киритиш мумкин.

Шунингдек, машғулотларда рефлексив фаолиятни юзага келтирувчи ва ривожлантирувчи методикалар намуналарини келтириб ўтиш жоиз. Хусусан, рефлексияни юзага келтирувчи методикалар сифатида — Синквейн, —Умумий ўзига хос, —Ажойиб баҳс каби методикаларидан шахс таълим-тарбиясида кенг доирада фойдаланилади.

“СИНКВЕЙН” УСУЛИ

Рефлексияни ривожлантиришда қўлланувчи энг машҳур усуллардан бири —Синквейндир. Синквейн маълумотларни синтез қилувчи шеърдир. Бундай шеърни ёзиш қоидалари қуйидаги намуна асосида амалга оширилади:

-биринчи қатор шеърнинг номи, мавзу (одатда от);

-иккинчи қатор мавзунинг тасвири (иккита сифат);

-учинчи қатор ҳаракат (одатда учта феъл мавзуга тегишли);

-тўртинчи қатор ҳиссиёт (тўртта сўздан иборат фраза, бу мавзуга нисбатан муносабатини билдиради);

-бешинчи қатор мазмуннинг қайтарилиши, биринчи қаторга маънодош сўзлар (одатда от).

Синквейн ёзишнинг асосий мақсади-ўтилган мавзунинг рефлексив баҳоси ҳисобланади. Синквейн методи кўпроқ мавзу ёки бўлимни якуний такрорлаш жараёнида қўлланилади. Бу метод мураккаб ҳиссиёт ва мавзуларни қисқача қилиб тушунтиришга ёрдам беради. Жумладан, таниш ва нотаниш, ўқияпман, ўйляяпман, ҳайрон қоляпман, қандай ажойиб бу эртақлар! Мўъжиза!

“УМУМИЙ ЎЗИГА ХОС” УСУЛИ

Мазкур методика икки ва ундан ортиқ предметларнинг умумий ва ўзига хос хусусиятларини ажрата олиш қобилиятини ривожлантиради. Блум таксиономиясига кўра, бу усул орқали шахсда аналитик қобилиятлар ривожлантирилади, синтез ва солиштирма баҳо даражасида фаолият юритилади.

Бунда индивидуал жуфт-жуфт гуруҳий усуллардан фойдаланилади. Шу ўринда методика доирасида график методларни қўллаш мумкин (Венн диаграммаси). Натижада бир тарафга умумий хусусиятлар, иккинчи тарафга хусусий жиҳатлар ёзилади.

“АҚЛИЙ ҲУЖУМ” УСУЛИ

Мазкур методнинг мақсади-билимларни мустаҳкамлаш ва янги ғояларни баён қилишдир. Ақлий ҳужум муаммони ёки саволни ўртага ташлашдан бошланади. Бунда ҳар бир фикрга ҳурмат билан муносабатда бўлиш зарур. Йўқ, бўлмади, нотўғри, деган сўзларни ишлатиш мумкин эмас.

“ИККИ ЁҚЛИ АЙЛАНА СТОЛ” УСУЛИ

Бу усул долзарб муаммоларни ҳал қилишда қўл келади. Бунда иштирокчилар икки гуруҳга бўлинадилар. Биринчи гуруҳ ички айлана ичида ўтиради ҳамда улар ўз фикрларини бемалол баён қила оладилар. Ташқи айланада ўтирган иштирокчилар биринчи айланадагилар фикрларига ўз муносабатларини билдирадилар. Улар қўшимча қилишлари, ўз фикрларини билдиришлари ёки савол беришлари мумкин. Бу жараёнда ўқитувчи низо юзага келишига йўл қўймаслиги шу билан бирга муҳокамага аралашмаслиги керак. Машғулот сўнгида хулосалар ёзма ва оғзаки тарзда баён этилади.

Ўқитувчи энг охирида ўз фикрлари ва хулосасини баён этади. Бундай усул рефлексияни ривожлантиришда энг муҳим ва керакли ҳисобланади.

Юқорида келтирилган рефлексив фаолиятни ташкиллаштиришга қаратилган технологиялар бўлажак ўқитувчиларни ўқув жараёнида ўзини ўзи англаш, назорат қилиш, бошқариш малакаларини таркиб топишига ёрдам беради. Ўз навбатида бу таълим жараёнини уюштириш, бошқариш ҳамда ташкил қилишда муҳим ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Xalilova N.I Refleksiv ta'lim metodlari orqali talabalar mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish metodikasi. – Toshkent, 2018. – 53 b.
2. Абдуқодиров А.А., Пардаев А, Ишмухаммедов Р. Таълимда инновацион технологиялар.-Т.: Истеъдод, 2010.
3. Зуннунов А. Ўзбек педагогикаси тарихи.- Тошкент: Ўқитувчи , 1997. – 272 б.
4. Ғозиев.Э.Ғ. Муомала психологияси. - Тошкент: Университет, 2001. - 140 б.

ЁШЛАРНИ КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШДА ИЛМИЙ ИЗЛАНИШЛАР ҲАҚИДАГИ БИЛИМЛАР УЗЛУКСИЗЛИГИ

ЖДПИ катта ўқитувчиси-**Ш.Камолова,**
Талаба-**Мажидов Жаҳонгир**

Маълумки, таълим-тарбияга бўлган замонавий талаблар ҳамда уларнинг сифатини ошириш муаммосига янгича ёндашув, уни мунтазам равишда такомиллаштиришнинг инновацион услубларини ишлаб чиқиш ва уларни таълим-тарбия жараёнига кенг жорий этишлардан иборат. Республикамизда қатор тадбирлар амалга оширилмоқда. Жумладан, «Таълим тўғрисида» ги Қонун (29.08.1997 й), «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» (29.08.1997 й) ва жаҳон таълими андозалари талабларига мос келувчи «Давлат таълим стандартлари»да давр билан ҳамнафас, яъни «Интеллектуал аср» нинг фаол иштирокчиларини тайёрлаш кўзда тутилган. Айниқса, кадрлар тайёрлаш миллий дастурида таълим муассасаларида янги педагогик технологияларни яратишга йўналтирилган илмий тадқиқот ишлар салмоғини кенгайтиришга алоҳида эътибор қаратилган.

Шу сабабли ҳам ёшларни касбий фаолиятга тайёрлашда замонавий педагогик ва ахборот технологияларидан, ўқув-тарбиявий ишларнинг интерактив усулларидан фойдалана оладиган қилиб ҳамда ўзидаги педагогик фаолият маҳоратини ва кўникмаларини янада такомиллаштириш, ривожлантириш устидаги фаолиятини илмий асосда ташкил қила оладиган, шунингдек, уларни мустақил илмий-педагогик ва касбга доир бошқарув фаолиятига лойиқ қилиб тайёрлаш бугуннинг долзарб муаммосидир. Бу эса кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг учинчи босқичи вазифасини ҳал қилинишининг бир варианты ҳамдир. Ушбу вариант ўз навбатида қатор вазифаларни ҳал қилишни тақозо этади. Улар:

- ёшларни замонавий талаблар асосида интеллектуал салоҳиятли қилиб тарбиялашга эришиш, яъни илм-фан ва техника-технологияларнинг замонавий ютуқларини амалиётда жорий этишга йўналтирилган касб тайёргарлигига эга қилиш;
- ёшларни касбий фаолиятга тайёрлашда замонавий ахборот технологияларидан самарали фойдаланилган педагогик технологиялар ва интерактив таълим методларидан фойдаланишга ўргатиш ва шу кабилар.

Маълумки, изланиш, ижодий фаолият юритиш натижасида бирор янгиликка эришиш демакдир. Натижалар ижодий изланиш хусусиятига қараб турли шаклларда бўлиши мумкин, яъни реферат, тезис, мақола, китоб, автореферат, диссертация, монография ёки шаклланган фикр, ғоя, қараш (концепция), таълимот ёки қурилма, механизм, машина, ихтиро, патент, кашфиёт ёки усул, услубият, метод, мезон, технология, модель, алгоритм, тамойил, модуль ва ҳ.к.

Демак, ижодий изланиш, илм-фан, техника-технология, таълим-тарбия, маданият ва шу кабиларни ривожлантириб, уларнинг ҳозирги ҳолатини янги сифат босқичига кўтаради. Бу талабаларни кўпроқ илмий ижодга жалб этиш орқали пировард натижада илмий дунёқараши юксак мутахассис тайёрлашга эришиш демакдир.

Энди асосий масалалардан бири, бундай илмий изланиш асосларини олий таълим муассасасининг қайси фанлари ўрганишда ва курсларида талабалар онгига қандай сингдириш муаммоси турибди. Бу соҳада олиб борилган кўп йиллик изланишларимиз натижаларининг кўрсатишича, ушбу жараённи дастлабки курсданок бошлаб юбориш

мақсадга мувофиқ экан. Бунинг учун ҳар бир курсга мос бўлган мазкур йўналишдаги саволномалар тузилади ва уларга тегишли жавоблар олинади. Олинган натижалар асосида талабаларга қуйидагича топшириқлар берилади: 1. Талабалар умумий савиясини баҳолашга саволномалар (15 та савол) бўйича улар 4 қисмга бўлинган бўлиб, уларнинг биринчиси умумий маълумотлар (Ф.И.О.) туғилган йили ва жойи, ўрта умумтаълим мактабини ёки ўрта махсус касб-ҳунар таълим муассасасини битирганлиги ҳақидаги маълумот; 2. Талабанинг умумий қизиқиши (эгалламоқчи бўлган касби) бўйича; 3.Замонавий илм-фан ютуқлари (таълимни ахборотлаштириш) бўйича; 4. Илмий дунёқарашни кенгайтириш воситаларидан фойдалана олиш қобилиятлари ва шу қабилар.

Топшириқлар натижаларининг кўрсатишича, талабаларни касбий фаолиятга тайёрлашда уларнинг илмий дунёқарашини кенгайтиришда ўқув режасидаги қуйидаги фанлар блокларига алоҳида эътибор қаратилиши лозим экан: - математик ва табиий-илмий фанлар; - умумкасбий фанлар; - махсус фанлар блоки; - қўшимча фанлар блоки.

Бу фанларни талабалар I-IV курсларда ўрганадилар ва буларда олган билим ва тушунчалардан амалиётда (амалий машғулотларда ва педагогик амалиётларда) ҳам фойдаланишга эришадилар.

Демак, ёшларни касбий фаолиятга тайёрлашда узлуксиз таълим тизими тўғрисидаги айниқса олий таълим тизимида илм-фан ва таълим тараққиётида, кишилар турмуш шароитини яхшилашда, оила ва шахс камолига эришишда, жамоа манфаатларини юксакликка кўтаришда, жамият тараққиёти савиясини тезлаштиришда ва давлатнинг иқтисодий ҳамда маънавий-маърифий қудратини юксалтиришдаги далил-исботлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ экан. Бунда ўрганилаётган фан мазмунига қараб кундалик турмушимизда ишлатилаётган гугурт, игна, радио, авиация, телевизор, кино, телефон, ёзув, қоғоз, китоб, соат, автомат, электрон ҳисоблаш машиналари, автомобиль, атом ва транспорт воситалари ва ҳоказоларнинг яратилиши ҳамда уларнинг амалиётдаги аҳамияти, уларнинг ўзи ҳам вақтида кишилик жамияти тараққиёти босқичлари билан мос равишда ақлий-ижодий фаолияти маҳсули эканлигини талабалар онгига сингдириб борилса, уларнинг илмий дунёқарашини кенгайтириш имкони туғилади.

Ёшларни касбий фаолиятга тайёрлашда ва уларнинг илмий дунёқарашини кенгайтиришни таълим-тарбия жараёнининг турли жабҳаларида амалга ошириш учун ҳар бир фан шакл-ланишидаги илмий асарларни қайд қилиб ўтиш ва ёшларни илмий изланиш жараёнига эътиборини қаратиш етарли. Буларни талабаларга мустақил топшириқ бериш орқали биринчи курсданок бошлаб юборган маъқул ва ушбу жараённинг узлуксиз кетма-кетлигини қуйидагича амалга оширган маъқул:

- ёшларга ўрганиладиган тушунча юзасидан маълумотларни тўплашни ва уларни ахборот кўринишига айлантиришни ўргатиш. Бунда кутубхонадаги картотека ва улар асосидаги адабиётлар рўйхатини тузиш;

- ўрганилиши керак бўлган адабиётларнинг аннотацияси ёки реферати ҳақида маълумот бериш. Буни фан ўқитувчилари ўз фанининг дастлабки босқичида яъни фаннинг мақсади ва вазифалари ҳамда предметларни баён қилиш пайтида амалга оширса бўлади ёки бу жараён илмий ижодиёт тўғарақларнинг бевосита вазифаси ҳамдир;

- ёшларга аниқ мавзу бўйича реферат ёзишни топшириш орқали ҳам амалга оширилади ва шу тариқа олий ўқув юртларидаги ўқитишни тугатгунга қадар жорий

топшириқлар бериб борилаверади. Бу борадаги ушбу илмий изланишимизнинг самараларини «Илмий ижодиётга кириш» мавзусидаги фанни ўрганишда яққол сезилади. Ушбу фан ёшларни касбий фаолиятга тайёрлаш ўқув режасининг “танлов фанлар” блокада киритилган бўлиб, унда ўзлаштирилган билимлар ўқув режасидаги бошқа (кейинги) фанлар блокларидаги фанларни юқори савияда ўзлаштиришга ҳам мустаҳкам асос бўлди ва айниқса, тўрт йил давомида бериладиган ижодий топшириқлар (мустақил таълимга оид маълумотларни излашда, аннотация ва реферат ёзишда, тезис ва маъруза тайёрлашда, бурч ва малакавий битирув ишлари устида ишлашда)ни бажаришда ҳам мустаҳкам интеллектуал асос бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1.Тўрақулов Х.А. Илмий ижодиёт методологияси. – Тошкент: Фан, 2006. – 252 б.

ЎСМИРЛАРДА СУИЦИДАЛ ҲУЛҚНИНГ ПСИХОЛОГИК ҲОЛАТЛАРИ

Қаршибоева Гулноза Абдуқодировна ЖДПИ катта ўқитувчи

Бугунги кунда суицидал ахлоқ– ўзини ҳаётдан маҳрум қилиш ҳақидаги тасаввурларга йўналтирилган англанган ҳаракатдир. Кўриб чиқиладиган ахлоқ тузилмасида қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- шахсий суицидал ҳаракатлар;
- суицидал кўринишлар (фикрлар, мақсадлар, туйғулар, мулоҳазалар, ишоралар).

Суицидал ахлоқ ички ва ташқи планда бир вақтда амалга оширилади.

Суицидал ҳаракат суицидал уриниш ва тугалланган суициддан иборат. Суицидал уриниш–бу ўлим билан тугамайдиган, ўзини ҳаётдан маҳрум қилиш воситаларининг мақсадга йўналтирилган операциясидир. Уриниш ўзини ёки бошқаларни ҳаётдан маҳрум қилишга йўналтирилган қайтишли ва қайтарилмайдиган бўлиши мумкин. Тугалланган суицид–летал натижа билан яқунланган ҳаракатдир.

Суицидал ғоялар – бу суицидалликни намоёиш қилишнинг кичик фаол шакли бўлиб, ўз-ўзини ўлдириш тенденцияси режасини ишлаб чиқиш шакли-да ўсади: ўз-ўзини ўлдириш усуллари, вақти ва жойи ўйлаб чиқилади. Суицидал ғояга ирода компоненти – қарор, ташқи ахлоққа бевосита ўтишга тайёрлик қўшилгандагина пайдо бўлади.

Суицидал ахлоқ ёш хусусиятларига кўра таҳлил қилинганда, ёш суицидал ахлоқ хусусиятларига аҳамиятли тарзда таъсир кўрсатади. Масалан, ҳаётдаги ёшлик ёки қариликнинг бошланиши каби кризис даври баланд суицидал тайёргарлик билан характерланади.

Бола ёшидаги суицидал ахлоқ вазиятли-шахсий реакция характерини олади, яъни ўлиш истагининг ўзи билан эмас, балки стрессли вазиятлар ёки жазодан қочишга уриниш билан боғлиқ бўлади. Кўпчилик тадқиқотчилар-нинг таъкидлашича, 13 ёшгача бўлган болалардаги суицидал ахлоқ–кам учрайдиган кўриниш ва фақат 14-15 ёшга етгандагина суицидал фаоллик кескин ўсади, 16-19 ёшда энг юқори даражага етади. Олимларнинг олиб борган тадқиқотлар маълумоти бўйича суицидал ахлоқли 770 бола ва ўсмир бола текширилганда, уларнинг энг ёши 7 ёшда бўлиб, уларни кўпчилигини

қизлар ташкил этган (80,8 %). Қизларда заҳарланиш, ўғил болаларда эса йўғон томирларни қирқиш ва ўз-ўзини осийш ҳолатлари юқори натижани кўрсатган.

Шунингдек, ўсмирда инқирозли вазият ундаги ички дунёнинг ўзга-ришларига олиб келади, ундаги “Мен” тизимининг бузилиши, ўз-ўзини англаш, ўз-ўзига баҳо бериш, нигилизм, чорасизлик, ахлоқий мувозанат-сизлик, хушомадгўйлик хусусиятлар кузатилади. Бу ўзгаришлар ўсмирдаги шаклланган ҳаёт шароити тарзида энди яшаш имконияти йўқлиги, шаклланган “Мен”ни сақлаб қолишга интилишда акс этган ўтиш вазиятида ўз-ўзини йўқотиб қўйиш, шаклланган девиант хулқ кўринишлари ўсмирнинг ўзига хос компенсаторлик механизмлари сифатида юзага келади. Бу ҳолат ўсмир кечинмалари характериға боғлиқ бўлиб, конструктив бўлмаган кечин-малар таъсирида шаклланган ўсмирнинг “мен”и бир томондан компенсатор- химоя механизми сифатида инқирозли вазиятдан чиқиб кетиш вазифасини ўтаса, иккинчи томондан, ўсмирнинг ижтимоий мослашувиға халақит бера-ди. Бу эса ўсмир олдида турган вазифаларни ҳал этишға тўсқинлик қилади, ўсмирда ўзини, юзага келган вазиятни яхши томонға ўзгариши мумкин эмас-лиги ҳақида турғун фикр пайдо бўлади. “Ўз-ўзини” йўқотиш пайдо бўлиши билан ўсмирлар ички дунёсини қайта қуриш, қарама-қаршиликларини ҳал этиш йўллариини излаш бошланади, янги “Мен”шаклланиши учун замин изланади.

Коррекцион тадбирлар ўтказилиши натижасида ўсмир шахсида қуйидаги ижобий натижаларға эришиш имконини беради:

- Ўсмир шахси ривожланишиға имкон берувчи “ўзини топа олиш“ ҳиссини шаклланиши асосида “тикланиш” жараёниға ўтиш;
- Тезкор адаптация, ўсмир шахси учун энг мақбул, бошқаларнинг тажрибасида синовдан ўтган йўлни танлашға ёрдам бериш;
- Ўсмир шахси тизимини қайта қуриш, ундаги юзага келган вазиятни ҳал қила олмаслик ҳисси юзага келган “мен”ни йўқотиш;
- Вазиятни янгича баҳолаш, вазиятни ҳал этишнинг янги имконият-ларини топиш асосида қайта қуриш;
- Қарама– қаршиликларни ҳал этишнинг янги конструктив усуллариини топишда ўсмир шахсининг ички имкониятларини фаоллаштириш;
- Янги индивидуал “ Мен” ижодий образини яратиш.

Инқирозли кечинмаларни ўсмир бошидан кечириши натижасида ҳаёт мазмуни ва мақсадини қайта англаш ва қайта қуриш, ўз ўтмишини янгича баҳолаш, етакчи мотивларнинг бартараф этилиши ёки ўзгаришида намоён бўлади. Турли тоифадаги шикастланиш вазиятлари ўсмирлар учун аҳамият-лилиқ даражасиға кўра турлича таъсир кўрсатади. Бунда ўсмир шахсида шаклланган турғун, аҳамиятли хусусиятлар бузилишиға олиб келувчи омил-лар шаклланганда химоя механизмлари ишға тушади. Кучли шикастлан-тирувчи омилларни ҳис этган ўсмир уларни такрорланишидан

хавотир-ланади, бу эса ўз навбатида салбий эмоционал кечинмаларни пайдо бўли-шига сабаб бўлади. Натижада ўсмир ўз-ўзини идора эта олмайди, турли хатоларга йўл қўяди. Ундаги хотира, диққат координациясининг бузилиши ўқишдаги ўзлаштириш даражаси пасайиб кетишига сабаб бўлади. Эмоционал зўриқишлар ўсмирларда психосоматик бузилишлар негизида келиб чикувчи жисмоний соғломлик ҳолатига салбий таъсир кўрсатади. Узоқ давом этган стрессли вазиятларда ўзини тинчлантиришнинг сунъий йўллари излаб топиш эҳтиёжини келиб чиқиши натижасида ўсмирлар эрта чекиш, турли токсин моддалар, алкоголь ва наркотик моддаларни истеъмол қилишни бошлайдилар.

Статистик нуктаи назардан суицидал уриниш содир этган ўсмирлар орасида алкоголь ва гиёҳванд моддаларни истеъмол қилганлар. Ўсмирнинг шикастлантирувчи вазиятлар натижасида шаклландувчи эмоционал кечинма-лари, унинг вазиятни ҳал этиш усуллари ҳақидаги иллюзияларини бузили-шига олиб келади. Ўсмир ўзидаги имкониятларни етарлича баҳолай олмайди. Мактабда яхши ўқиш ўсмирга ҳимояланганлик ҳиссини бермаса, бу ўсмир-нинг эришган натижаларига атрофдагилар бефарқ бўлсалар, мактабдаги ўқиш жараёнида қўлга киритган ютуқлари ўсмир учун қувонч бахш этмайди. Бу ҳолда ўсмир хаёлий иллюзия оламидан реал ҳақиқий олам қийнчилик-ларини енгиш учун ўзида ишонч шаклланганлиги асосида олдидаги тўсиқ-ларни енгишга интилади, яъни ёш нуктаи назаридан каттаришига олиб келади. Агар хаёлот, иллюзия дунёсидан чиқиб кета олмаса, у ҳолда ўсмир руҳиятида янги иллюзиялар пайдо бўлади ва ўсмир яна ўз хаёлот дунёсида яшашни давом эттиради.

Хулоса қилиб шуни айтиш жоизки, суицидал фаолликнинг ҳар қандай белгиси бор ўсмир катталар назоратида бўлиши лозим. Бу назорат меъёрда бўлиши керак. Юксак маданиятли, билимдон, зукко фарзандларгина кела-жагимиз пойдевори бўла олишини ота-оналар, педагоглар, мураббийлар, психологлар доимо ёдларида сақлашлари, ўзлари эса ҳар томонлама намуна бўлишлари талаб этилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Амбрумова А. Г., Бородин С. В., Михлин А. С. Предупреждение самоубийств. — М., 1980. -105 с.
- 2.Ефремов В.С. Основы суицидологии. –СПб., 2004.-479 с
- 3.Мартыненко А. В. Суицид в молодежной среде // Знание. Понимание. Умение. — 2005. — № 1. — С. 139-141.
4. Qarshiboyeva, G.Ozligingni angla. Архив Научных Публикаций JSPI, 1-52.
- 5.Каршибаева, Г. А., & Эшмуратов, О. Э. (2018). Факторы суицидального поведения, влияющие на формирование подросткового поведения. Молодой ученый, (49), 235-237.

OILAVIY MUNOSABATLAR VA ULARNING INSON PSIXOLOGIYASIGA TA’SIRI

**Qodirova Malikaxon Qaxramonovna, JDPI, katta o’qituvchi
Toshtemirova Shaxlo Abduraxmon qizi, JDPI, I-bosqich talabasi**

Insoniy munosabatlar shunday o‘zaro ta’sir jarayonlariki, unda shaxslararo munosabatlar shakllanadi va namoyon bo‘ladi. Bunday jarayon dastlab odamlar orasija ro‘y

beradigan fikrlar, his-kechinmalar, tashvishu-quvonchlar almashinuvini nazarda tutadi. Odamlar muloqotda bo'lishgani sari, ular o'rtasidagi munosabatlar tajribasi ortgan sari ularda umumiylik, o'xshashlik va uyg'unlik kabi sifatlar paydo bo'ladiki, ular bir-birlarini bir qarashda tushunadigan yoki "yarimta jumladan" ham fikr ayon bo'ladigan bo'lib qoladi, ayrim hollarda esa ana shunday muloqotning tig'izligi teskari reaksiyalarni - bir-biridan charchash, gapiradigan gapning qolmasligi kabi vaziyatni keltirib chiqaradi. Masalan, oila muhiti va undagi munosabatlar ana shunday tig'iz munosabatlarga kiradi. Bunday tig'izlik oilaning barcha a'zolari o'rtasida bo'lishi mumkin.[1]

Oila a'zolariga ota-ona hamda farzandlarni kiritamiz. Ayrim holatlarda bobo-buvilar, amaki va kelinlar (ayrim oilalarda) bir oila sifatida birgalikda yashaydilar. Oila a'zolari sonining ko'p va kamligiga qarab ham munosabatlarning har xil tartibda bo'lishini belgilashimiz mumkin. Oila a'zolarining ko'pligi munosabatga kirishishning ko'payishiga olib keladi. Bunda ota-ona hamda farzand munosabatlaridan tashqari qaynona-kelin, qaynota-kelin, bobo-nabira, buvi-nabira, amaki-jiyan kabi munosabatlarni kuzatish mumkin.[2]

Shaxslararo munosabatlarni o'rganish psixologiya fanida eng dolzarb muammolardan hisoblanadi. Chunki inson shaxsining eng nufuzli va yetakchi faoliyatlaridan biri bo'lgan muloqot va u orqali o'zaro munosabatlar odamlar orasida umumiylik, o'xshashlik, uyg'unlik kabi sifatlar paydo bo'lishiga olib keladi. Ayniqsa, oila muhitida shaxslararo munosabatlarning, chunonchi, ota-ona va farzand orasidagi munosabatlarning o'ziga xos tomonlari shaxsning hayoti, faoliyatining samarasi va mazmuniga bevosita ta'sir etadi.

Suhbat jarayoni mazmunli, qiziqarli, zerikarli, asabiylashtiradigan, charchadigan kabi qator holatlarni yuzaga keltiradi. Bunday holatlar inson psixologiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ruhii holatdagi buzilish natijasida insonda o'ziga va atrofga bo'lgan munosabat o'zgaradi, o'z faoliyatidan adashish, o'z maqsadlaridan adashish, qiziqishlarining so'nishi kabilar kuzatiladi. Eng yomoni atrofdagilarga salbiy ta'sir o'tkazishni ko'rish mumkin. Kimningdir dilini og'ritib qo'yish, ko'ngligi ozor berish, asabiga tegish, hafa qilib qo'yish yuzaga keladi.[5]

Sharq madaniyati va ma'naviyati shu qadar noyob, betakror va jozibali bo'lib, buning asosiy sabablaridan biri o'zbek oilasining betakror muhiti, undagi an'analar, rasm-rusmlar va qadriyatlarining barhayotligidadir. Zero har qanday oila inson taqdiri va kamolotini, kelajagini belgilab beruvchi omil ekanligi bilan xarakterli hisoblanadi. Ayniqsa, undagi an'analar, milliy qadriyatlar ma'naviy boy, axloqan yetuk, intellektual rivojlangan yuqori bilimli, jismonan baquvvat, har tomonlama kamol topgan shaxsni, ya'ni sog'lom avlodni tarbiyalash, voyaga etkazishda ularning o'rni va ahamiyati kattadir.

Demak, oila-hayotning abadiyligini, avlodlarning davomiyligini ta'minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, shu bilan birga kelajak nasl qanday inson bo'lib yetishishiga ta'sir ko'rsatadigan katta tarbiya o'chog'idir. Shunday ekan oiladagi sog'lom psixologik muhit oila bardavomligida muhim hisoblanadi. [4]

Sog'lom psixologik muhit oila a'zolarining o'zaro bir-birini tushunishi, hamkorlikda muammolarni yechish, munosabatlardagi kelishuvdir. Munosabatlardagi kelishuv, ya'ni oila a'zolarining bir-birini eshita olishi, tinglashi, tushunishi, qo'llab-quvvatlashi, bir-biriga yordam berishi kabilarni o'z ichiga oladi. Bu oila farovonligidir.

Oila farovonligi-milliy farovonlikning asosidir. Oilada eng avvalo: halollik, rostgo'ylik, mehr-oqibat, or-nomus, sharmu-hayo, mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlar shakllanadi. Sharqda qadim-qadimdan oila muqaddas Vatan sanalgan. Agar oila sog'lom va mustahkam bo'lsa, mahallada tinchlik va osoyishtalik hukm suradi. Bunday farovonlik oilaviy

munosabatlarda ham o'z aksini topadi. Masalan oilaning mehtatsevarlik fazilati er-xotin, qaynona-kelin yoki ona-bola, ota-bola o'rtasida ortiqcha tushunmovchiliklar bo'lishini ta'minlaydi. Shu kabi or-nomus, sharmu-hayo kabi fazilatlar oila obro'si, shani kabi fazilatlarni yuzaga keltiradi. Natijada oilaviy munosabatlarning samimiyligi, muomalaligi va o'zaro hurmatga erishiladi. Bu o'z navbatida inson psixologiyasining mukammalligi va sofligini ta'minlaydi. [2]

Bizga ma'lumki, oila muhiti qanchalik axloq-odobning madaniyat qoidalari va milliy qadriyatlari asosida tashkil topgan bo'lsa, bola shaxsining to'g'ri shakllanishi uchun shart-sharoit yaratilsa, shaxs shunchalik barkamol, komil inson bo'lib yetishadi. Bolani ruhiy jihatdan ham rivojlanishini doimiy nazorat qilib boorish lozim. Oila tarbiyasidagi birgina xato bola ruhiyatini tushkun holatga olib kelishi mumkin. Bunda oilaviy munosabatlar ham muhim.

Oilada ota-ona o'rtasidagi nizo ota-ona-farzand o'rtasidagi nizo darajasiga olib kelishi ko'p kuzatilgan. Natijada bolaning ruhiy holatida o'zgarish sodir bo'ladi. Oila a'zolariga bo'ysinmaslik, aytganini qilmaslik, qarshi chiqish, keyinchalik yomon odatlarga odatlanish, uydan qochib ketish kabi. Eng kata muammo bola xotirasida bu ruhiy tushkunlik bir umr muhrlanadi va qiynaydi. U bunday savollarga javob topishga har qancha urinsada hech qachon javob topolmaydi. [7]

O'zbek oilasidagi an'anaviy ta'lim-tarbiya namunalarini farzandlarimizga amaliy tarzda o'rgatib, oilaviy munosabatlar madaniyatini yuksaltirishga da'vat etib shu orqali ota-ona va bolalar o'rtasidagi munosabatlarni oqilona tashkil etishga yordamlashish hammamizning vazifamizdir. Yosh avlodga ma'naviy, axloqiy tarbiya berishning yo'llari va vositalari xilma-xil bo'lib, bular ichida yoshlarni xalqimizning milliy an'analari ruhida tarbiyalash alohida o'rin tutadi.

Haqiqatdan ham, yaratilgan barcha moddiy va ma'naviy boyliklarning ijodchisi bo'lishi bilan birga asrlar davomida yaratilgan bu ma'naviy boyliklar yana xalq manfaatiga xizmat qiladi. Milliy an'analar xalqimizning ana shunday ma'naviy boyliklaridan biridir.[5]

Ma'lumki, an'analar muhim ijtimoiy hodisa bo'lib, kishilarning odatlari, yurish-o'tirish qoidalari, axloq normalari bo'lib, asrlar davomida yashab kelsada, avloddan-avlodga o'tar ekan, mazmuni yanada boyiydi va insoniyat donishmandligining ifodasi sifatida xalq pedagogikasiga aylanadi. Bu donishmandlik odamlarning turmushi, his-tuyg'ulariga singib, ularning shunchaki qarashlari va ideallarigina emas, shu bilan birga, ijtimoiy ong formasi ham bo'lib qoladi. Ularda odamlarning dilidagi, ko'nglidagi, psixologiyasidagi eng ezgu orzu istaklari sifatida o'z ifodasini topadi.[4]

Bunday qadriyatlar oilada munosabatlar orqali yetkaziladi. Sog'lom muhit hukm surgan oilalarda qadriyatlarimizning singdirilishi ota-ona yoki oilaning boshqa kattalari namunasi asosida amalga oshiriladi. Aksincha nosog'lom muhit hukmronlik qilayotgan oilalarda bunday munosabatlarning o'zi yo'q. Otaning o'g'liga gapi o'tmasa qanday qilib an'analarimizni o'rgata oladi hatto oila qonunlarini singdira olmaydi. Bu holat har ikkisining psixologiyasiga aks ta'sir ko'rsatadi. Natijada ular o'rtasida tushunmovchilik, bir-birini qadrlamaslik hatto o'zaro suhbatning yo'qolishigacha olib keladi. [6]

Ota-onalarning bolalarni sevishi, o'z navbatida farzandlarning ota-onani astoydil hurmat qilishi oilaviy munosabatlarda yaqqol ko'zga tashlangan. Farzandini sevgan ota-ona har doim farzand tomonidan ardoqlanadi. Har ikki tomon ham bir-birini avaylaydi, hurmat qiladi. Munosabatlarning bunday ko'rinishi oilaning har tomonlama salomatligini ta'milaydi. Chunki munosabatlar buzilganda bilamizki yoshi kattalarda qon bosimining ko'tarilishi, yurak

xastaliklari, asab tizimiga putur yetishi natijada stress, depressiyani yuzaga keltiradi. Bu esa o'z navbatida oila uchun har tomolama ziyon yetkazadi. Ruhiy tushkunlik, moddiy va ma'naviy zarar kabilar oila hotirjamligini buzadi.

An'anaga ko'ra, farzandlar yurish-turishi va o'zaro munosabat qoidalari, yoshlarning ota-ona va kattalar oldidagi burchi, mehnati, kasb-kori va ularning inson hayotidagi roli haqidagi dastlabki tushuncha va tasavvurlarni oilada oladilar.

Agar o'g'il bolalarga oila tashvishi bilan yashash, uning shon-shuhrati uchun kurashishi, yoshlikdan biror kasbning boshini tutish, har qanday mehnatga tayyor turish kabi sifatlar sindirilsa, qizlarga esa kattalarni hurmat qilish, ota-onalarning so'ziga quloq solish har doim nazokatli va shirin so'z bo'lish, ota-yoki boshqa katta kishilar uyga kirib kelishganida o'rnidan turib qarshi olish kabi odob va ma'naviy hayot qoidalari oilada o'rgatilsa oilada va oila munosabatlarida kelishmovchiliklar bo'lmaydi. [4]

Demak, jamiyat mustahkam, ma'naviy va axloqiy jihatdan sog'lom oila bo'lishidan manfaatdor. Kattalarning farzand tarbiyasi yuzasidan mas'uliyatini, salohiyatini kuchaytirish, ularning pedagogik layoqatini oshirish, oilaviy va ijtimoiy tarbiya birligini ta'minlash davr talabidir. Oiladagi nosog'lom muhit juda ko'p illatlar qatori, odamning o'z salomatligi holatiga bo'lgan munosabatini salbiy tomonga o'zgartirib yuborishi mumkin ekan. Agar oila a'zolari ma'lum sog'lom turmush tarziga o'rgangan bo'lsalar ham, biror sabab bilan shu oilada nizo, janjal kelib chiqsa, bu holat barcha oila a'zolari ruhiyatini salbiy tomonga o'zgarishiga olib keladi. Buning natijasida insonda faollik pasayadi, o'z maqsadlari sari intilish to'xtaydi, atrofga negativ munosabat yuksaladi. Demak, o'zaro munosabatlardagi sog'lom ruhiyat, samimiyat mavjud ijobiy odatlarning barqarorligini hamda ruhiy barkamollikni kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'.B.Shoumarov "Oila psixologiyasi" O'quv qo'llanma.T.: 2000
2. G'.B.Shoumarov "Oila psixologiyasi". Darslik. T.: 2010
3. M.Maxsudova. Muloqot psixologiyasi. O'quv qo'llanma.T.: 2006
4. V.Karimova. Ijtimoiy psixologiya asoslari. T.: -1998
5. Malika Qodirova, Особенности периода взросления подростка , Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №41 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
6. Malika Qodirova, Shaxsning ichki konfliktlari va mexanizmlari , Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №41 (science.i-edu.uz, jspi.uz)

АХЛОҚИЙ ТАРБИЯНИНГ МУКАММАЛ ТАЛҚИНИ

Комила Пардаева, ЖДПИ

катта ўқитувчиси

Узоқ асрлардан буён Шарқ адабиётида таълим-тарбия, хусусан, ахлоқ ва одоб фавқулудда катта ўрин эгаллаб келмоқда. Бунда биз “адабиёт” тушунчасининг ўзаги одоб сўзига бориб тақалишида ҳам кўришимиз мумкин. Шарқда бу мавзуда қалам тебратмаган адибу алломани топиш қийин. Жумладан, халқ оғзаки ижодидан тортиб, қадимги тошбитиклардаги ёзувлар, ёзма адабиётимизнинг биринчи йирик намунаси бўлган “Қутадғу билиг” асарида ҳам ахлоқий-тарбиявий масалалар чуқур ўрин тутди.

Шу жиҳатдан, “Қутадғу билиг”асари “Ўрта асрнинг ахлоқ қомуси” сифатида юксак эҳтиром билан тилга олинади.

Форобий, Ибн Сино, Беруний, Рабғузий, Алишер Навоий каби буюк сиймолар бу масалага ниҳоятда юксак эътибор берганлиги ҳаммага маълум. Шарқда ахлоқ илмининг бир қанча улуғ алломалари етишиб чиқдилар. Саъдий Шерозий шундай буюк мартабага мушарраф бўлганлардан эди. У ўзининг “Гулистон” ва “Бўстон” асарлари билан баъдий ижодда янги бир йўл очиб берди.

Кузатишлардан ойдинлашадики, Авлоний ҳам ўз асарларини яратишда Шайх Саъдийнинг ижодий анъаналарини қўллашга интилади. Ушбу жиҳатга эътибор қаратиладиган бўлса, юксак дидактик характердаги китобнинг “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” деб номланганлиги бежиз эмас. Авлоний бунини китобнинг 1917 йилги иккинчи нашрига ёзган сўнгсўзида алоҳида таъкидлаб кўрсатади. У шундай ёзади: “”.

Адабиётшунослар ҳақли эътироф этганларидек, эски ўзбек мак-табларида асосий дарсликлардан бири сифатида ўқитилиб келинган “Гулистон” форс классикасининг энг кўркем, энг “баржастаси” эди. Ундан илҳомланиб бир қанча алломалар дидактик йўналишда баракали ижод қилишди. Шу ўринда Абдурахмон Жомийнинг машҳур “Баҳористон”и, Мўйнилдин Жўвайний ва Ибн Камолпошшонинг “Нигористон”, Мажидиддин Хавофийнинг “Гулистон”и ҳам мана шу буюк обидага ўзига хос назира, ўзига хос жавоб, шогирднинг устозга таъзими эди. Авлоний устоздан биргина “усул”ни олмади, унинг юксак инсонпарварлик руҳи билан тўлиқ шеърятдан ҳам озиқ олди. Уларнинг айримларини таржима қилиб ўз асарига киритди.

Тарихий саналарга назар ташланса, Саъдий билан Авлоний даврини 600 йилдан ортиқроқ вақт ажратиб туради. Ўрта асрнинг буюк алломаси билан XX асрдан нафас олган Авлонийнинг қарашларида, туйғуларида анчагина фарқни кўришимиз мумкин, албатта.

Авлоний ахлоқ тўғрисида “Гулистон”га ўхшаш бир асар ёзар экан, у нафақат яхши инсоний хислатлар, аксинча, одамзот табиатига хос бир қанча салбий жиҳатларни ҳам батафсил ва асосли ёритиб беришга уринади. Айни шу баҳоналар қуршовида замонасининг муҳим, дардли масалаларини ғоят усталик билан сингдириб кетади. Булар ҳуқуқсизлик, мустамлакачилик асоратлари билан боғлиқ тутқунлик ва турғунлик эди. Дин-диёнатнинг, миллат-миллиятнинг бузилиши эди.

Адибни халқнинг ночор, гариб турмуши чуқур ўйга солади:

Ҳар кун ўлурам шомгача ман гамга гирифтор,

Ҳар шаб ёнурам оташа парвона каби зор.

Ҳеч кимса эмас бу мани аҳволима воқиф,

Ман хастаяму миллатим ўлмиш нега бемор?

Асарнинг илк саҳифасида келтирилган бу тўртлик унга бемалол эпиграф бўла олади. Шоир ҳар бир ахлоқий тушунчани талқин қилар экан, уни бевосита ўз даври масалалари билан боғлайди ва китобга замон нафасини олиб киришга муваффақ бўлади. Масалан, асарда “Тарбиянинг замони” деган қисм бор. Унда тарбиянинг уйда, сўнгроқ мактаб-мадрасада олиб борилиши ҳақида гап кетаркан, бундай ишга имконсиз халқнинг оғир моддий тирикчилиги ачиниш билан қайд қилинади: “*Мақсади пул, маслаги шухрат, юқори мактабларда ўқимаган, “усули таълим” кўрмаган муаллимлар*”, “*матлаблари ош, мақсадлари чопон, дарслари беимтиҳон, ислоҳ яқинидан юрмаган мударрислар*” ўткир ҳажв остига олинади. Ёки “Тамаъ” бобида замонасида “тамаъ нони бирла қорин тўйғузадургон кишиларнинг ҳисоби йўқ”лигини

фош этади. Яна бир ўринда эса мустамлака Туркистондаги эркисизлик, чоризм тазйиқи, меҳнаткаш халқнинг машаққатли тирикчилиги ҳақида сўз очади: “*Биз осийликлар, хусусан туркистонликлар думба сотуб, чандир чайнаймиз, қаймоқ беруб сут ошиимиз, нон ўрнига кесак тишлаймиз...*” деган мазмундаги ачиниш ва қайғуларини ошкор қилади.

Шулар қаторида Авлоний мазкур асарида жаҳолат мавзусига ҳам алоҳида тўхталиб ўтади. Жаҳолат, содда қилиб айтганда, илмсизлик, нодонликдир. Ундай киши фикрлашдан, мушоҳададан маҳрум бўлади. У моддий қанчалик бой, сарватдор бўлмасин, маънавий шунчалик тубан ва қашшоқ. Аллома таъкидлашича, муҳтожлик - мусибат, бироқ жоҳиллик мусибати ундан даҳшатлироқдир. Авлоний жаҳолатни қоралар экан, у ҳақда айтилган кўпгина маълум ва машҳур фикрларни мисол қилиб келтиради:

“Сукрот ҳаким: “Дунёда энг ҳазар қилинадурган иллат жаҳлдур. Мен жоҳилга ачинганимдек кўрга ачинмайман, зероки жоҳилнинг ўз ихтиёри ила қилғон ҳаракати аъмонинг ихтиёрсиз қилғон ҳаракатидан менинг назаримда хунук”, - демиш.

“Афлотун ҳаким: “Жоҳилнинг яхши нияти фозилнинг хусуматидан зарарлироқдур. Инсон энг юқишлик бир касалдан сақланган каби жоҳилдан ҳазар қилмак лозимдур”, - демиш.

Адиб бу фикрларнинг маъносини чақишга, ундан хулоса чиқаришга, авлодларни «жаҳолат ва нодонлик балоларидан кутқармоқ учун “жон борича”, “куч еткунча” “чолишмоққа” чорлайди. Жаҳолатнинг ҳам икки тури бор,-дейди муаллиф: бири — жаҳли басит, иккинчиси жаҳли мураккаб. Биринчиси у қадар даҳшатли эмас. Улар бир нарсани билмасалар, билмасликларини эътироф қиладилар. Унинг давоси у қадар қийин эмас: астойдил кунт қилинса, масала ҳал бўлади. Иккинчиси — ёмон. Улар бир нарсани билмайдилар ва бунга иқрор ҳам бўлмайдилар. Уларни халқ “ўзи билармон” деб атайти. Ҳамоқат шунинг бир кўриниши. У ақл ва маърифат камлигидан ҳосил бўлади. У жаҳолатдан ёмонроқ. Чунки жоҳилда биргина нодонлик бор. Аҳмоқда эса неча ақллини алдайдиган ёлғон-яшиғ сўзлар бор. Уларни ҳеч бир ишда на ақлий, на нақлий далиллар билан кўндириб бўлади. Дарҳақиқат, бу давоси мушкул бўлган иллатдир!

Лекин давосиз дард йўқ. Унинг ягона дармони ақл ва фикр. Инсон ўзини қўлга олиб, нафсини жиловлаб, ён-атрофига ибрат назари билан боқса, саъй-ғайрат қилса, ундан халос бўла олади. Авлоний мана шундай оптимистик хулосага келади.

Булар қаторида шунингдек, Авлоний, адолатни, ҳар бир миллатнинг озод ва бахтли бўлиш ҳуқуқини дунёнинг асоси деб билади, бировга “жабр қилувчининг ёқаси ҳеч қачон жазо қўлидан қутула олмас”лигини таъкидлайди. Зулмни қоралар экан, мазлумнинг оҳидан ўтқир нарсая йўқ:

Ҳазар қил оҳидан, афғонидан у мазлуми(нг) Бир оҳ бирла солур бошинга бутун аросат,-дея, “қувватсизлар” ғамини еди.

Хуллас, “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асари асримиз бошларидаги педагогик фикр тараққиётидагина эмас, балки умуман бу давр ижтимоий-эстетик тафаккур ривожига ҳам сезиларли из қолдирди. Адиб ушбу йўналишдаги жуда кўп фикрларини ўз шеъриятида ҳам атрофлича давом эттирди. Мазкур жиҳатлар навбатдаги тадқиқотларимизда ёритиб борилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. А. Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ.//Танланган асарлар. –Т.: “Маънавият”, 2006.
2. А. Зуннунов. Педагогика тарихи. –Т.: “Шарқ”, 2004.
3. Б. Қосимов, Ш. Ризаев. Абдулла Авлоний. – Т., 2016.

O`ZBEK OILALARI BUZULISHINING BUGUNGI KUNDAGI AYRIM PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK SABABLARI

JDPI o`qituvchisi **L.T.To`raqulov.**
JDPI talabasi **Otamurodova Fazilat**

“Nikohdan o`tishga hech kim majbur qilmaydi, lekin nikohdan o`tgan har bir kishi nikoh qonunlarga bo`ysunishga majbur etilmog`i lozim.”

Karl Marks.

Xalqimizda bi rap bor »Oshsiz uy bo`lishi mumkin, lekin nizosiz uy bo`lmaydi». Faqat nizoning nizodan farqi bor, quyida bu haqda to`xtalamiz. Odam oila qurganidan so`ng, albatta, uning ijtimoiy mavkei o`zgaradi. Endi u “uylanmagan yigit”, “turmushga chiqmagan qiz” emas, balki “oilali” odamdir. Shunday ekan xar ikkala tarafham o`zining hatti-harakatlari, yurish-turishi, hulqi, o`zlarida mavjud bo`lan quzurlarni va boshqa jihatlarini oilali odam sifatida qaytadan ko`rib chiqishi talab etiladi. O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 64-moddasida: Ota-onalar o`z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar. Davlat va jamiyat yetim bolalarni va ota-onalarning vasiyligidan mahrum bo`lgan bolalarni boqish, tarbiyalash va o`qitishni ta`minlaydi, bolalarga bag`ishlangan xayriya faoliyatini rag`batlantiradi deyilgan yoki, 66-moddasida Voyaga yetgan, mahnatga layoqatli farzandlar o`z ota-onalari haqida g`amxo`rlik qilishga majburdirlar deb belgilab qo`yilgan. O`zbekiston Respublikasining ta`lim to`g`risida qonunining 54-moddasida «Yetim bolalarni va ota-onasining yoki boshqa qonuniy vakillarining qaramog`idan mahrum bo`lgan bolalarni o`qitish va ularning to`liq ta`minoti O`zbekiston Respublikasi Davlat budjeti mablag`lari hisobidan amalga oshiriladi». So`nggi yillarda mamlakatda ijtimoiy yetimlikning oldini olish, aholi va yoshlar orasida sog`lom oila qurishga mas`uliyat bilan yondashishni targ`ib qilish, oilaviy qadriyatlarga ma`naviy-axloqiy munosabatni shakllantirish bo`yicha keng ko`lamli ishlar amalga oshirildi. Ko`rilgan chora-tadbirlar tarbiya muassasalari va ularda tarbiyalanayotgan yetim bolalar va ota-onasining qaramog`idan mahrum bo`lgan bolalar sonini sezilarli ravishda kamaytirishga yordam berdi. Shu bilan birga, bolalarni joylashtirishning oilaviy hamda boshqa muqobil shakllarini keng joriy etish, ayniqsa, ularni tarbiyalash uchun oilaga qabul qilish (patronat), shuningdek, bolalarni mustaqil hayotga tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish bo`yicha qo`shimcha choralar ko`rish talab etilmoqda. Bundan 45-50 yil muqaddam ba`zi-bir obro`li olimlarimiz orasida, “beshikdan to` oily o`quv yurtiga qadar” bola tarbiyasini davlat o`z zimmasiga olmog`i kerak, degan fikr yurardi. Mustaqillikning dastlabki yillaridan olimlar o`zlarining bu sohadagi fikrlarini o`zgartirdilar. Chunki ular tajribada, ota-onalar muhabbati, ularning o`z farzandlari bilan doimiy ravishda muloqotda bo`lishlari kichkintoylar uchun huddi suv bilan havodek zarur ekanligiga ishonch hosil qildilar. Bolaning tarbiyasini oilaviy tarbiyasiz amalga oshirib bo`lmaydi.” Odamlar siyosat, fan, san`at, din, bolalarning

ta'limi va tarbiyasi va hokozalar bilan shug'ullana olishlari uchun birinchi navbatda yeyishlari, ichishlari, turar joyga va kiyem-kechaklarga ega bo'lishlari kerak" F.Engels.

Buzuqlikni sevgi fani deb,
Ko`z-ko`z qilgan kimsalar bo`lgan;
Rohat olib ishq-muhabbatsiz,
O`z-o`zini maqtab jar solgan.
Lekin bunday bemani ermak
Qadim-qadim zamondan qolgan
Qari maymun uchun munosib...

Mana ko`qingizmi, A.S.Pushkin uchun buzuqlik xizmatiga qo`yilgan «sevgi fani»- bu «qari maymun uchu munosib» ishdir deb o`ziga xos tariflagan. Agar er-xotinlar o`rtasida yaqin munosabatlar rivojlangan bo`lsa, agar ular bir-birlarini sevsalar, ya'ni hurmat qilsalar, qadrlasalar, boshqalarning fikrini tinglasalar, unda har qanday nizo ularning o`zaro tushunish uchun birgalikdagi istagining asosiy qismidir.

1-omil: Ma'lumki, bolani tug`ilishi turmush o`rtog`ini "ushlab turish" munosabatlarning mustahkamlanishiga hissa qo`shmaydi, aksincha uning parchalanishini tezlashtiradi. Biroq, bolalar hali ham munosabatlarni "mustahkamlash" imkoniyatiga egalar - turmush o`rtoqlari o`z muammolarini hal qilish orqali o`z nizolarini orqa tomonga surib, sulh tuzishlari mumkin. Ammo bolalar ulg`aygach, mustaqil bo`lgandan so`ng, ota-onalar bir-birlari bilan qanday aloqa qilishni deyarli unutib, ziddiyatlari bilan yolg`iz qoladilar. Afsuski, ajralish arafasida turgan oilada bola to`satdan tez-tez kasal bo`lib qolsa yoki u bilan doimiy muammolar bo`lsa. Shunday qilib, u ongsiz ravishda ota-onaning nikohining buzilishiga "norozilik bildiradi" va ota-onalarning e`tiborini jalb qiladi. Psixologlarning fikriga ko`ra, bu oila uchun inqirozdan chiqish uchun juda yuqori narx. Bu yaqin orada ota-ona bo`lishlarini bilib, ajralish arafasida turgan turmush o`rtoqlar bu munosabatlarni yaxshilash uchun yana bir imkoniyat ekanligiga qaror qilishdi. Va ko`pchilik muvaffaqiyat qozonadi.

2-omil: Erta turmush qurish oilaviy hayot uchun xavfli omillari biri hisoblanadi. Ular mo`rt deb hisoblanadi, chunki yosh turmush o`rtoqlar juda ko`p muammolarni hal qilishlari kerak: uy-joy, ishga joylashish, o`qish, oiladagi boshqa oila a`zolaribilan muomalaga kirishib keta olish (ijtimoiylashish) muammosi, moddiy qiyinchiliklar, o`z daromadiga o`zlari egalik qilish istagi va boshqalar. Biroq, uzoq vaqt davomida bitta hayotni boshdan kechirganlar uchun odatdagi hayot tarzini o`zgartirish, boshqa birovga moslashish yanada qiyin bo`lishi mumkin. Yoki aksincha, erta turmush qurishda, yoshga xos bo`lgan psixologik moslashuvchanlik tufayli hayot o`zgarishiga moslashish va sherik bilan o`zaro kelishib yashash osonlashishi mumkin.

3-omil: Ko`p, qiyinchiliklarni doimiy ravishda engishga majbur bo`lgan oila ko`pincha "buziladi" va muammolarning og`irligiga dosh berolmaydi, deb hisoblashadi. Ammo ba`zilar uchun oiladagi inqirozlarning sababi, "turg'unlik", muntazamlik, zerikishdir, holbuki qiyinchiliklar faqatgina turmush o`rtoqlarni birlashtiradi. Barqarorlik va o`lchovli hayot inqirozni keltirib chiqaradi.

E'tirof etiladigan vaziyat: xafa bo`lgan xotin erini muzdek sukunat bilan kutib oladi. U uning fikrlarini telepatik tarzda o`qib chiqishini, uning aybining darajasini tushunishini va uni haqoratlashini kutadi. Biroq, 98% hollarda, u birovni haqorat qilish haqida tashvishlanishga majbur bo`ladi (erini nima uchun xafa qilishini tushunmaydi). Va oshkora xafagarchilik, boshdan kechirayotgan ayolni jirkanib "uradi". Oxir oqibat, ular "xafa bo`lish - o`zingizni boshqalarning xatolari uchun jazolashdir", deyishadi. Janjal qilish yaxshiroq, psixologlar

maslahat berishadi. Ammo tortishuvlar janjalga aylanib ketmasligi uchun mojarolarni o'rganish bo'yicha mutaxassislar bir qator qoidalarni ishlab chiqishgan.

Oiladagi buzilishlarning sabab va oqibatlar

Sog'lom oilada ulg'ayish - bu omadning haqiqiy omili. Oilaning buzilishi har doim erkakka va oilaning boshqa a'zolari uchun ham katta stressdir. Afsuski, zamonaviy dunyoda ajrashish, nikoh kabi odatiy holga aylandi. Umumjamoatchilik fikrini o'rganish markazining so'rovlariga ko'ra, mamlakatimizda ajralishning eng ko'p uchraydigan sabablari: xoinlik (24%); qashshoqlik (21%), murosaga kelmaslik, janjal (19%), yomon odatlar - alkogolizm, giyohvandlik (16%). Belgilarning nomuvofiqligi (8%), maishiy muammolar (7%), sovgan hislar (5%) oilalarning buzilishining sabablari sifatida namoyon bo'ladi. 3% ajrashish rashk va mas'uliyatsizlik natijasi ekanligida deb ma'lumot berigan. Oilaviy munosabatlarning yomonlashishiga olib keladigan sabablar juda ko'p, bu erda bir nechta misollar mavjud.

Xulosa

1. Er-xotin o'rtasidagi tushunmovchilik. Bunday oilalarda oila a'zolari o'rtasida o'zaro munosabatlar, o'zaro yordam, o'zaro ishonch va o'zaro sabr-toqat mavjud emas. Ushbu tur er-xotin o'rtasidagi munosabatlarda sintonizm (hissiy sezgirlik) yo'qligini anglatadi.

2. Nikohdan yuqori umidlarning mavjudligi. Nikohgacha bo'lgan davrda shakllangan taxminlar va haqiqiy oilaviy vaziyat, shu jumladan moddiy farovonlik o'rtasida tafovut mavjudligi.

3. Ota-onalar subkulturalarining bir-biriga mos kelmasligi, bu ota-ona oilalari bilan oilaviy funktsiyalar, urf-odatlar, rol xatti-harakatlari va boshqalar to'g'risidagi turli xil fikrlar tufayli yuzaga kelgan munosabatlarni anglatadi.

4. Turmush o'rtog'idan birining shaxsini buzish. O'zaro munosabatlarning bu turi bilan er-xotinlardan biri doimiy ravishda boshqasiga moslashadi, mustaqil emas, qaror qabul qilishda erkin emas, chunki u boshqa turmush o'rtog'ining xohishi ta'sirida.

5. Aggressiv o'zini tasdiqlash. Aggressiv xatti-harakatlar orqali turmush o'rtog'laridan biri boshqa oila a'zolarining huquqlarini buzadi va ma'naviy va hatto jismoniy zarar etkazadi, o'zining "men" ning qiymatini e'lon qiladi, doimiy ravishda o'zining ustunligini isbotlaydi va uning roli boshqa turmush o'rtog'lar bilan taqqoslaganda ancha muhim, jismoniy kuchini ko'rsatadi.

6. Etakchilik uchun kurash. Turmush o'rtog'laridan biri qat'iy rahbarlikka intiladi, bu uning nuqtai nazari, fikrlari, o'z harakatlarining to'g'riligiga ishonch hosil qilishda, qaror qabul qilishda o'jarlik, faqat o'z nuqtai nazarini to'g'ri deb bilishda namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risi»da qonuni 2020-yil
2. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi O'zbekiston NMIU 2016

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2019-yil 11 fevral kuni "Yetim bolalar va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.

4. T.M.Afnas`eva "OILA" O`zbek tiliga tarjima. o`qituvchi nashriyoti.1986 yil.159-229 betlar.

5. N.Egamberdiyeva Ijtimoiy pedagogika darslik. 2009yil. Toshkent.

OLIV TA'LIM MUASSASASIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARI KASBIY MADANIYATINING HUSUSIYATLARI

Tayirov Mansur Anarboyevich
JDPI o'qituvchisi.

Oliy pedagogik ta'lim muassasasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy madaniyatini shakllantirish ishiga maqsadli yondashish va bunda muayyan hususiyatlarni hisobga olish kerak bo'ladi. Mazkur masalada avvalo kasbiy madaniyatning pedagogik ma'naviy merosida ifodalangan **g'oyaviy ildizlariga** diqqat qilish maqsadga muvofiqdir.

Pedagogik ma'naviy merosimiz g'oyasida keng qamrovli ekanligi ma'lum. SHu sababli bu o'rinda asosiy nuqtalarga e'tiborni qaratish bilan cheklanish mumkin. Masalan, Mahmud Qoshg'ariy (XI-asr) "**Devoni lug'ati turk**" asarida xalq donishmandligining namunalarini keltirar ekan, elimiz tarbiya an'anasida yoshlar tarbiyasi bilan shug'ullanuvchilarga "**Bilim va axloq**" talabi qo'yilganiga diqqatni tortadi. Unga ko'ra, "bilgalar", ya'ni o'qituvchilar bilimli va ahloqli bo'lishi shart.

Olgil o'g'il menday o'git,
fazilat ol.

Bunda ulug' olib bo'lib,
Ilmingni yoy (15;62-b).

Demak, yosh avlodga ta'lim-tarbiya beruvchi o'qituvchi bilim va ahloq bilan kasbiy etuklikka erishadi. Bunda u bilim vositasida ta'lim beradi (o'qish, yozish va hisobni o'rgatadi), ahloq vositasida esa tarbiyalaydi (insoniy fazilatlarga odatlantiradi). Bu bilan o'qituvchilar davlat ahamiyatiga oid ishlarni amalga oshirgan hisoblanadi.

Bilimliging oshsa agar
hushhulq bo'lgil.

Bek yonida halqlar uchun,
Ko'p ish qilg'il (15;62-b).

Ma'lum bo'ldiki, o'qituvchining bilim va ahloqda etuk bo'lmasligi natijasida ta'lim-tarbiya izidan chiqadi va natijada jamiyat inqirozga yuz tutadi. Bunday falokatdan qutilishning yo'li milliy ta'lim-tarbiya tajribalarining o'rganishdadir:

Bordi qadim donolar
Tog'day yuksak bilimda.

Eslab o'tishlarini

Quvonch ortar dilimda. (15; 63-b)

Mahmud Qoshg'ariy tomonidan bayon qilingan va elimiz tomonidan barcha davrlarda amal qilib kelingan ushbu bilimlilik va ahloqiylik g'oyasi o'qituvchi kasbiy madaniyatining g'oyaviy ildizlaridan hisoblanadi. Bu ikki talab o'qituvchining kasbiy etuk bo'lishini ta'minlagan. SHuningdek, mutafakkirning zamondoshi YUsuf Xoj Xojib (XI-asr) esa "**Qutadg'u bilig**" asarida "**Ezgulik va qat'iyatlilik**" g'oyasini ilgari suradi. Uning fikriga, ta'lim-tarbiya bilan shug'ullanuvchi ezgu fikrli, ezgu niyatli bo'lishi va ta'lim-tarbiya ishida qat'iyatli bo'lishi shart". So'zda va amaliy foniyaatda, - deb yozadi u, - faqat etuklik qilgan, ularni zoya ketkazmasdan ezgulik qilishga intil va ezgulik hamda ketgulik bo'ladi (15; 98-b). O'qituvchi ezgulik tufayli tarbiyada o'z maqsadiga erishadi va jimiyatda ezgulikning yovuzlik ustidan tantanasini ta'minlaydi. "O'g'il-qizga, - deydi utafakkir, - bilim v odob o'rgat, agar

bilimga qiziqmasa kaltakla” (15; 307-b). Albatta, bu o‘rinda pedagogik jazolash (majburlash metodi) to‘g‘risida so‘z bormoqda. Lekin uning asoligi shundaki, bilim berish uchun jazo chorasini qo‘llash mumkin, avvalo tarbiyada bundan foydalanish samara bermaydi. YUzof Xoj Xojibning ushbu ezgulik va qat‘iyatlik g‘oyasini o‘qituvchi kasbiy madaniyatining asoslaridan biri sifatida qabul qilish mumkin.

Kaykovus (XI-asr) **“Qobusnoma”** asarida **“Hunar afzunligi”** ya‘ni kasbiy etuklik masalasini ilgari suradi. **“Ey farzand, - yozadi u, - bo‘lish hunarsiz kishi hamisha foydasiz bo‘lur va hech kishiga naf etkurmas”** (9; 37-b). Mutafakir bunda agar odam oliy nasabli bo‘lsa, lekin kasbi bo‘lmasa halq nazaridan qolishni ta‘kidlaydi. **“Sen, - deydi mutafakkir, - hunar afzunligig‘ig‘a intil, buni nasli toza va hunar borligidan o‘rgangil”** (9: 38-b).

Kaykovus kasbiy etuklikka erishishda quydagi talablarni qo‘yadi.

- 1) Jismoniy sog‘lomlik;
- 2) Notiq bo‘lish;
- 3) Xush muomalalik (9; 38-39-b).

Bu o‘rinda **“Jismoniy sog‘lomlik”** deganda tarbiyachining pokiza va kasalliklarda xoli bo‘lishi, **“Notiqlik”** deganda ravon so‘zlay olishi va o‘z fikrini oson tushuntirishi, **“Xushmuomalik”** deganda tarbiyalanuvchiga ahloqdan namuna bo‘lishi nazarda tutilgan, albatta. SHu ma‘noda Kaykovus tomonidan qo‘yilgan kasbiy etuklikka erishishga doir bu talablar bugungi kunda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi kasbiy madaniyatining g‘oyaviy-tarixiy ildizlaridan biri sifatida qabul qilishi mumkin. Negaki bu talablarni o‘zlashtirish imkoni bor.

Milliy pedagogik ma‘naviy merosimizda yangi g‘oyalar bayon qilingan jadid ma‘rifatparvarlari qarashlarida ham o‘qituvchi kasbiy madaniyatining tarixiy ildizlari o‘z ifodasini topgan. Jumladan, Maxmudxoja Bexbudiy (1878-1919) **“Zamon murabbiyi”**, ya‘ni zamon talablariga mos tarbiyachilarni voyaga etkazishni ilgari suradi. Bunday tarbiyachilar “diniy va dunyoviy ilimlardan xabardor bo‘lishi, zamona ahloqini egallashi va millatparvar (ya‘ni xalqparval) bo‘lish” lari kerak (8: 104-b). Bu yondoshuv qadim (sxolastika) va yangi (modern) g‘oyalari to‘qnashuvi yuz berayotgan XX asr I-choragi Turkiston hayoti uchun yangi fikr edi. CHunki bu davrda texnologik ishlab chiqarish ustuvor sohaga aylana boshlagani munosabati bilan tarbiyaning ilg‘or vositalariga asoslanishi va buning uchun muhandislik, tadbirkorlik kabi yangi kasblarni egallash zarurat darajasiga ko‘tarilgan edi. SHu sababli Bexbudiy zamon murabbiy avvalo o‘z shogirdini muayyan kasb-hunarga yo‘naltirilishi lozimligini ilgari suradi (8; 106-b). Demak, bu o‘rinda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari kasbiy madaniyatida professionallik masalasi ham muhim o‘rin tutadi.

Jadid ma‘rifatparvarlarimizdan yana biri Abdulla Qodiriy (1896-1938) **“Milliy ziyoli”**, ya‘ni shaxsning o‘z davri ilm fani yutuqlari, ma‘naviyati va extiyojlarini o‘zlashtirishi g‘oyasini ilgari suradi. Uning **“O‘tgan kunlar”** romanidagi YUusufbek xoji timsolida chinakkam milliy ziyoli-tarbiyachi siyomosiga duch kelamiz (16). CHunki: **birinchidan**, YUusufbek xoji g‘oyatda bilimdon va dono shaxs (“o‘z xonodanidan hech kimning norizo bo‘lib ketishini istamaydi”); **ikkinchidan**, Otabekning bilimli, odobli va mustaqil shaxsni tarbiyalab voyaga etkazgan; **uchinchidan**, adolatsizlikka qaxrli (Azizbek hukumdorning elga ortiqcha soliq solishiga qarshilik ko‘rsatish) va ezgulikka mehrlil (oddiy odamlarga munosabati) shaxsdir. SHu ma‘noda YUusufbek xoji murabbiy tarbiyachi sifatida yuksak tarbiyaviy tajribaga ega shaxslarning tipik vakilidir. Bundan kelib chiqadiki, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari kasbiy madaniyatida yuksak darajadagi tarbiyaviy tajriba ham bo‘lishi kerak.

Pedagogik ma'naviy merosimizdagi kasbiy madaniyatga doir bunday tajribalar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining dars jarayonida va maxsus kurslar vositasida kasbiy madaniyatining shakllantirilishda muxim g'oyaviy – metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. CHunki bu tajribada tarbiyada burch va majburiyatni anglash, tarbiyalanuvchida ezgulik, sahovatlik, bag'rikenglik, sadoqatlik, aqllilik va o'zgalarga mehribonlik fazilatlarini shakllantirishga alohida e'tibor berilgan.

Xorij pedagogik tajribasida ham murabbiy o'qituvchilarning kasbiy madaniyatiga doir muhim yondoshuvlar mavjud. Bu borada CHex pedagogiki YAn Amos Komenskinning (1593-1670) fikrlari diqqatga sazovor (11). U Ploton va Aristotel hamohang ravishda o'qituvchining kasbiy madaniyati negiziga aqllilik, layoqatlik, jasoratlik va adolatlikni qo'yadi. Uning fikricha, **“O'qituvchi haqgo'y, o'ktam, sabr toqatli, namuna ko'rsatuvchi, o'quvchilarnio'ziga ergashtira oluvchi, savodli va mehnatsevar bo'lishi kerak”** (11; 66-1-b). O'qituvchi o'z ishini sevishi shart va bu bolalarda (o'quvchilarda) bilim olishga qiziqishni oshiradiyani paytda, olim o'z davri sharoitidan kelib chiqib, o'qituvchining diniy e'tiqodli bo'lishinilik rejaga qo'yadi, unga ko'ra, e'tiqodli o'qituvchi tarbiyalanuvchi xurmat-e'tibor, shirin muomala va fidoyilik bilan munosabatda bo'ladi (11; 68-b). Kamenskinning fikricha, shu tariqa kasbiy madaniyatda **“o'qituvchining layoqatligi”** muhim ahamiyatga ega.

Ma'lum bo'ladiki, SHarq va G'arb pedagogik ma'naviy merosida o'qituvchi kasbiy madaniyati shaxs sifatlari va imkoniyatlariga bog'liq holda talqin qilingan. Bu yondoshuvlarda o'qituvchi kasbiy madaniyatining negizini insonparvarlik va kasbiy layoqatlik tashkil qilishiga duch kelamiz.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy madaniyatini oliy pedagogik ta'lim jarayonida shakllantirishda bunday g'oyalar, fikrlar va yondoshuvlarni hisobga olish kerak bo'ladi. CHunki bu bilan ularda ko'tarilgan darajadagi kasbiy madaniyatni shakllantirish imkoniyatlariga ega bo'ladi.

Bizning nazarimizda, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy madaniyati bir necha keng qamrovli hususiyatlarga ega bo'ladi, uning asosiylari quydagilardan iborat:

- 1) aksiologik funksiya;
- 2) regulativ funksiya;
- 3) meyyoriy funksiya;
- 4) tarbiyaviy funksiya;

Diqqat qilinsa, bu hususiyatlar jamiyat extiyojlari va talabalarni o'zida mujassametadi. SHu sababli ularni bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida shakllantirish vazifalaridan biridan iboratdir.

Bir qarashda mazkur hususiyatlar ideal tuyuladi. Aslida unday emas. CHunki tabiatan har bir kishida tarbiyaviylik, ibratlilik, yo'naltirilganlik hususiyatlari va ularni tashkil qiluvchi sifat-komponentlar bo'ladi. Buning misolini katta yoshli kishilarning kichik yoshlarga nisbatan munosabatida ko'rish mumkin. Katta yoshlilar kichik yoshlilarga tarbiyaviy munosabatda bo'ladi. Qolaversa, oliy pedagogik ta'lim olayotgan talabalar bu bosqichga qadar umumta'lim va kasb-hunar ta'limini olgan, ularda shakllangan bo'ladi. SHu ma'noda mazkur hususiyatlarni talabalarda rivojlantirish yo'lidan borish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

SHunday qilib bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari kasbiy madaniyati o'ziga hos hususiyatlarga egaligi bilan diqqatni tortadi. Mazkur masalada tahlillarni quydagicha umumlashtirish mumkin.

- o'qituvchilar kasbiy madaniyatining SHarq va G'arb pedagogik ma'naviy merosidagi ildizlarida insonparvarlik va kasbiy etuklik tamoyillari uyg'unligi ustuvor hisoblanadi;
- o'qituvchilar kasbiy madaniyatida tarbiyaviylik, ibratlilik va yo'naltiruvchanlik hususiyatlari ustuvor bo'ladi;
- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kasbiy madaniyatini shakllantirishning tashkil qilishda mazkur masalaga doir pedagogik tajribalarga tayanish va ulardagi mavjud hususiyatlarni rivojlantirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hoshimov K, Nishonova S, Inomova M, Hasanov R "Pedagogika tarixi" T. O'qituvchi 1996 y.
2. M.M.Xayrullaev."Buyuk siymolar, allomalar".T.Meros, 1995 y
3. "Основа педагогического мастерства."Высшая школа" Киев.1987 й
4. Hasanboev J, Hasanboeva O, Hamidov X. "Pedagogika tarixi". T.O'qituvchi.1997
5. A.Navoiy "Tanlangan asarlar". 15 tomlik. 1992-2005y.

UMUMTA'LIM MAKTABLARI O'QUVCHILARINI MEHNAT FAOLIYATIGA TAYYORLIGINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI

**Maxamatova Feruza Safaraliyevna JDPI o'qituvchisi
Turdimurodova Maftuna JDPI talabasi**

O'quvchilarni mehnat faoliyatiga jalb qilish va foydali faoliyatga olib kirish masalasi bugungi zamonaviy o'qituvchining o'z oldiga qo'ygan maqsadlaridan biridir. O'quvchilarni mehnatga tayyorlash jamiyat hayotidagi va ishlab chiqarishdagi tub o'zgarishlar bilan bevosita bog'langan jarayon hisoblanadi. Mehnat faoliyatiga tayyorlik tushunchasi pedagogika fanida keng qo'llanishiga qaramasdan turlicha adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi. V.A Kruteskiy o'zining "O'quvchilarning matematik qobiliyatlari psixologiyasi" asarida biror bir faoliyat yuritishga tayyorlik tushunchasiga quyidagicha ta'rif beradi: "...shaxs xususiyatlarining yig'indisi qobiliyatlarga qaraganda ancha keng tushuncha bo'lib, biz uni biron bir faoliyatga tayyorlik deb atashni maqsadga muvofiq deb topamiz". Boshqa bir adabiyotlarda esa biror bir faoliyatga xususan, mehnat faoliyatiga tayyorlik tushunchasi faoliyatning yuzaga chiqishi uchun muhim shart-sharoit, shaxsni bo'lajak faoliyatga undovchi faollik ma'nolarida belgilanadi. Mehnat faoliyatiga tayyorlikni belgilashda o'sha faoliyat bajarilayotgan paytdagi mehnat unumdorligi va sifati, shaxsning faoliyat yuritishdagi tajribasi va mahoratini hisobga olish bilan cheklanib qolmasligi lozim, bunda ayniqsa, shaxsning faoliyatga tayyorligini baholashda uning ichki kuchlarini, ijodiy imkoniyatlarini va o'ziga xos xarakter xususiyatlarini hisobga olish ham muhimdir.

Mehnat faoliyatiga tayyorlik murakkab tuzilishga ega, ko'p bo'g'inli deb qarash uni o'rganishda asosiy yetakchi yo'nalish hisoblanadi. Mehnat faoliyati va kasb tanlashga tayyorlik murakkab tuzilishga ega bo'lib, u o'z ichiga o'zaro bir biriga chambarchas bog'langan shaxsning axloqiy-irodaviy sifatlarini, ijtimoiy ahamiyatga ega motivlarni, kasblar va mehnat faoliyati haqidagi bilimlarni hamda amaliy ko'nikma va malakalarni qamrab oladi.

Keyingi vaqtlarda olib borilgan kuzatishlar o'quvchilarning mehnat faoliyatiga tayyorligini o'rganishga analitik funksional yondashishning imkoniyatlari cheklanganligini

ko'rsatmoqda. Shu yerda taniqli rus pedagogi V.A. Suxomlinskiyning quyidagi fikrini keltirish o'rinlidir: "Mehnat madaniyati tushunchasiga biz faqatgina amaliy ko'nikma va malakalarning takomiligina, kattalar tomonidan mohirlik bilan qilingan rahbarlik tufayli erishilgan mahoratnigina kiritib qolmaymiz. Bu mehnatning faqat bir tomonidir. Mehnat madaniyatining mohiyati – bu insonning ma'naviy hayotidagi mehnat faoliyatining o'rni va ahamiyati, intellektual to'liqligi, ma'naviy boylik, mehnat ijodkorligining insoniy maqsadlarga yo'nalganligi va takomillashuvidir".

Mehnat faoliyatiga tayyorlik shuningdek ko'plab tadqiqotchilar tomonidan shaxsni belgilovchi, xarakterlovchi barcha xususiyatlarni o'zida mijassamlashtiruvchi yaxlit bir tushuncha sifatida qaralmoqda.

Mehnat faoliyatiga tayyorlik- shaxsni xarakterlovchi barcha xususiyatlarni mujassamlashtirgan tushuncha bo'lib, u insonning jamiyat oldidagi ijtimoiy burchiga ongli munosabatini, faol hayotiy o'rnini, ongli ravishda kasb tanlashga undovchi real motivlarni, shaxsning individual – ruhiy xususiyatlariga oid bilimlarni, fan asoslarini hamda ijtimoiy foydali malakalarini o'z ichiga oladi.

O'quvchilarni mehnat faoliyatiga tayyorlash kengroq ma'noda uni har tomonlama uyg'un ravishda kamol toptirish demakdir.

Pedagogika fani maktab o'quvchilarida mehnat faoliyatiga tayyorlikning quyidagi ikki turini shakllantirish lozimligini ko'rsatadi:

1. Politexnik bilimlar, umummehnat politexnik ko'nikma va malakalarni o'z ichiga olgan umummehnat tayyorligi.

2. Jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda shaxsning ijtimoiy va mehnat faolligiga asoslangan ahloqiy-ruhiy tayyorlik.

O'quvchilarni umumta'lim maktablardagi o'quv-tarbiya jarayonida mehnat faoliyatiga tayyorlash ularda qishloq xo'jaligi sohasidagi muayyan kasblarni ko'zda tutgan holda har bir ishlovchi bajarishi lozim bo'lgan vazifalarni bajara olishga shaylikni shakllantirish demakdir.

Mehnat faoliyatiga tayyorlik tushunchasining yuqoridagi ifodasidan kelib chiqqan holda o'quvchilarning mehnat faoliyatiga tayyorligini quyidagi tarkibiy qismlarga bo'lish mumkin: umumta'lim fanlari bo'yicha bilimlar, iqtisodiy bilimlar, umummehnat ko'nikma va malakalari, ahloqiy tayyorlik, ruhiy tayyorlik, jismoniy tayyorlik, kasbga layoqat va ongli ravishda kasb tanlash.

Jamiyatimiz taraqqiyotining hozirgi bosqichi, mehnatning xarakteri va mazmuniga, insonni hayotga tayyorlashga yuksak talablar qo'yadi. Shunga ko'ra har bir kishini hayotga tarbiyalashda aniq o'zgarishlar qilishi lozim. Har bir o'quvchida zamonaviy ishchi shaxsining sifatlarini shakllantirish uchun maktabning boshlang'ich sinflarida va hatto ilgariroq maktabgacha muassasalarda, keyinroq maktabdan yuqori sinflardagi ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, keyinchalik kasb-hunar ta'limida o'z bilimlarini davom ettirishlari lozim. Butun kuch va qobiliyatlarini siyosiy bilim doiralarini kengaytirish, zamonaviy bilim bilan qurollantirish va jismoniy mehnatni har tomonlama uyg'unlashtira olishga o'rgatishdan iboratdir.

Mazkur holatlardan kelib chiqqan holda xalq ta'limi tizimi bilimdon, har tomonlama kamol topgan, intizomli va tashabbuskor, ijodiy fikrlovchi, o'zining bilim va mahoratini muntazam oshirishga intiluvchi, ishbilarmon va tadbirkor yoshlarni tarbiyalab voyaga yetkazishi lozim. O'sib kelayotgan yosh avlodni mehnat faoliyatiga tayyorlash umumiy ta'lim maktablaridagi o'quv- tarbiya jarayonining asosiy vazifalaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Mehnat ta'limi va kasbga tayyorlash vazifalari boshlang'ich maktablarda butun ta'lim va tarbiya tizimida hamda barcha o'quv predmetlari yordamida hal etiladi. Bu o'rinda mehnat darslari yetakchi rol o'ynaydi. O'quvchi yoshlarni mehnatga va hayotga tayyorlash masalasi bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. O'quvchilarning mehnati har doim aniq bo'lishi, uning hilma-xil turlari ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonida qat'iy belgilab qo'yilgan muayyan o'rinni egallashi kerak. Hozirgi ishlab chiqarish jarayoni faqat texnologiyalarga emas, balki bu texnikani boshqaradigan odamlar oldiga ham yuksak talablarni qo'ymoqda. O'quvchilarni har tomonlama kamol toptirish ularni foydali faoliyatning turli hillariga jalb etishni ko'zda tutadiki, ularning ichida o'qish va mehnat faoliyati asosiy yetakchi faoliyat turladan hisoblanadi. Bu esa umumiy ta'lim maktablarida o'quv-tarbiya jarayoni o'quvchilarning ijtimoiy foydali mehnat faoliyati bilan binobarin, ta'limni unumli mehnat bilan qo'shib amalga oshirishni taqozo etadi. Mehnat shaxsni har tomonlama kamol toptirishda, uning o'zligini qaror toptirishda asosiy vosita bo'lib, insonning muhim ma'naviy fazilatidir. Mehnat ta'limini to'g'ri tashkil etish bolalarni qiyinchiliklarni yengishga, qo'yilgan maqsadga erishish yo'lida matonat va qat'iyat bilan kirishishga, boshlangan ishni chala tashlab ketmay, balki oxiriga yetkazishga o'rgatish lozim. Bu o'rinda ijobiy natijalar: mehnatdan quvonish, lazzatlanish va qoniqish hissiyotlarining namoyon bo'lishi juda muhimdir. Mehnatda shaxsning qiziqish, qobiliyat, intiluvchanlik kabi shaxsiy psixologik xususiyatlari shakllanadi.

O'quvchilarni mehnat faoliyatiga tayyorlash samaradorligini oshirishda o'qitishni milliy qadriyatlar asosida tashkil qilish, o'zbek xalqining mehnat an'analari va milliy xunarmandchilikdan keng foydalanish asosiy yo'nalishlardan biri bo'lib hisoblanadi.

Bugungi kunda maktab o'quvchilarida mehnat faoliyatiga tayyorlikni shakllantirish muommosi uni ijtimoiy-soyosiy, iqtisodiy, demografik, milliy, pedagogik, nuqtai nazaridan qarab chiqishni taqazo etadi. Umumta'lim maktablarda o'quvchilarni mehnat faoliyatiga tayyorlashning hal qilinishi lozim bo'lgan bir qator kamchiliklar borligini ko'rsatmoqda. Jumladan,

- O'quvchilarda bugungi kundagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar va mehnat faoliyatiga iqtisodiy va amaliy tayyorligini shakllantirish zaruriyati;
- O'quvchilarni mehnat faoliyatiga tayyorlasgda mavjud bo'lgan turlicha shart-sharoitlar bilan o'quv-tarbiya jarayonida ularning yetarlicha hisobga olinmasligi;
- O'quvchilarni mehnat faoliyatiga tayyorlashda mehnat ta'limining mazmunida milliy hunarmandchilik turlarining o'z aksini topmaganligi shular jumlasidandir.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, maktablarni mehnat resurslari bilan ta'minlashda yetakchi o'rin tutishi, o'quvchilarni sanoat va qishloq xo'jalagi sohasidagi mehnat faoliyatiga tayyorlash tamoyilining kuchayib borishi ko'p jihatdan mazkur muommoning dolzarbligini belgilab bermoqda.

Ma'lumki, mehnat kishilar hayoti uchun zarur moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratish yo'lidagi zaruriy ijtimoiy foydali faoliyatdir. Mehnat bu insonning ongli faoliyati va insonni ulug'lovchi meziniy tushunchalardan biridir. Mehnat- faqat insonga xos ong - materiyaning oliy ko'rinishidir. Har qanday ishlab chiqarish jarayoning ikki xarakterli tomoni texnologiya va mehnat tomoni mavjud va shu asosda ishlab chiqarish jarayoni bir qator texnologik va mehnat jarayonlari yig'indisi sifatida qaraymiz. Texnologik jarayon deyilganda, ishlab chiqarish mahsuli holatini o'zgartirish bilan bog'liq ishlab chiqarish jarayonining bir qismi tushuniladi. Mehnat jarayoni deyilganda, ishlab chiqarish jarayonining ishchi yoki ishchilar guruhi tayyor buyum olish maqsadida muayyan texnologik jarayonni bajarishga yo'naltirilgan

aqliy va jismoniy xarakterlarining mujassamlashtirgan qismi tushuniladi. Biroq ana shunday o'ziga xos mehnat usullaridan barcha kasblardagi mutaxassislar uchun tipik bo'lgan mehnat usullarini ajratib ko'rsatish mumkin. Buni quyidagicha ko'rsatamiz:

Rejalash usullari: texnik hujjatlar bilan tanishish, texnologik jarayonni va uning bajarilish ketma-ketligini, mehnat normasini bajarish sharoitlarini, ishni bajarish sur'atini va shu kabilarni belgilash.

Ko'rinadiki, uzluksiz ta'lim tizimlaridagi mehnat ta'limi jarayonida o'quvchilar asosiy mehnat usullarini o'rganishi shu bilan birgalikda yordamchi usullari bilan ham tanishishlari maqsadga muvofiqdir. Pedagogika fani o'quvchilarning mehnatga tayyorgarligida umummehnat va kasbiy ko'nikmalarni alohida o'rganadi:

-umummehnat ko'nikmalariga –rejalashtirish, chizmalarni o'qish, nazorat qilish va o'lchash, mashinalarni boshqarish hisoblashlarni bajarish va o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalari kiritiladi.

-kasbiy ko'nikmalarga – texnik hujjatlardan foydalanish, ish joyini tayyorlash va mehnat harakatlarini bajarish, ishlov berish sifatini aniqlash kiritiladi.

Bundan tashqari ko'nikmalar faoliyat turi bilan bog'liq ravishda tokarlik, duradgorlik va xokozo maxsus: fiziologik va psixologik jarayonlarga bog'liq ravishda harakat va sensor hamda aqliy ko'nikmalarga ajratiladi. Ko'nikmalarni turli yo'llar bilan o'qituvchining so'zlari, namunaga taqlid qilish, sinash va mashq uslublari orqali hosil qilinishi pedagogika fanida atroflicha ko'rsatilib berilgan. Har qanday ko'nikma faoliyat va amaliyotni taqozo etadiki, uning bilimdan muhim farqi ham ana shundadir. Mehnat malakalari madaniyati u yoki bu mehnat jarayonida belgilangan tartibga va harakat izchilligiga rioya qilish kerakligini muntazam tushuntirib borish bilan birga bo'ladigan ko'p mashq qilishlar natijasida tarkib topadi.

Xulosa qilib aytganda, o'z faoliyatini o'qituvchilik mehnatiga baxsh etmoqchi bo'lgan o'qituvchilar mana shu hammaga ma'lum haqiqatni o'zlashtirishdan boshlashlari kerak. O'quvchilarning mehnati har doim aniq bo'lishi, uning xilma-xil turlari ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonida qat'iy belgilab qo'yilgan muayyan o'rinni egallashi kerak. Mehnat ta'limi bilimlarini egallash, o'zlashtirish, amalda qo'llash va o'quvchilarni rivojlantirish ushbu jarayonning muvaffaqiyati asosan o'qituvchining bilimi hamda ishga ijodiy yondashishiga bog'liq hisoblanadi. Shunday qilib, jamiyat hayotidagi va ishlab chiqarishdagi tub o'zgarishlar ko'p jihatdan umum ta'lim maktablari oldida turgan muhim vazifa – shaxsni har tomonlama kamol toptirish vazifasi bilan chambarchas bog'langandir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.A.Mavlonova ,O.T.To'raeva , K.M.Xoliqberdiev “Pedagogika” T., “O'qituvchi” 1998 yil.
2. Махаматова, F. (2020). Развитие страхования в инновационной сфере. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
3. Махаматова, F. (2020). Современные тенденции" учитель-ученик" в системе непрерывного образования: проблемы и решения. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
4. Махаматова, F. (2020). Педагогика фанини ўқитиш жараёнида муоммоли ўқитиш технологияларидан фойдаланиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИСИНИНГ МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

*Байтураева Насиба Исмамуллаевна ,
ЖДПИ катта ўқитувчиси*

Мустақил таълимнинг самарадорлиги интеллектуал (ақлий) малакаларнинг (қобилиятнинг) ривожланганлик даражасига, шунингдек, ўқитувчининг ўқув фаолиятига, билимга бўлган олдиндан ўрнатилган кўрсатмалари (муносабати), шунингдек, унинг ирода ва бошқа шахсий сифатларига боғлиқ. Н. Муслимовнинг илмий ишларида ўқитувчи меҳнатининг самарадорлиги унинг муваффақиятли ижодий мустақил таълим фаолияти билан корреляцияда бўлишини тушунтирилади. Мустақил таълимнинг индивидуал ва гуруҳий шакллари мавжуд бўлиб, гуруҳий шакллари ҳамкорликдаги интеллектуал (ақлий) фаолият олиб бориш кўникма ва малакаларини ривожлантиришга ёрдам беради. Мустақил таълим - ўқитувчининг (устознинг) ёрдамсиз мустақил машғулотлар орқали билим олишдир. Бу таъриф С.И. Ожеговнинг Рус тили луғатида берилган. Мустақил таълимнинг предмети - ўқитувчининг касбий фаолиятининг мазмуни ҳисобланади. Мустақил таълим:

- касбий маҳоратни эгаллашда таълим олувчининг фаолиятининг узлуксизлиги ва тизимлигини таъминлаш;

- ҳар бир ўқитувчининг индивидуал хусусиятлари ва билиш эҳтиёжларини максимал даражада ҳисобга олиш;

- асосий фаолиятдан четга чиқмасдан (узилмасдан) таълим вазифаларини ҳал қилиш имконини беради. Мустақил таълимнинг асосида фаолият ётади. Мустақил таълим фаолияти ўқитувчи малакасини ошириш тизимида тизим ҳосил қилувчи элемент ва боғловчи бўлин бўлиб, у асосланган ва онгли равишда амалга оширилиши туфайли ушбу жараённинг яхлитлигини таъминлайди. «Мустақил таълим» тушунчаси сифат жиҳатидан янги категория бўлиб, унинг таркибий атамаларининг оддий йиғиндиси эмас. Н.С.Саидаммедовнинг фикрига кўра, фаолиятда квалификация фаолиятга нисбатан махсус усткурма бўлиб, у: а) фаолиятнинг ўзига муносабат йўллари, б) ушбу фаолиятни қайта ташкил этиш йўллари ва в) ушбу битта (индивидуал) фаолиятни жамоа ва кооператив фаолиятнинг мураккаб тизимларига боғлаш шакллари бириктириб мустаҳкамлайди.

Тадқиқотчилар ушбу тушунчанинг кўп ўлчовли хусусиятини қайд этишади, уни касбий фаолиятда ўз ўрнини аниқлаш/топиш, ўзини ва ўз имкониятларини англашнинг узлуксиз жараёни деб ҳисоблашади. Бир вақтнинг ўзида, илмий манбаларда «мустақил таълим фаолияти» тушунчасини тўлиқ шарҳ берилмаган, бу эса унинг талқини муаллифларнинг методологик нуқтаи назарларининг эркинлигига/ихтиёрийлигига олиб келади. Биз «мустақил таълим олиш фаолияти» тушунчасига таъриф беришга (ифодалашга) мавжуд турли ёндашувларни назарий жиҳатдан ўрганиб чиқдик. Олинган маълумотлар бизга мустақил таълим олиш фаолиятини бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг ўзининг ижодий ўзгаришининг мақсадга йўналтирилган жараёни сифатида, ижодий фаолиятнинг ўзига хос тури сифатида, педагогнинг ўз шахсий таълим олиш-ривожланиш маконини ўзига хос тарзда ўзи ташкил қилиш сифатида қарашга имкон беради; ва бу маконда педагог ўзининг касбий жиҳатдан шаклланишининг субъекти сифатида фаолият юритади ва бу шаклланиш ва

ривожланиш жараёнида мазмунни ўзлаштириш, замонавий таълим технологияларини қабул қилиш, индивидуал-ижодий касбий «услугбининг», муаллифга хос педагогик тизим ишлаб чиқарилиши амалга ошади. Ушбу таърифнинг барча жиҳатлари иждодий устахона ишида муваффақиятли амалга оширилади, ва Ўзбекистон педагогикасида «француз» (ижодий, педагогик) устахоналари номини олган «ATELIE» технологияси унинг прототипи бўлди. Педагогик устахоналар технологияси бизнинг тадқиқотларимиз учун долзарб бўлган ўқитувчиларнинг шахсий ўз-ўзини ривожлантириш муаммосини ҳал қилиш имконини беради. Биз иждодий устахоналарни таълим муассасасида мустақил таълим фаолиятини тизимли ва яхлит шаклга келтириш имконини берувчи ташкилий шакл сифатида ажратдик. Иждодий устахона доирасида мустақил таълимнинг компенсатор, интеграцион (бирлаштирувчи) ва ривожлантирувчи функциялари ҳал қилинади. Мақсадига боғлиқ равишда, ўқитувчининг иждодий устахона доирасида мустақил таълими турли даражаларда амалга ошиши мумкин:

- компенсатор хусусиятли мустақил таълимнинг даражаси (эътибордан четда қолган ҳолатларни бартараф қилиш);

- экстенсив (кенгайтирувчи) мустақил таълимнинг даражаси (касбий билимларни кенгайтириш);

- иждодий мустақил таълимнинг даражаси (янги ечимларни топиш). Ўқитувчи меҳнатининг сифати таълим ва тарбия усуллари ва шакллари танлашдан, улардан моҳирона фойдаланиш ва ўқитувчининг мустақил таълим олганлик даражасига боғлиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч -Т.: Маънавият, 2008.
2. «Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги
3. Хайруллаев М, Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккирлари - Т.: Ўзбекистон, 1991.
4. Педагогика Ҳасанбоев Ж., Тўрақулов Х.А., Алқаров И., Усмонов Н.Ў. Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Тошкент: Фан, 2009.

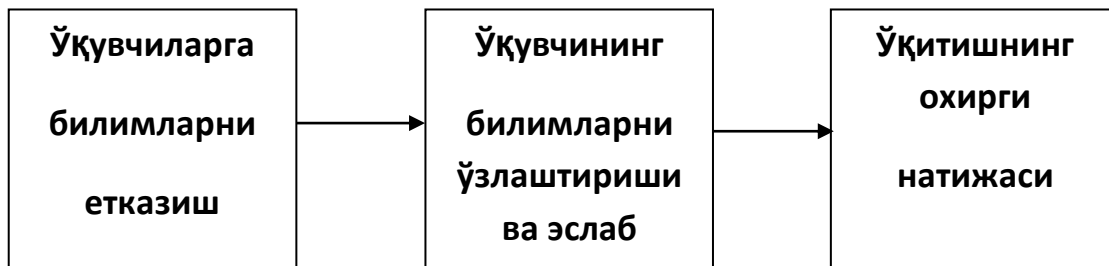
ЎҚУВЧИЛАРНИНГ БИЛИМЛАРНИ БИЛИШ ВА ИЖОДИ ФАОЛИЯТИНИНГ ФАОЛЛАШУВИ ВА САМАРАДОРЛИГИ ТАҲЛИЛИ

**Сиддиқова Санобар -ЖДПИ ўқитувчиси,
Талаба- Холбоева Гўзал Зоҳидовна.**

Ҳозирги замон тасаввурларига мувофиқ, таълимнинг асосий вазифаларидан бири ўқитиш жараёнида ўқувчиларнинг иждодий тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш учун шароитлар яратишдан иборат.

Ўқитиш – бу қарорлар қабул қилиш ва олинган тескари алоқага жавобан саъй-ҳаракатлардаги ўзгаришдир. Ўзбекистонда ўтказилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар таълим тизими олдида янги талаблар қўймоқда ва улар мутахассисларни касбий тайёрлаш жараёнларида амалга оширилиши зарур.

1-расм

АНЪАНАВИЙ ПЕДАГОГИКА ВА ПЕДАГОГИК ПСИХОЛОГИЯДА ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИ

Умум қабул қилинган ўқитиш тизимининг педагогик-психологик таҳлили унинг паст самарадорлигига қуйидаги сабабларни кўрсатади.

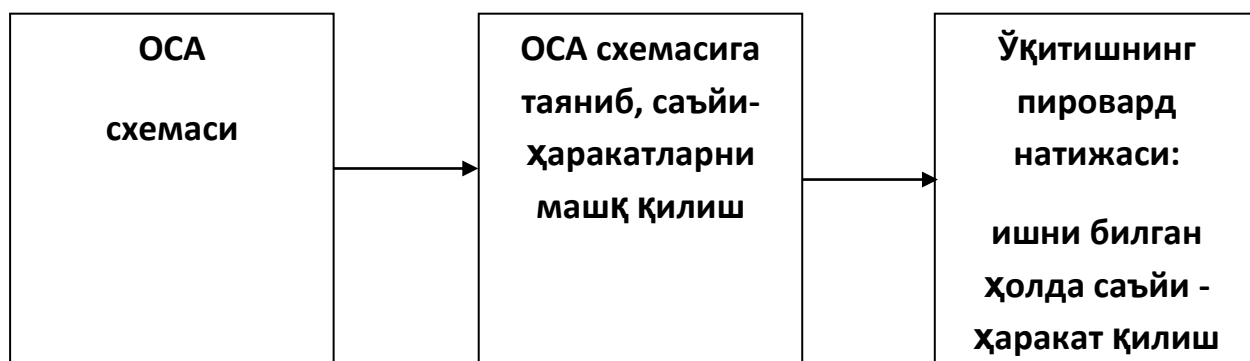
1.Ўқитувчи ўқувчига билимларни берганида унга ҳаммаси ҳам тушунарли бўлавермайди. Педагоглар буни ҳисобга олишади ва тинчлантиришади: “ҳаммасини билиб олганингиздан кейин тушуниб оласиз”. Психологик нуқтаи назардан бу тушунарли, чунки абстракт назарий қоидаларни амалиётган киритиш қийин. Билимларни бериш амалиётгача содир бўлаётганлиги учун бу камчиликни аслида енгиб бўлмайди.

2.Тушунилган нарсанинг ўзини ҳам эслаб қолишнинг қийинлиги. Амалий қўлланилмайдиган назарий билимларни фақат курук ёдлаш билан эслаб қолиш мумкин бўлади. Бироқ бундай формал билимларни амалиётда қўллаб бўлмайди.

3.Унутиш. Вақт ўтиши билан кўп нарса унутилади. Ҳатто қисман унутиш ҳам эшлаш жараёнларининг йўқолишига олиб келади, сабаблар ва оқибатларни узади. Билимнинг яхлитлигини бузади. Бу табиий жараёндир ва олинган билимларнинг амалиёт билан боғланиши қанча кам бўлса, унутиш шунча кўпроқ бўлади.

Юқорида кўрсатилган камчиликларни ҳисобга олиб, Гальперин ўқув жараёнини янги ташкил этиш структурасини таклиф этди. У анъанавий ўқув жараёнидан тубдан фарқ қилади ва ориентирланган саъй-ҳаракатлар асослари (ОСА) схемасидан фойдаланади:

2-расм

ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИ ОСА ДАН ФОЙДАЛАНИБ ТАШКИЛ ЭТИШ

Бу схемага мувофиқ, болалар ихтиёрига бундай энг қисқа ёзув схемаларини бериш лозим: материал корспектлари ва улар билан ишлаш усуллари, булар олдиндан ҳеч нарсани ўрганмасдан, бевосита янги билимлар билан ишлашга киришиш имконини

беради. Бошида бериладиган конспектлар ориентирлаш карталари деб номланган. Бошланғич босқичда ўқувчи материални билишига ишонч ҳосил қилиши мумкин ёки унда саволлар юзага келади ва уларга жавобни у ўқитувчи тушунтиришидан топади.

Иккинчи босқич – янги билимларни мустақамловчи машқларни бажариш бўйича босқичларда мажбурий назорат билан бирга боради. Назорат ўқувчи ёрдамга муҳтож бўлган фурсатда унга ёрдам бериш учун йўналтирилган бўлади. Ўқувчи ишини назорат қилиш имкониятига эга бўлиш фақат қисқа вақт (1-2 та топширик) муҳимдир. Кейин секин-аста ўзини ўзи назорат қилишга ўтиш лозим.

Шуни ҳисобга олиш керакки, ўқитиш жараёнида бир функцияларнинг ривожланиши бошқаларининг ҳам ривожланишига ёрдам беради, бу эса умуман шахснинг интеллекти ва психикасининг ривожланишига олиб келади.

Шунингдек, ўқитишнинг уч даражаси борлигини ҳам ҳисобга олиш зарур: тушуниш, ўзлаштириш ва қўллаш. Ҳар бир ўқитиш даражасида ўзининг дидактик вазифалари ҳал этилади. Қонуниятларнинг бузилиши билимлар сифатининг пасайишига олиб келади. Бу турдаги бузилиш билимлар сифатининг пасайишига сабаб бўлади. Ўқув материални англаш (тушуниш даражаси) учун одам биринчи ва иккинчи сигнал системаларининг ўзаро таъсирлашуви зарурлиги кўрсатилади.

ЮНЕСКОНИНГ машҳур муносабати $15+25=65$ ўзлаштириш коэффициентли материални вербал беришда 15% га тенглигини, кўришли узатишда 25% га тенглигини, материални биргаликда беришда эса синергетик эффе́кт ҳосил бўлиши ва ўзлаштириш коэффициенти 45% ни эмас, балки 65%ни ташкил этишини кўрсатади.

Жумладан;

а) ўзлаштириш жараёни намоён бўлишининг хилма-хиллигига (маълум чегараларгача);

б) ташқи муҳитнинг ахборот хилма-хиллигига (маълум чегараларгача) тўғри пропорционал боғлиқдир.

Тадқиқотчиларнинг нуқтаи назарига кўра, билиш фаолиятининг фаоллигига қуйидагилар ёрдам беради:

1) таълим жараёни иштирокчилари функцияларининг ўзгариши, бунда педагог билимлар трансляторидан ўқувчилар билиш фаолиятини йўналтирувчига айланади, ўқувчилар эса пассив ўқувчилардан ўқув ва бошқа ахборотни фаол ўзгартирувчиларга айланадилар;

2) ўқув фаолиятида мотивациянинг мавжудлиги;

3) муаммоли, эвристик ва тадқиқотли ўқитиш методларини қўллаш;

4) ўқув ахборотини умумлаштириш, уни тизимлаштириш ва структуралаш. Ўша ернинг ўзида қайд этиладики, билиш фаолиятининг самарадорлиги, биринчи навбатда, ўқитиш усуллари ўқувчиларнинг индивидуал билиш фаолияти усулларига оптимал мослиги ҳисобига таъминланади, ҳар қандай ўқитиш технологиялари ва методлари қўлланганда ҳам “юқори қийинлик даражасида ўқитиш тамойили” амалга оширилиши керак (Л.В.Заиков).

«Тизим – бу тобе тизимлар элементлари тўплами бўлиб, у ўз ташкил этувчиларининг ўзаро таъсирлашуви туфайли яхлит бирлик сифатида намоён бўлади. Бунда мутлақо ҳар хил элементлардан ташкил топган ва мутлақо ҳар хил функцияларни бажарадиган тизимлар ташкил этилишининг бир хил асосий қоидаларига амал қилиш талаб этилади. Уларнинг хатти-ҳаракати тизим қандай элементлардан иборат эканлиги билан эмас, балки элементлар ўзаро қандай боғланганлиги билан белгиланади. Тизимли

ёндашувнинг асос қилиб олинган тамойили – бу у ёки бу муҳокама предметининг тафсилотларидан, ажралган тафсилотлардек туюладиган характеристикаларга диққатни тортиб, улар орасидаги чуқур алоқалар ва боғланишларни аниқлаб, абстрактлаштириш санъатидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. СПб., 2001.
2. Аллаяров И.А. Дидактические основы активного обучения.
3. Автореф. дис. ... докт-ра пед. наук.-Тошкент: 1994. 44 с.
4. Бабанский К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований (Дидактический аспект) - Москва: "Педагогика"., 1982.
5. Баратов Ш. Кичик ёшдаги ўқувчилар фаолиятини баҳолаш. - Тошкент, ўқитувчи, 1992 й.
6. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. - М.: Педагогика, 1989. - 192 ст.

УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА МУСТАҚИЛ ФИКРЛОВЧИ, ИЖОДКОР ШАХСНИ ТАРБИЯЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК МАСАЛАЛАРИ

ЖДПИ ўқитувчиси-Сиддиқова Санобар Хайдаровна,
ЖДПИ талабаси-Мирзаева Умида Болибековна

Маълумки, мустақил фикрловчи, ақлан етук, руҳан тетик, маънан баркамол шахсни тарбиялаш ғояси инсониятнинг пайдо бўлиши давридан бошланган бўлиб, у шу даврлар оралиғида босқичма-босқич ривожланиб келмоқда. Мустақил фикрловчи, ижодкор шахсни тарбиялаш билан боғлиқ ибтидоий тушунчалар бугунги кунда ҳам ўрни келганда қадимий реликтлар тарзида талқин қилинмоқда.

Манбалардан маълум бўлишича, исломгача бўлган халқларнинг соғлом маънавий ва интеллектуал ҳаёт учун характерли бўлган хусусиятлари табиат ва жамият ҳодисаларига муносабатда анимистик (ҳар нарсанинг жони, руҳи бор деган эътиқод), магия (сеҳргарлик, жонсиз нарсаларга ғайритабиий қудратга эга деб сажда қилиш), тотемизм (хайвонлар, ўсимлик, нарсаларга сиғинишнинг етакчилиги) мажусийликнинг расм-русумлари ва маросимларидан тарбия жараёнида аралаш фойдаланиш, қадимий ахлоқий-маънавий тасаввурлар замирида таянч нуқта ҳисобланган ишонч ва тарбияда муҳим аҳамиятга эга бўлган руҳий жараён, эзгу фикр, эзгу калом, эзгу амалнинг ёвуз фикр, ёвуз калом, ёвуз амал устидан ғалабаси учун кураш ғоясининг етакчилиги, ахлоқий-маънавий тафаккурни тарбиялашда асосий усул кўرғазмалилик, ишонтириш, намуна, тан жазоси ҳисобланган. Таълим-тарбия воситаси эса ғайритабиий кучга эга деб, тасаввур қилинган нарса ва ҳодисалардан иборат бўлган.

Мустақил фикрловчи, ижодкор шахсни тарбиялаш бўйича бугунги кунда таълим-тарбия тизимидаги ўрнига келганда, айрим анъанавий дарс шаклини сақлаб қолган ҳолда, унга турли-туман таълим олувчилар фаолиятини фаоллаштирувчи, ўқувчиларни мустақил фикрлашга ундовчи интерфаол таълим методлари билан бойитиш мақсадга мувофиқдир. Таълим олувчиларни мустақил фикрлашга ундовчи интерфаол таълим методларининг педагогик-психологик моҳияти шундаки, оддий мунозарада

баҳслашувчилар кўпроқ онгли, асосли фикрларни баён этишга ҳаракат қиладилар ва мустақил фаолият юритиш натижасида таълим олувчи шахсида ижодкорлик хислатлари шаклланади. Бунда баҳслашувчиларга мияга қандай фикр қуйилиб келса, уни танқидсиз ва асосламай эркин, “тилга нима келса”, лекин навбатма-навбат айтиш имконияти берилади. Бу нарса кўпроқ, муаммо анча нотаниш, савол мураккаб ёки ноаниқ бўлган шароитларда қўл келади. Яъни, бунда “эркин ассоциациялар”га имкон берилади ва охир оқибат талабанинг ўзи муаммонинг маълум рационал “мағзни” ажратиб олади.

Шунингдек, дарс жараёнини оқилона ташкил этиш, таълим берувчи томонидан таълим олувчиларнинг қизиқишини орттириб, уларнинг таълим жараёнидаги фаоллиги муттасил рағбатлантирилиб турилиши, ўқув материални кичик-кичик бўлақларга бўлиб, уларнинг мазмунини очишда турли хил замонавий таълим технологияларидан фойдаланиш ва таълим олувчиларни амалий машқларни мустақил бажаришга ундаш талаб этилади.

Маълумки, рақобатчиликка асосланган бозор иқтисодиёти тезкор, тадбиркор, шароитга кўра иш тута биладиган, мақсадга эришиш йўл, усул ва воситаларини зудлик ва оқиллик билан янгилай оладиган фаол шахсларга муҳтожлик сезмоқда. Шунинг учун Фарбда таълим ва тарбия тизимига бихевиористик ёндошувдан когнитив ёндошувга қараб силжиш кузатилмоқда. Инсон фаолиятини баҳолашда когнитивизм ўтган асрнинг 60 – йилларигача бўлган педагогика ва психологияда ҳукмрон бўлган бихевиористик ёндошувдан қуйидагича фарқланади:

а) бихевиористик ёндошувда – инсон хатти - ҳаракатлари ташқи муҳит таъсири билан белгиланадиган, кўп ҳолларда онгсиз реакциялар мажмуаси сифатида тушунилса;

б) когнитив ёндошувда бу хатти-ҳаракатларда онглилик, таълим асосида ҳосил қилинган малака ва кўникмалар устунлиги тан олинади.

Кўришиб турибдики, бихевиористик ёндошувда инсон таълим-тарбияси сушт, когнитив ёндошувда эса улар фаолдир. Бозор иқтисодиётида яшаш шарти эса инсоний фаолликни талаб қиладди. Шунинг учун АҚШ ва Фарбда ўтган асрнинг 60 - йилларидаёқ когнитивизм зудлик билан педагогика, педагогик психология ва дидактика тизимларига кириб кела бошлади. Ўша даврда анча оммалашган таълимнинг вербал (яъни, таълим-тарбия жараёнидаги коммуникатив мулоқотда таълим олувчининг фаоллиги ва ўзлигини намоён қилишга йўналтириш) усуллари билан бирлашиб, педагогик психологияда онгли вербал когнитив таълим йўналиши шаклланди.

Кузатишларимиздан маълум бўлишича, мустақил фикрловчи, ижодкор шахсни тарбиялаш жараёнида воқеалаштириш омиллари, усуллари жуда кўп ва ранг – барангдир. Улардан асосийлари сифатида, қуйидагиларни санаб ўтишимиз мумкин:

Биринчидан, ҳар бир машғулотда ўқувчи ўқитувчи (дарслик) талаби асосида унга берилган, етказилган билимларни такрорлаши эмас, балки унинг йўлланмаси билан янги билим ҳосил қилиши таъминланиши лозим. Бу эса фикрлаш ёрдамида билишга интилишнинг бош омилдир.

Иккинчидан, дарсда ўқувчи сушт тингловчи эмас, балки изловчи, қиёсловчи, кашфиётчи бўлиши керак. Шунинг учун ўқувчи ёки талаба оғзидан чиққан ҳар бир сўз, фикр, ҳукм, баён унинг ўзиники бўлмоғи шарт. Албатта, ўқувчида туғилган бу фикр оламшумил кашфиёт ёки бирор чигал муаммонинг ечими эмас балки, ўқитувчи (дарслик) берган ахборотнинг соддагина такрори ҳам эмас бўлиши мумкин. Бундай

таълим усули ўқувчида мустақиллик, масъулият, ўз менлигини англаш, ижод, бунёд қилиш руҳини тарбиялашга хизмат қилади. Натижада ўқитувчи билан тингловчилар орасида дарс жараёнидаги алоқа – муносабат жуда кўп ҳолларда жонли оғзаки мулоқот, қолаверса, баҳс тусини олади.

Учинчидан, ўқитувчининг таълим олувчига берадиган изланиш ва фикрлаш йўлланмаси шундай бўлмоғи лозимки, синф ёки гуруҳдаги ўқувчиларнинг изланиш ва ижод маҳсули айнан бир хил бўлмаслиги – моҳиятан бир йўналишда бўлиб, лекин шаклан ҳар хил бўлмоғи лозим. Шундагина ҳар бир таълим олувчи ўзлигини мумкин қадар ёрқинроқ ифода этиш имкониятига эга бўлади ва уларда ҳар бир машғулотда мусобақа руҳи етакчилик қилади.

Тўртинчидан, дарс жараёнида (уй вазифасини бажариш ва уни синфда таҳлил этишда) ўқувчи ўқитувчи йўлланмаси асосида изланар, фикр қилар, бирор нарсани топар, бирор хулоса ва ҳукмга келар экан, у ўз фикрини асослаш ва исботлашга, ҳимоя қилишга интилоғи зарур. Қолаверса, машғулотнинг ташкил этишлиши ва ўқув материали бунга кенг йўл очиб бермоғи, боланинг ёш психологияси ва ақлий физиологик имкониятига мос бўлмоғи лозим. Хуллас, таълимнинг онглилик омили мана шуларда намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Матюшкин А. М. Некоторые проблемы психологии мышления. «Психология мышления». Сборник переводов с английского и немецкого под ред. А. М. Матюшкина. М., 1965.

2. Муҳаммаджонов А. Школа и педагогическая мысль узбекского народа XIX – начала XX в. Тошкент, «ФАН», 1978. – 44 б.

3. Каримова В.М., Суннатова Р.И., Тожибоева Р.Н. Мустақил фикрлаш: (Академик лицейлар ва касб-хунар коллежлари ўқувчилари учун ўқув қўлланма) – Т.: Шарқ, 2000. – 112 б.

5. Каримова В.М. Аудиторияда баҳс-мунозарали дарсларни ташкил этишнинг психологик технологияси. – Т.: 2000.

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ БИЛИШ, ИЖОДИЙ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШ

ЖДПИ ўқитувчиси-Сиддиқова Санобар Хайдаровна,
ЖДПИ талабаси-Мўминова Моҳичехра Исмоиловна

Таълим технологиясининг муҳим дидактик элементи ўқувчилар ўқув фаолиятида қўлланиладиган ўқув куролларидир. Уларнинг асосий функциялари ўқувчилар ўзлаштириши самарадорлигини ошириш ва улар қобилиятлари даражасидаги фарқлар таъсирини пасайтиришдир.

Ўрта махсус касб-хунар таълимида ўқувчиларнинг билиш, ижодий фаолиятини фаоллаштиришнинг дидактик шароитлари ва технологияси ўқув жараёни босқичидаги компоненти таълим стандартида кўрсатилган .

Педагогик меҳнатнинг субъектив томони ўқитувчининг касбий вазифаларни бажариши учун зарур бўладиган фаолиятли-ролли характеристикалари ва субъектив-фаолият сифатларида ўз ифодасини топади. Бу, энг аввало, қуйидагилардан иборат:

– касбий билимлар – педагог меҳнатининг ҳамма томонлари ҳақидаги объектив зарурий ва амалиёт томондан талаб этиладиган умумий ва касбий компонентларнинг қўшилишидан ҳосил бўладиган маълумотлардир. Улар педагогик меҳнат натижаларига эришишнинг танланган модели, алгоритми ва технологиясини амалга ошириш билан касбий укув, малакалар, ўзига хос психологик сифатлар, касбий позицияларни тарбиялаш учун асос бўлади;

– касбий укув ва малакалар – педагогнинг таълимий жараёнда ўз мажбуриятлари ва вазифаларини амалга ошириш учун қўллайдиган ишлари ва услублари. Улар педагогик меҳнат технологияси яхлит тизимининг ва бошланғич элементлари бўлади;

– ўзига хос педагогик хусусиятлар (сифатлар) ўқитувчи психикасининг барча компонентлари – жараёнлар, хоссалар, тузилмалар, ҳолатлар шаклланганлигини ифодалайди;

– педагогнинг касбий позицияси – бу унинг турғун установка ва йўналиши; ички ва атрофдаги тажрибанинг, реаллик ва истиқболнинг муносабатлари, баҳолари, шунингдек, касбий фаолиятда амалга ошириладиган (амалга оширилмайдиган, қисман амалга ошириладиган) хусусий интилишларидир. Улар ўз ичига умум ижтимоий ва касбий аспектларни олади.

Педагог меҳнатининг бу кўрсатиб ўтилган характеристикалари коллеж ўқувчилари фанлардан эгаллаши лозим бўлган билимга оид давлат стандартлари қўядиган талаб билан тўлдирилади.

Касб-хунар коллежларида амалга ошириладиган амалиёт, ўқув дастурлари, биринчи навбатда, талабаларда касбий муҳим ўқувлар, малакалар ва шахсий сифатларни тарбиялашга эмас, балки уларни психолого-педагогик билимлар мажмуи билан қуроллантиришга йўналтирилган технология билан назарий тайёргарликнинг етарлича (яхши) даражасига эга бўлган, бироқ олинган билимларни амалиётда қўллашда анча қийинчилиларга дуч келадиган кичик мутахассисларга эга бўладилар.

Мустақил тайёргарлик ва дарс тайёрлаш мазмунига ўқув ва касбий фаолиятни психологик ва дидактик асосланган яқинлаштириш ўқувчиларнинг билиш, ижодий фаолиятини фаоллаштиришнинг дидактик шароитлари ва технологиясига таъсир кўрсатади, бунда назарий билимлар мутахассис учун долзарб амалий масалалар ва ишларни ҳал қилиш воситаси бўлиб хизмат қилади.

Давлат таълим стандарти (ДТС), дастур ва адабиётларнинг таҳлили шуни кўрсатдики, касб-хунар коллежи ўқувчилари ижодий фаоллигини ошириш мазмунидан ушбу компонентлар ўрин олиши лозим: ўқитиш мақсадлари ва вазифаларини қўйиш, ўқув материали мазмунини танлаш, ўқитиш воситалари, методлари ва шакллари билан фойдаланишни лойиҳалаш, методик талабнинг дидактик ўзаро таъсири, орилик ва охириги тескари алоқа ўқув ва малакаларни ўқитиш шунингдек, ўз фаолиятини таҳлил қилиш ва рефлексия ўқувларига ўргатиш ўқувчиларнинг билиш, ижодий фаолиятини фаоллаштиришнинг дидактик шароитлари ўқитиш технологиясига асос бўлиб хизмат қилади..

Ўқувчини бир ҳолатдан бошқа ҳолатга ўтказиш лозим бўлганда ҳар доим юзага келадиган кўплаб педагогик масалаларни ҳал этиш жараёни сифатида қаралади: уни маълум билимга жалб қилиш, укув ва малакалар тизимини бошқа тизимга ўтказиш. Бу

кўплаб ечимларни талаб этади ва керакли натижага эришишнинг афзалроқ усулини топишни талаб қилади. Шу муносабат билан ўқувчиларнинг билиш, ижодий фаолиятини фаоллаштиришнинг дидактик шароитлари ва технологияси мазмунини ўқув фаолиятига қизиқишлари ва ташкил этишларини уйғотиш учун бу вазифаларни маълум кетма-кетликдаги масалалар тизими тилига ўтказишдан иборат.

Буларнинг ҳаммаси ўқувчиларнинг хусусий билимлари ва ўқувларини интеграциялашни талаб этади. Жумладан, ўқув машғулотини лойиҳалаш ва ўтказиш учун фақат фаннинг мазмунини билишгина эмас, балки билимларни ташкил этишнинг турли усулларини эгаллаганлик, уларни ҳал этилаётган ўқув вазифасига мувофиқ шаклини танлай билиш, ўқувчиларнинг билиш фаолликларини уйғотиш ва ушлаб туриш, машғулотларнинг боришини таҳлил қилиш ва улар натижаларини баҳолашни билиш лозим. Ҳар бир машғулотни ўтказиш педагогнинг фанга доир, педагогик, психологик, умум маданий, физиологик билим ва ўқувларини интеграциялашувини (синтезлашни) талаб этади. Таълим мазмунини фанга оид структуралашда афсуски, кўпинча, керакли интеграциялашув рўй бермайди.

Бу вазифа ўқувчиларнинг билиш, ижодий фаолиятини фаоллаштириш технологияси педагогик амалиётни ўтиш жараёнида ҳам бўш ҳал этилади. Ўқувчиларнинг билиш, ижодий фаолиятини фаоллаштиришнинг дидактик шароитлари ва технологияси ишлаб чиқариш амалиётини ўтганларидан сўнг уларда қизиқиши бўйича бўйича ўтказилган психологик тест ёки анкета сўровининг кўрсатишича, ижодий фаолиятни юқори (ижодий) даражада амалга оширишга қодирдирлар; ўқувчиларнинг ярмидан кўпи бу фаолиятни ўртачадан паст даражада (танқидий) ўтказишга эришади.

Ишлаб чиқариш амалиётининг ташкил этилиши ўрта махсус касб-хунар таълими ўқувчилар фаолиятини фаоллаштиришнинг дидактик шароитлари ва технологияси вазифалари ва унинг фаолият турлари очиб берилмайди, ўқитиш ва тарбиялаш жараёни жадал ҳаракатини таъминлайдиган дидактик қарорларнинг меъёрий характеристикалари белгиланмайди.

Демак, ўқитувчи амалий фаолият тажрибаси, ўқувчиларнинг билиш, ижодий фаолиятини фаоллаштиришнинг психологик технологиясини билишлари ва ўқувларни интеграциялаш усули билан эгаллаши, билимдон ва ижодий ишлайдиган, мавжуд шароитларни, ҳар томонлама баҳолашни назарда тутадиган қарорлар қабул қилишга ўргатиш, илмий билимларни трансляциялаш ва педагогик методлар тизимига киритиш учун таҳлил қилиш, шунингдек, ўқувчиларни билан коммуникация усулларига ўргатиш чоғида ўзлаштирилиши лозим. Айтилган фикрларга асосан, кўрсатилган вазифани ҳал этиш учун ўқитиш технологиясига тайёрлаш учун уни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Бу хулоса шу билан асосланадики, ўқувчилар томонидан ўзлаштириладиган касбий-фаолиятнинг шакллари, методлари ва воситалари, фанга оид ва ижтимоий мазмунининг бутун тизимини изчил моделлаштиришда, яъни ўқув фаолиятдан касбий фаолиятга ўтишда юқоридаги камчиликлар бартараф этилади. Биринчи навбатда, коллежда яхлит таълим жараёнини лойиҳалаш, конструкциялаш ва амалга ошириш ўқув ва малакаларни талаблари яратиладиган ва амалиётда ёки битирув малака ишини бажариш доирасида тарбиялашни назарда тутмоғи лозим.

Ўқувчиларнинг билиш, ижодий фаолиятини фаоллаштиришнинг дидактик шароитлари ва технологияси структуравий компонентларини, уни шакллантириш

механизмларини ажратиш ва асослаш, узвий ўзаро таъсирда бўлади ва яхлит модели динамик тизимини ташкил этади.

Юқорида баён қилинган фикрлардан шу нарса келиб чиқадики, билиш жараёнининг самарадорлигини таъминловчи зарурий омил назарий (психолого-педагогик) асослар ва уларнинг амалий рўёбга чиқарилишини ўқувчиларнинг фаол ва самарали билиш фаолиятини, уларнинг интеллектуал, касбий ва ижодий қобилиятларини ривожлантирилишини таъминловчи ўқитиш методлари ва шакллариининг бирлиги каби тушуниладиган ўқитиш технологиясидан фойдаланишдир. Янги технологиянинг назарий асоси бўлиб билимларни ўзлаштириш психологик назарияси ҳозирги замон ютуқларининг қоидалари, таълим жараёнининг самарадорлигини ошириш ижодий қобилиятларни ривожлантириш психологияси хизмат қилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Аллаяров И.А. Дидактические основы активного обучения. Автореф. дис. дисс. докт-ра .пед .наук.-Тошкент: 1994. 44 с.
2. Бабанский К. Проблемыповышения эффективности педагогически хисследовал и (Дидактический аспект) - Москва: "Педагогика"., 1982.
3. Баратов Ш. Кичик ёшдаги ўқувчилар фаолиятини баҳолаш. - Тошкент, ўқитувчи, 1992 й.
4. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. - М.: Педагогика, 1989. - 192 ст.
5. Сафаров Н.С. Народные идеи и опыт народной педагогики Ўзбекистана. - Ташкент, 1989.- 98 ст.

СИНФ РАҲБАРИ ВА ЁШЛАР КАМОЛОТИ

Қаюмов Аскарбек-ЖДПИ катта ўқитувчиси
Турдиев Намозбек-ЖДПИ 1-курс магистранти

Синф раҳбарининг вазифалари ўқувчиларнинг шахс сифатида шаклланишларида, уларнинг маънавиятини юксалтиришда ва ижтимоий ҳаётни тушунишда ёрдам беришда шарт-шароитлар яратишдир. Шунга асосланиб, синф раҳбарлари бир қатор вазифасиларни бажаради, хусусан: аналитик, ташкилий ва мувофиқлаштирувчи, прогностик ва коммуникатив. Синф раҳбари фаолияти ўқувчиларга индивидуал ёндашувни амалга оширишнинг асосий механизми ҳисобланади. Синф раҳбари қуйидаги вазифаларни амалга оширади: боланинг ижтимоий ривожланиши, унинг шахсий хусусиятларини сақлаб қолиши ва унинг мавжуд қобилиятларини рўёбга чиқариш. Синф раҳбари ўқувчининг шахсий хусусиятларини, шахсий индивидуалликлари ва манфаатларини ўрганиши керак. Ушбу ролда раҳбар, синфдаги ҳар бир бола учун қулай муҳит яратиши, ахлоқий ва психологик муҳит яратишга мўлжаллани тўғри олиши зарур. Бунинг учун синф раҳбари болалар психологиясини чуқур ўрганиш билан бирга ўз-ўзини тарбиялаши ва ўз шахсий хусусиятларини доимий ривожлантириб бориши керак. Синф раҳбари синфнинг лидери сифатида фан ўқитувчилари фаолиятини мувофиқлаштириб, барчанинг таълимий, тарбиявий,

ривожлантиручи харакатларини ягона мақсад сари йўналтириб бориши, ўқувчиларнинг интеллектуал, ахлоқий ривожланиш ва таълим олишда ёрдам беришга қаратиш кабиларни ўз ичига олади.

Синф раҳбарининг мажбуриятлари синфдаги ўқув фаолиятини, тегишли ёш манфаатларини, миллий анъаналар ва ҳақиқий ҳаёт талабларини ўз ичига олади. Синф ўқувчиларининг ҳаётий фаолиятини, ҳар бир иш ва ўқиш кунини мазмунли ташкил этиши, кун тартибини самарали ишларга йўналтириши синф раҳбарига бевосита боғлиқ боғлиқ. Шу билан биргаликда болаларининг саломатлиги ва хавфсизлигига ғамхўрлик қилиш, ўқувчиларни диспансеризациясида фаол иштирок этиш, соғлом турмуш тарзи тарғиботи синф раҳбари ишининг ажралмас қисми ҳисобланади. Синф раҳбари ўқувчилар ота-оналари билан жуда яқин алоқада ишлайди, оилавий таълим хатоларини тузатиш учун ота-оналар билан шахсий иш олиб боради, болалар ва ота-оналарнинг биргаликдаги фаолиятини ташкил қилади, улар ота-оналарнинг педагогик маданиятининг кўпайиши билан шуғулланади. Биз синф раҳбари фаолиятининг юқоридаги таркибини аниқлайдиган асосий вазифаларни тавсия этамиз: аналитик-прогноз (башорат), ташкилий ва мувофиқлаштирувчи, ирода-идрок, коммуникатив, профилактик-тузатиш, хавфсизликни ҳимоя қилиш.

Улардан баъзиларининг хусусиятларни кўриб чиқамиз.

Таҳлилий вазифаси қуйидагиларни ўз ичига олади: жисмоний хусусиятлари, психофизик ривожланиш даражаси, ижтимоий муҳит ва оилавий вазият; алоҳида бола ва жамоани умумий ривожлантириш ҳамда таҳлил қилиш. Шу билан бирга ўқувчиларнинг ўқиши даражасини таҳлил қилиш ва объектив баҳоланиши, синф билан ишлайдиган фан ўқитувчиларининг таълим бериш методикасини ўрганиш ва таҳлил қилиш. Ўқувчиларнинг қизиқишлар даражасини ўрганиш ва таҳлил қилиш.

Прогностик вазифаси қисман таҳлил вазифасининг натижаларига кўра ўрганилган ва ўқувчиларга таълим таъсири натижаларини кўриш, синф ўқувчилари ривожланишининг индивидуал даражасини башорат қилиш, жамоа ва унинг фаолиятини шакллантириш жараёнини башорат қилиш, синфда ўқув моделини яратиш ҳамда синф жамоасида ўқув режаларини тузиш.

Ташкилий ва мувофиқлаштириш вазифасиси ўқувчиларга бевосита ёки билвосита ёрдамдир кўрсатишдир ва у қуйидагиларни ўз ичига олади:

- ўқувчиларнинг турли хил жамоатчилик фаолиятини ташкил этишга ёрдам бериш;
- ўқув ишларини самарали ташкил этишда кўмак бериш;
- ўқувчиларни ўзини-ўзи бошқариш ва ўз-ўзини ташкил этишга ўргатиш;
- масъулият ва қарорлар чиқариш қобилиятининг асосий кўникмаларини кўшиш мақсадида болалар ўз-ўзини бошқариш органларининг ишини ташкил этиш;
- мактабдан ташқари таълим олишда ёрдам бериш;
- ўз-ўзини тарбиялашга ўргатиш, болаларнинг ўзини ўзи ривожлантириш учун қулай шароитлар яратиш;
- Ўқувчилар оилалари билан яқин ҳамкорликни ташкил этиш;
- ўқувчиларнинг қонуний ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш;
- Мактаб раҳбарияти, мактаб психологлари, кутубхона ходимлари, мактаб тиббиёт ходимлари билан ҳамкорликни ташкил этиш;
- Ўқувчиларнинг, ота-оналар ва раҳбарларнинг қўшма ижодий ва инновацион фаолиятини рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш;

- Мактаб Педагогик Кенгаши таркибида синф ўқувчилари манфаатини кўзлаб иш олиб бориш;

-Ўқувчиларни касбга йўналтириш ва ўз-ўзини англашга ёрдам бериш;

-Дарсдан ва мактабдан ташқари табиявий тадбирларни ташкил этиш;

- Синф иш хужжатларини (синф журнали, давомат, ўқувчининг шахсий варақаси, иш режаси..) юритилишини назоратга олиш;

-Ўқувчиларнинг ривожланиши ва уларнинг ижодий фаолиятини ривожлантириш учун моддий ва маҳаллий шароитларни оптималлаштиришда иштирок этиш.

Коммуникатив вазифасиси синф раҳбари фаолиятида энг муҳими бўлиб, шахсий маълумотларни тўплаш, ҳар ўқувчини атрофлича ўрганиш имкониятини беради. Ушбу вазифа синф раҳбарининг ўқувчилар билан шахслараро муносабатларни шакллантириш ва тартибга солишда ёрдам беради. Шу билан биргаликда коммуникатив вазифа синф раҳбарнинг ота-оналар билан ижобий муносабатларни ривожлантиришда, ўқувчи-ёшларга самарали таъсир кўрсатишда дидактик аҳамиятга эга восита ҳисобланади. Синф раҳбарининг сўзга бойлиги, топқирлиги ва коммуникатив қобилиятининг ривожланганлиги ўқувчиларнинг кенг дунёқарашини таркиб топтириши билан бирга ўқувчиларга жамият билан алоқаларни ўрнатишда ёрдам беради, ўқувчилар хатти-ҳаракатларини тузатади. Синф раҳбарининг ривожланган коммуникатив қобилияти синф жамоасида ижобий психологик муҳитни яратади.

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИ МАЪНАВИЙ-ЭСТЕТИК ТАРБИЯЛАШДА ДАВЛАТ ТАЪЛИМ СИЁСАТИ

*ЖДПИ ўқитувчилари Зокирова Умида
Илхомовна, Ўтамуродова Гулчехра Норбоевна*

Республикамызда олий таълимни ривожлантириш мазмуни ва ўқитиш технологиялари, унинг сифат ва самарадорлигини ошириш борасида олиб борилаётган ислохотлар таълим тизимини инсонпарварлаштириш, демократлаштириш, бўлажак ўқитувчиларни ўзбек халқининг бадиий мероси юксак эстетик қадриятлари негизида маънавий-эстетик тарбиялаш орқали касбий компетентлигини таркиб топтиришга йўналтирилган педагогик ёндашувлардан фойдаланиш имкониятлари оширилган. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “Узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириши” устувор вазифа сифатида белгиланган. Педагогик фанларни ўрганиш жараёнида бўлажак ўқитувчиларни ўзбек халқи бадиий меросининг юксак қадриятлари негизида маънавий-эстетик тарбиялаш, уларнинг касбий педагогик компетенциясини ривожлантиришнинг педагогик технология-ларини такомиллаштириш ҳамда инновацион фаолиятнинг репродуктив, продуктив, қисман изланувчи ва креатив даражаларини пухта эгаллашлари учун педагогик шарт-шароитлар ва дидактик имкониятларни таъминлаш долзарблик касб этади.

Республикамызда олий таълимни ривожлантириш мазмуни ва ўқитиш технологиялари, унинг сифат ва самарадорлигини ошириш борасида олиб борилаётган

ислохотлар таълим тизимини инсонпарварлаштириш, демократлаштириш, бўлажак ўқитувчиларни ўзбек халқининг бадиий мероси юксак эстетик қадриятлари негизида маънавий-эстетик тарбиялаш орқали касбий компетентлигини таркиб топтиришга йўналтирилган педагогик ёндашувлардан фойдаланиш имкониятларини оширилган. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “Узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириши” устувор вазифа сифатида белгиланган. Педагогик фанларни ўрганиш жараёнида бўлажак ўқитувчиларни ўзбек халқи бадиий меросининг юксак қадриятлари негизида маънавий-эстетик тарбиялаш, уларнинг касбий педагогик компетенциясини ривожлантиришнинг педагогик технологияларини такомиллаштириш ҳамда инновацион фаолиятнинг репродуктив, продуктив, қисман изланувчи ва креатив даражаларини пухта эгаллашлари учун педагогик шарт-шароитлар ва дидактик имкониятларни таъминлаш долзарблик касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2018 йил 25 январдаги “Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-хунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5313-сон фармонлари, 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3775-сон, 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сон қарорлари, 2020 йил 24 январдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси ҳамда мазкур фаолиятга оид бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу тадқиқот иши муайян даражада хизмат қилади.

Эстетик тарбия, маънавият, шахснинг маънавий ва ахлоқий фазилатларини шакллантириш муаммоси ҳам чет элларда, ҳам маҳаллий педагогикада, шу жумладан миллий-умумэстетик қадриятлар даражасида ҳал қилинмоқда.

Ўзбекистон Республикасида сўнгги йилларда бир-биридан муҳим ва унитилмас воқеалар юз бермоқда. Мамлакатимиз Президентининг “Ўзбекистон Республикасини ривожлантириш учун Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони негизида 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси ва унинг асосида Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид Давлат дастурлари қабул қилинди. Дастурлар доирасида Республикани ривожлантиришнинг ижтимоий-сиёсий, ғоявий-минтақавий фаолият бўйича кенг қўламли ишлар амалга оширилиб келинмоқда. Бу каби ишларнинг барчаси, аввало давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев фаолияти билан бевосита боғлиқ бўлиб, мамлакатимизнинг ўз мустақил тараққиёт йўлидан янги даврга қадам қўйганидан, узоқ ва давомли мақсадларни кўзлаганлигидан, қатъият билан илгарилаб бораётганлигидан дарак бермоқда. Бугунги кунда бу ҳақиқатни нафақат республикаимиз, балки жаҳон ҳамжамиятининг нуфузли олим ва мутахассислари ҳамда сиёсатшунослар ҳам эътироф этмоқдалар.

Янги авлод педагог кадрларини тайёрлаш вазифаси, шу жумладан маънавий-эстетик тарбиялаш, миллий ғояни амалга оширишга ёрдам беради.

Маълумки, маънавий покланиш умуминсоний маънавиятни ўз ичига олади. Маънавият қуйидагиларни: маънавий ва маърифий ривожланиш; ижтимоий ва дидактик тараққиёт; фалсафий-педагогик тараққиёт; диний таълим; миллий ахлоқ нормаларига бўйсунуш; илмий таълим; қарашлар поклиги ва тафаккур равшанлиги; миллий тамойилларга ҳурмат; ватанпарварлик, хайрихоҳлик, миллатчилик, адолат туйғулари; фидойилик, мардлик, жасорат, ташаббускорлик; мамлакат ва халқ мустақиллигини ҳимоя қилишга ва уларга хизмат қилишга тайёрлик; ҳуқуқий қатъийлик ва бенуқсонлик; ислом динига ишонч; аждодлар ва уларнинг меросига ҳурматни шакллантиради. Ушбу концептуал йўналишлар маънавий таълимнинг методологик асосига айланиши керак. Бу маънавий таълимнинг асосий йўналишларини белгилайди: маънавий таълимнинг тарихий илдизларини ўрганишга алоҳида эътибор қаратишни тақозо қилади (миллий маънавият талаб қилганидек).

Маънавият миллий хусусиятлар ва қуйидаги таркибий қисмларга бўлинади: “маданий-маърифий юксалиш; ижтимоий-дидактик ривожланиш; фалсафий-педагогик тараққиёт; қатъий ишонч; миллий ахлоқ, одоб-ахлоқ меъёрларига тўлиқ мувофиқлик; инсонда юқори ахлоқий фазилатларни чуқур шакллантириш: инсонпарварлик, ватанпарварлик, хайрихоҳлик, адолат туйғуси, миллий қадриятларни севиш, ўзини қурбон қилиш, жасорат, ташаббускорлик, покланиш; исломга ишонч билан муносабатда бўлиш, ҳар доим ватан ва халқ мустақиллигини ҳимоя қилишга тайёрлик ва уларга садоқат; аждодларга, уларнинг меросига ва шу қабиларга ҳурмат ва эҳтиром билан муносабатда бўлиш. Назаримизда, миллий маънавиятнинг асосий вазифаси, унинг асосий моҳияти ва таркибий қисми қуйидагилардан иборат: биринчидан, ислохотларнинг ҳозирги босқичида, маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук шахсларни тарбиялашга эътиборни янада кучайтириш; иккинчидан, ҳалоллик, ахлоқ ва поклик халқ ҳўжалигининг барча соҳаларида тўлиқ ютуққа эришиш; учинчидан, миллий қадриятларни тўла тиклаш ва шу асосда миллий ғурур ҳиссини шакллантиришдан иборат.

Узлуксиз таълим тизимини ривожлантиришнинг янги стратегиясида таълим омили қайта кўриб чиқилмоқда, асосий эътибор маънавий-ахлоқий ва, албатта, маънавий-эстетик тарбияга, шунингдек ушбу таълимнинг ижодий-инновацион ёндашуви, тарбиянинг қадриятли-шахсий мезонларига қаратилади. Шахсни тарбиялаш ва ривожлантиришда педагогика фани миллий-маданий ҳамда умуминсоний қадриятларга асосланади. Кадрлар тайёрлашда бу жуда муҳим вазифага айланади. Шу билан бирга, давлат миллий-умуминсоний қадриятлар асосида кадрлар тайёрлаш ва ўқитишнинг кафолати бўлиб қолмоқда. Бу йўналишда фан муҳим роль ўйнайди. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг самарали амалга оширилишини таъминлаш учун тадқиқотлар олиб борилмоқда, юқори малакали кадрлар тайёрлаш сифати яхшиланмоқда. Узлуксиз таълим тизимининг барча жабҳаларида ўқув жараёнини методик таъминлаш босқичма-босқич амалга оширилмоқда.

Хулоса ўрнида педагогик кадрларни миллий ва умумбашарий қадриятлар асосида маънавий-эстетик тарбиялаш узоқ давом этадиган ижтимоий моҳиятга эга муаммодир. Бу педагогик кадрларни тайёрлаш сифатини ошириши, уларнинг касбий ва шахсий ривожланишини ва, албатта, давлат таълим сиёсати ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини амалга оширишга ёрдам беради. Янги авлоднинг юқори интеллектуал ва

маънавий бой ўқитувчиси - юқори миллий-маънавий ва умумбашарий фазилатларга эга, ҳар томонлама ривожланган, ижтимоий талабга эга шахс тарбияланади. ва бунинг кафолати - давлат таълим сиёсати саналади.

Бўлажак ўқитувчиларни маънавий-эстетик тарбиялаш муаммосини ҳал қилиш, биринчи навбатда, шахснинг маънавияти ва маънавий ривожланиши бўйича давлат таълим сиёсатининг "Таълим тўғрисида" ги қонуни, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, шунингдек, замонавий олимларнинг маънавият, маънавий тарбия тўғрисидаги изланишлари методологик позициялари асосида кўриб чиқилишини талаб қилади.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини мақсадли ўрганиш зарур ва унинг асосида ўрганилаётган муаммони ҳал қилиш учун назарий, методологик ва ташкилий-педагогик кўрсатмаларни аниқлаш зарур.

Педагогик кадрларни маънавий-эстетик тарбиялашда бадиий мерос муаммосини услубий жиҳатдан кўриб чиқиш, бўлажак ўқитувчиларни ўқитишнинг ижтимоий-педагогик шартларини аниқлаш муҳимдир.

Бир қатор зарурий мезон, тушунча ва атамаларни кўриб чиқиш, айниқса: “маънавий-эстетик тарбиялаш” каби тушунчаларни шакллантириш муҳим аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3775-сон қарори.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикасида миллий маданиятни янада ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ-4038-сон қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2018 йил 3 декабрь, 48-сон, 921-модда.

3. Каримов И.А. Замонавий кадрлар – тараққиётимизнинг муҳим омилидир. – Т: Ўзбекистон, 1998. Т.6. – 413 б.

4. Каримов И.А. Маънавий юксалиш йўлида. – Ташкент: Ўзбекистон, 1998.– 160 с.

5. Азаров Ю.П. Искусство воспитания. – М., 1989. – 78 с.

6. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. – Ташкент: ТГПУ, 2003. – 198 с.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR HAYOTINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY VA PEDAGOGIK ASOSLARI

JDPI Fayziyeva Sojida Sultonovna

Maktabgacha yoshdagi bolalar hayotini shakllantirish aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama oʻstirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayonidir. Turli zamon va makonda ijtimoiy tarbiya mohiyatan turlicha ifodalab kelingan boʻlib, uning mazmuni ijtimoiy maqsadlardan kelib chiqib asoslangan.

Maqsadsiz, ma'lum g'oyani ifoda etmaydigan tarbiya bo'lmaydi. Tarbiya maqsadi asosida uning mazmuni asoslanib, maqsadni amalga oshirishga xizmat qiluvchi metod va usullar aniqlanadi. Tarbiya maqsadining muammosi pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri sanaladi.

Tarbiya maqsadi umumiy va individual xarakterga ega bo'lishi mumkin. Ilg'or pedagogika umumiy va individual maqsadlar birligi va uyg'unligini namoyon etadi.

Maqsad tarbiyaning umumiy ijtimoiy maqsadni ijobiy hal etishga yo'naltiriladi hamda aniq vazifalar tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Demak, tarbiya maqsadi tarbiya jarayonini tashkil etish asosida hal etiladigan vazifalar tizimidir. Tarbiya maqsadlari mohiyati va ko'lamiga ko'ra umumiy va aniq vazifalar sifatida guruhlanadi.

Bolalarga dastlab asosan tarbiya berilishi juda muhim. Shu jihatdan tarbiya maqsadi qanday shakllanadi? Uning shakllanishida ko'plab ob'ektiv sabablar etakchi rol o'ynaydi. Organizmning fiziologik yetilish qonuniyatlari, insonning ruhiy rivojlanishi, falsafiy va pedagogik fikrlar yutug'i, ijtimoiy madaniyat darajasi maqsadga umumiy yo'nalish beradi. Biroq asosiy omil doimo davlat mafkura va siyosati bo'lib qolaveradi.

Hozirgi paytda O'zbekiston Respublikasi rahbariyati yoshlar orasidan eng iqtidorli, salohiyatlarini tanlab, saralab olib, ularni ilmiy, madaniy-ma'naviy jihatdan kamolotga erishishlari, zamonaviy fan-texnika asoslarini puxta o'zlashtirib olishlari uchun g'amxo'rlik qilmoqda. O'zbekiston Respublikasining istiqboli nazarda tutilib, ko'pgina yoshlarning Turkiya, Xitoy, Yaponiya, AQSh, Germaniya kabi rivojlangan xorijiy mamlakatlarga tahsil olish uchun yuborilayotganliklari fikrimizning yorqin dalilidir.

O'sib kelayotgan yosh avlodning zamon talablariga mos, barkamol inson bo'lib shakllanishlari uchun ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismlari – aqliy, ma'naviy-axloqiy, jismoniy, mehnat, estetik, huquqiy, ekologik, iqtisodiy tarbiyani tashkil etishga nisbatan yangicha nuqtai nazardan yondashish, ularning samarali yo'llarini ishlab chiqish alohida dolzarblik kasb etadi. Bu esa tarbiyadagi eng muhim vazifalardir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiyani berish – shaxsga tabiat va jamiyat taraqqiyoti to'g'risidagi bilim asoslarini berish, uning aqliy (bilish) qobiliyati, tafakkurini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat jarayoni bo'lib, shaxs tomonidan tabiat, jamiyat, shuningdek, inson tafakkuri haqidagi bilimlarni o'zlashtirish, unda ilmiy dunyoqarashni shakllantiradi. Aqliy tarbiya yuksak ma'naviy va axloqiy sifatlarga ega shaxsni tarbiyalashda etakchi o'rin tutadi.

Bilimlar tizimini ongli ravishda o'zlashtirish mantiqiy fikrlash, xotira, diqqat, idrok etish, aqliy qobiliyat, mayillik va iqtidorni rivojlantirishga ko'maklashadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berishning vazifalari quyidagilar sanaladi:

- shaxs tomonidan ilmiy bilimlarning muayyan hajmini o'zlashtirilishiga erishish;
- bilishga bo'lgan qiziqishlarni yuzaga keltirish;
- aqliy qobiliyat va iqtidorni rivojlantirish;
- bilishga bo'lgan faollikni kuchaytirish;
- mavjud bilimlarni muntazam ravishda boyitib borish, umumiy o'rta ta'lim va maxsus kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishga bo'lgan ehtiyojni rivojlantirish.
- ilmiy dunyoqarashni shakllantirish.

Muhammad alayhissalom o'z hadislarida; «Ilmga ilm olmoq yo'li bilan erishilgaydir. Ilmu hunarni Xitoyga borib bo'lsa ham o'rganinglar. ... Ilm egallang. Ilm sahroda do'st, hayot

yo'llarida tayanch, yolg'iz damlarda yo'ldosh baxtsiz daqiqalarda rahbar, qayg'uli onlarda madadkor, odamlar orasida zebu-ziynat, dushmanlarga qarshi kurashishda quroldir» deydi.

Shuningdek, hadisi Sharifda «Ilm olmoqqa intilish har bir muslim va muslima uchun farzdir» deyдилar. Alisher Navoiy o'zining «Farhod va Shirin» dostonidan Farhodning aqlu-idrokli, bilimdon, hunarmand, kamtar, insonparvar, irodali va e'tiqodli bo'lganligini tasvirlaydi.

Axloqiy tarbiya muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot va xulq-atvor qoidalari, mezonlarini tarbiyalanuvchilar ongi, hayoti, turmush tarziga singdirish maqsadida tashkil etiluvchi pedagogik jarayondir. Axloqiy tarbiya ham ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismlaridan biri sanaladi. Axloqiy tarbiya asosini shaxsni ijtimoiy axloqiy me'yorlardan xabardor etish tashkil qiladi. Axloq (lot. «moralis» - xulq-atvor ma'nosini bildiradi) ijtimoiy ong shakllarida biri hisoblanib, ijtimoiy munosabatlar hamda shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot va xulq-atvor qoidalari, mezonlarining majmui sifatida aks etadi.

Xuddi shu ma'noda axloh kishining xulq-atvori, e'tiqod-iymoni, yurish-turishi, fikr-mulohazalari, mushohada va muloqotida namoyon bo'ladi. Axloqli inson o'zini qattiq hurmat qiladi, unda ichki intizom kuchli bo'ladi. Suhbatdoshning ko'ngliga qarab gapiradi, kishining dilini og'ritmaydi, muloqot odobiga rioya qiladi.

Ajdodlarmiz bola tarbiyasida, eng avvalo, uni mehnatga o'rgatish, kasb-hunarga qiziqtirishga alohida e'tibor berishgan. O'zlari farzandlariga mehnatsevarliklari bilan namuna bo'lganlar. O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Krimov ta'kidalaganidek: «Har bir insonning, ayniqsa, endigina hayotga qadam qo'yib kelayotgan yoshlarning ongiga shunday fikrni singdirish kerakki, ular o'rta qo'yilgan maqsadlarga erishish o'zlariga bog'liq ekanligini, ya'ni, bu narsa ularning sobitqadam, g'ayrat-shijoatiga, to'la-to'kis fidokorligiga va cheksiz mehnatsevarligiga bog'liq ekanligini anglab etishlari kerak. Xuddi shu narsa davlatimiz va xalqimizning ravnaq topishining asosiy shartidir».

Bu vazifalarni amalga oshirishda ota-ona, ustoz va murabbiy, keng jamoatchilik o'z mehnatini ayamasklari, ayniqsa, maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilarida mehnatga va mehnat ahliga to'g'ri munosabatni shakllantirishdagi mas'uliyatni chuqur his qilish kerak.

Nafosat tarbiyasi (estetik tarbiya: lot. «estezio» – «go'zallikni his etaman» ma'nosini bildiradi) shaxsni ijtimoiy voqelik, tabiat va mehnat munosabatlari hamda turmush go'zalliklarini anglash, idrok etish, to'g'ri tushunishni o'rgantish, ularning estetik didini o'stirish, ularda go'zallikka muhabbat uyg'otish, shuningdek, go'zallikni yaratish qobiliyatlarini tarbiyalash jarayoni bo'lib, ijtimoiy tarbiyaning yana bir muhim tarkibiy qismi sanaladi. Aqliy, axloqiy, mehnat tarbiyasini estetikasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Estetik tarbiyaning vazifalari quyidagilardan iborat:

- shaxsga ijtimoiy voqelik, tabiat va mehnat munosabatlari hamda turmush go'zalliklari va ularni anglash to'g'risidagi bilimlarni berish;
- shaxsda ijtimoiy voqelik, tabiat va mehnat munosabatlari hamda turmush go'zalliklarini anglash va idrok qilish qobiliyatini tarbiyalash,
- unda mavjud go'zalliklarni qadrlash hissi hamda estetik didni shakllantirish, go'zallikka muhabbat uyg'otish;
- go'zallikni yaratish ehtiyojini qaror toptirish, bu boradagi qobiliyat va estetik madaniyatni shakllantirish.

Estetik tarbiya axloqiy qiyofa, ijobiy xulq-atvor me'yorlarini tarkib toptirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini taraqqiy ettirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim muassasalarida musiqa va tasviriy san'at mashg'ulotlari estetik tarbiyani samarali yo'lga qo'yish vositasi hisoblanadi.

Estetik tarbiya bola tug'ilgandan boshlab umrining oxirigacha amalga oshiriladi. Shu sababli, u nafaqat oilada maktabgacha ta'lim muassasasida uyushtiriluvchi tadbirlarda, turli anjunalarda yosh avlodni go'zallik va nafosatni his etishga undovchi vositadir.

Estetik tarbiya faqat narsa va hodisalarning mohiyatini anglash, go'zal jihatlarini ko'ra bilishnigina emas, balki ichki go'zallikni his qilish xislatini ham tarbiyalaydi. Insondagi xulqiy go'zallikni qadriga etishga undaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga estetik tarbiya tomonidan amalga oshiriluvchi vazifalarini shartli ravishda quyidagi ikki guruhga ajratish mumkin:

- bolalarga nazariy estetik bilimlarni berish;
- ularda amaliy estetik ko'nikmalarni shakllantirish.

Nazariy va amaliy estetik bilimlarni egallash asosida tarbiyalanuvchilarda quyidagi holatlar ko'zga tashlanadi:

- estetik bilimlarning tarkib topganligi;
- estetik madaniyatning tarbiyalanganligi;
- estetik va madaniy meros namunalaridan xabardor bo'lish;
- estetik tuyg'uning rivojlanganligi;
- ijtimoiy hayot, tabiat va mehnat go'zalliklarini his etishi;
- go'zallikka intilish ehtiyojining rivojlanganligi;
- estetik idealning shakllanganligi;
- fikrlash, faoliyat, xatti-harakat hamda tashqi ko'rinishda go'zal bo'lishga intilish.

Estetik faoliyatga kirishish vazifasi har bir tarbiyalanuvchining tasviriy san'at, musiqa, xoreografiya to'garaklarida faol ishtirok etishi, ijodiy birlashmalar, guruhlar, studiyalar va hokazolarda qatnashishini nazarda tutadi.

Ijtimoiy tarbiya maqsadi va vazifalarini amalga oshirish uchun tarbiya jarayonining xususiyatlarini anglab olish muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda tarbiya jarayoniga xos xususiyatlarga ega. Uning muhim xususiyati aniq maqsadga yo'naltirilganligidir. Tarbiya jarayonining tashkil etilishi va boshqarilishida nafaqat tarbiyachi faoliyati, balki tarbiyalanuvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari, o'y-fikrlari, hayotiy qarashlari ham muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyevning SH.M. "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.: -2016y. 29-dekabr.

2. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston", 2017y.

3. Maktabgacha ta'limga qo'yiladigan davlat talablari. Toshkent-2017 yil

4. Nishonova Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi T.: TDPU 2017.

5.. www.tdpu.uz

6. www.pedagog.uz

ЎҚУВЧИЛАРГА МАКТАБ УСТАХОНАЛАРИДА ИШЛАШДА ТЕХНИКА ХАВФСИЗЛИК ҚОИДАЛАРИНИ ЎРГАТИШ

Абдувосиев Хусанмурод Тўлқин ўғли,
Холмўминов Асомиддин Анварович.
Термиз давлат университети талабалари

Макабанинг ёғочга ишлов бериш ўқув устахонасида ўқувчиларга ёғочга ишлов бериш касбларида қўлланиладиган замонавий иш усулларини ўргатиш машғулоти олиб борилади. Устахонада ҳар бир ўқувчи учун алоҳида иш дастгоҳи ўрнатилади. (1а,б расм). Устахонанинг ўз ички қоидалари бўлиб, уларга тўлиқ, риоя қилиш шарт. Устахонага ҳар бир ўқувчи керакли ўқув қуроллари: қалам дафтар, чизғич, ўчирғич ва шу кабилар билан келиши ва уни ишга тайёрлаши керак. Устахонада асбобларни ўқитувчининг руҳсатисиз жойидан олиш ва ишлатиш мумким эмас. Ҳар бир ўқувчи устахонада қуйидаги хавфсизлик қоидаларига риоя қилиши керак.

Иш кийимларини (халат, комбинезон ва бошқаларни) тўғри кийиш. Иш жойида тартибни сақлаш, асбобларнинг ишга яроқлилигини текшириш, яроқсиз асбоблардан тўғри фойдаланиш. Ўқитувчи руҳсат бергандан кейин ишни бошлаш. Иш вақтида асбоблардан тўғри фойдаланиш, бошқа ўқувчиларга халақит бермаслик, материалларни тежаб сарфлаш. Дарс тугагач асбобларни тозалаб ўз ўрнига қўйиш. Иш жойидаги қиринди ва бошқа чиқиндиларни маҳсус чўтка билан тозалаш. Жароҳатланиш ёки шикастланиш рўй берган ҳолларда дарҳол ўқитувчига маълум қилиш.

Ўқувчи иш ўрни ҳар қандай вахтсиз ҳодисанинг олдини олишга қаратилган ҳолда ташкил қилиниши керак. Ҳар бир иш ўрни ўриндиқлар билан жиҳозланган бўлиши зарур. Қўлда ташиладиган юк билан ишлашга машғулот вақтининг 3/1 қисми сарфланганда унинг оғирлиги меҳнат қонунчилигига кура: 15 ёшдаги ўғил болалар - 8,2 кг.

Ўқув устахоналарининг табиий ва сунъий ёритилиш даражаси мактаб ва мактаб-касб хунар коллежлари учун белгиланган талабга жавоб бериши лозим. Ўқув хоналарида ёруғлик чап томондан тушиши, ўқув-ишлаб чиқариш хона иш ўринлари эса технологик талаб асосида ташкил қилиниши лозим.

Эшик ва бошқа ёруғлик ўтказувчи туйнукларни буюм, ускуна, материал ва бошқалар билан тўсиб қуйиш таъқиқланади. Дераза ёнида буюм ва материалларнинг жойлаштирилиши устахонанинг табиий ёритилишига халақит бермаслиги керак. Устахонадаги ускуналар иш ўрнини ёруғликдан тўсиб қўймайдиган қилиб ўрнатилади.

Дераза ойналари йилда камида икки марта тозалаб турилиши, тутун, дуд ва чанг кўпроқ чиқадиган хоналарда уларнинг ифлосланишига қараб йилига камида 4 марта тозаланиши лозим. Устахона бинонинг қайси қаватида жойлашишидан қатъий назар дераза ойналарини ювишга ўқувчиларни жалб қилиш таъқиқланади. Ойналар дераза ромида мустаҳкам ўрнатилган бўлиши ва тушиб кетишнинг олди олинган бўлиши керак.

Дарахтларнинг ўсиб кетган шохлари ойнани тўсиб қуймаслиги учун улар ўқувбиносидан камида 10 м масофада ўтказилади. Бино яқинида ўсаётган дарахтлар ҳар йили ваҳор фаслида бутаб турилади.

Сунъий ёритиш умумий ёки комбинациялашган (умумий ва маҳаллий) бўлиши мумкин. Фақат маҳаллий ёритиш билан чекланишга йўл қуйилмайди.

Умумий ёритиш лампалари полдан камида 3 м валидликда жойлаштирилади.

Маҳаллий ёритиш ускуналари қуввати 1000 ваттдан ошмаслиги ва 36 вольтдан юқори бўлмаган кучланишда ишлаши лозим.

Устахона ёруғ, иссик ва курук булиши шарт. У куп каватли бинонинг подвалида жойлашиши мумкин эмас. Бинонинг ишчи урни хар бир укувчига 4м булиши керак.

Хажми хар бир ишловчига 15м булиши лозим. Эшиклар баландлиги 2.0м, бинонинг баландлиги 3,2 м, эшикнинг энг кам 0,8 м, йулак эни 1,4 метрдан кам булмаслиги керак.

Хаво харорати йилнинг совук, ойларида 18 °С дан паст булмаслиги, нисбий намлиги 60 40 % ва хаво харорати тезлиги 0,2 м\с гача бклиши лозим. Чилангарлик, механик, ёгочга ишлов бериш устахоналарида 16 18 ° С дан паст бклмаслиги, нисбий намлиги 60 40 % да хаво хдракати тезлиги 0,3 м\с гача бклиши мумкин. Устахона сифатли тоза ичимлик суви билан таъминланган булиши керак (иш урнидан 75 м узокликкача, сувни иссиклик граду си 20° С дан юқори булмаслиги ва 8° С дан паст булмаслиги лозим). Агар ичимлик суви сифати меъёрларга тугри келмаса, кайнатилган сув билан таъминланиши керак|. Устахонадан х,ожатхонагача булган масофа 100 метрдан ошмаслиги лозим.

Устахонада кийимларни осиб қуйиш учун кийим шкафлари булиши керак.

Устахонада аптечка ва биринчи ёрдам курсатишга мулжалланган дорилар, носилка ва энг якин тиббий муассасанинг адреси ва телефони булиши керак.

Иш урни жих,озларини биринчи навбатда укувчининг иш холатидан келиб чик,иб, жойлаштириш максадга мувофик,- Купчилик мехнат операцияларини бажаришдаги х,олат бу тик туриб ишлалаш хрлати булиб, яхширок, кузатади, харакат килиш имкониятлари х,ам катта. Макбул ишчи хрлати тик туриб ишлаганда гавданинг тик х,олати яхши сак;ланади, ёки гавдани олдинга 10-15 (эгиб иш хрлати мак,бул х,исобланади. Иш урни укув устахонасининг таркибий кисми эканлиги хисобга олинади.

Ўқувчи иш ўрни кдлинадиган иш тури, укувчи хрлати ихтисослашиш даражалари ва хрказоларга караб таснифланади.

Хар қайси ишчи хавфсизлик техникасининг қуйидаги қоида-ларига қатъий риоя қйлиши шарт:

1. Инструктаж олмай туриб, янги иш бошламаслик лозим.
2. Оғирлиги 20 кг дан ортиқ деталларни ишлалашда уларни қўл-да кўтариш ва ўрнатиш тақиқланади; бунда кўтариш қурилмала-ридан фойдаланиш ёки бу ишни ёрдамчи ишчи билан бирга бажа-риш зарур.
3. Ишлаётган детални ва кесувчи асбобни пухта маҳкамлаш керак.
4. Электр двигателини ишга тушириш олдидан барча бошқа-риш ричагларини нейтрал вазиятга келтириб қўйиш зарур.
5. Иш вақтида станокни назоратсиз қолдирмаслик лозим.
6. Иш ҳатто вақтинча тўхтатилганда ҳам станокни электрдан узиб қўйиш керак.
7. Ишланаётган детални ўрнатиш ва уни чиқариб олишда, ке-сувчи асбобни алмаштиришда, станокни тозалаш ва мойлашда, шунингдек, қириндини йиғиштириб

олишда станокни тўхтатиш зарур.

8. Ҳар томонга учиб кетадиган майда қиринди ҳосил қилувчи материалларни ишлашда химоя кўзойнаги тақиб олиш лозим.

9. Станокда ишлаш вақтида кенг кийим киймаслик; кийим ■ энгларининг учи сиқиб боғланиши, узун сочлар бош кийими ости-га олиниши керак.

10. Станок ишлаётган вақтда қириндини қўл билан чиқариб ташламай, махсус илмок, чўтка, куракчадан фойдаланиш зарур.

11. Станок ишлаб турган вақтда ихота тўсиқларини тасма-лардан ва алмаштирилувчи шестернялардан чиқариб олиш мумкин эмас.

12. Иш ўрнида тозалikka ва тартибга риоя қилиш зарур.

13. Станок ишлаб турган вақтда йўнилаётган детални ўлчаб кўрмаслик керак.

14. Айланаётган патронни қўл билан тормозламаслик керак.

15. Станокда, мослама ва асбоблардан содир бўлган барча нуқсонлар тўғрисида мастерга хабар бериш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Р.М.Денежний, Г.М.Стискин Токарлик иши.-Т.: 1977.-210 б.
2. М.Ш.Жабборова Тикувчилик технологияси.-Т.: 1994.-217 б.
3. Ж.Рамизов Ўқув устахоналарида амалий машғулотлар.-Т.: «Ўқитувчи» 1990.-170 б.
4. А.Т.Труханова Тикувчилик технологияси асослари.-Т.: 1996.-270 б.
5. В.А.Скакун Умумслесарлик ишларидан ишлаб чиқариш таълими.-Т.: «Ўқитувчи» 1988.-180 б.
6. В.А.Слепинин Руководство для обучения токарей по металлу.-М.: 1982.-210 с.
7. Р.Шермухаммедов, С.С.Яхьяев, А.Э.Пармонов Касб таълими практикуми (Чилангарлик).-Т.: «Иқтисод-Молия» 2008.-60 б.

ЎҚУВ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

ЖДПИ талабаси-Назарова Шаҳризода Шерзодовна

Фанга «технология» тушунчасини илк марта математик Готтфрид Лейбниц киритган (1647–1716). Лейбниц ўз таърифига механизмларни конструкциялашнинг Леонардо да Винчи томонидан яратилган тамойиллари асосида келтириб чиқарган энг кичик таъсир тамойилини асос қилиб олади. Шундай қилиб, айна Леонардо да Винчи технологияларни лойиҳалаштиришнинг илмий асослари («олтин кесиш» тамойили), яъни такрорланувчи меҳнат жараёнларини рационал (оқилона) ташкил этиш методларини яратди. «...равшанки, бир хил энергия сарфида бир механизмнинг қўлланилиши бошқасига қараганда кўпроқ самара берар экан, бу нарса шу механизмнинг ички ташкил этилиши билангина аниқланади, бу эса, Лейбницга кўра «технология» тушунчасининг бош моҳиятини ташкил этади .

Бу тушунча асосида «педагогик технология» тушунчасини шакллантирган. Педагогик жараённи технологиялаштириш ғояси тарафдори бўлганимиз ҳолда, мазкур

тадқиқот вазифаларини ҳал этиш доирасида ўқитиш технологияси категориясининг моҳиятини асослашни муҳим деб ҳисоблаймиз.

Адабиётларни таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, ўқитиш технологияси муаммосини ишлаб чиқишда Ўзбекистонлик олимларидан А.Фарберман, Н.Сайидахмедов, Ў.Толипов, М.Усмонбоева, Х.Йўлдошев, М.Очилов, У.Нишоналиев, ва бошқалар фаол бўлишган. Чет эллик тадқиқотчилардан Л.Андерсон, Ж.Блок, Б.Блум, Т.Гилберт, Ф.Кумбс, Ж.Кэрролл, Р.Мейжир ва бошқаларнинг ишларини кўрсатиш мумкин.

Бу олимлар асарларида учрайдиган ўқитиш технологияси билан боғлиқ тушунчасининг баъзи тарафларини келтирамиз.

«Ўқитиш технологияси» тушунчаси биринчи марта 1970 йил ЮНЕСКО конференциясида киритилган бўлиб, умумий маънода «билимларни ўқитиш ва ўзлаштиришнинг бутун жараёнини техника ва одам ресурсларини, уларнинг ўзаро таъсирлашувини ҳисобга олган ҳолда қўллаш ва аниқлашнинг таълим шакллари оптималлаштиришни ўз вазифаси қилиб қўйган тизимли методи» сифатида қаралган эди. Бироқ ўша вақтдан буён мазкур тушунча ўзгарди.

В.Кумбс бу тушунчага «ўқув жараёнида иштирок этадиган ва таълим тизимининг ривожланишига ёрдам берадиган ҳамма нарсани–турли методларни, материалларни, жиҳозларни ва таъминот тизимини» киритади.

«Ўқитиш технологияси – бу ўқитиш жараёнида тарбияни шакллантириш учун зарурий дидактик шакллар, методлар, услублар ва шароитларнинг махсус тартибланишини ўз ичига оладиган психологик-педагогик жараёнларнинг тизимли комплекси».

Кўриниб турибдики, муаллифлар педагогик жараённи тизимли тасвирлашга интиладилар. Кўпчилик тадқиқотчилар ўқитиш технологияси ўқув жараёнини кафолатланган натижага эришишга (дидактик мақсадларга эришишга) йўналтирилган маълум тартибда тузиш ва амалга ошириш билан боғланган деган фикрга келишади.

Бунда Ў.Толипов, Ж.Толипова, М.Усмонбоевалар қайд этганларидек, ўқитишнинг кафолатланган дидактик мақсадларига эришиш тегишли воситаларга қўлланилгандагина намоён бўлади. Ўқитиш воситаларининг юқори унумдорлиги ва улардан фойдаланиш хусусиятлари мутлақо ўзгача ўқитиш технологиясини амалга оширишнинг энг муҳим характеристикаларидан бири ҳисобланади.

«Педагогик технологиянинг моҳияти ўзаро боғланган ва ички логикага эга бўлган зарурий ва етарли элементлар тизими орқали намоён бўлади ва функционал-операцион ёндашув орқали очилади. Педагогик технология – бу ҳеч сўзсиз амал қилинганда жуда юқори натижа берадиган рецептура эмас, балки бу амалий аҳамиятга эга бўлган қонуниятлардир».

Ривожлантирувчи педагогик технологиялар негизида ётадиган асосий ҳукм – фаолиятнинг ўзлаштирилаётган билимларга адекватлигидир” деб ҳисоблайдиган муаллифлар ҳақдирлар . Бунга асосан, барча предметлар ва вазиятлар учун яроқли бўладиган, универсал технологияларни яратиш амри маҳолдир.

Шуни қайд этиш муҳимки, ўқитиш тизимининг, педагогик техникадан ташқари, ҳар қандай ташкилий ёки бошқарув элементида аниқмасликнинг пайдо бўлиши, бу тизим ҳақида технология сифатида гапиришга имкон бермайди” .

Юқорида баён қилинган фикрларни умумлаштириб, ҳар қандай педагогик технология қуйидаги асосий талабларни қаноатлантиришини таъкидлаймиз:

- қайта тикланувчан бўлиши, яъни жараёнда иштирок этувчи шахсларнинг хусусиятларига боғлиқ бўлмаган ҳолда охирига натижаси кафолатлаши лозим;
- иккинчи талаб – самарадорликдир. Самарадор технология вақт, энергик ресурслар ва ҳ.к.ларнинг минимал сарфланишида максимал натижа беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. СПб., 2001.
2. Аллаяров И.А. Дидактические основы активного обучения.
3. Автореф. дис. ... докт-ра пед. наук.-Тошкент: 1994. 44 с.
4. Бабанский К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований (Дидактический аспект) - Москва: "Педагогика"., 1982.
5. Баратов Ш. Кичик ёшдаги ўқувчилар фаолиятини баҳолаш. - Тошкент, ўқитувчи, 1992 й.
6. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. - М.: Педагогика, 1989. - 192 ст.

TA'LIM JARAYONINI INDIVIDUAL IZATSIYALASHDA ZAMONAVIY INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

Shoymardanova Nigora Qurbonovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o'qituvchisi.

“Biz o'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim”.

SH.Mirziyoyev.

Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab ta'lim tizimini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida e'tirof etilgan. «Bugungi kunda oldimizga qo'ygan buyuk maqsadlarimizga, ezgu niyatlarimizga erishishimiz, jamiyatimizning yangilanishi, hayotimizning taraqqiyoti va istiqboli, amalga oshirayotgan islohotlarimiz, rejalarimizning samarasi taqdiri eng avvalo, zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali, ongli mutaxassis kadrlar tayyorlash muammosi bilan chambarchas bo'q'liq» Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov Bugun hayotimizning hal etuvchi muhim masalalari qatorida ta'lim-tarbiya mazmunini tubdan o'zgartirish, uni zamon talabi darajasiga ko'tarish asosiy o'rinni egallaydi. Chunki jamiyatning yangilanishi, hayotimiz taraqqiyoti va istiqboli, amalga oshirilayotgan islohotlar samarasi taqdiri, Respublika mustaqilligi va bozor iqtisodiyotiga mos ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni shakllantirish-bularning barchasi zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash muammosi bilan chambarchas bo'q'liq. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirishdagi asosiy tamoyillardan biri - bu ta'lim tizimini tuzilish va mazmun jihatidan isloh qilish uchun o'qituvchi va murabbiylarni qayta tayyorlash, yuqori malakali, raqobatga qodir mutaxassislar tayyorlash bo'yicha ta'lim muassasalarining faoliyatini uyq'unlashtirish, ilg'or pedagogik texnologiyalarni, pedagogik innovatsiyalarni

ta'lim jarayoniga kiritish hisoblanadi. Ammo ilg'or pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar o'z-o'zidan ta'lim tizimiga kirib kelmaydi. Bu tarbiyachi faoliyati va uning motivatsiyasiga bo'qliq jarayon. Tarbiyachi faoliyatini o'zgartirmay turib, uning mas'uliyati va faolligini oshirmasdan ta'limda bir qadam oldinga siljib bo'lmaydi.

Akademik A.N.Leontev «Dunyoni idrok qilishning birinchi sharti – faoliyat, ikkinchi sharti – tarbiyadir. Faoliyat jarayonida kishilarning qobiliyati, bilim va malakalari shakllanadi, demak, faoliyat-ijtimoiy hodisa bo'lib, hayotiy kurashning asosiy shartidir», - deb ta'kidlaydi.

Bugungi kunda pedagogika sohasida yangi ilmiy yo'nalish - pedagogik innovatsiya va ta'lim jarayonini yangilash q'oyalarining paydo bo'lishi natijasida tarbiyachi ning pedagogik faoliyatida ham yangi yo'nalish « tarbiyachining innovatsion faoliyati» tushunchasi paydo bo'ldi. «Innovatsion faoliyat» tushunchasini tahlil qilar ekanmiz: G.A.Mkritichyaning bu haqdagi fikri diqqatga sazovar: - «Pedagogik tajriba-sinov faoliyatining 3 ta asosiy shaklini ajratish mumkin: xususiy tajriba, tajriba-sinov ishi, tarbiyachining innovatsion faoliyati.

Pedagogik faoliyatda innovatsiyalar qancha ko'p bo'lsa, tarbiyachi xususiy eksperimentni shuncha yaxshi tushunadi». Innovatsion faoliyat – tarbiyachining o'z kasbini takomillashtirishdagi mavjud shakl va vositalarni egallashga ijodiy yondashuvini nazarda tutadi. Ta'limdagi innovatsiyalar va innovatsion pedagogik faoliyat haqida barqaror va hammaga ma'qul bo'lgan ilmiy tasavvurlar va tasniflar shu paytgacha mukammal tarkib topgan emasligini ham e'tirof etish lozim. Bunday holatning asosiy sabablaridan biri maktabgacha ta'limga yo'naltirilgan ilmiy bilimlar tizimlari o'rtasidagi qiyinchilik bilan engib o'tiladigan uzilishlardir. Yana kattaroq sabab esa ta'limiy bilim va amaliy tarbiyachi faoliyat o'rtasidagi uzilishdir. Tarbiyachi innovatsion faoliyatning sub'ekti va tashkilotchisi sifatida yangilikni yaratish, qo'llash hamda ommalashtirishda ishtirok etadi. U fandagi bilim, an'analardagi o'zgarishlar mazmunini va mohiyatini tahlil eta bilishi kerak. Innovatsion faoliyat tushunchasi innovatsiya, innovatsion jarayon kabi tushunchalar bilan chambarchas bo'qliq. Shu sababli bu tushunchalar mazmunini izoqlamasdan turib, innovatsion faoliyat mazmunini anglash mumkin emas. Innovatsiya -amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy ob'ekt sifatlarini yaxshilashga yo'naltirilgan ijtimoiy sub'ektlarning harakat tizimidir . Bu g'oya nazariyasi mohiyatining yaratilishiga nisbatan turli yondashuvlar va fikrlar mavjud bo'lib, uning mohiyati borasida fanda yagona fikr mavjud emas. Innovatsiyalar dolzarb, muhim ahamiyatga ega bo'lib, bir tizimda shakllangan yangicha yondashuvlar. Ular tashabbuslar va yangiliklar asosida tuq'ilib, ta'lim mazmunini rivojlantirish uchun istiqbolli bo'ladi, shuningdek, umuman ta'lim tizimi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Innovatsiya-ma'lum bir faoliyat maydonidagi yoki ishlab chiqarishdagi texnologiya, shakl va metodlar, muammoni echish uchun yangicha yondashuv yoki yangi texnologik jarayonni qo'llash, oldingidan ancha muvaffaqiyatga erishishga olib kelishi ma'lum bo'lgan oxirgi natijadir. Bugun ta'lim tizimidagi innovatsiyalarni quyidagicha tasniflash ma'qullanmoqda:

Faoliyat yo'nalishiga qarab (pedagogik jarayondagi, boshqaruvdagi). Kiritilgan o'zgarishlarning tavsifiga ko'ra (radikal, modifikatsiyalangan, kombinatsiyalangan). O'zgarishlar ko'lamiga ko'ra (lokal, modulli, tizimli). Kelib chiqish manbaiga ko'ra (shu jamoa uchun ichki yoki tashqaridan olingan). Innovatsiyaning maqsadi-sarflangan mablaq' yoki kuchdan eng yuqori natija olishdan iborat. Boshqa turli-tuman o'z-o'zidan paydo bo'ladigan yangiliklardan farqli o'laroq, innovatsiya boshqariluvchi va nazorat qilinuvchi o'zgarishlar mexanizmini tashkil etadi. Ta'lim tizimidagi har qanday yangilik innovatsiya

bo`la olmaydi. Shu sababli «novatsiya» va «innovatsiya» tushunchalari o`rtasidagi asosiy farqlarni ko`rsatib o`tish zarur. Buning uchun islohot faoliyatining aniq shakli, mazmuni va ko`lami asos bo`lib xizmat qiladi. Agar faoliyat qisqa muddatli bo`lsa va yaxlit tizim xususiyatiga ega bo`lmasa, o`z oldiga muayyan tizimdagi faqat ba'zi elementlarini o`zgartirishni vazifa qilib qo`ygan bo`lsa, u holda biz novatsiya bilan muloqot qilayotgan bo`lamiz. Agar faoliyat ma'lum kontseptual yondashuv asosida amalga oshirilayotgan bo`lsa va uning natijasi o`sha tizim rivojlanishiga yoki uning printsiplial o`zgarishiga olib kelsagina innovatsiya deya olamiz. Har ikkala tushuncha mezonlari quyidagicha: inovatsiya amaldagi nazariya doirasida amalga oshiriladi, ko`lam va vaqt bo`yicha chegaralanadi, metodlar yangilanadi va natijasi avvalgi tizimni takomillashtiradi. Innovatsiya esa tizimli, yaxlit va davomli bo`ladi, ma'lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi, amaliyot sub'ektlari pozitsiyalarini to`la yangilaydi. Bunda faoliyatning yangi yo`nalishlari ochiladi, yangi texnologiyalar yaratiladi, faoliyatning yangi sifat natijalariga erishiladi, natijada amaliyotning o`zi ham yangilanadi.

Innovatsiyaning amaliyotga kiritilishi innovatsion jarayonlarda amalga oshiriladi. Innovatsion jarayon deb - innovatsion o`zgarishlarga tayyorgarlik ko`rish va uni amalga oshirish jarayoniga aytiladi. Maktabgacha ta'lim jarayonidagi innovatsion o`zgarishlar, ta'lim tizimiga har qanday yangilikning kiritilishi bevosita tarbiyachi faoliyatini yangilash va o`zgartirish orqali amalga oshirilishi ham muallif tomonidan qayd etilgan. Ta'lim tizimidagi innovatsiyalar, ularni amaliyotga kiritish, innovatsion jarayonlarni boshqarishni tahlil qilish orqali innovatsion faoliyat tushunchasini ta'riflash imkoniyati paydo bo`ldi. Innovatsion faoliyat - pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg`a boshlovchi, taraqqiy ettiruvchi kuchdir. «Innovatsion faoliyat – bu yangi ijtimoiy talablar bilan an'anaviy me'yorlarning mos kelmasligi, yoxud amaliyotning yangi shakllanayotgan me'yoring mavjud me'yor bilan to`qnashuvi natijasida vujudga kelgan majmualii muammolarni echishga qaratilgan faoliyatdir», -deb ta'kidlaydi V.I.Slobadchikov. Innovatsion faoliyat bu amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo`lib, ijtimoiy-madaniy ob'ekt sifatlarini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy sub'ektlarning harakat tizimi bo`lib, u ma'lum doiradagi muammolarni echish qobiliyatigina emas, balki har qanday vaziyatdagi muammolarni echish uchun motivatsion tayyorgarlikka ega bo`lishdir. Tarbiyachi innovatsion faoliyatining markaziy masalasi o`quv jarayonini samarali tashkil etishdan iborat. Innovatsion faoliyat – uzluksiz ravishda yangiliklar asosida ishlash bo`lib, u uzoq vaqt davomida shakllanadi va takomillashib boradi. Tarbiyachi innovatsion faoliyati xususiyatlarini o`rganib chiqqan pedagog olimlar fikrlariga tayangan holda, quyidagilarni innovatsion faoliyatning asosiy belgilari deb hisoblash mumkin:

- ijodiy faoliyat falsafasini egallashga intilish;
- pedagogik tadqiqot metodlarini egallash;
- mualliflik kontseptsiyalarini yaratish qobiliyati;
- tajriba-sinov ishlarini rejalashtirish va amalga oshira olish;
- o`zidan boshqa tadqiqotchi-pedagoglarning tajribalarini qo`llay olish;
- hamkasblar bilan hamkorlik;
- fikr almashish va metodik yordam ko`rsata olishlik;
- ziddiyatlarning oldini olish va bartaraf etish;
- yangiliklarni izlab topish va ularni o`z sharoitiga moslashtirib borish.

Tarbiyachilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash muammosiga murojaat etish jamiyatda innovatsion jarayonlar dinamikasining o`sb borayotganligini tushunish natijasida

vujudga keldi. Uning tahlili faqat fan va texnika erishgan zamonaviy yutuqlardan foydalanishni o'z ichiga olmasdan, balki yangiliklarni izlash, yaratish, moslashtirish, tatbiq etish va olingan natijalarni qayta tekshirish kabi jarayonlarni ham qamrab oladi. Innovatsion faoliyatning tuzilishini o'rganib chiqqan olimlardan biri V.Slastenin uni quyidagicha tuzilishga ega deb ko'rsatib o'tadi: «Innovatsion faoliyatning tuzilishi-ijodiy yondashuv, ijodiy faollik, yangilikni kiritishga texnologik va metodologik tayyorgarlik, yangicha fikrlash, muomala madaniyati.

Innovatsion faoliyatning darajalari: reproduktiv, evristik, kreativ bo'lishi mumkin». Innovatsion faoliyat davrida yangiliklar, innovatsiyalar, tom ma'noda ta'lim jarayoniga kirib keladi. Shu sababli ta'lim tizimidagi innovatsiyalarni pedagogik jarayonga kiritish 4 bosqichda amalga oshiriladi: Muammoni tahlil asosida aniqlash. Mo'ljallanayotgan ta'lim tizimini loyihalash. O'zgarishlar va yangiliklarni rejalashtirish. O'zgarishlarni amalga oshirish. Innovatsion faoliyatga tayyorlashdan maqsad-o'qituvchining yangilikka intiluvchanligini, mustaqil o'z ustida ishlash ko'nikmasi va malakasini shakllantirish, yangi pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlardan foydalanib, dars va darsdan tashqari mashq'ulotlarni o'tkazish malakasini takomillashtirishdan iborat. «Innovatsion faoliyat o'qituvchining o'z faoliyatidan qoniqmasligidan kelib chiqadi. U o'qituvchi tomonidan u yoki bu pedagogik vazifani hal qilishda qandaydir to'siqqa duch kelinib, uni muvaffaqiyatli hal etishga intilish asosida yuzaga keladi». Innovatsion faoliyat yangi q'oyani izlashdan boshlanadi. Pedagogik innovatsiya ta'lim-tarbiya jarayonidagi muhim va murakkab masala echimiga yo'naltirilganligi sababli tarbiyachidan yangicha yondashuvni talab qiladi. Tarbiyachi innovatsion faoliyati tuzilishini taqlil qilishga turli xil yondashuvlar mavjud.

Masalan, A. Nikolskayaning fikricha, faoliyatni yangilash 3 bosqichda, ya'ni tayyorgarlik, rejalashtirish va joriy etish bosqichlarida amalga oshiriladi. Tarbiyachini innovatsion faoliyatga tayyorlashda bir qator psixologik to'siqlar mavjud. Bularning birinchisi tarbiyachining o'zi ko'nikkan faoliyat chegarasidan tashqariga chiqishi juda qiyinligi, ya'ni o' Tarbiyachilarda ijodkorlikning etarli emasligi bo'lsa, yana bir sabab yangi va noma'lum narsalar qar doim odamlarda cho'chish va xavfsirashni keltirib chiqarishidir. Yuqorida bildirilgan fikrlarga tayangan holda shunday xulosaga kelish mumkin. O'rganib chiqilgan ilmiy ishlarning aksariyatida «innovatsion faoliyat» tushunchasiga ta'rif berilgan bo'lsada, bu sohada hammaga ma'qul keladigan va innovatsion faoliyatning to'liq mazmunini ochib beradigan yagona ta'rif yaratilmagan, shuningdek, bu faoliyatni shakllantirish jarayoniga nisbatan yagona yondashuv mavjud emas.

Muhtarim prezidentimiz murojaatnomalarida takidlaganlaridek, bola dunyoga kelganidan boshlab, unda aynan maktabgacha bo'lgan yoshda aqliy faollik oshadi, axloqiy-estetik va jismoniy xislatlar shakllanadi.

Shu bois ham kelgusi yillarda maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirish borasidagi strategik maqsadimiz – bog'cha yoshidagi har bir bolani ushbu ta'lim yo'nalishi bilan to'liq qamrab olish uchun zarur sharoitlarni yaratishimiz va ularga zamon talabiga mos keluvch innavasion ta'lim berishdan iboratdir.

Kelgusi yil yakuni bilan maktabgacha ta'lim qamrovini 65 foizga, 2023 yil oxirida esa 75 foizga yetkazishimiz kerak. Bu ishlarga byudjetdan 600 milliard so'm subsidiya berish hisobidan qo'shimcha ravishda 2 mingta nodavlat bog'cha tashkil etilib, xususiy sektor ulushi 25 foizga yetkaziladi.

Shuningdek, 2021 yilda maktabga tayyorlashning bepul tizimi bilan 560 ming nafar 6 yoshli bolalar yoki ularning 82 foizi qamrab olinadi.

Uzoq qishloqlarda maktabgacha ta'limning muqobil shakllari yanada kengaytiriladi. Bunda YuNISEF hamda Jahon banki bilan hamkorlikda imkoniyati cheklangan bolalar uchun maktabgacha ta'limni uyda berish modeli ham yo'lga qo'yiladi.

Shundan barchamiz xulosa qilishimiz va prezidentimizning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlab, "labbay" deb javob qilishimiz zarurdir.

ИННОВАЦИОН-ИНТЕГРАТИВ ТАЪЛИМГА ОИД ТАЛИМ МАЗМУНЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

ТЎРАҚУЛОВ Х.-Апрофессор. ЖДПИ,
САЙДАХМАТОВ С.С.-магистр ЖДПИ

Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий соҳаларда ривожланишининг равишга йўлга тушиб олиши кўп жиҳатдан жаҳонинтеллектуал салоҳиятида тўла қонли шерикчилик қила оладиган мутахассисларни тайёрлашга боғлиқ бўлади. Буни таъминлаш учун эса бўлажак мутахассисларни замонавий талаблар асосидатайёрлашни талаб этади.

Шу сабабли ҳам мазкур мақолага бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини инновационинтегратив ёндашув негизда касбий фаолиятга тайёрлашга оид янгиланган таълим мазмунларини шакллантиришни илмий-методик жиҳатдан асослашни мақсад қилиб қўйдик.

Бу мақсадни амалга ошириш учун таълим мазмунини инновацион-интегратив таълим нуқтаи назаридан шакллантириб олишга тўғри келади. Бунинг учун дастлаб ушбу жараёнда ишлатиладиган атама ва терминлар мазмун-моҳияти тўғрисидаги қисқача маълумотларни келтириб ўтамиз.

“Таълим-бу таълим олувчига махсус тайёрланган мутахассислар ёрдамида билим бериш ва улардаги кўникма ҳамда малакаларни шакллантириш жараёни бўлиб, кишининг шахс сифатида ҳаётга ва меҳнатга оғли равишда тайёрлаш воситаси” [2].

Таълимнинг **асосий вазифаси**. “Таълим олувчини ўқитишдан иборат бўлиб, у оила, амалиёт (ишлаб чиқариш) ва бошқа соҳаларга маълумот бериш каби вазифаларни ҳам бажаради.

Таълим бериш - бу таълим олувчининг интеллектуал ва маънавий салоҳиятини юксалтиришга қаратилган педагогик фаолият бўлиб, у инсоннинг ақлий ва маънавий савиясини ривожлантиришини амалга ошириш жараёнидир. У таълим олувчиларнинг интеллектуал ва маънавий салоҳияти юксалтириш борасидаги ўқиш-ўқитиш жараёнининг мазмун-моҳиятини оғли равишда англаб етишлари орқали амалга оширилади.

Таълим ва таълим бериш жараёнлари ҳам ўзига хос мазмун-моҳият касб этади ҳамда улар ўзига хос мазмун билан ахамиятли бўлади. Куйида улар тўғрисида ҳам қисқача маълумот бериб ўтамиз.

Мазмун - бу илмий билимлар йиғиндиси бўлиб, амалда қўллаш учун шакллантириладиган кўникма ва малакаларни таркиб топтириш жараёнида таълим олувчиларнинг фикрлаш, ўйлаш ва мулоҳаза юритишига имкон берувчи манба (маълумотлар мажмуи).

Маълумки, **таълим мазмуни** инсонни ўқитиш жараёнида эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар хажми ва характерини белгиловчи эталон (намуна). Шу

сабабли ҳам у белгиланган мақсадга мувофиқ йўналиш ва ҳажмга эга бўлади.

Тадқиқот мақсади, объекти ва ишчи фарази талабларига қараб таълим мазмуни модернизация қилиниб борилади. Белгиланган мазмун асосида ўқув фанлари, ўқув соатлари, машғулот турлари ва шу кабилар аниқланиб ва улар илмий-методик жиҳатдан асосланиб борилади.

Мазкур тадқиқот ишимизда ҳам янгиланган таълим мазмунини шакллантириб олишга тўғри келади. **Бунга сабаб** қаралаётган муаммо бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини инновацион-интегротив таълим негизида тайёрлашга бағишланади. Шу сабабли бу соҳада таълим мазмунига **биринчидан**, анъанавий таълим мазмунига тайёрланган маълумотларни интеграциялаш ва **иккинчидан**, интеграцияланган таълим мазмунини инновациялаштириш масалаларини ҳал қилишга тўғри келади.

Бунинг учун энг аввало, тадқиқот мақсад-вазифаларини эътиборга олган ҳолда анъанавий таълим мазмунига интеграцияланадиган маълумотлар тайёрланади. Тайёрланган режага мос ҳолда унификацияланади ва табақалаштирилади. Буни амалга оширишда куйидаги манба кўрсатмавий асос бўла олади.

“Таълим мазмунини унификациялаш ва табақалаштириш тамойили - таълим мазмунини унификациялаш ва табақалаштириш, биринчидан, маълум бир йўналиш бўйича мутахассис тайёрланаётганда унинг бир неча тур модификациясини (хилларини) тайёрлаш имкониятини берувчи унификацияланган ўқув режаларини тузишни кўзда тутса, иккинчидан, умумтехник ва умумпедагогик ҳамда махсус предметлар мазмунини табақалаштириш, ижтимоий ишлаб чиқариш ривожланиши анъаналарини ҳисобга олади” [1].

Демак, бизнинг тадқиқотимизда ҳам таълим мазмуни унификацияланади ва табақалаштирилади, яъни инновацион-интегротив таълим талабларига жавоб берадиган тўлдирилган, бойитилган ва мукамаллаштирилган таълим мазмунлари шакллантирилади ва улар бўйича маълумотлар базалари шакллантирилади. Бунда мазмунни мўлжаллаб йуналганлик муҳим аҳамият касб этади. **Бунга сабаб мазмунни мўлжаллаб йўналтирилганлик** - бу таълимда янги йўналиш бўлиб, унинг ёрдамида таълим мазмунидаги мақсад устуворлиги таъ- минланади, унинг белгиловчи роли тан олинади ва уларга асосланган фаолият мақсадли ижтимоий ва касбий фаолият бўлиб ҳисобланади.

Шу сабабли ҳам юқорида кайд этилган тўлдирилган, бойитилган ва мукамаллаштирилган таълим мазмунларига алоҳида-алоҳида махсус талаблар қўйилади ва улар узига хос мазмунга эга бўлади.

Тўлдирилган таълим мазмунини шакллантиришда асосан ўрганилаётган манба (фан, мавзу, тушунча, қонун, қоида ва х-к.)га оид тайёр маълумотлардан фойдаланилади. Улардан анъанавий таълим мазмуни бўйича таълим бериш жараёнида ўрганилаётган манбани тўлдириш мақсадида тўғридан- тўғри фойдаланилади ва бу ҳосил бўлган, яъни қисман янгиланган таълим мазмуни инновацион-интегротив таълим учун **биринчи тоифали таълим мазмуни** бўлиб ҳисобланади.

Яна шу йўналишда бойитилган таълим мазмуни шакллантирилади ва бунга биринчи тоифали таълим мазмуни тадқиқот мавзуга оид дидактик материаллар билан интеграцияланади. Натижада бўлган, янгиланган таълим мазмунини биз **иккинчи тоифали таълим мазмуни**, деб атадик. Ушбу жараёнда олдинги босқичга қараганда кучлироқ ижодий ёндашув қилишга тўғри келади. **Бунга сабаб** ушбу ижодий жараёнда анъанавий таълим мазмуни, биринчи ва иккинчи тоифали таълим мазмунлари

хамда инновацион-интегратив таълим жараёнлари органик бирликда қаралади ва ушбу жараён учун комплекс (мажмуавий) ёндашув талаб қилинади. Бу йуналишдаги таълим мазмунини шакллантиришда интеграция ва интеграциялаш жараёнларига доимо эътиборда бўлишга тўғри келади.

Энди улардан фойдаланган ҳолда янгиланадиган таълим мазмунининг **учинчи тоифали таълим мазмунига** ўтиш мумкин бўлади. Бу таълим мазмунини **мукамалтирилган таълим мазмуни**, деб атадик. Бунга етарлича сабаблар бор. Улар қуйидагилар: **биринчидан**, бу таълим мазмунини шакллантиришда анъанавий таълим мазмуни, биринчи тоифали ва иккинчи тоифали таълим мазмунлари асос қилиниб олинади, **иккинчидан**, бунда ижодий ёндашув амалга оширилади ва шу асосда ижодий фаолият амалга оширилади, **учинчидан**, таълим мазмунида касбий йўналтирилганлик доимо эътиборда туради, **тўртинчидан**, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларида шаклланадиган инновацион хислатлар доимо диққат марказида бўлади, **бешинчидан**, тайёрланадиган таълим мазмунини унификациялаш ва табақалаштириш мумкин қилиб тайёрланади ва пировард натижада ижодий қобилиятлари юксак бўлган бўлажак бошланғич синф ўқитувчисини шакллантириш доимий эътиборда бўлади. Шу сабабли унга интеграцияланадиган маълумотлар бўйича креатив ахборотлар мухити шакллантирилиб олинади.

Тадқиқотимизнинг ушбу қисмида хулоса ўрнида таъкидлаш мумкинки, инновацион-интегратив таълим негизида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини касбий фаолиятга тайёрлаш бўйича шакллантирилган таълим мазмуни ва ундан амалий фаолиятда фойдаланишга оид ишлаб чиқиладиган инновацион методика ҳамда улардан амалиётда фойдаланишга оид воситаларнинг мукамал мажмуаси қуйидагидек **таълимий афзалликларни** қўлга киритишга кенг имкониятлар яратилади:

- бўлажак бошланғич синф, ўқитувчиларини касбий фаолиятга тайёрлашдаги таълим мазмунини унификациялаш ва табақалаштириш имконини беради ҳамда улар асосида тўлдирилган, бойитилган ва мукамаллаштирилган таълим мазмунини шакллантиришга эришиш мумкин бўлади;

- бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини касбий фаолиятга тайёрлашнинг ҳар бир босқичи учун унга мос таълим мазмунини шакллантириш ва улардаги маълумотларни баён қилишнинг кетма-кетлигига эътибор бериб бориш имконияти яратилади;

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Исмоилова З.К. Педагогика. –Т.: Молия, 2008, 160 б.
2. Ҳасанбоев Ж., Тўракулов Х.А., Ҳайдаров М.Ҳ., Ҳасанбоева О., Усмонов Н.Ў. Педагогика фанидан изоҳли луғат. –Т.: Fan va texnologiya, 2009, 672 б.

МАКТАВ О'QITUVCHISINING IJODKORLIK KOMPETENSIYASI RIVOJLANTIRISH USULLARI

N.Yo.Qurbonov, Jizzax VHTXQTMOM katta o'qituvchisi
F.M.Xolturaeva, Jizzax shahar 25-maktab o'qituvchisi

Bugungi kunda ta'lim sohasidagi dolzarb muammolardan biri qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan

ko'nikma va malakalarni xosil qilish, shuningdek, o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma xamda malakalar darajasini baxolash o'qituvchidan yuksak pedagogik maxorat xamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi. Albatta, bu ishlarni samarali amalga oshirish o'qituvchidan o'z kasbining ustasi bo'lishlikni, doimo izlanish, ijod qilish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni uzluksiz o'zlashtirib borish, eng avvalo, bolalarni sevish, ulardan mehrini ayamaslikni taqazo qiladi.

Hozirgi ta'lim sharoitida o'qituvchining kasbiy - pedagogik bilimdonligi uning kasbiy kompetentligining muhim ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, o'z navbatida bilimdonlik - o'qituvchi uchun muhim bo'lgan zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirishni, ya'ni innovatsion tayyorgarlikni talab etadi.

Yangi mazmun va mohiyatga ega bo'lgan ta'lim-tarbiyani tashkil etish va uni samarali amalga oshirishda o'qituvchining kasbiy kompetentligining tarkibi hisoblangan yaratuvchanlik, ijodkorlikka intilish layoqati juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy o'qituvchi ta'lim sifati va uzluksizligini ta'minlash va o'zining kasbiy darajasi va malakasini doimiy ravishda oshirib borishi, innovatsion texnologiyalardan foydalanish asosida o'quv jarayonini uzluksiz takomillashtirib borishi, kasbiy masalalarni yechishga moyil bo'lishi shart.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi undan kuch - g'ayratni, qat'iyatni, tirishqoqlikni, tadqiqotlarni olib borishga intilishni, yangi vaziyat, yangi jamoaga kirishish qobiliyatini, samimiyatni, to'g'rilik va halollikni, o'tkir aql-idrokni talab qiladi.

Shundagina, ta'lim muassasalari o'quv faoliyatining sifati o'quv jarayonini rejalashtirish, uni amalga oshirish, o'quv dasturlarining mazmun-mohiyati bilan emas, balki tahsil oluvchilarning egallagan bilim, ko'nikma va malakalaridan o'z shaxsiy hayotlari, kasbiy faoliyatlari va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarida amaliy foydalana olish layoqatlari (tayanch va fanga oid kompetensiyalari)ning shakllanganlik darajasi bilan belgilanadi. O'qituvchi kasbiy kompetensiyasini shakllanib, rivojlanib borishida ijodiy muloqotning ahamiyati beqiyosdir.

Pedagogik muloqot - pedagogik ta'sirning ajralmas sifatidir. Bu o'qituvchi va o'quvchining ta'lim-tarbiya jarayonidagi kasbiy muloqoti bo'lib, unda ma'lumot almashinadi va o'quvchilarga o'quv-tarbiyaviy ta'sir o'tkaziladi. Bunda ikki yoqlama muloqot yuzaga kelishi lozim. Uning asosi sifatida o'zaro hurmat va ishonch xizmat qiladi. Pedagog o'quvchilar bilan muloqotga kirishish jarayonida ulardan hurmat kutadi. O'quvchilar ham o'qituvchidan hurmat va ishonchni talab etadilar. Bu pedagogik ta'sirning samarali yo'li bo'lib, tajribali pedagoglar bolani o'z-o'zini hurmatlashga asoslangan holda munosabatlarni tashkil etadilar va shu orqali o'zaro munosabatlarni amalga oshiradilar.

Ijodiylikni amalga oshirish uchun quyidagilarga ahamiyat berish lozim:

- bir necha o'qituvchilarning darslarini kuzatish, unda o'quvchilarning kayfiyatini, o'qituvchining bolalar bilan bo'ladigan munosabatlarini aniqlash;
- o'qituvchining darsda qanday usullarni qo'llashi, muloqotni qanday tashkillashtirish, o'quv-tarbiyaviy muammolarning yechimini topishini aniqlash;
- o'zining muloqot texnologiyasini boshqa o'qituvchining "texnologiyasi"ga taqqoslashi;
- tajribali o'qituvchilarning tarbiyaviy soatlarida qatnashish orqali muloqot jarayonidagi o'quvchilarning individual xususiyatlarini aniqlash;
- o'zining darsidagi muhiti bilan boshqa tajribali o'qituvchining darsidagi muhitni taqqoslash orqali xulosa chiqara olish va boshqalar.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda muomala shaxslararo

munosabatning eng muhim mexanizmlarini qamrab oladi. Pedagogika fanida muomala kategoriyasi keng ma'noda tushunilganda hamkorlik faoliyatining ichki aloqasini mujassamlashtirib, o'zaro ta'sir va o'zaro munosabatni aks ettirib, ijtimoiy protsessual jabhasini ifodalaydi.

Pedagoglik jarayonlarda muomala hamkorlik faoliyatini tashkil qilish tariqasida namoyon bo'ladi. O'qituvchining kommunikativ ko'nikmalari quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi:

1. O'zgaralar bilan muloqotda bo'lishida;
2. O'quvchilar bilan birgalikdagi ijodiy faoliyatni tashkillashtirishida;
3. Maqsadga yo'naltirilgan muloqotni tashkillashtirish va boshqara olishida.

Shaxslararo munosabatlar jarayonida: kommunikativ (axborot uzatish), interaktiv (hamkorlikdagi harakat) va perseptiv (hamkorlikda idrok etish) jihatlarni alohida ko'rsatish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, har sohada kompetentli o'qituvchi bo'lish uchun faqat pedagogik nazariyani egallashning o'zigina yetarli emasligini amaliyot ko'rsatmoqda. Ma'lumki, pedagogik nazariyada bolalarni o'qitish va tarbiyalash haqida umumiy qonun - qoidalar, umumlashtirilgan uslubiy g'oyalar bayon etiladi. Maktab hayoti, amaliy pedagogik jarayon esa juda xilma - xil holatlar, vaziyatlardirki, unda turli muammolarni hal etishni talab etadi. Bu esa o'qituvchidan keng bilimdonlikni, puxta amaliy tayyorgarlikni, yuksak pedagogik kompetentlikni va ijodkorlikni talab etadi.

НОТЎЛИҚ ОИЛАЛАРДА ЎСМИРЛАРНИ МИЛЛИЙ-МАЪНАВИЙ ТАРБИЯЛАШ МАСАЛАСИ

ЖДПИ катта ўқитувчилари-**МунарOVA P.У, Пулатова Н.М.**
Физика факультети талабаси-**Каримова Мадина**

Нотўлиқ оилаларда ўсмирларни миллий-маънавий тарбиялаш қайси фазилатларни шакллантиришга йўналтирилади? Бу фазилатлар нималарга асосан белгиланади? Оилаларнинг маънавий баркамоллиги ва маънавий баркамол фарзандларни тарбиялаб етиштиришлари—ҳозир оилаларда кузатилаётган низоларни келтириб чиқарувчи сифатларни бартараф қилиш, ижобий фазилатларни махсус сингдира боришга боғлиқлиги аниқланди. Яъни оилаларда тез-тез учраши илмий тасдиқланган низолар:

1. бола тарбияси;
2. уй вазибалари тақсимоти;
3. қудаларнинг ўзаро келишмасликлари;
4. турмуш ўртоғимнинг менинг ота-онам билан келишмаслиги;
5. моддий қийинчиликлар;
6. дунёқарашларнинг тўғри келмаслиги;
7. рашкчилигим;
8. турмуш ўртоғимнинг рашкчилиги;
9. турмуш ўртоғимнинг жўрабозлиги;
10. ичкиликбозлиги;
11. турмуш ўртоғимнинг дугонабозлиги;

12. менга эътиборсизлиги;
13. ота-оналар аралашуви;
14. кўполлиги;
15. мен билан ҳисоблашмаслиги;
16. ота-онасига ҳаддан ташқари боғланиб қолганлиги;
17. яшаш шароити ёмонлиги;
18. бефарзандлик;
19. руҳиятимни тушуна олмаслиги;
20. жинсий алоқалардаги номутаносиблик;
21. ўз ишига ўта берилиб кетганлиги;
22. арзимаган нарсалар туфайли;
23. бошқа сабаблар.

Шахс миллий маънавиятининг шаклланишида оиланинг беқиёс ҳиссаси бор. Чунки ҳар бир ўзбекистонликнинг ўз ота-онаси, бобо-бувилари, катта бобо ва катта буви ва ҳ.к. ларни яхши билиш орқали давлат, халқ, миллатимизнинг тарихига дахлдорлик эшиги очилади. Натижада оилавий

миллий-маънавий тарбия ҳаётийлик касб этади, таъсирчанлиги ошади.

Оила– миллий дунёқараш манбаи сифатида ўқувчиларда миллий истиқлол мафқурасининг шаклланишида катта аҳамиятга эга. Нотўлиқ оилада ота ёки она обрўси миллий-маънавий тарбиянинг асосидир. У ота-онанинг бола тарбияси билан махсус шуғулланаётганлиги ёки шуғул-ланмаётганлиги билан белгиланади.

Ота-она обрўси уларнинг фарзандлари шахси билан қизиқишлари ўсмирларнинг ривожлана бораётган эҳтиёжларини ўрганиб, бошқариб, қондириб боришларини оширади.

Олиб борган кузатувларимиз нотўлиқ оилаларда ота-онанинг тарбиячи сифатидаги фаолиятларидаги камчиликларни кўрсатди.

Булар:

- ота-онанинг ўзларини болаларининг боқувчилари сифатида англаб, тарбиячи эканликларини чуқур англамасликлари;
- оилаларда учровчи ахлоқсиз турмуш тарзи; ота-онанинг болаларга айтган сўзлари, панд-насихатлари ва амалдаги хатти-ҳаракатлари орасидаги тафовут, фарзандларига қилган хизматларини миннат қилаверишлари,
 - фарзандлар билан асосан буйруқ, ҳукм орқали гапиришлари;
 - ўқувчи фарзандларининг ҳаёти, қизиқишларига эътиборсизликлари;
 - уларга вақт ва диққат ажратмасликлари;
 - ўқувчиларни оила юмушларига жалб қилмаслик;
 - айниқса ўсмирлар ўзларига нисбатдан бепарволикдан қаттиқ изтироб чекадилар, натижада ота-она ва ўсмир орасида совуқ муносабатларнинг пайдо бўлишига йўл қўйилмоқда);
 - рағбатлантириш ва жазолашда тарбиявий мақсаддан келиб чиқа билмаслик.
 - Миллий педагогик маданият даражасининг пастлиги;
 - миллий-маънавий кадриятларга ҳурмат ҳиссини шакллантира билмаслик, хафсаласизлик;
 - фарзандига ваъда бериб, бажармаслик;

• мактаб билан таълим-тарбиявий ҳамкорликдан «вақт йўқ» деган баҳона билан ўзини четга олиш;

• болаларини ўз аждодлари, шажаралари билан таништирмаслик ва ҳ.к.

Бу камчиликларни бартараф қилишда отанинг роли ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Зеро, «Отанинг очган йўли бор, онанинг бичган тўни бор».

«Отаси борнинг қўними бор, онаси борнинг тўни бор», «Ота– оламнинг фаҳри», «Отангни кўрсанг, отдан туш», «Ота бўлиш осон, оталик қилиш қийин», «Ота-болага синчи», «Ўғлингни севсанг, ишлат», «Оталар сўзи хитоб бўлур, ани йиғсанг китоб бўлур».

Она-аёлнинг ўзбек оиласидаги ўрни алоҳида, жипслаштирувчи аҳамиятга эга. Чунки «Онага бўлган муҳаббат– Ватанга бўлган муҳаббатнинг куртаги», «Онанинг қўнгли болада, боланинг қўнгли далада», «Онанинг ўғай бўлса, отанинг ўзингники эмас», «Бола– лой, она– кулол», «Бола ҳам она дейди, она ҳам она дейди», «Онанинг яхшилигини бемор бўлсанг биларсан» ва ҳ. к.

Маънавий идеалларни ўсмирлар дунёқарашининг бир қисми, уларни маънавий рағбатлантирувчи омил сифатида шакллантириш уларнинг ёш хусусиятларини ва руҳий имкониятларини эътибор билан ҳисобга олишни талаб қилади. Бу мураккаб ва узоқ давом этадиган жараён бўлиб, тарбиянатижасида ҳаётий муносабатлар, идеаллар ҳам мазмун ҳам шакл жиҳатидан изчил ўзгаришларга дуч келади.

Ўзбекистон шароитида оилавий муносабатларга бағишлаб ўтказиладиган, илмий асосланган ҳар қандай тадқиқот аҳамиятли бўлиб,

ҳаттоки, Ўзбекистоннинг ҳар бир алоҳида минтақасидаги оилаларнинг ўзига хос анъаналари, никоҳ борасидаги ижобий тажрибаси мавжуд. Лекин демографик жараёнларнинг ўзгараётганлиги, миграция ҳодисаси, бозор

Нотўлиқ оила деганда, педагогик-психологик нуқтаи-назардан қуйидагилар инобатга олинади:

- нотўлиқлик мезонига кўра оилаларнинг тоифаси;

- оила нотўлиқлигини идрок қилган боладаги психологик ва психопатологик хусусиятларнинг ўзига хослиги;

- оиланинг нотўлиқлигидан келиб чиққан ҳолда боланинг турли ташқи муҳит, хусусан, ижтимоий омиллар таъсирини қабул қилиш хусусиятлари;

- нотўлиқ оиладаги боланинг турлича салбий хатти-ҳаракатлари оиланинг бошқа аъзолари, биринчи навбатда, катталарнинг руҳиятига қандай акс этиши, айниқса, онанинг руҳий ҳолати ва бу ҳолатни бошдан кечириш;

- нотўлиқ оила аъзоларига маълум маънода ёрдам бериши лозим бўлган педагоглар, мураббийлар, амалиётчи-психологлар, болалар руҳшуносининг бевосита аралашуви қай тарзда кечиши ва ҳ.к.

Бу каби қатор саволлар нотўлиқ оилалар борасида ечимини топиш лозим бўлган долзарб муаммолардир.

Нотўлиқ оилада тарбияланган боланинг жамиятдаги ижтимоий-психологик мавқеи ҳамда ижтимоий тасавурлари тизими ўзига хос иллатларга эга бўлади. Бу махсус таълим ва тарбия муассасаларида ҳам қатор

салбий асоратларни келтириб чиқармоқдаки, статистик маълумотларга кўра, вояга етмаган, жиноятчилик йўлига кириб қолган болаларнинг деярли 61,7 фоизи нотўлиқ

оилаларда тарбияланган бўлса, гиёҳванд моддалар истеъмол қилувчи ёшларнинг ярмидан ортиғи шундай оилаларга тааллуқлидир. Бундан

ташқари, ХХІ асрнинг бошида бутун жаҳон илғор кишиларини ташвишга солаётган аёллар ва вояга етмаган болалар ўртасидаги ўз жонига қасд қилиш, гиёҳвандлик каби нохуш иллатлар ҳам, биринчи навбатда нотўлиқ оилалар туфайли юзага чиқаётганлиги ташвишлидир.

Шундай қилиб янгилиниш ва покляниш, янгича демократик фуқаролик жамияти қуриш йўлидан бораётган Ўзбекистон учун оилаларнинг мустаҳкамлиги, ажралишлар сонининг кам бўлиши қанчалик долзарб бўлса, нотўлиқ оилаларнинг ўзига хос хусусиятларини фан методлари ёрдамида

ўрганиш ва тегишли амалий хулосалар чиқариш муаммоси ҳам шунчалик муҳим ва аҳамиятлидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1.М. Куронов, Ж. Раҳимов. Оила– миллий тарбия ўчоғи. Халқ таълими, 1998,2-сон. 5-б.

OILANING GAVHARI-FARZAND

**UzMU o'qituvchisi-Ortiqov Olim,
JDPI talabasi-Eshbekova Mohinur Ihom qizi,**

Oila shunday bir makonki unda hayotning davomiyligini ta'minlovchi shahs shakillanadi, kelajak uchun poydevor qoyiladi. Har tomonlama osoyishtalik baxti hukmron bo'lgan oilada farzand kamol topar ekan o'z-o'zidan jamiyatda tinchlik davlatda totuvlik hukmron bolishiga zamin yaratuvchi komil insonlar tarbiyalanadi. Aslida inson farzandini baxt va ezgulik uchun dunyoga keltirarkan kelajakda ma'naviyatli, madaniyatli, siyosiy ongli, yaratuvchanlik faoliyatli yuksak darajada bo'lgan farzand tarbiyalashni hohlaydi. Buning uchun farzand tarbiyasi u tug'ilmasidan avval boshlanishi kerak ya'ni bolani ma'naviy tomonlama sog'lom bo'lishi uchun ona yahshi kayfiyatda bo'lishi, sokin musiqalar eshitishi, ezgulikka undovchi kitoblar o'qishi, turli illatlardan saqlanishi, ruhiyatini pok saqlashi, ayniqsa homila davrida to'g'riso'zlikka o'ta ahamiyatli bo'lishi kerak. Bolaning jismonan sog'lom rivojlanishi uchun bo'lsa ona vaqtida orom olishi, ovqatlanish tartibiga alohida e'tibor qaratishi, oila a'zolari tomonidan avaylanishi lozim.

Yuqoridagi ikki ma'naviy hamda jismoniy jihatdan avaylangan onadan sog'lom bola dunyoga keladi. Negaki homila aynan onaning vujudida uning barcha sifatlari va ruhiy holati ta'sirida o'sadi va rivojlanadi. Muhtaram yurtboshimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev "oila kichik Vatan, oila tinch bo'lsa baxtli bo'lsa, Vatan ham tinch bo'ladi" deya takidlab o'tganlar. Haqiqatdan ham oilaning tinch totuv bo'lishi farzandlarning tarbiyasiga o'z ta'sirini o'tkazadi. Farzandlar tinch totuv oilada tarbiya ko'rar ekan Vatanda tinchlik osoyishtalik hukm suradi.

Bizga meros qolgan manbalarning kopchiligida bola tarbiyasining uch bosqichda amalga oshishi haqida ma'lumotlar qoldirilgan. Birinchisi munosib jufti halol tanlash, ikkinchisi homila davridagi parvarish, uchinchisi farzand dunyoga kelgan kundan boshlab beriladigan tarbiya. Manashu uchinchi bosqich farzand tarbiyasida kelajakda o'z o'rnini

to'g'ri tanlay olishida eng muhim o'rindir. Farzand tug'ilmasidan avval to'g'ri tarbiya ko'rsa hayotining keyingi bosqichlarida ham ijobiy natijaga erishadi. Ota ona farzandga to'g'ri tarbiya berar ekan eng avvalo tarbiyani o'zlaridan boshlashi kerak. Chunki xalqimizda chiroyli naql bor "qush inida ko'rganini qiladi". Ya'ni Bola eshitganidan ko'ra koproq ko'rganini takrorlashga harakat qiladi. Hususan Abdulla Avloniy "Turkiy Guliston yohud ahloq" asarida bola qo'pol dag'al so'z eshitib, kaltak yeb katta bo'lsa bu uning tabiatiga salbiy ta'sir qiladi deb takidlab o'tganlar. Haqiqatdan ham oiladagi muhit bolaning ruhiyatiga har tomonlama ta'sirini o'tkizadi. Bolalar hech qachon kattalarga quloq solishmagan bo'lishsada, ular kattalarga taqlid qilishda hech qachon hatto qilishmagan. Yahshi ota ona bo'lish uchun har doim g'azablanish kerak bo'lganda vazmin bolish, hafa bo'lish kerak bo'lganda tabassum qilish kerak bo'ladi. Shu bois ham ota ona bo'lish katta mahorat talab qiladi. Ota onaning o'z farzandiga "sen mening g'urur iftixorimsan" deyishi farzand tarbiyasidagi eng muhim hatti harakatlardan biri deb o'yliyman.

Esimda kichik qizaloq bo'lganimda dadajonim "uch og'ayni botirlar" nomli ertak kitob Sovg'a qilgandilar. Kitobni so'ngi nuqtasiga yetguncha ming taasurotlar qiziqishlar bilan o'qigandim. Buni Oila a'zolarim ko'rgach har tug'ilgan kunimda bayramlarda kitoblar Sovg'a qilishlari huddi udmday bo'lib qoldi. Tengdoshlarim bayramlarda shirinliklar qo'g'orchoqlarni sovg'a qilishganini aytib maqtanishardi. Menda har safar qolimda kitob bo'lardi. o'ylashimcha Bularning barchasi oilada farzandga bo'lgan e'tiborga bog'liq. Oilada farzandga qanday munosabatda bo'lsa farzand ham shu muhitda tarbiya ko'rib ulg'ayadi. Farzand ota onaga gavhar misoli. Anashu gavharni asrab avaylash jonat onaning burchidir. Anashu burch tufayli jamiyatimizda oilalar tinch va sog'lomdir.

Oila bolaning hayot maktabi hisoblanadi. Toki bola oilada tarbiya topib maktab yoshiga yetguniga qadar bag'rikenglik mehridaryolik, kattalarga hurmat tushunchalarini his qila boshlaydi. Ularning asl negizini ustoz muallimlardan o'rganadi. Har bir ota ona o'z farzandini eng bilimdon, mahoratli ustoz ta'limiga berishni hohlaydi. Negaki bola uchun ota ona ko'zgu vazifasini bajarsa ustoz aql, ilm-ma'rifat bulog'i o'rnidadir. Shunday ekan ko'zgu va ilm ma'rifat bulog'i doimo hamkorlikda ish olib borsa kelajagi buyuk yosh avlodimizdan yana ko'plab Beruniylar, Navoiylar dunyoga kelishiga shak shubha yo'qdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich 2018-yil 19-20-yanvar kunlari Surxandaryo viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyasidagi nutqi.
2. Avloniy A "Turkiy Guliston yohud ahloq" Toshkent cho'lpon nashryoti 2018-yil.
3. Hasanboyeva O. "Oila pedagogikasi" Toshkent fan va Texnologiyalar, 2010-yil.
4. Mutalipova M. " Xalq pedagogikasi" Toshkent "Fan va texnologiyalar" 2015-yil.
5. O'zbek xalq maqollari. Toshkent cho'lpon nashryoti 2015-yil.

СОҒЛОМ ОИЛА-СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИДА ВУЖУДГА КЕЛИШ ОМИЛИ

Абдукаримов Нурмахан Амирханович
–ЖДПИ катта укитувчи

*Оила инсон ҳаётига тўқислик бағишлайди,
оила бахт келтиради,
лекин ҳар бир оила, айниқса жамиятдаги оила энг аввало,
давлат аҳамиятига эга бўлган қутлуғ ишдир.*

А. С. МАКАРЕНКО

Соғлом жамият соғлом оила негизида қарор топади. Бугунги кунда мамлакатимизда олиб борилаётган туб ислоҳотлар негизида соғлом оилани қарор топтириш масаласи устувор вазифа қилиб қўйилмоқда. Соғлом турмуш тарзини олиб бориш ҳар биримизнинг бурчимиздир. Соғлом турмуш тарзи – инсон турмуш шароитларини фаол ўзлаштириш усули бўлиб, кун тартибига риоя қилиш, фаол ҳаракат асосида организмни чиниктириш, спорт билан шуғулланиш, тўла ва сифатли овқатланиш, овқатланишнинг гигиеник қоидаларига риоя қилиш, мулоқот ва экологик маданиятга эришиш, умуминсоний ва миллий кадриятлар асосида маънавий тарбия олиш, зарарли одатлардан ўзини тута билиш демакдир.

Соғлом турмуш тарзини шакллантириш предметининг мақсад ва вазифалари:

- шахс ҳаёти ва саломатлигига таъсир кўрсатувчи омилларни бартараф этиш борасидаги назарий билим ва амалий кўникмаларни ўзлаштиришга эришиш:

- кун тартибига қатъий амал қилиш:

- мунтазам равишда чиникиб бориш, фаол жисмоний ҳаракатни ташкил этиш ҳамда спорт билан доимий шуғулланишига эришиш:

- тўғри овқатланиш қоидасини моҳияти ва аҳамияти тўғрисидаги маълумотларни пухта ўзлаштириш ва улардан амалий фаолиятида фойдаланиш:

- шахсий саломатликни сақлашга нисбатан маъсулиятни қарор топтириш:

- атроф– муҳитни муҳофаза қилиш экологик маданият қоидаларига эга бўлиш:

- турли хилдаги жароҳатланиш ва бахтсиз ҳодисаларнинг олидини олиш лаёқатига эга бўлиш:

- салбий одатларни ўзлаштириш (тамаки чекиш, наркотик моддалар ва спиртли ичимликларни истеъмол қилиш) нинг рағбати юзага келмаслигини таъминлаш:

- жинс сифатда тўғри тарбияланиш шахсий гигиена қоидалардан хабардор бўлиш ва уларга оғишмай амал қилиш:

- ўзида юксак ахлоқий сифатлар, кучли ва мустаҳкам иродани ҳосил қилишга келишиш, шунингдек, психогигиена талабларига амал қилиш:

- ҳаётнинг умумий фалсафаси – турмуш муаммоларига қарши кураша олиш, миллий истиқло ғояси ва мафкура тамоилларига зид бўлган ақидаларга қарши иммунитет ҳосил қилиш йўлида назарий ва амалий фаолиятни ташкил этиш ва ҳоказолар.

Соғлом турмуш тарзи соғлиғини сақлаш ва уни мустаҳкамлаш билан бир вақтда ҳар тамонлама ривожланишни узоқ вақт давом этадиган ижодий фаолиятни, шахснинг ақлий ва жисмоний имкониятлари, қобилиятларини намоён этиш ҳамдир. Соғлом

турмуш тарзини кечирини киши соғлиғини сақлашни 50% ва ундан кўпроғини таъминлаш эканлиги ҳақида илмий маълумотлар мавжуд.

Соғлом турмуш тарзи қуйидагиларни ўз ичига олади.

1. Самарали меҳнат фаолияти.
2. Меҳнат ва дам олишни уйғун холда амалга ошириш.
3. Ёмон одатлардан воз кечиш.
4. Мўтадил харакатларнинг режими
5. Чиниқиш.
6. Маълум меъёр билан озиқланиш.

Самарали меҳнат фаолияти. Соғлом турмуш тарзини кечиринидаги муҳим омил хисобланади. Одамнинг соғлиғига биологик ва ижтимоий омиллар катта таъсир қилади. Бу омиллардан энг муҳими меҳнат хисобланади. Меҳнат жисмоний ва рухий соғлиқ учун ҳамда узоқ вақт давом этадиган ижодий фаолликни таъминловчи асосий омилдир.

Меҳнат ва дам олишни уйғун холда амалга ошириш. Соғлом турмуш тарзининг муҳим омилдандир. Маълум тартиб асосидаги ва қатъий риоя этиладиган меъёр-режим асосида меҳнат қилиш ва дам олиш организмнинг меҳнат қилиш қобилиятини сақлайди, унинг соғлиғини сақлайди, меҳнат фаолиятидаги самарадорликни таъминлайди.

Ёмон одатлардан воз кечиш. Деганда энг аввало тамаки, нос чекиш алькаголь ва наркотик моддаларни истеъмол қилиш назарда тутилади. Бу нарсалар жуда кўп нохушликлар содир этилишининг, кўплаб касалликларни юзага келиш сабабчиси хисобланади. Умрни камайтиради, турмушни бузади, ўсиб келаётган авлоднинг соғлиғига катта зиён келтиради.

Мўтадил харакатларнинг режими. Соғлом турмуш тарзининг муҳим омилдандир. Унинг асосини мунтазам равишда жисмоний машқлар, ишларни бажариш ташкил қилади. Мўтадил равишда харакатланиш болалар ва ўсмирларда катта ёшли ўрта ёшли хатто кекса кишилар ҳаётида ҳам уларни соғлом бўлишларини таъминловчи асосий фаолиятларидан хисобланади.

Соғлом турмуш тафаккур тараққиёти бевосита тарих асосида авлодларни бири-бирига боғлаб, уларда комилликни қарор топтиришга хизмат қилар экан, ёшлар мустақил Ўзбекистон келажакини давомчилари сифатида фаолият юргизишлари лозим. Комил инсон тарбияси тарихда «нафақат алоҳида шахсларни, балки бутун-бутун халқларни юксак тараққиёт сари етаклаган, уларни маънавий ва маърифат соҳасида тенгсиз ютуқларга илҳомлантирган. Комилликни орзу қилмаган, баркамол авлодларни вояга етказиш ҳақида қайғурмаган халқнинг, миллатнинг келажакни йўқ. Бундай халқ ва миллат таназзулга маҳкум.

Мустақиллик йилларидан сўнг оилада соғлом муҳитни барқарорлаштириш, маънан, ахлоқан, жисмонан теран фикрлайдиган ёш авлодни тарбиялашни тақазо қилади. . “Биз наслимизнинг келажакни, - дейди Биринчи Президентимиз Ислам Абдуганиевич Каримов, - соғлом авлод учун кураш бошладик. Шу ном билан орден таъсис этдик ва махсус халқаро жамғарма туздик. Бу бежиз эмас. Соғлом деганда биз фақатгина жисмонан бақувват фарзандларимизни эмас, балки маънавий бой авлодни ҳам кўзда тутганмиз. Чунки ҳар тарафлама соғлом авлодга эга бўлган халқни ҳеч қачон енгиб бўлмайди”. Фарзандлари соғлом юрт қудратлидир. Болаларни ёшлик чоғидан соғлом муҳитни яратиб, уларга ўргатсак, албатта бу самарасиз қолмайди. Болаларнинг мурғак қалбига ҳеч бир нарса ибратдек кучли таъсир этмайди ва барча ибратлар ичида

эса ота-она ибратидан кўра чуқурроқ ва мусахкамроқ ўрин оладиган ибрат йўк. Хулоса ўрнида, қанчалик фарзандингизга соғлом муҳитни яратсангиз, маънан етук, жисмонан соғлом бўлиб улғаяди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. TAFAKKUR GULSHANI Vatandosh va dunyo allomalarining aforizmlari va hikmatli so'zlari Vladimir Vorontsov kompozitsiyasi Sharifa Abdurazzoqova tarjimai Toshkent G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti 1989 144-б

2. Наманган давлат университети Н. Умаралиева, Ш. Тожибоев Соғлом турмуш тарзи. Рисол НАМАНГАН 2010 4-б

3. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Тошкент, 2001, 130-бет.

4. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т., б., Т., «Ўзбекистон он», 1998, 168-169-бетлар.

ЁШЛАР ОРАСИДА МАЪНАВИЙ ТАРБИЯНИ АМАЛГА ОШИРИШДАГИ МУҲИМ ҲАМКОРЛИК

Тахир Махамматжонович Бурханов,

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Академияси

2017 йилнинг 15 июнь куни Тошкент шаҳрида “Ижтимоий барқарорликни таъминлаш, муқаддас динимизнинг софлигини асраш-давр талаби” мавзусида бўлиб ўтган анжуманда, Президентимиз Ш. Мирзиёев ёш авлоднинг тарбиясига алоҳида тўхталиб, “бизни ҳамиша ўйлантириб келадиган яна бир муҳим масала-бу ёшларимизнинг одоб-ахлоқи, юриш туриши, бир сўз билан айтганда, дунёқараши билан боғлиқ. Бугун замон шиддат билан ўзгаряпти. Бу ўзгаришларни ҳаммадан ҳам кўпроқ ҳис этадиган ким - ёшлар. Майли, ёшлар ўз даврининг талаблари билан уйғун бўлсин. Лекин айни пайтда ўзлигини ҳам унутмасин. Биз киммиз, қандай улғу зотларнинг авлодимиз, деган даъват уларнинг қалбида доимо акс-садо бериб, ўзлигига содиқ қолишга ундаб турсин. Бунга ниманинг ҳисобидан эришамиз? Тарбия, тарбия ва фақат тарбия ҳисобидан”, деярлик деган[1].

Юртимизда таълим-тарбия соҳасининг барча йўналишларини такомиллаштириш, янги муассасалар барпо этиш ва мавжудларини замон талаби даражасида таъмирлашишлар ёшлар камолотида ўз самарасини бермоқда. Тарбия жараёни иштирокчилари саъй-ҳаракатларини бирлаштириш мақсадида 1993 йилда ишлаб чиқилган “Оила, маҳалла, ўқув билим юрти ҳамкорлиги” Концепцияси[2] ёшларни ўз юртига садоқатли, маънавий баркамол, ватанпарвар, маъсулиятли каби ҳислатларни шакллантириб тарбиялашда дастур бўлиб хизмат қилди. Таълим - тарбия турғрисида кейинги йилларда мамлакатимизда қабул қилинган қатор меъёрий ҳужжатлар билан муваффақиятли ишлай оладиган, мустақил фикрловчи кадрларни тайёрлашда оила, маҳалла ва ўқув билим юртинфузунини янада юқори поғонага кутариш бугунги давлат сиёсатининг асосидир. Шунинг учун ёш авлодга ўзлимизни, муқаддас аъёнларимизни англаш туйғуларини, халқимизнинг кўп асрлар давомида шаклланган қарриятлар ва рўёбга чиқаётган орзуларни, жамиятимиз олдида қўйилган олий мақсад ва вазифаларни сингдириш, бугун мавжуд бўлган ҳурфикрликдан қатъий назар

ёшларни жипслаштирадиган, халқимиз ва давлатимиз дахлсизлигини асрайдиган, эл-юртимизни энг юксак мақсадлар сари етаклайдиган ягона мақсад ва ғоя - миллий мафкурага садоқат руҳида тарбиялаш, уларни халқаро майдонда Ўзбекистоннинг ҳақиқий фарзанди сифатида ўз юртига муносиб этибвояга етказиш, ватанпарварлик, садоқат, содиқлик, юксак фазилатли инсон каби ҳиссиётларни сингдириш, шунингдек, улуғ аждодларимизнинг муносиб ворислари эканликлари уқтириб тарбиялаш долзарб масалалардандир.

Миллий тарбия йўналиши орқали ёшларда ўзликни англаш, ватанпарварлик, миллий ғурур, миллатлараро мулоқот маданияти, миллий мафкуравий онглилик, миллий одоб, фидойилик фазилатлари мужассамланади. Умуминсоний йўналишда ҳуқуқий, иқтисодий, жисмоний, ақлий, эстетик, экологик, гигиеник каби тарбия йўналишлари амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонунда “Вояга етмаган болаларнинг ота-оналари ёки қонуний вакиллари боланинг қонуний ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилишлари шарт ҳамда уларнинг тарбияси, мактабгача, умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар таълими олишлари учун жавобгардирлар”, деб белгилаб қўйилган[3].

“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”нинг 3.2 бандида эса таълим олувчиларнинг ўқиши, турмуши ва дам олиши учун шарт-шароитлар яратиш борасидаги вазифалар ҳал этилишида жамоатчилик бошқарувини ривожлантиришга алоҳида эътибор берилган[4]. Бу “Оила, ўқув билим маҳалла ҳамкорлиги” бугунги куннинг маънавий, маърифий, мафкуравий, тарбиявий зарурати эканлигини билдиради.

Ёш авлодни маънавий-ахлоқий етук инсон этиб тарбиялашда халқимизнинг бой миллий, маданий, тарихий анъаналарига, урф-одатларига ҳамда умумбашарий қадриятларга асосланиб, уларни ҳар томонлама камол топтиришнинг устуворлигини таъминлаш, шунингдек, миллий мафкуравий тарбия тадбирларини такомиллаштириш “Оила, маҳалла, ўқув билим юрти ҳамкорлиги” Концепциясининг устувор йўналишидир десак ҳато бўлмайди.

Бугунги янги Уйғониш даври, яъни Учинчи Ренессанс пойдевори яратилаётган мамлакатимизда таълим тизимини ислоҳ қилиш, унга ривожланган мамлакатларнинг илғор технологияларини жорий қилиш, миллий қадриятларимизни сингдирган ҳолда таълим- тарбияни ташкил этиш, бугунги кун ёшларини турли кўриниш ва шакллардаги маънавий таҳдидлардан ҳимоя қилиш, бу жараённи пухта ва самарали амалга ошириш ишлари бугунги кунда давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Маълумки, турли кўриниш ва шакллардаги маънавий таҳдидлар, асосан, ёшларга қаратилмоқда. Албатта, бунинг асосий сабаби ёшларнинг жамиятдаги энг фаол қатлам экани, турли ғоялар, таъсирларга берилувчанлиги билан изоҳланади.

Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистонда руй бераётган ўзгаришлар шахс тарбиясида оила, ота-она, маҳалла, ўқув билим юртининг асосий вазифаларини мазмунан янгилаб ҳаётга татбиқ этишни тақозо қилмоқда. Ўқув билим юртлари ва олий таълим муассасаларида гуруҳ раҳбарлари гуруҳдаги ёшларнинг оилалари билан йиғилиш ва шахсий учрашув пайтида алоқа ўрнатишлари зарур.

Ёшларни юксак маданиятли қилиб тарбиялашда оила, маҳалла ва ўқув юртининг ҳамкорлигини амалга оширишнинг ўзига хос тамойиллари ва босқичлари мавжуддир.

Ёш авлодни яхши ҳулқли, давлат рамзларига садоқатли қилиб тарбиялашда уларнинг ёш жиҳатларига, ҳарактерига алоҳида аҳамият беришлозим, чунки буларсиз

тарбияда кўзланган мақсадга эришиб бўлмайди. Оила, маҳалла, ўқув билим юрти ҳамкорлигида қуйидаги тамойилларга ва босқичларга амал қилинганда самарадорлик янада юқори бўлади.

Ҳамкорликда ўтказилган тадбирлар ҳар томонлама пухта, шунинг билан қатнашчиларнинг ёшларига мос педагогик ва психологик мужассамлашган, мантиқан теран, қизиқарли ва кўргазмали, таъсирчан, оммабоп бўлиши керак. Ҳамкорликда олиб борилаётган ишлар маҳалла ҳудудидаги барча ёшлар ва тоифадаги фуқароларни қамраб олиши ҳамда уларнинг кизиқиш ва интилишларига мос бўлиши лозим. Ҳамкорлик тадбирларининг мавзулари ватанпарварлик, ўз юртыга содиқлик, садоқатлик, қўйилган вазифаларга масъулиятлик, эртанги кунга ишонч каби йўналишларни ўз ичига олиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Шавкат Мирзиёев: ёшлар тарбияси - энг муҳим масалалардан /<http://uza.uz/oz/politics/shavkat-mirziyeev-yeshlar-tarbiyasi-eng-muhim-masalalar-dan-16-06-2017>

2. “Оила, маҳалла, ўқув билим юрти ҳамкорлиги” Концепцияси.- Т.: 1993й.

3. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрдаги “Таълим тўғрисидаги” қонуни. - Т.: 2020й.

4. (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 й., 11-12-сон, 295-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 15-сон, 150-модда; 2013 й., 41-сон, 543-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.01.2018 й., 03/18/456/0512-сон)

III SHOVA. ZAMONAVIY TA'LIM – TARBIYA JARAYONLARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING ROLI

ЦИВИЛИЗАЦИОН ПЕДАГОГИК ТИЗИМЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ БОСҚИЧЛАРИ

ТУРАКУЛОВ Х.А. - профессор, ЖДПИ,
БУЛТАКОВ С.Х.–Магистр. ЖДПИ

Малумки, мамлакат аҳолисининг интеллектуал салоҳияти ва маънавий жихатдан ривожланганлиги унинг моддий ва маънавий юксалиш даражасини белгилашда асосий кўрсаткичлардир. Шу сабабли ҳам умуминсоний қадриятлар, замонавий илм-фан ва техника-технологияларининг самарали ютуқларига асосланган узлуксиз таълим тизимини яратиш ва шу асосда бўлажак замонавий рақобатбардош мутахассисларни тайёрлаш бугуннинг долзарб муоммоларидан биридир.

Жаҳон миқёсида ҳукм сураётган илм-фан ва техника-технологиялар равнақи мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожланишини бошқаришда ва унинг келажагини белгилаб боришдаги кишилар интеллектуал салоҳияти ҳақидаги ахборотлар ниҳоятда муҳимлигини кўрсатмоқда. **Бунга сабаб** улар орқали юқори малакали, жаҳон таълим талабларига жавоб берадиган, интеллектуал салоҳиятли бўлажак мутахассисларни тайёрлашга эришилади. Бунинг учун истеъмолдаги таълим мазмунини жамият интеллектуал даражаси талабларига мослаб модернизациялаб ва уларга мос ўз соҳаларининг мутахассис-олимларини жалб этиб, ҳамкорликдаги ижодий фаолиятни олиб боришга тўғри келади. Шунинг билан бирга ҳозирда истеъмолдаги таълимга ҳам замонавий талаблар қўйилмоқда, яъни таълим мазмунини ҳам ва шаклини ҳам интеллектуаллаштириш талаби қўйилмоқда. Бу борада улуғ аллома-донишмандларимиз томонидан қолдирилган бой интеллектуал меросни ҳамда умумбашарий қадриятларни бўлажак мутахассислар онгига мунтазам равишда сингдириб боришнинг аҳамияти катта. Ушбу жихатларни бўлажак мутахассислар онгига сингдириш бўлажак ўқитувчиларни нафақат касбий етук қилиб, балки интеллектуаллаштирилган фаолиятга йўналтирилган рақобатбардош мутахассислар қилиб тайёрлашни амалга оширишга оид имкониятлар доирасини сезиларли даражада кенгайтиради.

Тақдим етилаётган ушбу ықолада ҳам замонавий йўналишлардан бири бўлиш цивилизациян педагогик тизимлар негизида бўлажак ўқитувчиларни касбий фаолиятга тайёрлаш масаласи қаралади.

Маълумки, кишилиқ жамияти тарақийети илмий қадриятлар ва уларга мос ахборот инқилоблари билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, улар ривожини мунтазамлик касб этиб келмоқда. Бу эса ўзига хос **цивилизациян** жараёнларни ифодалайди ва уларнинг жамият тарақийетидаги аҳамиятига қараб илмий муаммолар шакллантирилади. Кейин уларнинг ечими топилиши билан илмий қадриятлардан истеъмолда фойдалана бошланади. Ана шундай жихатлар **цивилизациян тизимларнинг** юзага келишига асосий манбалар бўлиб ҳисобланади.

Ушбу соҳада олиб борган изланишларимиз натижалари цивилизациян тизимлар мазмун-моҳиятини таълим-тарбия жараёни мазмунига интеграциялаш мақсадга муофиқ эканлигини кўрсатди [1-5].

Буларни этиборга олиб цивилизация педагогик тизимларнинг муайян босқичларини шакллантириб олдик ҳамда ҳар бир босқичга мос мазмун-моҳиятни илмий-методик жиҳатдан асослаб олдик. Улар асосида цивилизация педагогик тизимлар ҳар бир босқичи учун мақсад-вазифалар ва уларда шаклланиши лозим булган билим, кўникма ҳамда малакалар ҳажми ва қамрови ҳам белгиланиб олинди, шунингдек, ҳар бир цивилизация педагогик тизим босқичларининг интеллектуаллик даражаси ва ҳар бир босқичида илмий кадриятларга берилган этиборлар ҳам таҳлилий ўрганилиб чиқилди ҳамда уларнинг бўлажак ўқитувчиларни касбий фаолиятга тайёрлаш учун шакллантириладиган цивилизация педагогик тизимлар лойиҳалаштириб олинди.

Ҳозирда мамлакатимизда маънавий етуқ, интеллектуал салоҳиятли, жисмонан бақувват, инновацион ривожланган бўлажак мутахассисларни тайёрлашга кенг имкониятлар яратилган. Ана шу сабабли ҳам бугунги таълим тизимимиз жамиятимиз тараққиётига мос равишда ривожланиб, такомиллашиб бормоқда ва унга баркамол авлодни шакллантиришдек муҳим вазифа қўйилмоқда. Айни пайтда барча педагогик тадбирларда ёшлар таълим-тарбияси жараёнининг объектига эмас, балки субъекти эканлигига алоҳида этибор берилмоқда. Энг асосийси, бунда ёшларнинг мустақил ва онгли равишдаги таълим олишига бўлган мойиллигини кучайтирмоқда ва бу борада уларда эгаллаётган билимларнинг тадрижий босқичларига ҳам қизиқиши ошиб бормоқда. Тадқиқотимиз давомида бу қайд этилган жиҳатлар цивилизация педагогик тизимларни босқичма-босқич ифодалаб чиқиш лозимлигини кўрсатади ва улар таълим мазмунини интеллектуаллаштириш, модернизациялаш, ахборотлаштириш, интеллектуаллаштириш кабиларда муҳим дидактик-пропедевтик асос бўла олади. Ушбу соҳада олиб борган тадқиқотимиз натижалари цивилизация педагогик тизимларнинг тадрижий босқичларини қуйидаги кетма-кетликда ифодалаш маъқул эканлигини кўрсатди

1. “Авесто” даврига мос цивилизация педагогик тизим.
2. Эрамиздан олдинги VI-I асрларга мос цивилизация педагогик тизим.
3. Эрамиз бошидаги I-VIII асрларидаги даврга мос цивилизация педагогик тизим.
4. “Илк ўйғониш даври”га мос цивилизация педагогик тизим.
5. “Сўнги Уйғониш даври”га мос цивилизация педагогик тизим.
6. XVII-XVIII асрларга мос цивилизация педагогик тизим.
7. XIX-XX асрлардаги цивилизация педагогик тизим.
8. Мустақиллик даврга мос цивилизация педагогик тизим.

Булардан кўринадики, мамлакатимизда узлуксиз таълим тизими жамият тараққиётига мос равишда мунтазам ривожланиб бормоқда ва шу асосда шахс интеллектуал салоҳиятини жамият талаблари асосида баркамоллаштириб борилади. Бу эса мазкур **цивилизация тизимнинг интеллектуаллик даражасини** белгилаб боришга дидактик ва кўрсатмавий асос бўлиб бораверади. Ушбу соҳадаги олиб борган изланишларимиз ва кузатишларимиз натижаларига асосланган ҳолда қаралаётган интеллектуаллаштириш даражаларини босқичма-босқич такомиллаштириб боришни қуйидаги кетма кетликда олиб борган маъқул деб топдик:

- Таълим олувчиларга таълим-тарбия беришда мустақиллик мафкуриси бош ва асосий ғояларини жорий этишнинг инновацион метод ва технологияларини ишлаб чиқиш;

- Бўлажак мутахассисларни тайёрлашдаги педагогика ва психология фанларининг мазмун-моҳиятини учинчи минг йиллик таълим мазмунига мослаштириш;

- анъанавий таълимни ривожлантириш ва такомиллаштиришда замонавий педагогик технологиялардан кенг фойдаланиш;

- таълимда инфорацион технологияларни жорий этишнинг дидактик асосларини ишлаб чиқиш;

- таълимга оид замонавий ўқув адабиётларини яратиш ва шу кабилар.

Ушбу тадқиқотимизга ҳулоса ўрнида таъкидлаш мумкинки, замонавий таълим тизими, унинг мақсад ва вазифалари Республикамиз тараққиётига хизмат қилувчи таълим-тарбия олдига қўйилган муаммо ечимига мос келиши керак.

Жаҳон миқёсида ҳукм сураётган илм-фан ва техника-технологиялар ривожидаражаси мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожланишини бошқариш ва унинг келажагини белгилаб боришдаги кишилар интеллектуал салоҳияти ҳақидаги ахборот ниҳоятда аҳамиятли эканлиги таълим тизимини ахборотлаштириш, интеллектуаллаштириш негизда педагогик инновацияларни ишлаб чиқиш тобора долзарблик касб этмоқда. Уларга

асосланиб, ушбу соҳадаги изланишларни қуйидаги йўналишларда амалга оширишни тавсия этамиз:

- муайян мутахассисларни таёрлашга цивилизацион педагогик тизимларни ишлаб чиқишни босқичма-босқич амалга ошириш;

- муайян соҳага (йўналишга) тегишли таълим жараёнини ўрганишнинг цивилизацион педагогик тизимни шакллантириш;

- Халқимизнинг бой маънавий ва интеллектуал салоҳияти ҳамда умуминсоний кадриятларига суянган ҳолдаги замонавий таълим методлари ва технологиялари асосида бўлажак мутахассисларни тайёрлашнинг методологик асосларини ишлаб чиқиш ва бунда таълимни ривожлантиришнинг жаҳон таълим талабларини эътиборга олган ҳолда ДТС ни такомиллаштириш;

- Бўлажак мутахассисларни ижодий ва инновацион фаолиятга тайёрлаш борасида , уларнинг маънавий-маърифий тарбиясида бой миллий-тарихий илмий меросимиз ва умуминсоний кадриятларга асосланиб самарали ташкилий-педагогик технологиялар ҳамда манбаларни яратиш;

- таълимда инновацион метод ва технологияларни яратишга оид илмий тадқиқот ишларининг салмоғини янада ошириш “ фан-таълим-амалиёт ” интеграциясининг таълим тизимидаги самарасини ошириш восита ва усулларни яратишни кучайтириш;

- узлуксиз таълим тизимини ахборотлаштириш ва унинг даражасида таълим-тарбия жараёнини олиб боришнинг оптимал вариантларини яратиш ва жорий этиш;

- Таълим-тарбия тизимида анъанавийлик ва инновациявийликлардаги умумийлик ва хусусийликни фарқлай олиш ҳамда улардан фойдаланишнинг оптимал вариантларини яратиш;

- таълим муассаларида замонавий педагогик ва ахборот технологияларини жорий этишнинг ташкилий-услубий негизларини яратиш;

• таълим соҳасида хорижий давлатлар илғор тажрибалари билан мунтазам танишиб боришга эришиш ва улар билан ҳамкорликда илмий ишланмалар қилишга ҳаракат қилиш ва шу қабилар.

Фойдаланилган адабиётлар

1 Тўрақулов Х. А., Бўлтаков С. Х. Цивилизацион педагогика тизимлар негизида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини тайёрлашнинг педагогик асослари. –Т .: “Инновацион ривожланиш нашриёт-матба уйи”, 2020, 144 б.

2 Тўрақулова И. Х., Бўлтаков С.Х. Цивилизацион педагогик тизимларни шакллантиришда шарқ мутафаккирлари асарларидан фойдаланиш// Абай Қунанбоев ва шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари. Халқаро илмий-амалий конференция. материаллари.- Жиззах, 2020 .- Б. 84-86

3. Тўрақулов Х. А., Бўлтаков С. Х. **Civilizational Pedagogical Systems Intellectualization Of Educational Content As A Didactic Basis** Contemporary Scientific Research: Current Issues, Achievements And Innovations (10th December 2020)

4. Тўрақулов Х. А., Бўлтаков С. Х. Цивилизацион педагогик тизимлар-таълим мазмунини модернизациялашнинг дидактик асослари // Jizzakh State Pedagogical Institute Electronic scientific methodical journal of innotiobs in primary education.

ОЛИЙ ТАЪЛИМГА ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ВА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШ ЗАРУРИЯТИ

Ҳакимова Мухаббат Файзиевна-ТДИУ.профессор

Мамлакатимизни янада ривожлантириш мақсадида қабул қилинган 2017- 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг “Таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш, жумладан юқори технологияли қайта ишлаш тармоқларини, энг аввало, маҳаллий хомашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш асосида юқори қўшимча қийматли тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни жадал ривожлантиришга қаратилган сифат жиҳатидан янги босқичга ўтказиш орқали sanoатни янада модернизация ва диверсификация қилиш” борасида амалга оширилиши лозим бўлган устувор вазифалардан келиб чиққан ҳолда амалга ошириш муҳим аҳамият касб этмоқда. Жумладан, 2017-2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясининг “Иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишлари” 3.1.- бўлими Макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш, 9-бандида хизматлар кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш, ялпи ички маҳсулотни шакллантиришда хизматларнинг ўрни ва улушини ошириш, кўрсатилаётган хизматлар таркибини, энг аввало, хизматларнинг замонавий юқори технологик турлари ҳисобига тубдан ўзгартириш назарда тутилганлиги хизматлар соҳасида бошқарув ҳисобини тўғри ва аниқ ташкил этишни

тақозо этади. Сўнги ўн йилликда компьютер ахборот технологиялари ва телекоммуникация соҳасида ўнлаб янги хизматлар вужудга келди.

Юртимизда кечаётган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий жабҳалардаги бугунги ислохотларнинг бориши таълим тизимини ҳам тубдан ислох қилишни тақозо этмоқда. Чунки, ҳар бир жабҳанинг тараққиёти ўша соҳа мутахассисларининг билими, тафаккури ва малакаси, дунёдаги шу йўналишнинг ривожланиш тенденцияларини қанчалик ўзлаштирганлиги билан белгиланади. Шу жиҳатдан олганда, мамлакатимиз олий таълим муассасаларининг бош вазифаси ана шундай кўникма ва малакаларга ҳамда замонавий дунёқарашга эга бўлган етук мутахассисларни тайёрлашдан иборат эканлигини инобатга олиб, бугунги рақамли иқтисодиёт шароитида олий таълим тизимида инновацион таълим ва рақамли технологияларни жорий этиш вазифаси илгари сурилмоқда. Бунинг учун эса, рақамли иқтисодиётнинг тегишли инновацион технологияларидан самарали фойдаланиш, улар орқали профессор-ўқитувчилар ва талабалар ўртасида бевосита онлайн мулоқот қилишни йўлга қўйиш, талабаларни мустақил таълим билан қамраб олишни талаб этади.

Инновацион таълим технологияларида интерфаол методлар етакчи ўринга эга. Интерфаол таълим методлари таълим олувчиларни фаоллаштирувчи ва мустақилликка ундовчи омилдир. Кейинги пайтларда олий ва ўрта махсус таълим муассасалари амалиётига қуйидагича номланган интерфаол таълим методлари кенг қўламда жорий этилмоқда: аклий ҳужум, кичик гуруҳларда ишлаш, кластер (тармоқ), инсерт техникаси, пинборд, чархпалак, бумеранг, муаммоли вазият, ишбилармонлик ўйини, баҳс- мунозара, машқ ва кўплаб шу кабилар. Буларнинг натижасида замонавий мутахассисни тавсифловчи, касбий компетентликни ташкил этувчи шахсий сифат ва хислатларни шакллантириш имконини беради.

Бугунги кунда рақамли иқтисодиётнинг янги технологиялари масофавий таълимни янада ривожлантиришга жуда катта ёрдам бермоқда. Виртуал ва кенгайтирилган воқелик, визуал равишда йўналтирилган масофавий таълим технологиялари талабаларни бугунги кун талабларига мувофиқ сифатли билим олишлари учун хизмат қилмоқда. Яъни, олий таълим муассасаларида рақамли технологияларнинг қўлланилиши орқали талабаларни дарсга бўлган қизиқишларини кенгрок жалб этиш имконияти кенгайтирилмоқда.

Масофавий таълимда рақамли ўқитиш технологиялари анъанавий дарсларда қолдириладиган бўшлиқларни тўлдиришга имконият яратмоқда. Аслида, рақамли технологияларнинг бундай воситалари келтирадиган баъзи бир самарадорлик анъанавий ўрганиш усуллари билан деярли фарқ қилиб бўлмайди. Аммо, тарқатма материаллар ва китобларга қоғоз сарфланмаслигидан тортиб, маълумотларга тез кириш ва вақтни тежашга қадар, таълим харажатларини қисқартириш, маблағларни тежаш ва талабалар учун таълимнинг самарали усулини тақдим этмоқда.

Масофавий таълимни самарали ташкил этиш учун бугунги шиддат билан ривожланаётган рақамли иқтисодиёт шароитида Интернет инфратузилмасини яхшилашимиз ва мамлакатимиз Президентининг таъбири билан айтганда “Тараққиётга эришиш учун рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини эгаллашимиз зарур ва шарт. Бу бизга юксалишнинг энг қисқа йўлидан бориш имкониятини беради. Зеро, бугун дунёда барча соҳаларга ахборот технологиялари чуқур кириб бормоқда”.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, рақамли технологиялардан фойдаланиш ва масофавий таълимнинг янги авлод тизимларини ва электрон журналлар фаолиятини

самарали йўлга қўйиш лозим. Бунда нафақат профессор-ўқитувчилар ва талабалар, балки уларнинг ота-оналари ҳам иштирок этишлари керак, яъни, улар электрон журнал баҳоларини, берилган уйга вазифаларини, тестларни ва қайта алоқа шаклидаги ҳар бир талабанинг умумий статистикасини кўриб боради, шунингдек, хабарлардан фойдаланиб профессор-ўқитувчилар билан ёзишмалар олиб боради ва фойдаланувчининг электрон маданиятини шакллантиради.

Рақамли технологиялардан фойдаланиш ва масофавий таълимнинг янги авлод тизимларини ва электрон журналлар фаолиятини самарали йўлга қўйилишига олиб келди. Бунда нафақат профессор-ўқитувчилар ва талабалар, балки уларнинг ота-оналари ҳам иштирок этиши, яъни улар электрон журнал баҳоларини, уйга берилган вазифаларни, тестларни ва қайта алоқа шаклидаги ҳар бир талабанинг умумий статистикасини кўриб бориш, шунингдек, хабарлардан фойдаланиб, профессор-ўқитувчилар билан ёзишмалар олиб бориш, энг асосийси, эса, фойдаланувчининг электрон маданиятини шакллантириш имконини беради.

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, бугунги шиддат билан ривожланиб бораётган рақамли иқтисодиёт шароитида, иқтисодиётнинг барча соҳаларига, жумладан, таълим соҳасига педагогик ва рақамли технологияларни қўллаш орқали масофавий таълимни жорий этиш, нафақат ортикча сарф-харажатларни камайтиришга, балки замонавий дунёқарашга ва билимга эга, мустақил фикрлайдиган, Ўзбекистон Республикасини келгусида юқори марраларга кўтаришга ҳисса қўшадиган етук кадрларни шакллантиришга кўмаклашади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича **Харакатлар стратегияси** Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. ПФ-4947-сонли 2017 йил 7 февраль.

2. Мусурмонова А. Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиёт – бош масала. Халқ таълими илмий-методик журнали.- Т.: 1-сон, 2020, 6-10 бетлар.

3. Омонов Ҳ.Т. Хаттабоев М.Б. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. - Т.: Молия, 2016. -393 б.

4. Худойқулов Х.Ж., Кенжабоев А.Э., Нурмухамедов Т.Р. Педагогик маҳорат асослари. – Т.: Наврўз, 2012. -226 б.

5. Hakimova M.F., Musaxanova G.M. Kasbiy pedagogika. Darslik -Т.: IQTISODIYOT, 2019.

6. Hakimova M.F. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. -Т.: IQTISODIYOT, 2019.

АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВОСИТАЛАРИДАН ТАЪЛИМ ЖАРАЁНЛАРИДА ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИАТЛАРИ

Очилова Гулноза Одиловна
пс.ф.ф.д.PhD, доцент, ТДИУ

Замонавий ахборот технологияларининг таълимни интенсивлаштириш ва оптималлаштириш имкониятлари таълим жараёнларини ташкил этишда муҳим аҳамият

касб этади. Шунинг учун мутахассис кадрлар тайёрлашдан асосий мақсад уларда замонавий ахборот технологиялари имкониятларидан фойдаланиб билим, кўникма ва малакаларини ҳамда педагогик маҳоратларини шакллантиришдир. Бугунги кунда педагогик таълим самарадорлигини ошириш билан бевосита алоқадор бўлган бир қатор, ҳозиргача ечими топилмаган муаммолар мавжуд. Бу муаммолар таълим соҳасини ахборотлаштириш, замонавий ахборот технологиялари соҳасида педагог кадрлар тайёрлаш, педагогларнинг замонавий ахборот-коммуникация технологиялардан фойдаланиш малакасининг етарли эмаслиги билан боғлиқ. Бу муаммоларнинг муҳим қирраларидан бири сифатида ўқитувчиларнинг ўзларида таълимни замонавий ахборот технологиялари билан жиҳозлашга бўлган муносабатларини кўрсатиш мумкин. Шу нарсани таъкидлаш жоизки, ахборотлаштириш шароитида ўқитувчининг педагогик маҳорати ҳозирги замон талаблари даражасида янада ошади.

Ҳозирги кунда барча таълим муассасалари замонавий компьютер ва телекоммуникация технологиялари асосида жиҳозланмоқда. Бу, ўз навбатида, педагогларнинг ўз меҳнат фаолиятларига янгича ёндашувларини талаб этади. Ўқув жараёнида янги технологияларни жорий этилиши, ўқитувчини техник воситалар томонидан малакаларини шакллантиришнигина эмас, балки унинг вазифалари, ролини ўзгартиради, ўқитувчилик фаолиятини янада серқирра касбга айлантиради.

Компьютер ва замонавий ахборот технологияларининг жадал суръатда ривожланиши эндиликда ҳозирги замон ўқитувчисининг педагогик маҳорати нақадар серқирра бўлиши лозимлигини талаб қилинади. Ҳозирги кунда замонавий ўқитувчидан:

- ўқув курслари дизайнери – ўқув курсларининг яратувчиси;
- фасилитейтор – ўқитиш методлари бўйича маслаҳатчи;
- тьютор–ўқув курсларини интерфаол тақдим этиш бўйича мутахассис;
- инвигилатор
- таълим натижаларини назорат қилиш усуллари бўйича мутахассис бўлишни талаб этмоқда.

Замонавий технологиялар, масофавий олий педагогик таълимни янгича ташкил қилинишига замин яратади. Бундай таълимда ўқитувчилар, компьютер дастурчилари ва мутахассислари ёрдамида ўқитувчиларнинг янгича малака ошириш курсларини ташкил этиш талаб қилинади. Аслида масофавий ўқитиш курсларини яратишда дастлаб: мақсадга эришиш йўллари; ўқув материалларини тақдим этиш усуллари; ўқитиш методлари; ўқув топшириқларининг турлари; муҳокамалар учун саволлар; мунозара ва баҳсларни ташкил этиш йўллари; ўзаро алоқа усуллари ва коммуникация сингари омилларни аниқлаш лозим. Дастлаб бўлажак мутахассислар бошланғич тайёргарлик даражасида қуйидаги талабларни ўзлаштирадилар:

1. матн муҳаррирининг асосий объектлари ва улар устида бажарилиши мумкин бўлган амалларни билиши; матнни таҳрирлаш ва форматлаш учун матн муҳарририни қўллай олиши; график ахборотларни тақдим этишнинг вектор усулларини ўринли қўллай олиши;

2. график муҳаррирининг асосий объектлари ва улар устида бажарилиши мумкин бўлган амалларни билиши; тасвирни яратиш ва таҳрирлаш учун график муҳаррирни қўллай олиши; электрон жадвалларнинг имконият ва вазифаларини тушунган ҳолда ишлата олиши; диаграммалар яратишни билиши; электрон жадвалларни масалалар ечишда қўллаши;

3. маълумотлар базасининг имконияти ва вазифаларини тавсифлаши; маълумотлар базасининг турларини тавсифлаши; маълумотлар базасининг асосий объектлари ва улар устида бажарилиши мумкин бўлган амалларни билиши; оддий маълумотлар базасини ярата олиши; ёзувларни саралаш ва қидиришни амалга ошириши.

Бунда бўлажак мутахассислар ўз педагогик маҳоратларини қуйидаги модуллар мазмунини ўзлаштирган ҳолда бойитиб борадилар:

1. Таълимда ахборот ва коммуникация технологиялари. Ахборот-коммуникация технологиялари воситалари, уларни таълим жараёнида қўллаш имкониятлари, шахснинг таълим-тарбияси ва ривожланишида замонавий ахборот технологиялари ва педагогик дастурий воситалар, ахборот ва коммуникация технологиялари воситаларини яратиш, уларни ўқув-тарбия жараёнида қўллашнинг дидактик асослари, ўқув мақсадли электрон воситаларни яратиш ва фойдаланишдаги педагогик-эргономик талаблар ва уларнинг сифатини баҳолаш, ўқув-тарбия жараёнининг ахборот-методик таъминотини ва таълим муассасалари ташкилий-бошқарув тизимини автоматлаштириш ва унинг истиқболлари, электрон-ўқув материаллари базасининг тузилмаси ва таркиби, таълимий интернет ресурслар ва улардан ўқув жараёнида фойдаланиш, электрон ўқув-методик материаллар мажмуаси, унинг тузилмаси ва таркиби, ахборот ва коммуникация технологиялари воситаларидан таълимий мақсадларда самарали ва қулай фойдаланишнинг педагогик-эргономик шарт шароитлари, информатика ва ахборот технологиялари хонасига қўйиладиган талаблар ва унда таълим жараёнини ташкил этишнинг методик жиҳатлари, ахборот ва коммуникация технологиялари воситаларидан таълим жараёнида фойдаланишнинг истиқболли йуналишлари ва келажаги.

2. Педагогик дастурий воситалар. Асосий тушунчалар: педагогик дастурий воситаларнинг умумий таърифи, намойиш этувчи дастурлар, назорат қилувчи дастурлар, ўргатувчи дастурлар, дастурий воситаларнинг дидактик имкониятлари, эксперт-ўргатувчи тизимлар, автоматлаштирилган ўргатувчи тизимлар, фойдаланувчи ва педагогик-дастурий воситаларнинг ўзаро ҳамкорлигини ташкил этиш методлари. Педагогик-дастурий воситалар яратиш тамойиллари: талабаларнинг психофизиологик хусусиятларини ва компьютернинг техник имкониятларини ҳисобга олиш, ўқитиш стратегиясининг устуворлиги; педагогик, психологик ва функционал тўлалик, мотивацияли фаоллаштиришнинг таъминланганлиги, қўллашдаги универсаллик ва модул тузилишга эгалик. Педагогик-дастурий воситалар сценариясини яратиш технологияси: фойдаланиш мақсадини аниқлаш, ўқув материалларини таҳлил қилиш ва танлаш, уни структуралаш ва формаллаштириш, педагогик сценарийни тақдим этиш. Педагогик-дастурий воситалар асосида ўқув фаолиятини бошқариш. Дастурлаш тилларида педагогик-дастурий воситалар яратиш технологияси. Педагогик-дастурий воситаларни яратишнинг техник воситалари. “Лектор” тизими ва ундан педагогик-дастурий воситаларни яратишда фойдаланиш. Педагогик-дастурий воситалар бўйича практикум.

3. Электрон ўқув материалларини яратиш технологиялари. Электрон ўқув материаллари ва уларнинг турлари: электрон дарслик, электрон ўқув қўлланмаси, электрон маълумотнома, электрон мажмуа, электрон каталог ва бошқалар. Электрон ўқув материалларини яратиш бошқичлари ва технологияси; электрон ўқув

материалларини яратиш принциплари; Ўқув материалларига овоз бериш технологияси ва унинг воситалари.

4. Ўқитишнинг замонавий техник воситалари. Аудиовизуал ахборот: манбалари, ўзгартирувчилар, ташувчилари. Аудиовизуал маданият: тарихи, концепциялари, тузилмаси, фаолият кўрсатиши. Инсон томонидан аудиовизуал ахборотни қабул қилишнинг психофизиологик асослари. Ўқитишнинг аудиовизуал технологиялари: теле ва видеоконференциялар, уларни ташкил этиш, аудио, видео ва компьютерли ўқув қўлланмалари, аудио, видео ва компьютерли материалларнинг банки, аудио, видео ва компьютерли ўқув қўлланмаларини яратишнинг дидактик принциплари. Ўқитишнинг интерактив технологиялари.

Демак, ўқув жараёнларини ташкил этишда педагоглар замонавий ахборот технологияларини таълим ва тарбия жараёнида қўллай олиш бўйича педагогик маҳоратларини оширадилар, билим, кўникма ва малакаларга эга бўладилар. Ўқитувчи кадрлар педагогик маҳоратларини ошириш мақсадидан келиб чиқилган ҳолда талабаларда замонавий ахборот технологиялари имкониятларидан фойдалана олиш билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришга қаратилган. Шунингдек, таълим жараёнининг мақсади – талабаларда замонавий ахборот технологиялари, касбий фаолият ва ахборот жамияти учун зарур бўлган техник воситалар ва дастурий таъминот борасидаги билим, кўникма ва малакалар шакллантирилади, замонавий ахборот технологияларини таълим жараёнида, шунингдек, касбий фаолиятларида ҳар қандай муаммоларни ечишда қўллашни ўрганадилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Nayitov O. E., Ochilova G. O. Business Psychology. – 2010.
2. Ochilova G. Ёшларни тадбиркорликка психологик жиҳатдан тайёрлаш //Архив научных исследований. – 2021.
3. Очиллова, Г. О., & Мусаханова, Г. М. (2017). Педагогика как наука на пути новых исследовательских задач, переосмыслений и перспектив. *Молодой ученый*, (7), 458-460.
4. Adilovna, O. G., & Khayitovich, B. E. GENDER FEATURES OF THE IMPACT OF FAMILY BUSINESS ON YOUTH ENTREPRENEURSHIP MOTIVATION.
5. Ochilova, G. O. EMPIRICAL RESEARCH RESULTS OF FAMILY BUSINESS INFLUENCE ON CHILDREN'S MOTIVATION FOR ENTREPRENEURSHIP.

ШАХСНИ ТАРБИЯЛАШДА ИТЕЛЛЕКТУАЛ ВА ИЖОДИЙ СИФАТЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙУЛЛАРИ

ЖДПИ катта ўқитувчиси-М.Шеранова

Аввало, шахсни шакллантиришда унга берилаётган таълим-тарбиянинг мазмуни, моҳияти, таълим-тарбия усуллари ва воситалари тарбияланувчининг ёш хусусиятларига мос бўлиши муҳим. Ўқитувчи таълим ва тарбия жараёнида ўқувчиларнинг рухий хусусиятлари билан бирга ёш хусусиятларини ҳамда уларнинг диққат, хотира, тафаккур, кизиқишларини ҳисобга олган ҳолда фаолиятни ташкил этиши лозим. Шахснинг аклий ва жисмоний камолотида доимо олдинга қараб ривожланиш рўй

беради. Боланинг жисмоний ва рухий камолоти қарор топиб борар экан, бир қанча босқичларни босиб ўтади.

Таълим ва тарбияда катталар билан болалар ўртасидаги муомила фаол жараён дир. Бу жараёнда катталар фақатгина ўргатувчи бўлиб қолмасдан, боланинг бу жараёндаги фаол иштирокини таъминлашга, шахсий намунага ҳам алоҳида аҳамият бериш керак. Ота-она ёки уқитувчи шашқолоқ, уз хатти-харакатининг оқибатини чуқур мулоҳаза қилмасдан қарор қабул қилувчи, жаҳли тез бўлса, бу ҳолат албатта боланинг ҳулқ-атвориға, унда шаклланиб келаётган ахлоқий сифатларға уз таъсирини утқазмай қолмайди. Шунинг учун болага намуна бўлувчи ота-она, уқитувчи ўз ҳаракатларини тугри йуналтириши, уз-узини назорат қилган ҳолда, ҳар бир фаолиятини таҳлил қилишға одатланиши лозим. Катталардаги босқичлик, вазминлик, сермулоҳазалилик болага ҳам уз таъсирини утқазади. Бу эса боланинг уз хатти-харакатлари устидан назорат урнатишиға, қилган ишларини яхши-ёмон, тугри-нотугри деб таҳлил қилишға, уз-узини баҳолашға ургатади. Бу ҳолат болада ҳар бир қилган ҳаракатлари учун жавобгарлик, маъсулиятлилик ҳиссининг тарбияланиб боришиға олиб келади. Бола мустақил фикрлашға урганади, ўйлаб иш тутуди, унинг онги ўса бошлайди.

Тарбиянинг муваффақияти кўп жиҳатдан бола шахсининг ўзига ҳос ҳусусиятларига, у яшаётган муҳитға боғлиқ. Шунини ёдда тутиш керакки, бола ҳаётининг мазмунини унинг ривожланишиға таъсир этувчи қишилар ва улар билан ўрнатилган алоқа муҳияти белгилайди. Бола оила аъзолари, тарбиячи, ўқитувчи, ўртоқлари, оилаға яқин қишилар билан муносабатда бўлади. Ушбу алоқалар боланинг ривожланишида гоят муҳим роль ўйнайди. Бола уларнинг таъсири орқали муомалада бўлади. Ана шу муомала асосида бола аждодлар тажрибасини ўзлаштиради, ўзи учун андоза танлайди.

Шахс жисмоний ва психологик жиҳатдан қамол топиши жараёнида маълум “ёш даврлари” босиб ўтади.

Кичик ёшдаги боланинг тафаккури – аниқ тафаккур бўлиб, у нималарни идрок этса ёки тасаввур қилса, ўша нарсалар ҳақида фикр юритади. Бу даврда бола ҳаётида ўйин билан бирға фаолиятнинг бошқа турлари ҳам аҳамиятли бўлиб боради, дастлабки меҳнат кўникмалари ҳосила бўлади: расм қизади, лойдан, қумдан турли буюмлар ясайди. Шунингдек, улар катталар томонидан берилган оддий топшириқларни бажариб борадилар. Уларни қучлари етадиган ишларға жалб қилиш яхши самара беради.

Кичик ёшдаги ўқувчиларида ихтиёрий диққат, хотира ва идрок, тафаккур, ихтиёрни идора қилиш, нутқ, ҳис-туйғу, ирода қаби рухий жараёнлар ривожланади. Бу ёшдаги ўқувчиларининг фикрлаши образли бўлади. Шу боис уларға киноя, қесатиш самара бермайди. Ўқитиш кўргазмалари қуроллар, воситалар ёрдамида ташқил этилишса, уларға қупрок турли мавзудаги эртақ ва ҳикоялар уқиб бериш керак. Материални тушунтиришда унинг образли, ифодавий бўлишиға эришиш лозим. Бу ҳолат уларда қиройли сузлашға, фикрлашға, таҳлил қилишға, ҳулоса қикариш қаби ҳислатларнинг тарқиб топишиға олиб келади. Бу ёшларни ҳар томонлама интеллектуал ривожлантиришда муҳим аҳамиятға эға. Болага қупрок мустақил топшириқлар бериш уларда иждоий фаолиятнинг ривожланишиға, зуққолигининг ортишиға сабаб бўлади. Жамоат ишларига ўқувчиларнинг жалб этилиши уларда ижтимоий фаоллик, ташаббусқорлик қаби фазилатларни тарқиб топтиради. Уларда бурч ҳисси, маъсулият туйғуси ўсади, мақсадға интилиш, ўзи учун идеал танлаш истаги вуҷудға келади, ахлоқий эътиқод, қараш қаби сифатлар тарқиб топади. Бола ҳаётида ҳаёл алоҳида роль

ўйнайди. Ўқитувчининг вазифаларидан бири унинг хаёлий дунёсини мақсадли ишларга йўналтиришдан иборатдир.

Демак, бола билан муносабатда бўлишда сабр-тоқат, вазминлик зарур. Унга мустақиллик бериш, буйруқ эмас, аксинча, маслаҳат бериш ўқувчиларни тўғри тарбиялашнинг гаровидир.

Миллий дастурнинг амалга оширилиши жамиятда мустақил фикрлайдиган шахснинг шаклланишига олиб келади. Бундай шахсларнинг кўпайиши жамиятда онгли хаёт кечириш тизимини вужудга келтиради. Хаётда хал қилувчи омил харбий кудратда эмас, балки интеллектуал салоҳиятда, фикрда, ақлда, илгор технологиялардадир. Президент И.А.Каримов томонидан таъкидланган: «Куч – билим ва тафаккурда» деган хикмат айнан бугун ва эртанги кун учун айтилгандир.

Шунинг учун hozirgi даврда шахсни тарбиялаш моделини Президентимиз таърифлари, мутафаккирларнинг илмий-назарий қарашларига асосланиб қуйидагича белгилашга ҳаракат қилдикки, бу пировард натижада таълим-тарбия тизимида баркамол-ижодкор шахс тарбиясининг бир бутун технологиясини ташкил қилади:

1. Шахс тарбияси.
2. Тарбиянинг таркибий қисмлари ақлий тарбия, маънавий-ахлоқий меҳнат тарбияси ва касбга қўллаш, ҳуқуқий тарбия, экологик тарбия, иқтисодий тарбия.
3. Тарбия мазмуни баркамол шахс эгаллаши зарур бўлган асосий ҳислатлар, фазилатлар.
4. Тарбия методлари муаммоларини хал этиш, рағбатлантириш, ишонтириш, суҳбат-мунозара, ўртак кўрсатиш, маъруза, тажриба-қузатиш, тушунтириш, ўғит-насихат, мажбур этиш ва бошқалар.
5. Тарбия воситалари миллий ва умуминсоний кадриятлар, ўқув-тарбия жараёни, оила, маҳалла, анъана ва удумлар, оммавий ахборот воситалари, бадиий адабиёт ва бошқалар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори - Тошкент 1997 йил
2. 1. Каримов И.А. «Юксак маънавият – енгилмас куч» -Т.: “Маънавият”, 2009.
3. Руломов Ж.Р., Раимова М. "Тарбиявий коррекцион фаолият методикаси" Методик қўлланма. – Т. 2010.
- 4.Абу Райхон Беруний. Тан. Асарлар. I т. Т., 1968 у, 151 бет.
- 5 4.С.Т.Турғунов ва бошқ. “Ўқитувчиларнинг касбий маҳорат ва компетентлигини ривожлантириш ” Ўқув қолланма.- Тошкент 2012 й.
- 6.Рахимов С. Ибн Сино "Таълим-тарбия тўғрисида".. Т., Ўқитувчи, 1967, 75 – бетлар.

DARS MASHG'ULOTLARINI OLIB BORISHNING ALGORITMIK BOSQICHLARI

To'raqulov.U.X – pedfan.fals.dokt.(Phd), TDPU.

Tursunxo'jayeva.Z.I.-magistr, TDPU.

Ma'lumki, ta'lim jarayoni va bu bo'yicha faoliyat yuritishga asoslangan ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining intellektuallik darajasiga qarab muntazam ravishda rivojlanib, takomillashib boradi, ya'ni bunday jarayon va unga mos tizimlar dinamik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Shu ma'noda qayd etish mumkinki ta'lim jarayoni ham muntazam ravishda harakatlanib turuvchi dinamik tizimdan iborat bo'ladi. Shu sababli ham ta'limga oid har qanday muammoning rejalashtirilgan yechimini qo'lga kiritishga oid algoritmik tizimni ishlab chiqish ta'limni optimallashtirish muammosini hal qilishdagi **dolzarb** muammolardan biri bo'lib hisoblanadi.

Bunga sabab ta'lim jarayonini optimallashtirish muammosini hal qilishda qo'yilgan maqsad tadqiqot manbai, belgilangan vazifalar, algoritmik tizim va unda foydalaniladigan vositalar doimo o'zaro bog'liqlikda, deb qaraladi.

Taqdim etilayotgan mazkur maqolaga ham texnologik ta'lim metodikasi bo'yicha olib boriladigan dars mashg'ulotlarini olib borishning algoritmik bosqichlarini ilmiy-metodik jihatdan asoslashni maqsad qilib qo'yilgan.

Ma'lumki ta'lim jarayonini optimallashtirishda rejalashtirilgan natijaga erishishlikni kafolatlash qaralayotgan jarayonlar kechishinining algoritmik bosqichlarini yaratish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, algoritmik bosqichlar va unga asoslangan tizimlar ta'lim-tarbiya jarayonlari yoki muayyan yo'nalish bo'yicha bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashning barcha bosqichlarida qo'llaniladi va bu qo'yilayotgan muammoning optimal yechimlaridan birini qo'lga kiritishga ko'rsatmaviy-didak asoslardan biri bo'la oladi.

Ma'lumki, muayyan fanni o'qitish yoki ayni bir yo'nalish bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash jarayonlari jamiyat taraqqiyotining intellektuallik darajasiga qarab muntazam ravishda innovatsiyalashib boraveradi. Shuning uchun bunday jarayonlarga oid dars mashg'ulotlarini olib borishning metodologik xarakterga ega bo'lgan algoritmik bosqichlarini ishlab chiqish kerak bo'ladi. Bunga sabab bunday algoritmik ketma-ketliklar ilm-fan va texnika- texnologiyalarning so'nggi yutuqlarini xisobga olgan holda takomillashtirishgan ta'lim jarayonini olib borishga ko'rsatmaviy-didaktik asos bo'la oladi.

Mazkur tadqiqot ishida ham yuqorida bayon qilingan o'quv-metodik ta'minot modeli, o'quv-metodik ta'minot (texnologik ta'lim metodikasi faniga oid), o'quv-metodik ta'minot resurslari (o'quv resurslari, metodik ta'minot resurslari, axborot resurslari) va ularga asoslanib mashg'ulotni olib borishning algoritmik bosqichlarini ilmiy- metodik jihatdan asoslash mumkin.

Ushbu sohada olib borgan izlanishlarimiz natijalariga asoslanib texnologik ta'lim metodikasi fanini o'qitish bo'yicha olib boriladigan mashg'ulotlarning algoritmik bosqichlari quyidagi ketma-ketlik bo'yicha tayyorlash ma'qul ekanligini ko'rsatadi [1-4]:

Birinchi bosqich: Bunda mashg'ulot mavzusi aniqlash va mavzuga oid ma'lumotlarini yig'ish jarayoni amalda bo'ladi;

Ikkinchi bosqich: Bunda mavzu bo'yicha bosh va maqsadlar ketma-ketligi aniqlab, mavzuni o'rganish strategiyasi ilmiy-metodik jihatdan asoslanib olinadi.

Uchinchi bosqich: mavzuga oid yig'ilgan ma'lumotlar mavzuni o'rganishdagi maqsadlar ketma-ketligini e'tiborga olgan holda tizimlashtiriladi hamda ular bo'yicha ta'lim oluvchilarning mavzuni o'zlashtirganligini aniqlash mezoni tayyorlab olinadi.

To'rtinchi bosqich: Bunda mashg'ulot maqsadi va vazifalarini e'tiborga olgan holda mavzuga oid resurslarni jamlab olish amalga oshiriladi hamda ulardan ta'lim jarayonida foydalanishiga oid yo'riqnoma va ko'rsatmalarni tayyorlash ham ushbu bosqichda amalgam oshiriladi.

Beshinchi bosqich: Bu bosqichda belgilangan mavzu bo'yicha nazorat va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan materiallar ta'lim oluvchilarga yetkaziladi va ta'limda ko'rgazmalik tamoyiliga kuchliroq e'tibor beriladi. Bunga hozirda keng imkoniyatlar mavjud bo'lib, ulardan slaydlar, virtual ma'lumotlar, pedagogik dasturiy vositalar kabilar ayni shunday mashg'ulotlarni olib borishni optimallashtirishga muhim didaktik materiallar bo'la oladi.

Olinchi bosqich: Bunda mashg'ulot davomida bayon qilinadigan nazariy ma'lumotlar bo'yicha mavzuni o'zlashtirilganligini aniqlash uchun savollar tuziladi va bu savollar yordamida ta'lim oluvchilarning egallagan belgilarini aniqlash masalasi hal etiladi.

Yettinchi bosqich: Bunda mashg'ulotga oid amaliy topshiriqlar va mashqlar belgilanib olinadi. Bundan ko'zlangan maqsad ta'lim oluvchilardagi mavzu bo'yicha egallagan ko'nikma va malakalarni aniqlashdan iborat.

Sakkizinchi bosqich: Bunda belgilab (asoslab) olingan ketma-ketlikka asoslanib dars mashg'ulotlarini olib boorish jarayoni amalga oshiriladi.

To'qqizinchi bosqich: Bunda dars mashg'ulotlarini olib boorish bo'yicha qo'lga kiritilgan pedagogik samaradorlik baholanadi va bu olib borilayotgan mashg'ulot bo'yicha tayyorlab olingan texnologik xarita yordamida amalgam oshiriladi.

O'ninchi bosqich: Erishilgan natijalarga asoslanib mashg'ulotni olib boorish baholanadi va ularga oid tavsiyalar tayyorlanadi.

Bunday ketma-ketlik o'ziga xos o'qitish algoritmik orqali amalga jshiriladi va jarayonining algoritmidan iborat bo'lib, uning yordamida ta'lim jarayonida axborotlardan samarali (mantiqiy ketma-ketlik asosida) foydalanishga erishish mumkin bo'ladi.

O'qitish algoritmi mavzuni o'rganishning tashkiliy-tuzilmaviy modelini ishlab chiqishga ko'rsatmaviy asos bo'la oladi. O'quv-metodik ta'minot resurslari negizida o'qitish jarayoniga oid ma'lumotlar bazalarini shakllantirish mumkin bo'ladi.

O'qitish algoritmlari ta'lim jarayoniga oid qator muammolarning yechimlarini hal qilishda quyidagidek keng imkoniyatlarni yaratadi:

- O'qitish algoritmini ishlab chiqish negizida olib boriladigan ta'lim jarayoning uzviyligi va uzluksizligini ta'minlovchi qa'tiy mantiqiy ketma-ketlik yaratiladi;
- O'qitish algoritmini ishlab chiqish negizida ta'limning didaktik asoslaridan amaliyotda foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqish va joriy etishga keng imkoniyatlar yaratiladi;
- O'qitish algoritmini ishlab chiqish orqali ta'limda yangicha sifat ko'rsatkichlariga erishish mumkin bo'ladi;
- O'qitish algoritmini ishlab chiqish yordamida o'qitishning asosiy va yordamchi vositalarini ajratib olish mumkin;
- O'qitish algoritmini ishlab chiqish yordmida samarali o'qitish texnologiyalarini yaratishga erishish mumkin va bunda o'qitishga axborot tanlash jarayonlari ham optimallashtiriladi va shu kabilar.

Bu qayd etilgan imkoniyatlarning asosiy negizini texnologik ta'lim metodikasi fanini o'rganish jarayonida foydalaniladigan tabiiy yoki tasviriy ko'rgazmali metariallar, amaliy-laboratoriya mashg'ulotlarida qo'llaniladigan qurol va asboblari, o'quv- kino uskunalari va boshqa apparatlar, shuningdek, mavzuga oid boshqa o'quv materiallaridan maqsadli foydalanish tashkil etadi.

Tadqiqotimizning ushbu qismida **xulosa** o'rni ta'kidlash mumkinki, texnologik ta'lim metodikasi fani bo'yicha dars mashg'ulotlarini olib borishning algoritmik tizimi qaralayotgan fan bo'yicha ta'lim oluvchilarning egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarini qo'lga kiritishning optimal variantini yaratishga to'liq imkoniyat yaratadi.

Ishlab chiqilgan va ilmiy-metodik jihatdan asoslangan algoritmik tizim universal (metodologik) xarakterga ega. Shuning uchun hamundan boshqa yo'nalishdagi tadqiqot ishlarini bajarishda ham foydalanishga tavsiya etish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. To'raqulov U.X. Bo'lajak o'qituvchilarni intellektual faoliyatni tashkil etishga tayyorgarligini takomillashtirish. Ped.fan.fals.dokt. (PhD)...diss.-T., 2020, 187 b.
2. To'raqulov U.X. Bo'lajak o'qituvchilarni intellektual faoliyatga tayyorlashni axborotli qo'llab-quvvatlash// O'zMU xabarlarini.-T., 2018.-№ 1/5.-B. 337-340.
3. To'raqulov U.X. Bo'lajak o'qituvchilarni intellektual faoliyatga tayyorlash bosqichlari// ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar. IMJ.-T., 2018.-№1.B. 62-66.
4. To'raqulov U.X. Ta'lim mazmunini intellektuallashtirishga innovatsion-integrativ yondashuv// Zamonaviy tadqiqotlar, texnika va texnologiyalarning dolzarb muammolari va rivojlantirish tendentsiyalari: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari.-Jizzax, 2019.-B. 338-340.

ЖАҲОН МИҚИЁСИДА ВА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ИНКЛЮЗИВ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИНГ ЭЪТИРОФ ЭТИЛИШИ.

ТДПУ талабаси-**Бекназарова Омина Марат қизи**

Кўплаб маъсус эҳтиёжли болалар таълимдан четда қолиб кетмоқдалар. Бунга сабаб ота-оналарнинг махсус эҳтиёжли боланинг ҳуқуқлари, давлат томонидан берилган имтиёзлар хусусидаги билимларнинг етишмаслиги, махсус муассасаларнинг ўша ҳудудда йўқлиги ёки жуда узокда жойлишганлиги, моддий маблағ муаммолари, атроф муҳитнинг ногирон болага нисбатан салбий муносабити кабилардир. Бироқ “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси”да таълим ҳар бир инсоннинг асосий ҳуқуқи деб белгилаб берилган. Махсус эҳтиёжли болалар таълимдан четда қолиб кетсалар уларнинг имкониятлари янада чегараланиб қолади, бирламчи ва иккиламчи нуқсон даражаси янада оғирлашади.

Шунинг учун ҳам мана шундай оқибатларни олидни олиш мақсадида 1990 йил Джомтен (Таиланд)да жуда муҳим умумжаҳон Конференцияси бўлиб ўтди. Бу конференцияда “Таълим ҳамма учун” умумжаҳон Декларацияси қабул қилинди. Мазкур Декларация ҳар бир боланинг тўлақонли ва мукамал таълим тарбия олишини кафолатлайди. “Таълим ҳамма учун” Умумжаҳон Декларациясини дунёнинг 155дан ортиқ Давлат ҳуқумтлари ва 150дан ортиқ нодавлат ташкилотлари эътироф этдилар.

Таълим ҳамма учун мақсадларини янада мукаммал амалга оширилишини кафолатлаш мақсадида 1994 йил 7-10 июн кунлари Саламанка (Испания)да иккинчи умумжаҳон Конференцияси бўлиб ўтди. Унда “Саламанка баёноти ва Иш фаолият режаси” ишлаб чиқилди. Саламанка Баёноти ва Иш фаолият Режасининг асосий етакчи тамойили шундан иборатки, мактаблар барча болаларни уларнинг жисмоний, ақлий, ижтимоий, ҳиссий, тил ва бошқа хусусиятларидан қатъий назар ўқишга қабул қилишлари лозим.

Саламанка Баёноти ва Иш фаолият Режасининг ишлаб чиқилиши жаҳон миқёсида “Таълим ҳамма учун” мазмунидаги сиёсат илгари сурилиб, махсус эҳтиёжли болаларни умумтаълим тизими шароитида ўқитишнинг йўллари белгилаб берилди. Аммо бу янги таълим тизимининг мазмун-моҳиятини янада аниқроқ ишлаб чиқиш, мукаммал ҳуқуқий меъёрий асосларини яратиш ва бу таълим тизимини бутун дунё мамлакатлари жорий этишини қатъий белгилаш лозим эди. Шунинг учун ҳам 2000 йилнинг 26-28 апрел кунлари Таълим тўғрисидаги халқаро Форум қатнашилари томонидан “Таълим ҳамма учун: бу бизнинг жамоавий маъсулиятимиз: Докар ҳаракат Дастури”ни қабул қилдилар. Бу ҳаракат Дастури бундан 10 йил олдин қабул қилинган “Таълим ҳамма учун” (Джомтен, 1990 йил) умумжаҳон Декларацияини эътироф этдилар. Докар ҳаракат Дастурига қўшилган барча давлатлар 2002 йилга қадар Таълим ҳамма учун миллий режасини тузиб, 2015 йилга қадар бу таълим тизимини тўлиқ жорий этиши лозим деб топилди. Ушбу ҳаракат режаситаркибига кирувчи давлатларнинг барчаси “ҳар бир жамиятга ва ҳар бир инсонга” шиори остида бара инонлар ва болалар таълимини тўлақонли таъминлаш мажбуриятини оладилар. Докар Ҳаракат Дастурида “Таълим хавсиз, сифатли, боланинг соғлиғини ҳимоя қилиб, мустаҳкамлайдиган ҳамама учун бирдек, инклюзив тарзда ва барча зарурий ресурслар билан таъминланган бўлиши лозим. Ўқитувчилар савияси ва ўқув режалар “Таълим ҳамма учун” мақсадида жавоб бериши керак “ деб белгиланган.

Юқорида келтирилган барча ҳуқуқий меъёрий ҳужжатлар, халқаро форум Конференциялар асосида махсус эҳтиёжли болалар ҳам жамиятнинг тўла ва тенгҳуқуқлилиқ аъзоси эклиги эътироф этилиб, улар таълимида алоҳида янгича ёндашув майдонга келди. Бу таълим тизимлари “интеграцион” ва “инклюзив” таълим тизими деб аталади. Бу таълим тизимларининг ҳар иккаласи ҳам махсус эҳтиёжли болани умумтаълим муассасалари тизимида ўқитишни назарда тутсада аммо улар орасида жуда катта фарқлар мавжуд. Инклюзив ва интеграцион таълим тизимлари ўртасидаги фарқлар шундан иборатки, интеграциялашган таълим тизимида болага муаммо сифатида қаралади. Ногиронликнинг индивидуал ёки тиббий кўринишида бола мактабга ёки жамиятга мослашиши учун уни ўзгартириш ёки тиклаш керак деб тахмин қилинади. Умумтаълим муассасида таълим олаётган махсус эҳтиёжли бола стандарт тест синовларидан нормал ривожланишдаги болалар сингари ўтиши керак, акс ҳолда у кейинги йилга қолдирилади.

Инклюзив таълим эса болани эмас тизимни ўзгартиришни тақозо қилади. Мазкур иаълим тизимида барча таълим жабҳалари махсус эҳтиёжли боланинг имкониятлари, индивидуал психологик, нуқсон ва ўзлаштириш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилади. Инклюзив таълим интеграцион таълимдан фарқли равишда ҳаммаболани “бир хил қилиб қўйиш” ёки “ассимиляция”ни назарда тутмайди. Унинг моҳияти болага мослашувчанликдир. Инклюзив таълим болага ва унинг имкониятларига қаратилган таълимидир. Яъни таълим барча болаларга бир хил

берилади, билимларга қўйиладиган талаб ҳар бир боланинг имкониятларидан келиб чиқади.

Инклюзив таълим тизими мана шу жиҳатлари билан интеграцион таълим тизимидан афзалроқ бўлганлиги учун ҳам бу таълим тизими жаҳон миқёсида кўп сонли давлатларда жорий қилинмоқда.

Мустақилликдан буён ногиронларга бўлган эътиборнинг янада кучайганлиги ва инклюзив таълим зарурият деб топилганлиги учун бу таълим тизимини жорий қилиш 1996 йилдан буён Ўзбекистон Республикасида ҳам давлат сиёсат даражасига кўтарилди. “Таълим тўрисида”ги Қонун, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ҳам махсус эҳтиёжли болаларнинг тенг ҳуқуқли эканлигини кафолатлайди.

Инклюзив таълимни жорий қилиш учун халқаро ҳуқуқий меъёрий ҳужжатлар, ривожланган чет эл давлатларнинг инклюзив таълим тажрибалари атрофлича ўрганилиб, уларга асосланган ҳолда 2000 йил июнь ойида Ўзбекистон Республикасида Халқаро Форум бўлиб ўтди, 2003 йил “Таълим ҳамма учун” Миллий режа дастури ишлаб чиқилди, 2005 йил 19 сентябрь куни ХТВ томонидан “Имконияти чекланган болалар ва ўсмирлар учун инклюзив таълими муваққат Низом”и тасдиқлади, 2005 йилнинг 14-15 декабрь кунлари Тошкент шаҳрида “Таълим ҳамма учун” Миллий режа дастурини жорий этиш масалалари” мавзусида Республик илмий-амалий конференцияси ўтказилди.

Мазкур ишларнинг натижаси сифатида инклюзив таълимнинг барча жиҳатлари, жорий этиш йўллари, мақсад ва вазифалари, бу соҳадаги ислоҳатлар белгилаб олиниб, амалиётга жорий этиш борасида кўзга кўринарли ишлар амалга оширилмоқда.

Аммо инклюзив таълимни жорий қилиш олдида жуда кўплаб муаммолар ва тўсиқлар мавжуд. Мана шу муаммоларни ва тўсиқларни ҳал этиш заруриятдир. Чунки ҳуқуқий демократик жамият куриш йўлидан бораётган Республикамизда ҳар бир фуқаронинг тенг ҳуқуқлилиги таъминлаб, таълим тарбия бериш керак. Бунинг учун махсус эҳтиёжли болаларни сегрегацион-чегараланган-ёпиқ таълим тизимида ўқитиш бу талабга жавоб бермайди. Шунинг учун ҳам инклюзив таълим тизими махсус эҳтиёжли боланинг эртанги тақдирини ижтимоий жамиятга тўлиқ ва эрта киришини таъминлайди. Бу таълим тизимида махсус эҳтиёжли боланинг ўқитилиши унинг ўз ота-онаси ва оиласи бағрида бўлишдек улкан бахтни ҳада этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Н.Холматова ”Таълим барчага бирдек”- “Маърифат”, 2003 йил 15 октябр
2. Отношение педагогов и родителей к интегрированному обучению детей с нарушенным слухом. Дефектология 2005 / 5
3. Опыт работы по интеграции детей с нарушениями слуха в общеобразовательную школу. Дефектология 2005/ 4
4. “Проблемы в включения детей со специальными образовательными потребностями в общеобразовательный процессе” Материалы республиканского семинара Алматы.- Алматы «Раритет» 2002 йил.

ЎЗ УСТИДА ИШЛАШ ФАОЛИЯТИНИНГ ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАРДАГИ ТАЛҚИНИ

ЖДПИ ўқитувчиси-Ш.Шакарбоева

Миллий истиқлол шарофати туфайли баркамол авлод таълим-тарбиясига эътибор яънада кучайди. Баркамол авлод таълим – тарбиясининг муҳим таркибий қисмларидан бири бу, ҳар қандай жамиятнинг замонавий тараққиёт даражаси ҳамда унинг келажагини белгиловчи ўз ички имкониятлари, ижодий ташаббускорлик салоҳияти орқали ўзлигини намоён қила оладиган, жамият томонидан қабул қилиниши ва тан олиннишида ўзини-ўзи исботлай олган, ўз тақдирининг ҳақиқий субъекти бўла олган, изланувчанлик ҳамда яратувчанлик қобилиятига эга комил инсонларни таркиб топтиришдан иборатдир. Бундай олий мақсад нафақат давлат ва жамият балки, жамиятда мавжуд бўлган бир неча фанлар олдига ҳам улкан вазифалар юклайди.

Бундай улкан вазифаларни бажариш бошқа фанлар каби, психология фани олдига ҳам катта масъулият юклайди. Чунки, инсоннинг ўз устида ишлаш қобилияти ва унинг шаклланиши ўта мураккаб психологик жараён бўлиб, уни шакллантириш таълим-тарбия тизимида ўзига хос ёндошувни талаб этади. Айниқса, бу жараён бўлажак умумтаълим мактаблари ўқитувчиларини тайёрлаш ишларида алоҳида аҳамият касб этади.

Биринчидан, бўлажак ўқитувчиларни касбий камолотини таъминлайдиган таълим тизими ҳам ўз ўрнида мукамал бўлмоғи, ўзида давримизнинг энг замонавий педагогик технологияларини ҳамда психологик воситаларини мужассамлаштирмоғи зарур.

Иккинчидан, таълим –тарбия бериш масалалари ҳар бир давлат ва жамиятнинг устувор вазифаларидан бири бўлиб келган. Ёшларга таълим- бериш, уларни соғлом руҳда тарбиялаш, баркамол шахс сифатида шакллантириш, таълим субъектлари бўлган педагог жамоаси олдига бир қатор долзарб масалаларни қўяди. Шундай экан, бугунги кун бўлажак педагоги нафақат ўз мутахассислиги доирасида чуқур билим ва тажрибага эга бўлиши ҳамда академик қобилият субъекти сифатида таълим-тарбия жараёнини самарали бошқара олиши лозим саналади.

Ўз устида ишлаш фаолияти бу бўлажак ўқитувчилар томонидан ўзлаштирилган билимлар асосида ва ўқитувчининг ҳеч бир ёрдамсиз амалга оширилган мақсадли ақлий ҳаракатлари саналади.

Тадқиқотчи П.И.Пидкасикийнинг фикрича, замонавий психология ва педагогик психология фанида “муस्ताқил фаолият” ва муस्ताқил таълим” феномен тушунчалари тадқиқотчилар томонидан аниқ илмий таърифланиб, у қуйидагича изоҳланади[1, 89]:

– Ўз устида ишлаш– кўп қиррали педагогик ва психологик жараён бўлиб, у оддий феномен тушунча эмас балки, шахснинг юқори фикрловчи, сифатли аниқ талабли таълим олиш фаолияти саналади. Яъни талим олувчи аниқ мақсад асосида ўқув вазиятида ҳеч бир кишининг ёрдамсиз мақсадга эришиши ҳисобланади;

– Ўзини ўзи фаоллаштириш – субъектив ҳолат бўлиб, у шахсий, индивидуал фаолият олиб бориш шунингдек, олий мақсад қўйиш, маънавий эҳтиёжларни қондириш, имконият мотивларини ишга солиш ҳолатлари билан изоҳланади;

– Ўз-ўзини фаоллаштириш – бу шахснинг субъектив фаолиятидаги ички мотивлари кураши билан изоҳланиб, у орқали билиш жараёнлари фаоллиги янада ортади;

– Ўз-ўзини ташкиллаштириш – билимларни эгаллашдаги шахснинг ақлий имкониятида пайдо бўлиб, у ўқитувчининг муаммо олдидаги ақлий, интеллектуал, эмоционал имкониятлари шунингдек, муаммони ҳал қилишдаги ирок кучи ва мақсадларни аниқлаш чегараси билан изоҳланади;

– Ўзини ўзи назорат қилиш – бажарилаётган фаолиятнинг энг асосий таркибий қисми бўлиб, бунда бажарилган ва ўзлаштирилган билим орқали шахс даражаси аниқланади.

Бундан ташқари, Л.Д. Столяренко ўз устида ишлаш қобилияти ҳақида шундай дейди: “ўз устида ишлаш фаолияти ҳар бир бўлажак ўқитувчиларнинг самарали билим олиш фаолияти бўлиб, у шахснинг ақлий, интеллектуал, эмоционал, юқори мақсадли субъектив кечинмалари ривожланишининг психологик қонуниятларидан саналади”[2,78]. Таъкидлаш жоизки, таълимда вазифаларни бажариш кўникмалари гуруҳий, индивидуал вазифалар ва машғулотлар, уй шароитида бажариладиган вазифалар орқали шакллантирилади.

Педагог Р. Ишмухамедовга кўра, ўз устида ишлаш кўникмалари баъзи педагог олимлар тадқиқотларда қуйидагича изоҳланади[3, 57]:

- Вазифаларда аниқ вақтнинг белгиланганлиги;
- Ўқитувчи томонидан берилган аниқ вазифа (гуруҳий, индивидуал);
- Вазифани бажаришда ўқитувчининг иштирок этмаслиги;
- Мақсадни муваффақиятли амалга оширишда ўқитувчилардаги ақлий, жисмоний сай-ҳаракатлари;
- Иш натижаси

А.И.Зимняя фикрича, мустақил ишлаш кўникмалари бўлажак ўқитувчиларда ўз фаолиятини тўғри ташкиллаштириш, фандаги ўз имкониятларини аниқлаб олиш ҳамда бўш вақтларидан унумли фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш шарти саналади[4,72].

Аммо ушбу таълим тури ўқув машғулотларини ташкиллаштириш ва ўқитишдаги ўзига хос услуб ҳам саналмайди. Бироқ, бўлажак ўқитувчилардаги билиш жараёнларини ҳаракатлантирувчи, мантиқий фикрлашни юзага келтирувчи таълим олиш тури саналади.

Ўз устида ишлаш малакалари Дж. Дьюнинг сўзларига кўра, беш муҳим компонент орқали тушунтирилади [5,59]:

- 1) Янги билимларни тадқиқ этиш, мустақил фикрлаш ёки янги билимнинг ортидан бориш;
- 2) Билимларни олишдаги қайта ишлаш, мустақил ўқув ва амалий вазифаларни бажариш;
- 3) Билимларни англашнинг амалий характери ва унинг шаклланганлиги;
- 4) Вазифаларни бажаришдаги юзага келадиган қийнчиликларда шаклланган ўқитувчилардаги ижодий фикрлаш хусусияти ва ҳоказо.

Ҳозирги кунда психология фани эришаётган ютуқларидан келиб чиқиб, таълим жараёнининг энг қисқача таърифини қуйидагича бериш мумкин: таълим жараёни ўзига хос бошқарув жараёни ҳисобланиб, бунда педагогик системага мақсадли йўналтирилган ҳолда таъсир кўрсатилади.

Бизнингча, таълим бериш жараёнида билимлар ўзлаштирилади ва узатилади. Мазкур жараёни муваффақиятли амалга ошириш учун, психология фанида махсус таълим моделлари мавжуд.

Педагогик психологияда таълим беришнинг учта тури фарқланади: анъанавий таълим бериш усули, педагогик технологияларга асосланган инновацион таълим бериш усули, дастурлаштирилган таълим бериш усули.

Н.Д.Левитовнинг хулосаларига кўра, бўлажак ўқитувчиларнинг ақлий имкониятларини фаоллаштириш ва уларда ўз устида ишлаш кўникмаларини шакллантириш ғоялари, XIX асрнинг охири ва XX асрнинг вужудга келган. Ва таълим беришнинг куйидаги турлари ажратиб кўрсатилди[6, 66]:

- а) Эвристик усул (Г. Армстронг);
- б) Тажрибавий- эвристик усул (А.Я. Герд);
- в) Лабораторияли-эвристик усул (Ф.Л. Винтергальтер);
- г) Лабораторияли дарслар усули (К.П. Ягодский);
- д) Табiiй-илмiiй таълим (А.П. Пинкевич) ва ҳоказолар.

Шу ўринда таъкидлаб ўтиш жоизки, педагогик ва психологик технологиялар 3 та функцияни бажаради.

1. Инструментал функция – бунда маълум таълим субъектларида кўникма ва малакалар шакллантирилади;
2. Гностик функция – бунда билимлар шакллантирилади ва ўқитувчи ҳамда талабаларнинг тафаккури ривожлантирилади;
3. Ижтимоий-психологик функция – бунда маълум ижтимоий-психологик кўникмалар ривожлантирилади. Масалан, коммуникатив маданият, мулоқот услублари шакллантирилади;

М.В. Кларинга кўра, ҳар бир функцияга мос ҳолда, ўқитиш жараёнида маълум бир технологиялар қўлланилади: инструментал функция учун ўйин машқлари, гностик функция учун дидактик технологиялар, ижтимоий психологик функция учун ролли ўйинлар қўлланилади [7, 92].

Тадқиқотчи Дж.Дьюи Чикаго мактабларидан бирида ўз тадқиқотларини бошлар экан, авваламбор у, шахсда ўз устида ишлаш малакаларини шакллантириш муаммосига асосий эътиборини қаратади. У тез орада шу нарсани аниқладики, ўқувчиларнинг қизиқишларини инobatга олган ва уларнинг ҳаётiiй эҳтиёжлари билан боғлиқ бўлган таълим билимларни эслаб қолишга қаратилган вербал таълимга нисбатан катта натижаларни қўлга киритиш имконини беради. Дж.Дьюининг таълим назариясига қўшган ҳиссаси шундаки, у “тафаккурнинг тулиқ ривожланиши” концепциясини ишлаб чиқди. Муаллифнинг психологик қарашларга кўра, инсон енгиб ўтиши ўта муҳим бўлган қийинчиликлар билан тўқнаш келгандагина фикрлаб, тафаккур қила бошлайди.

Тадқиқотчи Дж Дьюининг фикрича, тўғри ташкил қилинган таълим муаммоли бўлмоғи зарур. Анъанавий тизимдан фарқли ўлароқ олим кескин янгиликларни, қўлланмаган ечимни таълимга киритишни таклиф қилади. “Китобiiй ўқиш” нинг ўрнига фаол таълим принципини киритиш тарафдори бўлиб чиқади. Бу принципга биноан ўқитувчи ўзининг шахсий билиш фаолиятини ташкил қилиши талаб қилинади. Бундай кўринишдаги таълимда энди ўқитувчи фаол объектга айланади ва яъни ўқувчиларнинг муаммоларини ҳал қилишга ёрдам берадиган ёрдамчига айланади[5, 88].

Юқоридагилардан фарқли ўлароқ, Г.Б. Скок шахсда ақлий ривожланиш ва ўз устида ишлаш кўникмаларини куйидаги мезонлар билан тушунтиради[8,74]:

1. Тафаккурнинг мустақиллиги билан;

2. Ўқув материални ўзлаштиришнинг тезлиги ва мустаҳкамлиги билан;
3. Стандарт бўлмаган вазифаларни ҳал қилишда ақлий чамалашнинг тезлиги билан;
4. Ўрганиб чиқилётган ҳодисаларнинг моҳиятига чуқур кириб бориш;
5. Ақлнинг танқидий қарши баландпарвоз асоссиз мулоҳазаларга мойилликнинг йўқлиги билан.

Бу назарий ёндашув кейинчалик, Б.С.Блум томонидан ривожлантирилди. Б.Блумнинг фикрича, бўлажак ўқитувчининг қобилияти унинг ўқув материални ўзлаштириш темпи билан ўлчанади. Бироқ, бу темп ҳамма учун бирдек шароитда эмас, балки мазкур ўқитувчи учун оптимал танланган шароитда ўрганилди. Юқоридагилардан келиб чиқиб, бўлажак ўқитувчиларни қуйидаги типларга ажаратиш мумкин[9,126]:

– Қобилияти паст бўлган талабалар. Улар ҳатто ўқув материалларини ўзлаштириши учун кўникма ва билимларини эгаллашлари учун етарли даражада муддат берилганда ҳам вазифанинг уддасидан чиқиша олишмайди.

–Истеъдодли талабалар (тахминан 20%). Уларнинг ўқув материалларини ўзлаштириш темпи юқори бўлади ва улар ҳар қандай ўқув вазифасини юқори темпда бажарадилар.

– Ўрта қобилиятли талабалар. Бундай талабалар жами талабаларнинг қарийб 30% қамраб олади ва уларнинг билим ва малакаларини ўзлаштиришга нисбатан қобилиятлари ўзлаштириш учун сарф қилинган ўқув муддатига боғлиқ бўлади.

Муаллифнинг фикрига кўра, таълим жараёни тўғри ташкил этилганда, айниқса катъий вақт чегаралари олиб ташланганда 50 % талабалар таълим жараёнида узатилаётган ўқув материал мазмунини тўлиқ ўзлаштириб олиши мумкин. Қолган 50 % талабаларда ўзлаштириш даражаси паст бўлади. Натижалар шарҳларида анъанавий дарс беришда, паст самарадорликка эга бўлганлар 90 % ни ташкил этишса, талабаларга маълум билим ва кўникмаларни эгаллаш учун қўшимча муддат берилганда, уларнинг 50 % да самарали ўзлаштириш кузатилади.

Демак, ўз устида ишлаш жараёни бўлажак ўқитувчиларга хос қатор умумпсихологик, ижтимоий-психологик хусусиятлар билан боғлиқ саналиб, уни тадқиқ этиш, шахсга хос креативлик, танқидийлик, ижодийлик, касбий компетентлик, юқори рефлексивлик, касбий масъулият каби тушунчаларнинг мазмунини ёритиш ҳам саналади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении.–М. 2011.– 225 с.
2. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000.– С.78.
3. Ишмухамедов Р. Ўқув жараёнида интерфаол услублар ва педагогик технологияларни қўллаш услубияти. – Тошкент: РБИММ, 2008. – Б.56.
4. Зимняя И.А. “Основы педагогической психологии” - М, 2009.– 270 с.
5. Дьюи Дж. Психология и психология мышления (Как мы мыслим)/ Пер. с англ. – М., 1999. – С.45.
6. Левитов Н.Д. Детская и педагогическая психология. – М., 2007. – С.66.

7. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. – М.: Знание, 2008.– С.41.

8. Скок Г.Б. Как проанализировать собственную педагогическую деятельность. М., 2007. – С. 74.

9. Bloom B.S. Taxonomy of education objectives. The classification of education goals. Handbook I. Cognitive domain by a committee of college and university examiners. New York, 2007, PP.207.

ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR, DARSNING SAMARALI VA SIFATLI BO`LISHIDA “CASE-STUDY” USLUBINING O`RNI

Diyora Abdurasulova - O`zMU, Jizzax filiali talabasi.

Mamlakatimizda biz yoshlarga har bir sohada juda katta imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Berilayotgan bu imkoniyatlardan to`g`ri va oqilona foydalana olishimiz, o`zimizni shu muqaddas zamin farzandi ekanligini anglab yeta olishimiz, shuningdek faxr va iftixor bilan mag`rurlanib yuradigan buyuk siymolarimizning davomchisi bo`lishga intilayotgan katta kuch ekanligimizni o`z tuyg`ularimizda xis qila bilishimiz va shunga mos bo`lish uchun harakat qilmog`imizni o`zimizga burch qilib olishimiz lozimdir.

Bu borada biz talaba yoshlarga o`qib, izlanishimiz, tillarni mukammal darajada o`zlashtirib olishimiz yo`lida ustozlarimiz tomonidan dars mashg`ulotlari jarayonida olib borilayotgan yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ulardan samarali foydalanish metodikalarining o`rgatilib borilishi o`z ona tilimiz bilan birgalikda, chet tillarini ham qiziqishlar bilan tezroq va mukammal o`rganib olishga imkoniyatlardan biri bo`lmoqda desak adashmagan bo`lamiz.

Hozirgi kunda ta`lim jarayonlarini tashkil etishda texnologiyalarsiz yondoshuvni amalga oshirib bo`lmaydi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar darsning samarali va sifatli bo`lishiga, ta`lim-tarbiya olayotgan o`quvchi yoshlarning mustaqil va kreativ fikr yuritish ko`nikmalarini oshirib borishga turtki bera oladi. Ayniqsa bugungi kun yoshlari intilib, harakat qilayotgan chet tillarini o`rganishda, bu zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ahamiyati juda kattadir.

Shunday texnologiyalardan biri, “Case study” uslubining chet tillarini o`qitishdagi ahamiyatining qisqacha tahliliga qarab chiqamiz.

“Case-study” uslubi - bu muayyan vaziyatli muammolarni yechish orqali o`rganishga asoslangan muammoli vaziyatni faol tahlil qilish usuli.

Keys-tadqiqot uslubining mohiyati: o`quvchilar vaziyatni tahlil qilishlari, muammo mohiyatini tushunishlari, mumkin bo`lgan yechimlarni taklif etishlari va ularning eng maqbulini tanlashlari kerak.

“Case-study” uslubining maqsadi- talabalar guruhining umumlashgan kuchi bilan ishning aniq holatidan kelib chiqadigan vaziyatni, ya`ni aniq ish jarayonida namoyon bo`ladigan “Case”ni tahlil qilish, amaliy yechimlarini ishlab chiqish va ularni taqdimot etishdan iborat. Jarayonning tugashi- taklif etilgan variantlarni baholash va ularning ichidan eng samaralisini tanlashdir.

“Case-study” uslubini ta`lim tizimi amaliyotiga joriy etish muammosi bugungi kunning juda dolzarb vazifalariga aylanishi ikkita g`oya asosida yuzaga kelgan:

- birinchisi, ta`lim rivojlanishining umumiy yo`nalganligidan kelib chiqadi, uning mo`ljali aniq bilimlar berishgina emas, balki shaxsning kasbiy tayyorgarligiga layoqatligini, aqliy faoliyat ko`nikmasini, malakasini, qobiliyatini rivojlantirish bo`lib, ularning orasida o`qitish qobiliyatiga, fikrlash paradigmasining o`zgarishiga, katta hajmdagi axborotlarni qayta ishlash ko`nikmasiga alohida e`tibor qaratiladi;

- ikkinchisi, birinchi g`oya talablarini qanoatlantirishdan tashqari, turli vaziyatlarda muqobil xulq qobiliyatiga ega bo`lishi, inqirozli sharoitlarda harakatining tizimliliigi va samaradorligi bilan ajralib turishi zarur bo`lgan, mutaxassis sifatiga qo`yiladigan talablarning o`shishidan kelib chiqadi [1].

Bundan ko`rishimiz mumkinki, xorijiy tillar, jumladan ingliz tilini o`qitish jarayonida o`quvchilarning qabul qilish qobiliyatlaridan kelib chiqib matnlarni sodda va murakkablik darajalariga e`tibor qaratish, katta hajmdagi axborotlarni qayta ishlash ko`nikmasini shakllantirishda kommunikativ kompetensiyalariga alohida e`tibor berish kerak bo`ladi. Bunda o`quvchilardan til o`rganishda sizga qiyinchilik keltirib chiqarayotgan vaziyatlar, ularni yengillashtirishda, jumladan so`zlarni yod olib qolish bilan bog`liq holatlarni yaxshilashda ko`proq kitoblar ma`qul keladimi, yoki texnik vositalar yordamida amalga oshiriladigan ishlar ma`qul keladimi, degan savollar berib borilishi ularni bu borada fikr aytishga undaydi.

Aytayotgan fikrlarni hal etishda mos yo`nalishlarga doir savollar quydagicha bo`lishi mumkin:

1) vaziyat (masala)ni tahlil qilish (“Nima uchun muhim?”, nima uchunligini tushuntiring”)

2) tahlil (xulosa) (“...dalil va hodisalar”)ning kuchsiz va kuchli tomonlari nimada?”);

3) taqqoslash-qarama-qarshi qo`yish (“bular o`rtasida qanday farq mavjud?”, “O`xshash natijalarni taqqoslang”);

4) turli yechimlar izlash (“Yana qanday yo`llar orqali yechim topish mumkin?”) kabi savollar bilan murojat qilish, kerakli javoblarni tinglab, ijobiy va salbiy jihatlarni tushinib yeta olishga o`rgatib bormog`miz lozimdir.

Xulosa o`rnida shu narsaga amin bo`ldimki, bugungi rivojlanayotgan jamiyatda har bir yosh avlod o`z kelajagini yorqin tasavvur qila olishida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan ta`lim-tarbiya jarayonlarida unumli foydalanib, xorijiy tillarni o`rganish, o`z fikr-mulohazalarini boshqa tillarda ham yetkazib bera olish ko`nikma va malakalarini shakllantirish borish, eng asosiysi kompetensiyaviy rivojlanishga erishishi mumkin.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. PF - 23678 sonli, Mamlakatimiz ta`lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirishga oid qo`shincha chora-tadbirlar to`g`risida.

2. Abduqodirov A.A. ”Case-study” uslubi nazariya, amaliyat va tajriba.

-T.: ”Innovatsiya-Ziyo” 2019.

3. Abduqodirov A.A. Ijtimoiy-iqtisodiy fanlardan keys topshiriqlar to`plami.-T.: “Fan va texnologiya”, 2016.

4. Azizov O.E. “ Pedagogika kolleji o`quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishda muloqat va nutq faoliyatining ahamiyati”. Kasb-hunar ilmiy-uslubiy, amaliy, ma`rifiy jurnal.2021 1-son

DUDUQLANISHNING KELIB CHIQISH SABABLARI VA UNI MASHQLAR ASOSIDA KORREKSIYALASH YO`LLARI

JDPI katta o`qituvchisi -**Tangirova D.E.**
203-guruh talabasi-**Qo`chqorova F.**

Logopedik ritmikada bolalarda uchraydigan nutqiy kamchiliklarning turli-tumanligi va o`ziga xos jihlatlarini; Nutq, harakat nuqsonlarini logoritmik vositalar orqali bartaraf etish yo`nalishlarini asoslay olish: Logopedik ritmika mashg`ulotlari uchun didaktik materiallar va didaktik o`yinlarni tanlay bilish davolov ritmikasining asosiy bo`g`ini, korreksiyalash-tarbiyalashdagi ta`sir vositasi ko`rib chiqiladi.

Logopedik ritmika pand-nasixat va o`ziga xos tamoyillarga quriladi. Ular o`zaro boqlangan va tarbiya, rivojlanish va nutqida buzilishi bo`lgan odamlarning funksional tizimi korreksiyasining yagonaligini belgilaydi.

O`z xarakteri bo`yicha logoritmik mashqlar (ertalabki harakatli nafas-ovozli zaryadka, relaksasiyaga mashqlar, unli tovushlar va hisqa qo`shiqlarni kuylash, harakat va nutq ritmining uyg`unligiga mashqlar va h.k.) bolalar va kattalarni belgilangan avaylaydigan-sog`lomlashtiruvchi tartibga o`rgatadi. Muntazam ravishda olib borilgan logoritmik mashg`ulotlar ta`siri ostida organizmda va psixomotorikada turli tizimlarning ijobiy qayta qurilishi sodir bo`ladi, masalan, yurak-qon tomir, nafas olish, harakatlanish, nutqiy harakatlanish, sensor va boshqalar.

Logoritmik korreksiya ishlab chiqilgan harakatlanish malakalarini takrorlab turishni talab qiladi. Faqatgina sistematik ravishda ko`p marotaba takrorlash orqaligina sog`lom harakatlanishning dinamik stereotiplari yuzaga keladi. Samarali takrorlash uchun o`zlashtirilganlarni takrorlash jarayoni variativ xarakter olishi: mashqlarni, bajarish shartlarini, usullarning turli-tumanligi, mashg`ulotlarning mazmunidagi farqlarni o`zgartirish uchun yangilari bilan uyg`unlashtirish zarur. Mashqlarning variativligi mo`ljalli-tadqiqot refleksi, qiziqish, hissiyotni uyqotadi, e`tiborni oshiradi. Ishlab chiqilgan dinamik stereotipga yangi qo`zg`atuvchilarni kiritish asta-sekinlikka amal qilish sharti bilan, shiddatli o`zgarishlarsiz amalga oshirilishi darkor. I.V.Pavlov ta`kidlashicha, pedagogika (demak, logopedik ritmikada ham) asta-sekinlik va mashq qilish (trenirovka) ni asosiy fiziologik qoida deb hisoblash zarur.

Onglilik va faollik tamoyili. Nutqiy buzilishi bo`lgan shaxslarni logoritmik tarbiya va qayta tarbiya jarayonida bolalarning, kattalarning (maktab yoshidan boshlab duduqlanuvchi bolalarga nisbatan) o`z faoliyatiga ongli va faol munosabatigatayanish muhim. Bolaning mustaqil, faol harakati berilgan topshiriqning unda qiziqish uyqotishiga, uning ongli idrokiga, maqsadni tushunishi va bajarish qobiliyatiga bog`liqdir. Logoritmik mashg`ulotlarda maktabgacha yoshdagi bolalarning faolligi pedagogning hissiyotchanligi, musiqaning obrazlilik, turlicha o`yinlar yoki o`yin usullari va mashqlari bilan rag`batlantiriladi. Maktab va undan katta yoshda esa, bundan tashhari, to`g`ridan-to`g`ri yo`riqnoma (buyruq, musobaqa elementlari, mukofotlash va h.k.) lardan foydalaniladi.

Tushunarlik va individualizatsiya tamoyili nutqida buzilishi bo'lgan shaxslarning yosh xususiyatlari va imkoniyatlarini hisobga olishni ko'zda tutadi. U kattalar va bolalarning fiziologik va biomexanik jihatdan turlicha rivojlanishlari, logoritmik mashg'ulotlar qurilishiga turlicha uslubiy yondoshuvlar, turlicha vositalar, shakllar ta'siri va h.k. Tushunarlikning maqbul chorasi nutqiy buzilishi bo'lgan shaxslarning yosh va harakatlanish imkoniyatlari, nutqiy buzilishning ular shaxsiga ta'siri va topshiriqning murakkablik darajasi bilan aniqlanadi.

Talabni asta-sekin oshirish tamoyili shug'ullanuvchilar oldiga birmuncha murakkab bo'lgan yangi topshiriqlar qo'yishni belgilaydi: harakatlanish, musiqiy, og'zaki. Ularni bajarish jarayonida harakatlanish malakasi va ko'nikmasi kengayadi va boyiydi, ixtiyoriy va nutqiy motorika takomillashadi, nutq tempi va ohangi berilgan musiqiy temp va ohangga muvofiq ravishda normallasadi. Yangi topshiriqqa o'tish shakllangan malakalarning mustaqamlanishiga ko'ra asta-sekinlik bilan amalga oshiriladi. Bola (kattalar) ning harakatlanish doirasida unga nutqiy faoliyatni ham boshqarishga yordamlashuvchi moslashuvchan qayta qurish ro'y berishi uchun muayyan vaqt talab qilinadi.

Barcha ko'rib chiqilgan umumdidaktik tamoyillarni ularning o'zaro aloqasi bo'lgan sharoitdagina amalga oshirish mumkin.

O'ziga xos tamoyillar. Rivojlanish tamoyili ko'pgina parametrlarni inobatga olishni ko'zda tutadi: nutqiy buzilishi bo'lgan inson shaxsining rivojlanishi; patologik nutqiy bo'lmagan va nutqiy jarayonlarning o'zini; saqlangan funksional tizimlar va nutqida buzilishi bo'lgan odamning organizmida, harakatlanish doirasida va nutqida bo'ladigan o'zgarishlar. Rivojlanish tamoyili aqliy, ma'naviy, estetik va sensor tarbiyaning harakatlanish faoliyati jarayonida bir vaqtning o'zida amalga oshirilishini shart qilib qo'yadi.

Har tomonlama ta'sir tamoyili butun organizmga ta'sir ko'rsatadi. Ritmik va logoritmik vositalar organizmning umumiy malaka hosil qilishini ko'taradi, organizmning funksional tizimlararo yangi o'zaro munosabatni yaratgan holda asab reflektorlari mexanizmini boshqarishni takomillashtiradi.

Etiopatogenetik tamoyil nutqiy buzilishning patogenezi va sababiga bog'liq ravishda logoritmik mashg'ulotlarning differensiasiyalangan qurilishini tushuntiradi. Duduqlanishda, displaziya, dizartriya, rinolaliya, afaziya va boshqa buzilishlarda mashg'ulotlar turlicha tuziladi. Masalan, duduqlanishda logoritmik mashg'ulotlar motor buzilishlarini korreksiyalashga, diqqatni, tormoz qurilmalarini, ixtiyoriy axloqni, nutqiy va umumiy motorika aro aloqani, duduqlanuvchining nutqiga tegishli maxsus vositalar ta'sirini tarbiyalashga yo'naltirilgan; rinolaliyada esa eshitish diqqatini, oqiz va burun nafas olishni differensiasiyalash, burunlashishni olib tashlash va h.k. larni tarbiyalashga aloqida e'tibor haratiladi.

Simptomatikani hisobga olish tamoyili nutqiy patologiyasi bo'lgan odamlarning jismoniy imkoniyatlarini, duduqligi, alaliya, paralich va parezi (yoki boshqa asabiy simptomatikasi) bo'lgan, alaliyada, afaziyada, dizartriya, tayanch-harakat apparatida buzilishi bo'lgan bemorlarning harakatdagi cheklanishi qisman yoki o'rtacha darajada namoyon bo'lgan bolalarning darmonsizlanishini aniqlaydi.

Komplekslilik tamoyili logopedik ritmikaning tibbiy-psixologik-pedagogik ta'siri va musiqiy faoliyatning asosiy turlari (musiqani tinglash, kuylash, musiqiy-ritmik harakat va h.k.) bilan aloqani ko'zda tutadi. Masalan, duduqlanuvchilar bilan logoritmik mashg'ulotlarda psixoterapiya seanslari vaqtida va logopedik mashg'ulotlarda ular olgan ko'rsatmalarga tayanish yoki dizartriya bo'lgan bolalarda dorilar terapiyasi yoki fizioterapiyadan keyin me'yorga yaqinlashuvchi muskullar tonusi holatidan foydalanish lozim.

Bolalar musiqaga, qo'shiq ovoziga ekspressiv nutq rivojlanishiga qadar reaksiya qiladilar. Bu yerda so'z emas, mashhur ritm rol o'ynaydi. Yoshi kattalashgan sari bolaga tonlar balandligidagi u yoki bu o'zgarish ta'sir qila boshlaydi, bola bir musiqaga diqqat va tinchlanish bilan, boshqasiga esa yiqi bilan reaksiya qiladi. Biroq kechroq tembr yoki musiqiy bezak ta'sir qilishni boshlaydi, chunki bu vaqtda bola nutq tonini farqlaydi. Biroq bolaning musiqiy pesaga diqqatini qaratishga amal qilish yetarli emas.

V.M.Bexterev musiqaning bolalar eshitish qobiliyatining rivojlanishidagi ahamiyatiga E'tiborni qaratdi. Bolalar juda erta motivni eslab qoladilar, hatto nutqqa qobiliyati bo'lmagan bolalar ham qo'shiqning ohangini kuylashlari mumkin, aqli zaiflar esa juda zo'r musiqachi bo'lish qobiliyatiga egalar. Ayni damda ular eng ko'hna tasvirlarga befarq qarashlari mumkin. V.M.Bexterev bolalarda musiqiy eshitish qobiliyatini rivojlantirish tarbiya jarayonida kam emas, aksincha, tasviriy san'atdan ko'ra ko'proq rol o'ynaydi. Sababi musiqa kichik yoshdan boshlab estetik hissiyotni uyg'otishga qodir.

M.Ya.Basovning ko'rsatishicha, bola shaxsini o'rganish agar u ma'lum ma'noda musiqa orqali oshiriladigan maxsus shakl bo'lmish harakat faoliyatiga qo'llanilmasa to'liq bo'lmaydi. Nafaqat harakatni o'rganishda, balki boshqaruv jarayonlarida ham oraliqlar yuzaga kelgan bo'lardi, ular esa musiqa ta'siri ostida juda yaqqol yuzaga chiqadi. Insonda bolalik yoshidan umumiy musiqaviylikni tarbiyalash zarur. Uning belgilari quyidagilar hisoblanadi:

1. Musiqiy ko'rinishni tinglash, taqqoslash, baholash qobiliyati. Bu elementar musiqiy-eshitish madaniyatini, ixtiyoriy eshitish diqqatini talab qiladi. Masalan, bolalar sodda musiqiy tovushlar (yuqori va past tonlar, royal va skripkaning jaranglash tembri) ni taqqoslaydilar, oddiy musiqiy asarlar tuzilmasini (qo'shiq va naqoratni xirgoyi qilib, pesadagi qismlar miqdori va h.k.) farqlaydilar, kontrast bo'lgan badiiy obrazlar (xirgoyining erkalovchi, cho'ziq xarakteri, naqoratning energiyasi, harakatchanligi) ni belgilaydilar.

2. Ijodga iqtidor. Masalan, bola yurayotgan odamning qadami, og'ir odimlayotgan ayiq, sakrayotgan quyonning harakatlarini berish uchun harakatlarni izlaydi.

Musiqa bolalarning aqliy qobiliyatlarini faollashtirish vositasi hisoblanadi, chunki uni anglash diqqatni, kuzatuvchanlik, onglilikni talab qiladi. Bolalar musiqani tinglaydilar, tovushlarni o'zaro solishtiradilar, badiiy obrazlarning xarakterli mazmunli xususiyatlarni belgilaydilar, asar tuzilmasini farqlashni o'rganadilar. Tinglangan musiqa haqidagi suhbatlar dastlabki umumlashtirishlar va qiyoslashlar qilishga o'rgatadi: bolalar pesalarning umumiy xarakterini aniqlaydilar, adabiy matn musiqiy vositalarda qanday aks etganini anglaydilar. Musiqa san'atning boshqa turlari kabi hayotiy ko'rinishlarni aks ettirarkan, u ma'rifiy ahamiyatga ham ega.

Musiqa bolaning ma'naviy siymosining shakllanishiga ko'maklashadi. Masalan, Vatan, O'zbekiston haqidagi qo'shiqlar vatanparvarlik tuyg'usini uyg'otadi; xorovodlar, turli xalqlarning qo'shiqlari dunyoqarashni kengaytiradi, baynalminal tuyg'ularni tarbiyalaydi. Jamoaviy qo'shiqlar, o'yinlar, raqslar bolalarni umumiy kayfiyat qamrab olganda do'stona, umumiylik, hamdardlik tuyg'usini mustahkamlaydi.

B.M.Teplov musiqani har qanday to'laqonli anglash faol jarayon turli-tuman jismoniy ko'rinishlarni o'z ichiga oluvchi "yumushlarni" (sodelivanie) ko'zda tutishini ta'kidlaydi.

Nutqiy patologiyasi bo'lgan o'quvchilar, o'smirlar va kattalar logopedik yordamga murojaat qilgan lahzada u yoki bu darajada musiqiy madaniyatga va musiqa xarakterini (loaqaq umumiy ko'rinishda: turlicha raqslarning harakatlari, polka, vals, tango, tvist va h.k.) bera olish qobiliyatiga ega bo'ladi. SHuning uchun logoritmik mashg'ulotlar pedagogning

tushuntirishi va ko'rsatishidan keyin ular eshitish orqali anglangan musiqani jismoniy harakatga aylantirishni uddalaydilar, ya'ni musiqiy kuzatuvning o'zgaruvchan tempiga bog'liq ravishda qadamni tezlatish yoki sekinlatish bilan musiqa ostida yura oladi. Bu shaxslar yetarlicha o'zlarining vujud(badan)larini boshqaradilar, chapak, qadamlar bilan royaldagi ijro etilgan pesaning ritmik suratini birmuncha ko'proq yoki kamroq darajada aniq yuzaga chiqara oladilar. Badanni boshqarishning kamchiliklari yuzaga chiqishi mumkin: o'ta zo'riqish yoki lanjlikning va motor apparatini boshqara olmaslik. Yetarlicha sezgir eshitish qobiliyati bo'lgan, epchil harakatlanuvchan apparatga, ijodiy qobiliyatga va ba'zi artistlikka ega bo'lgan odamlar temp almashinuvi, metr va dinamik farqlanuvchi musiqa ostida ancha murakkab harakatlarni (masalan, koptok bilan) bajarishi mumkin.

Musiqa nutqida patologiyasi bo'lgan odamlarning harakatli maqomiga shunday umumli ta'sir ko'rsatadiki, ular hatto past umumiy musiqada ham royaldagi alohida tovushlarini yoki kichik musiqalarni ovoz bilan takrorlaydilar, shuningdek, tovushning yuqori registrdan pastga yo'nalishini aniqlaydilar. 1-2 marta takrorlagach ular anglaganlarini harakatda ifodalash holatida bo'ladilar. Ritmik musiqiy va harakatlanuvchan vazifalar birmuncha samaralidir.

Musiqiy yaxshi rivojlanmagan bolalar bilan aloqa o'rnatishda hamda ixtisoslashtirilgan majmuaviy mashg'ulotlarda harakat va musiqa so'zlarini birlashtirishda ritm tarbiyachiga katta yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedova Z., Ayupova M., Xamidova M. Logopedik o'yin. Toshkent-2013.
2. M.Ayupova. Logopediya. Toshkent-2007.
3. Соботович Е.Ф. Речевое недоразвитие у детей и пути его коррекции. Москва - 2003.
4. И.Г. Веретенникова. Логопедическая работа с детьми дошкольного возраста. Тошкент – 1998.

ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ТАТБИҚ ЭТИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРДА КОММУНИКАТИВ ҚОБИЛИЯТЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТАМОЙИЛЛАРИ ВА МЕХАНИЗМЛАРИ

Мурод Эгамназаров ЖДПИ ўқитувчиси
Лутфуллаева Зумрад УМУ.Жиззах филиали талабаси

Шахсга йўналтирилган технологияларни таълим муҳитига татбиқ қилиш механизмларини такомиллаштиришда таълим жараёни иштирокчиларида онгнинг вазиятларни мустақил тарзда назорат қилиш лаёқатини ривожлантириш муҳим. Бунинг учун таълим жараёни иштирокчиларининг шахсий интеллектуал кўрсаткичлари, жумладан:

- танқидийлик - шахснинг ўзидан ташқарида ва ўз вужудида ўзгаришлар ва мантқиқий ҳолатларга баҳо бериши, мавжуд тартибга нисбатан норозилик ва шубҳанинг вужудга келиши, қайта фикрлаш жараёнларига йўналтириш ва уларга танқидий баҳо бериш. Қатъий танқидий нуқтаи назар - 1) ўз қарашлари, фикрлари, қадриятли йўналишларини ўта аҳамияти ва ҳаққоний деб ҳисобламасдан, балки тажрибада ифодаланган фикрлар ва қадриятларнинг таркибий қисми сифатида баҳолаш кўникмаси; 2) ўзининг шахсий ташаббусига кўра ўз ғояларини синаб кўриш ва унга зид

тарзда илгари сурилган ғоялардан ҳимоя қила олиш кўникмаси; 3) муайян салбий ҳодисаларда ижобий ҳолатларни топа олиш кўникмаси; 4) нотўғри ва майда танқидлардан қочиш кўникмаси; 5) барибир бизда ҳаммаси яхши, деган ақидадан узоклашиш кўникмаси; 6) муайян вазиятларда ўзини объектив баҳолай олиш, салбий омиллар таъсиридан сақланиш кўникмаси;

- тажрибаларни таҳлил қила олиш, ўз кўлаמידан ташқарига чиқиш, фикрлаш, ўрганиш, таҳлил қилиш; конструкциялаш, ўзлигига содиқ қолиш, ўз-ўзига ҳаққоний муносабатда бўлиш;

- воқеаларнинг яширин сабабларини аниқлай олиш, ўхшатиш, тенглаштириш, таҳлил қилиш, уларнинг асосларини аниқлаш, ижтимоий, шахсий қадриятлар, ноаниқ ҳолатларга нисбатан ёндашувларни намоён қилиш; ҳодисалар вужудга келишининг ташқи сабабларини аниқлаш;

- йўналтириш - олам манзарасини тасаввур қилишнинг шахсий йўналишларини аниқлаш, индивидуал дунёқарашга эга бўлиш;

- мустақиллик – ташқи таъсирларга берилмаслик лаёқатига эга бўлиш, ахлоқий қоидалар доирасида уларга муносиб жавоб бера олиш;

- фикрий-ижодий – шахсий фикрлар тизимини аниқлаш ва вужудга келтириш, фаолиятли муносабатлар ва мулоқот кўникмаларини таркиб топтириш, фаолият жараёнида фикрлаш ва ижод қилиш;

- ўз фаолиятини долзарблаштириш – маънавий ва ижодий қувватларнинг юқори даражада намоён бўлишини таъминлаш, ўзининг шахсий имкониятларини тўлиқ тарзда намоён қилиш ва ривожлантириш, имконият ҳолатидан ҳаққонийлик ҳолатига ўтиш;

- ўз фаолиятини амалга ошириш – атрофдагиларнинг ўзлигини тан олишларига интилиш, унинг тўлиқ намоён бўлишига мустақил тарзда шароит яратиш кабиларни ривожлантириш зарур[,-б.].

Талабаларда ижодий фаолиятни шакллантириш учун қулай шароит вужудга келтирилса, таълим ўз олдига қўйган мақсадга эришади. Янгича педагогик тафаккур билан боғлиқ тарзда, ўз фаолиятини мустақил тарзда ташкил этишга йўналтирилган педагогик жараённинг асосий тизими, унинг мақсади, мазмуни, шахсий-қадриятли моҳият касб этиб, технологик асосга эга бўлади. Ҳамкорликка йўналтириш асосида ўз-ўзини бошқариш тизимини таркиб топтиради. Бу эса, педагогик ҳамкорликнинг умумий ҳамда хусусий тамойиллари ва йўналтирувчи шароитларига боғлиқ.

Шахсга йўналтирилган технологияларнинг муҳим тамойилларидан яна бири - инсонпарварлик характерига эга бўлган шахсий билишга асосланган онглиликдир. Шунга кўра ҳамкорликка асосланган таълим жараёни уни таҳлил этишда тадқиқотчилардан янгича фикрлашни талаб қилади. Ўқитувчилар ва талабалар ҳам таълим жараёнининг фаол субъектларига айланадилар. Бунинг учун таълим-тарбия жараёни кузатиш майдонига айланиши лозим. Бунинг натижасида назарий билимлар ва амалий тажрибалар ўқитувчидан талабага ўтказилмасдан, мантикий тафаккурга таянилган ҳолда ўзаро мулоқот асосида бир-бирларига тақдим этилади ва ўзлаштирилади.

Бу жараёнда ўқитувчининг очик монологи ўрнини ишчан, фикрий мулоқот эгаллайди. Ўзаро биргаликдаги ҳаракат, шерикчилик, ривожланувчи шахснинг мустақиллигига асосланиб йўналиш олиш кабилар ташкил этади.

Учинчи муҳим тамойил таълим-тарбиявий ахборотларнинг очиклиги тамойилидир. Очиклик ўзининг кўплаб аниқловчилари орасида яна бир муҳим сифатга

эга бўлган педагогик ҳодисадир. Очик характердаги билимлар ўзига хосликка эга бўлиб, ўз ҳудудида билувчи шахсга нисбатан очиклик касб этади. Талаба кўз ўнгида унинг билиш фаолияти жадаллигига асосланган ҳолда билимлар дунёси намоён бўлади. Бу билимлар ва талабанинг билиш фаолияти унинг асосий қадрияти ҳисобланади. Бундай шароитда ўқитувчи талабаларга билимларни тайёр ҳолда тақдим этмайди, балки уларга турлича ақлий операцияларни бажартириш орқали янги билимларни тақдим этади.

Таълим мазмунининг шахсий моҳият касб этиши учун ўқитувчи ва талабалар онгининг шахсий таркибига эътибор қаратиш лозим. Ижодкорликка асосланган ўз фаолиятини мустақил ташкил этишга йўналтирилган ўқув жараёнининг **негизи ва механизми** сифатида ўқиш, ўрганиш, тарбиялаш ҳамда ўз-ўзини тарбиялаш намоён бўлади. Уларда талабаларнинг ўз фаолиятини мустақил ташкил этишга қаратилган ўқув материаллари ва ахлоқий қадриятлар ўз ифодасини топган. Унинг ёрдамида талабаларни педагогик қўллаб-қувватлашга асосланган таълим технологиялари вужудга келади.

Талабанинг янги, яъни ҳамкорлик ҳолатига ўтишида вазиятнинг ўзи билан боғлиқ тарзда унинг онги ва кечинмаларининг икки кўриниши вужудга келади:

1) ижтимоий жиҳатдан мослашиш ёки вазиятни ташкил этиш жараёнида фаол ижодий фаолият кўрсатиш;

2) ўз фаолиятини мустақил ташкил этишга асосланган ижодкорлик, таълим олиш, ўрганиш, тарбиялаш, ўз-ўзини тарбиялаш педагогик фаолиятнинг мақсади сифатида намоён бўлади.

Бугунги кунда ўқув дастурида кўрсатилган билимларни талабага кўчириш, унинг билимдонлигини шакллантириш кўникмаси ўрнини ижодий масалаларни ечиш, кўптармоқли онгни шакллантириш, ўз фаолиятини амалга ошириш лаёқатини таркиб топтириш кўникмаси эгаллаши лозим. Шунга кўра ўқитувчи кўп жиҳатдан фан ўқитувчиси ва методист сифатида намоён бўлмаслиги, балки янгича ҳамкорликка асосланган таълим тизимининг бошқарувчиси сифатида фаолият кўрсатиши керак. Чунки, бугунги кун талабига кўра ўқитувчи талабалар онгининг ривожланиш йўллари таҳлил қилувчи субъектдир.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 1992. – 46 b.
2. “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni.

TURLI NUTQ BUZILISHLARINI KORREKSIYALASHDA MASSAJ TEKNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

Gulchehra Temurova-JDPI o'qituvchisi
Gulandom Ne'matova-JDPI talabasi

O'qitishning zamonaviy metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishiga olib keladi. Ta'lim metodlarini tanlashda har bir darsning didaktik vazifasidan

kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi. Logopedik texnologiyalar darslarida bollar nutq kamchiligini bartaraf etishda massaj texnologiyasidan foydalanishning samarasi katta. Massaj [arab. – qo'l tegizmoq] – fizioterapevtik davolash usuli. Tana yoki biror a'zoga maxsus usulda ta'sir etish. Qo'l bilan bajariladi, ba'zan asboblari ishlatiladi (vibromassaj). Massaj muolajasidan so'ng umumiy ahvol yaxshilanadi, charchoq yo'qoladi. Umumiy (butun tana) va mahalliy (tananing bir qismi, masalan, qo'l yoki oyoq panjasi) massaj bor.

Logopediya massaji - bu nutqning talaffuz tomonini va nutq buzilishlaridan aziyat chekadigan odamlarning hissiy holatini normallashtirishga yordam beradigan logopediya usullaridan biridir.

Logopediya massaji nutq buzilishidan aziyat chekadigan bolalar, o'smirlar va kattalarni reabilitatsiya qilish uchun keng qamrovli tibbiy-pedagogik tizimning bir qismidir.

Logopediya massaji nutq buzilishini tuzatishga qaratilgan keng qamrovli psixologik va pedagogik ishlarining bir qismidir. Buni tuzatuvchi harakatlarning barcha bosqichlarida bajarish mumkin, ammo uni ishning dastlabki bosqichlarida qo'llash ayniqsa muhimdir. Ko'pincha massaj - bu logopediya effektlarining samaradorligi uchun zarur shart.

Artikulyar buzilishlarni yengishda, logopediya massaji passiv, passiv va faol artikulyatsion gimnastika bilan birga amalga oshiriladi. Nafas olish, ovozni shakllantirish, hissiy holatni normallashtirishda massaj an'anaviy logopediya yoki mashqlari bilan birgalikda ishlatilishi mumkin. Logopedik massajni logoped, nervpatolog yoki terapevtlar logopediya usulini biladigan tibbiy mutaxassis amalga oshirishi mumkin. Massajni maxsus tayyorgarlikdan o'tgan va nutq faoliyatini ta'minlovchi mushaklar anatomiyasi va fiziologiyasini, shuningdek nutq buzilishlarining etiopatogenezini biladigan kishi olib borishi kerak.

Logopedik massajni quyidagi 3-guruhga qo'llash mumkin emas.

- Teri kasalliklari – zamburug'li, yiringli uchuq yorilganda, shuningdek gematoma, onkologik kasalliklarda;

- Yuqumli kasalliklar, ya'ni angina, o'tkir tutqanoqli kasalliklar, bolalar yuqumli kasalliklarida;

Stomatologik kasalliklar – stomatit. Har qanday operatsiyalar, tishlar tushishi yoki oldirib tashlashda.

Logopediyada quyidagi massajlar qo'llaniladi:

- An'anaviy;
- Nuqtali(xitoy xalq tabobati);
- Zondli;
- Apparatli;
- O'z o'zini massaj qilish.

An'anaviy klassik massaj to'rt usulda qo'llaniladi. Silash - qo'l badan bo'ylab terini burishtirmasdan asta-sekin silab o'tadi. Agar shu holat sekin bajarilsa, tonusni pasaytiradi. Uqalash – har – xil tomonga to'qimalarning cho'zilishi, lekin qattiq ezmaydi. Tez uqalash jonlantiradi (1-daqiqada to'qqizta harakat), sekinlashsa bo'shashtiradi.

Ezib uqalash – yig'ilib qolgan terini ma'lum bir harakat bilan rag'batlantiriladi. Passiv gimnastika mashqidek ta'sir qiladi. Ortiqcha ezib uqalash juda bo'shashtirib yuborishi mumkin. Agar ezib uqalash umumiy massajning to'rtidan bir qismi vaqtida amalga oshirilsa qisman ta'sir ko'rsatadi. Agar bu uqalash to'g'ri umumiy massaj vaqtining yarmi davomida bajarilsa, faolrag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi.

Tebratish – logopedning qo‘l harakati tebranishini bolaning uqalanayotgan terisiga yetkazib berish.

Tebranish ikki turda bo‘ladi.

- Navbatma-navbat – teri ustidan qo‘lni birin-ketin olib bajariladi (chimchilash, taqillatish). U mushaklarni rag‘batlantiradi.

- Uzluksiz tebratish qo‘llarni teridan olmay bajariladi. Bu holat bolaning mushaklarini bo‘shashtiradi.

Logopedik massaj bosh, bo‘yin shu bilan birga tepa yelka mushaklaridagi qismlarda bajariladi. Logopedik massaj vaqtida pereferik nutq apparatidagi mushaklarga alohida diqqatni jalb qilinadi, ya‘ni til lab, yuz, yumshoq tanglay mushaklarga e‘tibor qaratiladi. Logoped logopedik massaj qiladigan qismini, mushaklarni funksiyasini, joylashishni yaxshi tasavvur qila olishi lozim. So‘nggi o‘n yilliklarda massajga bo‘lgan qiziqish sezilarli darajada o‘tdi. Massaj - inson tanasiga jismoniy va energiya ta‘sir qilish usullaridan biri u - tinchlantiradi, og‘riqni yengillashtiradi, kasallikni yengishga yordam beradi va hatto bolalarning aqliy, nutqiy va jismoniy rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta‘lim muassasalariga tadbiiq etish .*Arxiv Nauchnyx Publikatsiy JSPI, 1(92)*. izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6711

2. Temurova, G. (2020). MAKTABGACHA YoSHDAGI ESHITISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARNING UMUMIY MOTORIKASINI RIVOJLANTIRISH. *Arxiv Nauchnyx Publikatsiy JSPI, 1(91)*. izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6843

3. Temurova, G. (2020). IMKONIYA TI CHEKLANGAN BOLALARNI SOG‘LOMLASHTIRISHDA JISMONIY MASHQLARNING AHAMIYA TI. *Arxiv Nauchnyx Publikatsiy JSPI, 1(91)*. izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6844

TA‘LIM – TARBIYA JARAYONIDA INNOVATSION USULLARDAN FOYDALANISHDA O‘QITUVCHINING MAHORATI

Xayitgul Muzaffarova-JDPI o‘qituvchisi

R‘ano Lapasova-Defektologiya yo‘nalishi talabasi

Mamlakatimizda barkamol avlodni tarbiyalash uchun, eng avvalo, qulay tashkiliy-huquqiy sharoitlar yaratildi. Prezidentimiz SH.Mirziyoev tomonidan mazkur sohadagi islohotlar izchil davom ettirilib, maktabgacha ta‘lim muassasalari tarmog‘ini hozirgi zamon talablari va standartlari asosida rivojlantirish, ularni rekonstruktsiya va modernizatsiya qilishga qaratilayotgan e‘tibor zamirida ham kelajagimiz egalarining hech kimdan kam bo‘lmay ulg‘ayishlari hamda buyuk ajdodlarga munosib voris bo‘lib voyaga yetishlarini ta‘minlashdek ezgu maqsad mujassam. Albatta, bu boradagi islohotlar samarasini soha talablariga to‘liq javob bera oladigan kadrlarsiz tasavvur etish qiyin. SHu sababli tizimdagi pedagog xodimlar mahoratini ilg‘or usullar orqali muntazam oshirib borish mexanizmini yaratish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta‘lim-tarbiya jarayoniga keng tatbiiq etgan holda, uzluksiz metodik xizmat ko‘rsatish ishlarini takomillashtirish masalasi ham

dolzarb sanaladi. Ayni shu omillarni inobatga olgan holda qarorda maktabgacha ta'lim muassasalari uchun pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish o'quv reja va dasturlarini zamonaviy pedagogik texnologiya va metodlarni inobatga olgan holda takomillashtirish vazifasi belgilangani ayni muddaodir.

Bir so'z bilan aytganda, Prezidentimizning "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori maktabgacha ta'lim tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish, yosh avlodning barkamol va yetuk shaxs bo'lib ulg'ayishida muhim ahamiyat kasb etadi.

XXI asr kompyuter, axborot kommunikatsiya texnologiyalari asridir. Bu asrda har bir o'qituvchi axborot texnologiya savodxonligiga ega bo'lishi, davr texnikasi va uning ishlash texnologiyasidan xabardor bo'lishi, o'qitish jarayoniga texnika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llay olishi talab etiladi. Bu esa o'z navbatida dars samaradorligini oshirishga, o'qish-o'qitish sifatini ta'minlashga xizmat qiluvchi didaktik hodisa hisoblanadi. Bundan tashqari kompyuter, yordamida olingan ma'lumotlar mashg'ulot mazmunini boyitish bilan birga o'qituvchining ilmiy-nazariy saviyasini oshirishga, savodxonligini ko'tarishga yordam beradi, fanlararo integratsiya yo'lga qo'yiladi, o'quv topshiriqlarining amaliy yo'nalishi kuchaytiriladi, o'qituvchining pedagogik mahorati takomillashadi.

O'qituvchi ta'lim muassasidagi ta'lim va tarbiyaviy jarayonning asosiy tashkilotchisidir. Ta'lim-tarbiya jarayoni har bir o'qituvchidan ulkan aql-zakovat, sabr-toqat, matonat, o'quvchilarga va o'z kasbiga yuksak mehr-muhabbatli bo'lishini talab etadi.

O'qituvchi pedagogik mahoratga ega bo'lishi uchun quyidagilarga ega bo'lishi lozim:

- o'qituvchilik kasbiga sadoqatlilik;
- o'z fanining o'qitish metodikasini mukammal bilishi;
- pedagogik qobiliyatlarga ega bo'lishi va namoyish eta olishi;
- pedagogik texnikani o'z o'rnida qo'llay bilishi.

Axborot texnologiyalari haqidagi ma'lumotlarni berish uchun pedagog quyidagilarga alohida e'tibor qaratishi lozim:

- kasbini sevishi, o'z kasbiga sadoqat bilan yondashishi;
- shaxsiy fazilatlariga ega bo'lishi;
- dars maqsadlarini to'g'ri tanlay olishi;
- darsda metodlarni to'g'ri tanlashi va qo'llay olishi;
- nutqining ravon bo'lishi;
- fanga oid yangiliklarni o'rganib borishi.
- axborot texnologiyalarni o'zi bilishi, qo'llay olishi zarur.

O'qituvchining pedagogik mahorati samarali bo'lishi uchun quyidagi qobiliyatlarga ega bo'lishi lozim: bilim, bolani tushuna olishi, kuzatuvchanlik, nutq malakasi, tashkilotchilik, kelajakni ko'ra bilish, diqqatni taqsimlash va bir joyga to'plash, vaziyatni to'g'ri baholay olish, yuzaga kelish mumkin bo'lgan ziddiyatlarni sezish va ularning oldini olish, o'quvchilarni bilish qobiliyatlarini o'stirishi va bilim olishga qiziqтира olishi kerak. O'qituvchining pedagogik mahorati haqida buyuk nemis pedagogik olimi Adolf Disterverg shunday ta'riflaydi: "O'qituvchi muntazam ravishda fan bilan shug'ullanmog'i lozim. Aks holda u qurigan daraxt va toshga o'xshab qoladi. Qurigan daraxt va tosh meva bera olmaganidek, kelajakda bunday o'qituvchidan hech qanday natija kutib bo'lmaydi". Pedagogik mahorat egasi bo'lish uchun o'qituvchi o'zida ilg'orlikni, novatorlikni, yangiliklarni egallashni, ijodkorlikni tarbiyalashi lozim. Har bir darsni "quyosh"ga tasvirlab, ijod etgan holda tashkil etishi lozim.

Zamonaviy axborot texnologiyalari o'quv-tarbiya jarayonlarining barcha bosqichlarini jadallashtiradi. Bunda axborot texnologiyalaridan foydalanish asosida ta'lim sifati va samaradorligini ortishi o'quvchilarning bilish faoliyati oshadi, fanlararo aloqalarini chuqurlashganini kuzatish mumkin. Axborot texnologiyalarini joriy etish orqali ta'lim sifati va samaradorlikka erishiladigan metodik maqsadlarga:

- o'qitish jarayonini individuallashtirish va differensiyalash,
- o'z-o'zini nazorat qilish
- o'quv materialini o'zlashtirish jarayonida mashq qilish va mustaqil o'zlashtirishni tashkil etish

- o'quv vaqtini tejash
- o'quv axborotlarini kompiyuter orqali vizuallashtirish
- o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarni moderlashtirish
- kompyuterda laboratoriya mashg'ulotlarini bajarish
- o'qishga qiziqishni orttirish
- optimal qaror qabul qilish malakasini shakllantirish
- o'quvchida axborot madaniyatini shakllantirishni kiritish mumkin

Axborot texnologiyalari, zamonaviy texnologiyalar, innovatsion texnologiyalarni dars jarayonida va darsdan tashqarida qo'llash dars samarasini yanada oshiradi. Zamonaviy o'qituvchi ta'lim – tarbiya jarayonida innovatsion usullardan foydalana bilishi va amalga oshira olishi lozim. Bu jarayonda o'qituvchiga qo'yiladigan talablar:

- innovatsion texnologiya tushunchasini, uning mazmun mohiyatini bilishi;
 - innovatsion texnologiyalarning ta'lim maqsadini amalga oshirishdagi o'rni va rolini bilishi;
 - innovatsion texnologiyalarni fanlar bo'yicha qo'llash prinsiplarini bilishi;
 - ta'limiy va ishchanlik o'yinlarini bilishi;
 - muammoli rivojlantiruvchi ta'lim metodlarini bilishi;
 - o'quvchilarning mustaqil faoliyatlarini tashkil qilish va ta'minlash yo'llarini bilishi;
 - o'quvchilarning o'z ustida mustaqil ishlash mahoratini oshirish usullarini egallashi;
 - ko'rgazmali o'qitish usullarini bilishi va egallashi;
 - ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llab, na'munaviy imitatsiya o'quv mashg'ulotlarini o'tishi;
- uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to'liq foydalana olishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta'lim mussasalariga tadbiq etish . *Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, I(92)*. izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6711
2. Muzaffarova, X. (2020). THE CORRECTIVE IMPORTANCE OF INCLUSIVE EDUCATION FOR CHILDREN WITH DISABILITIES. *Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, I(94)*. izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2537
3. Akramova, X. (2020). АҚЛИ ЗАИФ ЎҚУВЧИЛАРНИ КОМПЬЮТЕР ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА МЕХНАТ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. *Архив Научных Публикаций JSPI, I(16)*, 1-9. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4013
4. Akramova, X. (2020). МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩИХ ТРУДОВЫХ НАВЫКОВ У УМСТВЕННО ОТСТАЛЫХ УЧЕНИКОВ ЧЕРЕЗ КОМПЬЮТЕРНЫЕ

TALABALARDA MUSIQIY QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISHGA YO`NALTIRILGAN KOMPYUTYER DASTURLARIDAN FOYDALANISH

Maxammatov A – JDPI katta o`qituvchi,
Abduraxmonova Maftuna - talaba.

Musiq va texnika intyegratsiyasi bu zamon talabi musiq darslarida kompyutyerni qo`llanilishi, shu fanga bo`lgan qiziqishni orttiradi va musiq eshtitish qobiliyatini shakllantiradi. Kompyuter yordamida musiqani ijro etish bilimlarini shakllantirish ba'zi bir qiyinchiliklarni tug`diradi. Bu muammoni yechimini topish uchun o`qituvchidan ijro etish uslubi, tyembr, ritm davomiyligi va boshqalarga e'tibor qaratishni talab etadi. Shu bilan birga musiq jismoniy va tovush xususiyatlari nazariyasini rivojlantirish va uni kompyuter yordamida ijro etish uchun ham katta ahamiyatga ega.

Ilm-fan taraqqiyoti bizga tabiat hodisalari va jamiyatni rivojlanish qonuniyatlarini o`rganishga imkon beradi, buning natijasida inson tabiat bilan faol munosabatga kirishib, o`z hayotiy sharoitini yaxshilaydi. Musiq va texning bir - biri bilan bog`liqligi texnika va musiq oldida yangi vazifalarni qo`yadi.

Kompyuterda o`quvchilarning hohlagan musiqalarini tinglashlari ular qobiliyatlarini, fikrlash doirasini rivojlantiradi. O`qituvchi, imkon qadar, kompyuter yordamida musiqiy asarlarni tizimlashtirish lozim. Buning uchun turli notalar davomiyligini aks ettiruvchi algoritm ishlab chiqildi. U quyidagi bosqichlarni o`z ichiga oladi:

- I. bosqich: raqam orqali musiq notalarini davomiyligini aks ettirish.
- II. bosqich: turli tizim va harflar orqali notalar nomini aks ettirish.
- III. bosqich: raqamlar orqali musiq tyezligini aks ettirish.
- IV. bosqich: harflar sistyemasi orqali musiqada uchraydigan altyeratsion byelgilarni aks etilishi.
- V. bosqich: tyez sur'atda ijro etiladigan 16 notalarni raqamlar orqali aks ettirilishi.
- VI. bosqich: musiqada uchraydigan oktavani raqamlar orqali aks etirish.
- VII. bosqich: musiqiy asar qushig`i (ryepriza) uchun algoritmlar ishlab chiqish.
- VIII. bosqich: kompyuter sistemasini asoslash.
- IX. bosqich: kompyuter sistemasini joriy etish uchun ishchi dasturlarni ishlab chiqish.
- X. bosqich: kompyuter sistemasini yordamida musiq ijro etish.
- XI. bosqich: kompyuterda musiq ijro etish darajasini tahlili.

Boshlangich sinf musiq o`qituvchilarini tayyorgarligini takomillashtirish maqsadida, ishlab chiqilgan kompyuter sistemasini o`z ichiga quyidagi kuylarni oladi:

- F.Nazarovni "Paxtaoy", "Tyeplovoy" musiqalari;
- N.Nasimovni "Tinchlik bogi", "Bizdan sizga kim kyarak" musiqalari;
- S.Abramovni "Paravoy", "Ari" qo`shigi, "Onajon", "Soatim" musiqalari.
- U.Tojibyekovni "Oqshomda" musiqasi.
- G.Kodirovni "Baxor" qo`shigi, "Binafsha", "May" musiqalari.
- O`zbyek xalk kuyi "Yallama yorim".
- O`zbyek xalk kuyi "Do`lana".

- O`zbyek xalk kuyi “Qashqarcha”.
- Il.Akbarovni “Paxtakor kuyi”, “Baxtiyorlar” kushigi musikalari.
- M.Muxammadjonovni “Ertalab” musiqasi.
- O`zbek xalq raqsi “Andijon polka” va boshkalar (2-rasimga karang).

Yuqorida aytib o`tilgan musiqa va kuylar uchun tuzilgan ishchi dasturlar kompyutyerni “Musiq” nomli yaxlit dasturga birlashtirilgan.(62-70).

Umumta'lim maktablarda musiqani kompyutyer yordamida o`rgatish, o`quvchi shaxsi rivojlanishini shakllantiruvchi ajralmas qism sanaladi. O`z navbatida, kompyutyerda musiqa va sinxron ijroni amalga oshirish ma'lum bir qiyinchiliklarni o`z ichiga oladi. Bu o`z navbatida, tovush qatorida notalarni joylashish tartibini, ular orasidagi farqni, o`quvchilar ongiga yetkazish uchun konkryet bilimlarni talab etadi. Ma'lumki, yetti tovush orasidagi masofa (intyerval) oktava dyeyiladi.

Musiqa va ashulalarni kompyutyer yordamida ijro etilganda oktavalari quyidagicha aniqlanadi.

Kichik oktavadagi tovush intyervali:

Sol -255 sol diyez -240, lya - 228 lya diyez -214, si – 204

birinchi oktavadagi tovush qator:

do -192 do –diyez -184, rye- 171 rye diyez – 184, mi-152, fa-144 fa diyez – 136, sol-128 sol diyez -120, si -102 lya diyez – 180

ikkinchi oktavadagi tovush qatori:

do -96 do diyez -92, rye -85 rye diyez -80, mi -76, fa -76 fa diyez -65, sol -64 sol diyez -60, lya -57 lya diyez -54

uchinchi oktavadagi tovush qatori:

do – 48 do diyez -45, rye -42 rye diyez -40, mi -36, fa -35 fa diyez -34, sol 32 sol diyez -30, lya -28 lya diyez -26, do -24 (do tovushi to`rtinchi oktavada)

Ularning raqamlar orqali ifodalanish kompyutyer yordamida musiqa yozishni osonlashtiradi. Tovushning katta raqam bilan byelgilanishi, uning tyembrini kuchaytirishga olib kyeladi, kichik raqam bilan byelgilanishi esa-tovushni past tyembrini anglatadi.

Musiqa o`qituvchisi Kompyutyer dasturni musiqa va ashulani ijrosini joylashtirishiga e'tibor byerishi zarur. Kuy va qo`shiqnlarni kompyutyer yordamida ijro etish nafaqat oktavaga, balki tovush davomiyligi, uning tyezligi va har xilligiga ham bog`liqdir.

Tovush davomiyligini aniqlashda ularni algoritm orqali kyesib olish maqsadga muvofiqdir. Notalar tovushning turli xil davomiyligidan tashkil topgan va bir - biridan raqamlar bilan farqlanadilar. Raqamlar bilan ular qo`yidagicha.

Musiqiy asarni ijro etishning ma'lum bir uslubini aniqlash uchun uning tezliligini aniqlash zarur (t). Quyidagi raqamlarga ishora qilib, ijro tyezligi uslubini ya'ni syekin, o`rta, tyez ijroni aniqlaymiz; 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15 yoki 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, va h.k.

Musiqa va ashulani kompyutyer yordamida tinglash va o`rganish jarayoni o`quvchilar ongining rivojlanishiga yordam beradi. Bu o`quv jarayonida yangi imkoniyatlarni ochishga texnik imkon berishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang`ich sinflarda musiqa darslar uchun haftada 1 soat ajratiladi. Shuni inobatga olib, musiqiy asar bilan tanishish maqsadida musiqa darsida kompyutyer yordamida ta'lim dasturi ishlab chiqildi. Musiqa darsida kompyutyerni qo`llash o`quvchilarda eshitish qobiliyatini shakllantirib, nota bilan ishlash samaradorligini oshiradi. Biz buni F.Nazarovning

“Paxtaoy” musiqasini kompyuter yordamida o`rganish misolida qarab chiqamiz. Musiqani ijro etishdan oldin o`qituvchi o`quvchilarni musiqa muallifi bilan tanishtiradi.

Bundan tashqari ashula so`zlari muallifi, oktavalari, tyezliklar, altyeratsiya, tovush davomiyligi, ularni katta-kichikligi, haqida tushuncha berib, so`ngra musiqa kompyuterda tinglash bosqichiga o`tiladi. Musiqani kompyuter yordamida ijro etishni qo`yidagi kyetma-kyetlikda bajarilishni maqsadga muvofiq deb bilamiz. Masalan F.Nazarovni “Paxtaoy” musiqasida uchraydigan turli tovushlarni raqamlar yordamida aks ettirish;

- turli notalar va tovushlarni harflar tizimi yordamida aks ettirishi;
- fa diyez altyernatsion byelgisini harflar bilan byelgilanishi.
- aks ettirilgan tovushlarni olingi ma'lumotlar bilan taqqoslash va ularni tahlil qilish;
- ijro uchun algoritmlarni ishlab chiqish. (25-34).

Musiqa o`qituvchisi darsda kompyuterda oldindan quyidagi so`zlarni yozib qo`yishi zarur.

- bastakor F.I.Sh.
- so`z muallifi F.I.Sh.
- nota chizig`idagi tovushlar, va ularni davomiyligi.
- altyeratsiya byelgilari, ularni hajmi.
- qo`shiq so`zlari.

Savol – javobdan so`ng kyerakli ma'lumotlarga ega bo`lgach, o`qituvchi kompyuterda musiqa tinglashni taklif etadi. Bunda musiqani takrorlanishiga, tovush tyembriga (ohangiga) e`tibor byerishni tavsiya etamiz.

Musiqa darsida F.Nazarovni “Paxtaoy” musiqasini kompyuter yordamida tinglash, o`quvchilarni eshitish qobiliyatini rivojlantiradi va musiqa o`rganishga yangi ijodiy yondashuv hisoblanadi.

M.Nasimovning “Tinchlik bog`i” kuyini kompyuterda ijro etishni qarab chiqamiz. Ushbu musiqani tinglash uchun II sinfdan 1 soat ajratilgan. musiqasining kompyuter yordamida o`rganish darsini ryejasi qo`yidagicha. (21-25).

Mavzu: M.Nasimovni “Tinchlik bog`i” kuyini kompyuterda ijro etish.

Darsning maqsadi: o`quvchilarda qo`shiqni ijrosi eshitish uchun qobiliyatlarini shakllantirish, tabiatga muxabbat uyg`otish.

Uslub: darsni kompyuter yordamida tashkil etish.

Darsning borishi.

I. Kompyuter yordamida o`tgan mavzu M.Nasimovni “**Tinchlik bog`i**” kuyini takrorlash. (10 daqiqa). (Bu mavzu oldindan kompyuter xotirasida tayyorlab qo`yilishi zarur).

II. Yangi mavzu bo`yicha mashg`ulot (20 daqiqa)

A) Mavzuni tushuntirish.

B) “Tinchlik”, “Tabiat dunyosi” mavzulari bo`yicha suhbatni ko`rgazmali qurollar yordamida o`tkazish.

V) O`quvchilarning javoblari (dunyo va tabiat haqidagi kuy va qo`shiqlar asosida)

G) “Tinchlik bog`i” ashulasini sinfdan kompyuter yordamida xor bo`lib ijro etish.

D) Kompyuter yordamida qo`shiqni tinglash orqali o`quvchilarni eshitish qobiliyatlarini shakllantirish.

III. Kompyuterda “Tinchlik bog`i” kuyini tinglash (5-6 daqiqa). O`quvchilar bilan ijro etish va darsni mustahkamlash.

IV. Darsning xulosa qismi (4-daqiqa) (savol-javob) tariqasida o`tkazilib, o`quvchilarni bilim darajasi aniqlanadi.

V. Baholarni e'lon qilish.

Har bir o`qituvchini yonida dars konspyekti bo`lishi zarur.

Komp'yuterlarni musiqiy ta'lim jarayonida qo`llash quyidagilarga imkon beradi:

- o`quvchilarda bilish extiyojini shakllantiradi ;
- o`quvchilarning bilish extiyoji faollashtiradi;
- o`quvchilarning musiqa madaniyati fani o`rganishga qiziqishni oshiradi;
- o`quvchilarda ijrochilik qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga imkon beradi;
- o`qituvchini individuallashtirishga imkoniyat yaratiladi.

Kuyni kompyuter yordamida tinglash, dars samaradorligini oshiradi, o`quvchilarning eshitish, fikrlash qobiliyatlarini shakllantiradi, ularda musiqaga qiziqish tug`diradi va o`quvchilarni estyetik tarbiyalashda muhim vosita bo`lib hizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baubyekova G.D., Xalikova G.T. Innovatsionnye tyexnologiki optimizatsii uchyebnogo protsyessa. - V kn.: Obrazovaniye: opnt, problyemn, pyerspyektivn. Uchyebnoye posobiye. T.: "YaNGI ASR AVLADI" , 2001. - S. 67-99.

2. O`zbyekiston Ryespublikasi Vazirlar Maxkamasining «2004-2009 yillarda maktab ta'limini rivojlantirish davlat umummilliy dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to`g`risida» gi Qarori G`G`Ta'lim tarakkiyoti jurnali ., 2004. 5-son.

3. O`zbyekiston Ryespublikasi XTVning «Pyedagog kadrlarni kayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to`g`risida»gi 149-sonli buyrugi G`G` «Ma'rifat» gazetyasi. - T.: 2006 yil, iyun.

BO'LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Mavlanova Sojida Shodiyarovna
JDPI pedagogika nazariyasi tarixi
yo`nalishi 1- bosqich talabasi

Xalqimizning kelajagi, O`zbekistonning istiqboli ko`p jihatdan bo`lajak tarbiyachilarga uning saviyasi, tayyorgarligi, fidoiyligiga, yosh avlodni barkamol qilib voyaga yetkazish va tarbiyalash ishiga bo`lgan munosabatiga bog`liq bo`ladi. Bo`lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligi mavzuni mazmun jihatdan to`la o`zlashtira olish, tarbiyachilarning o`rganish, mustahkamlash, qaytarish hamda mustaqil ish uchun materialni tanlashida, o`zlarining dunyoqarashlarini kengaytirish uchun o`zlashtiriladigan bilimlar negizida ham namoyon bo`ladi.

“Kompetentlik” tushunchasi ta'lim sohasiga psixologlarning ilmiy izlanishlari natijasida kirib kelgan yangi tushunchalardan biri desak mubolag'a bo`lmaydi. Bir qancha olimlar nafaqat tarbiyachilarning, balki pedagoglarning kasbiy kompetentligi yuzasidan ilmiy tadqiqotlar olib borishgan va o`zlarining ilmiy faoliyatlarida taxlil va isbotlarini keltirib o`tishgan. Bo`lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligi yuzasidan olimlarimizning fikrlarini quyida ko`rib chiqamiz.

Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik “noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o‘zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutishlari, hamda noaniq vazifalarni bajarish jarayonida, ziddiyatlarga to‘la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil ravishda rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi. Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar hamda hatti-harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi.

Shuningdek, kasbiy kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimiy ravishda boyitib borishni, shuningdek, yangi axborotlarni izchil ravishda o‘rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma’lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o‘z faoliyatida qo‘llay bilishni taqozo etadi.

Pedagog olimlarning ishlarida kompetentlikni pedagogik nuqtai nazardan yanada kengroq va sinchiklab o‘rganish imkonini beradigan turli jihatlari va tarkibiy qismlari ajratib olingan va o‘rganib chiqilgan. S.E. Shishov tomonidan tarbiyachi kasbiy kompetentligiga quyidagi ta’riflari keltirilgan:

o‘qish o‘rganish tufayli egallangan bilimlar, tajriba, qadriyatlar va moyilliklarga asoslangan umumiy layoqatlilik;

bilim va vaziyatlar o‘rtasidagi aloqani o‘rnata bilish qobiliyati, muammoga mos keladigan hal etish yo‘lini topish (kompetentlik deb aytish uchun birorbir vaziyatda namoyon etiladigan taqdirdagina joiz bo‘ladi, namoyon etilmagan kompetentlik – kompetentlik emas, yashirin imkoniyatlar bo‘lib qolsa ham kata gap).

L.M. Dolgova, P.V. Simonov va boshqalarning fikricha, kasbiy kompetentlik – olingan bilimlarga asoslangan holda harakat qila olishlik demakdir. Namunalarga o‘xshash harakatlarni ko‘zda tutadigan “bilim, o‘nikma va malakalardan” farqli o‘laroq, kompetentlik universal bilimlarga asoslangan holda mustaqil faoliyat tajribasini nazarda tutadi. “Kompetentlik – ijtimoiy amaliyot ko‘rinishidagi bilim va ko‘nikmalarning mavjudligi bo‘lib, u ta’lim jarayoni natijalariga ijtimoiy-madaniy talablar va jamiyat tomonidan talablar qo‘yiladigan hollarda namoyon bo‘ladi”,–deb ta’kidlaydi L.M. Dolgova. N.G.Vigotkovskiyning ta’riflashicha, tarbiyachining kasbiy kompetentlik tushunchasi– qo‘yilgan muammolarni hal etishga qaratilgan insonning ichki va tashqi imkoniyatlarini safarbar qila olishga qodirligi bilan tavsiflanadi. Psixologik nuqtai nazardan A.K.Markovaning fikricha, kompetentlik bu – muayyan insonning xarakteristikasi, ya’ni kasbiy talablarga munosibliigi darajasi bo‘yicha insonning individual xarakteristikasi hisoblanadi. N.A.Muslimov esa o‘zining ilmiy tadqiqot ishlarida tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini shakllanganlik darajalarini oltita sifatlar bilan ya’ni amaliy ko‘nikmalar, motivatsion xislatlar, intellectual salohiyatlari, irodaviy sifatlar, hissiy sifatlar o‘zining aniq hislarini boshqarishi hamda o‘z hissiy holatlarini va ularni keltirib chiqaruvchi sabablarni tushunishi, hamda o‘z–o‘zini boshqara olishlari, maqsadlarni va ularga erishish vositalarini tanlashdagi erkinlik, vijdonlilik, o‘z faoliyatiga tanqidiy yondoshuv, o‘z xulqini boshqalarniki bilan qiyoslab borishi, kelajakka ishonchi, o‘z jismoniy va psixologik holatini talab darajasida tutib turishi va boshqara olishi) sifatleri tashkil etishini ta’kidlab o‘tadi.

Xulosa qilib aytganda bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini tarbiyalash mexanizmlarini ilmiy-pedagogik takomillashtirish bugungi kunning dolzarb masalasi hisoblanadi. Bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini tarbiyalash mexanizmlari o‘rganish va takomillashtirish strategik xarakterdagi vazifalardan biri hisoblanib, kasbiy

kompetenti yetuk talabalarni amaliyot uchun tayyorlash, ularga zamon talablari darajasida fan, madaniyat va texnikaning yutuqlaridan keng foydalangan holda ta'lim-tarbiya berishni taqozo etadi. Buning uchun esa ta'lim-tarbiya beruvchi pedagogning o'zi kompetentli bo'lishi va ta'lim oluvchini kompetentli qilib tarbiyalash uchun zarur bo'lgan jihat –tanqidiy savodxonlik kompetensiyasiga ega bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. T.G.V.Eldasheva, G.Karimova. "Tarbiyachining kasbiy maxorati va kompetentligi" moduli. T. 2018y. 155 bet
2. Abduvalieva M.I. Kasb-hunar kolleji o'quvchilarning kasbiy moslashuvini shakllantirish va rivojlantirish: Ped.fanl.nomz. . diss. – T.: 2008. –134 b.
3. Azizxodjaeva N.N. O'qituvchi mutaxassisligiga tayyorlash texnologiyasi. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2000. – 52 b.
4. Tolipov O'.Q. Oliy pedagogik ta'lim tizimida umummehnat va kasbiy ko'nikma hamda malakalarni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari / Monografiya. – T.: Fan, 2004.B –73-80.

6-7 YOSHI BOLALAR IDROKINI O'YIN TEXNOLOGIYASI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Qodirova Malikaxon Qaxramonovna, JDPI, katta o'qituvchi
Mardonova Diyora Shuhrat qizi, JDPI, 2-bosqich talabasi

Ta'lim texnologiyasi tushunchasi ta'lim maqsadiga erishish quroli, ya'ni oldindan loyihalashtirilgan ta'lim jarayonini yaxlit tizim asosida bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish va shu maqsadga erishishning metod, usul va vositalari tizimini, ta'lim jarayonini boshqarishni ifodalaydi. Pedagogik texnologiyaning markaziy muammosi bola shaxsini rivojlantirish orqali ta'lim maqsadiga erishishni ta'minlashdan iborat.

Hozirda maktabgacha ta'lim tizimiga ham pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar kirib keldi. Texnologiya so'zi zamirida jarayonlarni amalga oshirish usullari va vositalari haqidagi bilimlar yig'indisi, shuningdek, ob'yektda sodir bo'ladigan sifat o'zgarishlari tushuniladi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida ham mashg'ulotlar o'yin texnologiyalari amalga oshirib kelinmoqda. O'yin texnologiyasi ham o'yin metodidan o'zining aniq maqsadi, amalga oshirish kerak bo'lgan jarayonlarining mantiqiy ketma-ketligi va o'zaro bog'liqligi, oldindan belgilangan natijalarga erishish kafolati bilan farq qiladi.

O'yin texnologiyalarining ahamiyati borasida olib borilgan tadqiqotlarni ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. L.S. Vigodskiy o'yinni bolaning ichki ijtimoiy dunyosi, ijtimoiy buyurtmalarni o'zlashtirish vositasi sifatida ta'riflaydi. Har qanday o'yin muayyan vazifalarni bajarishini quyidagicha keltirgan:

- maftunkorlik;
- kommunikativlik;
- o'z imkoniyatlarini amalga oshirish;
- tashxis;
- o'yin ishtirokchilari o'rtasidagi muloqot;

- ijtimoiylashuvlik.

S.A.Shmakovning ta'kidlashicha, o'yinlar quyidagi to'rt asosiy xususiyatga ega:

— erkin rivojlantiruvchi faoliyat, ya'ni bola o'yinni o'zi tanlaydi, unda faol ishtirok etadi. Bunda birinchi navbatda yakuniy natija emas, balki o'yin jarayoni muhim ahamiyatga ega;

— ijodiy xarakter, ya'ni o'yin jarayonida bolalar uchun ijod qilishga katta imkoniyatlar mavjud;

— emosional ta'sir

— bola o'yinda markaziy o'rin egallashni xohlaydi, g'olib bo'lishga intiladi, bu bolaning faolligini oshirishga yordam beradi;

— asosiy va qo'shimcha qoidalar o'yin mazmuni, uning mantiqiy ketma-ketligini belgilaydi.

O'yin strukturasi maqsad, rejalashtirish, maqsadga erishish, natijalami tahlil qilish kabi komponentlar kiradi. O'yinning eng asosiy xususiyati uning ijodiyligidir. U o'zaro kurash, musobaqalashish, raqobat shaklida namoyon bo'ladi.

Nazariy jihatdan o'yinga faoliyat, jarayon va o'qitish metodi sifatida qarash mumkin. O'yin faoliyat sifatida maqsadni belgilab olish, rejalashtirish va amalga oshirish, natijalarni tahlil qilishni qamrab oladi va bunda shaxs sub'yekt sifatida o'z imkoniyatlarini to'la amalga oshiradi. O'yinli faoliyatni motivatsiyalash o'yin xarakterining musobaqalashish shartlari, shaxsning o'zini namoyon qila olishi, o'z imkoniyatlarini amalga oshirish ehtiyojlarini qondirishdan kelib chiqadi.

G.K. Selevko ta'biricha o'yin tuzilmasi quyidagilarni qamrab oladi:

- o'ynash uchun olingan rollar;
- bu rollarni ijro etish vositasi bolgan o'yin harakatlari;
- haqiqiy narsalami shartlilarga almashtirish;
- o'yinda ishtirok etuvchilarning real o'zaro munosabatlari;
- o'yinda shartli ravishda yaratilgan sujet (mazmun).

Har qanday texnologiyada, jumladan, o'yin texnologiyalarida ham, o'quv maqsadi aniq belgilanishi zarur. Bu texnologiyaning asosiy negizidir. Maqsad to'g'ri qo'yilishi uchun tarbiyachi bolaga nimani o'rgatmoqchi bolganligini bilishi kerak. Bitta mashg'ulotda bitta maqsad qo'yilishi maqsadga muvofiq. Masalan, bolalarni 3 raqami bilan tanishtirish yoki yil fasllari haqida tushuncha berish kabi. O'yin texnologiyalari (ayniqsa, bog'cha bolalari uchun) rivojlantiruvchi maqsadlarini (bolaning idrok, xotira, diqqat, tafakkurini rivojlantirish) amalga oshiradi.

6-7 yoshli bolalarning idroki ulardagi his tuyg'u hamda hatti xarakterlar bilan chambarchas bog'liqdir. Bu yoshdagi bolalar dastavval o'zining yorqinligi, g'alatiligi bilan hayratga soluvchi ajablantiruvchi narsalarni idrok qiladilar. Masalan, bolaga biron bir qushni ko'rsatib keyin uni yashirilsada shu ko'rgan narsasini rasmini chizib berish taklif qilinsa, bola hozirgina ko'rish orqali olgan tasavvurlari odatda juda kambag'al bo'ladi. Ayrim bolalar qarg'ani tasvirlash u yoqda tursin, balki uning rangi qanaqaligini, qarg'aning boshi, tumshug'i qanday turishini va qanaqa shaklda ekanligini, ba'zan esa uning hatto nechta oyog'i borligini ham aytib bera olmaydilar. Suratni ko'rib uning mazmunini gapirtirish bola idrokining xususiyatlarini namoyish qiluvchi yorqin misol bo'la oladi. Lekin ular suratdan ko'zlangan umumiy maqsadi suratning asosiy g'oyasini hali ochib berolmaydi (aslida esa bola buning uchun yetarli darajada bilimga ham ega emas). Bolaning yoshi ulg'aygan sari yanada mazmuli bo'lib boradi.

6-7 yoshli bolalar idroki mashg'ulotlar jarayonida rivojlantiriladi. Mashg'ulotda bola uchun tabiiy hisoblangan shakl – o'yinlardan foydalaniladi. O'yinlar davomida nafaqat idrok balki tasavvur, nutq, hayol, tafakkur, fikrlash qobiliyatlari ham rivojlanadi. Ayniqsa guruhiiy o'yinlar bolalarning muloqot ko'nikmalari, bir-birini o'zaro tushunish, mas'uliyatni his qilish kabi xislatlarni ham rivojlantirishga yordam beradi. Masj'ulotda bolalarning yosh xususiyatiga xos bo'lgan o'yin texnologiyalaridan foydalanish jarayonida 6-7 yoshli bolalarda bo'layotgan vaziyatni anglash, tushunish, u haqda tushunchalar hosil qilish, bilish yuzaga keladi. Natijada bola nafaqat voqeylik yuzasidan tushunishga ega bo'ladi, balki faol ham bo'ladi.

Bunda quyidagi tavsiyalarni berish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- Bolalarga ko'proq mustaqillik bering. Bolada "ixtiro"ni o'zlari qilsinlar, tayyor bilimni berishga shoshilmang

- Har bir bilimning muhimligini ko'rsatishga harakat qiling, misollar keltiring.

- Mashg'ulotlarga o'ta qiziqish bilan qarang, ijodiy ko'tarinkilik muhitini vujudga keltira biling

- Har bir bola o'z muvaffaqiyatlari, yutuqlarini ko'ra bilsin.

- Uning "o'sishi"ni, sabr -toqati va harakatini aytib boring.

- Bolaning imkoniyatlari va qobiliyatlarini xolisona baholang.

- Bir bolani boshqa bir bola bilan taqqoslamang.

- Bolada o'z imkoniyatlariga ishonish hissini shakllantirib borish lozim.

Bolalarga taqdim etilayotgan har qanday o'yin birinchi navbatda ularga quvonch bag'ishlashi, o'z kuchiga ishonch uyg'otishiga qaratilganligini yodda tutmoq zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Романова И.О. Особенности формирования образа Я у детей дошкольного возраста // Успехи современного естествознания. – 2013. – № 10. – С. 162-164-стр.

2. Юсупова П. Мактабгача тарбия педагогикаси. - Т.: Тарбиячи, 2013.

3. Qodirova M.Q. Bolalar idrokini rivojlantirishda mashg'ulotlarning o'rni. Bola va zamon. №3. 2019 yil, 61-bet.

4. Кадырова М.К. Роль занятий в формировании и развитии и способности размышления у детей. The Way of Science. 2020. № 1 (71). 64-65-стр.

5. Кадырова М.К. Bolalarda "Men"ning idrok qilinishi. Jizzax-2020. № 1

O'QUVCHI-YOSHLARDA ILMIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Jalolova Yulduz
JDPI 2 kurs magistr

O'zbekiston Respublikasi taraqqiyoti xalqning boy ma'naviy salohiyati va umuminsoniy qadriyatlariga hamda hozirgi zamon madaniyati, ma'rifati, ilmi, texnikasi va texnologiyasining so'nggi yutuqlariga asoslangan mukammal ta'lim tizimini barpo etish dolzarb ahamiyatga ega. Milliy istiqlol g'oyasiga sodiq, etarli intellektual salohiyatga ega, ilm-fanning zamonaviy yutuqlari asosida mustaqil fikr va mushohada yurita oladigan

shaxslarni tarbiyalash hamda raqobatbardosh, yuqori malakali kadrlarni tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir. Ilm-fan jadal taraqqiy etayotgan, zamonaviy axborot-aloqa tizimlari, vositalari keng joriy etilgan jamiyatda turli fan sohalarida bilimlarning tez yangilanib borishi, ta'lim oluvchilar oldiga ularni jadal egallash bilan bir qatorda, muntazam va mustaqil ravishda bilim izlash vazifasi qo'yilmoqda. O'zbekistonning kelajagi va ravnaqi ko'p tomonlama undagi kadrlarning bilimdonligi, kasb tayyorgarligi va ma'naviy etukligiga bog'liq. SHu jihatdan qaraganda, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar orasida Kadrlar tayyorlash sohasidagi islohotlar muhim o'rin tutadi. Ulardan biri ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdir.

Dunyoqarash tabiat, ijtimoiy jamiyat, tafakkur hamda shaxs faoliyati mazmunining rivojlanib borishini belgilab beruvchi dialektik qarashlar va e'tiqodlar tizimidir. Mazkur tizim doirasida ijtimoiy-g'oyaviy, falsafiy, iqtisodiy, tabiiy-ilmiy, ma'naviy-axloqiy, estetik, huquqiy va ekologik bilimlar negizida shakllangan e'tiqodlar asosiy tarkibiy unsurlar sifatida namoyon bo'ladi.

Muayyan dunyoqarashga ega bo'lish shaxsda atrof-muhit, ijtimoiy munosabatlar, mehnat faoliyati va ishlab chiqarish jarayoni, sub'ektlarga nisbatan ma'lum munosabatning qaror topishi, shuningdek, shaxs tomonidan zimmasidagi ijtimoiy burchlarini to'laqonli anglash va ularni bajarishga nisbatan mas'uliyat tuyg'usiga ega bo'lishi uchun zamin yaratadi.

Shaxsda dunyoqarash izchil, tizimli, uzluksiz hamda maqsadga muvofiq tashkil etilayotgan ta'lim-tarbiyaning yo'lga qo'yilishi, uning turli yo'nalish va mazmundagi ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishi, shuningdek, o'z-o'zini tarbiyalab borishi natijasida shakllanadi. Yosh avlod dunyoqarashining shakllanishida ta'lim muassasalarida o'qitilishi yo'lga qo'yilgan tabiiy, ijtimoiy va gumanitar fanlar asoslarining ular tomonidan puxta o'zlashtirilishi muhim o'rin tutadi.

Shaxsning ma'naviy-axloqiy qiyofasi, hayotiy yondoshuvlari, uning uchun ustuvor ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlar hamda axloqiy tamoyillar mohiyati u ega bo'lgan dunyoqarash mazmunini ifodalaydi. O'z navbatida dunyoqarashning boyib borishi shaxsning shaxsiy sifat va fazilatlarining tobora barqarorlashuvini ta'minlaydi. O'z mazmunida ezgu g'oyalarni ifoda etgan dunyoqarash shaxs qiyofasida namoyon bo'layotgan ijobiy fazilatlarining boyib borishiga yordam beradi.

Dunyoqarash o'z mohiyatiga ko'ra, ilmiy (muayyan falsafiy tizimga ega) va oddiy (muayyan falsafiy tizimga ega bo'lmagan) dunyoqarash tarzida farqlanadi. Ilmiy dunyoqarash asosida uzluksiz, izchil ravishda mavjud fanlar asoslarini puxta o'zlashtirib borish, ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etish natijasida barqarorlik kasb etgan g'oyalar yotadi.

Ilmiy qarash (yunoncha «idea»- g'oya, tasavvur, tushunchalar yig'indisi) - muayyan hodisa, jarayonning mohiyatini yorituvchi, ilmiy jihatdan asoslangan fikr, g'oya bo'lib, u shaxs tomonidan mavjud ilmiy bilimlar tizimi puxta o'zlashtirilganda, bilimlarni bir-biri bilan taqqoslash, solishtirish, predmet, hodisa yoki jarayon mohiyatini tahlil qilish natijasida yuzaga keladi. O'quvchilarni ijodiy fikrlashga o'rgatish, ixtirochilik ko'nikmalarini shakllantirish ular tomonidan ilmiy izlanishlarni olib borish va ma'lum ilmiy qarashlarni ilgari surilishiga zamin yaratadi.

O'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar - bu o'quv jarayonini loyihalash, tashkil etish va o'tkazishda talabalar va o'qituvchilar uchun so'zsiz qulay shart-sharoitlar yaratib beriladigan qo'shma pedagogik faoliyatning puxta o'ylangan modelidir.

Texnologiya – ishlov berish, ahvolni o`zgartirish san`ati, mahorati, qobiliyati metodlar yig`indisi. Pedagogik texnologiya – Bu o`qituvchi (tarbiyachi)ning o`qitish (tarbiya) vositalari yordamida o`quvchi (talaba)larga muayyan sharoit va ketma-ketlikda ta`sir ko`rsatish va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarini shakllantirish jarayondir.

Pedagogik texnologiya – o`qitishning, ta'limning shakllari, metodlari, usullari, yo`llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus yig`indisi va komponovkasi (joylashuvi)ni belgilovchi psixologik tartiblar majmuasi pedagogik jarayonning tashkiliy-uslubiy vositalaridan iborat.

Pedagogik texnologiya – bu o`qitishga o`ziga xos yangicha (innovatsion) yondashuvdir.U pedagogikadagi ijtimoiy-muhandislik tafakkurining ifodalanishi,

O`qitish va ta'limda qo'llaniladigan zamonaviy texnologiyalar:

1. Tuzatish va rivojlanish ta'limi texnologiyalari.
2. O'yin texnologiyalari.
3. Differentsial o'quv texnologiyalari.
4. Kollektiv ta'lim texnologiyalari.
5. Ta'limni individuallashtirish texnologiyasi.
6. Loyihani o'rganish texnologiyalari
7. Muammoli ta'lim texnologiyalari
8. Sog'likni tejaydigan texnologiyalar.
9. Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar
10. Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari.

Axborot va aloqa texnologiyalari. So'nggi yillarda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi inson faoliyatining barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatgani hech kimga sir emas Axborot texnologiyalari odamga o'z atrofidagi dunyo bilan yanada faol aloqada bo'lishiga, minimal vaqt oralig'ida maksimal ma'lumot olishiga va uni qidirishga minimal sarf-xarajat sarflashga imkon beradi.Kompyuterning potentsiali, o'qitishning asosiy vositasi sifatida, o'quvchilarning bilim qobiliyatlaridan to'liq foydalanishga imkon beradi. Axborot texnologiyalarini korrektsiya ta'limida qo'llash zarurligi inkor etib bo'lmaydi, chunki bu korrektsion ta'limni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishi hisoblanadi. Kompyuter texnologiyalaridan foydalanish kompyuterda ishlashni o'rganishda, shuningdek olingan bilimlarni mustahkamlashda ijobiy natija beradi. Ushbu texnologiyalardan yaxlit tizimda foydalanish tuzatish ishlari samaradorligi va samaradorligini oshirishga yordam beradi, buni tuzatish dasturini o'zlashtirish ijobiy dinamikasi tasdiqlaydi.

Pedagogik texnologiyalarning joriy etish tajribasini o`rganish va unga ijodiy yo`nalish, o`quv jarayonini insonparvarlashtirish. Bunda talabani sust obyektidan faol subyektda aylantirish, bilish faoliyatining aniq maqsadlarga yo`nalganligini hamda o`quv jarayonini ishlab chiqarish jarayoni kabi takrorlanuvchanligini taminlashda muhim ahamiyatga ega bo`ladi. Shuningdek pedagoglarga turli shakldagi test topshiriqlari tuzish ularni sinash malakalari shakllanadi va takomillashadi.Pedagogik texnologiya doirasida yaratilgan turli xil didaktik konstruksiyalarga murojat qilish esa o`quv jarayonini tashkil qilishga oqilona va ijodiy yondashishga, bunda o`qituvchi o`z erkinligiga ega bo`lishi, darsda qo`laniladigan turli shaki, uslub va vositalar samaradorligini o`zi baxolashiga imkoniyat yaratadi. Shuni takidlash lozimki, pedagogik texnologiya tamoyillari va qoidalariga amal qilish, o`quv jarayoni mazmunini talaba shaxsiga, uning qiziqishlari, intilishlari, yosh davrlari xususiyatlariga va individual o`zlashtirish su`ratlariga muvofiq xolda olib borilishini taminlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘.Tolipov,M.Barakaev,SH,Sharipov. Kaspiy Pedagogika. T.:TDIU,2001y.
2. Sayidaxmedov.N. Pedagogika amaliyotining texnologiyalarini qo‘llash na‘munalarini .T.: RTM. 2000 yil.
3. Avazov SH. Amaliy kasbiy ta`lim metodikasi. Toshkent. 2014 y.
4. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. T.: TDPU, 2013.
5. Begimqulov U. Masofaviy o‘qitish va pedagogik ta`lim .Pedagogik ta`lim, Toshkent, 2013. №5.
6. www.arxiv.uz
7. www.ilm.uz

СПОРТЧИ ШАХСИНИНГ ПСИХИК ЖАРАЁНИНИ ЎРГАНИШ МЕТОДЛАРИ

Р.Абдурасулов- ЖДПИ доценти,
Қ.Турсунов ЖДПИ ўқитувчиси

Психик жараёнлар турли шаклдаги психик ҳодисаларнинг воқеликда динамик акс этишида намоён бўлади. Ҳар қандай психик ҳодисалар каби психик жараённи сон ва сифат жиҳатдан ифодалаш мумкин. Агар хотира каби психик жараён ҳақида гап кетса, унда аниқ бир шахсга нисбатан эса қолган объект сони ва хотира сифати каби баҳолаш қўлланилади. Шундай қилиб, шахс қобилиятларини баҳолаш учун психик сифат тушунчасини ишлатиш мумкин. Идрок деган психик жараён бор ва идрокни тезлиги деган психик сифат мавжуд.

Психик жараёнларни ўрганишда спорт психологиясида қандай методлардан фойдаланиш мумкин. Ушбу жараёнларни ўрганишда фойдаланиш мумкин бўлган методлар ҳақида қисқача тўхталиб ўтишни лозим деб топдик.

Сезги ва идрокни тадқиқ қилиш методи. Спортда сезгини тадқиқ қилишда асосан икки мақсад кўзланади: спортчининг спортга бўлган қобилияти ва функционал ҳолатининг баҳолаш диагностикаси. Спортнинг турли хил турларида кўриш, кинестик ва бошқа сезувчанлик ҳолатларига турли хил талаблар қўйилади, шунинг учун ҳам спорт турларида сезгининг юқори индивидуал фарқлари спортчиларни саралашда фойдаланилади. Шу билан бирга, юқори индивидуал сезувчанликнинг фарқи, яъни бир одамнинг ўзгармас ва кўчма сезгисининг бошланғич динамикаси функционал ҳолатини таърифлашга хизмат қилиши мумкин (чарчоқ, старт олди талвасаси ва бошқалар). Спортчиларнинг сезгисини ўрганишда Фрей методи ҳамда Вебер циркули методидан фойдаланиш мумкин.

Вақтни аниқ идрок қилишни оддий секундомер ёрдамида баҳолаш мумкин. Бунинг учун синалувчига усти ёпиқ секундомер берилади ва у сўралган вақт оралиғини аниқлаб айтиши керак.

Спортга танлаб олиш учун кенгликни идрок қилиш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Шу мақсадда кўпинча “Соат” тестига ўхшаган методика қўлланилади.

Диққатни ўрганиш методи. Диққатни тадқиқ қилишда спортчининг бажараётган фаолияти, муҳитнинг шароити, спортчининг функционал ҳолати, тадқиқотга бўлган

муносабати ва бошқа ҳолатларнинг унга боғлиқлигини ҳисобга олиш зарур. Шунинг учун ҳам спортчининг диққатини бузилганлиги тўғрисидаги арзига катта аҳамият бериш керак бўлади (эътиборни бир жойга тўплашнинг қийинлиги, чалғишнинг юқорилиги, паришонхотирлик ва бошқалар). Ўта чарчаш, старт олди талвасаси кўпинча диққатни бузилишига сабаб бўлиши мумкин.

Психологияда диққатни ўрганиш учун махсус экспериментал усуллар ишлаб чиқилган бўлиб, улар диққатнинг айрим хислатларини ташхис қилишга йўналтирилган (диққатнинг ҳажми, тўпланиши, барқарорлиги, кўчиши).

Диққатнинг ҳажми асосан тахистоскопик метод ёрдамида аниқланади. Даққатнинг тўпланиши, барқарорлиги ва кўчишини баҳолаш учун эса махсус корректура тестларидан фойдаланилади.

Хотирани ўрганиш методи. Хотирани ўрганишнинг кўплаб махсус методлари мавжуд бўлиб, улар умумий ва амалий психология фанлари томонидан ишлаб чиқилган. Шартли равишда уларни қуйидагича таснифлаш мумкин:

- 1) материални эслаб қолиш бўйича (кўриш, эшитиш).
- 2) хотира турлари бўйича (ихтиёрий, ихтиёрсиз, узоқ муддатли, қисқа муддатли).
- 3) механизми бўйича (эслаб қолиш, эса сақлаш, қайта тиклаш ва бошқалар).

Хотирани ўрганиш спортчиларни танлаш ва психик ҳолатларини диагностика қилиш учун муҳим аҳамиятга эга.

Спорт психодиагностикасида хотиранинг ҳаракатчанлигини ўрганишга катта аҳамият берилади, чунки фақат у ҳаракат малакаларини шаклланиш тезлигини аниқлаб беради. Бироқ спорт муваффақияти хотирани бошқа турларига ҳам боғлиқ бўлиши мумкин, масалан кўриш хотираси шахмат, шашкада; эшитиш фигурали учишда, сузиш, бадий гимнастикада муҳим ҳисобланади. Спорт фаолиятининг муваффақияти учун зарур бўлган хаёлий хислатлар хотиранинг икки тури билан боғлиқ бўлиб, улар узоқ муддатли ва қисқа муддатли (ёки тезкор) хотиралардир. Машғулот ва мусобақа жарёнида тўпланган тажриба узоқ муддатли хотирада сақланади. Тезкор хотира ҳозирги фаолиятда узоқ муддатли хотирадан олинган ахборотни қисқа муддатга сақлаш учун фойдаланилади. Масалан, ўйиндаги вазият динамик ҳолатда ўзгаради ва унинг изчиллиги тезда баҳоланиши керак ва тезкор ҳаракатни бажариш учун зарур бўлган вақт мобайнида спортчининг хотирасида муҳрланиб қолади (узатиш, тўсиш ёки бошқа жавоб ҳаракати).

Фикрлашни ўрганиш методи. Фикрлашнинг турли хусусиятларини аниқлаш учун кўплаб психодиагностик тестлар мавжуд бўлиб, улар фикрлашнинг умумлаштириш даражаси, мантикий мулоҳаза, тушунчаларни мустақил шаклланиш қобилияти ва бошқалардир.

Юқори спорт натижаларига эришиш маълум жаҳатдан спортчининг ахборотни қайта ишлаши ва тўғри қарор қабул қилиш қобилиятига боғлиқ. Бунга эса фақат ақлнинг яхши шаклланиши орқали эришилади. Шунинг учун ҳам спорт психодиагностикасида ақлий тестлар ва бир қатор тестлардан кенг фойдаланадилар. Бу соҳада энг кўп тарқалган тестлар Векслер тести, Равен жадвали, “Таснифлаш” тести ва бошқалар ҳисобланади.

Шахсни ўрганиш методлари. Спортчиларни тайёрлашда психологиянинг ўрни ва аҳамиятини чуқурроқ англаб етиш натижасида шахсни экспериментал психологик тадқиқот қилишнинг аҳамияти ортиб бормоқда. Шахснинг хислатларини ўрганишнинг

психодиагностик методлари орасидан сўронома методлари ва проектив тестларни ажратиб кўрсатиш мумкин.

Шахс сўрономалари. Бу махсус тестлар тури бўлиб, у шахснинг индивидуал - психологик хусусиятларини аниқлаш учун қўлланилади. Бунда синалувчининг саволларига берган жавобларини таҳлили асосида шахс хусусиятлари ўрганилади. Саволлар шакли бўйича икки хил бўлади: очик ва ёпиқ. Очик саволлар эркин жавоб беришга имкон беради. Бу шаклдаги жавоблар сўронома натижасини қайта ишлаш ва таҳлил қилишни қийинлаштиради. Ёпиқ сўрономада жавоб вариантлари олдиндан тайёрлаб қўйилади. Бунда синалувчи ўз фикрини айта олмайди, у тайёр жавоб вариантдан ўзига мос келган жавобни танлаши керак.

Шахснинг индивидуал - психологик хусусиятларини ўрганиш учун кенг тарқалган методларни кўрсатиш мумкин: Кўптармоқли Миннесота шахс рўйхати (ММРІ) тести, 16-факторли шахс сўрономаси (16-ФЛО), В.М.Мельников ва Л.Т.Ямпольскийнинг психодиагностика тести (ПДТ) ва бошқалар.

Проектив тестлар. Бу тестлар камчилиги йўқ тест методи ҳисобланиб, уларни учта асосий хусусиятлар ажратади:

1. Вазифани бажариш характерида ҳар қандай чекланишнинг йўқлиги (чекланмаган турли жавобларга имкон берилади);

2. Синалувчи учун вазифанинг холислиги (барча вазифалар ноаниқ шаклда берилади);

3. Тест материалининг ноаниқлиги, кўп маъноли характерга эгалиги.

Проектив тестлар шахснинг яширин, англаб бўлмайдиган хислатларини ташхис қилиш учун кўпроқ самарали ҳисобланади. Шахс хислатларини ўрганишда проектив ёндошишнинг ишлаб чиқилганлиги психодиагностиканинг муҳим ютуғидир. Проектив тестлар қаторига Роршах тести, мавзуни идрок қилиш тести (ТАТ), Розенцвейгнинг расмли-тартибсиз тести ва бошқаларни киритиш мумкин. Мазкур тестлар шахснинг индивидуал - психологик хусусиятларини ўрганишда муҳим аҳамият касб этади ва спорт психодиагностикасида кенг қўлланилади.

Хулоса сифатида шуни айтиш лозимки, спортчиларни тайёрлашда ва спорт машғулотлари жараёнида уларнинг шахс хислат ва сифатларини шакллантириш учун спортчиларнинг психик жараёнларини диагностика қилиш ва унинг натижалари асосида тарбиявий ҳамда спорт машғулотларини ташкил этиш спортчиларни ҳар томонлама баркамол шахс сифатида тарбиялашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдурасулов Р.А. Шарқ яккакураши ва шахс такомилли. Монография.- Тошкент.: Фан, 2008. 116 бет.

2. Абдурасулов Р.А. Психологияда спортчи шахси масалалари. // “Мактаб ва ҳаёт”. 2008 йил, 7-8 сон. 14-15 бет

3. Абдурасулов Р.А. Психологияда спортчи фаолияти масала-лари. // “Мактаб ва ҳаёт”. 2009 йил, 3 сон, 21-22 бет.

4. Абдурасулов Р.А. Спортчи – ўқувчиларнинг темперамент типлари хусусиятлари. // “Узлуксиз таълим”. 2009 йил, 2 сон, 96-103 бет.

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ПЕДАГОГНИНГ КРЕАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЗАРУРАТИ

Сайёра Шухратовна Акбарова
ТДИУ, таянч докторанти

Жамият тараққиётининг замонавий шароитида таълим жараёнида ахборот ресурсларидан унумли фойдаланишга қодир, мобил, ижтимоий фаол, ўзгаришларга мослашувчан ва ностандарт фикрлайдиган ижодкор педагогларга талаблар тобора ортиб бормоқда. Таълим сиёсати доирасида бугунги кунда улар креатив педагогикани амалга ошириш зарурлиги тўғрисида фикр юритмоқдалар. Педагоглар орасида ижодкор яъни креатив шахсларни шакллантиришга ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги муносабатларни "инсонпарварлаштириш"; талабанинг ўқув жараёнида фаол ва қизиқиш билан иштирок этиши каби таълимдаги гуманистик ғоялар ва гуманитар стратегиялар асос бўлади [1].

Педагогик назария ва амалиётнинг ҳозирги ривожланиш босқичида ижодкор шахсни шакллантириш яъни ижодкор шахсда креатив компетенциялар деб аталувчи ижодий қобилиятларни шакллантириш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Педагогнинг креатив фаолияти инсон қобилиятларини намоён қилиш ва улардан фойдаланиш орқали амалга оширилади [2]. Қобилияти бўлмаса ижод қилиб бўлмайди. Қобилиятлар инсонда ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, у “туғма” ёки “орттирилган” бўлади. Ҳар бир инсон туғилишидан оқ ўзига хос хусусиятларга эга бўлади. Ҳаёт жараёнида ривожланиб борадиган яхши хусусиятлар қобилиятларга айланади. Ижодий қобилиятларни шакллантириш ва ривожлантиришда ирсият катта рол ўйнайди. Қобилиятларнинг намоён бўлиши ва ривожланиши биринчи навбатда ижтимоий шароитга боғлиқ. Буларга тарбиянинг ўзига хос усуллари, жамиятнинг у ёки бу фаолиятга бўлган эҳтиёжи, таълим тизимининг ўзига хос хусусиятлари киради.

“Креативлик” атамаси жуда кўп талқинларга эга, аммо энг кенг тарқалганларидан бири бу – бирор муаммони ҳал қилишда ўзига хос, инновацион ҳамда оригинал ечимларни топиш, яратиш каби креатив қобилиятларга эга бўлишлиқдир. “Компетентлик” тушунчаси инсоннинг олган назарий билим ва кўникмаларига асосланган инновацион фаолиятни амалга ошириш қобилиятини ўз ичига олади [3]. Демак, “креатив компетенциялар” деганда биз инсонга инновацион фаолиятни (яъни нафақат касбий ижодкорлик, балки замонавий шароитда иқтисодий жиҳатдан фойдали) амалга оширишга имкон берадиган шахс хусусиятларини (билим, кўникма, ишлаш қобилияти, фаолият тажрибаси, тезликда қарор қабул қилиш ва бошқалар) ёки фикрлаш қобилияти назарда тутилади.

Инновацион жамият мутахассиси учун зарур бўлган креатив компетенциялар кластерига ўз ғоясини реал маҳсулот (ишланма)га айлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш, уни қўллаш имкониятларини таҳлил қилиш, бозорга тарқатиш, интеллектуал мулкни тижоратлаштириш технологияларига эғалик қилиш қобилиятлари ва бошқалар ҳам кириши керак[4].

Замонавий иқтисодиётда касбий фаолиятни тавсифловчи бир неча муҳим омилларни ҳам таъкидлаш лозим: инновацион шахс ўз позициясини ҳимоя қила олиши керак, акс ҳолда ғояни амалга ошириш босқичига олиб чиқиш мумкин эмас;

инновациялар бугунги кунда жамоавий иш сифатида тан олинган, шунинг учун биргаликда ижод қилиш, жамоада ишлаш қобилиятини ривожлантириш зарур [1].

Психолог Л.С.Выгоцкий ижодкорликни ўрганиш мумкин эмаслигини, ижодий қобилиятларни ривожлантириш учун шароит яратиш кераклигини таъкидлайди [5]. Таълим технологияси педагогик жараёни индивидуализация ва дифференциация қилиш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда педагог ва талабаларнинг бир-бири билан чамбарчас боғлиқлигини таъминлайди. Креатив фикрлаш қобилияти, бизнинг фикримизча, конструктив фикрлаш қобилияти туфайли, объектни тизим шаклида акс эттириш, унинг элементлари орасидаги алоқалардан хабардор бўлиш қобилияти туфайли пайдо бўлади. Образли қилиб айтганда, бу қуйидагиларни англатади:

- объектни ҳаёлан бўлақларга бўлиш, яъни таркибий қисмларга бўлиш ва уларнинг ўринларини алмаштириш, ўзгартириш имкониятига эга бўлиш;

- тасаввур қилиш қобилияти, яъни таркибий қисмлардаги энг муҳим элементларни ажратиш кўрсатиш ва уларга эътибор бериш;

- таҳлил қилиш қобилияти, яъни объект таркибий қисмларини вазифасини ва улардаги асосий элементларнинг ишлашини ўрганиш;

- синтез қилиш қобилияти, яъни турли хил қисмларни бир бутунга бирлаштириш;

- оптимизация қилиш қобилияти, яъни қисмлар ва улардаги элементларнинг параметрларини ўзгартириб керакли хусусиятлар ва сифатларга эга бўлган янги объектни яратиш [6].

Технологиялар ва жамият ривожланиши билан бутун дунё бўйлаб таълим тизими ҳам ривожланиб бормоқда. Ўқитиш усуллари ва стратегиялари кундан-кунга ўзгармоқда ҳамда замонавийлашмоқда. Айнан шу шароитда таълим муассасасида педагогнинг креатив компетенциясини шакллантириш зарурати долзарб бўлиб қолади, чунки улар келажакда зиммаларига юклатилган вазифаларни самарали ҳал эта оладиган ва замонавий жамиятнинг фаол ўзгарувчан шароитларига ноанъанавий ёндашадиган юқори малакали мутахассисларни тарбиялашади. Демак, педагогик ижодкорликни шакллантириш ва ривожлантириш туфайли ҳар бир таълим муассасасининг самарали ишлаши муаммосини ҳал қилиш мумкин.

Хозирги даврда янги мутахассисларни, бўлажак педагогларни тайёрлаш учун ҳам турли хил ўзига хос, ностандарт ғояларни яратишга қодир ҳамда самарали фикрлаш қобилиятига эга бўлган креатив шахсни шакллантириш зарур. Ижодкорлик педагог шахсиятининг тўпланган ижтимоий тажриба, психологик, педагогик билимлар асосида шаклланган ҳамда янгидан янги қарорларни қабул қилишга, ишлашнинг янги шакл ва усуллари тарғиб қилишга асосланган барча мавжуд имкониятларининг умумийлиги билан тавсифланади.

Аммо шуни таъкидлаш керакки, педагогик ижодкорлик меҳнатга қадрли муносабати билан ажралиб турадиган, ўз касбий малакасини оширишга интиладиган, шунингдек, билимларини оширишга ва бошқа педагогларнинг тажрибаларини ўрганишга интиладиган педагогларга насиб қиладиган қобилиятдир. Педагогик ижодкорликка аввалги авлодлар томонидан тўпланган ҳамда умумлаштирилган ижтимоий тажрибалар асосидаги билимларни эгалламасдан ва махсус тайёргарликсиз эришиш мумкин эмас. Хулоса қилиб айтганда, Л.С.Выгоцкийнинг қуйидаги сўзларини яна бир бор келтирамиз: "ижодий фаолият инсонни келажак сари интилувчи, бугунги ҳаётини яратувчи ва ўзгартирувчи шахсга айлантиради" [5].

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ахмедова З.А. О формировании креативной компетенции педагога//Современное педагогическое образование.СПО №10,2019.
2. Абдулаева Э.С. Вопросы самоактуализации студентов Чеченского государственного университета // Сборник научных трудов Всероссийской научно-практической конференции. Самарский государственный университет, Издательство "Самарский университет". 2012. 32-34с
3. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. СПб.: Питер, 2009. 433с.
4. Попов А.И. Теоретические основы формирования кластера профессионально важных творческих компетенций в вузе посредством олимпиадного движения: монография / А.И. Попов. – Тамбов: Изд-во ГОУ ВПО ТГТУ, 2011.
5. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте // <https://школаискусств1.екатеринбург.рф/file/1e3f72bec064cf65aa12e22e6be4a8ae>
6. Андреев В.И. Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития / В. И. Андреев. - Казань: Изд-во Казанского университета, 2003. - 567 с.

ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ ВА МОДЕРНИЗАЦИЯГА АСОСЛАНГАН ТАЪЛИМ СТРАТЕГИЯСИНИНГ АСОСЛАРИ

Алибеков Даврон-ЖДПИ мустақил тадқиқотчиси

Таълим тизимини инновацион ривожлантириш жараёни ўзида ижтимоий ривожланишнинг сифат босқичига олиб чиқадиган, ўзига хос ижобий ўзгаришлар ва янгиланишларни вужудга келтирадиган мураккаб, бир бутун ва динамик фаолиятини қамраб олади. Таълимдаги инновацион ўзгаришлар – бу тизимли янгича технологиялар, ахборотлаштириш ва янгиланган яратиш ва жорий этиш, тизимни модернизация қилиш ва янгиланган қаратилган жараёнлар орқали инсон салоҳиятини юксалтириш ва пировардида жамият соҳаларида муҳим сифатий ўзгаришлар яшаш демакдир.

Жамиятимизда таълим тизимида инновацион фаолиятни рағбатлантириш ва бу орқали ижтимоий тараққиётни қўллаб-қувватлаш борасида муҳим чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Шунинг билан биргаликда илм-фан соҳасини ҳам инновацион фаолиятини таъминлаш борасида кенг қамровли фаолият кузатилмоқда. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “Таълим ва фан соҳасини ривожлантиришда илмий-тадқиқот ва инновация фаолиятини рағбатлантириш, илмий ва инновация ютуқларини амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш, олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот институтлари ҳузурида ихтисослаштирилган илмий-экспериментал лабораториялар, юқори технология марказлари ва технопаркларни ташкил этиш” кўзда тутилган.

Илм-фанда яратилган янгиланган техника ва технологияларнинг замонавий кўринишлари жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий ва маданий соҳаларига жадал тақдим этилмоқда ва бу орқали жамият ва инсон фаровонлигини таъминланишига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Бу жараёнлар замонавий ахборот алмашинуви, янги коммуникацион технологияларнинг салмоқли имкониятлари билан боғлиқ ҳолда глобал миқёсда тарқалмоқда ва янгича моҳият касб этмоқда. Бу эса, инсоннинг техника

ва технологияларни яратиш билан боғлиқ имкониятлари кўламининг жадал кенгайиб бораётганлигини кўрсатади.

Илм ва фанга эътибор фалсафий жиҳатдан олиб қараганда инсон ва жамият такомилининг асосий ўзаги ҳисобланади. Жамият ўз келажагини башорат қилишда илм-фан имкониятларининг нечоғлиқ юқорилиги ва самарадорлиги асосий мезон ҳисобланади. Г.Тешабоеванинг таъкидлашича, “Илм-фан ва инновациялар соҳасида давлат сиёсати – Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг узвий қисми бўлиб, давлатнинг илмий, илмий-техник ва инновациявий фаолиятга муносабатини ифодалайди ҳамда илмий-техник инновация соҳасидаги давлат фаолиятини асосий устуворликлари, мақсадлари, йўналишлари ва шаклларини белгилайди”.

Глобаллашув жараёнларининг бугунги тахлили шуни кўрсатмоқдаки, жамиятларни модернизация қилиш ва инновацион ривожлантириш шароитида жиддий техник-технологик рақобат муҳити юзага келмоқда. Фуқаролар, айниқса ёшларнинг замонавий инновацион анъаналарни эгаллаши ва уларга жавоб бера олиш кўникмаларини шакллантиришда маълум муаммолар вужудга келмоқда. Шу боисдан ҳам ахборотлашган жамиятда ёшлар инновацион дунёкарашини тезкор ва мукамал асосда шакллантириш ва ривожлантириш масалаларини илмий асосда таҳлил этиб, муҳим хулосалар, зарурий методик тавсиялар ишлаб чиқиш долзарб моҳият касб этмоқда.

Ҳар томонлама билимларни эгаллаган, инновацион тафаккурга эга бўлган ёшлар мамлакатимиз ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаётининг асосий стратегик заҳиралари бўлиб ҳисобланади, уларнинг иштирокисиз жамияти ривожлантиришнинг имконияти йўқ. Жамиятни модернизация қилиш йўлида бирмунча мураккаб, кенг қамровли вазифаларни ҳал этишда катта ёшдаги кадрлар билан бир қаторда ёшлар ҳам муҳим ижтимоий куч сифатида иштирок этади, унинг салмоғини таъминлашга кўмаклашади. Жамиятимизда тарихан шаклланган илм ва маърифатга эътибор, ижтимоий ҳаётда таълим ва тарбиянинг фаровон жамият қуришнинг асосий манбаи бўлиб келганлиги ёшларнинг билим олиш билан боғлиқ муҳим кадриятларини шаклланишига муҳим замин бўлиб ҳисобланади.

“Инновация” жамият ҳаётининг ҳамма тизимларида, инсонга тааллуқли бўлган фаолиятининг барча соҳаларида учрайди. Илмий изланишларнинг натижаси, даражаси, кўлами ва ва ишлаб чиқаришдаги амалиётдан келиб чиқиб, инновациялар жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга ўзининг жуда катта ҳиссасини қўшади. Инновациялар эса, янги билимлар, инновацияларнинг яратилиши, уни ҳаётга жорий этилиши ва самара даражасини ифода қилиш кетма-кетлигида намоён бўлади. Бу эса, янгича шароитда инсон ҳаётининг фаолияти учун замонавий кўламдаги шарт-шароитларни яратилишига хизмат қилади.

Олимларнинг таъкидлашича, “Инновация деб, кўп қиррали жамият ҳаётининг у ёки бу соҳасини ривожлантириш учун ишлаб чиқилган илғор ғоялар, улар асосида яратилган илмий-амалий ишланмаларни илм-фанларнинг сўнги ютуғи, техника ва технологияларнинг янги ихтироси сифатида мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий ҳаётида қўлланилишига айтилади”. Демак, инновация инсон тафаккури ва салоҳияти орқали жамиятнинг маълум соҳасига киритилган янгилик, кашфиёт ва ихтиродир.

Инновациялар ўзининг кўлами, даражаси ва ҳаётининг ифодаси бўйича:

- доимий давом этадиган жараён;
- янги амалиёт учун технологик кашфиёт;
- инсон фаолиятининг тўлақонли маҳсули;
- жамият ва инсон фаровонлиги учун қаралиган фаолият;
- ишлаб чиқариш ёки ижтимоий фаолиятни янги сифат даражаси;
- илмий жараён ва амалий фаолиятнинг уйғунлигини ифодалайдиган феномен.

Таълим тизимини ҳам инновацион ривожлантириш унинг сифати ва самарадорлигини оширишга хизмат қилади, унинг замонавий ривожланишига ўзгача мазмун бағишлайди. Инновациялар таълимни ўзини-ўзи ривожлантириш, юқори даражада ва сифатли билим олиш орқали самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Таълим жараёнининг табиий асосда, яъни ҳар қандай бюрократия, буйруқбозлик ва коррупция каби ички ва ташқи салбий таъсирлардан холи асосда мавжуд бўлиш омиллари унинг самарали, замонавий ва инновацион асосда ривожланишга бўлган шарт-шароитларини таъминлаб беради. Таълим жараёнини инновацион асосда ривожланиши унинг жамиятга янада ижтимоийлашуви, маданий-маърифий характер касб этиши, янгиликлар ва ислохотларни амалга оширишда илғор соҳа сифатида мавжуд бўлиши каби ижтимоий қадриятларни ўзида мужассам этишига шароит яратади.

Демак, таълим тизимида инновацион фаолият деганда унда янгиликлар борасида ғояларни вужудга келиши, уларни яратиш борасидаги жараёнларни бориши, уларни ўзлаштириш, фойдаланиш ва тарқатишга қаратилган комплекс фаолиятдир. Таълим тизимида яратиладиган инновацияларнинг мазмун ва моҳиятини унинг турлари, мақсад ва вазифалари, методологик таъминоти, илмийлиги, фаолият характери, фаолият турлари, жорий этилиш кўлами, натижадорлиги, янгилик кўлами, ижобий оқибатлари, миқдор кўрсаткичлари, сифат ва самарадорлиги каби омилларига кўра баҳолаш мумкин.

Таълим тизимида инновацияларнинг яратилиши, унинг самарадорлиги ва амалиётга жорий этилиши кўлами унинг илмий ишланишининг ҳар томонлама пухталиги ва лойиҳанинг мукаммалиги билан боғлиқ. Таълимда инновацион жараёнларнинг вужудга келиш ва жорий этиш босқичлари тўғрисида В.Лазеров қуйидагича таъкидлайди:

- ўзгаришлар кўламига қараб эҳтиёжларни аниқлаш;
- мавжуд вазиятни таҳлил этиш ва ахборотлар тўплаш;
- яратиладиган янгилик бўйича дастлабки танлов ёки уни мустақил ишлаб чиқиш;
- янгиликни амалиётга жорий этиш (ўзлаштириш) бўйича қарор қабул қилиш;
- янгиликларни жорий этиш бўйича эҳтимолий самарани прогноз қилиш ва амалиётган жорий этиш жараёни;

- янгиликларни таълим амалиётининг кундагик жараёнлари ва қўшимча таълимда, таълимнинг турли тузилмаларда узоқ вақт фойдаланиш.

Таълим тизимини ривожлантиришда инновацион омилнинг устиворлигини ташкил этилишини ижтимоий таваккалчилик (риск) жараёнига ҳам ўхшаб кетади, чунки, инновацион таълим оддий таълимнинг муқобили ҳисобланиб, жамиятда собиқ таълимий қадриятларни кўпгина кўринишларини сиқиб чиқаради. Натижада таълим тизимида бирқанча давр синов муддати бўлиб, эскилик ва янгилик ўртасида қарама-қаршилиқлар кузатилиши мумкин. Бу даврда таълим тизимида фаолият кўрсатаётган профессор-ўқитувчиларнинг замонавий қарашлари, илғор технологияларни

Ўзлаштириши ва янгиликларни қабул қилиш даражасининг юқорилиги муҳим аҳамият касб этади.

Демак, таълим тизими ходимларининг ҳам инновацион дунёқарашининг мукамаллиги таълимни модернизация қилишнинг муҳим элементи ҳисобланади. Бу жараёни самарали таъминлаш учун таълим тизимида тузилмавий, тизимли ва функционал даражадаги ўзгаришларни таъминлаш мақсадга мувофиқдир. Бу жараёнда таълим иштирокчиларининг касбий маҳорати, замонавий ахборотлар ва маълумотлар билан таъминланганлиги, психологик ва педагогик тайёргарлиги ва қайта тайёргарлиги каби омиллар муҳим роль ўйнайди. Мазкур ўзгаришлар таълимни тубдан ислоҳ қилиш ва қайтадан ташкил этиш билан боғлиқ вазифалар билан боғлиқ кетади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида (*Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда*)
2. Тешабоева Г. Инновацион ўзгаришлар шароитида илм-фанга эътибор. // Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. 2018. №3. –Б. 48.
3. Яхшилик Ж., Муҳаммадиев Н. Миллий ғоя: Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси. -Тошкент, “Чўлпон”, 2018. –Б. 549.
4. Лазарев В. Понятие педагогической и инновационной системы школы. // Сельская школа, 2003. №1.-С.4

TALABA YOSHLARNI ILM –FANGA QIZIQTIRISH YO'L YO'RIQLARI

*Alimova Qunduz Oybek qizi,
Nazarov Toshpo'lat Boshbek o'g'li, Maktab menejmenti o'qituvchilari,
Ermatov Dilshodbek Tolibjon o'g'li Maktab menejmenti 1 kurs talabasi*

Keyingi yillarda mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlarida hamda xalqaro standartlar talablariga mos keladigan oliy ta'lim tizimini yaratish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Hududlarda yangi oliy ta'lim tizimini tashkil etilishi kadrlar tayyorlashning zamonaviy ta'lim yo'nalishi muatxassisliklarini hamda sirtqi va kechki bo'limlarining ochilishi oliy ta'lim muassasalaiga qabul kvotalarining ochilishi maskur yo'nalishdagi muhim islohotlar hisoblanadi. Shu bilan birga oliy ta'lim muassasalarining faol ishtirokini ta'lim sifatini oshirishga respublikada amalga oshirilgan keng qamrovli islohotlar ijtimoiy va iqtisodiy sohalardagi yangiliklarda ushbu muassasalarining faol ishtiroki ta'minlashga to'siq bo'layotgan bir qator muammolar saqlanib qolmoqda va bu muammolarni oldini olish uchun ta'lim tizimiga talaba yoshlarlarni qiziqtirishimiz va shu bilan birga ularga keng imkoniyatlar yaratib berishimiz kerak.

Birinchidan, oliy ta'lim tizimida o'qitishni tashkil etish jarayoni ta'lim olayotgan talabalar bilimni baholash tizimi bugungi kun talablariga javob bermasligi;

Ikkinchidan, professor-o'qituvchilarning faoliyatini, bilimni va pedagogik ko'nikmasini baholashning zamonaviy tizimi navjud emasligi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi;

Uchinchidan, oliy ta'lim muassasalariga kirish test sinovlari abuturentning mantiqiy fikrlash qobiliyatini aniqlash imkoni berilmayotganligi kabi muammolar ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatayapti. Shuning uchun ta'lim tizimini sifat jihatdan yuqoriga ko'tarish uchun quydagi usullardan foydalansak ijobiy natija beradi.

*Birinchi*dan, o'quvchilar o'zlari istiqomat qilayotgan hududiga maktablari yaqin bo'lishi kerak. Hozirgi kunda shunday muammolar borki, o'quvchi o'zining yonidagi maktabga bormay, uzoq hududdagi maktabga boradi. Natijada esa bolani qiziqishi so'nishi mumkin. Chunki masofa uzoq, individual shug'ullanish imkoni yo'q va hakoza.

*Ikkinchi*dan, talaba yoshlarni imtihonga emas, balki hayotiy ko'nikmalarga o'rgatish lozim. Ya'ni bola ta'lim jarayonida dunyoviy bilimlar bilan bir qatorda kasbga yo'naltirish ishlarini olib borsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Shunday imkoniyatlar bo'lsa talaba qanday fan bo'lishidan qat'iy nazar qiziqishi ortadi.

*Uchinchi*dan, talaba kelajakda o'qituvchi bo'lishni istasa, ta'lim jarayonini davom ettirib, *tajriba maktablarini tashkil etishni* yo'lga qo'yish kerak. Bunday maktablarni yurtimizda bo'lishi o'qituvchilar salohiyatini oshishiga katta hissa qo'shadi.

*To'rtinchi*dan, Dars jarayonida talabning kuchli bo'lishi asosiy usullarimizdan biri hisoblanadi. Chunki talab qancha kuchli bo'lsa, talaba o'z ustida ko'proq ishlaydi. Va shu fanga oshaga qiziqishi ortadi.

*Beshinchi*dan, Talabalar va professor-o'qituvchilar o'rtasida ochiq muloqotni, o'zaro fikr almashishni yo'lga qo'yish. Bu usul ham talaba va o'qituvchi o'rtasidagi munosabat yaxshi tomonga o'zgartiradi.

Mamlakatimizning kelajagi bo'lmish yoshlarimizni har tomonlama yetuk, bilimli, salohiyatli shaxs, komil inson sifatida tarbiyalash masalasiga bugungi karantin kunlarida ham o'ziga xos tarzda, zamonaviy usullar asosida yondashilmoqda, ularning barcha huquq va erkinliklari, imkoniyat va manfaatlarini himoya qilishda tashkiliy-huquqiy asoslar zamon bilan hamnafas takomillashib bormoqda. Zero, masofaviy ta'lim, onlayn rejimida uzluksiz tashkil etilgan holda yoshlarning bilim olish huquqini ta'limda ta'minlaganining o'zi O'zbekistonning bugun yoshlarga berayotgan ta'lim-tarbiya va ko'rsatilayotgan g'amxo'rlik, e'tiborning amaliy ifodasidir.

Axir, yurtimiz baxtiyor yoshlar mamlakati bo'lib, mamlakatimiz aholisining qariyb 64 foizini yoshlar, ya'ni 30 yoshgacha bo'lganlar tashkil etadi. Albatta bu, davlatimiz zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklashini ko'z oldimizga keltirsak, juda katta e'tibor, g'amxo'rlikni talab etadi, ikkinchi tomondan yoshlarimizga ko'rsatiladigan e'tibor, ertaga ulkan yutuq va natijalarini ham beradi. Chunki hozir O'zbekiston mehnat resurslarining yarmidan ko'pi yoshlardir. Kelgusida har uchinchi rahbar ham yoshlardan bo'ladi. Shu bois ham, yoshlar barcha davrlarda jamiyatning faol qatlami sifatida e'tirof etib kelingan. Sharq Uyg'onish davrida ham, jadidlar faoliyatida ham, jamiyatning yangilanishida yoshlarning o'rni beqiyos bo'lgan. Shu jihatdan muntazam shakllanib boruvchi bu qatlam doimiy yo'naltirib va qo'llab-quvvatlab turishni talab etadi. Bu esa, davlat tomonidan yoshlarning mamlakat manfaatlarini yo'lida erkin ijtimoiylashuvi va o'zini samarali namoyon etishi uchun maqbul sharoit va imkoniyat yaratish hamda yoshlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar tizimi yoshlarga oid davlat siyosatini anglatadi. Shu bois, mamlakatimizda eng katta e'tibor mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor, shijoatli yoshlarni tarbiyalashga qaratilgan bo'lib, bu vazifa O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son, 2017-yil 5-

iyuldagi “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi PF-5106-son, 2018-yil 25-yanvardagi “Umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va kasb-hunar ta’limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5313-son farmonlari, shuningdek, ko‘plab qaror va yoshlarga oid boshqa qonun hujjatlarida belgilangan.

Har bir ota-ona, har bir xonadon, har bir mahalla, bugungi kunda farzandlarimiz ta’lim-tarbiyasini eng asosiy vazifa sifatida bilib, yoshlarni xalqimizga yot va yangi avlod ongi uchun zararli bo‘lgan salbiy ta’sirlardan himoya qilish, millat va davlat taraqqiyotini dunyo hamjamiyatiga ko‘rsatishga qodir bo‘lgan yosh avlodni tarbiyalashi ham qarz, ham farzdir.

Xulosa qilib aytganimizda, talaba yoshlarni ilm fanga qiziqtirishni usullar juda ko‘p, lekin biz shu usullarni amaliyotga joriy qilsak samarali natija beradi. Bundan tashqari talabalarni jalb qilishda institut va universitetlarni dizayniga ham urg‘u berish muhim ahamiyatga ega

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Miraliyeva D. Jahon ta’lim tizimi. O‘quv uslubiy majmua. T: Iqtisodiyot 2016
2. Mutalipova M., Imomov M. “Ta’limda ilg‘or xorijiy tajribalar” moduli buyicha o‘quv-uslubiy majmua. T.: Nizomiy nomli TDPU, 2017
3. “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi PF-5106-son¹, 2017-yil 5-iyul

АДАБИЙ ТАЪЛИМГА ИЛМИЙ МЕТОДИК ҲАМДА ТЕХНОЛОГИК ЁНДАШУВ ТАМОЙИЛЛАРИ

**ЖДПИ ф.н-Р. Атамуродова
Талаба-Н.Исмоилова**

Мамлакатимизда мустақил фикрли, ижодкор ва яратувчи шахсни шакллантиришга, унинг маънавиятини юксалтиришга, ақлий ва руҳий камолотни таъминлашга жиддий эътибор қаратилмоқда. Шу боис таълим-тарбия тизими янгиланган педагогик тафаккур тамойилларига мослашиб, ўзгаришга юз тутмоқда.

Адабий таълимнинг замонавийлик тамойили ҳам технологик, ҳам муаммоли изланишга оид ёндашувни тақозо этади. Лекин уларни ўз ўрнида, аниқ мақсад асосида қўллаш лозим. Шунинг таъкидлаш жоизки, маълум шароитларда бир мавзунини муаммоли таълим усулида, иккинчисини тадқиқот усулида ўзлаштириш қулайдир.

Педагогикада таълимнинг изланувчан тизимли ёндашув тамойили ўқувчиларнинг мустақил ўрганишлари лозим бўлган мавзунини изланувчанлик ва ижодкорлик қобилиятларига таяниб ўзлаштиришларини ташкил қилишдан, репродуктив методнинг янги усулларини яратиш қобилиятларини, шахсий идрокини ривожлантиришдан иборат эканлиги олимлар томонидан алоҳида таъкидланган. Муаммоли изланишга оид ёндашувда ўқув фаолияти учун ўзгача ижодий муҳит ҳосил қилиниши; бу ёндашув самара бериши учун ўқувчилар мавзу билан олдиндан пухта танишган бўлишлари зарурлиги; шундагина улар ўша мавзуга эркин ёндаша олишлари ҳам бот-бот эслатилади.

Шоир Абдулла Орипов ҳаёти ва ижодини ўргатишда айна жараёни ташкил этишнинг технологик усуллари сифатида қуйидагиларни тавсия қиламиз:

- ижодкор таржимаи ҳолига оид ўқувчилар учун аҳамиятли бўлган қизиқ муаммони ўртага ташлаш;
- ижодкор асарлари асосида баҳс-мунозарага туртки берувчи фикрларни уйғотиб, қарама-қаршиликни бўрттириб, танқидий мулоҳазаларга кенг ўрин бериш;
- таълимни қўйилган муаммодан келиб чиқиб, ижодий ташкил этиш.

Педагог ва ўқувчиларнинг ҳамкорлигида нафақат янги билимлар ўзлаштирилади, балки бунда ўқувчи ўзича кашфиётлар қилиши учун шароит яратилади. Бундай фаолият ўқувчи учун алоҳида шахсий қадриятга эга ва у шу сабабли ижодкорликка интилади, яратувчилик иштиёқини ҳис қилади.

Педагогик технологиянинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, унда ўқув мақсадларига эришини кафолатлайдиган ўқув жараёни лойиҳалаштирилади ва амалга оширилади. Лойиҳа асосида ўқитувчи ва ўқувчиларнинг келажакда биргаликда амалга ошириладиган фаолияти ётади. Таълим технологияси ғоясида мақсадга йўналтирилганлик, оралиқ натижаларни ташхисли текшириб бориш, таълимни алоҳида ўқитиш босқичларига ажратиш каби усуллар ўз аксини топган.

Кенг кўламда амалга оширилаётган таълим ислохотлари илғор технологияларни ўрганиш ва ўқув-тарбия жараёнига жорий этишни замон талаби даражасига кўтарди. Бу ўз навбатида, педагоглардан таълим соҳасига технологик ёндашувни татбиқ этиш ва педагогик технология усулини Ўзбекистоннинг миллий, маънавий, маданий хусусиятларини, тарихий анъаналарни ҳисобга олган ҳолда қўлланиши талаб қилади. Агар бу ёндашув ўз ўрнида, мақсадга мувофиқ тарзда қўлланса, ўқув тарбиявий ишлар самарадорлиги анча юқори бўлади. Педагогик технология таркибига асосан қуйидагилар киради:

- таълимнинг умумий мақсади ва мазмунида муҳим масалаларнинг қўйилиши;
- умумий мақсаддан аниқ мақсадга ўтиш;
- таълим мақсадларини назорат топшириқларига айлаштириш орқали ўқувчиларнинг билим даражаларини дастлабки баҳолаш;
- ўқув тадбирлари мажмуаси (бу босқичда ўқувчилар билан мулоқот асосида таълимга жорий тузатишлар киритиш мумкин);
- натижани баҳолаш. Буларнинг ҳар бири педагогик технологиянинг қулайлаштирилган тизимидир. Бу тизимдан фойдаланиб, шоир ҳаёти ва ижодини умумтаълим босқичида узвийликда, тизимли курс сифатида ўргатиш кўзда тутилади.

Дарҳақиқат, адабий таълим самарадорлигини таъминловчи технологиялар адабий таълим бўйича Давлат таълим стандартида белгиланган билим, кўникма ва малакаларнинг минимум даражалари ўқувчилар томонидан кам жисмоний куч ва вақт сарфлаш ҳисобига пухта ўзлаштирилишини таъминловчи фаолият мазмуни бўлиб, унда энг мақбул, самарали шакл, метод ва воситалар ўз аксини топган бўлиши зарур.

Сўз санъаткори А.Ориповнинг “Соҳибқирон” драматик достонини ана шу йўналишда таҳлил қилишни қуйидаги шаклда тавсия қиламиз:

Достонга қамраб олинган реал ҳодисалар таянч манба сифатида танланиб, Амир Ҳусайн, Боязид Елдириш, Бибихоним, Улуғбек, Хонзодабегим, Улжой Туркон, ибн Арабшоҳ, Ҳофиз Шерозий, Аҳмад Яссавий, Испания элчиси Клавихо сингари тарихий шахслар образларини ҳам киритганки, улар муайян воқеалар ичида Соҳибқирон қиёфасини очишга хизмат қилади. Драмада тарих ҳақиқатига мувофиқ баҳс-

мунозаралар, мулоқотлар орқали Соҳибқироннинг адолатга садоқати, беқиёс инсонпарвар, юртпарвар зот бўлгани жонлантирилган. Ўтмиш ҳодисаларини мавжуд ҳақиқати билан бу тарзда бадиий манзаралантириш эса таъсирчанликка эришишнинг энг самарали йўли саналади. Шу сасосда Амир Темур ўз хатти-ҳаракатини ҳамиша таҳлилу тафтиш этадиган, «Куч адолатда!» шиорига содиқ қолиб, ҳар ишда адолатга суяниб атрофдагилар билан маслаҳатлашадиган, донишманд сифтида гавдаланади.

«Бирор мушкул муаммони ҳал этар бўлсам,
Кенгаш қилдик аҳли дину вазирлар билан,

Кенгаш қилдик баҳодирлар, амирлар билан» деган Амир Темурни Аҳмад Яссавий руҳи билан мулоқотга киргизиш орқали илму тафаккур қудрати ҳар қандай жисмоний кучдан устун эканлигини таъкидлашга хизмат қилган. Асар таҳлилида ўқувчилар эътиборини бош қаҳрамон образининг бу каби кучли жиҳатларига қаратиш мақсадга мувофиқ.

Инсон қалбидаги зиддиятли кечинмаларни таъсирчан манзараларда гавдалантириш азалдан ҳам Абдулла Орипов ижодига хос етакчи хусусият саналади. Шунинг учун «Соҳибқирон» драмасидан ҳам шу хусусият бошдан охир, «қизил ип» бўлиб ўтган.

Натижада, Амир Темур дунё ишлари, чигалликлари, инсон қисмати мураккабликлари, одамларнинг турфа табиати ҳақида муттасил ўйлайдиган мутафаккир сифатида намоён этилган. Муаллиф драматик дostonда қаҳрамон ички, коллезияларини кўрсатишга ҳаракат қилган. «Соҳибқирон» драматик дoston бўлганлиги сабали унда қаҳрамонлар қалбидаги ҳолатлар, ўз-ўзини инкор этиб азобланишлар жараёни айниқса таъсирчан чиққан. Драматик дoston воқеалари Амир Темур билан Амир Ҳусайн тўкнашуви сахнасидан бошлаб авжланади. Амир Ҳусайннинг қалбида Амир Темурга нисбатан чексиз адовт мавжуд. Уқувсиз Амир Ҳусайннинг фаросатсиз, калтабин, манфур қиёфаси китобхон қалбида нафрат уйғотса, соҳибқироннинг зийраклиги, мулоҳазакорлиги, вазиятга қараб иш тута олиши, адолатпарварлиги унга нисбатан ҳурмат эътиқод ҳисларини уйғотади. Воқеалар ривожига Амир Ҳусайн пасткаш, очкўз, тубан шахс сифатида гавдаланиб боради. Ўлжой Туркон ва Соҳибқироннинг пок муҳаббат ришталари ёрқин бўёқда акс эттирилган.

Айниқса, Боязид Елдириим, Аҳмад Яссавий билан учрашувлар сахналарида у янада кескинлашади. Мулоқотлар жараёнида Темур сиймосида мужассамлашган улуғворлик тадрижий тарзда, воқеадан воқеага қадар кучайтириб тасвирлаб берилади.

Дунёнинг ишлари ҳеч қачон одамларнинг изну иродасига мувофиқ келмаган. У асов ва аёвсиз курашлардан иборат жараён. Табиийки, барча буюк кишилар сингари Амир Темур ҳам ҳаёт ҳақида, унинг бешафқат, асов, ғайритабиий жиҳатлари хусусида ўйлаган:

Бу ғалати жараёнда адолат борми?
Яйраб юрар нега шайтон корандалари?
Нега кўпдир найрангбозу каззоб кимсалар?
Нега босган ер юзини бунча кўп иллат?

Инсон зоти борки, ҳамиша ўзини ҳақ деб ҳисоблайди. Туркий халқлар тарихидаги энг катта фожиаларга сабаб бўлган шухратпараст Боязид Елдириим ҳам ўзини фаришта санаган. Драмада бу ҳодисаларни тарихий ҳақиқатга мувофиқ бадиий акс эттириш орқали муаллиф фалсафий руҳни юзага келтирган. Бу қаҳрамонлар ҳаёти ва тақдири тасвиридан ўқувчилар фалсафий ҳукм-хулоса чиқаришлари аниқ: Кимки куч-қудрати

ва истеъдодини эзгуликка, адолатни мустаҳкамлашга, эл-юрт равнақи йўлига сарфласа, унинг амалга оширган ишлари, кураш-интилишлари кўпчиликка наф келтиради, эл-юрт эъзозига сазовор бўлади. Акс ҳолда, Амир Хусайн ёки Боязид Елдириим каби ҳаётнинг шафқатсиз қасосига йўлиқади; ўз ёвузликлари эвазига тақдир уларни фожеали қисмат эгасига айлантиради. Ўқувчиларга доно халқимизнинг «Нима эксанг, шуни ўрасан» деган ҳикматини эслатиб ўтиш ҳам фойдали.

Амир Темурнинг умри жангу жадаллар ичида кечган. Аммо нима учун муаллиф уни ёвқур, шиддатли лашкарбоши, жанговар, мард шахс сифатида гавдалантиришдан кўра, улуғ донишманд сифатида талқин этишга алоҳида эътибор берган? Дарҳақиқат, Амир Темур тимсолини дунё ишларининг чигалликлари, инсон қисматининг кутилмаган зиддиятларга тўлалаига хусусида муттасил мушоҳада қиладиган шахс сифатида гавдалантиришни муаллиф ўз олдига асосий мақсад қилиб қўйган. Соҳибқирон «Куч адолатда!» шиорига амал қилиб, ҳақиқатни барқарор қилиш, марказлашган империяни вужудга келтириш; элларни талончи босқинчилардан сақлаш йўлида кўплаб қонли жангларга ҳам кирган.

«Куч адолатда!» - деган эътиқоидида собит Амир Темур заминни зулмдан тозалашга, халқини босқинчилардан озод қилишга интиланган, шу йўлда курашган. Тақдири зиддиятларга тўла улуғ бир зотнинг қалб дунёсидаги кечинмалар тизимини манзаралантирган мазкур асарда тарихий ҳақиқат ана шу тарзда таъсирчан гавдалантирилган. Амир Темурнинг Боязид Елдириим, Амр Хусайн, Улуғбек, Бибихоним ва бошқа тарихий шахслар билан муносабатини реал воқеликка мувофиқ гавдалантирганидек, унинг жангу жадаллари ўз саройида турли давлатлардан келган элчиларни қабул қилиш маросими, Хитойга юриш тафсилотлари ҳам аслида тарих ҳақиқатига мос бадиийлаштирилган. Тарих ҳақиқатига бу даражада уйғунлик мазкур драманинг таъсирчанлигини ҳам таъминлаган.

Демак, Амир Темур фаолиятида ҳаётини зарурат ва тарихий қонуниятларининг уйғунлиги бор. Бу қонуниятларни ҳаммадан бурун унинг ўзи англаган. Шу боисдан, от минган, қўлга қилич олган, курашга бел боғлаган. Асарнинг бошқа бир жойида Амир Темур ўзининг бу иқрорини яна ҳам чуқурроқ далиллайди:

Абдулла Орипов талқинича, Амир Темурга қувват бериб турган куч бор. У ҳам бўлса Турон келажаги. У ҳар бир ватанпарвар инсон сингари ўз ватанидан, она тупроғидан мадад олади. Шу маънода ҳаёти охирлаган чоғларда дейди:

«Биз ким мулки турон
Амири Туркистонмиз
Биз ким – миллатларнинг
Энг қадми ва энг улуғи
Туркистоннинг бош бўғинимиз!».

Қанчадан-қанча ғурур, қанчадан-қанча қаноат, ифтихор бор бу сўзларда. Соҳибқироннинг ушбу сўзлари ўқувчилар кўнглига, қалбига миллий ғурур ва ифтихор туйғуларини юқтириши аниқ.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Орипов А. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. Биринчи ва иккинчи жилдлар. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. -Т.: 2000. - 432 б.
2. Йўлдошев Қ. Янгича педагогик тафаккур ва умумтаълим мактабларида адабиёт ўқитишнинг илмий-методик асослари. Пед. фан. доктори дисс... -Т.: 1997. -

306 б.

3. Мирқосимова М. Ўқувчиларда адабий таҳлил малакасини шакллантириш ва такомиллаштириш усуллари. Пед. фан. док. дисс... -Т.: 1995. - 253 б.

4. Каримов И. А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. 7-том.- Т. : Ўзбекистон, 1999. - 440 б.

KOXLEAR IMPLANTLI BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN LOGOPEDIK ISHLASH TIZIMI

JDPI Maxsus pedagogika kafedresi o'qituvchisi G.X.Temurova

Hozirgi kunda qator mamlakatlarda istiqomat qiluvchi ko'pgina insonlar eshitishni koxlear implantant yordamida tiklab borishlari tobora keng tarqalib bormoqda.

Hozirgi davrda eshitishida turlicha nuqsonlari bo'lgan bolalar va kattalarning eshitish sezgilarini yaxshilash uchun turli eshitish apparatlaridan foydalanilmoqda. Biroq hamma apparatlar ham foydalanish jarayonida nutqning aynan eshitish sezgilariga ta'sirini yaxshilay oladi, deya olmaymiz.

Ayrim eshitish apparatlari turli sensonevral karlikning texnik, fiziologik va patofiziologik sabablari bilan eshita olmaydigan kishilarning eshitishiga qisman, ayrimlariga esa umuman ta'sir qilmaydi.

Kar va zaif eshituvchi bolalar ta'lim tarbiyasiga oid nazariy ma'lumotlarning tahlili asosida quyidagi hulosalarni shakllantirdik:

kar va zaif eshituvchi bolalarning ta'limi va tarbiyasini tashkil etishda to'g'ri tashxisning ahamiyati kattadir;

eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqini rivojlantirishda eshitish qoldig'idan foydalanishga ustuvorlik berish zarur. Bu jarayonda eshitish sezgisiga ta'sirning turli vositalarini bolaning fiziologik va psixiologik hususiyatlarini inobatga olgan holda tanlash muhimdir;

kar va zaif eshituvchi bolalarda so'lashuv nutqini rivojlantirishning eng optimal yo'li sifatida nutqning og'zaki, yozma daktil va imo ishora shaklidan o'rinli foydalanish talab etiladi;

kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ishlashda ilk davrdan boshlab, ham eshitish, ham nutq ustida ishlashni parallel olib borish lozim;

kar va zaif eshituvchi bolalarning eshitish idroki va nutqini rivojlantirishda ovoz kuchaytirib beruvchi apparatlarning shu jumladan eshitishni tiklashga mo'ljallangan koxlear implantning imkoniyatlari kattadir.

Sanab o'tilgan kar va zaif eshituvchi bolalar bilan olib boriluvchi korreksion – pedagogik va rivojlantiruvchi vazifalarni bajarishga mo'ljallangan ishlar samaradorligini intensiv ta'minlash vositasi sifatida koxlear implant tan olinmoqda.

Oxirgi o'n besh yillik davr mobaynida surdotexnika va surdopedagogika fanlarining rivojlanishi hamda innovatsion texnologiyalarning amaliyotda qo'llanilishi eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun yangi – ko'p kanalli koxlear implantatsiya yordamida eshitishni tiklash vositasidan foydalanishga ehtiyojni kuchaytirdi. Koxlear implantatsiya quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

- shovqin sharoitida nutqning tushunarliliigi 10-12%ga oshirish;

- fazoda tovush manbaining lokalizatsiyasini yaxshilash;
- reverberatsiya sharoitida, bir necha so‘zlashuvchilar bilan suhbatlashishda nutqning tushunarililigi orttirish;
- turli tovushlarni ajratishga va gapirishga o‘rgatish, lug‘at boyligini oshirish.

Koxlear implantatsiyaning vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Bolaning rovojanlashidagi me‘yordan chetga chiqishlarni erta tashhis qilish.
2. Eshitish sezgisini tiklash.
3. Eshitish idrokini rivojlantirish hisobiga nutqni rivojlantirish.
4. Sog‘lom insonlar orasida uyg‘unlashish imkonini ta‘minlash.

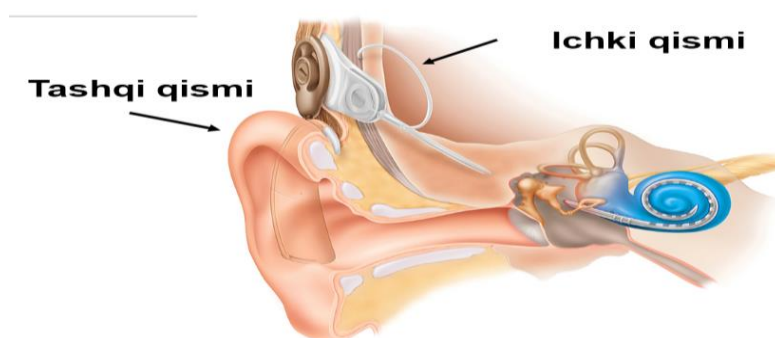
Koxlear implantatsiyaning vazifalari.

I.V Korolyova fikricha: “Qanchalik koxlear implantatsiya erta qilinsa, shunchalik natijalar yaxshi bo‘ladi”.

Koxlear implantatsiya – deganda, ichki quloqqa eshitish nervining afferent tolalarini bevosita elektrostimulyatsiya qilish yo‘li bilan eshitish sezgisini tiklash maqsadida elektrodlar tizimini joylash tushuniladi.

E. V. Mironovanning ta‘kidlashicha: “Past eshituvchi kishining o‘rta qulog‘ini operatsnutqni rivojlantiradiiya qilganda, shilliq o‘ramasiga ta‘minot blokiga ulangan elektrod tasodifan tegib ketadi va mijoz o‘zining qulog‘ini avvalgidan ko‘ra yaxshiroq eshityapti, deb his qiladi”.

Koxlear implantatsiya tizimi

Koxlear implantatsiya tizimi.

Koxlear implantatsiyaning tarixi qaysi davlatlarda qanday tajribalar yo‘lga qo‘yilganligi hususidagi ma’lumotlar ilovada keltiriladi.

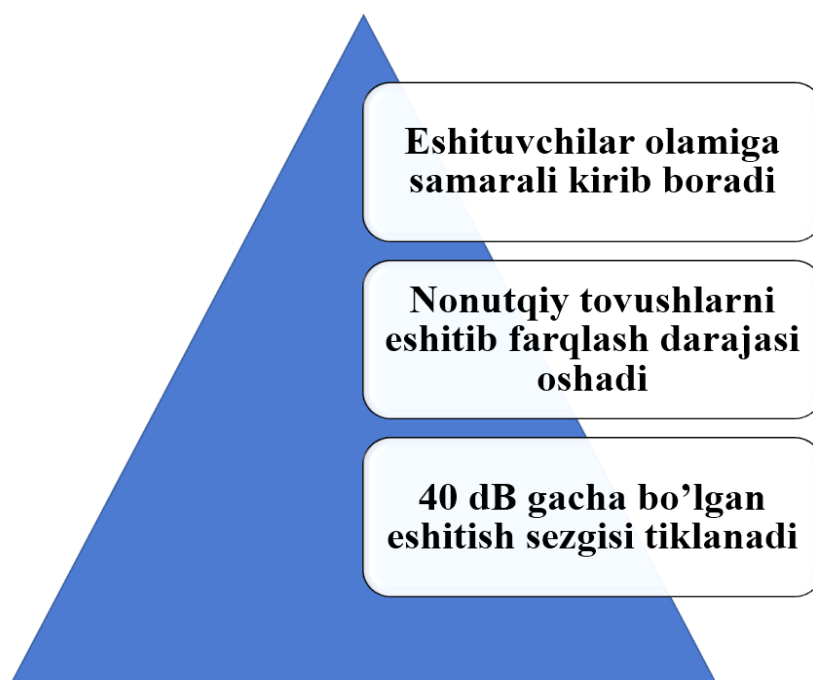
Sensonevral karlik ichki quloqning, ya’ni tolali to‘qimalarning zararlanishi bilan kechadi. Biroq sensor to‘qimalarning ko‘pgina qismi zararlanishiga qaramay, ko‘pgina bunday kasallarda eshitish nervining tolalari saqlangan bo‘ladi. Bu tolalar elektr toki bilan bevosita harakatga keltirilganda miyaga eshitish sezgilarini paydo bo‘lishini ta’minlovchi signal berishi mumkin. Aynan shu jarayonga koxlear implantatsiya prinsipi asoslangan bo‘lib, bu esa o‘z navbatida sun’iy ichki quloq demakdir.

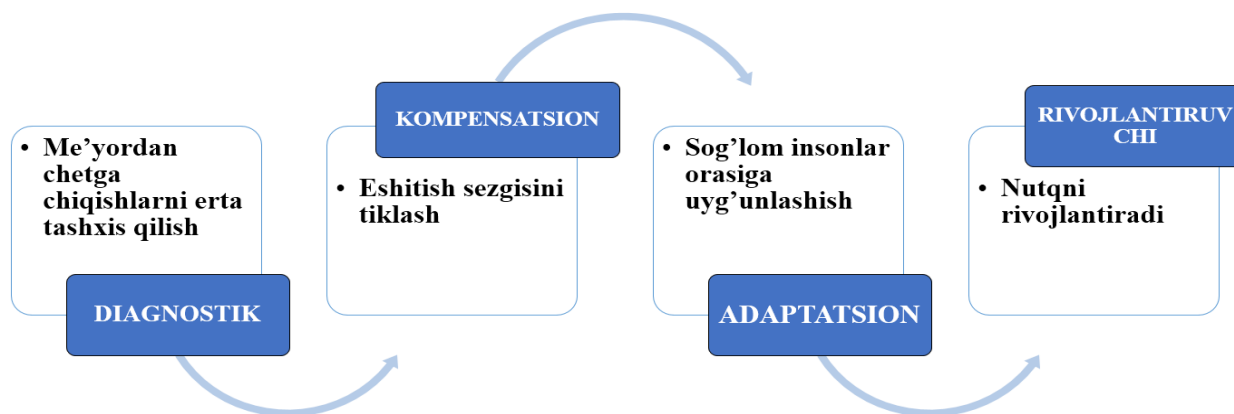
Bugungi kunda total karlik va sensonevral eshitmaslikning yuqori darajasidagi kishilar uchun koxlear implantant eshitish protezining real vositasi bo‘lib bormoqda. Eng ko‘p tarqalgan koxlear implantant sistemalaridan biri bu- “Cochlear” firmasi tomonidan tarqatilayotgan 22 kanalli “Nucleus” koxlear implantanti hisoblanadi.

Turli kishilarda eshitish nervining elektr stimulyatsiyasi natijasida turlicha (his) sezgilar bo‘lishi mumkin. Shuning uchun, bir kishida turli kanallarni stimulyatsiya qilishda yoki bir kanalni turli kishilarda stimulyatsiya qilishda stimulyatsiya qiluvchi tokning turlicha kuchlaridan foydalanish zarur. Bundan tashqari, aynan bir kishining turli kanallarning stimulyatsiya qilinishida ovozning turli tonlarini individual ajratish qobiliyati mavjud. Shu maqsadda nutq protsessorida nozik sozlama ko‘zda tutilgan bo‘lib, mijozning elektr stimolni qabul qilishiga qarab individual holatda sozlanadi.

Yuqorida sanab o‘tilgan koxlear implant moslamasining fiziko – texnik imkoniyatlari orqali eshitish sezgisini tiklash insonga quyidagi imkoniyatlarni yaratadi.

- me’yoriy eshitishga nisbatan 40 dB gacha bo‘lgan eshitish sezgisi tiklanadi;
- atrofda uchraydigan kundalik nonutqiy tovushlarni eshitib farqlash darajasi oshadi;
- nutqiy tovushlarni eshitish orqali insonning eshituvchilar olamiga samarali kirib borishi ta’minlanadi;
- koxlear implantli bolalar va kattalar eshitish evaziga suhbatdoshining nutqini tushuna boshlaydilar. Ushbu sanab o‘tilgan KI imkoniyatlari quyida sxemada keltirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ayupova M.Yu. Logopediya. – T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007.
2. И. В. Королева. Кохлеарная имплантация и слухоречевая реабилитация глухих детей и взрослых.- Санкт-Петербург.: Каро. 2009
3. Логопедия: учебник для дефектологических факультетов педагогических вузов /Л. С. Волкова, Р. И. Лалаева, Е. М. Мастюкова и др.; под ред. Л. С. Волковой. М.: Владос, 2009. 703 с. (3)
4. Temurova, G. (2020). THE ROLE OF LEGALITIES AND PRINCIPLES IN THE DEVELOPMENT OF ORAL SPEECH OF WEAK AUDITORY LEARNERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(91)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6842
5. Gulchexra Temurova, МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ ЭШИТИШИДА НУҚСОНИ БЎЛГАН БОЛАЛАРНИНГ УМУМИЙ МОТОРИКАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ , *Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №91 (science.i-edu.uz, jspi.uz)*
6. Temurova, G. (2020). мулоқот эҳтиёжининг асоси. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(69)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6278

ТАЛАБА ШАХСИНИ КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШНИНГ БАЎЗИ ЖИҲАТЛАРИ

ЖДПИ ўқитувчиси **Г.Н. Ўтамуродова.,**
магистр **Л.Н.Темирова**

Мустақиллик йилларида таълим соҳасида амалга оширилаётган туб ислохотларнинг натижалари тайёрланаётган касбларнинг сифати, билими, малакаси, маънавий-интеллектуал савиясида яққол намоён бўлмоқда.

Ўзбекистондек жаннатмакон мамлакатнинг президенти Ш.М.Мирзиёев мамлакатга Президент этиб сайланган кундан мамлактни ислоҳ қилишга эътиборни қаратди. Шу жумладан таълим тизимини тубдан яхшилаш ва такомиллаштиришни йўлга қўйди.

Баркамол, ҳар томонлама етук кадрларни тайёрлаш борасида қабул қилинган “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” Республикасмиз тарихида ўчмас из қолдирди. Замонавий таълимнинг ҳуқуқий меъёрий ва моддий базасини яратиш ҳамда малакавий педагоглар билан таъминлаш масалалари ўз ечимини топмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси биринчи Презиленти И.А.Каримовнинг “Бизга битирувилар эмас, балки мактаб таълими ва тарбиясини кўрган шахслар керак”, деган фикрларини айтиб ўтиш жоиздир.

Ҳозирги фан техника ва ижтимоий тараққиёт шароитида ёш авлодни жамият барпо этишда фаол қатнашишга тайёрлаши лозим бўлган мактабнинг роли ҳар қачонгидан кўра ўсди. Шу муносабат билан ўқувчиларга илм фан асосларининг мустаҳкам билимларни сингдириш, уларда юксак онглиликни тарбиялаш, умуминсоний ахлоқийликни шакллантириш, ёш авлодни турмушга ва меҳнатга, ижтимоий зарур касбларни онгли равишда танлашга тайёрлаш таълим ва тарбиянинг ҳамма босқичларида ҳозирги мактабларнинг вазифасидир.

Шу ўринда педагогика фанидан изоҳли луғатларда қисқача касб тушунчаси ва унга бевосита алоқадор бир неча тушунчаларга таъриф бериб ўтамыз.

Касб-маҳсус тайёргарлик ва иш тажрибаси натижасида маълум бир соҳада касбий фаолиятни амалга ошириш учунназарий билимлар мажмуасини, амалий кўникма ва малакаларни эгаллаган, унга жисмоний имконият, ақлий қобилият ва юридик ҳуқуқларни таъминловчи инсоний меҳнат фаолиятининг тури.

Касб-кишининг меҳнат фаолияти, доимий машғулот тури, иш турини малакали бажаришга имкон берадиган билим, маҳорат, тажрибани талаб этади. Касблар ичида меҳнат фаолиятининг энг тор соҳаси ажралиб турадиган ихтисосликлар бор. Масалан, шифокор касбига жарроҳ, офтальмолог, невролог, дерматолог ва бошқалар. Касб, одатда шахснинг асосий тирикчилик манбаи ҳисобланади.

Касбни тўғри танлаш-инсон турмушида муҳим қадамдир, ёш авлоднинг бутун ҳаётидаги мувафоқияти кўп жihatдан касбнинг қанчалик тўғри танланишига боғлиқ. [2.142].

Шу сабабли ҳам ёшларнинг касбий сифатларини жаҳон таълими талабларги мос қилиб шакллантириш ўта муҳим муаммодир. Бу муаммо ечимини топишда биз аввало шахс, яъни ҳар-бир ўқувчининг олдига қўйилган касбий тайёргарлигига қуйидагича вазифа қўйдик:

- Даставвал ҳар бир болада мавжуд бўлган лаёқат, иштиёқ ва қобилиятларни эркин ва самарали ривожлантиришга эриша олишлик;

- ижобий (ахлоқий, масъулият, қатъият, ирода, жасорат, меҳр-мурувват ва шу кабилар) сифатларни миллий ва фуқаролик ҳис-туйғусини ҳамда миллий ғурурни ўстиришга эришиш;

- илмий дунёқараш ва эътиқод; ижтимоий эҳтиёж ва ахлоқий заруратларни чуқур тушуниш, ижтимоий ва фуқаролик бурчини англаш; ижтимоий сиёсий фаолликни тарбиялашга тайёр ҳолда бўлишга эришиш ва шу кабилар.

Демак, ўқувчиларининг касбий сифатларини ҳар томонлама ривожланишга замин яратиш, яъни уларни касб танлашга қизиқтириш ва иштиёқ уйғотиш билан бирга уларнинг идрок этиш, фикрлаш қобилиятларини, илмий дунёқарашини кенгайтириш каби сифатларини ўстиришга ўзи севган касбга йўналтиришга тўлиқ сафарбар этмоқ лозим.

Касбга тайёргарлик-аниқ касбий фаолият доирасида иш бажаришга имкон берувчи билимлар, кўникма ва малакаларни шакллантирувчи жараён. [2.144].

Бу борада ўтмишда ота-оналар бола ёшлиқдан меҳнатга ўргатилмаса, меҳнатга қизиқиш уйғотилмаса катта бўлганда мустақил ҳаёт кечира олмаслигини, дангаса ва иш ёқмас бўлиб қолишини ҳис этганлар.

Болани ёшлиқ давридан меҳнатга қизиқтириш зарурлиги ҳақида ўтмишда боболаримиз қимматли фикрлар билдирганлар. Уларнинг фикрича, бола тарбиясида ота-онанинг эътиборга оладиган жиҳати ёшлиқдан фойдали меҳнатга ўргатиш, кичик ёншдаёқ уни ишга одатлантириш бўлган. Боланинг тик туриб юра бошлаган вақтидан бирор иш айтиб, унинг бажарилишини кузатишган. Болага бериладиган иш аҳамиятсиз ёки катта иш бўлмасада ҳамма унинг бажаришидан хурсанд бўлишган. Боланинг бу бажарилган меҳнатида фойдаланмасада, фаолиятни бажаришининг ўзи катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлиши керак деб тушинилган. Бундай ишлар болада меҳнатдан қочмаслик уни севиш ва унга қизиқиш, берилиб ишлаш туйғуларини шакллантирган. "Бир кишига қирқ хунар ҳам оз" - деган мақолдан маълумки, инсон ҳаёти давомида бир эмас, бир канча касб-хунарга эга бўлиши талаб этилади.

Шу боис улар болани ёшлиқдан турли ижтимоий фойдали ва унумли ишларга жалб қилишда, энг аввало, меҳнатнинг фақат моддий жиҳатини эмас, балки тарбиявий, ахлоқий-маънавий аҳамиятини ҳисобга олганлар.

Ота-оналар болаларининг жинсий хусусиятларига хос вазифа беришни меҳнат тарбиясида асосий қоида деб билганлар. Кизлар уй-рўғзор ишларини бажаришга - кийим бичиш ва тикиш, овқат пишириш, уйни тоза-озода тутиш, кир ювиш, меҳмон келганда дастурхон ёзиш каби ишларга ўргатилган. Ўғил болалар эса рўзғорда оғир ишларни бажаришга - ўтин ёриш, ер чопиш ва бошқа юмушларга кўмаклашганлар.

Шу боис ўқувчиларга касбий тарбия асосларини сингдириш, уларда касб-хунарга мойиллиги, билим ва кўникмаларни чуқур ривожлантириш танлаб олинган касб-хунар бўйича бир ёки бир неча мутахассисликни эгаллаш имконини беради.

Асосан ўсмир ўқувчиларда касб танлаш бўйича иккиланишлар кўпроқ кузатилади. Айнан шу ёшда қайси мутахассислик эгаси бўлсам экан, деган савол уларни қийнайди. Шунда касбнинг моҳиятини аниқлаш зарур бўлади.

Шахсни касбий шакллантиришнинг икки томони мавжуд. Шахснинг ўз индивидуал хусусиятларига боғлиқ бўлган ички томони ва муайян жамиятнинг муаян ижтимоий-иқтисодий ва тарихий шароитлари ва мақсадлари билан аниқлайдиган ташқи томонлари. Бўлажак мутахассисни касбий фаолиятга тайёрлаш ва меҳнат бозорида рақобат қила олишга тайёрлиги ва қобилиятини таъминлаш мақсадида ижтимоий етук шахсни шакллантириш, индивиднинг талаблари, қобилиятлари, руҳий жисмоний имкониатлари ҳамда ижтимоий ва ижтимоий этник омиллар таъсирини ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёни ва ўқув ишлаб чиқариш фаолияти доирасида дастурлаштирилади ва амалга оширилади

Мактабларда "Ким бўлсам экан?", "Касбим фахрим", "Қиз боланинг касби унинг бахти" мавзусиларида иншолар, тарихий шаҳарларга саёҳатлар уюштириш, тажрибали касб эгалари билан ўқувчилар учрашувларини суҳбатлар ташкиллаштириш катта аҳамиятга эга.

Маълумки, ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришдан мақсад ўсиб келаётган ёш авлодни онгли равишда эркин танлашга тайёрлашдир. Касбга йўналтириш жараёнида ҳар-бир шахсин индивидуал хусусиятларини, халқ хўжалиги манфаатлари нуқтаи

назаридан меҳнат ресурсларини тўлақонли таъминлаш зарурлигини ҳисобга олиш лозим. Касбга тўғри йўналтириш шахснинг ҳаётда ўз ўрнини топишга ёрдам беради. Ўқувчиларни мустақил меҳнат фаолиятига тайёрлаш ва уларнинг касб-ҳунарни ўзларининг қобилиятларига яраша тўғри танлашларига эришиш учун мактаб ўқитувчиларининг педагогик маҳорати, билим савияси, дидактик қоби- лиятлари юксак бўлиши, тўғарак ва қўшимча ёрдамчи курсларнинг юритилиши, мактабларда касб-хунар тўғрисида маърузалар ўқиши, суҳбатлар, мунозаралар ўтказилиши. Учрашувлар, касб-хунарга оид кўргазмалар ташкил этилиши, ўқувчиларда касб танлашга қизиқиш ҳамда иштиёқни уйғотади. Мактабда ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ишлари директорнинг маънавий - ахлокий ишлар буйича муовини бошчилигида, синф раҳбари, мактаб психологи, касбга йўналтирувчи мутахассис ва фан ўқитувчилари томонидан амалга оширилади. Уларнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. Меҳнат фаолиятига бўлган ижобий муносабат ҳосил қилиш.
2. Касбий фаолият таркибини тушуна олиш.
3. Касб томонидан талаб этиладиган шахс хусусиятларини билиш.
4. Ўз имкониятлари ва қобилиятларини объектив баҳолай олиш.

Ўқувчиларни касб танлашга тўғри йўналтиришда қуйидаги ишларни амалга ошириш тавсия этамиз:

- мактабда ҳар-хил касб эгалари билан суҳбат ташкил этиш, улар ўз касби ҳақида тўлиқ маълумотлар бериш;

- касб юзасидан маслаҳатлар қилиш;

- илғор касб эгалари, касб фахрийлари билан учрашувлар ташкил қилиш;

- давра суҳбатлари, кечалар ташкил этилиши;

- радио, телевидения ва матбуотда ташвиқот қилиш ва бошқалар.

Мактабда касб танлаш ишига таълим ва тарбия жараёнининг энг асосий муаммолари деб қаралганда ёшларимиз ҳаётда ўзларининг муносиб ўринларини топадилар ва жамиятга фойдаси тегадиган шахслар бўлиб етишадилар.

Хулоса қилиб шуни айтишимиз керакки, ўқувчиларни касбга йўналтириш оила ва мактаб таълим-тарбия жараёнининг бутун мазмунини ташкил этади. Ўқувчиларда касбга йўналтиришдаги олдимизда турган муаммоларни бартараф қилиш йўллариш ишлаб чиқиб, берилган тавсияларга тўғри амал қилган ҳолда ўқувчиларни ҳаётда ўз ўрниш топишида танлаган касбининг аҳамияти нечоғли аҳамият касб этганлигида намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикасининг фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й, 6-сон, 70-модда.

2. Ғозиев Э. “Касб психологияси” Тошкент, 2003 й.

3. Ж.Ҳасанбоев ва б.”Педагогика фанидан изоҳли луғат”.- Фан ва технология. Тошкент 2008 й 122. 144б.

O'QUVCHILARNI MANTIQUIY FIKRLASHGA O'RGATISHDA TEOREMANING O'RNI

Davronova Gulxayyo Islom qizi
JDPI 1kurs magistranti

Bugungi kunda Matematika o'qitishni takomillashtirish ta'lim sohasida, xususan oliy ta'lim muassasalari oldida turgan muammolar orasida muhim o'rin tutmoqda.

Elementar matematika maktab kursining asosini tashkil etsa, oliy ta'limda bevosita shu bilimlar izchillik bilan shakllantiriladi, takomillashtiriladi. Bu fan bugungi kunda jamiyat tarrafiyatini belgilovchi omillardan biridir shu sabab maqolaning maqsadi o'quvchilarning hayotiy tassavurlari bn amaliy faoliyatlarini umumlashtirib borib matematik tushincha va munosabatlarni ular tomonidan ongli o'zlashtirilishiga, hayotga tadbiiq eta olishga hamda ularda izchil mantiqiy fikrlashni shakllantirib borishdan iborat. Matematika kursi , materialllarini o'rganish jarayonida o'quvchilardan ziyraklik, diqqatni rivojlantirishni, ularda analiz va sintez qilish, ummlashtirishga oid mantiqiy fikirlash qobiliyatini oshirib, aqliy faoliyatini rivojlantiradi .O'quvchilarni mantiqiy fikrlashga o'rgatishning bir qancha usullari mavjud bo'lib shular qatoriga teoremalarni isbotlash ham kiradi. . Teoremalarni o'quv jarayonida qullash quyidagi faoliyatlarni rivojlantiradi: o'quvchilarda bilish ehtiyojini shakllantiradi, fanni o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshiradi, mantiqiy fikrlash doirasini kengaytiradi, individuallik darajasini oshiradi, o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantiradi va hkz. O'quvchilarni mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini mustahkamlash borasida teoremalarning o'rni muhim rol egallaydi. O'quvchilarni mantiqiy fikrlashga o'rgatish asosan teoremalarni isbotlash orqali amalga oshiriladi. Isbotlash – diduktiv xulosa chiqarish demakdir. Shu o'rinda aytib o'tish joizki xulosa chiqarishning asosiy mohiyati ma'lum bilimlar asosida noma'lim bilimlarni keltirib chiqarishdir(xulosa chiqarish jarayoni asoslar, xulosa va asoslardan xulosaga o'tishdan tashkil topadi.). Teoremaning bayoni isbot talab qiladigan holat bo'lib, matematik tushinchalarni bog'laydi. Teorema matematikada aksiomalar asosida qat'iy mantiqiy mulohaza bilan isbotlanadigan tasdiqdir. Odatda teoremlar "*A bo'lsa, P bo'ladi*" ko'rinishiga ega. Bunda *A* tasdiq teorema sharti, *P* tasdiq esa xulosasi deyiladi. Bunda *P* tasdiq *A* tasdiqqa teskari teorema deb ataladi.(eslatma, u har doim ham o'rinli bo'lavermaydi).

Agar to'g'ri teorema ham teskari teorema ham isbotlansa, *A* tasdiq *P* uchun **zaruriy** va **yatarli** shart deb ataladi.

Quyidagi 2 ta tasdiqni qarab chiqaylik:

- 1) Berilgan son **5** ga bo'linishi uchun, u **10** ga bo'linishi yetarli.
- 2) Berilgan son **10** ga bo'linishi uchun, u **5** ga bo'linishi zarur.

Birinci tasdiqda berilgan *a* son **5** ga bo'linishi uning **10** ga ham bo'linishligi kelib chiqmaydi ammo teskarisidan qarasak berilgan *a* son **10** ga bo'linishligidan uning **5** ga ham bo'linishligi kelib chiqadi. (chunli **10** ning o'zi **5**ga bo'linishi ma'lum)

$$(a : b) \wedge (b : c) \Rightarrow (a : c) \quad (1) \quad (20:10) \vee (10:5) \Rightarrow (20 : 5)$$

Ikkinchi tasdiqda berilgan a son 10 ga bo'linishi uning 5 ga ham bo'linishligi zarurligidan kelib chiqadi. Teskarisidan qarasa berilgan a son 5 ga bo'linishi uning 10 ga bo'linishi kelib chiqmaydi ammo berilgan son 5 ga bo'linishiga u son 10 ga bo'linishi mumkinligi kelib chiqadi. Bu esa sonning 10 ga bo'linishi uchun yetarli shart emas ammo zaruriy shart bo'lib qoladi. Teoremaning zaruriy va yetarli shartlari bilish nima uchun muhim ekanligini misollar orqali oydinlashtirsak.

1-misol. "Agar qo'shiluvchilardan har biri biror songa bo'linsa u holda ularning yig'indisi ham shu songa bo'linadi" degan mulohaza to'g'ri. Biroq ikki sonning yig'indisi biror songa bo'linishidan, har doim ham qo'shiluvchilarning har birini shu songa bo'linishi kelib chiqmaydi. Shu sababli "ikki qo'shiluvchilarning yig'indisi biror songa bo'linishi uchun har bir qo'shiluvchining shu songa bo'linishi yetarli.

2-misol. "uchburchak teng tomonli bo'lishi uchun uning teng yonli uchburchak bo'lishi zarur". Bu teoremadan quyidagi mulohazalarni qarab chiqaylik:

- 1) **zaruriy** ning teng tomonligi uning teng yonligidan kelib chiqadi.
- 2) Uchburchak teng tomonli bo'lsa, u teng yonli bo'ladi.
- 3) Uchburchak teng yonli bo'lishi uning teng tomonli bo'lishidan kelib chiqadi.
- 4) Uchburchak teng tomonli bo'lib uning yonli bo'lmasligi mumkin emas.
- 5) Uchburchak teng tomonli bo'lishi uning teng yonli bo'lishiga yetarli ekan
- 6) Uchburchak teng tomonli bo'lishi uchun uning teng yonli bo'lishi zarur ekan.
- 7) Agar uchburchak teng yonli bo'lmasa, u holda u teng yonli ham bo'lmaydi.

Ko'rinib turibdiki bu mulohazalar kelib chiqishlik (\Rightarrow) munosabatining belgisi har xil ko'rinishda ifodalash mumkin. Ikki shartning teng kuchki munosabatining belgisi (\Leftrightarrow) ham har xil o'qilishi mumkin.

"A sharti o'rinli bo'lgandagina va faqat B o'rinli bo'ladi" kabi hukmni quyidagicha ifodalash mumkin:

- 1) *A sharti B uchun zarur va yetarli*
- 2) *A sharti o'rinli bo'lsa va faqat shu holda B o'rinli bo'ladi*

Bu iboralar sinonimdir. Sinonim iboralardan hukm hosil qilish ko'nikmasini egallash uchun quyidagi tipdagi mashqlar yordam beradi (mustaqil bajarish uchun):

• a) berilgan uchburchak teng tomonli bo'lishi uchun uning har bir burchagi 60° dan bo'lishi yetarli.

• b) Kasrni nolga teng bo'lishi uning surati nolga teng bo'lishi zarur va yetarli

• c) P son tub son bo'lishi uchun uning toq son bo'lishi zarur

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yuqorida ta'kidlanganidek bugungi kunda maktab o'quvchilariga faqat analitik usulda berilgan misollar va algebraik tenglamalarni berish bilan cheklanib qolmasdan, balki ularga ko'proq matnli masalalar, xususan, mantiqiy masalalar, isboti talab etiladigan masalalar bilan ishlashni tavsiya etamiz. Chunki, bunday masala o'quvchilarning dunyoqarashini, tasavvurini va tafakkurini, mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Undan tashqari mantiqiy va isboti mavjud masalalarni yechish mobaynida ular nafaqat yechish uchun tenglamasini tuzadi, balki tuzayotgan tenglamani hosil qilish mobaynida masalani yechimini topish algoritmini ham ongli ravishda tuzib boradi. Demak, barcha bo'lajak matematika o'qituvchilari maktab o'quvchilari bilan tayyor

misollardan ko'ra ko'proq matnli masalalar, teoremlarni isbotlash, umuman olganda ularda mantiqiy fikrlashni rivojlantiruvchi mashqlar ustida ishlashga e'tibor qaratish zarur ekanligini tavsiya etib qolamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.V.Pogorelov Geometriya 7-11 sinflar uchun. O'qituvchi, Toshkent, 1990-yil.
2. A.A.Ismailov va boshqalar "Matematika fani o'qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodek qo'llanma". Toshkent, 2019-yil.
3. Sh. Is'matova. "Matematika fanini o'qitishning nazariy masalalari va metodikasi" (o'quv qo'llanma) "Tafakkur". Toshkent, 2011-yil.,

ЎҚУВЧИЛАРНИ КАСБ-ХУНАРГА ЙЎНАЛТИРИШ МЕЪЗОНЛАРИ

**Қораев Самаридин Баракаевич-ЧДПИ доценти,
Сотбаров Атабек Асилбек ўғли ЧДПИ**

Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги фармонида "Умумтаълим муассасалари битирувчилари ўз иқтидори ва қизиқишларига мос касбни танлаб олиши, меҳнат бозорида муносиб ўрнини топиши, касбий фаолиятида муваффақиятга эришиши учун «Касбга йўналтириш тизими» жорий этиш» масаласига алоҳида таъкидлаб ўтилди[1].

Чунки жаҳонда таълим соҳасида олиб борилаётган ислохотларнинг асоси инсоннинг ҳаёт давомида таълим олишига, уларнинг турмуш шароитларини яхшилаш мақсадида ўз севган касби билан шуғулланиши учун шароит яратишга қаратилган. Бугунги кунда ўрта мактаб битирувчиларининг аксарияти ҳаётда ўз ўринларини топишларида кўплаб қийинчиликларга, муаммоларга дуч келишади. Бу муаммолар эса мактаб таълими ва ҳаёт таълими ўртасидаги боғлиқлик ва ўзаро алоқаларнинг яхши йўлга қўйилманганлигида кўринади.

Ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш жараёнини такомиллаштириш ва бошқариш технологияси ҳамда методлари талаб даражасида ишлаб чиқилмаганлиги ҳамда илмий-ташкилий жиҳатдан етарлича асосланмаганлиги бугунги куннинг асосий муаммоси бўлиб турибди.

Ўқувчилар, ўқитувчилар ва иш берувчи ҳамкор ташкилотлар билан олиб борилган суҳбатлар асосида сифатли амалий машғулотларни такомиллаштириш борасида қуйидаги таклифлар олинди:

- амалий машғулотларни ташкил этишда ўқувчиларнинг бажара олиш ва тушуна олиш савияси ҳамда қизиқишларини ҳисобга олиш;
- республикамизнинг ҳудудий ва миллий, иқтисодий хусусиятларини инобатга олиш;
- ўрганиладиган материалларнинг тушунувчанлигини ўқувчиларнинг ёшига мослаш;
- ишлаб чиқариш корхона ва ташкилотлари ҳамкорлиги самарали ташкил этиш.

Ўқувчиларни касб-хунарга тайёрлаш жараёнини бир неча босқичларга бўлиш мумкин. Бу босқичлардаги фаолиятни амалга ошириш учун машғулотлар услубий

бўлим томонидан бошқарилиши ва назорат қилиниши керак. Бунда машғулот мақсади ва вазифаларини белгилаш ҳамда педагоглар жамоасини танлаш, материаллар тўплаш, машғулотлар сифатини аниқлаш, мазкур жараёни режалаштириш ва амалга ошириш лозим.

Дастлаб, машғулотлар қайси касб соҳаси учун мўлжалланганлигини аниқлаш, намунавий ўқув дастурларининг мазмуни билан танишиш тавсия этилади ва ўқувчиларнинг ёши, материалларни тушуниш қобилиятлари даражаси инобатга олиниши лозим. Шу билан биргаликда, ўқитувчилар учун услубий қўлланма, ўқувчилар учун амалий топшириқлар, улар билимини баҳолаш учун тестлар тўплами ишлаб чиқилиши лозим. Машғулотларда мақсад касбий фаолиятга қўйиладиган талаблар, билим ва кўникмалардан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқилиши ҳамда ўқувчилар ҳаракатида ифодаланадиган натижалар орқали белгиланиши, унинг материаллари мавзуларни ўзлаштиришда аниқ мақсадга йўналтирилиши керак. Бу жараёнлар аввалдан белгиланган муайян ўрганиш мақсадларига эришиш учун олиб борилади. Агар мақсадлар белгиланмаса, у ҳолда машғулот мавзуларининг мазмуни ва дидактик тузилиши бузилади[2].

Ўқувчиларни касб-хунарга тайёрлаш жараёнини такомиллаштиришда қуйидаги қоидаларга амал қилиш мақсадга эришишни осонлаштиради деб ўйлаймиз: ўқувчиларни ўзида мавжуд бўлган билимни қўллашга ундайдиган тушунарли ва бажариш учун қулай материаллар танлаш, уларга янги ғояларни тушунишда ва билимларни эгаллашда ёрдам берадиган мавзуга алоқадор қизиқарли ҳамда ҳаётий бўлган расмлар, чизмалар, схемалар, диаграммалар ва жадваллар ҳамда ўқувчиларнинг ўрганаётган соҳада билим, малака ва кўникмаларини шакллантириш учун топшириқлар, амалий машқлар ва назорат саволларини киритиш, ўқитувчиларнинг машғулотларни ташкил этиши учун услубий маслаҳатлар ва кўрсатмалар беришни инобатга олиш керак[3].

Ўқувчиларни касб-хунарга тайёрлаш жараёнини такомиллаштиришнинг изланиш ва материалларни тўплаш босқичида ўқитувчилар томонидан машғулотга оид дастлабки материаллар йиғилади. Албатта унга тегишли сўнгги илмий ютуқлар, янги техника ва технологиялар бўйича материалларни тўплашга алоҳида эътибор қаратилиши керак. Ушбу босқичда машғулот тузилиши ва бериладиган мавзулар мазмуни бўйича ўтказилган сўровнома натижалари, ўқитувчиларнинг фикрлари, мавзулар мазмунига қўйиладиган услубий ва дидактик талабларни эътиборга олиш керак.

Машғулотларни ташкил этишни режалаштириш ва амалга ошириш босқичида тўпланган материаллар бўйича вариатив ўқув дастурларига мувофиқ уларнинг умумий тузилиши аниқланади ва мундарижаси тузилади. Уларнинг мазмуни бўйича мавзуларнинг асосий ғоялари, машқлар ва амалий машғулотлар мазмуни, қисқа баёни, текшириш учун саволлар ва тестларнинг тўла ёритилиш даражасига эришиш ҳамда машғулотларни ташкил этишдан олдин албатта уларнинг ўқув дастурлари билан яқиндан танишиш лозим.

Машғулотларни сифатли олиб бориш нафақат ёш авлоднинг замонавий билимларни эгаллашларига, балки уларда янги кўникма ва малакаларни шаклланишида мустақил ишлаш ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришда муҳим. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, машғулотларда турли амалий машқларни бажариш бўйича

кўрсатмалар, тавсиялар, топшириқлар қанчалик аниқ бўлса, унинг самарадорлиги шунча юқори бўлади.

Шунинг учун ҳам, ўқувчиларнинг мустақил фаолиятини ташкил қилиш ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришга йўналтиришда ҳамкорлик ишларини тизимли жорий этиш давр талабидир .

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6108 2020 йил 6 ноябрь

2. Ernazarova G.O. “Development of training professional activity of vocational college students” Science and world international Scientific journal №11 (3a),2016. (ISSN 2308-4804), vol 11/100-1003 page.

3. Қораев С.Б. “Профессионал таълимда ўқувчиларни касб-ҳунарга тайёрлаш жараёнини такомиллаштириш йўллари”. Узлуксиз таълим журнали 2020 йил 1-сон. 88-92 бетлар.

МУСИҚА ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ КАСБИЙ ТАЙЁРЛАШНИНГ АЙРИМ МУАММОЛАРИ

**Маҳамматов А, Жумаев А,
Raimjonov S – JDPI катта ўқитувчилари**

Фан ва санъатнинг асосий мақсадлари бирлиги – олим ва санъаткор ижодиётида умумийлик мавжуд. “Фан ва санъат юксалиши инсониятнинг цивилизация чўққилари сари юксалиш дастурининг таркибий қисмларидир... Ҳақиқат ва гўзаллик йўқ жойда буюклик ҳам йўқ. Ҳақиқатни фан, гўзалликни эса санъат яратади”.

“Муסיқа фани “ намояндалари, хусусан умумтаълим мактаблари муסיқа ўқитувчилари ушбу масалаларни замонавий нуқтаи назардан келиб чиқиб, қайта- қайта талқин қилишлари зарур.

Мактабда муסיқа фани нима учун ўқитилади? Уни бошқа фанлар билан нима боғлаб туради? Унинг хусусий жиҳатлари нимада?

Муайян дарс ва ўқувчиларнинг ёш хусусиятларидан келиб чиқиб қаралганда унинг “ўқув” ва “тарбиявий” вазифаларининг нисбати қандай бўлиши керак? Болаларнинг қўшиқ айтиб, куй чалишлари уларнинг умумий ва муסיқавий ривожланишларида, маданиятли муסיқа мухлисларини тайёрлашдаги аҳамияти қандай? Умуман, умумтаълим мактабларида ўқувчиларнинг “ижрочилиги” ни қандай тушунмоқ керак? Ахир бу дарс муסיқа ижрочиларини тайёрлашни кўзда тутмайдику!

Бу ва шунга ўхшаш саволлар муסיқа ўқитувчисидан ўз ишига доимий, ижодий-танқидий муносабатни талаб қилади. Ўқувчиларни муסיқавий тарбиялаш бўйича кўплаб назарий ва амалий – услубий характердаги адабиётлар чоп қилинди.

Шу сабабли баъзиларда «Яна шу масалани кўтаришга зарурат бормикан?» деган савол уйғониши мумкин. Тўғри, назарияда ҳам, амалиётда ҳам, кўплаб қимматли ва қизиқарли ишлар амалга оширилди. Баркамол шахс тарбиясига санъат турларини жалб

қилиш доирасида мусиқа санъатига ҳам мурожаат қилинмоқда. Кейинги йилларда бу ҳақида кўпаб назарий тадқиқотлар ўтказилмоқда.

Е.В. Назайкинскийнинг «Муסיқавий идрок психологияси» китобида индивидуумнинг таассуротли тафаккури, сенсор (кўриш, эшитиш. ҳис қилиш) ва кинетик (мотор-ҳаракат) ҳиссиёт турлари ва ҳаётий тажрибаси орасида алоқа мавжудлиги қайд қилинади. Муаллифнинг фикрига кўра, ушбу ўзаро алоқалар орқали тингловчи ва ижро этилаётган асар орасида психологик алоқа ўрнатилади. Ўқув - тарбиявий жараёнга комьплек ва системали ёндашув зарурати ҳозирги муסיқавий педагогиканинг долзарб муаммоларини ҳосил қилмоқда. Яъни педогог доим кўтаринки руҳда бўлиши, исталган вақтда ўз эмоционал кўтаринки руҳини болаларга ўтказа олиш керак. Бунда кўп нарса ўқитувчининг ҳаётий тажрибасига, кузатувчанлигига, муסיқавий билимларига ҳам боғлиқдир. Дарслар ҳам педагогнинг айнан шу сифатларига, унинг ташаббускорлиги, ижодкорлигига таянади. Яъни ўқитувчи дастурга ўқув-тарбиявий заруриятдан келиб чиққан ҳолда ўзгаришлар киритиш мумкин. Албатта, бу ўзгаришлар унинг шахсий ижобий тажрибасидан келиб чиқмоғи керак. Бунинг учун мусиқа ўзининг барча ҳаёти алоқалари ва намойишларига кўра ўқитувчини ҳаракатлантирувчи кучга, унинг ҳаётини бир қисмига айланмоғи керак.

Мамлакатимизда 500 дан ортиқ болалар хор студиялари фаолият кўрсатиб, уларнинг сони тобора ортиб бормоқда. Улар ўқувчиларда қобилиятлар ривожланишига пойдевор яратиб, дунёқараш, ахлоқ ва маънавий эҳтиёжларни шакллантириш зарур.

Шуни айтиб ўтиш жоизки, кейинги йилларда таълимга ўқувчиларда обстракт тафаккурни ривожлантиришга қаратилган эътибор кучайиб, ўқув жараёнининг тарбиявий жиҳатига аҳамият бир оз сусайди. Бу айниқса гуманитар фанларда хусусан «Муסיқа маданияти» предметида яққол кўзга ташланмоқда. Ҳафтада бир дарс (45 дақиқа), унинг 7- синфгача давом этиши ва бунинг ҳам кўпинча умуммактаб тадбирларига қўшиб юборилиши ўқувчиларни муסיқавий тарбиялашни талаб даражасига кўтаришига тўсқинлик қилмоқда. Бундай шароитда ўқувчиларни мусиқа оламига олиб кириш, уларни фан ва амалиётда самарадорлиги тасдиқланган фаолият турларига жалб қилиш қийин. Мамлакатимиз ва хорижда кузатилаётган илғор тажриба муסיқавий тарбияга етарли эътибор ва вақт ажратилаётган мактабларда ўқувчиларининг бошқа фанлардан ҳам яхши ўзлаштиришини кўрсатмоқда.

Муסיқавий малакаларни шакллантириш муסיқани идрок қилиш ва ижро этишга доир айрим ҳаракатларнинг қайта-қайта такрорлашни тақозо қилади. Машқ, ҳаракатларнинг моҳиятини чуқур англаш учун улар эркин, бадий-ижодий даражада бажарилиши керак.

Тараққийпарвар тажриба муסיқа дарсларининг кўпайтирилиши ўқувчиларни толиқтирмайди, аксинча, улардаги чарчокни эмоционал –қизиқарли вазиятлар ташкил қилиш орқали тарқатишга хизмат қилади. Ижодий - билиш фаолиятида ўқувчиларнинг муҳим ахлоқий-маънавий сифатлари шаклланиб, маънавий ҳаётининг таркибий қисмига айлана боради.

Меъёрий ҳужжатларда ўқитувчининг юқоридаги вазифаларни амалга оширишдаги роли аниқ белгилаб берилган. Бироқ муסיқа ўқитувчисини ушбу фаолиятга касбий тайёрлаш муаммосининг хал қилинмаган масалалари кўп.

Педагогика институтларининг муסיқа - педагогика факультетларига кирган талабаларни ўрганиш уларнинг аксариятида ўқитувчилик касбига қизиқиш пастлигини кўрсатмоқда. Шу сабабли педагогик таълимнинг асосий вазифаси уларни, болаларни

мусиқавий тарбиялашга йўналтириш эмас, балки уларни ўқитувчилик касбига қизиқтиришдан иборат бўлиб қолмоқда. Натижада кўпчилик битирувчилар муסיқа дарсларини ташкил этишнинг мураккабликлари, бунинг учун олий ўқув юртида кўп нарсаларни ўрганиб олиш мумкин эканлиги, бироқ ўрганмаганликларини англайдилар.

Ёш ўқитувчилар муסיқанинг болаларда қай даражада эмоционал кўтаринкилик ҳосил қилишини, муסיқа дарсларида жамоа жимлиги, сукутининг аҳамияти ва уни яратиш муаммоларига тўқнаш келадилар. Муסיқа дарсларининг ўқувчилар учун қизиқарли бўлиши камлик қилади. Улар муסיқанинг инсон ҳаётида нима сабабдан бунчалик катта аҳамият касб этишни билишлари зарур. Акс ҳолда уларнинг муסיқа машғулотларига «қизиқиш» лари аста-секин сўна боради.

Ҳозирги пайтда ижодий қобилиятларни ривожлантириш масаласи муסיқавий педагогиканинг муҳим муаммоларидан бирига айланди. Ушбу масалани ижобий ҳал қилиш йўлларида бири сифатида кейинги йилларда ўқувчиларнинг ассоциатив тафаккурини ривожлантиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Бироқ муסיқа ўқитувчилари фаолиятининг таҳлили бу ишда қатор муаммолар борлигини кўрсатмоқда. Муסיқа студияларида муסיқавий идрокни ривожлантиришнинг аҳамияти катта, чунки студияларнинг асосий вазифаси ўқувчиларни муסיқани тушуниш ва севишга ўргатишдир.

Д.Б.Кобалевский ўзининг «Умумтаълим мактабларида муסיқа дастурининг асосий тамойил ва услублари» китобида «муסיқани фаол идрок қилиш – муסיқа тарбияси ва унинг барча тармоқларининг асосидир» деб ёзган эди. Бу мақсад хор студияларининг барча машғулотларида амалга оширилиши зарур. Бунинг аҳамияти айниқса янги келган болалар билан ўтказиладиган хор машғулотларида катта аҳамиятга эга. Чунки айти шу босқичда уларнинг келажакдаги муסיқавий ривожланишнинг пойдевори қурилади. Хор синфлари машғулотлари бевосита ижрочилик, концертлар билан боғлиқ. Биз эса тадқиқот доирасини Г.М. Пыпин томонидан ифодаланган муסיқий-дидактик тамойиллари билан аниқлаб олдик.

Яъни,

- ўқув-педагогик ишларда фойдаланилувчи материал ҳажмини ошириш;
- қисқа муддатда зарурий ижро малакаларини эгаллаш;
- муסיқа ижрочилигининг назарий йўналишини бойитиш;
- машғулотларда ўқувчи - ижрочиларида мустақиллик, ижодий ташаббускорликни тўла намоён қилишни талаб қилувчи иш услубларини кучайтириш муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. - Т.: «Маънавият», 2008. -176 б.
2. Д.Б.Кобалевский. «Умумтаълим мактабларида муסיқа дастурининг асосий тамойил ва услублари» М. 1986у.
3. Е.В. Назайкинский. «Муסיқавий идрок психологияси» Т. 1990у.
4. Ярцева С.Е. Дидактическое моделирование самостоятельной работы студентов: Дисс. канд.пед.наук. - Т.: ТГПИ им.Низами, 1991.-С.221.
5. Юзликаев Ф.Р. Теоретические основы интенсификации начальной профессиональной адаптации молодых учителей.-Т.,1993.-С106.
6. Ғозиев Э. Олий мактаб психологияси. - Т.: «Ўқитувчи», 1997.-104 б.

ZAMONAVIY TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARNING ROLI

Imotdinova Mahliyo Ibodulla qizi-JDPI.talabasi

Mustaqil O'zbekistonda dunyoni yangicha idrok etadigan, haq-huquqi uchun kurashadigan, o'z taqdirini xalqi, vatani taqdiri bilan bir deb bilib, faoliyat ko'rsatayotgan yangi avlod shakllanmoqda. Ular ham ajdodlar ma'naviy me'rosini va ham umumbashariy qadriyatlar aqliy kashfiyotlarni barobar o'zlashtirmoqdalar. Yuragida milliy iftixor tuygusi, bor insonlar har bir mamlakatning salohiyati, kelajagini belgilaydigan buyuk kuchdir. Elni safarbar etuvchi yetuk insonlar qancha ko'p bo'lsa, taraqqiyot imkoniyati ham shunchalik ko'p bo'ladi va ayni vaqtda yurt osoyishtaligi, siyosiy, iqtisodiy barqarorlik kafolati yuzaga keladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4623-son Qarorida shunday bandlar keltirilgan:

Quyidagilar pedagogika ta'lim sohasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari etib belgilansin:

- tarbiya va o'qitish usullari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda xorijiy tillarni puxta o'zlashtirgan, ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega professional pedagog kadrlar tayyorlash;

- pedagogik kasbga qiziqishi yuqori bo'lgan yoshlarni aniqlash hamda ularni maqsadli tayyorlab va tarbiyalab borishning uzluksiz tizimini joriy qilish;

- pedagogik ta'lim sohasining ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha o'quv reja va dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, innovatsion o'quv-me'yoriy va ta'lim resurslarini yaratish hamda amaliyotga joriy etish;

- sohada ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish uyg'unligini ta'minlash orqali ta'lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish;

- yuksak madaniyatli, amaliy kasbiy ko'nikmaga ega, tarbiya, o'qitish metodlari va baholash mezonlarini puxta egallagan zamonaviy pedagog kadrlarni shakllantirish jarayonlari samaradorligini oshirish.

Yuqoridagi qaror bandlaridan ko'rinib turibdiki, yoshlar ta'lim-tarbiyasi davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishi ekanligi hamda unda zamonaviy texnologiyalarning o'rni kattaligi to'g'risida fikrlar keltirilgan.

"Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning talabi ham har tomonlama barkamol avlodni voyaga yetkazishdan iboratdir. Bu ishga o'quvchining maktabgacha ta'lim muassasalarida ilk saboqlarini olayotgan paytdan boshlab e'tibor qaratish lozim. Uzluksiz ta'lim tizimining oldiga qo'yilgan davlat va ijtimoiy buyurtmaga muvofiq Oliy o'quv yurtlari ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish, ilm-fanning so'nggi yutuqlarini amaliyotga joriy etish orqali ijodkor, ijtimoiy faol, yuksak ma'naviyatli, kasb-hunarli, Ona-Vatanga sadoqat, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalangan, ijodiy va mustaqil fikr yurita oladigan, davlat oldida o'z burchi va javobgarligini his etadigan barkamol shaxsni kamolga yetkazish, ularning ongi va qalbiga milliy istiqloq g'oyasini singdirish kabi muhim vazifalarni amalga oshirish nazarda tutiladi.

Ushbu vazifalarning muvaffaqiyatli hal etilishi ta'lim-tarbiya jarayonida zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanishni taqozo etadi. Bugungi kunda har qanday ijtimoiy-iqtisodiy tizimning rivojlanish salohiyati integratsiyaning ortishi, samaradorlikning oshishi va innovatsion raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan bog'liqdir. "Raqamli texnologiyalar" tomon burilishga butunjahon internet tarmog'i va sifatli aloqaning rivojlanishi sababchi bo'ldi.

O'quv-tarbiya ishlari jarayonida talabalarni ijodiy fikrlashga, o'zgaruvchan vaziyatlarga o'rgatish, erkin raqobat asosida faoliyatni tashkil etish hamda ularning amaliy mashg'ulotlarda axborot texnologiyalari, elektron darsliklar, versiyalar va multimedialardan foydalana olishi muhimdir. Bu esa talabalarda mustaqillik, erkin fikrlashni tarbiyalash, o'quv faoliyatini tahlil qilish, istiqbolda kasbiy mahorat va kompyuter savodxonligini orttirish ularning ichki ehtiyojiga aylantirilishini talab etadi.

Darslar interfaol o'qitish usullaridan, o'yinli texnologiyalardan keng va samarali foydalangan holda amalga oshirilsa, talaba faol va mantiqiy fikrlash qobiliyati, nutk madaniyati, diqqati, mantiqiy xotirasi, aqliy qobiliyati rivojlanadi. Interfaol o'qitish usullarida talabalar o'quv jarayonining markaziy figurasi bo'lib, bunda o'quv jarayoni o'quvchilar ehtiyojidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. O'qitish usullarini o'zaro bog'lab darslar o'tilsa talabalar tomonidan uni o'zlashtirish samarali bo'ladi.

Ta'lim-tarbiya ishlari jarayonida talabalarini ijodiy fikrlashga, o'zgaruvchan vaziyatlarga o'rgatish, erkin raqobat asosida faoliyatni tashkil etish xamda ularning dars jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalana olishi muhimdir. Bu esa talabalarda mustakillik, erkin fikrlashni tarbiyalash, o'quv faoliyatini tahlil qilishini talab etadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda ta'lim resurslarini quyidagi guruhlarga ajratishimiz mumkin:

Matn, rasm, sxema va jadvallarni o'z ichiga olgan an'anaviy nashr materiallari (darslik, o'quv qo'llanma, ma'ruzalar matni va kursi, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar bo'yicha qo'llanmalar, masalalar to'plami, lug'atlar, kataloglar, ma'lumotnomalar, tarqatma materiallar, o'quv-ko'rgazmali materiallar, turli xil uslubiy qo'llanma va ko'rsatmalar, savol va topshiriqlar va boshqa).

Albatta, ta'lim sifatini ta'minlashda elektron ta'lim resurslari tarkibida elektron o'quv resurslari muhim o'rin egallaydi. Elektron o'quv resurslari nafaqat masofaviy ta'lim, elektron ta'lim yoki ochiq ta'limda, balki an'anaviy ta'limda ham keng qo'llaniladi.

Elektron o'quv resursining namunaviy tarkibi quyidagilardan iborat bo'lishi muallif tomonidan tavsiya etiladi:

-fanning dasturiy-me'yoriy ta'minoti: ta'lim standarti, o'quv rejalar, o'quv jarayon grafigi, o'quv dasturlari, kalendar rejalar, dars jadvali, yo'riqnoma.

Fanni o'qitishning innovatsion texnologiyalari:

- fanni o'qitishda foydalaniladigan internet texnologiyalari, innovatsion pedagogik texnologiyalar, interaktiv uslublar va boshqa.

O'quv materiallari:

- elektron darslik va o'quv qo'llanmalar, elektron o'quv kursi, ma'ruzalar matni (ma'ruzalar kursi), virtual laboratoriyalar, glossariy.

O'quv-uslubiy materiallar:

- uslubiy qo'llanma va ko'rsatmalar, didaktik materiallar, diagrammalar, jadvallar, rasmlar, videorasm materiallari.

Ma'lumotnoma materiallari:

- ensiklopediya, lug‘at, ma‘lumotnoma, ma‘lumotlar bazasi, geoaxborot kartografik tizim.

Illyustrativ va namoyish materiallari:

- atlas, kolleksiya, xarita, ko‘rgazmali qo‘llanmalar, slaydlar.

Qo‘shimcha axborot materiallari:

- xrestomatiya, nashr materiallari (kitoblar), ilmiy-ommabop xarakterdagi internet nashrlari, reklama axborot xarakterdagi materiallar, bibliografiya, turli xil krossvordlar va fanga oid intellektual o‘yinlar.

Ilmiy materiallar:

- dissertatsiya avtoreferatlari, dissertatsiya, maqolalar, monografiyalar, tahliliy materiallar.

Elektron davriy nashrlar:

- to‘liq matnli nashrlar, ta‘lim saytlari, dasturiy mahsulotlar, ta‘lim muassasalari uchun dasturiy majmua.

Fanni o‘zlashtirish bo‘yicha o‘z-o‘zini baholash tizimi:

- nazorat savollari, test savollari va boshqa turdagi elektron dasturiy nazoratlar.

Elektron o‘quv resurslarini yaratishga quyidagi umumiy, didaktik, uslubiy, psixologik-pedagogik, texnik-texnologik, estetik, ergonomik va sanitar-gigiyenik talablar qo‘yiladi.

Umumiy talablar:

- elektron darslikning tuzilmasi va mazmuni o‘quv dasturiga mos kelishi, o‘qitishda ilmiylik, muammoviylik, ko‘rgazmalilik, onglilik, ta‘lim oluvchining mustaqilligi va faolligini ta‘minlashi, fan, texnika va texnologiyalarning so‘nggi yutuqlarini hisobga olishi, foydalanishda o‘qitishning tizimlilik va ketma-ketligi, ta‘lim oluvchilarning chuqur fikrlash, xotirada saqlash kabi qobiliyatlarini rivojlantirishi, o‘qitishning rivojlantiruvchi va tarbiyaviy funksiyalarini bajarishi, o‘quv faoliyatining izlash, yig‘ish, saqlash, tahlil, ishlov berish kabi ko‘rinishlarini hamda hisoblashlarni, loyihalash va konstruksiyalashni, tajriba, eksperimentning natijalariga ishlov berish, nazorat topshiriqlar, axborotli ishlov berishni avtomatlashtirishni ko‘zda tutishi, murakkab obyektlar (mashina, uskuna, apparat, moslama va h.k.) ishining imitatsiyasini, turli xildagi jarayonlarni real, tezlashtirilgan yoki sekinlashtirilgan vaqt masshtabida o‘tish vositalarining tarkibida saqlashi kerak, ularning trening vositalari ta‘lim oluvchini kelajakdagi kasbiy faoliyatiga bog‘liq holda virtual muhitda tayyorlashni amalga oshirish.

Didaktik talablar:

- moslashuvchanlik, interfaollik, kompyuter vizuallashtirish imkoniyatlari, ta‘lim oluvchining intellektual qobiliyatini rivojlantirishi, fikrlash, murakkab vaziyatlarda mustaqil qarorlar qabul qila olish mahoratini oshirishi, axborotga ishlov berish bo‘yicha ko‘nikmalarni shakllantirishi, o‘quv materialini namoyish qilishning tizimlilik va funksional bog‘liqligini, ta‘lim berishning to‘liqligi va uzluksizligini ta‘minlashi hamda muammoli va izlanish topshiriqlarining intellektual o‘rgatuvchi tizimiga ega bo‘lishi.

Uslubiy talablar:

- o‘quv materialini taqdim etishning tushunchali, obrazli va harakatli komponentlarining o‘zaro bog‘liqligiga tayangan holda yaratilishi, o‘quv materialini yuqori tartibli tuzilma ko‘rinishida ta‘minlashi, fanlararo mantiqiy o‘zaro bog‘liqlik hisobga olinishi, ta‘lim oluvchiga o‘quv materialini bosqichma-bosqich o‘zlashtirish uchun turli xildagi nazoratlarni amalga oshirish imkoniyati yaratilishi, barcha amalga oshiriladigan hisoblashlar

vizuallashtirishning ochiq tizimiga ega bo'lishi, o'zgaruvchan obyektlar yoki jarayonlarning bog'liqligi namoyish qilinishi.

Psixologik talablar:

- o'quv materialini namoyish qilish nafaqat verbal, balki kognitiv jarayonning sensorlik va namoyish qilish holatlariga ham mos kelishi, qabul qilish, diqqat, fikrlash, tasavvur qilish, xotirada saqlash kabi psixologik jarayonlar xususiyatlarini hisobga olishi, o'quv materialini mazmu-ida ta'lim oluvchilarning yoshi, tayanch bilimlari inobatga olinishi, obrazli va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi, o'qitishning ko'rgazmaliligini ta'minlashi, talabalar tomonidan o'rganilayotgan obyektlar, ularning maketlari yoki modellarini sezgili, anglangan holda qabul qilishi va shaxsan kuzatishi, hayotiy tajribasini hisobga olish zaruriyatini ko'zda tutishi.

Texnik, texnologik talablar:

- lokal va boshqa tashqi axborot tashuvchilarda va tarmoqli tartibotda harakatlanishi, multimedia va telekommunikatsiya texnologiyalarining zamonaviy vositalarini maksimal qo'llash imkonini berishi, ishlashda puxtalik va turg'unlik ta'minlanishi, geterogenligi (elektron darslik spetsifikatsiyasida ko'zda tutilgan turli xildagi kompyuterli va boshqa shunga o'xshash vositalarda turg'un ishlashi), resurslardan samarali va to'g'ri foydalanish imkoniyati yaratilishi va testlashtirilgan bo'lishi.

Yuqoridagilardan tashqari elektron o'quv resurslarining turli xildagi ko'rinishlariga nisbatan quyidagi maxsus texnologik talablar ham qo'llanishi mumkin:

- turli xildagi elektron tashuvchilardan foydalanishni qo'llash imkoniyati;
- elektron va qog'ozli tashuvchilarni kombinatsiyalashtirish imkoniyati;
- lokal va tarmoqli tartibotda ishlash imkoniyati; tarmoqda lokallashtirilgan va tarqatilgan komponentlar miqdori; o'qitishni boshqarish jarayoni va umumiy axborot;
- bazalarining vositalari miqdori;
- jamoaviy ishlarni tashkil qilish vositalari miqdori (o'qituvchi yoki boshqa ta'lim oluvchilar bilan teskari aloqa).

Sanitar-gigiyenik talablar:

- shrift turi va o'lchovi, fon belgisi va rangi, shrift va fon orasidagi farq, satrlar orasidagi masofa, ekranga bezak berish talablari. Elektron o'quv resurslarini yaratishda quyidagi asosiy tamoyillarga amal qilish talab etiladi: modullilik, to'liqlik, ko'rgazmalilik, tarmoqlanish, boshqaruvchanlik, ko'nikuvchanlik, kompyuterli qo'llab-quvvatlash va yig'iluvchanlik tamoyillari.

Fikrimizcha, elektron o'quv resurslarini yaratish quyidagi tartibda bosqichma-bosqich amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir:

- fanga oid manbalarni tanlab olish; mundarija va tushunchalar ro'yxatini ishlab chiqish; bo'limlardagi (modullardagi) matnlarni qayta ishlash va yordam berish bo'limini tuzish;
- gipermatnni elektron shaklda amalga oshirish;
- kompyuterli qo'llab-quvvatlashni ta'minlash;
- materiallarni multimediali obyektlarga keltirish uchun tanlab olish;
- tovush jo'rligini tatbiq etish;
- materialni vizuallashtirish; foydalanishga tayyorlash;
- foydalanish uslubiyotini ishlab chiqish.

Yuqoridagi talablar asosida tayyorlangan elektron-o'quv resurslarini foydalanishga tayyorlash uning tarkibiy qismlariga ba'zi bir o'zgartirishlar kiritishni ko'zda tutishi mumkin. Yuqoridagi talablar darajasida tayyorlangan elektron-o'quv resursiga undan foydalanish

bo'yicha uslubiy qo'llanma ilova qilinishi zarur. To'liq tayyorlangan elektron o'quv resurslari sinovdan va tegishli vakolatli Kengashlardan rasmiy ro'yxatdan o'tkazilib, foydalanishga ruhsat olinishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, xulosa qilish mumkinki, hozirgi kunda xalqaro ta'lim tizimida yagona ta'lim standartlarini yaratish (masalan, Bolonya jarayoni, Yevropadagi 49 davlatdan 47 tasi a'zo), o'zaro tan olish tamoyili asosida o'qituvchilar va talabalar mobilligini oshirish, yuqori darajadagi kasbiy kompetentlikka ega kadrlar tayyorlash, oliy ta'lim tizimida barcha akademik darajalar va boshqa ixtisosliklarni mehnat bozori talablari asosida bir xil shakllantirish hisobiga bitiruvchilarni muvaffaqiyatli ish bilan ta'minlashni yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Masofaviy va elektron ta'limga e'tibor va ehtiyoj kuchaymoqda. Albatta, bularning asosiy negizida elektron ta'lim resurslari muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning hozirgi bosqichidagi asosiy vazifalaridan biri ta'lim sifatini oshirish va uni xalqaro ta'lim tizimi darajasiga ko'tarish,

O'zbekiston ta'lim tizimining sifat va mavqeini yanada oshirish, fuqarolarning jahondagi barcha oliy ta'lim muassasalariga kirishiga keng yo'l ochishda "Elektron ta'lim" milliy tizimini davlat tilidagi elektron ta'lim resurslari bilan boyitish, uning samarali ishlashini ta'minlashdir. Bu esa oliy ta'lim muassasalari, pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutlari professor-o'qituvchilari va ilmiy-tadqiqot institutlari olimlarining asosiy vazifasi bo'lmog'i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4623-son Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-iyundagi "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-6017-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 18-yanvardagi "O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 23-son Qarori
4. "Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti" mavzusidagi Xalqaro konferensiya materiallari. T.: "O'zbekiston", 2012.
5. Elektron ta'lim resurslariga umumiy talablar. OO'MTV, 2013. -10, 14-6.
6. Bolat Ye.S., Buxarkin M.Yu. Sovremennyye pedagogicheskiye i informatsionnyye texnologii v sisteme obrazovaniya. M.: "Akademiya", 2008. -S. 364.

СУИЦИДАЛ ХУЛҚ МУАММОСИНИ ЎРГАНИЛИШИНING ТАРИХИЙ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Қаршибоева Гулноза Абдуқодировна –
катта ўқитувчи ЖДПИ

Ўз жонига қасд қилиш муаммоси кишилиқ жамиятининг илк давридан тортиб, то ҳозиргача давом этиб келаётган ижтимоий воқелиқдир. Бунда нафақат шахсинг

ҳаётдан кўнгилли равишда кетиш ҳолатига нисбатан муносабатларнинг ўзгаришини кузатиш мумкин. Ўз жонига қасд қилиш ҳолатларига нисбатан кишилик жамияти тараққиётининг турли даврларида ва турлича маданиятларда муносабат ўзгача бўлганлиги кузатилади.

Қадимда деярли барча халқларда урф-одат тусига кирган ўз жонига қасд қилиш маросими (ритуали) мавжуд бўлган. Қадимги одат ва расм-русумлар орасида ўз жонига ихтиёрий қасд қилиш қариялар, ҳарбий юришларида ҳамда овларда фойдаси тегмаган қабиланинг аъзолари томонидан содир этилиши ўзига хос қонун тариқасига кирган бўлса, ёш эркак ёки аёл жинсига мансуб қабила аъзолари томонидан ўз жонига қасд қилинишига “табу”(таъқиқ) қўйилган эди.

Қадимги Хитойда ўзини кўнгилли равишда худолар учун қурбонликка бағишлаш, уй ёки ибодатхона қурилишида ўз жонига қасд қилиш содир этилган Бунда марҳум руҳининг иморатни ёвуз кучлардан қўриқлашига ишонишган. Қадимги Ҳиндистонда эса ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари чўктириш ёки ўзини ёқиш, шунингдек оммавий равишда йирик ғилдираклар остига ташлаб ўзини қурбон қилиш кўринишида кенг тарқалган эди. Буддизм тарафдорлари алоҳида вазиятларда монахларнинг маросимларида ўз жонига қасд қилишларига ҳам йўл қўйиб беришган.

Шу ўринда бева аёлларнинг ўз жонига қасд қилишлари ҳақида алоҳида тўхталиб ўтиш лозим. Жумладан, Рим ва славян маданиятларида бевалар томонидан содир этилувчи суицид уларнинг ўз турмуш ўртоқ-ларига содиқлигининг исботи ҳисобланган. Бева аёлларнинг ўзини ўзи ёқиши ҳинд-орий халқларида кенг тарқалган одат бўлиб, Ҳиндистонда оммавий хусусият касб этиб, яқин даврларгача сақланиб келган.

Айрим маълумотларга қараганда ор-номус контекстида эркакларнинг ўз жонига қасд қилишлари кўринишидаги хулқ-атвор баён этилган. Бу барча маданиятларда мавжуд бўлган ва бугунги кунда ҳам содир этилиб келинмоқда.

Ўз жонига қасд қилиш Осиё, Африка ва Жанубий Америка қадимий қабилалари тасаввурига кўра “ёмон ўлим” ҳисобланиб, суицидент ўлимидан сўнг зарар келтиришга қодир бўлган кичик ёвуз руҳларга айланади. Шомон маданиятида қадимдан ва ҳозирги кунга қадар суицидент ўз қариндош-ларининг азобловчисига айланади, деб ҳисобланади.

Антик дунёда ўз жонига қасд қилишга муносабат чидаш ва баъзи ҳолларда рағбатлантиришдан то қонун билан ман этишгача алмашинилиб турган. Қадимги Юнонда жиноятчига оммавий қатлини ёки ўз жонига қасд қилишни танлаш имконияти берилган. Шунинг учун ўз жонига қасд қилиш ҳаёт билан ўлим ўртасидаги танлашнинг эркинлиги ижодий акти ҳисобланган. Қадимги юнон файласуфи Диоген Синопский, афсонага кўра, нафасини тўхтатиш билан ўз жонига қасд қилиб, ҳаётини тугатган.

Юнон фалсафасида ўз жонига қасд қилиш муаммоси илк мартаба назарий асосланган ва дастлабки илмий талқинини топган.

Пифагор ҳаётни тангри томонидан берилган моҳият сифатида тасаввур этиб, инсон унга бўйсунуши лозим деб ҳисоблаган. Унинг бундай хулосага келишига сонлар назарияси сабаб бўлиб, унга кўра, айнан бир вақтда фаолият юритадиган маълум миқдордаги руҳ мавжуддир. Ўз жонига қасд қилиш эса маънавий математиканинг мувозанатини бузади. Чунки бунда дунёда тасодифий бўшлиқ шаклланади.

Афлотуннинг қарашларида эса юқоридаги икки тасаввур ҳам бирлаштирилган ҳолда, ўз жонига қасд қилиш дезертирликка (қочиш, бўйин товлаш) тенглаштирилган.

Арасту суицидни давлат мақсадларига қарши қаратилган ҳаракат сифатида баҳолаб, бундай ҳаракат жазоланиши керак, деб ҳисоблаган. Рим тарихи ўзида буюк инсонлар Катон, Антоний, Суқрот, Сенека кабиларнинг ўз жонига қасд қилиши ҳолатлари гувоҳлигини сақлаб келган.

Рим империясининг охири давларига келиб зодагонлар суицидига ҳурмат билан қараб келиниши билан бир вақтда, куллар томонидан содир этиладиган ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари эпидемияга айлана бошлаган.

Ўз жонига қасд қилишни биринчи бўлиб IV асрда авлиё Августин қоралаб чиқди. У суицидни диний таълимотни бузувчи қотилликнинг шакли деб ҳисоблайди. Авлиё Августин жамиятнинг суицид ҳолатига нисбатан жиноят сифатида қарашини оқлаган ҳолда тўрт далил, яъни асосни келтириб ўтади:

- айбдор инсон ўлим ҳуқуқига эга эмас (айби бўлмаган ҳолда айбдордек ўлиши мумкин эмас);

- ўз жонига қасд қилувчи ўз жонини олар экан, у инсонни ўлдиради;

- софдил руҳ барча азоб-уқубатларни енгиб ўтади;

- ўз жонига қасд қилган гуноҳкорларнинг энг ёмони сифатида ўлади.

Фома Аквинский XIII асрда ўз жонига қасд қилишни уч постулат асосида қатъий қоралаб, ўз жонига қасд қилишлик қуйидаги сабаблар туфайли нотўғри ҳаракатдир, деб ҳисоблаган:

- ўз жонига қасд қилишлик табиат қонунининг бузилиши бўлиб, унга кўра, “ҳар бир табиий нарса ўзининг мавжудлигини сақлаши зарур” ва ўзини севиши лозимдир;

- бу ахлоқ қонунининг бузилишидир, чунки бундай ҳаракат асосида ўз жонига қасд қилган инсон жамиятга зиён етказади;

- ўз жонига суиқасд қилишлик тангри қонунининг бузилиши бўлиб, унга кўра, инсон бўйсунуши лозим ва ҳаётдан маҳрум қилиш ҳуқуқи фақатгина оллоҳга тегишлидир.

Ўрта асрларнинг христиан черковлари ўз жонига қасд қилиш ҳолатларига нисбатан қотилликдан кўра мурасасиз муносабатда бўлган. Бунга асосланиб эса қотил ўзи қилган гуноҳига тавба қилиши мумкин, ўз жонига қасд қилган инсон эса ўзини бундай имкониятдан маҳрум этиши келтириб ўтилган.

Ўрта асрнинг Европасида ўз жонига суиқасд қилганлар жиноятчилар ҳисобланиб, уларнинг жасадлари йўллар кесишган жойларда дафн этилган.

Монтень антик давр файласуфларининг ўз жонига қасд қилиш муаммосига доир қарашларини қайтадан жонлантириб, бундай ҳаракатларни психологик ва ҳуқуқий жиҳатдан оқлашга уринди.

XVIII асрнинг инглиз файласуфи, янги замон вакили Д.Юм суицид аполлогиясини ўзининг “Ўз жонига қасд қилиш ҳақида” номли асарида баён этган. Унинг фикрича, ўз жонига қасд қилишлик бундай кўринишда христианлик қонунларига қарама-қарши эмас. Чунки мувозанат-умумий тушунча ва алоҳида ҳодисалар дунёдаги мувозанатга ҳеч қандай таъсир кўрсатмайди.

Юқоридаги фикрлардан қуйидагича хулосага келиш мумкин. Ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари тарихий давлар мобайнида ҳар қандай жамиятнинг доимий йўлдоши ҳисобланган. Шундай фикрлар борки, баъзи одамлар шунчаки ўзини ўзи ҳаётдан маҳрум қилишлари лозим. Бунда алоҳида индивид кузатув устуворлигини йўқотганда, назорат предметини инсоннинг ижтимоийлиги ташкил этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Амбрумова А. Г., Бородин С. В., Михлин А. С. Предупреждение самоубийств. — М., 1980. -105 с.
2. Ефремов В.С. Основы суицидологии. —СПб., 2004.-479 с
3. Мартыненко А. В. Суицид в молодежной среде // Знание. Понимание. Умение. — 2005. — № 1. — С. 139-141.
4. Qarshiboyeva, G.Ozligingni angla. Архив Научных Публикаций JSPI, 1-52.
5. Каршибаева, Г. А., & Эшмуратов, О. Э. (2018). Факторы суицидального поведения, влияющие на формирование подросткового поведения. Молодой ученый, (49), 235-237.

ДАРС ЖАРАЁНИДА ТАЛАБАЛАРДА ИЖОДИЙ ТАФАККУРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Содиқова Дилфуза Ропижоновна-
Умумий педагогика кафедраси ўқитувчиси

Бугунги кунда мамлакатимизда изчил амалга оширилаётган Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устивор йўналиш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тараққиётнинг янги босқичини белгилаб берди. Бу жараённинг амалий натижалари, белги ва хусусиятлари бугунги ҳаётимизнинг барча жабҳаларида, энг муҳими, халқимизнинг онг тафаккури, интилиш ва ҳаракатларида яққол намоён бўлмоқда. Ҳаракатлар стратегияси Ўзбекистонни тез суръатлар билан ўзгараётган замон талаблари асосида жадал ривожлантиришнинг илмий-назарий, амалий конструктив асосларини белгилаб берадиган, тараққиётнинг янги даври учун мўлжалланган дастури амалдадир, десак айни ҳақиқат бўлади. Ушбу давлат дастурига асосан, мактабгача таълимдан бошлаб олий таълимгача бўлган бўғинларда чуқур билим ва пухта касб-ҳунар тайёргарлигига эга бўлган ёш авлодни тарбиялаш жараёнини ўз ичига олган яхлит узлуксиз таълим тизимини шакллантириш юзасидан амалий ишлар янада изчил давом эттирилаётганини алоҳида эътироф этиш мумкин.

Бўлажак ўқитувчиларнинг рақобартбардошлигини ошириш, жамиятда ижодкор шахсларини кўпайтириш, ижодкор кадрларни тайёрлаш бугунги куннинг долзарб мавзуларидан биридир. Чунки ижодий тафаккури ривожланган, мустақил фикрга эга бўлган ёшлар ўз билимларига бўлган ишончлари, шахсий фикрлари орқали ҳам жамиятнинг янада ривожланишида ўзларининг катта ҳиссаларини кўшишади деб ҳам айта олишимиз мумкин.

Инсон барча мавжудотлардан юксак фарқли жиҳати – унинг фикрлаш қобилиятидир. Зотан, инсонлар бир-бирлари билан ўзига хос ўй-хаёллари, мушоҳадалари, фикр юритишлари, мустақил фикрлаш қобилиятлари билан ажралиб турадилар. Зеро бу борада Абдулла Авлонийнинг фикр тарбиясига оид қарашларини келтириб ўтиш жоиздир: ”Болаларда фикрлаш қобилиятини ўстириш ва бу тарбия билан мунтазам шуғулланиши бениҳоя зарур ва муқаддас бир вазифа. Бинобарин, у муаллимларнинг «диққатларига суянган, виждонларига юкланган муқаддас вазифадур... Негаки фикрнинг қуввати, зийнати, кенглиги, муаллимнинг тарбиясига боғлиқдур»(1).

Тафаккур – инсон ақлий фаолиятининг юксак шакли, объектив воқеликнинг онгда акс этиш жараёнидир. Тафаккур атроф муҳитни, ижтимоий ҳодисаларни, воқеликни билиш қуроли, шунингдек инсон фаолиятини амалга оширишнинг асосий шарти саналади. Тафаккур жараёнида инсонда фикр, мулоҳаза, ғоя, фараз кабилар вужудга келади ва улар шахснинг онгида тушунчалар, ҳукмлар, хулосалар шаклида ифодаланади. Тафаккур тил ва нутқ билан чамбарчарс боғлиқ равишда намоён бўлади. Фикрлаш фаолияти нутқ шаклида намоён бўлади. Инсон ўзининг тафаккури, нутқи ҳамда онги хатти-ҳаракати билан бошқа мавжудотлардан ажралиб туради. У фикр юритиш фаолиятида ўзида акс эттирган, идрок қилган, тасаввур этган нарса ва ҳодисаларнинг ҳақиқийлигини аниқлайди. Ҳаётнинг ҳар бир жабҳасида, таълим жараёни ва ишлаб чиқаришда, одамлар ўртасидаги алоқа ва муносабатлар ҳам тафаккур ёрдамида намоён бўлади. Ижодий ишлар, кашфиётлар, ихтиролар, таклифлар тафаккур маҳсулидир. Ҳар бир одам ўзида пайдо бўлган саволларнинг жавобини ўзи қидирса, олдига қўйилган вазифаларни ўзи ҳал қилса, инсонда яна янги тушунча ва саволлар пайдо бўлса, бундай пайтда ижодий тафаккур пайдо бўлган бўлади. Инсоннинг эҳтиёжларидан келиб чиқиб янги-янги саволлар пайдо бўлаверади. Одам қанчалик кўп билаверса, унинг олдида шунчалик кўп саволлар туғилаверади.

Тафаккур, фикрлаш – ижодий фаолият шакллари бўлиб, улар қобилият, лаёқатни тарбиялаш йўли билан ривожлантирилади. Ижодий тафаккур тўғрисида гапирганимизда биз мураккаб ақлий жараённи назарда тутамиз. Ижодий тафаккур талабаларни ижодий фикрлашга ундайди. Ижодий тафаккур мураккаб жараён бўлиб, бунда талабалар ижодий фикрлашга ундалади, ҳамда уларни ижодкорликка, мустақил фикрлашга йўналтирилади. Ижодий фикрлаш орқали талабаларни:

- мустақил ва онгли равишда билим олиш;
- доимо олға интилиш;
- турли зиддиятли ва муаммоли вазиятларни оқилона ҳал этиш;
- ноанъанавий ва янгича фикр юритишга ўргатади.

Бунда талабалар ахборотларни таҳлил этишда оддийдан мураккабга ва аксинча, мураккаб вазиятлардан оддийга қараб борилади. Яна талабаларнинг ижодий фикрлашларини ривожлантиришда дарсларда эркин фикрлаш учун шароит яратишдир. Дарсларда талабалар эркин фикрлаши учун ўқилган адабиётларни муҳокамасига бағишланса яхши самара беради. Бунда талабалар асар ҳақида ўз фикрларини баён қилиш, тенгдошларининг фикрларига танқидий фикр билдириш, ўз фикрларини асослаб беришга ҳаракат қиладилар. Одатда, бундай дарсларда талабалар тинглаш ва мулоқот қилиш, баҳсли-мунозарали масалаларда баҳслашиш, ижодий тафаккур юритиш ва ижодий фикрлаш лаёқатини ошириш, уларнинг ўз фикрини шакллантириш маҳоратини мустаҳкамлаш имкониятини беради. Бунда ўқитувчи дарсларда талабаларнинг ижодий фикрлашларини шакллантиришга ундовчи метод ва усуллардан фойдаланиши керак.

Хулоса ўрнида шуни айтишимиз мумкинки, дарс жараёнида ўқилган адабиётларни ва асарларни муҳокама қилиш орқали ҳам талабаларда ижодий тафаккурни, эркин фикрлашни шакллантиришга эришиш мумкинлигини айта олишимиз маълум бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Маънавият асосий тушунчалар луғати Т.; 2009 йил - 667 бет

2. Абдулла Авлоний “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ”. Тошкент.: Ёшлар нашриёти уйи, 2018

3. .Sodiqova, D. (2019). PECULIARITIES OF FORMING CREATIVE ATTITUDE TO THOUGHTS OF STUDENTS. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12)*

4. Sodiqova, D. (2020). Талабаларда ижодий муносабатлар тафаккурини шакллантиришда тушунчалардан фойдаланиш. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, (1)*.

БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ИЖОДИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ЎРГАНИШГА ТУРЛИЧА ЁНДАШУВЛАР

Байтураева Насиба Исмамуллаевна

ЖДПИ катта ўқитувчиси

Биз бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг ижодий компетентлигини ўрганишни педагогикада энг кўп тарқалган бошланғич таълимнинг моҳиятини тушунишга ёндашувларн нуқтаи назаридан амалга оширдик:

- касбий фаолиятда ёши катталарнинг ривожланишининг ўзига хос жиҳатларини, бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг ижодий компетентлигини ривожлантиришнинг чўққиларига эришиш жараёнининг мазмунини, мустақил таълимнинг мазмунини, ёши катта одам ижодининг ривожланишини, ҳар бир шахснинг индивидуал фарқларини тан олишни белгилаш контекстининг ўзига хос хусусиятларини белгиловчи акмеологик ёндашув;

- бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг ижодий компетентлигини ривожлантиришнинг психологик шарт-шароитларини ҳисобга олувчи, касбий компетентликнинг яхлит мураккаб тизимини ташкил қилувчи қуйи тизимларни (қуйи структураларни) мувофиқлаштирувчи ва бир-бирига бўйсунинини аниқлаш имкони берувчи тизимли ёндашув;

- бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг ижодий компетентлигининг шаклланиши моделини ғоялар ишлаб чиқа олиш кўникмаларига ва уларни таълим сифатини ошириш, ўз-ўзини аниқлаш, индивидуаллик ва ижтимоийлашувини ривожлантириш мақсадларига эришишга қаратилган таълим жараёнида самарали амалга ошириш (тадбиқ этиш) қобилиятига эга шахсни ривожлантириш нуқтаи назаридан тузишга ёрдам берадиган компетентликка асосланган ёндашув;

- ижодий компетентликни ривожлантиришни шахсга мақсад, субъект ва натижа сифатида шахсга йўналтирадиган/қаратадиган шахсий-фаолият ёндашуви. Тадқиқотимиз учун алоҳида шахснинг бетакрорлигига (ноёблигига), қобилият учун берилган аломатлар, белгиларга, ижодий имкониятларга, ўз ўзини ривожлантиришга урғу бериш махсус аҳамиятга эга бўлди. Биз учун касбий фаолиятни ташкил этиш нуқтаи назаридан ўқитувчи шахсининг ижодий ўз-ўзини ривожлантириш шартлари;

-бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг касбий фаолият ва мустақил таълим жараёнида малакасини оширишга асос бўладиган контекстуал ёндашув. «Контекст» тушунчаси ўқитувчини касбий ижодий фаолиятга киритишни таъминлайдиган маъно ҳосил қилувчи категория ҳисобланади;

- ёши катта инсоннинг актуаллаштирилаётган ҳаёт тажрибаси унинг ижодий ўз-ўзини ривожлантириш ва мустақил таълим олиш манбаларидан бири эканлигини ҳақидаги қараш, қоидаларидан келиб чиқиб (асосланиб), бошланғич мактаб ўқитувчисининг ижодий компетенциясининг шаклланиш ва ривожланиш моделини қуриш имконини берадиган андрагогик ёндашув;

- шахснинг умумий, касбий ва ижодий ривожланиши учун шарт-шароитлар яратишни назарда тутувчи тизимли-фаолият ёндашуви. Ушбу ёндашув асосида бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг касбий ривожланишининг индивидуал дастурлари тузилади ва амалга оширилади ва бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг шахсий ривожланишининг асосий натижалари ижодий фаолиятни ташкил этишнинг асосий вазифалари контекстида ажратиб кўрсатилади. Юқорида берилган ёндашувларнинг таҳлили уларнинг барчаси кўриб чиқиляётган ҳодисаларнинг моҳиятини ақс эттиришини, мазмунан бир-бирини тўлдиришини ва бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий мустақил таълим фаолияти контекстида ижодий компетентлигини ривожлантириш жараёнининг стратегияси ва тактикасини (мақсадга эришиш усуллари, йўллари) аниқлашга имкон беради. Ижодий компетентликнинг тизимли таҳлили ва уни таркибидаги элементларини аниқлаш, уларнинг ички ташкил этилганлиги ва ўзаро фаолият қилиш (таъсир қилиш) усулларини; модели тузиляётган тизим бажарадиган функцияларни; унинг пайдо бўлиш йўллари ва ривожланиш истикболларини ажратиб кўрсатишни назарда тутуди (тақозо қилади).

Компетентлик муаммосига шахсий-фаолият ёндашуви шахснинг креативлик ва маҳсулдор фаолиятида намоён бўладиган, биз шахснинг касбий жиҳатдан аҳамиятли жиҳати (хусусияти) деб тушунадиган «ўқитувчининг ижодий компетентлиги» тушунчасини ишлаб чиқиш имконини берди.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг ижодий компетентлиги ақлий ва педагогик кадрият бўлиб, унинг шаклланганлик даражаси ўқув фаолиятининг муваффақиятига ижобий таъсир этувчи омиллардан биридир. Таклиф этиляётган талқинда ўқитувчининг ижодий компетентлиги касбий-шахсга оид хусусият бўлиб, бу хусусиятни ўрганишда кўп жиҳатли (кўп томонлама) ёндашувни талаб қилинади. Тизим сифатида бу компетентлик бошланғич мактабда ижодий ўзаро фаолият (ҳамкорлик) вазиятларида ўқитувчидан ахлоқий-гуманистик йўналтирилганлик, билимлар, малакалар, кўникмаларни ва улардан фойдаланиш йўллари мажмуасини ўз ичига олади. Ўқитувчининг ижодий компетентлиги унинг касбий компетентлигининг таркибий қисмидир. Педагог фаолиятининг муваффақиятлилик даражаси, юқори меҳнат унумдорлиги ҳамма вақт касбий жиҳатдан компетент педагогни таърифлашнинг (ифода қилишнинг) асосий мезонларидан бири бўлиб келган.

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, *ижодкор (яратувчан) ўқитувчи* - ўз мақсадлари, кадриятлари ва эътиқодларига эга, ҳаётий муаммоларни ҳал қила оладиган, ўз салоҳият ва имкониятларини амалга оширишга, ўзини ўзи ривожлантиришга, ўз шахсиятини намоён қилишга, ўз шахсий салоҳияти ва қобилиятларини тақдим қила олишга тайёр, ностандарт тафаккурга, ўз шахсий идентификацияга, интеллектуал мустақил таълим кўникмаларига эга, янги моддий ва маънавий кадриятлар ярата оладиган шахсдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

5. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч -Т.: Маънавият, 2008.
6. «Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 7

февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг Харажатлар стратегияси тўғрисида”ги

7. Хайруллаев М, Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккирлари - Т.: Ўзбекистон, 1991.

8. Педагогика Ҳасанбоев Ж., Тўрақулов Х.А., Алқаров И., Усмонов Н.Ў. Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Тошкент: Фан, 2009.

O'ZBEKISTONDA MASOFAVIY TA'LIM TIZIMINI QO'LLASHNING IJTIMOIY ZARURATI

Negmatova Aropat Muxtarovna
AndDU.p,f.nomzodi

Internet texnologiyalarining kirib kelishi bir necha asrlar davomida o'zgarmay kelgan holatlarni o'zgartirib yubordi. Bu odatdagi xat yozishmalari elektron pochta bilan, kutubxonalar esa web-saytlar bilan almashinishida namoyon bo'ldi.

Endilikda esa ta'lim tizimida ta'lim olishning an'anaviy shakllari o'rniga masofaviy ta'lim elementlari kirib keldi.

Respublikamizda pandemiya sababli barcha ta'lim muassasalari masofaviy tarzda o'qitishdan foydalanishga majbur bo'lmoqda va shu bahona buning afzalliklari bilan yaqindan tanishmoqdalar. Bugungi kunga kelib masofaviy ta'lim oddiy xalq orasiga ham kirib borishga ulgurdi. O'ylab qaralsa, zamonaviy dunyoda masofaviy amalga oshirish mumkin bo'lgan ishlar uchun ortiqcha vaqt, kuch va harajat sarflamasdan ham erishish mumkinligini guvohi bo'lib turibmiz.

Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini ta'lim jarayoniga kirib kelishi an'anaviy o'qitish usullariga qo'shimcha ravishda yangi o'qitish shakli - masofaviy o'qitish yaratilishiga omil bo'ldi.

Masofaviy ta'limda o'quvchi va o'qituvchi fazoviy bir-biridan ajralgan holda o'zaro maxsus yaratilgan o'quv kurslari, nazorat shakllari, elektron aloqa va Internetning boshqa texnologiyalari yordamida doimiy muloqotda bo'ladilar. Internet texnologiyasini qo'llashga asoslangan masofaviy o'qitish jahon axborot ta'lim tarmog'iga kirish imkonini beradi, integratsiya va o'zaro aloqa tamoyiliga ega bo'lgan muhim bir turkum yangi funktsiyalarni bajaradi.

Masofaviy o'qitish barcha ta'lim olish istagi bo'lganlarga o'z bilimini uzluksiz oshirish imkonini yaratadi. Bunday o'qitish jarayonida o'quvchi interaktiv rejimda mustaqil darslik materiallarni o'zlashtiradi, nazoratdan o'tadi, o'qituvchining bevosita rahbarligida nazorat ishlarini bajaradi va sinfdagi boshqa «vertikal o'quv guruhi» o'quvchilari bilan muloqotda bo'ladi.

Ma'lum sabablarga ko'ra, ta'lim muassasalarining tahsil olish imkoniyati bo'lmagan, masalan, sog'ligi taqoza etmaydigan, qisman nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun masofaviy o'qitish qulay o'qitish shakli hisoblanadi.

Masofaviy o'qitishda turli xil axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalaniladi, ya'ni har bir texnologiya maqsad va masala mohiyatiga bog'liq. Masalan, an'anaviy bosma usuliga asoslangan o'qitish vositalari (o'quv qo'llanma, darsliklar) o'quvchilarni yangi material bilan tanishtirishga asoslansa, interaktiv audio va video darslar

ma'lum vaqt orasida o'zaro muloqotda bo'lishga, elektron pochta to'g'ri va teskari aloqa o'rnatishga, ya'ni xabarlarini jo'natish va qabul qilishga mo'ljallangan. Oldindan tasмага muhrlangan videoma'ruzalar o'quvchilarga ma'ruzalarni tinglash va ko'rish imkonini bersa, faksimal aloqa, xabarlar, topshiriqlarni tarmoq orqali tezkor almashinish o'quvchilarga o'zaro teskari aloqa orqali o'qitish imkonini beradi.

Yuqoridagilarga asoslanib, ta'lim jarayonida ayni vaqtda qayta-qayta tilga olinayotgan ayrim terminlar tavsifi va ta'riflarni keltirib o'tamiz.

Masofaviy o'qitish – eng yaxshi an'anaviy va innovatsion metodlar, o'qitish vositalari va formalarini o'z ichiga olgan sirtqi va kunduzgi ta'lim singari axborot va telekommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan ta'lim formasidir.

Masofaviy o'qish – bu yangi axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya texnologiyalari va texnik vositalariga asoslangan ta'lim tizimidir. U ta'lim oluvchiga ma'lum standartlari va ta'lim qonun-qoidalari asosida o'quv shart -sharoitlari va o'qituvchi bilan muloqotni ta'minlab berib, o'quvchidan ko'proq mustaqil ravishda shug'ullanishni talab qiluvchi tizimdir. Bunda o'qish jarayoni ta'lim oluvchini qaysi vaqtda va qaysi joyda bo'lishiga bog'liq emas.

Masofaviy ta'lim – masofadan turib o'quv axborotlarini almashuvchi vositalarga asoslangan, o'qituvchi maxsus axborot muhiti yordamida, aholining barcha qatlamlari va chet ellik ta'lim oluvchilarga ta'lim xizmatlarini ko'rsatuvchi ta'lim majmuidir.

Masofaviy o'qitish tizimi – masofaviy o'qitish shartlari asosida tashkil etiladigan o'qitish tizimi. Barcha ta'lim tizimlari singari masofaviy o'qitish tizimi o'zining tarkibiy maqsadi, mazmuni, usullari, vositalari va tashkiliy shakllariga ega.

Nima uchun masofaviy ta'lim kerak bo'lib qoldi? – degan savol tug'ilishi tabiiy. Bu savolga javob tariqasida quyidagilarni sanab o'tish mumkin:

- Ta'lim olishda yangi imkoniyatlar (ta'lim olishning arzonligi, vaqt va joyga bog'liqligisizligi va boshqalar).

- Sifatli axborot texnologiyalarining paydo bo'lishi va rivojlanishi.

- Xalqaro integratsiyaning kuchayishi.

Yuqorida sanab o'tilgan sharoit va imkoniyatlar masofaviy o'qitishga ehtiyoj borligini ko'rsatadi.

Barcha ta'lim turlari kabi masofaviy ta'limning ham har xil turlari mavjud. Bu ta'lim jarayonining quyidagi asosiy tarkibiy qismlari: fan mazmunining bayoni; o'qituvchilar bilan o'zaro bevosita va bilvosita muloqot; amaliy topshiriqlarning bajarilishi; o'quvchi bilimni nazorat qilish va baholashdan iborat bo'ladi. Hozirgi davrda umumta'lim muassasalarida masofaviy usulda ta'lim berishning oltita usuli qo'llanilib kelinmoqda.

Eksternat turi bo'yicha o'qitish. Bu shaklda o'qitish quyidagi qulayliklarga ega: birinchidan, iqtidorli o'quvchilar uchun vaqtdan samarali foydalanish imkonini beradi; ikkinchidan, malakasini oshirishga ehtiyoj sezayotgan va shu yo'nalishda bevosita amaliyotda faoliyat ko'rsatayotgan mutaxassislariga qisqa muddat davomida o'z malakalarini oshirish imkoni yaratiladi.

Ta'lim muassasasining masofaviy ta'lim modeli. Bunday ta'limning har xil shaklida yagona dastur asosida tayyorlangan elektron kitoblarning qo'llanishi o'quvchilar bilimining chuqurlashuviga olib keladi va katta iqtisodiy samara beradi.

Bir nechta umumta'lim muassasalarining hamkorligiga asoslangan masofaviy ta'lim. Bir necha ta'lim muassasasi hamkorligida yaratilgan elektron kitoblar va qo'llanmalar

birinchidan, ilmiy jihatdan mukammal va sifatliroq bo'lsa, ikkinchi tomondan, ularga iqtisodiy jihatdan bir muncha kam xarajat qilinadi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari hamkorligida tashkil qilingan masofaviy ta'lim. Bunday maxsus tashkil etilgan tizimlar sirtqi va masofaviy shaklda ta'lim oluvchilarga mo'ljallangan bo'lib, yangi ta'lim texnologiyalarining keng qamrovli qo'llanishi natijasida faoliyat yuritadi.

Avtonom o'qitish modeli. Bu shakldagi o'qitish dasturlari masofaviy ta'lim olish tamoyilida tashkil etilib, televidenie, radioeshittirishga asoslangan bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, bilim berishning bunday usuli aniq belgilangan vaqt va aniq joyga bog'liq bo'ladi.

Multimedia dasturlariga asoslangan, norasmiy, integrallashgan o'qitish modeli. Bu shakldagi masofaviy ta'lim tizimi asosan kompyuter va teleradio tizimlari orqali o'rganish vositasi hisoblanadi.

O'quvchilarga qiziqarli darslarni tashkil etish, avvaldan tayyorlab, qayta ko'rib chiqib taqdim qilish imkonining mavjudligi, turli avdiovizual vositalardan foydalanish mumkinligi bilan masofaviy ta'lim bir qator afzalliklarga egadir. Bundan tashqari o'quvchilarni masofaviy ta'lim olishga qiziqtirish uchun quyidagilarni tavsiya sifatida keltirib o'tish mumkin:

- har bir o'quvchini nazorat qilish va bajargan topshiriqlarini doimiy rag'batlantirish (chunki ular oila muhitida turli mashg'ulotlar bilan band bo'lishi va nazoratsiz qolishi mumkin. Rag'bat esa ularni o'quv mashg'ulotiga intilishini kuchaytiradi);

- sinf o'quvchilariga topshiriqlar berishda turli guruxlarga ajratib, alohida yondashish va ota-onalar bilan ishlash (yuqori o'zlashtiruvchi, o'rta o'zlashtiruvchi, past o'zlashtiruvchi);

- berilgan topshiriqlarni javoblarini qabul qilishda yakka tartibda ishlash (agar o'quvchilar bajargan mashg'ulotlarini rasmga olib sinfning onlayn tarmog'iga tashlasa qolganlar shundan ko'chirib qo'ya-qoladilar);

- o'qituvchi o'z darslarini yanada qiziqarli tashkil qilish uchun hamkasblari bilan tajriba almashishi va samara bergan usullardan foydalanishi lozim. Televideniya orqali namoyish etilayotgan darslar bilan o'zining mashg'ulotlarini uzviylikiga alohida e'tibor qilish maqsadga muvofiqdir.

Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, masofaviy ta'lim kompleksini ta'lim muassasalariga joriy etilishi har tomonlama foyda keltiradi. Ushbu texnologiyalarni ta'lim tizimiga keng joriy etish umumiy o'rta ta'lim muassasalari oldiga qo'yilgan ko'p muammolarni o'z paytida hal etishga yordam beradi. Hozirda fanlarni kompyuterlardan foydalanib o'qitish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kompyuter texnologiyalarining imkoniyatlaridan o'quvchilar keng foydalanishlari orqali ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali yutuqlarga erishishlari mumkin. Pedagoglar kompyuterdan darsga metodik materiallarni tayyorlashdagina emas, balki fanni o'qitishda zarur kompyuter dasturlaridan foydalanishda, o'quvchilar bilan individual ishlash jarayonida ham foydalanadilar. Bunday hamkorlik o'qituvchining o'quvchi bilan doimiy onlayn aloqada bo'lishini samarali ta'minlaydi. Bunday samara o'quvchilarda axborot texnologiyalarini chuqurroq o'rganishga olib keladigan vositalardan bo'lib hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A.Parpiev, A.Maraximov, R.Hamdammov, U.Begimqulov, M.Bekmuradov, N.Tayloqov. Elektron universitet. Masofaviy ta'lim texnologiyalari O'zME davlat ilmiy nashriyoti. -T.: 2008, 196 b.

2. Abduqadirov, Abduqaxxor Abduvakilevich. Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti. monografiya / A. A. Abduqadirov, A. X. Parдав; red. M. Sodikova. - T. Uzbekiston respublikasi fanlar Akademiyasi " FAN , 2009.145 s

3. Abduqadirov A.A., Parдавev A.X. Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti. – T.: Fan, 2009.145 b.

PSIXOLOGNING ETIKAVIY KODEKSI, PSIXOLOGIK XIZMAT ISTIQBOLLARI ASOSI

Obidova Dilnoza Maqsud qizi-JDPI o'qituvchisi

Mamlakatning jadal rivoji o'z xalqining ruhiy salomatligini, ruhiy ko'tarinkiligini talab etadi. Zero mamlakat yuksalishi, barcha hokimiyat organlari xalq uchundir. Sizu-bizga ma'lumki ko'pchilik tez rivojlanayotgan mamlakatlarda insonlarning ruhiy salomatligini mustahkamlash bilan shug'ullanuvchi qalb shifokorlariga keng doirada e'tibor qaratiladi.

Ma'lumki, alohida sohalar va yo'nalishlar toliq shakllanishi uchun o'z qonun qoidalari tamoyillariga va maqsad va vazifalarga ega bo'lishi zarur. Shu nuqtai nazardan psixologning ham, psixologiyaning fundamental bilimlariga asosan etikaviy kodekslari mavjuddir. "Etikaviy tamoyil tibbiyot tadqiqotlari bilan insonlarning subyektiv tadqiqotlari asosida birgalikda tasdiqlatilgan", psixologlar uchun xalqaro universal etikaviy tamoyilga, Yevropa Federatsiyasining psixologlar birlashmasining etikaviy metakodeksiga asosan tuzilgan.

Hozirgi vaqtda "Psixolog" termini etikaviy kodeks yuzasidan psixologiya bo'yicha oliy ma'lumotga ega bo'lgan shaxslarga nisbatan ishlatiladi. Hozirgi vaqtda "Mijoz" termini etikaviy kodeks yuzasidan ma'lum bir inson, insonlar guruxi yoki tashkilot nazarda tutiladi. Bunda insonlar kelishuvga kelish uchun, jamiyatga qiziqishining qaytishini yoki o'zining avvalgi holiga qaytishni hohlab psixologdan yordam so'rab kelgan insonlardir. Shu bilan birga ular psixologik tadqiqotlarning ilmiy izlanishlarning obyekt bo'lib sanaladi. Psixologning profitsional faoliyatida, asosiy harakterlovchi hususiyat mijoz ruhiyatini o'z xoliga qaytarishda javobgarlikni his etishi, ijtimoiy va psixologik bilimga egaligi, va asosiysi insonlarni ishontiraolishi, psixolog xulqatvori va faoliyatida profitsional etikaviy kodeks darajasiga erishish va amal qilishni hozirda etikaviy kodeks o'z ichiga oladi.

Psixologning etikaviy tamoyili.

Psixologning etikaviy faoliyati umuminsoniy axloqqa va axloqiy qadriyatlariga asoslanadi. Psixolog o'z faoliyatida oliy maqsadlarni belgilab olishi kerak, u har tomonlama rivojlangan inson bo'lishi va insonlarni hurmat qilaolishi, insonlarni birlashtiraolishi, vaziyatga haqqoniy qarashi, insonparvar bo'lishi, jamiyatning gullab yashnashiga xizmat qilishi zarur. Psixolog faoliyatining qonuniyatlarini doimo yodda saqlashi va kasbiy profitsionallikni mustahkamlashi kerak.

Hurmat qilish tamoyili. Hurmat qilish tamoyili o'z ichiga oladi:

❖ Shaxsning qadr-qimmatini huquq va erkinliklarini hurmat qilish.

Psixolog insonlarni yoshi, jinsiy farqlanishi, millati, tili, dini etnik va irqiy mansubligi, nogironlik va boshqa boshqa asoslardan qati nazar birday hurmat qilishi zarur. Psixolog mijozga betaraf bo'lishi kerak. Psixolog bilan mijoz o'rtasidagi aloqa, subyektiv tasurot, shuningdek buyurtmachining ijtimoiy ahvoli psixolog faoliyatiga hech qanday tasir qilmasligi lozim.

❖ **Maxfiylik**

Mijozlar bilan ishlash jarayonida psixologlar tomonidan olingan ma'lumotlar kelishilgan shartlardan tashqarida ma'lumotlar qasddan yoki tasodifan oshkor qilinishi mumkin emas. Tatqiqot natijasi hech qanday ko'rnishda hech kimga taqdim etilmasligi kerak. Negaki u mijozni obro'sizlantiradi, psixologni yoki psixologiya fanini obro'sizlantirishi mumkin.

❖ **Mijozning ixtiyoriy roziligi va habardorligi.**

Mijoz psixolog ishidan habardor bo'lishi kerak. Mijoz bilan ishlash jarayonida, mijoz boshqa inson ishtirok etishi uchun rozilik bergandan keyingina yo'l qo'yiladi. Mijoz bunday qaror qabul qilishga o'zi ega bo'lmasa, uning qonuniy vakili bir to'xtamga kelishi kerak. Psixolog mijozni barcha davolash faoliyati va asosiy qadamlar to'g'risida habardor qilishi lozim. Faqat mijoz tomonidan bunga rozilik olingandan keyingina video yoki audio maslahat yoki psixologik davolash ishlarini olib borish mumkin. Bu shuningdek telefon muloqotlari uchun amal qiladi.

❖ **Mijozning o'z-o'zini anglashi.**

Psixolog mijoz bilan ishlashi jarayonida ularning profitsional muloqoti, mijozning o'z huquqlarini bilishi va o'z-o'zini anglashi bilan yakunlanadi.

Mahorat tamoyili

Psixolog o'z ishi davomida mahoratni yuqori darajadiligini taminlashga harakat qilishi lozim. Psixolog o'z xizmati vaqtida faqat o'rganilgan va tajribaga ega bo'lgan usullardan foydalanishi kerak. Mahorat tamoyili o'z ichiga oladi:

❖ **Profitsional etik bilim.**

Psixolog har tomonlama etik bilimlarga ega bo'lishi, Etikaviy kodeks qoidalarini bilishi hamda o'z ishida axloqiy tamoyillarga tayanga bo'lishi lozim. Psixolog mijoz bilan ishlash jarayonida bilvosita (Aftobiografik metod) yoki bevosita (Anketa, intervyu, test, elektrofiziologik tadqiqod, psixoterapiya,) kabi metodlar yordamida natijalarni aniqlashi va e'lon qilishi mumkin.

❖ **Usul va vositalarni qo'llashni chegaralash.**

Psixolog tadqiqoti jarayonida insonlarning yoshi, jinsi, ma'lumoti, mijozning holatini hisobga olib, maqsadlari uchun yetarli bo'lgan metodlarni qo'llashi lozim.

❖ **Profitsional rivojlanish.**

Psixolog doimo profitsional talablarga javob berishi va bu borada bilimlarini doimo takomillashtirib borishi lozim.

❖ **Profitsional faoliyatda ma'lum shartlashuv bo'lmasligi.**

Psixolog muddatidan oldin mijoz bilan ishni to'xtatishi unga salbiy tasir ko'rsatishi mumkin bo'lsa, psixolog mijoz bilan ishlashni davom ettirishni taminlashi kerak. Agar psixolog faoliyatiga hukm o'tkazish kabi salbiy holatlar bo'lsa, u profitsional faoliyatini davom ettirmasligi kerak.

Javobgarlik tamoyili

Psixolog o'z profitsional va ilmiy vazifalarini mukammal bilishi va o'z mijozlarining ham profitsional vazifalarini bilishi lozim. Psixolog imkon qadar o'z mijozlarining harakatlari uchun javobgarlikka tortilishi, shu sababli zararli oqibatning oldini olish uchun izlanishi kerak. Javobgarlik prinsipi o'z ichiga oladi:

Ijtimoiy baho, tasavvurning rivojlanishi, jamiyat fikri ilmiy psixologiyaga tasir etadi. Masalan to'g'ridan to'g'ri tasir ko'rsatmasdan gurux yoki tashkilot shaxsga tasirini o'z

ichiga oladi. Ijtimoiy bilim va ilmiy imkoniyat psixolog tadqiqotining loyahasini amalga oshirish yechimidir.

❖ Zarar keltirmaslik.

Psixolog olib borayotgan tadqiqot usul, aralashuvlar unung sog'ligiga havf solmasligi, mijozning holatini o'zida ifodalamasligi, mijozning psixologik xususiyatlari va asosiy ma'lumotlarni hech kimga bermasligi, psixologik tadqiqotlar aloqalar o'rnatish emas aniqlashtirish va muofiqlashtirish vazifasini bajaradi.

❖ Axloqiy munozara xulosasi.

Psixolog axloqiy munozaraning mohiyatini tushunib yetishi va o'zining shaxsiy javobgarligini his etishi lozim. Psixolog o'z kasbdoshlari va boshqa tegishli tomonlar bilan fikrlashib, bu haqida ma'lumot yig'ib, etikaviy kodeksga o'z tasirlarini ko'rsatishi kerak.

Haqqoniylik tamoyili

Psixolog ilmiy oshkoralikka harakat qilishi, nazariya va amaliyot birligiga erishishi lozim. Psixolog bu faoliyatda haqqoniy bo'lishi va o'z kasbini yaxshi ko'rishi kerak. Haqqoniylik tamoyili o'z ichiga oladi:

❖ Profitsional imkoniyatlar va shaxsiy normani tushunish.

Psixolog profitsional imkoniyatlari va o'z imkoniyatlari chegaralanganligini tushunishi lozim. Bu qoida turli kasb egalari orasida muhokama qilib o'rnatilgan.

❖ Haqqoniylik

Psixolog va mijoz o'rtasidagi huquq va majburiyatlardan habardor bo'lishi va bajarishi lozim.

- Psixolog o'z vakolatlari doirasida mustqil harakat qilishi.
- U o'z maxfiylik tamoyiliga rioya qilishi shart: bu qonun tomonidan talab qilinadi.
- Psixolog o'z ishida profitsional boshqaruvni yo'lga qo'yishi lozim.
- Siz psixologdan etikaviy kodeksning profitsional qoidalaridan tashqari talab qo'yolmaysiz.
- Lo'nda va tushunarlik bo'lishi zarur.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz kerakki, psixologning etikaviy kodeksi psixolog va mijoz o'rtasidagi munosabatini tartibga solish, psixologlar mijoz bilan ishlashi jarayonida chin dildan yondashishi uchun, asosiysi faoliyat jarayonida xatoliklarga yo'l qo'yilganda profitsional etikaviy tamoyil orqali jarimalar tayinlash yoki jazolash choralarini ko'rish uchun juda zarurdir.

Etikaviy kodeks psixolog uchun mijoz bilan ishlash jarayonida asosiy maqsadni belgilash, ikkisi uchun ham optimal muhit yaratish hamda yechimni topishda yo'l xaritasi bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Е.В.Матвеева, Психологическая служба: учебно-методическое пособие. Изд-во ВятГГУ, 2007.
2. Г.С. Никифорова, Психология здоровья. ЗАО Издательский дом «Питер», 2006.

LOYIHALASH METODI IMKONIYATLARI VA UNI AMALGA OSHIRISH BOSQICHLARI

Qayumov Asqarbek-JDPI katta o'qituvchisi
Parmonova Lola-JDPI 1-kurs magistranti

Loyihalash metodi ta'lim texnologiyasining muhim bo'g'iniga aylanmoqda. Bu metod ta'lim oluvchilarga hayot tarziga moslashish, mustaqil, ijodiy fikrlash ko'nikmalarini hosil qilishga yordam beradi.

Loyihalash (lot. *projectus* - olg'a tashlangan fikr, g'oya, obraz), nomini o'zi aytib turibdiki, kelajakda amalga oshiriladigan ishlarni rejalashtirish bo'lib, proekt ma'lum bir hisob-kitob, chizma va boshqalarga asoslangan holda tavsiflash, bayon qilish shaklida mujassamlashgan g'oya, fikrning ifodasidir. U bildirilgan fikrni mohiyatini va uni amalga oshirish imkoniyatlarini ochib beradi.

Loyihalash metodi ta'lim jarayonining muhim jihatlaridan biri bo'lib, o'qituvchining talabalar bilan individual ishlash imkonini beradi. O'qituvchi dars vaqtidan unumli foydalanib, talabalarining individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ular bilan yakka tartibda ishlaydi. Bunda ularning kasbiy fanlarni chuqurroq egallashlariga kengroq yo'l ochib beriladi. Loyihalash ishlarini tashkil etishda didaktik vazifaning qo'llanilishi va uni hal etish muammolari ko'rib chiqiladi.

Loyihalash metodi ta'lim oluvchilarni quyidagilarga:

- fanning turli sohalaridagi bilimlarni bir butun holga keltirib, muammolarni topish va yechish, axborotlar oqimida mo'ljal olish;
- faoliyatni tanlash huquqidan foydalanib, turli taxmin, g'oyalarni ilgari stjirish, tadqiqot o'tkazish, tahlil qilish iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligini aniqlash;
- o'z faoliyati natijasiga mas'ul bo'lish, mustaqil qaror qabul qilish, yutuqlar va kamchiliklarni aniqlash, uning sabablarini qidirish, xatolarni topish va to'g'rilash;
- turli yechim. takliflarning natijalarini ilmiy taxmin qilish (prognozlash);
- jamoada ishlash, turli nuqtayi nazar, fikrlarning muhokamasida qatnashishga rag'batlantiradi.

Loyihalash metodini qo'llab, dars o'tish jarayonida o'quvchi, talabalarining vazifasi:

- iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq, ijtimoiy ahamiyatga ega ishni bajarish, mahsulot ishlab chiqarish, ilmiy-texnik, iqtisodiy va boshqa muammoni belgilangan vaqt davomida yechish yoki yechish uchun takliflar ishlab chiqish.

O'qituvchining vazifasi:

- o'quvchi, talabalarni mustaqil ijodiy faoliyatlarini unumli bo'lishi uchun sharoit yaratish.

Bu metodni iqtisodiy fanlarni o'rganishdagi muhim ahamiyati shundaki, talabalar biznes-reja tuzishni, turli tanlovlarda qatnashish uchun loyihalar ishlab chiqishni o'rganadilar. Nazariy va amaliy mashg'ulotlarni qanday tashkil etishning texnologik xaritasini ishlab chiqish, ya'ni darsni qanday o'tkazishni mufassal rejasini ishlab chiqishni, umuman olganda, o'z faoliyatlarini rejalashtirishni o'rganadilar. Shu bilan birga mazkur metodning o'ziga xos xususiyatlari mavjudki, ularni, albatta, hisobga olish zarur.

Birinchidan, bu metodni mavzular, alohida predmetlar bo'yicha qo'llash juda qiyin. Chunki, bir muammoning kelib chiqish sabablari nihoyatda xilma-xil. Ularni bir fan doirasida hal qilish qiyin. Ikkinchidan, barcha talabalar ham loyiha tayyorlab, qo'yilgan muammoni yecha olmaydi.

Uchinchidan, bu metod o'qituvchidan chuqur bilim, tajriba, o'z ustida tinimsiz ishlash, turli loyihalarda shaxsan qatnashishini talab qiladi.

Loyihalash metodini qo'llash uchun birinchi navbatda loyihalash ob'jektini aniqlaymiz. Qanday masala, muammo mavjudki, uni yechib loyihaning natijasini qanday bo'lishini belgilaymiz.

1. Bu o'tilayotgan mavzu bo'yicha qo'yilgan savol yoki yechimini kutayotgan dolzarb masala bo'lishi mumkin. Loyiha talabalarning o'z xohishlari, qiziqishlariga ko'ra tanlagan ilmiy izlanishlari bo'lishi mumkin yoki o'qituvchi taklif qilishi mumkin. Har ikkala holda ham talabalar zarur axborotlarni to'plashlari, ularni tahlil qilishlari zarur. Tahlil asosida qaror qabul qilib, loyiha ishlab chiqishdan maqsad qo'yiladi va qanday natijaga erishilishi belgilanadi.

2. Maqsadni aniqlagach, loyihaning mazmunini belgilaymiz.

3. Reja asosida amalga oshirish uchun vazifalar belgilanadi, ya'ni faoliyat rejasi ishlab chiqiladi. Loyihaning umumiy tavsifi oy- dirlashadi. Aniq faoliyatga asos yaratiladi. Loyihani amalga oshirish uchun tuzilgan reja aniq bo'lishi, haddan tashqari murakkab bo'lmasligi kerak. Umumiy rejadan tashqari haftalik va oylik rejalar tuziladiki, uning asosida talaba bajaradigan ishlarni yanada oydinlashtiradi.

4. Loyiha qatnashchilari belgilanadi.

Loyiha qatnashchilari o'z qiziqishlari, fikr doiralari bilan bir- birlariga yaqin, yordam beruvchi o'quvchi, talabalar bo'lib, ularni loyihada qo'yilgan maqsad birlashtiradi.

Ularni yoniga keyinchalik boshqa qatnashchilar ham qo'shilishi mumkin. Lekin qatnashchilar haddan tashqari ko'payib ketishi salbiy oqibatlariga olib keladi. Shuning uchun loyihada har bir qatnashuvchining bajaradigan vazifasi aniq yozib qo'yiladi.

5. Loyihani amalga oshirish muddatlari belgilanadi. Agarda u bosqichlarga bo'linsa, uni harr^muddatlari bilan ko'rsatiladi.

6. Loyihalash va uni amalga oshirishning bosqichlari:

1- bosqich. Loyihani ishlab chiqish. Unda loyihani amalga oshirish shakllari va vositalari, bosqichma-bosqich natijalari ham ko'rsatiladi.

2- bosqich. Loyihada belgilangan vazifalar bajariladi.

Bu bosqichda talabalar mustaqil ravishda individual va guruh bo'yicha qo'yilgan vazifalarni bajaradilar. Material, axborot to'playdilar. To'plangan ma'lumotlarni muhokama qiladilar. Jadvallar, grafiklar ishlab chiqadilar. Namoyish etiladigan, illyustrativ materiallar tayyorlashadi.

3- bosqich. Loyihaning barcha qatnashchilari tomonidan tayyorlangan ishlar bir butun qilib birlashtiriladi. Avval loyihaning xoniaki varianti yozib chiqiladi. So'ngra yakuniy variant tayyorlanadi. Rasmiy talablar asosida taxlanadi.

4- bosqich. Loyihaning so'nggi varianti ekspertga, taqr ga beriladi. Bunda matn aniq asoslangan bo'lib, bajarilgan ishlarning mazmuni va erishilgan natijalarni gavdalanitirishi kerak. Matilda, albatta, jadvallar, grafiklar, chizma, dasturlar va boshqa shunga o'xshash materiallar bo'lishi shart.

5- bosqich. Ish taqrizga beriladi. Loyihaga ekspert xulosasi olinadi, tashqi taqriz natijasini elon qilingach, lugallangan hisoblanadi.

6- bosqich. Loyiha taqdimoti. Taqdimot loyihada bajarilishi belgilangan mezonlar asosida jyiiri yoki komissiya a'zolari tomonidan baholanadi. Jyuri a'zolari tarkibi loyiha ishlab chiqilayotganda aniqlanadi. Tayyorlangan" loyihani ko'rib chiqib, tanlanib, so'ngra tayyorlangan hisobot ko'rib chiqiladi.

Hay'at ishni baholashi uchun baholash mezonlari ishlab chiqiladi. Bu mezonlar muammoni o'rganish darajasi, matni aniq, tushunarli tarzda bayon qilinishi, o'ziga xosligi, rasmiylashtirish sifati, ko'rgazmali, namoyish materiallardan foydalanilgani, berilgan takliflar va ularni muammoni yechishga yordam berishi va boshqa jihatlarini mujassamlashtirilgan bo'lishi kerak. Dars jarayonida kichik guruhlar tayyorlagan loyihalarni o'qituvchi boshchiligida talabalardan tuzilgan hay'at baholashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxo,jaeva N.N. O.,qituvchi mutaxassisligiga tayyorlash texnologiyasi. –T.: TDPU, 2000.
2. Mahmudov M. O.,quv materialini didaktik loyihalash tizimi. «Pedagogik mahorat», 2002 yil, 3-son,
3. Mahmudov M. Ta'lim natijasini loyihalash. // «Pejagogik mahorat», 2003 yil, 1-son,

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MATNNI TUSHUNISH VA ANGLASH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI

Farsaxonova Dilafro'z Rizaxonovna JDPI dotsent,
DAMINOVA NASIBA JDPI talabasi

Keyingi yillarda fan-texnikaning rivojlanishi, yoshlarning bilim olishga bo'lgan ehtiyojning ortishi, darsliklardagi mavzularning izchilligi hamda murakkabligi natijasi o'laroq ta'limni tubdan isloh qilish davlat siyosatining asosiy yo'nalishiga aylandi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi bilan Xalqaro hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti o'rtasida o'quvchilar savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro dasturida ishtirok etishga erishildi. Bugun mamlakatimizda ta'lim sifatini baholashda yangicha monitoring tizimini xalqaro baholash dasturlari yordamida aniqlash va qiyoslashga asoslangan tizim shakllanmoqda. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizim bilan qiyosiy va har tomonlama tahlil qilish, tegishli yo'nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro loyihalarni joriy qilish, zamon talablariga javob beradigan munosib milliy baholash tizimini takomillashtirish muhim sanaladi. Shunga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-sonli qarori asosida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi tashkil etildi. Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi boshlig'i Ulug'bek Tashkenbayev hamda Ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA — International Association for the Evaluation of Educational Achievement)ning Amsterdamdagi direktori Andrea Netton o'rtasida O'zbekistonning PIRLS-2021 baholash tizimida ishtirok etishi yuzasidan 25-yanvar kuni ilk rasmiy uchrashuv tashkil qilindi. Uchrashuvda PIRLS dasturining 2021-yil uchun mo'ljallangan tadqiqotlarida O'zbekistonning ishtirok etishi tashabbusi IEA tashkiloti

tomonidan katta olqishlar bilan qarshi olindi va tashkilot tomonidan barcha kerakli yordam va tavsiyalar berilishi ta'kidlandi. Bu esa o'quvchilarni boshlang'ich sinflardan boshlab hayotiy zaruriy ko'nikmalarga ega bo'lishlari hamda jahonda raqobatbardosh kadrlar qatoridan o'rin olishlariga zamin yaratish uchun xizmat qiladi.

PIRLS boshlang'ich sinf o'quvchilarining sinf va sinfdan tashqari o'qishini baholashda ikkita keng qamrovli maqsadga, ya'ni "badiiy tajriba orttirish", "axborotni olish va undan foydalanish"ga qaratiladi. O'z navbatida, ushbu maqsadlarning har biri to'rtta keng tushunish jarayonini birlashtiradi. Bular:

- ✓ diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish;
- ✓ to'g'ridan-to'g'ri xulosalar chiqarish;
- ✓ kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish;
- ✓ g'oyalar va axborotni talqin qilish va uyg'unlashtirish.

PIRLS tadqiqotida o'qish savodxonligining darajalari quyidagicha tavsiflanadi

Eng yuqori daraja (625 ball va undan yuqori) – O'quvchilar matnni yaxlit o'zlashtira oladi va ayni paytda uning alohida qismlarini bir-biri bilan bog'liq holda tushunadi. Muallifning g'oyasini izohlashda o'z fikrini asoslash uchun matnga tayana oladi.

Yuqori daraja (550 ball) – O'quvchilar matnning ahamiyatli xabarlarini tushunadi, matnga asoslanib o'z xulosalarini chiqaradi, matn mazmuniga ham, shakliga ham baho bera oladi, uning ayrim til xususiyatlariga e'tibor qarata oladi.

O'rta daraja (475 ball) – O'quvchilar matndan axborot topa oladi, matn shakli va tilining ba'zi xususiyatlaridan foydalanib, matnga asosan o'z xulosalarini chiqaradi.

Quyi daraja (400 ball) – O'quvchilar matnda aniq berilgan va cheklash oson bo'lgan xabarni ajratib oladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mazkur ko'nikmalarni shakllantirish uchun avvalo, o'qish darslarida badiiy matn ustida ishlashni to'g'ri tashkil etish, o'quvchilarga matn ustida ishlash uchun topshiriqlar tizimini ilmiy-metodik jihatdan asosli qo'llay olish maqsadga muvofiq.

Hikoya va suhbat o'qiladigan asar janrini hisobga olgan holda tashkil etiladi. O'quvchilarning hayotiy tajribalariga yaqin bo'lgan mavzuga oid hikoyalarni o'qishdan oldin suhbatga ehtiyoj bo'lmaydi. Chunki ular o'quvchilarga shaxsiy kuzatishlari hisobiga tushunarlidir. Bunday hikoyalarning g'oyasi yaqqol ifodalangan bo'ladi va bu kichik maktab yoshidagi o'quvchilar tomonidan tez idrok qilinadi. Biroq o'qituvchining kirish so'zi, albatta, ishtirok etadi. O'qituvchi yozuvchi va uning ijodiy faoliyati haqida hikoya qilib, o'quvchilarni badiiy asarni chuqurroq idrok qilishga yo'naltiradi.

Masalan, 4-sinf «O'qish kitobi»dagi Xudoyberdi To'xtaboevning «Do'stlik» hikoyasini o'qishdan oldin tayyorgarlik ishlarining quyidagi namunasi tavsifa etamiz:

- hikoya sarlavhasini va muallifning nomini o'qing.

- ilgari Xudoyberdi To'xtaboevning qanday asarlarini o'qigansiz? (O'quvchilar 3-sinfda yozuvchining «Hassa», 4-sinfda «Xatosini tushungan bola», «Erkacholning o'rigi» nomli hikoyalarini sanab o'tishadi).

O'qituvchi o'quvchilarning javoblarini eshitib, ularga yozuvchining hayoti va ijodi haqida qisqacha ma'lumot beradi.

«Xudoyberdi To'xtaboev bolalarning sevimli yozuvchisidir. Siz uning bir nechta asarlari nomini sanab o'tdingiz. Yozuvchining mashaqqatli, ammo quvnoq bolaligi Farg'ona viloyatidagi qishloqlardan birida o'tgan. U o'z asarlarida hikoya qilayotgan qahramonlar

quvnoq, rahmdil, g'amxo'r, mehnatkash bolalardir». Shundan so'ng, o'qituvchi o'quvchilarni asarni diqqat bilan o'qishga yo'llaydi:

- Hozir siz Xudoyberdi To'xtaboevning «Do'stlik» hikoyasini diqqat bilan o'qib chiqing va asar qahramonlari haqida hikoya qilishga tayyorlaning.

Keltirilgan namunadagi tayyorgarlik ishi 1,5-2 daqiqaga mo'ljallangan. O'qituvchi o'quvchilarning Xudoyberdi To'xtaboevning yana qaysi asarlarini bilishini aniqlash uchun bitta savolni qo'llaydi. Og'zaki ma'lumotda faqat oltita gapdan foydalanadi. Ulardan ikkitasi o'quvchilar faoliyatini uyushtirishga bag'ishlangan.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, boshlang'ich sinf o'qish darslarida badiiy matn ustida ishlash asosida o'quvchilarning nutqi rivojlanadi, tafakkuri kengayadi, mustaqil va tanqidiy fikr yuritish qobiliyati o'sadi, erkin fikrlovchi etuk inson bo'lib etishadi.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Makulova B. Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari o'qishni tashkil etish. Monografiya. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2006. – 95 b.

2. Mamatova G.A. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'quv tahlilini tashkil etish va uni baholash metodikasi. Metodik qo'llanma. – T.: 2006. – 95 b.

3. Mirqosimova M. O'quvchilarda adabiy tahlil malakasini shakllantirish va takomillashtirish asoslari. Monografiya. – T.: Fan, 2006. – 112 b.

4. Husanboeva Q. Adabiy ta'limda mustaqil fikrlashga o'rgatish asoslari. Monografiya. – T.: 2003. B – 48-70.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИ ЎҚИТИШДА БАХОЛАШ СИФАТИНИ ОШИРИШНИНГ ОМИЛЛАРИ (Технологик таълим)

ЖДПИ уқитувчиси-Юсупов М.М.

Хар қандай тузимдаги давлатда жадал ривожланиш, илғор технологияларни жорий қилиш замон билан ҳамиша ҳамнафас бўлиши учун таълимнинг барча бўғинлари зийрак фаолият кўрсатиши керак бўлади. Таълимнинг барча бўғинлари қатори олий таълим тизими жамиятга етук камолотли юқори малакали мутахасислар тайёрлаш учун ўқув жараёнини амалий савиясини ошириш керак булади. Жумладан, бўлғуси технологик таълими ўқитувчиларининг амалий таёргарлиги замон талаби даражасида бўлиши уларнинг мустақил ижодий фаолиятини самараси билан белгиланади.

Бўлғуси технологик таълими ўқитувчисини амалий таёргарлиги хар жихатдан тайёрлов мобайнида уларни техник ижодкорлик қобилиятларни ошириш ҳисобига таъминланади. Бунга эса талабаларда таълим мобайнида ўқув технологик топшириқларига нисбатан онгли муносабатини шакллантиришга боғлиқ. Талим жараёни гуруҳ ва звено ҳамда индивидуал формаларини талабаларни тайёргарлик, қизиқиш ва бошқа қобилиятларига мувофиқ ҳолда танланса, мустақил ижодий изланиш жараёни мувафақиятли амалга ошади. Талабалар ўзлари бажарган индивидуал топшириқларини муҳокама учун жамога тақдим қилиб, ютуқ ва камчиликларини ўз иштирокида билади.

Талабалар ўқитувчилар билан технологик жараёни ўқув устахона шароити, қўл технологик механизацияланиши ҳисобга олган шароити, ҳозирги ишлов беришнинг илғор услублари қўлланилган шароитлари учун илғор технология тузиб, уларни таққослаб, технологик жараёни узликсиз такомиллаштиришга ҳаракат қилиши ижодий фикрли қобилиятни ўсишига олиб келади. Талабалар кейинчалик, ўқитувчилар томонидан тузилган раціонализаторлик ҳаракатининг ишлаб чиқаришда қабул қилинган шаклларида фойдаланиб, муаян буюмларни тайёрлаш технология ёки уни конструкциясини такомиллаштириш буйича раціонализаторлик таклифлари мажмуаси билан танишиб, ўзлари ҳам раціонализаторлик мавзулари мажмуасини ишлаб чиқишга ҳаракат қиладилар.

Бўлғуси технологик таълими ўқитувчиси ҳисобланмиш талабаларни мустақил фикрлашга асосланган ижодий фаолияти тайёрлов ўқув режасидаги амалий фанларни ўқитиш мобайнида конструкторлик ва технологик масалаларни ўз ичига олган техник масалаларни ҳал қилишни ўрганиш орқали ривожланади.

Талабаларни мустақил таълим олишларида энг аввало, олий таълим муассасининг моддий ўқув базаларига боғлиқдир. Моддий техник база мустақил таълим жараёнида ягона маконни вужудга келтириш ва ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга. Бу кўпинча мустақил, эркин таълим олишни ёки таълим олувчининг билиш фаолиятига таъсир кўрсатувчи очиқ таълим тизимини тоқозо этади. Айниқса, бу усулдан ўргатувчи (чет эл университетларида талабага индивидуал таълим берадиган ўқитувчилар) лар ўз педагогик фаолиятларида кўпроқ фойдаланадилар.

Ўргатувчи ва мустақил таълим олувчи (талаба) фаолияти эркин таълим олиш (ёки очиқ таълим) тизимини ҳосил қилувчи омил ҳисобланади. Индивидуал таълим бериш ва мустақил таълим олишда фойдаланиладиган дарс материаллар ўргатувчи ва ўрганувчининг ўзаро мулоқот асосини ташкил этади. Таълим бериш учун махсус дарс материалларини тайёрлаш ва уларни педагогик амалиётга тадбиқ этиш долзарб услубий муаммо ҳисобланади.

Мустақил таълим олиш тизими дарс материалларини ишланмаси, одатда, мустақил таълим олиш тизимидаги таълим муассасарининг мутахасислари томонидан амалга оширилади. Бу шароитда ўргатувчилар фаолияти мазмуни ўзгариб, уларнинг услубий вазифаси катта аҳамият касб этади. Талабалар мустақил таълимда ўзининг билиш фаолияти жараёнида ўқитувчилардан оладиган дарс материалларидан фойдаланадилар. Бу ахборотлар уларда ўз-ўзини англаш ва мустақил таълим олиш маҳсули тарзида юзага келади. Бу мослашувчанлик мустақил таълим олувчининг билиш фаолияти жараёнида амалга оширилади. Мустақил таълимга берилаётган дарс материаллари аҳамиятининг юқори бўлишига қарамай, мустақил таълим олувчи ўз-ўзини англаш жараёнида эгалайдиган ахборот анча маҳсулдордир. Ўқув материаллари мустақил дидактик субстанция ҳосил қилиб, у касбий малакани эгалашда таълим олувчининг мақсад ва вазифаларини акс этиради.

Талабалар амалий фанлардан конструкторлик масалалани ҳал қилишда ўзлари мустақил қуйидаги тартибда ижодий фикрлашлари ва муаммонни ҳал қилиш юлларини изланишлари керак булади.

- Қисқартирилган техник ҳужжатлар буйича буюмларни конструкциялаш ҳақида (етишмайдиган маълумотлар) ижодий изланишли фикрлаш;

- Чизма ва тасвир буйича конструкциялашга оид (физик асослар ва техник талаблар) ижодий изланиш олиб бориш;

- Буюмни такомиллаштириш мақсадида қайта конструктияслаш буйиша ижодий изланишли фикрлаш;
 - Буюмни берилган техник шартлар буйича конструктияслаш юзасиданижодий изланишли фикрлаш;
 - Конструктияс буйича ўз ижодий фикрини текшириш.
- Талабаларга амалий фанлар буйича технологик масаларни эчишда мустақил равишда ижодий изланишучун қуйидагича имконият булади.
- Технологик ҳужжатларни таҳлил қилиш;
 - Операстия учун заготовка танлаш;
 - Технологик операстияларини талаби буйича ишлов бериш асбоб,мослама ва жиҳозларни танлаш;
 - Операстияларни бажариш тартиби буйича заготовка ва жиҳозларни жойлаштириш усулларини таҳлилий ҳолда танлаш;
 - Технологик операстияларини бажариш тартибини тузиш;
 - Операстиялар буйича ишлов бериш технологияларини ишлаб чиқиш;
 - Соддадан муракабга утувчи технологик жараённи лойиҳасини мустақил ишлаб чиқиш ва инструктион карталар тузиш;
- Шундай қилиб, амалий фанларни амалий машғулонларини утказиш учун юқоридаги услубий кетма-кетмалик асосида тузиладиган дарс машғулотлари ишланмалариБўлғуси технологик таълими ўқитувчиларини амалий тайёргалик таъминотини таъминлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Н. Муслимов касб таълими уқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари: Педагогика фанлари доктори проф: Тошкент., 2007.й.
2. Х Тоғаев, У. К. Толипов. Педагогические основк совершенсвование творческой личности. Российская академия образавния. Институт средств обучения. Методическое пособие , Москва., 1993.г
3. Х Тоғаев Качества подготовки кадров: проблемқ и решения. “УФЖБНТ” Ташкент. 2003.г

ТЕХНОЛОГИК ТАЪЛИМ ФАНИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ТАЪЛИМ НАТИЖАЛАРИНИ ТАШХИСЛАШ ФАОЛИЯТИГА ТАЙЁРЛАШДА БИЛИМЛАР УЗВИЙЛИГИ ВА УЗЛУКСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

Юсупов Мухаммад Махмудович-
Жиззах ДПИ ўқитувчиси

Таълим натижасини ташхислаш ва баҳолашда муайян принципларга таяниш талаб этилади. Бунинг учун бўлажак ўқитувчилар педагогика олий ўқув юртларидаёқ ушбу принциплар билан яқиндан танишишлари, амалий фаолиятда уларга таяниш тажрибасига эга бўлишлари талаб этилади. Худди мана шундай принциплар сирасига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- Ташхислаш учун зарур бўлган тест топшириқлари, саволларнинг мазмунида объективликни таъминлаш лозим. Ташхислаш тадбирларини амалга оширишда

Ўқитувчи билан синфдаги ўқувчилар орасида дўстона муносабат ҳукм суриши зарур. Ўқувчиларнинг таълим натижасида ҳосил қилган билим, кўникма, малака ва компетенциялари муайян мезонлар ёрдамида аниқланади. Ташхислашнинг амалий жиҳатдан объективлиги назорат методлари ва воситаларидан қатъий назар қўйилган баҳонинг ўзаро мувофиқ келишида намоён бўлади. Ташхислашни амалга оширадиган педагоглардан бунга алоҳида эътибор қаратишлари талаб этилади.

- Баҳолашнинг тизимлилиги ўзида ташхислаш дидактик жараёнининг барча босқичларида назоратни амалга оширишни тақозо этади. Бунда билимларни дастлабки идрок этишдан уларни амалий жиҳатдан қўллашгача бўлган узлуксиз жараён қамраб олинади.

- Кўргазмалилик, очиклик принципи эса барча таълим олувчиларни ягона мезон асосида синовдан ўтказишда ўз ифодасини топади. Ташхислаш жараёнида ҳар бир ўқувчининг ўрнатилган рейтинги кўргазмалилик, очиклик характериға эға бўлиб, натижаларни ўзаро қиёслаш имконини бериши керак. Очиклик принципи баҳоларни ошкор этмаслик ва асослашни ҳам талаб қилади. Баҳо воситасида ўқувчилар ўқитувчининг объективлиги ва улар олдиға қўйилган талабларни англашға йўналтириладилар. Мазкур принципни амалға оширишнинг зарур шартларидан бири ташхислашнинг муайян босқичида олинган натижаларни ошкор қилишни талаб этади. Бу натижалар ўқувчиларнинг ўзлари, уларнинг ота-оналари билан муҳокама қилиниши, шу асосда бўшлиқларни тўлдириш режалари тузилиши керак. Мазкур принциплар асосида ўқувчиларнинг билимдонлик ва компетентлилик даражаларини назорат қилиш ўзининг муайян босқичлари ва бўғинларига ҳам эға.

Ўқувчиларнинг ўзлаштирган билим, кўникма, малака ва компетенцияларини ташхислаш, назорат қилиш, текшириш ва баҳолаш муайян мантиқий изчиллик асосида амалға оширилади, уларни ўрганиш ҳам ўзига хос тарзда кечади. Ўрганиш, ташхислаш ва баҳолаш босқичлари орасида муайян узвийлик ва узлуксизликни таъминлаш зарурлигини бўлажак ўқитувчилар аниқ таасаввур эта олишлари лозим. Чунончи:

- Текшириш тизимида ўқувчиларнинг билим даражаларини олдиндан аниқлаш тадбири амалға оширилади. Ўқув йили бошида тўлдирувчи, мослаштирувчи ўқув жараёни ташкил этилади. Бу тадбир ўқув йилининг дастлабки кунларидаёқ ўқувчилар билимидаги бўшлиқни тўлдиришни назарда тутати. Шу билан бир қаторда бундай тадбирларни ўқув йили ўртасида, ўқув дастурининг янги бўлимини бошлаш олдиндан ҳам амалға ошириш мумкин.

- Ўрганилаётган ҳар бир мавзу якунида, янги мавзунини ўтишдан олдин жорий текшириш амалға оширилади. Гарчанд бу тадбир дарсдан дарсға узлуксиз тарзда амалға оширилсада, ўқув дастурининг алоҳида қисмлари бўйича ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражаларини ташхислаш имконини беради. Ўқувчилар билимини жорий назорат қилишнинг асосий вазифаси таълимий характериға эға. Бундай текширишнинг методлари ва шакллари турли-туман бўлиши мумкин. У муайян педагогик омиллар билан изоҳланади. Бундай омиллар сирасиға ўқув материалининг мазмуни, унинг мураккаблик даражаси, ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ва тайёргарлик даражаларини киритиш мумкин. Шу билан бир қаторда ўқув жараёнининг даражаси, мақсади, амал қиладиган муайян педагогик шарт-шароитлар ҳам алоҳида аҳамият касб этади.

Такрорий текшириш ҳам жорий назорат каби муайян мавзуларни ўрганиш доирасида амалға оширилади. Ўқувчилар янги мавзунини ўрганиш билан бир вақтда

Ўтилган мавзуни ҳам такрорлайдилар. Шу асосда уларнинг билимларни ўзлаштириш даражасида узвийлик ва узлуксизлик таъминланади. Бу тадбир билимларни мустаҳкамлаш имконини беради, бироқ ўқув иши динамикасини тавсифлаш ва таъминлашга асос бўла олмайди. Шунга кўра, бу ўринда таълим натижалари ташхисланиб, унинг самарадорлиги аниқланади. Бундай текширишнинг самараси уни ташхислашнинг бошқа турлари ва методлари билан уйғунлаштирилгандагина намоён бўлади.

Даврий текшириш босқичида ўқувчиларнинг ўзлаштирган билим, кўникма, малакалари ўқув дастуридаги муайян мавзу ёки ўқув курси бўлимларини ўрганиш жараёнида амалга оширилади. Бундан кўзланадиган асосий мақсад ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражалари сифатини назорат қилиш ҳамда унинг ўқув материалларининг таркибий қисмлари билан алоқадорлигини ойдинлаштиришдан иборат. Даврий текшириш ўқувчилар ўзлаштирган билимларни тизимлаштириш ва умумлаштиришни назарда тутди.

Яқуний текшириш ва ўқувчиларнинг ўзлаштирган билимлари ва кўникмаларини ҳисобга олиш босқичида уларнинг дидактик жараённинг барча босқичларида ўрганган билим, кўникма, малакалари, улар орасидаги узвийлик ва изчиллик ҳисобга олинади. Яқуний текшириш ҳар бир ўқув чораги ва ўқув йили якунида амалга оширилади.

Текширишнинг мақсади шундан иборатки, ушбу жараёнда нафақат ўқувчиларнинг компетенцияларни ўзлаштирганлик даражалари ва унинг сифатини аниқлашдан иборат, балки улар томонидан ўзлаштирилган ўқув меҳнатининг кўлами ҳам аниқланади.

Текширишнинг асосий дидактик вазифаси қуйидагиларда намоён бўлади:

- а) ўқитувчи билан ўқувчилар орасида тескари алоқани таъминлаш;
- б) ўқитувчиларнинг ўқув материални ўзлаштирилганлик даражаси ҳақида объектив маълумотга эга бўлиш;
- в) ўқувчиларнинг билимларидаги бўшлиқни ўз вақида аниқлаш.

Ташхислаш тадбирлари қуйидаги мақсадларни амалга оширишни назарда тутди:

1. Текшириш. 2. Баҳолаш. 3. Натижаларни белгилаш.

Ўқитувчи қўйилган баҳо учун масъулдир. Бу ўринда “белгилаш” ва “баҳолаш” тушунчаларини фарқлаш лозим.

Баҳо - режалаштирилган мақсадга асосланган аниқ натижаларга алоқадор ҳодиса ҳисобланади.

Белги эса мазкур жараённинг натижаси, унинг шартли шаклий ифодаси бўлиб, субъектив фикр, таассуротларни акс эттиради. Белгининг вазифалари сирасига қуйидагилар киради:

- Ўқув материални қай даражада ўзлаштирилганлигини назорат қилиш;
- Йўналтирувчилик ҳаракатларини амалга ошириш;
- Ўқувчининг муайян ўқув предмети бўйича шуғулланиш ёки шуғулланмаслигини аниқлаш;
- Ўқувчининг ўрганилган ўқув материали учун қандай баҳо олганлигини ифодалаш;
- Жазолаш учун асос бўладиган ҳолатларни аниқлаш;
- Бошқарувчилик ҳаракатларини амалга оширишга имконият яратиш, яъни ўқувчини ижобий баҳо олишга ундаш кабилар.

Белгининг асосий вазифаси назорат қилиш ва йўналтиришдан иборат. Назорат қилиш вазифаси таълимнинг барча босқичларида амалга оширилади. Бунинг учун ўқувчилар якуний, дарсда бажариладиган назорат ишлари, мустақил ишларнинг турли шакллари ва турларидан фойдаланиш, текшириш характеридаги уй вазифаларини топшириш усулларида фойдаланадилар. Агар белгилашнинг мазкур функцияси тизимли, объектив, барча педагогик омилларни батафсил ҳисобга олган ҳолда амалга оширилмаса ўз моҳиятини йўқотади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, муайян ҳолатни белгилашда ўқитувчи унинг мазмунини кенгайтиришга ҳаракат қилади. У фақатгина таълим натижаларини ташхислаш ва баҳолашдан иборат бўлиб қолмасдан, унинг ахборотлар билан таъминланганлиги, яъни ўқувчилар нимани билишлари ёки билмасликларини аниқлашга ҳам эътибор қаратилади. Шу билан бир қаторда ўқитувчи ушбу жараёнда ўқувчиларнинг ўқув меҳнати, таълим муассасасидаги кундалик фаолиятига бўлган муносабатини ҳам ҳисобга олиши керак. Бунда ўқувчиларнинг тартиблилиги, интилувчанлиги, интизомлилиги, дарслардаги умумий фаоллиги, ўқув предметига бўлган қизиқиши, ижодий лаёқатлари кабилар назарда тутилади.

Белгилашнинг муҳим вазифаларидан яна бир йўналтирувчиликдир. Бу сифат ўқувчини ўз фаолиятини мустақил такомиллаштиришга ундайди. Қўйилган баҳога қараб йўналиш олган ҳолда ўқувчи ўз хулқ-атвори, хатти-ҳаракатларини ўзгартиради ва яхши баҳо олишга интилади. У ўзининг салбий баҳоларини тузатиш, дарсларда фаол бўлиш, ўқитувчининг барча талабларини мунтазам бажаришга ҳаракат қилади.

Баҳонинг йўналтирувчилик ва назорат қилувчилик вазифаси ўзаро уйғунликда намоён бўлиши керак. Агар бу уйғунлик бузилса, баҳо ўқувчининг хулқ-атворини бошқариш имкониятига эга бўлмайди. Бундай вазиятларда ўқувчи салбий баҳога эътибор бермайди. У баҳога бефарқ бўлиб, ўқув жараёнига бўлган қизиқишини йўқотади ва ўзи учун фаолиятнинг бошқа, қизиқарли турини излашга ҳаракат қилади. Бундай вазиятда баҳонинг назорат қилувчилик ва йўналтирувчилик вазифалари ёмон баҳодан кўрқиш ёки унга эътибор бермаслик, уни назарга илмасликка олиб келади. Бундай вазиятларда баҳо ўзининг асосий вазифасини бажара олмай қолади.

Ўқувчилар кўпроқ иш жараёнини кадрлай бошлайдилар, ўқитувчи эса таълимнинг якуний натижаларига қизиқади. Албатта, ҳар қандай ўқув жараёнида кўзланган натижага эришиш мақсади илгари сурилади. Агар ўқувчилар топшириқлар устида қанчалик жиддий ўйласалар ҳам, уни еча олмасалар ўқитувчи уларга юқори баҳо қўймайди. Бироқ ўқувчиларнинг изланишлари, ўй-фикрларини баҳолаш ҳам ниҳоятда зарур ҳисобланади. Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда худди мана шу мақсад устувор бўлиши лозим.

Таълим жараёнини ташкил этишда қадриятли ёндашувга таяниш бугунги куннинг долзарб педагогик муаммоси ҳисобланади. Маълумки, қадриятли ёндашув асосида ташкил этилган таълим жараёни ўз-ўзидан ўқувчиларга инсонпарварлик нуқтаи назардан ёндашган ҳолда уларни ҳар томонлама ривожлантиришни назарда тутди. Бунинг учун ўқувчилар ҳамкорликдаги ўқув фаолиятини амалга оширишлари, шу асосда аниқ ўқув материалларини ўзлаштиришлари лозим. Муайян ёшда ўқувчилар аниқ бир фаолият турини эгалашга муваффақ бўладилар. Бунда технология таълими алоҳида аҳамиятга эга. Чунки технология таълими жараёнида ўқувчиларда муайян касбларга қизиқиш, меҳнат кўникмалари ҳосил қилинади. Таълим жараёни билан ўқувчиларнинг руҳий ривожланиши орасидаги мутаносиблик ҳамкорликдаги ўқув

фаолияти орқали таъминланади. Чунки ўқув жараёни педагогик жиҳатдан махсус йўналтирилган жараён бўлиб, унда ўқувчилар биргаликдаги ўқув фаолиятини амалга оширадilar. Улар технология таълими жараёнида амалий меҳнат ҳаракатларини амалга оширадilar. Бу ўринда Технологик таълим фани ўқитувчиси ўқувчиларнинг руҳий ривожланишлари асосида уларнинг ташқи фаолиятлари билан боғлиқ ҳаракатлари ички ривожланиш имконини беришини яхши билиши лозим. Шу асосда уларда когнитив фаолият тажрибаси, тафаккур, идрок ривожланади. Бундай фаолият натижасида ўқувчиларда билиш қизиқишлари шаклланади. Демак, ўқувчини ривожлантириш, биринчи навбатда, унинг ҳамкорликдаги фаолиятини тўғри ташкил этишни талаб қилади. Ўқувчи ўқув материални сусткашлик билан идрок қилганида ривожланиш кузатилмайди. Ўқувчиларнинг айнан шахсий ҳамкорликдаги фаолиятлари уларнинг истиқболда уларда меҳнат кўникмалари ва касбий лаёқатларнинг шаклланишига асос бўлади. Шунинг учун ҳам кадриятли ёндашув асосида ташкил этилган таълим жараёнида ўқувчиларни ҳамкорликдаги фаолиятга йўналтириш уларнинг тараққиётини таъминлашда муҳим омил бўла олиши ҳақидаги билимларга бўлажак Технологик таълим фани ўқитувчилари олий таълим жараёнида эга бўлишлари лозим. Шу билан бир қаторда бўлажак Технологик таълим фани ўқитувчилари мактаб ўқув дастурлари, дарсликлар билан ишлаш, иккиламчи дидактик лойиҳалар, ишланмалар тайёрлаш, ўзлари эгаллаган билимларни педагогик амалиёт даврида таълим жараёнига татбиқ этиш, технология таълими натижаларини ташхислаш ва баҳолаш компетенцияларига эгалликларини амалий жиҳатдан намоён қилишга хизмат қиладиган педагогик-психологик билимларни ҳам узлуксиз тарзда ўзлаштирган бўлишлари керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Н. Муслимов касб таълими уқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари: Педагогика фанлари доктори проф: Тошкент., 2007.й.
2. Х Тоғаев, У. К. Толипов. Педагогические основк совершенсвоание творческой личности. Российская академия образования. Институт средств обучения. Методическое пособие , Москва., 1993.г
3. Х Тоғаев Качества подготовки кадров: проблемк и решения. “УФЖБНТ” Ташкент. 2003.г

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA TA'LIMY O'YINLARDAN FOYDALANISH

**Farsaxonova Dilafro'z Rizaxonovna JDPI dotsent
DAMINOVA DILNOZA JDPI talabasi, Jizzax**

Boshlang'ich sinflarning o'qish darslari o'z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko'ra ta'lim tizimida alohida o'rin tutadi. Negaki uning zaminida savodxonlik va axloqiy-ta'limiy tarbiya asoslari turadi. SHuning uchun ham boshqa predmetlar ta'limini o'qish ta'limisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. O'quvchi matnni to'g'ri, tez, tushunib o'qish, mazmunini o'zlashtirish bilan ilk bor o'qish darslarida yuzlashadi. O'qish darslari orqali o'quvchilarning Davlat ta'lim standartlari (DTS) talablari bo'yicha o'zlashtirishlari ko'zda tutilgan o'quv-

biluv ko'nikma-malakalari hamda bilimlarni egallashlariga yo'l ochiladi. Aynan o'qish ta'limida insonning, avvalo, o'zligini, qolaversa olamni anglashga bo'lgan intilishlariga turtki beriladi. SHu maqsadda «O'qish kitobi» darsliklariga ona tabiat, atrofimizni o'rab turgan olam, Vatanimiz tarixi va bugungi qiyofasi, kattalar va bolalar hayoti, mehnatsevarlik, istiqloq va milliy-ma'naviy qadriyatlar, xalqlar do'stligi va tinchlik kabi turli mavzular bo'yicha atroflicha tushunchalar berishga mo'ljallangan badiiy, axloqiy-ta'limiy, ilmiy-ommabop asarlar kiritiladi.

Ta'limiy o'yinlar o'z mazmun va mohiyatiga ko'ra qanday qilib, qaysi usullar bilan kafolatlangan natijaga erishish mumkin degan savolga javob beradi. Har bir fan o'qituvchisi zamon talablaridan kelib chiqqan holda ta'limiy o'yinlarning mazmun va mohiyati uning o'ziga xos xususiyatlarini o'rgangan holda o'z pedagogik mahoratini oshirishi lozim. Ta'limiy o'yinlar ma'lum bir tizim sifatida o'z asosiy tarkibiy qismlariga ega bo'lib, ular o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud: o'quvchi va o'qituvchi, o'quvchining motivatsiyasi, o'qitishning zamonaviy qoidalari, vosita va usullari mazmuni, to'laqonli darajada bo'ladi.

Quyida boshlang'ich sinf o'qish darslarida foydalaniladigan ta'limiy o'yinlardan namunalar keltirib o'tamiz.

“HIKOYA”

O'qituvchi doskaga bir nechta so'z yozib qo'yadi. O'quvchilar mustaqil ravishda shu so'zlar ishtirokida hikoya tuzadilar.

Hikoya tuzish jarayonida o'quvchilarning lug'at boyligi ortishi bilan birgalikda, gaplarni to'g'ri tuzish, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish va mustaqil fikrlash malakasi shakllanadi.

O'quvchilarning vaqt-vaqti bilan rag'batlantirilishi ularning o'ziga bo'lgan ishonchini orttiradi. Bu o'yindan ona tili darslarida yoki darsdan tashqari mashg'ulotlarda, to'garaklarda foydalanish mumkin.

1- variant: Nafisa, soat, yomg'ir, kitob.

2- variant: Olma, kasal, o'rtoq, Abduvali.

3- variant: Mushuk, bobo, poliz, non, sichqon.

“U KIM, BU NIMA?”

Stol ustiga bir qancha predmetlar terib qo'yiladi. O'qituvchi shu predmetlardan birortasini ta'riflaydi. O'quvchilar shu belgilar asosida gap nima haqida borayotganligini topadilar.

Bu o'yinning afzallik tomoni shundaki, undan dars davomida o'quvchilar diqqatini jamlash, qo'llarga dam berish maqsadida yoki yangi tovushlar bilan tanishtirish, ona tili darslarida yangi mavzuni bayon qilish jarayonida ham foydalanish mumkin.

Bu o'yin o'quvchilarda ziyraklik, sinchkovlik sifatlarini va mustaqil fikrlash malakalarini shakllantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, bu o'yindan dam olish daqiqalarida ham unumli foydalanish mumkin.

1- variant: U shar shaklida. Uni katta-katta sportchilarimiz ham stadionlarda o'ynaydilar. Yosh bolalar ham uni sevib o'ynaydilar.

(Javob: „Koptok“)

2- variant: U barcha o'quvchilarning o'rtog'idir. Onalarimiz ham, otalarimiz ham uni juda yaxshi ko'radilar. (Javob: „Kitob“)

3- variant: U shunday narsaki, bizga vitaminlarga boy mevalar beradi, xohlasak undan stol yoki stul ham yasash mumkin. (Javob: „Daraxt“)

“TOPAG'ON”

O'qituvchi biror belgi asosida savol beradi. O'quvchilar shii belgini o'zida jam qilgan predmetlar nomlarini yozadilar. Eng ko'p tog'ri javob topgan o'quvchi g'olib sanaladi.

Bu o'yinni o'tkazish o'quvchilarga so'z turkumlari haqidagi dastlabki ma'lumotlar, berish jarayonini yengillashtiradi. Bundan tashqari, bolalar so'z boyligi ortib, ularda hozirjavoblik, mustaqillik, ziyraklik, ijodkorlik kabi sifatlar shakllanadi.

1-variant: Savol: Nima oq rangda ?

Javob: Qog'oz, daftar, surp, bulut, par-da, buvimning sochlari, qor.

2-variant: Savol: Nima yumshoq?

Javob: Non, xamir, yosti, ko'rpa, paxta.

3-variant: Savol: Nigora nima qilyapti?

Javob: Kitob o'qiyapti, kir yuyyapti, qo'shiq aytyapti.

“BO`LISHI MUMKIN EMAS”

Bu o'yinni o'tkazishda o'qituvchi matni o'qiydi. o'quvchilar bo'lishi mumkin bo'lmagan voqealar ifodalangan jumla yoki gapni topishlari lozim.

Hazil-mutoyiba bilan o'tadigan bu o'yin ham o'quvchilardan ziyraklik, sinchkovlik va kuzatuvchanlikni talab qilishi bilan birgalikda, ulardan atrofida sodir bo'layotgan voqea va hodisalaiga befarq bo'lmaslikni ham talab qiladi. Undan tashqari ularning darsdan tashqari bo'lgan ilmiy va badiiy adabiyotlarga va ilmiy-ommabop filmlarga qiziqishlarini orttiradi va hikoya tinglash ko'nikmasini shakllantirishga yordam beradi.

Bu o'yin bir necha marta o'tkazilgach, keyinchalik o'quvchilarga shunday hikoyachalar tuzishni ham topshirish mumkin.

„Bo'lishi mumkin emas" o'yinidan foydalanib, o'qituvchi ona tili yoki o'qish darslarining samarali bo'lishiga erishishi mumkin. Bundan tashqari badiiy ertaliklar, musobaqalar, viktorinalar o'tkazishda ham foydalanish mumkin.

1-variant: Dushanba dam olish kuni bo'lgani uchun Olim maktabga bormadi. U singlisi Vazira bilan hayvonot bog'iga bordi. Ular hayvonot bog'ida suvda suzib yurgan sherni, qafasda sayrayotgan baliqlarni va kattakon vahshiy bulbulni ko'rdilar.

2-variant: Ibratjon yozgi ta'til kunlarida buvisinikiga dam olgani bordi. U qishloqda o'rtoqlari bilan qorbo'ron o'ynadi. Buvisiga sigirlarga don berishda yordamlashdi, buvisi sigir sog'ayotganda sigirning uloqchasini ushlab turadi.

3-variant: Abdulla juda bilimli bola. U bugun ham topshiriqni juda yaxshi bajardi. O'qituvchi uni maqtadi va “ikki” baho qo'ydi.

Abdulla yaqinda 2- sinfii tugatib, 1- sinfga o'tdi.

Ta'limiy o'yinlar o'z mazmun va mohiyatiga ko'ra qanday qilib, qaysi usullar bilan kafolatlangan natijaga erishish mumkin degan savolga javob beradi. Ta'limiy o'yinlar ma'lum bir tizim sifatida o'z asosiy tarkibiy qismlariga ega bo'lib, ular o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud: o'quvchi va o'qituvchi, o'quvchining motivatsiyasi, o'qitishning zamonaviy qoidalari, vosita va usullari mazmuni, to'laqonli darajada bo'ladi.

Ta'limiy o'yinlarning boshlang'ich sinf o'qish darslarida qo'llanilishi o'quvchilarning ijobiy qobiliyatini yanada rivojlantirishga imkon yaratadi. Buning uchun o'qituvchi o'quvchilarning aqliy qobiliyatlarini hisobga olgan holda reproduktiv va produktiv xarakterdagi nazorat topshiriqlarini ishlab chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva K., va boshqalar. O'qish kitobi 2-sinf uchun. T.: 2006.
2. Qosimova K. va b. “Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi” T.,”Noshir” nashriyoti, 2009y

3. Ziyomuhamedov B., Tojiyev M. Pedagogik texnologiya – Zamonaviy o'zbek modeli.
– Toshkent: “Lider Press”, 2009.

MAKTAB MATEMATIKA KURSIDA INTEGRALLARNI HISOBLASHNI O'RGANISH-OLIV MATEMATIKA KURSI UCHUN POYDEVOR

Rasulova Sojida Xo'jamurod qizi JDPI 1-kurs magistranti

Ulkan iqtisodiy o'zgarishlar yuz berayotgan hozirgi davrda matematikaning ahamiyati yanada oshdi, shuning uchun ham bugungi kunda matematik ta'lim katta ijtimoiy ahamiyat kasb etmoqda. Respublikamiz hukumati yoshlarga ta'lim va tarbiya berish tizimini takomillashtirish, turmushning oshib borayotgan talablari darajasiga yetkazish vazifasini qo'ydi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev olimlar, ilmiy-tadqiqot muassasalari rahbarlari va ishlab chiqarish sektori vakillari bilan bo'lib o'tgan uchrashuvda ham ilm-fan sohasidagi eng muhim vazifalar haqida muhokama o'tkazdi. Unda yoshlarda matematika faniga qiziqishni kuchaytirish, iqtidorli bolalarni seleksiya qilib, ixtisoslashtirilgan maktablar va keyinchalik oliy ta'lim muassasalariga qamrab olish ishlarini to'g'ri tashkil qilish kerakligi ta'kidlandi. Bu uzviylikning ajralmas bo'lagi sifatida maktab matematika kursida o'qitiladigan “Integrallarni hisoblash” mavzusi maktab o'quvchilari uchun oliy ta'limni o'rganish uchun tashlangan dastlabki qadam deb aytsak hech ham mubolag'a bo'lmaydi.

Integral tushunchasi matematik analiz fanining fundamental bilimlaridan biri bo'lib, u matematikaning ham poydevori hisoblanadi. Integrallarni hisoblashni o'rganish tushuncha, tasdiqlar va boshqa matematik ma'lumotlar majmuasi bilan tanishtirishgina bo'lmasdan, balki o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, matematik usullarni amaliy masalalarni yechishga qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Agar nuqta harakat boshlanganidan boshlab t vaqt mobaynida $s(t)$ masofani o'tgan bo'lsa, uning oniy tezligi $s(t)$ funksiyaning hosilasiga teng ekanini bilasiz: $v(t)=s'(t)$. Amaliyotda *teskari masala*: nuqtaning berilgan harakat tezligi $v(t)$ bo'yicha uning bosib o'tgan yo'li $s(t)$ ni topish masalasi ham uchraydi. Shunday $s(t)$ funksiyani topish kerakki, uning hosilasi $v(t)$ bo'lsin. Agar $s'(t)=v(t)$ bo'lsa, $s(t)$ funksiya $v(t)$ funksiyaning *boshlang'ich funksiyasi* deyiladi. Umuman, shunday ta'rif kiritish mumkin:

Agar $(a; b)$ ga tegishli ixtiyoriy x uchun $F'(x)=f(x)$ bo'lsa, $F(x)$ funksiya $(a; b)$ oraliqda $f(x)$ ning *boshlang'ich funksiyasi* deyiladi.

Yuqoridagi masala hamda ta'rifdan shuni anglash mumkinki, o'quvchi integrallar mavzusini o'rganish jarayonida matematik bilimlarini boyitish bilan chegaralanib qolmay, ushbu bilimlarning hayotiy tadbirlarini o'rganish bilan bir qatorda o'zining tasavvur qilish qobiliyatining rivojlanishini ham ta'minlaydi. Endi esa integrallarni hisoblashga doir bir nechta sodda misollar tadbirlarini ko'rib chiqaylik.

1-misol. a – berilgan biror son va $v(t)=at$ bo'lsa, $s(t)=\frac{1}{2}at^2$ funksiya $v(t)$ funksiyaning boshlang'ichidir, chunki $s'(t) = \left(\frac{at^2}{2}\right)' = at = v(t)$

2-misol. $f(x)=x^2$, $x \in (-\infty; \infty)$, bo'lsa, $F(x)=\frac{1}{3}x^3$ funksiya $f(x)$ ning

$(-\infty; \infty)$ dagi boshlang'ich funksiyasi bo'ladi, chunki

$$F'(x) = \left(\frac{1}{3}x^3\right)' = \frac{1}{3} * 3x^2 = x^2 = f(x).$$

3-misol. $f(x) = \frac{1}{\cos^2 x}$ bunda, $x \neq \frac{\pi}{2} + \pi k \in \mathbb{Z}$, funksiya uchun $F(x) = \operatorname{tg} x$ boshlang'ich funksiya bo'ladi, chunki $(\operatorname{tg} x)' = \frac{1}{\cos^2 x}$

4-misol. $f(x) = \frac{1}{x}$, $x > 0$, bo'lsa, $F(x) = \ln x$ funksiya $\frac{1}{x}$ ning boshlang'ich funksiyasi bo'ladi, chunki $F'(x) = (\ln x)' = \frac{1}{x}$

Berilgan misollarning javoblarini topishda o'quvchi hosilalar mavzusi orqali o'zlashtirgan bilimlarini esga olish orqali unutilgan ko'nikmalarni qayta shakllantirib, fikrlash qobiliyatining o'sishi uchun qo'yilgan poydevorni yanada mustahkamlaydi. Bu esa kelgusida oliy matematika kursida egallashi mumkin bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar uchun tamal toshi vazifasini bajaradi.

Agar $F(x)$ funksiya $f(x)$ ning biror oraliqlari boshlang'ich funksiyasi

bo'lsa, $f(x)$ funksiyaning barcha boshlang'ichlari $F(x) + C$ (C – ixtiyoriy o'zgarmas son) ko'rinishida yoziladi.

$F(x) + C$ ko'rinishidagi barcha funksiyalar to'plami $f(x)$ ning *aniqmas integrali* deyiladi va $\int f(x) dx$ kabi belgilanadi.

Demak, $\int f(x) dx = F(x) + C$.

Yuqorida berilgan barcha ma'lumotlarni umumlashtirish va chuqur tahlil qilish orqali o'quvchi o'zida mavjud bilimlar ko'lamini yanada kengaytirish bilan bir qatorda oliy matematika kursini boshlashda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni yengib o'tish uchun kerakli salohiyatni ham shakllantirishga muvaffaq bo'ladi. Bu esa o'quvchini olg'a intilishga va maqsadlar sari dadil qadam tashlashga undaydi. Zero, yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Matematika- hamma aniq fanlarga asos. Bu fanni yaxshi bilgan bola aqlli, keng tafakkurli bo'lib o'sadi, istalgan sohada muvaffaqiyatli ishlab ketadi".

Matematikaning integrallar bo'limi-ijtimoiy va iqtisodiy ta'limda asosiy (tayanch) fan hisoblanib, unga ehtimollar nazariyasi va matematik statistika, informatika, chiziqli va nochiziqli dasturlash, makro-mikroekonomika, moliyaning miqdoriy metodlari va boshqa fanlarning asosiy bo'g'ini bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A. Begmatov "Oliy matematika" fanidan o'quv-uslubiy majmua. SamISI. 2013-yil.
2. Otaboyev T.O', Karimov J.A, Raximov K.X, Narzillayev N.X, Rajabov S.M, Karimov J.J - "Matematik analiz" fani bo'yicha o'quv-uslubiy qo'llanma. Toshkent. 2016-yil
3. M.A.Mirzaahmedov, Sh.N.Ismailov, A.Q.Amanov- Matematika 11-sinf darslik 1-qism. Toshkent. 2018-yil.

UMUMKASBIY FANLARNI O‘QITISH JARAYONIDA FIKRLASH FAOLIYATINI FAOLLASHTIRISH

**Ko‘chimova Ozoda Sulaymonovna,
Jizzax shahar 7-umumta’lim maktabi
Aliqulova Fotima Rashidovna
Jizzax shahar 15 umumta’lim maktab**

Inson mustaqil fikrlashi uchun eng muximi omil g‘oyaning paydo bo‘lishi kerak. SHaxs yangilik yarata olishi uchun g‘oya paydo bo‘lishi zarurdir. Paydo bo‘lgan g‘oya yangi fikrni yaratishga undaydi. Fikrning mustaqilligi uning mahsuldorligi (samaradorligi) bilan uzviy bog‘langan.

Umumkasbiy fanlarni o‘qitish jarayonida fikrlash faoliyatini faollashtirish, ijodiy fikrlash elementlarini tarbiyalashda o‘quvchilarni mustaqil faoliyatini shakllantiruvchi asosiy vosita deb qarash muxim ahamiyatga ega. Bu fanlarni keng miqyosda maqsadga muvofiq foydalanisa, o‘quvchilarda chuqurroq fikrlash, fikrlashdagi ketma-ketlik, mustaqillik, tanqidiylik kabi xususiyatlarni tarbiyalashga keng imkon yaratiladi. Ularda ilmiy faraz qilish, mulohaza yuritish, taxlil qilish, mulohazalarni bir-biriga bog‘lash, umumlashtirish va aniqlantirish kabi operatsiyalarni bajarish ko‘nikma va malakalari shakllanadi va rivojlanadi.

Bugungi kunda har bir fan o‘qituvchisi ijodkorga aylanishi, fan mavzulari bo‘yicha loyixa ishlari tayerlashi va amaliyotga joriy etishi lozim. Zero, ta’lim jarayonini axborotlashtirish va kompyuterli pedagogik texnologiyalar ishlanmasini yaratish pedagogikadagi inqilobiy burilish hisoblanadi. Pedagogik tadqiqotlar tahlili natijalari shuni ko‘rsatadiki, bugungi kungacha o‘quvchilarda mustaqil ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlari qariyb bajarilmagan. Kasb-xunar ta’limi o‘quv muassasalarida tayyorlov yo‘nalishlari, kasblar va ixtisosliklari bo‘yicha ishlab chiqilayotgan o‘quv rejasida mustaqil ish haftasiga 16 soat, bir o‘quv yilida 640 soat, 3 yilda esa 1920 soat o‘quv yuklamasini, auditoriyadan tashqari soat sifatida ajratilgan. Davlat ta’lim standartlari talablari va o‘rta-maxsus kasb-hunar ta’limi muassasasi bitiruvchilariga qo‘yiladigan talablardan kelib chiqib o‘quvchilarni o‘quv rejada belgilangan mustaqil ish uchun ajratilgan yuklamalari bajarish chora-tadbirlarini ishlab chiqish zurur. Bu esa o‘quv muassasalari umumta’lim, umumkasbiy, ishlab chiqarish ta’limi o‘qituvchilari zimmasiga katta ma’suliyat yuklaydi. Ular o‘z fanlari bo‘yicha doimo izlanishda bo‘lishlari, faniga oid manbalar bilan ishlashi, malakasini oshirib borishi shu bilan birga o‘quvchilarga beriladigan mustaqil ish mavzularini tuzishda namunaviy o‘quv dasturini ishlab chiqishlari chuqur bilishlari talab qilinadi. O‘quvchilarni mustaqil shug‘ullanishi uchun beriladigan ish va topshiriqlar darslikdan tashqari qo‘shimcha adabiyotlardan, manbalardan bo‘lishi bilan birga mavzuni takrormasligi, balki uni to‘ldirish lozimligiga e’tibor berishi tavsiya etiladi.

Zamonaviy ta’limni tashkil etishga qo‘yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o‘quvchilarga etkazib berish, ularda ma’lum faoliyat yuzasidan ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma hamda malakalar darajasini baholash o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta’lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Pedagogik texnologiya o‘z mohiyatiga ko‘ra sub’ektiv xususiyatga ega, ya’ni, xar bir pedagog ta’lim va tarbiya jarayonini o‘z imkoniyati, kasbiy mahoratidan kelib chiqqan holda

ijodiy tashkil etishi lozim. Qanday shakl, metod va vositalar yordamida tashkil etilishidan qat'iy nazar pedagogik texnologiyalar:

- pedagogik faoliyat (ta'lim-tarbiya jarayonining) samaradorligini oshirish;
- o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida o'zaro hamkorlikni qaror toptirish;
- o'quvchilar tomonidan o'quv predmetlari bo'yicha puxta bilimlarning egallanishini ta'minlash;
- o'quvchilarni mustaqil, erkin va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish;
- o'quvchilarning o'z imkoniyatlarini ruyobga chiqara olishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish:
- pedagogik jarayonda demokratik va insonparvarlik g'oyalarning ustivorligiga erishishni kafolatlashi zarur.

Pedagogik texnologiya turlarini tanlash shakllanayotgan bilim, ko'nikma va malakalar, tashkil etilayotgan darslar shakli va qo'llanilayotgan metodlar hamda metodik usullarning xususiyatiga bog'liq. Umumkasbiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish, o'quv materiallariga tanqidiy yondashishi ko'nikmasini shakllantirish ham mahsuldor faoliyat turlarini tashkil etish bilan bir qatorda ularni rivojlantirish uchun darsning mustaqil ish shakllari bilan birgalikda konferensiya darsi, ishchan o'yin darsi, integrallashtirilgan darslardan foydalanish lozim. Mazkur vaziyatlarda ta'lim metodlari ta'lim maqsadi bilan bog'liq bo'lishi kerak. CHunonchi, bilimlarni turli vaziyatlarda qo'llashga yo'naltirilgan torshiriqlar, yangi sharoitda faoliyat ko'rsatishga undovchi topshiriqlarni bajarish, o'zlashtirilgan bilimlar asosida sxemalar tuzish, ularni tasniflash, kieslash izchil tizimga solish, umumlashtirish va boshqalar.

Pedagogik jarayonning mohiyati – o'qituvchi hamda o'quvchining birgalikdagi faoliyati mazmunida aks etadi, mazkur jarayonda pedagog o'quvchiga yuzaga kelgan qiyinchiliklarni engishga yordam beradi. Pedagogik yordamning asosiy mohiyati pedagogik jarayonning tavsifi, uning ma'lum maqsadga yo'naltirilganligi, shuningdek, shaxsni shakllantirish va tarbiyalash borasida hal etiladigan vazifalar bilan ifodalanadi. Pedagog axborotlarni e'lon qilish, ko'rsatish, eslatish, tushuncha va maslahat berish, yo'naltirish, haqqoniyashtirish, kengashish, bartaraf etish, hamdardlik qilish, ilxomlantirish, qiziqish, talabchanlikni qo'llab-quvvatlash kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli qarori. www.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 iyundagi "Respublikada axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5099-sonli qarori.
3. Hayitov A.G'. Ta'limni kompyuterlashtirish vositalari //J. Pedagogik mahorat, 2002, 4-son.
4. Yuldashev U.Yu., Saidova M. Ta'limda axborot texnologiyalari muhiti va o'quv muassasalarining yordamchi o'quv bo'g'inlari //J. Pedagogik mahorat, 2003, 4-son.

MAKTAB TA'LIM TIZIMIDAGI O'ZGARISHLAR XUSUSIDA AYRIM MULOHAZALAR

JDPI magistranti-**Rahmatov Olim Baxramovich**

Mamlakatimizda 2016 yuldan, barcha sohalarni isloh qilish va zamon talablari asosida o'zgartirishni davlat siyosati darajasiga ko'tardi. Shu qatori xalq ta'lim tizimida ham, uchinchi renessans poydevorini yaratishdek islohatlar, o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, umumiy o'rta ta'lim maktablari va ixtisoslashtirilgan maktablar yangidan qurildi, respublikamiz bo'ylab barcha maktablar yangi moddiy texnik baza bilan ta'minlanmoqda. Shu bilan bir qatorda maktab faoliyatidagi o'qituvchi va xodimlarni moddiy rag'batlantirishni Prezidentimiz har bir maruzalari, qaror va farmonlarida takidlab o'tmoqda. Xalq tal'imi sohasidagi islohatlar va o'zgarishlar, pedagog xodimlarga o'z ustida ishlash, ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirish, yangi, zamon talablari asosida bilimlarni egallashni taqoza etmoqda.

Zamon o'zgarar ekan, talablar o'zgaradi, insonlarning dunyoqarashi o'zgarar ekan, shu qatori qonunlarimizda ham o'zgarishlar, yangilanishlar amalga oshiriladi. Jumladan, Qonunchilik palatasi tomonidan 2020 yil 19 mayda qabul qilinib, Senat tomonidan 2020 yil 7 avgustda ma'qullangan 2020 yil 23 sentabrda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni shular jumlasidandir. Haqiqatdan ham ushbu qonun, ta'lim tizimidagi barcha jarayonlarni zamon talablari asosida tartibga solishi, mazmun-mohiyati aniq, sodda va tushunarli qilib takidlangani, yangicha tushunchalar, yangicha ta'lim-tarbiyaga keng imkoniyatlar berilayotgani bu qonunning o'ziga xos xususiyatlari desak ayni haqiqat bo'ladi.

Albatta, takidlab o'tish kerakki, 1997 yil 29 avgust kuni qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi qonun ham o'z zamonasida mukammal ishlab chiqilgan. Lekin bugingi kun shiddatli talablariga u javob bera olmay qoldi.

Yangi tahrirda ishlab chiqilgan "Ta'lim to'g'risida"gi qonun o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ta'lim jarayonida ishtirok etayotgan barcha shaxslarning manfa'atini hisobga olib, qulayliklar yaratish, shu bilan birgalikda mas'uliyatini ham oshirishga va bir qancha ta'lim turlari orqali o'quvchi yoshlarning ta'lim-tarbiyasini shakllantirish nazarda tutilgan. Misol uchun qonunning 10- moddasida quyidagi asosiy tushunchalar qo'laniladi.

Professional ta'lim egallanadigan kasb va mutaxassislik bo'yicha quyidagi darajalarni o'z ichiga oladi: boshlang'ich professional ta'lim; o'rta professional ta'lim; o'rta maxsus professional ta'lim.

Boshlang'ich professional ta'lim kasb-hunar maktablarida IX sinf bitiruvchilari negizida bepul asosda kunduzgi ta'lim shakli bo'yicha umumta'lim fanlarining va mutaxassislik fanlarining ikki yillik integratsiyalashgan dasturlari asosida amalga oshiriladi.

O'rta professional ta'lim kollejlarda davlat buyurtmasi yoki to'lov-shartnoma asosida kasblar hamda mutaxassisliklarning murakkabligidan kelib chiqqan holda, davomiyligi ikki yilgacha bo'lgan kunduzgi, kechki va sirtqi ta'lim shakllari bo'yicha umumiy o'rta, o'rta maxsus ta'lim hamda boshlang'ich professional ta'lim negizida amalga oshiriladi.

O'rta maxsus professional ta'lim texnikumlarda umumiy o'rta, o'rta maxsus, boshlang'ich professional va o'rta professional ta'lim negizida davlat buyurtmasi yoki to'lov-shartnoma asosida kasblar hamda mutaxassisliklarning murakkabligidan kelib chiqqan holda, davomiyligi kamida ikki yil bo'lgan kunduzgi, kechki va sirtqi ta'lim shakllari bo'yicha amalga oshiriladi.

Ushbu Qonun kuchga kirguniga qadar oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi (toʻqqiz yillik umumiy oʻrta va uch yillik oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi) olgan fuqarolar ham oʻrta professional va oʻrta maxsus professional taʼlim olish huquqiga ega.

Kasb-hunar maktablari, kollejlari va texnikumlar taʼlim oluvchilarning oʻzi tanlagan kasbga va mutaxassislikka ega boʻlishini taʼminlaydi.

Fuqarolar shartnoma asosida ikkinchi va undan keyingi professional taʼlimni olish huquqiga ega.

Koʻrinib turibdiki, ushbu taʼlim turida nafaqat oʻqichilarga taʼlim-tarbiya olishi, balki, kasb-hunar egallashi, shu orqali jamiyatga va oilasiga naf tegadigan darajada yetuk kadr boʻlib shakllanishiga imkoniyat yaratilgan.

Prezidentimizning 2020 yil 29 dekabr kuni Oliy Majlis va xalqimizga yoʻllagan murojatnomasida “Muallimlar hozirgi vaqtda eskicha usulda har 5 yilda malaka oshiradi. Bundan buyon ularning, “hayot davomida oʻqish” tamoyili asosida, oʻz malakasini uzluksiz oshirib borishi yoʻlga qoʻyiladi”, deb taʼkidlab oʻtilgan edi.

Jamiyat yuksalishi, sohalar rivojini tashkil qiladigan subektlar boʻlib, bu avvalo kadrlar bilim salohiyati va dunyoqarashi hisoblanadi. Shunday ekan, ushbu qonunning 13- moddasida quydagicha taʼkidlangan.

Kadrlarni qayta tayyorlash tayanch mutaxassisliklar va kasblarga muvofiq boʻlgan yoʻnalishlar boʻyicha faoliyatni amalga oshirish uchun qoʻshimcha kasbiy bilim, malaka va koʻnikmalarning zarur hajmi egallanishini taʼminlaydi.

Kadrlar malakasini oshirish kasbiy bilim, malaka va koʻnikmalarning chuqurlashtirilishi hamda yangilab borilishini taʼminlaydi, kadrlarning toifasi, darajasi, razryadi va lavozimi oshishiga xizmat qiladi.

Kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish shakllari va muddatlari tegishli davlat taʼlim talablari bilan belgilanadi.

Eskicha usul va eskicha qarashdan butunlay vos kechgan holda, yangicha yondashish, **“Yangi Oʻzbekiston – yangicha dunyoqarash”** taʼmoyili asosida zamonaviy texnologiyalardan kundalik faoliyatimizda foydalanish koʻnikmamizni shakllantirib turishi talab qilinmoqda. Shu bilan bogʻliq ravishda yetuk kadrlarning oʻrni ham qonunning 14- moddasida aniq koʻrsatilgan.

Bolalarning ehtiyojlarini qanoatlantirish, boʻsh vaqti va dam olishini tashkil etish uchun davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, shuningdek tijorat tashkilotlari madaniy-estetik, ilmiy, texnikaviy, sport yoʻnalishidagi maktabdan tashqari taʼlim tashkilotlarini tashkil etishi mumkin.

Maktabdan tashqari taʼlim bolalarga uzluksiz taʼlim berishning tarkibiy qismi sifatida ularning isteʼdodi va qobiliyatini rivojlantirishga, maʼnaviy ehtiyojlarini qanoatlantirishga qaratilgan.

Maktabdan tashqari taʼlim tashkilotlari jumlasiga bolalar, oʻsmirlar ijodiyoti saroylari, uylari, klublari va markazlari, “Barkamol avlod” bolalar maktablari, bolalar-oʻsmirlar sport maktablari, bolalar musiqa va sanʼat maktablari, studiyalar, axborot-kutubxona hamda sogʻlomlashtirish muassasalari kiradi.

Maktabdan tashqari taʼlim berish tartibi taʼlim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organi tomonidan belgilanadi.

Maktabdan tashqari taʼlim muassasalari ham oʻquvchi yoshlarni bilim, koʻnikma va malakalarini oshirib borishda oʻz oʻrniga ega taʼlim turi hisoblanadi. Bu taʼlimda kunda tadbirlar, koʻrik-tanlovlar tashkil qilinib, bu tadbir va koʻrik-tanlovlar oʻquvchilarda

yashirib yotgan, ko'rsatishga qiynalayotgan qobiliyatlarini ochishga va qaysidir ma'noda ruhiy tushkunlikka tushub qolgan o'quvchilar o'zligini anglashi uchun ayni muddo bo'lmoqda.

2020-yil 15-mart kuni Bosh Vazirning kengaytirilgan videoselektorida 16-martdan butun mamlakatimiz bo'ylab COVID-19 sabab karantin deb e'lon qilindi. Ushbu karantin davrida Xalq ta'lim tizimi ham munosib ishtirok etib 28-martdan boshlab OAV orqali barcha sinflar uchun onlayn maktab pilatfo'rmasi tashkil qilindi. Unda o'quvchilar masofaviy ta'lim orqali o'z bilimlarini oshirdilar va oshirib bormoqdalar. Shu kabi holatlarni hisobga olgan holda Qonunning 16-moddasiga masofaviy ta'lim turi haqidgi band kiritilgan.

Masofaviy ta'lim o'quv rejaları va o'quv dasturlariga muvofiq ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan hamda Internet jahon axborot tarmog'idan foydalangan holda masofadan turib olishga qaratilgan.

Masofaviy ta'limni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Masofaviy ta'lim ham qaysidir manoda o'quvchilarga bir qancha qulayliklar tug'dirishi bilan birga, ota-onalarda o'qituvchi va murabbiylarning mashaqatli mehnatini bir oz bo'lsada his qilishga sabab bo'ldi.

Ta'lim globallashuvi sharoitida ta'limning yangicha turlari mamlakatimizga kirib kelgani bois qonunning 17-moddasida shunday fikrlar keltirilgan. "Dual ta'lim ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalarni olishga qaratilgan bo'lib, ularning nazariy qismi ta'lim tashkiloti negizida, amaliy qismi esa ta'lim oluvchining ish joyida amalga oshiriladi.

Dual ta'limni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi".

Dual ta'lim o'quvchi yoshlarda vaqtdan yutish, nazariy ta'lim bilan amaliy ta'limni birgalikda olib borish ko'nikmasini shakillantirishga xizmat qiladi.

Insonparvar demokratik davlat qurush yo'lida borar ekanmiz, bunda barcha ta'lim oluvchilar o'zlari uchun qulay bo'lgan joy va muhitda erkin ta'lim olishlariga imkoniyat yaratish maqsadini ushbu qonunning 18-moddada ko'rishimiz mumkin.

Davlat oilada ta'lim olishga va mustaqil ta'lim olishga ko'maklashadi. Bolalarning oilada ta'lim olishi va mustaqil ta'lim olish uslubiy va maslahat yordami ko'rsatilgan holda tegishli o'quv dasturlari bo'yicha amalga oshiriladi.

Oilada ta'lim olish va mustaqil ta'lim olish tartibi, shuningdek ta'lim oluvchilarning toifalari ta'lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organlari tomonidan belgilanadi.

Oilada ta'lim olish bolalar, oila, davlat va jamiyat manfaatlarini hisobga olgan holda davlat ta'lim muassasasi hamda ta'lim oluvchilarning ota-onasi yoki boshqa qonuniy vakillari o'rtasidagi shartnoma asosida amalga oshiriladi.

Mustaqil ta'lim olish yakka tartibda amalga oshiriladi hamda ta'lim oluvchilarni kasbiy, intellektual, ma'naviy va madaniy rivojlantirishga xizmat qiladi. Oilada ta'lim olgan va mustaqil ta'lim olgan shaxslarga davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi ta'lim to'g'risidagi hujjatni berish davlat ta'lim muassasalarining tasdiqlangan o'quv dasturiga muvofiq eksternat tartibida amalga oshiriladi.

Shuningdek ta'lim eksternat ta'limi tizimiga asoslangan ta'lim tizimi mamlakatimizda umumiy o'rta ta'limning 12 yillik tizimiga o'tilishi munosabati bilan bekor qilingan edi.

Prezidentimizning tashabbusi bilan tashkil qilingan 11 yillik ta'lim tizimi asosida eksternat ta'lim turi qayta tashkil qilindi.

Xalqimiz orasida, "o'qitish – ikki karra o'qish demakdir" degan ibora bor. Xalq ta'lim tizimi uzliksiz amalga oshirilishi, ta'lim-tarbiya kun davomida yoshdan, ijtimoiy kelib chiqishidan, mashg'ulot turidan qat'iy nazar muntazam amalga oshiriladigan jarayondir. Bu holat qonunning 19-moddasida o'z ifodasini topgan.

Katta yoshdagilarni o'qitish va ularga ta'lim berish butun umr davomida o'qitishning markaziy tarkibiy qismi bo'lib, ta'lim berish hamda o'qitishning jamiyat hayotida va mehnat faoliyatida katta yoshdagilarning ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan barcha shakllarini o'z ichiga oladi, shuningdek rasmiy, norasmiy va informal o'qitish jarayonlarining butun majmuini qamrab oladi.

Rasmiy ta'lim davlat ta'lim muassasalari hamda davlat tomonidan tan olingan akkreditatsiyadan o'tgan nodavlat ta'lim tashkilotlari ishtirokidagi institutsionallashtirilgan (muayyan qoidalar va normalarni mujassamlashtiruvchi), aniq maqsadga yo'naltirilgan va rejalashtirilgan ta'limdir.

Norasmiy ta'lim ta'lim xizmatlari taqdim etilishini ta'minlovchi shaxs yoki tashkilot tomonidan institutsionallashtirilgan (muayyan qoidalar va normalarni mujassamlashtiruvchi), aniq maqsadga yo'naltirilgan va rejalashtirilgan bo'lib, shaxsni butun hayoti davomida o'qitishdagi rasmiy ta'limga qo'shimcha va (yoki) uning muqobilidir.

Informal ta'lim aniq maqsadga yo'naltirilgan, ammo institutsionallashtirilmagan (muayyan qoidalar va normalarni mujassamlashtirmagan), rasmiy yoki norasmiy ta'limdan ko'ra kamroq tashkillashtirilgan va tarkiblashtirilgandir hamda oiladagi, ish joyidagi, yashash joyidagi va kundalik hayotdagi o'quv faoliyatini o'z ichiga olishi mumkin.

O'z sohasining yetuk mutaxassislarining ta'kidlashicha, insonga berilayotgan tabiiy qobiliyat bu insonlar tomonidan o'z ustida ishlashi natijasida shakillanadi va rivojlanadi. Tabiiy yoki sun'iy qobiliyatlarning tug'ma yoki tabiiy yo'qolishi bu inson organizimidan butunlay chiqib ketmasligi aksincha, o'ziga yaqin bo'lgan qobiliyat bilan birlashib ketishi nazarda tutilmoqda. Shundan kelib chiqib, jamiyat rivoji, sohalar yuksalishi, taraqqiyot garovi bo'lmish o'z qobiliyatini qaysidir sabab bilan yo'qotgan shaxslarni ham ta'lim-tarbiyaga yo'naltirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Buni qonunning 20-moddada ko'rishimiz mumkin.

Inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan.

Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'lim tashkil etiladi.

Inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Ta'lim-tarbiyaga qizuquvchi, o'z ustida ishlovchi, mustaqil ilmiy ishlar bilan shugullanuvchi, erkin tadqiqotchi shaxislarga qulayliklar yaratish, ilmiy ishlarni ko'paytirish, yangi innovatsiyalarni kashf qilish qonunning 21-moddasida o'z ifodasini topgan. Unga ko'ra.

Eksternat tartibidagi ta'lim olish o'quv dasturlarini mustaqil ravishda o'zlashtirishni o'z ichiga olib, uning yakunlari bo'yicha ta'lim oluvchilardan davlat ta'lim muassasalarida yakuniy va davlat attestatsiyalaridan o'tishni talab etadi.

Eksternat tartibidagi ta'lim olishni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Ta'lim sohasidagi barcha islohatlarning pirovard maqsadi o'quvchi yoshlarning ta'lim-tarbiyasini yuksaltirish, ma'naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonlarni tarbiyalash, ta'lim tizimini takomillashtirish, o'qitish usullarini, dars jarayonlarini yangi pedagogik va axborot texnologiyalar asosida har tomonlama zamon talabiga mos ravishda amalga oshirishdan iboratdir. Shuning uchun bugungi kunda ta'lim-tarbiya jarayonida ham zamon talabiga munosib qonunlar, qarorlar qabul qilishni talab qilmoqda. Shuningdek, ta'lim tizimida kompyuter va zamonoviy texnologiyalaridan samarali foydalanishga alohida e'tibor berilmoqda. Bir so'z bilan aytganda, ta'lim jarayonida o'quvchilarga turli fanlardan bilim beruvchi pedagog kadrlarni axborot texnologiyalarining zamonaviy vositalaridan foydalanishlari uchun, eng avvalo bu sohadagi bilim va malaka darajalarini oshirish, ta'lim tizimini texnik jihatdan ta'minlash, internetdan foydalanish imkoniyatlarini to'la yaratib berish orqaligina samarali natijaga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi qonun 2020-yil 23-sentiyabr <https://www.lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev Murojaatnomasi 2020-yil 29-dekabr <https://president.uz/uz/lists/view/4056>
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, Davlat ilmiy nashiriyoti, Toshkent, Э harfi 54-b, www.ziyouz.com kutibxonasi

6-7 YOSHLI BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASHDA MATEMATIKA MASHG'ULOTLARINI AXAMIYATI

Safarov Botir Norboyevich-JDPI magistranti

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev rahbarligida 2017 yil 16 avgust kuni bo'lib o'tgan yig'ilishda maktabgacha ta'lim tizimini tarkibiy jihatdan tubdan isloh qilish, mazkur muassasalarga bolalarni to'la qamrab olish bo'yicha muhim vazifalar qo'yildi. Bu boradagi tahlillar natijasida qisqa vaqtda uchta yirik hujjat — O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 9 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3261-sonli Qarori, 30 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5198-sonli Farmoni hamda "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi – faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi PQ-3305-sonli Qarori qabul qilindi. Chunki, shaxs kamolotining asosiy mezonini sanalgan ma'naviyat bolalarni uzluksiz ta'lim jarayonida ham o'z ta'sirini ko'rsatadi.

O'sib kelayotgan yosh avlodni maktab ta'limiga tayyorlashning takomillashtirilgan yo'llari va usullarini ishlab chiqish, bolalarni maktab ta'limiga tayyorgarliklari standartlarini ishlab chiqish, bolalarni maktab ta'limiga tayyorgarliklarining turli darajalarini aniqlash pedagogika nazariyasi va amaliyotida keng ko'lamda tatbiq etilishi lozim bo'lgan muhim muammolardandir. Jamiyatimizda yoshlarga ta'lim-tarbiya berish o'sib kelayotgan yoshlarni ma'nan yetuk qilib ta'limlash, barcha davrlarda bo'lgani kabi bugungi kunda ham davlatimiz

oldida turgan muhim masalalardan biri hisoblanadi. Bu xususida I.A. Karimovning “Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch” asarida “...inson o’z umri davomida oladigan informatsiyaning 70% 5 yoshgacha bo’lgan davrda olar ekan...”¹ deya ta’kidlab yoshlarga ta’lim berish tizimini uning samarali shakl va metodlarini ishlab chiqish eng dolzarb muammo ekanligini qayd etgan. Maktabgacha ta’lim bolaning sog’lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta’minlaydi, unda o’qishga intilish hissini uyg’otadi, uni muntazam ta’lim olishga tayyorlaydi. Maktabgacha ta’lim bola olti-yetti yoshga yetgunicha davlat va nodavlat maktabgacha ta’lim bolalar muassasalarida hamda oilalarda amalga oshiriladi. Maktabgacha ta’lim maqsadi va vazifalarini ro’yobga chiqarishda mahallalar, jamoat va hayriya tashkilotlari, xalqaro fondlar faol ishtirok etadi. Hozirgi kunda bolalarning maktabga tayyorgarlik darajalariga qo’yilayotgan jiddiy talablar bu borada zaruriy nazariy, amaliy chora-tadbirlarni ishlab chiqishni taqazo etmoqda.

Maktabgacha ta’limni rivojlantirish uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim bo’ladi:

- malakali pedagog kadrlarni ustuvor ravishda tayyorlash;
- maktabgacha ta’limning samarali psixologik-pedagogik uslublarini izlash va joriy etish;
- bolalarni oilada ta’limlashni tashkiliy, psixologik, pedagogik va uslubiy jihatdan ta’minlash;
- zamonaviy o’quv-uslubiy qo’llanmalar, texnik vositalar, o’yinchoqlar va o’yinlar yaratish hamda ularni ishlab chiqarish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarni xalqning boy madaniy-tarixiy merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida ma’naviy-axloqiy jihatdan ta’limlash uchun shart-sharoitlar yaratish;
- maktabgacha ta’lim muassasalarining har xil turlari uchun turli variantlardagi dasturlarni tanlab olish, maktabgacha ta’limning barcha masalalari bo’yicha malakali konsultatsiya xizmati ko’rsatish imkoniyatini yaratish;
- maktabgacha ta’lim va sog’lomlashtirish muassasalari tarmog’ini qo’llab-quvvatlash va rivojlantirish mexanizmini ishlab chiqish.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim tarbiyasiga qo’yiladigan davlat talablarini hayotga joriy etish keng ko’lamli ish bo’lib, u bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Talablarda belgilangan ko’rsatkichlarga erishish uchun davlat tomonidan zaruriy shart-sharoitlar va imkoniyatlar yaratiladi. Halq ta’limi vazirligi hamda joylardagi ta’lim — tarbiyaga tegishli bo’lgan tashkilotlar va muassasalar talablarni hayotta joriy etish yuzasidan o’z faoliyatini maqsadli yo’nalishda olib boradilar.

Bolalarning bilim, ko’nikma va malakalari har o’quv yilining 9-kunida tayanch dasturda keltirilgan talablar asosida nazorat mashg’ulotlari orqali tekshirib boriladi. 6 — 7 yoshdagi bolalarning maktabga tayyorlik darajasi ushbu davlat talablari, ko’rsatkichlari asosida o’quvchilarni kasb-hunarga yo’naltirish va pedagogik-psixologik tashxis markazi mutaxassislari tomonidan tekshiriladi.

Davlat talablari ko’rsatkichlariga erishish «Bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash tayanch dasturi» asosida bolalarning ilk va 6 — 7 yoshga etgunga qadar amalga oshiriladi. Bolalarning bilim, ko’nikma va malakalari har o’quv yili yakunida tayanch dasturda keltirilgan talablar asosida nazorat mashg’ulotlari orqali tekshirib boriladi. 6-7 yoshli bolalarning maktabga tayyorgarlik darajasi ushbu Davlat talablari ko’rsatkichlari asosida tekshiriladi.

Bolalar bog`chasining tayyorlov gruppasida bir haftada ikkita, bir yilda 72-74 mashg`ulot o`tkazish rejalashtiriladi. Mashg`ulotlar sentyabrdan may oyining oxirigacha har biri 25-30 minutdan o`tkaziladi. Mashg`ulotlar kompleks rejalashtiriladi, ya'ni 2-3 dastur vazifasi olinadi.

Mashg`ulotlarda didaktik o`yinlar, ko`rgazmali materiallardan keng foydalaniladi.

Bolalar 30 minut davomida mashg`ulotga qiziqib qatnashishlari uchun tarbiyachi quyidagi talablarga rioya qilishlari lozim:

1. Dastur materialini yaxshi o`zlashtirib olish.
2. Puxta material (namoyish qiluvchi va tarqatma) tayyorlashi.
3. Butun mashg`ulot davomida bolalarning qiziqishini «ushlab turishga» e'tibor berish.
4. Bolalar faoliyatini o`zgartirib turishga e'tibor berish.
5. Mashg`ulot o`rtasida fizkult minutka yoki harakatli o`yinlar o`tkazishni rejalashtirish.
6. Mashg`ulotda bolalarning mustaqil xulosa chiqarishlariga erishish.
7. Bolalarning xilma — xil javoblarini rag`batlantirish.
8. To`g`ri javoblarga bolalarning diqqatini qaratib, butun gruppa bolalari kerakli materialni o`zlashtirishlariga yordam berish.
9. Har bir bolaning mashg`ulotda mustaqil ishlashiga erishish.

Dastur materialini mashg`ulotlarga taqsimlashda bolalarning bilim va ko`nikmalariga ularning tayyorligiga e'tibor berish lozim.

Tarbiyachi o`z nutqiga alohida e'tibor berishi kerak. Mahsuls terminlarni to`g`ri qo`llay bilish katta ahamiyatga ega. Masalan: son va raqam tushunchalarini aralashtirib yubormaslik kerak. «qaysi son katta, qaysinisi kichik» deb so`raladi (qaysi raqam katta) - deyish mumkin emas).

Shartli o`lchovlardan foydalanishda «Bu erda necha o`lchov» emas, «Necha o`lchovni qo`yib olishga teng» — deyish kerak. Metodik ko`rsatmalarda uchraydigan ayrim maxsus terminlarni («klassifikatsiya», sonlarning miqdoriy tarkibi) tarbiyachi bolalarga tushuntirishda ishlatmasligi, tarbiyachining nutqi bolalarga tushunarli bo`lishi, tushuntirish hissi mazmunli, ifodali bo`lishi kerak. Mashg`ulotda hamma bolalarning aktiv ishtirok etishlariga erishish maqsadida har bir bolaning oldida tarqatma materiallar bilan bir qatorda signalli kartochkalar bo`lishi tavsiya etiladi. Agar o`rtog`ining javobi to`g`ri bo`lsa, yashil kartochka, noto`g`ri bo`lsa qizil kartochka, o`rtog`ining javobi uni qoniqtirmasa (o`rtog`ining javobini to`ldirmoqchi bo`lsa) ko`k kartochkani ko`rsatishlari lozim. Bunda hamma bolalar o`rtoqlarining javoblarini diqqat bilan eshitishga harakat qiladilar, intizom ham buzilmaydi. («Men javob beray», «noto`g`ri» degan qichqiriqlar bo`lmaydi). Tayyorlov gruppasida ishni tayyorlashdan boshlash lozim. Tarbiyachi bolalarni 40 gacha sanashga o`rgatishni davom ettiradi, har bir sonni tegishli raqam bilan ifodalashga, har bir sonning qatordagi o`rnini aniqlashga, har bir son qaysi sondan keyin va qaysi sondan oldin aytilishi, miqdoriy va tartib sonlarni farq qilishga, son elementlarining katta kichikligiga, yaqin-uzoq masofasiga, joylanishiga bog`liq emasligini o`rgatadi. Shunday qilib natural son qatori haqidagi muhim vazifa hal qilindi. Sanash, sanab ajratishda bolalar o`yinchoqlarni, predmetlarni, geometrik figuralarni, tovushlarni, harakatlarni sanaydilar. Sanashni mashq qilishda bolalar predmetlarni sanab tushirib qoldirilishi yoki predmetni bir necha marta qayta sanamasligi kerakligini tushunib oladilar. Son sanash yo`nalishiga bog`liq emasligini, sanashda miqdor va tartib sondan foydalanish mumkinligini tushunadilar. To`plamlarni sanash orqali va bir-birining tagiga qo`yib taqqoslash orqali aniqlash mumkinligini ko`radilar (masalan, yuqori qatorda 6 ta olma, pastki qatorda 7 ta nok bor. Ularni son shakli va raqam bilan belgilanadi). Bu

tushunchalar o'yinlarda mustahkamlanadi: «Adashma», «Xatoni tuzat», «Nimaning urni o'zgardi?», Tovushlarni sanaydilar va uni sonli shakl raqam bilan ko'rsatadilar. Ayniqsa, 10 sonini raqam bilan yozishda alohida e'tibor berish kerak. Buning uchun «0» ni tushintirish kerak. Flaneregrafga 10 ta kvadrat qo'yiladi, birma — bir kvadratlarni olib qo'yib nechta qoldi, - deb so'rab turiladi, oxirgi kvadratni olib qo'ygach, bolalar «1 ta ham kvadrat qolmadi» - deyishadi. Bitta ham qolmaganligini «0» bilan belgilanadi. «0» sonini 1 sonidan nechta kam, qo'shuv 1 soni «0» sonidan nechta ko'p? — deb so'raladi. Buni aniqlab «0» sonining qatordagi o'rnini tushunadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Mirziyoyevning SH.M. “2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori. T.:2016y. 29-dekabr.

2.Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: “Ma'naviyat”, 2008.

3. . Djanpeisova G.E. Maktabgacha yoshdagi bolalarning elementar geometrik tasavvurlarini shakllantirish va rivojlantirish usullari. Uslubiy qo'llanma. T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2017

4.Djanpeisova G.E. “Razvitie matematicheskix predstavleniy u doshkol'nikov. Elektronnyy uchebnyy. Svidetel'stvo ob ofitsial'noy registratsii programmy dlya EVM Agenstvo po intellektual'noy sobstvennosti Respubliki Uzbekistan” № DGU 03057. 24.02.2015

МАТЕМАТИКА ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИНГ МУАММОЛИ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИДА «НИМА УЧУН?» СХЕМАСИ ВА «ҚАНДАЙ ? » ИЕРАРХИК ДИАГРАММАСИ

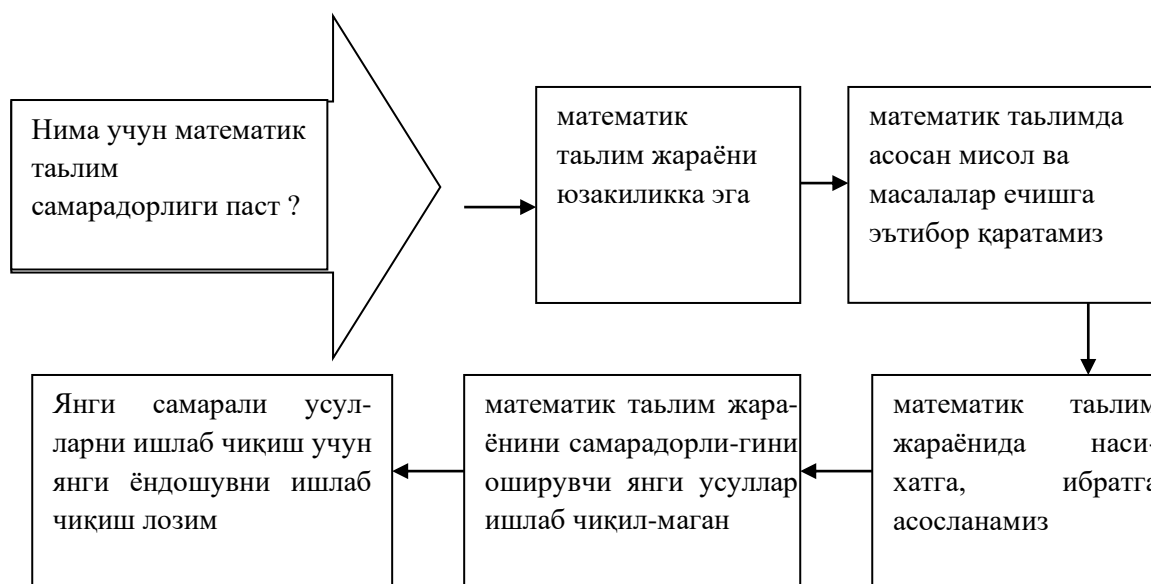
Уразметова Машхура Ибрагимовна
ЖДПИ магистранти

Бугунги кунда илм-фанни ривожлантириш, жоҳон талабларига мос кадрлар етиштириб чиқариш мамлакатимиз ва педагог ўқитувчиларнинг олдидаги муҳим вазифалардан ҳисобланади. Бу натижага еришиш учун таълимда интерфаол методлардан фойдаланишни амалиётда йўлга қўйиш зарур. Шундай технологиялардан бири муаммоли таълим технологиясидир, ушбу технологияда муаммонинг келиб чиқиш сабабларини ўрганиш ва қандай қилиб муаммони ечиш мумкинлиги тадқиқ қилинади. Қуйида биз “Нима учун?” ва “Қандай?” схемаларини тузиш қоидаларини ва уларга доир намуна келтирамиз.

«Нима учун?» схемасини тузиш қоидалари

1. Қандай пиктограммадан фойдаланишни ўзингиз ҳал этасиз.
2. Мулоҳазаларнинг схематик кўриниши қандай бўлишини ўзингиз ҳал этасиз.
3. Ҳар бир стрелка фикр йўналишини кўрсатиши лозим.

Математик таълим жараёнини самарадорлигини ошириш муаммоси
(Намуна)

«Қандай?» иерархик диаграммаси

«Қандай?» иерархик диаграммаси асосида фаолиятни ташкил этиш қоидалари:

1. Вужудга келган муаммони сабабини аниқлаш зарур, аммо ана шу муаммони қандай йўллар билан ҳал этиш мумкин деган саволга жавоб беришни ўрганиш муҳим вазифалардан биридир. «Қандай?» иерархик диаграммаси ана шундай ҳолларда самарали натижа беради.

«Қандай?» иерархик диаграммаси муаммо ҳақида бутунлигича умумий тасаввурга эга бўлишга имкон берадиган саволарнинг мантиқий занжири кўринишида намоён бўлади.

Кетма-кет равишда «Қандай?» саволини қўйиш орқали сиз фақат муаммони ҳал этишнинг барча имкониятларини тадқиқ этибгина қолмай, балки уларни амалга ошириш усулларини ҳам ўрганасиз.

Диаграмма стратегик даражадаги савол билан иш бошлайди. Муаммони ҳал этишнинг қуйи даражаси биринчи навбатдаги ҳаракатлар рўйхатига мос бўлади.

2. Ўйламай, баҳоламай ва уларни ўзаро солиштирмай тезликда барча ғояларни ёзиш лозим бўлади.

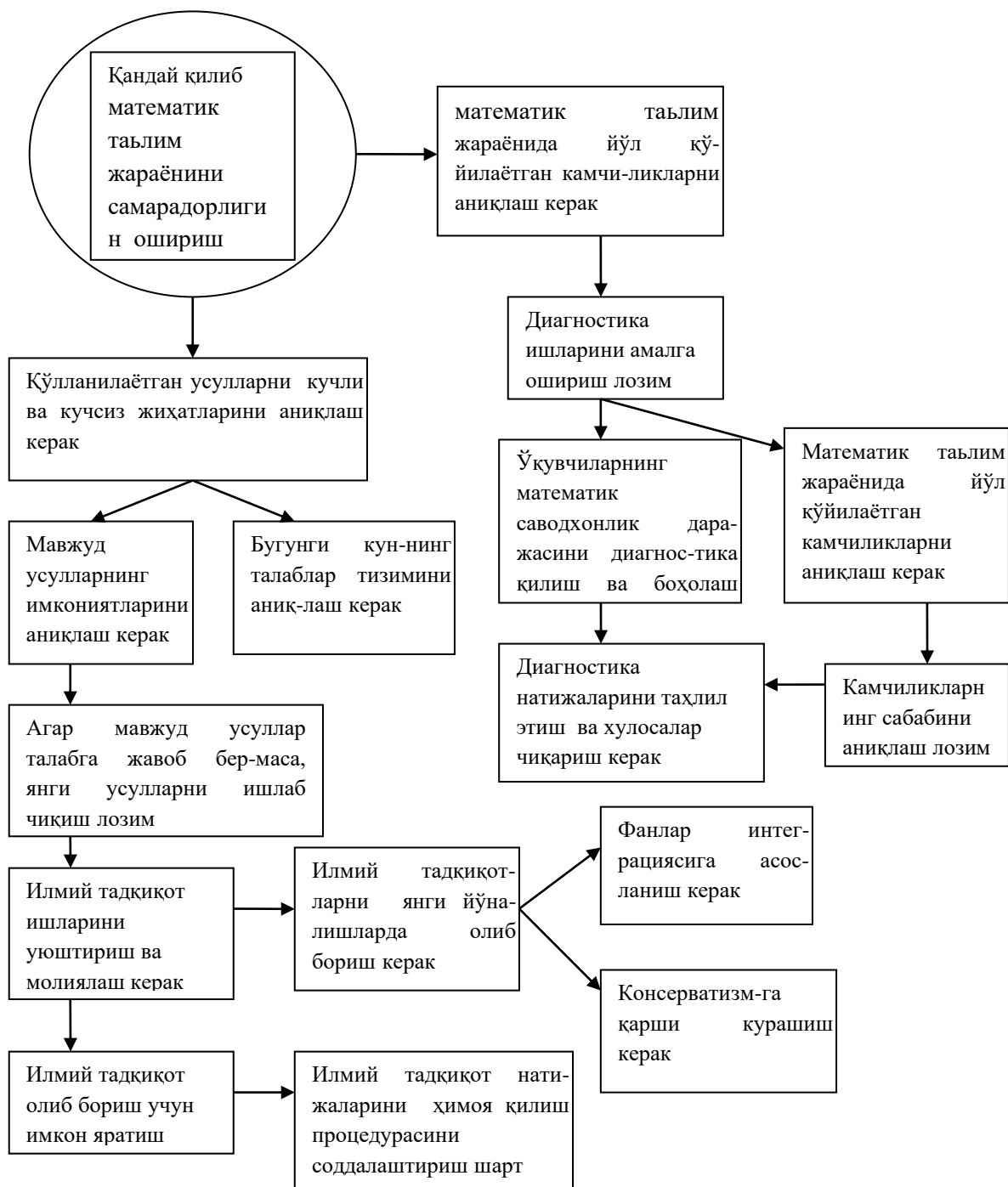
3. Диаграмма ҳеч қачон тугалланмайди: унга янги ғояларни киритиш мумкин бўлади.

4. Агарда савол схемада бир қанча «шоҳлар»да қайтарилса, демак у нисбатан муҳимдир. У муаммони ҳал этишнинг муҳим қадами бўлиши керак.

5. Янги ғояларни қандай график кўринишда қайд этишни ўзингиз танлаб олинг (дарахт, каскад ва б.) Бунда муаммо шажараси кўз олдингизда намоён бўлади.

6. Тўғри мулоҳаза қилиш ва хулосалар чиқариш орқали муаммонинг ечимини топиш энгил кечади.

«Қандай?» иерархик диаграммасига (намуна)

Ушбу схемалардаги муаммонинг келиб чиқиш сабабини ва унинг ечимини ўрганиш, бартараф этиш орқали математик таълимни ривожлантириш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Г. К. Селевко. Современные образовательные технологии. М. 1998
2. Маллаев О. Янги педагогик технологиялар. Т. 2000
3. Фарберман Л.Б, Мусина Р.Г. Жумабоева Ф.А. Олий ўқув юртларида ўқитишнинг замонавий усуллари. Т. 2002.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИ ЎҚУВ-БИЛУВ ФАОЛИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШГА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ

*Тўрақулова И. Х. - пед. фан. ном., ЖДПИ.
Осланова К. С. - магистр. ЖДПИ.*

Маълумки, **инновация** деганда янгиланишни, ўзгаришни амалиётга жорий этиш жараёни ва фаолияти тушинилади ва у инноватика номли таълимот негизида амалга оширилади.

“Инноватика – педагогик инноватика: педагогик янгилликлар, уларни баҳолаш ва педагогик жамоа томонидан ўзлаштиришнинг, пировардида уни амалиётда қўллаш ҳақидаги таълимот” [4].

Демак, инновация ва инноватика негизида **инновацион таълимни** амалга ошириш мумкин бўлади. Унда таълим-тарбия бўйича янгича сифат кўрсаткичига эришиб, юқори самарадорликни қўлга киритиш амалга оширилади ва ижодкорликка йўналтирилади ҳамда таълим технологияларини янгича сифат босқичига кўтариш, шунингдек, таълим-тарбияда замонавий ёндашувларни ташкил қилиб боришни таъминланади.

Мазкур мақолада ҳам бошланғич синф ўқувчилари ўқув-билув фаолиятини юксалтиришга оид инновацион ёндашув услубини тадқиқ этиш масаласи қаралади.

Қўйилган масалани ҳал қилиш учун дастлаб инновацион ёндашувга оид атама ва терминлар бо бўйича қисқача маълумотларга тўхталамиз.

“Инновацион ёндашув – бу педагогикада замонавий йўналиш бўлиб, у муайян манбага оид тадқиқот жараёнида таълим берувчи ва таълим олиувчиларнинг муаммоларини инновацион метод ва технология ёрдамида ҳал қилиш қобилиятларини ривожлантиришни таъминловчи фаолиятнинг амалиётдаги ифодаси. Шунингдек, у манбани тадқиқ этишда тадқиқотчи (таълим берувчи, таълим олиувчи)ни мустақил равишда янги йўналишларни топишга ундаш жараёнидир” [3].

Инновацион ёндашувда тадқиқотчининг фаолияти тўла маънода ижодий эркинлик асосида олиб борилади ва бунда унинг шахсий ташаббуси ҳамда янгилликка қизиқувчанлиги қўллаб-қувватланади. Шунингдек, инновацион ёндашув инновацион жараён самарадорлигини оширишда мустаҳкам дидактик асос бўла олади. Шу сабабли инновацион жараён самарадорлигини оширишда тадқиқот ишларини олиб боришнинг назарий тадқиқотлар қисмига кўпроқ эътибор берилади.

“Инновацион жараён - инновацияни вужудга келтириш, амалиётга тадбиқ этиш ва оммалаштириш фаолияти билан боғлиқ жараёндир. Инновацион салоҳиятга кўра янгилликлар; модернизация, фаолиятни такомиллаштириш, шаклан ўзгартириш, ривожлантириш билан боғлиқ модефикация инновациялар; олдиндан маълум бўлган методлар элементларининг янги тизимга бирикишини назарда тутувчи бириккан инновациялар; ўхшашликка ва умумийликка эга бўлмаган радикал инновациялар ислохотларининг асоси сифатида белгиланади” [2].

Демак, инновация, инноватика, инновацион жараёнлар инновацион ёндашув тадқиқот усулини амалиётга жорий этишнинг асосий ҳаракатлантирувчи-йўналтирувчи таркибий қисмлардан иборат бўлиб, унда нафақат ўқув фанига тегишли билимларни, балки шу фан соҳасига тегишли анча кенг ва мукамал билимга эга бўлиши билан

бирга ўз фанига оид янгилик ва кашфиётларни мунтазам равишда кузатиб бориш жараёни амалда бўлади.

Буларга асосланиб қайд этиш мумкинки, инновацион ёндашув педагогик инновацияларнинг куйидагидек имкониятларини рўёбга чиқаришга шарт-шароит яратади:

- таълим жараёнини олдиндан мавжуд манбаларни ҳисобга олиб, илм-фан ва техника-технологияларнинг энг сўнгги ютуқларини эътиборга олган ҳолда таълим жараёнини лойиҳалаштириш ва унинг натижаларини башорат қилиш;

- таълим жараёнига "тизимий ёндашув" тадқиқот усулини қўллашда қаралаётган тизимнинг элементлари ва қисм тизимлари орасидаги боғланишларни эътиборга олиш ва булар асосида ўқувчиларнинг ўқув-билув фаолиятини ифодалайдиган таълим жараёни режасини тузиш;

- таълимда мақсад аниқ бўлиши, унинг диагностикаси (ташхиси) ва прогностикаси (башорати) ҳамда ўқувчининг ўзлаштириш сифатини аниқлаш каби кўрсаткичлар бўйича фаолият юритилади;

- таълим тизими тузилиши, таркиби, мазмуни бир бутун бўлиб, уларнинг ўзаро боғлиқлиги, бир-бирини босқичма-босқич тўлдириб боришини таъминланган ўқув-билув фаолиятини олиб бориш имконияти яратилади;

- таълимда олиб борилаётган ўқув-билув фаолиятининг оптимал варианты таъминланади;

- таълим жараёнининг техник, ахборотли, дидактик ва шу каби таъминотларни тайёрлаб олишга ғоявий-кўрсатмавий асос бўлади;

- яратилган ўқув-билув фаолияти муҳити ўқувчиларнинг билиш даражаларини ҳисобга олган ҳолда таълим жараёнини ташкил этиш имкониятини беради;

- таълим жараёнида олиб борилаётган ўқув-билув фаолиятида ўқитувчи ростлагич (таълим жараёнида хато кетганда ёми камчиликка йўл қўйганда уни ростлаб юборишни амалга оширувчи) вазифасини бажара олади;

- таълим сифатига эътибор берган ҳолда шакллантирувчи ва якуний назоратлани олиш ва режалаштирилган натижага эришишдаги ўқув-билув фаолияти кафолатига эътибор бериш;

- таълим самарадорлигини аниқлаш мезони бўйича эришилган натижаларни баҳолаш ва шу кабилар.

Бу қайд этилган имкониятлар таълим тизимига сезиларли ижобий самаралар берувчи янгиликлар киритишга, янги коммуникацияларни шакллантиришга, таълим парадигмаларини яратишда муҳим асос бўлиб, улар асосида шакллана бошлаган ғоялар ва улар асосидаги лойиҳалаш-ривожлантириш ишларини қўйилган мақсадлар бўйича аниқ моделлаштириш мумкин бўлади. Бу эса янгилик фикрлайдиган ва янгилик тафаккурга эга бўлган ўқувчиларни тайёрлашимиз кераклигини тақозо этади. Буларни иложи борича бошланғич таълимда ва ундаги ўқитиладиган ҳар бир фанда эътиборга олиш керак. Бу фикрларимизга далил сифатида куйидаги манбаларни келтириб ўтишни мақсадга мувофиқ деб топдик:

".... ҳар бир фан йўналиши ва фанлараро ҳамкорлик интеграцияси бўйича янгиликни тадбиқ этишнинг интинсив методикасини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Эгалланган кўникма ва малакалар борки, бир умр ҳаракатда бўлади. Бу жараён миллий ғоя ва унинг таркибий қисми ҳисобланган педагогик ғоянинг изчиллиги ҳамда уйғунлигидан келиб чиқади. Инновацион технологиялар ва уларнинг педагогик

моҳиятидан келиб чиқиб, янги билимларга хос кўникма ва малакалар парадигмаси қайтадан кўриб чиқилмоғи лозим. Ана шунда эскича қолипдаги кўникма ва малакалар ўз-ўзидан ҳаракат фаолиятини тўхтатади. Фикрлар хилма-хиллигининг шаклланишида педагогик ғоя ўз-ўрнини топади. Давр муаммосини ўрганиш ва ҳал этишда тарбиянинг мавқеи тобора ортиб боради, ғоя мақсадни белгилайди. Эътиқодга айланган билим, кўникма ва малакалар шахснинг мулкига айланади" [1].

Демак, ўқувчилар ўқув-билув фаолияти муҳитини яратишда инновацион ёндашувдан фойдаланиш ўқувчиларнинг ҳар бир фанни ўзлаштириш сифатини юксалтиришда ва айниқса, уларнинг янгиликлар оғушида яшашига кенг имкониятлар яратар экан. Улардан амалиётда фойдаланиш қуйидагидек имкониятларни яратади:

- ўқув материалларидаги баён қилинадиган маълумотлар баёнида узвийлик ва изчиллик сақланади;

- ўқув материалларини ўзаро боғлиқ ёки янгиланган таълим мазмуни шаклида ифодалашга педагогик вазиятларни ташкил қилиш;

- тайёр билимларни ўқитувчи ёрдамида ўқув адабиётларидан олиш, уларни эсга солиш, эсда сақлаш, қайта эса тушуриш, сўзлаб бериш, ёзма ифодалаш каби ҳолатларни билиш ва тушуниш;

- Ўқувчининг олган билимларини амалга тадбиқ этиши ва маълум натижаларни қўлга киритиши;

- Ўқувчиларнинг мустақил фикрлашга тайёрлаш. Булар орқали улар изланишга, фикрларини жамлашга ва уларни ҳаёлан тизимлаштиришга эришиб, хулосавий фикрига эга бўлади.

Ушбу соҳага олиб борган изланишларимизнинг кўрсатишига, ўқувчилар ўқув-билув фаолиятини юксалтиришга инновацион ёндашув қилиш қуйидагидек таълимий афзалликларни қўлга киритишга кенг имкониятлар яратади:

- таълим мазмунини яхши ўзлаштиришига мос вариантга келтиришга имконият яратади;

- мотивацион жарён юқори даражада бўлади;

- ўтилган материалларни яхши эслаб қолинишига эришилади;

- Ўқувчиларнинг мулоқотга киришиш кўникмасини такомиллаштиришга эришилади;

- Ўқувчилар ўз-ўзини баҳолашни ўрганади ва мустақил фикрлаш кўникмалари шаклланади;

- Ўқувчиларни янгиланган таълим мазмунига оид ўқув-билув фаолиятида фаол иштирок этишга тайёрлайди;

- янгиланган таълим мазмунидан амалиётга фойдаланишга мўлжалланган интерфаол машғулотларда ҳам ўқувчиларни фаол қатнашишга тайёрлайди ва шу кабилар.

Демак, янгиланган таълим мазмунини амалиётга жорий этишда ҳам инновацион ёндашувдан фойдаланиш ижобий педагогик самараларини берар экан. Бундай хулосавий фикрлар қуйидагидек йўналишларда тадқиқот ишларини олиб боришга методологик асос бўлди:

- таълимни технологиялаштириш ва ундаги ўқитувчи-ўқувчилар вазифалари;

- бошланғич синф ўқувчилари математик тафаккурини юксалтиришга креатив ёндашув;

- ўқув-билув фаолияти муҳтида бошланғич синф ўқувчиларини мустақил фикрлашга ўргатиш;
- бошланғич синф ўқувчиларини маънавий жиҳатдан етук қилиб шакллантиришни ташкил этиш;
- бошланғич синфларда ўқувчилар ўқув-билув фаолиятини юксалтиришга мўлжалланган интерфаол машғулотларни ташкил этиш ва шу кабилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдукаримов Ҳ. Инновацион технологиялар ва уларнинг педагогик моҳияти // Узлуксиз таълим тизимида маънавий-касбий баркамол шахс тарбияси: Республика илмий-амалий конференцияси материаллари.-Гулистон, 2007, - Б. 67-69.
2. Джураев.Р.Х., Турғунов Д.Т. Таълим менежменти.-Т.: "Ворис- Нашриёт" нашриёти, 2006, 263 б.
3. Тўрақулов Х.А. Жаббаров Н.С. Бўлажак ўқитувчиларни инновацион фаолиятга тайёрлашнинг назарий-методологик асослари. Монография.-Т.: Фан ва технология, 2019, 152 б.
4. Ҳасанбоев Ж., Тўрақулов Х.А., Хайдаров М., Ҳасанбоева О., Усмонов Н.Ў. Педагогика фанидан изоҳли луғат.-Т.:Фан ва технология, 2009, 672 б.

ТАНҚИДИЙ ФИКРЛАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР

**Қаюмов Аскарбек ЖДПИ катта ўқитувчиси,
Турсунова Дилбар ЖДПИ 1 – курс магистранти**

Танқидий фикрлашни шакллантириш мураккаб жараёндир. Бу маълум бир даврда тугалланиши ва унутилиши мумкин бўлган масала ҳам эмас. Бироқ, танқидий фикрлашга таъсир этувчи педагогик-психологик шарт-шароитлар бўлмаса, у юзага чиқа олмайди. Фикрлашга оид адабиётларда танқидий фикрлашга таъсир этувчи омиллар аниқ тасниф этилмаган. Биз танқидий фикрлашни шакллантиришга таъсир этувчи омилларни муҳим деб ҳисоблаймиз.

Энг аввало, омил тушунчасига аниқлик киритиш зарур. Педагогикада дидактик жараённинг бориши ва натижасига таъсир этувчи сабаблар омиллар деб аталади. Олимларнинг фикрича, дидактик омиллар тушунчасини аниқлаш учун мазкур жараёнга алоқадор жиҳатларни таққослашда умумий асосга эгаликни акс этгирувчи у ёки бу омиллар муҳимдир. Ана шу сабабли дидактик жараён ҳисобланган танқидий фикрлашни шакллантириш ҳақида гап кетганда, танқидий фикрлашнинг маҳсулдорлиги тушунчасини қўллаш мақсадга мувофиқдир. Танқидий фикрлашнинг ўзи мураккаб жараён бўлганлиги сабабли, уни шакллантиришга таъсир этувчи омиллар ҳам мураккаб тузилишга эга. Танқидий фикрлашни шакллантириш аниқ шарт- шароитларни талаб этади. Дидактик жараёнда танқидий фикрлашнинг қай даражада ва қандай сифатда намоён бўлиши ҳам ана шу шарт-шароитларга бевосита боғлиқдир.

Психологик-педагогик адабиётларда маҳсулдор сабабларни турлича асослаш кўзга ташланади: «таъсир», «ҳаракат», «сабаб», «омил»,

«ўзгарувчанлик», «параметр», «функционал бирлик», кўрсаткич ва бошқалар. Халқаро дидактикадаги «ўзгарувчан дидактик жараён» тушунчасига ўхшаш тарзда биз ҳам танқидий фикрлашни шакллантиришнинг маҳсулдор сабаблари тушунчасини қўллашни маъқул деб ҳисоблаймиз.

Танқидий фикрлашни шакллантиришга таъсир этувчи омилларни тўрт гуруҳга бўлиш мумкин:

Физиологик омиллар. Физиологик омиллар нерв тизимининг рефлектор фаолияти ҳамда олий нерв фаолиятининг ёшга боғлиқ хусусиятларини ўз ичига олади.

Танқидий фикрлаш жараёнини ташкил этишда доминанталар номи билан машҳур ҳодисалар муҳим аҳамиятга эга. Доминанталар кўпгина руҳий жараёнлар билан боғлиқ. Булар ҳис этиш, қабул қилиш, фикрлаш, хотира, ҳаёл, диққат кабилар бўлиб, улар фаолиятни таъминловчи бош мия бўлмалари вазифаларининг мутаносиблигини талаб этади. Нерв тизимининг нерв ҳужайраларининг кучига, мувозанатлашгани, ҳаракатчанлигига қараб, олий нерв фаолиятнинг тўртта типини ажратиш кўрсатиш мумкин:

1. Кучли мувозанатлашган тур. Бундай турга мансуб ўқувчилар оғир шароитда олий нерв фаолияти бузилишларига тез мойил бўлади, юқори ҳиссий кўзгалувчанлик, тезда аччиқланиш, жазава билан ажралиб туради.

2. Кучли мувозанатлашмаган тур. Бу турдаги ўқувчилар фаолиятнинг бир туридан иккинчисига жуда қийинчилик билан ўтади.

3. Кучли мувозанатлашган ҳаракатчан тур. Бундай турдаги ўқувчиларда шартли рефлекслар тез ҳосил бўлади ва барқарорлиги билан ажралиб туради.

4. Кучсиз тур. Иккала нерв жараёнлари - қўзғалиш ва тормозланишининг суствлиги билан ажралиб туради. Бундай турга мансуб ўқувчилар ўқинининг янги шароитларига, ундаги ўзгаришларга қийинчилик билан ўрганади, кучли ва давомли таъсирни кўтара олмайди ҳамда тезда толиқади.

Танқидий фикрлашни шакллантиришнинг физиологик омили ҳисобланмиш олий нерв фаолиятининг турлари моҳият эътибори билан туғма сифатларга эга бўлсада, бироқ ҳаёт фаолияти натижасида тарбияланади, тобланади ва мақсадга йўналтирилган ҳаракатлар таъсири остида ҳамда атрофдан бўладиган жами таъсир туфайли қайта қурилади. Бунга катта яримшарлар пўстлоғининг ўта қайишқоқлиги ва мослашувчанлиги сабабли эришилади.

Психологик омиллар. Ўсмирлик ёши дунёкараш, эътикод, нуқтаи назар, принцип, ўзлигини англаш, баҳолаш ва ҳақозолар шаклланадиган давр ҳисобланади. Соҳа олимлари ўтказган тадқиқотлардан кўринадики, ўсмирларнинг кўпчилиги қатъиятлилик, камтарлик, мағрурлик, самимийлик, меҳрибонлик, дилкашлик, адолатлилик каби маънавий-ахлоқий тушунчаларни тўғри англайдилар. Юқоридагиларни умумлаштириб айгиш мумкинки, ўсмирнинг ўз-ўзини англай билиши, яъни ўз-ўзига баҳо бериш майли ва истаги, ўзини бошқа шахслар билан таққослаш, фикрларини эркин, очиқ, мазмунли ифодалаш, ўзгаларнинг фикрини эшита олиши ва мураса қила олиши унда танқидий фикрлашни шакллантириш омили бўла олади.

Танқидий фикрлашни шакллантириш жараёни ўқувчининг интеллектуал фаолиятининг ривожланиши билан ҳам боғлиқ. Интеллектуал кўникмалар ўзида хотиранинг ривож, идрок этишнинг ривож, тасавурларнинг ривож, диққатнинг ривожини акс эттиради.

1950 йилларда психолог Гилфорд ва унинг ҳамкорлари фикрлашнинг инсонга хос икки турини англатади: конвергентли ва дивергентли. Конвергентлидан фарқли равишда дивергентли фикрлаш бир хил усул билан эмас, турли йўллар билан муаммони ҳал этиш, эскисини янгиси билан алмаштиришга имкон беради.

Танқидий фикрлашни шакллантириш эмоционаллик билан алоқадорликдадир. Ўқувчидаги салбий ҳис-туйғуларини йўқотиш, уларни ижобийлари билан тўлдириш зарур.

Ижтимоий омиллар. Хозирги вақтда ўқувчиларни таълим муассасасига муваффақиятли мослашуви, бу орқали жамиятга мослашувига эришиш долзарб муаммолар сирасига киради. Танқидий фикрлашни шакллантириш ҳам шахснинг ижтимоийлашувига таъсир этувчи маҳсулдор сабаблар билан мустаҳкам боғлиқ. Физиология ва психология фанининг кўрсатишича, инсон боласи тайёр қобилият билан эмас, балки бирон-бир қобилиятнинг руёбга чиқиш ва ривожланиш манбаи - лаёқат билан туғилади. Лаёқат ўз холича ривожлана олмайди, у гўё “мудрок холат”да бўлиб, унинг уйғониши - ривожланиши учун қулай муҳит керак, Муҳит деганда кишига таъсир кўрсатадиган ташқи воқеалар йиғиндисини тушунамиз.

Танқидий фикрлашни шакллантиришда бола яшаётган муҳитда эркин фикрлашга, бошқаларнинг фикрини эшита билишга ва керакли хулосаларни чиқара олишга ўргатилиши жуда муҳим.

Шахсда танқидий фикрлашнинг шаклланишига оилавий муҳит катта таъсир кўрсатади. Одатда, оилада боланинг ҳар томоилама камол топиши учун дастлабки тамал тоши қўйилади.

Тинч, бахтли оилаларда тарбияланаётган болалар эркин, танқидий фикрлай олади. Чунки бундай оилаларда болаларни тарбиялаш, ривожлантириш масалаларини муваффақиятли ҳал этилади. Бу оилалардагилар китобхондирлар. Оилада газета ва журналлар ўқилиб, муҳокама қилинади. Бу эса болаларни турли ахборотларни эшитиб, уларни ўз нуқтаи назари билан мушоҳида қилишга ўргатади.

Педагогик омиллар. Педагогик омиллар танқидий фикрлашни шакллантиришга таъсир этувчи энг муҳим омиллардир. Булардан тўрттасини алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин. Биринчиси, ўқувчиларнинг ўқув-методик адабиётлар билан таъминланганлигидир. Фақат мактаб дарслигини ўқиб-ўрганиш билан танқидий фикрлашга эришиб бўлмайди. Ўқувчиларда танқидий фикрлашни шакллантириш учун қўшимча адабиётларни ўқишни тавсия этиш лозим. Ўқувчи қанча кўп ўқиса, шунча кўп билимга эга бўла бошлайди. Энг муҳими, олинган ахборотларни бир-бири билан таққослайди, хилма-хил фикрларни умумлаштириб якуний хулосалар чиқаради. Иккинчиси, синф хонасининг дарсни амалга ошириш учун керакли жиҳозлар билан таъминланганлигидир. Танқидий фикрлашни шакллантиришда ўқиш ва ёзиш дарсларини амалга ошириш учун синфда телевизор, экран, компьютер, слайд, доска, ватман қоғозлари, фломастерлар ҳамда тарқатма материаллар бўлиши зарур. Чунки танқидий фикрлашни амалга ошириш ушбу жиҳозларсиз амалга ошмайди. Танқидий фикрлаш учун ўқувчм мавжуд мавзу буйича катта билим жамғармасига эга бўлиши керак. Чунки “бўш бош фикрламайди: бу бош қанча билим ва тажрибага эга бўлса, шунча кўп фикрлашга қодир”.

Педагогик омиллар орасида ўқитувчи шахси ва педагогик фаолияти алоҳида ўринга эга. Таълим мазмунининг янги ғоялар билан бойиб бориши, таълим методларининг доимий такомиллашуви, ўқитувчиларнинг билим савияларга

кўйилаётган талаблар - бўларинг барчаси ўқитувчидан билимларни мунтазам тўлдириб бориш ва мустахкамлаш, малакасини ошириш ва методик маҳоратини талаб қилади.

Бундан ташқари, ўқитувчининг таълим олганлик даражаси ҳам ўсиб бориши керак. Бу фақатгина билимлар кўламига боғлиқ бўлиб қолмайди.

Фикрлашни тарбиялаш оддий билимларни бериш дегани эмас. Бу ақлий сифатларни, ақлий ишларнинг усул ва методларини шакллантиришдир. Буни ҳеч қайси дарслик бера олмайди. Ўқувчиларда бу сифатларни ўқитувчи шакллантиради. Агар унинг ўзи бу сифатларни эгаллаган бўлсагина, албатта.

Танқидий фикрлаш мураккаб жараён бўлганлиги сабабли унга эришиш учун дарснинг ҳар бир босқичларини, олинadиган натижани алоҳида-алоҳида лойиҳалаш, дарс жараёнидаги ўқитувчининг мақсади ва ўқувчининг вазифаларини ойдинлаштириш, дарсда ўқувчиларни фаолиятини фаоллаштиришнинг методларини тўғри танлай олиш керак. Бу жараёни самарали амалга оширишда таълимнинг самарали технологиялари ёрдам беради.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. В. Ходжаев О'қувчиларни мустақил фикрлашини шакллантириш yo'llari. Т: 2008.
2. Abdullayeva Sh. va boshq. Pedagogika. Т.: «Fan», 2004

KICHIK MAKTAB O'QUVCHILARINING DARS SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Aliqulova Fotima Rashidovna

Jizzax shahar 15 umumta'lim maktab

Ko'chimova Ozoda Sulaymonovna,

Jizzax shahar 7-umumta'lim maktabi

Dars jarayonini kompyuterlashtirish muammosi didaktika, shuningdek, xususiy uslubiyat fanlari sohasidagi yangi, zamonaviy yo'nalish. SHu bois ta'limni kompyuterlashtirish muammosini tadqiq qilish an'anaviy mavzularni o'rganishga nisbatan murakkab kechadi. An'anaviy mavzularda ilmiy tadqiqot o'tkazish yo'llari, vositalari, ilmiy jamoatchilik tan olgan prinsiplar ma'lum darajada aniqlangan, sayqallangan bo'lsa, ta'limni kompyuterlashtirish muammosi sohasida qo'llaniladigan tadqiqot usullari va vositalariga etarli ishlov berilmagan, prinsiplar atroflicha tahlil qilinmagan. Bunday murakkab bilish muammosini hal qilishning birdan-bir yo'li mazkur tadqiqot mavzusiga oid mavhum, etarli o'rganilmagan g'oyalarni nazariya darajasida tahlil qilish, bilimlarni kategoriyalarga sintezlashtirish. Kompyuterlashtirish muammosiga oid abstrakt g'oya — bilimlarni, empirik qarashlarni «ta'lim», «kompyuter», «ta'limni kompyuterlashtirish» kabi kategoriyalar vositasida bayon qilish tadqiqotchidan «mohiyatdan voqelikka», «voqelikdan mohiyatga» o'tishni taqozo qiladi. Mohiyatdan voqelikka o'tish — bu ta'limni kompyuterlashtirish muammosiga oid mavjud bilimlar, faoliyatda ishlatiladigan tajribalardan yangi bilimlarga, ta'limni kompyuterlashtirishning takomillashgan tajribasiga qarab borishni anglatadi. Voqelikdan — biz taklif qilayotgan ta'limni kompyuterlashtirish texnologiyasidan mohiyatga

o'tish — bu yangi tajriba xususiyatlari, ishlatilgan usul, vosita, rioya qilingan prinsiplar asosida ta'limni kompyuterlashtirish muammosining rivojlangan shakli.

Didaktik va uslubiy tadqiqotlarda, dastlab, o'tkaziladigan tadqiqot, uning natijasida erishiladigan bilimlar, ayni holatda umumiy o'rta ta'limda informatika va hisoblash texnikasini o'qitishni kompyuterlashtirish muammosining o'zini, uning tarkibini o'rganishda qator afzalliklar mavjud. Muammoning hali etarli tadqiq qilinmagan jihatlarini qayd qilib, tadqiqot yo'nalishini belgilash va kelajakda erishiladigan natijalarni ma'lum darajada aniq ko'ra olish hamda tadqiqot ob'ektini takomillashtirish yo'llarini aniqlashga imkon beradi.

Fanda qo'yilgan muammoni o'rganishga kirishar ekanmiz uning tarkibi, inson faoliyatidagi ahamiyati, ilmiy tadqiqotdagi o'rni, qanday masalalarga daxldorligi, muammoni o'rganish yo'llari, vositalari, asoslanadigan prinsiplari, qisqa qilib aytganda, muammo mohiyatini etarlicha bilmaymiz. Muammo obrazini ongda shakllantirish zaruratidan uning o'zini alohida o'rganishga, mohiyati va tarkibini tahlil qilishga ehtiyoj tug'iladi.

Ta'limni kompyuterlashtirish muammosi tashkiliy tizim bo'lib, o'ziga xos qator sifatlarga ega: eng avvalo, ta'limni kompyuterlashtirish didaktika va xususiy uslubiyat fanlari sohasida o'tkaziladigan tadqiqotlar bilan uzviy bog'liq. Kompyuterli ta'lim tashkiliy tizim sifatida tadqiqotchining irodasi, mahorati, kompyuterlashtirish bo'yicha egallagan bilimlari, orttirgan tajribasiga bog'liq. Masalan, informatika va hisoblash texnikasi o'quv predmetini kompyuterlashtirish uchun uning logikasi — o'quv materiallarini o'rganish tizimi, har bir mavzuga oid o'quv elementlari ajratiladi, o'quvchilarning real bilish imkoniyatlari o'rganiladi. SHu asosda pedagogik dasturiy vositalarni yaratish xususiyatlari aniqlanib, ularni yaratishda o'quvchilar faoliyatini tashkil etish, boshqarish, nazorat qilish prinsiplari, usullari, vositalari, me'yorlari ishlab chiqiladi.

Boshlang'is ta'limni kompyuterlashtirish to'g'risida fikr yuritilganda uning ikki xil ma'nosini farqlash kerak:

1. Boshlang'ich ta'limni kompyuterlashtirish faoliyati pedagogik dasturiy vositalarni loyihalash, yaratish, kompyuterning o'zini ta'limni amalga oshirishga tayyorlash kabi elementlardan iborat bo'lib, ularning har biri o'ziga xos vazifa va vositalarga ega.

2. Boshlang'ich ta'limda mehnat jarayonlariga o'xshab ta'limni kompyuterlashtirish maqsadga muvofiq mehnat, mehnat vositasi, mehnat predmetidan iborat.

Mehnat va uning momentlari jihatidan o'zaro daxldor uchta tizimni ajratamiz:

1. Ta'lim va kompyuter. Ushbu tizimda kompyuterli ta'limni alohida ta'lim turi sifatida qayd etamiz.

2. O'qitish faoliyati va kompyuter. Mazkur tizimda kompyuterli ta'lim sharoitida o'qituvchi bajaradigan ishlarni belgilaymiz.

3. O'qish faoliyati va kompyuter. Bu tizim bo'yicha kompyuterda o'quvchilarning o'quv faoliyatini amalga oshirib, ta'lim mazmunini o'zlashtirishiga oid vazifalarni qayd etamiz.

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchi va o'quvchining birgalikda amalga oshiradigan mehnati (o'zaro ta'sir)dir. O'zaro ta'sir kompyuterga yo'nalgan. «O'quvchi va Ta'lim» tizimida kompyuter ikki xil vazifani bajaradi. Birinchidan, mehnat vositasi. O'qituvchi ham, o'quvchi ham kompyuter vositasida o'z maqsadini amalga oshiradi. Ikkinchidan, kompyuter ta'lim manbai vazifasini bajaradi. Kompyuter xotirasiga kiritilgan ma'lumotlar omborida o'rganilayotgan mavzu mazmuni, yaratilgan pedagogik dasturiy vositada esa shu mavzuni o'zlashtirish uslubiyati aks etadi. Bu tizimda dastur vositasi orqali shakllantiriladigan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malaka, ijodiy faoliyat tajribasi, shakllantiriladigan munosabatlar

ta'limning — o'qitish va o'qish faoliyati predmeti sanaladi. O'qituvchi va o'quvchi ta'siridan bilimlar o'rganilmagan holatdan o'rganilgan holatga o'tadi. YUqoridagi rasmda keltirilgan tizimning «kompyuter va ta'lim mazmuni» qismi eng boy bog'lanish hisoblanadi.

Keltirilgan tahlilga asoslangan holda umumiy o'rta ta'limda informatika va hisoblash texnikasini o'qitishni kompyuterlashtirish muammosini tizimli tadqiq qilish uchun quyidagi muammolarni belgilaymiz:

1. Boshlang'ich ta'limda informatika va hisoblash texnikasini o'qitishni kompyuterlashtirishni didaktik va uslubiy muammo sifatida o'rganish.

2. Ta'limni kompyuterlashtirishni jarayon sifatida tahlil qilish.

3. Informatika va hisoblash texnikasi o'quv predmetini kompyuterlashtirishda ta'lim sub'ektlari faoliyatini modellashtirish.

4. Informatika va hisoblash texnikasi o'quv predmetiga doir pedagogik dastur vositalarini yaratish uslubiyatini ishlab chiqish.

5. Boshlang'ich ta'limda informatika va hisoblash texnikasi o'quv predmeti bo'yicha kompyuterli ta'limning samaradorligini o'rganish.

Boshlang'ich ta'limda informatika va hisoblash texnikasini o'qitishni kompyuterlashtirishga oid muammolar qayd etilgach, ularning har birini alohida tahlil qilish, tarkibiy qismlarini aniqlashga ehtiyoj tug'iladi.

Bu masalalar didaktika va uslubiyat fanlari tutashuvida tahlil qilinadi. Binobarin, ularning o'rganilishi informatika va hisoblash texnikasi ta'limini kompyuterlashtirishda ta'lim sub'ektlari faoliyatini modellashtirish uchun nazariy asos vazifasini o'taydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli qarori. www.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 iyundagi "Respublikada axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5099-sonli qarori.

3. Hayitov A.G'. Ta'limni kompyuterlashtirish vositalari //J. Pedagogik mahorat, 2002, 4-son.

4. Yuldashev U.Yu., Saidova M. Ta'limda axborot texnologiyalari muhiti va o'quv muassasalarining yordamchi o'quv bo'g'inlari //J. Pedagogik mahorat, 2003, 4-son.

МУСИҚА МАШҒУЛОТЛАРИДА ЗАМОНАВИЙ ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ

**Махамматов Абдуманнон-ЖДПИ катта ўқитувчи,
Худайназарова Дилора-магистр,
Тожикулов Нурбек- Мусиқа таълим 3 курс талабаси.**

Янги замонавий педагогик технологиялар барча фанлар қатори мусиқа фанларини ўқитиш ишига ҳам тадбиқ этилмоқда. Келажакимиз яратувчилари бўлган ёш авлодни ҳар томонлама етук ва баркамол шахслар бўлиб етишишига, бундай технологиялар асосида таълим бериш илгариги иш услубларимизга қараганда прогрессив аҳамиятга эга.

Гарчи мусиқа фанларини ўқитиш кўпроқ амалий равишда олиб борилсада, унда кўпроқ ўқитувчиларнинг амалий фаолиятига таянилсада, мусиқа фанларининг янги педагогик технологиялар ва интерфаол методларидан фойдаланиши мумкин бўлган фаолият турлари, назарий билимлари мавжуд.

Бугунги кунда инновациялардан муаммоли ва ахборотли маъруза, визуал ўқитиш (турли фан ўқитувчиларинг) кетма-кетликда бир мазву бўйича дарсларнинг ташкил этилиши ҳамда мажбурий конференцияларидан фойдаланиш тажрибаси асосида иш кўрилмоқда. Буни биз мусиқий фанлар билан кучли даражада боғлиқ фанлар жумласидан тарих, тил ва абадиёт ва жисмоний маъданият фанлари орқали амалга оширишимиз мумкин. Масалан тарих фани мавзуси Ўрта - Осиёда хонликлари даври (XVI-XIX асрлар) бўлса, мусиқий фанлар мавзусини ҳам хонликлар даври халқ мусиқалари ёки хонликлар даврида шашмақомнинг шаклланиши ёки ўзбек кўшиқчилик санъатида уч йўналишнинг пайдо бўлиши ва унинг Ўрта-Осиёда уч хонлик мавжуд бўлган даврга боғлиқлиги, шунингдек жисмоний тарбия дарсларида миллий спортимиз таракқиёти, жумладан кураш спорти, кўпкари, дорбозлик, тош кўтариш, от пойгаси, қиз қувди каби спорт ўйинлари мавжуд бўлганлиги тўғрисидаги маълумотлар орқали ўқувчиларнинг тарих фанига доир билим ва малакаларини мустаҳкамлашга кўмаклашиши мумкин. Бунинг учун дарсларни режалаштириш жараёнида ушбу фандан дарс берувчи ўқитувчи мураббийларнинг ҳамкорлиги зарур бўлади.

Фаол таълим методларининг тадқиқотчилари И.Д.Зверев, М.И.Махмутов ва Ю.К. Бабанскийлар таълим методларини уч гуруҳга ажратдилар; **оғзаки методлар, кўргазмали методлар ва амалий методлар** бу методларнинг барча тури мусиқий таълимда кенг фойдаланилмоқда.

Ҳозирги даврда таълим методлари хилма – хил услублардан таркиб топди, айни вақтда педагогикада қуйидаги фаол метод ва услублар кўпроқ қўлланилмоқда; **Жумладан,**

- **Микро таълим** – ўқув материали бўлимларининг кичик қисмларини кетма-кетликда фаолиятга татбиқ этиш. Мазкур таълим тарафдорлари кўпқирраликни, дарс кириш қисмининг муҳим элементи сифатида тавсия этадилар. Бу методни мусиқа дарсларининг мусиқа саводи фаолият турида ва чолғу созлари ижро этиш ҳамда ритмик ҳаракатлар фаолият турларига татбиқ этишимиз мумкин. Масалан: мусиқа саводи фаолият турида биз ноталар баландлиги мавзусини ўрганаётган бўлсак, аввал *до* нотаси, кейин *ре* нотаси, сўнгра *ми* нотаси, баландликларини кетма-кетликда ўрганиш; чолғу созлари чалиш фаолият турида эса ўрганилаётган асарнинг аввал 1 фразасини (4 такт), сўнгра 2 фразасини; мусиқали ритмик ҳаракат фаолияти турида эса, ўрганилаётган мусиқа асарининг аввал бир жумласи (8 такт), сўнгра 2 жумласига мусиқали рақс ҳаракатларини ўргатишимиз мумкин. Худди шундай, бу метод кўшиқ куйлаш фаолият турига ҳам татбиқ қилиниши мумкин. Яъни кўшиқнинг аввал биринчи куплети, сўнгра иккинчи куплети алоҳида-алоҳида ўрганилиши ва улар кетма-кетликда амалга оширилиши мумкин..

- **Таълим модул технологияси** (баённинг дидактик бир – бирига тескари) мусиқа дарсини ташкил қилишда қўлланилмаган мусиқий фаолият турлари (мусиқа тинглаш, ашулла айтиш, чолғу созларини чалиш, мусиқали ритмик ҳаракатлар бажариш, мусиқа саводи ва бошқалар) нинг бир мавзуга йўналтирилиши дидактик бирлик ҳисобланади. Бу метод мусиқа машгулотлари ва дарсларида мувофақият билан қўлланилиб

келмоқда. Шунингдек, муסיқа дарсларида ўқувчилар билимини таҳлил қилиш учун тест саволлари тузилиб, синовлар ўтказилмоқда.

- **Мавзулар мазмунига мувофик билимларни мажмуалаш** – (биринчи дарс ахборатли, иккинчи дарс муаммоли, учинчи дарс амалий, тўртинчи дарс мустаҳкамлаш) бу метод ҳам муסיқа дарсларини режалаштириш жараёнида ўз аксини топиб, йиллик мавзу асосида режалаштирилган чораклик мавзуларини ёритишда қўлланилади.

- **Илгор воситалар ёрдамида ўқув матнларини қисмларга бўлиб ўрганиш** – муайян кетма-кетликда ва узлуксиз равишда. Бу метод ҳам муסיқа дарсларини режалаштириш жараёнида ҳисобга олинади ва йил бўйича ўтилган дарслар, аввало ўтилган оралиқ мавзуларни ҳамда шу орқали йиллик мавзуларни ўзлаштиришга қаратилган.

- **Ишбилармонлик ўйинларини қўллаш** – (Мисол учун: “Лабиринт”, “муаммолар майдони” ва бошқалар). Бу метод муסיқа дарсларида муסיқали топишмоқлар шаклида қўлланилади.

- **Муҳокамали таълим методлари** (ўзлаштирилиши зарур бўлган билимлар ҳажмини аниқлаш – муаммолар таҳлили, фанлараро алоқаларни ўрганиш, муаммоларни мустақил ҳал этишга тайёрлаш) - бу метод муסיқа дарсларининг муסיқа тинглаш фаолият турида қўллаш учун мос келади масалан: Шоир Алишер Навоий, ёки Бобур Мирзо ғазаллари асосида қўйланган мумтоз ашулалар, ёки мақомлар тинглаш учун берилган бўлса асар тўғрисида тушунча беришдан олдин унинг муаллифлари, яъни шеъринг матн муаллифи ва муסיқа басталаган бастакор тўғрисида тушунча бериш лозим. Шундай экан Алишер Навоий ёки Бобур ижоди тўғрисидаги ўқувчиларнинг адабиёт, тарих фанларидан олган билимларини синаш ва мустаҳкамлаш мақсадида юқорида номлари кўрсатилган ёки бошқа муаллифлар ҳаёти ва ижодига оид саволлар оғзаки карточкалар шаклида ёки тест шаклида ўқувчиларга тарқатилиб, берилган жавоблар орқали ўқувчилар билимини аниқлаш мумкин, лекин, шуни айтиш керакки, муסיқа тинглаш фаолият тури учун ажратилган 5-7 минут вақт муסיқа асрини тинглаш асар муаллифлари, асар мазмуни тўғрисида ўқувчиларга тушунча бериш учун етарли эмас. Агар дарсда савол карточкалари тест саволлари орқали болалар билимини оширмоқчи ёки синаб кўрмоқчи бўлсак бунинг учун ажратилган вақтни ўзлаштириш зарур бўлади.

- **Мавжуд муаммоларни ҳал этувчи вазиятли таҳлил** (“вазият тасвир”, “вазият баҳо”, “вазият муаммо”, “вазият машқ”) методи. Ушбу метод дарс жараёнида бажариладиган барча ишларни вазиятга кўра танлаш лозимлигини билдиради, яъни мазмуннинг моҳиятини яратиш зарурияти дарс жараёнида турли вазиятларни пайдо қилади ва шундан келиб чиққан ҳолда ўқувчиларга вазиятга кўра тасвир (расмлар, фотосуратлар, ўқув фильмлари, видеолархалар, деофильмлар, мультфильмлар намойиш қилиниши ёки вазиятга кўра ўқув мавзуси бўйича ўзлаштиришга баҳо бериш, мавзуни болалар яхши идрок этишлари учун турли муаммоларни ўртага суриш, шунингдек, кўзланган натижаларга эришиш учун мавзунинг асосий ёки ёрдамчи қисмларини ўзлаштириш учун қайта-қайта такрорлаш, машқ қилиш тушунилади).

- **Педагогик тренинг** (тез ўқитиш ва ёзиш, машқ, фикрлаш техникаси, графикаси, мимикаси, тақлид ва фонатомика услубларини эгаллаш) методи. Бу метод ҳар бир ўқитувчининг педагогик маҳоратини, дарс жараёнида юксак фазилятларини намойиш қила олишини билдиради. Муסיқа фани ўқитувчилари ўқиш ва ёзишдан ташқари юксак

ижрочилик қобилиятларини намоёиш қила олиши зарур, шунингдек, бу метод ўқувчиларда ҳам тез ёзиш, тез ўқиш график ва жадвалларни тез чизиш, мусиқа дарсларида ноталарни тез ёзиш малакаларини шакллантиришни билдиради.

- **Ўқувчилар фаолиятини рейтинг баҳолаш** – Мусиқа маданияти дарсларида ўқувчиларни рейтинг баҳолаш жараёнида уларнинг барча мусиқий фаолият турларидан ўзлаштиришлари назарда тутилади. Чунки баъзи ўқувчилар айрим фаолият турлари бўйича ўз иқтидорларини намоёиш қилишсада, бошқа фаолият турлари бўйича орқада қолишлари, айримлари эса унинг аксини кўрсатиши мумкин. Рейтинг баҳолаш эса холис бўлиши лозим.

- **Педагогик квалиметрия** (ўқувчиларни ЭҲМ воситасида тестдан ўтказиш) мусиқа фанини ўқитишда тест синовлари асосан чораклар, ярим йиллик ва ўқув йили охирида ўтказилади. Тест саволлари мусиқа саводи, мусиқа адабиёти ва мусиқа тарихи бўйича ўқув йили давомида ўқитилган билимлар кўлами бўйича тузилиб, бундан ташқарига чиқмаслиги лозим, яъни мусиқа тинглаш кўшиқ куйлаш, мусиқа саводи каби фаолият турлари бўйича ўқувчиларнинг олган назарий билимлари асосида саволлар тузилади. Шунини айтиш керакки тест саволлари ва уларга бериладиган жавобларнинг мураккаблик даражаси синфлар оша оддийдан мураккабга томон принципи асосида бўлиши лозим. Саволлар ҳажми эса, ўқув материали ҳажмига кўра бўлиб, тузилган саволларнинг жами ўқув материали кўламини тўлиқ ёритиши муҳим аҳамият касб этади.

-

Фойдаланилган адабиётлар:

1. И.А.Каримов. *Юксак маънавият-енгилмас куч.* –Т.: “Маънавият” нашриёти. 2008-йил.
2. Ж.Ф.Ўлдошев, С.А.Усмонов. *Педагогик технология асослари.* –Т.: “Ўқитувчи” нашриёти. 2004-йил.
3. Ў.Қ.Толипов, М.Усмонбоева. *Педагогика технологияларнинг тадбиқий асослари.* –Т.: “Фан” нашриёти. 2006-йил.
4. В.Н.Максимова. *Межпредметные связи в процессе обучения.* –М.: “Просвещение”. 1988-год.
5. Т.Е.Соломонова. *Ўзбек мусиқаси тарихи.* –Т.: “Ўқитувчи” нашриёти. 1981-йил.
6. Б.С.Абдуллаева. *Фанлараро алоқадорлик турлари ҳақида. Узлуксиз таълим.* –Т.: 2005-йил. №1-сон.
7. Низомий номли ТДПУ (Рес.илм.анжуман). *Узлуксиз таълим тизимида мусиқа фанларини ўқитиш масаласи.* –Т.: 2009-йил.
8. А.Қодирий номли ЖДПИ (Рес.илм.анжуман). *Ёшлар онгига миллий истиқлол гоёсини сингдиришда ижтимоий-гуманитар фанларнинг вазифалари.* –Ж.: 2006-йил.

ТЕХНОЛОГИК ТАЪЛИМ ФАНИДАН МУАММОЛИ ТАЖРИБА БАЖАРИШДА ЎҚУВЧИ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИ

У. Эшқораев-ДТПИ проректори, тех.ф.н., доц.,
Д.Чориева-ТерДУ талабаси

Ўрта умумий таълим мактабларининг технологик таълим дарсларида муаммоли тажрибалар бажаришда ўқувчи ижодий фаолияти субъектларида-ўқитиш ва ўқишнинг

қуйидаги ўзгаришлари кузатилади ва мазкур узгаришлар қуйидаги бир қатор ривожланиш турларига амал қилади:

ўқитувчи фаолиятида юз берадиган ўзгариш - технологик таълимдан муаммоли тажриба бажариш жараёни ўқувчи ижодий фаолияти даврларига мос **максадни танлаш**, уни ўқувчи **онгига етказиш**;

маълум бир натижага эришиш учун ўқувчи ижодий фаолиятининг бир даврдан иккинчи даврга ўтишига **рахбарлик қилиш**;

муаммоли тажриба бажариш билан ўқувчи ўртасидаги боғланишларни **ташқил қилиш**, хар хил **назоратларни ўтказиш**;

натижасини ўқувчига етказиш жараёнида ўқитувчида педагогик **махорат ривожланади**.

Бинобарин, ўқитувчи технологик таълимдан муаммоли тажриба бажариш жараёнида ўқувчиларни янги назарий билим, тушунча, ходиса, жараён ва қонуниятлар, шунингдек, ижодий фаолият тажрибаси, табиат, атроф-муҳит, онг ходисаларига муносабат билан таништира туриб, узининг педагогик фаолиятини тараккий эттиради.

Ўқувчи ижодий фаолиятини ташқил эта олиш жуда муҳимдир. Бунда лаёкат ташқилотчилик фаолияти деб юритилади. Албатта бунда **ташқил этиш** - бу ўқувчи билан муаммоли тажриба бажаришга доир материал ўртасидаги боғланишларни ишга солишдир.

Ўқувчи билан технологик таълимда муаммоли тажриба бажаришга доир материал ўртасидаги боғланишларни қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин.

мақсадли боғланиш- ўқувчи билан у ёки бу ўқув материали мазмуни ўртасидаги алоқа;

мазмунли боғланиш- ўқувчи билан ўрганилаётган ўқув мазмуни ўртасидаги алоқа;
функционал боғланиш- ўқувчи билан ўрганилаётган объект фаолиятида бажариладиган муаммоли тажриба ўртасида алоқа;

методик боғланиш- ўқувчи билан технологик таълимдан муаммоли тажриба бажаришга доир материални ўзлаштиришнинг бир пағонасидан иккинчи пағонасига кўтарилишига рахбарлик;

алоқалашув фаолияти- бу ўқитувчининг ўқувчи билан мулоқоти;

ўқувчи ижодий фаолияти- таълим натижаларини таҳлил қилиш, таълим жараёнида учрайдиган ижобий ва салбий алоқаларни таклиф қилишда ўқувчининг билиш фаолияти.

Ўқувчи ижодий фаолиятининг таркибий қисмлари ўзаро алоқадорликка амал қилади. Технологик таълимдан муаммоли тажриба бажаришда ўқувчи ижодий фаолиятини ташқил этмасдан туриб, уни бошқариш мумкин бўлмагандек, ўқувчилар билан фаол муносабат бўлмасдан ижодий фаолият жараёнидаги ходисаларни билиб бўлмайди.

Ўқитувчи ижодий фаолиятида юз берадиган ўзгаришлар ўқувчи таъсирида такомиллашади. Ўқувчи технологик таълимдан муаммоли тажриба бажара туриб, ўз ўқитувчисида ижодий ва педагогик маҳорат тараққиётига ҳисса қўшади.

Технологик таълимдан муаммоли тажриба бажариш жараёнида ўқувчи ижодий фаолиятида содир бўладиган ўзгаришлар ўқитувчи таъсирида юзага келади ва бошқарилади. Технологик таълимдан муаммоли тажриба бажаришда ўқувчи ижодий фаолиятининг бир актдан иккинчи актга ўзаро боғланган тушунчалар тўпламини

атрофлича таҳлил қилиб, уларни ўзаро мантиқий бир негизга бирлаштириб, тўлик ўзлаштирилган яхлит билим сайин боради.

Ўқувчи технологик таълимдан у ёки бу муаммоли тажриба бажаришни узлаштиришнинг бошланғич босқичида энди ўрганилаётган ҳодисани олдин ўрганилган, таҳлил қилинган тушунчадан ажрата олмайди, турли ҳодисалар ва уларга доир тушунчалар фарқини кўрсатишга қийналади. Бу туташ тушунчалар ҳодисаси. Базан ўқувчи чизма чизиш, режалаш, узунлик ва юза бирликларини ажратишда чалкашликларга йул қўяди. Булар факат бўш ўзлаштириш натижаси эмас, аксинча, эндигина ўрганилган назарий билим устида етарли **машқ қилмаганлик оқибати**.

Ўқувчи **билимининг** заиф томонлари технологик таълимдан **муаммоли** тажриба бажаришда таъриф ва таянч тушунчаларни мустақил такрорлаб бориш **йуллари** билан бартараф этилади. Технологик таълимдан муаммоли тажриба **бажариш** жараёнида ўқувчи ижодий фаолияти жараёнининг олдинги давридан навбатдаги даврига ўтганда ўрганилган назарий билим онгда янада ойдинлашади. Амалий кўникма ва малакалар такомиллашиб ўқувчи ижодий, **фаолияти фаоллашади**. Технологик таълимдан муаммоли тажриба бажаришда ўқувчи ижодий фаолиятга ажратилган вақт меъёридан тежамкорлик билан фойдаланиш имконияти ортади. Ўзгаришларга эргашиш, ўқитувчи **тушунтиришлари** ва изоҳларни тинглаш, технологик таълимдан муаммоли тажриба бажариш йуллари билан ўқувчида ижодий фаолият шакллана бошлайди. Технологик таълимдан муаммоли тажриба бажаришда ижодий фаолият ўқувчи хотирасига мўлжалланган бўлиб, **у умр буйи такомиллашиб боради**. Демак, ўқувчи технологик таълимдан муаммоли тажриба бажариш жараёнида ўқувчи ижодий фаолиятининг **етакчи функцияси** ҳисобланади.

Мотив, мақсад, восита ва натижа муаммоли тажриба бажариш жараёнида ўқувчи ижодий фаолиятининг таркибий қисми бўлиб, у қўйилган савол, топширик, муаммо, **ўқиш-ўрганишга ундаш омилидир**.

Мақсад - бу олдиндан англандан натижа. Бошқача айтганда, мақсад аввалдан англандан натижанинг онгдаги образи бўлиб, у восита фаолиятини амалга ошириш жараёнида ўқувчи билан меҳнат предмети ўртасига қўядиган, моддий ва номоддий нарсалар. У жиҳатдан қараганда, ижодий фаолият воситалари ниҳоятда кўп бўлиб, уларни шартли равишда икки гуруҳга ажратиш мумкин: **модий ва номодий воситалар**.

Моддий воситалар - булар нарсаларнинг ўзи. Масалан, технологик таълимдан муаммоли тажриба бажаришда фойдаланиладиган моддий воситаларга турли асбоблар, уларнинг деталлари, механизмлари ва х.к..

Номодий воситалар - бу суз ёки шартли белгилар ёрдамида ифодаланадиган воқеа-ҳодисаларнинг ўқувчи онгида гавдаланиши. Шунингдек, ўқувчилар ўзлаштирган назарий билим, амалий фаолият усуллари-кўшиш, айириш, купайтириш, бўлиш ҳамда аклий фаолият операцияларини таккослаш, гуруҳларга ажратиш, таснифлаш кабилар номоддий воситаларга киради. Натижада, ўқувчи ижодий фаолиятининг яна бир таркибий компоненти бўлиб, у таълим жараёнида қўйилган мақсадга биноан ўрганилади.

Ўқувчи ижодий фаолияти жараёни самарадорлиги унинг натижасига кўра баҳоланади. Ўқувчи ижодий фаолияти жараёнида эришилган натижа билан куйилган мақсад уртасида тафовут канча оз бўлса, ўқувчи ижодий фаолияти шунча самарали ҳисобланади. Аксинча, ўқувчи ижодий фаолияти жараёнида қўйилган мақсад билан

эришилган натижа ўртасида фарқ қанча юқори бўлса, ўқувчи ижодий фаолияти жараёни самарадорлиги шунча паст бўлади.

Ўқувчи ижодий фаолиятини ўқитиш ва ўқишнинг ўзаро таъсиридан шаклландиган ҳодиса. У энг аввало, ижодий фаолиятнинг алоҳида функцияси бўлиб, ўқувчини технологик таълимдан муаммоли тажриба бажаришга йўналтиради. Технологик таълимдан муаммоли тажриба бажаришда ўзаро таъсир ижодий фаолият субъектларининг - ўқитиш, ўқиш фаолиятларини тушуниши ва англашини таъминлайди.

Ўқитувчи ва ўқувчининг бир-бирини англаши технологик таълимдан муаммоли тажриба бажаришда ўқувчи ижодий фаолияти мақсадларини тасаввур этиш, билиб олишни ўзида ифода этади. Ўқитиш ва ўқиш мақсадларини фаҳмлаш ўқитувчи ва ўқувчининг ўзаро ҳамкорликда фаолият кўрсатишига олиб келади.

Шундай қилиб, технологик таълимдан муаммоли тажриба бажаришда ўқувчи ижодий фаолияти даврийлигининг навбатдаги хусусияти ўқувчи даврдан- даврга ўтгани сайин назарий билим, амалий кўникма ва малакалари ривожланиб, ижодий фаолият тажрибасига қараб боради. Бошқа фанлардан ўзлаштирган назарий билимларини технологик таълим фанида амалий жиҳатдан қўллаш орқали ўқувчининг умумий дунёқараши ривожланиб бораверади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ю.Махмудов, У.Эшқораев. Таълим-тарбия узлуксизлиги ва узвийлигида интегратив ёндашувлар вариативлиги: Илмий-услубий маколалар тўплами. - Тошкент: “Noshirlik yog‘dusi”, 2019. -340б.

2. У.Эшқораев ва бошқалар. Инновацион таълим технологияларидан ўқув жараёнида фойдаланишнинг методик-дидактик асослари. Монография. Т.”Янги нашр”. 2018 й. 196 бет.

ТАЪЛИМ ВА ТАЪЛИМ МУҲИТИГА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВ

Қаюмов Асқарбек ЖДПИ

Бутун дунё мутахассислари анъанавий таълим бериш педагогикасини танқид қилишмоқда. Унга қарши янги педагогикани киритиш тарафдоридирлар. Янги педагогиканинг асосий вазифаси таълим-тарбия жараёнига ҳукмронлик қилиб келаётган назарияни ва бутунлигича таълим-тарбия тизимини ўзгартириш, янгилашдир. Бу оқим тарафдорлари фикрича бугунги кун ёш авлодни эскича усуллар билан тарбиялаш мумкин эмас.

Янги педагогика қандай бўлиши керак?

Авваломбор классик педагогиканинг методологик асосини-Я.А.Коменскийнинг “табиатга мувофиқлик принципи”ни тиклаш зарур. Хозирги педагогика бу принцип ўрнига ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олиш талабани киритган. Бу талаб ҳам кишиларнинг туғма тенгликлари, таълим-тарбия олишда бир хил имкониятларга эгаликлари ғояси билан йўғрилган. Шуни унутмаслик керакки, тарбия орқали кўп нарсани ўзгартириш мумкин, аммо унинг табиатини ўзгартириш мумкин эмас.

Табиатга мувофиқлик-педагогикада тизимловчидир. Бу принцип илмий, аммо мафкуравий эмас. Янги назария педагогика фанини инсон ҳақидаги билимлар, унинг шаклланиши ва тарбияланиши ҳақидаги билимларга асосланиши зарур. Мафкура эса бир ёклама ва маълум бир гуруҳнинг манфаатларига хизмат қилувчи ғоя бўлиб, ижтимоий-сиёсий ва қадриятларни мажбуран сингдиришга қаратилган. Жаҳон фалсафасида тарбия-сиёсий манфаатлар ва ҳокимият бошқарувидаги гуруҳ ғояларига умуман боғлиқ бўлмаслиги тан олинган. Ёш авлод тарбияси-ўта муҳим иш бўлиб, ўткинчи қадриятларга бўйсинмаслиги лозим.

Шунинг учун ҳам янги педагогикани ҳаётга тадбиқ этишнинг **биринчи босқичи** Я.А.Коменскийнинг табиатга мувофиқлик принципига қайтишдир. Педагогика назарияси кишиларнинг турлича табиий қобилиятларга эга эканлигига асосланиши лозим.

Я.А.Коменский бу принципти қуйидгича ифодалайди: “Ўсимлик, дарахт ва ҳайвонларда турлича табиий хусусиятлар мавжуд-бирига ундай муносабат зарур, бунисига ўзгача. Уларга бир хил муносабат кўрсатиш ва бир хил мақсад кутиш мумкин эмас. Айнан мана шундай хусусиятларга эга инсон табиати ҳам, унда мавжуд бўлмаган қобилиятни мажбуран шакллантириб бўлмайди. Буни мақсадга айлантиришимиз ва курашиш – бефойда иш. Унинг иродасига қарши бирон нарсага нафрат уйғотишга урунманг, бу унда нафрат уйғота олмайди. Ҳар бир кишини яширин инстинкт маълум ҳаракатга ундайди”.

Табиатга мувофиқлик принципи афзалликлари нимада? У таълим-тарбия учун қандай қулайликлар яратади? Авваламбор, таълим олувчиларнинг имкониятларини аниқ англаш ҳамда таълим-тарбия сифатини объектив асослаш учун зарур шаритлар яратилади.

Анъанавий таълимнинг асосий камчиликларидан бири болаларнинг туғма ақлий тенглик ҳақидаги ёлгон фалсафий гипотеза ва табиатга мувофиқлик принципи ўртасидаги тафовутдир. Мазкур тафовут оқибатларини тушуниб етган кўплаб ривожланган мамлакатлар мутахассислари ўз хатоларини англаб етдилар ва эски табиатга мувофиқлик принципига қайтиш тарафдорларига айланишмоқда. Замонамизнинг етук педагог ва тиббиёт олимларининг таъкидлашларича, анъанавий педагогика жисмонан тўлиқ бўлмаган, кўкрак қафаси тор, кўзи заиф, камқон, асаблари чарчаган, иродасиз болаларни етиштириб бермоқда.

Янги педагогиканинг **иккинчи йўналиши** педагогик тизимдаги муносабатларни инсонпарварлаштириш. Бу йўналиш моҳияти болаларга нисбатан меҳрга йўғрилган юқори талабчанлик, бола шахсига ҳурмат, ўқувчи ва унинг тақдирига бефарқ қарамаслик кабилардан иборат.

Ким инсонпарварларча муносабатда бўлаётганлигини аниқлаш мақсадида икки ўқитувчини кузатиб, ҳаракат ва муносабатларини қайд этамиз. Биринчиси-талабчан, ҳатто қатикқўл, аммо болаларни яхши кўради ва ҳурмат қилади. У ўз фаолиятида қуйидаги шиорга риоя қилади: “Болаларни эркалаш керак эмас, у тўғри ривожланиши ва ҳаракатланиши зарур”. Бу ўқитувчи таъқиқлаш усулларида ҳам чекинмайди, жазо усулларида фойдаланади, бола инжиқликларига оқилона чидамлилиқ кўрсата олади, ҳеч кимга бефарқ эмас, ҳатто энг безоридан ҳам ўз ёрдамини аямайди. Болани қўллаб-қувватлаш, ўз вақтида ёрдам қўлини чўзиш, ўз ҳолига ташлаб қўймаслик, ривожланишни оқилона талаблар билан бошқариш-кабилар бу ўқитувчининг асосий иш қоидалари. Унинг фикрича, инсонпарварлик ҳаёт қийинчиликларида болани ёлғиз

ташлаб қўймаслик, ғамхўрлик ва эътибор, ўзини ўзи ривожлантириш ва ўзлигини намоён этишга зарур шароит яратиш кабиларда ўз ифодасини топади.

Иккинчи ўқитувчи жазоламайди, улар билан самимий ишламайди, танбеҳ ҳам бермайди, аммо ёрдам ҳам бермайди. У бир зайил мувозанатда, хотиржам, “тепса тебранмас”. У болаларга тўлиқ эркинлик берган, ҳеч бир нарсада чегараламайди. У педагогик кўрсатмаларга таяниб, механик (автомат) равишда тўғри ва ҳиссиётсиз ҳаракатларни бажаради. Болага оғир ботмасин, уни жазолаш мумкин эмас, унинг “Мен”ини таҳқирламаслик керак. Жиддий муносабатларсиз болани тўғри тарбиялаш мумкин эмаслигини билсада, хохламайди. У ҳар қандай жавобгарликни ўз зиммасига олишни истамайди.

Юмшоқ, аммо бефарқ, болаларга ёрдам беришни хохламайдиган ва билмайдиган иккинчи ўқитувчини инсонпарвар ҳисоблайдиганлар топилмаса керак. Биринчи ўқитувчини – болаларни хавфдан ҳимоя қиладиган, оёққа туришига кўмаклашадиган, аммо хулқ тузатиш мақсадида пайти билан, ҳатто қаттиқ жазолардан ҳам қайтмайдиган бу ўқитувчини инсонпарвар эмас дегувчилар топилмаса керак. Амалий тарбия асосини – болаларга ҳақиқий ёрдам кўрсатиш – принципи эгаллаши зарур. Агар ҳақиқий ва амалда синалган ёрдам бўлмаса, бу тарбияни инсонпарвар деб ҳисоблаш мумкин эмас. Инсонпарварлик-бу ёрдам, ғамхўрлик, меҳр ва яхши натижалардир. Болаларга ёрдам бера олмайдиган, уларни ҳимоя қила олмайдиган юмшоқ қонунлар мактабда ҳукмрон бўлса, бу мактаб моҳиятига кўра инсонпарвар эмас.

Инсонпарвар педагогикаси амалиёти янгича фаолиятнинг аниқ шакл ва методларини ишлаб чиқди. Улардан:

1. Таълим-тарбия фаолиятини дифференциялаш;
2. Таълим-тарбия жараёнини индивидуаллаштириш;
3. Ҳар бир тарбияланувчининг қобилият ва лаёқатларини ривожлантириш учун қулай шароит яратиш;
4. Таълим-тарбия фаолиятини ёқимли ва қизиқарли қилиш;
5. Рухий ҳимояланганлик, хавфсизлик;
6. Ўқувчи ўз кучи, имкониятлари ва ўзига ишонч;
7. Ўқувчи қандай бўлса, шундайлигича қабул қилиш;
8. Таълим-тарбия муваффақиятини таъминлаш;
9. Ҳар бир ўқувчи ривожланиш даражасининг асосланганлиги;
10. Ўқитувчини педагогик фаолиятга тайёрлаш;
11. Инсонпарвар таълимни кучайтириш;
12. Ўқитувчининг ўқувчиларга бўлган муносабатлар тизимини инсонпарварлаштириш.

Бу рўйхатни чексиз давом эттириш мумкин. Аммо шу нарса аниқки, ўқувчининг ҳар қандай ижобий ҳатти-ҳаракатларини маъқуллаш ривожланиш жараёнига тузатиш киритиб бораверади, шунингдек тартиб-интизом ва мактабга нисбатан салбий ҳолатлар билан курашиш зарурлиги кун тартибида қолаверади.

Инсонпарварлик йўналишидаги мактабда ўқувчи таълим-тарбия жараёнида қуйидаги имкониятларга эга бўлади:

- ўзи ўрганадиган ва ўқийдиган нарсаларни танлашда иштирок этиш;
- ижод учун чексиз имкониятларга эга бўлади;
- ўз ҳис-туйғусини эркин намоён эта олади;
- ўзига ва ҳатти-ҳаракатларига ишонч уйғотади;

- ўқиш қизиқарли эканлигига амин бўлади;
- уни севиб ҳурмат қилишганидек у ҳам ўқитувчиларни севади ва ҳурмат қилади;
- мактабда ўз қизиқишларига жой топади;
- билим олишнинг янги усул ва манбаларини кашф этади;
- таълим олишдаги қийинчиликлар, тартиб-интизомдаги нуқсонларни бартараф этиш унга лаззат бахш этишини англайди;
- ўзгалар билан ҳамкорлик қилиш ва ижтмоий хулқ меъёрларини ўзлаштиради.

Янги педагогиканинг **учинчи йўналиши** таълим-тарбия жараёнига ахборот технологияларининг жалб этиши билан характерланади. Бугунги кунда дастлабки босқичи амалга оширилмоқда. Улар: интерактив компьютер дастурлари, маълумотларни тўplash, сақлаш ва қайта ишлаш, масофали ўқитиш ва бошқалар. Буларнинг барчаси ягона эски вазифани ҳал этишга қаратилган - ўқувчилар онгига билимларни киритишдир. Аммо маълумотларнинг тезкор етказилиши ҳам, маълумотларни қайта ишлаш методларининг ўта такомиллашганликлари ҳам киши сезги органларини, унинг онгини тез ишлашга мажбур эта олмайди. Ахборот технологиялари билан ишлашга ўқувчиларни мажбур эта туриб, мия фаолиятини икки чандон зўриқтиришга олиб келмоқдамиз: биринчиси такомиллашган техникага буйруқ бериш учун билим ва зўриқиш талаб этилади, иккинчиси зарур маълумотларни ажратиб олиш учун ишлашдир. Ўқитувчининг оқилона берган саволи ёки муаммоли таълими ўқувчида мустақил фикр уйғотади. Ахборот технологияларидаги маълумотлар оқими фақатгина туйғуларни уйғотиш билан чегараланади. Аммо улар фикр уйғота олмайди. Найза ёки ўқ каби тўғри ва ўз ўрнида йўналтирилган саволгина ўқувчини фикрлашга мажбур эта олади. Ўқитувчи маҳорати ҳар қандай такомиллашган компьютердан кучлироқ.

ЎҚИТИШДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ РОЛИ

Алмуротова Гулбахор Мансуровна ЖДПИ

Ахборот технологиялари инсон фаолиятининг ҳар бир жабҳасига таъсир кўрсатди ва таълим ва тарбия соҳасида, хусусан масофавий таълимда уни иновацион тажриба шаклига айлантириш учун муҳим рол ўйнайди. Ўқитиш жарёнида янги технологияларга эҳтиёж тобора кўпайиб боради ва тезлашади. Ахборот асри ўқитиш жараёнини кўпайтириш учун кашф қилиш, маълумот алмашиш, алоқа ва изланиш учун аниқ ва тенгсиз мақсадга мувофиқлигини таъминлайдиган билимлар даврига айланади. Ахборот технологиялари бутун дунё бўйлаб билим алмашиш имкониятларини тарғиб қилишда ёрдам беради. Бу ўқитувчилар ва ўқувчиларга замонавий маълумотлар ва билимларга эга бўлишига ёрдам беради. Таълимни самарали ўрганиш ва ўқитиш учун аниқ ва тўғри маълумотлар зарур; ахборот технологиялари - «керакли одамларни керакли вақтда керакли маълумот билан таъминлашга ёрдам берадиган воситалар тўплами»дир. Талабалар ўқишлари, ўқиш вақти, жойи ва ресурслари тўғрисида энг яхши қарорларни қабул қилишлари мумкин. **Талабалар интерактив ўқув муҳитида масофадаги талабалар билан масофавий таълим ёрдамида самарали мулоқот қилиш, маълумот ва фикр алмашиш ҳамда тажриба орттириш имкониятига эга.** Таълимнинг асосий функцияларидан бири бу ўқувчиларни ҳаётга тайёрлашдир.

XXI - асрдаги бу функция маълумотга бой жамиятда иштирок этишдир, бу ерда билимлар мамлакатлар ва миллатларнинг ижтимоий-маданий ва сиёсий-иқтисодий ривожланишининг асосий манбаи ҳисобланади.

Ахборот ҳозирги кунда ахборот-коммуникация технологиялари деб аталадиган турли хил алоқа каналларини ўз ичига олади ва улардан фойдаланишга таянади ҳамда шу каби пайдо бўлаётган вазиятларни енгиш учун муносиб педагогик усулларни ўз ичига олади. Булар, хусусан, таълим сценарийсини ўзгартирди, педагогика ва ўқитиш жараёнини янада самарали бўлишига, ҳамкорликда, ўқувчиларга йўналтирилган ва интерактив глобал таълим муҳитларини яратишдир. Дарҳақиқат, энди талабалар ўқитувчи анъанавий таълим шароитида ўргатадиган нарсалардан ҳам кўпроқ нарсани ўрганиши мумкин. Ўқитишнинг самарали жараёни учун ўқитувчилар ва талабалар дидактик талабларни сифатли ва маҳсулдорлик натижавийлигига эришиш мақсадида ахборот технологияларидан унумли фойдаланишлари керак.

Ахборотни сақлаш ва тарқатиш тарихи шуни кўрсатадики, инсонлар ахборотни сақлаш, уни намойиш қилиш ва узатиш учун турли хил нарсалардан фойдаланганлар. Турли асрларда одамлар алоқа қилиш учун хилма хил материаллар ва усуллардан фойдаланганлар. Масалан тошлар, папируслар, палма барглари, ҳайвон териси ва қўлда ишланган қўлёзмалар маълумотни сақлаш, бир жойдан иккинчи жойга ҳамда кейинги авлодга етказиш учун хизмат қилган. Ушбу маълумот воситалари чекланган эди, аммо «босмаҳонанинг пайдо бўлиши маълумотни ҳақиқаттан ҳам бутун дунёга кенг тарқалишига имкон берди, бу билимга кириш нуқтаи назаридан анча адолатли даражага ўтишга имкон берди». Ахборот технологиялари маълумотни тегишли одамларга кеча-кундуз тақдим этадиган давлат ёки мамлакатнинг географик чегараларидан ташқарида кенгайтириши мумкин. Ахборот технологиялари «бу одамлар маълумот билан ишлаш ахборотни қайта ишлашга бўлган эҳтиёжларини қўллаб-қувватлаш учун фойдаланадиган ҳар қандай компьютерга асосланган воситадир». Унга компьютерлар ва унга тегишли технологиялар киради; WWW, Интернет ва видеоконференциялар ва бошқалар. Ахборот технологияларидан билимларни тарқатиш имкониятларини ривожлантириш учун фойдаланиш мумкин. Бу замонавий маълумотлар ва билимларга эга бўлган ўқитувчилар ва талабаларга ёрдам бериши мумкин. Таълимни самарали ўрганиш ва ўқитиш учун аниқ ва тўғри маълумотлар зарур. Ахборот технологиялари бунга ёрдам берадиган воситалардан биридир. Буларга симсиз алоқа, рақамли тармоқларнинг интеграциялашган хизматлари, мультимедиа дастурлари, шахсий рақамли ёрдамчилар киради. Ахборот технологиялари ўқитиш жараёнига ҳар хил таъсир кўрсатади. Булар ўқитувчиларга маъруза ёзувларини қизиқарли тақдирот учун тайёрлашда, бир томондан талабаларга кўмаклашишда ёрдам беради. Турли замонавий технологиялар ўқитувчилар ва ўқувчиларга ўз билим, кўникма, малакаларини тақдим этиш ва тажрибаларини алмишишларига имкон беради. Масалан, компьютерлар ҳар хил мақсадларда фойдаланилади, чунки улар жуда кўп маълумотни сақлаш ва олишлари мумкин. Ахборот технологиялари ўқувчиларда, маълумотларнинг тўғрилиги ва аниқлигини баҳолаш қобилиятини ривожлантиради. Ахборот технологиялари асосида ўрганиш, талабалар ўзларининг муайян мақсадларига эришиш учун маълумотларни таҳлил қилишлари ва ўрганишлари керак. Ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда талабалар ўқиш, ўрганиш вақти, жойи ва ресурслари тўғрисида яхшироқ қарор қабул қилишлари мумкин. Талабалар кўпроқ қўллаб-қувватланадиган муҳитда ишлашлари, ўқитувчилар, дўстларидан ёрдам

сўрашлари, ўзларининг тажрибалари ва ғояларини амалда самарали тарзда фойдаланишлари мумкин. Ўз навбатида, ушбу янги оммавий ахборот воситалари янги турдаги хабарлар ва тажрибаларни тақдим этади. Масалан, шахслараро ўзаро муносабатлар виртуал жамоаларнинг шаклланишига олиб келади. **Ушбу янги ривожланаётган оммавий ахборот воситалар, тажрибалар билан таъминланган инновацион технологиялар турлари, масофавий таълим ва ҳозирги кунда виртуал таълим имкониятларини илгари сурди, масофа ҳамда вақт тўсиқларини йўқ қилди.** Дунё миқёсидаги тажриба алмашинуви масофавий таълим бўйича ўқитишнинг гуруҳ шаклида тақдим этиш имкониятини яратади. Масофавий таълим маълумотни самарадорлигини, индивидуаллигини ошириш, кўрсатмаларга кўпроқ илмий асос бериш ва уни мақсадга мувофиқ самаралироқ қилиш, тезроқ ўрганиш ва ресурслардан фойдаланиш имкониятларини тенглаштириш учун ахборот технологияларидан фойдаланишни қамраб олади. Ушбу муҳим жиҳатлар ўқув ресурсларининг сифати ва миқдорини кенгайтириши имконини яратади. Улар вақт ва жой жиҳатидан ўқувчиларга самарали хизмат қилишлари мумкин. Анъанавий маърузалар, семинарлар масофадан туриб ўқийдиганлар учун веб-мультимедиа таълим тажрибасига айланиши мумкин. Интернет ўқув ресурсларини бойитиш ва муассасалар ўқитишдан ўрганишга, ўқитувчидан ўқувчига йўналтирилган бўлиши лозим. У бутун дунё бўйлаб тармоқли ўқув жамоалари томонидан ўқув муҳитини яратиши мумкин. Интернет, WWW ўқувчиларга ўзларининг тезкорлиги бўйича энг сўнгги маълумотларни тақдим этади ва улар глобал даражада ўқувчиларнинг виртуал ҳамжамиятини шакллантириши мумкин. Ўқитувчи ташкилотлар ахборот-коммуникация технологияларини, хусусан, компьютерлар, Ворлд Wide Веб, телеконференциялар ва таълим телевидениясини ўзларининг иқтисодий самарадорлиги, танлов қулайлиги ва мослашувчанлиги туфайли ўзлаштирмақдалар.

Талабалар ахборот технологияларидан қуйидагилар учун фойдаланадилар:

1. Янги ўқув услубларида ўрганиш усуллариини такомиллаштириш.
2. Ўз билимларини реал вазиятда қўллаш қобилияти ва кўникмаларини кенгайтириш.
3. Ҳамкорлик ва биргаликдаги таълим учун гуруҳларда ишлаш.
4. Ўз-ўзини ўрганиш одатларини ўз вақтида ва тез суръатда ривожлантириш.
5. Ўқитувчи ва талаба ҳамкорлигини таъминлаш.
6. Тўғри мақсадга эришиш учун ўз вақтда керакли маълумотдан фойдаланиш.
7. Сифатли маълумотларни кўриб чиқиш ва ўрганиш.
8. Дунёнинг исталган нуқтасида яшовчи талабалар ва ўқитувчилар билан ўқув тажрибалари ва маълумотларини алмашиш.
9. Ўқитувчи ва талаба ўзига қулай вақтда, қулай шароитда таълимни самарали тарзда амалга оширади.
10. Кам куч сарфлаб кўп ва сифатли билимга эга бўлиш.

Ахборот технологиялари бир томондан фаол иштирок этиш орқали ўқувчиларни ўқув жараёнида осонлаштиради, бошқа томондан ўқитувчиларга ёрдам беради. Шунинг учун, ўқитувчилар ахборот технологияларидан қуйидагилар учун фойдаланадилар:

1. Материални янада қизиқарли ва жозибали тарзда тақдим этиш.
2. Талабаларга сифатли материални қидиришга кўрсатма ва уларга бериш.
3. Вақтдан унумли фойдаланиш.
4. Талабаларга мураббийлик қилиш.

5. Шахсий кўрсатмалар бериш.

6. Талабаларни ҳамкорликдаги ўқув фаолиятига йўналтириш.

7. Оддий вазиятларда ўқитишни эмас, балки ўқувчилар учун ўқув материални тайёрлаш.

8. Талабаларнинг таълим муаммосини аниқлаш ва уларни енгишга ёрдам бериш имконини яратади.

Ахборот технологиялари ўқитиш жараёнига ҳар хил таъсир кўрсатади. Булар ўқитувчиларга маъруза матнларини қизиқарли тақдимот учун тайёрлаш, талабаларга мавзунини сифатли ўзлаштиришларига амалий ёрдам беради. Турли технологиялар ўқитувчилар ва ўқувчиларга ўз хусусиятларига кўра маълумотларни сақлаш, тақдим этиш имкониятини яратади. Масалан, компьютерлар ҳар хил мақсадларда фойдаланилади, чунки улар жуда кўп маълумотни олишлари ва сақлашлари мумкин. Ахборот технологиялари ўқувчиларда, маълумотларнинг тўғрилиги ва аниқлигини баҳолаш қобилиятини ривожлантиради. Ахборот технологиялари асосида ўрганиш, талабалар ўзларининг муайян мақсадларига эришиш учун маълумотларни таҳлил қилишлари ва ўрганишлари керак.

Ахборот технологиялари - замонавий педагогиканинг калитидир. Буларга аппарат ва дастурий таъминот технологиялари киради ва улар ўқитиш жараёнини осонлаштиради.

Шундай қилиб ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда ўқувчилар бутун дунё бўйлаб ўқув жараёнларида иштирок этишлари мумкин. Талабалар мустақил ва ўқув дастурларини танлашда ва манбалардан фойдаланиш ҳуқуқига эгадирлар. Улар ҳамкорликда ўрганишлари, маълумот, олишлари, тажрибалар алмашишлари ва виртуал ўқув жамоаларда ишлашлари мумкин. Худди шундай, янги шароитларда ҳам ўқитувчининг ўрни анъанавий тизимга қараганда фарқ қилади. Ўқитувчи ўқувчиларга ўқитишда мураббий ролида ёрдам беради ва уларга раҳбарлик қилади. Энди ўқитувчи одатдаги синфлардаги каби ўқитиш марказида ва ягона маълумот манбаи эмас, балки талабани билим олишга йўналтитувчи менежер вазифасини ўтайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. А.А.Абдуқодиров, А.Х.Пардаев, “Масофали ўқитиш назарияси ва амалиёти”- Т.:Фан. 2009 йил.

2. Электрон университет. Масофавий таълим технологиялари .Олий таълим муассасалари учун. А.Пардаев, А.Марахимов, Р.Хамдамов, М.Бекмуродов, Н.Тайлоқов.УзМЭ давлат илмий нашриёти Т:2008.

3. А.Нишонов Таълимда эркин ва очиқ кодли дастурий таъминотлар. Ахборот технологиялари ва телекоммуникация муоммолари. Республика илмий техник конференцияси.Тошкент.2012 йил

БОЛА ШАХСИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ОИЛАНИНГ ИЖТИМОЙ ПЕДАГОГИК ЖИХАТЛАРИ

ЖДПИ катта ўқитувчиси **Х.Шукурова**
ўқитувчи **Р.Мамарайимова**

Оила, болаларни Ватанга мухаббат, меҳнатга ва халқ бойликларига онгли муносабат, нуқсонларга мурасасизлик руҳида тарбиялаш учун катта имкониятларга эга. Оила, хусусан, боланинг хиссиёти ва эмоционал ҳолатларини тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

Шунинг учун оиланинг асрлар мобайнида сақланиб келаётган муқаддас анъаналари орқали ёшларда мухаббат, иймон, эътиқод, масъулият, ватанпарварлик, инсонпарварлик, илмга иштиёқ ва маданият кўникмалари шаклланади. Бугунги кун ёшларини эртанги кун оила бошлиғи ва оила бекаси сифатида ҳаётга тайёрлаш муҳимлигини акс эттиради.

Мустақкам оилани яратиш ва такомиллаштириш, оилавий муносабатлар маданиятини шакллантириш орқали республикамизда юз бераётган ислохотларда фаол қатнаша оладиган инсон шахсини тарбиялаш мумкин.

Оилаларнинг ижтимоий-сиёсий муҳофазаси, ундаги муносабатларнинг мувофиқлашуви Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг XIV боб 63-моддасида асосланган бўлиб, “Оила жамиятнинг асосий негизи ҳисобланади ва жамият ҳамда давлат ҳимояси ҳуқуқига эга”² эканлиги эътироф этилган.

Оилада ота-онанинг фарзандини ўзига бўйсундиришга интилиши тарбия ишида фақат зарар келтиради. Ҳар бир фарзанд - авваламбор шахс ва унга шахс деб қарашга одатланиш керак, катта ва кичиклар ўртасида ҳурмат, иззат-икром, меҳр-окибат мутлоқ бўлиши лозим, Буюк аллома Ибн Сино бу давр ҳақида шундай ёзади: «Боланинг истаган нарсасини дарров муҳайё қилинг. У ёқтирган нарсани бериб, у ёқтирмаган нарсани ундан узоқлаштиришга тайёр туринг. Агар ёмон хулқ одат тусига кириб қолса унда ёмон миждани шакллантиради, яхши хулқ, яхши миждани шакллантиради. Ёмон муомала бола организмни қуруқликка мойил қилади натижада болада аффект, апатия ҳосил қилади. Яхши муомала билан икки томонлама ютасиз, биринчидан болангиз соғлом бўлади, иккинчидан болангиз самимий бўлади.

Фарзанд тарбиясига алоҳида эътибор берган муттафаккирларимиздан Бархурдор ибн Маҳмуд шундай ёзади, шунинг англамоқ керакки, ота учун фарзанддан кўра яқинроқ кимса йўқ ва отанинг фарзандига бўлган муҳаббатининг қанчалик юксаклигини баён қилиш қийин лекин шунга қарамай фарзанд отага нисбатан озгина беодоблик қилса, фарзанд муҳаббати ота назарида пастлайди ва унга жазо ва танбеҳ беришга киришади, Агар ота билан фарзанд ўртасидаги аҳвол шу экан, бир-бирига алоқаси ва яқинлиги бўлмаган кишилар орасида беодоблик юз берса, қандай нохушлик бўлади

Юқорида келтирилган аффект, апатия сўзларига аниқлик киритиш мақсадида шунинг айтиш лозимки, аффект, бу - руҳий хаяжон, эҳтирос ҳисобланиб, тез, кучли пайдо бўладиган ва шиддат билан ўтадиган қисқа муддатли эмоционал ҳолатдир. Аффект ҳолатида ички органлар фаолияти ўзгаради, кескин ифодали ҳаракатлар пайдо бўлади, кишининг онг доираси тораяди. Хулқини назорат қилиш қобилияти йўқолади. Бунга мисол тариқасида кўрқинч, дахшат ҳолатларини олишимиз мумкин. Апатия эса

шахснинг атрофдаги нарса ва ҳодисала кишиларга нисбатан пассив ёки бефарқ муносабатдан иборат ҳолати ҳисобланади.

Ҳар қандай оилада болалар учун ғамхўрлик қилиниши табиийдир. Болалар катталарнинг ғамхўрлигига муҳтож бўладилар. Улар ҳаммани яхши кўрадилар, ўзларини ҳам ҳамма яхши кўришига ва атрофдаги барча нарсанинг яхшилигига ишонадилар. Бола яхшиликка дуч келганда ўзини эркин ва руҳиятини тетик ҳис қилади.

Аммо, афсуски, кўпгина ота-оналар болани “бебош” қилиб қўймаслик учун бу ажойиб инсоний туйғудан чўчийдилар. Улар бола ўзини севишларини яхши билиб олса, у тантиқ шахсиятпараст бўлиб қолади деб ўйлайдилар. Шу хилдаги жуда кўп салбий хусусиятлар бола ота-онанинг тўғри мурувватидан, эркалашидан, эътиборидан маърум бўлган шароитларда вужудга келади. Шунинг учун ҳам болада ўзини севишга, ўзига ғамхўрлик кўрсатилишига ишонч ҳосил қилиш ота-онанинг муҳим вазифасидир. Ҳеч қачон болада ота-онасининг унга бўлган муҳаббатига шубҳа пайдо бўлмаслиги керак. Болага аввало ота-оналарнинг меҳрибонлиги зарур.

Дунёда бизнинг халқдек болажон халқни топиш қийин, лекин айти пайтда ёш авлодга энг бепарво халқ ҳам биз бўламиз? Болага муҳаббат икки хил бўлади: кўр-кўрона муҳаб, талабчан муҳаббат. Одатда талабчанлик бор жойда бола тарбияси яхши йўлга қўйилади. Лсекин, бугун назаримизда баъзи оналар ўзлари англамаган, оқибатини ўйламаган ҳолда болаларни ана “бўжи”, “ана доктор келяпти” деб кўрқитмоқчи бўладилар.

Аслида кўрқув бошқа ҳар қандай одамдан хавфлидир. Кўркиш хавфи хавфнинг ўзидан минг чандон кўркинчлидир. Кўрқитиб тарбияланган боланинг мустақил фикри бўлмайди, ўз ҳақ-ҳақуқини, ўзлигини англаб олмайди. Шунинг учун ота-она ўғил-қизларини тарбиялашда уларни кўрқитиш ёки ассосиз буйруқ беришга таянмасдан иш тутиши керак. Алломаларимиз таъкидлаганидек, инсонни тарбиялашдаги энг асосий йўл эътиқоддир. Эътиқодга эса ишонтириш йўли билан эришиш мумкин.

Боланинг руҳий дунёси ҳамма нарсани тўғри қабул қилишга мойил. Шу боис унга бирор нарсани тушунтириш жараёнида имкон қадар тўғрилиқ билан уқтириш керак. Боланинг сезгилари кучли, кўникиш қобилияти юксак бўлади. Шунинг учун бир ишни буюрганда “Биламан, сен бу ишни дарҳол бажариб ташлайсан, қўлингдан ҳамма иш келади” деб унингкўнглини кўтариш лозим. Бундай рағбат боланинг куч-ғайратини оширади, ўзига бўлган ишончини кучайтиради. Аслида ҳар қандай психологик омил ишончга асосланади. Бола бир нарсага ишонса, унинг руҳида, онги ва тафаккурида ўзгариш юз беради. Педагогик омилнинг кучли ёки заифлиги ҳам унинг бола онги, руҳи ва тафаккурида нечоғлик ишонч уйғота олишига боғлиқ. Бола қайси ишдан кўпроқ қаноат ҳосил қилса, шу ишлар уларда қизиқиш пайдо қилади. Бола маълум ишни бажараётганида ўзига бўлган ишончни йўқотмаслиги, ўзига топширилган ишни бажара олишини билиши, бунинг учун эса фақат ғайрат-шижоат ва ҳалоллик кўрсатиши кераклигини англаши лозим. Боланинг қизиқишлари доимо ота-онанинг диққат-эътиборида бўлиши лозим.

Олимларнинг таъкидлашича, ижобий одат болада қанча эрта шакллантирилса, унинг меҳнат ва идрок этиш қобилияти шунча тез ва мукамал ривожланади, кўпинча болада мустақилликка интилиш жуда эрта вужудга келади ва у ҳар бир нарсани “ўзим қиламан” деб уринади. Боланинг ана шу табиий эътиёжидан тарбиявий мақсадда фойдаланиш яхши самара беради. Болада мустақил фикрлаш, мустақил ҳаракатларни

шакллантириш ота-она зиммасида бўлади. Ота-она боланинг ҳар бир қилаётган ишларига аралашмасдан ўзи бажаришига ундаши керак. Болада малака шаклланган сари бажараётган фаолиятни тезроқ бажаришга ундаб туриш керак.

Оиладаги ижтимоий муҳит, зарур психологик хотиржамлик, ибратли психологик муносабат, ўзаро тотувлик бола шахси шаклланишига ижобий таъсир кўрсатади, шунинг учун оилада илик психологик иқлим яратиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ғ.Б. Шоумаров . Оила психологияси. Т.Шарқ - 2000.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

Старший преподаватель **Абдулахадова Шохиди Рвшановна**
Низомова Лобар Сахобжон кизи студентка 4 курса ДжГПИ

В последнее время происходят существенные изменения в образовательном процессе педагогических вузов, компетентностный подход специалистам предполагает глубокие системные преобразования, затрагивающие преподавание учебного предмета, его содержание, оценка использования инновационных технологий.

Формирование компетентностей будущего учителя русского языка, то есть способность применять знания в реальной жизненной ситуации, является одной из самых актуальных проблем современного образования.

Исходя из этого, сформированность профессиональных компетентностей учителя стало основным компонентом качественного обучения в школе. По мнению современных ученых в педагогической области (Ларионова О. Г., Вербицкий А. А.) — компетенции учителя — это его права, обязанности и ответственность в сфере педагогической деятельности, выполнение которой обеспечивается комплексом его деятельных способностей и возможностей, наличием мотивационной готовности и направленности на дело, системой необходимых знаний, умений, навыков и опыта.

Возникает вопрос: Что же такое компетенция?

Компетёнция (лат. *competentia* «согласие; соразмерность» от *competere* «соответствовать, подходить») — круг вопросов, в которых кто-нибудь хорошо осведомлён.

Профессиональная компетенция — способность успешно действовать на основе практического опыта, умения и знаний при решении профессиональных задач.

Исходя из компетентностного подхода к образованию, главней функцией оценивания профессиональной компетентности будущего учителя русского языка становится анализ процесса, обратная связь, которая позволяет выявить особенности протекания обучения, внесения соответствующих поправок. Отсюда большое значение придаётся критериальному мониторингу и самооценке студентов. Критерии вносят ясность в цели обучения, позволяют планировать самостоятельную учебную деятельность студентов на протяжении всех лет обучения в вузе.

Для оформления оценочной деятельности на основании критериев итогового характера предлагаются следующие шаги: выбирается специфическая цель программы,

подбирается, анализируется содержания и соответствующая учебная деятельность; определяются параметры обучения, предполагаемый результат в виде совокупности характеристик (компетенция) обучения; определяется деятельность, которая будет оцениваться (содержания заданий студенту как будущему учителю); формулируются критерии оценки, позволяющие идентифицировать компетентность студентов с выделением количества баллов для получения отметки. Оценка, основанная на критериях, позволяет: предоставить студентам - выпускникам возможности демонстрировать свою компетентность; учитывать широкие концептуальные, процессуальные аспекты обучения; чётко определять объём содержания для усвоения студентами; строго оценивать обучение как системный, целостный процесс, как совокупность содержания к взаимосвязанным компетенций; ставить объективную оценку; ориентировать процесс обучения в вузе на непрерывную форму оценивания,

При изучении русского языка и литературы с позиции становления компетентностей учителя является освоение учениками:

- приемов поиска информации;
- методов работы с текстами гуманитарного содержания;
- навыков в публичной речи;
- способов установления межпредметных связей.

Важные успехи студентов по овладению будущей профессией оцениваются как уровни сформированности профессиональных компетенций по конкретным учебным модулям, дисциплинам или комплексам дисциплин.

Итоговая государственная аттестация представляет собой комплексный экзамен междисциплинарного характера. Компетентность учителя русского языка который определяется в форме: итогового междисциплинарного электронного теста множественного выбора; письменное редактирования художественного текста с целью выявления социокультурной компетенции; защиты будущими учителями своего профессионального уровня, состоящего из филологической и психолого-педагогической части.

При самооценке уровня сформированности психолого-педагогической и методической компетентности выпускники анализируют, насколько важны профессиональные компетентности для их будущей деятельности и в какой мере овладели ими в вузе. Они также разъясняют, какими компетенциями им предстоит овладеть в будущем.

Профессиональные компетенции, предлагаемые выпускникам для анализа следующее: Выпускник демонстрирует готовность и способность: планировать урок как целенаправленный, логично-построенный интерактивный и мультимедийный процесс; спланировать и провести урок с учётом психолого-педагогических особенностей учащихся; создавать на уроке рабочую обстановку, психологически благоприятный климат, располагающей к активной деятельности; адекватно выбирать способы достижения цели и задач; использовать современные технологии обучения (игровые, информационно - коммуникационные, интегративные, проектные, работа в режиме свободного выбора деятельности, развивающее образование и т.д.); адаптировать учебные материалы в зависимости от индивидуальных особенностей учащихся и их уровня обученности; подбирать и создавать собственные дидактические материалы, включая мультимедийные средства; диагностировать и анализировать

развитие психических функций (памяти, внимания, мышления, воображения и т.д.) дошкольников, учеников младших и старших классов; анализировать свою собственную деятельность, видеть свои сильные и слабые стороны; вести методическую дискуссию и аргументировать свою позицию; составлять и рецензировать программы курсов и т. д.

У студентов, занимающихся исследовательской работой по русскому языку, заметно повышается осознанность и заинтересованность в изучении дисциплин лингвистического и литературоведческого циклов, отмечается повышенное внимание к слову, ответственное отношение к построению собственных высказываний, формируются профессиональные навыки анализа художественного текста и целостное восприятие языка и литературы.

Таким образом, исследовательская деятельность по русскому языку имеет большое значение в формировании профессиональной компетентности будущих русского языка.

Литература

1. Безукладников К. Э. Профессиональный портфолио как средство формирования профессиональной компетенции будущего учителя. -М.: ПЕРСЭ, 2002.
2. Вербицкий А. А., Ларионова О. Г. Гуманизация и компетентность: контексты и интеграция. — М.: МГПОУ, 2006. — 172 с.
3. Холодная М.А. Когнитивные стили: О природе индивидуального ума.-М.: ПЕРСЭ, 2002.

АРТПЕДАГОГИК ВА АРТТЕРАПЕВТИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ ЭСТЕТИК ТАРБИЯЛАШ

Куттибекова Гулжан Тулепбаевна, Жиззах ДПИ тадқиқотчиси

Кўпгина мамлакатларда арттерапия ва психотерапия энди нафақат мустақил психотерапевтик усуллар соҳаси, балки касблар сифатида ҳам тан олинмоқда.

Дунё бўйлаб ўсиб бораётган интеграцион (бирлашувлар) жараёнлар ва касбий алоқаларнинг кучайиши шароитида, мамлакатимизда арттерапия йўналишининг мутахассислар томонидан ривожлантирилиши, арттерапия фаолиятининг асосий тамойиллари ва мазмунини, унинг умумий қабул қилинган таърифига мос келадиган аниқ таърифсиз тасаввур қилиш қийин.

Демак, мутахассисларнинг таъкидлашларича, арттерапияда ўқувчининг (мижознинг) тасвирий фаолияти мутахассис (арттерапевт) иштирокида амалга оширилади ва у мутахассис (арттерапевт) сифатида ўқувчи учун психологик хавфсиз муҳит яратади, бу мижозга (ўқувчига) ўзини ижодий жиҳатларини кўрсатишга ёрдам беради, тажрибасининг ошишига олиб келади.

Арттерапияда даволаш-коррекциялаш таъсирининг энг муҳим омили сифатида тасвирий фаолият ҳамда мижоз ва мутахассис (арттерапевт)нинг психотерапевтик муносабатлари ва қайта алоқалари олдинги ўринга чиқади.

Ҳозирги кунда махсус таълим амалиётида “арттерапия” ва “артпедогогика” каби атамалардан кенг фойдаланилмоқда.

Ушбу атамаларнинг ўхшашлигини фақат тушунчаларнинг биринчи қисмида кўриш мумкин - арт – “бадий” ва бу сўз санъат сўзининг синоними. Иккинчи қисм эса фарқни аниқлайди: терапия - тиббиёт йўналиши, даволаш таъсири; педагогикада илмий билимлар, ўқитиш, тарбиялаш ва ривожланиш; махсус таълимда эса – коррекциялашни англатади. Демак, тушунчанинг иккинчи қисми турли йўналишлар, мақсадлар, вазифалар, технологиялар ва моҳиятларни акс эттиради.

“Бадий тарбия” ибораси қадимдан маълум бўлиб, жуда кенг тарқалган, аммо педагогикада “артпедагогика”, “арттерапия ва “артпсихология” тушунчалари яқиндан бошлаб ишлатила бошланди. Ушбу тушунчаларнинг ўзаро боғлиқлиги, уларнинг ҳар бирининг илмий тафаккур ва педагогикадаги ўрни ва ролини аниқлаш масаласи бугунги кунгача етарлича ўрганилмаган. Бадий педагогика (бадий таълим ва тарбия) нинг артпедагогика билан ўзаро боғлиқлиги, унинг усуллари, мақсадлари ва вазифалари эътибордан четта қолиб келмоқда.

Натижада, педагогик амалиётда уларнинг аҳамиятини аниқлаш учун артпедагогика ва арттерапия бўйича тадқиқотларни чуқур таҳлил қилиш зарурати туғилади. Замонавий илм-фанда артпедагогика деганда педагогика фанининг инсон таълим ва тарбияси қонуниятларини санъат (нафақат болалар, балки катталарнинг ҳам) воситасида ўрганувчи янги, мустақил соҳаси тушунилади.

В.П. Анисимов санъат психотехника усулларига эътиборни қаратиб, артпедагогикани “бола ривожланишининг онтогенези ва санъатнинг юқори бадий меъёрларига мос келадиган тасвирий усуллар асосида тарбиялашнинг устувор қолипларига алтернативаси сифатида кўриб чиқади” [2, с.446].

Фаннинг ушбу соҳаларидаги билимлар санъатнинг ривожланиш қонуниятлари, унинг инсон ва жамиятнинг ижтимоий, маънавий ҳаётидаги ўрни ҳақида тушунча беради, бу санъатнинг таълимий, когнитив ва тартибга солиш функцияларининг моҳиятини тушуниш учун зарурдир [4, 17-б.].

Бу асосиз санъатнинг имкониятларини тушуниш ва улардан ўқув жараёнида самарали фойдаланиш назариясини ишлаб чиқиш мумкин эмас. Артпедагогика билан умумий ва ижтимоий педагогика, шунингдек хусусий методлар ўртасида яқин боғлиқлик мавжуд.

Артпедагогика (бадий педагогика) махсус таълимга нисбатан - бу педагогик жараён назарияси ва амалиётини ривожлантиришни таъминлайдиган илмий билимларнинг (санъат ва педагогика) иккита соҳаси синтезидир, бу болаларнинг бадий ривожланиши, бадий-ижодий фаолияти (музикий, тасвирий, бадий-нутқий, театрлашган ўйин) орқали бадий маданият асосларини шакллантириш жараёнидир [6].

“Артпедагогика” тушунчаси "бадий таълим" атамасидан мазмунан кенгрок. Артпедагогика илмий билимлар соҳаси бўлиб, нафақат бадий таълимни, балки санъат ёрдамида коррекцион-ривожланиш жараёнининг барча таркибий қисмларини (ривожлантириш, тарбиялаш ва тузатиш), шунингдек ривожланишида муаммоси бор боланинг бадий маданиятининг шакллантириш асосларини кўриб чиқишга имкон беради.

Артпедагогиканинг моҳияти ногиронлиги бор ўқувчиларни тарбиялаш ва ўқитиш, санъат воситасида ривожлантириш, уларнинг бадий маданият асосларини шакллантириш ва бадий фаолиятнинг ҳар хил турларида амалий кўникмаларни шакллантиришдан иборат.

Артпедагогиканинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- маданиятшунослик (шахснинг маданият билан қадриятлар тизими сифатида объектив алоқаси, инсоннинг бадиий маданият асосида ривожланиши, унинг яратувчиси бўлиши);

- таълимий (шахсни ривожлантириш ва санъат орқали воқеликни ўзлаштириш, бадиий-ижодий фаолиятда санъат соҳасидаги билим ва амалий кўникмаларни эгаллашни таъминлаш);

- тарбиявий (шахснинг маънавий-эстетик, коммуникатив-рефлексив асосларини шакллантириш ва санъат ёрдамида унинг ижтимоий-маданий мослашувига ҳисса қўшиш);

- коррекцион (ривожланишда нуқсонларининг олдини олиш, тузатиш ва ўрнини тўлдириш).

Артпедагогиканинг асосий вазифаларига яна:

1. Катарсистик - тозалаш, салбий ҳолатлардан озод қилиш.
2. Регулятив - нейрпсихик стрессни олиб ташлаш, психосоматик жараёнларни тартибга солиш, ижобий психологик эмоционал ҳолатни моделлаштириш.
3. Коммуникатив-рефлексив - мулоқотдаги камчиликларини тузатиш, шахслараро хатти-ҳаракатни шакллантириш, ўз-ўзини баҳолаш ҳам қиради.

Артпедагогиканинг асосий мақсади ривожланишида муаммолари мавжуд болаларни бадиий ривожлантириш ва бадиий маданият асосларини шакллантириш, санъат воситасида шахсни ижтимоий мослаштиришдан иборат.

Артпедагогика - бу педагогиканинг мустақил фанлараро соҳаларидан бири бўлиб, у илмий билимларнинг уч йўналишига: психология, санъат ва педагогиканинг ўзига асосланади, бу ерда тарбия, таълим, шахсни ривожлантириш ва уни қайта тарбиялаш санъат воситасида амалга оширилади.

Бунда артпедагогиканинг предмет майдони махсус касбга йўналтирилган санъат таълимидан (санъат студиялари, санъат мактаблари ва коллежлар мусикадан хореографияга қадар); бадиий (эстетик) тарбия ва арттерапиядан фарқи ҳақида гапиришга имкон беради.

Таъкидлаганимиздек, “артпедагогика” тушунчаси “бадиий тарбия” атамасидан кенгроқ мазмунга эга. Артпедагогика атамасини кенг маъноли “бадиий таълим” атамаси, ёки тор маъноли “бадиий тарбия” атамаси билан алмаштириб бўлмайди, албатта.

Артпедагогик фаолиятнинг педагогик вазифаларининг чуқурлиги ва хилма-хиллиги хосдир, унинг моҳияти расм чизиш, қўшиқ айтиш ва ҳоказоларни ўрганиш билан чекланмайди. Масалан, бадиий материаллар билан ишлаш қобилияти катта эркинликка олиб келади, ривожланишга янги туртки беради, ўзини ифода этишни рағбатлантиради, бу глобал вазифадир. Артпедагогикадан - дунёни англашда санъат ва бадиий-ижодий фаолиятдан болалар катталарнинг ижтимоийлашуви, ўз-ўзини ифода этиши, ўз-ўзини ривожлантириши ва ўзини ўзи билишнинг кучли воситаси сифатида фойдаланилади.

Артпедагогика илмий билимлар соҳаси бўлиб, махсус таълим доирасида нафақат бадиий тарбиялашни, балки ривожланиш жараёнининг барча таркибий қисмларини (ривожлантириш, тарбиялаш, ўқитиш ва тузатиш) қамраб олади ҳамда боланинг бадиий маданияти асосларини санъат воситасида шакллантиришга имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Аметова-Давыдовская Л. Эмоциональный Ренессанс. Арт-терапия - лечение искусством. – М.: Ремдер, 2006. – 192 с.
2. Анисимов В.П. Арт-педагогика как система психологического сопровождения образовательного процесса//Вестник ОГУ. - № 4 (2003). – С. 146.
3. Булатова О.С. Арт-педагогический подход в образовании: монография. Тюмень: Изд-во ТГУ, 2004. - 230 с.
4. Сергеева Н.Ю. Арт-педагогическое сопровождение профессиональной подготовки будущего учителя. Автореф. ...докт. пед. наук. Чебоксары 2010. – 40 с.
5. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании: Учебник для вузов / Е.А. Медведева, И.Ю. Левченко, Л.Н. Комиссарова, Т.А. Добровольская. - М.: Академия, 2001. – 248 с.
6. Куттибекова Г.Т. Арттерапия ва артпедагогиканинг таърифи ва имкониятлари // Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборотлари. ISSN 2181-9580. Илмий-назарий журнали. – Тошкент, 2020. – №7. – Б. 161-164.

IV - SHO'BA. BADI'Y ADABIYOTLARDA BOLA SHAXSI TARBIYASI VA UNING YECHIMLARI

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ КОММУНИКАТИВ-НУТҚ МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ЎРНИ

Умумий педагогика кафедраси
катта ўқитувчиси PhD Содиқов Ҳ.М

Бизларга яхши маълумки бўлажак ўқитувчининг коммуникатив-нутқ маданиятини амалга ошириш мақсадида ўқув машғулотлари тизимида етакчи метод сифатида ўқув мунозара қўлланилиб, у педагог ва ўқувчиларнинг ўзаро муносабатларини умуман ўзгача даражасини назарда тутаяди, янги билимларни эгаллашга, маълум муаммо бўйича фикрлар алмашишга, шахсий фикрини мустаҳкамлашга кўмаклашади.

Ўқув машғулотини анъанавий қуришдан фарқли равишда коммуникатив асосдаги машғулотлар ўқув фаолиятининг алоҳида муҳитини яратишни назарда тутаяди, унда ўқувчилар ҳақиқатни жамоавий излашга фаол киришадилар, ўз нуқтаи назарларини билдирадилар, асослайдилар, муқобил нуқтаи назарни тинглайдилар ва тушунадилар, диалогда ўз нуқтаи назарларини муомала маданияти асосида ҳимоялайдилар, умумий нуқтаи назар учун асосларни излайдилар, тўғри нуқтаи назарни шакллантирадилар.

Ўқув жараёнининг модели билишга оид вазифаларни ҳал этиш мақсадида ахборотни мустақил излаб топишда амалга оширадиган талабани фаоллаштириш принципи асосида қурилади. Коммуникатив ёндашув ўқув жараёнининг ўзгача усулларини ташкил этишни талаб этади, уларни қуйидагича ифодалаш мумкин:

1. Талаба – ахборот манбаи. Мазкур усулнинг моҳияти шундан иборатки, унда талаба ўқув машғулотлари тизимида ўрганилаётган муаммо бўйича манба сифатида ифодаланади. Коммуникация кўникмаси турли шакллар ва вариантларда ўқув ахборотларини алмашиши асосда ривожланади, улардан баъзиларини келтириб ўтамыз:

- ўрганилаётган муаммо бўйича мустақил иш жараёнида талабалар қатор тезисларни билдирадилар, бу эса кейинги диалогнинг манбаи ҳисобланади;
- диалог режимида билдирилган тезислар бўйича масалалар муҳокама этилади, бу билан барчани ўзаро муносабатларга ундайдилар;
- муҳокама этилаётган муаммонинг ижобий томонларини асосли исботлайдилар;
- оппонентларни ўз нуқтаи назарининг ҳақлигига ишонтирадилар;
- ўз фикрларини мантиқий изчилликда ифодалайдилар.

2. Ўқув машғулотини коммуникатив асосда (диалог) қуриш талабага турли вазиятларда ўзига ишонши имконини беради. Талабаларнинг нуқтаи назарлари ўқув мунозараси ривожланиши билан ўзгариб боради. Талаба ўрганилаётган муаммо бўйича хабар бераётганида ўқув диалогининг фаол иштирокчиси сифатида “маърузачи” сифатида иштирок этиши мумкин. “Шарҳловчи” сифатида ўрганилаётган муаммо бўйича адабиётлар шарҳини амалга оширади (барча учун бир материални ўқиш таклиф этилади). “Шарҳловчи” барчага бир материални ўқиш таклиф қилинганида, муаммо бўйича ўз фикрлари, билимлари билан қатнашади.

Ўқув-билиш фаолиятини бошқариш жараёнида ўқитувчининг позицияси ўқув машғулотини давомидан юзага келган вазиятга кўра ўзгариши мумкин (“консультант”, “маърузачи”, “оппонент”, “кузатувчи”, “мунозаранинг фаол иштирокчиси”).

Шуни инобатга олган ҳолда қуйидаги ишларни амалга оширишни мақсадга мувофиқ деб билдик.

Бунда талабалар тингловчи, пассив иштирокчи эмас, ўқитувчи назорати остида фаол иштирок этиши таъминланади. “Мен ўқитувчи бўлсам” руқини остида уларга ўзларини ўқитувчи сифатида синаб кўриш имконияти яратилди.

Педагогик маҳорат дарсида “Мана сизларга ажойиб имконият, бугун сизлар ўз коммуникатив нутқингизни ривожлантиришингиз мумкин”.

Мавзулар: “Устозингизга тарбия учун миннатдорчилик”, “Ўқувчингизга самимий тилаклар”, “Сиз курсдошингизни ранжитиб қўйдингиз, узр сўранг”, “Дарсдаги ноқулай вазиятдан чиқиб кетиш” кабилар.

Талабалар, ўз нутқларини ривожлантириш учун бор имкониятдан фойдаланишади. Бошида албатта қийин, сўз – сўзга қовушмайди, фикрлар мантиксиз, ноқулайликлар мавжуд бўлади. Бироқ доимий равишда ўз устида ишлаш, талабаларда кўникма ҳосил қилади. Улар дарсда иккиланмай, фикрларни ўртага ташлай бошлашади, муаммоли вазиятлардан чиқиш, педагогик маҳоратни эгаллаш имкониятини ўзларига яратади.

3. Муаммо устида ишлаш, шу тариқа талабаларни манбага қайтишига, ўқиб чиқишига, берилган мазмунни англаб этишига ундайди. Мазкур усул таълим олувчиларга ўрганилаётган муаммонинг назарий жиҳатларини чуқурроқ англаш имкониятини беради. Коммуникациянинг юқори даражасига эришишнинг кейинги усули ўзида психологик жиҳатни қамраб олади. Талабаларнинг индивидуал мулоқотларига ҳалақит берувчи “психологик тўсиқлар”нинг педагогик рефлексияси мавжуд. Амалиётдан маълумки, ҳар бир талаба ҳам мунозарага эркин кириша олмайди, бунга эса “тўсиқ” қурилмаларнинг мос келмаслиги, бу аудиториядан кўрқиш, алоқанинг йўқлиги, хатолардан кўрқиш, юқори коммуникатив назорат туфайли “психологик тўсиқлар” ҳалақит беради. Талабалар билан ҳамкорликдаги фаолият (мунозара) педагогик рефлексияси жараёнида мазкур вазиятда мулоқотни тўхтатувчи ёки машғулотлар тизимида юзага келган “психологик тўсиқлар”ни ажратамиз, ҳар бир талаба учун уларни бартараф этиш йўллари биргаликда кузатамиз, излаймиз. Мазкур усулни амалга ошириш жараёнида педагог “маслаҳатчи”, “ёрдамчи” ролида иштирок этади.

Мазкур усул мулоқот жараёнида ўз-ўзини билиш ёрдамида ўз-ўзини англаш билан боғлиқ. Мазкур усулни амалга оширишда талаба бўлажак касбий фаолиятида мулоқот субъекти сифатида ўзини, шахсий сифатларини англайди. Талабага қатор саволларга жавоб бериш таклиф этилади: Нимани тушунди?, Мулоқот жараёнида нима қизиқиш уйғотди?, Нима ёқди?, Бошқалар билан ўзаро муносабат жараёнида ўз шахсида нималарни кашф этди?

Мазкур усул орқали ўқитувчи ва талабалар ўртасида қайта алоқа ўрнатилади ва бу ўқитувчига ҳар бир талабанинг индивидуал фаолиятини тартибга солишга ёрдам беради.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда биз талабаларнинг коммуникатив нутқини баҳолашда қуйидагиларга эътибор қаратдик.

КНМни аниқловчи мезонлар	Нутқ техникаси	Коммуникатив нутқ маданиятининг ривожланганлиги даражалари		
		Юқори	Ўрта	Паст
Мотивацион	Дикция (Талаффуз)	Матн таркибидаги товушлар ва сўзларнинг аниқ талаффузи	Матн таркибидаги товушлар ва сўзларнинг бироз ноаниқ талаффузи	Матн таркибидаги товушлар ва сўзларнинг ноаниқ талаффузи; нутқ нуқсонлари; товушлар ва бўғинларни “ютиш”.
Мазмунли	Матн мохиятини етказишда нутқнинг мазмун жиҳатдан ифодалилиги	Матн мохиятини етказишда нутқнинг оҳангдор хилма-хиллиги; зарур мантикий урғу ва паузалардан самарали фойдаланиш.	Матн мохиятини етказишда нутқнинг оҳангдор хилма-хиллигида ноаниқликнинг мавжудлиги; зарур мантикий урғу ва паузаларда адашиш ҳолатларининг борлиги	Матн мохиятини етказишда оҳангнинг бир хиллиги; Матн мохиятини етказишда қутилмаган паузаларнинг ўз – ўзидан пайдо бўлиши.
Процессуал (жараён)	Овоз	1) матнни ўқишда оҳангни ўзгартириш (кўтариш ва тушириш) қобилияти; 2) матнни етарлича баланд (ишончли) овозда етказиш 3) матнни ёқимли овозда етказиб бериш санъати.	1) матнни ўқишда оҳангни ўзгартириш (кўтариш ва тушириш) қобилиятининг етарли шаклланмаганлиги; 2) матнни етарлича баланд (ишончли) овозда етказиб бериш имкониятининг пастлиги 3) матнни ёқимли овозда етказиб бериш санъатидан	1) матнни ўқиш-да оҳангни ўз-гартириш (кўта-риш ва туши-риш) қобилияти йўқлиги, Монотон овоз (тенг баланд ёки паст); 2) матнни етарлича баланд (ишончли) овозда етказиб бера олмаслик, тинч хавфли, сўнган овоз 3) матнни ёқимли овозда етказиб бериш

			фойдалана олишнинг пастлиги.	санъатидан фойдалана олмаслик, ёқимсиз овоз (баланд овоз, “ҳироллоқ” ва бошқалар)
--	--	--	------------------------------------	---

Бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив-нутқ маданиятини ривожлантириш жараёни умумтаълим ва касбий мактаб узлуксизлиги тизимларига риоя этиш асосида курилади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив-нутқ маданиятини ривожлантириш жараёнини такомиллаштириш олий таълим муассасаси ўқитувчилари коммуникатив-нутқ маданиятини юқори даражасини белгилайди. Педагог фаолияти объекти сифатида педагогик жараён тўғрисидаги назарий қоидалардан келиб чиқиб, бўлажак ўқитувчиларнинг касбий ривожланишлари жараёнида талабаларнинг коммуникатив-нутқ маданиятини ривожлантириш жараёнида бўлажак фаолият объектига эътибор қаратиш зарур деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга ошириладиган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокчини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-3775-сон Қарори.2018 йил 5 июнь.
2. Халиков А.А. Педагогик маҳорат. Дарслик.–Тошкент: Iqtisod-moliya, 2011й.
3. Содиқов Ҳ.М. Педагогик фаолиятнинг муваффақияти педагогларнинг коммуникатив нутқ маданиятига боғлиқлигидадир. // Бошланғич таълимнинг долзарб масалалари: муаммо ва ечимлар. Республика илмий-амалий анжуман материаллари. - Жиззах, 2019й.

МАКТАБГАЧА YOSHDAГИ BOLALARNI APPLIKATSIYA ISHLARIGA O`RGATISH

JDPI.dots **X.S.Akramova**

1 kurs magistranti **Zokirova Dilafruz Islomovna**

Maktabgacha yoshdagi bolani applikasiya bilan tanishtirish, applikasiyali tasvir tayyorlashga qiziqish uyg'otish. Shakl (doira, kvadrat, uchburchak)lar va ranglar bo'yicha tushunchalarini aniqlash va mustahkamlash. Bolani tarbiyachi tomonidan kesib tayyorlangan bitta shaklni (olma) qog'oz sathiga to'g'ri qo'yish va yelimlashni o'rgatish. Tayyor shakllar (hajmi bir xil, ranglari har xil bo'lgan qizil, sariq, yashil ko'ptoklar)ni qog'oz sathiga oraliq masofani hisobga olib, rangiga ko'ra navbatma-navbat joylashtirish va yelim surtilgan shaklni bosma qog'oz yordamida qattiq bosib, yaxshilab yelimlashga o'rgatish. Bolada turli shakllardan naqsh yasash, shakl va ritmning o'zaro mosligini his qilish ko'nikmasini tarkib toptirish. SHakli bo'yicha doira va kvadratni

qog'ozda tartib bilan qo'yish va yelimlash orqali muayyan tasvir hosil qilishga erishish. Rangiga ko'ra geometrik shakllarni (doira, uchburchak va kvadratlar) va o'simliklarni (gullar va yaproqlar) navbatma-navbat qo'yish yo'li bilan 2-3 qismli naqsh hosil qilish. Yaxlit tasvir tuzish va qog'oz sathiga yelimlash. Bolaga tabiiy materiallardan bezakli kompozitsiyalar (qizil va sariq gullar, yashil barglar) tuzishni; uchburchak, kvadrat va yumaloq shakldagi (archa, bo'g'irsoq) narsalarni tasvirlashni, qog'ozni yirtish yo'li bilan turli applikatsiyalar hosil qilishni o'rgatish. Jamoa bo'lib sodda kompozitsiyalar tuzish, masalan, "Yaproqlar o'yin tushar" mavzusi bo'yicha tarbiyachi katta (vatman) qog'ozga daraxt shaklini yelimlaydi. Bolalarga ko'p miqdorda qirqib tayyorlangan har xil rangdagi (qizil, sariq, yashil) barglar siluetini daraxtga va uning atrofiga yelimlashni taklif qilish orqali kuzgi go'zal manzarani aks ettirishga yoki noan'anaviy usuldan foydalanib, qizil, sariq, yashil rangli qog'ozlarni yirtish yo'li bilan barg yasash va yelimlashni o'rgatish mumkin. Bolaga ijodiy applikasiya ishlarini amalga oshirishga imkon berish va o'zi yasagan ishdan zavqlanish, quvonish hissini uyg'otish.

(4-5 yosh) Bolada applikasiya mashg'ulotlariga nisbatan qiziqishni rivojlantirish. Bolaga uchi to'mtoq qaychini to'g'ri ushlab va ishlatishni, avval enli, so'ngra ensiz tasmachalar qirqishni, tasmachalardan turli shakllar tuzib (daraxt, butoq v.b.), qog'oz sathiga yelimlashni o'rgatish. Kvadratning burchaklarini yumaloqlash yo'li bilan doira (olma, gilos, pufak); to'g'ri to'rtburchakdan tuxumsimon (oval) shakl qirqish (sabzavotlar, mevalar, gullar v.b.); kvadratni diagonal bo'ylab qirqish yo'li bilan uchburchak (archa o'yinchoqlari, bayroqcha), trapetsiya hosil qilish uchun qiya kesish (qayiq), doirani teng ikkiga buklab qirqish yo'li bilan yarim doira hosil qilish va ulardan 2-3 ta tayyor shaklli narsalar (gullar) tuzish, yelimlash va bezash. Qirqish va yopishtirish malakalarini mustahkamlash.

Shakliga va rangiga ko'ra geometrik shakllarni (doira, kvadrat, oval) va o'simliklar (gullar, yaproqlar)ni navbatma-navbat qo'yish yo'li bilan 2-3 qismli yaxlit naqsh hosil qilish va qog'oz sathiga yelimlashni o'rgatishda davom etish. Bolani jamoa tarkibida ishlashga, jamoaviy ish (Gulzordagi kapalaklar)ni bunyod etishga, jamoa bo'lib qaychisiz applikasiya yasashga o'rgatish. Noan'anaviy applikasiya ya'ni bo'rttirilgan usuldan (gulqog'ozdan, rangli iplardan) foydalanish; qog'ozga turlicha ishlov berish (qog'ozni g'ijimlash, yirtib olish, qalam bilan shakl berish) orqali applikasiya yasash. Naqsh, syujet va narsa timsollarida o'z taassurotlarini gavdalanitirishga harakat qilish.

(5-6 yosh) Bolaning qog'oz qirqish va tasvir hosil qilishga oid ko'nikma va malakalarini shakllantirish. Biron-bir narsaning tasvirini qisqa va uzun yo'l-yo'l chiziq bo'ylab kesishga; kvadratdan doiralar, to'g'ri to'rtburchakdan oval shaklini qirqishga; qismlardan tasvir (bayroq), ikki-to'rt uchburchakdan kvadrat hosil qilishga o'rgatish. Bolani simmetrik shakldagi narsalarning (guldon, piyola v.b.) siluetini kesishga o'rgatish. Masalan, guldon hosil qilish uchun to'g'ri to'rtburchakni uzunasiga buklab, buklangan tarafiga guldon rasmining yarmi qalamda chiziladi va chiziq bo'ylab qirqiladi. Gulqog'ozni qat-qat qilib taxlab qirqish yo'li bilan marjogul, archa o'yinchog'i va boshqalarni hosil qilish. Obrazni ifodali tasvirlash uchun applikasiyani uzib olish usullaridan foydalanishga; syujetli kompozitsiya tuzishga o'rgatish. Turli shakllar qirqish, yaproq va gullardan naqshlar tuzishga oid ko'nikmalarini mustahkamlash. Applikasiya ishlarida rasm chizish elementlaridan foydalanish mumkin. Masalan, guldondagi gullarni yasashda, guldon, gul va barglarni qog'ozdan qirqish, gulning novdalarini mo'yqalam uchi bilan chizish. Varrak siluetini yasashda ham ba'zi elementlarni mo'yqalam yoki qalam bilan

chizish mumkin, masalan: ipini, dumini. Kvilling usuli bilan tanishtirish va narsalar (guldondagi gullar, gilam) yasashga qiziqtirish. Qat-qat qilib taxlangan qog'ozdan tasmalar qirqib, uni qalamga o'rab shakl chiqara olishga o'rgatish. Bolani maxsus idishdan yelimni siqib chiqarishga, narsalarni ohista va sifatli yelimlashga o'rgatishda davom etish. Kichik guruhchalar tarkibida kompozitsiyalar (gulzor) tuzish. Jamoa bo'lib maktabgacha ta'lim muassasasida o'tkaziladigan bayramlar uchun turli bezaklar, otonalarga va do'stlariga sovg'alar tayyorlash hamda guruh xonalarini jihozlashda bolalarning mustaqil faoliyatini rag'batlantirish.

(6-7 yosh) Bolani simmetrik shakldagi narsalarning (ko'za, gullar, barglar) siluetini kesishga o'rgatishda davom etish. Ikkita bir xil narsa (kosa, piyola) hosil qilish uchun to'g'ri to'rtburchakni teng ikkiga buklab, rasmni to'liq chizish va kontur bo'ylab qirqishga o'rgatishni davom ettirish. Bir necha marta buklangan qog'ozni diagonal bo'yicha qirqib shakl hosil qilish (qorparcha, yulduzchalar), qog'ozdan yangi yil o'yinchoqlari, bezaklari, turli ramzlarni qirqish texnikasini o'rgatish. Buyumlarning asliga qarab va tasavvurga ko'ra muayyan mazmunga ega bo'lgan voqeaband (sabzavot, o'yinchoq, gullar) tasvirini yasash va bezashga o'rgatish. Qog'ozda geometrik shakl va o'simliklarga xos belgilardan foydalanib, shakllarning bezakli kompozitsiyasini tuzish. Bola obrazli shakllar ustida ishlayotganida qog'ozlarni yirtish va tasvirlarni yelimlashning turli usullaridan foydalanishini rag'batlantirish; rasmlarning dastlabki yengil silueti bilan birga tasvirning mozaika, kvilling, bo'rttirib ishlash usulini ham o'rgatish. Rang va uyg'unlikni his qilish tuyg'usini rivojlantirish. O'zbek milliy naqshlari bo'yicha, jumladan, har bir viloyatning o'ziga xos naqsh elementlari va ranglar mutanosibligi borligi haqida tushuncha berish. Bola o'z ishlarida kashtachilik hamda yo'rmado'zlik elementlaridan foydalanib, bir-biriga mos yangi naqshlar hosil qilishini rag'batlantirish. Turli sifatdagi matolardan (silliq, yaltiroq, tukli) applikasiya qilishga o'rgatish (gullar, tasmalardan savatlar, kapalak uchun shoyi, bo'r yordamida kontur yuritish va syujetga muvofiq qirqish). Bolada ranglar mutanosibligini his etish layoqatini rivojlantirish. Murakkab bo'lmagan kompozitsiyalar tuzishda guruh tarkibida ijodiy ishlashni davom ettirish. Navro'z va boshqa bayramlarni o'tkazish uchun bino va hovlini bezatishda ishtirok etish.

Xulosa qilib aytganda maktabgacha yoshdagi bolalarda o'tkaziladigan mashg'ulot jarayonlarini to'g'ri tashkil qilish uchun kolleжда olingan nazariy bilimlarni guruhlarda amaliy mashg'ulotlar, qo'g'irchoq teatrlari va ularni tashkil etish maqsadida mustaqil ravishda teatr turlarini qo'yib berishga taklif qilish, o'quvchini o'z ustida ishlashga chaqirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akramova, X. (2020). Ақли заиф ўқувчиларни компьютер технологиялари асосида меҳнат кўникмаларини шакллантириш. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(16), 1-9. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4013
2. Akramova, X. (2020). Коррекционно-педагогические обобенности формирование навыков здорового образа жизни у детей с умственной осталостью в семейных условиях. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 15(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/918
3. Akramova, X. (2020). Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 7(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/674

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALAR INKLYUZIV TA'LIMI OLIDIDA TURGAN MUAMMOLAR VA TO'SIQLAR

TDPU o'qituvchisi-**Mamatova Aziza**
Bo'riboevna

Olamdagi hech bir mavjud narsa biror bir sabab va oqibatsiz vujudga kelmagan. Har bir narsa yoki xodisaning vujudga kelishi sabab va oqibatlar natijasidir.

Turli xildagi sabablarga ko'ra ruhan yoki jismonan nuqsonli bo'lib qolgan bolalarni jamiyatdan alohidalab, etiborsiz holda tashlab qo'yib bo'lmaydi. Bunday bolalar nuqnuqsonliligi sababli imkoniyatlari cheklanib qolgan. Imkoniyatlarining chegaralanib qolganligi oqibatida maxsus yordamga muhtoj.

Nogiron bolalar bilan korreksion ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi ish olib borish, ijtimoiy jamiyatga adaptatsiyalash, imkoniyatlaridan foydalanib, o'z-o'ziga xizmat qila oladigan va boshqalarga ma'lum darajada nafi tegadigan qilib voyaga yetkazish maxsus yordamning eng muhim vazifasidir.

Shuning uchun ham bu vazifalarni to'laqonli amalga oshirish maxsus yordamga muhtoj bo'lgan bolalarni huquqlarini qo'llab-quvvatlab, ularni joriy etish maqsadida jahon miqiyosida "Inklyuziv ta'lim" siyosati darajasiga ko'tarilib xalqaro huquq normalari, jumladan, BMT ning 1989 yilgi "Bolalar huquqlari to'g'risida Konventsiya"si, Dokar Dekloratsiyasi, Salamanka bayonoti va Ish rejasi (1994yil), "Inklyuziv ta'lim Kontsepsiyasi" kabilarda o'z aksini topgan.

BMTning Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konventsiyasining 2-moddasida:

"Barcha huquqlar har-bir bola uchun tegishli kamsitish yoki jazolashning barcha shakllaridan bolaning himoyasini ta'minlash uchun hamma zarur choralarni ko'rish ishtirokchi davlatlar majburiyatlariga kiradi", deb qat'iy belgilab berilgan.

Bu modda maxsus yordamga muhtoj bo'lgan bolalar uchun asosiy modda hisoblanadi. Unga ko'ra maxsus yordamga muxtoj bo'lgan bolalar boshqa bolalar singari hamma mavjud huquqlariga ega.

Inklyuziv ta'limning mohiyati shundan iboratki, ruhiy yoki jismoniy rivojlanishda orqada qolgandigi sababli maxsus yordamga muhtoj bo'lgan bolalardan "nogiron" degan tamg'ani olib tashlab, normal rivojlanishdagi bolalar bilan birga teng huquqlilikni ta'minlash, jamiyatga to'laqonli, erta moslashtirish, mavjud imkoniyatlaridan to'la foydalana olishlarini ta'minlash maqsadida umumta'lim maktablari tizimida o'qitishdan iborat.

Bu maqsadlarni amalga oshirish O'zbekiston Respublikasida ham davlat siyosat darajasiga ko'tarilgan. "Ta'lim to'risida"gi Qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" va boshqa ko'plab inklyuziv ta'limga doir xalqaro va milliy huquqiy me'yoriy hujjatlar, rivojlangan chet el davlatlarning inklyuziv ta'lim tajribalari o'rganib chiqilgan va ularga asoslangan holda 2005 yil 19 sentyabrda "Inklyuziv ta'lim muvaqqat Nizom"i tasdiqladi.

Bu nizomga ko'ra inklyuziv ta'limning barcha jihatlari, joriy etish yo'llari, maqsad va vazifalari, bu sohadagi islohatlar belgilab berildi.

O'zbekiston Respublikasida alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalar ochiq ta'lim tizimining rivojlantirish strategiyasida:

- ommaviy axborot orqali jamiyat ongini inklyuziv ta'limga tayyorlash;

- Respublikadagi alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalar haqida axborot banki yaratish;

- Barcha nuqsonli bolalar uchun kam nushada o'quv metodik adabiyotlarni nashr etuvchi kichik bosmaxonalarni tashkil etish;

- Ota-onalar, o'rta ta'lim maktab o'qituvchilari, alohida yordamga muhtoj bolalar uchun metodik materiallar tayyorlash kabi tadbiriy ishlar harakat dasturi qilib belgilab berilgan.

Inklyuziv ta'limga maxsus yordamga muhtoj bo'lgan bolalarni jalb etishda avvalo ularga nisbatan hamjamiyat orasida irjobiy munosabatni yaratish lozim. Buning uchun keng omma ichida inklyuziv ta'lim strategiyasining harakat dasturida belgilab berilganidek targ'ibot ishlarini olib borish lozim. Maxsus yordamga muhtoj bolalarni qanchalik erta inklyuzivlikka jalb etilsa, natijalar shunchalik samarali kechadi.

Alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etishda avvalo unga mos keladigan, qo'llab-quvvatlaydigan siyosatni ishlab chiqish kerak. Jamiyatdagi har-bir jarayon siyosat asosida tartibga solinib tamin etiladi. SHundagina inklyuziv ta'lim borasidagi ishlar izchil, tizimli, maqsadga yo'naltirilgan, nazoratli va barqaror bo'ladi.

Bundan tashqari inklyuziv ta'lim oldida juda ko'plab muammolar va to'siqlar mavjud. Ota-onalarda jamiyat a'zolaridagi, maktab jamoasi va o'qituvchilarda, hattoki maxsus yordamga muhtoj bolalarning o'zidagi norozilik, salbiy munosabat inklyuziv ta'lim oldida turgan muammo bo'lib hisoblanadi.

Yana bir muammo bu maktabda ko'rinmaslik muammosidir. Bu muammoning asosida birinchi navbatda bolaga qaratilgan uslublar yo'qligi yotadi.

Ko'pgina davlatlarda maxsus ehtiyojli bolalar uchun ta'lim tizimini tashkil etib berolmaslikni eshitish odatiy hol bo'lib qoldi. Ular maxsus ta'lim bizga juda qimmatga tushadi deb vaj ko'rsatishadi. Bunday da'volar maxsus ehtiyojli bolalar alohida ta'lim olishi kerak degan taxminlarga asoslangan, bu esa juda qimmatga tushadigan va ko'p mehnat talab etadigan ishdir. Bular ham muammolardan biridir.

Maktabga borish va kelish har qanday bola uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Bu esa ko'pincha maxsus ehtiyojli bolalarning maktabga bormasliklari uchun sabab bo'lib xizmat qiladi. Bola maktabga kelgandan so'ng boshqa jismoniy qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'lgan muammolar paydo bo'ladi. Bu esa inklyuziv ta'limni joriy etish oldida turgan eng katta to'siqdir.

Maxsus ehtiyojli bolalarning boshqalarga yuqori darajada qaramligi inklyuziv ta'limga to'siq bo'lishi mumkin. Shunday qilib inklyuziv ta'lim oldida turgan muammolar va to'siqlar:

- ta'limga to'liq qamrab olinmaganligi;
- hamjamiyatda maxsus ehtiyojli bolalarning ko'rinmasligi;
- moddiy mablag'ning yetishmasligi;
- ota-onalar uchun o'quv o'qllanmalarining yetarli emasligi;
- inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha davlat normativ hujjatlarida qayd qilinmaganligi;
- nogiron bolalar oilasi bilan maktabning uzviy aloqasi yo'qligi;
- nogiron bolalarni maktabga kelishi uchun transport bilan ta'minlash qiyinligi;
- nogiron bolalar ota-onalarining huquqiy bilimining etarli emasligi;
- ta'lim muassasalarini moslashtirish;

- maxsus yordamga muhtoj bo'lgan bolalarning boshqalarga qaramligi kabilarni hal etmasdan turib inklyuziv ta'limni joriy etib bo'lmaydi.

Inklyuziv ta'lim davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan ekan uni hal etish shart. Inklyuziv ta'limning samarali jihatlari jahon tajribasida o'z isbotini topgan.

Nogiron bolalarga ham mukammal tenglik asosida maxsus yordam ko'rsatilsa, shubhasiz ular ham jamiyat uchun kerakli va nafli insonlar bo'lib yetishadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ta'lim hamma uchun milliy dasturini joriy qilish masalalarini mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent-2005 yil.

2. Ture Yonson «Inklyuziv ta'lim»—Opereyshen Mersiyi Toshkent-2003 yil. O'qituvchilar uchun qo'llanma.

3. Alyoxina S.V. Inklyuziv uchun o'qituvchilar tarkibini tayyorlash ta'lim. Pedagogik jurnal. 2013. No 1

4. Giddens E. Tutib bo'lmaydigan dunyo. Globallashuv hayotimizni qanday o'zgartirmoqda. 2001 y. T.

YOSHLAR KAMOLOTIDA BADIY ADABIYOTLARNING TUTGAN O'RNI ABDULLA QODIRIYNING “O'TKAN KUNLAR” ROMANI MISOLIDA

JDPI o'qituvchisi-**Ochilov Chingiz Qahramonovich.**
Pedagogika- talabasi- **Jumanova Maxshxura Shokir qizi.**

Kitob ixlosmandlariga sir emasiki, badiiy adabiyotlar inson hayotida, uning shaxs sifatida shakllanishida, axloqiy, tarbiyaviy va insoniy fazilatlarining tarkib topishida, kishilar orasida o'zaro munosabatlarning shakllanishida katta kuchga egadir. Shu bilan birgalikda u inson ruhiyatini hamda dunyoqarashini shakllantiradigan, insoniy fazilatlarini yuksaltiradigan va rivjantira oladigan qudratli vosita sifatidagi o'rni beqiyosdir. Buni o'zbekiston respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 13-sentyabrdagi “Kitob maxsulotlarini nashr etish tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyati oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risidagi” qarorida ham ko'rishimiz mumkin. Ushbu qarorda kitob mutolaasining yosh avlod tarbiyasi uchun qanchalik muhim ekanligi bevosita o'z aksini topadi.

Hech birimizga sir emasiki, shunday badiiy asarlar bor: Kitobxon uni bir matra o'qiydi xolos va u tez orada yodidan ko'tarilib ketadi. Bu kabi asarlar oddiy qo'lyozma kabi asta sekinlik bilan unutilib ketadi. Aksincha, shunday asarlar bo'ladigi u kitobxon qalbi tubidan joy oladi. Kitobxon bunday asarlardan manan boyiydi, halovat topadi, lazzatlandi, o'z shaxsining kamchiliklarini anglab yetadi. Bunday asarlar “Umrboqiy asarlar” qatoridan munosib joy egallaydi.

Huddi shunday asarlardan biri bu O'zbek romanchiligi va hayotiy hikoyalar janrining asoschisi Abdulla Qodiriyning “O'tgan kunlar” romanidir.

Kitobda juda katta axloqiy va tarbiyaviy ahamiyatdag ega, bu esa ayniqsa asar qaxramonlarining hayoliligi Otabek va Kumush munosabalarida, farzandning ota-onaga bo'lgan hurmati oilaviy munosabatlarida yaqqol ko'zga tashlanadi. Xususan, Yusufbek hoji va uning farzandiga bo'lgan munosabati yoki bo'lmasa Otabekning otasi va onasi bilan

bo'lgan suhbatlarida teran tub ma'no yotadi. Misol tarqasida romanda qisqacha parcha keltirib o'tsam

«Qutidorning roziligi bilan Kumush va Otabeklarning nikoh to'ylari bo'lib o'tdi. Otabek Marg'ilon va Toshkent o'rtasida bordi-keldi ko'p bo'lib qoladi. O'zbek oyim o'g'lini qizg'anishmi yoki o'g'lidan ajralib qolaman deb o'yladi shekilli Yusufbek Hojiga Otabekni uylantiramiz deb turib oldi. O'zbek oyim yellik besh yoshlar chamasi, chala-dumbul tabiatli bir xotin bo'lsa ham, ammo yeriga o'tkirligi bilan mashhur yedi. Uning o'tkirligi yolg'iz yeriga yemas, Toshkent xotinlariga ham yoyilgan yedi. Bittayu bitta o'g'il Marg'ilon degan joyda, allakimning qo'lida, asli noma'lum kishilarning qiziga uylansada, bugun yerta o'g'limning orzu-havasini ko'raman deb yentikib o'tirgan va o'g'il boqib katta qilgan ona-O'zbek oyim ikki qo'lini burniga tiqib qola bersin...

Bu xabarni Hasanalidan eshitgan kunlari bu ishga chidab turolmadi. «Endi menga bundog' o'g'il kerak yemas. Oq sutimni oqqa, ko'k sutimni ko'kka sog'dim. Endi Toshkentga kelmasin u o'zboshimcha betiyiq» deb baqirib-chaqirib, yig'lab-siqtab, dardu hasratni boshiga kiyib oldi.

Uch oylar ko'rmagan o'g'lini quchog'iga bosib ko'rishmak o'rniga undan yuzini o'girib, sen kimsan, keldingmi deb so'ramadi va salomiga alik ham olmadi, go'yo uxlamochi bo'lgan tovuqdek hurpayib oldi. Otabek onasining araziga allaqachon tushungan, ham shu holni Marg'ilondayoq kutgan yedi.

To'g'ri gap: Otabekning Marg'ilonga uzoq bormay turishi mumkin emas edi. Oradan ikki hafta o'tar o'tmas uni-buni bahona qilib otasidan ruxsat olib, O'zbek oyimga bildirmay Marg'ilonga jo'nab ketar yedi. O'zbek oyim «o'lganning ustiga chiqib tepish» qabilida bor g'azabini yeriga to'kar yedi. «Siz qarib yesingizni eb qo'yibsiz, o'g'lingizni Marg'ilonlikka topshirib qo'yib, yana yel ichida boshingizni ko'tarib yurmoqchi bo'lasizmi?» der yedi. Yusufbek hoji bu gaplarni og'ir vazminlik bilan enga olardi.

Otabek Toshkentga qaytib kelib «Endi araz bitgandir» degan o'yda onasiga salom berar, araz bitish qaerda, O'zbek oyimning o'g'liga qarshi kinoyasi bir necha qator ortgan, ammo bu gal salom beruvchiga bir qaraydi-da, «o'g'lim, menga salom berib nima qilasan, Marg'ilonlik onangni duosini ol» deb yuzini chetga o'girar yedi. U onasining bu kinoyasini kulgilik bilan kechirib, yana arazda qolar edi.

Nihoyat, oradan bir yil chamasi vaqt o'tib, Marg'ilonga qatnash etti-sakkizga etgach O'zbek oyimning g'idi-bidisi bilan bo'lsa kerak, Yusufbek hojida ham bir oz o'zgarish ko'rila boshlaydi. Xotining «o'g'il o'stirishni, o'g'il tiyishni bilmaysiz» deb siltashiga «Nima qil deysan endi?» deb so'raydi.

-Biz Otabekni Toshkentdan uylantirsak, Marg'ilonga yugurishidan qutilamiz. Suv quygandek tinar qolar, Marg'ilon balosini yesidan chiqarar deydi.

-O'g'ling qaytsinchi bo'lmasa. O'zbek oyim Yusufbek hojidagi moyillikni ko'rib qiz axtarishga tushadi, ko'p xonadonlarda bo'ladi. O'zbek oyim Hasanalidan Kumushning ta'rifini yeshitgan, Kumushdanda go'zalroq qiz izlar edi. Unga Olim ponsadning qizi yoqib tushadi. Yusufbek hoji va O'zbek oyim kelishib seni Zaynabga uylantirdik deydi. Bir oylar vaqt o'tgach Otabek qaytib keldi. Onasining arazlardan holi bo'lganligi, yaxshi keldingmi deb kutib olishlari Otabekning ko'nglini g'ashlatadi, o'zini ota-oansidan uzoqqa olishga harakat qiladi.

Lekin ota-onasi uni ushlab pandu-nasihatlar bilan dilidagi bor gaplarni aytadi. Anchagacha so'zsiz o'lturg'on xxoiji muloyimona so'z ochadi

-O'g'lim, hali sen eshitdingmi, yo'qmi, haytovur, biz saning ustingdan bir ish qilib qo'ydik.

Shunda Otabek javob qaytaradi

-Aqllik kishilarning o'g'ullari ustidan qilg'an ishlari, albatta, noma'qul bo'lmas,-dedi.

Xoji o'g'lining bu javobidan yerga qaradi va nima deb davom qilishni bilmay qoldi. Bu qismda Xoji o'z farzandiga juda chiroyli tarzda munosabat bildirayotgani ko'zga tashlanadi. Tabiiyki Otabek huddi shunday odob bilan javob qaytaradi. Bir narsani e'tibordan chetda qoldirmas kerak, otabekning shu darajada tarbiyalanishiga bevosita otasing xissasi beqiyosdir.

Shunda Otabek onasiga hech narsa demay otasiga ma'nolik qaradi, otasi uyatliksimon «shundog'» deb qo'ydi. Otabek uylanganligini aytganida onasi uni koyib, seni o'sha Marg'ilonlik sehrigar «andi» o'z sehru jodusiga olgan deb koyiganda ham Otabek ota-onasiga qarshi gap aytoilmadi.

Shu qismiga e'tibor berib farzand qay darajada ota-onasida raiyaga qaramoqda, ularga hurmatsizlik qilmaslik uchun sukut qilmoqda

Yusufbek hoji o'g'liga:

-«Bizni kuttirma, o'g'lim!»,- deganda Otabek otasiga:

Men sizlarning orzularingizni bajarishga, agar xursandchiligingiz shu bilan bo'lsa har vaqt hozirman. Lekin bo'lajak kelingiz qoshida meni bir jonsiz haykal o'rnida tasavvur qilingiz deydi.

O'zbek oyim o'g'liga:

-«Mayli, bolam, bu yog'ini sen hozir o'ylamay qo'y!»,- dedi.

Lekin Otabek to'ydan oldin Marg'ilonga borib kelishga keyin to'y taraddusini ko'rishga rozilik berdi. O'zbek oyim bunga rozilik berdi.

Otabek Marg'ilonga borib Qutidor, Oftob oyim, Kumushdan rozilik olib o'z ota-onasining orzusini amalga oshirishga ruxsat berdi.

Bu qismda bo'lasa Otabekning qay darajada axloqiy hislatga ega ekanligi o'quvchi e'toborini tortmasdan qolmaydi. Bundan o'quvchi o'z shaxsini beixtiyor tarbiyalashni boshlaydi.

Xulosa qilib aytganda "O'tkan kunlar" romanini o'qiganda, yaxshilik bilan yomonlikning kurashi kabi bir hol seziladi. Musbat qahramonlar nomidan ko'pincha Abdulla Qodiriy o'zi gapirganga o'xshab ko'rinadi. Otabek, Yusufbek hojilar orqali yozuvchining ideyaları inson qiyofasiga kirib, gumanistik axloqiy, siyosiy-ijtimoiy ideallarini ifoda etadilar".

Ko'ryapsizmi, azizlar, "O'tkan kunlar"dek shoh asarning maydonga kelishida, uning ijodiy, tarixiy, ijtimoiy-g'oyaviy motivlarini, yetakchi qahramonlari iroda yo'sinini belgilashda adib, avvalo, o'z bisotiga tayanadi; qahramonlari timsolida o'z shaxsiyati, oilaviy muhiti, ota-bobolari hayoti, qismatidan o'tgan jihatlar behisob, ayniqsa, o'z ideallarining mujassami bo'lmish bosh qahramonlari Otabek bilan Yusufbek hojilar timsoliga o'zidan, ota va bobosidan ko'chib o'tgan qismat, hikmatlar kishini lol qoldiradi, bular qahramonlarga ajib hayotiy joziba baxsh etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" romani Nashr "Ilm-ziyo-zakovat" Tosh 2019
2. Munavvarov A.K.-Pedagogika, Toshkent, «O'qituvchi», 1996
3. Gaybo'llaev N.va b. Pedagogika-Toshkent: 2000
4. <https://kun.uz/uz/31524052>

“DEVONU LUG‘OTIT TURK “ ASARINING HOZIRGI KUNDAGI TARBIYAVIY AHAMIYATI

JDPI katta o‘qituvchisi **Muxammadiyeva S.V.**
Fizika talabasi **Tursunboyev Azim**

«Devonu lug‘otit-turk» asarining bugungi kunda biz uchun tarbiyaviy ahamiyati juda kattadir. Bu asar biz uchun so‘zlarni qay tartibda yozilish, qo‘llanishini o‘rgatadi. Bu asarda Markaziy Osiyoda va G‘arbiy Xitoy hududida istiqomat qilgan turkiy urug‘ va qabilalar, ularning ijtimoiy ahvoli, tili, tarixi, bu hududning geografiyasi, metrologiyasi va astronomiyasiga oid qimmatli ma‘lumotlar yozib qoldirilgan. Asarda dunyo xaritasi ham o‘rin olgan. Xaritada mamlakat, shahar, qishloq, tog‘, cho‘l, dovon, dengiz, ko‘l, daryo va boshqalarning nomlari yozilgan. Xarita, asosan, hozirgi Sharqiy yarim sharga to‘g‘ri keladi. Asarda O‘sha davrdagi shaharlar, qishloqlar, dengiz, ko‘llar, turkiy qabilalar va urug‘lar haqida, urug‘larning ijtimoiy aqvoli, kelib chiqishi, nomlanishi, ichki urug‘ va toifalari, ularning joylanishi, urf-odatlari, til xususiyatlari haqida batafsil ma‘lumotlar beriladi. Morfologiya sohasida so‘z turkumlarini, 3 so‘z turkumiga: fe‘l, ism, bog‘lovchiga bo‘lib, ularning yasalish va turlanish yo‘llarini ko‘rsatib o‘tadi. «Devonu lug‘otit-turk»da 250 dan ortiq maqol va matallar, o‘nlab she‘riy parchalar keltirilga.

Mahmud Koshg‘ariyning turkiy tillar haqidagi qomusiy asari hisoblanadi. Asar biz uchun necha asrlardan beri bizgacha yetib kelgan. Asarda turkiy so‘zlarning to‘g‘ri yozilishi, uning to‘g‘ri talaffuzi, ko‘p ma‘noli so‘zlarni o‘z o‘rnida qo‘llay bilish tartiblari alohida keltirilgan. Turkiy tildagi cho‘ziq va qisqa unlilar, yumshoq va qattiq tovushlar uchun Mahmud Koshg‘ariy maxsus belgilar (harakatlar)ni qo‘llaydi yoki so‘z boshidagi cho‘ziqlikni ikki alif bilan ko‘rsatadi yoki 2 xil talaffuz qilinadigan so‘zlarga 2 xil ishora qo‘yadi: azuqluq, eritmak so‘zlaridagi Z va R harflari ustiga ham kasra, ham damma ishorasini qo‘ygan, demak, bu so‘zlar o‘sha davrda ikki xil talaffuz etilgan: azmqluq — azuqluq, eritmak — erutmak kabi. Arabcha harf bilan ko‘rsatish mumkin bo‘lmagan turkiy talaffuzni " Devonu lug‘otit-turk"da izohlab, ta‘riflab o‘tgan. Mamlakatimizda istiqloq tufayli turk ellari adabiyotini yaxlit o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ldik. Ma‘lumki, kelib chiqishi bir – biriga yaqin, qarindosh bo‘lgan xalqlarning tarixi, madaniyati, rivojlanishi bir ildizga borib taqaladi. Bu xalqlarning urf – odatlarida, rasm – rusmlarida, xalq og‘zaki ijodida bir – biriga o‘xshash holatlar juda ko‘p ko‘zga tashlanadi. Albatta, tarixiy taraqqiyot tufayli, keyinroq ayrim farqlar ham vujudga kelgan. Jumladan, biz o‘rganayotgan turk ellari adabiyoti ham xuddi shunday tarixiy taraqqiyotni boshidan kechirgan. XX asr boshlarida ota – bobolari bir bo‘lgan turk qavmlarini birlashtirish, ularning aloqalarini mustahkamlash uchun ko‘p harakatlar bo‘ldi.

Taniqli turkshunos olim E.V.Sevortyan shunday deydi: “Hozirgi zamon turkiy tillarini “Devon” bilan solishtirganda, ular o‘rtasida juda katta mushtaraklik borligi tayin. “Hoqoniy” degan atamaning o‘zi ham Qoraxoniylarning sultoni Bug‘ra Hoqon nomidan olinganligi ma‘lum. Professor T.Gadjievning yozishicha, bugungi juda ko‘p turkiy tillardagi antroponimlar etnonimlarga aylangan. Shuning uchun ham turk etnoslarini bir-biridan ajratishda qiyinchiliklar kelib chiqib turadi. Masalan, turkmanlarni “Devon”dagi Mahmud Koshg‘ariyning turkmanlar va o‘g‘uzlar haqidagi fikrlari ko‘proq qiziqtiradi. Hozirgi kunda tilimizdagi ayrim so‘zlarning o‘zgargani, ya‘ni yangilanayotgani bilan bog‘liqdir. Ona tilimizdagi ko‘p so‘zlar o‘zgarimoqda, ayniqsa yevropacha so‘zlarning tarqalishi. Mustamlaka davrida esa chor rossiyasining rus tilini o‘rgatilgani va shunga majbur qilingani ham

o'zimizning turkiy zamon xalqimizning o'z tarixidan marhum qilingani bilan bog'liqdir. Mustamlaka davrida qanchadan-qancha tarixiy qo'lyozmalar, tarixiy obidalarimizni vayron qilingani. Biz o'zbek xalqining qanchalar g'ururimizni yerga urilgani, biz uchun juda kata yo'qotishdir. Shunda ekan biz turkiy zamon xalqimizning bugungi kundagi urf-odatlarim, miliy qadriyatlarimiz o'zgarib ketayotgani qanchalar og'ir vaziyatdir. Shu bois bizning qadim o'tmish tarixdan qolgan tarixiy yozma yodgorliklarimizni asrash uchun hammamiz harakat qilishimiz kerakdir. Qomusiy asarimiz hisoblangan «Devonu lug'otit-turk» asarining biz uchun tarbiyaviy ahamiyati juda ham kattadir. Tilimizdan chiqayotgan har bir so'zimizni ma'nosini, tallafuzini bilish juda zarurdir.

Xulosa qilib aytganda Mahmud Koshg'ariyning turkmanlar va o'g'uzlar haqidagi fikrlari ko'proq qiziqtiradi. Muhammad Sodiq qoshg'ariy tomonidan yaratilgan "Odob as-solihin" asari jamiyat a'zolari, Shu jumladan, yoshlarning ma'naviy-axloqiy jihatdan barkamol bo'lishlarida katta ahamiyatga ega. Mazkur asar har bir inson tomonidan o'rganilishi va kundalik turmushda qat'iy amal qilinishi zarur bo'lgan hulq-odob qoidalarining majmui sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

6. Axmad Yassaviy. Ibroxim Haqqul. – T.: Gafur Gulom nashriyoti, 2001 yil.
7. Al-Buxoriy. Hadis, Al-jome` as-sahih. -T.: "Qomuslar" bosh tahririyati, 1991-1992 yillar, 1- 4-kitoblar.
8. N. Komilov. Tasavvuf. -T.: «Yozuvchi», 1996 y
9. N.Komilov. «Komil inson haqida 4 risola». -T.: «Ma'naviyat»,1997 y.
10. Kubro Shayx Najmiddin. Jamoling menga bas: Ruboiylar /Forsiydan Matnazar Abdulkakim tarj.-T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1994.-64 b.

OILADA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MILLIY TARBIYA RUHIDA TARBIYALASHNING MAZMUNI

Xamzayeva Nafisa Sherbek qizi-JDPI magistri

Har bir millatning ma'naviy boyligi milliy va umuminsoniy qadriyatlarining birligidan tashkil topadi. Uni to'la, odilona egallash va rivojlantirish esa hozirgi avlodning vazifasidir. o'z madaniy merosini, qadriyatlarini bilmaslik yoki mensimaslik manqurtlikdir. Ma'naviyati yuksak darajada rivojlangan insongina milliy istiqloq g'oyasi, vatanimizning ulug' bir kelajagi uchun mehnat qilishga o'zida kuch- qudrat topa oladi. Shaxs ma'naviyati dastlab oila sharoitida shakllanadi va jamiyat ma'naviyatini belgilovchi mezon sifatida namoyon bo'ladi. Shu boisdan ham, milliy va madaniy merosdan, bugungi kun qadriyatlaridan to'g'ri foydalanish, tarixdan to'g'ri xulosa chiqarish, o'z tarixiga va bugungi ahvoliga, madaniy merosi va ma'naviy qadriyatlariga, diniga va ahloqiga, mavjud siyosiy va huquqiy amaliyotiga, turmush tarziga tan qidiy ko'z bilan qaray olish – mustaqillikni mustahkamlashning muhim ma'naviy asosi hisoblanadi. Aksincha bo'lsa esa oiladagi maktabgacha yoshdagi bolalarni jamiyatimizda bo'layotgan o'zgarishlarni noto'g'ri talqin etishga olib keladi. Shu 'rinda bir savol tug'iladi. Xo'sh, ota-onalar bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarga milliy tarbiyaviy yondashuvlarini biladimi? Mazkur savollar bizning oldimizga ushbu masala yuzasidan yechim topish vazifasini qo'yimoqda. Bugun

butun dunyoda inson kapitali uchun kurash, eng katta sarmoya farzandni yaxshi bilimli bo'lishiga, tarbiyasiga tikilayotgan bir vaqtda farzand tarbiyasiga e'tiborsizlik illati kuchayib borayotganligi hammamizni tashvishlantiradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 28 iyuldagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishning yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida"gi Qarorida oilada farzand tarbiyasiga e'tiborsizlik ichki tahdid sifatida qayd qilinib, unga qarshi samarali kurash olib borish vazifasi qo'yildi.

Bugungi kunda o'zbek oilasida vataniga, xalqiga, oilasiga, istiqlol g'oyalari sadoqatli, fidokor, mustaqil fikrlaydigan, dunyo qarashi keng, e'tiqodi yuksak, iqtidorli, tashabbuskor, mas'uliyatli, ma'naviy va jismoniy barkamol avlodni voyaga yetkazish yuqoridagi vazifalarni amalga oshirishning eng muhim sharti hisoblanadi. Yuksak ma'naviyatga ega ota-ona oilaning mohiyati, qadri, burch, mas'uliyat, oila vazifalari, oilada barkamol farzand tarbiyasi, oilani moddiy jihatdan ta'minlash, uning osoyishtaligini saqlash kabi vazifalarni anglab yetadi va unga amal qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy ruhda tarbiyalashda oilaviy bayramlarni nishonlash, yoshlar tarbiyasida alla, ertak, xalq maqol va matallaridan, qo'shiqdaridan samarali foydalanish, birgalikda madaniy xordiq, chiqarishni, milliy sport o'yinlari va musobaqalarini, tarixiy obidalar va qadamjolariga sayoxatlar uyushtirish, boshqa millat ma'naviyatiga hurmat bilan munsobatda bo'lish, oila kitobxonligini tashkil etish, oilada til, muloqot va kiyinish madaniyatiga alohida e'tibor berish, farzandlarga kasb-xunar o'rgatish, oilada bo'sh vaqtni ijtimoiy foydali mehnat vositasida samarali tashkil etish oila ma'naviyatini shakllantirish muhim sanaladi.

Shu o'rinda maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy ruhda tarbiyalanganlik mezonlari 6-7 yoshli bola shaxsining milliy xususiyatga bevosita aloqador bo'lgan fazilatlar va uning o'zaro aloqadorligi (milliy-madaniy) tamoyiliga asoslandi. Buni quyidagicha sharhlash mumkin: maktabgacha yoshdagi bolalarning «milliy g'ururi», «milliy odobi», «milliy mafkuraviy ongliligi», «millatlararo muloqot madaniyati» tushunchalari milliy o'zakka ega. Ya'ni, qandaydir mavhum «g'urur», «mafkura», «odob», «muloqot madaniyati» emas, balki muayyan xususiyatga egaligi e'tirof etiladi. Ushbu fazilatlardagi milliylik bolalarining milliy o'zligini anglash jarayoni bilan bevosita bog'lanadi. Natijada, yosh avlodning milliy tuyg'usi stixiyali emas, balki milliy istiqlol maqsadlariga, yaratuvchilik maqsadlariga yo'naltiriladi, xizmat qildiriladi. Bu - milliy g'ururni millatchilikdan, mahalliylikdan, o'z xalqiga befarqlikdan, manqurtlikdan himoya qiladi.

Ayniqsa, bugungi globallashuv davrida o'ziga xos va mos milliy, diniy qadriyatlarga asoslangan xalqimizning tarbiya borasidagi azaliy an'analari "ommaviy madaniyat", mentalitetimizga yot g'oya va qarashlar ta'sirida asl mohiyatini yo'qotib borayotgani barchamizni tashvishga soladi. Ushbu jarayonda biz ota-onalar maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim -tarbiya masalasiga o'z vaqtida jiddiy e'tibor qaratmasak, ertaga kech bo'lishi, tuzatib bo'lmas darajadagi oqibatlariga olib kelishi mumkinligini esdan chiqarmasligimiz lozim. Zero, tarbiya borasida taniqli ma'rifatparvar, buyuk mutaffakkirimiz Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" degan so'zlarini aslo unutmasligimiz lozim.

Xulosa qilib aytganda bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarni xalqning boy milliy, madaniy-tarixiy merosi va ma'naviy axloqiy jihatdan tarbiyalash, bolalarda milliy vatanparvarlik hislarini shakllantirish, maktabgacha yoshdagi bolalarda bilim olish ehtiyojini, o'qishga intilish moyilliklarini shakllantirib, ularni muntazam ravishda ta'lim jarayoniga tayyorlash, bolalarning tafakkurini rivojlantirish, o'zining fikrini mustakil va erkin ifodalash malakalarini shakllantirish, bolalarning jismoniy va ruhiy sog'ligini ta'minlash ota -ona

zimmasiga katta ma'suliyat yuklaydi. oilada bola tarbiyasining milliy o'ziga xos qoidalari mavjud bo'lib, ota-onalar ulardan o'rinli foydalanishlari lozim. Oilada ma'naviy-ruhiy hotirjamlik, o'zaro totuvlik xukmron bo'lsa, oila a'zolari bir-birlariga g'amxo'r bo'lsalar, bola tarbiyasining tayanch nuqtasini topa olsalar, bunday muhit bola tarbiyasiga ijobiy ta'sir etadi va ular farzandlariga haqiqiy baxt hadya etadilar, bu bilan ishimizda rivojlanish, jamiyatimizda olg'a siljish bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 28 iyuldagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishning yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida"gi Qarori
2. Jamoa. Oila pedagogikasi. T., "Aloqachi", 2007
3. M. Imamova. Oilada bolalarning ma'naviy axloqiy tarbiyasi — T. "O'qituvchi". 2001
4. Mamasoli Jumaboyev "Bolalar adabiyoti va folklori" O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi adabiyot jamg'armasi nashriyoti T.2006y. 214bet
5. Mo'minjon Sulaymonov "O'zbek xalq og'zaki ijodi" «Ibrat » T.2008y. 96 bet

RIVOJLANISHIDA IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI OILADA TARBIYALASHDA OTA- ONALARNING BURCH VA VAZIFALARI

JDPI o'qituvchisi-**Nazarqosimov Qarshiboy,**
Defektologiya talabasi -**Toshpulova Nodira.**

Bola tarbiyasida doimo oila va ta'lim muassasalini bir-biriga bog'liqligi azaldan ma'lumdir. Bolalarni tarbiyalash, kelgusida har tomonlama shaxs sifatida shakllanishida har ikkala tomonga tegishli holda olib borayotgan ta'limiy- tarbiyaviy ishlar eng asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Hozirgi kunda ta'lim sohasiga bo'lgan e'tibor, qo'yilayotgan talablar ancha yuqori darajada bo'lmoqda. Ayniqsa, hayotda ayrim sabablar, ichki va tashqi omillar sababli rivojlanishda imkoniyati cheklangan bolalarning tug'ilishi har doim oilada bir qator muammolarni keltirib chiqarmoqda. Albatta alohida yordamga muhtoj bolalarga moddiy, tibbiy, psixologik – pedagogik, ijtimoiy yordam ko'rsatidish bilan bog'liq bo'lgan masalalar hamma vaqt birgina faqat oilaning muammosi bo'lib kelmasdan barcha davlatlarning ilg'or jamoatchiliklarni muammo sifatida tashvushlantirib kelgan. Bu masala bizning mamlakatimizda ham rivojlanishda imkoniyati cheklangan bolalarni qo'llab – quvvatlash, har qanday muammo va sabablardan qa'tiy nazar, hamma vaqt davlatimizni e'tiborida bo'lib kelgan. O'z o'rnida shuni aytib o'tish lozimki, tarbiya bu keng qamrovli ish hisolanadi. Ayniqsa, yosh avlodni tarbiyalash, ularni har tomonlama rivojlangan holda shakllantirish, hozirgi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Yosh avlodni tarbiyalash, ularga ta'lim berish bu bir tomonlama ish bo'lib qolmasdan, balki har tomonlama hamkorlik ishining bir timsoli bo'lishi lozim. Bunda maktab, oila, jamoatchilikni hamkorligida olib boriladigan ishdir. Ushbu yoritilayotgan maqolamiz orqali biz rivojlanishda imkoniyati cheklangan bolalarni tarbiyalash, ulardagi nuqsonlarni bartaraf etish, tuzatish ishlarini amalga oshirishda oila bilan hamkorlikda olib boriladigan ishlarga asosiy e'tiborni qaratish, hamda

rivojlanishda imkoniyati cheklangan bolalarni oilada tarbiyalashda nimalarga e'tibor berish haqidagi ba'zi bir fikrlarni ushbu maqola orqali yoritmoqchimiz.

Hozirgi kunda davlat va oila, maktabgacha yoshdagi va matab yoshidagi rivojlanishida imkoniyati cheklangan bolalarga ta'lim- tarbiya berishni yagona talabi asosida rivojlantirish, hamda korrektsiyalash vazifalarini qo'ymoqda. Jamiyatimizdagi har bir oila shu jamiyatning bir bo'lagi hisoblanadi. Qolaversa har bir oilada tyg'ilgan farzand oilaning davomchisi, ota – onaning quvonchi, jamiyatimizning bir a'zovidir. Oilada bolaning tug'ilishi inson naslining, hayotining avlodlar xalqasiga ulanib davom etishidir.

Har qanday o'g'il va qizlarning aqliy va jismoniy axloqiy, estetik ma'naviy-ma'rifiy tomonidan dastlabki, ilk tarbiyalanishi asosan oilada amalga oshiriladi. Har bir sog'lom oilada bolalarni tarbiyalash, ularga e'tibor berish, ularni tarbiyasi bilan nazoratda bo'lib shug'ullanish ota-onaning oiladagi eng asosiy muhim burchlaridan biri hisoblanadi.

Ammo jamiyatimizdagi oilalarda har doim ham oilaviy hayot jarayonida bolalarni tarbiyalash ta'lim berish jarayonlari bir miyorda bo'lavermaydi. Ayniqsa, oilada juda murakkab muammolar orasida nosog'lom farzandlarni tarbiyalanishi, ya'ni jismoniy rivojlanishida nuqsoni, kamchiligi farzandlar o'sadilar. Bu bolalar ham har tomonlama yetuk rivojlanishga, sog'lom tengdoshlar qatorida barcha huquqlarga egadirlar. Bu demak rivojlanishda imkoniyat cheklangan har bir farzand ham ota - onalar tomonidan doimo aloxida e'tiborga, munosabatga va tarbiyaga muhtoj bo'lishadilar va aynan ushbu masalada ota – onani ham e'tiborli bo'lishini taqqoza etadi. Bolalarni oilada tarbiyalashda ota- onalar o'z farzandlarining har tomonlama sog'lom yetuk va barkamol rivojlanishini e' tiborga olgan holda tarbiyaviy ta'sir etib borishadilar. Bu o'rinda albatta har bir farzand rivojlanishida jismonan va aqlan sog'lom imkoniyatlarga ega bo'lishlari lozim. Oilada farzand tarbiyasida ota-onaning o'rni alohida o'ringa ega bo'lib, uni kelgusida barkamol inson bo'lib shakllanishida va tarbiyalanishda beqiyosdir. Chunki ota-onalar ma'naviy – ma'rifiy dunyo qarashi bo'yicha boy, e'tiqotli va yuqori ma'lumotga ega bo'lsalar, albatta bunday oiladagi farzandlar tarbiyasi atrofda qilargalarga ibratli bo'lishlari mumkin. Shuning uchun ham oiladagi har tomonlama sog'lom normal holatda rivojlanib borayotgan farzandlarni oilada tarbiyalab borish har bir ota-ona uchun ko'p muammo tug'dirmaydi. Lekin oilada o'zining aqliy, jismoniy, ruhiy rivojlanishiga ko'ra imkoniyati cheklangan bolalarni oilada bo'lishi, bu oiladagi ota-onalar uchun qiyinchiliklar tug'diradi. Bu toifadagi bolalarni oilada tarbiyalashdagi aBolalarnisosiy muammolar nima?

Bu yerda:

-Ba'zi bolalar ilk yoshdan kech yura boshlaydi. Nutqida so'zlar kech chiqadi, ba'zilarida nutqi rivojlanmaydi.

- Jismoniy rivojlanishidagi imkonoiyatlarni cheklanganligi tufayli, harakatlari sust mustaqil yurish imkoniyatlari yetarli emas.

-Aqliy rivojlanishi ham o'z yoshiga nisbatan to'liq rivojlanmagan holatda bo'ladi.

-Tayanch – harakat sohasidagi buzilishlar tufayli ba'zi bolalar mustaqil yura olishmaydi.

-Mustaqil ravishda keyinishi va ovqatlanish imkoniyatlariga ega bo'lmaydi.

-Nutqini rivojlanmaganligi tufayli, atrofda qilargal bilan mustaqil muloqat qilish imkoniyatariga ega bo'lishmaydilar.

-O'zlarining yurishiga, kiyinishiga, shaxsiy hayotida toza, ozoda yurishiga e'tibor berishmaydi.

-Savodxonlikni egalashda ham normal tengdoshlari singari o'z vaqtida, mustaqil ravishda, savodxonlikni egalash imkoniyatlariga ega emas.

Rivojlanishida imkoniyati cheklangan bolalarga xos bo'lgan o'ziga xos belgilarni xususiyatlari oilada bu toifadagi bolalarni tarbiyashda ota – onalar oldida bir qator muammolarni kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Bu muammolar quyidagilardan iborat:

- Ota-onaning asosiy vaqti shu nogiron bolani tarbiyasi bilan bog'lanib qoladi(ayniqsa, onalarni vaqti).

- Ota – onalarning ruhiy tomondan uziroftirish cheklashiga, siqilishiga sabab bo'ladi.

- Ota-onalarni nogiron farzandini sog'lamlashtirish yo'lida o'z vaqtlarini ajratib tibbiy mutaxasislarga murojaat qilishlari.

- Ba'zida rivojlanishda imkoniyati cheklangan bolalarni rivojlanishidagi mavjud nuqsonliklarni og'irlik darajalari oilada ota-onalar o'rtasida boshqa muammolarni paydo bo'lishiga sabab bo'ladi.

Albatta shu o'rinda quyidagi fikrni aytmoqchi edik. Mana oilada rivojlanishda imkoniyati cheklangan farzand tug'ildi, deylik, xalqimizning bolajonlik his tuyg'laridan kelib chiqqan holda, hech bir ota-ona farzandini rivojlanishda imkoniyati cheklangan bo'lsa ham o'zining bu farzandini salomatligini tiklashga, tarbiyasiga, agar ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lsa, shunga bog'liq bo'lgan ta'lim muassaslarida o'qitishga e'tibor beradi. Bu esa oilada voyaga etayotgan nogiron farzandini tarbiyasiga alohida e'tibor berish, har bir ota – ona oldida turgan eng asosiy burchlaridan biri hisoblanadi.

Rivojlanishida imkoniyati cheklangan bolalarni oilada tabiiylashda, o'z o'rnida ota-onalar uchun oson bo'lmaydi, albatta. Eng asosiysi, hamma ota – ona ham bu masalada, ya'ni nogiron bolalar tarbiyasida qiynalishi, ba'zi bir tarbiyaviy masalalarga kam e'tibor berishlari mumkin.

Shu o'rinda ota – onalarning oilada rivojlanishda imkoniyati cheklangan farzandlarini tarbiyasiga alohida e'tibor berishi yuzasidan, ularning oldida turgan ma'suliyatli vazifalari yoki, burchlari haqida quyidagi fikrlarni tavsiya sifatida aytmoqchimiz. Ya'ni:

-Hech bir ota – ona rivojlanishda imkoniyati cheklangan farzandini tarbiyasiga befarq bo'lmasligi, uning salomatligiga, o'z vaqtida ovqatlanishiga, bolani shaxsiy gigienasiga e'tiborli bo'lishi lozim.

-Oilada har ota – ona rivojlanishida imkoniyati cheklangan farzandini uchun bo'sh vaqtlarini ajrata bilishi, ushbu bo'sh vaqtlarida, ular bilan turli xil bolaning rivojlanish yoshiga mos bo'lgan qiziqarli ya'ni, aqliy, jismoniy, nutqiy va ruhiy tomondan rivojlantiruvchi turli mashg'ulotlar tashkil qilib borishlari lozim.

- Rivojlanishida imkoniyati cheklangan bolani, agar uni tayanch – harakat tizimida qupol buzilishlar bo'lmasa, nogiron bolani harakatchanligini rivojlantirish maqsadida turli qiziqarli harakatli o'yinlar tashkil qilib borish.

- Agar nogiron bola, o'zi mustaqil yura olmasa, nogironlar aravachalarida toza havolarda aylantirish, sayr qildirishga e'tibor berish.

- Rivojlanishida imkoniyati cheklangan bolani har tomonlama rivojlantirishda, ya'ni aqliy, jismoniy, shuningdek, ruhiy jarayonlari tomondan:- diqqati, xotirasi, fikrlashi, emotsional his-tuyg'ularini, idrokini, nutqini normal holatini shakllantirish maqsadida nogiron bolani yoshiga mos bo'lgan turli xil o'yinchoqlar, loto o'yinlari va savodxonlikni egalashga oid o'quv qurollari, hamda didaktik ko'rgazmalar bilan ta'minlanishiga alohida e'tibor berish.

- Oilada ota – onalar, nogiron farzandini boshqa sog'lom farzandlaridam kam ko'rmaslik, boshqa farzandlarini, unga nisbatan e'tiborli, mehribon, doimo yordam berish kabi odatlarni shakllantirib borishga alohida e'tibor berish

- Agar rivojlanishda imkoniyati cheklangan bola uchun oilaviy ta'lim tashkil qilinib, oilada o'qitilayotgan bo'lsa, o'qituvchi tomonidan bolaga berilgan topshiriq va vazifalarni o'z vaqtida bajarib borishga ota- onalar ma'sul bo'lishlari lozim.

Hammamizga ma'lumki, harakat inson tanasini har tomonlama rivojlantiruvchi omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa insonni tayanch harakat sohalarini rivojlanishida, nutqiy organlarini rivojlangan holda shakllanib borishida asosiy omillardan biridir. Huddi, shuningdek rivojlanishda imkoniyati cheklangan bolalarni jismoniy harakatchanligini rivojlantirishda, ota – ona oldida turgan vazifalardan biri, oilada nogiron bolani uni holatini hisobga olib, ishlamaslikka o'rgatmaslik kerak, aksincha uni harakat imkoniyatlari etadigan ishlarni bajarishga o'rgatib borish orqali mehnat qilishga, bu orqali unda mehnat ko'nikmalarini shakllanib borishiga erishib boriladi.

Shuningdek, oilada ota – onalar rivojlanishda imkoniyati cheklangan farzandlarini o'z-o'ziga xizmat qilish, o'zini boshqara olish ko'nikmalarini tarkib toptirish orqali ularda, kelgusida o'z hayotida o'zini boshqara olish kabi ko'nikmalarni shakllantirib, mustaqil hayotga tayyorlab borish.

Oilada ota – ona rivojlanishda imkoniyati cheklangan bolaga past nazar va e'tiborsiz qaranasdan, balki undagi mavjud imkoniyatlarini o'rganib, kerakli o'rinda mutaxassislardan maslahatlar olib, bor imkoniyatlarini rivojlantirib borishga alohida e'tibor berish lozim.

Xulosa qilib, ushbu maqolamiz yuzasidan quyidagi fikrlarni aytmoqчимiz. ya'ni rivojlanishda imkoniyati cheklangan bolalar tuliq rivojlanmay qolgan bola emas, bunday bolalar o'zlarining qaysi bir imkoniyatlari darajasida rivojlanib borayotgan bolalardir. Ana mavjud imkoniyatlarini hoh, moilada bo'lsin, yoki ta'lim muassasasida bo'lsin har bir ma'sul shaxslar e'tibor bergan holda rivojlanishda imkoniyati cheklangan bolalar bilan maqsadli, reja asosida korreksion ishlarni yo'lga qo'ygan holda ish olib borsagina maqsadga muvofiq ta'limiy- tarbiyaviy ishlarni amalga oshirgan bo'ladi.

Faydalanilgan adabiyotlar:

1. Kuzmicheva E.P., Yaxnina S.Z. Kar bolalarda og'zaki nutqni rivojlantirish. - M., 2003 yil.
2. Kukushkina O.I., Goncharova E.P. Koxlear implantatsiyadan keyin psixologik va pedagogik yordam. Bolaning yangi imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish: monografiya. - M.: Poligrafiya xizmati, 2014 - 192 p.
3. Sataeva A.I. Koxlear implantatsiya kar odamlarga yordam berish vositasi sifatida // Rivojlanishda nuqsonlari bo'lgan bolalarni tarbiyalash va o'qitish. - №1. - 2008 yil.
4. Shmatko N.D. Eshitish qobiliyati zaif bolalarni o'qitish va o'qitishning innovatsion shakllari // Rivojlanishda nuqsonlari bo'lgan bolalarni o'qitish va o'qitish. - 2009.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MA'NAVIY TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISHDA ROLLI O'YINLARNING O'RNI

Nishonova O'g'loy Gulyam qizi-JDPI magistranti

Rolli o'yinlarning boshqa o'yinlarga nisbatan o'ziga xos xususiyatga egaligi ularda syujet, rol va xayol qilingan vaziyatning mavjud bo'lishidir. Bolalar biror narsa yoki voqeya to'g'risida yetarlicha tasavvurga ega bo'lgandagina syujet, fikr yuzaga keladi. Masalan, bolalar «paroxod» o'yinini o'ynamoqchi bo'lishdi. Bunga o'yinning qanday borishi to'g'risida syujet (voqyeaning borishi) kerak. Syujet bolalarning bilimiga bog'liq bo'ladi. Bolalar-da avval g'oya tug'iladi, keyin mazmuni rivojlanadi. Ba'zan bolalar o'yinning qanday borishini oldindan belgilab oladilar. Masalan, Afrikaga «bormoqchi» bo'lsalar, sayohat vaqtida qilnadigan ishlarni oldindan belgilab oladilar.

Bundan ko'rinib turibdiki, rolli o'yin jamoatchilik xususiyatiga ega, chunki bolalar birlari bilan o'zaro munosabatda bo'ladilar.

Rolli o'yinda har bir bola o'ziga olgan rolni bajaradi, masalan, ona, shofyor, tarbiyachi, enaga, artist va hokazo.

Rolli o'yinlarda didaktik, qoidali-harakatli o'yinlardagi singari qat'iy o'rnatilgan qoida bo'lmaydi. Bunda o'pincha bolalar o'z xayol qilgan narsalari bo'yicha harakat qiladilar. Masalan, «raketaga tushib oyga uchadilar», «paroxodda suzadilar», «kasalni davolaydilar» Ammo, bolalarning xayollari bilan o'ynashlari ularni real voqelikdan uzoqlashtirib yubormaydimi degan savol tug'iladi? Yo'q, bolalar o'zlari buning o'yinligini yaxshi biladilar. Bu «o'yin», bu faqat «o'yin-da», deyдилar. Shu bilan birga bolalarning kechinmalari, hayajonlari, qilgan harakatlari hammasi rostakam, sidqidildan bo'ladi. Masalan, «doktor» rolidagi bola kasal to'g'risida qayg'uradi va shunga o'xshashlar. Uyin mavzui bolalar olgan taassurotnipg kuchli, bolalarning qiziqishlari bilan belgilanadi. Uyinda bolalar aks ettiradigan ijtimoiy-siyosiy voqyealar bolalarning bilim doirasi va hayotiy tajribasiping kengayib borishiga bog'liq bo'ladi."

Rolli o'yinlarning mazmuni va mavzusi o'zgarishi bilan bir qatorda uning tuzilishi va o'yin shakllari o'zgaradi, bolalarning mustaqilligi va tashabbuskorligi ham o'sib boradi. Avvaliga bolalar o'z-o'zicha alohida-alohida o'ynaydilar. Sekin-asta rolli o'yinlarning paydo bo'lishi, o'yinda kishilar o'rtasidagi munosabatni aks ettirish birgalikda bajariladigan o'yinni keltirib chiqaradi. Avvaliga katta bo'lma-gan guruhchalar 2-3 kishidan bo'lib o'ynashadi, katta va tayyorlov guruhlariga kelib kattaroq jamoaga birlashadilar.

Bolalarda o'zbek xalqiga xos bo'lgan mehmondo'stlik kattalarni hurmat qilish, jamoat joylarida o'zini tuta bilish, kabi xislatlari tarkib topa boshlagan.

O'yin vaqtida bolalar hissiy axloqiy kechinmalarga tayanib o'yindagi broz tuzilishining komponentlarini yorita oladilar.

Uyinda har xil rollar orqali o'zaro munosabatda bo'lish bolalarda o'rtoqlik munosabatlarini shakllantirishga yordam beradi.

O'yin muammosi dastlab "Avesto"da so'ngra Mahmud Qashg'ariyni "Lug'ati turk" asarida juda keng asoslab berilgan. Bolalarni ovunchog'i o'yinchoqlardir, ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy, axloqiy rivojida katta ahamiyat kasb etadi. O'yin –ma'naviy his –hayajonlar va tasavvurlarni, xulq xatti –harakat va axloq madaniyatini tarbiyalashning muhim vositasidir. O'yin ma'naviy his –hayajonlar va tasavvurlarni, xulqiy xatti–harakat va axloq madaniyatini tarbiyalashning muhim vositasidir. Bola kattalarning

hayotini o'ziga ko'chirma qilib olar ekan, ularning tashvishlari yetadi, ijtimoiy axloq normalarini o'zlashtirib oladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar rang –barang harakatli, didaktik, milliy o'yinlarni o'ynaydilar. Ular didaktik o'yinlarni afzal ko'radilar, chunki ularda bizni o'rab turgan kundalik turmushdagi barcha narsalarni kishilarning hayot tarzi, mehnat faoliyatini, ularni o'zaro munosabatlarini hamda hozirgi zamon voqyealari tasvirlanadi. O'yinda bolalar o'zlarining kattalar hayoti ishtirokchilari bo'lishga bo'lgan qiziqishlarini, qizg'in intilishlarini qoldiradilar. Huddi onasidek qizchalarini (qo'ng'irchoqlarini) tarbiyalaydilar, vrachdek ularni davolaydilar, o'qituvchidek ularni o'qitardilar va hakozi. Tanlangan roli bolani butunlay chulg'ab oladi, ularning aqli va hissiyotiga ta'sir ko'rsatadi. Ona mehribon va g'amxo'r, vrach e'tiborli va ziyrak, kamandir adolatli va talabchan, sotuvchi xushmuomala va ochiq ko'ngil, dengizchi qo'rqmas va jasur. Agar bola bu rollarni qaysi birini tanlasa, u o'shaning mag'zini chaqib va obrazga kirib uni chuqur his etadi, o'zini shunga muvofiq tutadi.

Ijodiy o'yinlarning mazmunini bolalarning o'zlari o'ylab topadilar. Qoidali o'yinlar esa kattalar tomonidan yaratiladi va bola hayotiga olib kiritiladi. O'z navbatida o'yinlarning har ikkala guruhi ham o'zining xilma –xil ko'rinishlariga ega. Ijodiy o'yinlar guruhini milliy o'yinlar tashkil etadi.

Milliy didaktik o'yin bu xususiyatiga ko'ra aks ettiruvchi faoliyatdir. Tevarak atrofdagi kattalar va tengdoshlarining hayoti va faoliyati bu o'yin mazmuniga asos bo'lib xizmat qiladi. Bolalarning tevarak –atrofdan olgan taassurotlari, tengdoshlari, kattalar faoliyatidan olgan bilimlari bu o'yin orqali qayta ishlanadi, to'ldiriladi. Bolalarning bunday o'yinlari tevarak –atrofdagi borliqni bilishning amaliy shaklidir. O'yinning syujeti o'z harakati, munosabatlari bilan bog'langan voqyea, hodisalar va ularning qatnashuvchilaridir. Rol –milliy o'yinning asosiy negizi hisoblanadi.

O'yin jarayonida juda ko'p gaplashishga, tortishishga, bahslashishga, aytib berishga to'g'ri keladi. Bular hammasi bola tafakkuri va hayolining rivojlanishida muhim ahamiyatga egadir. Milliy o'yinlarni mazmunini rang barangligi ularni tasvirlash va tavsiflash zaruratini keltirib chiqaradi. Hozirgi paytda ko'pchilik pedagog va psixologlar o'yinlarning syujetiga ko'ra uch guruhga bo'ladilar:

1. Maishiy o'yinlar
2. Mehnat mavzusidagi o'yinlar
3. Ijtimoiy mavzusidagi o'yinlar

O'yin bolada qanoatlanish, xursandchilik hissini paydo qiladi, shuning uchun bolani qiziqtirib, unda yaxshi kayfiyat uyg'otadi, bola organizmidagi hayotiy faoliyatni yaxshilaydi. Bola o'ynayotganda har- xil harakatlar qiladi: yuguradi, sakraydi, tor joydan, ingichka taxtacha ustidan o'tadi, engashadi, yuqoriga tirlashib chiqadi. Bu harakatlarning hammasini bola be'malol, o'z hohishi bilan bajaradi, natijada bolaning muskullari pishiydi, u harakatni yengilroq, chaqqonroq bajaradigan bo'lib qoladi, jismoniy jihatdan chiniqib boradi. Milliy didaktik o'yinlar bolaning kuzatuvchanligini, qiziquvchanligini, bilishga qiziqishini oshirib, bilish doirasini rivojlantiradi, boyitadi. O'yinda bola o'z oldiga maqsad qo'yadi, bu boladan aql, idrok ishlatishni talab qiladi, hamda topaganlikka o'rgatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'. Jahongirov. O'zbek bolalar folklori. T.:
2. Kuronov M. Milliy tarbiya. Tosh "Ma'naviya" 2007 – 240 b.

3. Usmonxo'jayev T.S. va bosh. Maktabgacha yoshdagilar sog'lom turmush tarzi jismoniy madaniyatida, gimnastika va massaj (o'quv qo'llanma). "Farg'ona" nashriyoti. 2011 y – 137 b.

4. Usmonxujayev T.S., Meliyev X.A. Bolalarning asosiy harakat faoliyatiga oid mashqlar va ularni o'rgatish ulubiyoti. Tosh. O'z.MKB. 2011 y - 52 b. 1 – qism.

5. ZiyoNET.www.@mail.ru.

AQLI ZAIF BOLALARNING MOTORIKASINI RIVOJLANTIRISHDA O'YINLAR VA MASHQLARDAN FOYDALANISH

Xayitgul Muzaffarova JDPI o`qituvchisi
Otabek Ismatullayev-Defektologiya talabasi

Turli xil mamlakatlar olimlari azaldan inson turli xil funktsiyalarga ega bo'lgan qo'llar ma'lum bir organ ekanligini isbotlagan: mashhur nemis olimi Emmanuel Kant qo'llarni miya yarim sharlarining ko'rinadigan qismi deb atagan. Inson qo'li tashqi dunyo haqida ma'lumot manbai hisoblanadi. Bolaning motorli ko'nikmalarini rivojlantirish orqali tananing talab qilinmagan fazilatlarini qoplanadi va aqli zaif va aqli zaif bolalarning ijtimoiy moslashuvi yuzaga keladi.

Aqli zaif bolalar uchun darslarda plastinografiya, origami, dizayner bilan ishlash, g'ijimlangan qog'oz va vatopisdan foydalanish mumkin. Bolalar interhemisferik o'zaro ta'sirni rivojlantirish uchun logotip ritm darslari va kineziologik mashqlarni juda yaxshi ko'radilar. Mashqlar aqliy faoliyatini yaxshilaydi, yarim sharlar ishini sinxronizatsiya qiladi, yodlashni yaxshilaydi, diqqat barqarorligini oshiradi va yozuv jarayonini osonlashtiradi.

Kinesiologiya bu aniq harakat mashqlari orqali aqliy qobiliyatlarni va jismoniy sog'likni rivojlantirish fanidir. Ushbu fanning kelib chiqishi Qadimgi Yunoniston, hind yoga, Qadimgi Rossiyadagi barmoq o'yinlari bilan bog'liq. Ushbu tizimlarning barchasi kinesiologiya asoslariga asoslanadi: maxsus harakatlar miyaning faolligini qo'llab-quvvatlaydi va kuchaytiradi, uning eskirishidan sog'liqning barcha turlarida og'ishlar boshlanadi. Ilmiy tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatdiki, birinchi sinf o'quvchilarining o'qish va yozishni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklari chap yarim sharning rivojlanish darajasining etarli emasligi bilan bog'liq va o'ng yarim sharning giperfunktsiyasi chapning mantiqiy va analitik qobiliyatlarini rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

Zamonaviy kinesiologik usullar miya yarim korteksining turli qismlarini, uning miya yarim sharlarini faollashtirishga qaratilgan bo'lib, bu insonning qobiliyatini rivojlantirish yoki muammolarni hal qilish imkonini beradi.

- Interhemisferik aloqalarni rivojlantirish
- Yarimferalarning ishini sinxronlashtirish
- Nozik vosita mahoratini rivojlantirish
- Qobiliyatlarni rivojlantirish
- Xotirani, e'tiborni rivojlantirish
- Nutqni, fikrlashni rivojlantirish

Darslarning davomiyligi yoshga bog'liq (kuniga 5-10 dan 20-35 minutgacha). Buni har kuni qilish kerak, bitta mashqlar to'plamining davomiyligi 45-60 kun. Darslar sxema bo'yicha o'tkaziladi:

- Interhemisferik aloqalarni rivojlantirish bo'yicha mashqlar to'plami (6-8 kun);
- 2 hafta tanaffus;
- O'ng yarim sharni rivojlantirish bo'yicha mashqlar to'plami (6-8 xafta);
- 2 hafta tanaffus;
- Chap yarim sharni rivojlantirish bo'yicha mashqlar to'plami (6-8 xafta).

Mashqlar interhemisferik o'zaro ta'sirni rivojlantirish uchun ular aqliy faoliyatini yaxshilaydi, yarim sharlar ishini sinxronizatsiya qiladi, yodlashni yaxshilaydi, diqqat barqarorligini oshiradi va yozuv jarayonini osonlashtiradi.

"Quloqlar". Har bir quloqning tashqi chetini qo'l bilan yuqoriga qarab (5 marta) tekislang va cho'zing. Aurikulani massaj qiling.

"Ring". Shu bilan bir qatorda va iloji boricha tezroq barmoqlarga tegizish, halqani bosh barmog'i, ko'rsatkichi, o'rtasi va boshqalar bilan bog'lash; teskari tartibda - kichik barmog'idan ko'rsatkich barmog'igacha.

"Musht-qovurg'a"... Bolaga stol tekisligida palmaning uchta pozitsiyasi ko'rsatilgan, ketma-ket bir-birining o'rnini bosgan: mushtga musht tushgan palma, - kaftning chetida - kaftning to'g'rilanishi. Mashq avval o'ng qo'l bilan, so'ng chap, keyin ikki qo'l bilan bajariladi.

"Lezginka". Bola chap qo'lini mushtiga qisadi, bosh barmog'i chetga suriladi, musht unga qarab buriladi. O'ng qo'lingizning kafti bilan chap barmog'ingizga teging. Pozitsiyalarni almashtirishning yuqori tezligiga (6-8 marta) erishib, o'ng va chap qo'llarning holatini o'zgartiring.

"Qurbaqa"... Qo'llaringizni stolga qo'ying: biri musht bilan qisilgan, ikkinchisining kafti stol tekisligida yotadi. Qo'llarning holatini o'zgartiring.

"Qulf". Qo'llaringizni bir-biringizga tuting, qulfga mahkamlang. Namunaga asosan barmoqni aniq harakatlantiring. Mashq ikkala qo'lning barcha barmoqlari qatnashishi kerak.

"Quloq - burun". Burun uchini chap qo'lingiz bilan, qarama-qarshi quloqni o'ng qo'lingiz bilan ushlang. Shu bilan birga, qo'llaringizni bo'shating, qo'llaringizni qarsak chaling, qo'llaringizning holatini o'zgartiring.

Shuningdek, shaxsni rivojlantirishda kommunikativ universal ta'lim harakatlari muhim rol o'ynaydi. Bularga tengdoshlari bilan do'stlik o'rnatish qobiliyati kiradi. Bolalarni ijodiy tadbirlar, sport tadbirlariga jalb qilish ularda yangi narsalarni ixtiro qilishni, tushunishni va o'zlashtirishni, ochiq va o'z fikrlarini bayon etishni, qaror qabul qilish va bir-biriga yordam berishni, qiziqishlarni shakllantirish va imkoniyatlarni tan olishni o'rgatadi. Bunday ish jarayonida bolalar o'zlarining hissiy xulq-atvorining ma'nosini tushunishni va oqibatlarini bashorat qilishni o'rganadilar. Ular o'zlarining farovonligini va sinfdoshlari bilan munosabatlarini yaxshilash uchun mehr-oqibat, quvonch, hamkorlikning hissiy muhiti muhimligini tushunadilar. Nogiron bolalarni o'qitish jarayonida o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar alohida o'rin tutadi. Ota-onalar farzandini yaxshiroq bilishadi, shuning uchun o'qituvchi bir qator muammolarni hal qilishda ulardan qimmatli maslahatlarni olishi mumkin. O'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik vaziyatga har xil tomondan qarashga yordam beradi va shuning uchun kattalarga bolaning individual xususiyatlarini tushunishga, uning qobiliyatlarini aniqlashga va to'g'ri hayotiy ko'rsatmalarni shakllantirishga imkon beradi. Bolalarning eng kichik yutuqlarini doimo kuzatib borish va rag'batlantirish, har bir bolaga o'z vaqtida va xushmuomalalik bilan yordam berish, o'zining kuchli va imkoniyatlariga ishonchni rivojlantirish juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akramova, X. (2020). СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РАБОТА С ДЕТЬМИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 7(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/674
2. Akramova, X. (2020). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 7(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/682
3. Akramova, X. (2020). Methods of developing general work skills in mentally retarded students through information programs. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 7(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/697
4. Akramova, X. (2020). Aqli zaif o`quvchilarda axborot dasturlari vositasida umumiy mehnat ko`nikmalarini shakllantirish metodikasi. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 15(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/916

МАХСУС ЁРДАМГА МУҲТОЖ БОЛАЛАР ТАЪЛИМИДА ИНКЛЮЗИВ ТАЪЛИМ МАСАЛАЛАРИ

ТДПУ талабаси-**Рахматова Нилуфар**

Ҳеч ўйлаб кўрганмисиз, биз ҳар куни юрган йўллардан айрим болалар юра олмайди, биз ҳар куни кўрган гўзалликни, атроф оламдаги воқеа-ҳодисаларни эшита олмайди, кўра олмайди, чунки унинг ҳаракатланиши фалажлик оқибатида чегараланиб қолган, унинг кўзлари ожиз, қулоқлари эшитмайди. Аммо бу бола ҳам етти муччаси соғлом бўлиб вояга етиши, ҳамма қатори жамики гўзалликлардан баҳра олиб яшаши мумкин эди, бироқ қисмат уни бундан бебаҳра этган.

Турли хилдаги сабабларга кўра руҳан ёки жисмонан нуқсонли бўлиб қолган болаларни жамиятдан алоҳида этиборсиз ҳолда ташлаб қўйиб бўлмайди. Бундай болалар нуқсонлилиги сабабли имкониятлари чекланиб қолган. Имкониятларининг чегараланиб қолганлиги оқибатида махсус ёрдамга муҳтож.

Ногирон болалар билан коррекцион таълимий, тарбиявий, ривожлантириувчи иш олиб бориш, ижтимоий жамиятга адаптациялаш, имкониятларидан фойдаланиб, ўз-ўзига хизмат қила оладиган ва жамиятга маълум даражада нафи тегадиган қилиб вояга етказиш ҳар бир давлатнинг энг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади. Зеро, президентимиз И.А.Каримовнинг таъбири билан айтганда “Ҳар қандай ҳалқнинг маънавияти шу жамиятда яшовчи ногиронларга бўлган эътибори билан ҳам белгиланади”

Шунинг учун ҳам бу вазифаларни тўлақонли амалга ошириш махсус ёрдамга муҳтож бўлган болаларни ҳуқуқларини қўллаб-қувватлаб, уларни жорий этиш мақсадида жаҳон миқёсида “Инклюзив таълим” сиёсат даражасига кўтарилиб халқаро ҳуқуқ нормалари, жумладан, БМТ нинг 1989 йилги “Болалар ҳуқуқлари тўғрисида Конвенция”си, Докар Декларацияси, Саламанка баёноти ва Иш режаси (1994йил) кабиларда ўз аксини топган. Бироқ жуда кўп ҳолларда махсус ёрдамга муҳтож болалар таълимдан четда қолиб кетмоқдалар. Бунга асосий сабаблар биринчи навбатда ота-оналарнинг фарзандига бўлган эътиборининг сустлиги бўлса, кейинги галда бу болани ўқитиш учун таълим муассасаларининг ўша ҳудудда йўқлиги ёки жуда узокда

жойлашганлигидир. Мана шундай ҳол махсус ёрдамга муҳтож бола учун жуда аянчли ҳолдир. Чунки бу болада мавжуд нуқсон туфайли унинг имкониятлари чегараланиб қолган, агар таълим-тарбия олмаса ва ундаги нуқсонни тузатиш ишлари олиб борилмаса, нуқсон даражаси янада оғирлашади, иккиламчи нуқсонлар келиб чиқади ва унинг ўз ўзига хизмат қилиш малакалари шаклланмай қолади. Ижтимоий ҳаётга мослашиши қийинлашади. Бир сўз билан айтганда у “ногирон” бўлиб қолаверади. Жамиятда ногиронларнинг кўпайиши шу жамият тараққиётини орқага тортади. Мана шундай оқибатларга олиб келмаслиги, махсус ёрдамга муҳтож бўлаган болаларнинг ҳақ-ҳуқуқларини тўлалигича таъминлаш мақсадида ҳам инклюзив таълимни жорий этиш масалалари кенг тус олмақда.

Инклюзив таълимнинг моҳияти шундан иборатки, рухий ёки жисмоний ривожланишда орқада қолганлиги сабабли махсус ёрдамга муҳтож бўлган болалардан “ногирон” деган тамғани олиб ташлаб, нормал ривожланишдаги болалар билан бирга тенг ҳуқуқлилиликни таъминлаш, жамиятга тўлақонли, эрта мослаштириш, мавжуд имкониятларидан фойдалана олишларини таъминлаш мақсадида умумтаълим мактаблари тизимида ўқитишдан иборат.

Бу мақсадларни амалга ошириш Ўзбекистон Республикасида ҳам давлат сиёсат даражасига кўтарилди. “Таълим тўрисида”ги Қонун, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, инклюзив таълимга доир халқаро ҳуқуқий меъёрий ҳужжатлар, ривожланган чет эл давлатларнинг инклюзив таълим тажрибалари ўрганиб чиқилди ва уларга асосланган ҳолда 2003 йил “Таълим ҳамма учун” Миллий режа дастури ишлаб чиқилди, 2005 йил 19 сентябрь куни ХТВ томонидан “Инклюзив таълим муваққат Низом”и тасдиқлади, 2005 йилнинг 14-15 декабрь кунлари Тошкент шаҳрида “Таълим ҳамма учун” Миллий режа дастурини жорий этиш масалалари” мавзусида Республик илмий-амалий конференцияси ўтказилди.

Мазкур ишларнинг натижаси сифатида инклюзив таълимнинг барча жиҳатлари, жорий этиш йўллари, мақсад ва вазифалари, бу соҳадаги ислоҳатлар белгилаб олиниб, амалиётга жорий этиш борасида кўзга кўринарли ишлар амалга оширилмоқда.

Аммо инклюзив таълимни жорий қилиш олдида жуда кўплаб муаммолар ва тўсиқлар мавжуд. Ота-оналардаги, жамият аъзоларидаги, мактаб жамоаси ва ўқитувчиларда, ҳаттоки махсус ёрдамга муҳтож болаларнинг ўзидаги норозилик, салбий муносабат инклюзив таълим олдида турган муаммо бўлиб ҳисобланади. Мана шу муаммоларни ва тўсиқларни ҳал этиш заруриятдир. Шунинг учун заруриятки, жамиятимизда яшаётган ҳар бир махсус ёрдамга муҳтож бола бизнинг ҳам фарзандимиз, бизнинг ҳам муаммомиз. Бу болаларга “Улар кимнинг фарзанди?” дея савол бериш ўринсиздир. Зеро, уларнинг камолоти бизнинг ҳам камолотимиз, уларнинг фожеаси бизнинг ҳам фожеамиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. “Саламанская декларация”- Франция-ЮНЕСКО-2002 й
2. Сулайменова Р.А, Хақимжонова Г.А “Зарубежный и отечественный опыты выключения детей со специальным нуждами в общеобразовательный процесс проблемы и пути решения”-Олмота-2001 йил.
3. «Таълим ҳамма учун”- Дакар Декларацияси-2002 йил.

MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARGA TA'LIM-TARBIYA BERISHDA KORREKSION METODLARINING MOHIYATI

Xayitgul Muzaffarova-JDPI o`qituvchisi
Zarifa Sayfullayeva - Defektologiya yo`nalishi talabasi

Maktabgacha pedagogikada metod deb, ta'lim-tarbiya berish maqsadida qo'llaniladigan pedagogik ta'sir etish uslublari tushuniladi. Metod o'z ichiga bolalar faoliyatini tashkil etish va unga rag'barlik qilishga qaratilgan pedagogik faoliyat usullarini, shuningdek, tarbiyalanuvchilarning faoliyat turlari va usullarini qamrab oladi. (L.A.Golovchis). Har bir metodda tashqi va ichki tomonlar farqlanadi. Metodning tashqi tomoni bu tarbiyalanuvchi va pedagogning harakat usullarining sistemasidir. Metodning ichki tomoni u yoki bu harakat usullari zamirida yotadigan psixik bilish jarayonlaridan iborat. Metodning u yoki bu aniq elementlarini usullar deb nomlash qabul qilingan. Metodni tashkil etuvchi usullar qanchalik turli-tuman va boy bo'lsa, o'quv-bilish va o'quv-amaliy vazifalarni hal etish ham shuncha muvaffaqiyatli amalga oshiriladi. Metod va usul o'zaro dialektik aloqadadir: metodning tarkibiy qismi bo'lgan usul ayrim hollarda metod sifatidan namoyon bo'ladi. Metod va usul o'rtasidagi farq ular yordamida hal etiladigan o'quv bilish vazifalarinig hajmi va tabiatiga bog'liq: metod umumiy o'quv vazifasini (yoki uning yirik mantiqiy qismini) butunlay hal etishga, usul birmuncha kichikroq vazifani hal etishga qaratilgandir.

Zamonaviy didaktikada bolalarning faoliyatini, borliqni bilish yo'llarini belgilovchi ko'rgazmali, amaliy va so'zli metodlar qo'llaniladi. (A.V.Zaporojes, T.A.Markova, V.I.Loginova, P.G.Samorukova).

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning maktabida uch turdagi maktabgacha ta'limda qo'llaniladigan, namoyish etiladigan ko'rgazmali metodlar guruhiga quyidagilar: kuzatish, rasmlarni tomosha qilish, kinofilm va diafilmlarni namoyish qilish, shuningdek, ayrim hollarda mustaqil metodlari vazifasini bajaradigan ba'zi usullari: vazifa-namunasi, harakat usulini ko'rsatish va boshqalarni kiritadilar. (V.I.Loginova, P.G.Samorukova).

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning borliqni bilishda ko'ruv idrokining, ko'rgazmali maxsus maktabgacha ta'lim tizimida korreksion ishlarga doir bir qancha vazifalar tovush talaffuzi, sur'ati, diktsiya, tasviriylik vam ifodalilikni shakllantirishning asosiy yo'li ishning frontal shaklidir. Bundan bolalar bog'chasining hamma guruhlarida foydalaniladi. Bu ish avvalo mashg'ulot formasida amalga oshiriladi va unga har xil mazmundagi mashqlar kiritiladi. Tovush talaffuzi, nutqda nafas olish, eshitish mashqlari har kuni olib boriladi. Ba'zi mashqlar nutq o'stirishga oid boshqa mashg'ulotlar jumlasiga kiritiladi. Kichik guruhlarda bolalar bilan olib boriladigan ishlar frontal tarzda hamma bolalar bilan o'tkaziladi. Shuningdek individual tarzda ham olib boriladi. Bolalar bilan yil davomida undosh tovushlardan p, b, m, n, t, d, q q, g, f, v, n sirg'aluvchi s, z unli tovushlardan a, o, u, i, o', e larni tallafuzi nutq orqali nafas olish, eshitish idrokini, nutq apparatining harakatini, nutq apparatini rivojlantiruvchi shovqinli tovushlarni talaffuz etishga tayyorlash ishlari olib boriladi.

Tovushlarni mustahkamlash mashqlarini boshqa mashg'ulotlarga qo'shib olib borib, uning tarkibiy elementi yoki maxsus qismi sifatida kiritish mumkin. Masalan: mashg'ulotlarning birinchi qismida "Qo'g'irchoqni uxlatamiz" didaktik o'yin o'ynalsa, ikkinchi qismida eshitish idrokini o'stiradigan mashqlar bajariladi.

“Ovozidan top” o’yini o’ynaladi (4-5 daqiqa) eshitish nutqini, diqqat bilan eshitishni, nafas olishni, nutq apparatining harakatini rivojlantiruvchi mashqlar ertalabki, kechki soatlarda, sayr vaqtlarida o’tkaziladi. O’rta guruhda qiyin tovushlarni talaffuz qilishga o’rganish maxsus mashg’ulotlari bir necha qismdan iborat, bir mazmunga birlashgan holda tuzib o’tkazish yaxshi natija beradi.

Masalan: mashg’ulotlarning birinchi qismida bolalar oldiga o’quv vazifasi qo’yiladi. - sh tovushni aytishga o’rgatish: bunda tovush artikulyatsiyasi ko’rsatiladi, tushuntiriladi va bolalarga mashq qildiriladi. Mashg’ulotning ikkinchi qismida esa bolalar sh tovushning talaffuzini so’zlarda (shamol, shahar, eshik mushuk bosh, tosh, yo’ldosh) mashq qiladilar. Bu qism didaktik o’yin, dramalashtirilgan hikoya, instsenirovka shaklida berilishi ham mumkin. Nutqning tovush madaniyati ustida ishlash katta va tayyorlov guruhlarida davom ettiriladi. Sistemali ravishda olib borilgan ishlar natijasida maktabga tayyorlov guruhidagi barcha bolalarda ona tilidagi hamma tovushlarni to’g’ri talaffuz etadigan bo’lishlari lozim. Lekin shunga qaramay, katta va tayyorlov guruhlarida ham mashg’ulotlar hamma bolalar bilan frontal tarzda o’tkaziladi. Bunda maxsus mashg’ulotlarning maqsadi o’zgaradi. Bunda bolalar tovushlarni to’g’ri talaffuz etishni mashq qiladilar va ularda nutqdagi tovush madaniyatining boshqa tomonlari (turli ovoz kuchidan, turli nutq sur’atidan foydalana bilish) tarbiyalanadi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalarga turli nutq tovushlari: she’r o’qish, tez aytish, so’zlar, maqolalar, sanoqlar qayta hikoya qilish, suratlarni ifodalash asosida tovushlarni to’g’ri talaffuz etishni mashq qildirib borish lozim. Katta guruhlarda haftada 2-3 marta mashg’ulotlardan tashqari vaqtda jamoa bo’lib o’ynaladigan harakatli o’yinlar, nafas, eshitishni rivojlantiruvchi takroriy o’yinlar o’tkaziladi.

Katta guruhlarda frontal ishdan tashqari tovush talaffuzida nuqsonni bo’lgan bolalar bilan individual tarzda qo’shimcha mashg’ulotlar joriy qilinadi. Tekshiruvlar o’tkazilgach talaffuzdagi nuqsonlariga qarab bolalar guruhchalarga ajratiladi. Masalan: Anvar, Nasiba, Dilbar r tovushini talaffuz eta olmaydilar. Defektolog bu bolalar bilan har haftada 2-3 marta qo’shimcha mashg’ulotlar o’tkazadi (ertalabki yoki kechki soatlarda). Bu mashg’ulotlarning har biri 10-12 daqiqa davom etadi. Maktabgacha muassasa tarbiyalanuvchilariga ularning idrok etish qobiliyatlarini hisobga olgan holda ilmiy asoslangan ma’lumotlar berib boriladi. Dasturdagi o’quv material mavzularga ajratiladi, mavzularning mazmuni yildan yilga kengayib, chuqurlashtirilib, aniqlashtirilib boriladi va uni o’zlashtirish uchun bolalardan aqliy faollik talab etiladi. Dastur materiallarida ilmiylik bilan tushunarlilik tamoyillarining uyg’unlashuvi, bolalarning o’qishga bo’lgan qiziqishini uyg’onishiga, mantiqiy tafakkuri, tahlil qilish, sintezlash, umumlashtirish, solishtirish, abstraksiyalash kabi psixik jarayonlarining takomillashuviga xizmat qiladi. Metodning ichki tomoni u yoki bu harakat usullari zahirida yotadigan psixik bilish jarayonlaridan iborat. Metodning u yoki bu aniq elementlarini usullar deb nomlash qabul qilingan. Metodni tashkil etuvchi usullar qanchalik turli-tuman va boy bo’lsa, o’quv-bilish va o’quv-amaliy vazifalarni hal etish ham shuncha muvaffaqiyatli amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

4. Muzaffarova, X. (2020). ДИДАКТИК ЎЙИН ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ – ПЕДАГОГИК ФЕНОМЕН СИФАТИДА. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(92).
извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7483

5. Muzaffarova, X. (2020). АҚЛИ ЗАИФ БОЛАЛАР БИЛАН КОРРЕКЦИОН-РИВОЖЛАНТИРИШ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛЛАШТИРИШГА ЯНГИЧА ЁНДОШУВЛАР: UZ АКАДЕМИYA. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(92). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7485

МАКТАБГАЧА YOSHIDAGI BOLALARDA MILLIY QADRIYATLAR VOSITASIDA XULQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI

Xolmatova Shoxista Toshpulatovna-JDPI magistri

O'zbek xalqi madaniyatining ildizi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Bizning xalqimiz o'zining butun hayoti davomida ezgulikka intilib, bunyodkorlik ishlarini amalga oshirib kelgan. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni har tomonlama shakllangan, barkamol shaxs qilib tarbiyalash maqsadida amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiya jarayonining o'ziga xos yo'llari mavjud.

Xulq madaniyatini shakllantirishning samarali yo'llariga bolalar faoliyati, oila a'zolari, tarbiyachi faoliyati, tarbiyachi va bolalar o'rtasidagi munosabatlar, bolalar bilan tengqurlari o'rtasidagi munosabatlar, ular faoliyatining mazmuni kiradi. Maktabgacha yoshidagi bolalarda asosan, mashg'ulotlar, o'yin, sayr, kuzatishlar turli faoliyat jarayonida xulq madaniyati shakllantiriladi.

Milliy qadriyatlarimiz bo'lmish an'analar davomida bolalarning fikri, qarashlari, his-tuyg'ulari, xohishi, irodasi, tafakkuri, dunyoqarashi, xulq madaniyati rivojlanib boradi.

Maktabgacha yoshidagi bolalar xulq madaniyati, ularning ongli faoliyati, bilim saviyasi, e'tiqodi – tarixiy tajribalarga, an'analar, udumlar va urf-odatlariga munosabati darajasida tarkib topadi va egallangan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar turmush faoliyatida, o'zining jamoatchilik, bog'cha, oila, do'stlari oldidagi burch va vazifalarini bajarishlarida namoyon bo'ladi.

Milliy qadriyatlarimiz bo'lmish an'analar, udumlar va urf-odatlarni o'rganish, oila, bog'cha, jamoatchilik hamda mahallalarda qiziqarli holda amalga oshiriladi. Bolalarni qiziqtiradigan milliy qadriyatlarimiz vositasida diafilmlar, rangli-rasmlar, kitoblar, bolalar uchun madaniy dam olish markazlari, muassasalar (kino-teatr, folklor dastalar, xalq teatrlari, san'at saroylari, madaniy markazlar va hokazolar) kichkintoylar shaxsining ma'naviy ehtiyojlarini, qiziqishlarini va manfaatlarini qondirish uchun imkoniyat yaratadi .

Maktabgacha yoshidagi bolalarda milliy qadriyatlar vositasida oilaviy, maishiy xulq madaniyatini shakllantirishda ijtimoiy ong, yaratiladigan madaniy muhit, amalga oshiriladigan faoliyat turlarida pedagogik shart-sharoitlarga amal qilish talab etiladi. Bular:

- milliy qadriyatlarni o'rganishda o'zaro samimiy muloqot, bir-birini hurmat qilish;
- madaniy muhit yaratishda sog'lom psixologik sharoit yaratish, zo'riqish, majburlash, rejaga to'liq amal qilishga chek qo'yish, ya'ni faoliyatning rang-barangligi, mazmunan boyligiga e'tibor berish.

Tadbirlarni bolalarning talab va ehtiyojiga, qiziqishiga qarab quyidagicha tashkil etish:

- faoliyat jarayonida to'g'ri maqsad qo'ya olish;
- madaniy muhit, faoliyatni bolalardagi madaniy, xulqiy, ruhiy qadriyatlar shakllanishiga yo'naltirish;
- faoliyat mazmuni, shakli, uslubi, usuli va vositalari o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlashdan iborat.

Bolalar ma'naviy dunyosining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri – kattalarni obro'li inson, namuna deb bilishlari, maslahat olishlari, taqlid qilishlari va lozim bo'lgan paytda har qanday yordamni olishlariga ishonch hosil qilishlari.

Masalan: milliy qadriyatlarimizdan biri bo'lgan mehmon kutish qoidalarini olaylik. Har bir xonadonga, albatta, mehmon kelib turadi. Uyga mehmon kelganda qo'lga suv quyib yuvdirganlar, ketishdan oldin ham qo'llariga suv quyib kuzatganlar. Qo'lini yuvgach, mehmonlar "Rahmat, baraka top, murodingga yet" deb duo qilishgan. Shunday iboralar haligacha saqlanib kelinmoqda va avlodlar avlodga o'tib, ular ongiga singib ketgan. Yoki mehmon kelsa, oyoq kiyimini o'ngarib, tartibli qo'yishi, ketayotganda "Xush kelibsiz, yana kelib turing!" kabi iboralar bolalarni tarbiyalab boradi.

Namuna sifatida katta yoshdagi bolalarning obro'si va kishilar bilan muomalalari, ayniqsa, bolalar xulqi hamda fe'l-atvorining shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ulardan sababi so'ralgan paytda, "o'rtog'im shunday qiladi, bog'cha oram shunday qiladilar yoki uyda onam shunday qiladilar, dadam shunday qiladilar, buvim shunday deganlar", kabi javoblarni eshitish mumkin. Bolalarga ota-onalarning va bog'cha jamoatchiligining xatti-harakatigina emas, balki madaniyatligi, og'zaki nutqi, savol-javoblari ham ta'sir qiladi.

Oilaviy va madaniy-maishiy xulq madaniyatini oshirishning samarali yo'llari ota-onalarning bolalarga sarflagan vaqtlari bilan emas yoki tarbiyachining bunda kunning o'tishigagina emas, balki ularning tarbiyasiga, oilaning turmush tarziga, jamoatchilik obro'si va shaxsiy namunalari bog'liq. Oiladagi ota-onalar, bog'chadagi tarbiyachi va boshqa xodimlar, hatto katta yoshdagi opa-ukalar hamda singillarning o'zaro munosabatlari xulq madaniyatining boshlanish shakllanishida o'ziga xosligini ko'rsatadi. Bolalarda xulq madaniyatini shakllantirishda an'analar, udumlar, urf-odatlar muhim vosita sifatida yordam beradi. Bunday an'analar, udumlar va urf-odatlar bolalarga namuna ko'rsatadigan tarbiyaviy ta'sirlari saviyasini aniqlashda quydakilarga e'tiborni qaratdik:

- bolaning familiyasi, ismi, otasining ismi, tug'ilgan yili, oila a'zolarining soni, nechanchi farzand ekanligi, oilada ko'pincha qanday an'analar tez-tez bo'lib turishini bilish;
- oiladagi tadbirlarning nomi, oila a'zolarining bo'sh vaqtlarida nima bilan shug'ullanishlari, ularning hunarlari, iqtisodiy tarbiyaga oida olib boradigan ishlari;
- oilada bolalarga kim ko'proq e'tibor beradi, ertak, rivoyat aytuvchi kim? Oila a'zolarining o'zaro bir-birini hurmat qilishi, kiyinishi, oila muammolarini hal etishda bolalarning ishtirok etish, etmasligi va hokazo.

Oilda avlodlar o'tib ketishi bilan oilalardagi ba'zi salbiy tarbiya uslublari o'z-o'zidan yo'qolib ketadi, deyish o'rinsiz.

Bola kattalarning so'zlari, xatti-harakatlari, ya'ni berayotgan va'dalari, yurakdan qilinayotgan muomalalariga yoki do'q-po'pisalaridan qat'i nazar, ularga ishonishi lozim. Bunday samarali yo'llar bolalarni boshqalarga hurmat-ehtirom bilan muomala qilish, madaniyatli bo'lishda asosiy rol o'ynaydi. Natijada, milliy qadriyatlar vositasida yurish-turish, o'zini tuta bilish, madaniy muomalada ijobiy sifatlar tarkib topadi. Bu xislatlar nazarimizda bolalari bilan do'st, ularga diqqat-e'tibor bilan qaraydigan, qayg'ulariga hamdard, xursandchiliklarini baham ko'ruvchi, sabr-toqatli ota-onalar bo'lgan oilalarda mustahkamlanadi.

Xulq madaniyatini shakllantirish quydagi yo'nalishlarda bajarilsa, uning samaradorligi yanada oshadi:

- bog'cha o'zining barcha tarbiyaviy faoliyatini oiladagi tarbiya jarayoniga izchil yo'naltira olsa;

- tarbiyachilar jamoasi oila bilan o'zaro hamkorlikda milliy qadriyatlar asosida xulq madaniyatini tarbiyalash talablarini to'g'ri tashkil eta olsa;

- mahalla, bog'cha, oila, xalq ta'limi bo'limi jamoatchilikni tarbiya jarayonida bir maqsadga yo'naltira olsa;

- oila an'analari, udumlari va urf-odatlaridan foydalanishda bog'cha va tarbiyachilar hamda bolalar hamkorligi o'rnatilsa.

Bu masalalarni ijobiy hal etishda bog'cha xodimlari, mahalla qo'mitasi, xalq ta'limi bo'limlarining tarbiyaviy imkoniyatlari kengayayotgan davrda chnada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Demak, mamlakatimizda umumiy ta'lim-tarbiya mazmunini sifat jihatdan tibdan isloh qilish, aniqrog'i, yangilash asosida bolalarni har tomonlama kamol toptirish uchun alohida tarbiyaviy bilim berishni har qachongidan ham yuqori saviyaga ko'tarish bizning muqaddas burchimiz

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'.Otabalieva. Bola tarbiyasida bog'cha va oila hamkorligi. Qo'llanma –1994.
2. S.X.Jalilova, S.M.Aripova. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. O'quv qo'llanma.Toshkent-Faylasuflar-2013.
3. G.R.To'xtasinova vb. Bolalar bog'chasida intellektual o'yinlar. Yandi asr avlodi. T.-2005
4. Bolaga yonaltirilgan ta'lim dasturini tashkil etish. O'zRXTB. MMXQTMORO'-MM.2012

YOSHLARDA TARBIYA STRUKTURALARINING TARKIB TOPISHIDA KITOB MUTOALASINING TUTGAN O'RNI

JDPI o'qituvchisi-Ochilov Chingiz Qahramonovich

Insonning ruhiy-ma'naviy kamolotini ta'minlashda kitobchalik kuchli qudratga esa vosita yo'qdir. Shu boisdan, azal-azaldan ma'rifat peshvolari, ahli donishlar butun insoniyatni kitob o'qishga, undan ilm-u odob sirlarini o'rganishga chorlab kelishgan. Tarbiyaning barcha mezon va unsurlari, avvalo, oilada shakllantirilganidek, kitobxonlik madaniyatini tarbiyalashda ham oilaning o'rni nihoyatda kattadir.

Darhaqiqat, shaxs takomilida oilaviy muhit, oilaviy qadriyatlar asosiy vosita rolini o'taydi. Ota-onaning ma'naviy darajasi, axloqiy qarashlari bevosita farzandga ham ko'chib o'tadi, farzandlar shaxsiyatida aks-sado beradi. Binobarin, kitobxonlik, badiiy adabiyotga muhabbat ham inson ma'naviy tafakkurini, tarbiyaviy ahvolini namoyon qiluvchi muhim xususiyatlar sirasidandir. Kitob dunyosiga oshufta, adabiy olamga hamnafas, badiiyatdan bahramand qalb egasi o'zidagi bu tuyg'u va fazilatlarni atrofida qilarga, ayniqsa, oilasiga ham yuqtirishi, singdirishi ehtimoli yuqori. Kitobxon ota-onalarning farzandi ham kitobga o'zgacha mehr ko'rsatadi, bu ma'naviyat xazinasiga tabiiy qiziqish va intilish tuyadi. Shu bois kitobxon avlod tarbiyasida, avvalo, ota-onaning tarbiyali bo'lishi, badiiy adabiyotga oshno ekanligi muhim zaruriyatdir.

Xalqimizda "Qush uyasida ko'rganini qiladi" degan ajoyib naql bor. Albatta, polapon ya'ni qush bolasi, unutmang qush bolasi instinklariga va eng sodda ong uchqunlarigagina

tayanib yashaydigan mavjudotdir. Albatta, bu naqlning tub ma'nosi insonlarga ibrat berishda yotadi.

Insonchi? Albatta inson bolasi murg'ak go'dak ham oilasida ko'rganlariga taqlid qilish bilan boshlaydi. Inson uchun uy bu oila, mahalla va vatan hisoblanadi. Har bir inson qachon o'z oilasiga, kelajagiga hamda vataniga naf keltirishi mumkin va bundan tarbiyaning tutgan o'rni? Buning uchun nimalarga etibor bermoq kerak? Kabi savollarni ayrim yechimlarini ko'rib chiqamiz.

Albatta, buning uchun oiladagi muhitga, undagi katta a'zolar nima bilan mashg'ulligiga e'toborimizni qaratishimiz lozimdir. Agar 4 yoki 5 yoshli bolakay otaning yoki onaning televizor yonidan ketmayotganini ko'rsa u ham televizor yonida o'tirishga odatlanadi. Agar ota-ona uyali aloqa (GALAXI S5) bo'lsa o'sib kelayotgan bolakay ham aynan shu resursga intila boshlaydi. Sir emaski, inson taqlidchanlik mahsuli hisoblanadi. Xo'sh agar bir o'z uyimizda badiiy adabiyotlar javonini tashkil qilib, tez-tez uyimizda oila davrasida kitob mutoala qilib tursak, oila a'zolari kitoblar va badiiy adabiyotlar yuzasidan bahs-munozaralar qilib tursa, oila a'zolarining kichkina vakillarida nima yuz beradi.... Ha, adashmadingiz unda, xuddi, shu muhitga ham taqlidchanlik yuz beradi. Agar bolakay o'qish yoki yozishni bilsa yoki 9 yoki 10-sinfda o'qiydigan bo'lsa dastlab kichik yoshlarda taqlidchanlik yosh kattalashgan sayin esa xohishiy kitobga va bilim olishga intilish yuzaga keladi. Badiiy asarlar mutoala qila boshlaydi shu tariqa o'zining bilimi hamda tarbiya strukturalarini shakllantira boshlaydi. Ya'ni inson (bolalar, o'smirlar, kattalar v.k) o'zini xato va kamchiliklarini anglab yeta boshlaydi. Ichki his-tuyg'ulari bilan o'zining kamchiliklarini va nuqsonlariga nazar tashlay boshlaydi, fikr va mulohazalari teranlashib boradi va aynan shundan keyin insonda ixtiyoriy ravishda o'z-o'zini tarbiyalash jarayonini boshlaydi.

Bu haqda Abu Nasr Farobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida quyidagicha fikrlar beriladi. "Anglanuvchi aqliy tushunchalarni inson bilib olganidan so'ng uning aqliy quvvati borliq, narsalar haqida o'ylashga, fikrlashga, eslashga kirishadi, xulosa chiqarishga va ba'zi yaxshi narsalarni istaydi, yoqimsiz narsalardan o'zini tortadi." Bu ham tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan kitoblar inson tarbiyasi va xulq-atvorining shakllanishida katta ahamiyat kasb etishini bildiradi. Inson xulqini go'zal qilib shakllantiradi.

Go'zal xulqning o'n belgisi bor: ziddiyatning kamligi, chiroyli adolat, xato izlamaslik, yomon fe'l yoki amalni sezishi bilan darhol uni yaxshilashga kirishish, kechirimli bo'lish, aziyatlarga chidash, nafsini malomat qilish, o'zganing emas, o'zining aybi bilan chegaralanish, katta-yu kichkinaga ochiq yuzli bo'lish, o'zidan xoh past, xoh baland mavqedagini kishiga xushmuomalada bo'lish kabilardir.

Mavlono Rumi Hazratlari shunday yozganlarki: "Iymon nedir? Deya so'radim. U qalb qulog'iga egilib: Iymon odobdan iboratdir" deya shivirladi."

Xo'sh biz bu odobni qayerdan olamiz oilamizdan. Atrofdagi do'st va o'rtoqlarimizdan, ustozlarimizdan va kitoblardan emasmi?

Mamlakatimizda kitob o'qish madaniyatini rivojlantirish uchun salmoqli ishlar qilinib kelinmoqda. Jumladan, davlat va jamoat tashkilotlari vakillari, mahalla faollari, nuroniylar, yoshlar ishtirok etgan tadbirda xalqimiz, ayniqsa, yosh avlodning ong-ut afakkurini, ma'naviy-intellektual salohiyatini yuksaltirishda kitobning o'rni beqiyos ekani alohida ta'kidlanadi va bu borada chora-tadbirlar ishlab chiqilib, amaliyotga tadbiriq etilmoqda.

2017-yil 12-yanvardagi Prezident Shavkat Mirziyoyevning "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutoalasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida" gi farmoyishi bu boradagi ishlar

samaradorligini bosqichma-bosqich yuksaltirib bormoqda. O'tkazilayotgan "Eng faol bilimdon kitobxonlar" ko'rik tanlovlari nafaqat ta'lim muassasalarida, balki barcha mahallalar, oilalar qamrovida ham ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarga aylanishi lozim.

Kitob insonni ezgulikka undaydi. Yaxshi-yomonni ajratishga ko'maklashadi. Eng muhimi, ishonchli sirdosh bo'ladi. Davlatimiz rahbari tomonidan belgilab berilgan vazifalar bir tomondan, azaldan kitobsevar xalqimiz, shu jumladan yoshlarimizning kitob mutoalasi va kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish yuzasidan hozirgi zamon talablari darajasida juda keng imkoniyatlar yaratishga qaratilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan *yaqin vaqt oralig'ida O'zbekistonimizning tom ma'noda kitobxonlar yurtiga aylanishiga xizmat qiladi*

Xulosa qilib aytganda inson ichki olamini hech narsa kitobchalik benazir boyita olmaydi. Ruhiyatimizni hech narsa kitobchalik, o'qish-o'rganish, mehnatchalik muvozanatga, to'g'ri yo'lga sola olmaydi. Hattoki, intellektual rivojlanishda ham kitob eng asosiy o'rin tutadi. Chunki kishining o'zini-o'zi tarbiyalashida kitob ham bilim manbai, ham o'zini yaxshi tomonga o'zgartirish, taqqoslash, taqlid qilish, munozara yuritish bahslashishda ma'lum darajada ko'zgu vazifasini o'taydi. Hayotda inson yolg'iz o'zi yashay olmaydi. Albatta, atrofidagi odamlar bilan munosabatda bo'ladi. Ana shu munosabatlarda qiynalgan, to'g'ri yo'l izlagan paytda suygan kitobimizga murojaat qilamiz. Ba'zan ulardan quvvat olib, tog'ri yo'lni o'zimiz uchun lozim tutamiz. Demak, biz avvalo kitobdan ilmni, sabrni, insonlar bilan go'zal muomalada bo'lishni hamda kechirimli bo'lishni o'rganamiz. Xulq-atvorimizni shakllantiramiz, to'g'ri xulosalar chiqarishni o'rganamiz. Hayotda o'z yo'limizni topish quvvatidan bahramand bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Nasr Farobiy "Fozil odamlar shahri" Nashr. "Yangi asr avlodi ".2020y.
2. Toxir Malik "Odamiylik mulki". "Sano-standart" nashriyoti. 2018y.
3. <https://fayllar.org> /kirish-i-bob- kitobxonlarda- oqish- madaniyatini-tarbiyalashning.html?page=4

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA MEHNAT FAOLIYATI JARAYONIDA APPLIKATSIYA MASHG'ULOTLARI ORQALI NUTQ NUQSONLARNI KORREKSIYALASH

Zokirova Dilafruz Islomovna-magistarant

Yangi o'zbekiston yangilanayotgan jamiyat nuqtayi nazari asosida olib borilayotgan bugungi kun islohatlari nafaqat ijtimoiy jamiyatning turli qatlamlariga ta'sir etishi bilan bir qatorda ta'lim jarayoniga ham sezilarli ta'sirini ko'rsatmoqda. Xususan ta'lim salohiyatining keng qamrovliligini, jahon rivojlangan ta'lim namunalarini o'zimizga qayta ishlash, moslashtirish moslashtirish amallari keng tadbir etilmoqda birgina misoli sifatida maxsus ta'limga berilayotgan e'tiborni aytishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g'risidagi Qonunchilik palatasi tamonidan 2020 yil 19 maydagi qabul qilingan qonunining 20-moddasida quyidagi ko'rsatmalar keltirilgan. Inkuluziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni taminlashga qaratilgan.

Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 19-iyuldagi 528-son qaroriga muvofiq Jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni ularning bilish imkoniyatlariga muvofiq tarbiyalash, nuqsonlarni korreksiyalash, imkoniyatiga muvofiq maktab ta'limiga tayyorlash, jamiyatga moslashuviga ko'maklashish maqsadida tashkil etiladi.

Quyidagilar ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim muassasasining vazifalari hisoblanadi:

-maktabgacha ta'limga qo'yiladigan davlat talablari hamda ular asosida ishlab chiqilgan ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya va sog'lomlashtirish ishlariga qo'yiladigan talablarga muvofiq bolalarning ta'lim-tarbiya olishlarini va korreksion pedagogik ishni ta'minlash;

-korreksion ta'lim-tarbiya jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, individual tarzda tashkil etish;

-bolaning ijtimoiy-hissiy rivojlanishi, hayotiy qobiliyatlari shakllanishi uchun zarur korreksion-rivojlantiruvchi ta'lim-tarbiya muhitini yaratish;

-bolaning jismoniy yoki psixik rivojlanishidagi nuqsonlarni bartaraf etish uchun zaruriy korreksion pedagogik ishni tashkillashtirish;

-bolalarni ijtimoiy hayotga va maktab ta'limiga sifatli tayyorlash.

Shuni hisobga olgan holda quydagicha mulohazalarni keltirib o'toshimiz lozim alohida yordamga muhtoj bo'lgan ya'ni maktabgacha ta'lim muassasalarida mehnat faoliyati orqali inkulziv ta'limni tashkil etishimiz samarali usul hisoblanar edi. Bu jarayonda quydagilarni e'tiborga olish dardkor.

Maktabgacha yoshdagi alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalarning yosh xususiyatlari va nuqsonlilik darajasiga qarab mehnat turini tanlashimiz

Maktabgacha yoshdagi alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalarning ruhiy rivojlanish holatlari va individual bajara olish qobiliyatlarini tahlil qilishimiz

Maktabgacha yoshdagi alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalarning ota onalari va mutaxassislar ko'rsatmalarini umumlashtirgan holda yagona yondashuv tizimini hisobga olish

Maktabgacha yoshdagi alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalarning ijtimoiy mehnat jarayoniga moslasha olish jarayonlarini hisobga olib borish. Bu jarayonda quyidagilar shakllanadi

Fizologik chiniqish

Kirishimlilik holatlari

Ijtimoiy aloqalarning rivojlanishi

Hamkorlik va birdamlilikning shakllanishi ko'zda tutiladi.

Yuqoridagi fikirlarga tayangan holda ijtimoiy mehnat turning aynan aplikatsiya mashg'ulotlari orqali yondashish maktabgacha yosh bolalarda olib borilsa samarali natijalarga erishiladi va bu mashg'ulotning samaradorligini quyidagicha izohlab ko'rsatishimiz mumkin.

Applikatsiya maktabgacha yoshdagi bolalar uchun qulay mahsulot ekanligi va zararsizligi bilan xarakterlanadi. Albatta to'g'ri foydalanishni nazorat qilib turishni takidlab o'tish lozim.

Applikatsiya mashg'ulotida maktabgacha yoshdagi bolalarning qo'l matorikalarini rivojlantirish imkoniyatiga ham ega bo'lishimiz mumkin.

Maktabgacha yoshdagi alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalarning aplikatsiya mashg'iloti orqali shaxsiy munosabatlarning paydo bo'lishi va rivojlanish xususiyatiga ham ega ekanligini takidlab o'tish lozim

Maktabgacha yoshdagi alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalarning applikasiya mashg'iloti orqali o'zaro his etish hissiyot sohasining shakllanishi yuzaga keladi.

Bolalarda applikasiya mashg'iloti orqali hissiyot shakllanishi bilan bir qatorda o'zaro muloqat ehtiyoji ham yuzaga keladi va bu muloqat yuzaga chiqishi bilan xarakterlanadi.

Xususan maktabgacha yoshdagi bolalarning applikasiya mashg'ulotlari orqali nutq nuqsonlarini korreksiyalash jarayonini maqolada yoritilar ekan bu o'rinda applikasiya tushunchasiga e'tibor bersak.

«Applikasiya» so'zi lotincha so'zdan olingan bolib, «joylashtirish» degan ma'noni anglatadi. Applikasiya tasviriy faoliyatning bir turi. Applikasiyada ishlatiladigan ashyo o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Qog'oz, somon, quritilgan o'simlik o'ramga joylashtirilib, turli xil yelim bilan yelimlanadi. Mato, charm, jun, paxmoq kabilarga esa tiqiladi. Applikasiya bir xil rangli yoki ko'p rangli bo'ladi. Bir xil applikasiya grafik tus bersa, ko'p ranglisi esa go'zallik baxsh etadi. Unda ham, bunda ham badiiylik bo'ladi. Applikasiyada chamalash va buyumning hajmiy tasviri xarakterli bo'ladi. Applikasiya o'ziga xosligi katta doirachalardan iborat. Applikasiyani o'rgatish, material bilan tanishish, turli shakllarni qirqa olish malakalarini egallash, ularni ma'lum tartibda joylashtirish, obraz va sujetga mos ravishda yopishtirishni talab qiladi. Applikasiyani o'rgatish bolalarning qabul qilish jarayonini o'stirishga asoslanadi. Shakl, hajm, rang, predmetning o'zaro munosabatlari haqidagi taassurotlarni boyitish, bolalarni mashg'ulot vaqtida fikrlash va (taassurot) tasavvurni ishlatishga yordam beradi. Ammo har bir yosh guruhlarida applikasiya mashg'ulotlarida qo'llaniladigan ta'limiy usullar o'ziga xos xususiyatga egadir.

Maktabgacha ta'lim muassasasida xususan nutq nuqsonlilikni korreksiyalashda o'tkaziladigan applikasiya mashg'ulotlari bolalarda sezish qobiliyatlarining rivojlanishiga ta'sir etib, ularni estetik jihatdan tarbiyalashga va ijodiy faolligini shakllantirishga, shuningdek, mehnat ko'nikmalarini shakllantirishga va ularda xarakterning irodaviy xususiyatlarini vujudga kelishiga yordam beradi. Applikasiya mashg'uloti jarayonida bola rang va uning jilosi (ottenkasi) bilan tanishadi, mashq qiladi, shakl va predmetning tuzilishini bilishga o'rganadi. Ritm va simmetriya haqidagi tushunchalari kengayib borib, qog'oz varag'ida mo'ljallay olishga o'rganadi. Bolalar applikasiya faoliyatida rang va uning uyg'unlashuvi bilan juda ko'p marta mashq qiladilar, shuning uchun ular ko'plab rang va uning uyg'unlashuvini tezda esda saqlab qoladilar va bir-biridan ajrata oladilar.

Shu o'rinda aytib o'tishimiz lozimki maktabgacha ta'lim muassasalarida mehnat faoliyati jarayonida applikasiya mashg'ulotlari orqali nutq nuqsonliklarini korreksiyalashda tarbiyachi logopedlar tamonidan quyidagilarga e'tibor qaratilish talab etiladi.

Amaliy ko'rsatma – oldin logoped tamonida tayyorlanish jarayonlarini ko'rsatish, elementarni bajarish usullarini mustaqil bajarishiga undash, birgalikda bajarish va qo'lidan tutgan holda yordamlashish talab etiladi

Fikrlar almashinuvi – bu jarayobnda logoped taminidan ularni so'zlab berishi bolaning shakil va ranglar,prismetlarga bo'lgan munosabatini so'rab o'rganib borilishi, hikoya va erteklar asosida yasalishi talab etiladi

Raqobatni shakllantirish – bu o'rinda logoped yoki tarbiyachi tamonidan guruhli topshiriqlarni bajartirish orqali kimniki chiroyli, kim topadi, kim aytadi va boshqa o'zaro taqqoslash muhitini yaratish talab etiladi

Men tushunchasini shakllantirish – bu jarayonda bolalarning qilgan ishlari va mehnatlari ko'rgazmali stollarga joylashtirish ism familiyalari va rasmlari bilan qo'yish orqali bolalarda men va faxr tushunchalari o'zidan qoniqa olish tuyg'ulari shakllanib boradi

Yuqoridagilardan xulosa qilgan holda quyidagicha fikrlar yig'indisini aytishimiz mumkin ki maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy mehnat jarayonida applikasiya mashg'ulotlaridan foydalanilgan holda nutq nuqsonlarini korreksiyalash ayni samarali usul hisoblanadi chunki bolalarda amaliy faoliyat jarayoni, o'z ishi mahzulini ko'rish, hamkorlikdagi e'tibor bolalarda nutqning to'g'ri shakillanishiga xizmat qiluvchi vositalardan biri bo'lib xizmat qiladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g'risidagi Qonunchilik palatasi tamonidan 2020 yil 19 maydagi qabul qilingan qonun
2. Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 19-iyuldagi 528-son qarori
3. Mo'minova L.R "Maxsus psixologiya" 2012-yil Toshkent "Noshir"
4. Hasanboyev O.U va boshqalar." Maktabgacha ta'lim pedagogikasi" T "Ilm ziyo" 2006- yil
5. Hasanboyeva O.U. va boshqalar. Oilada barkamol avlod tarbiyasi. T.: «Fan va texnologiya», 2010.
6. Egamnazarov M.Y "Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalarida kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish" "xalq ta'limi" jurnali 2020-yil 5-son

MAKTABGACHA KATTA GURUH BOLALARINI IJTIMOIIY KOMPETENSIYAGA O'RGATISH

Akbarova Komola Abdujabbor qizi-TDPU o'qituvchisi

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining maqsad va vazifalari zamonaviy talablardan kelib chiqqan holda qayta ko'rib chiqilganligi diqqatga sazovordir. Ta'lim berishning sifatini oshirish va bolalarni maktabga tayyorlashning muqobil shakllarini joriy etish orqali ta'lim-tarbiya jarayoni yanada takomillashiriladi. Qarorlarda ko'rsatilgan vazifalar ijrosini ta'minlash orqali Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyati yanada takomillashib, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash ishlari samaradorligining oshishi ta'minlanadi. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirining 2018-yil 18-iyundagi "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari" asosidagi yosh davrlari quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: 1) go'daklik (tug'ilgandan 1 yoshgacha); 2) erta yoshdagi bolalik (1 yoshdan 3 yoshgacha); 3)kichik maktabgacha yosh (3 yoshdan 4 yoshgacha); 4)o'rta maktabgacha yosh (4 dan 5 yoshgacha); 5) katta maktabgacha yosh (5 yoshdan 6 yoshgacha); 6) maktabga tayyorlov yoshi (6 yoshdan 7 yoshgacha).

Zamonaviy jamiyatning rivojlanish sur'ati yosh avlodni tarbiyalash va rivojlantirish sohasidagi dolzarb vazifalarni belgilab beradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning Qarorlari va Farmonlarida mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning intellektual va ma'naviy rivojlanishi uchun innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish va ularni tayyorlashga alohida e'tibor qaratilgan.

Hozirgi kunda O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- maktabgacha ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish;

- maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;

- maktabgacha ta'lim tizimida kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlash va rivojlantirish bo'yicha printsipial yangi yondashuvlarni joriy etish.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bola olti yoshga kelib asosiy ijtimoiy kompetensiyaga ega bo'lgan boshqa bolalar o'sib ulg'ayganlarida, boshqa bolalar bilan munosabatda bo'lgan bolalar, ruhiy tushkunlik va maktabdagi muammolarga chindan ham xalaqit berishi mumkin bo'lgan ijtimoiy muammolarga duch kelishlari mumkin.

Ijtimoiy kompetensiya turli darajadagi ijtimoiy o'zaro ta'sirlardan nimani kutayotganligini bilishni o'z ichiga oladi, masalan, ko'zlari orqali aloqa qilish, boshqalarni tinglash; boshqa odamlarning yuz ifodalarini va imo-ishoralarni "o'qish"; boshqalarda va o'zida his-tuyg'ularni tan olish; samarali muloqot qilish va boshqalarga, shu jumladan, oila a'zolariga, tengdoshlariga va kattalarga munosib javob bera olish. Bularning barchasi bolalar maktabgacha va ilk bolalik davrida o'yin va boshqalarga taqlid qilish orqali o'rganadigan xatti-harakatlardir. Ehtimol, ushbu ko'nikmalarni yoshligida egallamagan bolalar o'z tengdoshlarini qabul qilmaydilar va xulq-atvor bilan bog'liqmi?

Yosh bolalar hayotining ikkinchi yilida shug'ullanadigan ijtimoiy o'zaro munosabatlar bir-birini to'ldiruvchi va o'zaro tuzilishga ega. O'yindagi tengdoshlar ikkala burilish va rollarni almashadilar, masalan, yugurish va ta'qib qilish, yashirish va qidirish, taklif qilish va qabul qilish. Kichik davri bolaning qobiliyatini boshlash uchun ham, javob berish nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu davr tengdoshlar o'rtasidagi ta'sirchan munosabatlarning boshlanishi bo'lgan do'stlik shakllanishi va barqarorlashuvini belgilaydi. Tengdoshlar o'rtasidagi do'stlik yosh bolalarga ijtimoiy va hissiy yordam berishi mumkinligini ko'rsatadigan dalillar mavjud. Uchinchi yilda, bolalarning faolroq rol o'ynashi bilan bir qatorda, ortib borayotgan til qobiliyatlari ijtimoiy ta'sirchanlik va tashabbuskorlikning yuqori darajalariga olib keladi. Bolalar ushbu yoshdan o'tgandan so'ng, ularning ijtimoiy layoqati ma'no muloqat shaklida sezilarli darajada rivojlanadi. Jarayonga ma'no yoki mavzularni baham ko'rish, ijtimoiy qoidalar bo'yicha bilimlar, kooperatsiya asosida muzokaralar va boshqalar kiradi. Bolalarning ma'nolarini yetkazish qobiliyati ularga turli xil o'yinlarda qatnashish va o'yinlarning mavzularini xilma-xil qilish, shuningdek dastlabki shakllarni yaratish imkoniyatini beradi. Maktabga tayyorlov davrida bolalar do'stliklarini tanlashda moslashuvchanlikni oshiradilar va natijada ko'proq do'stlar, shu jumladan, uzoq va qisqa muddatli do'stlar orttiradilar. Bundan tashqari, maktabgacha yoshdagi bolalar o'z tengdoshlari guruhining yoshi kattaroq bolalar bilan taqqoslaganda ko'proq o'ynashga moyilligini namoyish etadilar va odatda sotsiometrik intervyularda do'st sifatida tanigan bolalar bilan kamroq o'ynaydilar.

Bolaning rivojlanishiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan omillarni, masalan, bolada o'rganishdagi qiyinchiliklar, ko'rish yoki eshitish qobiliyatining buzilishini ko'rib chiqsak va tan olsak, bizning sharoitimiz yanada qulayroq ekanligini allaqachon anglaymiz. Biz sharoit yaratishga moslashamiz. Biz barcha talabalarni inklyuziv ta'lim muhitini rivojlantirishda farqlarni nishonlashga o'rgatish uchun tenglik va xilma-xillik kabi narsalarni eslaymiz va targ'ib qilamiz. Shuni inobatga olgan holda, biz ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishni ham bunday o'quv amaliyotiga kiritmasligimiz kerakmi?

Agar shunday bo'lsa, unda savol tug'iladi: pedagoglar bu xususiyatlarni hali namoyish etmagan kattaroq bolalar va yoshlarning ijtimoiy xususiyatlarini o'rgatadigan guruh muhitini yaratishi mumkinmi? Agar biz o'qituvchilar sifatida qulay o'quv muhiti yaratib, kasbiy

fazilatlarimizni namoyish qilsak, ijtimoiy vakolatlarining rivojlanishiga ta'sir qila olamizmi, degan savol tug'iladi.

Voyaga yetishi uchun zarur bo'lgan ijtimoiy o'zaro ta'sirlar guruhda rol o'ynash, guruh faoliyati, masalan, loyiha asosida o'qitish kabi boshqa metodologiyalar orqali modellashtirilishi mumkin, bu yerda talabalar qat'iyat, sadoqat va ishtiyoq bilan birgalikda ishlashga ilhomlantiriladi. Biroq, ular katta yoshdagi bolalarni va yoshlarni mehnat dunyosiga tayyorlashda haqiqiy narsani yomon o'rnini bosadiganlarmi? Yoshlarni turli xil soha mutaxassislari va ularning kasb-hunar intilishlari bilan bog'liq har xil muhit bilan tanishtirish orqali biz ularning shaxsiy salohiyatini oshirishga hissa qo'shadigan ijtimoiy layoqatlilik, intilish va maqbul xatti-harakatlar to'g'risida xabardorlikni oshira olamizmi?

Har bir inson uchun zarur bo'lgan ko'plab ish uslublari bilan tanishib, uning ijtimoiy malakasini aloqa, ish va hamkorlik orqali mustahkamlash va yanada mustahkam aloqalarni o'rnatish imkoniyati shaxs uchun katta muvaffaqiyatlarga olib kelishi mumkin. Katta yoshdagi bolalar uchun sanoat bilan tanishish ularning intilishlari va motivatsiyasini oshirishi mumkin, shunda ular ijtimoiy jihatdan raqobatbardosh bo'lishlari mumkin, bu esa akademik ko'rsatkichlarga va yuqori o'quv yutuqlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 9-sentyabrdagi «Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3261-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentyabrdagi «Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5198-son farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirining "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari" Toshkent sh., 2018-yil.
4. Saarni Carolyn, A Skill-Based Model of Emotional Competence: A Developmental Perspective, Rohnert Park, USA, 1999-04-10.
5. Sh.A.Sodiqova, Maktabgacha ta'lim tashkilotlari bolalarining ijtimoiy moslashuvi, T.-2021.

O'QITISH VA RIVOJLANTIRISHDA TASVIRIY FAOLIYATNING AHAMIYATI

JDPI dots-X.S.Akramova
Magistrant-Aralova Iroda Meliquzi qizi

Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirish vazifalari: chizish, modellashtirish va applikasiya - bu tasviriy faoliyat turlari, ularning asosiy maqsadi voqelikni obrazli aks ettirishdir. Tasviriy faoliyat maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng qiziqarli narsalardan biridir. Axir, Nadejda Konstantinovna Krupskaya yozganidek, bola o'zi olgan taassurotlarini juda xilma-xil: harakat, so'zlar, yuz ifodalari bilan ifoda etishga intila boshlagani bejiz emas. Unga imkoniyat berish kerak, deb ta'kidladi u, unda shakllanib kelayotgan obrazlarning ifoda maydonini kengaytirish. Biz unga material berishimiz kerak: modellashtirish uchun loy, qalam va qog'oz, binolar uchun har qanday materiallar, unga ushbu material bilan ishlashni o'rgating. Shakllangan tasvirlarning moddiy ifodasi ularni sinash va

boyitishning ajoyib vositasi bo'lib xizmat qiladi. Biz bolalar ijodkorligini har qanday shaklda, har qanday shaklda ifodalashimiz kerak.

Qoida tariqasida, bolalar rasm chizishni, haykaltaroshlikni, kesishni va joylashtirishni va dizaynni yaxshi ko'radilar. Shunday qilib, ular o'zlarini qiziqtirgan, nimani yoqtirganlarini, qiziqishlarini uyg'otadigan narsalarni yetkazish imkoniyatiga ega bo'ladilar va bu, o'z navbatida, bolalarni har tomonlama o'qitish va rivojlantirish uchun sharoit yaratadi. Guruhlar sonini qonuniy ravishda qisqartirish bilan, bolalar bo'sh vaqtlarida o'zlari yoqtirgan va qiziqarli narsalarni qilishlari uchun hamma narsani qilish kerak

Aqliy tarbiya. Tasviriy faoliyat - bu voqelikning o'ziga xos obrazli bilimi va har qanday bilim faoliyati kabi bolalarning aqliy tarbiyasi uchun katta ahamiyatga ega.

Tasvirlash qobiliyatini o'zlashtirish maqsadga muvofiq tasviriy idrok - kuzatishni rivojlantirmasdan mumkin emas. Har qanday buyumni chizish, haykaltaroshlik qilish uchun avval uni yaxshi bilishingiz, uning shakli, o'lchamini, dizaynini, qismlarining joylashishini, rangini eslab qolishingiz kerak.

Bolalar ilgari o'zlari tanish bo'lgan narsalarni chizish, modellashtirish, aplikatsiya, binolarda ko'paytiradilar. Ular rasm yoki xotiradan rasmlar va boshqa asarlar yaratadilar. Bunday vakolatxonalarining mavjudligi xayol ishiga oziq beradi. Ushbu vakolatxonalar shakllangan. tasvirlar ob'ektlarini o'yinlarda, sayrlarda, maxsus uyushtirilgan kuzatuvlar paytida va boshqalarni bevosita bilish jarayoni. Bolalar og'zaki hikoyalardan, badiiy adabiyotdan ko'p narsalarni o'rganadilar. Faoliyat jarayonida o'zi ob'ektlarning xususiyatlari va sifatleri haqidagi g'oyalarni takomillashtiradi. Bu ko'rish, teginish, qo'l harakatlarini o'z ichiga oladi.

Bolalarning aqliy rivojlanishi uchun asta-sekin kengayib borayotgan bilimlar zaxirasi atrofdagi olam ob'ektlarining xilma-xilligi va fazoviy joylashuvi, har xil o'lchamlari va ranglarning xilma-xilligi haqidagi g'oyalar asosida katta ahamiyatga ega. Ob'ektlar va hodisalarni idrok etishni tashkil qilishda bolalar e'tiborini shakllar, o'lchamlar (bola va kattalar), gullar (yilning turli vaqtlarida pishgan va pishmagan mevalar, o'simliklar), ob'ektlar va qismlarning turli xil fazoviy joylashuvlari (qush o'tiradi, uchadi, don donasini peklaydi) o'zgaruvchanligiga qaratmoq zarur. (baliqlar turli yo'nalishlarda suzadi va hokazo); strukturaviy qismlar ham turli yo'llar bilan joylashishi mumkin.

Bolalar rasm chizish, modellashtirish, aplikatsiya ishlari bilan shug'ullanib, materiallar (qog'oz, bo'yoq, loy, bo'r va boshqalar) bilan, ularning xususiyatlari, ifodalash qobiliyatlari bilan tanishadilar, ish qobiliyatlarini egallaydilar. Bolalar inson faoliyatining ba'zi "vositalari" (qalam, cho'tka, qaychi) bilan ishlash tajribasini ham o'zlashtiradilar. Ushbu harakatlarni o'zlashtirish ularning aqliy rivojlanishiga yordam beradi.

Tasviriy faoliyatni o'qitish, tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish kabi aqliy operatsiyalarni shakllantirmasdan mumkin emas. Kuzatish jarayonida tasvirlash, binolar yaratish va hunarmandchilik buyumlarini yasashdan oldin buyumlar va ularning qismlarini tekshirishda bolalar narsalarning shakli va ularning qismlarini, buyumdagi qismlarning kattaligi va joylashishini, rangini ajratib ko'rsatishga o'rgatiladi. Turli shakldagi narsalarni tasvirlash ularni taqqoslashni va farqlarni o'rnatishni talab qiladi. Shu bilan birga, bolalar ob'ektlarni, hodisalarni taqqoslashni va ulardagi umumiy va boshqasini ajratib ko'rsatishni, o'xshashlik bilan ob'ektlarni birlashtirishni o'rganadilar.

Shunday qilib, shakliga ko'ra, atrofdagi olam ob'ektlari bir nechta guruhlariga birlashtirilishi mumkin (yumaloq shakldagi narsalar, to'rtburchaklar va boshqalar). Ob'ektlarning shaklidagi o'xshashligi asosida rasm, modellashtirishda tasvirlash usullarining

umumiyliги paydo bo'ladi. Masalan, olma, yong'οq, stakan yoki tovuqni (dumaloq shaklga ega bo'lgan narsalar yoki yumaloq shaklning qismlari) qoliplash uchun siz loydan yasalgan bo'laklarni dumaloq harakat bilan yoyishingiz kerak.

Tarbiyachi rahbarligida bolalar mavzuni tahlil qilish qobiliyatini asta-sekin egallaydilar. Tahlil fakulteti yanada umumiy va qo'pol diskriminatsiyadan mayiniga aylanadi.

Ob'ektlar va ularning xususiyatlari to'g'risida samarali tarzda olingan bilimlar ongda mustahkamlanadi. U yoki bu shakldagi, o'lchamdagi, rangdagi fazilatlar nafaqat alohida, aniq predmetlarning belgisiga aylanadi, balki bolalarni ko'p narsalarga xos deb tushinishda ham umumlashtiriladi. Ular har qanday mavzuda ularni taniydilar va nomlaydilar.

Chizish, modellashtirish, aplikatsiya va dizayn mashhug'ulotlarida bolalar nutqi rivojlanadi: shakllar, ranglar va ularning soyalari nomlarini o'zlashtirish, fazoviy belgilash so'z boyligini boyitishga yordam beradi; buyumlar va hodisalarni kuzatish jarayonida, buyumlarni, binolarni tekshirishda, shuningdek rassomlarning rasmlaridan illyustratsiyalarni, reproduksiyalarni o'rganishda so'zlar so'z boyligini kengaytirishga va izchil nutqni shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tarbiyachi shuningdek, bolalarni topshiriqni, uni bajarish ketma-ketligini tushuntirishga faol jalb qiladi. Mashhug'ulot oxirida ishini tahlil qilish jarayonida bolalar o'zlarining rasmlari, modellashtirishlari haqida gapirib berishadi va boshqa bolalarning ishi to'g'risida hukmlarini bildiradilar. Ob'ektlarning estetik xususiyatlari uchun obrazli taqqoslashlar, she'rlardan foydalanish ekspresiv nutqni rivojlantirishga yordam beradi.

Psixologlar ta'kidlaganidek, har xil faoliyat turlarini amalga oshirish uchun bolalarning aqliy rivojlanishi, chizish, modellashtirish, qo'llash va loyihalash jarayonida egallagan fazilatlarini, ko'nikmalari va qobiliyatlari katta ahamiyatga ega: asboblardan foydalanish qobiliyati (cho'tka, qalam, stek, qaychi), reja ularning harakatlari, kattalar na'munasi va ko'rsatmalariga amal qilish, shuningdek, o'z rejalarini tuzish va amalga oshirish, hozirgi paytda mavjud bo'lgan barcha vositalarni jalb qilish.

Mashhug'ulotlarni o'tkazishda qiziquvchanlik, tashabbuskorlik, aqliy faoliyat va mustaqillik, qiziquvchanlik kabi fazilatlarini shakllantirish uchun qulay sharoitlar yaratiladi.

Sensor tarbiya. Ob'ektlar va hodisalar bilan, ularning xususiyatlari va fazilatlarini bilan bevosita, hissiy tanishtirish hissiy ta'lim sohasini tashkil etadi. Tasviriy faoliyat sensorli ta'lim bilan chambarchas bog'liq. Ob'ektlar to'g'risida g'oyalarni shakllantirish, ularning xususiyatlari va fazilatlarini, shakli, rangi, kattaligi, kosmosdagi o'rni to'g'risida bilimlarni o'zlashtirishni talab qiladi. Bolalar ushbu xususiyatlarni aniqlaydilar va nomlaydilar, ob'ektlarni taqqoslaydilar, o'xshashlik va farqlarni topadilar, ya'ni ular aqliy harakatlarni bajaradilar. Shunday qilib, tasviriy faoliyat sensorli ta'limga, tasviriy-majoziy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Axloqiy tarbiya. Bolalar ijodi ijtimoiy yo'nalishga ega. Bola nafaqat o'zi uchun, balki atrofdagilar uchun ham rasm chizadi, haykaltaroshlik qiladi, dizayn qiladi. U chizgan narsasi tanib olinishi uchun chizgan rasmini biron bir narsani aytib berishini istaydi.

Bolalar badiiy ijodining ijtimoiy yo'nalishi, shuningdek, rasm chizishda, modellashtirishda, aplikatsiya va qurilishda bolalar ijtimoiy hayot hodisalarini etkazishda ham namoyon bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni kosmik parvozlar, shahar va qishloqdagi odamlarining ishi, sportchilarimizning olimpiadalardagi chiqishlari va boshqa ko'p narsalar tashvishga solmoqda. Biz ularga ushbu taassurotlarni va ularga bo'lgan munosabatini aks ettirish imkoniyatini berishimiz kerak.

Tasviriy faoliyat va dizayn bolalarning barcha ta'lim ishlari natijasida olgan bilimlari va g'oyalari bilan chambarchas bog'liq bo'lishi, ushbu bilim va g'oyalarga tayanishi va ularning

mustahkamlanishiga hissa qo'shishi kerak. Albatta, ijtimoiy hodisalarni tanlayotganda, qaysi mavzularda bolalarga rasm chizish, modellashtirish, qo'llashni so'rashadi, ularning yoshi imkoniyatlarini esga olish kerak. Agar siz juda murakkab vazifalarni qo'ysangiz, unda zarur ko'nikma va qobiliyatlarning etishmasligi bolalarga nafaqat o'z munosabatlarini yetkazishga, balki qandaydir tarzda ijtimoiy hayot hodisalarini aniq tasvirlashga xalaqit beradi.

Rassomlik ishlarining axloqiy tarbiya uchun ahamiyati shundan iboratki, ushbu mashg'ulotlar jarayonida bolalar axloqiy va irodaviy fazilatlarni rivojlantiradilar: boshlangan narsani yakunlash, diqqatni jamlash va maqsadga muvofiq o'rganish, do'stingizga yordam berish, qiyinchiliklarni yengish va h.k.

Butun guruh bo'ylab rassomlik mashg'ulotlari ijtimoiy va do'stona munosabatlarni tarbiyalashga hissa qo'shadi (odatda ikkita bola bitta bo'yoq to'plamidan, bitta quti suvdan va hokazolardan foydalanadi).

Jamoaviy asarlarni yaratish jarayonida bolalar birlashish qobiliyatini o'rgatishadi, umumiy ishlarni bajarishda kelishib olishadi va bir-biriga yordam berish istagi paydo bo'ladi. Masalan, hamma hayvonot bog'i uchun hayvonlarni yoki "Parrandalar" kompozitsiyasi uchun parrandalarni haykaltaroshlik qiladi. Bunday holda, har bir kishi o'z raqamini yaxshiroq bajarishga harakat qiladi, shunda umumiy ish chiroyli bo'lib ko'rinadi, shuning uchun o'rtoqlarini xafa qilmaslik uchun, natijada hammaga ma'qul bo'ladi. Tasviriy faoliyat bolalarga mehr-oqibat, adolatni tarbiyalash, ularda paydo bo'ladigan olijanob tuyg'ularni chuqurlashtirish uchun ishlatilishi kerak.

Bolalarni maktabga psixologik tayyorgarligini ta'minlashda ularning xatti-harakatlarini o'zboshimchalik bilan tartibga solish, xohish-istaklarini boshqarish, ularni ish manfaatlariga bo'ysundirish qobiliyatini tarbiyalash, nima qilishni xohlasa (o'ynash, yurish) va o'zini o'zi zarur bo'lgan faoliyatni bajarishga majbur qilish qobiliyati (shug'ullanish) zarur, uy vazifasini tayyorlash).

Faoliyat va mustaqillik maktab ta'limida muhim ahamiyatga ega. Ushbu fazilatlarni shakllantirish uchun ajoyib imkoniyatlar Tasviriy faoliyat guruhida va bo'sh vaqtlarida, bolalar o'zlari xohlaganicha rasm chizish, haykaltaroshlik, kesish va yopishtirish, loyihalashda mavjud. Bolalar bog'chasida Tasviriy faoliyat bolalarni maktabga, tasviriy san'at darslariga maxsus tayyorlashga imkon beradi: maktab dasturi bolalar bog'chasida o'tkaziladigan rasmlarning barcha turlarini o'z ichiga oladi va mehnat darslarida bolalar haykaltaroshlik qiladilar, dizayn qiladilar, applikatsiya qiladilar, turli xil foydali narsalarni yasaydilar. Bolalar bog'chasida olgan ko'nikmalari ularning maktab hayotiga qo'shilishini osonlashtiradi.

Shunday qilib, tasviriy faoliyat jarayonida ta'limning turli jihatlari: hissiy, aqliy, estetik, axloqiy va mehnat amalga oshiriladi. Ushbu tadbir estetik tarbiya uchun muhim ahamiyatga ega, shuningdek, bolalarni maktabga tayyorlash uchun ham muhimdir. Biroq, maktabgacha yoshdagi bolaning har tomonlama rivojlanishini faqat o'qituvchining diqqatini ushbu muammoni hal etishga qaratgan taqdiridagina, agar u tasviriy faoliyatni o'qitish dasturini bajargan va samarali metodikadan foydalangan holda ta'minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

4. Akramova, X. (2020). Ақли заиф ўқувчиларни компьютер технологиялари асосида меҳнат кўникмаларини шакллантириш. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(16), 1-9. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4013

5. Akramova, X. (2020). Коррекционно-педагогические обобщенности формирования навыков здорового образа жизни у детей с умственной отсталостью в семейных

условиях. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 15(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/918

6. Akramova, X. (2020). Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 7(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/674

7. Akramova, X. (2020). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 7(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/682

ЎҚУВЧИЛАРДА ЮКСАК ИНСОНИЙ ТУЙҒУЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА АДАБИЙ АСАР ТАҲЛИЛИДАН ФОЙДАЛАНИШ

ЖДП И п.ф.н.-Атамуродова Рохила
Санъатшунослик факултети талабаси-Қахрамонова М.

Мамлакатимизда мустақил фикрли, ижодкор ва яратувчи шахсни шакллантиришга, унинг маънавиятини юксалтиришга, ақлий ва руҳий камолотни таъминлашга жиддий эътибор қаратилмоқда. Шу боис таълим-тарбия тизими янгиланган педагогик тафаккур тамойилларига мослашиб, ўзгаришга юз тутмоқда. Чунки мустақиллик даври адабий таълимнинг бош мақсадини ўқувчининг маънавиятини юксалтириш, унда яратувчи шахсга хос хусусиятларни шакллантириш ташкил қилади. Айниқса, шоир ҳаёти ва ижодий фаолиятини ўргатиш орқали ўқувчиларни нафақат бадиий ижодга, балки умуман ҳаётда изланиб яшашга, ўз имкониятларини яратиш, кашф этиш каби эзгуликка сафарбар этишга даъват қилиш мумкинлиги эътироф этилди. Ўқувчилар ҳар бир ижодкорнинг шахсини унинг ижодий лабораториясига кириш орқали босқичма-босқич англаб боришлари лозимлиги янгиланган педагогик тафаккур тамойилларига тўла мос тушади. Шу тарика ўқувчида тадқиқотчиликка майл-истак, қизиқиш уйғонади, у муайян ижодкор руҳиятини ҳис қилиш орқали бошқа одамлар қалбини англашни ўрганади; ўзгалар дардини ҳис қилишга, инсонни танишга интилади. Шу сабаб, истиқлол даври адабий таълимида шоир ҳаёти ва ижодий фаолиятини ўрганиш муаммоси долзарб аҳамият касб этмоқда.

Миллий тарбияшунослигимизга «янги педагогик технология» номи билан кириб келаётган методлар ҳам ўқувчи-ўқитувчидан ортиқча руҳий ва жисмоний куч сарфламай қисқа вақт ичида юксак натижаларга эришишни назарда тутди. Қисқа вақт мобайнида уларда назарий билимларни шакллантириш, маълум фаолият юзасидан кўникма, малака ва маънавий сифатларни ҳосил қилиш, шу билан бирга, уларни назорат қилиш ҳамда баҳолаш ўқитувчидан юксак педагогик маҳорат ва билимдонликни талаб қилади.

Ўқувчининг мустақил фикрлаши ўз-ўзидан, автоматик равишда шаклланавермайди. Бунинг учун таълим тизимига билимларни янгилаш ўзлаштириш йўллари ва зарур топшириқларни киритиш керак. Бундай йўллардан бири муаммоли таълимдир. Муаммоли таълим масаласи билан жаҳон педагогикасида В.Оконь, М.Махмутов, В.Маранцман, Н.Мочалова, А.Матюшкин, Т.Кудрявцев, миллий педагогикада А.Зуннунов, С.Нишоновна, О.Мусурмонова, Қ.Ҳусанбоева ва бошқа олимлар шуғулланишган. Бу ишларда бутун эътибор ўқувчининг дарсадаги

мустақиллиги ва эркинлиги таълим самарадорлигини ошириш асоси эканини исботлашга қаратилган. Уларда ўқувчининг билим олиш йўлидаги меҳнати билимларни ўзлаштиришда катта самар бериши илмий-амалий жиҳатдан асосланган. Хусусан, п.ф.д. Қ.Хусанбоева муаммоли таълимнинг аҳамиятини таъкидлаб, шундай ёзади: «Муаммоли таълим тарбияланувчи шахсини шу вазиятнинг ядроси сифатида ўз ичига қамраб олади. Субъектдан, шахсдан ташқарида муаммоли вазият йўқ. Муаммоли вазият боланинг мотивлари ва эҳтиёжларини ўзининг зарурий қисми сифатида ўз ичига олади. Айнан шунинг учун ҳам таълим жаранини боланинг тарбияси, билимларни ўзлаштириши, дунёқарашнинг шаклланиши билан бирликда амалга оширади.

Муаммони ҳал этиш ўқувчиларнинг биргаликдаги иштироки, ўқувчи ва ўқитувчи орасидаги диалогдан иборат бўлмай, бутун синф жамоасининг фаол ақлий ишига айланиши бола шахсининг индивидуал хусусиятлари максимал даражада инobatга олинишини назарда тутди. Фақат шундай шароитдагина синфдаги жамоанинг бошқа аъзолари, ўқитувчи билан диалогда иштирок этмаган қисми, пассив кузатувчиларга эмас, бутун ўқув жараёни давомида том маънодаги ижод кишисига, фикр кишисига айлана борадилар

Адабий таълим жараёнида фақат тайёр ҳукм-хулосаларни бериш эмас, ўқувчини ўйлатиш, мулоҳаза-муҳокама юритиб, ўз хулосаларини чиқаришга ўргатиш муҳимроқ ҳисобланади. Хусусий ҳодисалардан умумий қонуниятни илғаб, хулоса чиқаришда индуктив методга таянилса, бунинг аксидан, яъни умумий жиҳатларга асосланиб, хусусийликка ўтишга дедуктив метод ёрдам беради. Хулоса чиқаришнинг бу икки шаклидан адабий таълимда кенг фойдаланилади. Улар яхлит фикрлаш жараёнининг икки таркибий қисмини ташкил этади. Бу таълим методлари ёрдамида ўқувчиларда инсонларга, ҳаётга, ҳодисаларга, муаммоларга нисбатан муносабат шакллантирилади. Юксак туйғуларга интилиш руҳий ташналикдан, маънавий камолотга онгли интилишдан юзага келади.

Абдулла Ориповнинг «Жанатга йўл» драматик достонини академик лицейлар адабий таълимида ўргатиш жараёнида ўқувчи-талабаларнинг ана шундай табиий истак-майилларига таянишни кўзда тутдик. Инсон маънавий камолот йўлида курашмаса, изланиб-интилмаса, иродасиз одам бўлиб қолади. Ҳолбуки, инсон ҳаёти тинимсиз курашлардан иборат. Ўз-ўзи билан кураш – ўзлигида собитлик, қатъият, ирода, холис ва адолатли қарор қабул қилишга интилиш камолот сари интилишдир. Ўқувчиларнинг ана шундай интилишларини фаоллаштириш учун муаммоли таълим қулай имкониятлар беради.

Бугунги таълимда ўқувчилар ўзлаштиришлари кўзда тутилган билимлар, эгаллашлари лозим бўлган малакаларни муайян муаммоларни ҳал қилишга йўллаш ва жалб қилиш воситасида ўзларининг иштирокини ташкил этишга эришиш – шубҳасиз таълим самарадорлигини таъминлайди.

Асарда кўтарилган муаммолардан яна бошқаси садоқат, дўстлик, вафо туйғуларининг ҳаётий қиммати қай даражада эканлигини очиб беришдир. Инсонлараро муносабатларда самимият, садоқат қай даражада аҳамиятли эканини шоир ва асардаги бошқа образлар талқинидан идрок этамиз. Достонда тилга олинган Йигит ва Дўст образлари орқали инсоний туйғулар янада чуқурроқ ифодаланган. Достонда икки пайса савоб ахтарган қарамоннинг аросат саҳросидаги саргузаштлари тасвирланган. Бу саргузаштларнинг ҳар бир халқаси муайян фалсафий маъно ташишга хизмат қилган. Ота-онасини бир бор сенсираб, бир лаҳза бўлса ҳам ранжитган кимса борми, ҳатто

худога ҳам, тарозибонга ҳам чап бериб, тўғри бихиштга ўтиб кетадиган «олғирлар» борми, аждодларига ёдгорлик деб қабртош йўндириб, катта ҳарфлар билан ўз номини безатган шуҳратпарастлар борми; яқинлари руҳига хиёнат қилиб, виждонини топтаганлар; руҳий мажруҳларни кўпайтирувчилар борми; иғво уруғини сепаиб, дилларни хун қилувчи ҳасадгўйлар борми; олди-орқасига қарамай шуҳрат талашиб, бир-бирини бўғадиган беандишалар; ёш-у кекса борми «нафси бало» олдида тубанликдан қайтмайдиганлар; иғвони ўзига касб қилганлар; бу йўлда ҳеч бир одамни, ҳатто ўз ота-онаси ҳаётини абгор қилганлар; ҳатто «одилларнинг одили» деб тан олинган тарозибон устидан ҳам иғво қилиб, унинг ишларини ҳам текширишгача олиб борган юзсизлар борми – хуллас, шоир қиёмат, гуноҳ ва савоб ҳисоби, дўзах ва беҳишт каби бадиий воситалар орқали ҳаётда учраб турадиган бу хилдаги ахлоқсизликлар, адолатсизликлар, маразлар устидан ҳукм чиқаради.

Бироқ, бу ҳар икки кадрдон бир-бирининг олижаноб таклифини қабул қилишга рози бўлмайди. Ўзи жанатга кириб, кадрдонини унинг ташқарисида қолдириб кетишни ҳар иккови ҳам номардлик деб билади. Бу мардлик, тантилик, ўзаро садоқат каби улугвор ва олижаноб хислатлар учун асарда лирик қаҳрамон тарзида акс эттирилган Садо образидagi буюк куч – ҳақ ва ҳақиқат Дўстга ҳам, Йигитга ҳам жанат ато этажagini маълум қилади.

Абдулла Орипов дostonда Ота тилидан муҳим муаммони қўяди ва Йигит сиймосида бу муаммога жавоб беради. Ахир ўзинг покдамон эдинг, ўзинг ҳам бошқалардан жабр кўргансан. Буннинг устига қўлдан келганича ишладинг, қолганига ноилож эдинг, дейди. Ота ўғлига, Йигит эса бунга чуқурроқ бошқа ҳақиқатни англаб етган етган. Инсоннинг фақат покдамон эканлиги ҳам буткул гуноҳсизликка асос бўлолмайди. Бошқаларнинг азоб чекишига сабачи бўлган кимсаларга қарши курашмаслик ўша азобни келтириб чиқарувчи сабабларга шериклик кабидир. Шоир эса, шундай мукаррам зотдирки, ҳаётдаги ярамас, қабих одамларга қарши курашиш унинг хоҳиши эмас, бурчидир. Шу ишни асалга оширмаган экан, демак, топталган ор, номус, виждон учун, ёмон одамлар туфайли ожиз бечораларнинг азобда қогани учун ҳам у айбдордир, гуноҳқордир. Бироқ йигит яхши ниятларини амалга оширолмаганининг сабаби ҳам бор. У иғволардан дили гоҳида тилкапора, садоқатли одамларга махталу зор эди. Чунки:

Ёлғиз эди дунёда у, лекин чинакам,
Ёлғизлатиб қўйган эди ҳаёт бешафқат.

Достон ниҳоясида Садо тилидан айтилган ушбу фикрларда асарнинг тарбиявий аҳамияти намоён бўлади:

Икки дўстнинг садоқати, меҳри, ҳиммати,
Коинотнинг кадридан ҳам тургайдир баланд.
Ҳар не билан ўлчанмайди дўстлик қиммати,
Қулатгай у сарҳадларни қудрати билан.

«Жанатга йўл» асари ҳар бир ўқувчини бу ҳаёт йўллари бир текис ва равон бўлмаслигини идрок этган ҳолда, курашларда тобланишга, чиниқишга ўргатади.

Муаллиф фикрича, алоҳида бир одамнинг поклиги, яхши эканлиги ҳали унинг комил инсон бўлиши учун етарли эмас. Ҳар бир киши ўзгаларнинг ҳам пок ва яхши бўлишига масъулдир. Агар шундай бўлмаса, шундай бўлаётганини кўра била туриб, бунга бефарқ қараса разил кимсаларнинг одамларга етказган азоблари учун бу киши ҳам жабобгардир. Бу эса ёмонликка ва ёмонларга қарши доимо мардларча курашмоқ

керак, демакдир. Асар айни вақтда, ҳар бир кишини ўзида эзгулик, олижаноблик, инсонийлик хислатларини тарбиялашга чақиради.

Адабиёт маънавиятнинг узвий бир қисми сифатида ўқувчи ёшлар дунёқарашига сезиларли таъсир кўрсатади. Хусусан, «Жанатга йўл» драматик достонининг маърифий-фалсафий концепцияси уларни эл-юрт равнақи йўлида, эзгулик, яхшилик, ҳалоллик тантанаси учун жон куйдириб яшашга ундайди; лоқакйдлик, бефарқлик, фаолиятсизлик кайфияти ҳам маънавий, ҳам ижтимоий иллат эканини чуқур тушунишларига асос бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Хусанбоева Қ. Адабиёт – маънавият ва мустақил фикр шакллантириш омили. Т., А.Навоий номли Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти., – 2009 й.
2. Абдулла Орипов Йиллар армони. Шеърлар ва достонлар. Т., Гофур Фулом нашриёт 1984 й.
3. А.Зуннунова Адабиёт ўқитиш методикаси. Тошкент; Ўқитувчи, 1992 й.

AQLI ZAIF BOLALARNI TARBIYALASHDA PEDAGOG VA OTA-ONALARNING HAMKORLIGINI SHAKLLANTIRISH

JDPI v.b.dots-**X.S.Akramova**

Magistrant **Ropijonova Dilshoda Meliquziyevna**

Yordamga muhtoj bolalardagi nuqsonlarni bartaraf etish, korreksiyalash va rivojlantirish ishlarini amalga oshirishda oila bilan hamkorlikda bo'lish va ularga yordam berish katta ahamiyatga egadir va bu davlat tomonidan kafolatlangan. Oilada nuqsonli bolaga ta'lim-tarbiya berish, rivojlantirish va korreksiyalash va oilaviy hayotga tayyorlash vazifasini yuklaydi. Ushbu talablarga tayangan holda nutqida nuqsoni bor bolalarga ta'lim-tarbiya berish va ularni hayotga moslashtirish maxsus bilim va bu bolalarning xususiyatlarini bilgan holda yondashishini talab etadi.

Aqli zaif bolalarni tarbiyalashda maktab va oilaning hamkorligi muhim bo'lib uning samarali bo'lishi pedagog va ota-onalarning bir fikrdaligidan kelib chiqadi.

Aqli zaif bolaning shaxsni shakllanishida va rivojanishida ham pedagog va ota-onalarning hamkorligi zarur.

Ota-onalarning bola hayotida faqatgina uyda emas, balki maktabda ham ishtiroki:

- dunyoni bolalar pozitsiyasida ko'rishga;
- farzandiga o'ziga teng sifatida qarashga;
- bolaning kuchli va kuchsiz tomonlarini bilish va ularni e'tiborga olish;
- bolani hissiy qo'llab-quvatlashga tayyor bo'lish;
- bola bilan ishonchli munosabatlar o'rnatish, uning ishlarida ishtirok etish, uning quvonchlari va g'amlarini birgalikda sezish imkonini beradi.

Aqli zaif bolaning tarbiyasida oilaning asos ekanligini ta'kildaydi va oiladagi tarbiyaning kuchi va turg'unligini beglilaydigan omillarni ko'rsatib bergan. Bularga quyidagilar kiradi:

1. chuqur, hissiy xarakterga ega bo'lgan ota-onaning farzandga bo'lgan sevgisi va unga javob hislar;

2. onaning, otaning va boshqa oila a'zolarining tarbiyaviy ta'sirining doimiyliigi va uzoq davom etishi;

3. ilk yoshdanoq bolaning turli faoliyatga jalb etish.

Pedagoglar va ota-onalar birgalikdagi harakatlari, intilishlari bilan istalyotgan natijalarga erishishga harakat qilishlari kerak.

Ota-onalar va pedagoglar quyidagilarni esda saqlashlari lozim:

- bola shaxs va biz uning individualligini qo'llab-quvvatlashimiz zarur;

-ota-onalarda va pedagoglarda bola unga yordam berishga tayyor insonlarni ko'rishi , his etishi lozim;

- pedagoglar bolalarda ota-onalariga bo'lgan beqiyos hurmat hissini tarbiyalashlari lozim;

-ota-onalar bolada pedagogga nisbatan ishonch hissini tarbiyalashlari va guruxning ishlarida faol ishtirok etishlari lozim;

Ota-onalar va pedagoglar tarbiyaga bo'lgan munosabatini o'zgartirishi, yoshining psixologik xususiyatlarini bilish asosida bola bilan dialoglar o'tkazishni;

-ota-onalar va pedagoglar bolani tarbiyalashda va o'qitishda tushunish, ehtiyotkorlik, madaniyatli munosabatda bo'lishlari, bolaning sizgi va hislarini inkor emasliklari zarur.

Maktab va oilaning hamkorlik shakllariga quyidagilar kiradi:

- oilaga tashrif buyurish;

- suhbatlar,

- maslahatlar;

-ota-onalar majlislari, seminar-praktikumlar;

- ochiq eshiklar kuni;

- ochiq darslar, mashg'ulotlar;

- ota-onalar konferensiyalari;

- so'rovnomalar o'tkazish;

- yaxshi ishlar kuni;

- ma'lumot kechalari;

- stol atrofidagi muhokamalar;

- maktab mutahassislari bilan uchrashuv kechasi; (psixolog, logoped. metodist, vrach);

- adabiyotlar kechasi;

- sport musobaqalari;

- dam olish kechalari;

- xalq bayramlari;.

Ota-onalar bilan hamkorlikda ishlashning eng samarali shakllaridan –bular stol atrofidagi suhbat, tajriba almashish, so'rovnoma, yangi metodik adabiyotlar bilan tanishish, ochiq eshiklar kuni, yakka tartibdagi maslahatladir. Bayramlar umumiy ishning sevimli qismidir. Bayramlarda ota-onalar to'laqonli ishtirokchilar bo'lib, yangiliklar bilan tanishadilar, g'oyalar almashinadi, amaliy maslahatlar, bayram liboslarini tayyorlash bo'icha ishlar maslahatlashiladi.

Bunday yondoshuv ijodiy hamkorlikka undaydi, ishonch uyg'otadi, ko'p muammolarni hal etadi.

Oilada rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani tarbiyalashda, uning shaxsini rivojlantirishdagi ijobiy muhitni yaratishda eng avvalo, psixologik-pedagogik bilimlar, amaliy ko'nikma va malakalarga ega bo'lish lozim.

Ota-onalarning pedagogik madaniyatini va maktadagi hamkorlik jarayonidagi ishtiroki darajasini aniqlashda ijtimoiy-pedagogik metodlardan so'rovnoma, test, yakkasuhbatlar, oilagaborish, bolalar va kattalarning ota-onalarini kuzatish metodlarini qo'llash mumkin.

Ota-onalarning toifalariga bog'liq ravishda yangi faol ish shakllaridan "stol atrofidagi yig'ilishlar", aukcionlar, ko'rgazmalar, viktorinalar, pedagogik kaleydoskoplar, disputlar, qiziqishlari bo'yicha klublar, tanlovlar, "Savol-javob kechalari"dan foydalaniladi.

Hamkorlikni tashkil etishda pelagoglarning o'zlarini ham kasbiy malakalarining darajasini oshirish zamonaviy talablardan, ta'limni modernizatsiyalashga bo'lgan kelib chiqqan holda amalga oshirilishi kerak.

Maktabva ota-onalarning hamkorligining mazmuni va metodikasi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Bolalarni tarbiyalashishida maktab va oilaning birligi;
2. Pedagoglar va ota-onalar o'rtasida o'zaro ishonch, bolaning qiziqishlari va ehtiyojlarini va tarbiyachilar sifatida o'zlarining vazifalarini tushunish; oilada pedagogning, maktabda ota-onalarning hurmatini mustahkamlash;
3. Ijobiy tanqid va o'z-o'zini tanqid asosida to'g'ri munosabatlarni o'rnatish;
4. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni tarbiyalashda o'zaro yordam;
5. Oilada tarbiyalashning eng maqbul tajribalarini o'rganish va ularni ota-onalar o'rtasida tashviqot qilishi, maktab ishida oilada tarbiyalashning ijobiy metodlaridan foydalanish;
6. Maktabning oila bilan ishlashida turli ish shakllaridan foydalanish: ota-onalar va oilaning boshqa a'zolari bilan tanishish, maslahatlar, ota-onalarning guruxli va umumiy majlislari, konferensiyalari, ota-onalar universitetlari, tashviqotning ko'rgazmali shakllari;
7. Ota-onalar bilan individual va guruxli ishlash shakllari bir-birini to'ldiradi. Ota-onalar bilan pedagogning har kungi muloqoti individual ish uchun katta imkoniyatlar yaratadi, maktab va oilaning aloqalarini mustahkamlaydi;
8. Ota-onalarning faollarini, jamoatchilikni maxsus ta'lim muassasasining faoliyatiga, ota-onalar bilan ishlashga jalb etish.

Ota-onalarni maktab faoliyatiga jalb qilish bo'yicha harakatlar yo'nalishini ajratishimiz mumkin:

1. Oila va maktab o'rtasidagi dastlabki aloqalar:
 - ota-onalarni bolalari bilan yoki ularsiz muassasani mashg'ulotlar boshlanganiga qadar taklif qilish;
 - pedagoglarning oilalarga borishi;
 - muassasa haqida ota-onalarga yozma ma'lumotlar berish;
 - shartnoma tuzish.
2. Keyinchalik ota-onalar va pedagoglarning o'zaro hamkorligi quyidagi jarayonlarda amalga oshiriladi:
 - ota-onalar farzandlarini muassasaga olib kelganlaridagi va olib ketayotganlaridagi kundalik aloqalar;
 - ota-onalar bilan bolalari haqida, ularning muvaffaqiyatlari va muammolari bo'yicha norasmiy suhbatlar;
 - ota-onalarni farzandlari haqidagi yozma ma'lumotlar bilan tanishtirish;

— shifokorga borish kerakligi haqidagi maslahatlar va hokazo;
— ota-onalarni farzandlari qanday o'qiyotganini bilish yoki muassasaning ishi bilan tanishishlari uchun maktabga kelishlari.

Ota-onalarga maktabga yordam ko'rsatish taklif etiladi; ular o'yin majmualarini ishlab chiqishda, bolalar uchun materiallar yig'ishda va hokazolarda yordam bera oladilar.

4. Ota-onalar bolalarning muassasaga ko'nikib ketish maqsadida kundalik mashg'ulotlarda, turli xil tadbirlarda ham ishtirok etishlari; kundalik mashg'ulotlarda, ekskursiyalar o'tkazishda va boshqa tadbirlarda yordam berishlari mumkin.

5. Ota-onalar uylarida bolalari bilanishni davom ettiradilar yoki uy rejasini bir qismini amalga oshiradilar.

6. Ota-onalar farzandlari to'g'risida qaror qabul qilishda ishtirok etishlari mumkin; ota-onalar komitetlari muassasaning ishiga doir masalalarni hal etishda ham ishtirok etadilar.

7. Ota-onalar uchun jamoatchilik tadbirlari samaralidir, ularga tarbiya masalalari bo'yicha kurslarga, seminarlarga borish, ma'ruzachilarni taklif etish, ota-onalar klubining ishlari va hokazolar kiradi.

8. Maktab ota-onalarga bolani parvarishlash, rivojlantirish, oilada tarbiyalash yuzasidan ma'lumotlar va amaliy maslahatlar yig'ishda, krizisli vaziyatlardan chiqishda yordam beradi.

Pedagoglar ham, ota-onalar ham bolalarni sog'lom va baxtli bo'lishlarini ko'rishni istaydilar. Ota-onalar pedagoglarning bolalarni qiziqishlari va ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan ishlarini davom ettirishlari lozim. Ota-onalar hayot tajribasiga ega, vaziyatni taxlil qila oladigan katta odamlardir, shuning uchun ba'zi muammolarni hal qilishda pedagog ulardan kerakli va zarur maslahatlarni olish mumkin.

Shu tarzda ta'limiy ishlarning ko'p qismini bolalar va ota-onalar bilan bir vaqtda tashkil etish mumkin, yuzaga keladigan muammolarni, belgilangan vazifalarni birgalikda, bir-birlarining manfaatlarini e'tiborga olgan holda kuchlarni birlashtirib hal etish zarur.

Ota-onalarni maktab faoliyatiga jalb etish bo'yicha maxsus metodika ishlab chiqilgan. Ushbu metodika uch bosqichni o'z ichiga oladi:

birinchi bosqich — farzandining ta'limida ota-onalarning ehtiyojlarini e'tiborga olish;

ikkinchi bosqich— maxsus muassasalarda ta'lim xizmati buyurtmachilari bo'lgan ota-onalarning pedagogik bilimlarini oshirish;

uchinchi bosqich maktab faoliyatida pedagoglar va ota-onalarning sherikchiligi bo'lib, uning asosini munosabatlarning insonparvarligi, insoniy qadriyatlar, shaxsga yo'naltirilgan yondoshuv tashkil etadi.

Bunday metodikani joriy etish ota-onalar bilan ishlashning murakkablashgan 2 blokli tizimining yaratish imkonini beradi. Har bir blokning o'z ichiga faoliyatning vazifalari, shakli va metodlarini oladi.

Maktabda ushbu ishning mazmunini amalga oshirishda faoliyatning jamoali va individual ish shakllari qo'llaniladi. Hamkorlikni amalga oshirishda jamoali va individual ish shakllari birgalikda qo'llash maqsadga muvofiq bo'ladi. Bularga: suhbat, fikrlash-maslahatlar, yakka topshiriqlarni bajarish, muammoni hal etishda birgalikda izlanish, maktablar yozish va hokazolar kiradi. Bu shakllar har bir ota-ona bilan o'zaro munosabatlarda ulardaning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda yondashilganda samarali bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akramova, X. (2020). Ақли заиф ўқувчиларни компьютер технологиялари асосида меҳнат кўникмаларини шакллантириш. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(16), 1-9. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4013

2. Akramova, X. (2020). Коррекционно-педагогические обобенности формирование навыков здорового образа жизни у детей с умственной отсталостью в семейных условиях. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 15(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/918

3. Akramova, X. (2020). Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 7(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/674

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALAR O‘YIN FAOLIYATIDA NUTQIY MULOQOTNING FAOLLIGINI OSHIRISH XUSUSIYATLARI

**JDPI dots X.S.Akramova,
magistranti Sulaymonova Feruza Odilxon qizi**

O‘yin bola faoliyatining shunday turlaridan biriki, kattalar maktabgacha yoshdagilarni tarbiyalash maqsadida ularni buyumlar bilan turli xil harakatlarga, muloqot usullariga va vositalarga o‘rgatib foydalanadilar. O‘yindan bola shaxs sifatida foydalanadi. Unda psixikaning shunday tomonlari shakllanadiki, ularga kelgusidagi o‘quv va mehnat faoliyatining, uning odamlar bilan munosabatining muvaffaqiyati bog‘liq bo‘ladi. O‘yin rivojlanishning eng yaqin zonasini ta‘minlovchi, aqli zaif bolaning psixologik qiyofasi shakllanishiga rivojlantiruvchi, ta‘sir ko‘rsatuvchi yetakchi faoliyat bo‘lishi lozim. Aqli zaif bolaga o‘yinning mustahkam, izchil tashkil topishiga to‘sqinlik qiluvchi ko‘pgina sabablar orasida, eng avvalo bosh sababni – bosh miya po‘stlog‘i internativ faoliyatning rivojlanmaganligini ko‘rsatish mumkin. Bu statik funksiyalarni, nutqni egallashdagi, kattalar bilan mo‘ljall olish va buyumlar bilan faoliyat davridagi emotsional-ishchan muloqotni egallash muddatlarining kechikishiga olib keladi. Bolaning rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan pedagogik sharoitlarning yo‘qligi va aqlan zaif bolaning maktabgacha yoshda yopiq tipdagi muassasada bo‘lganligi o‘yinning tashkil etilishida og‘ir aks etadi.

Zaruriy emotsional taassurotlar oqimidan mahrum bo‘lgan intellektual rivojlanmaganligi bor bola faqat tor doiradagi shaxslar, buyumlar haqida tasavvurga ega bo‘ladi; uning hayoti chegaralangan monoton sharoitlarda kechadi. Aqlan zaif bolalar rivojlanish xususiyatlari bilan bog‘liq holda normal rivojlanayotgan bolalardan ham ko‘proq kattalarning maqsadga yo‘naltirilgan o‘rgatuvchi ta‘siriga muhtoj bo‘ladi. Jamoaviy tajribani shiddatli o‘zlashtirish, ayniqsa, ilk yoshda ularde deyarli kuzatilmaydi.

Intellektida nuqsoni bor bolalarning rivojlanish xususiyatlarini tadqiq qiluvchi olimlar, ularde birinchi navbatda patologik inertlikni, atrofqa qiziqish yo‘qligini ta‘kidlaydilar.

Shuning uchun bu bolalarni o‘qitish va tarbiyalashni tashkil etish uchun ta‘sir o‘tkazishni quyidagi usullari alohida o‘rin tutadi: bu nuqsonlarni bartaraf etishga qaratilgan, ularning bilish faoliyatini faollashtirishga yo‘naltirilgan. Shu tariqa boladagi organik nuqsonga atrof olamning qashshoq va ba‘zan buzilgan obrazi qo‘shiladi. Maktabgacha ta‘lim pedagogikasida o‘yinlarda, bolalarning mustaqilligi va ijodkorligi darajasiga asoslangan klassifikatsiyasi tarkib topgan. Shunday qilib bolalar o‘yinlari guruhga bo‘linadi: Ijodiy

o'yinlar va qoidali o'yinlar. Ijodiy o'yinlarga bola topqirligini, tashabbuskorligini, mustaqilligini namoyon qiladigan o'yinlar kiradi. O'yinlarda bolalarning ijodiy namoyon bo'lishi turlicha: Syujet va o'yin mazmunini to'qishdan hayolidagini yaxshiroq amalga oshirishdan tortib adabiy asarlardagi rollarni talqin qilishgacha. Ijodiy o'yinlar quyidagilarga bo'linadi:

- rejissyorlik;
- teatrlashgan;
- syujetli-rolli;
- qurilish materiali bilan o'yinlar.

An'anaviy pedagogikada rejissyorlik o'yinlari syujetli-rolli o'yinlar o'zanida qaralganligini ta'kidlash lozim.

Oxirgi paytlarda rejissyorlik o'yinlarini syujetli rolli o'yinlarning mustaqil turi sifatida xarakterlovchi tadqiqotlarning paydo bo'lishi munosabati bilan rejissyorlik o'yinlarini ajratish tendensiyasi yuzaga kelmoqda. Rejissyorlik o'yinlarining asosiy farqi shundaki, bu ko'proq individual o'yinlar, unda bola xayolidagi vaziyatni to'liq boshqaradi, bir paytda hamma ishtirokchi uchun harakat qiladi. Qoidali o'yinlar, o'yinlarning alohida guruhi hisoblanadi. Bu guruhdagi o'yinlar ilmiy va xalq pedagogikasi tomonidan bolalarning ta'lim va tarbiyasidagi tayinli vazifalarni hal qilish uchun yaratilgan.

Bu o'yinlar tayyor mazmun bilan, o'yinning qat'iy komponenti hisoblangan qoidalar bilan qandaydir topshiriqni bajarish jarayonida ta'lim vazifalari bolaning o'yin harakatlari orqali amalga oshadi. Qoidali o'yinlar 2 ta katta guruhga bo'linadi.

Didaktik o'yinlar va harakatli o'yinlar. Bular o'z navbatida turli asoslarni inobatga olib klassifikatsiyalanadi.

Didaktik o'yinlar quyidagilarga bo'linadi.

1) mazmunga ko'ra:

- matematik o'yinlar;
- tabiatshunoslik o'yinlari;
- nutqiy va h.k.

2) Didaktik materialga ko'ra:

- Buyumlar va o'yinchoqlar bilan o'yinlar.
- Stol ustidagi – yozuvli.
- Og'zaki.

Harakatli o'yinlar quyidagicha klassifikatsiyalanadi:

1) o'yinning harakatchanlik darajasi bo'yicha:

- kamharakatli;
- o'rtacha harakatli;
- ko'p harakatli;

2) o'yindagi ustuvor harakatlar bo'yicha:

- sakrashlar bilan;
- yugurishlar bilan va h.k.

3) o'yinda foydalaniladigan buyumlar bo'yicha:

- to'p bilan;
- lentalar bilan;
- obruchlar bilan.

Didaktik o'yinlar bola shaxsini har tomonlama rivojlantirish vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

1) Aqliy tarbiya. Didaktik o'yinlarning mazmuni bolalarda hayotdagi hodisalarga, tabiatga, atrof olamdagi buyumlarga to'g'ri munosabatni shakllantiradi, vatan haqidagi bilimlarini chuqurlashtiradi va sistemalashtiradi. Turli kasbdagi va millatdagi kishilar haqidagi, mehnat faoliyati haqidagi tushunchasini kengaytiradi. Didaktik o'yinlar yordamida tarbiyachi bolalarni mustaqil fikrlashga, olingan bilimlardan turli sharoitlarda qo'yilgan vazifaga muvofiq foydalanishga o'rgatadi. Ko'pgina didaktik o'yinlar aqlan zaif bola oldiga mavjud bilimlardan fikrlash jarayonida ratsional foydalanish vazifasini qo'yadi; atrof olamdagi buyumlar va hodisalarning o'ziga xos belgilarini topish: buyumlarini ayrim belgilarga qarab taqqoslash, guruhlash, klassifikatsiyalash, to'g'ri xulosalar va umumlashtirishlar chiqara olish.

Didaktik o'yinlar bolalarning sensor qobiliyatlarini rivojlantiradi.

His qilish va sezgi jarayonlari aqlan zaif bola tomonidan atrof olamni bilish asosida yotadi. Maktabgacha yoshdagi aqlan zaif bolalarning buyumning rangi, shakli, kattaligi bilan tanishishi sensor tarbiya bo'yicha didaktik o'yinlar va mashqlar sistemasini yaratish imkoniyatini beradi.

Didaktik o'yinlar bolalarning nutqini o'stiradi: lug'atini boyitadi va faollashtiradi, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish shakllanadi, bog'langan nutq va o'z fikrini bayon qila olish ko'nikmasi rivojlanadi. Didaktik masalalarning ko'pchiligi shunday tuzilganki, aqlan zaif bola buyumlar va hodisalar haqida mustaqil hikoya tuza olsin. Ayrim o'yinlar bolalardan jins va tur tushunchalarini faol ishlata olishni talab qiladi. Ko'pgina og'zaki o'yinlarning vazifasi esa – sinonimlarni, antonimlarni, eshitilishi o'xshash so'zlarni topa olish.

Maktabgacha yoshdagi aqlan zaif bolalarda ularning (o'rab turgan) atrofidagi buyumlarga kattalarning mehnat maxsuli kabi ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish haqida, axloq me'yorlari haqida, tengdoshlari va kattalar bilan o'zaro munosabatlar haqidagi, shaxsning ijobiy va salbiy sifatlari haqidagi axloqiy tasavvurlar shakllantiriladi.

2. Mehnat tarbiyasi. Ko'pgina didaktik o'yinlar bolalarda mehnat kishisiga hurmatni shakllantiradi, mehnatga qiziqish uyg'otadi, kattalarga mehnatda yordamlashish va mustaqil mehnat qilish istagini paydo qiladi. Ayrim mehnat malakalarini bolalar didaktik o'yinlar uchun material tayyorlash paytida egallaydilar. Bu dastlabki mehnatsevarlikni, mehnat mahsulotlariga ehtiyotkor munosabatni tarbiyalaydi.

3. Estetik tarbiya. Didaktik material gigienik va estetik talablarga javob berishi lozim. Bu material guruh xonasida bolalar qo'li yetadigan tayinli joyda saqlanadi.

4. Jismoniy tarbiya. O'yin ijobiy emotsional ko'tarinkilik yaratadi, yaxshi kayfiyat uyg'otadi, biroq asab tizimining aniq yo'naltirilishini talab qiladi. Bolalarning o'yin paytidagi harakat faolligi bola miyasini rivojlantiradi. Didaktik o'yinchoqlar bilan o'tkaziladigan o'yinlar ayniqsa, muhim. Bu jarayonda qo'llarning kichik motorikasi mustahkamlanadi, bu ham bolaning aqliy rivojlanishida ko'ngildagidek aks etadi, qo'llarni rasm chizishga tayyorlaydi. Didaktik va harakatli o'yinlar orasida syujetli o'yinlar ham bo'ladi, ularda o'ynovchilar rollarni bajaradilar. Qoidali o'yinlarda bolani o'yin jarayoni o'ziga jalb qiladi, o'yin harakatlarini bajarish, natijaga erishish, yutish istagi kuchayadi.

Maktabgacha ta'lim pedagogikasida didaktik o'yinlarni predmetli, stol ustida yozma, og'zaki o'yinlarga an'anaviy ajratish shakllangan.

1. Predmetli o'yinlar o'yin materialiga, mazmuniga o'tkazishni tashkil etishga ko'ra juda xilma xildir. Didaktik materiallar sifatida o'yinchoqlardan va real buyumlardan (turmush buyumlari, mehnat buyumlari, dekorativ-amaliy san'at asarlari va h.k.), tabiat jismlaridan (sabzavot, mevalar, g'umbaklar, barglar, urug'lar) foydalaniladi.

Predmetli o‘yinlar turli xil tarbiyaviy-ta’limiy vazifalarini xal qilish imkonini beradi.

Didaktik o‘yinlar bola nutqini rivojlantiradi, lug‘ati kengayadi va faollashadi, tovushlarning to‘g‘ri talaffuzi shakllanadi, bog‘langan nutq va o‘z fikrini ifodalash ko‘nikmasi rivojlanadi. Ko‘p o‘yinlarning didaktik vazifasi shunday tuzilganki, aqlan zaif bolalarni buyumlar va hodisalar haqida mustaqil hikoya tuzishga o‘rgatadi. Ayrim o‘yinlar bolalardan jins va tur tushunchasini faol qo‘llashni talab etadi. Sinonimlarni, antonimlarni, eshitalishiga ko‘ra o‘xshash so‘zlarni topish ko‘pgina og‘zaki o‘yinlarning vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akramova X. (2020). Ақли заиф ўқувчиларни компьютер технологиялари асосида меҳнат кўникмаларини шакллантириш. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(16), 1-9. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4013

2. Akramova, X. (2020). Коррекционно-педагогические обобщенности формирования навыков здорового образа жизни у детей с умственной отсталостью в семейных условиях. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 15(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/918

3. Akramova, X. (2020). Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 7(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/674

NUTQ BUZULISHIGA EGA BOLALARNING TAFAKKURINI RIVOJLANISHIDA DIDAKTIK O‘YINLARNING ROLI

JDPI dots **X.S.Akramova**
magistranti **Tojiyeva Nargiza Ilxom qizi**

Maxsus ta’lim jarayonida didaktik o‘yinli texnologiyalar didaktik o‘yinli dars shaklida qo‘llaniladi. Ushbu darslarda talabalarning bilim olish jarayoni o‘yin faoliyati orqali uyg‘unlashtiriladi. Shu sababli talabalarning ta’lim olish faoliyati o‘yin faoliyati bilan uyg‘unlashgan darslar didaktik o‘yinli darslar deb ataladi.

Nutqida buzulishi bo‘lgan bolalar darslarida o‘yin faoliyati orqali quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

- o‘yin faoliyati orqali shaxsning o‘qishga, mehnatga bo‘lgan qiziqishi ortadi;
- o‘yin davomida kar bolaning muloqotga kirishishi ya’ni, kommunikativ – muloqot madaniyatini egallashi uchun yordam beriladi;
- Nutqida buzulishi bo‘lgan bolalarning o‘z iqtidori, qiziqishi, bilimi va o‘zligini namoyon etishiga imkon yaratiladi;
- o‘yin jarayonida ijtimoiy normalarga mos xulq-atvorni egallash, kamchiliklarga barham berish imkoniyati yaratiladi;
- nutqida buzulishi bo‘lgan bolalarning ijobiy fazilatlarini shakllantirishga zamin tayyorlaydi;
- insoniyat uchun ahamiyatli bo‘lgan qadriyatlar tizimi, ayniqsa, ijtimoiy, ma’naviy-madaniy, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o‘rganishga e’tibor qaratiladi;
- o‘yin ishtirokchilarida jamoaviy muloqot madaniyatini rivojlantirish ko‘zda tutiladi.

Didaktik o'yinli mashg'ulotlarni nutqida buzilishi bo'lgan bolalarning bilim olish va o'yin faoliyatining uyg'unligiga qarab: syujetli-rolli o'yinlar, ijodiy o'yinlar, ishbilarmonlar o'yini, konferensiyalar, o'yin-mashqlarga ajratish mumkin.

O'qituvchi-pedagog avval kar bolalarni individual (yakka tartibdagi), so'ngra guruhli o'yinlarga tayyorlashi va uni o'tkazishi, o'yin muvaffaqiyatli chiqqandan so'ng esa, ularni ommaviy o'yinlarga tayyorlashi lozim. Tafakkur predmetini belgilash uchun to'laroq ta'rif O. K. Tixomirovning darsligida berilgan. Tafakkur predmetiga kiruvchi tarkibiy qismlar mana bunday ifodalanadi: «Tafakkur — bu o'z mahsuloti bilan voqelikni umumlashtirib, bevosita aks ettirishni harakterlaydigan, umumlashtirish darajasi va foydalanadigan vositalariga hamda o'sha umumlashmalar yangiligiga bog'liq ravishda turlarga ajratishdan iborat jarayon, bilish faoliyatidir». O. K. Tixomirov mazkur ta'rifda tafakkurning aksariyat jihatlari va xususiyatlarini ta'kidlab o'tgan. Lekin tafakkur muammosiga yangicha yondashishlarning paydo bo'lishi ta'rifni yanada takomillashtirishni taqozo qiladi.

Hozirgi davrda tafakkurning predmeti yuzasidan psixologiyada turli-tuman qarash va ta'riflar mavjuddir. Ularni ayrimlariga harakteristika berib o'tamiz. S. L. Rubinshteyn nazariyasiga binoan, tafakkurni psixologik jihatdan o'rganishning asosiy predmeti jarayon, faoliyat tariqasida namoyon bo'lishdir. Muallif tafakkur operatsiyalari, shakllarini shakllantirishda jarayon, muammoli vaziyatni hal qilishda esa fikr yuritish faoliyati sifatida vujudga kelishini chuqur tahlil qilib beradi. S. L. Rubinshteyn tafakkur to'g'risidagi g'oyani rivojlantirib, uni subyekt faolligining paydo bo'lishi deb atadi.

Tafakkurning analiz qilish operatsiyasi juda muhim rol o'ynaydi. Nutqida buzilishi bo'lgan bolalar savod o'rgatish bola nutqini analiz qilishdan boshlanadi. So'ng bu holat matnni gaplarga, gaplarni so'zlarga, so'zlarni o'z navbatida bo'g'inlarga, fonemalarga, ularni esa tovushlarga bo'lish singari aqliy faoliyat bilan asta-sekin almashtiriladi. Arifmetika, algebra, geometriya, trigonometriya, fizika, yoinki O'zbekiston tarixi, falsafa, iqqisod, politologiya, psixologiya va boshqa fan asoslarini o'rganish muammoli topshiriqlarni, masalalarni yechish ham analiz qilishdan boshlanadi.

Yuqorida aytib o'tilgan motor yoki boshqa qismlarning rolini chuqur tushunish uchun yolg'iz analizning o'zi kifoya qilmaydi. Chunki tarkibiy qismlarni birlashtirilgan holda bir-biriga ta'sir qilib turgan motor va mashinani butunligicha olib tekshirgandagina uning motor yoki mashini ekanligini anglash mumkin.

Nutqida buzilishi bo'lgan bolalar analiz va sintez qilishga o'rgatishda fikrlarni muayyan obektlarga yo'naltirish asosiy rol o'ynaydi. Bunda ular, albatta, qanday va qay yo'sinda ish bajarilishlari kerakligini bilib olishlari zarur. Masalan, o'smirlarni ona tili darslarida analiz va sintez faoliyatiga o'rgatish uchun istalgan jumlaning, chunonchi «It bo'ynini burmasdan g'alatiroq bukildi, och ko'zlari bilan menga bir qarash qildida, dumini qisib o'zini o'rmonga urdi» gapini mustaqil holda tahlil etish vazifasini qo'yish (agar sinaluvchilar bu vazifani bajarishga qiynalsalar, eksperimentatorning o'zi yordam berishi) mumkin. Ular predmet nomini anglatadigan so'zlarni alohida ko'chirib yozishlari va so'zlarning qanday so'roqqa javob bo'lishini aniqlashlari, ot va so'z turkumlariga ta'rif berishlari, shu so'z turkumiga xos belgilarni alohida ifodalashlari kerak.

Tafakkurning kengligi o'zining mazmundorligi, chuqurligi kabi sifatleri bilan muntazam aloqada bo'ladi. Insondagi narsa va hodisalarning eng muhim belgi va xususiyatlarini o'zida mujassamlashtirgan, o'tmish yuzasidan, hozirgi davr haqida, shuningdek, kelajak to'g'risidagi mulohazalar, muammolar va tushunchalarni qamrab olgan tafakkur keng tafakkur deyiladi. Fikr doirasi keng, bilim saviyasi yuqori, serg'oya, ijodiy

izlanishdagi kishilarni aql-zakovatli, bilimdon yoki tafakkuri keng kishilar deb atash mumkin. Demak, insonning aql-zakovati, bilimdonligi, mulohazadorligi uning tafakkuri kengligidan dalolat berar ekan.

Nutqida buzulishi bo'lgan bolalar tafakkuri o'zining mustaqilligi jihatidan mustaqil va nomustaqil tafakkurga ajratiladi. Tafakkurning mustaqilligi deganda, kishining shaxsiy tashabbusi bilan o'z oldiga konkret maqsad, yangi vazifalar qo'ya bilishi, ular yuzasidan amaliy va ilmiy harakterdagi faraz (gipoteza) qilishi, natijani ko'z oldiga keltira olishi, qo'yilgan vazifani hech kimning ko'magisiz, ko'rsatmasisiz, o'zining akliy izlanishi tufayli turli yo'l, usul va vositalar topib, mustaqil ravishda hal qilishdan iborat aqliy qobiliyatni tushunish kerak. Tafakkurning mustaqilligi aqlning sertashabbusligi, pishiqligi va tanqiydiligidan namoyon bo'ladi. Aqlning sertashabbusligi deganda, insonning o'z oldida yangi muammo, aniq maqsad va konkret vazifalar qo'yishini, ana shularning barchasini amalga oshirishda, nihoyasiga yetkazishda, yechimni qidirishda usul va vositalarni shaxsan o'zi izlashi, aqliy zo'r berib intilishi, ularga taalluqli qo'shimcha belgi va alomatlarini kiritishdan iborat bosqichlarning namoyon bo'lishini nazarda tutamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akramova, X. (2020). Ақли заиф ўқувчиларни компьютер технологиялари асосида меҳнат кўникмаларини шакллантириш. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(16), 1-9. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4013
2. Akramova, X. (2020). Коррекционно-педагогические обобенности формирование навыков здорового образа жизни у детей с умственной отсталостью в семейных условиях. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 15(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/918
3. Akramova, X. (2020). Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 7(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/674

ЎҚУВЧИЛАРДА ТАФФАКУРНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА БАДИИЙ АСАРЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

ЖДПИ-Р. Атамуродова

Санъатшўнослик талабаси-М. Достонова

Таълим-тарбия жараёнининг ҳар босқичида ўқувчиларда инсоний туйғуларни шакллаштириш ва такомиллаштириш, эстетик тараққиётини оқилона бошқариш нафақауларнинг бадиий асарларни ўзлаштириш хусусиятларини билишни, балки ҳар бир ўқувчининг бу борадаги индивидуал англаш, тафаккур юритиш, ҳис қилиш, ҳукм-хулоса чиқариш хусусиятларини ҳисобга олишни ҳам талаб қилади.

Тафаккур орқали ўқувчилар бадиий асар ҳақида фикр юритадилар. Бунинг учун ўқиётганларини тасаввур қилиб, хаёлан кўз олдида келтирадилар: асар қахрамонлари ҳам, рўй бераётган воқеа-ҳодисалар ҳам, тўқнашувлар, персонажлар ҳам илғаб олинганча тасаввур қилинади. Ўз тасаввурига таяниб фикрлаган ўқувчи мулоҳазаларини нутқи орқали баён қилади, ҳис-туйғуларининг кўлами ҳам нутқидан сезилади. Демак, тасаввур ҳам, тафаккур ҳам бошқа психологик жараёнлар билан

табий равишда алоқадор. Инсоннинг ҳар қандай фикри, туйғуси, ҳаракатида тасаввур мавжуд. Ўқувчи адабий қаҳрамонни ўзича тасаввур қилади, унга муносабати шаклланади. Ўзгаларнинг туйғуларини қўл билан ушлаб, кўз билан кўриб бўлмайди. Уларни ўз қалбида туйиш, ҳис қилиб, тасаввур орқали англаш керак бўлади. Ўқувчи бу жараёни ўз интеллектуал имкониятлари доирасида кечиради. Адабий таълимда ўқувчиларнинг айна шу ҳолатларига эмоционал таъсир кўрсатилади: хаёлот олами, тасаввурларини бойитишга; тафаккури ва мушоҳадаларини ўстиришга; нутқининг янада такомиллашувига эришиш учун шароит яратилади. Бадиий асарни таҳлил қилиш жараёни ўқувчи фаоллигини таъминлаш орқали уни инсонлараро муносабатларга аралаштиради; ҳаётини муаммолар илдизини топишга, тўқнашувлар асосини аниқлашга ундайди; ҳаёт ҳақида, инсон тўғрисида ўз хулосалари ва муҳокамаларини чиқаришга имкон яратади; нималарнидир ёқлаб, нималарнидир рад этади, танқидий кўз билан қарайди. Асар қаҳрамони уни одамларга яқинлаштиради, унинг қисмати ўзи ва ўзгалар тақдирига бефарқ бўлмаслик туйғусини уйғотади. Бундай туйғу умуминсоний моҳиятга эгаллиги жиҳатидан ўқувчилар маънавиятининг юксалишига таъсир кўрсатади.

Табиат гўзаллигидан баҳра олишни биладиган, табиатни суюдиган, табиат билан тил топишиш истагида бўлган инсон маънавий қашшоқликдан йироқлашади. Табиат гўзалликларини севган киши қалби эзгулик нури ила чароғон бўлади. Табиат орқали олам сирлари кўз ўнгимизда гавдаланади. Шоир Абдулла Орипов:

Фақат табиат бор илоҳий макон,
Фақат ўшанга сен беписанд боқма.
Лоқал уни сен танигин, Инсон,
Ёлғиз бошпанангни ўт қўйиб ёқма,

дея хитоб қилиш орқали барчамизни она табиатга беписанд боқмасликка, уни асраб-авайлашга ундамоқда. Акс ҳолда инсоният бошига оғир кулфатлар тушмоғи аниқ. Инсон она табиатдан йироқлаша, ўзини билишдан узоқлашади ва қалби камбағаллашади. Демак, илоҳий бошпанамиз табиатдаги ҳар бир ўзгаришлар қувонч ёки қайғу, алам, йўқотишлар табиат фаслларига қиёсан очиб берилади.

Инсонни табиатга яқинлаштирадиган, унинг кўнглини Она Табиат гўзалликларига ошно айлайдиган фасл – баҳор фасли ҳисобланади. Шунинг учун қадим даврлардан бошлаб оламни ёшартирадиган бу фасл шоирларнинг илҳом манбаи бўлиб келган.

Ҳақиқатда ҳам баҳор ва шеър ўзига хос эгизак тушунчалардир. Баҳорни гўзалликлардан завқланиш мавсуми дейиш мумкин. Бунда табиатнинг яшил рангларга бўянишидан бошлаб, сувларнинг шарқироқ овози, қушларнинг қий-чувигача барчаси сирли ва жозибали. Бу сир ва жозоба эса инсонни доимо ўзига мафтун этади. ана шунда уйғониш шавқини янгидан ҳис қилиб, яна илгарига интилади. Баҳор шу тарзда унинг ҳаётини интилишларини қувватлаб яшашга, севишга ва яратишга ишончини мустаҳкамлайди. Шунингдек, баҳор инсон хотирасини ҳам бедор этади. Шунда у ўтган умрини эмас, бу дунёни тарқ қилган кишилар хотирасини ҳам ёдга олади. Баҳор ва кўклам манзараларини одам ўз қалбида ҳис этганда кўнглига илоҳий ва ҳаётини қувват оқиб киради. Мана шу сабабларга кўра, Шарқ шоирлари баҳор фаслини янги орзу, умид, шодлик, эзгулик, бунёдкорлик фасли сифатида мадҳ этиб келганлар. Масалан, Юсуф Хос Ҳожиб «Кутадғу билиг» достонининг алоҳида бўлимида Баҳорни мадҳ этиб шундай сатрларни битган:

Эса келди Шарқдан баҳорнинг ели,
Оламга очилди жанатнинг йўли.

Бу бўз ер ипорланди қорлар кетиб,
Безанди олам чирой кўрсатиб.
Ғолиб келди қишдан баҳор чиройи,
Қурилди янгидан баҳорнинг ёйи...

Бу сатрларнинг давомини ўқиркансиз, яшил, сарик, кўкдан либослар кийган дарахтлар, ўзини эркин қўйиб бутунлай яшилликка бурканган «тоғу қир, далалар», ердан шодон бош кўтарган «минг алвон чечаклар», ипорнинг ҳидига кўмилган олам, ўйинга берилган «ғоз, оққушу ўрдак» кўз ўнгимизда гавдаланади.

Юсуф Хос Ҳожиб тасвирларида тоғ аро «қизил оғзи қондек, қоши қоп-қора» каклик ва унинг бағрида қувнаётган булбул қўшиқларини тинглатгандек бўласиз. Худди шундай ианзара тасвирларини «Девони луғотит-турк»даги шеърларда ҳам учратиш мумкин.

Хуллас, узоқ асрлардан эътиборан баҳор фасли мумттоз шеъриятимиз вакилларига мавзу, образ, манзара, поэтик тасвир воситаси сифатида хизмат қилиб келган. Лекин буларнинг барчаси инсоннинг тақдири, фикр-хаёли, орзу-умидлари ва ички кечинмалари билан бевосита уйғун равишда бадиий тадқиқ этилган. Ўтмиш шеъриятимизда жумладан, баҳор манзаралари кўпинча, символик характерда бўлиб, реал лавҳадан кўра кўпроқ киши кайфиятига кўпроқ кўтаринки ҳис-туйғулар уйғотади. Аммо, Лутфий, Атоий, Навоий, Бобур, Мунис, Огаҳий ва бошқа истеъдодли шоирларимизнинг шеърларида табиат манзаралари шартли символлар эмас, ҳаққоний ва жонли табиат кўринишларини ўқувчи кўз ўнгида гавдалантиради. Масалан, Навоийнинг баҳор мадҳига бағишланган ўнлаб ғазаллари, Бобурнинг «Баҳор фаслидурур май ҳавоси бошимда» «Баҳор айёמידур дағи йигитликнинг авонидур», «Ёз фасли, ёр васли дўстларнинг суҳбати», «Хотирни баҳор фаслида гашт оладур», «Хуш улки баҳор фасли бу дунёда» сатрлари билан бошланадиган шеърлари, Муниснинг «Чаманлар сайрига келки фасли навбаҳор ўлмиш», Огаҳийнинг «Қилиб ойини меҳр оғоз Наврўз, Фурқатнинг «Фасли навбаҳор ўлмиш» деб бошланувчи ва бошқа шоирларнинг кўплаб шеърларини эслаш мумкин. Ўқувчи кўнглида гўзалликка интилиш, эҳтиёж, уни асраб авайлаш, қадрлаш туйғуларини шакллантиришда А.Ориповнинг табиат лирикасига даҳлдор шеърларидан фойдаланиш мумкин.

Шоир ўз юртининг фарзанди сифатида халқ дардларини, изтиробларини ўз кўнгли орқали «лирик мен» туйғуларига пайвандлаб ифодалайди. Ҳаёт қанчалик гўзал, табиат мафтункор, куз манзаралари ҳам ўзига хос жозибали яшамаса, куз хирмони унга барака, шодлигу қувончлар келтирмаса, заҳматли меҳнати унга роҳат бахш этмаса, аксинча, «меҳнатга қуллик» оқибатида меҳнат заҳмат, дарди алам келтирса, жондан азиз халқини бахтир дейиш мумкинми? Халқини меҳнат қаддини буқан, заҳматлардан эзилган ҳолда кўриш шоирни изтиробга солмоқда. Шоир собиқ шўролар тузуми даврида халқимиз меҳнатга қул қилинганлиги оқибатида унинг тақдири буйруқлар, шиорлар орқали ҳал қилинганлигини «кузнинг фалсафаси шудир биз учун» мисрасига аламли истехзо маъноларини юклаб ифода қилган. Бундай шеърларни таҳлил ва талқин қилиш давомида бугунги истиқлол даврининг кадр-қимматини англаш, бу улғу неъматни янада мустаҳкамлаш учун ҳар биримиз шу юрт, шу миллат фаровонлиги йўлида курашмоғимиз лозимлиги тушунилади. Ўқувчилар шоирнинг гражданлик туйғуларини ўз кўнгли орқали ҳис қилиб, миллатпарварлик туйғуларига ҳамдардга айланадилар. Англаб, ҳис қилган кечинмаларга таяниб фикрлайдилар, муносабат билдирадилар. Демак, табиат лирикасига мансуб асарларни ўқиб-ўрганиш ва таҳлил

қилиш воситасида нафақат она табиатга меҳр-муҳаббат ҳиссини тарбиялаш, балки ўқувчига барчамиз шу маконнинг, шу юртнинг бир бўлаги эканимизни англатиш; она Ватан, табиат ва она замин олдида барчамиз масъул эканимизни дилдан англаб яшамоғимиз лозимлигини уқдирмоғимиз зарур. Она табиат гўзаллигидан, неъматларидан баҳра олиш билан бирга бу неъматларни кўпайтиришга, табиатни асраш, авайлашга барчамиз бурчлимиз. ана шундай масъуллик туйғусини ҳис қила оладиган ёшларни миллий ва умуминсоний туйғуларга эга ватанпарвар дейиш мумкин.

Абдулла Орипов каби истеъдод эгаларининг руҳий олами, эътиқоди, шахс сифатидаги хислат ва фазилатлари, тафаккур тарзи, услуби унинг ижодкор сифатидаги қиёфасини намоён этади. Адабиёт дарслари давомида шоир ҳаёти ва ижодини ўргатиш воситасида яратувчи шахсга хос фазилатлар намуна тарбиясини ўтайди; шоир кечинмаларига ўқувчиларни кечинмадош, ҳафикр, ҳаммаслакка айлантириш натижасида ўқувчиларда ҳам инсоний сифатлар куртак ёйиши; муайян масалаларга ўз нуқтаи назарига таяниб фикр юритувчи мустақил тафаккур эгалари шакллантирилади. Яратувчиликка, эзгуликка, гўзалликка интилувчан ёшларни тарбиялаш, улар кўнглида етук инсонларга нисбатан ҳавас ҳиссини уйғотиш, эл эъзозига созовор бўлган сўз санъаткорлари каби қалби уйғоқ, фидойи шахсларни вояга етказиш мумкин. Шу йўл билан ўқувчиларда миллий ва умуминсоний туйғуларни шакллантиришга эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Орипов А. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. Биринчи ва иккинчи жилдлар. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. -Т.: 2000. - 432 б.
2. Йўлдошев Қ. Янги чапедагогик тафаккур ва умумтаълим мактабларида адабиёт ўқитишнинг илмий-методик асослари. Пед. фан. доктори дисс... -Т.: 1997. - 306 б.
3. Мирқосимова М. Ўқувчиларда адабий таҳлил малакасини шакллантириш ва такомиллаштириш усуллари. Пед. фан. док. дисс -Т. 1995. 253 б.
4. Каримов И. А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. 7- том.- Т. : Ўзбекистон, 1999. - 440 б.

BOLA SHAXSINI SHAKLLANISHIDA IJTIMOIIY TARBIYA MASALALARI

Berdiyorova Shoira Axmadjonovna-JDPI o'qituvchisi,
Bahriddinova Nargiza Jaloliddin qizi-JDPI Magistiranti

Кo`pchilik mamlakatlarda shaxsning insonparvarlik g`oyalari asosida ijtimoiylashtirish kontseptsiyasi asosida faoliyat yuritayotgan maktablar mavjud. Germaniyadagi xolistik maktablarning pedagogik kontseptsiyasi, Shvettsiya va Amerikadagi hamda Rossiyadagi "Kichik tumonlar maktabi" ("Maktab mikrarayon") shular insonparvarlik tizim sifatida namoyon bo`ladi.

Ochiq maktablar ko`p qirralari vazifalarni bajarib, kun davomida bolalar va kattalar uchun faoliyat ko`rsatadi. Ular xohlagan vaqtlarida bu maktabga kelishlari mumkin. Bu maktablar oila, ma'naviy-ma'rifiy tashkilotlar, ish joylari, mahalliy hokimliklar, jamiyat tashkilotlari kabi ijtimoiy institutlar bilan hamkorlik qiladi.

Eng asosiysi bolaning ta'lim va tarbiyasi ijodiy faoliyat asosida olib boriladi; maktab bolaning rivojlanishi uchun barcha sharoitlarni yaratib beradi. Ochiq maktablar strukturasi yangi tarbiyachi-ijtimoiy pedagoglar faoliyat ko'rsatadi. U shaxs va jamiyat o'rtasidagi "vositachi" rolini bajaradi.

Bunday maktablar asosan;

- o'qituvchilarning pedagogik bilimini boyitish
- sotsiumning imkoniyatlarida foydalanib, ota-onalarning umummadaniyatini

rivojlantirish:

ijtimoiy foydali madaniy dam olishini tashkil etishga doir o'z faoliyatlarini olib boradi.

Bolalarga qo'shimcha ta'lim berishning ijtimoiy-pedagogik modeli

Maktabdan tashqari qo'shimcha ta'lim muassasalari ijtimoiy tarbiyalash institutlaridan biri sifatida, bolalarning bo'sh vaqtini tashkil etishda muqim ahamiyat kasb etadi. Ularning asosiy vazifalari:

- bolalarning o'z-o'zini rivojlantirishga sharoitlar yaratish,
- sog'ligini tiklash, kasb tanlashga va ijoiy faoliyat yuritishga yo'llash,
- nogiron bolalarning ijtimoiylashuviga yordam berish va h.k.

qo'shimcha ta'lim muassasalarida asosan, bolalarni o'qitish quyidagi shakllarda olib boriladi; nazariy(ma'ruzalar o'qish, suhbatlar, disputlar tashkil etish va h.k) hamda amaliy(ekspeditsiyalar, sayohatlar tashkil etish, konferentsiyalar, slyotlar o'tkazish). Bu tashkilotlarda olib boriladigan ijtimoiy pedagogik faoliyat bolalarga bilim berish, ijtimoiylashtirish va hayotga tayyorlash maqsadi ko'zlanadi.

Undagi dasturlar tarbiyalanuvchilarning ijtimoiylashuviga, bugungi kunning dolzarb muammolarini tushunishga, muammolarni mustaqil tarzda qal etishga o'rgatishga, o'z bilimni oshirib borishga qaratilgandir. Bu tashkilotlarda ijtimoiy-pedagogik faoliyat jarayonida quyidagi tamoyillarga asoslanish maqsadga muvofiqdir:

1. Bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda yondoshish.
2. O'qituvchining shaxsiy professional yondoshuvi.
3. Tabiatga mos yondoshuv
4. Madaniy saloqiyatga mos yondoshuv.

Bu faoliyatlar jarayoni ijtimoiy pedagog ta'limiy faoliyat metodi, faoliyat va muloqatni o'zgartirish metodi, munosabatlarni o'zgartirish kabi metodlardan foydalanish mumkin.

Xulosa qilib aytganda qo'shimcha ta'lim muassalarida ijtimoiy pedagogic faoliyati modeli quyidagi shakilda amalga oshiriladi.

Ijtimoiy pedagog faoliyati qishloq joylarda o'ziga xos xususiyatga ega. Uning asosiy maqsadi qishloq aholisini ijtimoiy-pedagogik qimoyalash sog'ligini himoyalashga, hayot tarzini yaxshilashga yordamlashishdan iboratdir. qishloq joylarda u aholining turli yoshdagi(bolalar, yoshlar, qariyalar, nogironlar, yosh oilalar va h.k) guruhlari bilan ish olib boradi va ularga o'sha muhitda o'z o'rnini topishga yordam beradi. Uning asosiy ob'ekti shakllangan shaxs bo'lib, mikromuhit esa shaxsni tarbiyalash va rivojlantirish faktori sifatida xizmat qiladi. Bolalar esa shu aholining eng nozik vakili bo'lib, ular birinchi navbatda ijtimoiy muhofazalanish bilan birga ijtimoiy va ijtimoiy pedagogik yordam berishni talab etadi.

Ijtimoiy hayotda ob'ektiv sabablarga ko'ra noto'liq oilalar mavjud. Ota-onalarning ajralishlari, nikohsiz farzand ko'rish, o'rta yoshdagi insonlarning orasidagi o'limning ko'payishi, bolasidan voz kechish bunga asos yaratmoqdalar. So'nggi yillarda ko'plab oilalar moddiy etishmovchilik holatiga duch kelmoqdalar. Bu holat, albatta, bolaning ruhiy olamiga

o`z ta'siri o`tkazadi. qarovsiz bolalar-oilalarning buzilishi natijasidir.internat shaklidagi muassasalarda tarbiyalanuvchi bolalar psixologik, hissiy deprivatsiyaga uchraydi, ya'ni qiynaladi, sesorli ochlikni boshidan o`tkazadi, real qayotdan uzoqlashadi, ijtimoiy izolyatsiyada bo`ladi. Maktab internatlar nafaqat ta'lim-tarbiya maskani, balki shaxsning ijtimoiylashuviga ko`maklashadi. Internatlarda bajaradigan ijtimoiy pedagogning vazifalari quydagilardan iborat;

- tarbiyalanuvchilarda insoniy munosabatlarni shakllantirish:
- bolalarning xavfsizligini va psixologik konfortni ta'minlash:
- har bir tarbiyalanuvchining hayot tarzi, ijtimoiy rivojlanish vaziyatlarini, individual xususiyatlarini o`rganish:
- tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy adaptatsiyasini va ijtimoiy potologiyasini o`rganish:
- dezadaptatsiyaga uchragan bolalarni ijtimoiy pedagogik reabilitatsiya qilish:
- tarbiyalanuvchilar, muassasa, oila a'zolari va ijtimoiy institutlar orasida dallollik vazifasini o`taydi:
- internat bitiruvchilarni ishga joylashtirish, turarjoy bilan ta'minlash, pensiya, posobie va boshqa imtiyozlardan foydalanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o`z qo`limiz bilan quramiz. 7-jild. - T.: O`zbekiston , 1999. - 189 b.
2. Karimov I.A. O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: «O`zbekiston », 1997, 112-113-betlar.
3. Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat – engilmas kuch. - T.: «Ma`naviyat», 2008. - 174 b.
4. Karimov I.A. O`zbekistonning o`z istiqlol va taraqqiyot yo`li. TAT. 3-jild. – T.: O`zbekiston, 1996. - 366 b.

MAKTABGA TAYYORLOV GURUHI OTA-ONALARIGA DIDAKTIK VA METODOLOGIK YORDAM KO`RSATISH

Bo`ltakova Roziya Hasan qizi

Jizzax Davlat Pedagogika Instituti magistranti

Bugungi kunda kelajak avlod ta'lim-tarbiyasi eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Dunyo mamlakatlari asosiy e'tiborini bor kuch g'ayratini ta'lim tarbiyaga qaratmoqda. Talimga e'tibor kelajakga e'tibor deganlaridek davlatimiz yosh avlodga zamon talabiga muvofiq imkoniyat va sharoit yaratib bermoqda. Bularning tasdigi yoshlarga qaratilgan siyosat, qonun, qaror, farmoyishlarning amalda bajarilayotganligida o`z aksini topmoqda. Jumladan "Maktabgacha talim tizimini 2030yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi4312-sonli qarori(1) bunga yaqqol namuna. Unga ko'ra xususiy sherikchilik, nodavlat mttlarini ko'paytirish, mttlari sonini ko'paytirish, xizmatlarini kengaytirish va sifatini oshirish choralari keng qamrovli tarzda amalga oshirilmoqda. Maktabgacha ta'limda bolalar qamrovini kengaytirish MTTni

zamonaviy o'quv metodik qo'llanmalar bilan boyitish, moddiy texnik bazasini mustahkamlash, malakali kadrlar tayyorlash va asosiy vazifalar sifatida qo'yilgan. Jumladan: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to'g'risida”gi qarori(2), 2016 yil 29 dekabr, “Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora – tadbirlari to'g'risida” 2017 yil 9 sentyabr, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni “Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora – tadbirlari to'g'risida”gi 2017-yil 30 sentyabr, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori “O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida” 2017 yil 30 sentyabrdagi qarorolarida o'z aksini topgan.

Bolaning rivojlanishida asosiy o'rinda oila turishini hisobga olgan holda, bolalarni maktabga tayyorlashda eng asosiy masalalarni ko'rib chiqish, ularni har tomonlama jismonan, psixologik, ijtimoiy tomondan rivojlantirishda ota-onalarga metodik, didaktik yordam ko'rsatish pedagogik maslahat berish zarur.

Bola hayotidagi muhim o'zgarishlardan biri bu-bolaning maktabga chiqish jarayonidir. Bir qarashda bu juda oddiy jarayondek tuyulishi mumkin. Lekin maktab va MTTda sharoit va muhit turli xil. Bolani maktabga necha yoshidan boshlab tayyorlash kerak? Mutaxassislarning fikriga ko'ra bu tayyorgarlikni 5-6yosh oralig'idan boshlash kerak. Ko'pchilik ota-onalar shunday savol bilan murojaat qiladilar? Bolani maktabga tayyorlash shartmi? Maktab hayotiga chiqqach o'z-o'zidan moslashib keta olmaydimi? Nima uchun oldingilar MTTga ham qisqa muddatli guruhga bormasa ham maktabda o'qiy olishganku? va shunga o'xshash savollar. Bu savollarga bugungi kunda javob berish muammo emas. Buning asosiy sabablaridan biri akseleratsiya ya'ni oldingi va hozirgi zamon talablarining bir biriga mos kelmasligi. Shu o'rinda avvalo MTT ning mohiyati mazmunini ota onalarga keng miqyosda tushuntirish va amaldagi natijalarini tasdig'i bilan isbotlansa ota ona ongli zarur va muhimligini tushungan ravishda farzandini mtt ga olib borsin.

Bolani maktab hayotiga tayyorlash sabablariga kelsak, buning uchun maktab va MTT o'rasidagi farqni ko'rib chiqish lozim. MTTda asosiy faoliyat o'yin bo'lganligi va undan jiddiy aqliy mehnat talab etilmaganligi uchun bola o'zini erkin tutadi. Maktabga o'tgach undan aqliy mehnat, o'zini idora etish ruhiy hissiy jarayonlarini boshqarish, topshiriqlarga ma'suliyat talab etiladi va bola o'zining katta bo'lganligini his qila boshlaydi. Agar bola mana shu nisbatan og'ir maktab sharoitiga tayyorlanmasa, bolada sinfdagi bolalar bilan munosabatga kirisha olmaslik, muloqotsizlik, o'zlashtira olmaslik, aqliy zo'riqish, aqliy mehnatdan charchash, dars jarayonini jiddiy qabul qilmaslik, masuliyatsizlik, maktab hayotidan zerikish va shu kabi salbiy xususiyatlar yuzaga keladi.

Endigina maktabga chiqqan bola o'yin faoliyatidan uzilmagan bo'ladi. O'yin bola hayotining uzviy qismi. Bolaga ta'lim jarayonida o'yin qo'llamaslikni iloji yo'q. Bola o'yin tufayli qiziqib ta'lim oladi, tabiat, o'simlik, hayvonot dunyosi bilan tanishadi. Ota-onalar bola bilan shug'lullanishda oldindan ta'lim jarayoniga moslashtirish uchun bola bilan birga didaktik o'yinlar tez-tez o'ynab turishi lozim. Bu bir qarashda oddiy tuyulsada, bola uchun emas. Doimiy kun davomida har bir yumushda bolaga didaktik o'yin o'ynatish va o'rgatish mumkin. Muhimi bola bezib qolmasligi. Oddiy narsalardan senga 2ta, opanga 1 ta olma berdim nechta bo'ladi kabi misollar bilan bolada ishoralar haqida ma'naviy tushuncha hosil qilishimiz mumkin yoki geometrik shakllarni tarvuz qanaqa shaklda va hokazo.

Bola bilan topishmoqlar so'z o'yinlari orqali bolaning ham nutqini, ham mantiqiy fikrlashini, ham bilimni oshirish mumkin masalan(3)

Oppoq tovuq don cho'qir,

Suv ichadi qorasi,

Qoshilganda olasi,

Nechta tovuq bo'ladi?(3)

O'ynar 3ta qiz bola,

Go'yo ochilgan lola,

Do'stlari kelishdi 5ta

Ayt ular bo'ldi nechta (8)va hokazo

Bolani maktabga tayyorlash deganda bolaning:

jismonan-sog'lomlik darajasi;

psixologik-bola bilish jarayonlarning diqqat, xotira, fikrlash, idrok, tasavvur his qilish, nutq kabilarning rivojlanganligi;

ijtimoiy-tengdoshlari va kattalar bilan muloqotga kirisha olishi tushuniladi.(5)

Bolani maktabga tayyorlashda mana shu uch xususiyatga e'tibor berish lozim.Bola maktabga chiqishi uchun avvalo sog'lom bo'lishi kerak.Avloniyning fikricha "Badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i eng kerakli narsadur.Chunki o'qumoq o'qutmoq o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchli ,kasalsiz jasad lozimdir".Maktabda darslarni ozlashtirib olishi uchun:

-ko'rish va eshitish qobiliyati normal bo'lishi;

-ruchka va qalamni to'g'ri ushlay olishi uchun mayda matorikasi yaxshi shakllangan bo'lishi;

-bola o'z kitoblarini kotara oladigan darajada chiniqqan bo'lishi lozim.

Bolaning maktabga psixologik tayyorgarligi juda katta ahamiyatga ega.Bolani maktabga tayyorlash jarayonida ota-onalar bolaga tazyiq, qo'rqitish, ishonchsizlik bildirmasligi zarur.Tayyorlov jarayonida bola tez o'zlashtira olmagan taqdirda bolaga qo'ldan hech narsa kelmaydigan landovur sifatida qaramaslik kerak.Bu bolaning ishonchi yo'qolishi va maktabdan qo'rqish holatlarini yuzaga keltiradi.

Bolaning ijtimoiy tayyorgarligi ham eng muhim tayyorgarlik jarayonidir.Bola atrofdagi do'stlari o'qituvchisi bilan erkin muloqotga kirishishi uchun uning so'z boyligi yetali va ijtimoiy muhitga moslashgan bo'lishi lozim.U o'z fikrini atrofdagilarga tushuntira olishi va tushunishi zarur.

Bolani maktabga tayyorlashda ota-onaning o'rni juda katta chunki bola ko'p vaqtini oilada o'tkazadi.MTTda mashg'ulotlar o'tilsada ota-ona bola bilan individual ishlamasa buning samarasi kamroq bo'ladi.Ko'pchilik ota-onalar so'rashadi nima qilsak farzandimizning aqliy qobiliyatlari oshadi yaxshi bilim oladi?

Eng avvalo

-bola bilan ko'p suhbat qurish lozim –bu bola nutqi va bilimining rivojlanishiga katta hissa qo'shadi

-bolani tez-tez sayr qildirish maqsadga muvofiq-atrof muhitdan ham kuzatish ushlahsh amaliy ko'rish oqibatida bolada sezgilari rivojlanadi, aniq bilimlar faollashadi, misol uchun hayvonot bog'iga olib borish

-bola bilan topshiriq va kundalik mehnat jarayoninibirga amalga oshirish bolada bu faoliyatlarga nisbatan qiziqishni yanada oshiradi

-bolaga kitob oqib berish-bolaning mantiqiy fikrlashi aqliy tafakkurining oshishi va so'z boyligi ko'payishida katta yordam beradi.

Xurmatli ota onalar farzandingiz kelajagiga befarq bo'masangiz unga hozirdan shu ondan e'tibor qarating.

Ota onalar bilan suhbat hamda so'rovnoma o'tkazganimizda shu narsalar ma'lum bo'ldiki, hozirda davlat tomonidan chiqarilayotgan qonunlarning amaldagi ifodasi ota onalarni qoniqtiradigan yangi qurilayotgan MTTLari ularda yaratilayotgan sharoitlar ota-onalarni faollikga yanada undadi maqsad bolani ma'lum vaqt ushlab turish emas farzandining kelajagi poydevorini mustahkam qurish barkamol qilib tarbiyalash haqidagi bilim, ko'nikma, malakalar ota-onalarda yuqori ko'rsatgichlarni bermoqda. Xulosa qilib aytganda, bola boshlang'ich bilimlarni oilada o'zlashtiradi, jumladan tarbiyasi ham aynash shu joyda ota ona farzandini Maktabga tayyorlashda asosiy masuliyatni faqat mttga emas o'z zimmalariga olgan holda mas'uliyat bilan yondashish zarur. Zero xalqimiz aytganidek nihol to'g'ri parvarish qilinsa yetuk daraxt bo'lur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha talim tizimini 2030yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 4312-sonli Prezident qarori.
2. 2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to'g'risida"gi Prezident qarori
3. "Didaktik o'yinlar". S Qurbonov. Uganich -2011
4. O'zbekiston Respublikasining "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari". -T.-2018y.
5. "Maktabgacha pedagogika" Sh. A.Sodiqova. Fan texnologiya. Toshkent-2012

БОЛАЛАР ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА КИТОБ - БИР ДЎСТ СИФАТИДА

Алмуротова Гулбахор Мансуровна ЖДПИ

Китоб бахт ва қудратли истиқбол йўлида одамзот яратган, эҳтимол мураккаб ва мўжизалар ичида энг буюк мўжизадир. Яхши китоб мева беради, китобларнинг туғилишига олиб келади, унинг шон-шухрати асрлардан –асрларга ўтиб уни мутолаа қилиш китобхон ўқувчилар ҳаётида бутун бир даврни ташкил қилади. Китоб инсоният яратган чинакам ҳайратланарли ва эътиборга лойиқ кўринишидир. Инсоният яратган, қайта–қайта ўйлаб кўрган ва эришган нарсаларнинг бири худди сеҳрли сандиқдай китоблар саҳифасида сақланиб қолган. Китоб ўқувчи фикрлаш қобилиятини ҳаракатга келтирувчи ихчамгина бир қуролдир. У болани ақлий танбалликдан қутқарувчи ва унга кўмаклалашувчи тафаккур қудратидир. Китоб ўқиш орқали ўқувчида орзу-истак туғилади, уни ҳаётга чорлайди болани фикрлашга мажбур этади, турли муоммолардан мустақил қарор қилиш қобилиятини ривожлантиради.

Бундан неча минг йиллар илгариёқ китоб инсониятнинг олди вакиллари қўлида ҳақиқат ва адолат учун олиб борган курашларида энг асосий қуроллардан бири бўлган ва айнан шу қурол уларга жуда кўп куч қудрат бахш этган. Китоб ҳам худди бола сингари ҳаёт ҳодисасидир, у ҳам жонли фактдир, у ҳам сўзлайди ва у инсон томонидан бунёд этилган ва этилаётган бошқа ҳамма буюмларга қараганда ўзгачароқ буюмдир. Китоб болалар учун-меҳнат қуролидир. Нафақат шундай. У одамларни ўзгаларнинг

ҳаётида иштирок этишга ундайди, уларнинг изтироблари, уларнинг фикрлари уларнинг орзу–интилишларини тушиниб этишга ўргатади, у теварак борлиқдаги нарсаларни бир-бирига қиёслаб қайта ўзгартириш беради.

Китоб - сеҳргар. Китоблар дунёни қайта кўриш хусусиятига ега. Китоблар бизни яхши жамият сари етаклайди, бизни барча замонларнинг буюк инсонлари билан таништиради. Биз китоб туфайли кишилиқнинг буюк ақл егалари билан мулоқотда бўлиб хузурланамиз ва бу алоқа хоситасидан хар биримиз ҳам фойдаланишимиз мумкин. Одамлар илмнинг барча соҳаларига оид катта қисмини қоғозларда, одамларнинг қоғоз харитаси бўлмиш китобларда яшайди .Шунинг учун ҳам бизнинг ягона умидимиз ва ўлмас хотирамиз фақат китоб тўплаш ва кутубхона очишдир. Бу дурдоналаримизнинг қанча қанча меҳнат евазига дунёга келаётганини биз болаларга тушинтириб боришимиз керак.Чунки китобни севиш орқали бола ўзидаги фикр воқеалар қуюнини англашда унга дўстона кўмаклашади ва у ўзини ва ўзгаларни хурмат қилишга ўргатади у одамларга меҳр туйғусини бахш этган ҳолда бола қалбига қанот бағишлайди.Биз китобхон истаимизми йўқми, юксак бадий асар бизни одамларга баҳо беришгагина емас ,балки ўша баҳо бериш йўлида, ҳаётнинг асосий масалалари, унинг мақсади маъноси, ундаги адолат, адолатсизлик ва ҳоказолар ҳақида мулоҳаза юритишга мажбур этади.

Бизнинг педагогик эътиқодимизнинг асосларидан бири китобнинг тарбиявий кучига чексиз ишонишимиздадир. Мактаб, энг аввало, китоб демақдир. Тарбия - энг аввало яхши сўз, китоб, жонли инсоний муносабатлардан иборат.Китоб-қудратли қурол. Доно, кўтаринки руҳ билан ёзилган китоб кўпинча инсон тақдирини ҳал қилади. Яхши китобларни ўқиш ўтмиш замонларининг энг доно кишилари билан ҳамсухбат бўлиш демақдир, шуниси ҳам борки, бу суҳбатда бизга улар ўзларининг энг яхши фикрларини баён этадилар. Яхши китоб–ақлли одам билан суҳбат куришнинг айнаи ўзгинаси. Китобхон ундан билим ва воқелиқни умумлаштириш, ҳаётни англаш хислатини олади. Қаердаки китоб бор экан у ерда одамлар ўзлари билан ўзлари кўлами доирасида қотиб қолмайди , ўтмиш ва бугунги куннинг барча оламшумул ютуқларига бутун инсониятнинг фикр ва туйғуларига ошно бўлади.

Масалан биз биринчи бор яхши китоб ўқиганда гўё яхши дўст орттиргандек бўламиз. Ўша ўқилган китобни қайта ўқиш эса дўсти билан яна қайта учрашгандек гап.Китоблар бизнинг энг яқин дўстларимиздир. Уларга ҳаётнинг ҳамма қийин дақиқаларида ҳам ишонса бўлади. Улар бизга ҳеч вақт хиёнат қилмайдилар. Китоб замонимизнинг ҳаётидир. Китобга ҳамма –кекса ҳам, ёш ҳам, ишбилармон ва бекорчи ҳам,болалар ҳам зарурат сезади Ҳақиқий билим эгалламоғи учун одам яхши китобларни, яъни яхши , ақлли кишилар ва чинакам донишмандлар ёзган китобларни танлаши лозим.

Китоб болани билоғон, суҳбат - топқир, ёзиб олиш эса болани аниқликка ундайди. Китоблар ҳақида жуда кўп ибратли сўзлар ва мақоллар келтирилган. Ҳаттоки бу сўзлар бизгача ўз кучини йўқотмаган :

Ўқиш - энг яхши таълим. Буюк алломанинг фикрига эргашиш энг қизиқарли илмдир.

Китоб ҳар қандай билимнинг жони ва юраги, ҳар қандай фаннинг ибтидосидир.

Токи китоблар бор экан,ҳеч қачон ўтмиш ўтмиш бўлмайди

Биз ҳаддан зиёд кўп ўқиймиз, шу қадар кўп ўқиймизки,ҳатто эшитишни унитиб кўйдик.

Китоблар ақл фарзандларидир.

Китоблар донишмандликни ёйиш қуролидир.

Биламизки ҳар бир соҳа юзасидан ёзилган мукамал асарлар жуда кўп.. Биз педагоглар болалар тарбиясида маъсул шахсмиз. Шу жумладан айтишимиз мумкинки соҳамиздаги ҳар бир тушунча яъни; таълим, тарбия, ривожланиш, маълумот, фаолият, қобилият буларнинг ҳаммаси китобларда баён этилади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкин болаларга бу тушунчаларни ўргатишдан олдин китобнинг ҳаётимиздаги ўрнини тушунтириш лозим. Чунки биз берадиган билимлар китобнинг негизида ётади. Биз болаларга китоб қалбни ёритишини, шу заминда мустаҳкам туришга ёрдамлашини, табиатнинг сир ва қонунларини очиб беришига, она Ернинг ҳақиқий эгаси бўлишига уни тубдан ўзгартиришига, жамиятда ўз ўрнини топиш учун қонунларни эгаллашга кўмаклашишига, энг яхши, энг қадрли, энг доно ва нафоатли нарсаларнинг бари китобда жамулжам эканлигини болажонларга ўргатмоғимиз керак.

Фойдаланилган адабиётлар

1. "Педагогика" энциклопедия 2 жилд "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриоти, 2015. Тошкент-129. Навоий кўчаси, 30.
2. Толипов Ў. Таълим : ўқитувчи ва ўқувчи фаолияти. Соғлом авлод учун ж. 2000
3. Баркамол авлод орзуси. Тузувчилар: Ш. Қурбонов, Р. Ахлидинов, Ҳ. Саидов. – Тошкент : Шарқ нашриёти – матбаа концерни. 1999.
4. Тафаккур гулшани. Тошкент. янги сон. 1999.
5. Педагогик технологияларининг татбиқий асослари. 2006 йил ФА "Фан" нашриоти, Т. Н. Қори Ниёзий номидаги ЎзПФТИ.

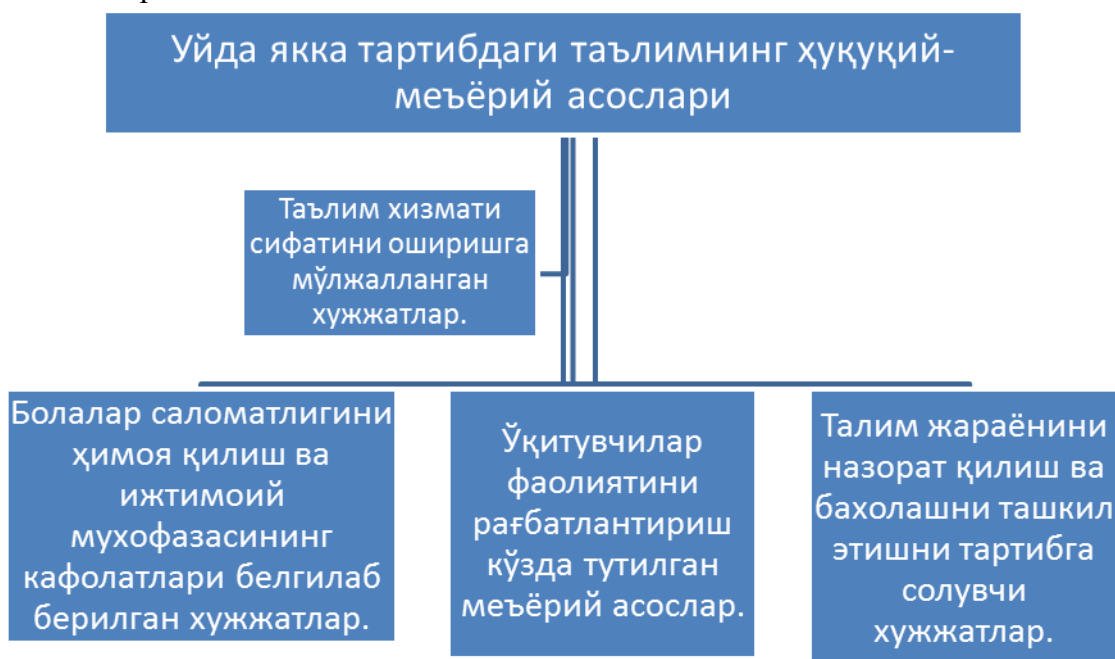
УЙДА ЯККА ТАРТИБДАГИ ТАЪЛИМГА ЖАЛБ ЭТИЛГАН БОЛАЛАРНИ ИНКЛЮЗИВ МУҲИТГА ЖАЛБ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ

М.Х.Жўрахўжаев-ЖДПИ ўқитувчиси

Имконияти чекланган болаларнинг атрофдагилар билан мулоқоти ва турли муносабатларда иштироки соғлом болаларга нисбатан мураккаброқ кечади, лекин бугунги кунда янги Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий соҳаси инсонпарварлик ғоялари асосида интенсив равишда жаҳоннинг етакчи давлатлари даражасида ривожланиб бормоқда. Мазкур йўналишда охириги ўн йилликда мақсадли ва манзилли стратегияларни амалга оширишни кўзда тутган қатор ҳуқуқий-меъёрий асослар ҳаётга жорий этилди. Натижада жисмоний, психик ривожланишида нуқсонли бўлган болаларга таълим-тарбия бериш хизматлари ва шароитларини модернизациялаш устувор йўналиши сифатида белгилаб олинди. Давлатимиз бош қомуси бўлган Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 41-моддасида: "Ҳар ким билим олиш ҳуқуқига эга. Бепул умумий таълим олиш давлат томонидан кафолатланади. Мактаб ишлари давлат назоратидадир"-деб белгилаб қўйилган ҳуқуқий имконият ривожланишида муаммолари бўлган болалар учун ҳам тўлақонли таалуқлидир. Шу ўринда "ривожланишида муаммолари бўлган", "имконияти чекланган", "алоҳида эҳтиёжли" каби

тушунчаларнинг расмий ҳужжатларда тенглаштирилган атамалари шарҳи қуйидагиларда келтирилади.

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни янги таълимининг 3-моддасида: “ногирон” ҳамда “ногирон болалар” атамаларига тегишлича шарҳ келтирилган- “ногирон — жисмоний, ақлий, руҳий ёки сенсор (сезги) нуқсонлари борлиги туфайли турмуш фаолияти чекланганлиги муносабати билан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ногирон деб топилган ҳамда ижтимоий ёрдамга ва ҳимояга муҳтож шахс; ногирон болалар — жисмоний, ақлий, руҳий ёки сенсор (сезги) нуқсонлари борлиги туфайли турмуш фаолияти чекланганлиги муносабати билан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ногирон деб топилган ҳамда ижтимоий ёрдамга ва ҳимояга муҳтож ўн саккиз ёшгача бўлган шахслар”. Маълумки, мамлакатимизда жисмоний, руҳий ривожланишида муаммолари бўлган болалар учун жами 86 та ихтисослаштирилган давлат таълим муассасаларида 21200 нафар, 21 та санаторий туридаги мактаб-интернатларда 6100 нафар ўқувчилар таълим-тарбия оладилар. Шунингдек, узоқ муддат даволанишга муҳтож бўлган 13300 нафар ўқувчилар уйда якка тартибдаги таълимга жалб этилганлар. Уйда якка тартибдаги таълимнинг ташкил этилиши, мазмуни, усуллари ва воситаларини ўрганиш, таҳлил қилиш ва самарадорлигини ошириш йўллари, омиллари ва бошқа аспектларини тадқиқ қилиш мақсадида қатор ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни муайян йўналишларда туркумлашга эҳтиёж туғилди. Улар:

1-расм. Уйда якка тартибдаги таълимнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари

Уйда якка тартибдаги таълим билан қамраб олинган болаларнинг имкониятларига мос ўқув-тарбиявий ва соғломлаштирувчи муҳитни яратиш тартиблари қатор ҳуқуқий-меъёрий асосларга таянади. Узоқ муддат даволанишга муҳтож ҳамда таълимнинг уйда якка тартибдаги шаклига эҳтиёж сезадиган болаларнинг ўқиши, тарбияланиши, зарурий комплекс ёрдам олиши Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазирлигининг 2015-йил 10-июндаги 15-мх ва 30-сонли “Жисмоний ёки психик ривожланишида нуқсони бўлган ҳамда узоқ вақт даволанишга муҳтож болаларнинг уйда якка тартибда таълим олишларини ташкил этиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги қарори асосида амалга

оширилади. Мазкур Низом жисмоний ёки психик ривожланишида нуқсони бўлган ҳамда узоқ вақт даволанишга муҳтож болаларнинг уйда якка тартибда таълим олишларини ташкил этиш тартибини белгилайди ва қуйидаги: - “Ўқувчиларнинг таълим олишга бўлган ҳуқуқларини таъминлаш ҳамда уларнинг таълим олишлари учун зарур шароит яратиш” - мақсадини кўзлайди.

Мазкур ўқувчиларнинг саломатлиги барқарорлашган пайтларда синфга келиб ўқишини ташкил этиш, маънавий-маърифий тадбирларда иштирокини таъминлаш каби амалиёт бугунги кунда кенг қўлланилмоқда. Бу йўлни оила билан келишган ҳолда синф ўқитувчиси ҳаракат режасини ишлаб чиқади. Ўқувчининг мактабга қатнови даврида кузгивчининг бўлиши, синфда эса, ўқувчилар жамоасининг ўзаро ёрдам беришга жалб этилишини олдиндан режалаштириш мақсадга мувофиқ бўлади. Энг муҳими уйдаги таълим ўқувчиси қайси синфда ўқиши, бу синф ўқувчилари, яъни синфдошларини танишига эришиш лозим. Бунда ўқитувчилардан касбий маҳорат ва ҳамкорликда ишлаш компетенцияси талаб этилади.

Шундай қилиб мамлакатимизда имконияти чекланган болаларнинг уйда якка тартибдаги таълим олишини ва ўз соғлом тенгдошлари қаторида сифатли таълим билан таъминлишини кафолатловчи қатор ҳуқуқий-меърий ҳужжатларнинг жорий этилиши, ногиронлиги бўлган фарзандларимизни ҳар тамонлама етук бўлиб ривожланишига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020-йил 15-октябрдаги “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида”ги ЎРҚ-641-сонли қонуни.

2. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазирлигининг 2015-йил 10-июндаги 15-мх ва 30-сонли “Жисмоний ёки психик ривожланишида нуқсони бўлган ҳамда узоқ вақт даволанишга муҳтож болаларнинг уйда якка тартибда таълим олишларини ташкил этиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги қарори.

3. Muzaffarova, X. (2020). THE CORRECTIVE IMPORTANCE OF INCLUSIVE EDUCATION FOR CHILDREN WITH DISABILITIES. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(94)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2537

IMBETSIL BOLALARNI PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK O'RGANISHNING MUHIM JIHATLARI

JDPI o'qituvchisi-**G.X.Temurova**
defektologiya talabasi **N.S.Toshpulova**

Imbetsil bolalar bilan olib boriladigan ishdagi muhim masala ularni psixologik-pedagogik o'rganishning mazmuni va uni tashkil etishdir. Bu masalani to'g'ri hal etish ular bilan olib boriladigan korreksion ishning samarasiga ta'sir etadi. Masalan: bolani to'g'ri tashxis qilish va ta'lim olish darajasini aniqlash bolalar muassasasini undagi guruh va sinflarni komplektlashga yordam beradi.

O'z navbatida tarbiyalanuvchilarni o'rganishni to'g'ri tashkil etilganda ularni psixik va jismoniy jihatdan rivojlantirish maqsadida eng samarali yo'l va metodlardan foydalanishga imkon beradi. Bu masalaning muhim tomonlarini yoritishdan avval bolani o'rganishdagi zarur va asosiy tamoyillarni ko'rib chiqamiz. Yetakchi tamoyil bolalarni kompleks o'rganishdir.

Tug'ilgandayoq imbetsil bolalar o'zlariga xos xususiyatlar bilan diqqatni jalb etadilar. Ular vrachlar, pedagoglar, psixologlarning o'rganish obyekti bo'lib qoladilar. Nuqsonning marakkabligi bunday bolalarning bir qator mutaxassislar tomonidan birgalikda o'rganishining asosiy sababdir.

Bolalarni mutaxassislar tomonidan birgalikda o'rganish davolash bilan bog'liq bo'lgan diagnostik masalalarni hal etishdagina emas, balki muassasa turini aniqlashda, bolaning ta'limga qobiliyati yoki qobiliyatli emasligini bilishda muhimdir. Shuning uchun tibbiy-pedagogik komissiya vrachlar, pedagoglar, shuningdek, logopedlar ham kiradilar. Ammo tibbiy-pedagogik komissiyadagi xulosa bilan bolani o'rganish yakunlanmaydi. Ularni o'rganish bolaning muassasasida bo'lgan vaqtida ham davom etadi.

Vrach va pedagog tomonidan bolalarni kompleks o'rganish davolashning shuningdek korreksion-tarbiyaviy ta'sir tizimining eng samarali yo'llarini tanlashga imkon beradi. Hamkorlikda ish olib borish bolalarda yuz berayotgan o'zgarishlarni ham o'z vaqtida e'tiborga olishga yordam beradi. Masalan: ba'zi xolatda pedagog bolada yuz berayotgan toliqish, xotiraning yomonlashuvi, parishonxotirlik, yig'loqlikka vrachning diqqatini tortadi. Vrach ularning sabablarini aniqlaydi, lozim bo'lsa davolov kursini o'tkazadi. Boshqa xollarda vrach bolaning xolatiga qarab tarbiyachi va boshqa bolalar tomonidan alohida munosabat, avaylovchi kun tartibi lozimligiga pedagogning diqqatini qaratadi va x.k.

Bolani har tomonlama va to'liq o'rganish tamoyiliga rioya qilish katta ahamiyatga ega. Bu biz bolaning faqatgina bilish faoliyatining xususiyatlariga emas, balki shaxsning barcha tomonlariga: hissiyoti, irodasi, xulqi, jismoniy rivojlanishini ham aniqlashimiz lozimligini ko'rsatadi. Tarbiyalanuvchilarni har tomonlama o'rganish ular olib boriladigan ishning yo'llari va vositalarini to'g'ri tanlashga imkon beradi.

Imbetsil bolalarda hissiy doira nisbatan saqlanganligi sababli bolalarning nuqsonlarini korrektsiyalash ularning hislari orqali amalga oshiriladi. Masalan: yorqin, rangli, chiroyli, quvonchli narsalar diqqatini jalb etadi, bilishga ishtiyiq uyg'otadi. U aqliy faoliyatning boshlanishi bo'lishi mumkin. Bularni aniqlash uchun barcha psixik jarayonlarni, shaxsni har tomonlama va chuqur o'rganish lozim.

Bolalarni ularni faoliyati jarayonida o'rganish muvaffaqiyatli kechadi. Bola o'ynayotganda, mehnat qilayotganda eksperimental tekshirishda aniqlanmaydigan sifatlarni ko'rish mumkin. Agarda bola ta'limga qobiliyatli bo'lsa, uni o'quv mashg'ulotlarida ham o'rganish zarur.

Bolalarni dinamik o'rganish tamoyili ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tamoyil tadqiqotchilarni bolaning kompensial imkoniyatlariga tayanishga yo'llaydi.

Dinamik tamoyili asosida A.S.Vigotskiyning bolalarni "Yaqin rivojlanish zonasini" o'rganish zarurligi, bola hozir nimani bilishini emas, balki unga ta'limga yordam berilganda nimalarga erishish mumkinligi haqida yotadi. Bularning barchasini bolani dinamik o'rgatishda aniqlash mumkin. Ko'rsatilgan tamoyillarga maxsus muassasalarni komplekslashda, imbetsil bolalarni tekshirishda, o'rganishda rioya qilish lozim.

Qoidaga muvofiq nuqsonli bolalar uchun maxsus muassasalarni komplekslashni maxsus tibbiy-pedagogik komissiya a'zolari xulosasi asosidagina bolani zarur bo'lgan mutaxassislar har tomonlama tekshirganidan so'ng u yoki bu muassasaga qabul qilinishi mumkin.

Tibbiy-pedagoik komissiyada tekshirish bolaning shaxsiy varaqasini sinchiklab o'rganishdan boshalanadi.

Bolani tekshirish xarakteri va tartibi uning xolatiga bog'liq. Bolalar yetarlicha aloqaga kirishadigan, tinch bo'lganlarida tekshirishni vrach boshlaydi, so'ngra pedagog-defektolog davom ettirishadi. Agarda bola aloqaga kirishmasa, unga yangi vaziyatga o'rganishga, uni tinch kayfiyatni yuzaga keltirishga, pedagogga ishonch bilan qarashga imkon beriladi va so'ngra unga sezdirmasdan beriladigan topshiriqlar bilan qiziqtirib tekshirishga o'tiladi. Bunday xollarda aloqaga kirishishi uchun o'yindan foydalaniladi.

Tibbiy-pedagogik komissiya bolalarni tekshirish natijalari bayonnomada aks ettirib boriladi. Bayonnomada bolaning savol-javoblari, topshiriqlarni bajarish xarakteri, tekshirish jarayonidagi bolaning xulqi yozib boriladi. Bayonnomada bolaning shaxsiy varaqasida saqlanadi va uning keyingi yillarda rivojlanish ko'rsatkichlari bo'lib xizmat qiladi.

Tibbiy-pedagogik komissiyada bolalarni o'rganish boshlandi. Bolalarni maxsus muassasaga qabul qilingandan so'ng ularni o'rgatish maqsadga yo'naltirilgan xolda tegishli ravishda olib boriladi. Bolalarni o'rganishning quyidagi bosqichlarini ajratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hakimova M.F., Raxmonova V.S. Maxsus maktab internat (maktab)larda tarbiyaviy ishlarni uyushtirish va rejalashtirish. /Metodik tavsiyanoma.-Toshkent, RTM. 1998. -21 b.

2. S.Sh.Aytmetova Yordamchi maktab o'quvchilarining psixik rivojlanish xususiyatlari Toshkent Uqituvchi 1984-yil

3. K.X.Mamedov A.M. Soatov R.M. Po'latova «Oligofrenopedagogika asoslari» Toshkent O'qituvchi 1994-yil

4. Temurova, G. (2020). THE ROLE OF LEGALITIES AND PRINCIPLES IN THE DEVELOPMENT OF ORAL SPEECH OF WEAK AUDITORY LEARNERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(91)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6842

5. Gulchexra Temurova, МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ ЭШИТИШИДА НУҚСОНИ БЎЛГАН БОЛАЛАРНИНГ УМУМИЙ МОТОРИКАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ, Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №91 (science.i-edu.uz, jspi.uz)

6. Temurova, G. (2020). мулоқот эҳтиёжининг асоси. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(69)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6278

MAXSUS MAKTABGACHA TA'LIMDA TASVIRIY FAOLIYAT MASHG'ULOTLARI TURLARI VA MAZMUNI

JDPI o'qituvchisi -**G.X.Temurova**
Talabasi-**Z.B.Ergasheva**

Tasviriy faoliyati bo'yicha maktabgacha ta'lim muassasasi dasturi va maktabda tasviriy san'at dasturi bolalarda tevarak atrofga nisbatan, san'at bolalarda estetik munosabatni tarbiyalash ijodiy qobiliyat va tasvirlashlarini rivojlantirishni ko'zda tutadi. Maktabgacha ta'lim muassasasi mashg'ulotlarida, maktabda muvoffaqiyatli o'qib ketishlari uchun zarur bo'lgan vazifalar xal etiladi. Rasm, applikatsiya, loy ishlarini bajarish jarayonida bolalarda

fikr yuritishning analiz, sintiz, takrorlash, aniqlashtirish kabilar shakllanadi. SHuningdek bu jarayonda bolalar jamoada ishlashga, o'z harakatini o'rtoqlarining harakatiga bo'ysindirishga o'rganadilar.

Maxsus maktabgacha ta'lim tashkiloti tasviriy faoliyati mashg'ulotlari bolalarda, o'quv faoliyatida zarur bo'lgan malaka ko'nikmalarni shakllantiradi.

Bular: Topshirikni tinglash va edda tutish malum vaqt orasida bajarish o'z ishini rejalashtirish va baholashga, boshlangan ishni oxiriga etkazishga, xato va kamchiliklarini topishga va uni to'zatishtga material qurollarini va ish joyini tartibga saqlash va boshqalar.

Pedagog va logopedlarning olib borgan tekshirishlari shuni ko'rsatadiki maxsus maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim-tarbiyaning bunday tizimi bolalarni maktabga tayyorlashga ta'sir ko'rsatadi. SHuningdek boshqa psixologlar E.A. Labunskiy va boshqalar tomonidan maktab bolalarining tasvirlash faoliyatini urganish jarayonlarishuni ko'rsatib utadi, maktabda tasviriy san'at darslarini tuzilishi, bolalarning maxsus maktabgacha ta'lim tashkilotida olgan bilim, malaka va ko'nikmalar asosida ularni hisobga olgan holda tashkil etiladi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida tasviriy faoliyat mashg'ulotlarda bolalar asosan amaliy ish bajaradilar, sa'nat asarlarini bilan rasmga qarab hikoya qilish kitobdagi ilyustratsiyalarni ko'rib chiqish jarayonida tanishadilar, maktabda tasviriy san'atning turlari rang tasvir, grafik, xaykaltaroshlik va dekorativ san'at asarlar bilan yanada chuqurroq tanishadilar. Maktabgacha ta'lim muassasasida tasviriy faoliyat mashg'ulotlari xilma-xildir, rasm, mazmunli dekorativ va loy applikasiya mashg'ulotlari. Maktabgacha ta'lim muassasasida mashg'ulotlarning hammasiga katta ahamiyat beriladi. Maktabda esa tasviriy san'at darslarida rasm (naturaga qarab) mavzu asosida va dekorativ turlari o'tkaziladi.

Bunda predmetli rasm bo'yicha naturaga karab rasm chizish o'quv predmetiahmiyatiga ega bo'ladi. Loy applikasiya, qurish-yasash bo'yicha amaliy ishlar maktabda ishlar qo'l mehnatiga kiritiladi. Boshlangich sinf tasviriy san'at dasturini analizi, ishni ko'rsatadiki, predmetli, rasm bo'yicha o'quv vazifalarini ancha murakkablik qilishidan tashqari bolalar maxsus maktabgacha ta'lim tashkiloti dasturi bo'yicha ayrim takrorlash ishlari kiritildi.

Bolalar doira, kvadrat, turtburchak, oval kabi tuzilishga ega bo'lgan predmetlarni aniqlashga o'rganadilar, bolalar oldiga maxsus maktabgacha ta'lim tashkilotida qo'yilgan vazifa rasm chizish texnikasini egallash bo'yicha quyiladi. Bunga sabab, hamma bolalar maxsus maktabgacha ta'lim tashkilotidan maktabga kelmaydilar va shu sababli bolalar bilan ishni maktabga kelguncha tayyorlov guruhda olgan bilimlaridan boshlash lozim. Mavzu asosida rasm chizish maxsus maktabgacha ta'lim tashkilotisida o'tkaziladigan mazmunli rasmni davomi sifatida o'tkaziladi. Bolalar tevarak -atrofdagi hodisa va predmetlarni kuzatib, ko'rib chiqadilar, so'ng xotiralariga asoslanib, ularni chizadilar. Bolalar obektlar o'rtasidagi mazmunli bog'lanishlarni tasvirlashga uzoqdagi predmetlarni kichiklashtirib tasvirleydilar.

Dekorativ rasm maktabda texnik tartiblar bo'yicha vazifalar qo'yiladi, ya'ni naqsh tuzilishi ketma-ketligida tasvirlash bilan birgalikda yordamchi chiziqlardan foydalanish va o'z ishlarda xalq amaliy dekorativ san'at elementlaridan foydalanishga san'at xakida o'tkaziladigan dars suxbat jarayonida urganadilar. Bolalarni tasviriy san'atga o'rgatish metodlaridan bolalarni xususiyatlarini hisobga olgan xolda foydalanish lozim. Katta maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar va kichik bolalarining ish xususiyatlari o'rtasida kup yakinlik bor. SHuning uchun u yoki bularni o'rgatish metodikasi o'rtasida ham ko'p o'xshashlik bor. Maktabda o'qituvchining rasmini ba'zi bir elementini ko'rsatish va shu jarayonda tushuntirish tarbiyachining ish usullarini ko'rsatib berishga yaqin turadi.

Maktabda ishning ketma-ketligi tartibli ko`rinishda bo`ladi. Agar tasvirlanadigan predmetning tuzilishi sodda bo`lsa, tartib tushintirilgandan sung, o`chirib tashlanadi. Agarda murakkab tuzilishga ega bo`lgan predmetni tasvirlanganda esa, o`qituvchining doskada ko`rsatib berishi bilan ketma-ket tasviraydilar. O`qituvchi predmetni umumiy konturini qalamning uchi bilan engilgina belgilab chiqib, uning kengligini balandligini ham belgilab ko`rsatadi.

So`ng bola predmetni xomaki rasmi bilan naturani solishtirib uning qismlarini, shaklini va aniqlaydi, tuzatadi. Ish jarayonida ko`rsatish va analiz qilish uchun rasmlar to`plami, bolalar kitobchalaridagi rangli rasmlar, shuningdek, o`quv harakteriga ega bo`lgan alohida rasmlaridan foydalanadi. Rasm bo`yicha o`tkaziladigan har bir dars ukituvchining suhbatidan va tushuntirishdan va rasmni nimadan boshlash kerakligini tushuntirishdan boshlanadi. Ishni amaliy bajarilishga o`tishda o`qituvchi bolalarining tartibli ravishda chizishi va qoida va yullarni eslatib turadi. Katta maktabgacha yoshidagi bolalar va kichik maktab o`quvchilarining ishiga yoki rasmiga qo`yilgan talablar bir-biriga juda yaqin. Bolalar ishini analiz qilishda diqqatni predmet proporsiyasi, konstruksiyasi, qismlarining bog`liqligi, rang va kompozitsion to`zilishiga tortish lozim. SHunday qilib maxsus maktabgacha ta`lim tashkilotida ta`lim-tarbiya masalalarining muvoffaqiyatli hal etilishi, bolalar maxsus maktabgacha ta`lim tashkilotida olib boriladigan tasvirlash faoliyati mashg`ulotlari bilan uzviy ravishda olib boriladi. Bolalarni maktabga tayyorlash maktabgacha ta`lim muassasalarida amalga oshiriladi. Maktabgacha ta`lim muassasalari katta guruxdagi Kuzatishlar bo`yicha rasm chizishga katta e`tibor beriladi, chunki bu narsa bolalarni naturaga qarab rasm chizishga tayorlashda etap hisoblanadi. Bu narsa bolalarda ko`rish xotirasini rivojlantiradi, ba`zida predmet bolalarda natura sifatida to`g`ri tasvirlashga yordam beradi. Bolalar guruxdagi olib boriladigan tasviriy faoliyat mashg`ulotlarida, qalamdan, mo`yqalamdan erkin foydalanishga o`z harakterini va qo`l kuchini idoraetishga o`rganadilar.

Bu malakani egallash, bolalarda qo`lini engil, erkin bir tekisdagi harakat qilish xususiyatlarini rivojlantiradi. Bolalar turli shakldagi, kattalikdagi, turli proporsiyadagi predmetlarni chizish jarayonida predmetning ish xususiyatiga qarab yo`nalishni saqlash zarurligiga, harakatini, predmetning uzunligiga mos ravishda harakatlanishga o`rganadilar. Bolalar bog`chasida olib boriladigan tasviriy faoliyat materialdan toza va tartibli foydalanishga o`rganadilar ularni toza saqlashga faqat zarur materiallardan foydalanishga, ularni ishlatish yo`llarini rejalashtirishga o`rganadilar. Bu mashg`ulot bolalarda diqqatni, ko`rish xotirasini rivojlantiradi.

Maxsus maktabgacha ta`lim tashkilotining tayyorlov guruhida naturaga qarab rasm chizish yoki tasvirlashga nisbatan talablar oshadi va bu talablar maktab talabiga yaqinlashadi. Bolalar naturani analiz qilishga butun umumiy formani xomaki qog`ozga tushirib olishga, rasmni naturaga solishtirishga, xato va kamchiliklarini to`g`rilashga, naturaga o`xshatishga urinadilar. Naturaga qarab tasvirlashda ishning ketma-ketligini ko`rsatib, bolalar bog`chasining tayyorlov va katta guruhida o`rganishning boshlang`ich bosqichidagina amalga oshiriladi. Ko`rsatishda doimo foydalanish, bolalarni rasmni mexanik ravishda ishlashga odatlantirib qo`yadi. Bolalar naturaga qarab tasvirlash bularning barchasi bolalarni barcha darslarda ayniqsa mehnat darslarida o`quv faoliyatining muvaffaqiyatli bo`lishiga ta`sir etadi.

Bolalarni tasviriy faoliyat mashg`ulotlari geometrik shakllarni topa yoki ko`ra olishga, ularni terminlar bilan atashga, kengligi kattaligi, uzunligi, balandligini, qismlarning bir-biriga nisbatan fazoviy joylashishini bilan tanishishni bolalarni maktabni 1-sinfda elementar matematik tushunchalarini puxta egallashlariga yordam beradi. Bolalar bog`chasida kerakli

materiallardan qurish, yasash bolalarda ko'z bilan chamalashni shakllantiradi va bolalarni maktabdagi texnik darslarni egallashga yoki o'zlashtirishga yordam beradi. Bolalar maxsus maktabgacha ta'lim tashkilotining katta guruhidagi naturaga qarab rasm chizish mashg'ulotlarda mantiqiy fikr yuritishga, kuzatishga asosiy ajratib ko'rishga predmetni fazoviy xususiyatlarini analiz qilishga o'zlari mustaqil ravishta tasvirlash vositalarini tanlashga o'rganadilar. Bularning hammasi esa maktabda o'qish protsessida zarurdir. Shunday qilib, tasviriy faoliyat mashg'ulotlarida bolalardagi badiiy did va ijodiy qobiliyatlar o'sadi va bu orqali maktabda o'qishga tayyorlanib boriladi .

Tasviriy faoliyat (rasmda, loy ishi, applikatsiya) bolalarda nafaqat qiziqish uyg'otadi, balki ularni o'rab turgan olamni o'z ishida aks ettirishda, olamni ko'z oldida yaxlit xolda namoyon etishida va umuman xar tomonlama shakllanishiga (estetik, aqliy, axloqiy) turtki bo'ladi.

Birinchi sinfnig o'quv dasturiga tasviriy faoliyat darslari kiritilgan, Ushbu faoliyatda bolalar rasm chizishga o'rganishadi.

Qog'oz va loy bilan ishlash qo'l mexnati dasturiga kiritilgan. SHuning uchun uyida hamkorlikda rasm chizgan, loy bilan ishlash, qirqib yasashga o'rgangan bolaning o'z kuchiga bo'lgan ishonchi, qo'lda bajarish ko'nikmalari yanada mustaxkamlanadi.

Tasviriy faoliyat bolani maktabga psixologik-aqliy tayyorgarligini oshiradi. Buni bolaning o'zini tutishi va barcha xarakatlarni anglagan xolda bajarishida ko'rishimiz mumkin.

Rasm chizish, loy bilan ishlash, applikatsiya mashg'ulotlari, bolani o'z vaqtini rejali tashkillashtirishga, boshlagan ishini oxiriga etkazishga o'z ishini yanada yaxshi va to'g'ri bajarishga, yangilik yaratishga, ma'lum ko'nikma va malakalarni egallashga, diqqat bilan tinglashga va kattalar aytgan vazifalarni bajarishga o'rgatadi.

Tasviriy faoliyat mashg'ulotini o'tkazish uchun zarur bo'ladigan materiallar quyidagilar: qog'oz, qalam, mo'yqalam, bo'yoq, elim, qaychi, plastilin va xokazo.

Bolalar asosan yorqin ranglarni yoqtirishadi, ularni bo'yoq va qalamlar to'plami o'ziga jalb etadi. Bo'yoqlarni xar xil rangdaligi bolalarning dunyoni yorqin tasvirlashga imkon yaratadi va mazmunli rasm solishga turtki bo'ladi. SHuning uchun rasmga yaxshi bo'yoq materiallarini tanlash muxim.

Rasm chizish uchun xar xil materiallardan foydalanish mumkin, lekin bu hamma material ham muhim degani emas.

12 xil rangdagi qalamlar to'plami, oddiy qalam (2m 3m) mo'yqalam, akvarel bo'yoqlari va rasm uchun qog'oz kabi materiallarsiz bola mashg'ulotini tashkillashtirib bo'lmaydi. Albatta turli materiallar rangli mel, bola ishini yanada boyitib ko'rsatadi va bu rasm chizish jarayoniga katta e'tibor talab qiladi, bola syujetga xos rang tanlashga o'rganib qoladi, rasm va meteriallar o'rtasidagi aloqa kabi masalalar bolani fikrlashga da'vat etadi. Har gal yangi-yangi rasm syujeti bilan bog'liq materialni tanlash ham kerak emas. Bola bir material ustida ishlab unito'liq anglab olishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maktabgacha ta'limga qo'yiladigan davlat talablari. T., 2017
2. Po'latova P. M. Maxsus pedagogigka – T.: 2005.
3. Raxmanova V.S. Maxsus pedagogika. T.: «G'afur G'ulom», 2004 y.
4. Logopsixologiya.(o'quv qo'llanma) T.:2007 y
5. M.Hamidova, M.Yu.Ayupova Maktabgacha tarbiya maxsus metodikasi O'zbekiston faylasuflari millny jamiyati - :T 2009

БОЛА ШАХСИНING ШАКЛЛАНИШИДА ОИЛАНИНГ ИЖТИМОЙ ПЕДАГОГИК ЖИХАТЛАРИ

ЖДПИ ўқитувчиси-**Р.Мамарайимова**
Мактабгача таълим талабаси-**Ш.Маматқулов**

Оила, болаларни Ватанга муҳаббат, меҳнатга ва халқ бойликларига онгли муносабат, нуқсонларга мурасасизлик руҳида тарбиялаш учун катта имкониятларга эга. Оила, хусусан, боланинг хиссиёти ва эмоционал ҳолатларини тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

Шунинг учун оиланинг асрлар мобайнида сақланиб келаётган муқаддас анъаналари орқали ёшларда муҳаббат, иймон, эътиқод, масъулият, ватанпарварлик, инсонпарварлик, илмга иштиёқ ва маданият кўникмалари шаклланади. Бугунги кун ёшларини эртанги кун оила бошлиғи ва оила бекаси сифатида ҳаётга тайёрлаш муҳимлигини акс эттиради.

Мустақкам оилани яратиш ва такомиллаштириш, оилавий муносабатлар маданиятини шакллантириш орқали республикамизда юз бераётган ислохотларда фаол қатнаша оладиган инсон шахсини тарбиялаш мумкин.

Оилаларнинг ижтимоий-сиёсий муҳофазаси, ундаги муносабатларнинг мувофиқлашуви Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг XIV боб 63-моддасида асосланган бўлиб, “Оила жамиятнинг асосий негизи ҳисобланади ва жамият ҳамда давлат ҳимояси ҳуқуқига эга”² эканлиги эътироф этилган.

Оилада ота-онанинг фарзандини ўзига бўйсундиришга интилиши тарбия ишида фақат зарар келтиради. Ҳар бир фарзанд - авваламбор шахс ва унга шахс деб қарашга одатланиш керак, катта ва кичиклар ўртасида ҳурмат, иззат-икром, меҳр-окибат мутлоқ бўлиши лозим, Буюк аллома Ибн Сино бу давр ҳақида шундай ёзади: «Боланинг истаган нарсасини дарров муҳайё қилинг. У ёқтирган нарсани бериб, у ёқтирмаган нарсани ундан узоқлаштиришга тайёр туринг. Агар ёмон хулқ одат тусига кириб қолса унда ёмон миждани шакллантиради, яхши хулқ, яхши миждани шакллантиради. Ёмон муомала бола организмни қуруқликка мойил қилади натижада болада аффект, апатия ҳосил қилади. Яхши муомала билан икки томонлама ютасиз, биринчидан болангиз соғлом бўлади, иккинчидан болангиз самимий бўлади.

Фарзанд тарбиясига алоҳида эътибор берган муттафаккирларимиздан Бархурдор ибн Маҳмуд шундай ёзади, шуни англамоқ керакки, ота учун фарзанддан кўра яқинроқ кимса йўқ ва отанинг фарзандига бўлган муҳаббатининг қанчалик юксаклигини баён қилиш қийин лекин шунга қарамай фарзанд отага нисбатан озгина беодоблик қилса, фарзанд муҳаббати ота назарида пастлайди ва унга жазо ва танбеҳ беришга киришади, Агар ота билан фарзанд ўртасидаги аҳвол шу экан, бир-бирига алоқаси ва яқинлиги бўлмаган кишилар орасида беодоблик юз берса, қандай ноҳушлик бўлади.

Юкорида келтирилган аффект, апатия сўзларига аниқлик киритиш мақсадида шуни айтиш лозимки, аффект, бу - руҳий хаяжон, эхтирос ҳисобланиб, тез, кучли пайдо бўладиган ва шиддат билаи ўтадиган қисқа муддатли эмоционал ҳолатдир. Аффект ҳолатида ички органлар фаолияти ўзгаради, кескин ифодали ҳаракатлар пайдо бўлади, кишининг онг доираси тораяди. Хулқини назорат қилиш қобилияти йўқолади. Бунга мисол тариқасида кўрқинч, дахшат ҳолатларини олишимиз мумкин. Апатия эса

шахснинг атрофдаги нарса ва ҳодисала кишиларга нисбатан пассив ёки бефарқ муносабатдан иборат ҳолати ҳисобланади.

Ҳар қандай оилада болалар учун ғамхўрлик қилиниши табиийдир. Болалар катталарнинг ғамхўрлигига муҳтож бўладилар. Улар ҳаммани яхши кўрадилар, ўзларини ҳам ҳамма яхши кўришига ва атрофдаги барча нарсанинг яхшилигига ишонадилар. Бола яхшиликка дуч келганда ўзини эркин ва руҳиятини тетик ҳис қилади.

Аммо, афсуски, кўпгина ота-оналар болани “бебош” қилиб қўймаслик учун бу ажойиб инсоний туйғудан чўчидилар. Улар бола ўзини севишларини яхши билиб олса, у тантиқ шахсиятпараст бўлиб қолади деб ўйлайдилар. Шу хилдаги жуда кўп салбий хусусиятлар бола ота-онанинг тўғри мурувватидан, эркалашидан, эътиборидан маърум бўлган шароитларда вужудга келади. Шунинг учун ҳам болада ўзини севишга, ўзига ғамхўрлик кўрсатилишига ишонч ҳосил қилиш ота-онанинг муҳим вазифасидир. Ҳеч қачон болада ота-онасининг унга бўлган муҳаббатига шубҳа пайдо бўлмаслиги керак. Болага аввало ота-оналарнинг меҳрибонлиги зарур.

Дунёда бизнинг халқдек болажон халқни топиш қийин, лекин айти пайтда ёш авлодга энг бепарво халқ ҳам биз бўламиз? Болага муҳаббат икки хил бўлади: кўр-кўрона муҳаб, талабчан муҳаббат. Одатда талабчанлик бор жойда бола тарбияси яхши йўлга қўйилади. Лсекин, бугун назаримизда баъзи оналар ўзлари англамаган, оқибатини ўйламаган ҳолда болаларни ана “бўжи”, “ана доктор келяпти” деб кўрқитмоқчи бўладилар.

Аслида кўрқув бошқа ҳар қандай одамдан хавфлидир. Кўркиш хавфи хавфнинг ўзидан минг чандон кўркинчлидир. Кўрқитиб тарбияланган боланинг мустақил фикри бўлмайди, ўз ҳақ-ҳақуқини, ўзлигини англаб олмайди. Шунинг учун ота-она ўғил-қизларини тарбиялашда уларни кўрқитиш ёки ассосиз буйруқ беришга таянмасдан иш тутиши керак. Алломаларимиз таъкидлаганидек, инсонни тарбиялашдаги энг асосий йўл эътиқоддир. Эътиқодга эса ишонтириш йўли билан эришиш мумкин.

Боланинг руҳий дунёси ҳамма нарсани тўғри қабул қилишга мойил. Шу боис унга бирор нарсани тушунтириш жараёнида имкон қадар тўғрилиқ билан уқтириш керак. Боланинг сезгилари кучли, кўникиш қобилияти юксак бўлади. Шунинг учун бир ишни буюрганда “Биламан, сен бу ишни дарҳол бажариб ташлайсан, қўлингдан ҳамма иш келади” деб унингкўнглини кўтариш лозим. Бундай рағбат боланинг куч-ғайратини оширади, ўзига бўлган ишончини кучайтиради. Аслида ҳар қандай психологик омил ишончга асосланади. Бола бир нарсага ишонса, унинг руҳида, онги ва тафаккурида ўзгариш юз беради. Педагогик омилнинг кучли ёки заифлиги ҳам унинг бола онги, руҳи ва тафаккурида нечоғлик ишонч уйғота олишига боғлиқ. Бола қайси ишдан кўпроқ қаноат ҳосил қилса, шу ишлар уларда қизиқиш пайдо қилади. Бола маълум ишни бажараётганида ўзига бўлган ишончни йўқотмаслиги, ўзига топширилган ишни бажара олишини билиши, бунинг учун эса фақат ғайрат-шижоат ва ҳалоллик кўрсатиши кераклигини англаши лозим. Боланинг қизиқишлари доимо ота-онанинг диққат-эътиборида бўлиши лозим.

Олимларнинг таъкидлашича, ижобий одат болада қанча эрта шакллантирилса, унинг меҳнат ва идрок этиш қобилияти шунча тез ва мукамал ривожланади, кўпинча болада мустақилликка интилиш жуда эрта вужудга келади ва у ҳар бир нарсани “ўзим қиламан” деб уринади. Боланинг ана шу табиий эътиёжидан тарбиявий мақсадда фойдаланиш яхши самара беради. Болада мустақил фикрлаш, мустақил ҳаракатларни

шакллантириш ота-она зиммасида бўлади. Ота-она боланинг ҳар бир қилаётган ишларига аралашмасдан ўзи бажаришига ундаши керак. Болада малака шаклланган сари бажараётган фаолиятни тезроқ бажаришга ундаб туриш керак.

Оиладаги ижтимоий муҳит, зарур психологик хотиржамлик, ибратли психологик муносабат, ўзаро тотувлик бола шахси шаклланишига ижобий таъсир кўрсатади, шунинг учун оилада илик психологик иқлим яратиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1.Ғ.Б. Шоумаров . Оила психологияси. Т.Шарқ - 2000.

ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБИНИНГ ЮҚОРИ СИНФЛАРИДА ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎРГАТИШДА ЎЙИН МЕТОДЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АФЗАЛЛИКЛАРИ

Жиззах шаҳар 17-урта умум таълим мактаби-
Ўқитувчиси-**Кубаева Ш.Р.**

Мактаб ёшларни ҳар томонлама етук инсонлар қилиб тарбиялаш, уларга фан асосларидан чуқур билим бериш, уларда замонавий дунёқарашни шакллантириш ва кенгайтириш, уларни эстетик тарбиялаш ҳамда халқ хўжалигининг турли соҳаларида меҳнат қилишга тайёрлаш лозим. Буларни амалга оширишда чет тили ҳам ўз хиссасини кўшади.

Хорижий тилини ўқитиш методикаси шу соҳа бўйича мутахассисларни тайёрлашда етакчидир. Методика фанининг ўз мақсадлари, мазмуни, методик тушунчалари (категориялари), илмий текширув методлари, воситалари мавжуд.

Умумий методикага А.А.Миролюбов таҳрири остида чиққан «Теоретические основы обучения иностранным языкам в средней школе», Н. И. Гез ва бошқаларнинг «Методика обучения иностранным языкам в средней школе», Ж. Ж. Жалоловнинг «Чет тили ўқитиш методикаси»ларини киритиш мумкин. Уларда умумий чет тилини ўқитиш масалалари, ўқитиш тамойиллари, методлари, усуллари, йўллари, воситалари ёритилган. Хусусий методика битта чет тилини ўқитиш методикаси масаласи билан шуғулланади. Бунга Г. В. Рогованинг «Methods of teaching English», С. Ф. Шатиловнинг «Методика обучения немецкому языку в средней школе», И. Л. Бимнинг «Теория и практика обучения немецкому языку в средней школе», Л. С. Андриевская-Левенстерннинг «Методика преподавания французского языка в средней школе» қўлланмалари мисол бўла олади. Кейинги йилларда методиканинг тарихий, экспериментал, қиёсий ва бошқа турлари яратилди.

Чет тилларини ўқитиш методикасининг ривожланиши тарихида қўлланилган методларни ўрганиш методика фани учун жуда зарурдир. Биз уни танқидий ўрганамиз, бундай ўрганиш чет тилларини ўқитиш методикасининг илмий тадқиқот методлардан биридир.

Улар қуйидагилар:

1. Таржима методлари. Улар икки хил кўринишда бўлган.

1. Грамматик-таржима методи; 2) Лексик-таржима методи.

II. Тўғри метод.

III. Гарольд Пальмер методи. IV. Уэст методи.

Грамматик таржима методининг асосида грамматикага, таржимага кўп аҳамият берилган. Бу метод жонли тилга ўргатмайди, фақат диққат, эътибор шаклга қаратилиб, мазмунга аҳамият берилмайди.

Ҳозир чет тилини ўқитишда энг замонавий методлар ҳам қўлланилмоқда. Уларга қуйидаги методлар киради:

1. Сокин йўл орқали тил ўргатиш методи. Silent way
2. Гурух ҳолида чет тилини ўргатиш методи; The community language learning
3. Тўлиқ жавоб бериш орқали тил ўргатиш методи. The total physical response method.
4. Тил ўргатишнинг коммуникатив методи. The communicative language teaching.

Таълимни самарали ташкил этиш мақсадида ролли ўйинлар ва улардан инглиз тилини ўргатишда унумли фойдаланиш лозим. Ўрта таълим мактабининг юқори синфларида хорижий тилларни ўргатишнинг самарали ва замонавий методлардан фойдаланилса таълим сифати яна ҳам юқори натижаларни эгаллашга хизмат қилади.

Ўйин ўйнаш — ҳис-ҳаяжонли, диққатни, имкониятни, мужассамликни, билимни, кучли бўлишни талаб қилади. У мустақил бир қарорга келишликка ўргатади. Ўйин ўйнаётганларни ютиш, ғалаба қозонишга интилишлари, иродалари, хоҳишлари уларнинг фаолиятини тезлаштиради. Мана шу ўйин ўйновчиларнинг хусусиятларини инглиз тилида ўйин ўйнатишга асос қилиниб олинган.

Ўқувчи, талаба ўйинларни инглиз тилида ўйнасагина инглиз тилига қизиқади ҳам инглиз тилини ўрганади. Тажрибалар шуни кўрсатдики, ўйинни инглиз тилида олиб боришни таълимий томони кучли экан. Шу сабабдан инглиз тилида ролли ўйинларини ўйнатиш кенг қўлланилмоқда. Инглизча ўқув ўйинлари ўқувчи, талаба учун энг қизиқарли машғулот, ўқитувчи учун эса ўқувчи, талабанинг тинглаб тушунишини, гапиришини, ўқишини, ёзувини фаоллаштиришда, тил материалларини ўзлаштиришда ва мустақамлашда энг муҳим воситадир. Ўқувчи, талабалар ўйинларни қизиқиб ўйнайдилар, бутун билимини ишга солиб ютишга интиладилар, ўқитувчи улаф орқали таълим-тарбия беради. Уқувчи, талаба инглизча ўйин ўйнаб, гапира оларканман, ўқий оларканман, тинглаб тушуна оларканман, ёза оларканман, юта оларканман деб рағбатланади, кдзиқади. Методика ўйинни вазиятли машқ деб талқин қдлади. Ўйин қуйидаги методик вазифаларни ҳал қдлишга ёрдам беради; 1) ўқувчи, талабаларни нутқни бажариши учун психологик тайёргарлигини ташкил қдлади; 2) ўқувчи, талабаларга тил материалларини, нутқ намуналарини кўпроқ қайтариб қўллашга табиий вазият, ҳолат вужудга келтиради; 3) ўқувчи, талабалар шароитга, вазиятга қараб, мустақдл тайёрланмаган нутқ бажаришга ўрганадилар. Ҳозирги пайтда бундай ўйинлар ролли ўйинлар, деб юритилади. Ўқувчи, талабалар ўйинларни ролларга бўлиб ўйнайдилар. Бу эса ўқувчи, талабани муҳитга, рол га тушишга, ўйинга актив киришишга ёрдам беради. Ўқувчи, талабалар учувчи, ўқитувчи, инженер, шифокор, тикувчи, чет эл кишиси, таржимон, мухбир каби ролларга кирадилар. Тил материалларини қўллашни фаоллаштириш малакалари учун лексик, грамматик, фонетик, орфографик ўйин турлари қўлланилади. Яна ижодий ўйин, мазмунли ўйин, таклид қилиш ўйин турлари бор. Ўйинлар кўпинча мусобақа тарзида ўтади, уларда бошловчи, бошқарувчилар бўлади.

Лексик ўйинлар:

1. Ўқитувчи стол устига предметларни қўйиб, инглизча айтади ва ким тез ола олса, шу ютади.

2. Бир ўқувчи битта сўзни ўйлайди, қолганлари is this a pen? Is this a book? деб сўрайди, ўқувчилар топиша олмаса No, it is not, топишса Yes, it is деб жавоб беради. Шу ўйинни аксини қилиб ўйнаш мумкин. Ўқувчилар битта сўз ўйлайди, бир ўқувчи is this a pen? Is this a pencil? деб сўрайди. Ўқувчи эса Yes, it is ёки No, it is not деб жавоб беради. Ўйин ўйланган сўзни топилиши билан тугайди. Лексик ўйинларнинг турлари кўп. Талабалар билан эса ким кўп сўз айтиш ҳарфи берилиб, шу ҳарфли ким кўп сўз айтиш каби ўйинларни ўйнатиш мумкин.

Грамматик ўйинлар. Муҳим зарур тузилмаларни қўллашни ўргатиш, ривожлантириш учун ўтказилади. Бундай ўйинларга кўпинча to be, to have, may, must, can феъллари, there is, there are иборалар (конструкциялар) и олинади.

Грамматик ўйинларни турлари кўп:

1. This is a ...ни фаоллаштириш. Ўқитувчи дарсга кириб What is this? дейди. Жавоб талаб қилади. Бир ўқувчи жавоб бергандан сўнг Oh, I am so tired! Who wants to be a teacher? Come Karima, you are a teacher. Ask questions! дейди. Сўнг Карима ўқитувчи ўрнига ўқитувчи бўлиб саволларни сўрайди, ўқувчилар This is a pen, a book деб жавоб берадилар.

2. Where is my pen...? ни ҳам шундай қилиб ўйин ўйнатиш мумкин. Талабаларга маълум вақт берилиб, замонларга ёки юкоридаги иборалар билан ким кўп гап ёки савол тузади ёки савол сўрайди каби ўйинларни ўйнатиш мумкин. Фонетик ўйинлар ўқувчиларнинг талаффузини машқ қилдириш, шеърларни баланд овозда талаффуз қилишга ўргатишда ишлатилади. Бунда шеърлар ўқувчи, талабалар томонидан олдин ёдланади, сўнг ёддан мусобақа қилиб, айтилади.

Фонетик ўйинларнинг турлари ҳам кўп.

1. Ким [3] товуши бир сўзларни тез, тўғри талаффуз қилади, 2 та ўқувчи қатнашади.

2. Ким [ae] товуши бор сўздан кўп топиб тез, тўғри талаффуз қилади ва ёзади.

3. Шеър айттириш кабилар.

4. Маълум товуш берилиб, у иштирок этган сўзларни матндан ким топади кабилар.

Орфографик ўйинлардан ёзувни ўргатишда фойдаланилади. Бундай ўйинларни ҳам тури кўп:

1. Ўқитувчи 2 та ўқувчини қўлига алоҳида қоғозга ёзилган ҳарфларни бериб «pencil» дейди, ким тез доскага бориб бу сўзни ясади, у ютади.

2. Доскада сўзларни битта бош, охириги ҳарфини ёзиб тўлдириш.

3. Ким кўп сўз ёзиш кабилар.

Бу ўйинлар ҳам мусобақа шаклида ўтади. Ижодий ўйинлардан бир марта тингланган матннинг мазмунини тушуниш, нутқдан асосий фикрни ажратиш, тинглашни ривожлантириш учун фойдаланилади. Ўқувчи, талабалар at school, an the doctor's, at the library, in the sport hall мавзуларида ролли ўйинлар ўйнашлари мумкин. Ўқувчилар ролларга бўлиниб, ўйин ўйнайдилар. Бунда бир ўқувчи ёки талаба ўқитувчи, шифокор, кутубхоначи бўлиб, қолганлар улар қабулида бўлган муҳитида қиладиган иш, саволларни, мулоқотни инглизча бажарадилар. Тақлид қилиш ўйинларида англиялик ёки америкалик бир таниқли ёзувчи, олим, шоир, рўзнома мухбирини тақлид қиладилар, яъни уларнинг ўрнида, ролида бўладилар. Ўқувчи, талабалардан бири

уларга таклид қилади, қолганлари турли қизиқтирадиган масалалар бўйича саволлар сўрайдилар ва уларга жавоб берадилар. Албатта, ҳаммаси инглизча бўлади. Ўрта мактабларда инглиз тилини ўргатишни ҳамма синфларда ва лицей, коллежларда олий ўқув юрталарда ўйинлардан фойдаланилади.

Ўрта мактабда ўйин ўйнаш 2 босқичга бўлинади.

I босқич. 5—6-синфларда ўйналадиган ўйинлар; Бу синфларда лексик, грамматик, фонетик, орфографик ўйинлар, эртақ характеридаги ролли ўйинлар ўйнатилади.

II босқич. 7—8—9-синфларда ўйналадиган ўйинлар. Ўйинларни синфлар бўйича тақсимлашда албатта ўқувчи билими ҳисобга олинади. Мазмунли ўйинлар, айниқса, маиший хизмат мавзудаги ролли ўйинлар кўп ўйнатилади. Таклид қилиш ўйинлари кенг ўйнатилади. Бу ўйинларни билиш, ўйнаш, ўрганиш фаолиятни ривожлантиришга ёрдам беради.

Ҳозирги пайтда инглиз тилини ўргатишда ролли ўйинлардан кенг фойдаланилади. Улар олдимизга қўйган мақсадга эришишга, қизиқтиришни орттиришда, дарсга жалб қилишга салмоқли ижобий ёрдам беради. Шу сабабли ўйинларни янада кенгроқ қўллаш маъқулроқдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бим И.Л. Теория и практика обучения немецкому языку в средней школе. Проблемы и перспективы. Москва: Просвещение, 1988. — 255 с.

2. Рогова Г.В. Методика обучения английскому языку (На англ. яз.) Methods of Teaching English: Учебное пособие для педагогических институтов и факультетов иностранных языков. — Л.: Просвещение, 1975. — 312 с.

ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎРГАТИШДА КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Жиззах шаҳар 17-урта умум таълим мактаби-
Ўқитувчиси-**Зоирова Д.Т.**

Хорижий тилларини ўқитиш масъулиятли ва завқли машғулот ҳисобланади. Бугунги кун Ўзбекистон республикасида бошланғич босқичда чет тилларни ўқитишнинг халқаро стандартларга жавоб берадиган замонавий талаблардан келиб чиқиб ўқитувчилардан бу масалага янгича ёндашувни талаб қилади.

Манбалардан бизга маълумки, кишилиқ жамиятида инсонлар бир неча тилни билишга қизиққанлар, унга эҳтиёж сезганлар. Шу ўринда келажагимиз пойдевори бўлан авлодни ҳар томонлама етук, хорижий тилда эркин сўзлаша оладиган, ҳуқуқий онгли, мукамал инсон қилиб тарбиялаш ҳозирги куннинг энг долзарб муаммоларидан биридир.

Кичик мактаб ёшидаги бола шахсининг ривожланишида таянч вазифани ўқитувчининг қўйилган талабларга қанчалик мувофиқ эканлиги белгилаб беради. Бунда педагог энг аввало, боланинг келажаги, тақдири учун юксак масъулиятни тўла англаб етиши зарур. Фақатгина кичик мактаб ёшидаги бола ривожининг муҳим кадрият эканлигини тушунишгина эмас, балки бола ривожланиши қонуниятларига доир билимларни ҳам эгаллаши жуда муҳимдир.

Замонавий педагогик технологиялар ва методларни ҳисобга олган ҳолда болаларда тил ўрганишга қизиқишни тарбиялаш ва ҳар томонлама ривожлантириш масалаларини профессионал даражада ҳал этиш энг долзарб масалалардан бирига айланди.

Чет тилларни ўқитишда билимлар, малакалар, кўникмалар сингари психологик тушунчалар муҳим ўрин тутди. Бу тўғрида Р. Зарипова айтиб ўтган. Умумий билимлар деганда билиш жараёнида олинган табиат ва жамият ҳақидаги маълумотларни тушунади ва иккига бўлади. 1. Тил материалнинг ўзини билиш. 2. Тил материали билан бажариладиган ишлар ҳақидаги билимлар. Тил материали асосида нутқ фаолиятлари бажарилади, яъни малака ҳосил қилишга эришилади. Б. В. Беляевнинг фикрича, куникма онгли равишда бажарилган иш, ҳаракатдир. Масалан, бир товушни талаффуз қилиш кўникма, кўп машқ қилиш орқали фаоллашади, малакага айланади ёки фаоллашган куникма малакадир. Р. А. Зарипова психологияда қўйилган мақсадга биноан қилинадиган ҳаракат усуллари танлаш ва амалга ошириш учун мавжуд билим ва малакалардан фойдаланишни куникма деб тушунади. Психологияда фаоллашган ҳаракат, яъни қатор операцияларнинг онг назоратсиз, ўз-ўзидан бажарилишни малака деб аталади. Чет тилларни ўқитишдаги эшитиш, талаффуз қилиш, ўқиш, ёзиш, лексик, грамматик куникмалар фарқланади. Ушбу ҳаракат жараёнида маълум билим, кўникмалар қўлланилади, лекин булар онгли бажарилади. Шу сабабдан чет тилларни ўқитишда нутқкўникмалари гапириш, тинглаб тушуниш, ўқиш, ёзишни ажратиб кўрсатиш мумкин, чунки бу алоқа ҳаракатлари онгли ижодий жараёнларнинг натижасидир. Чет тилини ўргатишда бу психологик тушунчалардан, яъни билим, малака кўникма ҳосил қилишдан фойдаланилади. Биз биламизки, ўқувчи, талаба чет тили ўрганаётганда у она тилидан, рус тилидан билим, малака кўникмага эга бўлади. Психологияни таъкидлашча, буларни ўқувчи янги чет тилига кўчириши мумкин. Бу кўчириш, салбий ва ижобий бўлади. Ўқувчилар она тили ва рус тилидан бўлган билим, малака ва кўникмалари ёки шу тиллардан бўлган тажрибаларни кўчирганда, улар чет тилини ўргатишда фойда берса, бу ижобий кўчишни транспозиция салбий таъсир қилса, ҳал ал берса, уни интерференция дейлади. Юқорида айтилган фикрни, талаффузни ўргатиш мисолида кўриб чиқиш мумкин. Ўқувчи она тили, рус тили талаффузига ўрганиб қолгани учун кўпинча инглизча товуш, сўзларни худди она ва рус тилларидек талаффуз қилади. Унда баъзи инглизча товушларни талаффуз ўрни, она тилига тўғри ёки яқинроқ келади. Бундан ўқитувчи фойдаланиб, шу ўзбекча товушга яқинроқ ёки ўхшатиброқ талаффуз қилинг деб ўргатади. Бу эса инглизча талаффузни ўргатишга ижобий ёрдам, фойда беради. Инглизча товушларнинг баъзилари талаффуз қилиниши бўйича она тили ва рус тилларидан кескин фарқ қилади. Ўқувчи кўр-кўрона она тили ва рус тилларини тажрибаси асосида уларга ўхшатиб талаффуз қилади. Натижада хато талаффуз қилинади, янглишиш, тўғри талаффуз қилишга она тили тажрибаси ҳал ал беради, бу эса салбий таъсир қилади. Мисол учун инглизча (ё) товуши кўпинча она тилидагидек (з) талаффуз қилинади. Бу салбий, ижобий таъсир лексикани, грамматикани, гапиришни, ўқишни, ёзувни ўргатишда ҳам содир бўлади. Ўқитувчи буларни олдиндан аниқлаб, ижобий таъсир қилса, ундан ўргатишда фойдаланиши, салбий таъсир қилса олдини олиш, йўқотиш йўллари излаши, ишлаб чиқиши зарур. Шу сабабдан методика психология билан узвий боғлиқ. У психологиядан билимни, кўникмаларни ҳосил бўлиши ва малакаларни ошириш йўл-

йўриқларини ўрганади. У педагогик психологиядан эса таълим-тарбия беришнинг хусусиятларини ўрганади.

Хорижий тил дарслари кўп ҳолларда визуал яъни кўриш воситасида тушуниш усули орқали ўргатилади. Бунда мавзунини кенг ёритиш мақсадида, дарс мавзусига таалуқли бўлган видео роликдан фойдаланилади. Бундай дарсларни ташкил этишда кичик мактаб ёшдаги болалар учун инглиз тилида сўзлашиш, талаффуз қилиш, тушуниш каби билимларни мужассамлаш, болаларнинг фикрлаш доирасини, эслаб қолиш қобилиятини, хотирасини, диққатини, тафаккурини, дунёқарашини ва уларнинг интеллектуал салоҳиятини ўзининг фаолияти орқали янада ривожлантириш мақсадга мувофиқ бўлади. Кичик ёшли болаларда инглиз тили ҳақидаги тушунчаларни ошириб бориш педагогнинг асосий мақсади бўлиб, инглиз тилига бўлган қизиқишини янада ошириш учун мўлжалланган барча кўникма ва малакалардан бола ёшига, интеллектига, унинг қизиқиш даражаси ва ҳоқозо психик жараёнларига мўлжаллаб олиб бориши бу борадаги муҳим ёндашувлиги шубҳасиздир.

Тил ўрганиш жараёнида илғор педагогик технологияларнинг компьютер технологиялари билан уйғунликда ташкил этилиши ва шу асосида мултимедия дарсликларининг яратилиши, тил ўрганишни тобора осонлаштирмоқда, ҳамда дарс машғулотларини қизиқарли ўтишига сабаб бўлмоқда. Дарс жараёнида турли техник воситаларидан фойдаланиб дарсни ташкил этиш мумкин, лекин компьютер экранда ажратиб берилган намунавий мисоллар ўқувчининг хотирасида яхши қолади. Ана шундай вазиятларда интеграцион жараён вужудга келади, яъни ўқувчи чет тилидан билим, кўникма ва малакаларини компьютер воситаси билан ишлаш орқали ривожлантириб боради. Оғзаки нутқни ривожлантириш учун компьютерда турли соҳаларга оид коммуникатив вазиятларни яратиш мумкин. Ўтилган мавзулар юзасидан ҳар хил диалог, ўзининг технологиясига оид манбалар ва фильмларни намойиш қилиш лозим. Намойиш қилинадиган воситалар ўқувчи ёши ва билим савиясига мос бўлиши зарур.

Ўқувчи ўзбек ва хорижий тилларда болалар учун яратилган электрон дарслик ва интерактив ўқувчиларнинг моҳиятини тушуниб етиши учун, боланинг дарсга тайёрланаётган пайтда намойиш этиладиган тил материални қайси бирини ёки қачон кўрсатилишини эмас, балки унда изоҳланадиган ғояни ўқувчилар онгига етказиш усулларини ўйлаши зарур.

Шундай экан, кичик ёшдаги болаларга хорижий тилни ўргатиш анча мушкул ва ғоятда масъулиятлидир. Хусусан, болаларга инглиз тилини мазмунли ва қизиқарли ўргатиш учун қуйидаги усуллардан фойдаланиш мумкин:

– қўшиқ ва шеърлар орқали тушунтириш ёки эса қолиши қийин бўлган, маънога эга бўлмаган ҳарф ёки бирикмаларни қуйга солиб ўргатиш. Бунга мисол қилиб, болаларнинг инглиз тили алифбосини қўшиқ қилиб ўрганишлари шунчаки ёдлашдан кўра самарали эканлигини кўрсатиш мумкин. ақлий ва жисмоний ҳаракатлар билан боғлиқ бўлган ўқувчилар;

– мультфильмлар; Болалар тил ўрганиш мобайнида мультфильмдаги гапларни тушунмасда, мультфильм қаҳрамонларининг ҳаракатлари орқали улар ишлатаётган сўзларни тушунишга интилади. Бу эса болалар учун қизиқ ва тил ўрганишлари учун самарали йўл.

– роль ижро этиш (role play) ўқитувчи бирор маълумотни, масалан, ҳайвон ёки қушларнинг номларини ўргатаётган пайтда роль орқали ижро этиши ёки болаларга

ижро этириши лозим. Мисол учун: бир ўқувчи итнинг вовиллаши, мушукнинг миёвлашини кўрсатиб берса, бошқа бир ўқувчи бу товушлар қайси ҳайвонга тегишли эканлигини билиб, унинг инглизча номини айтиши зарур.

– кўрғазмали куруллар, плакатлар, китоблар орқали;

– кўзга кўринадиган ва кундалик ҳаётда кўп ишлатиладиган нарса, буюмларга ёзиш.

– янгиликлар орқали; биламизки, болалар қизиқувчан. Улар бир хилликдан тез зерикади. Шунинг учун уларга ҳар доим бир турдаги усуллардан фойдаланиб дарс ўтиш эмас, балки бундай усулларни ўзгартириб, янгилаб дарс ўтиш лозим.

Хулоса қилганда, ўзга тилларни билиш, ўрганиш ҳеч қачон ўз она тилини кейинги даражага қўйиш, эсан чикариш, унутиш ҳисобига бўлмайди. Ўз тилини мукамал билгани ва ҳурмат қилгани ҳолда бошқа тилларни билиш ва ўрганиш, кўп тил билиш мақсадга мувофиқ эканлигини унутмаслик керак. Ана шу нуқтаи - назардан қарайдиган бўлсак, бошқа тиллар-ни ўрганишга даъват, аввало, ўз она тили-ни ҳам билишга, шу билан бирга, шу асосда, бошқа тилларга ҳам ҳурматни шакллантириш, ўрганишни йўлга қўйишни тақозо этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абдуллаев Ю. Н., Бушуй А. И. Иностранный язык в современном мире. Самарканд, 2001.

2. Андреевская — Левенстерн Л. С. Методика преподавания французского языка в средней школе. М., 1969.

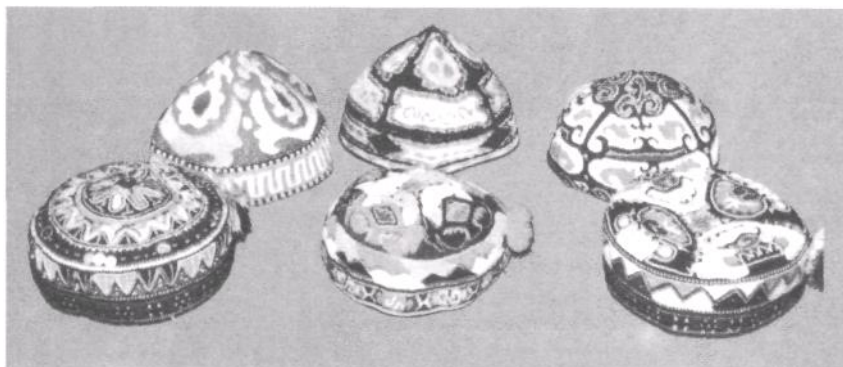
3. Артемов В. А. Психология обучения иностранным языкам. М., 1969.

ХАЛҚ ХУНАРМАНДЧИЛИК ЭЛЕМЕНТЛАРИНИ ЎРГАНИШДА ДЎППИЧИЛИК ИШЛАРИНИНГ ЎРНИ

**Жумаева Мафтуна Абдуалимовна,
Эргашева Ноила Олимжоновна-ТерДУ талабалари**

Дўппилар қадимдан ўзбек бадий каштачилик меъросининг ажралмас дурдонаси ва халқ амалий санъатининг ўзига хос гўзал турларидан бири ҳисобланади. Дўппиларнинг қачон пайдо бўлганлиги, унинг илк ижодкор ҳақида бирор-бир аниқ маълумот йўқ. Фақат эрамиздан минг йилла аввал Аҳамонийлар даврида Ўрта Осиёда Сақатиграҳуада деган қабила яшаганлиги ва бу атама тепаси чўнқайган бош кийим кийган сақлар деган маънони билдирганлиги ҳақидаги тарихий маълумотларгс дуч келамиз.

Демак, дўппилар жуда қадимги бош кийимлардан бири экан.

1- расм.

Бундай шаклга яқин бош кийим турлари яқингача сақланиб қолган. Бунга мисол қилиб тепаси учли Бухоро дўппиларини, тепаси чўзинчоқ Шаҳрисабз гилам дўппиларини, Хоразмда кенг тарқалган Хоразм такяларини уларнинг такомиллашган турлари деб аташимиз мумкин.

XIX асрнинг бошларигача дўппиларнинг шакли конуссимон учли бўлган. Жияк ва кизаклари кенг бўлган. Дўппиларнинг шакли кейинчалик тўртбурчак ва думалоқ бўлиб ўзгарган, жияклари ингичкароқ қилиб тикила бошланган. Дўппилар қадимдан айрим етник гуруҳларнинг дидига ва иқлимий шароитга кўра турли матолардан ўзига хос технологик асосларда тайёрланиб келинган.

XIX асрнинг охири ва XX асрда ўзбек дўппилари анча такомиллашган.

Бойсун ва Олтинсой туманларида жуда қадимдан ироқи нусха дўппилар тайёрланиб келинган. Бундай дўппиларга ироқи гул тикиш усулларининг, асосан, „санама“, „босма“ чок хиллари ишлатилади. Дўппиларга махсус жияклар қадалиб, безак берилади. Дўппиларга ишлатиладиган жияклар ҳам махсус усқуналарда тўқилган. Ушбу дўппилар Қашқадарё вилоятида ҳам тикилади.

Дўппиларнинг кўриниши (шакли) эса ярим конуссимон бўлади. Ўзига хос тайёрланиш технологиясига эга бўлган бундай дўппиларни деб атайдилар. Тош-кентда эса бундай дўппилар „гиламдўппи“ дейилади.

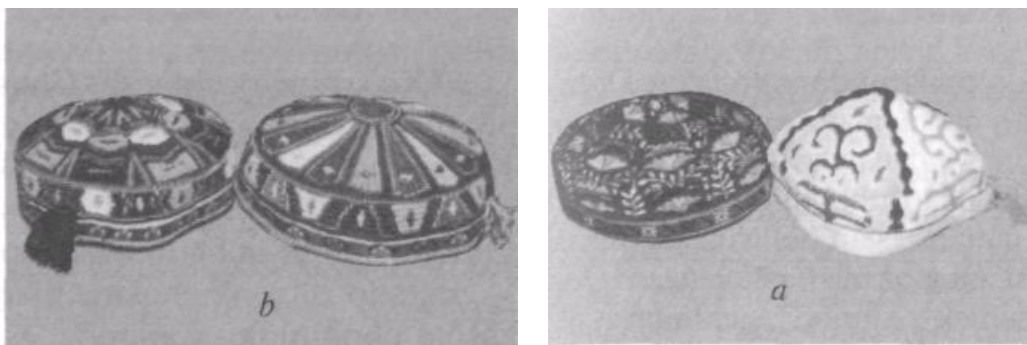
Сурхондарёда „ироқи“ дўппилардан ташқари „пилтадўзи“, ёки „тўлдирма“ деб номланган дўппилар кенг истеъмолда бўлган. Бу дўппиларнинг Сурхондарё воҳасига хослиги кўпроқ сариқ рангли иплардан фойдаланилади.

Бундай дўппиларни тайёрлашда „пилтадўзи“ усули қўлланилган. Пилталарга, асосан, қоғоз ишлатилган. Дўппининг пилталари бўйлаб „текис“ ва „илмоқ“ қўл кашта чоки билан гуллар тикилиб, улар „тўлдирма дўппи“ деб аталган. Тўлдирма дўппилар билан биргаликда халқ бошидан туширмай, севиб кийган гилам дўппилар ёки „ироқи“ дўппилар ҳам кенг истеъмолда бўлган. Бундай дўппилар канвага, бўз матога, „бўронбой“ деб номланган тўр матога „тагдўзи“ усулида „ироқи“ қўл кашта чоки билан кашта тикиб тайёрланган.

Тўлдирма дўппилар пахта, қоғоз ва баъзан жун билан пилталанган. Кизагининг четига „йўрма“ усулида матога тикиб тайёрланган энли ва ингичка жияклар тикилган.

Жиягининг бирлашган жойига турли рангдаги ипаклардан тайёрланган попук қадаб, безак берилган. Бундай дўппиларнинг кўриниши думалоқ, тепаси конуссимон, ясси бўлган.

Гуллари ипак ва пахта иплар билан тикилган.

2- расм.

Гилам дўппилар, „ироқи" дўппиларнинг кўриниши думалоқ, тепаси конуссимон ясси ёки конуссимон чўнқайган ва баъзилари гумбаз шаклида баланд қилиб тикилган.

Тепаси чўнқайган дўппиларнинг кизаги ҳам энли бўлган. Бундай дўппиларга гул тикишда „тагдўзи" техникаси ишлатилган, кашта чокининг „ироқи", „санама ироқи", „илмоқ" хилларидан фойдаланилган. Дўппиларнинг кизагига матога „илмоқ" чоки билан тикиб тайёрланган жияклар қадалган. Баъзан жиякларнинг бирлашган жойига турли рангдаги ипак иплар билан тайёрланган попук қадалган.

XIX асрнинг бошларида кулохлар - кизаги чуқур, думалоқ, тепаси гумбазга ўхшаш ёки конуссимон баланд бош кийими ҳам истеъмолда бўлган. Кўпинча, бундай кулохларнинг аврасига ҳам Шаҳрисабз гилам дўппилари каби „тагдўзи" усулида „ироқи", „илмоқ" чоклари билан рангли ипак ва пахта иплар билан гул тикилган. Кашта нусхалари орқали тепа қисмлари тўрт бўлакка ажратилган. Астари сатин, чит ва бўздан бўлиб, пилталанган. Пилталарига пахта, қоғоз ва қўй жуни ҳам ишлатилган.

XIX асрнинг ўрталарига келиб, аёллар учун тўртбурчак шаклдаги, учбурчак қатланадиган „ироқи" дўппилар ҳам кенг истеъмолга кирган. Бундай дўппилар „пилтадўзи" усулида тайёрланган. Пилтасига қоғоз ишлатилган. Дўппиларнинг тепаси иккита диагонаliga жойлашган кашта йўли орқали тўрт қисмга ажратилган. Тўртгала томонига бир хил гуллар тикилган. Кашта гуллари турли рангли ипаклар билан тикилган.

Аёллар кийишига мўлжалланган, қимматбаҳо матолардан тикилган дўппилар ҳам бўлган. Масалан, хитой шойиси (зарпаранг) дан тайёрланган „зарпаранг қалпоқ".

Бундай дўппиларга чиройли матолар танланган. Улар „пилтадўзи" усулида тайёрланган.

Пилта йўллари машина чокида тикилган. дўппилар, асосан, қоғоз билан пилталанган

Ҳозирги кунда ёшларимизга хунармандчилик сирларини ўргатишнинг ахамияти катта. Авваламбор момоларимиздан қолган бебаҳо меросларимизни сақлаб қолиш уларни келажак авлодларимизга яъни ёшларимизга етказишдир. Уларга каштачлик, қуроқчилик, дўппичилик сирларини ўрганиш орқали уларда ижодкорлик қобилиятлари, эстетик тарбия руҳини шакллантиради. Шу билан бир қаторда дўппи учун нақш танлаш уни тикишга катта сабр-тоқат талаб этилади.

Дўппичилик ишларини ўрганиш орқали талабаларда қуйидаги кўникма ва малака шаклланади:

1. Дўппи учун ўлчов олиш.
2. Ўзига хос нақшлар яратиш.
3. Геометрик нақшлар чизишни ўрганиш.

4. Нақшларни тикиш учун рангларни танлаб олиш.

5. Нақшларни тикишда табиий иплардан фойдаланишнинг ахамиятини ўрганиш.

6. Гайёр дўппига безаклар (попуклар, жияклар, мунчоқлар) танлаш

Умуман олганда, юртимизнинг ҳар бир жабҳасида хунармандчилик ишлари ривожланиб бормоқда ва ҳар бири ўзига хослиги билан бир-биридан ажралиб туради. Бундан ташқари авлоддан-авлодга ўтиб келаётган меросларимизни асраб-авайлаш, такомиллаштириш ва давом эттириш каби маъсулият бугунги долзарб ва муҳим масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ахметова А.С., Исмаатуллаева М.З. Халқ хунармандчилиги.-Т.: «Иқтисод-Молия» 2008.-292 б.

2. Булатов С. Ўзбек халқ амалий безак санъати.-Т.: «Меҳнат» 1991.-382 б.

3. Головин Н.Н. Кустарнўе промўслў Туркистана.-Т.: 1999.-98 б.

4. Засипкин П.Ш. Мастера узбекского зодчества.-Т.: 1967.-132 с.

BOLANI SHAXS SIFATIDA SHAKLANTIRISH VA NUTQINI RIVOJLANTIRISH UCHUN O'YIN TURLARIDAN FOYDALANISH

JDPI o'qituvchisi-**G.X.Temurova**

Maktabgacha yoshdagi bola shaxsining tarkib topishi uning fe'l-atvori shakllanishida ham o'z ifodasini topadi. Bola shaxsiy hulq-atvorini ijtimoiy xulq-atvor talablariga bo'ysundiradi, kattalar talablariga asosan o'z va boshqalarning xulqini tanqidiy baholaydi. U hamma narsaga ham qodir emasligini hamda o'zining shaxsiy sifatlarini anglaydi. O'yin va mashg'ulotlarda bolada fe'l-atvorning irodaviy sifatleri paydo bo'ladi, ma'naviy ongni shakllantirish burch, adolat, qadr-qimmat va boshqa ijtimoiy tuyg'ularning paydo bo'lishi bilan ajralib turadi.

O'yin rivojlanishda nuqsoni bor bolalarning asosiy faoliyatlaridan hisoblanadi. O'yin doim haqiqiy hayotni aks ettiradi. Demak, ijtimoiy hayot o'zgarishi bilan uning mazmuni ham o'zgaradi. O'yin ma'lum maqsadga ko'ra yo'naltirilgan ongli faoliyat bo'lib, uning mehnat bilan ko'p umumiyliги bor va yoshlarni mehnatga tayyorlashga xizmat qiladi.

O'yin faoliyati asosida bolada o'quv faoliyati rivojlanadi. Bola qanchalik yaxshi o'ynasa, u maktabda yaxshi o'qiydi. SHuning uchun bolalarning o'yin faoliyatini rivojlantirishga ahamiyat berishimiz kerak. Ilk yoshli bolalar o'yin faoliyatining birinchi bosqichida tanishtiruvchi o'yin bo'lib, u narsa-buyum-o'yin faoliyatidir. Uning mazmuni qo'l ishidagi murakkab va nozik xarakatlardir. Keyingi bosqich aks ettirish o'yini hisoblanadi.

O'yinning g'oyasi - bu nima o'ynashni belgilab olish: «do'kon», «shifoxona», «uchuvchilar, «ona-bola» (Oila), "bolalar bog'chasi" va shunga o'xshashlar. O'yin mazmuniga, g'oyasiga qarab bolalarning bunday o'yinlarini bir necha o'ziga xos guruhlarga bo'lish mumkin:

a) maishiy turmushni aks ettiruvchi o'yinlar (oila, bolalar bog'chasi, shifoxona va boshqalar);

b) kishilarning yaratuvchilik mehnatini aks ettiruvchi o'yinlar (metro qurilishi, dehqonlar mehnati, uy, fabrikalarning qurilishi va x.k.);

v) ijtimoiy voqealarni, an'analarni aks ettiruvchi o'yinlar (bayramlar, namoyishlar, sayohat, mehmonlarini kutish va x.k.)

O'yinlarning bunday bo'lishi albatta shartli bo'lib, bir o'yinda har xil hayotiy voqealar ham aks etishi mumkin. G'oya o'yinning mazmuni, jonli to'qimasi bo'lib, uning rivojlanishini, o'yin harakatlarini, bolalar munosabatlarining har xilligi va o'zaro bog'lanishini belgilab beradi. O'yinning qiziqarli bo'lishi va unda bolalarning qanday ishtirok etishlari o'yin mazmuniga bog'liq. O'yinda bola ijro etadigan roli o'yinning asosiy o'zagi va tarkibiy xususiyatidir.

O'yin tanlay bilish ham muhim ahamiyatiga ega. O'yin bilan ta'lim o'rtasidagi bog'liqlik bola ulg'aygan sari o'zgarib boradi. Kichik guruhda o'yin ta'lim berishning asosiy shakli hisoblansa, katta guruhga borganda esa mashg'ulotlarda ta'limning roli ortadi. Tayyorlov guruhiga borganda bolalarning o'zlarida maktabdagi o'qishga ishtiyoq uyg'onib qoladi.

O'yin bola shaxsini tarbiyalashning asosiy vositasidir. O'yin orqali bolalar kattalarning mehnat tajribasini, bilim, malaka va ko'nikmalari harakat usullarini, ahloq normalari va qoidalarini, mulohaza va muhokamalarini egallab oladilar.

O'yinda bolaning o'z tengdoshlari va kattalar bilan bo'ladigan munosabat usullari shakllanadi, his va didlari tarbiyalanadi.

Bolalarning o'yinda birlashishlari bir necha bosqichga bo'linadi.

Birinci bosqich bolalarning "yonma-yon" o'yinining shakllanib borishidir. Bu ilk yoshli va kichik guruh, bolalariga xosdir. Bunday o'yinda bolalar o'rtog'ining o'yiniga qiziqish bilan qaraydilar, birga o'ynab, "yonma-yon" o'tirganlaridan xursand bo'ladilar. Bu yoshdagi bolalarning o'yini kattalar rahbarligida ularning xulqiga ta'sir etish orqali tashkil etiladi.

Ikkinchi bosqichda bolalar o'yin orqali mexanik ravishda birlasha boshlaydilar. Bunday birlashishlar qisqa muddatli bo'ladi. Bu davrga kelib bolalardan kimning qaysi o'yinga qiziqishi aniq bo'la boshlaydi, bir xil bolalar didaktik o'yinga qiziqsalar, ikkinchilari harakatli o'yinni yoqtiradilar, uchinchilariga ijodiy o'yinlar ma'qulroq bo'ladi va x.k. Tarbiyachining vazifasi bolalarni u yoki bu o'yin bilan uzoqroq o'ynashga o'rgatishdir.

Uchinchi bosqichda o'ynovchi bolalar guruhi bir-biriga do'stona munosabat va o'zaro yoqtirish orqali birlashadilar. Birga o'ynovchilar soni ko'p bo'lmasa-da, bolalar qiziqib o'ynaydilar. Bu davrga kelib bir-birlariga baho berish umumiy talabi yuzaga keladi. Bu bosqichda tarbiyachi bolalarning o'yinda birlashishlarining ahloqiy asosini yuzaga keltirishi, ularda o'zaro yordam, o'rtoqlik, do'stlik munosabatlarini shakllantirishi lozim.

Bolalar bog'chasida bolalarning uyushgan, qiziqarli va mazmunli hayotini ta'minlash uchun yosh guruhlarida rang-barang o'yinlardan foydalanish zarur. Ijodiy o'yinlar qoidalarining ichki, yashirin tabiati bolaga harakat qilishi uchun katta erkinlik yaratadi; uning o'ynayotgan kollektiv oldidagi vazifasi tayyor qoidali o'yinlar mazmuniga nisbatan noaniqroq bo'ladi. Bu o'ynovchiga syujetni osonlik bilan o'zgartirish, qo'shimcha rollar kiritish imkonini beradi. Ijodiy o'yinlar bolalarda katta qiziqish uyg'otadi va ularga ulkan ta'sir ko'rsatadi, biroq bolalar hayotini tashkil qilishda faqat shu o'yinlardan foydalanish xato bo'lur edi. Bolalarning qoidali o'yinlarni egallashlari katta tashkiliy ahamiyatga ega. Qoidalar harakatlarning muayyan normalarini so'ng esa bolalarning bir-biriga bo'lgan munosabatini belgilaydi bolaga o'zini va o'zi bilan birga o'ynayotganlarni nazorat qilish imkonini beradi. Qoidalarni bajarishdagi mustaqillik o'yinda bolalarni maqsadga muvofiq tarbiyalash jarayonida shakllantiriladi. Bola o'ynayotganda bolalar kollektivi bilan muayyan

munosabatda bo'ladi. O'yinning ijtimoiy ta'siri, u uyg'otadigan hislar unda tarkib topadigan munosabatlarda mujassamlashgan bo'ladi.

Bolalar o'yini o'zining mazmuni, hususiyati, tashkil etilishiga ko'ra xilma-hildir, shuning uchun uni quyidagicha turkumlarga ajratiladi: ijodiy yoki voqeaband va qoidali o'yinlarga bo'linadi.

Qoidali o'yinlar o'z navbatida didaktik va harakatli o'yinlarga bo'linadi.

Ijodiy o'yinlarning mazmunini bolalar o'zlari o'ylab topadilar va ularda o'z taassurotlarini, borliq haqidagi tushunchalarini hamda unga munosabatlarini aks ettiradilar. Qoidali o'yinlarda esa tayyor o'yin mazmuni, aniq qoidalari, xarakterlarini ketma-ketligi oldindan belgilangan. Ijodiy o'yinlar bilan qoidali o'yinlarni farqi shundaki - ijodiy o'yinda bolalarni faolligi syujetni rivojlanishiga qaratilgan bo'lsa, qoidali o'yinlarda esa aqliy vazifani bajarish qoidalarga amal qilish birinchi o'rinda bo'ladi. Bolaning o'yinga qiziqishini, tashkilotchilik qobiliyatini rivojlantirish uchun mazmuni jihatidan boy o'yinlar yaratilishi kerak. Bolalarning ijodiy o'yinlarini rivojlantirish uchun esa o'z navbatida yaxshi tashkil qilingan jamoa zarur bo'ladi. O'yin bolalarni jismoniy, axloqiy, mehnat va estetik tomonidan tarbiyalashda katta o'rin tutadi.

O'yin ta'lim va mashg'ulotlar bilan, kundalik hayotdagi kuzatishlar bilan uzviy bog'liq bo'lib juda katta ta'limiy-tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Ijodiy o'yinlarda muhim bilimlarni egallash jarayoni yuzaga keladi, bu bolaning aqliy kuchini ishga soladi, tafakkurni, hayolni, diqqatni, mustaqillikni shakllantiradi. Qoidali o'yin bolaning sensor rivojlanishi, tafakkur va nutqini, ixtiyorsiz diqqatini va xotirasini, har xil xarakterlarini muntazam ravishda mashq qildirib borish imkonini beradi. Har bir qoidali o'yin ma'lum didaktik maqsadga ega bo'lib, bolani umumiy rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Ta'limning o'yin shaklida bo'lishi muhim ahamiyatga ega bo'lib, bolaning yosh hususiyatlariga mos keladi.

Qiziqarli o'yin bolaning faolligini oshiradi, o'yinda bola mashg'ulotdagiga nisbatan murakkabroq masalani hal qilishi mumkin. O'yin ta'limning shakllaridan biri bo'lib, boshqa bir metod bilan qo'shib olib borilgandagina yaxshi natija beradi. O'yin yaxshi yo'lga quyilgan pedagogik jarayonda bolalarning butun xayotini qamrab oladi va uning qiziqarli o'tishini ta'minlaydi. Bolalar o'yinining o'ziga xosligi shundaki, u tevarak - atrofdagi xayotni, kishilarning faoliyati, ishlari, xarakterlarini, ularning ish jarayonidagi o'zaro munosabatlarini aks ettiradi. O'yin paytida xona bolalar uchun dengiz, o'rmon, metro stantsiyasi, temiryo'l vagoni bo'lishi mumkin va x.k. O'yinning ijodkori, yaratuvchisi-bolalardir. Ular o'yinda o'zlariga tanish bo'lgan xayotiy voqea va xodisalarni ularga bo'lgan munosabatlarini aks ettiradilar. Bolalar o'yinining yana bir o'ziga xos xususiyati - unda xarakter, so'z va obrazlarning o'zaro bog'lanib ketishidir. O'yinda bola o'zi aks ettirayotgan qaxramonlarning xis-xayajoni, kechinmalari, xarakterlari bilan yashaydi.

Bola hech qachon jim o'ynamaydi, bitta o'zi o'ynasa ham u o'yinchoq bilan gaplashadi, o'zi tasvirlayotgan qaxramon bilan muloqot o'rnatadi, onasi, bemor, shifokor, xullas xamma-xammaning o'rniga o'zi gapiraveradi. Nutq o'yin jarayonida juda katta ahamiyatga ega. Nutq orqali bolalar fikir almashadi, o'z xis-tuyg'u, kechinmalarini o'rtoqlashadi.

Voqeaband o'yinlar asosida bolalarning atrof-olam haqidagi bilimlari kengaytiriladi, lug'at boyligi rivojlantiriladi, bolalar narsalarning rangi, shakli, nima uchun va qaerda ishlatilishi haqidagi tushunchalari kengaytirilib boriladi.

Harakatli o'yinlar: Hozirgi rivojlangan davrda o'z ishiga ijodiy yondoshadigan shaxs shakllanib kelmoqda. Bu bolalarni har tomonlama barkamol kishilar qilib voyaga yetkazishda, ularga jismoniy, aqliy va estetik tarbiya berish katta ahamiyatga ega. "Sog' tanda – sog'lom

aql” deydi xalqimiz. Ha, jismoniy sog’lom bola barcha ishlarni yaxshi bajaradi, tetik va xushchaqchaq bo’ladi. Aholining sog’lig’ini mustahkamlashda, shaxsni kamol toptirishda, yoshlarni mehnatga va Vatan himoyasiga tayyorlashda jismoniy tarbiya, sport, ularning kundalik hayotga joriy etishning ahamiyati o’sib bormoqda.

Sog’lomlashtirish vazifalarini hal etishda ochiq havoda mashg’ulotlarni olib borish katta ahamiyatga ega. Ochiq xavodagi mashg’ulotlar bolalarning tabiat va ob-havo hodisalari haqidagi bilimlarini kengaytiradi, bu hodisalar orasidagi bog’lanish sabablarini o’rganishga yordam beradi, bu esa o’z navbatida fikrlashni, nutqini o’z tushunchalarini bayon etishni rivojlantiradi. Turli xarakterli bolaning xisssiyotiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi, bolaning irodasini mustahkamlashga, mustaqillikni rivojlantirishga yordam beradi. Qoidali harakatli o’yinlar maktabgacha tarbiya yoshidagi, kichik va o’rta maktab yoshidagi bolalarni jismoniy tarbiyalashning eng ma’qul bo’lgan vositalaridan biri hisoblanadi. Harakatli o’yinlar orqali bola jismonan va aqlan rivojlanadi, irodasi mustahkamlanadi, bola jamoada o’zini tutishga, ma’lum qoidalarga rioya qilishga o’rganadi. Harakatli o’yinlarning yetukligi shundaki, bunda inson uchun xos bo’lgan xarakterli harakatlar: yurish, yugurish, sakrash, oshib o’tish, otish va ilish kabi mashqlarning barchasini qamrab oladi.

Harakatli o’yinlar bolada faqat tezkorlik, chaqqonlik, kuch, chidamlilikni tarbiyalab qolmasdan balki, uning axloqiy jihatdan tarbiyalanishiga yo’naltirilgan bo’lishi kerak. Masalan: guruxli o’yinlar bolada o’rtoqlik, mehribonlik, shaxsiy qarashlarini o’zgalar qarashiga moslashtira bilish xislarini tarbiyalaydi. Bolada sofdillik, to’g’rilik, o’zgalar fikrini hurmat qilishga o’rgatadi. Bu sifatlar esa turli mehnat jarayonida asosiy o’rin egallaydi. Bola hayotining kun tartibini shunday tashkil etish kerakki, bog’chada, maktabda, uyda bola harakat faoliyatiga bo’lgan talabini qondira olsun.

Bola uzoq vaqt bitta xolatda turib qolmasligi, me’yordan ortiq tez chopmasligi, o’yinga nisbatan befarq bo’lmasligini nazorat qilib borish lozim. O’tilgan o’yin muhokamasiga barcha bolalar jalb etilishi kerak. Bu esa bolalarni o’z harakatlarini taxlil qilishga o’rgatadi. O’yin qoidalari va harakatlarini to’g’ri bajarishga ongli munosabatlarni uyg’otadi.

Didaktik o’yinlar: Didaktik o’yinlar bolalar tarbiya vositasi sifatida keng qo’llaniladi. Didaktik o’yin ta’lim bilan bevosita bog’liq bo’lib unga yordam beradi. Didaktik o’yin bolalarning ish va imkoniyatlariga mos keladigan ta’lim berish metodidir. Didaktik o’yinlar bolalarning tevarak atrof to’g’risidagi bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi, o’z shaxsiy tajribalari va mashg’ulotlarda olgan bilimlarini amalda qo’llay bilishga o’rgatadi, ulardagi fikrlash qobiliyatlarini, ijodiy kuchlarini, sensor jarayonini rivojlantiradi, olgan bilimlarini tartibga soladi.

Didaktik o’yinlar ta’lim jarayonini yengilroq va qiziqarliroq qiladi. Bolalar yoshlariga mos qiziqarli faoliyat orqali o’yinda amalga oshiriladigan aqliy tarbiya vazifasini juda oson va yaxshi o’zlashtiradilar. Didaktik o’yin kattalar tomonidan bolalarni aqliy rivojlantirish maqsadida yaratiladi. Unda o’yin elementlari qancha ko’p bo’lsa, bolalarga u shuncha ko’p quvonch bag’ishlaydi. Didaktik o’yinlarning muhim tomoni uni o’tkazishdan ko’zda tutiladigan g’oyadir. O’yin g’oyasi bolalarda o’yinga qiziqish uyg’otadi, ko’pincha bu g’oya didaktik o’yinni boshlashga sababchi bo’ladi. Didaktik o’yinda amal qilinadigan qoidalar o’yin harakatlarinig to’g’ri noto’g’riligini aniqlovchi va ularga baxo beruvchi mezon xisoblanadi.

Bolalarda didaktik o’yinchoqlar bilan yakka o’ynash ko’nikmasini rivojlantirish, jamoa o’yinlarini tashkil etish, narsalarni faqat bir rangiga qarab ajratib olish, katta kichikligiga qarab ajratish xalqachalarni va kubikchalarni muntazam shaklda terib, ulardan narsalar

yasash. Musiqaviy didaktik o'yinlarda esa musiqa ovozlarning ba'zi bir xususiyatlarini farq qilishga o'rgatish qadam va yugurish ritmini ajrata bilishga o'rgatish vazifalari ham xal etiladi. Didaktik o'yin orqali bolalarda eshitish, ko'rish, sezish a'zolari yordami bilan turli narsalar va ularni yasash uchun ishlatilgan materiallarning xossalarini bilib olish, narsalarni tashqi ko'rinishga qarab bir biriga taqqoslash guruhlariga ajratishni o'rgatish vazifalari amalga oshiriladi. Didaktik o'yin davomida bolalar o'rta qo'yilgan masalani xal etishda sabr matonatli bo'lishga, qiziquvchanlikka, diqqat e'tiborlikka odatlantirib boriladi. Musiqaviy didaktik o'yinlar orqali tovushlarni diqqat bilan tinglab baland pastligiga ritmiga, tembriga, dinamikasiga qarab bir biridan farq qila olishga o'rgatib boriladi. Katta guruhda didaktik o'yinlar quyidagi vazifalarni xal etishni maqsad qilib qo'yadi. Kuzatuvchanlik, narsalarni tekshira bilish, bir birini taqqoslay olish, ularning belgilaridagi kichik farqlarni aytib bera olish kabi sensor qobiliyatlarini tarbiyalash, biron hayvon, o'simlik, transport ta'rif tavsif qilib berilganda ularning nomini topa olish malakasini o'stirish, bolalarni umumiy tasavvurini buyumlarni umumiy belgilariga qarab guruhlariga bo'lish qobiliyatini rivojlantirish, so'z boyligini faollashtirish va to'ldirish, qismlardan yaxlit narsalar (kubiklar, mozaika va boshqalar) yasash malakasini o'stirish.

Bolalarning o'yinlari qiziqarli, mazmunli bo'lishi uchun o'yinning hamma turlaridan o'rinli foydalanilsa, bolalarga ta'lim berish va ularni tarbiyalashda ijobiy natijalarga erishiladi.

SHunday qilib, pedagogika fani o'yinga bola shaxsini har tomonlama shakllantirish vositasi va ular hayotini tashkil etish shakli, bolalar jamoasini shakllantirish vositasi deb qaraydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedova Z., Ayupova M., Xamidova M. Logopedik o'yin. Toshkent-2013.
2. M.Ayupova. Logopediya. Toshkent-2007.
3. И.Г. Веретенникова. Логопедическая работа с детьми дошкольного возраста. Ташкент – 1998.
4. Nurkeldieva D.A., Ayupova M.Yu., Axmedova Z.M. Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar. Toshkent "Yangi asr avlodi" 2007.
5. Селиверстов В.И. Заикание у детей. -М.: Владос, 1994.
6. Зуева Л.Н. Настольная книга логопеда. - М.: АСТ, 2005г.
7. K.SHodieva "Maktabgacha yoshdagi bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish" Toshkent.1995.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA MEHNATSEVARLIKNI SHAKLLANTIRISHDA ODOBNOMA DARSLARIDAN FOYDALANISH

JDPI katta oqituvchisi-**M.Sheranova**

Hozirgi kunda bolalarni yoshlikdan boshlab shaxs sifatida tarbiyalab borish vazifasi jamiyatimizning, davlatimizning maktab, tarbiyachi va o'qituvchilar oldiga qo'ygan eng muxim vazifasidir.

O'zbekistonda mustaqillik tantanasi tufayli ta'lim-tarbiya tizimida tub o'zgarishlar vujudga keldi. Milliy qadriyatlarni tiklash, milliy ma'naviyatni yuksaltirish, ayniqsa sharqona

odob-ahloq an'anasiga e'tiborni kuchaytirish shular jumlasidandir. Eng asosiysi, umumta'lim maktablarida yoshlarni boshlang'ich sinfdan boshlab milliy urf-odat, mehr-oqibat ruhida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.

Mehnat tarbiyasining asosiy tushunchasi. Mehnat insoni uyg'laydi, barcha orzular mehnat orqali ushaladi. Shuning uchun bo'lsa kerak, ota bobolarimiz xunarni, xunarmand insonlarga farzandlarini berishgan.

Mehnat tarbiyasiga murojaat etgan barcha mutafakkirlar mehnat haqida fikr yuritib va uni tadqiq qilish nihoyat darajada mashaqqatli masala ekanligini doimo ta'kidlaydi. Mazkur qiyinchilik, birinchi navbatda, mehnat tushunchasining o'zaro hech bir umumiyliigi bo'lmagan turli-tuman hodisalarning keng doirasiga taalluqliligi bilan bog'liqdir.

O'quvchilarga iqtisodiy tarbiya berish maqsadida biz keng va to'g'ri yo'naltirilgan vazifalarni o'z oldimizga qo'yishimiz zarur. Iqtisodiy tarbiya borasida iqtisodiy geografiya darslarining ikki yo'nalishi alohida ahamiyat kasb etadi. Birinchi yo'nalish, darsda amalga oshiriladi. Ikkinchi yo'nalish o'quvchilarning darslikdagi iqtisodiy tarbiyaga qaratilgan topshiriqlar va vazifalarni bajarishlaridir. Darsdan tashqari mashg'ulotlarda iqtisodiy tarbiya berish keng imkoniyatlarga ega.

Mehnat inson hayoti, uning farovon turmush kechirishi uchun hamisha asos bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi. Mehnat – farovon va baxtli hayot kechirishning eng asosiy sharti bo'lganligi sababli hamma fuqarolar uchun majburiydir. Mehnat odamlarning biror maqsad uchun sarflagan vaqti, aqliy va jismoniy kuchi yoki zarur faoliyatidir. Mehnatsiz yashash mumkin emas. Mehnat, asosan, ikki turli bo'ladi: aqliy mehnat va jismoniy mehnat. Insoniyat qo'llari yordamida jismoniy kuch sarflab amalga oshiriladigan ishlar jismoniy mehnatni tashkil qiladi. Jismoniy mehnatni aqliy mehnatdan ajralgan holda tushunish mumkin emas. Jismoniy mehnat aql yordamidagina mazmunli, yaxshi sifatli va mahsuldor bo'ladi: aqlli odam ketmon chopsa ham, traktor haydasa yoki zavod-fabrikada biror jismoniy vazifani amalga oshirsa, uning ishi yaxshi natija beradi. Aql aralashmagan ishning mahsuli bo'lmaydi.

Xuddi shu muhim masalaga Respublikamiz prezidenti I.A.Karimov o'z asar va ma'ruzalarida alohida e'tibor qaratmoqda. Prezidentimiz o'zining "Taraqqiyot va hamkorlik yo'llarida" nomli maqolalar va suhbatlar to'plamida "E'tiqod yo'qolgan joyda doimo chirkin ishlar ro'y beradi, mehr-oqibat, birlik, birodarlik, darz ketadi, ishu-turmushda baraka bo'lmaydi. E'tiqodsiz to'la inson mustaqillikka erishishi ham amri mahol. Iymon-u e'tiqodni esa din shakllantiradi"-deydi.

Darhaqiqat, o'tmishda halqimiz orasidan etishib chiqqan komil insonlar chinakam insoniy xislatlar sohibi sifatida barchaga namuna bo'lishgan. Tarbiya tarixidan ma'lumki, jamiyatning bir bo'lagi sanalmish har bir xonadonda bolaga yoshligidanoq sharqona odobning ilk saboqlari erinmay o'rgatilgan. Taassufki, mustaqillikka qadar o'tgan 74 yil davomida tariximizning zarvaraqlari hisoblanmish ahloq-odobning ming yillik tajribalariga, "esqilik sarqiti" deb qaraldi. SHarqona milliy tarbiya an'analari oldin maktablardan, keyin esa oilalardan siqib chiqarildi. Natijada yoshlar orasida kattalarga nisbatan xurmatsizlik, loqaydlik, mensimaslik, odobsizlik illatlari kuchaydi.

Mustaqillikka erishganimizdan buyon o'tgan vaqt ichida yoshlar tarbiyasi yo'l qo'yilgan xatolarni to'g'rilash borasida juda katta amaliy ishlar qilindi. Ayniqsa ota-bobolarimiz uchun Qur'onu Karim va payg'ambarimiz Muhammad s.a.v. ning sunnatlari dasturul-amal hamda ulamo-yu xukamolarimizning kitoblari tarbiyamizning ishonchli manbai bo'lib xizmat qilmoqda. Asosiysi islomiy odobda farzandlarimizning halol, pok,

mehnatkash, ilmga intiluvchi, kattalarni, ayniqsa ota-onalarni hurmatlaydigan ruhda tarbiyalash shart qilib qo'yilgandir.

Milliy tarbiyada bolani olti jihatdan tarbiyalashga katta e'tibor qaratiladi. Bular quyidagilar:

1. Sog'lik va badan tarbiyasi
2. Aqliy tarbiya
3. Go'zallik tarbiyasi
4. Ahloqiy tarbiya
5. Vijdoniy-nafsiy tarbiya
6. Diniy-ruhiy tarbiya.

Payg'ambarimiz Muhammad sallolloxu alayxi vasallamning quyidagi hadislarida "Hech bir ota farzandiga xulqu odobdan ortiqroq meros berolmaydi", deyilgan bo'lsa, yana bir xadisu muboraklarida "Mo'min kishiga berilgan narsalarning eng yaxshisi chiroyli xulqdir" deyilgandir.

Odob shunday bir gavhardurki, u har qanday o'rinda kattaga ham, kichikka ham birdek yarashadi. Shuning uchun ham bobokolonlarimiz hamisha odob degan so'zning xaqqini ado etishga intilib yashaganlar. Qadimda xalqimizda bola tarbiyasida "Mening bolam", "Sening bolang" degan gap bo'lgan emas, balki buning o'rniga bir bolaga etti qo'shni ota-ona deyishgan.

Boshlang'ich ta'limda shaxs tarbiyasining ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish tadbirlari – bu ta'lim tizimini demokratik va insonparvarlik yo'nalishlarida qayta qurish bilan ham bog'liq. Chunki, insonparvarlik g'oyalari va tamoyillari milliy g'oya bilan chambarchas bog'liq bo'lib, insonning moddiy va ma'naviy farovonligini, erkin, mustaqil, ijodiy faoliyatini, kishilarning o'zaro hamkorligi, do'stligi, hamjihatligi, birdamligi va bir-biriga g'amxo'rliqi kabi eng yuksak, ilg'or insoniy fazilatlarini o'zida mujassam etadi. Odillik, halollik, poklik, to'g'rilik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, baynalmilalchilik, odoblilik, vijdonlilik, iymon-e'tiqodlilik, mehmondo'stlik, kamtarlik, or-nomusni, sharm-hayo va iffatni e'zozlash, tinchliksevarlik, olijanoblik, el-yurt manfaatini o'z manfaatidan ustun qo'yish kabi yuksak insoniy fazilatlar ham insonparvarlikning namoyon bo'lishidir. Bu esa, o'z-o'zidan, o'zluksiz ta'lim-tarbiya tizimini insonparvarlashtirish ehtiyojini kun tartibiga qo'yadi. Biz tanlagan ushbu mavzu Mazkur masala bo'yicha ilgari surilgan fikr-mulohazalarni va tavsiyalarni ta'lim-tarbiya tizimiga joriy etish, ijtimoiy-gumanitar fanlar mazmuniga kiritish yo'l-yo'riqlarini o'zida ifoda etadi.

Bu vazifani amalga oshirish yo'nalishida bugungi kunda yangi pedagogik va axborot texnologiyalari, modulli texnologiyalar va interfaol metodlar kabi juda keng miqyosdagi majmualar mavjud. Biroq shu paytgacha amalga oshirilgan izlanishlarda tadqiqot muammosini o'zining to'laqonli echimini topmagan. Amalga oshirilishi ko'zda tutilgan Mazkur tadqiqot jarayonida barkamol shaxs to'g'risidagi tushunchalarni umumlashtirib, uning yagona strukturasi ishlab chiqish, bu jarayonni boshqarishning axborot ta'minoti texnologiyasi asoslarini ishlab chiqishni ko'zda tutganmiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: "Ma'naviyat", 2008.
- 2.I.A.Karimov Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta'minlash – bizning oily maqsadimiz. – T.: "O'zbekiston", 2008

3. Almetov N. O'quv tarbiya jarayonida xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanish. Chimkent, 1993.

4. Ibn Xalmiqon haqida. Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shahri» kitobidan olindi. T. Abdulla Qodiriy nomidagi Xlaq merosi nashriyoti, 1993, 204 bet

5. Abu Nasr Forobiy. Risolalar. Mas'ul muharrir O'zbekiston respublikasi FA haqiqiy a'zosi M.M. Xayrullaev. T. «FAN», 1975. 71-72 betlar.

БАДИЙ АДАБИЁТ – МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯНИНГ МУҲИМ ВОСИТАСИ СИФАТИДА

ЖДПИ катта ўқитувчиси-**О.Р.Ўралова,**
Қўчқоров Нодирбек-ТошМИ талабаси

Бадий адабиётнинг одамларга таъсири ҳақида гапирар эканмиз, аввало исталган бадиятга хос адабиёт ўзида турли ахлоқий-эстетик қирраларни мужассамлаштиришни таъкидлаш жоиз. Аслида адабиёт зеҳният доирасини кенгайтириб, ҳар қандай исталган ёшдаги китобхонга инсон ҳаётида нималарга эришиши, ёки кутилмаган ҳодисотларга рўбарў келганда қандай ҳолатга тушиб қолиши мумкинлигини кўрсатиб, хулоса чиқаришга сабабчи бўлиб, унинг асосида ҳиссий тажрибани оширади, бадий дидни шакллантиради, қайсидир ўринларда эстетик завқ бағишлайди, замонавий одам ҳаётида эгаллаши мумкин бўлган жараёнларга интилишни ўргатади. Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганларидек, *“...ҳар қайси давлат, ҳар қайси халқ интеллектуал салоҳияти, юксак маънавияти билан қудратлидир. Бундай энгилмас куч манбаи эса аввало инсоният тафаккурининг буюк кашфиёти – китоб ва кутубхоналарда... Имом Бухорий, Беруний, Хоразмий, Ибн Сино, Жалолiddин Румий, Алишер Навоий мероси халқимизнинг миллий юксалишига катта ҳисса қўшган”*.

Мамлақатимизда ўсиб келаётган ёш авлоднинг китобхонлик маданиятини ошириш учун амалга оширилаётган ислохотлар бежизга эмас, бинобарин, келажак авлоднинг камолоти илм олиш, билимли бўлиш билан белгиланади. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан 2017 йилнинг 12 январь куни “Китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини оширишга қаратилган” фармойиши эълон қилинган эди. Шу фармойиш билан бир қаторда Президентимизнинг 2017 йил 18 апрелда “Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғи ҳудудида Адиблар хиёбонини барпо этиш тўғрисида”ги қарори ҳам имзоланди. Мазкур ҳужжат ижроси доирасида Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғи ҳудудида кенг кўламли бунёдкорлик ишлари олиб борилиб, боғ ҳудуди ободонлаштирилди. Ва ниҳояси сифатида, 2020 йил баҳорда Давлатимиз раҳбари ташаббуслигида “Адиблар хиёбони” барпо этилди. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғи ҳудудида кенг кўламли бунёдкорлик ишлари амалга оширилди. Ушбу хиёбонда Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси биноси, Зулфия, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Муҳаммад Юсуф, Ғафур Ғулум ва бошқа атоқли ватанпарварлар сиймоси акс этган ҳайкалларни кўриш мумкин. Бу эса ўз навбатида, юртимизда китобхонлик савияси ошишига, янгидан-янги сермазмун китоблар чоп этилишига омил бўлувчи муҳим одимдир. Чунки хиёбонга ташриф буюрган китобхон – адибларнинг сиймоларини кўриб, улар ёзиб қолдирган асарлар билан танишишга ошиқади, ҳатто боғ манзараси

уларни сирли бир китобсеварлик оламига олиб киради. Мамлакатимизда бу борадаги амалга ошириладиган ислохотларнинг барчаси – ўсиб келаётган ёш авлодни бевосита билимли ва китоб орқали дунёқараши кенг бўлишга қаратилгандир. Ана шундай имкониятлардан оқилона фойдаланиб, янгидан-янги нашрдан чиқаётган сермазмун асарларни ўқиб бориш ҳам ёшларнинг онги ўсиши, тафаккури теранлашиб, ўзининг мустақил фикрига эга бўлишига имкон беради.

Аслида китобхонлик, бадиий адабиёт тарбия, таълим ва ривожланиш каби ташқи омилларни шакллантирувчи восита сифатида саналса, унда ифодаланган воқеий лаҳзалари шахсиятга таъсир қилади ва натижада, инсон мазкур бир доира ёки соҳага оид билим манбаини ошириб, баъзи ўринларда ҳатто маданий озуқа ҳам олади. Ҳаётда жуда муҳим дўст борки, соҳибқирон Амир Темур таъбири билан айтганда: "...барча бунёдкорлик, яратувчилик ва ақл-идрокнинг, илму дониши асосидир ва ҳаётни ўргатувчи мураббийдир". Ана шу садоқатли, ишончли ҳамроҳ – китоб, бошқача айтганимизда – бадиий адабиётдир. Ҳар доим баркамол шахсни тарбиялаш ва шакллантириш таълимнинг асосий таркибий қисмларидан ҳисобланиб келинган. Таълим жараёнида бадиий адабиётнинг энг муҳим, асосий вазифаси ўсиб келаётган ёш авлодга умумлаштирилган бошқа фанлар кесимидаги "назарий" билимлар билан бир қаторда, адабий асар орқали ёшларда чуқур ва барқарор инсоний туйғуларни шакллантириш, фикр юритишга ундаш, дунёқарашини кенгайтириш, оламдаги ўзгаришларни илғаш, шахснинг хулқ-атворини тўғри йўналтиришга ундовчи таъсир кучидан фойдаланиш саналади.

Бадиий адабиёт таъсирининг китобхон учун яна бир фойдали жиҳати шундаки, ўқувчи идеал ва асосий шахсий муносабатларни шакллантирадиган маълум бир асар қаҳрамони билан танишгач, у учун ушбу "идеаллик" ҳолати аниқ ҳаётий тимсолга айланади ва бу асосий муносабат - унинг ҳаётий тажрибаси ва дунёқарашини ўзгартиради.

Комил инсон тарбияси эса бевосита таълим босқичлари билан узвий боғлиқ жараён дир. Бугун ҳар жиҳатдан ривожланиб бораётган илм-фан, техника тараққиёти таълимнинг барча босқичларида баркамол шахс тарбиясига алоҳида эътибор беришни талаб қилмоқда. Мактабгача таълим босқичидан бошлаб, умумий ўрта таълим, ўрта махсус академик лицей, касб-ҳунар коллежлари, шунингдек, олий таълим муассасаларида ҳам юксак маънавиятли шахс тарбиялаш, маънавий баркамол авлодни шакллантириш, комил инсонни камол топтириш ниҳоятда долзарб аҳамият касб этмоқда.

Бунда бадиий адабиёт, китобхонлик, хусусан, адабий таълимнинг ўрни ва аҳамияти ниҳоятда бекиёс. Ўқувчи маънавиятини шакллантириш, унинг интеллектуал ривожини, етук шахс сифатидаги камолотини таъминлашда адабиёт бирламчи восита, асосий қурол, муҳим омил вазифасини ўтайди. Зеро, адабиёт хазинасидан ўрин олаётган ҳар қандай асар аввало, юксак маънавият, эстетик завқ манбаи эканлиги билан, унинг ижодкори эса маънавият, маърифат жарчиси, эзгулик тарғиботчиси эканлиги билан мангуликка дахлдор саналади. Минг йиллик тарихий негизларга эга, юксак маънавий озуқа бера оладиган бугунги ўзбек адабиёти дурдоналари инсон дунёқарашини шакллантириш, тафаккури, нутқий фаолиятини ўстириш, дид ва нафосатини, бадиий идрокини тарбиялашда, сўз бойлигини оширишда энг асосий, бирламчи вазифани бажаради.

Адабиёт аввало, ҳаётий мактаб. У ўқувчини ҳаёт билан таништиради, уларда ҳаётни севиш, яшаш моҳиятини англаш ҳисларини тарбиялайди. Атроф-муҳитга, табиатга ижобий муносабатини шакллантиради, инсон характерининг мураккаблиklarини тушунтиради, руҳий қиёфанинг рангин қирраларини кашф қилиш қобилиятини, она Ватанга, халқига садоқатли бўлиш туйғусини ўстиради. Бадиий адабиёт ўқитиш орқали ўқувчиларнинг бадиий идроки, мустақил фикрлаш қобилияти, китобхонлик маданияти, Ватан тақдири учун жавобгарлик туйғуси тарбияланади.

Бадиий асар қайси тур ва жанрга мансублигидан қатъи назар, унинг моҳиятида инсон шахсини камол топтириш, мустақил фикрлаш қобилиятини ўстириш, одамийлик сифатларини тарбиялашга йўналтирилган бир қатор дидактик хусусиятлар, эстетик тамойиллар мужассамлашган бўлади. “Бадиий асарнинг энг муҳим хусусияти шундаки, у инсон қалбини майинлаштиради, туйғуларини ўткирлаштиради, маънавий-руҳий баркамолликни тарбиялайди” [1, 16].

Адабиёт оддий сўзга ҳаётбахш қудрат ато этиб, инсониятнинг энг нозик туйғуларини ҳаракатлантиради, кўнгил аталмиш сирли ва мўъжизакор дунёни тафтиш қилади; олам ва одамнинг моҳияти, уларнинг ўзаро муносабатларининг сабаб ва оқибатлари, яшаш мезонлари билан таништиради. Бадиий асарни ўқиганда унинг замирида ётган ботиний тушунчаларни, фалсафий мушоҳадаларни англаб етмаслик, асардан ҳиссий таъсирланмаслик, бадииятни шакллантирган воситалар жозибасидан ҳайратланмаслик, бир сўз билан айтганда “эстетик завқ” туя олмаслик уни ташкил этган “харфлар, гаплар, бўлим ва бобларни, саҳифаларни шунчаки кўриб чиқиш”, кимнингдир, ёки ниманингдир тақдири тўғрисида ахборот қабул қилишдан иборат, холос. Бундай бесамар фаолият учун вақт сарфлаш ҳам ўринсиз. Аммо бадиий таҳлил малакасини ўзлаштирган китобхон бадииятнинг асл моҳиятини англаб етади, ундан эстетик завқ олади, маънавий баркамоллик сари юзланади. Шу боис адабий таълим жараёнида асосий этирборни ўқувчиларнинг китобхонлик маданиятини шакллантиришга, бадиий таҳлил малакасини такомиллашти-ришга қаратиш жоиз.

Адабиёт дарсларида асарни ўрганиш билан боғлиқ жиҳатларни асосан бадиий таҳлил шаклида ташкиллаштириш лозим, натижада ўқувчининг бадиий адабиётга қизиқиши ва муҳаббати бир умрга сақланиб қолсин, чунки, нафосатга интилган қалбда ҳамиша эзгу ниятлар яшайди, ёвузликлар ортга чекинади. Ана шунда юксак маънавиятли шахслар сафи ҳам кенгайиб боради. Кўрамизки, бу борадаги асосий вазифа адабиёт ўқитувчилари зиммасида. Шу боис, аввало, ҳар бир адабиёт ўқитувчисининг ўзида китобхонлик маданияти шакланган бўлиши, бадиий адабиёт моҳиятини теран илғаши, бадиий таҳлилнинг назарий ва методик асосларини пухта ўзлаштирган бўлиши шарт. Чунки “Адабиёт ўқитувчиси бадиий асарларни таҳлил этиш йўл-йўриғини фанний асосларда ўрганмас экан ва ҳар қандай жанрдаги асарни таҳлиллай олиш малакасига эга бўлган ҳолда ўқувчилар билан юзма-юз бўлмас экан, адабий таълимдан кузатилган мақсад амалга ошмайди” [2, 72]. Зеро, адабиётнинг бутун борлиғи, бадиий асарнинг маънавий-эстетик моҳияти таҳлил ва талқин жараёнидагина тўла намоён бўлади.

Хуллас, бадиий адабиёт – инсоният тафаккурининг энг олий ифодаси, асрий маънавий ютуғи. У бизга ўтмишнинг шонли зафарлари, аянчли қисматларидан сўзлайди, бугуннинг жўшқин нафаси, тошқин кечинмасини тасвирлайди, эртанинг порлоқ умиди, комил келажакни тараннум этади. Адабиёт руҳга уйғоқ тафаккур, ақлга қувват, дилга ҳузур, ҳиссиётга ҳаракат бахш этади, жамият маънавиятини таъминлайди,

маърифатини юксалтиради. Шу боисдан ёш авлодни бадий адабиётнинг нодир дурдоналарига нисбатан кучли қизиқиш ва юксак меҳр-муҳаббат руҳида тарбиялаш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Азимова Ф. Бадий асар таҳлили ўқувчилар маънавий оламини юксалтириш омили сифатида “Педагог кадрлар тайёрлаш: тарихийлик, замонавийлик, истиқбол” // Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Т.: ТДПУ, 2015.
2. Ўлдошев Қ. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари. – Т.: “Ўқитувчи”, 1996.
3. Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. – Т.: “Фан”, 2006.

BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHILAR IJROCHILIK QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

**Maxammatov Abdumannon, Abduraximov A'zam,
Xolbekov Mingjigit – JDPI o'qituvchilari**

Bugungi kunda umumiy o`rta ta'lim maktab o`quvchilari musiqa fani asoslarini amalda qo`llash malakalarini puxta egallab ijrochilik faoliyatiga kirishish uchun barcha imkoniyatga ega. Bunda asosiy rolni musiqa o`qituvchisi o`ynaydi.

Ta'limning o`ziga xos jihatlaridan biri shundaki, shaxs egallagan maxsus bilimlar, yuqori kasbiy mahorat, umumiy madaniyat, g`oyaviy - ahloqiy sifatlar iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarni hal qilishning omili sifatida amalga oshirilmoqda. Axborot ko`lamining keskin o`sishi, insonlarda ma'naviy ehtiyojlarning oshishi yosh avlodni o`qitish va tarbiyalash vazifalarini yangi darajaga ko`tardi. Chunki, nafaqat ta'lim mazmuniga, balki tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish madaniyati, uning yo`llari, shakllariga ham talab oshmoqda.

O`sib kelayotgan yosh avlodni musiqa va ashula yordamida tarbiyalash jarayoniga tizimli yondashish o`zining maqsadlilik va izchilligi bilan tavsiflanadi. Hozirgi zamon sharoitida bo`ljak musiqa va ashula o`qituvchilarini shaxs sifatida shakllanishlari, ijtimoiy munosabatlarini rivojlanishi bilan bir jarayonda sodir bo`ladi. Shaxsni tarbiyalash jarayoni rejalashtirilgan jarayon tusiga ega bo`ladi. Bu esa o`z navbatida jamiyatning barcha institutlarini tarbiya funktsiyalarining koordinatsiyasi asosida optimal boshqarishga imkoniyat beradi. Ular orasidagi maktab, oila, mehnat jamoalarini o`zaro harakatlari, o`ziga xos ijtimoiy ahamiyatga ega bo`ladi. Yuqorida aytib o`tilganidek, musiqa o`qituvchilarini tayyorlashda pedagogik nuqtai nazardan, undagi nazariy va amaliy ta'limning o`qitilishi keng tarmoqli korxonalariga tayanganligidir. Ta'lim mazmunida pedagogik va musiqiy tayyorgarlik elementlarini kesishuvi yotadi. Zamonaviy ilmiy-texnika rivojlanishining asosiy xususiyati, fan va texnika yutuqlarini inson faoliyatini barcha sohalariga joriy etishdan iboratdir. “Texnika”-so`zining ma'nosi kengaydi-endi u oddiy qurol vositalari bilan chegaralanib qolmay, o`z ichiga ma'lum bir ilmiy-texnika bilimlarni ham qamrab oladi. Shu sababli, bo`ljak o`qituvchilarni gumanitar va texnik tayyorgarligi quyidagilarni ta'minlashi zarur:

- birinchidan, etarlicha yuqori darajadagi bilim, bu bilimlar ijro amaliyotida ilmiy tushuncha va qonunlarni qo`llashga imkon berishi kerak;
- ikkinchidan-avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish sharoitida samarali ishlay olishi uchun shaxsda xususiyatlar va dunyoqarashni shakllanishi;

- umumta'lim maktablarida va estetik vazifalarni echimini topishda musiqiy ta'lim katta imkoniyatlarga egadir. O`quvchilarning ishlab chiqarish mehnati va musiqiy ta'lim jarayonida estetik printsiplarini ruyobga chiqarishda, o`qituvchidan o`quvchilar nazariy bilimlarini mustaqil qo`llay oladigan vaziyatlarini yuzaga keltirish talab etiladi. Busiz, o`quvchining uyg`unlik tayyorgarligiga oid asosiy vazifalar o`z echimini topmaydi. Bunday tayyorgarlik o`quvchilarda kompyuterlarni o`rganishda texnik fikrlashga, tadqiqotchi nuqtai nazaridan yondashishga asoslanadi. Pedagogik institutining oliygohlarning ish tajribasi shuni ko`rsatadiki, ashula va musiqa mashg`ulotlari talabalarni eshitish qobiliyatini yaxshilaydi, musiqiy bilimni shakllantiradi, kompyuter o`yinlari tmoyillarini tushunish odatlarini tarbiyalaydi, musiqani o`rganish jarayonini tahlil qilishni o`rgatadi, musiqiy jarayonni takomillashtirish yo`llarini izlash, ya'ni chin dildan, topqirlik bilan ishlashga undaydi.

Bo`ljak musiqa o`qituvchilarini tayyorlash, ular ega bo`lgan bilim va ko`nikmalar birgalikda maqsadli sistemani tashkil etgan, birgalikda rivojlanayotgan ilmiy g`oyalar, qonunlar, tushunchalar, ijodiy fikrlash va pedagogik faoliyatda mustaqillik bo`lgan taqdirdagina muvaffaqiyatli bo`lishi mumkin. Muntazamlik printsiipiga rioya qilish birinchi navbatda o`quv rejalarini, dastur va darsliklarini tuzish uchun zarur. Musiqa o`qituvchilarini tayyorlash zaminida bilimlarni muntazamligini tekshirish umumlashtirishni 3; umumta'lim, uyg`unlik va kasbiy-pedagogik darajasida tekshirilishi zarur. Bu bilim darajalari, musiqa jarayonida kompyuterlarni o`rganish, pedagogik (maktabda, kollejda) faoliyatda o`zaro munosabatda bo`ladilar. Bu esa o`z navbatida musiqa o`qituvchilarini tayyorlashni maxsus xususiyatlari va bir-biri bilan bog`liq 3 o`quv fanini mavjudligi bilan yuzaga keladi. Musiqa o`qituvchilarini maxsus tayyorgarlik shakllarini ishlab chiqish nazariy darajadan amaliy darajaga o`tish, nazariy jihatdan ishlab chiqilgan o`qituvchilar tayyorlashni samaradorligini takomillashtirish yo`llari orqali amalga oshirilishi zarur. Pedagogika instituti talabalari zamon talabiga mos, o`quvchilarni professional ta'lim, musiqa va estetik tayyorgarligini amalga oshirish uchun etarlicha tayyorgarlik ko`radilar. Bu esa tarixiy, nazariy, uslubiy fanlarni va maktabdagi pedagogik amaliyot bilan birlik bo`lgan taqdirda amalga oshiriladi. O`qituvchilar tayyorgarligiga mos ravishda barcha bilim va ko`nikmalar, ta'lim mazmunining tarkibiy komponentlariga mos quyidagi guruhlarda aks etishi mumkin:

1. Musiqa eshitish;
2. Ijodiy faoliyat, ijrochilik;
3. Bilish faoliyati (musiqiy savodlilik);
4. Musiqiy san'atni bilib, faol tashviqot qilishda namoyon bo`ladigan jamoat foydali faoliyati.

Talabalarga beriladigan barcha bilim va ko`nikma guruhlarda o`zaro bog`liq bo`lib, doimo rivojlanib boradi. Bilim va ko`nikmalardan kelib chiqqan holda, maxsus o`quv materiallar asosi aniqlanadi.

Har biri kasb o`z xususiyatiga ega. Musiqa o`qituvchisining ham o`ziga xos "sirlari" bor. Musiqaga bo`lgan muxabbat, o`zini bolalarga bag`ishlash, musiqasiz uyg`unlikda rivojlangan odam bo`la olmaslikka ishonch o`zining ishiga sodiqlik- bu pedagog- musiqachi yashaydigan doimiy his tuyg`ulardir." Bu kasbning murakkabligi- deb yozadi mashhur pedagog O.A.Aproksina-ham "O`qituvchi",ham "Musiqachi" tushunchalariga kiruvchi elementlarni o`zaro bir- biriga jipsligini zaruriyligini aniqlash bilan ifodalansa, ularning har biri ko`p qirrali tushuncha ekanligini unutmazlik zarur. Musiqa o`qituvchisi o`quv tarbiyaviy ishlarni olib boradi, dunyoqarashni fikrlashni, talab va didni shakllantiradi. U nafaqat o`z

fanini yaxshi biluvchi keng dunyoqarashli ma'lumotli odam bo'libgina qolmay, balki bu so'zning keng ma'nosida jamoa shaxsi bo'lib qolishi zarur .

Musiqa o'qituvchisi ajoyib sozanda bo'lishi zarur. Uning faoliyatini muvaffaqiyatlilikini musiqa asbobida a'lo darajada chala olishi, ovoz, nozik eshitish qobiliyati, nota savodxonligi, ifodali o'qish kabi xislatlarini aniqlab beradi. Bu masalada D. V. Kobalevskiy shunday deb yozgan edi. "musiqa o'qituvchisi bilish zarur bo'lgan barcha bilimlar ichida uning musiqa asbobida chala olishini alohida takidlash zarur. Darsda mexanik yozuv yordamisiz qiynalish mumkin, ayniqsa sinfda xor, orkestr yoki opera sahnasi yangrashi kerak bo'lsa bunday jarayonida musiqa asbobi jonli ijro o'rniga ishlatilmay, o'qituvchi ijrosiga yordamchi sifatida qo'llanilishi kerak. Bu 3 nuqtaiy nazardan o'ta zarur:

Birinchidan -jonli ijro hamma vaqt sinfda xayajonli muhitni paydo bo'lishiga sabab bo'ladi;

Ikkinchidan- jonli ijro vaqtida o'qituvchi kerakli vaqtda xamisha tuxtashi mumkin, zarur deb xisoblangan parchalarni takrolashi mumkin, boshlanish vaqtiga qaytish imkoniyati bo'ladi va hokozo.

Uchinchidan - musiqa asbobida chala oluvchi uning ustiga yaxshi kuylovchi musiqa o'qituvchisi, o'z o'quvchilari uchun yaxshi namuna bo'lib, amaliyotda musiqani o'zi ijro eta olishi qanday zarur va qiziqarli ekanligini ko'rsatadi".

Musiqa asbobida chala olish, ovozga dirijyorlik mahoratiga ega bo'lish bular musiqa o'qituvchisi bilishi zarur bo'lgan bilimlarni to'liq ro'yxati emas.

Musiqa madaniyatiga jalb etishdan oldin musiqiy- nazariy tayyorgarlik katta ahamiyatga ega. Har bir savodli musiqachi singari, musiqa, adabiyot, tarix o'qituvchilari ham musiqa tilining asoslari va qonuniyatlarini tushunishlari zarur. Musiqa san'atini jamiyat rivojida tutgan o'rni, uni adabiyot va rassomlik san'ati bilan aloqasini bilish alohida ahamiyat kasb etadi. Har tamonlama musiqiy tayyorgarlikka ega bo'lgan bo'lajak pedagog o'z fanini tushuna bilishga yordam beradi.

Umumta'lim fanlar va pedagogik- psixologik mazmunidagi fanlar asosida yig'ilgan musiqiy tajriba, musiqiy tarbiya uslubiyotiga ega bo'lishiga imkon yaratadi. Lekin bu faqatgina maxoratga katta pedagogik mehnat evaziga yig'ilgan tajribaga, izlanish va o'z – o'zini doimo manfaatlaridan voz kechish evaziga amalga oshirilishi mumkin. Hozirgi kunda musiqa o'qituvchisini kasbi ilmiy teshirish mavzusiga aylanib borayapti. Pedagogik tadqiqotlar olib borilib, o'qituvchi faoliyatiga qo'yilgan talablarni yorituvchi maqolalar chop etilayapdi. Mashhur pedagogik- musiqachilar va ularni pedagogik faoliyatlarini o'rganish natijalariga bag'ishlangan maqolalar alohida qiziqish uyg'otadi.

Psixolgiya va pedagogikaning zamonaviy tadqiqotlariga tayangan holda musiqa o'qituvchisini asosiy faoliyat doirasini aytib o'tishimiz mumkin.

taqiqotchilik (musiqa asarlarini va san'atini boshqa turdagi asarlari; hamkasblar tajribasini, o'qituvchilar va o'zining ishini tahlil qilish; o'z ishida qulash maqsadida ilmiy va uslubiy adabiyotni o'rganish);

Konstruktivlik (darslar, darsdan tashqari musiqa mashg'ulotlar) tuzilishi;

Loyihalash (o'qituvchilarini ma'naviy- estetik tarbiyasiga qaratilgan o'quv- tarbiyaviy vazifalarni taqsimlash va rivojlanitirish, o'qituvchilarni bilimlarini egallashlari, ularda bilim va ko'nikmalarni shakllanishi, ularni musiqiy va ijodiy rivojlanishi);

Kommunikativlik (o'quvchilar bilan ishonch va hurmat asosida o'zaro munosabatlar o'rnatish; o'quvchilar orasida obru- e'tiborga ega bo'lish);

Tashkilotchilik (o'quv- tarbiyaviy vazifalarni amalda echish);

Soʻzsiz, bularni hammasi bir biri bilan bogʻliq bulib, oʻquvchilarni musiqiy tarbiyasi vazifalarini echishga yunaltirilgan.

Maʼlum bir bilimlarni ishtirok etmasligi pedagogik faoliyatga salbiy taʼsir koʻrsatishi mumkin. Bu esa oʻz navbatida kutilayotgan natijalarni bermasligi mumkin. Bu bilimlar toʻgʻrisida batafsilroq toʻxtalib oʻtamiz.

Musiqqa oʻqituvchisi maʼlum darajada tadqiqot ishlari koʻnikmalariga ega boʻlishi zarur. U musiqiy asarlarni tanlaydi, ularni tahlil qiladi, ularni hissiy taʼsirini aniqlaydi, oʻquvchilarni musiqani ularni yoshi va individual qobiliyatlarga qarab tinglay olishlarini oʻrganadi. Oʻquv jarayonini takomillashtirish maqsadida u oʻquvchilarni ijodiy faoliyatlarini, musiqiy qobiliyatlarini oʻrganadi. Oʻquvchining maʼnaviy dunyosi hamisha oʻqituvchini diqqat markazida turadi. Oʻqituvchini tadqiqotchilik faoliyati juda keng, u birinchi sinfdan ettinchi sinfgacha boʻlgan barcha oʻquvchilarni oʻz ichiga oladi. Doimiy kuzatishlar natijasida oʻqituvchi pedagog sezgirlikka ega boʻlib, u sharoitni baholashga, oʻquvchini ichki holatini aniqlashga va pedagog taʼsir qilishni toʻgʻri uslubini topishga yordam beradi.

Darslarda bolalarni musiqiy eshitish qobilyatini rivojlantiruvchi koʻrgazmali qurollarni qoʻllash xam aloxida axamiyat kasb etadi. Nota jadvallarini qullash jarayonida notaga qarab kuylash koʻnikmalariga ega boʻlish sodir boʻladi. Bu kichik ashula va kuylarni tez oʻrganishga yordam beradi. 1 - sinfdan koʻrgazmali qurollar musiqiy – didaktik oʻyinlarda va maxsus topshiriqlarda qullaniladi.

Xulosa qilib aytish kerakki, darsga tayyorgarlik koʻrish va uni oʻtkazish oʻqituvchidan xamisha ijodiy yondoshishni bilimlarini, professional tajribani faol namoyon etishni talab etadi. Musiqqa darsi oʻqituvchi ijodi natijasi sifatida oʻquvchilarning ichki dunyosiga gʻoyaviy – xissiy kuch sifatida taʼsir etib ularni musiqaga qiziqishni, u bilan muomila qilishiga ehtiyoj tugʻdiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. I.A.Karimov. Yuksak maʼnaviyat-yengilmas kuch. –T.: “Maʼnaviyat” nashriyoti. 2008-yil.

J.Gʻ.Yoʻldoshev, S.A.Usmonov. Pedagogik texnologiya asoslari. –T.: “Oʻqituvchi” nashriyoti. 2004-yil.

2. Oʻ.Q.Tolipov, M.Usmonboyeva. Pedagogika texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari. – T.: “Fan” nashriyoti. 2006-yil.

3. V.N.Maksimova. Mejpredmetnyye svyazi v prosesse obucheniya. –M.: “Prosvisheniye”. 1988-god.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ РАБОТЫ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В МАЛОКОМПЛЕКТНОЙ ШКОЛЕ

Доцент кафедры «Общей педагогики» ЧГПИТО-А. Бурханов

Малокомплектная школа — это учебно-воспитательный, а часто и культурный центр села, кишлака, поселка или другого малонаселенного пункта. В такой школе часто создается обстановка большой семьи, в ней организовываются разносторонние формы сотрудничества детей и взрослых, создаются разновозрастные коллективы по интересам. В кишлаке все события в школе

становятся достоянием населения. Малокомплектная школа живет жизнью семьи и села, приобщает детей к нравственной и материальной культуре, всеобщему укладу сельской жизни. Дети гораздо чаще приходят в школу, чем в городе: вечером в школе они занимаются в спортивном зале, в кружках, готовятся к различным мероприятиям школы, села.

В условиях малой школы педагогу представляется возможным узнать глубже каждого ученика, рассчитать обучение для каждого школьника. В этой школе ликвидируется такой общий недостаток всех школ, как дефицит внимания к личности каждого ученика. Для руководителя посильна задача включения каждого школьника в многообразную деятельность по интересам, увлечения их любимым делом. Здесь нетрудно выявить и развить способности каждого ученика. В процессе обучения преодолевается такой недостаток школ, как отрыв школы от жизни. Путем организаций экскурсий на сельскохозяйственные объекты, у школьников приобретаются навыки производительного труда и применяются знания на практике.

Здесь видно, насколько ученик продвинулся в плане развития и формирования таких качеств, как: уважительное отношение к старшим, педагогам, младшим, любовь к родителям, своей семье, родному дому, кишлаку, Родине, трудолюбие, работоспособность, инициатива, сочувствие, сопереживание, сострадание, воображение, фантазия, лидерство, инициативность, саморегуляция эмоционального состояния, самопознание, сила духа и воли, стойкость, наличие позитивного идеала, самостоятельность, активность, чувство прекрасного, хорошая память, хорошее внимание, любовь к природе, животному и растительному миру, логичность в суждениях, здоровая критика, самокритика, признание своей ошибки, умение извиняться, просить прощения, смекалка, умение постоять за себя и других, смелость, мужество, отвага, любовь к классической литературе, музыке, живописи, умение слушать, умение говорить, рассказывать, убеждать, описывать, рассуждать, доказывать, умение петь, танцевать, играть на музыкальном инструменте, рисовать или читать стихи, чувство юмора, мобильность, твердость характера, мобилизованность к трудностям, лишениям, умение сказать «нет», вежливость, умение одеваться, коммуникабельность, умение дружить, жить, учиться и работать в коллективе, признание безусловного равенства всех граждан перед всеми независимо ни от чего, толерантность, терпимость, ответственность, бескорыстие, доброжелательность и добросердечие, оптимизм, ощущение собственного достоинства, сдержанность в эмоциях и словах, скромность, чувство гармонии, умение быстро ориентироваться и принимать правильные решения, отзывчивость, умение благодарить, настойчивость и упорство и др.

Одна из проблем малокомплектной школы — неподготовленность учителей к преподаванию непрофильных предметов. Неудовлетворительные социально-бытовые и культурные условия, в которых живут преподаватели села, огромный объем работы приводят к большой текучке кадров сельской школы.

«Организация работы на уроках русского языка в малокомплектной школе», проблема которого сформулирована следующим образом: какова методика и формы деятельности с использованием обучающих и воспитательных методов обучения при изучении русского языка в узбекской малокомплектной школе?

Объект исследования: учебно – воспитательная деятельность при изучении русского языка в узбекской малокомплектной школе.

Предмет исследования: Система форм и методов воспитания на уроках русского языка в узбекской малокомплектной школе как фактор реализации образовательных и воспитательных целей при изучении русского языка. Гипотеза исследования заключается в предположении о том, что процесс изучения русского языка в узбекской малокомплектной школе будет успешным, если:

- определены теоретико-методологические основы использования системы форм и методов воспитания на уроках русского языка в узбекской малокомплектной школе;
- определены сущность и произведена классификация форм и методов обучения и воспитания в контексте обучения русскому языку в узбекской малокомплектной школе;

Для решения поставленных задач можно использовать комплекс взаимосвязанных методов исследования: теоретические: анализ и обобщение философской, психолого-педагогической, социологической, научно-методической литературы, Интернет-источников, связанных с предметом исследования, теоретико-методологический анализ исследуемой проблемы; эмпирические: наблюдение, сравнение, описание и обсуждение результатов исследования.

Понятийно-категориальная основа исследования. Ведущими понятиями исследования являются: «русский язык в узбекской малокомплектной школе», «образовательные и воспитательные методы обучения», «образовательные и воспитательные формы обучения»

Использованная литература:

1. Малеванный Ю.А. Организационные формы обучения. – Киев, 1991. Черезов И.М. Формы учебной работы в средней школе.–Москва, 1988.
2. А. Бурханов Курбанов Ш., Сейтхалилов Э. Управление качеством образования. - Ташкент, 2005.
3. Махмутов М.К. Современный урок. – Москва, 2009.

ИЗУЧЕНИЕ ИСКУССТВО ВЫШИВКИ И ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТКАЧЕСТВА

**Турсунбоева Ойша Шамсиддиновна,
Султонов Максуд Менглимаматович-студенты ТерГУ**

Люди издавна украшали свою одежду и свой быт. Стремление создавать прекрасное отразилось в неповторимых, красочных узорах и орнаментах узбекских народных вышивок.

Народная вышивка была связана с традициями, обычаями и обычаями. Так, девочки к 15-17 годам должны были приготовить себе приданое: вышитые скатерти, полотенца, подзоры, предметы одежды, головные уборы, подарки. Перед свадьбой устраивали выставку приданого, которая должна была свидетельствовать о мастерстве и трудолюбии невесты.

Письменные источники сообщают о золотом шитье уже в XIV веке, а узоры и краски настенных росписей VI-VII веков нашей эры указывают на существование золотого шитья в раннем средневековье. В XIX веке золотошвейное производство

сосредоточилось в столице Бухарского эмирата –Бухаре.В мастерские определяли молодых девушек для обучения вышивальному мастерству .

Прежде чем вышивать на ткани , нужно подготовить необходимые материалы (ткань,нитки и инструменты),научиться переносить рисунок на ткань, уметь запыливать материал в разные пальцы ; научиться закреплять нитку без узла на ткани.

Для вышивки необходимо иметь следующие инструменты и приспособления: иголки разных номеров 01 до 10-го , наперстки ,ножницы ,костяную заостренную палочку (дырокол) и шило,сантиметровую ленту, разные пальцы:круглые,прямые раздвешные,подставки.

Почти все виды выполняются в пальцах.Для вышивки вручную ткань нужно положить на меньший обруч, расправить её,чтобы не было перекосов основной и уточной нитей ткани,затем сверху наложить большой обруч,нажать на него,подтянуть ткань- и пальцы для работы готовы.

При запыливание тонких тканей не следует их растягивать ,чтобы не разорвать;для этого внутренний обруч должен быть обернут узкой полоской мягкой ткани или марли.

В связи с усилением внимания к трудовому обучению, эстетическому воспитанию учащихся, к организации их досуга создание кружков декоративно-прикладного направления,в том числе кружков художественной вышивки в системе школ и внешкольных учреждений,представляется полезным и нужным. Подобные кружки приобретают особое значение и в связи с тем, что в настоящее время в Узбекистане уделяется большое внимание развитию народных художественных промыслов.

Цель кружка художественной вышивки,воспитать и развить у них способность эстетического восприятия произведений декоративно –прикладного искусства,вызвать любовь к народной вышивке,показать художественные традиции нашего народа.

На основе изучения наиболее известных вышивальных центров нашей страны в кружке разрабатываются композиции разнообразных изделий,которые затем находят воплощение в материале.Среди них тематические и декоративные панно,предметы быта,нарядная одежда и многое другое.

Подбор изделий, тематика вышивки, орнаменты, техника выполнения могут изменяться в зависимости от возможностей, национальных особенностей региона, территории, назначения изделий, а также умений и навыков вышивальщиц. Но во всех случаях учащиеся должны усвоить и уметь практически применять такие основные виды швов: простейшие швы («за иголку» «вперёд иголку», стebelчатый, тамбурный), гладевые (прямая гладь, двусторонняя, односторонняя).

Помещение, отводимое для занятий кружка должно отвечать санитарно-гигиеническим требованиям: должно быть сухим, светлым, тёплым, с естественным доступом воздуха.

В организации занятий можно выделить следующие этапы работы:

1. Организационная часть.
2. Повторение пройденного.
3. Изложение нового материала.
4. Подготовка к практической работе.
5. Практическое выполнение задания.
6. Заключительная беседа. Подведение итогов.
7. Уборка рабочих мест.

В заключении можно сказать, что методы обучения в кружках могут быть различными, использоваться в комплексе, поэтому руководитель кружка должен постоянно совершенствоваться в методические приёмы в обучении.

Ниже мы приведём образцы вышивок и художественного ткачества узбекского народа: сюзане, зардевалы папаки, барпуши, бугжалы, наволочки для подушек, кокма гилам, войлочный ковёр, а также курачилик-составление узоров из лоскутов ткани.

Важной отраслью прикладного искусства края считается искусство вышивки и художественного ткачества. Сюзане (панно), зардевалы, палаки, барпуши или бугжалы (специальные накидки для стеганных ватных одеял сложенных на сундуке), покрывала для сандалов (низких квадратных столиков, которые ставятся над углублением в земляном полу с горячими углями и служат для обогрева), наволочки для подушек— всё это предметы искусной вышивки, представленной в этом крае.

Кроме того, вышивают молитвенные коврики («жойнамоз»), бекарсы (поясные платки), чойхолта (мешочек для чая), ойнахалта (мешочек для зеркала), тузхалта (мешочек для соли), турва (мешочки), полотенца, носовые платки. Искусно вышиты, в частности, тюбетейки-гулдузи, изготавливаемые в Байсуне. Отдельные части одежды местного населения: жидки (тесемки, нашиваемые на край одежды), чиразы (вышитые канты, нашиваемые на низ женских шаровар) также украшаются вышивкой. За основу изделия для вышивки местные мастерицы берут сатин либо шёлк.

Нити для вышивания изготавливаются из хлопка и шелка и окрашиваются натуральными красками. В основе узоров чаще всего лежат геометрические фигуры, узоры, повторяющие растительность. Иногда используются изображения птиц и животных. Сюзане-это полотно, воплотившее в себе темы вселенной, природы, счастья и любви. В сюзане отражались представления мастериц об окружающем мире. Общий объем вышитого «сюзане» был от 1.5 до 2 метров, в длину его размеры достигали 2-4 метра. Всё «сюзане» по краю вышивались в виде завитков, называемых «мехробгул». На внешней стороне используются вышитые волнообразные рисунки, называемые «оба» (вода). В основной части вышивается рисунок в виде цветка (тупбаргуль), а в центре-огромные окружности, в основном, в виде солнца или луны. Количество этих окружностей от одного до восьми. Отраженные в сюзане «планеты» называются луной, однако «планеты» подразделяются на «катта ой» (большая луна), «панжа ой» (светчатая луна), «кичик ой» (малая луна). Вокруг основных узоров вышиваются узоры в виде цветков миндаля и тюльпанов, иногда используются вышивки в виде птиц (ласточек и соловьев), сидящих на ветвях.

Зардевары-сотканые фризы для стен, они вешаются по длине стен и поперек их. Узоры «зардевара» достигают длины от двух трех-четырёх метров; продольная длина-от трех до четырех-шести метров, ширина составляет 50-90 сантиметров.

Ковровое ткачество также занимает одно из ведущих мест в прикладном искусстве. Для изготовления ковров использовались нити, изготовленные из бараньей шерсти или из хлопка. Шерсть использовали, в основном, состриженную весной, так как в это время года она длиннее и мягче. Из шерсти же, состриженной осенью, изготавливали войлок «кигиз», потому что «осенняя» шерсть является более прочной.

В этом регионе ткали огромное множество гладких ковров без ворса. Этот вид ковра называется «кокма гилам».

Ткацкий станок размещался на земле, в виде желобов. «Кокма гилам» имеют длинные рисунки-полосы и ткется в длину. Затем сотканые части обрезаются и

скрепляются швом, называемым «туморча тикиш». Существуют следующие виды «кокма гилама»: «чимчики», «курчимчики», «бабишак», «шойин», «гажари». Эти ковры имеют до десяти полос рисунка, верхняя и изнаночная стороны ковра-дорожки, абсолютно одинаковые. Техника ткачества сложна, поэтому вышитые узорами ковры назывались «терма гилам» или «тукли гилам» (ворсистые ковры). Один из видов ковра-«такир гилам», его могли одновременно ткать 2-3 человека. Известные виды «такир гилама», «кучкар», «кучкар маиз», «ислам Султаний», «терма», «туя буйин», «кул солди», «окенли».

Важное место в искусстве орнамента занимают «напрамач» и «Бугжама». Узор «напрамача»-это восьмиугольник или четырехугольник, расположенный на передней ворсистой части, на его фоне изображается острый ромб или X-образные формы.

«Напрамач»-это вид вязаных сундуков, в которых хранили различные предметы. В изделия местных ковровых дел мастеров входят также различные тканые мешки, в которых хранили домашнюю утварь, хуржуны (вьючные мешки) и скатерти с покрывалами.

«Бугжом» - полотно для обертывания и хранения предметов быта. Обычно, изготавливается из готовой ткани, вышивается шелковыми нитями, в основном, узоры вышивались в виде ромба, ветвей, перекладин.

Кигиз –ковёр из шерсти, иначе, войлочный ковер. Использовался в различных целях: в виде покрытия пола, в виде ковра для юрт, попоны для седел, иногда даже в качестве одежды. Однако войлок был специфичен для кочевников.

Первые войлочные образцы были найдены на Алтае (курган Позирик). Технология изготовления этих ковров проста и не менялась на протяжении веков.

«Кигизы» бывают двух видов: простые-без рисунка и с рисунком. В большинстве своем изготавливаются следующие наименования этих войлочных ковров: «тugdогаул», «такиргул», «тугма бака», «гажагул», «гултайлама», «киркдогаул», «шахмола», «кирдунгил», «олтиндунгил».

Широко применялся и такой вид прикладного искусства как «курачилик»-составление узоров из лоскутов ткани. Эти затейливые узоры используются при отделке подушек и стеганных ватных одеял. Виды «лоскутного» орнамента: «турнаурак», «олмаурак», «пичок учи», «кирккуз».

Так называемые «ойнахалта»-подзеркальник, в основном, используются для украшений стен дома и юрт. Шьют их из лоскутов-«кураков», украшают вышивкой и бахромой.

В целом, все памятники прикладного искусства являются результатом природного таланта и кропотливого труда жителей этого края, внесших свою лепту в мировую культуру.

Использованная литература:

1. Варобьёв А.И. Педагогические основы производительного труда школьников. Ташкент, 1985 г.
2. Глинская Е. Азбука вышивания. -Т.: 1994.
3. Емельянова Т.Д. Декоративная вышивка в быту. -Л.: 1966.г
4. Жилкина А.Д., Жилкин В.Ф, Рукоделие. -М.:1959 г.
5. Загребяева А.А. Вязание на ручной машине. -М.:1987 г.
6. Краузе А. Секреты шитья. -Т.: 1989 г.

7. Сафонова Н.С. Молотобарова О.С. Кружки художественной вышивки.-М.: 1983 г.
8. Старикова Е.В., Корчагина Г.А. Дидактический материал по трудовому обучению.-М.: 1996 г.
9. Шантырева В., Сасс И. Ручное плетение.-Т.:1992 г.

OILADA BOLALARNI AXLOQIY TARBIYALASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Sarimsoqova Muxayyo Murodulla qizi-magistri

Oila milliy axloqiy qadriyatlarning muhim jihatlaridan biri. Xalqimiz juda qadim zamonlardan oq oilani muqaddas hisoblab kelgan. Oilaviy munosabat larga asos bo'lgan odob-axloq me'yorlari diniy me'yorlardan avval shakllangan. Oila axloki hozir mavjud bo'lgan axloq me'yorlarining eng qadimiysi va eng muhimi. Oila axloki faqat er va xotin o'rtasidagi munosabat ni ifodalab qolmay, balki farzandlarning yetuk inson sifatida shakllanishining dastlabki va asosiy mezonidir. Binobarin, ma'naviy boy, axloqan pok va jismonan sog'lom farzandlarni tarbiyalab voyaga yetkazish dastlab oilada amalga oshiriladi. Insonga bir umr hamroh bo'ladigan insoniy fazilatlar – ezgulik, yaxshilik, yaratuvchanlik, fidoiylilik, sadoqat, mardlik oiladan boshlanadi. O'zbekona oila o'z an'ana va tarixiga binoan farzandlarini milliy farosat va nafosat sarchashmalaridan bahramand qilib tarbiyalab keladi. Mas., Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romanidagi asosiy qaxramonlarning xatti-harakatlari, gap-so'zlari, muomala mad-tidagi nazokat, mehr-oqibatlilik, mehmondo'stlik, iymonlilik, e'tiqodlilik, mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlar o'zbekona milliy oilada shakllanadi. Oila yoshlarni axloq-odobli, rostgo'y, mehnatsevar, halol bo'lib voyaga yetishi uchun zamin tayyorlaydi. Oila tarbiyasi farzandning kelajakda kim bo'lib yetishishida muhim o'rin tutadi. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida ta'kidlanganidek, **"Ma'lumki, o'zbek xalqi azaldan o'zining bolajonligi, oilaparvarligi bilan ajralib turadi. Albatta, farzandga mehr qo'yish, ularning qornini to'q, ustini but qilish o'z yo'li bilan, lekin bolalarimizni yoshlik chog'idan boshlab milliy tarbiya, axloq-odob, yuksak ma'naviyat asosida voyaga yetkazish biz uchun doimo dolzarb ahamiyat kasb etib kelgan. Bu masalaga e'tibor bermaslik nafaqat ayrim ota-onalar, balki butun jamiyat uchun juda qimmatga tushishini ham ko'pgina hayotiy misollarda ko'rish mumkin.**

O'z-o'zidan ravshanki, yuqorida zikr etilganidek, bola tarbiyasida sog'lom nasl masalasi ham muhim rol o'ynashini inkor etib bo'lmaydi. Aqli raso har qaysi inson yaxshi anglaydiki, bu yorug' dunyoda hayot bor ekan, oila bor. Oila bor ekan, farzand deb atalmish bebaho ne'mat bor. Farzand bor ekan, odamzot hamisha ezgu orzu va intilishlar bilan yashaydi... Bugungi kunda bizning qilayotgan barcha ishlarimiz farzandlarimizning baxtu saodati, ularning yorug' kelajagi uchun amalga oshirilmoqda. **Lekin baxtu saodat faqat boylik, molu mulk bilan belgilanmaydi. Odobli, bilimdon va aqli, mehnatsevar, iymon-e'tiqodli farzand nafaqat ota-onaning, balki bugun jamiyatning eng katta boyligidir**". Demak, bola oilada jamiyatning, millatning qiyofasini ko'radi, shu muhitda uning tabiati, dunyoqarashi va milliy axloqiy qiyofasi shakllanadi hamda kamol topadi. Bola uchun oiladagi sog'lom ijtimoiy -ruhiy muhit umuminsoniy va milliy axloqiy qadriyatlar manbaidir. Mustaqillik yillarida oilada axloqiy fazilatlarni kamol

toptirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. 1998 yilning "Oila yili" deb e'lon qilinishi hamda hozirgi davrda yosh oilalarga g'amxo'rlik qilish to'g'risidagi hukumatimizning qaror va tadbirlari shundan dalolat beradi. Oila axloki har bir oila a'zosining ma'naviy qiyofasi orqali bir-birini tushunishidir. Oila axloki oilaning shonu sharafi, g'ururi, burch va vazifalarini ko'rsatib beruvchi mezondir. Oilada pokiza nasl-nasab tuyg'usi va u bilan faxrlanish – pirovard oqibatida vatanparvarlik, xalqparvarlik iftixorini yuzaga keltiradi. Prezident I.A.Karimov ta'kidlaganidek, **"...“nasl” va “nasiba” degan so'zlar o'rtasida qandaydir ilohiy bog'liqlik bordek tuyuladi. Albatta, har bir bandaga rizq-nasibani Ollah taolo beradi. Lekin bu hayotda nasibasi butun va to'la bo'lishi uchun insonning o'zi ham chin dildan intilishi, zurriyodini sog'lom muhitda tarbiyalashi katta ahamiyatga ega ekanini unutmazlik zarur."** Sharqona qadriyatlar, axloqqa asoslangan o'zbek oilalarida o'z shaxsiy farovonligidan ko'ra oila sha'ning baland tutilishi, qarindosh-urug' va yaqin odamlarga, qo'ni-qo'shnilariga g'amxo'rlik qilishni birinchi o'ringa qo'yilishi – oliy darajadagi qadriyat bo'lib, oilani tashqi muhit bilan bog'lashga va mustahkamligini ta'minlashga xizmat qiladi. Oila axlokiy va ma'naviyati qanchalik boy va teran bo'lsa, jamiyat ham shu qadar boy bo'ladi, oila ma'naviyatida jamiyat ma'naviy olami tajalliy topadi. Muayyan xalqning millat sifatidagi o'ziga xosligi ham uning ma'naviyatida jilolanib turadi. Oila axloki – milliylikning barcha alomatlarini ifodalovchi ko'zgu, turmushning milliy asosi. Oila axlokining yuksak ma'naviy jihatdan shakllanishi mamlakatimizda ozod va obod Vatan, erkin va farovon jamiyat qurish garovidir. (*V.Qo'chqorov, M.Nurmatova*)

Vatanimiz xalqlari jamiyat qurishning konkret vazifalarni hal qilishga zo'r g'ayrat va shijoat bilan kirishdilar. «Jamiyat barcha a'zolarining ongi va madaniyatini o'stirmasdan turib, eng yuqori darajadagi mehnat unumdorligini vujudga keltirishga, ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirishga va turmush qoidalarini o'rnatishga erishib bo'lmaydi. Jamiyat a'zolarining ongliligi qanchalik yuqori bo'lsa, ularning ijodiy aktivligi qanchalik to'la va keng ko'lamda avj olsa biz «Ta'lim to'g'risidagi Qonun» «Kadrlar tayyorlash bo'yicha Milliy dastur mohiyatini tez va muvaffaqiyatli amalga oshiramiz»

Mehnat-insonning maqsadga yo'naltirilgan faoliyati bo'lib, hayot kechirishining asosiy shartidir. Mehnat tufayli inson o'zining moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini amalga oshiradi.

Hunar egallagan mehnatdan bo'yin tovlamaydigan odam jamiyatda qadr topadi. Xalqichida obro' e'tibor mansab pillapoyalariga chiqish ham halol mehnat, hunar sirlarini mukammal egallash natijasidir. Shuning uchun ham xalqimiz "Mehnat qilgan elga aziz" deydi.

O'zbek xalqi azal-azaldan kasb-xunari, mehnatsevarligi, halol va pokligi bilan Dunyo miqyosida tanilib kelmoqda. Xalqimizning zargarlik, naqqoshlik, duradgorlik, sartaroshlik, o'ymakorlik, kulolchilik, bog'bonlik, chorvadorlik, chevarlik, kashtado'zlik, to'quvchilik, do'ppido'zlik, ganchkorlik, sandiqsozlik, beshiksozlik etikdo'zlik va boshqa yuzlab hunar mahsulotlari o'zining betakrorligi, go'zalligi, maftunkorligi bilan dunyo xalqlarini lol qoldirib kelmoqda.

Etnografik kuzatishlarga qaraganda, O'zbekistonning deyarli barcha mintaqalarida oilaviy marosimlarni boshqarishda jamoaviy munosabatlar – oila, qarindoshchilik, nikoh, jamoaga uyushib mehnat qilish kabilarni tartibga solishda erkaklar, ayniqsa, oqsoqollar alohida o'rin tutgan. Ana shunday boshqaruv shakllaridan biri turli ko'rinishdagi oila-jamoaviy yig'inlar – maslahat kengashi hisoblangan. Bu o'lkamizning ayrim tumanlarida "Qoraqozon" deb atalgan. Qoraqozon oilaviy maslahatdan kattaroq yig'in bo'lib, unda ma'lum urug'-jamoaga mansub qarindoshlar ham qatnashish huquqiga ega bo'lganlar. Oila,

urug' boshliqlari, oqsoqollar oila, mahalla, qishloq miqyosidagi yig'inlarda hal qiluvchi imkoniyatga ega bo'lgan. Mahalladagi to'y-ma'rakalar, bayram tadbirlari, sayllar, dafn va ta'ziya marosimlariga erkaklar orasidan saylab qo'yilgan oqsoqollar boshchilik qilgan. Oilaning boshqarilishi avvalo yoshi ulug' kishilar, bobo yoki ota-onalar tomonidan amalga oshirilgan. Ular oilada vazifalarni taqsimlash, moliyaviy masalalar, tartib va axloqiy muhitni yo'lga qo'yish kabilar bilan shug'ullanganlar. Oilada belgilangan tartib-qoidalar, urf-o.larga barcha oila a'zolari bo'ysungan. Oilasiga e'tibor bermagan va bunday talabni burch sifatida qabul qilmagan shaxs – erkak mahalla yig'inlarida muhokama qilinib, tartibga chaqirilgan. Oila boshqaruvi va ijtimoiy -maishiy turmushda, xus-n oilaviy marosim va ma'rakalarni tashkil qilishda ayollarning ham o'ziga xos o'rni bo'lgan. Ular nafaqat farzand tarbiyasi yoki uy-ro'zg'or yumushlari, balki marosim va tadbirlarda bosh-qosh bo'lib oila va jamoaning sha'ni, nufuzini ko'tarishga xizmat qilganlar. O.a.dan biri bo'lgan nikoh marosimlari – nasl qoldirilishi uchun tuzilgan ittifoq hisoblanib, u Shariat hukmi bo'yicha sof, toza bo'lishi talab etilgan. O'zbek oilasida azaldan farzand tarbiyasiga, farzandlarning savodli, imon-e'tiqodli bo'lishiga, ilm va hunar o'rganishiga alohida e'tibor qaratilgan. "Avesto"da keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda, qadimgi ajdodlarimiz bolalarni benuqson tug'ilishiga va chaqaloqligidanoq nafaqat jismoniy tarbiyasiga, balki uning aqlan yetuk bo'lishiga, hikmat o'rganishiga, axloqiy fazilatlarini egallashlariga ham alohida g'amxo'rlik qilishgan. Ajdodlarimizning o'sha davridayoq o'z avlodini yetuk, jamiyatga, Vatanga fidokor, mehnatsevar inson qilib tarbiyalash chora-tadbirlarini amalga oshirilganligining usullarini o'rganish bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Azaliy turkiy udumga ko'ra, ota-onaga qaraganda, bobo va momolar bola tarbiyasida muhim o'rin tutgan. Bunday O.a. buyuk shaxslar va allomalar hayotida yanada yorqinroq ko'zga tashlanadi. Jum-n, Temuriy shahzodalarning tarbiyasi asosan ularning momolari zimmasida bo'lgan. Saroymulxonim Shohruh Mirzo, suyukli nabiralari Muhammadsulton Mirzo, Halilsulton Mirzo va Ulug'bek Mirzolar tarbiyasi bilan shug'ullangan. Oila jamiyatning alohida, shu bilan birga, uzviy qismidir. Sh.u. ham undagi o'zgarishlar aynan jamiyatdagi o'zgarishlarning aksi bo'lib hisoblanadi. Oila manfaatlarini ezgulik sari intilayotgan mam-t, xalq, millat manfaatlaridan tarkib topadi. "Muxtasar aytganda, hammamizga ayon bo'lishi tabiiyki, oila sog'lom ekan - jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan - mamlakat barqarordir". Ajdodlarimizdan bizga meros qilib qoldirilgan muqaddas an'analarimiz, go'zal urf-o.larimiz yurtimizdagi har bir oila uchun dasturilamal sifatida e'zozlanishi, yangilanishi va kelgusi avlodlarga bekamu ko'st yetkazilishi mavjud qadriyatlarimiz jilosini Vatanga, ajdodlarimizga bo'lgan hurmat-e'tiborini yanada oshirishi shubhasizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" T.: 2008 y
2. Mirziyoyevning SH.M. "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.: -2016y. 29-dekabr.
3. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston", 2017y.
4. Maktabgacha ta'limga qo'yiladigan davlat talablari. Toshkent-2017 yil
5. Nishonova Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi T.: TDPU 2017.

NUTQI TO'LIQ RIVOJLANMAGAN BOLALARDA MONOLOGIK NUTQINI RIVOJLANTIRISH

JDPI.dots-**X.S.Akramova,**
Magistranti-**Temirova Gulira'no Ulashovna**

Nutq nuqsonlarini tadqiq qilishda nutq rivojlanishini o'rganishga izchil yondoshish qoidalari qo'llaniladi. Bu esa nutqi uncha rivojlanmagan bolalarni maktabda o'qitishning ilmiy asoslarini ishlab chiqishga R.E. Levina, G. A. Kashe, N.A. Nikashina, G.V. Chirkina, L.F. Spirova shuningdek, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar bilan o'tkaziladigan mashg'ulotlar mazmunini aniqlashga (N.S.Jukova, E.M. Mastyukova, T.B.Filicheva) imkon berdi.

Bu ishlarda bolalarning nutq talaffuzini, lug'ati tarkibini, gaplarning grammatik tuzilishini, ravon gapirishni o'rganishlari va egallab olishlari, nutqni tuzatish jarayonida bolalar rus tilining ma'naviy va talaffuz tomonlarini bilib olishlarinig o'ziga xoslik tafsilotlari keltiriladi.

Nutq muomalasi bolaning to'liq ruhiy rivojlanishidagi zarur shartdir. Nutq buzilgan yoki nutq to'liq rivojlanmagan hollarda bolalarni maxsus o'qitmay turib, ularda butun til tizimlarini shakllantirish juda qiyin kechadi.

Nutq nuqsonini bartaraf etish asosida o'qitishdan maqsad- bolalarda o'rtacha balandlikda ovoz chiqarib to'g'ri va ravon so'zlash malakasini oshirish hamda ularning o'z ona tillaridagi so'z boyliklari va nutqlarining rivojlanish darajasi yoshlariga monand bo'lishi ko'zda tutiladi.

Biz nutqni tuzatish- tarbiyalash ishlarinir boshlaganda ularning til omillarini, ruhiy faoliyatlarini e'tiborga olib-bolalarni o'qitishni ularda diqqat, xotira, o'zlarini tuta bilish ko'nikmalarini tarbiyalash bilan uzviy bog'lashni nazarda tutdik.

Logoped o'tkazadigan mashg'ulotlar.

Logopedik ish quydagi yo'nalishlarda olib boriladi:

- mavzu jihatdan birlashtirilgan sust va faol lug'at boyligini shakllantirish;
- talaffuz ko'nikmalarini shakllantirish;
- fonetik idrokni, tovushni tahlil va sintez qilish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- so'z tuzishni, ravon nutqda har xil gaplar tuzishni o'rgatish.

Logoped o'z navbatda bola uchun yaxshi muhit yaratish, ruhiy faoliyatlarini hisobga olib, psixologik yondoshish. Bolaning nafaqat nutq rivojlanmaganligini hisobga olmasdan balki xarakteri, qiziqishlariga ham diqqatni qaratish lozim. Nutq sensor va umumiy motorika bilan birgalikda kompleks ravishda rivojlanadi. Mayda qo'l motorikagani rivojlantirishga diqqatni qaratiladi:bolalarga bo'yashni, ipni bog'lashni, mozaikadan har xil shakllar yasashni va boshqalar o'rgatiladi. Bolalarning harakati orqada qolsa ,nutq rivojlanishi ham orqada qoladi. Olib borilgan qo'l mashlqlari natijasida, nutq shakllanadi.

So'z boyligini oshirish va nutqni grammatik jihatdan to'g'ri qurishga o'aratilgan logopedik ish ayni choqda ona tilidagi nutqning leksik-grammatik tarkibini ham, fonetik tarkibini ham takomillashtirishga yordam beradi, bu esa o'zbek bolalarning umumiy ta'lim maktablarida ona tillarida qiynalmay o'qiy olishlariga imkon yaratadi.

Logoped, tarbiyachi va musiqa rahbari bolaning nutqini tuzatish, tarbiyalash va o'qitish ishlarini uning ota-onasi bilan hamkorlikda amalga oshiriladi.

Musiqa mashg'ulotlari bolalarda kuyga monand harakatlar qilish, kuy va ohang farq qilish qobiliyatini o'stiribgina qolmay, musiqa yordamida bolalar diqqatini rostlash,berilgan

harakatlarni izchillik bilan takrorlash, mo'zika mazmunining xarakteri,maromini harakatlar orqali ifodalash,bir harakatdan ikkinchisiga ravon o'tish vahakazolarga ham yordam beradi.

Nutq tuzatishga oid ta'lim jarayoni boshdan-oyoq fikr almashinuv tarzida tashkil etadi. Bolalarni o'rgangan so'zlari va gaplarini boshqa shunga o'xshash yoki yangi vaziyatlarda ishlata olish, olgan ko'nikmalarini har xil faoliyatlarida ijodiy qo'llay bilishga o'rgatish juda muhimdir.

Mashg'ulotlarning quydagi turlari mavjud.

- ravon nutqini shakllantirishga doir mashg'ulotlar;
- talaffuzni shakllantirishga doir mashg'ulotlar ko'zda tutiladi.

Logoped bolalarning nutqiy nuqsonlarini tuzatishda frontal mashg'ulotlar, kichik guruhlariga oid va yakka tartibdagi mashg'ulotlardan foydalaniladi;

-bu mashg'ulotlarning asosiy vazifasi - nutqni rivojlantirish, umumiy xulq-atvori va nutqiy nuqsonlarini bartaraf qilishdan iborat. Logopedning mashg'ulotlari nutqiy nuqsonlarni bartaraf etishga doir ta'limning asosiy shakli hisoblanadi.

Nutq tuzatishga doir aniq vazifa va bosqichlarga ko'ra logopedning mashg'ulotlari quydagi ko'rinishlarga ega bo'ladi:

1. Tilning leksik-grammatik vositalarini shakllantirishga oid mashg'ulotlar:

- a). so'z boyligini yaratishga oid mashg'ulotlar;
- b). grammatik (gap tuzishga doir) mashg'ulotlar.

2. So'zlarni talaffuz qilishga doir mashg'ulotlar.

3. Ravon so'zlashni rivojlantirishga doir mashg'ulotlar.

Logopedning til leksik-grammatik vositalarini shakllantirish va ravon gapirishni rivojlantirishga doir mashg'ulotlari umumiy pedagogika va maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar pedagogikasining, ularning maxsus ta'limga oid maxsus talablari hisobga olingan holda tashkil qilinadi:

- mashg'ulotlarning mavzui va maqsadni aniqlash:

- bolalar o'z faol nutqlarida o'zlashtirishlari lozim bo'lgan gaplar;

- leksik va grammatik materialni tanlashda mashg'ulotlar mavzui va maqsadini, nutqiy va ruhiy imkoniyatini alohida-alohida hisobga olish;

- mashg'ulotlarning asosiy bosqichlarini belgilab olish, ularning bir-biriga bog'liqligi va aloqasini ko'rsatish va har bir bosqichning maqsadini bayon qilish;

- mashg'ulotlarga turli o'yinlar va didaktik mashqlarni qo'shib, ularni musobaqa tarzida o'tkazish;

- nutq materialini tanlashda bolalarning fikrlash, idrok etish,tasavvur qila olish qobiliyatlarini hisobga olish;

- bolalarga alohida-alohida yondoshilganda ularni faol so'zlashishga jalb qiladigan usullardan belgilab qo'yish;

- nutqni rivojlantirishga doir o'zlashtirilgan materialni muntazam takrorlab borishni ham ko'zda tutish.

Barcha mashg'ulotlar bir necha bosqichdan iborat bo'lib, logoped ulaning har qaysisiga aniq va qisqa yo'l yo'riq beradi.

Korreksion ish davomida bolaning bilish faoliyati rivojlantirilib boriladi.

Ta'lim berish qiyin bo'lgan bolalarni nutqidagi kamchilikni bartaraf etishda kompleks ish olib borish lozim. Bu esa logopedik ishni bir vaqtda olib borilishi samara beradi.

Shuni aytib o'tish lozimki bunday korreksion ish davomida bolaning qiziqishlari, harakatlari va ota - onaning yordami katta ta'sir etadi, ish samarali kechadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akramova, X. (2020). Ақли заиф ўқувчиларни компьютер технологиялари асосида меҳнат кўникмаларини шакллантириш. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(16), 1-9. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4013
2. Akramova, X. (2020). Коррекционно-педагогические обобенности формирование навыков здорового образа жизни у детей с умственной отсталостью в семейных условиях. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 15(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/918
3. Akramova, X. (2020). Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 7(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/674
4. Akramova, X. (2020). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 7(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/682

KOKLER IMPPLATSIYASIDAN KEYIN BOLALARNI REABILITATSION QO'LLAB-QUVVATLASH

Haqberdiyev Jamoliddin-

Jiz. vil. Kar bolalar internati o'qituvchisi,
JDPI talabasi-**Choriyeva Zebiniso**

Ma'lumki eshitish analizatorining buzilishi bolaning nutqi rivojlanishida sezilarli og'ishlarga olib keladi, shaxsning ruhiy holatiga salbiy ta'sir qiladi, atrofdagi dunyoni bilish qobiliyatini cheklashga, bilim, ko'nikma va malakalarini egallashga to'sqinlik qiladi, to'liq og'zaki nutqning oldini oladi.

Eshitish qobiliyati cheklangan bolalarni o'z vaqtida aniqlash va ularni har tomonlama tibbiy (eshitish vositalari bilan protezlash, koxlear implantatsiya [CI]) va psixologik-pedagogik (tuzatuvchi) yordam bilan ta'minlashni erta boshlash nafaqat ularning nutqini asosiy aloqa vosita sifatida shakllantirish, umuman uyg'un rivojlanishi uchun yordam beradi. Hozirgi kunda koxlear implantatsiya karlarni reabilitatsiya qilishning samarali usuli sifatida tan olingan. Maqsadli korreksion va pedagogik ish jarayoni implantatsiya qilingan bolalar va kattalarning eshitish qobiliyatini rivojlantiradilar, nutqiy eshitish jarayonlarining shakllanishiga, umumiy va nutqni rivojlantirishni normallashtirish bilan birgalikda ijtimoiy moslashuvning yuqori darajasiga erishish imkoniyatini beradi.

Jarohlik operatsiyalarini amalga oshirish, nutq protsessorini kodlash strategiyasini yaratish va implantatsiya qilingan bemorlarni reabilitatsiya qilish bo'yicha dunyoda katta tajriba mavjud. Eshitish qobiliyati va nutq qobiliyatlarini rivojlantirishni baholash masalalari batafsil muhokama qilingan, ularni o'rganish uchun skalalar taqdim etilgan.

Maxsus adabiyotlarda koxlear implantatsiyalangan bolalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash, o'qitish va tarbiyalashni tashkil etish, maqbullashning maqbul yo'llari va o'zgaruvchan shakllarini tanlash masalalari, olib borilgan korreksion ishlar ularning samaradorligi, natijadorligi va pedagogik bahosi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shu bilan birga, CIDan keyin bolaning umumiy va nutq rivojlanish darajasini, korreksion ishlarining

mazmunini, eshitish hissi va nutqni shakllantirishning xususiyatlarini hisobga olgan holda, mavjud ta'lim muassasalarida tizimli yordam ko'rsatishning maxsus va umumiy turlarini aniqlash muammolari, CI sohasidagi mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligi yetarli darajada aks ettirilmagan.

Turli xil ta'lim muassasalarida ularga maxsus (korreksion) yordam ko'rsatishning ilmiy asoslanmaganligi, eshitish apparatlari bilan protezlangan bolalarda eshitish idrokini rivojlantirish va nutqni shakllantirish bo'yicha pedagogik ishda yetarli tajribaning yo'qligi va bolalarning CI dan keyin eshitish-nutq (reabilitatsiya) ilmiy-uslubiy bazasini yetarli darajada to'liq rivojlanmaganligi bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Mavjud kamchiliklarni bartaraf etishda bolalarning CI dan keyin qanday eshitish-og'zaki reabilitatsiyasi (qayta) jarayonlari mavjud?

CI dan keyin kar bolalar eshitish qobiliyati va nutq qobiliyatini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarga ega ekanligi isbotlangan. Ular maxsus kompleks tibbiy, psixologik va pedagogik yordamga muhtoj;

CI operatsiyasidan keyin bolalarni reabilitatsiya qilish uzoq, muntazam jarayondir. Dastlabki ikki yil juda muhimdir va aynan shu davrda har bir bolaga har tomonlama tibbiy, psixologik va pedagogik yordam beriladi: nutq protsessorining ulanishi va rejalashtirilgan sozlamalari, pedagogik imtihonlar, tuzatish va rivojlanish darslari, mutaxassislarning maslahatlari turli xil profillar.

- diagnostika: bolalarni CI dan oldin va keyin kompleks ravishda differentsial tekshirish uchun eshitish funksiyasini (psixoakustik va elektrofiziologik) baholash uchun ilmiy asoslangan diagnostika usullaridan foydalanish;

- tibbiy (audiologik): nutq protsessorining dasturlash parametrlarini sozlash va takomillashtirish bo'yicha tizimli (rejalashtirilgan) tsikllarni o'tkazish;

- korreksion va pedagogik: reabilitatsiya bo'yicha individual dasturlar (lar) ning mazmunini ishlab chiqish va aniqlashtirish, diagnostik ko'rsatkichlarga qarab pedagogik ta'sir usullarini tuzatish, reabilitatsiya mashg'ulotlarini o'tkazish, o'qituvchi va audiologning birgalikdagi ishini tashkil etish;

- konsultativ va tarbiyaviy: joylashtirilgan bolalarni qayta tiklash (qayta tiklash) bilan shug'ullanadigan turli xil ta'lim muassasalari o'qituvchilariga uslubiy yordam ko'rsatish; oilaviy ish;

- texnik (tezkor va mazmunli): CI xizmat ko'rsatish markazlari mutaxassislari bilan o'zaro aloqalar.

Bugungi kunda CI eshitishning og'ir nuqsonlari bo'lgan bolalarni pedagogik (qayta) reabilitatsiya qilishning progressiv usuli sifatida tan olingan.

Ovozni shunchaki kuchaytiradigan odatdagi eshitish vositalaridan farqli o'laroq, koxlear implantatsiya quloqning ishlamaydigan qismlarini chetlab o'tib, to'g'ridan-to'g'ri eshitish asabiga signal beradi. Shunday qilib, operatsiya vaqtida bemorning ichki qulog'iga elektrod tizimi kiritiladi, bu eshitish asabining saqlanib qolgan tolalarini elektr stimulyatsiyasi orqali tovushli ma'lumotni idrok etishni ta'minlaydi. Ammo, o'z-o'zidan, koxlear implantatsiya nutq protsessorini ulangandan so'ng darhol kar bolalarga ovoz signallarini farqlash va nutqni kommunikativ maqsadlarda ishlatishga imkon bermaydi. Shuning uchun koxlear implantatsiya protsessorini birinchi sozlashdan so'ng, bola eshitish qobiliyatini va nutqni rivojlantirishda pedagogik yordamga muhtoj. Operatsiyadan keyingi pedagogik reabilitatsiya natijalarini o'rganish natijasida eshitishda nuqson bor bo'lgan bolaning ma'lum yoshga mosligiga qaramay, maktabgacha yoshdagi bolalarda operatsiyadan keyingi pedagogik

reabilitatsiya natijalari bir qator omillarga bog'liq ravishda katta farq qilishi mumkinligi aniqlangan.

1. Koxlear implantatsiyadan oldin eshitish qobiliyatini rivojlantirish darajasi va eshitish tajribasi mavjudligi.

2. Bolalarning til qobiliyati va nutq faolligining rivojlanish darajasi.

3. Shaxsiy psixologik xususiyatlar.

4. Birgalikda kasalliklar mavjudligi (ko'rish, aql va boshqalar).

5. Ota-onalarning (yoki ularning o'rnini bosadigan shaxslarning) reabilitatsiya ishlarida faol ishtirok etish imkoniyati mavjudligi.

6. Jarrohlikning muvaffaqiyati.

7. Nutqiy protsessor sozlamalarining yetariligi.

8. Koxlear implantni doimiy ravishda kiyish mavjudligi.

9. Eshitish va nutq qobiliyatini rivojlantirishda ijobiy tajribaning paydo bo'lishi.

Nutqiy protsessor va darslarni birinchi marta yoqishdan keyingi birinchi oyda bolalarning ko'pi quloqlari bilan "past-baland", "uzun-kalta", bo'g'inlar sonida turlicha bo'lgan so'zlarni ajratib olishlari mumkin. Bolaning nutqni tushunishi uchun uni nutq signallarini aniqlash, farqlash, tanib olishga o'rgatish yetarli emas. Bola til tizimini mukammal o'zlashtirishi kerak, ya'ni ko'p so'zlarning ma'nosini, ularning ovozli tarkibini, jumladagi so'zlarni o'zgartirish va birlashtirish qoidalarini va aloqa uchun til vositalaridan foydalanishni o'rganishi. Ushbu darslarning maqsadi so'zlarning ma'nosini o'rganish va ta'sirchan so'z birikmasini to'plashdir. Nutq protsessorini yoqqandan so'ng, bu ish eshitish analizatorining faol ishtirokida davom etadi. Lug'atni to'plashda yetakchi rol ota-onalarga tegishli bo'lib, boshida ularga nutqni tushunishni rivojlantirish uchun ushbu ishning ahamiyatini tushuntirish kerak. Eshitish qobiliyati zaif bolalarning odatiy eshitish vositalaridan farqli o'laroq, koxlear implantlari bo'lgan bolaning tez o'sib boradigan eshitish qobiliyati unga nutq signallarining eng past bo'laklarini - so'z elementlari va prefikslarni, prepektsiyalarni idrok etishga imkon beradi, ular shakllantiruvchi element bo'lib, bayonning sintaktik tuzilishini aniqlaydi. Bu bolaga ishning dastlabki bosqichlarida, ayniqsa eshitish tajribasi bo'lgan bolalar bilan ishlashda morfologiya va sintaksis qoidalarini o'zlashtirishga imkon beradi.

So'nggi yillarda implantatsiya qilingan yosh bolalar soni ko'paymoqda, Koxlear implantlarning zamonaviy modellari nutqni yaxshi idrok qilishni ta'minlaydi va shu bilan nutq davrida eshitish qobiliyatini yo'qotgan bolalarni eng to'liq ijtimoiy reabilitatsiyasiga yordam beradi. CIdan keyin bolalar normal hajmdagi tovushlarni eshitishlari va ovoz muhitida harakat qilishlari mumkin, ammo ular uzoq muddatli eshitish va nutqni reabilitatsiya qilishlari kerak, natijalari ko'plab omillarga bog'liq bo'ladi. 2 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalarda koxlear implantlarni qo'llash eng istiqbolli davr hisoblanadi.

Shunday qilib, koxlear implantlardan foydalanadigan kar bolalarning eshitish qobiliyatining o'ziga xosligi, nutqni rivojlantirishning o'ziga xosligi, individual individual xususiyatlar ularni eshitish qobiliyati cheklangan odamlarning alohida guruhiga ajratish imkonini beradi. CI operatsiyalari o'sishining zamonaviy tendentsiyalari, bolalarning integratsiyasi jarayonining kengayishi munosabati bilan ichki sharoitda qabul qilinganlarni takomillashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Тарасова Н.В. Психолого-педагогическая коррекция неправильно сформированного речевого стереотипа в результате неадекватного

слухопротезирования у дошкольников / О.С. Орлова, П.А. Эстрова, К.Д. Писаревская, Н.В. Тарасова, С.Э. Кербабоев // Российская оториноларингология. - 2003. - № 3. - С. 119-120. - (0,1 пл.; авторство не разделено).

2. Тарасова Н.В. Психологические аспекты социальной реабилитации детей, страдающих тугоухостью / К.Д. Писаревская, П.Э. Эстрова, И.В. Тарасова // Российская оториноларингология. -2003. - № 3. - С. 123-124. - (0,1 пл.; авторство не разделено).

3. Тарасова Н.В. Слух и дитя / Н.В. Тарасова // Радуга звуков. - 2006. - № 2(24).- С. 15-17.-(0,2 пл.).

ЁШЛАР ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШ МИЛЛИЙ-МАЪНАВИЙ ЮКСАЛИШ ОМИЛИ

*Жаъфархон Исахонов-Ўз. МУ магистранти,
Фарзона Исахонова-ЖДПИ талабаси*

Миллий юксалиш шароитида Ўзбекистонда ёшлар ҳаётини тубдан яхшилашга доир жараёнлар, уларни ҳар томонлама қўллаб қувватлаш, ижтимоий имкониятлар яратиб бериш масалалари давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Ёшларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, уларнинг ҳуқуқий ва маънавий маданиятини юксалтириш, келажакда етук баркамол инсонлар қилиб тарбиялаш ёшлар ташкилотларининг зиммасидаги маъсулиятли вазифадир. Шунингдек, ёшлар муаммолари, уларнинг келиб чиқиш хусусиятлари ва бу масала билан боғлиқ ёшлар ташкилотларининг фаолиятини ўрганиш кенг жамоатчилик ва илмий доираларни қизиқтириб келган.

Мустақиллик йилларида ёшларимизнинг дунёқарашини ривожлантириш, уларнинг ҳуқуқлари, манфаатларини ҳимоя қилиш борасида қатор ҳуқуқий база яратилди. “Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги Қонунининг қабул қилиниши эса бу борадаги хусусан, ёшларнинг ижтимоий ва маънавий жиҳатдан юксак даражада камол топишига қаратилган давлатнинг муҳим йўналишларини белгилаб берди ва уни амалга оширишнинг қонуний асосини яратиб берди.

Ушбу қонунда ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишни ташкилий-моддий жиҳатдан таъминлаш, ёшларга доир белгиланган чора-тадбирларни янгиланиш ва ислоҳотлар жараёнига мос равишда босқичма-босқич амалга ошириш, ёшлар сиёсатини юритувчи нодавлат тузилмалари тармоғини кенгайтириш ва такомиллаштириш, уларнинг ёшлар тарбиясидаги фаолиятини кучайтириш, мамлакатда амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий жараёнларда ёшларнинг фаол иштирокини таъминлаш учун қулай шарт-шароитлар яратиш каби устивор вазифалар ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида миллий-маънавий юксалиш шароитида амалга оширилаётган иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва маданий ўзгаришларнинг асосий қисми ёшларга тегишли. Шубҳасиз, янги ижтимоий ва иқтисодий онгнинг асосий ташувчиси сифатида ёшларнинг истиқболли ҳатти-ҳаракатлари ҳам айнан тараққиёт билан боғлиқлиги, шубҳасиз. Шу сабабли, давлат жамият олдига ёшлар манфаатларини таъминлаш билан боғлиқ аниқ белгиланган истиқболли мақсадларни қўйди, яъни:

- ёшларни психологик ва ахлоқий жиҳатдан мулкчилик ва ижтимоий муносабатларнинг турли шаклларига ўтишга тайёрлаш, уларнинг ўзгарувчан инновацион шароитларга мослашишини осонлаштириш;

- ёшларни интеллектуал салоҳиятни ривожлантириш ва уларни ҳар қандай фаолият соҳасида эркин ўзини ўзи англаш учун имкониятлар яратиш;

- илмий жиҳатдан ишлаб чиқилган ва институционал механизмлар, шунингдек "ёш авлод манфаатларини таъминлашга қаратилган амалдаги қонунчилик ҳужжатларини қайта кўриб чиқиш"¹ орқали ёшларнинг ҳуқуқий ҳимоясини кафолатлаш.

Демак, ёшлар ижтимоий-сиёсий ҳаётга қанчалик кўпроқ жалб этилса, уларда шунчалик юқори савида янгича сиёсий-ҳуқуқий дунёқараш, ижтимоий фаол ҳатти-ҳаракатлар шаклланиб боради. "Ўз ҳаётини тарихийлик ифодаси сифатида асраб қолиш, янги тарих саҳнасида ном-нишонсиз тушиб кетмаслик учун маълум бир жамоавий ўз-ўзини англашни танлашдан бошқа йўл йўқ. Айнан шунинг ўзи борлиқнинг ворисийлигини таъминлайди"², деб таъкидлайди россиялик олим Алексей Панарин.

Ёшлар кайфиятлари ва уларнинг ислоҳотлар жараёнларига нечоғли тортилганлиги, ёшларнинг жамиятдаги ўз ўрнини белгилашга қаратилган хоҳиш ва истаклари нуқтаи назаридан ўзига хос икки турдаги қарама-қарши вазият ва хусусият тадқиқот жараёнида ўзини ёрқин намоён этади:

- янгилик ва модернизация қилиш жараёнларига камарбасталик, улар моҳиятини чуқур англаш, ислоҳотлар мақсад ва мазмунини қўллаш, Янги муносабатларга интилиш, изланиш, ўз ижтимоий овозига эга бўлиш учун ҳаракат, ўзига ва идрокига ишонч, ўз салоҳиятини жамият тараққиёти учун сарфлашга тайёрлик, шахс сифатидаги комилликка интилиш, ўз тараққиётини жамият ривожини билан боғлаш, бунёдкорлик ишларига тайёрлик, очиқ назар билан қараш, соф кўнгилчилик ва фидойилик;

- ёшлар ўртасида бефарқлик, ишончсизлик, барча нарсани мен учун давлат яратиб бериши лозим деган асосга қурилган боқимандалик кайфияти, ёт ғояларга нисбатан берилувчанлик, зиддиятларга мойиллик, ўз ижтимоий ҳолатидан норозилик, бирон ишга яроқсизлик, ўз келажагига ишончсизлик, конфликт вазият ва ҳолатлардан чиқиб кета олмаслик, мана шундай ҳолатларни ўзи яратиш, қонунларни билмаслик, билимсизлик, тушкунлик.

Ёшларнинг жамиятда ўз ўрнини топиши ва ижтимоий фаолликларини намоён қилишининг муҳим мезонларидан бири бу – фидойиликдир. Фидойилик бу жамият тараққиёти учун ёшларнинг онгли равишда ўта масъулият билан хизмат қилиши, ватан равнақи учун жонбозлик кўрсатишидир, қалб амри билан ўзи туғилиб ўсган юртни севиш, ҳурмат қилиш, авайлаш ва асрашдир. Фидойилик фазилати ёшларда бирдан вужудга келмайди. Фидойилик - ҳаётини тажриба, ота-боболарнинг босиб ўтган шонли йўлини ўзида ўрнак қилиб олиш орқали сингади, жамият маънавияти ва маърифати, таълим ва тарбия орқали пайдо бўлади.

Шунингдек, ёшлар ҳаётида фидойилик ватанпаварлик, ижтимоий муаммолар ва салбий ҳолатларга, турли маънавий таҳдидларга қарши курашда рўёбга чиқади.

¹ Латипова Н., Нарбаева Т., Холбеков А. Социология Молодёжи. – Тошкент: Шафоат Нур файз, 2020. – Б. 24.

² Панарин А. Смысл истории // Вопросы философии. - №9. 1999. - С. 9.

Олимларнинг таъкидлашича, “Фидокорлик ғояси инсонларни бирлаштириб турадиган, яъни киндик қони тўкилган тупроқ, аждодлар мероси ва кадриятлари билан фахрланадиган, халқ ғамини ўз ғами деб билиб, ҳар қандай таҳдид, хавф-хатар ва қийинчиликлар олдида бош эгмайдиган, Ватан тараққиёти, ижтимоий адолат йўлида ўз ҳаётини ҳам фидо қилишга тайёр, элим деб, юртим деб ёниб яшайдиган фидокор шахсларни бирлаштиради”³.

Ёшларни фидойи ва ватанпарвалик йўлида тарбиялашда миллий ва диний кадриятларнинг ҳам ўрни каттадир. Миллий ва маънавий кадриятлардан келиб чиққан ҳолда катта авлоднинг берадиган тарбияси ва ўғитлари ёшлар ижтимоий ҳаётини барқарорлигини таъминлашда муҳим ўрин тутаяди. Бугунги кунда ушбу кадриятлар шунингдек, жамият барқарорлиги, осойишталиги ва тинчлигини таъминлашда мустаҳкам таянч вазифасини ўтамоқда. Шунинг учун ҳам ишонч билан тасдиқлаш мумкинки, “Миллий-диний кадриятларимиз халқимизни, айниқса, ёш авлодни Ватанга муҳаббат, аждодларга садоқат, зўровонликка нафрат руҳида тарбияловчи, уларни эзгулик ва бунёдкорликка даъват этувчи битмас-туганмас куч-қудрат манбаидир”⁴.

Ёшларнинг ижтимоий жараёнларда фаол иштирок этиши учун уларда фуқаролик масъулиятини юксалтириш борасида узлуксиз чора-тадбирлар ва тарғибот ишларини олиб бориш зарур. Ижтимоий-сиёсий адабиётларда Ўзбекистон фуқароларининг конституциявий масъулиятини икки гуруҳга бўлиниши кўрсатилган:

1. Ўзбекистон Республикаси ижтимоий ва давлат тузумини мустаҳкамлашга қаратилган масъулиятлар:

- Ўзбекистон Республикаси Конституциясига риоя этиш;
- қонунларни билиш ва унга қатъий амал қилиш;
- меҳнат интизомини сақлаш;
- жамоа бурчига виждонан қараш;
- мулкнинг бозор шаклларини мустаҳкамлаш ва тадбиркорликни ривожлантириш;
- турмуш қоидаларини ҳурмат қилиш;
- бошқа мамлакат фуқароларининг миллий кадр-қиммати, ҳуқуқлари, шаъни ва ўзлигини ҳурмат қилиш;
- ижтимоий бурчни ҳалоллик билан бажариш;
- Ўзбекистон фуқароси деган юксак номга муносиб бўлиш.

2. Ўзбекистон манфаатларини ҳимоя қилишга йўналтирилган масъулиятлар:

- Ватан қудратини ошириш ва уни ҳимоя қилиш;
- Ватанни кўз қорачиғидай асраш;
- умумий ҳарбий мажбуриятни қонун асосида бажариш⁵.

Ёшларнинг жамият тараққиётидаги фаолиятларига йўл очиш ва уни таъминлаш учун уларнинг ўзларидаги фаоллик, сиёсий ва иқтисодий ислохотлар жараёнларига камарбасталик, ислохотларга ишонч, демократик кадриятларнинг абадийлигига суяниш фазилатларини тарбиялаш муҳим аҳамият касб этади. Уларнинг янгиликка интилиши, ташаббускорлиги, янги йўналишларни қўллаб-қувватлаши каби мавжуд юқори савиядаги ва ижобий йўналтирилган салоҳиятидан ўз вақтида холис ва рағбат асосида фойдаланишга эришиш муҳим масаладир.

³ Эргашев Ф., Эргашев И. “Фидойилик ҳаёт мазмуни”. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – Б. 4.

⁴ Мунавваров З. ва б. Терроризм: иддао ва ҳақиқат. – Тошкент: ЎАЖБНТ, 2001. – Б. 31.

⁵ Қаранг. Мустақиллик. Изоҳли илмий-оммабоп луғат. – Тошкент: Шарқ, 1998. – Б. 229.

TARBIYACHILIK, MAS'ULIYATDIR

G. Esirgapova- JDPI

Bilimsiz kishilarning ko'ngli xurofotga moyil bo'ladi.

(A.R.Beruniy)

Inson tug'ilibdiki, jamiyat bilan bevosita aloqada yashaydi, ulg'ayadi, jamiyatning bir bo'lagi sifatida vazifa bajaradi. Insoniyat umri davomida tarbiyalanadi, yuksaladi va taraqqiy etadi. Taraqqiy etishgacha olib boruvchi yo'lda esa insonga yaxshi bir ustoz kerak bo'ladi. Bizning qay sohada yuqori darajada bilim-salohiyat egasi ekanligimizni belgilovchi omillar:

- atrof-muhit;
- tarbiyalovchi shaxslar;
- jamiyat.

Bulardan birinchisi-atrof-muhit: insonlarning o'zligini anglagan holda bilim ko'nikmalar hosil qilib, uni yetuklik darajasiga ko'tarish jarayonida namoyon bo'ladi. Bular: xulq-atvor, xarakter-xususiyat, o'zini jamiyatda tuta bilish, yaxshi va yomon fazilatlar, bir so'z bilan aytganda barchasi- axloq normalari jamlanmasining turli ko'rinishlari bo'lib, shaxsning o'zini-o'zi tarbiyalashida akslanadigan jarayon hisoblanadi va bevosita atrof-muhitning ta'sirida deb baholanadi.

Ikkinchisi-tarbiyalovchi shaxslar. Tarbiya jarayoni og'zaki va yozma nasihat, shaxsiy na'muna ko'rishida bo'lib, shu o'rinda aytish joizki, "Sharq xalqi farzandini nasihat yo'li bilan, G'arb esa shaxsiy na'muna yo'li bilan tarbiyalaydi" degan fikr naqadar to'g'riligiga amin bo'lamiz. Tarbiyalovchi shaxs ya'ni nasihatgo'y o'z shogirdining qobiliyati chegaralari va uning aniq nuqtalarini ko'ra olgan holda harakat qilmog'i zarur. Bu haqda hazrat Navoiyning shunday bayti bor:

Qobilg'a tarbiyat erur ul nav'kim guhar,
Tushsa najosat ichra yuvgay kimsa oni pok.
Gar it uzumiga kishi may birla bersa suv,
Bu tarbiyat bila qila olurmu ani tok.

Ya'ni, kishi qobiliyatli bo'lsa, unga berilgan tarbiya gavhar kabidir. U najosatga tushsada, yuvilgandan keyin toza bo'laveradi, ammo ituzumni may bilan sug'orsang ham u haqiqiy uzum(tok) bo'la olmaydi deydi. Demak, tarbiya berish jarayonida qobiliyali kishiga tarbiyani ayamaslik, qobiliyatsiz kishini qobiliyati yo'q bo'lsa-da, bu ishga uni majburlab olib qolib tarbiya qilmaslik lozim. Shuning uchun tarbiyalovchi ustozning mas'uliyati kattadir.

Uchinchisi esa-jamiyat. Insonlarni o'rab turgan atrof-muhit, tarbiyalovchi shaxslar, barchasi jamiyatda bo'y ko'rsatadi. Agar jamiyatda ilm-ziyoga shart-sharoit, qobiliyatlarni to'g'ri baholovchi shaxslar bo'lsa va kishining atrof-muhitda tug'ilib yuksaladigan axloq normalari me'yorida bo'lsa, bunday jamiyatda ilm-fan cho'qqilarni zabt etadi.

Ilmsiz kishilarning ko'ngli xurofotga ya'ni yomon-faxsh ishlarga moyil bo'ladi. Eng katta meros- yaxshi tarbiya ekanligini, eng katta qashshoqlik-bilimsizlik ekanligini ko'p ta'kidlaymiz. Mana shunday qashshoqlik, ma'naviy qashshoqlikka yuz tutmaslik uchun jamiyatning har bir a'zosida burch va mas'uliyat hissi bo'lishi lozim.

Ilm o'rgatadigan dargohlar ko'p, ammo, yaxshi ta'lim bilan birgalikda tarbiyani ham o'rgatish lozim. "Insonlarga yaxshilikni o'rgatuvchi kishisiga Alloh taolo, uning farishtalari,

osmon va yer ahli, hatto kovakdagi chumoli, dengizdagi baliqlargacha-hammasi salovat aytadi” deydi hadislarda. Demak, yaxshi bilim bilan birgalikda berilgan yaxshi tarbiyaning mas’uliyati katta ekan. O’zgaga tarbiya berishdan ko’ra o’zni tarbiya etmoq yuz chandon og’irroqdir deyishadi. Inson avval o’zini tarbiyalab va atrofdagilarga xolis munosabatda bo’lishi lozim. Buning uchun o’zini tarbiya qila olgan insonlarni tanishimiz, ularning o’gitlariga quloq tutishimiz kerak, ular bizning ma’naviy mulikimizga aylangan asarlarimizdir. Badiiy asar orqali kishi ruhiyatini tarbiya qilish samaraliroq, chunki asarlarda insoniylik yorqin ko’rsatib beriladi.

Prezidentimiz ta’kidlab o’tganidek, “...Bugun zamon shiddat bilan o’zgaryapti. Bu o’zgarishlarni hammadan ham ko’proq his etadigan kim-yoshlar. Mayli yoshlar o’z davrining talablari bilan uyg’un bo’lsin. Lekin ayni paytda o’zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug’ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida doimo aks sadolanib tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan” -deydi. Tarbiyamizda muhim o’rin egallaydigan badiiy va didaktik asarlarimizni jamiyatda kengroq targ’ib qilsak va unga o’zimiz ham amal qilsak, nafaqat tarbiyachilik-pedagoglik vazifamizni a’lo darajada bajaramiz va yoshlarimizning ma’naviyati yuksalishida ham o’z hissamizni qo’shayotgan bo’lar edik. Bir so’z bilan aytganda, tarbiya jarayoni katta kuch va mas’uliyat talab qiladi. Bu yukni yelkalariga ko’targan pedagoglarimiz mas’uliyati martabalari kabi balanddir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev-“Erkin va farovon demokratik O’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” O’zbekiston. 2018.
2. Sh. Mirziyoyev- “Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik milliy g’oyamizning poydevoridir” O’zbekiston. 2020.
3. A. Navoiy “”Xazoyin-ul maoniy” mukammal asarlar to’plami. Toshkent !996.
4. T.Malik. “Tanlangan asarlar” Toshkent.2008
5. “Hikmatlar shodasi” T. O’zbekiston. 2015.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MULOQOT FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHDA O’YINLARNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Eshbekova Gulbahor Zafarboyevna-JDPI magistranti

O`zbekiston bugungi kunda ulkan imkoniyatlar davlati bo`lib, unda barcha sohalardagi siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ma`naviy sohalardagi ijobiy o`zgarishlar islohotlarning bosqichma-bosqich amalga oshirilishini nazarda tutadi. O`zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyev bu tizimga alohida e`tibor qaratmoqdalar. Maktabgacha ta`lim tizimiga oid ko`plab qarorlar qabul qilinmoqda. Muhtaram prezidentimiz o`z nutqlarida “Agar shu ishni puxta o`ylab amalga oshirmasak butun ta`lim sifat o`zgarishiga erishishimiz, ta`limning uzluksizligini ta`minlashimiz qiyin bo`ladi” deya ta`kidlagan edilar.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 16 dekabrda`gi ”Maktabgacha Ta`lim va Tarbiya to`g`risida`gi qonuni, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo`yiladigan davlat ta`lim standartlari to`g`risidagi 802-son qarorlari tizimga berilayotgan e`tiborning yaqqol namaunasidir.

Maktabgacha ta'lim (3-7 yosh) bolalarga ta'lim va tarbiya berishga, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy, etuk, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek bolalarni umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan uzluksiz ta'lim turi hisoblanadi

Maktabgacha ta'lim tizimida samarali natija olish uchun dastlab pedagog tarbiyalanuvchilarning tashabbuskorliklarini qo'llab quvvatlab fikrlarini inobatga olgan holda ijtimoiy muloqotni shakllantirishi lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot faoliyati deganda ikki yoki undan ortiq bolalar jamoasi o'rtasidagi hamkorlik faoliyati ehtiyojidan yuzaga keladigan va ma'lumot almashadigan, bir birlarini idrok qiladigan tushunadigan jaroyoni hisoblanadi. Bolalarda muloqot faoliyati va tarbiyasida o'yinlarning ahamiyati katta hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning muloqotlarini norasmiy deb hisoblab mazmuniga ko'ra bir necha turlarga bo'lishimiz mumkin. **Kognitiv** (bilimlar almashinuvi), **konditsif** (ruhiy va jismoniy holatlar almashinuvi), **motivatsion** (xoxishlar maqsadlar qiziqishlar ehtiyojlar almashinuvi) **faoliyatli** (harakatlar ko'nikmalar almashinuvi). Yuqoridagi muloqot turlari mujassam bo'lgan faoliyat turi esa o'yin hisoblanadi. Maktabgacha Ta'lim Vaziri tomonidan 2018 yil 18 iyunda "Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari"ni tasdiqlash haqidagi buyrug'i qabul qilindi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari asosida esa "Ilk qadam" o'quv dasturi 2018 yil 7 iyulda tasdiqlandi. Dastur maqsadli, mazmunli va tashkiliy bo'limlarni o'z ichiga olgan bo'lib unga ko'ra barcha yosh guruhlar bolalari uchun tashkil etiladigan mashg'ulotlar qatoriga o'yinli ta'lim faoliyati xam kiritildi. Unga ko'ra o'yinli ta'lim faoliyati kunduzgi uyquni hisobga olmagan holda 38 foizni mustaqil, o'yin faoliyati esa 24 foizini qamrab olganligini misol qilib keltiramiz. Maktabgacha yoshdagi bollarning rivojlanishidagi umumiy muhim kompetensiyalar qatoriga "Oyin kompetensiyasi" kiritilganligi o'yinnig ahamiyati haqida ma'lumotga ega bo'lishimizga ko'maklashadi. Bollarning muloqotni shakllantirishda o'yinlar vazifalarini bajarish masalan; (tezkor savol javoblar) muhim hisoblanadi.

Yan Amon Kamenskiy o'yinni bola faoliyatining, uning tabiati va mayillariga to'g'ri keladigan zarur shakli deb hisoblardi. Uning fikricha o'yin bolaning barcha qobiliyat ko'rinishlari rivojlangan jiddiy va qiyin faoliyattir, o'yinlarda borliq dunyo haqida tasavvurlar doirasi kengayadi va boyiydi, nutqi rivojlanadi. Oyin - ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan ongli faoliyat bo'lib bu faoliyatda bolada o'quv faoliyati rivojlanadi, tarbiyachi pedagog xam o'yin orqali bolalar bilan muloqotga kirishadi. O'yin bolalarga ta'lim va tarbiya berishning metod va usulidir. Ko'pincha o'yin bolalarga yangi bilimlar berish va ularning fikrlashi hamda muloqotga kirishishiga yordam beradi. U maktabgacha yoshdagi bola shaxsiyati ahloqiy irodaviy fazialtlari hamda ijtimoiy muloqotini shakllantirishda samarali usuldir. Bolalarda o'yin orqali muloqotga kirishishga ehtiyoji paydo bo'ladi.

O'yin kutilmagan va faol jarayondir, o'yin nafaqat ta'lim hamda muloqot shakllaridan bir turidir. Kundalik hayot jarayonida kundalik tartib daqiqalarida (ovqatlanish, kiyinish, sayr) shuningdek mashg'ulotdagi o'yinlarda bola bilan muloqotda bo'lish natijasida ularni ko'p narsalarga o'rgatish mumkin. Tarbiyachi o'yin shaklida tashkil etgan mashg'ulotlari orqali bolalarning nafaqat nutqi, idrokini muhim sifatlarni va malakalarni shakllantiradi. O'yin bolalarning xar tomnlama jismoniy, aqliy, xissiy salomatligi va farovonligida markaziy ro'l o'ynaydi. O'yin bu olamni qanday qabul qilishi va o'z tajribasini anglashidir. Syujetli o'yinlardan foydalanilgan mashg'ulotlarning qiziqarli bo'lishi bolalarning nutqini rivojlantirishga oid vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, bolalarning faol muloqotga kirishishiga olib keladi.

Masalan o`yin mazmunida bolalar turli ko`rinishdagi kattalarning ijtimoiy hayotini aks ettirish; ularning predmedlarga nisbatan bo`lgan harakatlari va munosabatlarini, ularning mehnat mazmuni, kundalik hayotda kishilarning munosabatlari va muloqatlari aks etadi. Maktabgacha ta`lim tashkilotida tarbiyachi syujetli o`yinlarni tashkil etishda rollarni aniqlashda ochiq o`rnatilmagan qoidalarni bolalar tomonidan o`zlashtirilishiga yordam berishi lozim. O`yinning senariysiga qarab bolalar chipta sotuvchi, shifokor haydovchi, musiqachi rollarini bajarib ularning vazifalari va harakatlarini qollaydigan jihozlari va foydalanadigan so`zlari bilib oladilar. Misol uchun ,agar bola shifokor bo`lsa ,u bemorlar bilan muayyan tilda muloqot qilishni kerak; Bugun ahvolingiz yaxshi ancha sogayib boryapsiz' , 'Sizni qanday og`riqlar bezovta qiladi' 'Barcha kasallikning davosi bor.

Shunday qilib 'syujetli rolli oyin o`yinlar bola rivojlanishining barcha sohalariga ,ayniqsa ijtimoiy ko`nikma va o`z -o`zini tartibga solish qobiliyatiga hayotiy muhim ko`nikmasiga ijobiy ta`sir ko`rsatadi. O`yinlardagi qoidalarning o`zgaruvchanligi, boshqarishda erkinlik tamoyillariga assoslanganligini nazarda tutadigan bo`lsak, muloqotga kirishi.

Boshqa tengdoshlariga nisbatan tortinchoq bolalar uchun xam o`yin o`z-o`zini namoyon qilishning yo`li hioblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda xar tomonlama xissiy kognitiv va jismoniy ehtiyojlarini kompleks rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy munosabatlar keng imkoniyatlar va tanqidiy fikrlashning xayotiy kompetensiyalari sifatida o`zini namoyon qilish bilan muloqot faoliyatini o`yinlar orqali tashkil etish muhimdir. Syujetli o`yinlarda voqealar ketma ketligini qurish va bir vaqtning o`zida xamkorlari tengdoshlari haqida o`ylash qobiliyatlari shakllanib, sheriklari fikriga quloq tutish, ular bilan hisoblashish va sof so`zlashuv tarzida kechadigan o`ylab topish kabi vazifalar orqali ularning faolligi oshiriladi. O`yinlarda rolli muloqot ga tortish uchun rolli muloqot tekisligiga o`tqazib ,bola o`ynqayotgan oyinga qo`shish lozim shu maqsadda qahramonlarning telefonda so`zlashishida kuzatiladigan vaziyatni qo`llash orqali bog`liqlikni yaratish lozim." O`yinlar va o`yin kulgular bolalar salomatligi va farovonligi uchun juda muhimdir va ijodkorlik tasavvur o`z-o`ziga ishonch samaradorlik va jismoniy ijtimoiy kognitiv hissiy kuch va ko`nikmalarning rivojlanishiga zamin yaratadi"².

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy hayoti aynan oyinda to`liq faollashgan bo`lishi bilan birgalikda o`yin bolalarga muloqotning turli shakllaridan mustaqil foydalanish imkonini beradi. O`yin mazmunida bolalar kattalarning ijtimoiy hayotini aks ettirishi, ularning predmedlarga nisbatan bo`lgan harakatlari va munosabatlarini. ularning mehnat mazmuni, kundalik hayotda kishilarning munosabatlari va muloqatlari aks etadi. O`yin ijtimoiylashuv, boshqa bolalar bilan muloqotda bo`lish, ular bilan turli va haqiqiy munosabatlarga kirishadilar. O`yinda asosiy verbal muloqot va noverbal muloqot shakllari etakchi hisoblanib ushbu muloqot jaroyonlarida bolalarning xis tiuyg`ulari va xayojonlarining tashqi nomoyon bo`lishi bilan xarakterlanadi .

Verbal muloqot (belgili)so`zlar bu bolalar nutqining o`zi yordamida amalga oshirilishidi. Noverbal muloqot esa so`zlashuvda qo`llanilmaydigan (noverbal) belgilar (pozitsiyalar, imo ishoralar, yuz ifodasi, intonatsiyalar, qarashlar, qarashlar, fazoviy joylashuv va boshqalar) axborotni uzatish vositasi hisoblanadi. Bolalarning ijtimoiylashtirishga qaratilgan o`yin turlarida bolalar faol pozitsiyaga ega bo`lgan jamoada shakllanishga va bolalarning ijtimoiy va ahloqiy rivojlanish mazmuning biri bo`lishiga olib keladi. O`yin orqali munosabatlar shakllanadi muzokaralar o`tkazish odob ahloq qoidalarni o`rganishga xam olib keladi. Ijtimoiy munosabatlar quyidagilar;

- Do'stona, ijodkorlikni rag'batlantirish o'zoro hurmat, kechinmalarni ulashish , odob ahloq qoidalarni o'rganish, xamfiklilik

O'yinni tashkil etishda fasilitator shakllaridan foydalangan holda tarbiyachi fasilitator sifatida namoyon bo'lishi hamda guruh ishtirokchilariga zaro ishonch muhitini yaratib, oson muloqot qilish imkonini berishi lozim. Fasilitatorlik tamoyillarida tashkil etilgan. O'yin vaziyatida ishtirokchilar o'zlariga kerakli bo'lgan xulosalarni chiqaradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar tengdoshlari bilan muloqot qilishda qiziqtirishga yordam beradi. Oyin qoidalari tortinchoq, uyalchang bolalarning o'yinda faol qatnashishlariga yordam beradi. Muloqot qilishda bolaning salbiy qarashlarini ijobiyarga o'zgartirish imkonini beradi. Oyinlarning tarbiyaviy ahamiyati o'ziga xos hisoblanadi. Demak muloqot faoliyatini tashkil etishda o'yinlarning xususiyatlari orqali bolalarning muayyan muommalarni hal etish ahamiyatlidir.

Xulosa qilib aytganda bolalarniung muloqot faoliyatini shakllantirishdagi o'yinlarning ahamiyatini quyidagicha ifodalash mumkin; tashabbuskorlik ,o'ylab topuvchanlik ixtirochilik ,tan olinishga va hurmatga extiyoj .

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ma'rifat gazetasi 2016.20.10.
2. Elias ,C.L. Brek,L,L (2002) Self –regulation in yong children;Is there a role for sociodramatik play? Early Childhood Research Quarterly, 17(2),218
3. Bola huquqlari Konvensiyasi 1989 yil 20 noyabr.
4. L.S.Vigotiskiy ‘Yaqin rivojlanish hududi’
5. W.W.W. ziyo net
6. W.W.W arxiv .uz.
7. А.М Большой энсклопедический словарь

ЎҚИТУВЧИЛАРНИ ТЎГАРАККА ЖАЛБ ҚИЛИШДА ХАЛҚ ХУНАРМАНДЧИЛИГИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИНИ ЎРГАНИШ

**Жўраева Бахтигул Акбаровна,
Бўриева Рўзигул Абдусалом қизи-ТерДУ**

Бугунги кунда миллий кадрятларимизга бўлган эътибор ортиб бормоқда. Қадимда ота-боболаримиз нафақат меҳнатсевар ва миришкорлиги, балкиўзи етиштирган рахтаси, ноз-неъматлари, деҳқончилик маҳсулотлари, яратган гўзал меъморий иншоатлари, хунармандчилиги билан ҳам жаҳонга машхур бўлганлар. Бу эса халқимизнинг маънавий ва иқтисодий ривожланишига сабаб бўлиб, халқ фаровонлигини таъминлаган.

Ўзбекистонимиз моддий ва маънавий жиҳатидан юксалишда бўлсада, ўрта мактабни тугатаётган фарзандларимизнинг 90 фоизининг бирортаси ҳам хунарга эга эмас. Бу эса мамлакатимизнинг маънавий ва моддий ривожланишига салбий таъсир этиши мумкин.

Биринчидан, мамлакатимизда ишчилар сони кўпайиши мумкин.

Иккинчидан, ёшларимизнинг тарбиясининг бузулишига таъсир этиш эҳтимоли бор.

Бунинг учун аввалам бор, ўрта мактаблардаги меҳнат таълими дарсидан ташқари, халқ хунармандчилиқ тўғарақларига жалб қилиш лозим.

Ҳозирги кунда баъзи ўрта мактабларда 3-4 хилдаги тўғарақлар мавжуд бўлса-да, улар ҳар йили мактабларни битираётган юзлаб ўқувчилар учун камлик қилади.

Чунки, шу мактаб ўқувчиларининг ҳаммаси ҳам бундай оз миқдордаги тўғарақларга қизиқмаслиги, қизиқиши бўлганда ҳам, ниҳоятда паст даражада бўлиши мумкин. Тўғри туманлар марказидаги маданият уйлари қошида очилган кўп миқдордаги тўғарақлар мавжуд. Лекин, тумандаги барча мактаблардаги ўқувчиларни марказдаги тўғарақларга жалб қилишнинг иложи, имконияти бўлмапти. Бундай салбий оқибатларга эса бир неча омиллар таъсир этмоқда:

Биринчидан, мактабдан уйга қайтаётган ўқувчиларнинг баъзи бирлари ота-оаналари уйда йўқлигидан фойдаланиб, бекорчи ишлар билан шуғулланиб юришлари;

Иккинчидан, баъзи ўқувчилар эса қандайдир бир тўғараққа қизиқиши бўлсада, узоқ масофадан марказга қатнаш учун транспорт харажатлари ва бошқа шарт-шароитлар таъсир (тўсқинлик) қилса;

Учунчидан, бундай тўғарақларнинг кўпчилиги пуллик бўлганлиги сабабли ҳам кўп оилаларнинг иқтисодий томонидан қурби етмаслиги оқибатидадир.

Тўғарақларни мактабларда ташкил қилишда ҳудудий бўлинишига, географик ўрнига ва саноатнинг ривожланишига ҳам катта аҳамият бериш керак. Масалан, Самарқанд, Ургут, Хива каби ҳудудларда кулолчилик ва бошқа шу каби ҳунар турларини ўргатиш керак. Чунки, у ернинг тупроғи кулолчиликка хос бўлган манбаага бой ҳисобланади.

Бундай тўғарақларни давлат томонидан тасдиқланган умумтаълим мактаблари программасидан ташқари вақтда ҳам икки хил йўналишда фаолият кўрсатиш мумкин.

Касб-ҳунар бўйича – бунда тўрт босқичда амалга оширилади. Бунинг натижасида ўқувчилар ёшига қараб синфларга бўлинади.

1 – босқич: 1-4 синфлар.

2 – босқич: 5-7 синфлар.

3 – босқич: 8-9 синфлар.

4 – босқич: 10-12 синфлар.

Бунинг натижасида, ўқувчи мактабни битиргунча ўз танлаган касби бўйича тўлиқ мутахассис бўлиб етишади. Шу боисдан ҳам, мактабни битирганлиги тўғрисидаги аттестат билан бирга бирон-бир касб эгаси (мутахассиси) мақоми берилган шаходатнома берилса айни муддао бўлар эди.

Бундай мақомга қуйидагича таъриф бериш мумкин:

1) Дурадгор;

2) Косиб;

3) Газ ва электр пайвандчи;

4) Кулол;

5) Тўқувчи;

6) Бичувчи ва тикувчи, ва ҳокозолар.

Бундан асосий мақсад эса, ўқувчилар мактабни битириш билан бирга малакали мутахассис бўлиб етишишидир. Бундай ўқувчилар эса тўғридан-тўғри корхона, муассаса, ташкилот, завод, фабрика ва цехлардаги бўш ўринларга ишга кириб,

мамлакатимиз тараққиётига ўз муносиб хиссаларини қўшишлари мумкин. Баъзи бирлари, яъни илмга, билимга чанқоқ ўқувчилар эса олий ўқув юртларига ўқишга кириб ўқишлари, шунингдек, ўз билим, кўникма ва малакаларини янада ошириб, бойитишлари мумкин. Бунинг натижасида эса ўзлари севган ва қизиққан касблари бўйича юқори малакали мутахассислар бўлиб камолга етишишлари мумкин.

Меҳнатга эстетик эътиборнинг йўналишида мотивлар турлича бўлиши мумкин. У ҳаракат қилишида, фаолликда, ўртоқлари билан алоқасида ва ишонч билдирганлигидан қониқишида сезилади.

5-7 синф (Ўрта ёшдаги) ўрта синфдаги ўқувчиларни касбга йўналтириш мазмуни улардаги қизиқиш, лаёқат, шахс сифатидаги жамиятда тутган ўрни тўғрисидаги тушунчалар ва касб танлаш кўникмасини шакллантириш зарурияти билан белгиланади. Бўлғуси касбий фаолиятлар бу ёшдаги ўқувчилар учун ҳаётдаги ўз ўрнини аниқлаш ва ҳаётга тайёрлашда туртки, ўз шаклланиш имкониятларини очиши ва ўзига муносиб бўлган касбни танлаши учун зарур бўлади.

5-7 синф таълим-тарбия жараёнида ўқувчиларнинг қизиқишлари, изланишлари ва лаёқати бўйича касб танлашга, шунингдек, ҳаётда ўз ўрнини топишга ҳамда эгаллашга йўналтирилади.

Бунинг натижасида ўқувчилар тикувчилик тўғарагида материал ва рангларни бир-биридан ажрата олиш сирларини ўрганадилар. Шунингдек, тикув чокларининг турларини ва уларни қўлда тикиш сир-асрорларини ўрганадилар. Оқибатда, турмушда керак бўладиган оддий буюмларни мустақил бичиб-тикишни ўрганадилар.

Масалан, даструмолча, сочиқ, ётоқхона жамланмалари (ёстиқ жилти, простина, кўрпа қопламалри ва бошқалар) ва ҳаттоки дастурхонларни мустақил тикиш қобилиятига эга бўладилар.

8-9 синф ўқувчиларида олдинги босқичларда олган билим, кўникма ва тажрибалари асосида қуйидаги йўналишлар бўйича касбий фаолият амалга оширилади:

- ⇒ ўқув ва махсус фанларни чуқур ўрганиши асосида;
- ⇒ диққатнинг танланган фаолиятида касбий муҳим сифатларнинг шаклланишига қаратилишида;
- ⇒ касбий режалари устидан назорат ва уларнинг асосланиш даражасини очиб беришда;
- ⇒ касбий фаолиятга ўзини тайёрлаш йўллари, ўзига ташхис қўйиш натижаларини баҳолашда;
- ⇒ ижтимоий-касбий кўникиш, касбни танлаш сабаблари ва касбий йўналиш асослари шаклланишида.

Бундан ташқари, касбга йўналтириш босқичлари бўйича меъёр ва кўрсаткичлар ишлаб чиқилади.

10-12 синф ўқувчиларини ёшига назар солсак, улар 17-19 ёшни қаршилаган бўладилар. Бу ёшда олдинги босқичларда олинган билим, кўникма ва малакалари натижасида мустақил ишлашга ҳаракат қиладилар. Оддий бичиб-тикишдан мураккаб бичиш-тикишга ўтиб, унинг сир-асрорларини пухта ўрганадилар ва ўзлари мустақил ишлаб чиқадиладар.

Масалан, болалар кийим-кечагидан бошлаб, катта ёшдаги кишиларнинг кийим-кечекларини, дераза ва эшик пардаларини, ранг-баранг кўрпа ва кўрпачаларнинг

жилдларини ва пақривалларни ўзлари мустақил равишда бичиб-тикишни ўрганадилар ва ўзлари бевосита ишлаб чиқарадилар.

Бунинг натижасида эса, ўрта мактабни битириб чиқиш билан биргаликда тикувчилик касб-ҳунарини ҳам мукамал ўрганиб чиқишлари мумкин.

Халқ хунармандчилигининг турли соҳаларини ўрта мактаб қошида ташкил қилинган тўғаракларда тизимли равишда ўқитиш ва касбга ўргатиш икки томонлама қулайлик яратади.

1. Меҳнат таълими ва касбга йўналтириш фани ўзининг тарихига ва методологик асосига эга бўлади.

2. Миллий кадрятларимиздан ҳисобланган халқ хунармандчилигининг танлаб олинган соҳалари мукамал фан асосида тизимли равишда ўқитила бошланди.

Миллий хунармандчиликни ривожлантириш, унинг маҳсулотларидан халқимизни баҳраманд қилиш, нафақат маънавий кадрятларимизни тиклаш ва ардоқлашдир, балки, иқтисодий талабларимизга ҳам ҳамоҳангдир. Бу эса хунармандчилик мактабларини, уста-шогирд уюшмаларининг баракалиш ишлашини таъминлашни тақозо этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ахметова А.С., Исматуллаева М.З. Халқ хунармандчилиги.-Т.: «Иқтисод-Молия» 2008.-292 б.
2. Булатов С. Ўзбек халқ амалий безак санъати.-Т.: «Меҳнат» 1991.-382 б.
3. Гончаров П.А. Золотошвейное искусство Бухарў.-Т.: «Г.Гуляма» 1986.-160 с.

РОЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КАК СРЕДСТВО НРАВСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ

Старшие преподаватели ДжГПИ -**Мунарова Р.У.,
Абдулахадова Ш.Р., Абулкосимов Д. Г**-студент

Проблема нравственного воспитания личности всегда была одной из актуальных проблем, а в современных условиях она приобретает особое значение. Существенная особенность человека состоит в том, что окружение в котором он существует, создано им самим. Действительно, жизненный опыт людей дает основание предполагать, что они создают вокруг себя не только материальный мир, в который входят здания, орудия труда, мосты, каналы, возделанная земля, но и мир человеческих взаимоотношений, включающий в себя систему поведения, общения, социальных взаимоотношений. В силу индивидуального восприятия окружающей среды каждая личность по-своему понимает социальные отношения, создавая уникальный личностный образец проявления общих правил, обычаев и традиций. Но в обществе существует определенный набор норм поведения и правил, которые составляют нравственную культуру личности.

Под нравственными нормами понимаются идеи о правильном и неправильном поведении, которые требуют выполнения одних действий и запрещают другие. Нравственные нормы и правила определяют социально одобряемые способы поведения

личности в разнообразных ситуациях. Нравственная культура отдельно взятой личности определяет особенности взаимоотношений этой личности с другими.

Нравственная зрелость личности предполагает, что человек сам контролирует свое поведение и самостоятельно строит его в соответствии с ней. Но для этого, чтобы этого добиться, формирование нравственной культуры личности следует вести постепенно на всех возрастных этапах развития детей, начиная с младенческого возраста. К сожалению, не всегда люди ведут себя в соответствии с нормами поведения и культуры общества.

Формирование нравственной культуры школьников во многом зависит от того, насколько придерживаются норм и правил поведения в обществе его ближайшее окружение: родители, друзья, педагоги, родственники. Наибольшую роль в становлении нравственной культуры личности школьника играют педагоги и родители. Именно им предстоит привить детям и подросткам нравственные ценности и идеалы, которые характеризуют самостоятельную личность. Большую роль в формировании нравственной культуры личности играет чтение художественной литературы. Необходимость использования произведений художественной литературы в нравственном воспитании дошкольников обоснована многими исследователями: Л.Н. Толстой, К.Д. Ушинский, А.С. Макаренко, В.Т. Белинский, А.С. Пушкин, А.М. Горький, Я.А. Коменский, И.П. Песталоцци, Д. Локк, И.А. Ильин, Д.С. Лихачев, Л.С. Выготский, В.В. Давыдов, Л.И. Божович и др.

Задача учителя русского языка и литературы в системе непрерывного образования - влюбить обучающего в ясное, выразительное богатое русское слово. Например, Рубинштейн отмечал, что для говорящего всякая речь, передающая его мысль и желание, является связной речью. «Связность собственно речи означает адекватность речевого оформления мысли говорящего или пишущего с точки зрения ее понятности для слушателя или читателя». Речь ребенка носит сначала ситуативный характер, но по мере того, как в ходе развития изменяются содержание и функции речи, ребенок в процессе обучения овладевает формой связной контекстной речи.

Сначала речь человека связана с ближайшей действительностью, она рождается из той ситуации, в которой он находится и целиком связана с ней. Вместе с тем, это разговорная речь, она направлена на собеседника и выражает просьбу, желание, вопрос, т.е. ситуативная форма соответствует основному содержанию и назначению.

Общеизвестны взгляды прогрессивных представителей русской демократической педагогики на роль родного языка в воспитании и становлении ребенка (В.Г. Белинский, А.И. Герцен, Н.Г. Чернышевский, Н.А. Добролюбов, Л.Н. Толстой, К.Д. Ушинский).

Период становления личности расширяется и перестраивается система взаимоотношений ребенка со взрослыми и сверстниками, усложняются виды деятельности, возникает совместная со сверстниками деятельность. Учащийся постигает мир человеческих отношений, открывает законы, по которым строится взаимодействие людей, то есть нормы поведения. Стремясь стать взрослым, он подчиняет свои действия общественным нормам и правилам поведения. Нравственное развитие обучающего включает три взаимосвязанные сферы. В сфере моральных знаний, суждений, представлений, то есть когнитивной сфере, дети овладевают различными сторонами общественного морального сознания, и прежде всего пониманием моральных требований, критериев моральной оценки. Ученик учится

добровольно следовать нормам морали, даже если ее нарушение связано с личной выгодой и малыш уверен в безнаказанности.

Таким образом, овладев моральным поведением, он способен сделать правильный моральный выбор не на словах, а в действии. В сфере морально ценных переживаний у ребенка складываются морально ценные и морально одобряемые отношения к другим людям. Так, у него формируются гуманистические, альтруистские чувства и отношения, например внимание к нуждам и интересам других, способность считаться с ними, сочувствие чужим бедам и радостям, а также переживание вины при нарушении норм.

Для нравственного развития главное - создать условия, когда норма морали начнет регулировать реальное поведение ребенка, то есть установить связь между нравственным сознанием и нравственным поведением. Только при наличии такой связи норма становится мотивом поведения и выполняет побуждающую смыслообразующую функцию. Тогда сознание ребенка переходит с результата на процесс выполнения нормы, и он следует норме ради нее самой, потому что не может поступать иначе. А соблюдение нормы выступает эмоциональным подкреплением для школьника, для учащихся академических лицеев и профессиональных колледжей. Взаимосвязь нравственного сознания и поведения устанавливается тогда, когда ребенка упражняют в нравственных поступках, ставят в ситуацию морального выбора, когда он сам решает, как поступить ему в определенных ситуациях. Делая выбор в пользу соблюдения нормы, преодолевая сиюминутные желания и поступаясь собственными интересами в пользу другого, чтобы порадовать его, человек обычно получает удовольствие от того, что поступил правильно. Постепенно такое поведение становится привычкой и появляется потребность соблюдать норму.

Чтение художественной литературы не тяжкий труд, а увлекательный, доставляющий глубокое удовлетворение. Тот, кто не читает, лишает себя многого. Может быть, ему не понравилась книга, которую кто-то порекомендовал прочесть? Пусть тогда возьмет другую, третью, четвертую, пока не найдет то, что отвечает его потребностям и вкусам. Постепенно втянувшись, он перейдет к другому жанру, глубже станет понимать художественные произведения, а через это и самого себя.

В заключении мы хотим особо отметить что правильно подобранные педагогические условия использования произведений художественной литературы способствуют не только воспитанию нравственной культуры детей разного возраста, но и помогают в общем развитии детей: интеллектуальном, эстетическом, физическом.

Использованная литература:

1. Зеньковский В.В. Психология детства. - М.: Изд. центр «Академия», 1995.
2. Карпинская Н.С. Художественное слово и воспитание детей. М.: Педагогика, 1998. 50 стр.
3. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1.
4. Общие основы психологии. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997.

MAKTABDA BOLA TARBIYASINING TASHKILOTCHISI

Topsho'latova U. - Jizzax shahridagi 12 maktab o'qituvchisi
Najmiddinova M. - SH.Rashidov tumanidagi 37 maktab o'qituvchisi

Yosh avlodni tarbiyalashda maktab yetakchi o'rinni egallaydi. Bu borada yosh avlodga kompleks tarbiya berishda ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari yetakchi o'rinni egallaydi. Chunki, u o'quvchilarda ijtimoiy ong, ma'naviy dunyoqarashni tarkib toptirish bilan birga mas'uliyatli vazifalarni amalga oshiradi. Ayniqsa uning oila va jamoatchilik bilan hamkorlikda o'quvchilarga tarbiya berish masalalarini hal etish, e'tiqod, ideallarga sadoqat tuyg'ularini rivojlantirish, ularning ongi va xulq-atvoridagi salbiy illatlarining har qanday ko'rinishlariga murossasizlikni tarkib toptirish faoliyati muhim o'rin tutadi. U oilalar bilan hamkorligi natijasida o'quvchilarning ma'naviy, diniy, aqliy, axloqiy, iqtisodiy, xuquqiy, jismoniy kabi tarbiya turlarini ota-onalar ongiga etkazib, har bir o'quvchi diliga "kalit" topa bilishga yordam beradigan individual ishlarni amalga oshiradi. Maktab, oila, jamoatchilik hamkorligida yosh avlodga tarbiya berish vazifalari, yo'llari, shakl va metodlarini belgilash, bu ishda samaradorlikka erishish kabi jarayonlarning izchilligini, o'zaro bog'liqligini o'rganadi.

Ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari o'quvchilarda ijtimoiy faollikni va jamoat ishi malakalarini rivojlantirish bilan birga ularning olamni bilishga, hayotini yaxshilashga, vatan ravnaqi uchun faol kurashga qaratilgan tadbirlarni tashkil etish va o'tkazishga yordam beradi. U maktab o'qituvchilari va sinf rahbarlari, ota-onalar, keng jamoatchilik hamkorligida o'quvchilarning qiziqishlarini rivojlantirish uchun butun yil davomida ishlash, to'planadigan bilim, malaka va ko'nikmalar hosil bo'lishining uzluksiz va tizimlilikini ta'minlaydi. Ular bilan birgalikda to'garak mashg'ulotlarini tashkil etib o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi [1].

Maktabda qat'iy ish tartibini belgilagan holda ommaviy va individual ish shakllarini amalga oshirishda maktabda ishlaydigan o'qituvchilarning yaxshi mutaxassis va tashkilotchiligi bilan chegaralanib qolmay, balki yaxshi metodist bo'lishga ham da'vat etadi. O'quvchilarning turli qiziqishlari va ehtiyojini, individual mayllari va umumiy tayyorgarligini hisobga olgan holda yil davomida o'qituvchilarning ishlashi ularning doimo biror maqsadga qaratilgan faoliyatini tashkil etadi.

O'quvchilarda yaxshi axloqiy sifatlarning tarkib topish, ma'naviy dunyoqarashni shakllantirish va ularda yuksak tarbiyalaganlikni takomillashtirish yuzasidan tizimli ishlarni amalga oshiradi. O'quvchilarda har qanday salbiy ko'rinishlariga murossasizlikni tarbiyalash ularda axloqiy qat'iylik va qarshi tura olish malakasining rivojlantiradi.

O'quvchilarni tarbiyalashning asosiy vazifalaridan biri yosh avlodga yuksak ijtimoiy faollikni tarbiyalashdir. Shu jihatdan ham ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari maktabdan tashqari ishlar jarayonida yosh avlodni vatanparvarlik va millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashga, o'quvchilarda ma'naviy dunyoqarash, mehnatga va jamoat mulkiga shaxsiy munosabat, yuksak siyosiy onglikni shakllantirish asosida o'quvchilarning ongi va xulq-atvorini mustahkamlaydi.

Oilada bolalarga tarbiyaning ta'siri, maktabda va maktabdan tashqari muassasalarda o'qish va tarbiya olish shakli va mazmuniga ko'ra xilma-xil, lekin o'z mohiyatiga ko'ra o'quvchilar ma'naviyatini shakllantirishga yordam beradigan va ularning bundan keyingi

mustaqil hayotlaridagi xatti-harakati (xulq-atvori)ni belgilaydigan yagona talablarni ishlab chiqish va ularning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatishning yo'llaridan biri maktab va ota-onalar hamkorligi faoliyatini tashkil etishdir. Shu munosabat bilan ma'naviy ma'rifiy ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari ota-onalar bilan ishlashda ularning ongida olamga to'g'ri, ilmiy nuqtai nazardan yondashish, xalq pedagogikasi asoslari bilan tanishtirishga harakat qiladi. Ota-onalar o'rtasida istak va ilmiy pedagogik bilimlarni targ'ib qilishda faqat pedagoglar olib boradigan ishlar bilan chegaralanib qolmasdan, bu ishga madaniyat, fan va texnika arboblarni ham jalb qilishni tashkil etadi.

Ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari faoliyatida umumiy o'rta ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiya jarayonida o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy salohiyatini shakllantirish, har bir dars jarayonida o'tiladigan mavzularda ma'naviyat, axloqiy fazilatlarga e'tibor berish va ulardan tarbiya jarayonida foydalanish, umuminsoniy qadriyatlarga sadoqatlilik, ma'naviy merosimizni o'rganish va rivojlantirish masalalariga oid tadbirlar o'tkazish, o'tiladigan mavzular asosida mustaqil ishlarni tashkil qilish, xalq og'zaki ijodi, O'rta Osiyo mutafakkirlarining asarlaridan foydalanish, fanlararo aloqani amalga oshirish, ongli intizomni tashkil qilish metodikasini ishlab chiqish, sinf rahbarlarining tarbiyaviy ishlarini tashkil etish, shaxsda salbiy ishlarni oldini olish yo'llarini aniqlash va tarbiyasi qiyin bolalar bilan ishlash, ruhiy muhit, haqiqiy ijodiy vaziyat va ma'suliyatlilik bo'lish, ularda xalqimizning adolat, tenglik, ahil qo'shnichilik va insonparvarlikning nozik kurtaklarini o'stirish, pedagogik jamoaning faoliyatini rivojlantirish va ijtimoiy faolligini oshirish, o'z-o'zini boshqarish, maktabda "Ma'naviyat va ma'rifat" markazini tuzish va uning faollari yordamida tadbirlar o'tkazish, o'z-o'zini anglash, milliy urf-odatlar, an'analarini hurmat qilish va O'zbekiston bayrog'i, gerbi, madhiyasi, o'zbek xalqining milliy g'ururi, ma'naviy merosini o'quvchi ongida mujassamlashtirish, axloq xaqidagi bilimlarini oshirish va bu haqdagi ko'rgazmali qurollar tayyorlash, eng yaxshi tajribalarni o'rganish, umumlashtirish, targ'ib qilish, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan "Ustoz va shogird" an'analarini davom ettirish va metodik tavsiyalar ishlab chiqish, O'zbekiston istiqloli uchun kurashganlar, ishlab chiqarish ilg'orlari, yozuvchi va shoirlar, olimlar, mulk egalari, fermer rahbarlarni jalb etish, milliy bayramlar va an'anaviy tadbirlar tayyorlash ishlariga rahbarlik qilish, milliy meroschilik va hunarmandchilik, tarixiy yodgorlik joylari bo'ylab sayohatlarni tashkil qilish kabi vazifalarni amalga oshiradi [2].

Ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari faoliyatining asosiy ob'ekti bu o'quvchi. Ya'ni o'quvchining ma'naviy madaniyatini shakllantirishdir. Bunda aql, his-tuyg'u, iroda, ong, tafakkur, yuqori darajada bo'lish lozim. Bunda direktor o'rinbosari o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatini tushunadi, fikr qiladi, ular bilan ishlaydi. Uning ishtirokchisi sifatida shaxs ta'siri etishda ichki dunyosi bilan yondashadi.

Tarbiyalanuvchiga ta'sir etish uchun o'z bilimi, malakasi, mehnati, muloqot, faoliyatini takomillashtirib boradi. Bunda u shaxsning tuzilishida o'z-o'zini boshqarish, fundamental bilimlarga ega bo'lish, kasb mahoratini egallash, mutaxassislik malakasiga ega bo'lish, pedagogik qobiliyatlarga, pedagogik faoliyat maqsadlarini bir-biri bilan bog'lash kabilarga ega bo'lgan pedagogik mahoratini namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Pedagogika-psixologiya fanlarining ta'lim tizimini rivojlantirishdagi o'rni" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Qo'qon-2015.

Мундарижа

1-SHO'BA. SHARQ MUTAFAKKIRLARINING IJTIMOIIY-SIYOSIIY FAOLIYATI HAMDA PEDAGOGIK QARASHLARINING HOZIRGI TA'LIM-TARBIYADAGI O'RNI

1	<i>Ш.С.Шарипов.</i> Кириш сўзи.....	3
2	<i>Тўрақулов Х.А.</i> Педагогик тадқиқотларни олиб боришнинг алгаритмик тизими тадқиқот жараёнини оптималлаштиришнинг дидактик асоси сифатида.....	5
3	<i>Кушвактов Н.Х., Суюнова Д.</i> Матонат- миллий -маънавий кадрятлар сифатида.....	8
4	<i>Фарсахонова Д.Р.</i> Илк уйғониш даври маънавий-ахлоқий тарбиясининг ўзига хос хусусиятлари.....	11
5	<i>Ўралова О.Р., Шонназарова Д.</i> Абу Носр Фаробий илмий –ижодий фаолиятининг етакчи хусусиятлари.....	13
6	<i>Мусахонова Г.М.</i> Шарқ мутафаккирлари асарларида мустақил таълимга оид ғояни ифодаланиши.....	17
7	<i>Содиқов Х.М.</i> Оилада бола тарбиясида ота-онанинг ўрни хақида буюк алломаларимизнинг қарашлари.....	19
8	<i>Юнусов Д.Р., Эшмуротова Л.С.</i> Ўрта ва ХХ асрларда хурфикрлик ғоялари.....	22
9	<i>Ўралова О.Р.</i> Абу Наср Фаробий илмий-ижодий меросида манавий – ахлоқий ғоялар талқини.....	26
10	<i>Бурхонов Т.М.</i> Ёшларнинг маънавий тарбиясида Хожа Исмаи Бухорий илгари сурган ғоялар.....	29
11	<i>Исроилова Ф., Камолова Ш.Н.</i> Талабалар дунёқарашида шарқ мутафаккирлари қарашлари.....	31
12	<i>Ахмедова Н. Қўлдошев С.</i> Психалогия фанларини ўқитишда Имом ал-Бухорий қарашлари.....	34
13	<i>Санақулова З., Примқулова Г.</i> А.Авлонийнинг “ Туркий Гулистон юхуд ахлоқ “асаридаги ахлоқий тарбияга оид фикрлар.....	36
14	<i>Ганиев О.</i> Ўқитувчи фаолияти хусусида шарқ мутафаккирларининг фикрлари.....	38
15	<i>Санақулова З., Ражабова М.</i> Таълимда А.Авлоний асарларини тарбиявий аҳамияти.....	40
16	<i>Санақулова З., Махмудова Н.</i> Болани тарбиялашда ва ўқитишда шарқ мутафаккирларининг ўзига хос педагогик фикрлари.....	42
17	<i>Санақулова З., Тожибоева Д.У.</i> А.Авлонийнинг педагогик қарашлари.....	45
18	<i>Соипназарова М., Норбоев Ж.</i> А.Чўлпон қарашлари асосида ёшларни ижодий сифатларини шакллантириш.....	48
19	<i>Соипназарова М.</i> А.Фитрат педагогик қарашларининг аҳамияти.....	50
20	<i>Пардаева К.Тангирова Ф.</i> А.Авлонийнинг асарларида ватанпарварлик туйғусини шакллантириш йўллари.....	52
21	<i>Ҳайдаров Д.Ш.</i> Бола тарбиясида оиланинг ўрни тўғрисида мутафаккирларнинг фикрлари.....	55

22	<i>Содиқова Д.Р. Норматова И.</i> Шарқ мутаффакирларининг асарларида ёшларни касб-хунарга ўргатиш муоммосининг ёритилиши.....	57
23	<i>Ўралова О.Р.</i> Абу Носр Фаробийнинг илмий-ижодий меросида маънавий – ахлоқий ғоялар талқини.....	60
24	<i>Ўтаев А.Й. Эшмонова Н.Н.</i> Шарқ мутаффакирларининг табиий фанларга оид педагогик қарашлари.....	62
25	<i>Пардаева К.</i> “Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ” асарларида рухий –маънавий комиллик манзиллари талқини.....	65
26	<i>Мухаммадиева С.Қурбонов Ш.</i> Нодирабегим асарларида педагогик қарашлар.....	68
27	<i>Мухаммадиева С. Холматов Н.Р.</i> М.А. Хоразмийнинг дидактик ғоялари.	70
28	<i>Мухаммадиева С . Мустафаева М.</i> “Авестода “ таълим-тарбия масалалари.....	72
29	<i>Орипова Ф.</i> М.Бехбудийнинг педагогик қарашларида иждоий қобилиятларни ривожланлантириш масаласи.....	73
30	<i>Пўлатова Н. М.Эиқозоқова Ш.</i> Мутаффакирлар меросида шахс шаклланишига таъсир этувчи омиллар ҳақидаги фикрлар.....	75
31	<i>Мухаммадиева С.В.</i> Педагогика фанларини ўқитиш жараёнида Аҳмад Яссавийнинг ватанпарварлик ҳақидаги фикрларидан фойдаланиш.....	77

2-шуба

II SHO’BA. O’QUVCHILARNI MA’NAVIY-MA’RIFIY TARBIYALASHDA INTEGRATSIYANING O’RNI

1	<i>Кушвактов Н.Х.</i> Ёшларнинг маънавий тарбиясини шакллантириш педагогик муоммо сифатида.	81
2	<i>Ҳамзаев Ҳ.Х., Нажмиддинова М.Т.</i> Профессional таълимда ўқувчиларни миллий тарбиялашнинг назарий хусусиятлари.....	83
3	<i>Исақулов М.Р.</i> Юқори синф ўқувчиларида жаҳолатга қарши маърифат.....	86
4	<i>Усмонов А.</i> Бола тарбиясида донолар ўғити ва ҳикматидан фойдаланиш.....	88
5	<i>Рахмонов А.</i> Оилада фарзанд тарбиясига эътибор юксак вазифалар талқинида.....	92
6	<i>Исақулов М.Р. Рахматова Ҳ.Д.</i> Юқори синф ўқувчилари фаолиятида соғлом Турмуш тарзи маданиятини шакллантириш.....	95
7	<i>Рахматова Ф.</i> Компотентлик тўғрисида инсоннинг меҳнат фаолияти.....	97
8	<i>Акбарова С.А.</i> Талабаларда экологик компитентликни ривожлантириш зарурати.	99
9	<i>Розиқова М., Ибрагимова Т.</i> Педагогический взгляды А.Джами.....	102
10	<i>Мажидов Ж.Эргашева М.Н.</i> Ижтимоий интелект ва унинг инсон ҳаётидаги ўрни.	104
11	<i>Абдуқодирова Н.Сафарова Ш.</i> Мактабгача таълим муассасаларида борлаларни мактабга тайёрлаш ва ривожлантириш.....	107
12	<i>Ачилова Д.</i> Ўқувчилар маънавий иммунитетини шакллантиришда “сухбат” ва “ ҳикоя” методларидан фойдаланиш.....	110
13	<i>Тоиров М.</i> Талабаларнинг иждоий фаолиятини шакллантиришда оила	

	ҳамфикрлиги.	112
14	<i>Очилов Ч.</i> Шахс қобилиятларини юзага чиқаришда ва мамлакатимиз тараққиётида педагогларнинг рўли.	114
15	<i>Ўқтамова У.С.</i> Талаба –қизларда тазиқ ва тажаввузга қарши дунёқарашни шакллантиришнинг ижтимоий асослари.....	117
16	<i>Зокирова У.</i> Отабоева Ф. Педагогик фанларни ўрганиш жараёнида талабаларни маънавий-эстетик тарбиялаш мазмуни.....	120
17	<i>Мардонов Ш., Зокирова У.</i> Бадий мерос асосида педагогик кадрларни маънавий-эстетик тарбиялаш, унинг ижтимоий-педагогик шарт – шароитлари....	123
18	<i>Умматов М., Эргашева М.</i> Ўқувчиларга миллий кадрларни сингдиришда меҳнат фаолиятининг психологик масалалари.....	124
19	<i>Абилов М., Тўғилов Ў.</i> Мусиқа дарсларини тарих фанлари билан бирига боғлиқлик принциплари.	127
20	<i>Аблякимова Р., Усмонов А.</i> Умумтаълим мактабни самарали бошқаришда янгича ёндошув.	131
21	<i>Алибекова О.Э.</i> Ўқувчиларга маънавий-ахлоқий тарбия бериш орқали экологик маданиятини шакллантириш.	133
22	<i>Ахмедова Н.</i> Қадриятлар назарияси ва инсоннинг маънавий дунёси.....	136
23	<i>Ахмедова Ш., Абдуқаюмова М.</i> Ўқувчиларда дизайн ижодкорлигини ривожлантириш.	138
24	<i>Ўралов А., Абдулахатов С.</i> Ўқитувчининг педагогик техникаси ва уни шакллантириш усуллари.....	140
25	<i>Бойчаева Н., Холбеков М.</i> Миллий маънавий тарбия оила ва мактаб ҳамкорлигининг таянчи.	143
26	<i>Валиев А., Ҳамраев Г.</i> Освещение вопросов трудовой деятельности и школьного образования молодежи в зороастрийской религии.....	146
27	<i>Алмуратова Г.</i> Бола тарбияси ғарб ва шарқ анъаналари талқинида.....	150
28	<i>Ўралов А., Нишонов С.</i> Тарбия жараёнини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари.	153
29	<i>Ўралов А., Қаришибоева Д.</i> Бошланғич синф ўқувчиларида ватанпарварлик ва миллий ғурурни тарбиялаш.....	155
30	<i>Давлатова Ҳ.</i> Фориш тожикларининг урф-одатлари.....	157
31	<i>Содиқова Д., Эркинова М.</i> Болаларда эстетик тарбияни шакллантиришда тасвирий санъат дарсларини ўрни.	160
32	<i>Содиқова Д., Ёқубова Ҳ.</i> Миллий урф-одатларимиз, анъаналаримиз ва қадриятларимизнинг ёшлар тарбиясидаги ўрни.....	162
33	<i>Сиддиқова С., Ҳасанова Д.</i> Ўқувчиларнинг ижодий фаолиятларини фаоллаштириш усуллари.	164
34	<i>Эгамбердиев Ф., Турсунова М.</i> Беш муҳим ташаббуснинг талаба ёшлар ҳаётида тутган ўрни.	166
35	<i>Зармасов Ш.</i> Бўлажак ўқитувчиларда касбий рефлексияни ривожлантиришнинг педагогик имкониятлари.....	168
36	<i>Камолова Ш., Мажидов Ж.</i> Ёшларни касбга йўналтиришда илмий изланишлар ҳақидаги билимлар узлуксизлиги.....	171

37	<i>Қаршибоева Г.</i> Ўсмирлар суицида хулқининг психологик ҳолатлари.....	173
38	<i>Қодирова М., Тоштемурова Ш.</i> Оилавий муносабатлар ва уларнинг инсон психологиясига таъсири.	175
39	<i>Пардаева К.</i> Ахлоқий тарбиянинг мукамал талқини.....	178
40	<i>Тўрақулов Л., Атамуродов Р.</i> Ўзбек оилалари бузулишининг бугунги кундаги айрим педагогик ва психологик сабаблари.....	181
41	<i>Тоиров М.</i> Олий таълим муассасасида бўлажак бошланғич синф ўқувчилари касбий маданиятининг хусусиятлари.....	184
43	<i>Махамматова Ф., Турдимуродова М.</i> Умумтаълим мактаблари ўқувчиларини меҳнат фаолиятига тайёргарлигини шакллантириш механизациялари.....	187
44	<i>Бойтўраева Н.</i> Бошланғич синф ўқувчисининг мустақил таълимни ривожлантиришнинг шарт-шароитлари.	191
45	<i>Сиддиқова С., Холбоева Г.</i> Ўқувчиларнинг билимларни билиш ва ижодий фаолиятининг фаоллашуви ва самарадорлиги таҳлили.....	192
46	<i>Сиддиқова С., Мирзаева У.</i> Узлуксиз таълим жараёнида мустақил фикирловчи, ижодкор шахсни тарбиялашнинг педагогик психологик масалалари.	195
47	<i>Сиддиқова С., Мўминова М.</i> Таълим жараёнида ўқувчиларнинг билиш, ижодий фаоллигини ошириш.	197
48	<i>Қаюмов А. Турдиев Н.</i> Синф раҳбари ва ёшлар камолати.....	200
49	<i>Зокирова У. Утамуродова Г.</i> Бўлажак ўқитувчиларни маънавий эстетик тарбиялашда давлат таълим сиёсати.	202
50	<i>Файзиева С.</i> Мактабгача ёшдаги болалар ҳаётини шакллантиришнинг назарий ва педагогик асослари.	205
51	<i>Абдувасиев Х. Холмўминов А.</i> Ўқувчиларга мактаб устахоналарида ишлашда техника хавфсизлик коидаларини ўргатиш.....	209
52	<i>Назарова Ш.</i> Ўқув технологиялари ва уларнинг педагогик ва психологик жихатлари.	211
53	<i>Шоймордонова Н.</i> Таълим жараёнини индивидуал изланишларда замонавий инновацион таълим технологиялари.....	213
54	<i>Тўрақулов Х.А. Сайдахматов .С.С.</i> Инновацион –интегратив таълимга оид таълим мазмунларини шакллантириш.....	217
55	<i>Қурбонов Н., Холтураева М.</i> Мактаб ўқитувчисининг ижодкорлик компетенцияси ривожлантириш усуллари.....	219
56	<i>Мунарова Р.У. Пўлатова Н.М. Каримова М.</i> Нотўлиқ оилаларда ўсмирларни миллий-маънавий тарбиялаш масалалари.....	221
57	<i>Ортиқов О., Эшбекова М.И.</i> Оиланинг гавҳари – фарзанд.....	224
58	<i>Абдукаримов Н.А.</i> Соғлом оила-соғлом турмуш тарзида вужудга келиш омили.	226
59	<i>Бурхонов Т.М.</i> Ёшлар орасида маънавий тарбияни амалга оширишдаги муҳим ҳамкорлик.....	228

3-шўба

III SHO'BA. ZAMONAVIY TA'LIM – TARBIYA JARAYONLARIDA

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING ROLI

1	<i>Тўрақулов Х.А.Бултаков С.Х</i> Цивилизатцион педагогик тизимларни шакллантириш босқичлари.	231
2	<i>Хакимова М.Ф.</i> Олий таълимга инновацион таълим ва рақамли технологияларни куллаш зарурияти.	234
3	<i>Очилова Г.</i> Ахборот коммуникатция технологиялари воситаларидан таълим жараёнларида фойдаланишнинг имкониялари.....	236
4	<i>Шеранова М.</i> Шахсни тарбиялашда интеллектуал ва ижодий сифатларни ривожлантириш йўллари.	239
5	<i>Тўрақулов У.Х. Турсунхўжаева З.</i> Дарс машғулотларини олиб боришнинг алгоритмик босқичлари.	242
6	<i>Бекназарова О.М</i> Жахон миқёсида ва Ўзбекистон Республикасида Инклюзив таълим тизимининг эътироф этилиши.....	244
7	<i>Шакарбоева Ш.</i> Ўз устида ишлаш фаолиятининг психалогик тадқиқотлардаги талқини.	247
8	<i>Абдурашулова Д.</i> Замонавий педагогик технологиялар дарснинг самарали ва сифатли бўлашида “CASE-STUDY “ усуллариининг ўрни.....	251
9	<i>Тангилова Д., Кўчқорова Ф.</i> Дудуқланишнинг келиб чиқиши сабаблари ва уни машқлар асосида коррекциялаш йўллари.....	253
10	<i>Эгамназаров М., Лутфуллаева Ж.</i> Шахсга йўналтирилган таълим технологияларини табиқ этиш орқали талабаларда коммуникатив қобиятларини ривожлантириш тамоиллари ва механизмлари.....	256
11	<i>Темирова Г. Неъматова Г.</i> Турли нутқ бузилишларини коррекциялашда массаж технологиясидан фойдаланиш.....	258
12	<i>Музаффарова Х.Р.Лапасова</i> Таълим –тарбия жараёнида инновацион усуллардан фойдаланишда ўқитувчининг махорати.....	260
13	<i>Махамматова А., Абдурахмонова М.</i> Талабаларда мусиқий қобиятларни ривожлантиришга йўналтирилган компьютер дастурларидан фойдаланиш.....	263
14	<i>Мавлонова С.</i> Бўлажак тарбиячиларнинг касбий компотентлигини ривожлантиришнинг назарий асослари.	266
15	<i>Қодирова М., Мардонова Д,</i> 6-7 ёшли болалар гидрокини ўйин технологияси асосида ривожлантириш.	268
16	<i>Жалолова Ю,Ўқувчи</i> ёшларда илмий дунёқарашни шакллантиришда замонавий педагогик технологиялардан фойдаланиш.....	270
17	<i>Абдурашулов Д, Турсунов Қ,</i> Спортчи шахсининг психик жараёнини ўрганиш методлари.....	273
18	<i>Акбарова С.Ш,</i> Замонавий таълим –тарбия жараёнида педагогнинг криатив компетенцияларини шакллантириш зарурияти.....	276
19	<i>Алибеков Д.</i> Инновацион ёндашув ва модернизациясига асосланган таълим стратегиясининг асослари.	278
20	<i>Алимова Қ., Назаров Т., Эрматов Д.</i> Талаба ёшларни илм фанга қизиқтириш йўл- йўриқлари.....	281
21	<i>Атамуродова Р., Исмоилова Н.</i> Адабий таълимга илмий методик ҳамда технологик ёндашув тамоиллари.	283
22	<i>Темирова Г.</i> Кохлеар импланти болалар билан олиб бориладиган	

	логопедик ишлаш тизими.	287
23	Ўтамуродова Г., Темирова Л.Н. Талаба шахсини касбга йўналтиришнинг баъзи жihatлари.....	290
24	Давронова Г.Ўқувчиларни мантикий фикрлашга ўргатишда теоремаларнинг ўрни.	294
25	Қораев С.Б., Сотбаров А.А. Ўқувчиларни касб ҳунарга йўналтириш маъзонлари.	296
26	Махамматов А., Жумаев А. Рапижонов С. Муסיқа ўқитувчиларини касбий таёрлашнинг айрим муоммолари.	298
27	Имоддинова М.И. Замонавий таълим- тарбия жараёнида рақамли технологияларининг роли.	301
28	Қаршибоева Г.А. Суицидал хулқ муоммосини ўрганишининг тарихий шарт –шароитлари.	305
29	Содиқова Д.Р.Дарс жараёнида талабаларга ижодий тафаккурни шакллантириш.	308
30	Бойтураева Н. Бўлажак бошланғич синф ўқувчиларининг ижодий компетентлигини ўрганишга турлича ёндашув.....	310
31	Негматова А.М. Ўзбекистонда масофавий таълим тизимини қўллашнинг ижтимоий зарурати.	312
32	Обидова Д.М.Психологнинг этикавий кодекси психолог хизмат истиқболлари асоси.	315
33	Қаюмов А.Пармонова Л. Лойихалаш методи имкониятлари ва уни амалга ошириш босқичлари.....	318
34	Фарсахонова Д.Р. Даминова Н. Бошланғич синф ўқувчиларида матнни тушуниш ва англаш кўникмасини шакллантириш йўллари.....	320
35	Юсупов М.М. Мустақил таълимни ўрганишда баҳолаш сифатини оширишнинг омиллари.	322
36	Юсупов М.М. Техналогик таълим фани ўқитувчиларини таълим натижаларини ташхислаш фаолиятига тайёрлаш билим узвийлиги ва узлуксизлигини тامينлаш.	324
37	Фарсахонова Д.Р. Даминова Д. Бошланғич синф ўқиш дарсларида таълимий кадрятларидан фойдаланиш.....	238
38	Расулова С.Х. Мактаб математика курсида интегралларни ҳисоблашни ўрганиш олий математика курси учун пойдевор.....	331
39	Кўчимова О.С. Алиқулова Ф.Р. Умум касбий фанларни ўқитиш жараёнида фикрлаш фаолиятини фаоллаштириш.....	333
40	Рахматов О.Б. Мактаб таълим тизимидаги ўзгаришлар хусусида айрим мулоҳазалар.	335
41	Сафаров Б.Н 6-7 ёшли болаларни мактаб таълимига тайёрлашда математика машғулотларини ахамияти.....	339
42	Ўразметова М.И. Математика таълим жараёнининг муоммоли таълим технологиясида “Нима учун?”, схемаси ва “Қандай?” иерархик диаграммаси.....	342
43	Тўрақулова И.Х.Осланова К.С. Бошланғич синф ўқувчилари ўқув –билув фаолиятини юксалтиришга инновацион ёндашув.....	345

44	<i>Қаюмов А.Турсунова Д.</i> Танқидий фикрлашни шакллантиришга таъсир этувчи омиллар.....	348
45	<i>Алиқулова Ф.Р. Кўчимова О.С.</i> Кичик мактаб ўқувчиларининг дарс самарадорлигини оширишда ахборот технологияларининг ўрни.....	351
46	<i>Махамматов А., Худойназарова Д., Тожиқулов Н.</i> Муסיқа машғулотларида замонавий интерфаол методлардан фойдаланиш йўллари.....	353
47	<i>Эшкораев У. Чориева Д.</i> Техналогик таълим фанидан муоммоли тажриба беришда ўқувчи ижодий фаолияти.	356
48	<i>Қаюмов А.</i> Таълим ва таълим мухитига замонавий ёндашув.....	359
49	<i>Алмуротова Г.М.</i> Ўқитишда ахборот технологиялари роли.....	362
50	<i>Шкурова Ҳ. Мамараимова Р.</i> Бола шахсининг шаклланишида оиланинг ижтимоий педагогик жихатлари.	366
51	<i>Абдулахатова Ш.Р. Низомова Л.С.</i> Формирование профессиональной компотентности будущего учителя русского языка.....	368
52	<i>Куттибекова Г.Т.</i> Артпедагогика ва арттерапевтик технологиялар асоаида бошлан-ич синф шувчиларини эстетик тарбиялаш.....	370

4-Шуба

IV - SHO'BA. BADIY ADABIYOTLARDA BOLA SHAXSI TARBIYASI VA UNING YECHIMLARI

1	<i>Содиқов Ҳ.М.</i> Бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив нутқ маданиятини ривожлантиришда ўқув машғулотларнинг ўрни.....	374
2	<i>Акрамова Х.С, Зокирова. Д.</i> Мактабгача ёшдаги болаларни апликация ишларига ўргатиш.....	377
3	<i>Маматова А.Б.</i> Алоҳида ёрдамга мухтож болалар инклюзив таълим олдида турган муаммолар ва тўсиқлар.....	380
4	<i>Очилов Ч.Қ. Жуманова М.Ш.</i> Ёшлар камолотида бадиий адабиётларнинг тутган ўрни. А.Қодирийнинг “Ўтган кунлар” романи мисолида.....	382
5	<i>Мухаммадиева С.В. Турсунбоева А.</i> “Девону луғати турк” асарининг ҳозирги кундаги тарбиявий аҳамияти.....	385
6	<i>Ҳамзаева Н.Ш.</i> Оилада мактабгача ёшдаги болаларни миллий тарбия руҳида тарбиялашнинг мазмуни.....	386
7	<i>Назарқосимов Қ., Тошпулова Н.</i> Ривожланишида имконияти чекланган болаларни оилада тарбиялашда ота-оналарнинг бурч ва вазифалари.....	388
8	<i>Нишонова Ў.Г.</i> Мактабгача ёшдаги болаларни маънавий тасаввурларини шакллантиришда ролли ўйинларнинг ўрни.....	392
9	<i>Музаффарова Х., Исматуллаев О.</i> Ақли заиф болаларнинг моторикасини ривожлантиришда ўйинлар ва машқлардан фойдаланиш.....	394
10	<i>Рахматова Н.</i> Махсус ёрдамга мухтож болалар таълимида инкюзив таълим масалалари.....	396
11	<i>Музаффарова Ҳ., Сайфуллаева З.</i> Мактабгача тарбия ёшдаги болаларга таълим тарбия беришда коррекцион методларнинг моҳияти.....	398
12	<i>Холматова Ш.Т.</i> Мактабгача ёшдаги болаларда миллий қадриятлар воситасида хулқ маданиятини шакллантириш йўллари.....	400

13	<i>Очилов Ч.Қ.</i> Ёшларда тарбия структураларининг таркиб топишида китоб мутоаласининг тутган ўрни.....	402
14	<i>Зокирова Д.И.</i> Мактабгача таълим муассасаларида меҳнат фаолияти жараёнида апликация машғулотилари орқали нутқ нуқсонларини коррекциялаш.....	404
15	<i>Акбарова К.А.</i> Мактабгача катта гуруҳ болаларини ижтимоий компетенцияга ўргатиш.....	407
16	<i>Акрамова Ҳ., Аралова И.М.</i> Ўқитиш ва ривожлантиришда тасвирий фаолиятнинг аҳамияти.....	409
17	<i>Атамуродова Р., Қахрамонова М.</i> Ўқувчиларда юксак инсоний туйғуларни шакллантиришда адабий асар таҳлилидан фойдаланиш.....	413
18	<i>Акрамова Ҳ.С., Ропижонова Д.М.</i> Ақли заиф болаларни тарбиялашда педагог ва ота-оналарнинг ҳамкорлигининг шакллантириш.....	416
19	<i>Акрамова Ҳ.С., Сулаймонова Ф.О.</i> Мактабгача ёшдаги ақли заиф болалар ўйин фаолияти нутқий мулоқотнинг фаоллигини ошириш хусусиятлари.....	420
20	<i>Акрамова Ҳ.С. Тожиёва Н.И.</i> Нутқ бузулишига эга болаларнинг тафаккурни ривожлантиришида дидактик ўйинларнинг роли.....	423
21	<i>Атамуродова Р. Дostonова М.</i> Ўқувчиларда тафаккурни шакллантиришда бадиий асарларда фойдаланиш.....	425
22	<i>Бердиярова Ш.А., Баҳриддинова Н.Ж.</i> Бола шахсини шакллантиришда ижтимоий тарбия масалалари.....	428
23	<i>Бўлтақова Р.Ҳ.</i> Мактабга тайёрлов гуруҳи ота-оналарига дидактик ва методологик ёрдам кўрсатиш.....	430
24	<i>Алмуротова Г.</i> Болалар дунёқарашини шакллантиришда китоб-бир дўст сифатида.....	433
25	<i>Жўрахўжаев М.Х.</i> Уйда яқка тартибдаги таълимга жалб этилган болаларни инклюзив муҳитга жалб этиш масалалари.....	435
26	<i>Темурова Г.Х. Тошпўлатова Н.С.</i> Имбетсил болаларни психологик-педагогик ўрганишнинг муҳим жиҳатлари.....	437
27	<i>Темурова Г.Х. Эргашева З.Б.</i> Махсус мактабгача таълимда тасвирий фаолият машғулотилари турлари ва мазмуни.....	439
28	<i>Мамараимова Р. Маматқулов Ш.</i> Бола шахсининг шаклланишида оиланинг итимоий педагогик жиҳатлари.....	443
29	<i>Кубаева Ш.Р.</i> Ўрта таълим мактабининг юқори синфларда хорижий тилларни ўргатишда ўйин методларидан фойдаланиш афзалликлари.....	445
30	<i>Зокирова Д.Т.</i> Хорижий тилларни ўрганишда кичик мактаб ёшдаги болаларнинг психологик хусусиятлари.....	448
31	<i>Жумаева И.А., Эргашева Н.О.</i> Халқ хунармандчилиқ элементларини ўрганишда дўппичилиқ ишларининг ўрни.....	451
32	<i>Темурова Г.Х.</i> Болани шахс сифатида шакллантириш ва нутқини ривожлантириш учун ўйин турларидан фойдаланиш.....	454
33	<i>Шеранова М.</i> Бошланғич таълимда меҳнатсеварликни шакллантиришда одобнома дарсларидан фойдаланиш.....	458
34	<i>Ўролова О.Р. Қўчқоров Н.</i> Бадиий адабиёт –маънавий-ахлоқий тарбиянинг муҳим воситаси сифатида.....	461

35	<i>Махамматов А., Абдурахимов А. Холбеков М. Бўлажак мусика ўқитувчилар ижодкорлик қобилиятини шакллантириш масалалари.....</i>	464
36	<i>Бурхонов А. Некоторые вопросы организации работы на уроках русского языка в молококомплектной школе.....</i>	467
37	<i>Турсунова О.Ш. Султонов.М. Изучение искусство вышивки и художественного ткачества.....</i>	469
38	<i>Саримсоқова М.М. Оилада болаларни ахлоқий тарбиялашнинг ўзига хос хусусиятлари.....</i>	473
39	<i>Акрамова Х.С., Темирова Г.И. Нутқи тўлиқ ривожланмаган болаларда монологик нутқини ривожлантириш.....</i>	476
40	<i>Ҳақбердиев Ж., Чориева З. Коклер имплантациясидан кейин болаларни реабилитацион кўллаб қувватлаш.....</i>	478
41	<i>Жаъфархон Исахонов, Фарзона Исахонова Ёшлар ижтимоий фаоллигини ошириш миллий-маънавий юксалиш омили.....</i>	481
42	<i>G.Esirgarova. Tarbiyachilik, mas'uliyatdir.....</i>	484
43	<i>Эшбекова Г. Мактабгача ёшдаги болаларда мулоқот фаолиятини шакллантиришда ўйинларнинг тарбиявий аҳамияти.....</i>	485
44	<i>Жўраева Б.А., Бўриева Р.А. Ўқитувчиларни тўғаракка жағб қилишда халқ хунармандлигидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш.....</i>	488
45	<i>Мунарова Р.У., Абдулахатова Ш.Р. Абдулқосимов. Роль художественной литературы как свидетельства нравственной культуры личности.....</i>	491
46	<i>Topsho 'latova U., Najmiddinova M. Maktabda bola tarbiyasining tashkilotchisi ...</i>	494

ҚАЙДЛАР УЧУН

PEDAGOGIKANING DOLZARB MUAMMO VA YECHIMLARI

Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari

Мухаррир: Т.Эргашев
Мусаххих: Ж.Муртозаев
Саҳифаловчи: С.Нормухаммедов

Гувоҳнома № 14-0003, 30.04.2020
Офсет қоғози. Босишга рухсат этилди 12.05.2021.
Формат А4. Гарнитура «Times New Roman».
Шартли босма табоқ 31,5
Адади 100 нусха. Буюртма № 09

ЖДПИ тахририй-нашриёт бўлимида чоп этилди.
130100, Ш.Рашидов шох кўчаси, 4-уй
Тел./факс: (+99872) 226-02-93
(+99899) 525-67-99

